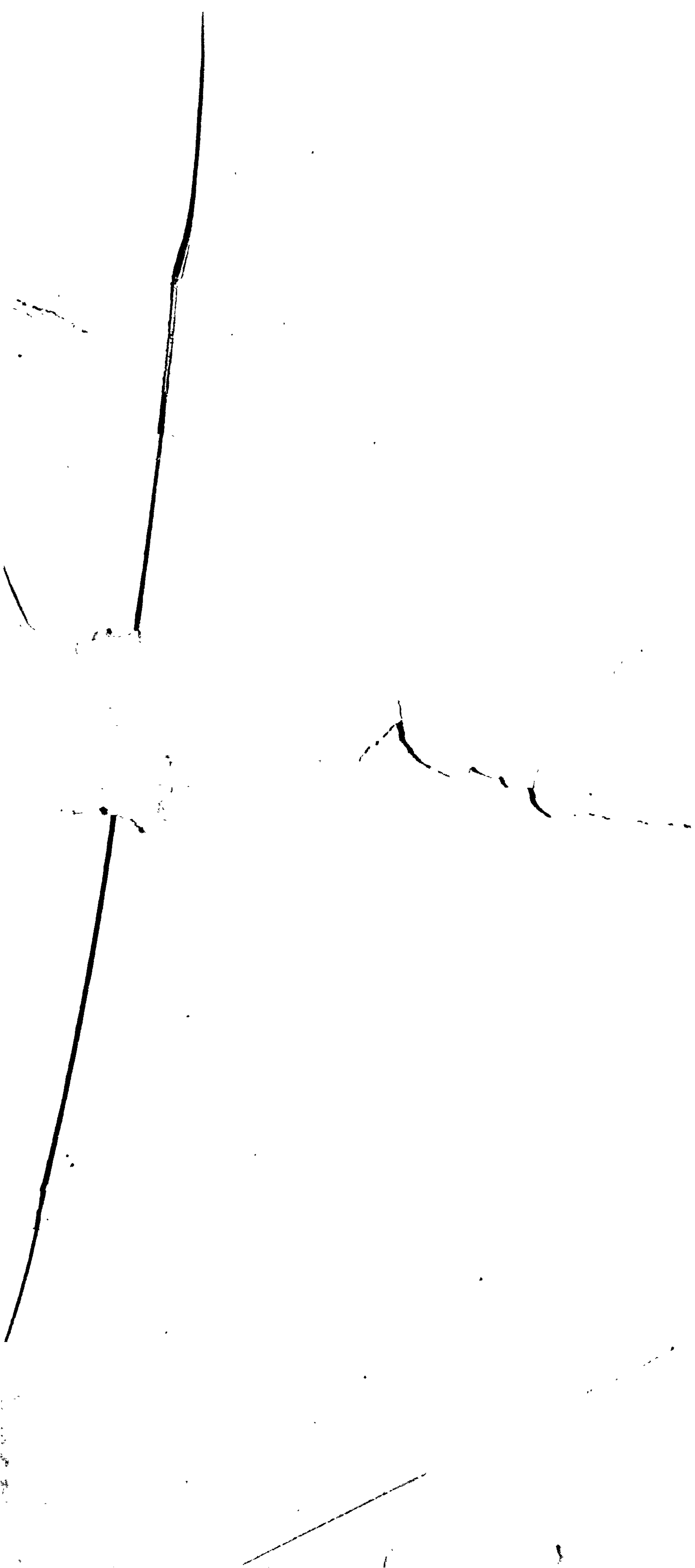
॥ अथ श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वप्रारंभः ॥

[illegible] ॥ तत्त्वोपशमनिमित्तं बहूनि सहप्रमाणान्यत्रानुशासनिकपर्वणि वर्णितानि ॥ [illegible]
[illegible] पूर्वस्तवस्कृताकृतसंतापनिमित्तं कर्तृत्वाभिमानं [illegible] प्रथमाध्याये [illegible]
तारयति युधिष्ठिरउवाचशमोबहुविधाकारइत्यादिना । शमःशोकतरणोपायः बहुविधाकारः [illegible] सर्वसंकल्पसंन्यासः

[illegible] ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ [illegible] दीरयेत् १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शमो [illegible]
धाकारःसूक्ष्मउक्तःपितामह ॥ नचमेहृदयेशांतिरस्तिश्रुत्वेदमीदृशम् १ अस्मिन्नर्थेबहुविधाशांतिरुक्तापितामह ॥ [illegible] स्याच्छमाद्बहुविधा
दपि २ [illegible] मुदीक्ष्यच ॥ शर्मनोपलभेवीरदुष्कृतान्येवचिंतयन् ३ रुधिरेणावसिक्तांगंप्रस्रवंतंयथाऽचलम् ॥ [illegible]
स्विवांबुजम् ४ अतःकष्टतरंकिंनुमत्कृतेयत्पितामहः ॥ इमामवस्थांगमितःप्रत्यमित्रैरणाजिरे ५ तथाचान्येनृपतयःसहपुत्राःसबांधवाः ॥ मत्कृतेनिधनंप्राप्ताः
किंनुकष्टतरंततः ६ वयंहिधार्तराष्ट्राश्चकालमन्युवशंगताः ॥ कृत्वेदं [illegible] कांगतिंनृप ७ इदंतुधार्तराष्ट्रस्यश्रेयोमन्येजनाधिप ॥ इमामवस्थां
[illegible] पश्यति ८ सोऽहंतववधांतकरःसुहृद्वधकरस्तथा ॥ नशांतिमधिगच्छामिपश्यंस्त्वांदुःखितंक्षितौ ९ दुर्योधनोहिसमरेसहसैन्यःसहानुजः ॥ [illegible]
हतःक्षत्रधर्मेऽस्मिन्दुरात्माकुलपांसनः १० नसपश्यतिदुष्टात्मात्वामद्यपतितंक्षितौ ॥ अतःश्रेयोमृतंमन्येनेहजीवितमात्मनः ११ अहंहिसमरेवीरगमितः
शत्रुभिःक्षयम् ॥ अभविष्यंयदिपुरासहभ्रातृभिरच्युत १२ नत्वामेवंसुदुःखार्तमद्राक्षंसायकार्दितम् ॥ नूनंहिपापकर्माणोधात्रासृष्टाःस्महेनृप १३ अन्यस्मिन्नपि
लोकेवैयथामुच्येमकिल्बिषात् ॥ तथाप्रशाधिमांराजन्ममचेदिच्छसिप्रियम् १४

पःसूक्ष्मोनिर्विकल्पकउक्तः । तथाऽपितस्साक्षात्काराभावात्कृतंगोत्रवधाख्यंपापंमांतपत्येवतस्मात्कर्तृत्वादिदोषमपनेतुंनिदिध्यासनाधिकारसिद्ध्यर्थंचेतःशुद्धिकरान्धर्मान्ब्रूहि यैर्विनापूर्वोक्त
हृदयेनावतिष्ठतइत्यभिप्रायः १ अस्मिन्निति । यद्धिअचिंतितमेवजायतेतत्कालादिकृतमितिमत्वानधीमतांशोकायभवति । यत्तुबुद्धिपूर्वंपापंकृतंतत्कथंमादृशान्आस्तिकान्शाधि [illegible]
प्रेणतपेत् । अपरोक्षस्यकर्तृत्वादिप्रत्ययस्यपरोक्षेणाकर्तृत्वादिज्ञानेननिवर्तयितुमशक्यत्वादितिभावः २ एतदेवशोककारणंविवृणोति शरैरिति त्वामितिशेषः ३ स्रीदेसीदावि ४ [illegible]
[illegible] मितं प्रत्यमित्रैःअमित्राणामतिकूलैरस्मदीयैरर्जुनशिखंडिप्रभृतिभिः ५ । ६ वयंहीति । हिश्चार्थे कालईश्वरः मन्युःक्रोधः कांगतिमूर्ध्वलोकंप्राप्स्यामोनकामपीत्यर्थः ७ [illegible]
[illegible] पिक्रोधान्नष्टोनतुपरेषामित्याह इदंहीत्यादिना ८ । ९ । १० । ११ अभविष्यंभवरश्चेत्स्यां १२ । १३ अन्यस्मिन्निति जन्मांतरेऽपियेनकिल्बिषाद्गमादिदोषान्मुच्येमतथा
[illegible] । [illegible] इतिभावः १४

टी॰ अनु॰ १ ३ अ॰ १ ॥ १ ॥

यदुक्तंस्वकृतेकानुशोतिरितितत्राह परेति परतंत्रंकालादृष्टेश्वराधीनमात्मानंत्वंकथंकर्मणांहेतुंपुण्यपापयोःकारणमनुपश्यसि । नकथंचिदात्मनःकर्तृत्वंसंभवतीतिभावः । कुतस्तर्ह्यहंकरोमीत्यनुभवइत्याशंक्याह सूक्ष्मंहीति आत्मनःकर्तृत्ववदकर्तृत्वंनमानसप्रत्यक्षंकिंत्वतींद्रियं । मनस्तुचक्षुरादिवद्बहिर्मुखंसदन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यतइतिभावः १९ कर्मप्रयोजकंदेहेंद्रियादिसंघातःप्रयोज्यस्तयोश्चबीजांकुरवदन्योन्यंजन्यजनकत्वं । परिशेषात्तुआत्मनोऽकर्तृत्वंसिद्धमित्यस्मिन्नर्थेआख्यायिकामाह अत्रापीति १६ । १७ । १८ । १९ हेतुमेवाह अग्नाविति २० गुरुंपापभारेणनरकेमज्जनयोग्यं प्राप्तव्यंलोकं २१ प्लवंतेदुःखार्णवंतरंति मज्जंतिचतत्रैव २२ हत्वेति करणत्वंकार्थः भुक्त्वैवहितृप्तोनतुपीत्वेतिवत्एनंहत्वाएतस्यहननेनायंमेपुत्रोनामृतःस्यात्किंतुमृतःसमृतएव । अस्मिन्जीवतितेतवकोयमत्ययोनाशःस्यान्नकोऽपीत्यर्थः उत्सर्गेप्राणोत्सर्गे मृत्योर्लोकंनरकं २३ सर्वार्तियुक्ताःसर्वेपापीडयापीडिताः स्वस्थस्यैवनतुदुःखितस्य २४

॥ भीष्मउवाच ॥ परतंत्रंकथंहेतुमात्मानमनुपश्यसि ॥ कर्मणांहिमहाभागसूक्ष्मंह्येतदतींद्रियम् १९ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ संवादंमृत्युगौतम्योःकाललुब्धकपन्नगैः १६ गौतमीनामकौंतेयस्थविराशमसंयुता ॥ सर्पेणदष्टंस्वंपुत्रमपश्यद्गतचेतनम् १७ अथतंस्नायुपाशेनबद्ध्वासर्पममर्षितः ॥ लुब्धकोऽर्जुनकोनामगौतम्याःसमुपानयत् १८ सचाब्रवीदयंतेसपुत्रहापन्नगाधमः ॥ ब्रूहिक्षिप्रंमहाभागेवध्यतांकेनहेतुना १९ अग्नौप्रक्षिप्यतामेषच्छिद्यतांखंडशोऽपिवा ॥ नह्ययंबालहापापश्चिरंजीवितुमर्हति २० ॥ गौतम्युवाच ॥ विसृजैनमबुद्धिस्त्वमवध्योऽर्जुनकत्वया ॥ कोह्यात्मानंगुरुंकुर्यात्प्राप्तव्यमविचिंतयन् २१ प्लवंतेधर्मलघवोलोकेंऽभसियथाप्लवाः ॥ मज्जंतिपापगुरवःशस्त्रंस्कन्नमिवोदके २२ हत्वाचैनंनामृतःस्यादयंमेजीवत्यस्मिन्कोऽत्ययःस्यादयंते ॥ अस्योत्सर्गेप्राणयुक्तस्यजंतोर्मृत्योर्लोकंकोनुगच्छेदनंतम् २३ ॥ लुब्धकउवाच ॥ जानाम्यहंदेविगुणागुणज्ञेसर्वार्तियुक्तागुरवोभवंति ॥ स्वस्थस्यैतेतूपदेशामवंतितस्मात्क्षुद्रंसर्पमेनंहनिष्ये २४ शमार्थिनःकालगतिंवदंतिसद्यःशुचंत्वर्थविदस्त्यजंति ॥ श्रेयःक्षयंशोचतिनित्यमोहात्तस्माच्छुचंमुंचहतेभुजंगे २५ ॥ गौतम्युवाच ॥ आर्तिर्नैवंविद्यतेऽस्मद्विधानांधर्मात्मानःसर्वदासज्जनाहि ॥ नित्यायस्तोबालकोऽप्यस्यतस्मादीशेनाहंपन्नगस्यप्रमाथे २६ नब्राह्मणानांकोपोऽस्तिकुतःकोपाच्चयातनाम् ॥ मार्दवात्क्षम्यतांसाधोमुच्यतामेषपन्नगः २७ ॥ लुब्धकउवाच ॥ हत्वालाभःश्रेयएवाव्ययःस्याल्लभ्योलाभ्यःस्याद्बलिभ्यःप्रशस्तः ॥ कालाल्लाभोयस्तुसत्योभवेतश्रेयोलाभःकुत्सितेऽस्मिन्नतेस्यात् २८

शमेति शमयुक्ताःकालेनैवायंनाशितइतिमत्वाशोकंत्यजंति । अर्थविदःप्रतीकारज्ञाःशत्रुंहत्वैवसद्यःशोकंत्यजंतीत्यर्थः । अन्यस्तुश्रेयःक्षयंसुखनाशंनित्यंमोहाच्छोचति २५ आर्तिःपुत्रशोकजापीडा नित्यायस्तोनित्यमृतः नईशेनसमर्थाऽस्मि २६ यातनांपीडांपरस्यतेकुतःकुर्युर्नकुतश्चिदित्यर्थः मार्दवात्मार्दवमवलंब्य २७ श्रेयःपरलोकहितंतदेवाऽव्ययोलाभःसद्यःशत्रून्हत्वैवलभ्यइत्यध्याहृत्ययोज्यं । यथायजमानःपशुंनिघ्नन्पशुमात्मानंचस्वर्गंनयत्येवंशूरःपरंस्वंचेत्यर्थः ततश्चलाभ्योलाभार्हःपुमांश्चबलिभ्यःसर्वेभ्यःप्रशस्तःश्रेष्ठश्चस्यात् । शत्रुवधाल्लोकत्रयेऽपिमान्योभवतीत्यर्थः । यस्त्वस्मिन्सर्पेकुत्सितेबहुपकारिणिहंतव्येकालाल्लाभोऽस्यमरणादिष्टसिद्धिःसएवसत्यःसम्यक्श्रेयोलाभः सचतेतवैनंहतमनिच्छंत्यानस्यात्तस्माद्धंतव्यएवायमित्यर्थः २८

गृह्यनिगृह्य कामाप्तिरिष्टलाभः नमुक्ताद्धंधव्या नोऽस्माकमशत्रौभुजंगेकस्मादहंनक्षमेनापितुक्षमेएव मोक्षार्थंप्रयोकुर्यामेवेत्यर्थः २९ त्यजंतिनाशयंति ३० मेपुत्रकोजीवितंनसंप्राप्स्यते गुणंपुण्यं जीवंजीवंतम् ३१ शूलीयज्ञंहत्वेतिसंबंधः ३२ । ३३ संस्तभ्यधैर्यमालंब्य ३४ अनुबुद्ध्यप्रेरितवान् ३५ किल्बिषंचेदस्तितर्हिप्रयोक्तुरेवनप्रयोज्यस्यममशरस्येवेत्यर्थः ३६ यदीति प्रयोजकवत्प्रयोज्योऽपिवधकारणत्वाद्वध्यएवेत्यर्थः ३७ मृदिति यद्यपिदंडादिवत्त्वमन्यवशस्तथाऽपिचेतनत्वात्किल्बिषीत्यवश्यंवध्योऽसीत्यर्थः ३८ । ३९ सर्वइति चेतनत्वेऽपिगजादिवत्परमेर्यस्वेनावशत्वाद्दंडादितुल्यत्वमेवममेत्यर्थः ४० अथवेति तेऽप्यायुधाद्योऽपि अयमर्थः । आयुर्धमायस्कांतवत्प्रहर्तारंप्रयोजयतीतिनायुधकर्ताऽपिप्रयोजकत्वस्यचायंकारयिताप्रहर्तुकामःप्रयोर्य

॥ गौतम्युवाच ॥ कानुप्राप्तिर्गृह्यशत्रुंनिहत्यकाकामाप्तिःप्राप्यशत्रुंनमुक्त्वा ॥ कस्मात्सौम्याऽहंनक्षमेनोभुजंगेमोक्षार्थंवाकस्यहेतोर्नकुर्यां २९ ॥ लुब्धकउवाच ॥ अस्मादेकाद्बहवोरक्षितव्यानैकोबहुभ्योगौतमिरक्षितव्यः ॥ कृतागसंधर्मविदस्त्यजंतिसरीसृपंपापमिमंजहित्वम् ३० ॥ गौतम्युवाच ॥ नास्मिन्हतेपन्नगेपुत्रकोमेसंप्राप्स्यतेलुब्धकजीवितंवै ॥ गुणंचान्यंनास्यवधेप्रपश्येतस्मात्सर्पंलुब्धकमुंचजीवम् ३१ ॥ लुब्धकउवाच ॥ वृत्रंहत्वादेवराट्श्रेष्ठभाग्वैयज्ञंहत्वाभागमवापचैव ॥ शूलीदेवोदेववृत्तंचरत्वंक्षिप्रंसर्पंजहिमाभूत्तेविशंका ३२ ॥ भीष्मउवाच ॥ असकृत्प्रोच्यमानाऽपिगौतमीभुजगंप्रति ॥ लुब्धकेनमहाभागापापेनैवाकरोन्मतिम् ३३ ईषदुच्छ्वसमानस्तुकृच्छ्रात्संस्तभ्यपन्नगः ॥ उत्ससर्जगिरंमंदांमानुषींपाशपीडितः ३४ ॥ सर्पउवाच ॥ कोन्वर्जुनकदोषोऽत्रविद्यतेममबालिश ॥ अस्वतंत्रंहिमांमृत्युर्विवशंयदचूचुदत् ३५ तस्यायंवचनाद्दष्टोनकोपेननकाम्यया ॥ तस्यतत्किल्बिषंलुब्धविद्यतेयदिकिल्बिषम् ३६ ॥ लुब्धकउवाच ॥ यद्यन्यवशगेनेदंकृतंतेपन्नगाशुभम् ॥ कारणंवैत्वमप्यत्रतस्मात्त्वमपिकिल्बिषी ३७ मृत्पात्रस्यक्रियायांहिदंडचक्रादयोयथा ॥ कारणत्वेप्रकल्प्यंतेतथात्वमपिपन्नग ३८ किल्बिषीचापिमेवध्यःकिल्बिषीचासिपन्नग ॥ आत्मानंकारणंह्यत्रत्वमाख्यासिभुजंगम ३९ सर्पउवाच ॥ सर्वएतेह्यस्ववशादंडचक्रादयोयथा ॥ तथाऽहमपितस्मान्मेनैषदोषोमतस्तव ४० अथवामतमेतत्तेऽप्यन्योन्यप्रयोजकाः ॥ कार्यकारणसंदेहोभवत्यन्योन्यचोदनात् ४१ एवंसतिनदोषोमेनास्मिवध्योनकिल्बिषी ॥ किल्बिषंसमवायेस्यान्मन्यसेयदिकिल्बिषम् ४२ ॥ लुब्धकउवाच ॥ कारणंयदिनस्याद्वैनकर्तास्यास्त्वमप्युत ॥ विनाशकारणंत्वंचतस्माद्वध्योऽसिमेमतः ४३ असत्यपिकृतेकार्येनेहपन्नगलिप्यते ॥ तस्मान्नात्रैवहेतुःस्याद्वध्यःकिंबहुमन्यसे ४४ ॥ सर्पउवाच ॥ कार्याभावेक्रियानस्यात्सत्यसत्यपिकारणे ॥ तस्मात्समेऽस्मिन्हेतौमेवाच्योहेतुर्विशेषतः ४५

जकइत्यन्योऽन्यप्रयोज्यत्वान्नकस्यचिद्धंतृत्वमित्यर्थः ४१ फलितमाह एवमिति । चेतनत्वाद्वध्यत्वंममचेन्मन्यसेतर्ह्येकस्मिन्वधकार्येसाक्षात्परंपरयाबहूनांप्रयोजकत्वमस्तीतिसर्वेषुयथाविभागंकिल्बिषंनमय्येवेत्यर्थः समवायेसमुदाये ४२ कर्ताप्रस्तुतक्रियायां त्वमेववध्योसीत्यर्थः ४३ असतीति यतःकृतेऽप्यसतिदुष्टेकार्येदोषेहेतुःकर्तानलिप्यतेतत्रमते । तस्माच्चोरादिरत्रैवराज्ञावध्यःप्रायश्चित्तीचनस्यात् । तथाचशास्त्रानर्थक्यंप्रत्यक्षादंतितेचतानित्यादेरप्रामाण्यंचस्यादितिभावः ४४ कार्येति कारणेकर्तरिसतिकुठारोद्यमनादिकार्येणछिदिक्रियाजायते असत्यपिकर्तरितरुशाखांतनिघर्षेणकार्येणतज्जेनाग्निनावनदाहक्रियाजायते । तस्माच्छाखायाइवममापिकर्तृत्वमप्रयोजकत्वान्नदोषहेतुः विशेषाभावादित्यर्थः ४५

यदीति कारणत्वेनप्रयोज्यकर्तृत्वेनत्वमतोऽहंतर्हिशाखायावायुरिवममापिप्रयोगेनैववर्धनेऽन्योऽस्तिकर्तात्वएवजंतुनाशनेकिल्बिषीभवेत् । वस्तुतस्तुवायोरिवतस्यापिनकिल्बिषित्वमितिभावः ४६ वध्यइति धीपूर्वकारीहिंस्रस्वभावस्त्वंकुतकैर्वृक्षसाधर्म्यमात्मनोब्रुवाणोदुर्बुद्धित्वाद्वध्योऽसीत्यर्थः ४७ एवमृत्विगादिवदन्यप्रेर्यत्वान्नाहंकिल्बिषीकिंतुममप्रयोजकएव शास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्या यादितिसर्पउवाच यथेति ४८ यथास्तेनंगजोहंतिगजंचमहामात्रःप्रेरयतिमहामात्रंचप्रभुःप्रयुंक्तेप्रभुंचस्तेनापराधइतिस्तेनःस्वापराधेनैवहन्यतेनतत्रराजमहामात्रगजानांदोषगंधोऽस्ति । एवंभीष्मादीन्निघ्नतोऽपितवगजस्येवनदोषोऽस्तीतिशेषग्रंथतात्पर्यं मृत्युःप्राणानामपहर्त्रीदेवता ४९ कालेनेश्वरेण ५० । ५१ कालात्मकाःकालस्यैवाऽऽत्मास्वभावोयेषांतेकालानुसारिण

यद्यहंकारणत्वेनमतोलुब्धकतत्त्वतः ॥ अन्यःप्रयोगेस्यादत्रकिल्बिषीजंतुनाशने ४६ ॥ लुब्धकउवाच ॥ वध्यस्त्वंममदुर्बुद्धेबालघातीनृशंसकृत् ॥ भाषसेकिंबहुपुनर्वध्यःसन्पन्नगाधम ४७ ॥ सर्पउवाच ॥ यथाहर्वीषिजुह्वानामखेवैलुब्धकर्त्विजः ॥ नफलंप्राप्नुवंत्यत्रफलयोगेतथाह्यहम् ४८ ॥ भीष्मउवाच ॥ तथाब्रुवतितस्मिंस्तुपन्नगेमृत्युचोदिते ॥ आजगामततोमृत्युःपन्नगंचाब्रवीदिदम् ४९ ॥ मृत्युरुवाच ॥ प्रचोदितोऽहंकालेनपन्नगत्वामचूचुदं ॥ विनाशहेतुर्नास्यत्वमहंनप्राणिनःशिशोः ५० यथावायुर्जलधरान्विकर्षतिततस्ततः ॥ तद्वज्जलदवत्सर्पकालस्याहंवशानुगः ५१ सात्त्विकाराजसाश्चैवतामसायेचकेचन भावाःकालात्मकाःसर्वेप्रवर्ततेहजंतुषु ५२ जंगमाःस्थावराश्चैवदिविवायदिवाभुवि ॥ सर्वेकालात्मकाःसर्पकालात्मकमिदंजगत् ५३ प्रवृत्तयश्चलोकेऽस्मिंस्तथैवचनिवृत्तयः ॥ तासांविकृतयोयाश्चसर्वंकालात्मकंस्मृतम् ५४ आदित्यश्चंद्रमाविष्णुरापोवायुःशतक्रतुः ॥ अग्निःखंपृथिवीमित्रःपर्जन्योवसवोऽदितिः ५५ सरितःसागराश्चैवभावाभावौचपन्नग ॥ सर्वेकालेनसृज्यंतेह्रियंतेचपुनःपुनः ५६ एवंज्ञात्वाकथंमांत्वंसदोषंसर्पमन्यसे ॥ अथचैवंगतेदोषेमयित्वमपिदोषवान् ५७ ॥ सर्पउवाच ॥ निर्दोषंदोषवंतंवानत्वांमृत्योब्रवीम्यहम् ॥ त्वयाऽहंचोदितइतिब्रवीम्येतावदेवतु ५८ यदिकालेतुदोषोऽस्तियदितत्रापिनेष्यते ॥ दोषोनैवपरीक्ष्योमेनह्यत्राधिकृतावयम् ५९ निर्मोक्षस्त्वस्यदोषस्यमयाकार्योयथातथा ॥ मृत्योरपिनदोषःस्यादितिमेऽत्रप्रयोजनम् ६० ॥ भीष्मउवाच ॥ सर्पोथाऽर्जुनकंप्राहश्रुतंतेमृत्युभाषितम् ॥ नानागसंमांपाशेनसंतापयितुमर्हसि ६१ ॥ लुब्धकउवाच ॥ मृत्योःश्रुतंमेवचनंतवचैवभुजंगम ॥ नैवतावददोषत्वंभवतित्वयिपन्नग ६२ मृत्युस्त्वंचैवहेतुर्हिबालस्यास्यविनाशने ॥ उभयंकारणंमन्येनकारणमकारणम् ६३ धिङ्मृत्युंचदुरात्मानंक्रूरंदुःखकरंसताम् ॥ त्वांचैवाहंवधिष्यामिपापंपापस्यकारणम् ६४ ॥ मृत्युरुवाच ॥ विवशौकालवशगावावांनिर्दिष्टकारिणौ ॥ नावांदोषेणगंतव्यौयदिसम्यक्प्रपश्यसि ६५

इत्यर्थः ५२ । ५३ । ५४ । ५५ भावाभावौऐश्वर्यानैश्वर्ये ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ आर्त्विज्यमित्यौडुलोमिरितिन्यायेनाऽऽत्मनेयजमानायचयंकामंकामयतेतमागायतीतिश्रुतेश्चात्मवदृत्विजोऽपिफलांशभाक्त्वमतोमृत्युसर्पौवधस्यकारणंसंतौनअकारणंभवतइत्याह मृत्युरिति ६३ । ६४ आवांदोषेणद्वेषादिनायुक्तौत्वयानमंतव्यौकिंतुविवशावतःप्रतोरप्यावयोर्गजमहामात्रयोरिवनकिल्बिषमस्तीत्याहतुः विवशाविति ऋत्विजोऽपिफलरागिणएवफलमस्तिनविरक्तस्येतिभावः ६५

युवामिति भोमृत्युपन्नगौयदियुवांकालवशौतर्हिमेममतटस्थस्यपरोपकर्तरिहर्षःअपकर्त्रोश्चयुवयोरुपरिद्वेषोवायथास्यातांतथाब्रूतं एतदहंवेदितुमिच्छामीत्यध्याहारपूर्वकंयोज्यं । एवंसर्वस्यपरवशत्वेउपकर्त्रपकर्त्रोःस्तुतिनिंदेनस्यातामितिभावः ६६ परमार्थतःपरिहारमाह येति ईश्वराधीनोजनःसदसद्वाकुर्वाणोनस्तुत्योनवानिंद्यइतिभावः ६७ व्यवहारतस्तुमृत्युःपूर्वोक्तमेवपरिहारमाह तस्मादिति दोषेणयुक्तावितिशेषः गंतव्यौज्ञातव्यौ योहिरागादिमान्हंतिसपापेनलिप्यतेतंप्रतिशास्त्रंप्रवर्तते यस्तुनतथानासौदोषभाग्भवति यथोक्तंभगवता 'यस्यनाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते ॥ हत्वाऽपिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यते' इति ६८ प्राणिकर्मानुरोधात्सदसद्वाफलंदददीश्वरस्तत्प्रयुक्ताअन्येवानवैषम्यादिभाजोभवंतीत्याह अथेत्यादिना धर्मस्यार्थःफलंतत्र

॥ लुब्धकउवाच ॥ युवामुभौकालवशौयदिमेमृत्युपन्नगौ ॥ हर्षक्रोधौयथास्यातामेतदिच्छामिवेदितुम् ६६ ॥ मृत्युरुवाच ॥ याकाचिदेवचेष्टास्यात्सर्वाकालप्रचोदिता ॥ पूर्वमेवैतदुक्तंहिमयालुब्धककालतः ६७ तस्मादुभौकालवशावावांनिर्दिष्टकारिणौ ॥ नावांदोषेणगंतव्यौत्वयालुब्धककर्हिचित् ६८ ॥ भीष्मउवाच ॥ अथोपगम्यकालस्तुतस्मिन्धर्मार्थसंशये ॥ अब्रवीत्पन्नगंमृत्युंलुब्धंचार्जुनकंतथा ६९ ॥ कालउवाच ॥ नह्यहंनाप्ययंमृत्युर्नायंलुब्धकपन्नगः ॥ किल्बिषीजंतुमरणेनवयंहिप्रयोजकाः ७० अकरोद्यदयंकर्मतन्नोऽर्जुनकचोदकम् ॥ विनाशहेतुर्नान्योऽस्यवध्यतेऽयंस्वकर्मणा ७१ यदनेनकृतंकर्मतेनायंनिधनंगतः ॥ विनाशहेतुःकर्मास्यसर्वेकर्मवशावयम् ७२ कर्मदायादवाँल्लोकःकर्मसंबंधलक्षणः ॥ कर्माणिचोदयंतीहयथान्योन्यंतथावयम् ७३ यथामृत्पिंडतःकर्ताकुरुतेयद्यदिच्छति ॥ एवमात्मकृतंकर्ममानवःप्रतिपद्यते ७४ यथाच्छायातपौनित्यंसुसंबद्धौनिरंतरम् ॥ तथाकर्मचकर्ताचसंबद्धावात्मकर्मभिः ७५ एवंनाहंनवैमृत्युर्नसर्पोनतथाभवान् ॥ नचेयंब्राह्मणीवृद्धाशिशुरेवात्रकारणम् ७६ तस्मिंस्तथाब्रुवाणेतुब्राह्मणीगौतमीनृप ॥ स्वकर्मप्रत्ययाँल्लोकान्मत्वाऽर्जुनकमब्रवीत् ७७ ॥ गौतम्युवाच ॥ नैवकालोनभुजगोनमृत्युरिहकारणम् ॥ स्वकर्मभिरयंबालःकालेननिधनंगतः ७८ मयाचतत्कृतंकर्मयेनायंमेमृतःसुतः ॥ यातुकालस्तथामृत्युर्मुंचार्जुनकपन्नगम् ७९ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोयथागतंजग्मुर्मृत्युःकालोऽथपन्नगः ॥ अभूद्विशोकोऽर्जुनकोविशोकाचैवगौतमी ८० एतच्छ्रुत्वाशमंगच्छमाभूःशोकपरोनृप ॥ स्वकर्मप्रत्ययाँल्लोकान्सर्वेगच्छंतिवैनृप ८१ नैवत्वयाकृतंकर्मनापिदुर्योधनेनवै ॥ कालेनैतत्कृतंविद्धिनिहतायेनपार्थिवाः ८२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वाबभूवविगतज्वरः ॥ युधिष्ठिरोमहातेजाःपप्रच्छेदंचधर्मवित् ८३ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनिकेपर्वणिआनुशासनपर्वणि दानधर्मेगौतमीलुब्धकव्यालमृत्युकालसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विषयेसर्वस्यकर्तुःपरवशत्वादधर्मवद्धर्मोऽपिकिंफलंददातिनवेतिसंशयेच्छेत्तव्येअब्रवीत्कालः ६९ संगिनामेवधर्माधर्मफलंभवतिनत्वसंगानामस्माकमित्याशयवानाह नहीति ७० । ७१ । ७२ कर्मैवदायादःपुत्रवत्तारकंतद्वान् कर्मसंबंधःकर्मफलयोगःतदेवलक्षणंपुण्यपापवत्ताज्ञापकंयस्यतंतथा ७३ । ७४ । ७५ । ७६ कर्मैवप्रत्ययःकारणंयेषांतान्लोकान्स्वर्गनरकादीन् ७७ । ७८ तत्कर्मपन्नशोकप्रदं ७९ । ८० आख्यायिकाफलमाहद्वाभ्यां एतदिति ८ । ८२ । ८३ इत्यनुशास० नील० भारतभावदीपे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अनिवार्यस्यापिमृत्योर्जयमूर्ध्वरेताःकरोतिगृहस्थस्त्वतिथिमत्त्वैवतंजयतीत्यातिथ्यप्रशंसार्थोऽयमध्यायःपितामहेत्यादिः १ धर्मेणैवार्थःप्रयोजनंयत्रतादृशयाकथयासहितंकिंचिदाख्यानंश्रोतु

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ श्रुतंमेमहदाख्यानमिदंमतिमतांवर १ भूयस्तुश्रोतुमिच्छामिधर्मार्थसहितंनृप ॥ कथ्यमानंत्वया
किंचित्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि २ केनमृत्युर्गृहस्थेनधर्ममाश्रित्यनिर्जितः ॥ इत्येतत्सर्वमाचक्ष्वतत्त्वेनापिचपार्थिव ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममिति
हासंपुरातनम् ॥ यथामृत्युर्गृहस्थेनधर्ममाश्रित्यनिर्जितः ४ मनोःप्रजापतेराजन्निक्ष्वाकुरभवत्सुतः ॥ तस्यपुत्रशतंजज्ञेनृपतेःसूर्यवर्चसः ५ दशमस्तस्यपुत्रस्तु
दशाश्वोनामभारत ॥ माहिष्मत्यामभूद्राजाधर्मात्मासत्यविक्रमः ६ दशाश्वस्यसुतस्त्वासीद्राजापरमधार्मिकः ॥ सत्येतपसिदानेचयस्यनित्यंरतंमनः ७ मदि
राश्वइतिख्यातःपृथिव्यांपृथिवीपतिः ॥ धनुर्वेदेचवेदेचनिरतोयोऽभवत्सदा ८ मदिराश्वस्यपुत्रस्तुद्युतिमान्नामपार्थिवः ॥ महाभागोमहातेजामहासत्वोमहा
बलः ९ पुत्रोद्युतिमतस्त्वासीद्राजापरमधार्मिकः ॥ सर्वलोकेषुविख्यातःसुवीरोनामनामतः १० धर्मात्माकोषवांश्चापिदेवराजइवापरः ॥ सुवीरस्यतुपुत्रोऽभू
त्सर्वसंग्रामदुर्जयः ११ सदुर्जयइतिख्यातःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ दुर्जयस्येंद्रवपुषःपुत्रोऽग्निसदृशद्युतिः १२ दुर्योधनोनाममहान्राजाराजर्षिसत्तमः ॥ तस्येंद्र
समवीर्यस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः १३ विषयेवासवस्तस्यसम्यगेवप्रवर्षति ॥ रत्नैर्धनैश्चपशुभिःसस्यैश्चापिपृथग्विधैः १४ नगरंविषयश्चास्यप्रतिपूर्णस्तदाऽभवत् ॥
नतस्यविषयेचाभूत्कृपणोनापिदुर्गतः १५ व्याधितोवाकृशोवाऽपितस्मिन्नाभून्नरःक्वचित् ॥ सुदक्षिणोमधुरवागनसूयुर्जितेंद्रियः ॥ धर्मात्माचानृशंसश्चविक्रां
तोऽथाविकत्थनः १६ यज्वाचदांतोमेधावीब्रह्मण्यःसत्यसंगरः ॥ नचावमंतादाताचवेदवेदांगपारगः १७ तंनर्मदादेवनदीपुण्याशीतजलाशिवा ॥ चकमेपुरुष
व्याघ्रंस्वेनभावेनभारत १८ तस्यांजज्ञेतदानद्यांकन्याराजीवलोचना ॥ नाम्नासुदर्शनाराजन्रूपेणचसुदर्शना १९ तादृग्रूपाननारीषुभूतपूर्वायुधिष्ठिर ॥ दुर्यो
धनसुतायादृगभवद्वरवर्णिनी २० तामग्निश्चकमेसाक्षाद्राजकन्यांसुदर्शनाम् ॥ भूत्वाचब्राह्मणोराजन्वरयामासतंनृपम् २१ दरिद्रश्चासवर्णश्चममायमितिपा
र्थिवः ॥ नदित्सतिसुतांतस्मैतांविप्रायसुदर्शनाम् २२ ततोऽस्यविततेयज्ञेनष्टोऽभूद्धव्यवाहनः ॥ ततःसुदुःखितोराजावाक्यमाहद्विजांस्तदा २३ दुष्कृतंमम
किंनुस्याद्भवतांवाद्विजर्षभाः ॥ येननाशंजगामाग्निःकृतंकुपुरुषेष्विव २४ नह्यल्पंदुष्कृतंनोऽस्तियेनाग्निर्नाशमागतः ॥ भवतांचाथवामह्यंतत्त्वेनैतद्विमृश्य
ताम् २५ तत्रराज्ञोवचःश्रुत्वाविप्रास्तेभरतर्षभ ॥ नियतावाग्यताश्चैवपावकंशरणंययुः २६ तान्दर्शयामासतदाभगवान्हव्यवाहनः स्वंरूपंदीप्तिमत्कृत्वाश
रदर्कसमद्युतिः २७ ततोमहात्मातानाहदहनोब्राह्मणर्षभान् ॥ वरयाम्यात्मनोर्थायदुर्योधनसुतामिति २८ ॥ ३ ॥

मिच्छामीत्यर्थः २ तत्त्वेनयाथातथ्येन नत्वात्मवपोलखननादिवदभूतार्थत्वेन ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ दुर्गतोदरिद्रः १५ । १६ । १७ । १८
१९ । २० चकमेकामयामास २१ असवर्णोऽक्षत्रियः नदित्सतिनदातुमिच्छति २२ विततेप्रवृत्तेसाङ्गे नष्टःअदर्शनंगतः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८

कल्यंप्रातः २९ । ३० । ३१ । ३२ दिशंदक्षिणांविजयताविजेतुमिच्छताआहृतंनववासोयस्यास्ताम् ३३ । ३४ वसोर्धारांसंततांघृतधाराम् ३५ गर्भेपुत्रप्रदाने ३६ दृशाभ्यांदृग्भ्यांसहितंसदृशं
वक्रंपूर्णेदोरिववक्रेउपमासादृश्यंयस्यपूर्णेंदुसदृशोपमः ३७ । ३८ । ३९ । ४० गृहस्थश्चगृहस्थएव ४१ प्रतिज्ञामेवाहअतिथेरिति ४२ आत्मनःशरीरस्य ४३ । ४४ प्रमाणंहितज्ञापकम् ४५

ततस्तेकल्यमुत्थायतस्मैराज्ञेन्यवेदयन् ॥ ब्राह्मणाविस्मिताःसर्वेयदुक्तंचित्रभानुना २९ ततःसराजातच्छ्रुत्वावचनंब्रह्मवादिनाम् ॥ अवाप्यपरमंहर्षंतथेते
प्राहबुद्धिमान् ३० अयाचतचतंशुल्कंभगवंतंविभावसुम् ॥ नित्यंसान्निध्यमिहतेचित्रभानोभवेदिति ३१ तमाहभगवानग्निरेवमस्त्वितिपार्थिवम् ॥ ततःसा
न्निध्यमद्यापिमाहिष्मत्यांविभावसोः ३२ दृष्टंहिसहदेवेनदिशंविजयतातदा ॥ ततस्तांसमलंकृत्यकन्यामाहतवाससम् ३३ ददौदुर्योधनोराजापावकायमहात्म
ने ॥ प्रतिजग्राहचाग्निस्तुराजकन्यांसुदर्शनाम् ३४ विधिनावेददृष्टेनवसोर्धारामिवाध्वरे ॥ तस्यारूपेणशीलेनकुलेनवपुषाश्रिया ३५ अभवत्प्रीतिमानग्निर्ग
र्भंचास्यामनोदधे ॥ तस्याःसमभवत्पुत्रोनाम्नाऽऽग्नेयःसुदर्शनः ३६ सुदर्शनस्तुरूपेणपूर्णेंदुसदृशोपमः ॥ शिशुरेवाध्यगात्सर्वंपरंब्रह्मसनातनम् ३७ अथौघ
वान्नामनृपोनृगस्यासीत्पितामहः ॥ तस्याथौघवतीकन्यापुत्रश्चौघरथोऽभवत् ३८ तामोघवान्ददौतस्मैस्वयमोघवतींसुताम् ॥ सुदर्शनायविदुषेभार्यार्थेदेव
रूपिणीम् ३९ सगृहस्थाश्रमरतस्तयासहसुदर्शनः ॥ कुरुक्षेत्रेऽवसद्राजन्नोघवत्यासमन्वितः ४० गृहस्थश्चावजेष्यामिमृत्युमित्येवसप्रभो ॥ प्रतिज्ञामकरो
द्धीमान्दीप्ततेजाविशांपते ४१ तामथौघवतींराजन्सपावकसुतोऽब्रवीत् ॥ अतिथेःप्रतिकूलंतेनकर्तव्यंकथंचन ४२ येनयेनचतुष्येतनित्यमेवत्वयाऽतिथिः ॥
अप्यात्मनःप्रदानेननतेकार्याविचारणा ४३ एतद्व्रतंममसदाहृदिसंपरिवर्तते ॥ गृहस्थानांचसुश्रोणिनातिथेर्विद्यतेपरम् ४४ प्रमाणंयदिवामोरुवचस्तेमम
शोभने ॥ इदंवचनमव्यग्राहृदित्वंधारयेःसदा ४५ निष्क्रांतेमयिकल्याणितथासंनिहितेऽनघे ॥ नातिथिस्तेऽवमंतव्यःप्रमाणंयद्यहंतव ४६ तमब्रवीदोघव
तीतथामूर्ध्निकृतांजलिः ॥ नमेत्वद्वचनात्किंचिन्नकर्तव्यंकथंचन ४७ जिगीषमाणस्तुगृहेतदामृत्युःसुदर्शनम् ॥ पृष्ठतोऽन्वगमद्राजन्रंध्रान्वेषीतदासदा ४८
इध्मार्थंतुगतेतस्मिन्नग्निपुत्रेसुदर्शने ॥ अतिथिर्ब्राह्मणःश्रीमांस्तामाहौघवतींतदा ४९ आतिथ्यंकृतमिच्छामित्वयाऽद्यवरवर्णिनि ॥ प्रमाणंयदिधर्मस्तेगृह
स्थाश्रमसंमतः ५० इत्युक्तातेनविप्रेणराजपुत्रीयशस्विनी ॥ विधिनाप्रतिजग्राहवेदोक्तेनविशांपते ५१ आसनंचैवपाद्यंचतस्मैदत्वाद्विजातये ॥ प्रोवाचौघ
वतीविप्रंकेनार्थःकिंददामिते ५२ तामब्रवीत्ततोविप्रोराजपुत्रींसुदर्शनाम् ॥ त्वयाममार्थःकल्याणिनिर्विशंकेतदाचर ५३ यदिप्रमाणंधर्मस्तेगृहस्थाश्रमसंम
तः ॥ प्रदानेनात्मनोराज्ञिकर्तुमर्हसिमेप्रियम् ५४ सतयाछंद्यमानोऽन्यैरीप्सितैर्नृपकन्यया ॥ नान्यमात्मप्रदानात्सतस्यावव्रेवरंद्विजः ५५ सातुराजसुतास्मृ
त्वाभर्तुर्वचनमादितः ॥ तथेतिलज्जमानासातमुवाचद्विजर्षभम् ५६

४६ किंचिन्नकर्तव्यमितिनअपितुकर्तव्यमेव ४७ पृष्ठतस्तस्याप्रत्यक्षंगृहेऽन्वगमत् तदागार्हस्थ्यकाले तदाहरणकाले ४८ ब्राह्मणस्तद्रूपीमृत्युः ४९ । ५० । ५१ । ५२ तामिति एतद्व्रतप्रदानम्
५३ राज्ञिराजकन्ये ५४ छंद्यमानःप्रलोभ्यमानः ५५ भर्तुर्वचनं'येनयेनतुतुष्येतनित्यमेवसदाऽतिथिः ॥ अप्यात्मनःप्रदानेननतेकार्याविचारणा'इतिपूर्वोक्तम् ५६

विवेशगृहमितिशेषः विहस्येत्यत्ररहःसहइतिपाठःस्पष्टार्थः ९७ ऋषेरपीर्ष्योनासीदित्याह अथेति ९८ । ९९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ अनयात्वद्भार्ययाछंद्यमानःप्रार्थ्यमानइतिवैपरीत्योक्तिः ६५ अनेनमैथुनरूपेणमामच्छेतिमामायातिअनुरूपंस्त्रीदूषणानुगुणंदंडं ६६ कूटमुद्गरोलोहदंडः हीनप्रतिज्ञंत्यक्तातिथिव्रतं ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ गुणाःइंद्रियाणितद

ततोविहस्यविप्रर्षिःसाचैवाथविवेशह ॥ संस्मृत्यभर्तुर्वचनंगृहस्थाश्रमकांक्षिणः ९७ अथेध्मानमुपादायसपावकिरुपागमत् ॥ मृत्युनारौद्रभावेननित्यंबंधुरिवान्वितः ९८ ततस्त्वाश्रममागम्यसपावकसुतस्तदा ॥ तांव्याजहारौघवतींक्वासियातेतिचासकृत् ९९ तस्मैप्रतिवचःसातुभर्त्रेनप्रददौतदा ॥ कराभ्यांतेनविप्रेणस्पृष्टाभर्तृव्रतासती ६० उच्छिष्टास्मीतिमन्वानालज्जिताभर्तुरेवच ॥ तूष्णींभूताऽभवत्साध्वीनचोवाचाथकिंचन ६१ अथतांपुनरेवेदंप्रोवाचससुदर्शनः ॥ क्वसासाध्वीक्वसायातागरीयःकिमतोमम ६२ पतिव्रतासत्यशीलानित्यंचैवार्जवेरता ॥ कथंनप्रत्युदेत्यद्यस्मयमानायथापुरा ६३ उटजस्थस्तुतंविप्रःप्रत्युवाचसुदर्शनम् ॥ अतिथिंविद्धिसंप्राप्तंब्राह्मणंपावकेचमाम् ६४ अनयाछंद्यमानोऽहंभार्ययातवसत्तम ॥ तैस्तैरतिथिसत्कारैर्ब्रह्मन्नेषावृतामया ६५ अनेनविधिनासेयंमामर्छतिशुभानना ॥ अनुरूपंयदत्रान्यत्तद्भवान्कर्तुमर्हति ६६ कूटमुद्गरहस्तस्तुमृत्युस्तंवैसमन्वगात् ॥ हीनप्रतिज्ञमत्रैनंवधिष्यामीत्यचिंतयन् ६७ सुदर्शनस्तुमनसाकर्मणाचक्षुषागिरा ॥ त्यक्तेर्ष्यस्त्यक्तमन्युश्चस्मयमानोऽब्रवीदिदम् ६८ सुरतंतेऽस्तुविप्राग्र्यप्रीतिर्हिपरमामम ॥ गृहस्थस्यहिधर्मोऽग्र्यःसंप्राप्तातिथिपूजनम् ६९ अतिथिःपूजितोयस्यगृहस्थस्यतुगच्छति ॥ नान्यस्तस्मात्परोधर्मइतिप्राहुर्मनीषिणः ७० प्राणाहिममदाराश्चयच्चान्यद्विद्यतेवसु ॥ अतिथिभ्योमयादेयमितिमेव्रतमाहितम् ७१ निःसंदिग्धंयथावाक्यमेतन्मेसमुदाहृतम् ॥ तेनाहंविप्रसत्येनस्वयमात्मानमालभे ७२ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपंचमम् ॥ बुद्धिरात्मामनःकालोदिशश्चैवगुणादश ७३ नित्यमेवहिपश्यंतिदेहिनांदेहसंश्रिताः ॥ सुकृतंदुष्कृतंचापिकर्मधर्मभृतांवर ७४ यथैषानानृतावाणीमयाऽद्यसमुदीरिता ॥ तेनसत्येनमांदेवाःपालयंतुदहंतुवा ७५ ततोनादःसमभवद्दिक्षुसर्वासुभारत ॥ असकृत्सत्यमित्येवंनैतन्मिथ्येतिसर्वतः ७६ उटजात्तुततस्तस्मान्निश्चक्रामसवैद्विजः ॥ वपुषाद्यांचभूमिंचव्याप्यवायुरिवोद्यतः ७७ स्वरेणविप्रःशैक्षेणत्रींल्लोकाननुनादयन् ॥ उवाचचैनंधर्मज्ञंपूर्वमामंत्र्यनामतः ७८ धर्मोऽहमस्मिभद्रंतेजिज्ञासार्थंतवानघ ॥ प्राप्तःसत्यंचतेज्ञात्वाप्रीतिर्मेपरमात्वयि ७९ विजितश्चत्वयामृत्युर्योऽयंत्वामनुगच्छति ॥ रंध्रान्वेषीतवसदात्वयाधृत्यावशीकृतः ८० नचास्तिशक्तिस्त्रैलोक्येकस्यचित्पुरुषोत्तम ॥ पतिव्रतामिमांसाध्वींतवोद्वीक्षितुमप्युत ८१ रक्षितात्वद्गुणैरेषापतिव्रतगुणैस्तथा ॥ अधृष्यायदियंब्रूयात्तथातन्नान्यथाभवेत् ८२ एषाहितपसास्वेनसंयुक्ताब्रह्मवादिनी ॥ पावनार्थंचलोकस्यसरिच्छ्रेष्ठाभविष्यति ८३ अर्धेनौघवतीनामत्वामर्धेनानुयास्यति ॥ शरीरेणमहाभागायोगोह्यस्यावशेस्थितः ८४

भिमानिन्योदेवताःपृथिव्याद्याइत्यर्थः ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ शैक्षेणोदात्तादिधर्मवता ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ अर्धेनेति ओघवतीनामनदीभविष्यतीतिशेषः योगोहीति योगसिद्धेयमतःशरीरद्वयंकरिष्यतीत्यर्थः ८४

८५ । ८६ पंचेतिस्थूलभूतान्यतिक्रम्यआतिवाहिकान्सूक्ष्मभूतमयान्लोकान्प्राप्स्यसीत्यर्थः ८७ राजन्नित्युभिराजत्वाद्राजजामातृत्वाद्वासंबोधनं ८८ । ८९ बुद्धिरित्यादावपिजितेत्यनुषंगः ९० आख्यायिकातात्पर्यमाह तस्मादिति ९१ क्रतुशतेनापिनतुल्यंकिंतुततोऽप्यधिकमित्यर्थः । यद्वातत्क्रतुशतेनेतिप्रथमातृतीययोरर्थेयासः तेनक्रतुशतमपिनतुल्यमित्यर्थः ९२ सोऽतिथिःयोनपूजयेत्तस्मैदुष्कृतंदत्त्वा ९३ । ९४ बुभूषताभूतिमिच्छता ९५ । ९६ ॥ इत्यानुशासनिकेपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ब्राह्मण्यमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ ऋचीक

अनयासहलोकांश्चगंताऽसितपसाऽर्जितान् ॥ यत्रनावृत्तिमभ्येतिशाश्वतांस्तान्सनातनान् ८५ अनेनचैवदेहेनलोकांस्त्वमभिपत्स्यसे ॥ निर्जितश्चत्वयामृत्युरैश्वर्यंचतवोत्तमम् ८६ पंचभूतान्यतिक्रांतःस्ववीर्याच्चमनोजवः ॥ गृहस्थधर्मेणानेनकामक्रोधौचतेजितौ ८७ स्नेहोरागश्चतंद्रीचमोहोद्रोहश्चकेवलः ॥ तवशुश्रूषयाराजन्राजपुत्र्याविनिर्जिताः ८८ ॥ भीष्मउवाच ॥ शुक्लानांतुसहस्रेणवाजिनांरथमुत्तमम् ॥ युक्तंप्रगृह्यभगवान्वासवोऽप्याजगामतम् ८९ मृत्युरात्माचलोकाश्चजिताभूतानिपंचच ॥ बुद्धिःकालोमनोव्योमकामक्रोधौतथैवच ९० तस्माद्गृहाश्रमस्थस्यनान्यद्दैवतमस्तिवै ॥ ऋतेऽतिथिंनरव्याघ्रमनसैतद्विचारय ९१ अतिथिःपूजितोयद्धि ध्यायतेमनसाशुभम् ॥ नतत्क्रतुशतेनापितुल्यमाहुर्मनीषिणः ९२ पात्रंत्वतिथिमासाद्यशीलाढ्यंयोनपूजयेत् ॥ सदत्त्वादुष्कृतंतस्मैपुण्यमादायगच्छति ९३ एतत्तेकथितंपुत्रमयाऽऽख्यानमनुत्तमम् ॥ यथाहिविजितोमृत्युर्गृहस्थेनपुराऽभवत् ९४ धन्यंयशस्यमायुष्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ॥ बुभूषताऽभिमंतव्यंसर्वदुश्चरितापहम् ९५ इदंयःकथयेद्विद्वानहन्यहनिभारत ॥ सुदर्शनस्यचरितंपुण्याँल्लोकानवाप्नुयात् ९६ ॥ इति श्रीमहाभारतेअनुशासनिकेपर्वणिआनुशासनप०दानधर्मेसुदर्शनोपाख्यानेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्राह्मण्यंयदिदुष्प्राप्यंत्रिभिर्वर्णैर्नराधिप ॥ कथंप्राप्तंमहाराजक्षत्रियेणमहात्मना १ विश्वामित्रेणधर्मात्मन्ब्राह्मणत्वंनरर्षभ ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनतन्मेब्रूहिपितामह २ तेनह्यमितवीर्येणवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ हतंपुत्रशतंसद्यस्तपसाऽपिपितामह ३ यातुधानाश्चबहवोराक्षसास्तिग्मतेजसः ॥ मन्युनाऽऽविष्टदेहेनसृष्टाःकालांतकोपमाः ४ महान्कुशिकवंशश्चब्रह्मर्षिशतसंकुलः ॥ स्थापितोनरलोकेऽस्मिन्विद्वद्ब्राह्मणसंस्तुतः ५ ऋचीकस्यात्मजश्चैवशुनःशेपोमहातपाः ॥ विमोक्षितोमहासत्रात्पशुतामप्युपागतः ६ हरिश्चंद्रक्रतौदेवांस्तोषयित्वाऽऽत्मतेजसा ॥ पुत्रतामनुसंप्राप्तोविश्वामित्रस्यधीमतः ७ नाभिवादयतेज्येष्ठंदेवरातंनराधिप ॥ पुत्राःपंचाशदेवापिशप्ताःश्वपचतांगताः ८ त्रिशंकुर्बंधुभिर्मुक्तऐक्ष्वाकःप्रीतिपूर्वकम् ॥ अवाक्शिरादिवंनीतोदक्षिणामाश्रितोदिशम् ९ विश्वामित्रस्यविपुलानदीदेवर्षिसेविता ॥ कौशिकीचशिवापुण्याब्रह्मर्षिसुरसेविता १०

स्यात्मजइत्यत्रअजीगर्तात्मजइतिबोध्यं । 'सोऽजीगर्तःसौयवसिमृषिमशनयापरीतःतस्यहत्रयःपुत्राआसुःशुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलः'इतिश्रुतेःशुनःशेपस्यपिताऽजीगर्तइत्यवगमात्कल्पांतराभिप्रायेणवाइदंज्ञेयं ६ देवांस्तोषयित्वातैर्मोक्षितःसन्पुत्रतांविश्वामित्रस्यानुसंप्राप्तइतिसंबंधः ७ नाभिवादयतेनमस्कुर्वंतिअनुस्वारलोपआर्षः देवरातंदेवैर्विश्वामित्रायदत्तं तेनज्येष्ठंकृतंसंबंधशतायेनेतिशेषः ८ बंधुभिर्मुक्तःवसिष्ठशापेनचांडालतांगतत्वात् दिवंयेननीतः ९ । १०

पंचचूडाःवलयमेवास्याःसा । 'चूडावलयमेदेस्यात्'इतिमेदिनी ११ । १२ । १३ वाग्मिभिरिति त्रिशंकुंयाजयन्विश्वामित्रोवसिष्ठपुत्रैःशप्तःश्वपचस्ययाजकस्त्वंश्वपचोभविष्यसीतितंशापमृतं कर्तुंविश्वामित्रःकस्यांचिदापदिश्वजाघनींचौर्येणार्जयित्वापकुमारेभेतानिंद्रःश्येनरूपेणहृतवान्नुतावतैवायंशापान्मुक्तोववर्षचेंद्रइति ।देवसेनानामग्रगःश्रेष्ठइंद्रः १४ ज्वलतितारारूपेण १५ । १६ १७ मतंगस्यब्राह्मण्यांशूद्राज्जातस्यचांडालस्ययथामहताऽपितपसाब्राह्मण्यमप्राप्यंजातंतथैवेतन्ममभाति । स्वंतुयथाजातंतथावदस्व १८ स्थानेयुक्तं कथंब्राह्मण्यंप्राप्तवान्विश्वामित्रइतिशेषः १९

तपोविघ्नकरीचैवपंचचूडासुसंमता ॥ रंभानामाप्सराःशापाद्यस्यशैलत्वमागता ११ तथैवास्यभयाद्बद्धावसिष्ठःसलिलेपुरा ॥ आत्मानंमज्जयन्श्रीमान्विपाशः पुनरुत्थितः १२ तदाप्रभृतिपुण्याहिविपाशाऽभून्महानदी ॥ विख्याताकर्मणातेनवसिष्ठस्यमहात्मनः १३ वाग्मिश्चभगवान्येनदेवसेनाग्रगःप्रभुः ॥ स्तुतःप्रीत मनाश्चासीच्छापाच्चैनममुंचत १४ ध्रुवस्यौत्तानपादस्यब्रह्मर्षीणांतथैवच ॥ मध्येज्वलतियोनित्यमुदीचीमाश्रितोदिशम् १५ तस्यैतानिचकर्माणितथाऽन्या निचकौरव ॥ क्षत्रियस्येत्यतोजातमिदंकौतूहलंमम १६ किमेतदितितत्त्वेनप्रब्रूहिभरतर्षभ ॥ देहांतरमनासाद्यकथंसब्राह्मणोऽभवत् १७ एतत्तत्त्वेनमेतातसर्वं माख्यातुमर्हसि ॥ मतंगस्ययथातत्त्वंतथैवैतद्वदस्वमे १८ स्थानेमतंगोब्राह्मण्यंनालभद्भरतर्षभ ॥ चंडालयोनौजातोहिकथंब्राह्मण्यमाप्तवान् १९ ॥ इतिश्री महाभारतेअनुशासनिकेप० आनुशासनप० विश्वामित्रोपाख्यानेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ श्रूयतांपार्थतत्त्वेनविश्वामित्रोयथापुरा ॥ ब्राह्म णत्वंगतस्तातब्रह्मर्षित्वंतथैवच १ भरतस्यान्वयेचैवाजमीढोनामपार्थिवः ॥ बभूवभरतश्रेष्ठयज्वाधर्मभृतांवरः २ तस्यपुत्रोमहानासीज्जन्हुर्नामनरेश्वरः ॥ दुहि तृत्वमनुप्राप्तागंगायस्यमहात्मनः ३ तस्यात्मजस्तुल्यगुणःसिंधुद्वीपोमहायशाः ॥ सिंधुद्वीपाच्चराजर्षिर्बलाकाश्वोमहाबलः ४ वल्लभस्तस्यतनयःसाक्षाद्धर्मइवाप रः ॥ कुशिकस्तस्यतनयःसहस्राक्षसमद्युतिः ५ कुशिकस्यात्मजःश्रीमान्गाधिर्नामजनेश्वरः ॥ अपुत्रःप्रसवेनार्थीवनवासमुपावसत् ६ कन्याजज्ञेसुतातस्यवने निवसतःसतः ॥ नाम्नासत्यवतीनामरूपेणाप्रतिमाभुवि ७ तांववेभार्गवःश्रीमांश्च्यवनस्यात्मसंभवः ॥ ऋचीकइतिविख्यातोविपुलेतपसिस्थितः ८ सतांनप्रद दौतस्मैऋचीकायमहात्मने ॥ दरिद्रइतिमत्वावैगाधिःशत्रुनिबर्हणः ९ प्रत्याख्यायपुनर्यातमब्रवीद्राजसत्तमः ॥ शुल्कंप्रदीयतांमह्यंततोवत्स्यसिमेसुताम् १० ॥ ऋचीकउवाच ॥ किंप्रयच्छामिराजेंद्रतुभ्यंशुल्कमहंनृप ॥ दुहितुर्ब्रूह्यसंसक्तोमाभूत्तत्रविचारणा ११ ॥ गाधिरुवाच ॥ चंद्ररश्मिप्रकाशानांहयानांवातरं हसाम् ॥ एकतःश्यामकर्णानांसहस्रंदेहिभार्गव १२ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःसभृगुशार्दूलश्च्यवनस्यात्मजःप्रभुः ॥ अब्रवीद्वरुणंदेवमादित्यंपतिमंभसाम् १३

॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनिकेपर्वणिआनु० नीलकंठीये भारतभावदीपे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ श्रूयतामिति ब्राह्मणेष्वपिऋषित्वंमंत्रद्रष्टृत्वंगोत्रप्रवर्तकत्वंवा १ । २ । ३ वल्लभोनाम ५ प्रसवेनसोमाभिषवनिमित्तेन अर्थीपुत्रार्थी ६ सुतावसोमाभिषवोपकल्पितायज्ञात् वन्यद्रव्यविहितात्ताऽऽहवनवासयोग्येवकन्याजज्ञे ७ भार्गवोभृगोगोत्रापत्यम् ८ । ९ वरस्य सिद्धाहेनप्राप्स्यसि १० असंसक्तोनिःसंशयः ११ एकतः एकत्र १२ आदित्यमदितेर्भुवम् १३

१४ छंदइच्छा १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० वरेणपुत्रंवेदास्यसीत्यनुग्रहेण २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ पूर्वोपपन्नायामतुःसंबंधात्पूर्वमुपपन्नायाःगुरुत्वेनमाता

एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ सहस्रंवातवेगानांभिक्षेत्वांदेवसत्तम १४ तथेतिवरुणोदेवआदित्योभृगुसत्तमम् ॥ उवाचयत्रतेच्छंदस्तत्रोत्थास्यंति वाजिनः १५ ध्यातमात्रमृचीकेनहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ गंगाजलात्समुत्तस्थौसहस्रंविपुलौजसाम् १६ अदूरेकान्यकुब्जस्यगंगायास्तीरमुत्तमम् ॥ अश्वतीर्थं तदद्यापिमानवैःपरिचक्ष्यते १७ ततोवैगाधयेतातसहस्रंवाजिनांशुभम् ॥ ऋचीकःप्रददौप्रीतःशुल्कार्थंतपतांवरः १८ ततःसविस्मितोराजागाधिःशापभये नच ॥ ददौतांसमलंकृत्यकन्यांभृगुसुतायवै १९ जग्राहविधिवत्पाणिंतस्याब्रह्मर्षिसत्तमः ॥ साचतंपतिमासाद्यपरंहर्षमपवापह २० सतुतोषचब्रह्मर्षिस्तस्या वृत्तेनभारत ॥ छंदयामाससैवैनांवरेणवरवर्णिनिम् २१ मात्रेतत्सर्वमाचख्यौसाकन्याराजसत्तम ॥ अथतामब्रवन्माता सुतांकिंचिदवाङ्मुखीं २२ ममापिपुत्रि भर्तातेप्रसादंकर्तुमर्हति ॥ अपत्यस्यप्रदानेनसमर्थश्चमहातपाः २३ ततःसात्वरितंगत्वातत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ॥ मातुश्चिकीर्षितंराजन्ऋचीकस्तामथाब्रवीत् २४ गुणवंतमपत्यंसाअचिराज्जनयिष्यति ॥ ममप्रसादात्कल्याणिमाभूत्तेप्रणयोऽन्यथा २५ तवचैवगुणश्लाघीपुत्रउत्पत्स्यतेमहान् ॥ अस्मद्वंशकरःश्रीमान्सत्य मेतद्ब्रवीमिते २६ ऋतुस्नाताचसाश्वत्थंत्वंचवृक्षमुदुंबरम् ॥ परिष्वजेथाःकल्याणितत्एवमवाप्स्यथः २७ चरुद्वयमिदंचैवमंत्रपूतंशुचिस्मिते ॥ त्वंचसाचो पभुंजीतंततःपुत्राववाप्स्यथः २८ ततःसत्यवतीहृष्टामातरंप्रत्यभाषत ॥ यदृचीकेनकथितंतच्चाचख्यौचरुद्वयम् २९ तामुवाचततोमातासुतांसत्यवतींतदा ॥ पुत्रिपूर्वोपपन्नायाःकुरुष्ववचनंमम ३० भर्तायएषदत्तस्तेचरुर्मंत्रपुरस्कृतः ॥ पुनंप्रयच्छमह्यंत्वंमदीयंत्वंगृहाणच ३१ व्यत्यासंवृक्षयोश्चापिकरवावशुचिस्मि ते ॥ यदिप्रमाणंवचनंममातुरनिंदिते३२स्वमपत्यंविशिष्टंहिसर्वइच्छत्यनाविलम् ॥ व्यक्तंभगवताचात्रकृतमेवंभविष्यति३३ ततोमेत्वच्चरौभावःपादपेचसुमध्य मे ॥ कथंविशिष्टोभ्रातामेभवेदित्येवचिंतय ३४ तथाचकृतवत्यौतेमातासत्यवतीचसा ॥ अथगर्भावनुप्राप्तेउभेतेवैयुधिष्ठिर ३५ दृष्ट्वागर्भमनुप्राप्तांभार्यांसचम हान्ऋषिः ॥ उवाचतांसत्यवतींदुर्मनाभृगुसत्तमः ३६ व्यत्यासेनोपयुक्तस्तेचरुर्व्यक्तंभविष्यति ॥ व्यत्यासःपादपेचापिसुव्यक्तंतेकृतःशुभे ३७ मयाहिविश्वंयं द्ब्रह्मत्वंत्वच्चरौसन्निवेशितम् ॥ क्षत्रवीर्यंचसकलंचरौतस्यानिवेशितम् ३८ त्रैलोक्यविख्यातगुणंत्वंविप्रंजनयिष्यसि ॥ साचक्षत्रंविशिष्टंवैततएतत्कृतंमया ३९ व्यत्यासस्तुकृतोयस्मात्त्वयामात्राचतेशुभे ॥ तस्मात्साब्राह्मणश्रेष्ठंमातातेजनयिष्यति ४० क्षत्रियंतूग्रकर्माणंत्वंभद्रेजनयिष्यसि ॥ नहितेतत्कृतंसाधुमातृस्नेहे नभाविनि ४१ साश्रुत्वाशोकसंतप्तापपातवरवर्णिनी ॥ भूमौसत्यवतीराजंश्छिन्नेवरुचिरालता ४२ प्रतिलभ्यचसासंज्ञांशिरसाप्रणिपत्यच ॥ उवाचभार्याभर्ता रंगाधेयीभार्गवर्षभम् ४३

यास्त्वमर्थयेऽहंमरीयसीत्यर्थः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

क्षत्रियःक्षत्रियवदुग्रकर्मा ४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६० विश्वामित्रात्मजाइतिक्षत्रियाद्ब्रह्मवादिनःकथमुत्पन्नाइत्याशंक्याह ऋचीकेनेति चरौपूर्वंब्रह्मै
वाहितमतःक्षत्रबीजोद्भवस्यापिब्राह्मण्यलाभोजातः। बीजापेक्षयासंस्कारस्यबलवत्त्वात् तथाहि दग्धाग्निदग्धेभ्योवेत्रबीजेभ्यःकदलीकांडोत्पत्तिमुदाहरंति । 'नब्राह्मण्यंक्षत्रियार्थैस्तपःकोटयाऽपिलभ्यते ॥ विश्वामित्रस्यतत्प्राप्तिर्मौञ्जाब्रह्मौदनाशनात्' ६१।६२ इतिआनुशासनिकेपर्वणिनी०भा०चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥

प्रसादयंत्यांभार्यायांमयिब्रह्मविदांवर ॥ प्रसादंकुरुविप्रर्षेनमेस्यात्क्षत्रियःसुतः ४४ कामंममोग्रकर्मावैपौत्रोभवितुमर्हति ॥ नतुमेस्यात्सुतोब्रह्मन्नेषमेदीयतां
वरः ४५ एवमस्त्वितिहोवाचस्वांभार्यांसुमहातपाः ॥ ततःसाजनयामासजमदग्निंसुतंशुभम् ४६ विश्वामित्रंचाजनयद्गाधिभार्यायशस्विनी ॥ ऋषेःप्रसादा
द्राजेंद्रब्रह्मर्षेर्ब्रह्मवादिनम् ४७ ततोब्राह्मणतांयातोविश्वामित्रोमहातपाः ॥ क्षत्रियःसोऽप्यथतथाब्रह्मवंशस्यकारकः ४८ तस्यपुत्रामहात्मानोब्रह्मवंशविवर्धनाः ॥
तपस्विनोब्रह्मविदोगोत्रकर्तारएवच ४९ मधुच्छंदश्चभगवान्देवतराश्चवीर्यवान् ॥ अक्षीणश्चशकुंतश्चबभ्रुःकालपथस्तथा ५० याज्ञवल्क्यश्चविख्यातस्तथा
स्थूणोमहाव्रतः ॥ उलूकोयमदूतश्चतथर्षिःसैंधवायनः ५१ वल्गुजंघश्चभगवान्गालवश्चमहानृषिः ॥ ऋषिर्वज्रस्तथाख्यातःसालंकायनएवच ५२ लीलाढ्यो
नारदश्चैवतथाकूर्चामुखःस्मृतः ॥ वादुलिर्मुसलश्चैवपक्षोग्रीवस्तथैवच ५३ आंघ्रिकोनैकदृक्चैवशिलायूपःशितःशुचिः ॥ चक्रकोमारुतंतव्योवातघ्नोऽथाश्वला
यनः ५४ श्यामायनोऽथगार्ग्यश्चजाबालिःसुश्रुतस्तथा ॥ कारीषिरथसंश्रुत्यःपरपौरवतंतवः ५५ महानृषिश्चकपिलस्तथर्षिस्ताडकायनः ॥ तथैवचोपगहन
स्तथर्षिश्चासुरायणः ५६ मार्दमर्षिर्हिरण्याक्षोजंगारिर्बाभ्रवायणिः ॥ भूतिर्विभूतिःसूतश्चसुरकृत्तथैवच ५७ अरालिर्नाचिकश्चैवचांपेयोज्जयनौतथा ॥
नवतंतुर्बकनखःसेयनोयतिरेवच ५८ अंभोरुहश्चारुमत्स्यःशिरीषीचाथगार्दभिः ॥ ऊर्जयोनिरुदापेक्षीनारदीचमहानृषिः ५९ विश्वामित्रात्मजाःसर्वेमुनयो
ब्रह्मवादिनः ॥ तथैवक्षत्रियोराजन्विश्वामित्रोमहातपाः ६० ऋचीकेनाहितंब्रह्मपरमेतद्युधिष्ठिर ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंतत्त्वेनभरतर्षभ ६१ विश्वामित्रस्यवैजन्म
सोमसूर्याग्नितेजसः ॥ यत्रयत्रचसंदेहोभूयस्तेराजसत्तम ॥ तत्रतत्रचमांब्रूहिच्छेत्तास्मितवसंशयान् ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनिकेपर्वणिअनुशासन
पर्वणिदानधर्मेविश्वामित्रोपाख्यानेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आनृशंस्यस्यधर्मज्ञगुणान्भक्तजनस्यच ॥ श्रोतुमि
च्छामिधर्मज्ञतन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ वासवस्यचसंवादंशुकस्यचमहात्मनः २ विषयेकाशि
राजस्यग्रामान्निष्क्रम्यलुब्धकः ॥ सविषंकांडमादायमृगयामाससैवमृगम् ३ तत्रचामिषलुब्धेनलुब्धकेनमहावने ॥ अविदूरेमृगान्दृष्ट्वाबाणःप्रतिसमाहितः ४ तेन
दुर्वारितास्त्रेणनिमित्तचपलेषुणा ॥ महान्वनतरुस्तत्रविद्धोमृगजिघांसया ५ सतीक्ष्णविषदिग्धेनशरेणातिबलात्क्षतः ॥ उत्सृज्यफलपत्राणिपादपःशोषमागतः ६

एवंदुष्प्रापमपिब्राह्मण्यमानृशंस्यंविनाऽव्यर्थमित्याशयवानानृशंस्याध्यायमारभते आनृशंस्यस्येति १ । २ विषयेदेशे कांडंबाणम् ३ तत्रमृगयायाम् ४ दुर्वारितास्त्रेणदुर्वार्यशस्त्रेणनिमित्ताल्लक्ष्याच्चपलश्चलितइषुर्यस्यतेन ५ दिग्धेनालिप्तेन ६

तस्मिन्वृक्षेतथाभूतेकोटरेषुचिरोषितः ॥ नजहातिशुकोवासंतस्यभक्त्यावनस्पतेः ७ निष्प्रचारोनिराहारोग्लानःशिथिलवागपि ॥ कृतज्ञःसहवृक्षेणधर्मात्मा
सोऽप्यशुष्यत ८ तमुदारंमहासत्वमतिमानुषचेष्टितम् ॥ समदुःखसुखंदृष्ट्वाविस्मितःपाकशासनः ९ ततश्चिंतामुपगतःशक्रःकथमयंद्विजः ॥ तिर्यग्योनावसं
भाव्यमानृशंस्यमवस्थितः १० अथवानात्रचित्रंहिअभवद्वासवस्यतु ॥ प्राणिनामपिसर्वेषांसर्वंसर्वत्रदृश्यते ॥ ततोब्राह्मणवेषेणमानुषंरूपमास्थितः ॥ अव
तीर्यमहींशक्रस्तंपक्षिणमुवाचह ११ शुकभोपक्षिणांश्रेष्ठदाक्षेयीसुप्रजास्त्वया ॥ पृच्छेत्वांशुकमेनंत्वंकस्मान्नत्यजसिद्रुमम् १२ अथपृष्टःशुकःप्राहमूर्ध्नासमभिवा
द्यतम् ॥ स्वागतंदेवराजत्वंविज्ञातस्तपसामया १३ ततोदशशताक्षेणसाधुसाध्वितिभाषितम् ॥ अहोविज्ञानमित्येवंमनसापूजितस्ततः १४ तमेवंशुभकर्माणंशु
कंपरमधार्मिकम् ॥ विजानन्नपितांप्रीतिंपप्रच्छबलसूदनः १५ निष्पत्रमफलंशुष्कमशरण्यंपतत्रिणाम् ॥ किमर्थंसेवसेवृक्षंयदामहदिदंवनम् १६ अन्येऽपिब
हवोवृक्षाःपत्रसंछन्नकोटराः ॥ शुभाःपर्याप्तसंचाराविद्यंतेऽस्मिन्महावने १७ गतायुषमसामर्थ्यंक्षीणसारंहतश्रियम् ॥ विमृश्यप्रज्ञयाधीरजहीमंस्थविरंद्रुमम्
१८ ॥ भीष्मउवाच ॥ तदुपश्रुत्यधर्मात्माशुकःशक्रेणभाषितम् ॥ सुदीर्घमतिनिःश्वस्यदीनोवाक्यमुवाचह १९ अनतिक्रमणीयानिदैवतानिशचीपते ॥ य
त्राभवत्तवप्रश्नस्तान्निबोधसुराधिप २० अस्मिन्नहंद्रुमेजातःसाधुभिश्चगुणैर्युतः ॥ बालभावेनसंगुप्तःशत्रुभिश्चनधर्षितः २१ किमनुक्रोशवैफल्यमुत्पादयसि
मेऽनघ ॥ आनृशंस्याभियुक्तस्यभक्तस्यानन्यगस्यच २२ अनुक्रोशोहिसाधूनांमहद्धर्मस्यलक्षणम् ॥ अनुक्रोशश्चसाधूनांसदाप्रीतिंप्रयच्छति २३ त्वमेव
दैवतैःसर्वैःपृच्छ्यसेधर्मसंशयात् ॥ अतस्त्वंदेवदेवानामाधिपत्येप्रतिष्ठितः २४ नार्हसेमांसहस्राक्षद्रुमंत्याजयितुंचिरात् ॥ समर्थमुपजीव्येमंत्यजेयंकथमद्यवै
२५ तस्यवाक्येनसौम्येनहर्षितःपाकशासनः ॥ शुकंप्रोवाचधर्मात्माआनृशंस्येनतोषितः २६ वरंवृणीष्वेतितदासचवव्रेवरंशुकः ॥ आनृशंस्यपरोनित्यंतस्य
वृक्षस्यसंभवम् २७ विदित्वाचदृढांभक्तिंतांशुकेशीलसंपदम् ॥ प्रीतःक्षिप्रमथोवृक्षममृतेनावसिक्तवान् २८ ततःफलानिपत्राणिशाखाश्चापिमनोहराः ॥ शु
कस्यदृढभक्तित्वाच्छ्रीमत्तांप्रापसद्रुमः २९ शुकश्चकर्मणातेनआनृशंस्यकृतेनवै ॥ आयुषोऽतेमहाराजप्रापशक्रसलोकताम् ३० एवमेवमनुष्येंद्रभक्तिमंतंस
माश्रितः ॥ सर्वार्थसिद्धिंलभतेशुकंप्राप्ययथाद्रुमः ३१ ॥ इतिश्रीम० अनु० आनुशा० दानधर्मेशुकवासवसंवादेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ दैवेपुरुषकारेचकिंस्विच्छ्रेष्ठतरंभवेत् १

७ । ८ । ९ द्विजःपक्षी आनृशंस्यंपरदुःखेनदुःखित्वम् १० चित्रमाश्चर्यंसर्वेषांमृतिर्यगादीनांसर्वंप्रजातीसर्वंकृपानैष्ठुर्यादिकम् ११ । १२ दाक्षेयीदक्षदौहित्रीशुकीनाम १३ तपसाज्ञानदृष्टया १४ १५ तांप्रीतिंवृक्षेतत्सौहार्दम् १६ । १७ । १८ ।१९ । २० । २१ । २२ अनुक्रोशयकृपायित्वा वैफल्यंजन्मनइतिशेषः २३ । २४ संशयात्संशयंप्राप्यअतःसंशयच्छेतृत्वात् २५ अद्यअसामर्थ्यकाले २६ । २७ संभवंसम्यगैश्वर्यंवरंवव्रे २८ । २९ । ३० आनृशंस्यफलमाह शुकश्चेति ३१ आख्यायिकातात्पर्यमाह एवमिति ३२ ॥ इतिअनुशासनिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पितामहेत्यादिरध्यायोदैवमूलमपीदंसर्वंपुरुषकारादृतेनसिध्यतीत्यवश्यंपुरुषकारेभोगमोक्षार्थिनावर्तितव्यमित्येवंपरः । द्वयोःश्रेष्ठयोर्मध्येकिमतिश्रेष्ठमित्यर्थः १

२ दैवप्राक्कर्म मानुषंसांप्रतिकंकर्म ३ । ४ दैवश्रेष्ठयमाहनाबीजादिति ५ सुकृतेबीजभूतेसति ६ पुरुषकारश्रेष्ठयमाह यथेति ७ उद्यमापेक्षायामाह क्षेत्रमिति ८ सिद्धांतः कर्मणइत्या विना निर्वृतिसिद्धिः ९ । १० । ११ कर्मदैवयोःप्राबल्यदौर्बल्येउपसंहरति प्राप्यतइति १२ । १३ । मानुष्यान्मानुष्यमुल्लंघ्य १४ । १५ लभतेश्रियमितिसर्वत्रसंबंधः १६ । १७ शिष्टाचारोऽपिकर्मणांप्राबल्येमानमित्याह येनेति १८ ननुनिश्चितं १९ अकृत्वेति केवलंदैवंनिष्फलमित्यर्थः २० नतथेति दैवदौःस्थ्येऽपेहिकीहा।निःसुसहा पुरुषकारदौःस्थ्येतुपरलोकहानिर्दु

अ०

॥ ७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ वसिष्ठस्यचसंवादंब्रह्मणश्चयुधिष्ठिर २ दैवमानुषयोःकिंस्वित्कर्मणोःश्रेष्ठमित्युत ॥ पुरावसिष्ठो ॥ ६ ॥

भगवान्पितामहमपृच्छत ३ ततःपद्मोद्भवोराजन्देवदेवःपितामहः ॥ उवाचमधुरंवाक्यमर्थवद्धेतुभूषितम् ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नाबीजंजायतेकिंचिन्नबीजेनविना

नाफलम् ॥ बीजाद्बीजंप्रभवतिबीजादेवफलंस्मृतम् ५ यादृशंवपतेबीजंक्षेत्रमासाद्यकर्षकः ॥ सुकृतेदुष्कृतेवापितादृशंलभतेफलम् ६ यथाबीजंविनाक्षेत्रमु

प्तंभवतिनिष्फलम् ॥ तथापुरुषकारेणविनादैवंनसिध्यति ७ क्षेत्रंपुरुषकारस्तुदैवंबीजमुदाहृतम् ॥ क्षेत्रबीजसमायोगात्ततःसस्यंसमृद्ध्यते ८ कर्मणःफलनि

र्वृत्तिंस्वयमश्नातिकारकः ॥ प्रत्यक्षंदृश्यतेलोकेकृतस्याप्यकृतस्यच ९ शुभेनकर्मणासौख्यंदुःखंपापेनकर्मणा ॥ कृतंफलतिसर्वत्रनाकृतंभुज्यतेक्वचित् १०

कृतीसर्वत्रलभतेप्रतिष्ठांभाग्यसंयुताम् ॥ अकृतीलभतेभ्रष्टःक्षतेक्षारावसेचनम् ११ तपसारूपसौभाग्यंरत्नानिविविधानिच ॥ प्राप्यतेकर्मणासर्वंनदैवादकृ

तात्मना १२ तथास्वर्गश्चभोगश्चनिष्ठायाचमनीषिता ॥ सर्वंपुरुषकारेणकृतेनेहोपलभ्यते १३ ज्योतींषित्रिदशानागायक्षाश्चंद्रार्कमारुताः ॥ सर्वेपुरुषका

रेणमानुष्याद्देवतांगताः १४ अर्थोवामित्रवर्गोवाऐश्वर्यंवाकुलान्वितम् ॥ श्रीश्चापिदुर्लभाभोक्तुंतथैवाकृतकर्मभिः १५ शौचेनलभतेविप्रःक्षत्रियोविक्रमेणतु ॥

वैश्यःपुरुषकारेणशूद्रःशुश्रूषयाश्रियम् १६ नादातारंभजंत्यर्थानक्लीबंनापिनिष्क्रियम् ॥ नाकर्मशीलंनाशूरंतथानैवातपस्विनम् १७ येनलोकास्त्रयःसृष्टादै

त्याःसर्वाश्चदेवताः ॥ सएषभगवान्विष्णुःसमुद्रेतप्यतेतपः १८ स्वंचेत्कर्मफलंनस्यात्सर्वमेवाफलंभवेत् ॥ लोकोदैवंसमालक्ष्यउदासीनोभवेन्ननु १९ अकृत्वा

मानुषंकर्मयोदैवमनुवर्तते ॥ वृथाश्राम्यतिसंप्राप्यपतिंक्लीबमिवांगना २० नतथामानुषेलोकेभयमस्तिशुभाशुभे ॥ यथात्रिदशलोकेहिभयमन्येनजायते २१

कृतःपुरुषकारस्तुदैवमेवानुवर्तते ॥ नदैवमकृतेकिंचित्कस्यचिद्दातुमर्हति २२ यथास्थानान्यनित्यानिदृश्यंतेदैवतेष्वपि ॥ कथंकर्मविनादैवंस्थास्यतिस्थाप

यिष्यतः २३ नदैवतानिलोकेऽस्मिन्व्यापारंयांतिकस्यचित् ॥ व्यासंगंजनयंत्युग्रमात्माभिभवशंकया २४

रंतेत्यर्थः अन्येनपापेन २१ अकृतेकर्माभावेसति आकस्मिकनिधिलाभादावपिकिंचित्कर्मास्त्येवेतिभावः २२ यथेति स्थानानिइंद्रादिलोकाअप्यनित्यादृश्यंतेताराद्रूपिणोदेवानामधःपातदर्श ॥ ७ ॥

नादित्यर्थः कर्मविनापुण्येनकर्मणाविना दैवंदेवसमूहःकथंस्थास्यतिदैवमपिकर्ममूलमेवेत्यर्थः २३ व्यापारंपुण्यरूपंयांत्यनुमोदंते उग्रंधर्मविघ्नकरं २४

विग्रहोवैरं तथाहिऋषीणांतपसिदेवाविघ्नमाचरंतिऋषयश्चध्यवनादयइंद्रादीनामभिभवंकुर्वंतीतिलोकप्रसिद्धं यद्यप्येवंकर्मपरत्वंदेवर्षीणामस्तितथाप्यदैवंदैवाभावोनवकुंशक्यइत्यर्थः २५

अत्रमानमाह कथमिति यतोयस्माद्दैवं प्रवर्तते तस्यकर्मणोऽपिदैवंविनाकथमुत्पत्तिःस्यात्कथमपिपुण्यवंतएवचमेंप्रवर्ततेपमोत्पुण्यंवर्द्धते अन्यथासर्वेऽपिधर्मेप्रवर्तेरन्नित्यर्थः । एवंलोकवद्देवस्वर्गेऽपि

गुणाःभोगाःयथावहुधनोभूयसावाणिज्येनभूयांसंलाभंलभतेनेतरइतिवदेतदितिभावः २६ आत्मेति एवंप्रवृत्तेरपिदैवाधीनत्वेऽपिकर्मैवकर्तव्यमित्यर्थः कृतस्यपुण्यपापादेः २७ कृतमिति पुण्यमपि

पापेनप्रतिहन्यतेपापमपिपुण्येनेतितयोःफलंयथोक्तंस्वर्गनरकंवानप्राप्नोतीत्यर्थः २८ शरणंगृहं यथागृहस्तनोऽपराधःस्वस्तेनेनसत्कारेणापनीयतेएवंदैवमपिपुण्यातिशयात्प्रतिहन्यतेइत्यर्थः २९

ऋषीणांदेवतानांचसदाभवतिविग्रहः ॥ कस्यवाचाह्यदैवंस्याद्यतोदैवंप्रवर्तते २५ कथंतस्यसमुत्पत्तिर्यतोदैवंप्रवर्तते ॥ एवंत्रिदशलोकेऽपिप्राप्यंतेबहवोगुणाः २६

आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ॥ आत्मैवह्यात्मनःसाक्षीकृतस्याप्यकृतस्यच २७ कृतंचाप्यकृतंकिंचित्कृतेकर्मणिसिद्ध्यति ॥ सुकृतंदुष्कृतंकर्मनयथा

र्थंप्रपद्यते २८ देवानांशरणंपुण्यंसर्वंपुण्यैरवाप्यते ॥ पुण्यशीलंनरंप्राप्यकिंदैवंप्रकरिष्यति २९ पुराययातिर्विभ्रष्टश्च्यावितःपतितःक्षितौ ॥ पुनरारोपितःस्वर्गं

दौहित्रैःपुण्यकर्मभिः ३० पुरूरवाश्चराजर्षिर्द्विजैरभिहितःपुरा ॥ ऐलइत्यभिविख्यातःस्वर्गंप्राप्तोमहीपतिः ३१ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैःसत्कृतःकोसलाधिपः ॥

महर्षिशापात्सौदासःपुरुषादत्वमागतः ३२ अश्वत्थामाचरामश्चमुनिपुत्रौधनुर्धरौ ॥ नगच्छतःस्वर्गलोकंसुकृतेनेहकर्मणा ३३ वसुर्यज्ञशतैरिष्ट्वाद्वितीयइववा

सवः ॥ मिथ्याभिधानेनैकेनरसातलतलंगतः ३४ बलिर्वैरोचनिर्बद्धोधर्मपाशेनदैवतैः ॥ विष्णोःपुरुषकारेणपातालसदनःकृतः ३५ शक्रस्योद्गम्यचरणंप्रस्थि

तोजनमेजयः ॥ द्विजस्त्रीणांवधंकृत्वाकिंदैवेननवारितः ३६ अज्ञानाद्ब्राह्मणंहत्वास्पृष्टोबालवधेनच ॥ वैशंपायनविप्रर्षिःकिंदैवेननवारितः ३७ गोप्रदानेन

मिथ्याचब्राह्मणेभ्योमहामखे ॥ पुरानृगश्चराजर्षिःकृकलासत्वमागतः ३८ धुंधुमारश्चराजर्षिःसत्रेष्वेवजरांगतः ॥ प्रीतिदायंपरित्यज्यसुष्वापसगिरिव्रजे ३९

पांडवानांह्वतंराज्यंधार्तराष्ट्रैर्महाबलैः ॥ पुनःप्रत्याहृतंचैवनदैवाद्भुजसंश्रयात् ४० तपोनियमसंयुक्तामुनयःसंशितव्रताः ॥ किंतेदैवबलाच्छापमुत्सृजंतेनक

र्मणा ४१ पापमुत्सृजतेलोकेसर्वंप्राप्यसुदुर्लभम् ॥ लोभमोहसमापन्नंनदैवंत्रायतेनरम् ४२ यथाग्निःपवनोद्धूतःसुसूक्ष्मोऽपिमहान्भवेत् ॥ तथाकर्मसमायुक्तं

दैवंसाधुविवर्धते ४३ यथातैलक्षयाद्दीपःप्रह्रासमुपगच्छति ॥ तथाकर्मक्षयाद्दैवंप्रह्रासमुपगच्छति ४४

अत्रैवार्थेदृष्टांतानाह पुरेत्यादिना ३०।३१ विपर्ययेपिदृष्टांतमाह अश्वेति ३२।३३ मिथ्याभिधानेनपशुयज्ञश्रुतिरप्रमाणमित्येवंरूपेण रसातलस्यभूमेस्तलमधोभागं ३४।३५ पापमपितेजीयसांन

३ दोषायेत्याह शक्रस्येतिद्वाभ्यां चरणंद्विजस्त्रीदूषणरूपंकर्मकृत्वाप्रस्थितइतिसंबंधः ३६ । ३७ पुण्यमपिकेषांचिन्नत्राणायेत्याह गोप्रदानेनेति कृकलासत्वंसरठत्वं ३८ प्रीतिदायंदेवैर्दत्तंवरं

सुष्वापसत्रफलंनाप्तवानित्यर्थः ३९ नदैवात्प्रत्याहृतमपितुभुजसंश्रयादेवेत्यर्थः ४० किंदैवबलाच्छापमुत्सृजंतेकर्मणानअपितुकर्मणैवोत्सृजंतेनतुदैवबलादित्यर्थः ४१ पापंपापिनंप्रतिसर्वमै

श्वर्यादिकंगुणजातंलोकेप्राप्यउपेत्यापितुत्सृजतेइतियोजना तथाचाभाणकः दैवेनदत्तंकर्मणानाशितमिति । एतदेवस्पष्टयतिलोभेति ४२ दैवस्यकर्माधीनत्वमाहद्वाभ्यां यथेति ४३ । ४४

कर्महीनःपाकरत्यादावप्रवृत्तः सुनिहितंपातालस्थंनिधिं नित्ययुक्तःअंजनादिसाधनोद्युक्तः ४५ व्ययमवगुणःस्वभावोयस्यतद्रिक्तं व्ययगतमितिपाठेऽपिसएवार्थः । निर्धनत्वान्नीरस्यकर्मविसाधुं कर्मणासदाचारेणनिमित्तेनश्रद्धैकप्रिधादेवाः संश्रयंतेस्वस्वभागार्थमुपजीवंतीत्यर्थः ततश्चश्रेष्ठैःफलैरेनंयोजयंतीत्याह भवतीति विशिष्टत्वमेवाह बह्विति समृद्धयाउपेतं गृहाणिगृहं बहुत्वमार्षं पितृवनभवनाभंश्मशानगृहतुल्यं अमराणांअमरैः ४६ विकर्माकर्महीनः नचफलतिफलंतृप्त्यादिकंनप्राप्नोति नापिकेवलैर्दैवंविमार्गगामिनंनरंव्यपनयतिविमार्गादन्यत्रनयतिअतएवदैवेप्रभुत्वंनास्ति किंतुदैवंकर्तृकर्मसंयातिपुरुषकारमनुसरतिगुरुंशिष्यइवेत्यर्थः । अतएवपुरुषकारोयत्रयत्रविषयेसंचितःसम्यगनुष्ठितस्तत्रतत्रदैवंनयतिआविर्भावयति । पुरुषकारेणसिद्धेर्थेलोकोदैवानुकूल्यादेतत्सि द्धमितिवदतीत्यर्थः । गुरुमित्यत्र अनुपहतमदीनंकामकारेणदैवमितिपाठे कामकारेणइच्छयायत्रपुरुषकारःसंचितस्तत्रैवदैवमदीनमनुपहतंचेतिनयतिज्ञापयतीत्यर्थः ४७ संदृश्यसम्यक्कृयोगज दृष्टाद्यनुभूय ४८ ननुकृषिपर्जन्यन्यायेनदैवापेक्षाकर्मसिद्धिर्नकर्मापेक्षंदैवमितिप्रत्यक्षंतत्कथंविपरीतमुच्यतइत्याशंक्याह अभीति दैवस्यप्राक्कर्मणःअभ्युत्थानंव्यापारोद्विविधः संचितरूपेणाव

विपुलमपिधनौघंप्राप्यभोगान्स्त्रियोवापुरुषइहनशक्तःकर्महीनोहिभोक्तुं ॥ सुनिहितमपिचार्थं दैवतैरक्ष्यमाणंपुरुषइहमहात्माप्राप्नुतेनित्ययुक्तः ४५ व्ययगुणम पिसाधुंकर्मणासंश्रयंतेभवतिमनुजलोकाद्देवलोकोविशिष्टः ॥ बहुतरसुसमृद्ध्यामानुषाणांगृहाणिपितृवनभवनाभंदृश्यतेचामराणाम् ४६ नचफलतिविकर्माजीव लोकेनदैवंव्यपनयतिविमार्गंनास्तिदैवेप्रभुत्वम् ॥ गुरुमिवकृतमग्र्यंकर्मसंयातिदैवंनयतिपुरुषकारःसंचितस्तत्रतत्र ४७ एतत्तेसर्वमाख्यातंमयावैमुनिसत्तम ॥ फलंपुरुषकारस्यसदासंदृश्यतत्त्वतः ४८ अभ्युत्थानेनदैवस्यसमारब्धेनकर्मणा ॥ विधिनाकर्मणाचैवस्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशास० आनुशा०दानधर्मे दैवपुरुषकारनिर्देशेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कर्मणांचसमस्तानांशुभानांभरतर्षभ ॥ फलानिमहतांश्रेष्ठ प्रब्रूहिपरिपृच्छतः १ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ हंततेकथयिष्यामियन्मांपृच्छसिभारत ॥ रहस्यंयदृषीणांतुतच्छृणुष्वयुधिष्ठिर ॥ यागतिःप्राप्यतेयेनप्रेत्य भावेचिरेप्सिता २ येनयेनशरीरेणयद्यत्कर्मकरोतियः ॥ तेनतेनशरीरेणतत्तत्फलमुपाश्नुते ३ यस्यांयस्यामवस्थायांयत्करोतिशुभाशुभम् ॥ तस्यांतस्यामव स्थायांभुंक्तेजन्मनिजन्मनि ४ ननश्यतिकृतंकर्मसदापंचेंद्रियैरिह ॥ तेह्यस्यसाक्षिणोनित्यंषष्ठआत्मातथैवच ५

स्थानेएकः भोगार्थसमारंभरूपोद्वितीयः । तत्रसमारब्धेनउत्थानेनतदनुकूलेनकर्मणाचपैहिकंफलमाप्नुयात् । विधिनाशास्त्रेणकर्मणाचतदनुसारिणास्वर्गमार्गमवाप्नुयात् । दैवाधीनोभोगःकर्मा धीनःसंचयइतिनिष्कर्षः । कृष्यादावपिदैवप्रतीक्षणंकापुरुषकर्म सेचनादिनाऽपिफलस्योत्पादयितुंशक्यत्वादितिभावः ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीम० अनुशास० नी० भा० षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ आद्विषन्नगौतमीवारान्ज्ञात्वादुःखंस्वदोषजं ॥ दत्वाऽविदारानतिथीन्सुदर्शनइवार्चयन् ॥ १ ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभंजानन्विश्वामित्रनिदर्शनात् ॥ आनृशंस्यपरोधर्मइतियःशुकवत्स्थितः ॥ २ ॥ दैवेनरक्ष्यतेदेहइतिधर्मेऽतियत्नवान् ॥ धर्माधिकारीषट्सूक्तोधर्मोऽथमुनिनोच्यते ॥ ३ ॥ धर्मोसुलभवतीत्युक्तंतत्रकोधर्मःकिंफलमितिजिज्ञासुर्युधिष्ठिरउवाच कर्मणामिति १ गतिःफलं ये नकर्मणा प्रेत्यभावेमरणोत्तरंदेहांतरप्राप्तौ २ येनेति मनसाकृतस्यकर्मणःफलंमनसैवस्वप्नादौभुंक्ते कायेनकृतस्यफलंकायेनैवभुंक्तेजाग्रदादावित्यर्थः ३ अवस्थायांबाल्ययौवनादिरूपायां आपद्यनापादेवा ४ नेति नाशोनिष्फलत्वं अस्यकर्तुःसाक्षिणामभावेहिकृतंदुर्यवस्याद्भवत्वसत्वेइतिभावः ५

दद्याद्भ्यागतायेतिशेषः ६ महदपरिमितं ७ वानप्रस्थधर्माणांफलमाह स्थंडिलेष्वित्यादिना ८ योगात्मनियोगयुक्तचित्ते ९ । १० एकशायीब्रह्मचर्यवान् ११ । १२ वीराआसतेऽस्मिन्नि तिवीरासनंरणदेशंउपेत्यवीरशय्यांतत्रदीर्घनिद्रांचप्राप्यवीरस्थानंस्वर्गलोकं यश्चपागतोमत्तस्तस्याक्षयालोकाइत्यर्थः १३ आज्ञामविच्छिन्नामितिशेषः तपसाकृच्छ्रादिनाजीवितमायुः १४।१५ शाकदीक्षायांशाकमात्राशननियमे १६ स्त्रियःस्त्रियंत्यक्त्वेत्यर्थः क्रतुंसंकल्पंसत्यसंकल्पत्वमितियावत् दीक्षयायज्ञेन १७ सदाग्निःअविच्छिन्नाग्निहोत्रः मनुंगायत्र्यादिमंत्रं पाठांतरे

चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्याच्चसूनृताम् ॥ अनुव्रजेदुपासीतसयज्ञःपंचदक्षिणः ६ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्तते ॥ श्रांतायादृष्टपूर्वायतस्यपुण्यफलंम हत् ७ स्थंडिलेषुशयानानांगृहाणिशयनानिच ॥ चीरवल्कलसंवीतेवासांस्याभरणानिच ८ वाहनानिचयानानियोगात्मनितपोधने ॥ अग्नीनुपशयानस्य राज्ञःपौरुषमेवच ९ रसानांप्रतिसंहारेसौभाग्यमनुगच्छति ॥ आमिषप्रतिसंहारेपशून्पुत्रांश्चविंदति १० अवाक्शिरास्तुयोलंबेदुदवासंचयोवसेत् ॥ सततंचै कशायीयःसलभेतेप्सितांगतिम् ११ पाद्यमासनमेवाथदीपमन्नंप्रतिश्रयम् ॥ दद्यादतिथिपूजार्थंसयज्ञःपंचदक्षिणः १२ वीरासनंवीरशय्यांवीरस्थानमुपागतः॥ अक्षयास्तस्यवैलोकाःसर्वकामगमास्तथा १३ धनंलभेतदानेनमौनेनाज्ञांविशांपते ॥ उपभोगांश्चतपसाब्रह्मचर्येणजीवितम् १४ रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफ लमश्नुते ॥ फलमूलाशिनोराज्यंस्वर्गःपर्णाशिनांभवेत् १५ प्रायोपवेशिनोराजन्सर्वत्रसुखमुच्यते ॥ गवाढ्यःशाकदीक्षायांस्वर्गगामीतृणाशनः १६ स्त्रियस्त्रि षवणंस्नात्वावायुंपीत्वाक्रतुंलभेत् ॥ स्वर्गंसत्येनलभतेदीक्षयाकुलमुत्तमम् १७ सलिलाशीभवेद्यस्तुसदाग्निःसंस्कृतोद्विजः ॥ मनुंसाधयतोराज्यंनाकपृष्ठमनाश के १८ उपवासंचदीक्षायामभिषेकंचपार्थिव ॥ कृत्वाद्वादशवर्षाणिवीरस्थानाद्विशिष्यते १९ अधीत्यसर्ववेदान्वैसद्योदुःखाद्विमुच्यते ॥ मानसंहिचरन्धर्मं स्वर्गलोकमुपाश्नुते २० यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः ॥ योऽसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतःसुखम् २१ यथाधेनुसहस्रेषुवत्सोविंदतिमातरम् ॥ एवंपूर्वकृतंकर्मकर्तारमनुगच्छति २२ अचोद्यमानानियथापुष्पाणिचफलानिच ॥ स्वकालंनातिवर्तंतेतथाकर्मपुराकृतम् २३ जीर्यंतिजीर्यतःकेशादंताजी र्यंतिजीर्यतः ॥ चक्षुःश्रोत्रेचजीर्येतेतृष्णैकानतुजीर्यते २४ येनप्रीणातिपितरंतेनप्रीतःप्रजापतिः ॥ प्रीणातिमातरंयेनपृथिवीतेनपूजिता ॥ येनप्री णात्युपाध्यायंतेनस्याद्ब्रह्मपूजितम् २५ सर्वेतस्यादृताधर्मायस्यैतेत्रयआदृताः ॥ अनादृतास्तुयस्यैतेसर्वास्तस्याफलाःक्रियाः २६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ भीष्मस्यैतद्वचःश्रुत्वाविस्मिताःकुरुपुंगवाः ॥ आसन्प्रहृष्टमनसःप्रीतिमंतोऽभवंस्तदा २७

मेरुसाधनंतपोविशेषः अनाशकेहितमितमेध्याशनेऽ नशनेवा १८ द्वादशवार्षिक्यांदीक्षायांउपवासंव्रतार्थक्षीराद्याहारं व्रतंच 'पयोब्राह्मणस्यव्रतंयवागूराजन्यस्यामिक्षावैश्यस्य'इतिश्रुतिप्रसिद्धं अभिषेकंद्वादशवार्षिकंतीर्थाटनंवा वीरस्था नात्स्वर्गादपिविशिष्यते ब्रह्मलोकप्रदमेतद्द्वयमित्यर्थः १९ कायिकंधर्ममुक्त्वावाचिकमाह अधीत्येति २० मानसंधर्मंविवृणोति येति २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

मंत्रोच्चारणंजिगीषाद्यर्थंवृथा । सोमाभिषवोदक्षिणांविनावृथा । होमोमंत्रंविनावृथा । एतैस्त्रिभिर्यत्पापंतत्सर्वंमिथ्यावादिनोभवतीत्यर्थः २८ प्राप्तौप्राप्त्यर्थं २९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ केपूज्याइत्यादिनापूर्वोक्तधर्मान्विवृणोति तत्रापिचक्षुर्दद्यादित्यादिनाआतिथ्यंकर्तव्यमुक्तंतद्विवृणोत्यध्यायेन १ यदमुत्रेहचहितंतद्वदेतिशेषः २ ब्रह्मआनंदात्मा । स्वर्गःसत्यसंकल्पत्वादिसिद्धिः । तपःस्वाध्यायौसाधनंयस्यस्वर्गस्य । 'यस्तमात्मानमनुविद्यविजानातिसर्वांश्चलोकानाप्नोतिसर्वांश्चकामान्' इतिश्रुतेःसत्यप्रत्ययः ३ । ४ अक्ष

यन्मंत्रेभवतिवृथापयुज्यमानेयत्सोमेभवतिवृथाभिषूयमाणे ॥ यच्चाग्नौभवतिवृथाभिहूयमानेतत्सर्वंभवतिवृथाभिधीयमाने २८ इत्येतदृषिणाप्रोक्तमुक्तवानस्मि यद्विभो ॥ शुभाशुभफलप्राप्तौकिमतःश्रोतुमिच्छसि २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशास० आनुशासन०दानधर्मेकर्मफलिकोपाख्यानेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ केपूज्याःकेनमस्कार्याःकान्नमस्यसिभारत ॥ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वयेभ्यःस्पृहयसेनृप १ उत्तमापद्गतस्यापियत्रतेवर्ततेमनः ॥ मनुष्यलोकेसर्वस्मिन्यदमुत्रेहचाप्युत २ ॥ भीष्मउवाच ॥ स्पृहयामिद्विजातिभ्योयेषांब्रह्मपरंधनम् ॥ येषांस्वप्रत्ययःस्वर्गस्तपःस्वाध्यायसाधनम् ३ येषांबालाश्चवृद्धाश्चपितृपैतामहींधुरम् ॥ उद्वहंतिनसीदंतितेभ्योवैस्पृहयाम्यहम् ४ विद्यास्वभिविनीतानांदांतानांमृदुभाषिणाम् ॥ श्रुतवृत्तोपपन्नानांसदाक्षरविदांसताम् ५ संसत्सुवदतांतातहंसानामिवसंघशः ॥ मंगल्यरूपारुचिरादिव्यजीमूतनिःस्वनाः ६ सम्यगुच्चरितावाचःश्रूयंतेहियुधिष्ठिर ॥ शुश्रूषमाणेनृपतौप्रेत्यचेहसुखावहाः ७ येचापितेषांश्रोतारःसदासदसिसंमताः ॥ विज्ञानगुणसंपन्नास्तेभ्यश्चस्पृहयाम्यहम् ८ सुसंस्कृतानिप्रयताःशुचीनिगुणवंतिच ॥ ददत्यन्नानितृप्त्यर्थंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिर ९ येचापिसततंराजंस्तेभ्यश्चस्पृहयाम्यहम् ॥ शक्यंह्येवाहवेयोद्धुंनदातुमनसूयितुम् १० शूरावीराश्चशतशःसंतिलोकेयुधिष्ठिर ॥ येषांसंख्यायमानानांदानशूरोविशिष्यते ११ धन्यःस्यांयद्यहंभूयःसौम्यब्राह्मणकोऽपिवा ॥ कुलेजातोधर्मगतिस्तपोविद्यापरायणः १२ नमेत्वत्तःप्रियतरोलोकेऽस्मिन्पांडुनंदन ॥ त्वत्तश्चापिप्रियतराब्राह्मणाभरतर्षभ १३ यथाममप्रियतमास्त्वत्तोविप्राःकुरूत्तम ॥ तेनसत्येनगच्छेयंलोकान्यत्रसशांतनुः १४ नमेपिताप्रियतरोब्राह्मणेभ्यस्तथाभवत् ॥ नमेपितुःपितावापियेचान्येऽपिसुहृज्जनाः १५ नहिमेवृजिनंकिंचिद्विद्यतेब्राह्मणेष्विह ॥ अणुवायदिवास्थूलंविद्यतेसाधुकर्मसु १६ कर्मणामनसावापिवाचावापिपरंतप ॥ यन्मेकृतंब्राह्मणेभ्यस्तेनाद्यनतपाम्यहम् १७ ब्रह्मण्यइतिमामाहुस्तयावाचाऽस्मितोषितः ॥ एतदेवपवित्रेभ्यःसर्वेभ्यःपरमंस्मृतम् १८ पश्यामिलोकानमलाञ्छुचीन्ब्राह्मणयायिनः ॥ तेषुमेतातगंतव्यमह्नायचचिरायच १९

रंब्रह्मतद्विदां ५ हंससादृश्यंक्षीरनीरयोरिवात्मानात्मनोर्विवेचनात् ६ नृपतौनृपतेःसमीपेउच्चरिताः ७ । ८ । ९ अनसूयितुंअसूयावर्ज्यंयथास्यात्तथा १० । ११ ब्राह्मणकःकुत्सितब्राह्मणोऽपियद्यहंस्यांतर्हिधन्यःकिमुतकुलेजातः १२ । १३ । १४ । १५ वृजिनंसंकटंफकाशेतियावत् पूज्यत्वादेवतान्पूजयामिनतुफलायेत्यर्थः १६ तेनब्राह्मणाराधनेन अद्यशरपंजरस्थोऽपिनतपामिनव्यथांप्राप्नोमीतिस्वानुभवंदर्शयति १७ ब्रह्मण्योब्रह्मजातौभक्तः १८ यायिनोऽनुचरस्यमे १९

१० । २१ । २२ । २३ । २४ तेजसइति ब्रह्मणाद्बिभ्येत् नतुतत्रतेजस्तपसीस्वीयेप्रकाशयेदित्यर्थः तेजःक्रोधबलं तपोयोगबलम् २५ तयोस्तपस्तेजसोर्ब्राह्मणक्षत्रियस्थयोर्व्यवसायःफलमभिव्यक्तरूपंशीघ्रंतीव्रंतथापितपस्विनएवेतरान्हन्युर्नतेजस्विनइत्यर्थः २६ भूयइतिल्यब्लोपेपंचमी अकोपनंब्राह्मणंप्राप्यभूयःबहुतरंउभयंतपस्तेजआरुह्यस्यात् तद्दत्तंखंडितंभवतीतिशेषः क्षमावत्सुप्रयुक्तंतत्तेजोबह्वपितूलराशिवत्सद्योनश्यतीत्यर्थः । उभयतउभयंचेत्शेषंकुर्यान्नतद्दत्तशेषंशेषयेदित्यन्वयः द्वाभ्यांअन्योन्यस्मिन्प्रयुक्तंतेजआदिद्वयंननिःशेषंनश्यतिकिंतुशेषम् । क्षमावताखंडितस्य

यथाभर्ताश्रयोधर्मःस्त्रीणांलोकेयुधिष्ठिर ॥ सदेवःसागतिर्नान्याक्षत्रियस्यतथाद्विजाः २० क्षत्रियःशतवर्षीचदशवर्षीद्विजोत्तमः ॥ पितापुत्रौचविज्ञेयौतयोर्हिब्राह्मणोगुरुः २१ नारीतुपत्यभावेवैदेवरंकुरुतेपतिम् ॥ पृथिवीब्राह्मणालाभेक्षत्रियंकुरुतेपतिम् २२ पुत्रवच्चततोरक्ष्याउपास्यागुरुवच्चते ॥ अग्निवच्चोपचर्यावैब्राह्मणाःकुरुसत्तम २३ ऋजून्सतःसत्यशीलान्सर्वभूतहितेरतान् ॥ आशीविषानिवक्रुद्धान्द्विजान्परिचरेत्सदा २४ तेजसस्तपसश्चैवनित्यंबिभ्येद्युधिष्ठिर ॥ उभेचैतेपरित्याज्येतेजश्चैवतपस्तथा २५ व्यवसायस्तयोःशीघ्रमुभयोरेवविद्यते ॥ हन्युःक्रुद्धामहाराजब्राह्मणायेतपस्विनः २६ भूयःस्यादुभयंदत्तंब्राह्मणाद्यदकोपनात् ॥ कुर्यादुभयतःशेषंदत्तशेषंनशेषयेत् २७ दंडपाणिर्यथागोषुपालोनित्यंहिरक्षयेत् ॥ ब्राह्मणान्ब्रह्मचतथाक्षत्रियःपरिपालयेत् २८ पितेवपुत्रान्रक्षेथाब्राह्मणान्धर्मचेतसः ॥ गृहेचैषामवेक्षेथाःकिंस्विदस्तीतिजीवनम् २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिअनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्राह्मणानांतुयेलोकाःप्रतिश्रुत्यपितामह ॥ नप्रयच्छंतिमोहात्तेकेभवंतिमहाद्युते १ एतन्मेतत्त्वतोब्रूहिधर्मंधर्मभृतांवर ॥ प्रतिश्रुत्यदुरात्मानोनप्रयच्छंतियेनराः २ ॥ भीष्मउवाच ॥ योनदद्यात्प्रतिश्रुत्यस्वल्पंवायदिवाबहु ॥ आशास्तस्यहताःसर्वाःक्लीबस्येवप्रजाफलम् ३ यांरात्रिंजायतेजीवोयांरात्रिंचविनश्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेयद्यत्सुकृतंतस्यभारत ४ यच्चतस्यहुतंकिंचिद्दत्तंवाभरतर्षभ ॥ तपस्तप्तमथोवापिसर्वंतस्योपहन्यते ५ अथैतद्वचनंप्राहुर्धर्मशास्त्रविदोजनाः ॥ निशम्यभरतश्रेष्ठबुद्ध्यापरमयुक्तया ६ अपिचोदाहरंतीमंधर्मशास्त्रविदोजनाः ॥ अश्वानांश्यामकर्णानांसहस्रेणसमुच्यते ७ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ शृगालस्यचसंवादंवानरस्यचभारत ८ तौसखायौपुराह्यास्तांमानुषत्वेपरंतप ॥ अन्यांयोनिंसमापन्नौशार्गालींवानरींतथा ९ ततःपरासून्खादंतंशृगालंवानरोऽब्रवीत् ॥ श्मशानमध्येसंप्रेक्ष्यपूर्वजातिमनुस्मरन् १० किंत्वयापापकंपूर्वंकृतंकर्मसुदारुणम् ॥ यस्त्वंश्मशानेमृतकान्पूतिकानत्सिकुत्सितान् ११ एवमुक्तःप्रत्युवाचशृगालोवानरंतदा ॥ ब्राह्मणस्यप्रतिश्रुत्यनमयातदुपाहृतम् १२

तस्याःशिष्टंतुनशेषयेन्नशिष्यतेअपितुनिःशेषमेवनश्यतीत्यर्थः २७ । २८ अस्तीति अभावेतद्देयमित्यर्थः २९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनी० भा० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणानामिति १ २ । ३ । ४ । ५ निशम्यविचार्य ६ अपिचेति तत्रप्रायश्चित्तंसहस्रश्यामकर्णदानंअशक्यमनुष्ठातुमतएततत्पापंदुर्जरमितिभावः ७ अत्रैवप्रतिश्रुतस्यअप्रदानेविषये ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ ब्रुवतोऽध्यापकस्यकथांकथयतोमुखाच्छ्रुतं १६ श्रुतश्चायमितिहासःकृष्णस्यव्यासस्य नृगकथांकथयतोवासुदेवस्यवामुखाच्छ्रुतोऽयमर्थः १७ । १८ आशावंध्याशा १९ २० अक्षय्यंपित्र्यर्थमुद्दिष्टंदानंभुंक्तेइत्यक्षय्यभुगग्निः २१ अगदसंकाशःचिकित्सकतुल्यः २२ शांतिरिष्टेनशांत्याहितेनक्षेमेण । 'रिष्टंक्षेमे'इतिमेदिनी २३ । २४ । २५ । २६ इतःअस्मि न्लोकेब्राह्मणएवदानपात्रमितिप्रघट्टकार्थः २७ तीर्थमपिब्राह्मणएवेत्याह महद्भिरिति २८ ॥ इति० अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ मित्रसौ

॥१०॥ तत्कृतेपापकींयोनिमापन्नोऽस्मिप्लवंगम ॥ तस्मादेवंविधंभक्ष्यंभक्षयामिबुभुक्षितः १३ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृगालोवानरंप्राहपुनरेवनरोत्तम ॥ किंत्वयापातकंकर्म ॥१०॥
कृतंयेनासिवानरः १४ ॥ वानरउवाच ॥ सदाचाहंफलाहारोब्राह्मणानांप्लवंगमः ॥ तस्मान्नब्राह्मणस्वंतुहर्तव्यंविदुषासदा ॥ समंविवादोमोक्तव्योदातव्यंचप्रतिश्रु
तम् १५ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्येतद्ब्रुवतोराजन्ब्राह्मणस्यमयाश्रुतम् ॥ कथांकथयतःपुण्यांधर्मज्ञस्यपुरातनीम् १६ श्रुतश्चापिमयाभूयःकृष्णस्यापिविशांपते ॥
कथांकथयतःपूर्वंब्राह्मणंप्रतिपांडव १७ नहर्तव्यंविप्रधनंक्षंतव्यंतेषुनित्यशः ॥ बालाश्चनावमंतव्यादरिद्राःकृपणाअपि १८ एवमेवचमांनित्यंब्राह्मणाःसंदिशं
तिवै ॥ प्रतिश्रुत्यभवेद्देयंनाशाकार्याद्विजोत्तमे १९ ब्राह्मणोह्याशयापूर्वंकृतयापृथिवीपते ॥ सुसमिद्धोयथादीप्तःपावकस्तद्विधःस्मृतः २० यंनिरीक्षेतसंक्रुद्धआश
यापूर्वजातया ॥ प्रदहेच्चहितंराजन्कक्षमक्षय्यभुग्यथा २१ सएवहियदातुष्टोवचसाप्रतिनंदति ॥ भवत्यगदसंकाशोविषयेतस्यभारत २२ पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चैव
बांधवान्सचिवांस्तथा ॥ पुरंजनपदंचैवशांतिरिष्टेनपोषयेत् २३ एतद्धिपरमंतेजोब्राह्मणस्येहदृश्यते ॥ सहस्रकिरणस्येवसवितुर्धरणीतले २४ तस्माद्दातव्यमे
वेहप्रतिश्रुत्ययुधिष्ठिर ॥ यदीच्छेच्छोभनांजातिंप्राप्तुंभरतसत्तम २५ ब्राह्मणस्यहिदत्तेनध्रुवंस्वर्गोह्यनुत्तमः ॥ शक्यःप्राप्तुंविशेषेणदानंहिमहतीक्रिया २६ इतो
दत्तेनजीवंतिदेवताःपितरस्तथा ॥ तस्माद्दानानिदेयानिब्राह्मणेभ्योविजानता २७ महद्भिर्भरतश्रेष्ठब्राह्मणस्तीर्थमुच्यते ॥ वेलायांनतुकस्यांचिद्गच्छेद्विप्रोह्यपू
जितः २८ ॥ इतिश्रीम० अ०आनु०दानधर्मेशृगालवानरसंवादेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मित्रसौहार्दयोगेनउपदेशंकरोतियः ॥ जा
त्याऽवरस्यराजर्षेदोषस्तस्यभवेन्नवा १ एतदिच्छामितत्त्वेनव्याख्यातुंवैपितामह ॥ सूक्ष्मागतिर्हिधर्मस्ययत्रमुह्यंतिमानवाः २ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्रतेवर्त
यिष्यामिशृणुराजन्यथाक्रमम् ॥ ऋषीणांवदतांपूर्वंश्रुतमासीद्यथापुरा ३ उपदेशोनकर्तव्योजातिहीनस्यकस्यचित् ॥ उपदेशेमहान्दोषाउपाध्यायस्यभाष्यते
४ निदर्शनमिदंराजन्शृणुमेभरतर्षभ ॥ दुरुक्तवचनेराजन्यथापूर्वंयुधिष्ठिर ५ ब्रह्माश्रमपदेवृत्तंपार्श्वेहिमवतःशुभे ॥ तत्राश्रमपदंपुण्यंनानावृक्षगणायुतम् ६ ना
नागुल्मलताकीर्णंमृगद्विजनिषेवितम्॥सिद्धचारणसंयुक्तंरम्यंपुष्पितकाननम् ७ व्रतिभिर्बहुभिःकीर्णंतापसैरुपसेवितम् ॥ ब्राह्मणैश्चमहाभागैःसूर्यज्वलनसन्निभैः८ ॥१०॥

हार्देत्यध्यायेननीचायधर्मरहस्यंनदद्यादित्युक्तं । मित्रमुपकारमपेक्ष्योपकर्ता । सुहृदुपकारमनपेक्ष्योपकर्ता । लोभात्कृपयावेत्यर्थः १ । २ । ३ उपाध्यायस्योपदेशकर्तुः भाष्यते नशूद्रायमतिंदद्यादित्यादिशास्त्रेण ४ दुरुक्तंदुःखस्थं नीचंप्रतिउक्तंवचनं ५ । ६ । ७ व्रतिभिर्ब्रह्मचारिभिः तापसैर्वानप्रस्थैः ८

९ यतिभिःसंन्यासिभिः १० दयान्वितःसर्वभूताभयदानेनप्रव्रज्यांकृतवानित्यर्थः ११ दीक्षांनियमं १२ तपस्येतपःकरिष्ये १३ वक्तुमर्विगंतुं वजगतावित्यस्यरूपं प्रव्रजयितुंविधिवत्स्वोचितं कर्मत्याजयितुं १४ । १५ लिंगंसंन्यासिचिन्हं सेवकस्यतवप्रव्रज्यानधिकारान्नयुक्तं १६ । १७ । १८ आत्मनःप्रियंविक्षेपकस्यशुश्रूषाख्यस्यस्वधर्मस्यत्यागंलिंगधारणानधिकारेऽपि

नियमव्रतसंपन्नैःसमाकीर्णंतपस्विभिः ॥ दीक्षितैर्भरतश्रेष्ठयताहारैःकृतात्मभिः ९ तपोध्ययनघोषैश्चनादितंभरतर्षभ ॥ वालखिल्यैश्चबहुभिर्यतिभिश्चनिषेवि
तम् १० तत्रकश्चित्समुत्साहंकृत्वाशूद्रोदयान्वितः ॥ आगतोह्याश्रमपदंपूजितश्चतपस्विभिः ११ तांस्तुदृष्ट्वामुनिगणान्देवकल्पान्महौजसः ॥ विविधांवहतोदीक्षां
संप्राहृष्यतभारत १२ अथास्यबुद्धिरभवत्तपस्येभरतर्षभ ॥ ततोऽब्रवीत्कुलपतिंपादौसंगृह्यभारत १३ भवत्प्रसादादिच्छामिधर्मंवक्तुंद्विजर्षभ ॥ तन्मांत्वंभगव
न्वक्तुंप्रव्राजयितुमर्हसि १४ वर्णावरोऽहंभगवन्शूद्रोजात्याऽस्मिसत्तम ॥ शुश्रूषांकर्तुमिच्छामिप्रपन्नायप्रसीदमे १५ ॥ कुलपतिरुवाच ॥ नशक्यमिहशूद्रेणलिंग
माश्रित्यवर्तितुम् ॥ आस्यतांयदितेबुद्धिःशुश्रूषानिरतोभव १६ शुश्रूषयापरांल्लोकानवाप्स्यसिनसंशयः १७ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तस्तुमुनिनासशूद्रोचिंत
यन्नृप ॥ कथमत्रमयाकार्यंश्रद्धाधर्मपराचमे १८ विज्ञातमेवंभवतुकरिष्येप्रियमात्मनः ॥ गत्वाऽऽश्रमपदाद्दूरमुटजंकृतवांस्तुसः १९ तत्रवेदींचभूमिंचदेवताय
तनानिच ॥ निवेश्यभरतश्रेष्ठनियमस्थोऽभवन्मुनिः २० अभिषेकांश्चनियमान्देवतायतनेषुच ॥ बलिंचकृत्वाहुत्वाचदेवतांचाप्यपूजयत् २१ संकल्पनियमो
पेतःफलाहारोजितेंद्रियः ॥ नित्यंसन्निहिताभिस्तुओषधीभिःफलैस्तथा २२ अतिथीन्पूजयामासयथावत्समुपागतान् ॥ एवंहिसुमहान्कालोव्यत्यक्रामतत
स्यवै २३ अथास्यमुनिरागच्छत्संगत्यावैतमाश्रमम् ॥ संपूज्यस्वागतेनर्षिंविधिवत्समतोषयत् २४ अनुकूलाःकथाःकृत्वायथागतमपृच्छत ॥ ऋषिःपरमतेज
स्वीधर्मात्मासंशितव्रतः २५ एवंसुबहुशस्तस्यशूद्रस्यभरतर्षभ ॥ सोऽगच्छदाश्रमपृषिःशूद्रंद्रष्टुंनरर्षभ २६ अथतंतापसंशूद्रःसोऽब्रवीद्भरतर्षभ ॥ पितृकार्यंक
रिष्यामितत्रमेऽनुग्रहंकुरु २७ बाढमित्येवतंविप्रउवाचभरतर्षभ ॥ शुचिर्भूत्वासशूद्रस्तुतस्यर्षेःपाद्यमानयत् २८ अथदर्भांश्चवन्याश्चओषधीर्भरतर्षभ ॥ पवित्र
मासनंचैवबृसींचसमुपानयत् २९ अथदक्षिणमावृत्यबृसींचरमशीर्षिकाम्॥ कृतामन्यायतोदृष्ट्वातंशूद्रमृषिरब्रवीत् ३० कुरुष्वैतांपूर्वशीर्षांभवांश्चोदङ्मुखःशुचिः ॥
सचतत्कृतवान्शूद्रःसर्वंयदृषिरब्रवीत् ३१ यथोपदिष्टंमेधावीदर्भार्घादियथातथम् ॥ हव्यकव्यविधिंकृत्स्नमुक्तंतेनतपस्विना ३२ ऋषिणापितृकार्येचसचधर्मपथे
स्थितः ॥ पितृकार्येकृतेचापिविसृष्टःसजगामह ३३ अथदीर्घस्यकालस्यसतप्यन्शूद्रतापसः ॥ वनेपंचत्वमगमत्सुकृतेनचतेनवै ३४ अजायतमहाराजवंशेसच
४ महाद्युतिः ॥ तथैवसऋषिस्तातकालधर्ममवापह ३५ पुरोहितकुलेविप्रआजातोभरतर्षभ ॥ एवंतौतत्रसंभूतावुभौशूद्रमुनीतदा ३६

त्यागमात्रेसर्वस्याधिकारात् उटजंपर्णशालां १९ वेदींपूजार्थं भूमिंशयनाद्यर्थम् २० अभिषेकान्त्रिसंध्यंस्नानानि २१ संकल्पस्यनियमोनिग्रहः चित्तवृत्तिनिरोधइतियावत् तेनउपेतः २२ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ बृसींचरमशीर्षिकीं आसनकूर्चंपश्चिमाग्रं ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

३७ वेदेऋग्वेदादित्रये कल्पप्रयोगेसूत्रोक्तयज्ञप्रयोगे ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५

क्रमेणवर्धितौचापिविद्यासुकुशलावुभौ ॥ अथर्ववेदेवेदेचबभूवर्षिःसुनिष्ठितः ॥ कल्पप्रयोगेचोत्पन्नेज्योतिषेचपरंमतः ३७ सांख्येचैवपराप्रीतिस्तस्यचैवंव्यवर्धत ॥ पितर्युपरतेचापिकृतशौचस्तुपार्थिवः ३८ अभिषिक्तःप्रकृतिभीराजपुत्रःसपार्थिवः ॥ अभिषिक्तेनसऋषिरभिषिक्तःपुरोहितः ३९ सतंपुरोधायसुखमवसद्भरतर्षभ ॥ राज्यंशशासधर्मेणप्रजाश्चपरिपालयन् ४० पुण्याहवाचनेनित्यंधर्मकार्येषुचासकृत् ॥ उत्स्मयन्प्राहसच्चापिदृष्ट्वाराजापुरोहितम् ४१ एवंसबहुशोराजन्पुरोधसमुपाहसत् ॥ लक्षयित्वापुरोधास्तुबहुशस्तंनराधिपम् ४२ उत्स्मयंतंचसततंदृष्ट्वाऽसौमन्युमाविशत् ॥ अथशून्येपुरोधास्तुसहराज्ञासमागतः ४३ कथाभिरनुकूलाभीराजानंचाभ्यरोचयत् ॥ ततोऽब्रवीन्नरेंद्रंसपुरोधाभरतर्षभ ४४ वरमिच्छाम्यहंत्वेकंत्वयादत्तंमहाद्युते ४५ ॥ राजोवाच ॥ वराणांतेशतंदद्यांकिंबतैकंद्विजोत्तम ॥ स्नेहाच्चबहुमानाच्चनास्त्यदेयंहिमेतव ४६ ॥ पुरोहितउवाच ॥ एकंवैवरमिच्छामियदितुष्टोऽसिपार्थिव ॥ प्रतिजानीहितावत्त्वंसत्यंयद्वदनानृतम् ॥ भीष्मउवाच ॥ बाढमित्येवतंराजाप्रत्युवाचयुधिष्ठिर ॥ यदिज्ञास्यामिवक्ष्यामिअजानन्नतुसंवदे ४८ ॥ पुरोहितउवाच ॥ पुण्याहवाचनेनित्यंधर्मकृत्येषुचासकृत् ॥ शांतिहोमेषुचसदाकिंत्वंहससिवीक्ष्यमाम् ४९ सव्रीडंवैभवतिहिमनोमेहसताल्वया ॥ कामयाशापितोराजन्नान्यथावक्तुमर्हसि ५० सुव्यक्तंकारणंह्यत्रनतेहास्यमकारणम् ॥ कौतूहलंमेसुभृशंतत्त्वेनकथयस्वमे ५१ ॥ राजोवाच ॥ एवमुक्तेत्वयाविप्रयदवाच्यंभवेदपि ॥ अवश्यमेववक्तव्यंशृणुष्वैकमनाद्विज ५२ पूर्वदेहेयथावृत्तंतन्निबोधद्विजोत्तम ॥ जातिंस्मराम्यहंब्रह्मन्नवधानेनमेशृणु ५३ शूद्रोऽहमभवंपूर्वंतापसोभृशसंयुतः ॥ ऋषिरुग्रतपास्त्वंचतदाऽभूर्द्विजसत्तम ५४ प्रीयताहितदाब्रह्मन्ममानुग्रहबुद्धिना ॥ पितृकार्येत्वयापूर्वमुपदेशःकृतोऽनघ ५५ बृस्यांदर्भेषुहव्येचकव्येचमुनिसत्तम ॥ एतेनकर्मदोषेणपुरोधास्त्वमजायथाः ५६ अहंराजाचविप्रेंद्रपश्यकालस्यपर्ययम् ॥ मत्कृतस्योपदेशस्यत्वयाऽवाप्तमिदंफलम् ५७ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्प्रहसेत्वांद्विजोत्तम ॥ नत्वांपरिभवन्ब्रह्मन्प्रहसामिगुरुर्भवान् ५८ विपर्ययेणमेमन्युस्तेनसंतप्यतेमनः ॥ जातिंस्मराम्यहंतुभ्यमतस्त्वांप्रहसामिवै ५९ एवंतवोग्रंहितपउपदेशेननाशितम् ॥ पुरोहितत्वमुत्सृज्ययतस्वत्वंपुनर्भवे ६० इतस्त्वमधमामन्यांमायोनिंप्राप्स्यसेद्विज ॥ गृह्यतांद्रविणंविप्रपूतात्माभवसत्तम ६१ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोविसृष्टोराज्ञातुविप्रोदानान्यनेकशः ॥ ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंभूमिंग्रामांश्चसर्वशः ६२ कृच्छ्राणिचीर्त्वाचततोयथोक्तानिद्विजोत्तमैः ॥ तीर्थानिचापिगत्वावैदानानिविविधानिच ६३ दत्वागाश्चैवविप्रेभ्यःपूतात्माभवदात्मवान् ॥ तमेवचाश्रमंगत्वाचचारविपुलंतपः ६४

५६ । ५७ मत्कृतस्यमद्यंकृतस्य ५८ । ५९ विपर्ययेणशूद्रोऽप्यहंजातिस्मरोजातः मुनिरपित्वंपुरोहितोजातइतिवैपरीत्येन मन्युर्दैन्यं ६० मवेभवनिमित्तं ६१ । ६२ । ६३ । ६४

६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ सत्यानृतेनवाणिज्येनधनलोभेनेत्यर्थः । सत्यानृतंतुवाणिज्यमितिस्मृतिः ७३ विनिश्चयंनिश्चेतव्यं । ७४ ७५ ॥ इतिअनु० नी० भा० दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ कीदृशेइति श्रीमानेवददातीतिश्रीकरान्योगान्कथयितुमध्यायः । श्रीःरूपौदार्यादिशोभातद्युतापश्चाधनसमृद्धिःश्रीःपद्मेत्युच्यते १ पर्यपृच्छत्तांश्रियमित्यपकृष्यते २

ततःसिद्धिंपरांप्राप्तोब्राह्मणोराजसत्तम ॥ संमतश्चाभवत्तेषामाश्रमेतन्निवासिनाम् ६५ एवंप्राप्तोमहत्कृच्छ्रमृषिःसनृपसत्तम ॥ ब्राह्मणेननवक्तव्यंतस्माद्वर्णावरेजने ६६ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यास्त्रयोवर्णाद्विजातयः ॥ एतेषुकथयन्राजन्ब्राह्मणोनप्रदुष्यति ६७ तस्मात्सद्भिर्नवक्तव्यंकस्यचित्किंचिदग्रतः ॥ सूक्ष्मागतिर्हिधर्मस्यदुर्ज्ञेयाह्यकृतात्मभिः ६८ तस्मान्मौनेनमुनयोदीक्षांकुर्वंतिचादृताः ॥ दुरुक्तस्यभयाद्राजन्नाभाषंतेचकिंचन ६९ धार्मिकागुणसंपन्नाःसत्यार्जवसमन्विताः ॥ दुरुक्तवाचाभिहितैःप्राप्नुवंतीहदुष्कृतम् ७० उपदेशोनकर्तव्यःकदाचिदपिकस्यचित् ॥ उपदेशाद्धितत्पापंब्राह्मणःसमवाप्नुयात् ७१ विमृश्यतस्मात्प्राज्ञेनवक्तव्यंधर्ममिच्छता ॥ सत्यानृतेनहिकृतउपदेशोहिनस्तिहि ७२ वक्तव्यमिहपृष्टेनविनिश्चित्यविनिश्चयम् ॥ सचोपदेशःकर्तव्योयेनधर्ममवाप्नुयात् ७३ एतत्तेसर्वमाख्यातमुपदेशकृतेमया ॥ महान्क्लेशोहिभवतितस्मान्नोपदिशेदिह ७४ ॥ इतिश्रीम० अ० आ० दानधर्मेशूद्रमुनिसंवादेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कीदृशेपुरुषेतातस्त्रीषुवाभरतर्षभ ॥ श्रीःपद्मावसतेनित्यंतन्मेब्रूहिपितामह १ भीष्मउवाच ॥ अत्रतेवर्णयिष्यामियथावृत्तंयथाश्रुतम् ॥ रुक्मीणीदेवकीपुत्रसन्निधौपर्यपृच्छत २ नारायणस्यांकगतांज्वलंतींदृष्ट्वाश्रियंपद्मसमानवर्णाम् ॥ कौतूहलाद्विस्मितचारुनेत्रापप्रच्छमातामकरध्वजस्य ३ कानीहभूतान्युपसेवसेत्वंसंतिष्ठसेकानिचसेवसेत्वम् ॥ तानित्रिलोकेश्वरभूतकांतेतत्त्वेनमेब्रूहिमहर्षिकल्पे ४ एवंतदाश्रीरभिभाष्यमाणादेव्यासमक्षंगरुडध्वजस्य ॥ उवाचवाक्यंमधुराभिधानंमनोहरंचंद्रमुखीप्रसन्ना ५ ॥ श्रीरुवाच ॥ वसामिनित्यंसुभगेप्रगल्भेदक्षेनरेकर्मणिवर्तमाने ॥ अक्रोधनेदेवपरेकृतज्ञेजितेंद्रियेनित्यमुदीर्णसत्वे ६ नाकर्मशीलेपुरुषेवसामिननास्तिकेसांकरिकेकृतघ्ने ॥ नभिन्नवृत्तेननृशंसवर्णेनचापिचौरेनगुरुष्वसूये ७ येचाल्पतेजोबलसत्वमानाःक्लिश्यंतिकुप्यंतिचयत्रतत्र ॥ नचैवतिष्ठामितथाविधेषुनरेषुसंगुप्तमनोरथेषु ८ यश्चात्मनिप्रार्थयतेनकिंचिद्यश्चस्वभावोपहतांतरात्मा ॥ तेष्वल्पसंतोषपरेषुनित्यंनरेषुनाहंनिवसामिसम्यक् ९ स्वधर्मशीलेषुचधर्मवित्सुवृद्धोपसेवानिरतेचदांते ॥ कृतात्मनिक्षांतिपरेसमर्थेक्षांतासुदांतासुयथाऽबलासु १० सत्यस्वभावार्जवसंयुतासुवसामिदेवद्विजपूजिकासु ॥ प्रकीर्णभांडामनपेक्ष्यकारिणींसदाचभर्तुःप्रतिकूलवादिनीम् ११ परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांतांपरिवर्जयामि ॥ पापामचोक्षामवलेहिनींचव्यपेतधैर्यांकलहप्रियांच १२

३ उपसेवसेगजतुरगादिरूपेण संतिष्ठसेधैर्यौदार्यसौंदर्यशौर्यादिरूपेणपुरुषेवससि ४ देव्यारुक्मिण्या ५ प्रगल्भेवाग्मिनि दक्षेअनलसे देवपरेदेवाराधननिष्ठे ६ नृशंसवर्णेनिष्ठुराक्षरभाषिणि असूयेअसूयावति ७ तेजःशौर्यं सत्वंबुद्धिः यत्रतत्रविशिष्टपुरुषे संगुप्तमनोरथेषुअन्यत्ध्यायंत्यन्यद्दर्शयंतितादृशेषु ८ स्वभावेत्यादेर्मौढ्योपहतचित्तइत्यर्थः ९ स्वधर्मेतिसार्द्धश्लोकः १० । ११ पापांनिर्दयां अचोक्षांअशुचिं अवलेहिनींसृक्किणींलेलिहानांसदाक्रुद्धामित्यर्थः १२

यानादिषुरमणीयेषुसर्वेषुवसामीत्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ यस्मिन्निति लक्ष्मीं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः १८ । १९ भावेनआदरेण शरीरभूताशरीरवती २० नाहमिति नारायणादन्यत्रधर्मो दिवृद्धिरूपेणैववसामिनशरीरेणेत्यर्थः २१ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे एकादशोऽध्याय. ॥ ११ ॥ ७ ॥ स्त्रीपुंसयोरिति पूर्वाध्यायांतेसवर्द्धतेधर्मयशो

निद्राभिभूतांसततंशयानामेवंविधांतांपरिवर्जयामि ॥ सत्यासुनित्यंप्रियदर्शनासुसौभाग्ययुक्तासुगुणान्वितासु १३ वसामिनारीषुपतिव्रतासुकल्याणशीला सुविभूषितासु ॥ यानेषुकन्यासुविभूषणेषुयज्ञेषुमेघेषुचवृष्टिमत्सु १४ वसामिफुल्लासुचपद्मिनीषुनक्षत्रवीथीषुचशारदीषु ॥ गजेषुगोष्ठेषुतथाऽऽसनेषुसरःसु फुल्लोत्पलपंकजेषु १५ नदीषुहंसस्वननादितासुक्रौंचावघुष्टस्वरशोभितासु ॥ विकीर्णकूलद्रुमराजितासुतपस्विसिद्धद्विजसेवितासु १६ वसामिनित्यंसुबहूद कासुसिंहैर्गजैश्चाकुलितोदकासु ॥ मत्तेगजेगोवृषभेनरेंद्रेसिंहासनेसत्पुरुषेषुनित्यम् १७ यस्मिन्जनोहव्यभुजंजुहोतिगोब्राह्मणंचार्चतिदेवताश्च ॥ कालेचपु ष्पैर्बलयःक्रियंतेतस्मिन्गृहेनित्यमुपैमिवासम् १८ स्वाध्यायनित्येषुसदाद्विजेषुक्षत्रेचधर्माभिरतेसदैव ॥ वैश्येचकृष्याभिरतेवसामिशूद्रेचशुश्रूषणानित्ययुक्ते १९ नारायणेत्वेकमनावसामिसर्वेणभावेनशरीरभूता ॥ तस्मिन्हिधर्मःसुमहान्निविष्टोब्रह्मण्यताचात्रतथाप्रियत्वम् २० नाहंशरीरेणवसामिदेविनैवंमयाशक्य मिहाभिधातुम् ॥ भावेनयस्मिन्निवसामिपुंसिसवर्धतेधर्मयशोर्थकामैः २१ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनप० आनुशास० दानधर्मेश्रीरुक्मिणीसंवादे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ स्त्रीपुंसयोःसंप्रयोगेस्पर्शःकस्याधिकोभवेत् ॥ एतस्मिन्संशयेराजन्यथावद्वक्तुमर्हसि १ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ भंगास्वनेनशक्रस्ययथावैरमभूत्पुरा २ पुराभंगास्वनोनामराजर्षिरतिधार्मिकः ॥ अपुत्रःपुरुषव्याघ्र पुत्रार्थंयज्ञमाहरत् ३ अग्निष्टुतंसराजर्षिरिंद्रद्विष्टंमहाबलः ॥ प्रायश्चित्तेषुमर्त्यानांपुत्रकामेषुचेष्यते ४ इंद्रोज्ञात्वातुतंयज्ञंमहाभागःसुरेश्वरः ॥ अंतरंतस्यराज र्षेरन्विच्छन्नियतात्मनः ५ नचैवास्यांतरंराजन्सददर्शमहात्मनः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यमृगयांगतवान्नृपः ६ इदमंतरमित्येवशक्रोनृपममोहयत् ॥ एकाश्वेनच राजर्षिर्भ्रांतइंद्रेणमोहितः ७ नदिशोऽविंदतनृपःक्षुत्पिपासार्दितस्तदा ॥ इतश्चेतश्चवैराजन्श्रमतृष्णान्वितोनृप ८ सरोऽपश्यत्सुरुचिरंपूर्णंपरमवारिणा ॥ सोऽवगाह्यसरस्तातपाययामासवाजिनम् ९ अथपीतोदकंसोऽश्वंवृक्षेबद्ध्वानृपोत्तमः ॥ अवगाह्यततःस्नातस्तत्रस्त्रीत्वमवाप्तवान् १० आत्मानंस्त्रीकृतंदृष्ट्वाव्री डितोनृपसत्तमः ॥ चिंतानुगतसर्वात्माव्याकुलेंद्रियचेतनः ११ आरोहिष्येकथंत्वश्वंकथंयास्यामिवैपुरम् ॥ इष्टेनाग्निष्टुताचापिपुत्राणांशतमौरसम् १५ जातं महाबलानांमेतान्प्रवक्ष्यामिकिंत्वहम् ॥ दारेषुचात्मकीयेषुपौरजानपदेषुच १३

थंकामैरितिकामसुखवृद्धिरपिलक्ष्मीवत्स्वस्तीत्युक्तं तत्रस्त्रीषुपुमर्थेक्षयाकामसुखवृद्धिरस्तीतिलक्ष्मीकामेनकामिन्यःप्रीतिमत्योलक्ष्मीबुद्ध्यापूजनीयाइत्यध्यायतात्पर्यम् । स्पर्शःवैषयिकंसुखम् १ २ । ३ वैरमूलमाहाग्निष्टुतमिति त्रिगुणितोऽग्निष्टो मोऽग्निष्टुत्तत्रह्यग्निरेवस्तूयतेसच 'पुत्रंददातिदाशुषे' इतिमंत्रवर्णात्पुत्रप्रदःक्रतुःसचेंद्रद्विष्टस्तत्रेंद्रस्यभागाभावात् ४ यज्ञंकृतमितिशेषः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

मृदुत्वादयःस्त्रीगुणाआगताः १४ कर्कशत्वादयःपुरुषगुणानष्टाः केननिमित्तेनमेममस्त्रीत्वममवदितिसंबंधः १५ । १६ स्त्रीकृतःइंद्रेणस्त्रीत्वंप्रापितः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

मृदुत्वंचतनुत्वंचविक्लवत्वंतथैवच ॥ स्त्रीगुणाऋषिभिःप्रोक्ताधर्मतत्त्वार्थदर्शिभिः १४ व्यायामेकर्कशत्वंचवीर्यंचपुरुषेगुणाः ॥ पौरुषंविप्रनष्टंवैस्त्रीत्वंकेनापि मेऽभवत् १५ स्त्रीभावात्पुनरश्वंतंकथमारोढुमुत्सहे ॥ महतात्वथयत्नेनआरुह्याश्वंनराधिपः १६ पुनरायात्पुरंतातस्त्रीकृतोनृपसत्तमः ॥ पुत्रादाराश्चभृत्या श्चपौरजानपदाश्चते १७ किंन्विदंत्वितिविज्ञायविस्मयंपरमंगताः ॥ अथोवाचसराजर्षिःस्त्रीभूतोवदतांवरः १८ मृगयामस्मिनिर्यातोबलैःपरिवृतोदृढम् ॥ उद्भ्रांतःप्राविशंघोरामटवींदैवचोदितः १९ अटव्यांचसुघोरायांतृष्णार्तोनष्टचेतनः ॥ सरःसुरुचिरप्रख्यमपश्यंपक्षिभिर्वृतम् २० तत्रावगाढःस्त्रीभूतोदैवे नाहंकृतःपुरा ॥ नामगोत्राणिचाभाष्यदाराणांमंत्रिणांतथा २१ आहपुत्रांस्ततःसोऽथस्त्रीभूतःपार्थिवोत्तमः ॥ संप्रीत्याभुज्यतांराज्यंवनंयास्यामिपुत्रकाः २२ एवमुक्त्वापुत्रशतंवनमेवजगामह ॥ गत्वाचैवाश्रमंसातुतापसंप्रत्यपद्यत २३ तापसेनास्यपुत्राणामाश्रमेष्वभवच्छतम् ॥ अथसाऽऽदायतान्सर्वान्पूर्व पुत्रानभाषत २४ पुरुषत्वेसुतायूयंस्त्रीत्वेचेमेशतंसुताः ॥ एकत्रभुज्यतांराज्यंभ्रातृभावेनपुत्रकाः २५ सहिताभ्रातरस्तेऽथराज्यंबुभुजिरेतदा ॥ तान्दृष्ट्वा भ्रातृभावेनभुंजानान्राज्यमुत्तमम् २६ चिंतयामासदेवेंद्रोमन्युनाथपरिप्लुतः ॥ उपकारोऽस्यराजर्षेःकृतोनापकृतंमया २७ ततोब्राह्मणरूपेणदेवराजःशत क्रतुः ॥ भेदयामासतान्गत्वानगरंवैनृपात्मजान् २८ भ्रातॄणांनास्तिसौभ्रात्रंयेऽप्येकस्यापितुःसुताः ॥ राज्यहेतोर्विवदिताःकश्यपस्यसुरासुराः २९ यूयंभं गास्वनापत्यास्तापसस्येतरेसुताः ॥ कश्यपस्यसुराश्चैवअसुराश्चसुतास्तथा ३० युष्माकंपैतृकंराज्यंभुज्यतेतापसात्मजैः ॥ इंद्रेणभेदितास्तेतुयुद्धेऽन्योन्य मपातयन् ३१ तच्छ्रुत्वातापसीचापिसंतप्ताप्ररुरोदह ॥ ब्राह्मणच्छद्मनाभ्येत्यतामिंद्रोऽथान्वपृच्छत ३२ केनदुःखेनसंतप्तारोदिषित्वंवरानने ॥ ब्राह्मणंतं ततोदृष्ट्वासास्त्रीकरुणमब्रवीत् ३३ पुत्राणांद्विशतंब्रह्मन्कालेनविनिपातितं ॥ अहंराजाऽभवंविप्रतत्रपूर्वंशतंमम ३४ समुत्पन्नंस्वरूपाणांपुत्राणांब्राह्मणोत्तम ॥ कदाचिन्मृगयांयातउद्भ्रांतोगहनेवने ३५ अवगाढश्चसरसिस्त्रीभूतोब्राह्मणोत्तम ॥ पुत्रान्राज्येप्रतिष्ठाप्यवनमस्मिततोगतः ३६ स्त्रियाश्वमेपुत्रशतंतापसेन महात्मना ॥ आश्रमेजनितंब्रह्मन्नीतंतत्रगरंमया ३७ तेषांचवैरमुत्पन्नंकालयोगेनवैद्विज ॥ एतच्छोचाम्यहंब्रह्मन्दैवेनसमभिप्लुता ३८ इंद्रस्तांदुःखितांदृ ष्ट्वाअब्रवीत्परुषंवचः ॥ पुरासुदुःसहंभद्रेममदुःखंत्वयाकृतम् ३९ इंद्रद्विष्टेनयजतामामनाहूयधिष्ठितम् ॥ इंद्रोऽहमस्मिदुर्बुद्धेवैरंतेपातितंमया ४० इंद्रंदृष्ट्वा तुराजर्षिःपादयोःशिरसागतः ॥ प्रसीदत्रिदशश्रेष्ठपुत्रकामेनसक्रतुः ४१ इष्टस्त्रिदशशार्दूलतत्रमेक्षंतुमर्हसि ॥ प्रणिपातेनतस्येंद्रःपरितुष्टोवरंददौ ४२

प्रत्यपद्यतभर्तृत्वेनस्वीकृतवती २३ । २४ । २५ । २६ स्त्रीत्वदानेनाद्विगुणितपुत्रप्राप्तिरूपउपकारएवजातोनस्त्रीत्वकृतोऽपकारइत्यर्थः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ स्वरूपाणांस्वस्यैवरूपंयेषांतेषां ३५ । ३६ स्त्रियाःस्त्रीभूतस्यमेमम ३७ । ३८ । ३९ इंद्रद्विष्टेनअग्निष्टुतायज्ञेन विधिवत् मधिष्ठितंक्रतुमितिशेषः ४० । ४१ । ४२

४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ अध्यायतात्पर्यमाहस्त्रियाइति ५२ । ५३ । ५४ ॥ इतिअनुशासन० नीलकंठीयेभारतभावदीपे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ तदेवं गौतमीसुदर्शनशुकप्रभृतीनामाख्यानैर्यदृच्छोपगतेषु दुःखेष्वनुद्विग्नमनाअतिथिभक्त आनृशंस्यादिधर्मवान्श्रियंप्राप्नोति तस्याश्चफलंकामःइंद्रियप्रीतिरूपःसाचस्त्रीणामेवभूयसीपुंसस्त्वल्पतरस्ये तावताग्रंथेनोक्तं । तमिमंकामंतुच्छीकृत्यपरमसुखावाप्तिकामस्यपूर्वोक्तानुद्वेगादीनुपासीनस्यवक्ष्यमाणविधिनापरमेश्वरमाराधयिष्यतोहेयंदोषजातंवक्तुमयमध्यायआरभ्यते किमिति लोकयात्राऐहिकशिष्टव्यवहारःहितंचपारलौकिकंश्रेयस्तदर्थिनाकिंकर्तव्यंकिमवश्यमनुष्ठेयं लोकयात्रांलोकद्वयश्रेयःसाधनं १ कर्मपथान्स्वाभाविककर्ममार्गान् २ प्राणातिपातोहिंसा ३

पुत्रास्तेकतमेराजन्जीवंत्वेतत्प्रचक्ष्वमे ॥ स्त्रीभूतस्यहियेजाताःपुरुषस्याथयेऽभवन् ४३ तापसीतुततःशक्रमुवाचप्रयतांजलिः ॥ स्त्रीभूतस्यहियेपुत्रास्तेमे जीवंतुवासव ४४ इंद्रस्तुविस्मितोदृष्ट्वास्त्रियंपप्रच्छतांपुनः ॥ पुरुषोत्पादितायेतेकथंद्वेष्याःसुतास्तव ४५ स्त्रीभूतस्यहियेजाताःस्नेहस्तेभ्योऽधिकःकथम् ॥ कारणंश्रोतुमिच्छामितन्मेवक्तुमिहार्हसि ४६ ॥ स्त्र्युवाच ॥ स्त्रियास्त्वभ्यधिकःस्नेहोनतथापुरुषस्यवै ॥ तस्मात्तेशक्रजीवंतुयेजाताःस्त्रीकृतस्यवै ४७ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तस्ततस्त्विंद्रःप्रीतोवाक्यमुवाचह ॥ सर्वएवेहजीवंतुपुत्रास्तेसत्यवादिनि ४८ वरंचवृणुराजेंद्रयंत्वमिच्छसिसुव्रत ॥ पुरुषत्वमथस्त्रीत्वंमत्तोयदभिकांक्षसे ४९ ॥ स्त्र्युवाच ॥ स्त्रीत्वमेवव्रणेशक्रपुंस्त्वंनेच्छामिवासव ॥ एवमुक्तस्तुदेवेंद्रस्तांस्त्रियंप्रत्युवाचह ५० पुरुषत्वंकथंत्यक्त्वास्त्रीत्वंचोदयसेविभो ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचस्त्रीभूतोराजसत्तमः ५१ स्त्रियापुरुषसंयोगेप्रीतिरभ्यधिकासदा ॥ एतस्मात्कारणाच्छक्रस्त्रीत्वमेववृणोम्यहम् ५२ रमिताभ्यधिकंस्त्रीत्वेसत्यंवैदेवसत्तम ॥ स्त्रीभावेनहितुष्यामिगम्यतांत्रिदशाधिप ५३ एवमस्त्वितिचोक्त्वातामापृच्छ्यत्रिदिवंगतः ॥ एवंस्त्रियामहाराजअधिकाप्रीतिरुच्यते ५४ ॥ इतिश्रीम० अनुशासन० आनुशास० दानधर्मेभंगास्वनोपाख्यानेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किंकर्तव्यंमनुष्येणलोकयात्राहितार्थिना ॥ कथंवैलोकयात्रांतुकिंशीलश्चसमाचरेत् १ ॥ भीष्मउवाच ॥ कायेनत्रिविधंकर्मवाचाचापिचतुर्विधम् ॥ मनसात्रिविधंचैवदशकर्मपथांस्त्यजेत् २ प्राणातिपातःस्तैन्यंचपरदारानथापिच ॥ त्रीणिपापानिकायेनसर्वतःपरिवर्जयेत् ३ असत्प्रलापंपारुष्यंपैशुन्यमनृतंतथा ॥ चत्वारिवाचाराजेंद्रनजल्पेन्नानुचिंतयेत् ४ अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृदम् ॥ कर्मणांफलमस्तीतित्रिविधंमनसाचरेत् ५ तस्माद्वाक्कायमनसानाचरेदशुभंनरः ॥ शुभाशुभान्याचरन्हितस्यतस्याश्नुतेफलम् ६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासानिकेपर्वणिदानधर्मेलोकयात्राकथनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

असत्प्रलापंग्राम्यवार्तादि । पारुष्यंनिष्ठुरभाषणं । पैशुन्यंराजद्वारादौपरदोषसूचनं । अनृतंमिथ्यावादःपरपीडाकरः । मनसाऽप्येवंवदिष्यामीतिनानुचिंतयेत् ४ अनभिध्येतिश्लोकेनपरद्रव्येष्वभिध्यानंपरस्यानिष्टचिंतनंवेदवादेषुनास्तिक्यमितित्रीणित्याज्यानिलक्षयेत् । वाक्शल्यनेदित्युपक्रमात् ५ शुभमहिंसाद्यास्तिक्यांतं अशुभंहिंसादिनास्तिक्यांतं फलंसुखंदुःखादिस्वर्गनरकांतं ६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अशुभानिपरित्यज्यशुभान्याचरतायच्चसत्यर्थंतज्जानन्स्वयमेवपृच्छति त्वयेति । आपगेयगांगेय पितामहस्यापिईशायअंतर्यामिणे सर्वत्रषष्ठयर्थेचतुर्थी । शंसुखंभवत्यस्मादितिशंभवायेत्यर्थः १ बभ्रवेविशालाय । बभ्रुर्वैश्वानरइत्यादिर्विशालेपिंगलेऽप्यवदितिमेदिनी । महाभाग्यमैश्वर्यं सुरावित्यादिःसप्तम्यपिषष्ठयर्थे अव्यक्तंजगत्कारणमव्याकृताख्यंतस्ययोनयेउत्पत्तिप्रलयस्थानाय २ योहीति । सर्वगतःसर्वोपादानत्वात् सर्वत्रनदृश्यतेदृग्मात्रशरीरत्वादात्मत्वाच्च ३ ब्रह्माविराट्विष्णुःसूत्रात्मासुरेशःप्राज्ञस्तेषांस्रष्टाउपादानंप्रभुर्निमित्तं उपासतेस्वस्वोपाधित्यागेनाधिगच्छंति ४ प्रकृतीनांपंचतन्मात्राहंकारमहदव्यक्तानांविश्वकारणानांपुरुषस्यजीवात्भोक्तुरित्यर्थः पंचम्यर्थेषष्ठी । 'इंद्रियाणिपराण्याहुरिंद्रियेभ्यःपरंमनः ॥ मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेरात्मामहान्परः ॥ महतःपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः ॥ पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासापरागतिः'इति 'आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणः'इतिचश्रुतेभ्यस्तत्त्वेभ्यःपरःनिष्कलः । चिंत्यतेनकिंचिदपिचिंतयेदितिस्मृतेः सर्वचिंतात्यागेनप्राप्यतेयोगविद्भिः योगोबुध्याद्यसंगस्तद्विद्भिः अक्षरमपरिणामि परंब्रह्मअस्यंतंपरिच्छेदत्रयशून्यं तदेवअसदव्याकृतद्रव्यंकारणं सद्रज्जुसर्पवद्भासमानमप्यसदनिर्वचनीय

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ त्वयाऽऽपगेयनामानिश्रुतानीहजगत्पतेः ॥ पितामहेशायविभोनामान्याचक्ष्वशंभवे १ बभ्रवेविश्वरूपायमहाभाग्यंचतत्त्वतः ॥ सुरासुरगुरौदेवेशंकरेऽव्यक्तयोनये ॥ २ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ अशक्तोऽहंगुणान्वक्तुंमहादेवस्यधीमतः ॥ योहिसर्वगतोदेवोनचसर्वत्रदृश्यते ३ ब्रह्मविष्णुसुरेशानांस्रष्टाचप्रभुरेवच ॥ ब्रह्मादयःपिशाचांतायंहिदेवाउपासते ४ प्रकृतीनांपरत्वेनपुरुषस्यचयःपरः ॥ चिंत्यतेयोयोगविद्भिर्ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ अक्षरंपरमंब्रह्मअसच्चसदसच्चयः ५ प्रकृतिंपुरुषंचैवक्षोभयित्वास्वतेजसा ॥ ब्रह्माणमसृजत्तस्माद्देवदेवःप्रजापतिः ६ कोहिशक्तोगुणान्वक्तुंदेवदेवस्यधीमतः ॥ गर्भजन्मजरायुक्तोमर्त्योमृत्युसमन्वितः ७ कोहिशक्तोभवंज्ञातुंमद्विधःपरमेश्वरम् ॥ ऋतेनारायणात्पुत्रशंखचक्रगदाधरात् ८ एषविद्वान्गुणश्रेष्ठोविष्णुःपरमदुर्जयः ॥ दिव्यचक्षुर्महातेजावीक्ष्यतेयोगचक्षुषा ९ रुद्रभक्त्यातुकृष्णेनजगद्व्याप्तंमहात्मना ॥ तंप्रसाद्यतदादेवंबदर्यांकिलभारत १० अर्थात्प्रियतरत्वंचसर्वलोकेषुवैतदा ॥ प्राप्तवानेवराजेंद्रसुवर्णाक्षान्महेश्वरात् ११ पूर्णवर्षसहस्रंतुतप्तवानेषमाधवः ॥ प्रसाद्यवरदंदेवंचराचरगुरुंशिवम् १२ युगेयुगेतुकृष्णेनतोषितोवैमहेश्वरः ॥ भक्त्यापरमयाचैवप्रीतश्चैवमहात्मनः १३

मित्यर्थः ५ प्रकृतिंमायां पुरुषंतत्रप्रतिबिंबितंचैतन्यं मायाशबलमव्याकृतमित्यर्थः । क्षोभयित्वाप्राणिकर्मानुरोधेनसाम्यावस्थातःप्रच्याव्यस्वतेजसास्वसत्तास्फूर्तिप्रदानेनब्रह्माणंमहांतमसृजत् तस्मान्महतःसकाशाद्देवानांसूर्यादीनांदेवःस्वामीप्रजापतिश्चतुर्मुखोऽभवदितिशेषः ६ यःअसृजत्तस्यगुणान्वक्तुंकःशक्तइतियोजना । धीमतः धियाबुद्ध्याऽहमितिमतोज्ञातोऽहंप्रत्ययगम्योजीवइत्यर्थः । नहिबुद्ध्यादिपरिच्छिन्नस्तदगोचरंब्रह्मपरिच्छेत्तुमीष्टेइत्यर्थः ७ । ८ । ९ भक्त्याआराधनेनव्योमाद्यष्टमूर्तेर्ध्यानेनतद्भावंगत्वाजगद्व्याप्तमित्यर्थः १० अर्थादिति अर्थ्यतइत्यर्थोभोग्यवस्तुजातं तावत्प्रियंततोऽपिप्रियतरःप्रत्यगात्मातत्त्वंसर्वेषामंतरात्मत्वंप्राप्तइत्यर्थः । ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेस्तादात्म्यंप्राप्तइतिभावः । अन्नादितिपाठेऽपिसएवार्थः । सुवर्णाक्षाद्दिव्यदृष्टेः ११ शिवंप्रसाद्यतप्तवान् तपोऽपिशिवप्रसादंविनाकर्तुंदुःशकमित्यर्थः १२ तोषोऽलंबुद्धिःप्रीतिःप्रसादोन्मुखत्वंतदुभयंप्रापितः १३

पुत्रःसांबस्तत्प्राप्त्यर्थंतपस्यन् १४ यस्माद्दैश्वर्यात् नमंत्यैभिरीश्वरंभक्ताइतिनामानिशांभवान्मंत्रान् व्याख्यातुमर्थतोविवरीतुं तत्रहेतुः १५ यतोगुणान्वक्तुंशक्तइति विभूतिमैश्वर्यं कार्त्स्न्येनगुणज्ञानंतु'आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितं'इतिश्रुतेरात्मज्ञस्यैवभवति तथाविधोऽयमेवनत्वन्यइत्यर्थः १६ । १७ विष्णुरूपायेत्यनेनशिवाभिन्नोविष्णुरेव शिवस्यगुणान्वक्तुमीष्टे तयोरैकात्म्यात् भिन्नत्वेतुलोकेऽपीतरगुणानितरोनजानातिकिमुतईश्वरस्येतिभावः । विश्वरूपायेतिपाठेऽपिविश्वंविष्णुरेव 'नारायणःसर्वमिदंपुराणःनारायणएवेदंसर्वं । विश्वंविष्णुः'इत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः पृच्छदपृच्छत् १८ नाम्नामिति यद्यपिमोक्षधर्मेषुशिवसहस्रनामस्तोत्रमुक्तमतएतत्कथनमनर्थकप्रायंतथापितत्रचतुराधिकानिषट्शतानिनामानिसंति तेषामुक्तसंख्यापूरणमपितत्रैवत्रिसुपर्णंतथाब्रह्मयजुषांमतरुद्रियमितिवाक्यात्तत्रैवश्रुतात्रिसुपर्णशतरुद्रियाभ्यामुक्तमतस्तत्स्तोत्रंमोक्षाधिकारपाठाद्वेदमंत्रगर्भितत्वाच्चनात्रैवर्णिकस्य

ऐश्वर्ययादृशंतस्यजगद्योनेर्महात्मनः ॥ तदयंदृष्टवान्साक्षात्पुत्रार्थेहरिरच्युतः १४ यस्मात्परतरंचैवनान्यंपश्यामिभारत ॥ व्याख्यातुंदेवदेवस्य शक्तोनामान्यशेषतः १५ एषशक्तोमहाबाहुर्वक्तुंभगवतोगुणान् ॥ विभूतिंचैवकार्त्स्न्येनसत्यांमाहेश्वरींनृप १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा तदाभीष्मोवासुदेवंमहायशाः ॥ भवमाहात्म्यसंयुक्तमिदमाहपितामहः १७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ सुरासुरगुरोदेवविष्णोत्वंवक्तुमर्हसि ॥ शिवायविष्णुरूपाययन्मांपृच्छद्युधिष्ठिरः १८ नाम्नांसहस्रंदेवस्यतंडिनाब्रह्मयोनिना ॥ निवेदितंब्रह्मलोकेब्रह्मणोयत्पुराऽभवत् १९ द्वैपायनप्रभृतयस्तथाचेमेतपोधनाः ॥ ऋषयःसुव्रतादांताःशृण्वंतुगदतस्तव २० ध्रुवायनंदिनेहोत्रेगोप्त्रेविश्वसृजेऽग्नये ॥ महाभाग्यंविभोर्ब्रूहिमुंडिनेऽथकपर्दिने २१ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ नगतिःकर्मणांशक्यावेत्तुमीशस्यतत्त्वतः ॥ हिरण्यगर्भप्रमुखादेवाःसेंद्रामहर्षयः २२ नविदुर्यस्यभवनमादित्याःसूक्ष्मदर्शिनः ॥ सकथंनरमात्रेणशक्योज्ञातुंसतांगतिः २३ तस्याहमसुरघ्नस्यकांश्चिद्भगवतोगुणान् ॥ भवतांकीर्तयिष्यामिव्रतेशाययथातथम् २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुभगवान्गुणांस्तस्यमहात्मनः ॥ उपस्पृश्यशुचिर्भूत्वाकथयामासधीमतः २५

ब्रह्मलोकांतफलार्थिनोऽध्येयंयुक्तमितिएतद्दानधर्मप्रसंगात्काम्यं । 'वेदान्कृत्स्नान्ब्राह्मणःप्राप्नुयात्तुजयेन्नृपःपार्थमहींचकृत्स्नां ॥ वैश्योलाभंप्राप्नुयान्नैपुण्यंचशूद्रोगतिंप्रेत्यतथासुखंच'इत्युपसंहारात् सर्ववर्णाधिकारिकंचततःपृथक्पठितं । एवंविश्वंविष्णुर्वषट्कारइत्यादिविष्णुसहस्रनामापिज्ञेयं तत्रापि शूद्रःसुखमवाप्नुयादित्यंतेस्मरणात् । नतेनैतद्व्रतार्थमितिपुनरत्रापिशिवाराधनमुक्तमित्याशयः १९ । २० ध्रुवायकूटस्थाय नंदिनेआनंदमयाय होत्रेकर्तृरूपाय विज्ञानमयाय गोप्त्रेकर्मफलप्रदानद्वारारक्षित्रे विश्वसृजेदक्षादिरूपाय अग्नयेगार्हपत्यादिरूपाय षष्ठ्यर्थेचतुर्थी महाभाग्यमैश्वर्यं मुंडिनेवस्तुतोनिश्चूडाय कपर्दिनेउपाधितश्चूडावते अयंभावः । तदाद्रष्टुःस्वरूपेऽवस्थानं वृत्तिसारूप्यमितरत्रेतियोगसूत्राभ्यांयदासर्वासांचित्तवृत्तीनामभावस्तदाचितिर्निश्चूडेवस्वरूपमात्रेणावतिष्ठते यदातुतत्तद्वृत्तिसारूप्यंभजतेतदाचूडावतीविशेषविज्ञानरूपाभवतीतितदिदमुक्तंमुंडिनेऽथकपर्दिनेइति २१ । २२ भवनंहार्दाकाशाख्यं । 'शंभुराकाशमध्य'इतिश्रुतेः आदित्याइंद्रियाख्यादेवाः । निधनमादिदेवेतिपाठेलयमुदयंचेत्यर्थः २३ व्रतेशायव्रतपूर्वकाणांयज्ञादीनांफलप्रदात्रे २४ धीमतःधियाब्रह्मविषयामतोज्ञातः २५

गीतासु तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्येतमेवशरणंगच्छेतिमोक्षायकपर्दिनेसगुणायैव । निर्गुणस्यतुगौणामांनाम्नामभावादित्यर्थः २६ यद्दर्शनं सुदुष्करंदुर्लभं समाधिनायोगेन २७ । २८ । २९ । ३० ३१ आराध्येति आराध्यस्यमाहात्म्यंवासुदेवउवाच शुश्रूषध्वमित्यादिना । ननुमन्मनाभवमामेवशरणंव्रजेतिस्वस्यैवोपेयत्वंवदतःकथमन्यआराध्यःस्यादितिचेन्न । मामेवविजानीहीतिवत्तशास्त्रदृष्ट्यापरमात्मनोऽप्यस्मदर्थत्वोपपत्तेर्मामुपास्वेतिवदतइंद्रस्येवदेवस्योपेयत्वाभावात् । उपाधिनिष्कृष्टस्योपेयत्वंत्वस्मदादिसाधारणंनवासुदेवस्वोत्कर्षमर्हतीतिशैवाः । वस्तुतस्तुयत्सर्वोपा

॥ वासुदेवउवाच ॥ शुश्रूषध्वंब्राह्मणेंद्रास्त्वंचतातयुधिष्ठिर ॥ त्वंचापगेयनामानिशृणुष्वेहकपर्दिने २६ यदवाप्तंचमेपूर्वंसांबहेतोःसुदुष्करम् ॥ यथावद्भगवान्दृष्टोमयापूर्वंसमाधिना २७ शंबरेनिहतेपूर्वंरौक्मिणेयेनधीमता ॥ अतीतेद्वादशेवर्षेजांबवत्यब्रवीद्धिमां २८ प्रद्युम्नचारुदेष्णादीन्रुक्मिण्यावीक्ष्यपुत्रकान् ॥ पुत्रार्थिनीमामुपेत्यवाक्यमाहयुधिष्ठिर २९ शूरंबलवतांश्रेष्ठंकांतरूपमकल्मषम् ॥ आत्मतुल्यंममसुतंप्रयच्छाच्युतमाचिरम् ३० नहितेऽप्राप्यमस्तीहत्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ लोकान्सृजेस्त्वमपरानिच्छन्यदुकुलोद्वह ३१ त्वयाद्वादशवर्षाणिव्रतीभूतेनशुष्यता ॥ आराध्यपशुभर्तारंरुक्मिण्यांजनिताःसुताः ३२ चारुदेष्णःसुचारुश्चचारुवेशोयशोधरः ॥ चारुश्रवाश्चारुयशाःप्रद्युम्नःशंभुरेवच ३३ यथातेजनिताःपुत्रारुक्मिण्यांचारुविक्रमाः ॥ तथाममापितनयंप्रयच्छमधुसूदन ३४ इत्येवंचोदितोदेव्यातामवोचंसुमध्यमाम् ॥ अनुजानीहिमांराज्ञिकरिष्येवचनंतव ३५ साचमामब्रवीद्गच्छशिवायविजयायच ॥ ब्रह्माशिवःकाश्यपश्चनद्योदेवामनोनुगाः ३६ क्षेत्रौषध्योयज्ञवाहाश्छंदांस्यृषिगणाध्वराः ॥ समुद्रादक्षिणास्तोभाऋक्षाणिपितरोग्रहाः ३७ देवपत्न्योदेवकन्यादेवमातरएवच ॥ मन्वंतराणिगावश्चचंद्रमाःसविताहरिः ३८ सावित्रीब्रह्मविद्याचऋतवोवत्सरास्तथा ॥ क्षणालवामुहूर्ताश्चनिमेषायुगपर्ययाः ३९ रक्षंतुसर्वत्रगतंत्वांयादवसुखायच ॥ अरिष्टंगच्छपंथानमप्रमत्तोभवानघ ४० एवंकृतस्वस्त्ययनस्तयाऽहंततोऽभ्यनुज्ञायनरेंद्रपुत्रीं ॥ पितुःसमीपंनरसत्तमस्यमातुश्चराज्ञश्चतथाऽऽहुकस्य ४१ गत्वासमावेद्ययदब्रवीन्मांविद्याधरेंद्रस्यसुताभृशार्त्ता ॥ तानभ्यनुज्ञायतदाऽतिदुःखाद्गदंतथैवातिबलंचरामम् ॥ अथोचतुःप्रीतियुतौतदानींतपःसमृद्धिर्भवतोऽस्त्वविघ्नम् ४२ प्राप्यानुज्ञांगुरुजनादहंताक्ष्यर्मचिंतयम् ॥ सोऽवहद्धिमवंतंमांप्राप्यचैनंव्यसर्जयम् ४३ तत्राहमद्भुतान्भावानपश्यंगिरिसत्तमे ॥ क्षेत्रंचतपसांश्रेष्ठंपश्याम्यद्भुतमुत्तमम् ४४ दिव्यंवैयाघ्रपद्यस्यउपमन्योर्महात्मनः ॥ पूजितंदेवगंधर्वैर्ब्राह्म्यालक्ष्म्यासमावृतम् ४५ धवककुभकदंबनारिकेलैःकुरबककेतकजंबुपाटलाभिः ॥ वटवरुणकवत्सनाभबिल्वैःसरलकपित्थप्रियालसालतालैः ४६

धिङ्नन्यंब्रह्मअस्मदाद्यंतरतरंतदेवमुख्यमस्मच्छब्दालंबनंवासुदेवशब्दितंमाययामानुषवद्भूत्वास्वप्राप्त्युपायभूतमुपास्यरूपमात्मनःस्वशास्त्रतत्त्वंस्वयमेवलोकानुग्रहार्थमुपदिशतीतिनतयोर्भेदगंधोऽपीति ३२ । ३३ तेत्वया ३४ । ३५ । ३६ यज्ञवाहाइतिच्छंदसामेवविशेषणं छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वेतिब्राह्मणात् तेषांयज्ञवाहत्वसिद्धिः । स्तोभाःसामपूरणान्यक्षराणिहुंमाइत्यादीनि ३७ । ३८ ३९ । ४० नरेंद्रपुत्रीं ऋक्षराजस्यजांबवतोदुहितरं कर्षेंद्रेत्यपिपाठः पत्नीमितिपाठेहेनरेंद्रेतिसंबोधनं ४१ अभ्यनुज्ञायस्थितंमामितिशेषः अथोचतुरित्यर्थः ४२ । ४३ तपसांधर्माणांतपस्विनांवा ४४ । ४५ । ४६

४७ । ४८ भस्मराशिभिरितिभस्मच्छन्नैरग्निभिः ४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५संप्रक्षालैः मैंऽस्वादिभिश्च्रितशोधनंकुर्वद्भिः ५६ गोचारिणोगोवन्मुखेनैवचरंतःहस्तव्यापारशून्याइत्यर्थः मरीचिपाश्चं द्ररश्मिपानेनैवजीवंतः ५७।५८ तांस्तान्महतइतिपाठेवहतइत्यध्याहारः५९। ६० क्रीडंतीति अहिंसाप्रतिष्ठायांतत्सन्निधौवैरत्यागइतियोगसूत्रात्सर्पनकुलादीनांवैरत्यागलिंगेनतत्रस्थानांमुनीना

बदरीकुंदपुन्नागैरशोकाम्रातिमुक्तकैः ॥ मधूकैःकोविदारैश्चचंपकैःपनसैस्तथा ४७ वन्यैर्बहुविधैर्वृक्षैःफलपुष्पप्रदैर्युतम् ॥ पुष्पगुल्मलताकीर्णंकदलीषंडशोभितम् ४८ नानाशकुनिसंभोज्यैःफलैर्वृक्षैरलंकृतम् ॥ यथास्थानविनिक्षिप्तैर्भूषितंभस्मराशिभिः ४९ रुरुवानरशार्दूलसिंहद्वीपिसमाकुलम् ॥ कुरंगबर्हिणाकीर्णमार्जारभुजगावृतम् ॥ पूगैश्चमृगजातीनांमहिषर्क्षनिषेवितम् ५० सकृत्प्रभिन्नैश्चगजैर्विभूषितंप्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितम् ॥ सुपुष्पितैरंबुधरप्रकाशैर्महीरुहाणांचवनैर्विचित्रैः ५१ नानापुष्परजोमिश्रोगजदानाधिवासितः ॥ दिव्यस्त्रीगीतबहुलोमारुतोऽभिमुखोववौ ५२ धारानिनादैर्विहगप्रणादैःशुभैस्तथाबृंहितैःकुंजराणाम् ॥ गीतैस्तथाकिन्नराणामुदारैःशुभैःस्वनैःसामगानांचवीर ५३ अचिंत्यंमनसाऽप्यन्यैःसरोभिःसमलंकृतम् ॥ विशालैश्चाग्निशरणैर्भूषितंकुसुमावृतैः ५४ विभूषितंपुण्यपवित्रतोययासदाचजुष्टंनृपजन्हुकन्यया ॥ विभूषितंधर्मभृतांवरिष्ठैर्महात्मभिर्वह्निसमानकल्पैः ५५ वाय्वाहारैरंबुपैर्जप्यनित्यैःसंप्रक्षालैर्योगिभिर्ध्याननित्यैः॥धूमप्राशैरूष्मपैःक्षीरपैश्चसंजुष्टंचब्राह्मणेंद्रैःसमंतात्५६गोचारिणोऽथाश्मकुट्टादंतोलूखलिकास्तथा॥ मरीचिपाःफेनपाश्चतथैवमृगचारिणः५७अश्वत्थफलभक्षाश्चतथाह्युदकशायिनः ॥ चीरचर्मांबरधरास्तथावल्कलधारिणः ५८ सुदुःखान्नियमांस्तांस्तान्वहतःसुतपोधनान् ॥ पश्यन्मुनीन्बहुविधान्प्रवेष्टुमुपचक्रमे ५९ सुपूजितंदेवगणैर्महात्मभिःशिवादिभिर्भारतपुण्यकर्मभिः ॥ रराजतच्चाश्रममंडलंसदादिवीवराजन्शशिमंडलंयथा ६० क्रीडंतिसर्पैर्नकुलामृगैर्व्याघ्राश्चमित्रवत् ॥ प्रभावाद्दीप्ततपसांसन्निकर्षान्महात्मनाम् ६१ तत्राश्रमपदेश्रेष्ठेसर्वभूतमनोरमे ॥ सेवितेद्विजशार्दूलैर्वेदवेदांगपारगैः ६२ नानानियमविख्यातैर्ऋषिभिःसुमहात्मभिः॥ प्रविशन्नेवचापश्यंजटाचीरधरंप्रभुम् ६३ तेजसातपसाचैवदीप्यमानंयथाऽनलम् ॥ शिष्यैरनुगतंशांतंयुवानंब्राह्मणर्षभम् ६४ शिरसावंदमानंमामुपमन्युरभाषत ६५ स्वागतंपुंडरीकाक्षसफलानितपांसिनः ॥ यःपूज्यःपूजयसिमांद्रष्टव्योद्रष्टुमिच्छसि ६६ तमहंप्रांजलिर्भूत्वामृगपक्षिष्वथाग्निषु ॥ धर्मेचशिष्यवर्गेचसमपृच्छमनामयम् ६७ ततोमांभगवानाहसाम्नापरमवल्गुना ॥ लप्स्यसेतनयंकृष्णआत्मतुल्यमसंशयम् ६८ तपःसुमहदास्थायतोषयेशानमीश्वरम् ॥ इहदेवःसपत्नीकःसमाक्रीडत्यधोक्षज६९इहैनंदैवतश्रेष्ठंदेवाःसर्षिगणाःपुरा ॥ तपसाब्रह्मचर्येणसत्येनचदमेनच ७० तोषयित्वाशुभान्कामान्प्राप्तवंतोजनार्दन ॥ तेजसांतपसांचैवनिधिःसभगवानिह७१शुभाशुभान्वितान्भावान्विसृजन्संक्षिपन्नपि॥ आस्तेदेव्यासदाचिंत्योयंप्रार्थयसिशत्रुहन्७२हिरण्यकशिपुर्योऽभूद्दानवोमेरुकंपनः॥तेनसर्वामरैश्वर्यंशर्वात्प्राप्तंसमार्बुदम्७३

मत्यंतमहिंसादियमनियमनिष्ठावत्त्वंदर्शितं ६१ ६२ नियमाःअंबुपानादयस्तैरेवांबुपैःक्षीरपैरित्यादिनामभिःख्यातैःप्रविशन्नेवापश्यमुपमन्युमितिशेषः ६३।६४।६५ पूज्यःसगुणः द्रष्टव्योनिर्गुणः६६।६७।६८।६९।७०।७१भावान्ब्रह्मकामादीन्चित्ताभिप्रायान्सृजन्नित्यनेनांतर्यामित्वंदर्शितं ७२ समानांसंवत्सराणामर्बुदंसमार्बुदम् ७३

---

७४ ग्रहस्यमंदारनाम्नः ७५ भगवतामहादेवेन ७६ उत्पादितंतस्यैवदैत्यस्यहननार्थं ७७ नद्रष्टुंशक्यंदुर्दर्शत्वात् ७८ जीर्णंजीर्णतृणवद्व्यर्थमित्यर्थः ७९ वरदत्तस्यसर्वैःशस्त्रावध्यस्त्वंभवेतिदत्तवरस्य ८० अर्द्यमानाःपुराअसुरेंद्रान्जघ्नुस्तेऽन्योन्यंकलहमकुर्वन्नित्यर्थः ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ योगश्चंद्रसूर्यपर्जन्यपृथिव्यादिसृष्टिसामर्थ्यं शाश्वतंबलंब्रह्मविद्योत्थम् ८६ । ८७ आ

तस्यैवपुत्रप्रवरोमंदारोनामविश्रुतः ॥ महादेववराच्छक्रंवर्षार्बुदमयोधयत् ७४ विष्णोश्चक्रंचतद्घोरंवज्रमाखंडलस्यच ॥ शीर्णंपुराऽभवत्तातग्रहस्यांगेषुकेशव ७५ यत्तद्भगवतापूर्वंदत्तंचक्रंतवानघ ॥ जलांतरचरंहत्वादैत्यंचबलगर्वितम् ७६ उत्पादितंवृषांकेनदीप्तज्वलनसन्निभम् ॥ दत्तंभगवतातुभ्यंदुर्धर्षंतेजसाऽद्भुतम् ७७ नशक्यंद्रष्टुमन्येनवर्जयित्वापिनाकिनम् ॥ सुदर्शनंभवत्येवंभवेनोक्तंतदातुतत् ७८ सुदर्शनंतदातस्यलोकेनामप्रतिष्ठितम् ॥ तज्जीर्णमभवत्तातग्रहस्यांगेषुकेशव ७९ ग्रहस्यातिबलस्यांगेवरदत्तस्यधीमतः ॥ नशस्त्राणिवहंत्यंगेचक्रवज्रशतान्यपि ८० अर्द्यमानाश्चविबुधाग्रहेणसुबलीयसा ॥ शिवदत्तवरान्जघ्नुरसुरेंद्रान्सुराभृशम् ८१ तुष्टोविद्युत्प्रभस्यापित्रिलोकेश्वरतांददौ ॥ शतंवर्षसहस्राणांसर्वलोकेश्वरोऽभवत् ८२ ममैवानुचरोनित्यंभवितासीतिचाब्रवीत् ॥ तथापुत्रसहस्राणामयुतंचददौप्रभुः ८३ कुशद्वीपंचसददौराज्येनभगवानजः ॥ तथाशतमुखोनामधात्रासृष्टोमहासुरः ८४ येनवर्षशतंसाग्रमात्ममांसैर्हुतोऽनलः ॥ तंप्राहभगवांस्तुष्टःकिंकरोमीतिशंकरः ८५ तंवैशतमुखःप्राहयोगोभवतुमेऽद्भुतः ॥ बलंचदैवतश्रेष्ठशाश्वतंसंप्रयच्छमे ८६ तथेतिभगवानाहतस्यतद्वचनंप्रभुः ॥ स्वायंभुवःक्रतुश्चापिपुत्रार्थमभवत्पुरा ८७ आविश्ययोगेनात्मानंत्रीणिवर्षशतान्यपि ॥ तस्यचोपददौपुत्रान्सहस्रंक्रतुसंमितान् ८८ योगेश्वरंदेवगीतंवेत्थकृष्णनसंशयः ॥ याज्ञवल्क्यइतिख्यातऋषिःपरमधार्मिकः ८९ आराध्यसमहादेवंप्राप्तवानतुलंयशः ॥ वेदव्यासश्चयोगात्मापराशरसुतोमुनिः ९० सोऽपिशंकरमाराध्यप्राप्तवानतुलंयशः ॥ वालखिल्यामघवताह्यवज्ञाताःपुराकिल ९१ तैःक्रुद्धैर्भगवान्रुद्रस्तपसातोषितोह्यभूत् ॥ तांश्चापिदैवतश्रेष्ठःप्राहप्रीतोजगत्पतिः ९२ सुपर्णंसोमहर्तारंतपसोत्पादयिष्यथ ॥ महादेवस्यरोषाच्चआपोनष्टाःपुराऽभवन् ९३ ताश्चसप्तकपालेनदेवैरन्याःप्रवर्तिताः ॥ ततःपानीयमभवत्प्रसन्नेत्र्यंबकेभुवि ९४ अत्रेर्भार्याऽपिभर्त्तारंसंत्यज्यब्रह्मवादिनी ॥ नाहंतस्यमुनेर्भूयोवशगास्यांकथंचन ९५ इत्युक्त्वासामहादेवमगच्छच्छरणंकिल ॥ निराहाराभयादत्रेस्त्रीणिवर्षशतान्यपि ९६ अशेतमुसलेष्वेवप्रसादार्थंभवस्यसा ॥ तामब्रवीद्धसन्देवोभवितावैसुतस्तव ९७ विनाभर्त्राचरुद्रेणभविष्यतिनसंशयः ॥ वंशेतवैवनाम्नातुख्यातिंयास्यतिचेप्सिताम् ९८ विकर्णश्चमहादेवंतथाभक्तसुखावहम् ॥ प्रसाद्यभगवान्सिद्धिंप्राप्तवान्मधुसूदन ९९

त्मानंहिरण्यगर्भंसाविश्याभवदाविष्टोऽभूत् सूत्रात्मनोध्यानंकुर्वन्नित्यर्थः ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ सप्तकपालेनत्र्यंबकदैवत्येनहेतुना देवैःसप्तकपालेनरुद्रमिष्ट्वाआपोनिर्मिताइत्यर्थः देवेनेतिपाठेइंद्रेण ९४ अत्रेरिति पतिद्वेषिण्योऽपिस्त्रियोमहादेवंप्राप्यकृतकृत्याभवंतीतिभावः ९५ । ९६ मुसलेष्वयोग्रेषुकाष्ठकीलेषु । 'अयोग्रेमुसलंमतम्'इतिविश्वलोचनः ९७ विनेति चरुद्रःचरोर्द्रवःमंडइतियावत् चरुशब्दपूर्वाद्द्रवतेरन्येभ्योऽपिदृश्यतइतिडः भर्तारंविनाऽपिचरुद्रवपानमात्रेणतवपुत्रोभविष्यतीत्यर्थः तवैवनाम्नाआनसूयवइति ९८ । ९९

भूधरःशेषनागः १५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० महाशेफोमहालिंगः ६१ सर्ववासकःसर्वस्याच्छादकः ६२ अरूपस्यनिष्कलस्य । आद्यरूपस्यमायाविनः । अतिरूपस्यनानाकार्याकारस्य । आद्यरूपिणोहिरण्यगर्भस्य । अनाद्यंकारणशून्यं । अजस्यअंतंकोवेदनकोऽपीत्यर्थः तस्यनाशकाभावादंतोनास्तीत्यर्थः ६३ अयमेवप्रत्यगात्मेत्याह हृदीति अन्नद्वादिशब्दैःक्रमेणान्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयाःकोशाउच्यंते योमश्चिदचिद्ग्रंथिस्तदात्माआनंदमयःसएवयोगसंज्ञितोयोमीयुक्तःशुद्धस्त्वंपदार्थइत्यर्थः । ध्यानंयोगः । तत्परंशुद्धस्त्वंपदार्थावसानं । महेश्वरः

भूधरोनागमौंजीचनागकुंडलकुंडली ॥ नागयज्ञोपवीतीचनागचर्मोत्तरच्छदः १५५ हसतेगायतेचैवनृत्यतेचमनोहरम् ॥ वादयत्यपिवाद्यानिविचित्राणिगणैर्युतः ५६ वल्गतेजृंभतेचैवरुदतेरोदयत्यपि ॥ उन्मत्तमत्तरूपंचभाषतेचापिसुस्वरः ५७ अतीवहसतेरौद्रस्त्रासयन्नयनैर्जनम् ॥ जागर्तिचैवस्वपितिजृंभतेचयथासुखम् ५८ जपतेजप्यतेचैवतपतेतप्यतेपुनः ॥ ददातिप्रतिगृह्णातियुंजतेध्यायतेऽपिच ५९ वेदीमध्येतथायूपेगोष्ठमध्येहुताशने ॥ दृश्यतेदृश्यतेचापिबालोवृद्धोयुवातथा ६० क्रीडतेऋषिकन्याभिर्ऋषिपत्नीभिरेवच ॥ ऊर्ध्वकेशोमहाशेफोनग्नोविकृतलोचनः ६१ गौरःश्यामस्तथाकृष्णःपांडुरोधूमलोहितः ॥ विकृताक्षोविशालाक्षोदिग्वासाःसर्ववासकः ६२ अरूपस्याद्यरूपस्यअतिरूपाद्यरूपिणः ॥ अनाद्यंतमजस्यांतंवेत्स्यतेकोऽस्यतत्त्वतः ६३ हृदिप्राणोमनोजीवोयोगात्मायोगसंज्ञितः ॥ ध्यानंतत्परमात्माचभावग्राह्योमहेश्वरः ६४ वादकोगायनश्चैवसहस्रशतलोचनः ॥ एकवक्रोद्विवक्रश्चत्रिवक्रोऽनेकवक्रकः ६५ तद्भक्तस्तद्गतोनित्यंतन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ भजपुत्रमहादेवंततःप्राप्स्यसिचेप्सितम् ६६ जनन्यास्तद्वचःश्रुत्वातदाप्रभृतिशत्रुहन् ॥ ममभक्तिर्महादेवेनैष्ठिकीसमपद्यत ६७ ततोऽहंतपआस्थायतोषयामासशंकरम् ॥ एकंवर्षसहस्रंतुवामांगुष्ठाग्रविष्ठितः ६८ एकंवर्षशतंचैवफलाहारस्ततोऽभवम् ॥ द्वितीयंशीर्णपर्णाशीतृतीयंचांबुभोजनः ६९ शतानिसप्तचैवाहंवायुभक्षस्तदाभवम् ॥ एकंवर्षसहस्रंतुदिव्यमाराधितोमया ७० ततस्तुष्टोमहादेवःसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ एकभक्तइतिज्ञात्वाजिज्ञासांकुरुतेतदा ७१ शक्ररूपंसकृत्वातुसर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ सहस्राक्षस्तदाभूत्वावज्रपाणिर्महायशाः ७२ सुधावदातंरक्ताक्षंस्तब्धकर्णंमदोत्कटम् ॥ आवेष्टितकरंघोरंचतुर्दंष्ट्रंमहागजम् ७३ समास्थितःसभगवान्दीप्यमानःस्वतेजसा ॥ आजगामकिरीटीतुहारकेयूरभूषितः ७४ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ सेव्यमानोऽप्सरोभिश्चदिव्यगंधर्वनादितैः ७५ ततोमामाहदेवेंद्रस्तुष्टस्तेऽहंद्विजोत्तम ॥ वरंवृणीष्वमत्तस्त्वंयत्तेमनसिवर्तते १७६

मायावीतत्पदार्थः । भावेनसूक्ष्मयाचेतोवृत्त्याग्राह्यः । किंदृश्यत्वेन नेत्याह आत्मात्मस्वरूपइत्यर्थः । एतेनायमात्माब्रह्मेतिमहावाक्यार्थोदर्शितः ६४ ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाइत्यादिश्रुतेरर्थमाह वादकइति वादकादिःसर्वोऽपिजीवोब्रह्मैवेत्यर्थः । एकवक्रःआनंदभुक्चेतोमुखःप्राज्ञस्तृतीयःपादइत्यर्थः । द्विवक्रःलिंगदेहोजीवश्चेतिद्वेवक्रेसुखग्राहकेयस्यसतैजसः । त्रिवक्रःस्थूलदेहेनसार्धंपूर्वेद्वेवेतित्रीणिवक्राणियस्यसविश्वःअनेकवक्रकोविराट् सएवसहस्रशतानिलक्षमनंतमितियावत् लोचनानिलोचनान्यस्य ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७० एकभक्तःमुख्योभक्तः ७१।७२।७३।७४।७५।१७६

अमर्वसंधिरार्षः ७७ । ७८ । ७९ पशुपतिवचनादित्यादेर्ग्रंथस्यतात्पर्यंपरमकारणस्यभगवतोमहादेवस्यानुग्रहेसतितिर्यग्योनिप्राप्तावपिभयंनास्तियथाकाकस्यभुशुंडस्य । इंद्रेणतुस्वयंनष्टप्रायेणदत्तंत्रैलोक्यराज्यमपिमहाभयजनकंयथानहुषस्येति ८० मावामैव भवानिभूयासं ८१ । ८२ । ८३ अनार्जवंवक्रं युगंकलियुगं ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ असारंनास्तिसारोयस्मादन्यःकेवलानंदइत्यर्थस्तं ९० । ९१ कइति ईशेईशस्यभवनेसत्तायांकोहेतुःकायुक्तिः ईशसत्त्वेप्रमाणंनास्तीत्यर्थः । तत्रहेतुः कारणकारणेइति कारणंहिकलशस्यकपालकुलालादिवत्जगतःपरमाणुमहेश्वरादिकंवात्रिगुणात्मकंप्रधानंवाक्षीरादिवज्जगदाकारेणपरिणममाणंतादृशकार्यद्वाराऽनुमातुंशक्यं । कारणकारणंतुनक्वचित्प्रसिद्धंनापिकल्पयितुंशक्यंकारणकल्पनयैवअर्थापत्तिपरिक्षयादितिभावः। पुनःशब्दोवाक्यालंकारेसप्तमीषष्ठ्यर्थे भवनंइतिभावेल्युट् । येनयतोहेतोःशर्वात्प्रभृणातिहिनस्तिप्रलयकालेकृत्स्नंसंहरतितस्मात् वरंकांक्षसि तस्माद्दाहोपशांत्यैवह्निमिवसं

शक्रस्यतुवचःश्रुत्वानाहंप्रीतमनाऽभवम् ॥ अब्रुवंश्चतदाहृष्टोदेवराजमिदंवचः १७७ नाहंत्वत्तोवरंकांक्षेनान्यस्मादपिदैवतात् ॥ महादेवादृतेसौम्यसत्यमेतद्ब्रवीमिते ७८ सत्यंसत्यंहिनःशक्रवाक्यमेतत्सुनिश्चितम् ॥ नयन्महेश्वरंमुक्त्वाकथान्याममरोचते ७९ पशुपतिवचनाद्भवामिसद्यःकृमिरथवातरुरप्यनेकशाखः ॥ अपशुपतिवरप्रसादजामेत्रिभुवनराज्यविभूतिरप्यनिष्टा ८० जन्मश्वपाकमध्येऽपिमेऽस्तुहरचरणवंदनरतस्य ॥ मावानीश्वरभक्तोभवानिभवनेऽपिशक्रस्य ८१ वाय्वंबुभुजोऽपिसतोनरस्यदुःखक्षयःकुतस्तस्य ॥ भवतिहिसुरासुरगुरौयस्यनविश्वेश्वरेभक्तिः ८२ अलमन्याभिस्तेषांकथाभिरप्यन्यधर्मयुक्ताभिः ॥ येषांनक्षणमपिरुचितोहरचरणस्मरणविच्छेदः ८३ हरचरणनिरतमतिनाभवितव्यमनार्जवंयुगंप्राप्य ॥ संसारभयंनभवतिहरभक्तिरसायनंपीत्वा ८४ दिवसंदिवसार्धंवामुहूर्तंवाक्षणंलवम् ॥ नह्यलब्धप्रसादस्यभक्तिर्भवतिशंकरे ८५ अपिकीटःपतंगोवाभवेयंशंकराज्ञया ॥ नतुशक्रत्वयादत्तंत्रैलोक्यमपिकामये ८६ श्वापिमहेश्वरवचनाद्भवामिसहिनःपरःकामः ॥ त्रिदशगणराज्यमपिखलुनेच्छाम्यमहेश्वराज्ञप्तम् ८७ ननाकपृष्ठंनचदेवराज्यंनब्रह्मलोकंनचनिष्कलत्वम् ॥ नसर्वकामानखिलान्वृणोमिहरस्यदासत्वमहंवृणोमि ८८ यावच्छशांकधवलामलबद्धमौलिर्नप्रीयतेपशुपतिर्भगवान्ममेशः ॥ तावज्जरामरणजन्मशताभिघातैर्दुःखानिदेहविहितानिसमुद्वहामि ८९ दिवसकरशशांकवह्निदीप्तंत्रिभुवनसारमसारमाद्यमेकम् ॥ अजरममरमप्रसाद्यरुद्रंजगतिपुमानिहकोलभेतशांतिम् ९० यदिनामजन्मभूयोभवतिमदीयैःपुनर्दोषैः ॥ तस्मिंस्तस्मिन्जन्मनिभवेभवेन्मेऽक्षयाभक्तिः ९१ ॥ शक्रउवाच ॥ कःपुनर्भवनेहेतुरीशेकारणकारणे ॥ येनशर्वादृतेऽन्यस्मात्प्रसादंनाभिकांक्षसि ९२ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ सदसद्व्यक्तमव्यक्तंयमाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ नित्यमेकमनेकंचवरंतस्माद्वृणीमहे १९३

हर्तारंवरार्थमाराधयन्मूढोसीतिभावः ९२ एतद्रूपयत्युपमन्युः सदसदिति सदितिप्रवाहानादित्वंमीमांसकमतं । असदितिशून्यंमाध्यमिकमतं । व्यक्तंपरमाणवस्तार्किकमतं । अव्यक्तंप्रधानंसांख्यमतं । एतच्चतुष्कमपियदभिन्नमाहुस्तत्तन्नित्यमविनाशिएकमसंहतंपरमशिवाख्यं । अनेकंकार्यकारणात्मकं तस्माद्वरंवृणीमहे अयंभवः । यथाबीजशक्तेर्विलसितमंकुरकांडस्कंधशाखापल्लवपत्रपुष्पफलबीजांतंविकारउत्पत्तिप्रलयवान्तस्यचप्रकृतिरेकानित्यासर्वविशेषशून्यामृदस्तिसाचबीजशक्त्यस्पृष्टाऽनेकरूपाचभवति । एवमव्यक्तादिकंसर्वबीजादिस्थानीयंयत्रलीयतेतत्परमशिवाख्यंतत्त्वंकारणकारणमस्तीतिनतदपन्होतुंशक्यमिति ९३

अचिंतितंचिंतयानिर्वृत्तं ज्ञेयमीशितव्यंचत।भ्यांरहितंस्वरूपभूतमेवज्ञानैश्वर्यं परमंचात्मानं यस्मात्तमाहुर्ब्रह्मवादिनोऽतस्तस्माद्वरंवृणीमहे । इतरत्तुज्ञानैश्वर्यंत्वनात्मभूतमित्यर्थः ९४ एतदेवाह ऐश्वर्यमिति बीजंमायाशक्त्यवच्छिन्नंचैतन्यंतस्माज्जातंसकलमैश्वर्यंबीजसंभूतमीशेशितव्यसापेक्षंतच्चाऽव्ययंसंसारप्रवाहाविच्छेदात् अतएतद्यस्माच्छिवादबीजादबीजादन्यस्मान्मृत्सामान्यस्थानीयात्अनुत्पादितंतस्मादीश्वरग्रासस्तुरीयइतिश्रुतिप्रसिद्धात्तद्वरंवृणीमहे तथाचश्रुतौ । सर्वंह्येतद्ब्रह्मायमात्माब्रह्मेति समष्टिव्यष्टिब्रह्मणीउपक्षिप्यस्थूलसूक्ष्मकारणोपाधित्वसामान्यात्व्यष्टौसमष्टिमंतर्भाव्यविश्वतैजसप्राज्ञान्चतुष्पदआत्मनःत्रीन्पादान्निरूप्यप्राज्ञंतृतीयंपादंप्रक्रम्यएषसर्वेश्वरएषसर्वज्ञएषोंऽतर्याम्येषयोनिः सर्वस्यप्रभवाप्ययौहिभूतानामितिप्राज्ञस्यैवयोन्यपरपर्यायंबीजत्वमुक्तं । तथाचतुर्थपादमबीजंसर्वोपाध्युपहितभिन्नंपंचदशभिर्विशेषणैःपृथग्दर्शयतिश्रुतिः । 'नांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञंनप्रज्ञंनाप्रज्ञंनप्रज्ञानघनं अदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्यमलक्षणमचिंत्यमव्यपदेश्यमेकात्मप्रत्ययसारंप्रपंचोपशमंशिवमद्वैतंचतुर्थमन्यंतेसआत्मासविज्ञेयः'इति । अत्रजलचंद्रन्यायेनषडुपहितचैतन्यानिषडुपाधयश्चतेषांमध्येनांतःप्रज्ञमितिसमष्टिसूक्ष्मोपाध्युपहितस्यसूत्रात्मनोनिरासः । नबहिःप्रज्ञमितिविराजः । नोभयतःप्रज्ञमित्यात्मनोनिष्कलत्वंसकलत्वंचजानतईश्वरस्य । नप्रज्ञमितिविशेषविज्ञानवतोविश्वस्य नाप्रज्ञमितिप्रज्ञाभिन्नत्वे

अनादिमध्यपर्यंतंज्ञानैश्वर्यमाचिंतितम् ॥ आत्मानंपरमंयस्माद्वरंतस्माद्वृणीमहे १९४ ऐश्वर्यंसकलंयस्मादनुत्पादितमव्ययम् ॥ अबीजाद्बीजसंभूतंवरंतस्माद्वृणीमहे ९५ तमसःपरमंज्योतिस्तपस्तद्वृत्तिनांपरम् ॥ यंज्ञात्वानानुशोचंतिवरंतस्माद्वृणीमहे ९६ भूतभावनभावज्ञंसर्वभूताभिभावनम् ॥ सर्वगंसर्वदंदेवंपूजयामिपुरंदर १९७ हेतुवादैर्विनिर्मुक्तंसांख्ययोगार्थदंपरम् ॥ यमुपासंतितत्त्वज्ञावरंतस्माद्वृणीमहे ९८ मघवन्मघवात्मानंयंवदंतिसुरेश्वरम् ॥ सर्वभूतगुरुंदेवंवरंतस्माद्वृणीमहे १९९ यत्पूर्वमसृजद्देवंब्रह्माणंलोकभावनम् ॥ अंडमाकाशमापूर्यवरंतस्माद्वृणीमहे २०० अग्निरापोऽनिलःपृथ्वीखंबुद्धिश्च मनोमहान् ॥ स्रष्टाचैषांभवेद्योऽन्योब्रूहिकःपरमेश्वरात् २०१

ऽपितत्सदृशस्यतैजसस्य । नप्रज्ञानघनमितिप्राज्ञस्य । तथाअदृष्टमितिसर्वेंद्रियग्राह्यस्यविराडुपाधेः । अव्यवहार्यमितिवाचिकव्यवहारार्हस्यसूत्रोपाधेः । अग्राह्यमितियोगिग्राह्यस्यईश्वरोपाधेः । अलक्षणमितिशिरःपाण्यादिलक्षणवतोविश्वोपाधेः । अचिंत्यमितिचिंतनमात्रनिर्वृत्तस्यतैजसोपाधेः । अव्यपदेश्यमिति अहमज्ञइत्यव्यपदेशार्हस्यज्ञानस्यप्राज्ञोपाधेश्चनिरासः । एकात्मप्रत्ययसारमितिषण्णामुपहितानांप्रपंचोपशमइतिषण्णामुपाधीनामद्वैतमितिसर्वेषांनिरासः । शिवंसर्वबाधावधिभूतमानंदमात्रंपरिविशिनष्टितस्माद्युक्तमुक्तंसकलमैश्वर्यमबीजादनुत्पादितंबीजसंभूतंचेति । तस्मात्कारणकारणस्याशिवस्यसत्वेयुक्तिःश्रुतिश्चप्रमाणमस्तीतिभावः ९५ । ९६ एवमीशस्यकारणकारणत्वंनिरूप्येदानींकारणत्वंकार्यत्वंचनिरूपयति भूतभावनेत्यादिना भूतानांखादीनांजीवानांचभावनंरचनंभावमभिप्रायंसर्वज्ञंसर्वशक्तिंचेत्यर्थः ९७ यत्पुनरुक्तंईशसत्तायांकोहेतुरितितत्राह हेत्विति कारणात्माऽपिश्रुतिंविनायुक्तिमात्रेणनासिद्ध्यतिकिंपुनःकारणकारणमित्याशयः । सांख्ययोगयोःसम्यगालोचनंसांख्यंवृत्तिनिरोधोयोगस्तयोरर्थःप्रयोजनंतत्त्वसाक्षात्कारस्तत्प्रदमतएवोपास्यं ९८ मघवतस्तवैव आत्मानंजीवानामंतरात्मानमित्यर्थः मघवात्मानमितिवर्णलोपआर्षः नांतमेववाप्रातिपदिकं ९९ यद्वस्तुमृत्स्थानीयंतदेवाकाशंबीजभूतमव्याकृतमापूर्यस्वसत्तयाऽव्याप्यतद्द्वारापांचभौतिकमंडंब्रह्मांडंसृष्ट्वातदंतर्ब्रह्माणमसृजदित्यन्वयः २०० अंडसृष्टिक्रममेवाह अग्निरिति अग्न्यादिशब्दैरप्रपंचतन्मात्राणिशब्दतन्मात्रादीनिसूक्ष्मभूतान्युच्यंते बुद्धिरित्यहंकारः । मनइत्यव्यक्तं एषांअंडोपादानभूतानां २०१

यत्रमनःशब्दितमव्यक्तमुक्तंतदेवमहच्छब्दितामतिरहंकारादिकंचतदेवेत्यर्थः । एषांमनआदीनांपरमंपरायणंयोभवेत्सशिवादन्यःकोऽस्तीतियोजना यथाबीजशक्त्युपहितामृदेववृक्षःएवमज्ञानशक्त्युपहितःशिवएवसर्वं अतोवृक्षस्यमृदिवसर्वस्यशिवएवपरायणमपीतिभावः २ ब्रह्मादिष्वपिजगत्कर्तृत्वसिद्धिःशिवप्रसादायत्तैवेत्याह स्रष्टारमिति एतेनभौतिकार्थस्रष्टृत्वमपिशिवस्यैवेतिदर्शितं ३ भगवत्येकैकगुणप्रधानोपाधीनांब्रह्माविष्णुरुद्राणांस्रष्टरिसर्वगुणोपाधौतुर्यमूर्तौमहेश्वरेऽपियदुत्तममैश्वर्यंविद्यतेतदपिमहादेवादेवतेनप्राप्तमतःकस्तस्मात्परमेश्वरादन्यईश्वरोऽस्तीतिब्रूहि नकोऽप्यस्तीतिभावः ४ दितेःसुतान्हिरण्याक्षादीन् संपादितुंऐश्वर्येणयोजयितुं दैत्यादीनांचयत्परपीडानुग्रहसामर्थ्यंतत्सर्वमीश्वरायत्तमेवेतिभावः ५ । ६ यज्ञत्रिपुरयोरुत्पत्तौविनाशेचतथादैत्यादीनामुपरिआधिपत्यएत्यजित्वाअरिमर्दनःपरमेश्वरादन्यःकोऽस्तीतिपूर्वेणसंबंधः ७ किंचेति देवप्रसादाद्देवैःपूजितंत्वांदृष्ट्वाबहुभिःसूक्तैःकिमितिद्वयोःसंबंधः ८ । ९ अव्यक्तेति एषुलोकेषुसर्वगस्यव्या

मनोमतिरहंकारस्तन्मात्राणींद्रियाणिच ॥ ब्रूहिचैषांभवेच्छक्रकोऽन्योऽस्तिपरमंशिवात् २०२ स्रष्टारंभुवनस्येहवदंतीहपितामहम् ॥ आराध्यसतुदेवेशमश्नुतेमहतींश्रियम् ३ भगवत्युत्तमैश्वर्यंब्रह्मविष्णुपुरोगमम् ॥ विद्यतेवैमहादेवाद्ब्रूहिकःपरमेश्वरात् ४ दैत्यदानवमुख्यानामाधिपत्यारिमर्दनात् ॥ कोऽन्यःशक्नोतिदेवेशाद्दितेःसंपादितुंसुतान् ५ दिक्कालसूर्यतेजांसिग्रहवाय्विंदुतारकाः ॥ विद्धित्वेतेमहादेवाद्ब्रूहिकःपरमेश्वरात् ६ अथोत्पत्तिविनाशेवायज्ञस्यात्रिपुरस्यवा ॥ दैत्यदानवमुख्यानामाधिपत्यारिमर्दनः ७ किंचात्रबहुभिःसूक्तैर्हेतुवादैःपुरंदर ॥ सहस्रनयनंदृष्ट्वात्वामेवसुरसत्तम ८ पूजितंसिद्धगंधर्वैश्चतुर्भिर्ऋषिभिस्तदा ॥ देवदेवप्रसादेनतत्सर्वंकुशिकोत्तम ९ अव्यक्तमुक्तकेशायसर्वगस्येदमात्मकम् ॥ चेतनाचेतनाद्येषुशक्रविद्धिमहेश्वरात् ॥ २१० ॥ भुवाद्येषुमहांतेषुलोकालोकांतरेषुच ॥ द्वीपस्थानेषुमेरोश्चविभवेष्वंतरेषुच ११ भगवन्मघवन्देवंवदंतेतत्त्वदर्शिनः ॥ यदिदेवाःसुराःशक्रपश्यंत्यन्यांभवाकृतिम् १२ किंनगच्छंतिशरणंमर्दिताश्चासुरैःसुराः ॥ अभिघातेषुदेवानांसयक्षोरगरक्षसाम् १३ परस्परविनाशेषुस्वस्थानैश्वर्यदोभवः ॥ अंधकस्याथशुक्रस्यदुंदुभेर्महिषस्यच १४ यक्षेंद्रबलरक्षःसुनिवातकवचेषुच ॥ वरदानावघातायब्रूहिकोऽन्योमहेश्वरात् २१५

पकस्यइदमात्मकंव्याप्यंकृत्स्नंदृश्यंचेतनाचेतनादिसजीवंनिर्जीवमादिपदात्परोक्षंस्वर्गादिअहमर्थश्चदेहेंद्रियादिःएतत्सर्वंभोग्यं महेश्वरात्महेश्वरानुग्रहात् अव्यक्तमुक्तकेशायजीवायजीवार्थंतस्यभोगायभवतीतिविद्धिहेशक्र अव्यक्तमस्पष्टंयथास्यात्तथामुक्तः भ्रांतितिरोहितंनित्यमुक्तत्वमस्येत्यर्थः सचासौकेशःइवकेशःशिवांशइतिअव्यक्तमुक्तकेशः । यत्किंचिद्भोग्यंयःकश्चनजंतुःशिवादेवाप्नोतिनान्योभवदादिस्तत्प्रदइतिभावः २१० एष्वितिपदंव्याचष्टे भुवाद्येष्विति भूरादिष्वितिद्रष्टव्यं तेनभूर्भुवःस्वर्महःशब्दितालोकाः'भूरितिवाअयंलोकः'इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धाः । तथाआलोकाः'भूरितिवाअग्निःभूरितिवाऋचः'इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धाः । तथाअंतरःभूरितिवैप्राणइत्याद्याःसूर्यचंद्रब्रह्माद्यांतास्तेषुविभवेषुदिव्यप्रदेषु । अथयदतःपरोदिवोज्योतिर्दीप्यतेविश्वतःपृष्ठेषुसर्वतःपृष्ठेष्वनुत्तमेषुलोकेष्वितिश्रुतंज्योतिःशब्दितंदेवंवदंते तत्त्वदर्शिनोवैदिकाइत्यर्थः सार्धःश्लोकः ११ भवाकृतिंभवतुल्यांमूर्तिंशरणंतामेवेतिशेषः १२ अभिघातेषुयुद्धेषुअन्योन्यंविनाशवत्सुऐश्वर्यंनास्तिकिंतुविनाशएवास्तीत्यर्थः अतःस्वस्थानेवाभिलक्ष्यभवऐश्वर्यदोभवतीतिभावः १२ । १३ । १४ वरदानसहितोऽवघातोऽत्रमर्दनंतस्मैसमर्थइतिशेषः १५

सुरेति रुद्रस्यरेतोवन्हौस्कन्नंतेनचदूरीकृतंसत्कनकत्वंप्राप्तमितिपुराणांतरस्थाकथासूचिता १६ दिग्वासाइति विग्रहवतोपिशिवस्यचरितंनिरुपमंकिंउताविग्रहस्येतिशेषग्रंथतात्पर्यं १७ श्मशानेद्वेअविमुक्तेमुक्तिस्थाने अधिलोकंवाराणसीअध्यात्मंभ्रूघ्राणमध्येकस्यक्रीडार्थंशास्त्रेकृतेइतिशेषः १८ । १९ घुष्यतेइति अचलंकैलासं २२० । २१ विहितमज्ञातंसत्ज्ञापितं परंकारणमव्यक्तस्यापिकारणं २२ कर्मफलैःशरीरैस्तत्संबंधिभिःसुखदुःखैश्चहीनं । अशरीरंवावसंतंनप्रियाप्रियेस्पृशतइतिश्रुत्युक्तोऽयमर्थः २३ गुणिनईश्वरात्परंश्रेष्ठमतएवगुणहीनं । तथाप्ययस्कांतन्यायेनगुणाध्यक्षंगुणानांनियामकंमाहेश्वरंमहेश्वरस्यापिपदंपदनीयं । ईश्वरग्रासइतिश्रुतेः २४ कारणस्येश्वरस्यगुरुंनियंतारं लोकश्चलोकांतश्चतयोःकारणं । अभूतंवर्तमानं २५ अक्षरंजीवस्ततोऽप्यक्षरंशिवःसएवाक्षराक्षरंअव्यक्तंप्रधानं यतउपादानादक्षरादिकंभवतितमहंकारणंब्रुवे २६ प्रत्यक्षमिति लिंगंशिवमूर्तेर्ज्ञापकंविग्रहंभगेनांकितंप्रत्यक्षंपश्य ।

सुरासुरगुरोर्वक्त्रेकस्यरेतःपुराहुतम् ॥ कस्यवान्यस्यरेतस्तद्येनहैमोगिरिःकृतः २१६ दिग्वासाःकीर्त्यतेकोऽन्योलोकेकश्चोर्ध्वरेतसः ॥ कस्यचार्धेस्थिताकांताअनंगःकेननिर्जितः १७ ब्रूहींद्रपरमंस्थानंकस्यदेवैःप्रशस्यते ॥ श्मशानेकस्यक्रीडार्थंनृत्येवाकोभिभाष्यते १८ यस्यैश्वर्यंसमानंचभूतैःकोवापिक्रीडते ॥ कस्यतुल्यबलादेवगणाश्चैश्वर्यदर्पिताः १९ घुष्यतेह्यचलंस्थानंकस्यत्रैलोक्यपूजितम् ॥ वर्षतेतपतेकोऽन्योज्वलतेतेजसाचकः २२० कस्मादोषधिसंपत्तिःकोवाधारयतेवसु ॥ प्रकामंक्रीडतेकोवात्रैलोक्येसचराचरे २१ ज्ञानसिद्धिक्रियायोगैःसेव्यमानश्चयोगिभिः ॥ ऋषिगंधर्वसिद्धैश्चविहितंकारणंपरम् २२ कर्मयज्ञक्रियायोगैःसेव्यमानःसुरासुरैः ॥ नित्यंकर्मफलैर्हीनंतमहंकारणंवदे २३ स्थूलंसूक्ष्ममनौपम्यमग्राह्यंगुणगोचरम् ॥ गुणहीनंगुणाध्यक्षंपरंमाहेश्वरंपदम् २४ विश्वेशंकारणगुरुंलोकालोकांतकारणम् ॥ भूताभूतभविष्यच्चजनकंसर्वकारणम् २५ अक्षराक्षरमव्यक्तंविद्याविद्येकृतेकृते ॥ धर्माधर्मौयतःशक्रतमहंकारणंब्रुवे २६ प्रत्यक्षमिहदेवेंद्रपश्यलिंगंभगांकितम् ॥ देवदेवेनरुद्रेणसृष्टिसंहारहेतुना २७ मात्रापूर्वममाख्यातंकारणंलोकलक्षणम् ॥ नास्तिचेशात्परंशक्रतंप्रपद्ययदीच्छसि २२८

पिंडिकालिंगाकाराजलधाराचभगाकारेतिलौकिकंप्रत्यक्षं । शास्त्रीयंप्रत्यक्षंतुश्रुतिःप्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात्तच्च 'पदंयद्विष्णोरुपमंनिधायितेनपासिगुह्यंनामगोनाम्' इति । अस्यार्थः यद्यतोहेतोर्विष्णोःपदंस्थानंप्रतिमेतिया वत्ततःरुयुपस्थंविष्णुर्योनिंकल्पयत्वितिमंत्रवर्णात्उपमंनिकटेस्थित्वामातिवेष्टयतीत्युपमंकृत्वानिधायिनिहितं अडभावश्छांदसः तेनहेतुना त्वंगोनामिंद्रियाणांमध्ये यद्गोप्यमवाच्यमिंद्रियंभगलिंगंपासिरक्षसितन्नामचपासि । तत्रापिभगसंयोगाद्भगवानितिनामधारयसिलिंगरूपत्वाच्चलिंगमितिविवेकः । भगलिंगसमुदायेऽपिलिंगमितिनामच्छत्रिणोयांतीतिवल्लिंगसमवायादेवज्ञेयं तच्चभगांकितंलिंगंरुद्रेणरुद्रात्मनाऽऽविर्भूतं २७ एतदेवविवृणोति मात्रेत्यादिना लोकोभगलिंगसंयोगजोयस्माद्दृश्यतेतस्मादस्यकारणमपितादृश्यमेवानुमेयमित्यर्थः लक्षणंज्ञापकं २८

प्रत्यक्षमितिसार्धं संयोगलिंगोद्भवंभगलिंगयोःसंयोगात्मकंयल्लिंगंतदुद्भवं । विकारोमायाभगंनिर्गुणंचैतन्यंतयोर्गणःसमुदायईश्वरस्तत्सहितंसविकारनिर्गुणं त्रैलोक्यंब्रह्मादीनांरेतसाउद्भवोयस्यतत्तथा संधिरार्षः । ननुमनोःप्राक्सांकल्पिकीसृष्टिस्ततऊर्ध्वंमैथुनीस्मर्यतेतत्कथंब्रह्मादिरेतोद्भवमितितत्राह कामसहस्रकल्पिताधियइति तत्रापिकामइच्छातयासहसंभूयेच्छावताब्रह्ममहेंद्रादिनापुरुषेणधियोमात्राःपुत्रादयःकल्पिताइतिकामोयोनिःकामीबीजप्रदइत्यस्तिलिंगोद्भवत्वमित्यर्थः । अतस्तेब्रह्मादयोऽपीशाद्भगलिंगसंघातरूपात्परकारणंस्वरूपमात्रंनशंसंति असंधिरार्षः फलितमाह तमिति २९ शिष्टैरभ्यर्चनीयत्वादपिलिंगस्यकारणत्वमित्याह हेतुभिरिति २३० । ३१ । ३२ उक्तमर्थंनिगमयति नेति ननुभगलिंगवत्पद्मचक्रवज्राणांशरीरावयवत्वाभावात्तदं

प्रत्यक्षंननुतेसुरेशविदितंसंयोगलिंगोद्भवंत्रैलोक्यंसविकारनिर्गुणगणंब्रह्मादिरेतोद्भवम् ॥ यद्ब्रह्मेंद्रहुताशविष्णुसहितादेवाश्चदैत्येश्वरानान्यत्कामसहस्रकल्पितधियःशंसंतिईशात्परम् ॥ तंदेवंसचराचरस्यजगतोव्याख्यातवेद्योत्तमंकामार्थीवरयामिसंयतमनामोक्षायसद्यःशिवम् २२९ हेतुभिर्वाकिमन्यैस्तैरीशःकारणकारणम् ॥ नशुश्रुमयदन्यस्यलिंगमभ्यर्चितंसुरैः २३० कस्यान्यस्यसुरैःसर्वैर्लिंगंमुक्त्वामहेश्वरम् ॥ अर्च्यतेऽर्चितपूर्वंवाब्रूहियद्यस्तितेश्रुतिः ३१ यस्यब्रह्माचविष्णुश्चत्वंचापिसहदैवतैः ॥ अर्चयध्वंसदालिंगंतस्माच्छ्रेष्ठतमोहिसः ३२ नपद्मांकानचक्रांकानवज्रांकायतःप्रजा ॥ लिंगांकाचभगांकाचतस्मान्माहेश्वरीप्रजा ३३ देव्याःकारणरूपभावजनिताःसर्वाभगांकाःस्त्रियोलिंगेनापिहरस्यसर्वपुरुषाःप्रत्यक्षचिह्नीकृताः ॥ योऽन्यत्कारणमीश्वरात्प्रवदतेदेव्याचयन्नांकितंत्रैलोक्येसचराचरेसतुपुमान्बाह्योभवेद्दुर्मतिः ३४ पुल्लिंगंसर्वमीशानंस्त्रीलिंगंविद्धिचाप्युमाम् ॥ द्वाभ्यांतनुभ्यांव्याप्तंहिचराचरमिदंजगत् ३५ तस्माद्वरमहंकांक्षेनिधनंवापिकौशिक ॥ गच्छवातिष्ठवाशक्रयथेष्टंबलसूदन ३६ काममेषवरोमेऽस्तुशापोवाथमहेश्वरात् ॥ नचान्यांदेवतांकांक्षेसर्वकामफलामपि ३७ एवमुक्त्वातुदेवेंद्रंदुःखादाकुलितेंद्रियः ॥ नप्रसीदतिमेदेवःकिमेतदितिचिंतयन् ३८ अथापश्यंक्षणेनैवतमेवैरावतंपुनः ॥ हंसकुंदेंदुसदृशंमृणालरजतप्रभम् ३९ वृषरूपधरंसाक्षात्क्षीरोदमिवसागरम् ॥ कृष्णपुच्छंमहाकायंमधुपिंगललोचनम् २४० वज्रसारमयैःशृंगैर्निष्टप्तकनकप्रभैः ॥ सुतीक्ष्णैर्मृदुरक्ताग्रैरुत्किरंतमिवावनिम् ४१ जांबूनदेनदाम्नाचसर्वतःसमलंकृतम् ॥ सुवक्त्रखुरनासंचसुकर्णंसुकटीतटम् ४२ सुपार्श्वंविपुलस्कंधंसुरूपंचारुदर्शनम् ॥ ककुदंतस्यचाभातिस्कंधमापूर्यधिष्ठितम् ४३ तुषारगिरिकूटाभंसिताभ्रशिखरोपमम् ॥ तमास्थितश्चभगवान्देवदेवःसहोमया ४४ अशोभतमहादेवःपौर्णमास्यामिवोडुराट् ॥ तस्यतेजोभवोवह्निःसमेघःस्तनयित्नुमान् ४५ सहस्रमिवसूर्याणांसर्वमापूर्यधिष्ठितः ॥ ईश्वरःसुमहातेजाःसंवर्तकइवानलः २४६

कितत्वंप्रजास्त्रसक्तमेवकथंनिषिध्यतइतिचेत्शृणु एवंहिपुराणांतरेउपाख्यायते कामंवध्वादिगंबरेभवानीशेभिक्षामटतिसातिकदाचिदृषिपत्न्यापतत्वेतत्तवलिंगमप्रच्छादितमित्युक्तेशिवस्यलिंगंपतितंतेनचत्रैलोक्येव्याकुलीकृतेसतिचिरकामप्रतप्तयादेव्यायोनिरूपंगृहीत्वातल्लिंगंरुद्धमिति तेनतयोरपिपद्मादिवत्पृथग्भूतत्वाविशेषात्तदंकिताप्रजामाहेश्वर्येव अयंचभगलिंगयोःपृथग्भावःशूलंशूलाद्विनिष्कृष्येतिवददोषः अन्यथानिर्लिंगत्वमन्यजन्यत्वंवाप्रजायाआपद्येतेतिदिक् ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ समेघइति मेघादीन्व्याप्यस्थितइत्यर्थः ४५ भूतानामितिकर्मणिषष्ठी २४६

४७ । ४८ । ४९ । २५० शुक्लध्वजंशुक्लवृषभध्वजं ५१ । ५२ । ५३ । ५४ अस्त्राण्यष्टादशभुजस्थानितावंत्येवायुधानितेषांमध्येधनुःशरौशूलसर्पौपरशुश्चकंठोक्ताःखट्वांगखड्गचर्मपाशांकुशडमरुग

युगांतेसर्वभूतानांदिधक्षुरिवचोद्यतः ॥ तेजसातुतदाव्याप्तंदुर्निरीक्ष्यंसमंततः २४७ पुनरुद्विग्नहृदयःकिमेतदितिचिंतयम् ॥ मुहूर्त्तमिवतत्तेजोव्याप्यसर्वादिशो दश ४८ प्रशांतंदिक्षुसर्वासुदेवदेवस्यमायया ॥ अथापश्यंस्थितंस्थाणुंभगवंतंमहेश्वरम् ४९ नीलकंठंमहात्मानमसक्तंतेजसांनिधिम् ॥ अष्टादशभुजंस्थाणुंसर्वा भरणभूषितम् २५० शुक्लांबरधरंदेवंशुक्लमाल्यानुलेपनम् ॥ शुक्लध्वजमनाधृष्यंशुक्लयज्ञोपवीतिनम् ५१ गायद्भिर्नृत्यमानैश्चवादयद्भिश्चसर्वशः ॥ वृतंपार्श्वचरै र्दिव्यैरात्मतुल्यपराक्रमैः ५२ बालेंदुमुकुटंपांडुंशरच्चंद्रमिवोदितम् ॥ त्रिभिर्नेत्रैःकृतोद्योतंत्रिभिःसूर्यैरिवोदितैः ५३ अशोभतास्यदेवस्यमालागात्रेसितप्रभे ॥ जातरूपमयैःपद्मैर्ग्रथितारत्नभूषिता ५४ मूर्तिमंतितथाऽस्त्राणिसर्वतेजोमयानिच ॥ मयादृष्टानिगोविंदभवस्यामिततेजसः ५५ इंद्रायुधसवर्णाभंधनुस्तस्यमहा त्मनः ॥ पिनाकमितिविख्यातमभवत्पन्नगोमहान् ५६ सप्तशीर्षोमहाकायस्तीक्ष्णदंष्ट्रोविषोल्बणः ॥ ज्यावेष्टितमहाग्रीवःस्थितःपुरुषविग्रहः ५७ शरश्चसूर्यसंका शःकालानलसमद्युतिः ॥ एतदस्त्रंमहाघोरंदिव्यंपाशुपतंमहत् ५८ अद्वितीयमनिर्देश्यंसर्वभूतभयावहम् ॥ सस्फुलिंगंमहाकायंविसृजंतमिवानलम् ५९ एकपा दंमहादंष्ट्रंसहस्रशिरसोदरम् ॥ सहस्रभुजजिह्वाक्षमुद्गिरंतमिवानलम् २६० ब्राह्मान्नारायणाच्चैंद्रादाग्नेयादपिवारुणात् ॥ यद्विशिष्टंमहाबाहोसर्वशस्त्रविघातनम् ६१ येनतत्त्रिपुरंदग्ध्वाक्षणाद्भस्मीकृतंपुरा ॥ शरेणैकेनगोविंदमहादेवेनलीलया ६२ निर्ददाहेतचयत्कृत्स्नंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ महेश्वरभुजोत्सृष्टंनिमेषार्धान्नसंशयः ६३ नावध्योयस्यलोकेऽस्मिन्ब्रह्मविष्णुसुरेष्वपि ॥ तदहंदृष्टवांस्तत्रआश्चर्यमिदमुत्तमम् ६४ गुह्यमस्त्रवरंनान्यत्तत्तुल्यमधिकंहिवा ॥ यत्तच्छूलमितिख्यातंसर्वलोकेषु शूलिनः ६५ दारयेद्यन्महींकृत्स्नांशोषयेद्वामहोदधिम् ॥ संहरेद्वाजगत्कृत्स्नंविसृष्टंशूलपाणिना ६६ यौवनाश्वोहतोयेनमांधातासबलःपुरा ॥ चक्रवर्तीमहातेजा स्त्रिलोकविजयीनृपः ६७ महाबलोमहावीर्यःशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ करस्थेनैवगोविंदलवणस्येहरक्षसः ६८ तच्छूलमतितीक्ष्णाग्रंसुभीमंलोमहर्षणम् ॥ त्रिशिखां भ्रुकुटिंकृत्वातर्जमानमिवस्थितम् ६९ विधूमंसार्चिषंकृष्णंकालसूर्यमिवोदितम् ॥ सर्पहस्तमनिर्देश्यंपाशहस्तमिवांतकम् २७० दृष्टवानस्मिगोविंदतदस्त्रंरुद्रस न्निधौ ॥ परशुस्तीक्ष्णधारश्चदत्तोरामस्ययःपुरा ७१ महादेवेनतुष्टेनक्षत्रियाणांक्षयंकरः ॥ कार्तवीर्योहतोयेनचक्रवर्तीमहामृधे ७२ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीयेननिःक्ष त्रियाकृता॥जामदग्न्येनगोविंदरामेणाक्लिष्टकर्मणा७३दीप्तधारःसुरौद्रास्यःसर्पकंठाग्रधिष्ठितः॥ अभवच्छूलिनोऽभ्याशेदीप्तवह्निशतोपमः ७४ असंख्येयानिचास्त्रा णितस्यदिव्यानिधीमतः ॥ प्राधान्यतोमयैतानिकीर्तितानितवानघ ७५ सव्यदेशेतुदेवस्यब्रह्मालोकपितामहः ॥ दिव्यंविमानमास्थायहंसयुक्तंमनोजयम् २७६

दाशक्तिभिंदिपालतोमरमुसलमुद्गरादीनियथासंभवंग्रंथांतरतोऽवगम्यानि ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ ।७३।७४।७५।७६

२७७ । ७८ । ७९ । २८० । ८१ रथंतरज्येष्ठेसामनी ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । २९० शुक्लेकर्मणिहिंसारहितेध्यानादिधर्मे

वामपार्श्वगतश्चापितथानारायणःस्थितः ॥ वैनतेयंसमारुह्यशंखचक्रगदाधरः २७७ स्कंदोमयूरमास्थायस्थितोदेव्याःसमीपतः ॥ शक्तिंघंटेसमादायद्वितीयइव पावकः ७८ पुरस्ताच्चैवदेवस्यनंदिंपश्याम्यवस्थितम् ॥ शूलंविष्टभ्यतिष्ठंतंद्वितीयमिवशंकरम् ७९ स्वायंभुवाद्यामनवोभृग्वाद्याऋषयस्तथा ॥ शक्राद्यादेवताश्चै वसर्वएवसमभ्ययुः २८० सर्वभूतगणाश्चैवमातरोविविधाःस्थिताः ॥ तेऽभिवाद्यमहात्मानंपरिवार्यसमंततः ८१ अस्तुवन्विविधैःस्तोत्रैर्महादेवंसुरास्तदा ॥ ब्रह्मा भवंतदाऽस्तौषीद्रथंतरमुदीरयन् ८२ ज्येष्ठसाम्नाचदेवेशंजगौनारायणस्तदा ८३ गृणन्ब्रह्मपरंशक्रःशतरुद्रियमुत्तमम् ॥ ब्रह्मानारायणश्चैवदेवराजश्चकौशिकः ८४ अशोभंतमहात्मानस्त्रयस्त्रयइवाग्नयः ॥ तेषांमध्यगतोदेवोरराजभगवाञ्छिवः ८५ शरदभ्रविनिर्मुक्तःपरिधिस्थइवांशुमान् ॥ अयुतानिचचंद्रार्कानपश्यंदिवि केशव ८६ ततोऽहमस्तुवंदेवंविश्वस्यजगतःपतिम् ॥ उपमन्युरुवाच ॥ नमोदेवाधिदेवायमहादेवायतेनमः ८७ शक्ररूपायशक्रायशक्रवेषधरायच ॥ नमस्ते वज्रहस्तायपिंगलायारुणायच ८८ पिनाकपाणयेनित्यंशंखशूलधरायच ॥ नमस्तेकृष्णवासायकृष्णकुंचितमूर्धजे ८९ कृष्णाजिनोत्तरीयायकृष्णाष्टमिरतायच॥ शुक्लवर्णायशुक्लायशुक्लांबरधरायच २९० शुक्लभस्मावलिप्तायशुक्लकर्मरतायच ॥ नमोऽस्तुरक्तवर्णायरक्तांबरधरायच ९१ रक्तध्वजपताकायरक्तस्रगनुलेपिने ॥ नमोऽस्तुपीतवर्णायपीतांबरधरायच ९२ नमोऽस्तूच्छ्रितछत्रायकिरीटवरधारिणे ॥ अर्धहारार्धकेयूरअर्धकुंडलकर्णिने ९३ नमःपवनवेगायनमोदेवायवैनमः ॥ सुरेंद्रायमुनींद्रायमहेंद्रायनमोऽस्तुते ९४ नमःपद्मार्धमालायउत्पलैर्मिश्रितायच ॥ अर्धचंदनलिप्तायअर्धस्रगनुलेपिने ९५ नमआदित्यवक्त्रायआदित्यनयना यच ॥ नमआदित्यवर्णायआदित्यप्रतिमायच ९६ नमःसोमायसौम्यायसौम्यवक्त्रधरायच ॥ सौम्यरूपायमुख्यायसौम्यदंष्ट्राविभूषिणे ९७ नमःश्यामायगौरा यअर्धपीतार्धपांडवे ॥ नारीनरशरीरायस्त्रीपुंसायनमोऽस्तुते ९८ नमोवृषभवाहायगजेंद्रगमनायच ॥ दुर्गमायनमस्तुभ्यमगम्यागमनायच २९९ नमोऽस्तु गणगीतायगणवृंदरतायच ॥ गणानुयातमार्गायगणनित्यव्रतायच ३०० नमःश्वेताभ्रवर्णायसंध्यारागप्रभायच ॥ अनुद्दिष्टाभिधानायस्वरूपायनमोऽस्तुते १ नमोरक्ताग्रवासायरक्तसूत्रधरायच ॥ रक्तमालाविचित्रायरक्तांबरधरायच २ मणिभूषितमूर्धायनमश्चंद्रार्धभूषिणे ॥ विचित्रमणिमूर्द्धायकुसुमाष्टधरायच ३ न मोऽग्निमुखनेत्रायसहस्रशशिलोचने ॥ अग्निरूपायकांतायनमोस्तुगहनायच ४ खचरायनमस्तुभ्यंगोचराभिरतायच ॥ भूचरायभुवनायअनंतायशिवायच ५ नमोदिग्वाससेनित्यमधिवाससुवाससे ॥ नमोजगन्निवासायप्रतिपत्तिसुखायच ३०६

९१ । ९२ । ९३ ।९४ मिश्रितायमिश्रितमालाय ९५।९६ । ९७ । ९८।९९।३००। १ । २ । ३ । ४ । ५ अधिवासेनपुष्पादिवासनावासिततयासुवाससे प्रतिपत्तिर्ज्ञानंसुखंचतदुभयात्मने ३०६

मुकुटेमुकुटाय ७ त्रीणिनेत्राणीवनेत्राणिलोकयात्रानिर्वाहकाण्यग्निचंद्रसूर्याख्यानिनेत्राणियस्यतस्मैत्रिनेत्रनेत्राय लोचनेलोचनाय ८ शंयोर्यज्ञसाद्गुण्यकर्त्र्यादेवतायाःअभिस्रवंतायप्रसादरूपाय

नित्यमुद्बद्धमुकुटेमहाकेयूरधारिणे ॥ सर्पकंठोपहारायविचित्राभरणायच ३०७ नमस्त्रिनेत्रनेत्रायसहस्रशतलोचने ॥ स्त्रीपुंसायनपुंसायनमःसांख्याययोगिने ८
शंयोरभिस्रवंतायअथर्वायनमोनमः ॥ नमःसर्वार्त्तिनाशायनमःशोकहरायच ९ नमोमेघनिनादायबहुमायाधरायच ॥ बीजक्षेत्राभिपालायस्रष्टारायनमोनमः
३१० नमःसुरासुरेशायविश्वेशायनमोनमः ॥ नमःपवनवेगायनमःपवनरूपिणे ११ नमःकांचनमालायागेरिमालायवैनमः ॥ नमःसुरारिमालायचंडवेगायवैनमः
१२ ब्रह्मशिरोपहर्त्तायमहिषघ्नायवैनमः ॥ नमःस्त्रीरूपधारायज्ञविध्वंसनायच १३ नमस्त्रिपुरहर्त्तायज्ञविध्वंसनायच ॥ नमःकामांगनाशायकालदंडधरा
यच १४ नमःस्कंदविशाखायब्रह्मदंडायवैनमः ॥ नमोभवायशर्वायविश्वरूपायवैनमः १५ ईशानायभवघ्नायनमोऽस्त्वंधकघातिने ॥ नमोविश्वायमायायचिं
त्याचिंत्यायवैनमः १६ त्वंनोगतिश्चश्रेष्ठश्चत्वमेवहृदयंतथा ॥ त्वंब्रह्मासर्वदेवानांरुद्राणांनीललोहितः १७ आत्माचसर्वभूतानांसांख्येपुरुषउच्यते ॥ ऋषभस्त्वं
पवित्राणांयोगिनांनिष्कलःशिवः १८ गृहस्थस्त्वमाश्रमिणामीश्वराणांमहेश्वरः ॥ कुबेरःसर्वयक्षाणांक्रतूनांविष्णुरुच्यते १९ पर्वतानांभवान्मेरुर्नक्षत्राणांचचं
द्रमाः ॥ वसिष्ठस्त्वमृषीणांचग्रहाणांसूर्यउच्यते ३२० आरण्यानांपशूनांचसिंहस्त्वंपरमेश्वरः ॥ ग्राम्याणांगोवृषश्चासिभवाँल्लोकप्रपूजितः २१ आदित्यानां
भवान्विष्णुर्वसूनांचैवपावकः ॥ पक्षिणांवैनतेयस्त्वमनंतोभुजगेषुच २२ सामवेदश्चवेदानांयजुषांशतरुद्रियम् ॥ सनत्कुमारोयोगानांसांख्यानांकपिलोह्यसि
२३ शक्रोऽसिमरुतांदेवपितॄणांहव्यवाडसि ॥ ब्रह्मलोकश्चलोकानांगतीनांमोक्षउच्यसे २४ क्षीरोदःसागराणांचशैलानांहिमवान्गिरिः ॥ वर्णानांब्राह्मणश्चासिवि
प्राणांदीक्षितोद्विजः २५ आदिस्त्वमसिलोकानांसंहर्त्ताकालएवच ॥ यच्चान्यदपिलोकेवैसर्वतेजोधिकंस्मृतम् २६ तत्सर्वंभगवानेवइतिमेनिश्चितामतिः ॥ न
मस्तेभगवन्देवनमस्तेभक्तवत्सल २७ योगेश्वरनमस्तेऽस्तुनमस्तेविश्वसंभव ॥ प्रसीदममभक्तस्यदीनस्यकृपणस्यच २८ अनैश्वर्येणयुक्तस्यगतिर्भवसना
तन ॥ यच्चापराधंकृतवानज्ञात्वापरमेश्वर २९ मद्भक्तइतिदेवेशतत्सर्वंक्षंतुमर्हसि ॥ मोहितश्चास्मिदेवेशत्वयारूपविपर्ययात् ३३० नार्घ्यंतेनमयादत्तंपाद्यं
चापिमहेश्वर ॥ एवंस्तुत्वाऽहमीशानंपाद्यमर्घ्यंचभक्तितः ३१ कृतांजलिपुटोभूत्वासर्वंतस्मैन्यवेदयम् ॥ ततःशीतांबुसंयुक्तादिव्यगंधसमान्विता ३२ पुष्पवृष्टिः
शुभातातपपातममूर्धनि ॥ दुंदुभिश्चतदादिव्यस्ताडितोदेवकिंकरैः ॥ ववौचमारुतःपुण्यःशुचिगंधःसुखावहः ३३ ततःप्रीतोमहादेवःसपत्नीकोवृषध्वजः ॥
अब्रवीत्त्रिदशांस्तत्रहर्षयन्निवमांतदा ३३४ ९ स्रष्टाराय औणादिकःसृजेस्तारन् स्रष्ट्रेइत्यर्थः १० । ११ गिरिमालायगिरौक्रीडापराय १२ । १३ हर्त्तायहर्त्रे १४ । १५
मायायमायाविने १६ गतिःप्राप्यंस्थानं श्रेष्ठःपूज्यतमः ब्रह्मादिस्तवविभूतिर्विशेषाभिव्यक्तिस्थानं १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४।२५ । २६ । २७ ।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४

३५।३६ कामेभ्यःकामान्काम्यमानान्अर्थान् ३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३। ४४ एवंपुरोवर्तिमूर्तिरूपंयत्अजंजनाविर्भूतंअक्षरंव्यापकंज्ञानंतदेव इतिएवंप्रकारेणख्यातंप्रथागतंविशेषंविशिष्टंदे

पश्यध्वंत्रिदशाःसर्वेउपमन्योर्महात्मनः ॥ मयिभक्तिंपरांनित्यमेकभावादवस्थिताम् ३३५ एवमुक्तास्तदाकृष्णसुरास्तेशूलपाणिना ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेन
मस्कृत्वावृषध्वजम् ३६ भगवन्देवदेवेशलोकनाथजगत्पते ॥ लभतांसर्वकामेभ्यःफलंत्वत्तोद्विजोत्तमः ३७ एवमुक्तस्ततःशर्वःसुरैर्ब्रह्मादिभिस्तथा ॥ आहमां
भगवानीशःप्रहसन्निवशंकरः ३८ ॥ भगवानुवाच ॥ वत्सोपमन्योतुष्टोऽस्मिपश्यमांमुनिपुंगव ॥ दृढभक्तोसिविप्रर्षेमयाजिज्ञासितोह्यसि ३९ अनयाचैवभ
क्त्यातेअत्यर्थंप्रीतिमानहम् ॥ तस्मात्सर्वान्ददाम्यद्यकामांस्तवयथेप्सितान् ३४० एवमुक्तस्यचैवाथमहादेवेनधीमता ॥ हर्षादश्रूण्यवर्त्ततरोमहर्षस्त्वजा
यत ४१ अब्रुवंचतदादेवंहर्षगद्गदयागिरा ॥ जानुभ्यामवनींगत्वाप्रणम्यचपुनःपुनः ४२ अद्यजातोह्यहंदेवसफलंजन्मचाद्यमे ॥ सुरासुरगुरुर्देवोयात्तिष्ठातिम
माग्रतः ४३ यंनपश्यंतिचैवाद्धादेवाह्यमितविक्रमम् ॥ तमहंदृष्टवान्देवंकोऽन्योधन्यतरोमया ४४ एवंध्यायंतिविद्वांसःपरंतत्त्वंसनातनम् ॥ तद्विशेषमतिख्यातं
यदजंज्ञानमक्षरम् ४५ सएषभगवान्देवःसर्वसत्त्वादिरव्ययः ॥ सर्वतत्त्वविधानज्ञःप्रधानपुरुषःपरः ४६ योमृजद्दक्षिणादंगाद्ब्रह्माणंलोकसंभवम् ॥ वामपार्श्वात्त
थाविष्णुंलोकरक्षार्थमीश्वरः ४७ युगांतेचैवसंप्राप्तेरुद्रमीशोऽसृजत्प्रभुः ॥ सरुद्रःसंहरन्कृत्स्नंजगत्स्थावरजंगमम् ४८ कालोभूत्वामहातेजाःसंवर्तकइवानलः ॥
युगांतेसर्वभूतानिग्रसन्निवव्यवस्थितः ४९ एषदेवोमहादेवोजगत्सृष्ट्वाचराचरम् ॥ कल्पांतेचैवसर्वेषांस्मृतिमाक्षिप्यतिष्ठति ३५० सर्वगःसर्वभूतात्मासर्वभू
तभवोद्भवः ॥ आस्तेसर्वगतोनित्यमदृश्यःसर्वदैवतैः ५१ यदिदेयोवरोमह्यंयदितुष्टोसिमेप्रभो ॥ भक्तिर्भवतुमेनित्यंत्वयिदेवसुरेश्वर ५२ अतीतानागतंचैव
वर्त्तमानंचयद्विभो ॥ जानीयामितिमेबुद्धिःप्रसादात्सुरसत्तम ५३ क्षीरोदनंचभुंजीयामक्षयंसहबांधवैः ॥ आश्रमेचसदाऽस्माकंसान्निध्यंपरमस्तुते ५४ एवमु
क्तःसमांप्राहभगवाँल्लोकपूजितः ॥ महेश्वरोमहातेजाश्चराचरगुरुःशिवः ५५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अजरश्चामरश्चैवभवत्वंदुःखवर्जितः ॥ यशस्वीतेजसायु
क्तोदिव्यज्ञानसमन्वितः ५६ ऋषीणामभिगम्यश्चमत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ शीलवान्गुणसंपन्नःसर्वज्ञःप्रियदर्शनः ५७ अक्षयंयौवनंतेऽस्तुतेजश्चैवानलोप
मम् ॥ क्षीरोदःसागरश्चैवयत्रयत्रेच्छसिप्रियम् ५८ तत्रतेभविताकामंसान्निध्यंपयसोनिधेः ॥ क्षीरोदनंचभुंक्ष्वत्वममृतेनसमन्वितम् ५९ बंधुभिःसहितःक
ल्पंततोमामुपयास्यसि ॥ अक्षयाबांधवाश्चैवकुलंगोत्रंचतेसदा ३६० भविष्यतिद्विजश्रेष्ठमयिभक्तिश्चशाश्वती ॥ सान्निध्यंचाश्रमेनित्यंकरिष्यामिद्विजोत्तम
६१ तिष्ठवत्सयथाकामंनोत्कंठांचकरिष्यसि ॥ स्मृतस्त्वयापुनर्विप्रकरिष्यामिचदर्शनम् ६२ एवमुक्त्वासभगवान्सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ईशानःसवरान्दत्वातत्रै
वांतरधीयत ३६३ वतांतरापेक्षया सनातनमितिमूर्तेरपिनित्यत्वंव्यवहारापेक्षयामोक्तं ४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३

३६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ३७० । ७१ षोडशवरान्सपत्नीकान्महेश्वरात् तत्राप्यष्टौमहेश्वरात् परिशेषादष्टौपत्नीतइतिषोडशेत्यर्थः यद्वाऽष्टौपत्नीतःप्रार्थिताः अष्टौतयास्वयंद ताइतिषोडशअष्टौचेत्यर्थः ७२ । ७३ एतान्इहस्थान्मुनीन्समनुध्यातवान्कृपयाआलोचितवान् एतेष्वपिदयावांस्त्वयिआत्मनिदयांकथंनकरिष्यतीत्यर्थः ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८

एवंदृष्टोमयाकृष्णदेवदेवःसमाधिना ॥ तदवाप्तंचमेसर्वंयदुक्तंतेनधीमता ३६४ प्रत्यक्षंचैवतेकृष्णपश्यसिद्धान्व्यवस्थितान् ॥ ऋषीन्विद्याधरान्यक्षान्गंधर्वा प्सरसस्तथा ६५ पश्यवृक्षलतागुल्मान्सर्वपुष्पफलप्रदान् ॥ सर्वर्तुकुसुमैर्युक्तान्सुखपत्रान्सुगंधिनः ६६ सर्वमेतन्महाबाहोदिव्यभावसमन्वितम् ॥ प्रसा दाद्देवदेवस्यईश्वरस्यमहात्मनः ६७ ॥ वासुदेवउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यप्रत्यक्षमिवदर्शनम् ॥ विस्मयंपरमंगत्वाअब्रुवंतंमहामुनिम् ६८ धन्यस्त्वम सिविप्रेंद्रकस्त्वदन्योऽस्तिपुण्यकृत् ॥ यस्यदेवाधिदेवस्तेसान्निध्यंकुरुतेऽऽश्रमे ६९ अपितावन्ममाप्येवंदद्यात्सभगवाञ्छिवः ॥ दर्शनंमुनिशार्दूलप्रसादंचा पिशंकरः ३७० ॥ उपमन्युरुवाच ॥ द्रक्ष्यसेपुंडरीकाक्षमहादेवंनसंशयः ॥ अचिरेणैवकालेनयथादृष्टोमयाऽनघ ७१ चक्षुषाचैवदिव्येनपश्याम्यमितविक्र मम् ॥ षष्ठेमासिमहादेवंद्रक्ष्यसेपुरुषोत्तम ७२ षोडशाष्टौवरांश्चापिप्राप्स्यसित्वंमहेश्वरात् ॥ सपत्नीकाद्यदुश्रेष्ठसत्यमेतद्ब्रवीमिते ७३ अतीतानागतंचैववर्त मानंचनित्यशः ॥ विदितंमेमहाबाहोप्रसादात्तस्यधीमतः ७४ एतान्सहस्रशश्चान्यान्समनुध्यातवान्हरः ॥ कस्मात्प्रसादंभगवान्नकुर्यात्तवमाधव ७५ त्वादृ शेनहिदेवानांश्लाघनीयःसमागमः ॥ ब्रह्मण्येनानृशंसेनश्रद्दधानेनचाप्युत ७६ जप्यंतुतेप्रदास्यामियेनद्रक्ष्यसिशंकरम् ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ अब्रुवंतमहंब्रह्म न्त्वत्प्रसादान्महामुने ७७ द्रक्ष्येदितिजसंघानांमर्दनंत्रिदशेश्वरम् ॥ एवंकथयतस्तस्यमहादेवाश्रितांकथाम् ७८ दिनान्यष्टौततोजग्मुर्मुहूर्तमिवभारत ॥ दिनेऽष्टमेतुविप्रेणदीक्षितोहंयथाविधि ७९ दंडीमुंडीकुशीचीरीघृताक्तोमेखलीकृतः ॥ मासमेकंफलाहारोद्वितीयंसलिलाशनः ३८० तृतीयंचचतुर्थंचपंचमंचा निलाशनः ॥ एकपादेनतिष्ठंश्चऊर्ध्वबाहुरतंद्रितः ८१ तेजःसूर्यसहस्रस्यअपश्यंदिविभारत ॥ तस्यमध्यगतंचापितेजसःपांडुनंदन ८२ इंद्रायुधपिनद्धां गंविद्युन्मालागवाक्षकम् ॥ नीलशैलचयप्रख्यंबलाकाभूषितांबरम् ८३ तत्रस्थितश्चभगवान्देव्यासहमहाद्युतिः ॥ तपसातेजसाकांत्यादीप्तयासहभार्यया ८४ रराजभगवांस्तत्रदेव्यासहमहेश्वरः ॥ सोमेनसहितःसूर्योयथामेघस्थितस्तथा ८५ संहृष्टरोमाकौंतेयविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ अपश्यंदेवसंघानांगतिमार्तिहरं हरम् ८६ किरीटिनंगदिनंशूलपाणिंव्याघ्राजिनंजटिलंदंडपाणिम् ॥ पिनाकिनंवज्रिणंतीक्ष्णदंष्ट्रंशुभांगदंव्यालयज्ञोपवीतम् ८७ दिव्यांमालामुरसाऽनेकवर्णांसमु द्वहंतंगुल्फदेशावलंबाम् ॥ चंद्रंयथापरिविष्टंससंध्यंवर्षात्ययेतद्वदपश्यमेनम् ८८ प्रमथानांगणैश्चैवसमंतात्परिवारितम् ॥ शरदीवसुदुष्प्रेक्ष्यंपरिविष्टंदिवाकरम् ८९

७९ । ३८० तेजोवर्णयति इंद्रेति यस्यतेजसोमध्येऽनेकानींद्रधनूंषिविद्युतोनीलमेघाःश्वेतमेघाश्चपर्वतबलाकाकाराभांतितादृशंचित्ररूपंतेजइत्यर्थः ८१ । ८२ । ८३ । रराजेति नीलेतेज सिसोमसूर्यप्रभौभवानीशंकरौप्रतिभातइत्यर्थः ८४ । ८५ । ८६ । ८७ परिविष्टंपरिवेषवंतम् ८८ । ३८९

विश्वाभिः ब्रह्मपरत्वेनस्तुतिरेवकृत्स्नस्तुतिः इतरातुएकदेशस्तुतिरित्यर्थः विश्वदेवंसर्वेश्वरं ३९० । ९१ । ९२ । ९३ पृथिव्यादयोत्रमूर्तिमंतोज्ञेयाः ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ ४०० ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ शाश्वतोऽपरिणामीसन्सर्वयोनिः ब्रह्मणोवेदस्याधिपःस्रष्टा तपःचित्तेंद्रियाणामैकाग्र्यं ७ धाताईश्वरः त्वष्टारूपनिर्माता विधाताधर्माधर्मरूपंकर्म ८

एकादशशतान्येवंरुद्राणांवृषवाहनम् ॥ अस्तुवंतियतात्मानंकर्मभिःशुभकर्मिणम् ३९० आदित्यावसवःसाध्याविश्वेदेवास्तथाऽश्विनौ ॥ विश्वाभिस्तुतिभि र्देवंविश्वदेवंसमस्तुवन् ९१ शतक्रतुश्चभगवान्विष्णुश्चादितिनंदनौ ॥ ब्रह्मारथंतरंसामईरयंतिभवांतिके ९२ योगीश्वराःसुबहवोयोगदंपितरंगुरुम् ॥ ब्रह्मर्ष यश्चससुतास्तथादेवर्षयश्चवै ९३ पृथिवीचांतरिक्षंचनक्षत्राणिग्रहास्तथा ॥ मासार्धमासाऋतवोरात्रिःसंवत्सराःक्षणाः ९४ मुहूर्ताश्चनिमेषाश्चतथैवयुगप र्ययाः ॥ दिव्याराजन्नमस्यंतिविद्याःसर्वविदस्तथा ९५ सनत्कुमारोवेदाश्चइतिहासास्तथैवच ॥ मरीचिरंगिराअत्रिःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ९६ मनवःसप्त सोमश्चअथर्वासबृहस्पतिः ॥ भृगुर्दक्षःकश्यपश्चवसिष्ठःकाश्यपएवच ९७ छंदांसिदीक्षायज्ञाश्चदक्षिणाःपावकोहविः ॥ यज्ञोपगानिद्रव्याणिमूर्तिमंतियुधिष्ठिर ९८ प्रजानांपालकाःसर्वेसरितःपन्नगानगाः ॥ देवानांमातरःसर्वादेवपत्न्यःसकन्यकाः ९९ सहस्राणिमुनीनांचअयुतान्यर्बुदानिच ॥ नमस्यंतिप्रभुंशांतंपर्व ताःसागरादिशः ४०० गंधर्वाप्सरसश्चैवगीतवादित्रकोविदाः ॥ दिव्यतालेषुगायंतःस्तुवंतिभवमद्भुतम् १ विद्याधरादानवाश्चगुह्यकाराक्षसास्तथा ॥ सर्वा णिचैवभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ नमस्यंतिमहाराजवाङ्मनःकर्मभिर्विभुम् २ पुरस्ताद्धिष्ठितःशर्वोममासीत्त्रिदशेश्वरः ॥ पुरस्ताद्धिष्ठितंदृष्ट्वाममेशानं चभारत ३ सप्रजापतिशक्रांतंजगन्मामभ्युदैक्षत ॥ ईक्षितुंचमहादेवंनमेशक्तिरभूत्तदा ४ ततोमामब्रवीद्देवःपश्यकृष्णवदस्वच ॥ त्वयाह्याराधितश्चाहंशत शोऽथसहस्रशः५त्वत्समोनास्तिमेकश्चित्त्रिषुलोकेषुवैप्रियः ॥शिरसावंदितेदेवेदेवीप्रीताह्युमातदा ॥ ततोऽहमब्रुवंस्थाणुंस्तुतंब्रह्मादिभिःसुरैः ६ ॥कृष्णउवाच॥ नमोऽस्तुतेशाश्वतसर्वयोनेब्रह्माधिपंत्वामृषयोवदंति ॥ तपश्चसत्त्वंचरजस्तमश्चत्वामेवसत्यंचवदंतिसंतः ७ त्वंवैब्रह्माचरुद्रश्चवरुणोऽग्निर्मनुर्भवः ॥ धातात्वष्टावि धाताचत्वंप्रभुःसर्वतोमुखः ८ त्वत्तोजातानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ त्वयासृष्टमिदंकृत्स्नंत्रैलोक्यंसचराचरम् ९ यानींद्रियाणिहमनश्चकृत्स्नंयेवायवःसप्तत थैवचाग्नयः ॥ येदेवसंस्थास्तवदेवताश्चतस्मात्परंत्वामृषयोवदंति ४१० वेदाश्चयज्ञाःसोमश्चदक्षिणापावकोहविः ॥ यज्ञोपगंचयत्किंचिद्भगवांस्तदसंशयम् ४११

स्थावराणिचिरकालस्थायीनिमहदादीनि चराणिस्थूलभूतादीनि चराचरंलोकप्रसिद्धं ९ वायवःपंचप्राणाः सप्ताग्नयःगार्हपत्यदाक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याःपंचश्रौताः स्मार्तःषष्ठः लौकिक सप्तमः । यद्वासप्तवायवआवहाद्याअंतरिक्षेयेभुवआदीन्सत्यांतान्लोकान्धारयंति । अग्नयआदित्यादिज्योतींषि एतेसर्वेऽन्येचयेदेवसंस्थादेवेसूत्रात्मनिसंस्थासमाप्तिर्येषांतेतथा । स्तवदेवताः स्तुतियोग्यादेवास्तस्मादेतेषांसमुदायात्परंवाचामगोचरंरूपादिहीनंत्वामृषयोवदंति ४१० स्रुक्स्रुवसामित्कुशदेशकालादिकंयज्ञोपगंयज्ञोपयोगि ४११

सिद्धिर्योगपरिपाकः वदर्पणीतस्यत्वस्वरूपस्यप्रापिका ४१२ । १३ कृतिःक्रियाः विकारस्तत्फलभूतोहर्षादिः प्रणयस्तदभावः प्रधीयतेऽस्मिन्सर्वमितिप्रधानंवासनाबीजमज्ञानंतदेवाव्ययंमनसो योनिश्च ।'अन्नमयंहिसौम्यमनः'इतिश्रुतेरन्नस्यापिमनोयोनित्वमुपष्टंभकत्वमात्रेणनतुमुख्यमितिवकुंपरमेतियोनिविशेषणं प्रभावऐश्वर्यं शाश्वतःअकर्मजः १४ हिरण्मयःचिज्ज्योतीरूपः गण्यंते संख्यायंतइतिगणास्तत्त्वान्यव्यक्तादीनितेषामादिः जीविताश्रयःनदीसमुद्रवज्जीवस्यप्राप्यंस्थानं १५ महानिति महदाद्यैश्चतुर्दशभिःपर्यायशब्दैःवेदेमहानात्माभवानेवविभाव्यतेविचार्यते वेदार्थविद्भिः एतैःशब्दैस्त्वांविदाह्रुत्ध्वामोहंसंसारमूलमज्ञानंनियच्छतिनितरांनाशयति १६ । १७ हृदयंहृदयस्थः क्षेत्रं महाभूतादिष्टत्यंतंतज्ज्ञस्तत्प्रकाशकः ऋषिभिर्मंत्रैःस्तुतः स्तुतिमेवाह

इष्टंदत्तमधीतंचव्रतानिनियमाश्चये ॥ ह्रीःकीर्तिःश्रीर्द्युतिस्तुष्टिःसिद्धिश्चैवत्वदर्पणी ४१२ कामःक्रोधोभयंलोभोमदःस्तंभोऽथमत्सरः ॥ आधयोव्याधयश्चैव भगवंस्तनवस्तव १३ कृतिर्विकारःप्रणयःप्रधानंबीजमव्ययम् ॥ मनसःपरमायोनिःप्रभावश्चापिशाश्वतः १४ अव्यक्तःपावनोऽचिंत्यःसहस्रांशुर्हिरण्मयः ॥ आदिर्गणानांसर्वेषांभवान्वैजीविताश्रयः १५ महानात्मामतिर्ब्रह्माविश्वःशंभुःस्वयंभुवः ॥ बुद्धिःप्रज्ञोपलब्धिश्चसंवित्ख्यातिर्धृतिःस्मृतिः १६ पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥ त्वांबुद्ध्वाब्राह्मणोवेदात्प्रमोहंविनियच्छति १७ हृदयंसर्वभूतानांक्षेत्रज्ञस्त्वमृषिस्तुतः ॥ सर्वतःपाणिपादस्त्वंसर्वतोक्षिशिरोमुखः १८ सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठसि ॥ फलंत्वमसितिग्मांशोर्निमेषादिषुकर्मसु १९ त्वंवैप्रभार्चिःपुरुषःसर्वस्यहृदिसंश्रितः ॥ अणिमामहिमाप्राप्तिरीशा नोज्योतिरव्ययः ४२० त्वयिबुद्धिर्मतिर्लोकाःप्रपन्नाःसंश्रिताश्चये ॥ ध्यानिनोनित्ययोगाश्चसत्यसत्वाजितेंद्रियाः २१ यस्त्वांध्रुवंवेदयतेगुहाशयंप्रभुंपुराणं पुरुषंचविग्रहम् ॥ हिरण्मयंबुद्धिमतांपरांगतिंसबुद्धिमान्बुद्धिमतीत्यतिष्ठति २२ विदित्वासप्तसूक्ष्माणिषडंगंत्वांचमूर्तितः ॥ प्रधानविधियोगस्थस्त्वामेव विशतेबुधः २३ एवमुक्तेमयापार्थभवेचार्तिविनाशने ॥ चराचरंजगत्सर्वंसिंहनादंतदाऽकरोत् २४ तंविप्रसंघाश्चसुरासुराश्चनागाःपिशाचाःपितरोवयांसि ॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चसर्वेमहर्षयश्चैवतदाप्रणेमुः २५ मममूर्ध्निचदिव्यानांकुसुमानांसुगंधिनाम् ॥ राशयोनिपतंतिस्मवायुश्चसुसुखोववौ २६ निरीक्ष्यभगवान् देवींह्युमांमांचजगद्धितः ॥ शतक्रतुंचाभिवीक्ष्यस्वयंमामाहशंकरः २७ विद्मःकृष्णपरांभक्तिमस्मासुतवशत्रुहन् ॥ क्रियतामात्मनःश्रेयःप्रीतिर्हित्वयिमेपरा ४२८

सर्वतइति १८ तिग्मांशोःकर्मसुफलंस्वर्गसुखंचत्वमसि १९ तिग्मांशोःप्रभार्चिश्च अणिमादुर्लक्ष्यसन्मात्रं । महिमात्रिविधपरिच्छेदशून्यंसत्तामात्रं अत्रमकृत्यर्थोदुर्लक्ष्यत्वादिःप्रत्ययार्थःसत्ते तिविवेकः ४२० सत्यसत्वाःसत्यसंकल्पाः २१ यइति वेदयतेजानातिज्ञात्वाशिष्यान्ज्ञापयतीतिवा विग्रहंविशिष्टानुभवरूपंनिष्कलज्ञप्तिमात्रमित्यर्थः २२ विदित्वोपास्य सप्तसूक्ष्माणिमहद हंकारपंचतन्मात्राणि । षडंगं 'सर्वज्ञतातृप्तिरनादिबोधःस्वतंत्रतानित्यमलुप्तशक्तिः ॥ अनंतशक्तिश्चविभोर्विधुज्ञाःषडाहुरंगानिमहेश्वरस्य'इत्यंगषट्कमुक्तं प्रधानंचित्तसत्वंतस्यआत्माभिमतत्वेन ग्रहि...पृथक्त्वेनाज्ञातस्यज्ञापनंविधिः सत्वस्यपुरुषाद्भिन्नत्वेनज्ञानंतद्यस्मात्सद्वलोयोगोवृत्तिनिरोधस्तत्रस्थस्तन्मात्रनिष्ठस्त्वांनिष्कलंविशतेआरोहक्रमेणयोगीभूम्यादीनिमहदंतानितत्त्वानि ...मध्यात्मनःपृथक्त्वेनज्ञात्वाप्रत्यक्तत्त्वमात्रनिष्ठोनिर्लीनसत्वेपरंब्रह्मसंपद्यतइत्यर्थः २३ । २४ । २५ । २७ । ४२८

४२९ मेघवाहनइंद्ररूपीमहादेवस्तस्यमाहात्म्यप्रतिपादकंपर्वमेघवाहनपर्व तत्रायमध्यायः ॥ ॥ इति अनुशासनपर्वणिनी० भा० चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥७॥ ॥ मूर्ध्नेति सन्नि चयेस्थितमितिशेषः १ योगेनसहितंप्रियत्वमितिद्वौवरौ २ धारिणीपोषिका ३ । ४ । ५ । ६ एवंभविष्यतीतिप्रार्थितान्वरानभ्यनुज्ञायस्वयंभवानीवराष्टकंददाति तत्रामरप्रभावेतिसंबोधने नैकोवरःसूचितः । नाहंमृषाजातुवदेइतित्वमपिमृषामावदेतिद्वितीयः । षोडशसहस्रभार्याइतितृतीयः । तासुप्रियत्वमितिचतुर्थःपूर्वोक्तात्सर्वप्रियत्वादन्यः । अक्षयंधनधान्यादीत्यर्थादितिपंचमः

वृणीष्वाष्टौवरान्कृष्णदातास्मितवसत्तम ॥ ब्रूहियादवशार्दूलयानिच्छसिसुदुर्लभान् ॥ ४२९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशा०आनुशा० मेघवाहनपर्वा ख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ मूर्ध्नानिपत्यनियतस्तेजःसन्निचयेततः ॥ परमंहर्षमागत्यभगवंतमथाब्रुवम् १ धर्मेदृढत्वंयुधिशत्रु घातंयशस्तथाऽग्र्यंपरमंबलंच ॥ योगप्रियत्वंतवसन्निकर्षंवृणेसुतानांचशतंशतानि २ एवमस्त्वितितद्वाक्यंमयोक्तःप्राहशंकरः ॥ ततोमांजगतोमाताधारि णीसर्वपावनी ३ उवाचोमाप्रणिहिताशर्वाणीतपसांनिधिः ॥ दत्तोभगवतापुत्रःसांबोनामतवानघ ४ मत्तोऽप्यष्टौवरानिष्टान्गृहाणत्वंददामिते ॥ प्रणम्यशिर सासाचमयोक्तापांडुनंदन ५ द्विजेष्वकोपंपितृतःप्रसादंशतंसुतानांपरमंचभोगम् ॥ कुलेप्रीतिंमातृतश्चप्रसादंशमप्राप्तिंप्रवृणेचापिदाक्ष्यम् ६ ॥उमोवाच॥ एवंभविष्यत्यमरप्रभावनाहंमृषाजातुवदेकदाचित् ॥ भार्यासहस्राणिचषोडशैवतासुप्रियत्वंचतथाऽक्षयंच ७ प्रीतिंचाग्र्यांबांधवानांसकाशाद्ददामितेऽहंवपुषः काम्यतांच ॥ भोक्ष्यंतेवैसप्ततिंवैशतानिगृहेतुभ्यमतिथीनांचनित्यम् ८ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ एवंदत्त्वावरान्देवोममदेवीचभारत ॥ अंतर्हितःक्षणे तस्मिन्सगणोभीमपूर्वज ९ एतदत्यद्भुतंपूर्वंब्राह्मणायामितेजसे ॥ उपमन्यवेमयाकृत्स्नंव्याख्यातंपार्थिवोत्तम ॥ नमस्कृत्वातुसप्राहदेवदेवायसुव्रत १० ॥ उपमन्युरुवाच ॥ नास्तिशर्वसमोदेवोनास्तिशर्वसमागतिः ॥ नास्तिशर्वसमोदानेनास्तिशर्वसमोरणे ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा० आनुशा०मेघवाह नपर्वाख्याने पंचदशोऽध्यायः॥१५ ॥ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ ऋषिरासीत्कृतेताततंडिरित्येवविश्रुतः॥ दशवर्षसहस्राणितेनदेवःसमाधिना १ आराधितोऽभूद्भ क्तेनतस्योदर्कंनिशामय ॥ सदृष्टवान्महादेवमस्तौषीच्चस्तवैर्विभुम् २ इतितंडिस्तपोयोगात्परमात्मानमव्ययम् ॥ चिंतयित्वामहात्मानमिदमाहसुविस्मितः ३ यंपठंतिसदासांख्याश्चिंतयंतिचयोगिनः ॥ परंप्रधानंपुरुषमधिष्ठातारमीश्वरम् ४ उत्पत्तौचविनाशेचकारणंयंविदुर्बुधाः ॥ देवासुरमुनीनांचपरंयस्मान्नविद्यते ५ अजंतमहमीशानमनादिनिधनंप्रभुम् ॥ अत्यंतसुखिनंदेवमनघंशरणंव्रजे ६ एवंब्रुवन्नेवतदाददर्शतपसांनिधिम् ॥ तमव्ययमनौपम्यमचिंत्यंशाश्वतंध्रुवम् ७

॰ अन्यत्रयंस्पष्टार्थं । एवंचोपक्रमस्थानांषोडशाष्टानांवचनमुपपद्यते ८ । ९ । १० । ११ इति अनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ऋषिरिति अयमध्यायो यत्पूर्वमुपमन्युनाकृष्णंप्रत्युक्तंजप्यंतुतेप्रदास्यामीतितज्जप्यंशिवसहस्रनामस्तोत्रंविवक्षुरुपमन्युमुखेनतदुपोद्घातार्थमारभ्यते समाधिनाध्यानयोगेन १ उदर्कंफलोदयं २ इदंवक्ष्यमाणप्रकारेण ३ । ४ । ५ । ६ यंपठंतीत्यादिश्लोकत्रयंध्यानबलात्तंडिनादृष्टंतदुच्चारणस्यफलमाह एवमिति अन्योऽप्येतैःश्लोकैःस्तुवन्वक्ष्यमाणरूपमीश्वरंपश्यतीतिभावः । शाश्वतंशश्वद्भवं ध्रुवंकूटस्थं ७

निष्कलत्वादेर्व्याख्यानंनिर्गुणत्वादि अक्षरमविनाशि ८ मनोमयंमनसोधर्मैःकर्तृत्वादिभिर्वशीकृतंजलचंद्रवत् ९। १० षडतिसार्धःश्लोकः योदेवआत्मानंप्राणवंतंजीवरूपिणंकृत्वा तत्रास्ते जीवेमनोरूपंज्योतिर्भूत्वाजीवस्थितंबभूव तंदेवंदृष्ट्वातुष्टावेतिसंबंधः ११ पवित्राणांपावनानांगंगादीनामपिपावनम् १२ तेजसांचक्षुरादीनामपितेजःप्रकाशकम् १३ भूरिकल्याणंमोक्षस्तत्प्रदं परंसत्यमत्यंतमबाध्यम् १४। १५। १६ तिस्रस्तनवःकालाद्याएवब्रह्मविष्णुरुद्राख्या १७ अधीति अत्रसप्तभिरधिपौरुषादिसंहिताभिःकृत्स्नंहेयमुपादेयंचत्वमेवेतिकथ्यते तथाहि पुरुषः शिरःपाण्यादिमान्देहस्तमधिकृत्यप्रवृत्तंविज्ञानमधिपौरुषंतत्रच'मातापूर्वरूपं पितोत्तररूपं प्रजासंधिः प्रजननꣳसंधानं'इतिश्रुतौक्षेत्रबीजरूपाभ्यांमातापितृभ्यांसकाशादन्योन्यमिथुनीभावे ननिमित्तेनांकुररूपाप्रजाजायतेएवंप्रकृतिपुरुषाभ्यांजगदिति तत्रमिथुनीभावस्याभावेनब्रह्मचर्येणप्रजावज्जगन्नोत्पद्यतइतिपुंप्रकृत्योर्विवेकमिच्छताउपस्थनिग्रहःकर्तव्यइतिविधीयते । एवम ध्यात्ममात्मनिदेहे । 'अधराहनुःपूर्वरूपं उत्तराहनुरुत्तररूपं वाक्संधिः जिह्वासंधानम्'इतिश्रुतौजिह्वानिग्रहेणतूष्णींभावोऽपिपूर्वोक्तविवेकार्थंविधीयते । अन्यथावागादीन्प्रवर्तयतोविवे

निष्कलंसकलंब्रह्मनिर्गुणंगुणगोचरम् ॥ योगिनांपरमानंदमक्षरंमोक्षसंज्ञितम् ८ मनोरिंद्राग्निमरुतांविश्वस्यब्रह्मणोगतिम् ॥ अग्राह्यमचलंशुद्धंबुद्धिग्राह्यंमनोमयम् ९ दुर्विज्ञेयमसंख्येयंदुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ योनिंविश्वस्यजगतस्तमसःपरतःपरम् १० यःप्राणवंतमात्मानंज्योतिर्जीवस्थितंमनः ॥ तंदेवंदर्शनाकांक्षीबहून्वर्षगणानृषिः ११ तपस्युग्रेस्थितोभूत्वादृष्ट्वातुष्टावचेश्वरम् ॥ तंडिरुवाच ॥ पवित्राणांपवित्रस्त्वंगतिर्गतिमतांवर १२ अत्युग्रंतेजसांतेजस्तपसांपरमंतपः ॥ विश्वावसुहिरण्याक्षपुरुहूतनमस्कृत १३ भूरिकल्याणदविभोपरंसत्यंनमोऽस्तुते ॥ जातीमरणभीरूणांयतीनांयततांविभो १४ निर्वाणद सहस्रांशोनमस्तेऽस्तुसुखाश्रय ॥ ब्रह्माशतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवामहर्षयः १५ नविदुस्त्वांतुतत्त्वेनकुतोवेत्स्यामहेवयम् ॥ त्वत्तःप्रवर्ततेसर्वंत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् १६ कालाख्यःपुरुषाख्यश्चब्रह्माख्यश्चत्वमेवहि ॥ तनवस्तेस्मृतास्तिस्रःपुराणज्ञैःसुरर्षिभिः १७ अधिपौरुषमध्यात्ममधिभूताधिदैवतम् ॥ अधिलोकाधिविज्ञानमधियज्ञस्त्वमेवहि १८ त्वांविदित्वाऽऽत्मदेहस्थंदुर्विदंदैवतैरपि ॥ विद्वांसोयांतिनिर्मुक्ताःपरंभावमनामयम् १९ अनिच्छतस्तवविभोजन्ममृत्युरनेकतः ॥ द्वारंतुस्वर्गमोक्षाणामाक्षेप्तात्वंददासिच २० त्वंवैस्वर्गश्चमोक्षश्चकामःक्रोधस्त्वमेवच ॥ सत्त्वंरजस्तमश्चैवअधश्चोर्ध्वंत्वमेवहि २१ ब्रह्माभवश्चविष्णुश्चस्कंदेंद्रौसवितायमः ॥ वरुणेंदूमनुर्धाताविधातात्वंधनेश्वरः २२ भूर्वायुःसलिलाग्निश्चखंवाग्बुद्धिःस्थितिर्मतिः ॥ कर्मसत्यानृतेचोभेत्वमेवास्तिचनास्तिच २३

कोनसंपद्यतेऽपितुसंसारएवानवच्छिन्नोऽनुतन्यतेइतिएताःसंहितावेदितव्याः । तथाअधिभूताधिदैवतंभूतानांदेहाद्यारंभकाणांदेवतानांप्राणचक्षुराद्यधिष्ठात्रीणांभूतदेवतानांचान्योन्याश्रयेण मिथुनीभावेनावस्थानेसंसारस्तन्मूलंचाधिलोकाधिविज्ञानंलोक्यतइतिलोकाभूतमात्रादशशब्दादयोविषयाः । विज्ञानंप्रज्ञामात्राःदशश्रोत्रादीनींद्रियाणिज्ञानकरणान्युभयेषांमिथुनीभावोयदि भूतमात्रानस्युर्नप्रज्ञामात्राःस्युर्यदिप्रज्ञामात्रानस्युर्नभूतमात्राःस्युर्नह्यन्यतरतोरूपंकिंचनसिद्ध्यतीतिश्रुतिप्रसिद्धः । ततश्च ब्रह्मचर्यपूर्वकंवागादिनिग्रहेक्रियमाणेजीवब्रह्मणोर्भेदहेतूनामधिभूताधिदैवानामनुत्पत्तेरधियज्ञोघटनाशेघटाकाशमहाकाशयोरिवतयोःसंगतिकरणेएकीभावलक्षणोयज्ञोमोक्षापरनामासिध्यति एतत्सर्वंत्वमेवेतिश्लोकार्थः १८। १९ तवत्वामनिच्छतःज्ञातुमितिशेषः जन्ममृत्युश्चानेकतोऽनंतःपुनःपुनर्भवतीत्यर्थः २०। २१ अस्तिचनास्तिचेतिरज्जुभुजंगावत्सदसद्विविक्तोऽस्तित्वतोनास्तितावदर्शनंजगत्कारणमज्ञानमुच्यते २२। २३

विश्वाविश्वपरःकार्यकारणाभ्यामन्यः भावःसत्तामात्ररूपः चित्याचिंत्यश्चचिंत्यःसोपाधिकरूपेणाचिंत्योनिरुपाधिकेन २४। २५। २६ अचेतसाअज्ञानेनयत्परंदेवंनाविद्मःअतोमूढाःस्मः २७ २८। २९। ३० देहकृद्यज्ञादिः देहभृद्देहपोषकोऽन्नादिः देहीजीवः देहभुग्देहसंहर्ताप्राणोलिंगशरीरंतस्यानादित्वेऽपितत्कर्तृत्वंतदाविर्भावनिमित्तत्वंदृष्टिसृष्टिन्यायेनमुख्यंवाज्ञेयं ३१। ३२ ३३ अष्टाभिःभूम्यंबुवह्निवायुव्योमसूर्यचंद्रयजमानाख्याभिः ३४। ३५ अयमिति सत्यमव्यभिचारिवेदोक्तकर्मफलंस्वर्गःसतांऊर्ध्वरेतसांपरंस्वर्लोकादुपरिमहर्लोकादि अपवर्गःक्रममुक्तिस्थानं ब्रह्मलोकाख्यं मुक्तानांविदेहाख्यानांयोगिविशेषाणांकैवल्यंमुख्यामुक्तिः ३६ गुहायांशास्त्रेगोपितः तत्रहेतुमाह देवेति उक्तोऽपिसुखज्ञेयोमाभूदितिभंग्यंतरेणनिरूपितः ब्रह्माद्यैर्मंत्रव्याख्यातृभिः

इंद्रियाणींद्रियार्थाश्चप्रकृतिभ्यःपरंध्रुवम् ॥ विश्वाविश्वपरोभावश्चिंत्याचिंत्यस्त्वमेवहि २४ यच्चैतत्परमंब्रह्मयच्चतत्परमंपदम् ॥ यागतिःसांख्ययोगानांसभवान्नात्रसंशयः २५ नूनमद्यकृतार्थाःस्मनूनंप्राप्ताःसतांगतिम् ॥ यांगतिंप्रार्थयंतीहज्ञाननिर्मलबुद्धयः २६ अहोमूढाःस्मसुचिरमिमंकालमचेतसा ॥ यन्नविद्मःपरंदेवंशाश्वतंयंविदुर्बुधाः २७ सेयमासादितासाक्षात्त्वद्भक्तिर्जन्मभिर्मया ॥ भक्तानुग्रहकृद्देवोयंज्ञात्वाऽमृतमश्नुते २८ देवासुरमुनीनांतुयच्चगुह्यंसनातनम् ॥ गुहायांनिहितंब्रह्मदुर्विज्ञेयंमुनेरपि २९ सएषभगवान्देवःसर्वकृत्सर्वतोमुखः ॥ सर्वात्मासर्वदर्शीचसर्वगःसर्ववेदिता ३० देहकृद्देहभृद्देहीदेहभुग्देहिनांगतिः ॥ प्राणकृत्प्राणभृत्प्राणीप्राणदःप्राणिनांगतिः ३१ अध्यात्मगतिरिष्टानांध्यायिनामात्मवेदिनाम् ॥ अपुनर्भवकामानांयागतिःसोऽयमीश्वरः ३२ अयंचसर्वभूतानांशुभाशुभगतिप्रदः ॥ अयंचजन्ममरणेविदध्यात्सर्वजंतुषु ॥ अयंसंसिद्धिकामानांयागतिःसोऽयमीश्वरः ३३ भूराद्यान्सर्वभुवनानुत्पाद्यसदिवौकसः ॥ दधातिदेवस्तनुभिरष्टाभिर्योबिभर्तिच ३४ अतःप्रवर्ततेसर्वमस्मिन्सर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ अस्मिंश्चप्रलयंयातिअयमेकःसनातनः ३५ अयंससत्यकामानांसत्यलोकःपरंसताम् ॥ अपवर्गश्चमुक्तानांकैवल्यंचात्मवेदिनाम् ३६ अयंब्रह्मादिभिःसिद्धैर्गुहायांगोपितःप्रभुः ॥ देवासुरमनुष्याणामप्रकाशोभवेदिति ३७ तंत्वांदेवासुरनरास्तत्त्वेननविदुर्भवम् ॥ मोहिताःखल्वनेनैवहृदिस्थेनाप्रकाशिना ३८ येचैनंप्रतिपद्यंतेभक्तियोगेनभाविताः ॥ तेषामेवात्मनाऽऽत्मानंदर्शयत्येवहृच्छयः ३९ यंज्ञात्वानपुनर्जन्ममरणंचापिविद्यते ॥ यंविदित्वापरंवेद्यंवेदितव्यंनविद्यते ४० यंलब्ध्वापरमंलाभंनाधिकंमन्यतेबुधः ॥ यांसूक्ष्मांपरमांप्राप्तिंगच्छन्नव्ययमक्षयम् ४१ यंसांख्यागुणतत्त्वज्ञाःसांख्यशास्त्रविशारदाः ॥ सूक्ष्मज्ञानतराःसूक्ष्मंज्ञात्वामुच्यंतिबंधनैः ४२ यंचवेदविदोवेद्यंवेदांतेचप्रतिष्ठितम् ॥ प्राणायामपरानित्यंयंविशंतिजपंतिच ४३

तथाहि । चत्वारिशृंगेतिमंत्रोयास्केनयज्ञपरतयापतंजलिनाशब्दपरतयागौतमेनतदस्येश्वरपरतयाचव्याख्यातः वस्तुतस्त्वध्यात्मपरोऽस्तीतिस्पष्टं ३७ अनेनाहंकारेण अप्रकाशिनाजडेन जडानृतरूपस्याप्यस्यचित्सद्रूपेणत्वय्यैवप्रकाशःसत्ताचभवतीतिभावः तथाचमंत्रवर्णः । 'अयंरोचयदरुचोरुचानोऽयंवासयद्व्यृतेनपूर्वीः'इति अयमात्माऽरोचयत्प्रकाशयति अरुचःअप्रकाशानहंकारादीन् रुचानःस्वयंप्रकाशमानः अयमात्मापूर्वीःअहमादिसृज्यानिविशेषतःपृथक्विविक्ततयाऋतेनस्वसत्तयावासयदाच्छादयति अनृतानप्येतान्स्वसत्तयैवसत्तावतःकरोतिरज्जुरिवसर्पादीनितिमंत्रपदानामर्थः ३८। ३९। ४० गच्छन्नगच्छतीतिबुधः ४१ सूक्ष्मंकिंमज्ञानेनमतरंस्यतिक्रम्यगच्छंतीतिसूक्ष्मज्ञानतराः । सूक्ष्माज्ञानेतिपाठे प्रकृतिंतीर्त्वागताइत्यर्थः सूक्ष्मंपुरुषं ४२। ४३

४४ । ४५ दिव्योलाभऐंद्रं अदिव्योलाभःसार्वभौमत्वं ४६ अनुशंसंवीविपाठःस्वच्छः तत्रैजनारोपितरूपोविषयैकपयति ४७ त्रिधापाकयज्ञत्रयैःश्रौतस्मार्तध्यानयज्ञैरित्यर्थः ४८
ऋतंयज्ञः सत्यंतत्फलं योनिःश्रद्धासत्ये ४९ यज्ञपतेःश्रोत्रादिभावेनरात्र्यादीनिनिरूपयति रात्रीति ५० । ५१ कालस्ययोनिमेवाह चंद्रेति ५२ सद्भूम्यंबुतेजांसि असद्वाय्वाकाशौ
५३ अष्टौभूमिरापोऽनलोवायुःखंमनोबुद्धिरहंकाराश्च परोमायावी अस्यमायाविनः भागमंशं कृत्स्नंप्रपंचजातं ५४ एतस्मात्परममानंदमयादीश्वरादपिपरंशुद्धमानंदमानंदमात्रंतदेव
शाश्वतंतेनपूर्वेषामशाश्वतत्वंदर्शितं ५५ ध्यानंपरंपदंपदप्रापकं ५६ सेति साकाष्ठासापरागतिरितिश्रुतिप्रसिद्धा ५७ निर्वृतिःसुखं ५८ श्रुतिरितिश्रोत्रादिजन्याऽनुभूतिः इष्टानांयोगिनां

ओंकाररथमारुह्यतेविशंतिमहेश्वरम् ॥ अयंसदेवयानानामादित्योद्वारमुच्यते ४४ अयंचपितृयानानांचंद्रमाद्वारमुच्यते ॥ एषकाष्ठादिशश्चैवसंवत्सरयुगा
दिच ४५ दिव्यादिव्यःपरोलाभअयनेदक्षिणोत्तरे ॥ एनंप्रजापतिःपूर्वमाराध्यबहुभिःस्तवैः ४६ प्रजार्थंवरयामासनीललोहितसंज्ञितम् ॥ ऋग्भिर्यमनुशासं
तितत्त्वेकर्मणिबह्वृचः ४७ यजुर्भिर्यंत्रिधावेद्यंजुह्वत्यध्वर्यवोऽध्वरे ॥ सामभिर्यंचगायंतिसामगाःशुद्धबुद्धयः ४८ ऋतंसत्यंपरंब्रह्मस्तुवंत्याथर्वणाद्विजाः ॥ यज्ञ
स्यपरमायोनिःपतिश्चायंपरःस्मृतः ४९ रात्र्यहःश्रोत्रनयनःपक्षमासशिरोभुजः ॥ ऋतुवीर्यस्तपोधैर्योह्यब्दगुह्योरुपादवान् ५० मृत्युर्यमोहुताशश्चकालःसं
हारवेगवान् ॥ कालस्यपरमायोनिःकालश्चायंसनातनः ५१ चंद्रादित्यौसनक्षत्रौग्रहाश्चसहवायुना ॥ ध्रुवःसप्तर्षयश्चैवभुवनाःसप्तएवच ५२ प्रधानंमहदव्यक्तं
विशेषांतंसवैकृतम् ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंभूतादिसदसच्चयत् ५३ अष्टौप्रकृतयश्चैवप्रकृतिभ्यश्चयःपरः ॥ अस्यदेवस्ययद्भागंकृत्स्नंसंपरिवर्तते ५४ एतत्परम
मानंदंयत्तच्छाश्वतमेवच ॥ एषागतिर्विरक्तानामेषभावःपरःसताम् ५५ एतत्पदमनुद्विग्नमेतद्ब्रह्मसनातनम् ॥ शास्त्रवेदांगविदुषामेतद्ध्यानंपरंपदम् ५६
इयंसापरमाकाष्ठाइयंसापरमाकला ॥ इयंसापरमासिद्धिरियंसापरमागतिः ५७ इयंसापरमाशांतिरियंसानिर्वृतिःपरा ॥ यंप्राप्यकृतकृत्याःस्मइत्यमन्यं
तयोगिनः ५८ इयंतुष्टिरियंसिद्धिरियंश्रुतिरियंस्मृतिः ॥ अध्यात्मगतिरिष्टानांविदुषांप्राप्तिरव्यया ५९ यजतांकामयानानांमखैर्विपुलदक्षिणैः ॥ यागतिर्य
ज्ञशीलानांसागतिस्त्वंनसंशयः ६० सम्यग्योगजपैःशांतिर्नियमैर्देहतापनैः ॥ तप्यतांयागतिर्देवपरमासागतिर्भवान् ६१ कर्मन्यासकृतानांचविरक्तानांतत
स्ततः ॥ यागतिर्ब्रह्मसदनेसागतिस्त्वंसनातन ६२ अपुनर्भवकामानांवैराग्येवर्ततांचया ॥ प्रकृतीनांलयानांचसागतिस्त्वंसनातन ६३ ज्ञानविज्ञानयुक्तानां
निरुपाख्यानिरंजना ॥ कैवल्यायागतिर्देवपरमासागतिर्भवान् ६४ वेदशास्त्रपुराणोक्ताःपंचैतागतयःस्मृताः ॥ त्वत्प्रसादाद्धिलभ्यंतेनलभ्यंतेऽन्यथाविभो ६५

अध्यात्मगतिःप्रत्यक्प्रावण्यरूपागतिः विदुषामहंब्रह्मास्मीतिजानतां अव्ययाअपुनरावर्तिनीप्राप्तिः ५९ परमांगतिमपरमांगतिपूर्विकांव्याचष्टे यजतामिति यज्ञशीलानांगतिःस्वर्गादि
लोकः ६० योगजपादिपराणांतपस्विनांनक्षत्रलोकाख्यापरमाभास्वतीगतिर्द्वितीया ६१ संन्यासिनांब्रह्मलोकःपुनरावृत्तिरूपागतिस्तृतीया ६२ प्रकृतीनांयेलयमभ्यस्यंतितेषांदहरादिरूप
कारणब्रह्मोपासकानामपुनरावृत्तिरूपागतिश्चतुर्थी ६३ ज्ञानेति निष्कलब्रह्मविदांमोक्षाख्यायागतिःसाभवान् पूर्वास्तुगतयोऽनात्मभूताइतिभावः ६४ । ६५

६६ [illegible] ततोब्रह्मादयस्त्वांनविदुरितिवाक्यात् ६८ । ६९ सूत्रकर्तातांडिनइतियजुर्वेदेशाखाविशेषस्तत्रकल्पसूत्रकर्ता ७० । ७१ । ७२ । ७३ प्रथितानिमयातुभ्यं येषांमध्येएकमुपदिष्टंतानि
सर्वाणित्वंशृणु सिद्धयेमोक्षांतसकलप्राप्तये ७४ । ७५ देवेशोब्रह्मायानिनामानिमहात्मनेपुराप्राहगुह्यानितानीमानिनामानिदेवप्रसादात्तंडिःप्राहमह्यमितिशेषः ७६ ॥ इतिअनु०नीलकंठीयेभार

इतितंडिस्तपोराशिस्तुष्टावेशानमात्मना ॥ जगौचपरमंब्रह्मयत्पुरालोककृज्जगौ ६६ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ एवंस्तुतोमहादेवस्तंडिनाब्रह्मवादिना ॥ उवाच
भगवान्देवउमयासहितःप्रभुः ६७ ब्रह्माशतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवामहर्षयः ॥ नविदुस्त्वामितितततस्तुष्टःप्रोवाचतंशिवः ६८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अक्षयश्चा
व्ययश्चैवभविताढुःखवर्जितः ॥ यशस्वीतेजसायुक्तोदिव्यज्ञानसमन्वितः ६९ ऋषीणामभिगम्यश्चसूत्रकर्तासुतस्तव ॥ मत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठभविष्यतिनसं
शयः ७० कंवाकामंददाम्यद्यब्रूहियद्वत्सकांक्षसे ॥ प्रांजलिःसउवाचेदंत्वयिभक्तिर्दृढाऽस्तुमे ७१ ॥ उपमन्युरुवाच ॥ एतान्दत्वावरान्देवोवंद्यमानःसुरर्षि
भिः ॥ स्तूयमानश्चविबुधैस्तत्रैवांतरधीयत ७२ अंतर्हितेभगवतिसानुगेयादवेश्वर ॥ ऋषिराश्रममागम्यममैतत्प्रोक्तवानिह ७३ यानिचप्रथितान्यादौतंडि
राख्यातवान्मम ॥ नामानिमानवश्रेष्ठतानित्वंशृणुसिद्धये ७४ दशनामसहस्राणिदेवेष्वाहपितामहः ॥ शर्वस्यशास्त्रेषुतथादशनामशतानिच ७५ गुह्यानी
मानिनामानितंडिर्भगवतोऽच्युत ॥ देवप्रसादाद्देवेशःपुराप्राहमहात्मने ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिमेघवाहनपर्वाख्याने
षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ततःसप्रयतोभूत्वाममतातयुधिष्ठिर ॥ प्रांजलिःप्राहविप्रर्षिर्नामसंग्रहमादितः १ ॥ उपमन्युरुवाच ॥
ब्रह्मप्रोक्तैरृषिप्रोक्तैर्वेदवेदांगसंभवैः ॥ सर्वलोकेषुविख्यातंस्तुत्यंस्तोष्यामिनामभिः २ महद्भिर्विहितैःसत्यैःसिद्धैःसर्वार्थसाधकैः ॥ ऋषिणातंडिनाभक्त्याकृतै
र्वेदकृतात्मना ३ यथोक्तैःसाधुभिःख्यातैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रवरंप्रथमंस्वर्ग्यंसर्वभूतहितंशुभम् ४ श्रुतैःसर्वत्रजगतिब्रह्मलोकावतारितैः ॥ सत्यैस्तत्प
रमंब्रह्मब्रह्मप्रोक्तंसनातनम् ५ वक्ष्येयदुकुलश्रेष्ठशृणुष्वावहितोमम ॥ वरयैनंभवंदेवंभक्तस्त्वंपरमेश्वरम् ६ तेनतेश्रावयिष्यामियत्तद्ब्रह्मसनातनम् ॥ नशक्यं
विस्तरात्कृत्स्नंवक्तुंसर्वस्यकेनचित् ७ युक्तेनापिविभूतीनामपिवर्षशतैरपि ॥ यस्यादिर्मध्यमंतंचसुरैरपिनगम्यते ८ कस्तस्यशक्नुयाद्वक्तुंगुणानकार्त्स्न्येनमाधव ॥
किंतुदेवस्यमहतःसंक्षिप्तार्थपदाक्षरम् ९ शक्तितश्चरितंवक्ष्येप्रसादात्तस्यधीमतः ॥ अप्राप्यतुततोऽनुज्ञांनशक्यःस्तोतुमीश्वरः १० यदातेनाभ्यनुज्ञातःस्तुतो
वैसतदामया ॥ अनादिनिधनस्याहंजगद्योनेर्महात्मनः ११ नाम्नांकिंचित्समुद्देशंवक्ष्याम्यव्यक्तयोनिनः ॥ वरदस्यवरेण्यस्यविश्वरूपस्यधीमतः १२ शृणुनाम्नां
चयंकृष्णयदुक्तंपद्मयोनिना ॥ दशनामसहस्राणियान्याहप्रपितामहः १३ तानिनिर्मथ्यमनसादध्नोघृतमिवोद्धृतम् ॥ गिरेःसारंयथाहेमपुष्पसारंयथामधु १४

त्भावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ततइति १ । २ सत्यैरन्वर्थैर्वेदेकृतात्मनादत्तचित्तेनकृतैर्वेदात्पृथक्कृतैः ३ यथोक्तैरिति स्तुत्यंसिंहावलोकनन्यायेनाविशिनष्टि प्रवरमित्यर्धेन ४ श्रुतै
रिति ब्रह्मप्रोक्तैःवेदोक्तैः ५ वरयप्रार्थय उपसन्नोभव एनंमंत्रात्मकमीश्वरंलब्धुं ६ तेनविधिना ७ युक्तेनसन्नद्धेन ८ । ९ । १० । ११ योनिनःयोनेःब्रह्मणइतिशेषः १२ । १३ । १४

१५ । १६ । १७ । १८ इदमिति एतज्जपएवध्यानादिफलप्रदइत्यर्थः १९ यंस्तवं सकृदधिगमेनाप्यस्यपरमांगतिंगच्छेतैवेत्यर्थः पवित्रंपापनाशकं मेध्यंयज्ञादिफलप्रदं मंगलमभ्युदयकरं उत्तमंकल्याणंपरमानंदरूपं २० । २१ । २२ । २३ । २४ । ब्रह्मणांवेदानांवाचामपिवोवागित्यर्थः । पराणामिंद्रियार्थमनोबुद्धिमहदव्यक्तानामपियःपरःपुरुषइत्यर्थः २५ तेजसांचक्षुरादीनामपियच्चक्षुः । तपसांपुण्यानांगंगादीनामपियत्पुण्यंशांतानामुपरतचित्तानामपिआत्यंतिकीउपरतिर्मोक्षाख्या । द्युतीनांज्ञानानांवृत्तिरूपाणामपिज्ञानंसाक्षिरूपमनुव्यवसायापरपर्यायं २६ दांतानांजितेंद्रियाणांमध्येऽत्यंतंजितेंद्रियः । धीमतांज्ञानिनांधीःआत्मानुभवरूपंज्ञानं । देवानांपूज्यानामपिपूज्यः । ऋषीणांकाव्यकर्तॄणामपिकाव्यकर्तावेदकर्तृत्वात् २७ यज्ञानांयज्ञभोक्तॄणांयज्ञःयज्ञस्यआराधनस्यभोक्ता । शिवानांकल्याणानामपिकल्याणं । रुणद्धियैनमितिवारोदित्यनेनवारोत्यनेनवावरणंवारुद्अज्ञानंवाविपर्ययोवाशोकोवादुःखंवारुततंद्राव

घृतात्सारंयथामंडस्तथैतत्सारमुद्धृतम् ॥ सर्वपापापहमिदंचतुर्वेदसमन्वितम् १५ प्रयत्नेनाधिगंतव्यंधार्यंचप्रयतात्मना ॥ मांगल्यंपौष्टिकंचैवरक्षोघ्नंपावनंमहत् १६ इदंभक्तायदातव्यंश्रद्दधानास्तिकायच ॥ नाश्रद्दधानरूपायनास्तिकायाजितात्मने १७ यश्चाभ्यसूयतेदेवंकारणात्मानमीश्वरम् ॥ सकृष्णनरकंयातिसहपूर्वैःसहात्मजैः १८ इदंध्यानमिदंयोगमिदंध्येयमनुत्तमम् ॥ इदंजप्यमिदंज्ञानंरहस्यमिदमुत्तमम् १९ यंज्ञात्वाअंतकालेऽपिगच्छेतपरमांगतिम् ॥ पवित्रंमंगलंमेध्यंकल्याणमिदमुत्तमम् २० इदंब्रह्मापुराकृत्वासर्वलोकपितामहः ॥ सर्वस्तवानांराजत्वेदिव्यानांसमकल्पयत् २१ तदाप्रभृतिचैवायमीश्वरस्यमहात्मनः ॥ स्तवराजइतिख्यातोजगत्यमरपूजितः २२ ब्रह्मलोकादयंस्वर्गेस्तवराजोऽवतारितः ॥ यतस्तंडिःपुराप्रापतेनतंडिकृतोऽभवत् २३ स्वर्गाच्चैवात्रभूर्लोकंतंडिनाह्यवतारितः ॥ सर्वमंगलमांगल्यंसर्वपापप्रणाशनम् २४ निगदिष्येमहाबाहोस्तवानामुत्तमंस्तवम् ॥ ब्रह्मणामपियद्ब्रह्मपराणामपियत्परम् २५ तेजसामपियत्तेजस्तपसामपियत्तपः ॥ शांतानामपियःशांतोद्युतीनामपियाद्युतिः २६ दांतानामपियोदांतोधीमतामपियाचधीः ॥ देवानामपियोदेवऋषीणामपियस्त्वृषिः २७ यज्ञानामपियोयज्ञःशिवानामपियःशिवः ॥ रुद्राणामपियोरुद्रःप्रभाप्रभवतामपि २८ योगिनामपियोयोगीकारणानांचकारणम् ॥ यतोलोकाःसंभवंतिनभवंतियतःपुनः २९ सर्वभूतात्मभूतस्यहरस्यामिततेजसः ॥ अष्टोत्तरसहस्रंतुनाम्नांशर्वस्यमेशृणु ॥ यच्छ्रुत्वामनुजव्याघ्रसर्वान्कामानवाप्स्यसि ३० स्थिरःस्थाणुःप्रभुर्भीमःप्रवरोवरदोवरः ॥ सर्वात्मासर्वविख्यातःसर्वःसर्वकरोभवः १२ ॥ ३१ ॥

यतीतिरुद्रःज्ञानमानंदोवातेषामप्यानंदः । प्रभवतामीश्वराणामपिप्रभाऐश्वर्यं २८ योगिनांब्रह्मादीनामपियोयोगीध्येयसंकल्पमात्रेणस्रष्टा । कारणानामव्यक्तादीनांकारणंनिष्कलं २९ ३० यद्यप्यत्रसहस्रनामस्तोत्रेनाम्नांशब्दतोऽर्थतश्चपौनरुक्त्यमस्तितथाऽप्यर्थैक्येऽपिशब्दभेदात्क्वचित्क्वचित्शब्दैक्येऽप्यर्थभेदाच्चापौनरुक्त्यंद्रष्टव्यमपूर्वार्थत्वात् । नहिसर्वात्मपदोच्चारणजन्यमपूर्वविश्वात्मपदोच्चारणादुत्पद्यते । अन्यथाअग्नयेजुष्टंनिर्वपामीत्यत्रवह्नयेजुष्टमितिउच्चारणेऽपितदपूर्वोत्पत्त्यापत्तेर्विधिमतएवशब्दःप्रयोक्तव्यइतिमीमांसकमुद्राभंगःस्यात् । अर्थभेदेऽपिशब्दैक्यंनपौनरुक्त्यावहंइंद्रशब्दस्यान्यार्थस्याप्यैंद्र्यागार्हपत्यमुपतिष्ठतेतिविधानाद्योगेनाग्निपरत्वप्रदर्शनात् । तथाचशब्दैक्येऽप्यर्थैक्यंनास्तितथावयमस्यांव्याख्यायांप्रदर्शयिष्यामः । तिष्ठतीतिस्थिरः तिष्ठंत्यस्मिन्निति स्थाणुश्च । अजिरशिशिरेत्यादिनास्थाणुरितिचतिष्ठतेःकिरच्चूटिलोपौनुप्रत्ययश्चविधीयते । स्थिरःअचंचलःकूटस्थःनित्यः १ स्थाणुःगृहस्तंभवत्सर्वाश्रयः-

-यथोक्तं । 'संसारमंडपस्यास्यमूलस्तंभायशंभवे' इति २ प्रभुःईश्वरोऽतर्यामीत्यर्थः प्रकृष्टंभवनंसत्तायस्येतिवापरमार्थसत्यइत्यर्थः प्रकर्षेणभावयतिविश्वंरचयतिजानातिवाविश्वकर्तासर्वज्ञोवेत्यर्थः । विप्रसंभ्योड्वसंज्ञायामितिप्रपूर्वाद्भवतेर्डुः । पाचकपाठकादिवद्गुणशब्दोऽयंनतुसंज्ञाशब्दः । एवमुत्तरत्रापिज्ञेयं ३ भीमःसंहर्ता बिभेत्यस्माज्जगदितिव्युत्पत्तेः । भीमादयोपादानेइतिसूत्रात्सिद्धिः ४ प्रवरःश्रेष्ठःप्रकर्षेणभोगमोक्षकामैर्वरणीयः ५ अतएववरदःइष्टप्रदः । आतोऽनुपसर्गेकइतिसुपूर्वाद्ददातेःकः ६ वरःवृणोत्याच्छादयतिसर्वमितिवरः पचाद्यच् ७ सर्वात्मा सृतमनेनेतिसर्वःसचात्माचेतिसर्वात्माव्यापकःप्रत्यग्रूपःप्राणभृन्मात्रस्यांतरात्मेत्यर्थः । सर्वनिघृष्वेत्यादिनासर्वेवन्नंतत्वंनिपात्यते । आप्नोतिसर्वंभोग्यंस्वार्थत्वेनलभतेआदत्तेस्वीकरोत्यत्तिभुंक्तेअततिसततमेकरूपेणवर्ततइतिचआत्मा तथाचस्मृतिः । 'यच्चाप्नोतियदादत्तेयच्चात्तिविषयानयं ॥ यच्चास्यसंततोभावस्तस्मादात्मेतिगीयते' इति ८ सर्वविख्यातः सर्वत्रदेशेकालेचसर्वेषांप्राणिनांवाविख्यातः प्रत्यक्त्वेनप्रसिद्धः ९ सर्वःव्यापकः 'सर्वंसमाप्नोषिततोऽसिसर्वः' इतिभगवद्वचनात् १० सर्वंकरोतीतिसर्वकरःविश्वस्यकर्ता । एतेननामद्वयेनोपादानत्वंनिमित्तत्वंचोक्तं ११ अतएवभवत्यस्मादनन्यापेक्षाद्विश्वमिति भवत्यस्मिन्प्रलयइतिवाभवः सर्वस्योत्पत्तिप्रलयस्थानं । ऋदोरबित्यप् भवत्यस्तीतिसत्तार्थाद्भवतेःपचाद्यच् । सत्तामात्रस्वरूपइत्यर्थः १२ ॥ ३१ ॥ जटी जटझटसंघातेऽस्मात्पचाद्यचिकेशानांसंघातोजटातद्वान् १३ चर्मी चर्मव्याघ्रस्यगजस्यवाकृत्तिस्तद्वान् १४ शिखंडी मयूरशिखावद्जटासंनिवेशोपरिकृतोजटाग्रगुच्छःशिखंडस्तद्वान् १५ सर्वजगदंगमवयवभूतंयस्यससर्वांगःविराडित्यर्थः १६ सर्वभावनोविश्वकर्ता १७ हरः हरतिसर्वंसंहरतीतिहरः हरतेःपचाद्यच् १८ हरिणाक्षःमृगनेत्रः १९ सर्वाणिभूतानिहरतीतिसर्वभूतहरः । हरतेरनुद्यमनेऽजित्यच् २० प्रभुःप्रकर्षेणभवतेप्राप्नोतिविश्वंभोग्यत्वेनेतिसर्वभोक्ता । पूर्ववद्डुः २१ ॥ ३२ ॥ प्रवृत्तिः प्रकर्षेणकुर्वद्रूपतयावर्तनंप्रवृत्तिः २२

जटीचर्मीशिखंडीचसर्वांगःसर्वभावनः ॥ हरश्चहरिणाक्षश्चसर्वभूतहरःप्रभुः ९ ॥ ३२ ॥ प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चनियतःशाश्वतोध्रुवः ॥ श्मशानवासीभगवान्खचरोगोचरोऽर्दनः १० ॥ ३३ ॥ अभिवाद्योमहाकर्मातपस्वीभूतभावनः ॥ उन्मत्तवेषप्रच्छन्नःसर्वलोकप्रजापतिः ६ ॥ ३४ ॥

निकर्षेणनिरुद्यमतयावर्तनंनिवृत्तिः । निपूर्वात्वृतुवर्तनेऽस्मात्स्त्रियांक्तिन् २३ यतंतेविषयग्रहणायस्वयंप्रवर्ततेतानियतानिइंद्रियाणि । यतीप्रयत्नेऽस्मात्पचाद्यच् । निगृहीतानियतानियेनसःनियतस्तपस्वीत्यर्थः २४ शाश्वतःशश्वद्भवः नित्यइत्यर्थः २५ ध्रुवःअचलः २६ श्मशानवासी श्मानःशवाःमृतजीवाःशेरतेऽस्मिन् पुनरुत्थानवर्जितंशयनंकुर्वंत्यस्मिन्नितिश्मशानंवाराणसीतत्रवस्तुंशीलमस्यसश्मशानवासी । शवदाहस्थलेतुश्मशानशब्दोगौणः । नहितन्मृतानांदेहानांदेहिनांवामृद्भस्मीभूतानांयातनावशानांवासुप्तिर्वाद्विश्रांतिस्थानं देहानांजडत्वेनविश्रांत्यनर्हत्वात् देहिनांशरीरांतरधारिणांविश्रांत्यभावात् । वाराणस्यांमृतास्तुनपुनःसंसरंतीतिसहस्रशःप्रमाणान्यस्मत्कृतेऽविमुक्तनिरुक्तिसारेद्रष्टव्यानि २७ भगवान् । 'ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः ॥ वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतींगना' इतिस्मृतानिभगानिविद्यंतेऽस्मिन्नितिभगवान् २८ खचरःहार्दाकाशचारी । दहरोस्मिन्नंतराकाशस्तस्मिन्यदंतस्तदन्वेष्टव्यंशंभुराकाशमध्यइतिश्रुतिप्रसिद्धः चरेष्टः २९ गोचरः गोषुइंद्रियेषुविषयतयाचरतीतिवागोभिःकरणैर्वाचरतिविषयान्भुंक्तइतिवागोचरः । सर्वात्मत्वात्सर्वैंद्रियगम्यः इंद्रियद्वाराविषयभुगितिवार्थः ३० अर्दयतिजनंपापिनंपीडयतिकालांतकरूपेणेत्यर्दनः । नंद्यादित्वाल्ल्युः ३१ ॥ ३३ ॥ अभिवाद्यःसर्वेषांनमस्कार्यःस्तुत्योवा ३२ महत्सृष्ट्यादिकंकर्मास्येतिमहाकर्मा ३३ तपएवस्वंधनंतद्वान्तपस्वी ३४ भूतानिखादीनिभावयतिसंकल्पमात्रेणसृजतीतिभूतभावनः ३५ उन्मत्तवेषेणदिग्वासस्त्वादिरूपेणप्रच्छन्नोदुर्ज्ञेयः ३६ लोकाःस्थानानिप्रजास्तत्रनिवसंतश्चेतनाःसर्वासांलोकप्रजानांपतिःस्वामी ३७ ॥ ३४ ॥

महदपरिच्छेद्यंरूपमस्यसमहारूपः ३८ महान्कायःस्थूलंरूपंवैराजंयस्यसमहाकायः ३९ वृषोधर्मस्तद्रूपोवृषरूपः ४० महद्यतद्यशश्चमहायशाः । 'तस्यनाममहद्यशः'इतिश्रुतेः परमेश्वरः ४१ महात्मामहामनाः ४२ सर्वाणिभूतान्यात्मामनःसंकल्पमात्रंयस्यससर्वभूतात्मातदीक्षणमात्रत्वात्सर्वस्य ४३ विश्वंरूपमस्यविश्वस्मिन्रूप्यतेप्रकटीभवतीतिवाविश्वरूपः ४४ महाहनुःमहत्यौ विश्वग्राससमर्थेहनूअधरोत्तरेमुखफलकेयस्यसमहाहनुः ४५ ॥ ३५ ॥ लोकपालःइंद्रादिरूपः ४६ अंतर्हितात्मा अविद्याकल्पितेनाहंकारादिनातिरोहिताखंडैकरसस्वभावः सर्पेणेवरज्जुः ४७ प्रसादःअभिरतिरानंदइतियावत् ४८ हयगर्दभिः हयमश्वंगर्दभींचस्वयोनित्वेनआचक्षतेताभ्यश्वगर्दभ्यःअश्वतर्यःताःरथस्थंवहंत्येनमितिहयगर्दभिः । किंबंतात्कर्तरिक्विप् ततइत्रृद्धयभावश्चार्षः । 'रुद्रोवाएषयदग्निः । अश्वतरीरथेनाग्निराजिमधावत्'इतिश्रुतिभ्यामग्निरूपीदेवोऽश्वतरीरथवाहनइतिगम्यते ४९ पवित्रं पवेरिवपवेःसंसारवज्रपातात्त्रायतइतिपवित्रं ५० अतएवमहान्पूज्यः ५१ नियमः शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानाख्यैर्नियमैःप्राप्यतइतिनियमः ५२ नियमैस्तैरेवआश्रितःनारायणदक्षिणामूर्त्यादिरूपेणनियमानामाश्रयभूतइत्यर्थः ५३ ॥ ३६ ॥ सर्वकर्मासकलशिल्पाचार्योविश्वकर्मा ५४ स्वयंभूतःनित्यसिद्धः ५५ अतएवआदिःसर्वस्मात्प्रथमः ५६ आदिकरःहिरण्यगर्भस्रष्टा । सवैशरीरीप्रथमइतिश्रुतेस्तस्यादित्वं ५७ निधिःपद्मशंखादिरूपोऽक्षयैश्वर्यइत्यर्थः ५८ सहस्राक्षःअनंतकरचरणादिमान् । 'सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं'इत्यादिशास्त्रात् । देवेंद्रोवा सर्वस्यतदभिन्नत्वात् । ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतेः ५९ विशालानिअतीतादिप्रकाशकत्वेनविपुलान्यक्षाणिइंद्रियाणियस्यसःविशालाक्षः ६० सोमश्चंद्रः लतारूपंयज्ञियंहविर्वा । यत्पुरुषेणहविषेतितस्यैवहविष्ट्वदर्शनात् ६१ नक्षत्रसाधकः । 'सुकृतांवाएतानिज्योतींषियन्नक्षत्राणि'इतिश्रुतेराकाशेदीप्यमानानिशरीराणि नक्षत्राणितेषांसाधकःइष्टादिकारिणांसोमलोकेदिव्यशरीरलाभस्यदर्शनात् ६२ ॥ ३७ ॥

महारूपोमहाकायोवृषरूपोमहायशाः ॥ महात्मासर्वभूतात्माविश्वरूपोमहाहनुः ८ ॥ ३५ ॥ लोकपालोंऽतर्हितात्माप्रसादोहयगर्दभिः ॥ पवित्रंचमहांश्चैवनियमोनियमाश्रितः ८ ॥ ३६ ॥ सर्वकर्मास्वयंभूतआदिरादिकरोनिधिः ॥ सहस्राक्षोविशालाक्षःसोमोनक्षत्रसाधकः ९ ॥ ३७ ॥ चंद्रःसूर्यःशनिःकेतुर्ग्रहोग्रहपतिर्वरः ॥ अत्रिरत्र्यानमस्कर्तामृगबाणार्पणोऽनघः ११ ॥ ३८ ॥ महातपाघोरतपाअदीनोदीनसाधकः ॥ संवत्सरकरोमंत्रःप्रमाणंपरमंतपः ८ ॥ ३९ ॥ योगीयोज्योमहाबीजोमहारेतामहाबलः ॥ सुवर्णरेताःसर्वज्ञःसुबीजोबीजवाहनः ९ ॥ ४० ॥

चंद्रः ६३ सूर्यः ६४ शनिः ६५ केतुश्चप्रसिद्धः ६६ चंद्रार्कौगृह्णातीतिग्रहोराहुः ६७ ग्रहाणांपतिःक्रूरत्वात्मंगलः ६८ वरोवरणीयःपूज्योबृहस्पतिःसएवशुक्रः । बृहस्पतिर्हिशुक्रोभूत्वेतिमैत्रायणीयश्रुतौशुक्रस्यबृहस्पत्यवतारत्वश्रवणात् ६९ आत्रिःअत्रिगोत्रापत्यत्वाद्बुधः तेनसर्वग्रहस्वरूपीत्यर्थः ७० अत्र्याःअत्रिपत्न्याःअनसूयायाःनमस्कर्ता दत्तदुर्वासोरूपेणतत्पुत्रत्वात् ७१ मृगबाणार्पणः मृगरूपधारिणियज्ञेबाणंअर्पयतीतितथा ७२ अनघःयज्ञघ्नोऽपिनिष्पापः तेजीयस्त्वात्स्वतंत्रत्वाच्च ७३ ॥ ३८ ॥ महद्विश्वसृष्टिक्षमंतपआलोचनंयस्यसमहातपाः । 'सपेक्षतलोकानुत्सृजाइति सइमाँल्लोकानसृजत'इतिश्रुतेः ७४ घोरंविश्वसंहारक्षमंतपोयस्येतिघोरतपाः । 'योह्येवप्रभवःसएवाप्ययः'इतिश्रुतेः ७५ अदीनःमहामनाःसुग्रीवविभीषणादिभ्यःप्रणतिमात्रेणराज्यप्रदः ७६ दीनसाधकःदीनानांशरणागतानामिष्टसाधकः ७७ संवत्सरस्यकरःकर्ताकालचक्रप्रवर्तकोध्रुवादिज्योतिर्गणरूपः ७८ मंत्रः मननात्त्रायतइतिप्रणवादिरूपः ७९ प्रमाणंवेदशास्त्रादिरूपः ८० परमंतपः । 'अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनम्'इतियाज्ञवल्क्योक्तोधर्मः ८१ ॥ ३९ ॥ योगीयोगनिष्ठः ८२ योज्योयोगेब्रह्मणिप्रविलापनीयः ८३ महाबीजःकारणस्यापिकारणं ८४ महारेताः महतजडान्तस्यापिअव्यक्तस्यस्फूर्तिसत्ताप्रदंरेतःप्रतिबिंबोयस्यसमहारेताः ८५ अतएवमहाबलःउत्कृष्टसामर्थ्यः ८६ सुवर्णरेताः । 'अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत् ॥ तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभं'-

-इतितत्कोडात्हिरण्मयब्रह्मांडस्रष्टाअग्निरूपेणसुवर्णरेताएववा ८७ सर्वज्ञःमायात्तस्यासर्वंजानन्सर्वश्चासौज्ञश्चेतिवा ८८ सुबीजः सुष्ठुअविकारीबीजभूतःसर्वकारणंभवतीत्यर्थः ८९ बीजवाहनः बीजंअविद्याकामकर्मात्मकंतदेववाहनंइहलोकपरलोकेसंचारार्थंयस्येतितथा यथोक्तं । 'आत्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवतु'इतिशरीरपदमत्राव्यक्तपरमितिसिद्धांतः ९० ॥ ४० ॥ दशबाहुःस्पष्टं ९१ अनिमिषो'नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वात्' इतिश्रुतेःक्षणमपिदृग्लोपहीनः ९२ नीलकंठःत्रैलोक्यसंहारक्षमस्यहालाहलस्यकंठेधारणान्नीलकंठःपरमकारुणिकः ९३ अतएवउमापतिःउमाहैमवतीतिकेनोपनिषत्प्रसिद्धाब्रह्मविद्याउमातस्याःपतिःप्रदाता पक्षेपार्वतीशः ९४ विश्वानिरूपाणियस्माज्जायंतेसविश्वरूपः ९५ स्वयंश्रेष्ठःस्वयमनागंतुकंश्रेष्ठत्वंप्रशस्यतमत्वंयस्यसतथा ९६ बलवीरःबलेनसामर्थ्येनवीरोविक्रांतःत्रिपुरपातनाद्यनन्यसाध्यकर्मकर्ता ९७ अबलःनिःसामर्थ्यःचेतनप्रयुक्तिंविनाचलनाक्षमःगण्यतेसंख्यायतइतिगणस्तत्त्वसमूहः पंचविंशतिजडतत्त्वात्मेत्यर्थः स्वयंतुषड्विंशः तत्त्वानिचसांख्यसप्तत्यां अव्यक्तंमहान्अहंकारःपंचतन्मात्राणिएकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानिपंचविंशोभोक्तेति ९८ ॥ ४१ ॥ एवंभूतस्यापिगणस्यकर्तापातिर्नियंताचेतिगणकर्ता ९९ गणपतिश्चउच्यते १०० इतिप्रथमंशतं ॥ दिग्वासाः दारुकावनेमुनिपत्नीमोहनार्थंनग्नत्वंधृतमितिज्ञेयं वस्तुतस्तुदिशांअनंतानामपिवासइववासआच्छादकः तथाचश्रुतिः 'ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचजगत्यांजगत्'इति । ईशाईश्वरणावास्यमाच्छादनीयमिति १०१ कामःस्मरोऽभिलाषोवातद्रूपः १०२ मंत्रान्इषेत्वादीन्पाठतोऽर्थतश्चवेत्तीतिवातैर्वित्तवेदनमस्येतिवामंत्रवित् । 'यस्यज्ञानमयंतपः । नावेदविन्मनुतेतंबृहंतं' इतिश्रुतिभ्यां १०३ परमोमंत्रःआत्मतत्त्वालोचनरूपोविचारः १०४ तस्यअध्यारोपापवादात्मकत्वात्तदनुगुणंनामद्वयं सर्वभावकरःजगत्कारणमित्यर्थः १०५ हरःतत्प्रविलापनस्थानंसर्वभावनःहरइतिपूर्वंकालरूपेणसर्वकर्तृत्वसंहर्तृत्वेउक्तेइदानींतत्त्वदृष्टयेतिभेदः । तथाहि चतुर्विधःप्रलयः प्राकृतोब्रह्मावसानेमहदंतानांकार्याणांनाशः । दैनंदिनोब्रह्मदिनावसानेत्रैलोक्यनाशः । नित्योऽस्मदादिसुषुप्तौसर्वनाशः । एतेत्रयःसबीजाइतिउत्पत्तिमंतः । आत्यंतिकस्तुतत्त्वज्ञानेनसकारणस्यकार्यस्यनाशः पुनरुत्पत्तिहीनोमोक्षाख्यइतिशास्त्रप्रसिद्धिः १०६ ॥ ४२ ॥ दशबाहुरित्युक्तानांबाहूनामायुधान्याह कमंडलुधरः १०७ धन्वीधनुष्मान् १०८ बाणहस्तः १०९ कपालवान्ब्रह्मणःशिरश्छित्त्वातत्कपालंधारयतीत्यर्थः ११० अशनिर्वज्रंतद्वान् ११ शतघ्नीशक्तिस्तद्वान् १२ उभयत्रव्रीह्यादिभ्यश्चेतिमत्वर्थीयइनिः खड्गी १३ पट्टिशःखड्गविशेषस्तद्वान् १४ आयुधंस्वस्यासाधारणंशूलंतद्वान्शूलीत्यर्थः १५ महान्पूज्यः १६ ॥ ४३ ॥ स्रुवोयज्ञपात्रंतद्धस्तः १७ सुरूपःशोभनरूपः १८ तेजस्तेजस्वी १९ तेजस्करोनिधिःभक्तानांकांतिप्रदोनिधिरिवनिधिरनुच्छेद्यः १२० उष्णीषीशिरोवेष्टनवान् २१ सुवक्त्रः २२ उदग्रःऊर्जितरूपः २३ विनतःविनयवान् २४ ॥ ४४ ॥ दीर्घःअत्युच्चः २५ हरिकेशः हरयइंद्रियाण्येवकेशाइवकेशारश्मयोयस्यसहरिकेशःइंद्रियद्वारातत्तदर्थप्रकाशकर्ता । यद्वा हरिश्चकश्चईशश्चतेषांसमाहारःत्रिमूर्तिरित्यर्थः २६ शोभनश्चासौतीर्थंचसुतीर्थःमहागुरुः । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टःपुरुषविशेषईश्वरस्तस्यवाचकःप्रणवःसपूर्वेषामपिगुरुरितिपतंजलिस्मरणात् २७ कृष्णः । 'कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः ॥ तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयते'इतिश्रुतेरानंदसन्मात्रइत्यर्थः । ब्रह्मोत्तरखंडेवामदेवोपशिक्षितमहादेवेनतवान्वयेसप्तमोऽहंभविष्यामीतिवरदानान्महादेवस्यैवावतारःकृष्णइत्यवगमात् २८ शृगालरूपःवणिजाऽवमानितंब्राह्मणंप्रायोपविष्टंसांत्वितुमिंद्रेणैतद्रूपं-

दशबाहुस्त्वनिमिषोनीलकंठउमापतिः ॥ विश्वरूपःस्वयंश्रेष्ठोबलवीरोऽबलोगणः ८ ॥ ४१ ॥ गणकर्तागणपतिर्दिग्वासाःकामएवच ॥ मंत्रवित्परमोमंत्रःसर्वभावकरोहरः ८ ॥ ४२ ॥ कमंडलुधरोधन्वीबाणहस्तःकपालवान् ॥ अशनीशतघ्नीखड्गीपट्टिशीचायुधीमहान् १० ॥ ४३ ॥ स्रुवहस्तःसुरूपश्चतेजस्तेजस्करोनिधिः ॥ उष्णीषीचसुवक्त्रश्चउदग्रोविनतस्तथा ८ ॥ ४४ ॥ दीर्घश्चहरिकेशश्चसुतीर्थःकृष्णएवच ॥ शृगालरूपःसिद्धार्थोमुंडःसर्वशुभंकरः ८ ॥ ४५ ॥

॥३०॥ द्यतमितिमोक्षधर्मेषूपाख्यायतेऽनेनशृगालरूपइंद्रस्तदभिन्नइत्यर्थः २९ सिद्धार्थःसिद्धाएवननुसाध्याअर्थाअर्थनीयाःपदार्थायस्य १३० मुंडःपरिव्राट् ३१ अतएवसर्वशुभंकरःसर्वभूताभयप्रदः ३२ ॥ ४५ ॥ अजःअजातः ब्रह्मादिष्वजत्वमापेक्षिकंदेवेष्वमरत्ववत् । 'हिरण्यगर्भःसमवर्ततांग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीत् । विष्णुरित्थापरममस्यविद्वान्जातोबृहन्नभिपातितृतीयं' इतिब्रह्मविष्णवादिषुजातइतिविशेषणात् । अजात्इत्येनंकश्चिद्भीरुःप्रपद्यतेरुद्रयत्तेदक्षिणंमुखंतेनमांपाहीतिरुद्रएवाजातत्वदर्शनात् ३३ बहुरूपःस्पष्टं ३४ गंधधारीकुंकुमकस्तूर्यादिसुरभिद्रव्यधर्ता ३५ कपर्दी कंजलंपिबतीतिकपः ऋतिःसौत्रोधातुःस्पर्धायामैश्वर्येचास्ति ऋत्स्पर्धनैश्वर्ययोरितिबोपदेवः अस्माद्भावेक्विप् ऋतमैश्वर्यंददातीतिऋदः कपश्चासौऋदश्चेतिसमासः आद्गुणः कपर्दःमहादेवस्यहिजटाजूटेनस्वर्गात्पतंतीगंगाप्रथमंपीतापश्चाद्भगीरथप्रार्थनयातस्यानिर्गमनसामर्थ्यंचदत्तमतःसकपर्दस्तद्वान्महेश्वरःकपर्दी ३६ ऊर्ध्वरेताःअविप्लुतब्रह्मचर्यः ॥१७॥
३७ तत्रहेतुःऊर्ध्वलिंगः अधोलिंगोहिरेतःसिंचतिनतूर्ध्वलिंगः ३८ अत्रापिहेतुःऊर्ध्वशायीउत्तानशयः ३९ एतेनतामत्रयेणउमयाशिवोनप्रस्तोनचरष्टः यतःअसंगइत्यर्थत्रयंदर्शितं एवं सत्यपिनभएवआकाशशब्दिताशक्तिरेवस्थलंआवासोयस्यसनभःस्थलः यथोक्तमभियुक्तैः । 'शक्तिःशारीरमधिदैवतमंतरात्माज्ञानंक्रियाकरणमासनजालमिच्छा ॥ ऐश्वर्यमायतनमावरणानिचत्वंकिंकिनयद्भवसिदेविशशांकमौलेः'इति १४० ॥ ४६ ॥ त्रिजटी ४१ चीरवासाः स्पष्टेद्वे ४२ रुद्रः 'प्राणावावरुद्राएतेहीदंसर्वरोदयंति'इतिश्रुतेः सर्वेषांप्राणरूपः ४३ सेनापतिः ४४

अजश्चबहुरूपश्चगंधधारीकपर्द्यपि ॥ ऊर्ध्वरेताऊर्ध्वलिंगऊर्ध्वशायीनभःस्थलः ८ ॥ ४६ ॥ त्रिजटीचीरवासाश्चरुद्रःसेनापतिर्विभुः ॥ अहश्चरोनक्तंचरस्तिग्ममन्युःसुवर्चसः ९ ॥४७॥ गजहादैत्यहाकालोलोकधातागुणाकरः ॥ सिंहशार्दूलरूपश्चआर्द्रचर्मांबरावृतः ७ ॥४८॥ कालयोगीमहानादःसर्वकामश्चतुष्पथः ॥ निशाचरःप्रेतचारीभूतचारीमहेश्वरः ८ ॥ ४९ ॥ बहुभूतोबहुधरःस्वर्भानुरमितोगतिः ॥ नृत्यप्रियोनित्यनर्तोनर्तकःसर्वलालसः ९ ॥ ५० ॥ घोरोमहातपाःपाशोनित्योगिरिरुहोनभः ॥ सहस्रहस्तोविजयोव्यवसायोह्यतंद्रितः १० ॥ ५१ ॥

विभुर्व्यापी ४५ अहश्चरोदेवादिः ४६ नक्तंचरोराक्षसादिस्तदुभयरूपः ४७ तिग्ममन्युःतीक्ष्णक्रोधः ४८ सुवर्चसः सुतरांवर्चोऽध्ययनतपआदिजंतेजोयस्मिन् समासांतोऽच्आर्षः ४९ ॥ ४७ ॥ गजहा 'वाराणस्यांपुरायातोगजरूपीमहासुरः । जघ्नेतंकुंजरंभीममध्रष्यमपिशंकरः'इतिस्कांदेउपाख्यानात्गजासुरहंता १५० दैत्यहा ५१ कालःमृत्युःसंवत्सरादिर्वा ५२ लोकधातालोकानामीश्वरः ५३ गुणानांदीनदयालुत्वज्ञानैश्वर्यादीनामाकरःखनिः ५४ सिंहशार्दूलरूपःसर्वहिंस्रपशुरूपः ५५ आर्द्रचर्मगजकृत्तिस्तदेवांबरंतेनावृतः ५६ ॥ ४८ ॥ कालवंचकोयोगीकालयोगी ५७ महानादःअनाहतध्वनिरूपःसचहंसोपनिषत्प्रसिद्धः ५८ सर्वेकामाविषयाअस्मिन्निति सर्वकामः अस्मिन्सर्वेकामाःसमाहिताइतिश्रुतिः ५९ चतुष्पथः चत्वारःउपासनार्थंपंथानोऽस्यसतथा तेचविश्वतैजसप्राज्ञशिवध्यानरूपाः १६० निशाचरःवेतालादिः ६१ प्रेतैर्भूतैश्चसहचरतीतिप्रेतचारी ६२ भूतचारी ६३ महेश्वरःइंद्रादिभ्यईश्वरेभ्योमहान् ६४ ॥४९॥ बहुभूतःसद्वत्स्याभवदितिसत्यंचानृतंचसत्यमभवदित्यंतेनश्रुतमस्यबहुभवनं ६५ बहुधरःमहतःप्रपंचस्यधर्ता ६६ स्वर्भानुःमूलाज्ञानरूपस्तमःशब्दितोराहुः ६७ अमितःअनंतःभूमेत्यर्थः ६८ गतिःमुक्तप्राप्यः ६९ नृत्यप्रियःतांडवेश्वरश्चिदंबरमूर्तिः १७० नित्यःसंततःनर्तोनर्तनंयस्यसनित्यनर्तः ७१ नर्तकःनर्तयिता ७२ सर्वेषुलालसाप्रीतिरस्यविश्वबंधुरित्यर्थः ७३ ॥ ५० ॥ घोरःशिवस्यह्येतन्वौ घोराऽन्याक्षुत्तृषादिरघोराऽन्यासंतोषादिस्तद्रूपत्वाद्घोरः ७४ महातपाः महत्सृष्टिसंहारक्षमंतपआलोचनंयस्य ७५ पाशयतिस्वमाययाबघ्नातीतिपाशः ७६ नित्यःध्वंसरहितः ७७ गिरिरुहःपर्वतारूढःकैलासवासीत्यर्थः ७८ नमःव्योमवदसंगः ७९ सहस्रहस्तः ८० विजयः ८१ व्यवसायोनिश्चयउद्योगोवाजयहेतुः ८२ अतएवातंद्रितःतंद्रातमोमयीद्वाविंशद्वृत्तिनिरोधिनीतद्रहितः । अनिंदितइतिपाठेव्यवसायस्यविशेषणं १८३ ॥ ५१ ॥ ॥३०॥

[illegible]यः ८४ धर्षणात्माभयरूपः ८५ यज्ञहाबालियज्ञघ्नः बौद्धावताररूपेणवायज्ञघ्नः । 'विश्वंभूतंभुवनंचित्रंबहुधाजातंजायमानंचयत् । सर्वोह्येषरुद्रस्तस्मैरुद्रायनमोअस्तु'इतिमंत्रवर्णे [illegible]न्यत्वाच्छिवस्यतद्विवक्षयेदमुक्तं ८६ कामनाशकःस्मरस्यभक्तकामप्रदत्वेनइच्छायावानाशकः ८७ दक्षयागापहारी स्पष्टं ८८ सुसहःसौम्यः ८९ मध्यमईषत्सौम्यः १९० ॥५२॥ तेजोपहारीअतिक्रूरः ९१ बलहाइंद्ररूपेणबलनामानंदैत्यंहंतीतितथा ९२ मुदितःकारणरूपेणनित्यमानंदयुक्तः ९३ अर्थःधनरूपेणार्थनीयः ९४ अजितःसंग्रामादौकृष्णेनतुबाणासुरयुद्धेशिवाज्ञयैवशिवोजितोनस्वबलेन यथाभीष्मेणकृष्णःस्वप्रतिज्ञांसमर्थयताऽनृतःकृतःभक्तपारवश्यदर्शनायतद्वत् एतच्चपुराणेप्रसिद्धं ९५ अवरःनास्तिवरोवरणीयोयस्मादन्यइत्यवरः ९६ गंभीरघोषोदुंदुभिसमुद्रादिरूपेण ९७ गंभीरोदुरवगाहतात्पर्योवेदरूपेण ९८ गंभीरमगाधंपरैरनासादितंतलंबलंसेनाशारीरंसामर्थ्यंवावाहनंवृषभश्चधर्मरूपीयस्यसः गंभीरबलवाहनः ९९ ॥ ५३ ॥ न्यग्रोधरूपःन्यक्नीचैःरोहतीतिऊर्ध्वमूलोह्यवाक्शाखःएषोऽश्वत्थःसनातनइतिश्रुतिप्रसिद्धःसंसारवृक्षः २०० इतिद्वितीयंशतकं॥ न्यग्रोधःवटरूपःवटनिकटवासीदक्षिणामूर्तिरूपइत्यर्थः । मार्कंडेयदृष्टोवाएकार्णवस्थोवटस्तच्छायीबालकृष्णरूपीमहाविष्णुर्वा १ वृक्षस्यकर्णइवकर्णःएकदेशःपर्णंतत्रस्थितिर्यस्यसवृक्षकर्णस्थितिः वृक्षकल्पस्थितिरितिपाठेयथैकस्माद्बीजादेकोवटस्ततोऽनंतानिबीजानितेभ्यस्तावंतोवटाइतिउत्तरोत्तरवृद्धिमतःकार्यस्यानंत्यंतत्कल्पाततईषन्न्यूनास्थितिःसंसारवृक्षपालनंयस्यसः न्यूनत्वंज्ञानेन । भर्जितेबीजेपुनःप्ररोहासंभवादभर्जितेचतस्यानिवार्यत्वादितिसूचयितुंकल्पम् । मार्कंडेयस्यापिएकार्णवेब्रह्मण्येकदेशेसंसारवटोऽल्पोऽप्यनंतप्ररोहोस्तीतिभगवतास्वमायारूपंवटव्याजेनप्रदर्शितम् अत्र 'शिवोमहेश्वरश्चैवरुद्रोविष्णुःपितामहः । संसारवैद्युःसर्वज्ञःपरमात्मेतिमुख्यतः । नामाष्टकमिदंतस्यप्रतिपादकमीशितुः'इतिशैवे । विष्णुपितामहयोरपिशिवादनन्यत्वात्तद्वाचिभिरपिशब्दैःशिवएवाभिधीयतइतिदर्शनात् । हरिवंशेकैलास

अधर्षणोधर्षणात्मायज्ञहाकामनाशकः ॥ दक्षयागापहारीचसुसहोमध्यमस्तथा ७ ॥ ५२ ॥ तेजोपहारीबलहामुदितोऽर्थोऽजितोऽवरः ॥ गंभीरघोषोगंभीरोगंभीरबलवाहनः ९ ॥ ५३ ॥ न्यग्रोधरूपोन्यग्रोधोवृक्षकर्णस्थितिर्विभुः ॥ सुतीक्ष्णदशनश्चैवमहाकायोमहाननः ७ ॥ ५४ ॥ विष्वक्सेनोहरिर्यज्ञःसंयुगापीडवाहनः ॥ तीक्ष्णतापश्चहर्यश्वःसहायःकर्मकालवित् ८ ॥ ५५ ॥

यात्रायाम् । 'नामानितवगोविंदयानिलोकेमहांतिच । तान्येवममनामानिनात्रकार्याविचारणा'इतिशिववचनाच्च । सर्वस्मिन्पुराणेशिवपर्यायैर्विष्णुपर्यायैर्वाएकएवईश्वरोऽभिधीयते । शिवविष्ण्वोर्भेदमुत्तमानुत्तमभावंचकल्पयतःपाखंडिनःशिरसिपततुवज्रपातः यथोक्तंसूतसंहितायाम् । 'ब्रह्माणंकेशवंविष्णुंभेदभावेनमोहिताः । पश्यंत्येकंनजानंतिपाखंडोपहताजनाः'इति अतएवमाताधातापितामहःरुद्रेबहुशिराबभ्रुरितिविष्णुनामसुब्रह्मरुद्रनामानिपठ्यंते । तथामहादेवोऽव्ययोहरिःगणनाथःप्रजापतिरितिशिवनामसुविष्णुप्रजापतिनामानि । इतरेषामितरत्रगौणमुख्यवृत्तिभेदेनप्रवृत्तिरितिकल्पनायाउदाहृतशैवस्कांदवाक्यबाधितत्वेनानुत्थानात् । 'योदेवानांनामधाएकएवनामानिसर्वाणियमाविशंति । एकंसंतंबहुधाकल्पयंति । एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुः' इत्याद्यागमबहिर्भूतत्वाच्चैतेउपेक्ष्याएवेतिदिक् निपुणतरमुपपादितमेतदादिपर्वण्युपोद्घाते १ विभुःविविधरूपेणहरिहरदुर्गागणेशार्कामित्राग्न्यादिरूपेणभक्तानामनुग्रहायभवतीतिविभुः २ सुतीक्ष्णाःअनेकब्रह्मांडचणकचर्वणक्षमादशनायस्यसुतीक्ष्णदशनः ४ महाकायः ५ महाननइतितदनुगुणेशरीरमुखेअनुवर्णिते ६ ॥ ५४ ॥ विष्वक्विषुसर्वतःअंचतिपलायंतेयस्यप्रयाणोद्योगेदैत्यानांसेनाइतिविष्वक्सेनः सर्वतःपूज्यवेसे
३० नायस्येतिवा अंचुगतिपूजनयोरितिधातुः ७ हरिः गजेंद्रमोक्षणेआपदंहरतीतिहरिः सर्वसंहर्तावा ८ यज्ञःसृष्टिबीजभूतः तथाचश्रुतिः । 'अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः'इति ९ संयुगेसंग्रामेआपीडइवआपीडोध्वजभूतंवाहनंवृषरूपंयस्यवृषरूपोध्वजएववाहनमपीत्यर्थः २१० तीक्ष्णतापोऽग्निस्तदात्मा ११ हरयःअतिवेगवाहिनःअश्वायस्यसहर्यश्वःसूर्यस्तदात्मा १२ सहायःजीवस्यसखा । द्वासुपर्णासयुजासखायेतिमंत्रवर्णात् १३ कर्मणांदर्शादीनांकालंयथोक्तंवेत्तीतिकर्मकालवित् १४ ॥ ५५ ॥

विष्णुनाप्रसादितश्चक्रलामार्थमितिविष्णुप्रसादितः १५ यज्ञःविष्णुरूपी'यज्ञोवैविष्णुः'इतिश्रुतेः १६ समुद्रः १७ वडवामुखःवह्निविशेषोयःसामुद्रंजलंनित्यंशोषयति १८ हुताशनसहायोवायुः १९ प्रशांतात्मानिस्तरंगसागरस्वरूपः २२० हुताशनोऽग्निः २१ ॥ ५६ ॥ सएवउग्रतेजाःदुःसहस्पर्शः २२ महातेजाःविश्वतःप्रकाशः २३ जन्येसंग्रामेसाधुर्जन्यः २४ यतोविजयकालवित्तेनशूरोऽपिकालज्ञानाभावेपराजितोभवतीतिगम्यते २५ ज्योतिषांग्रहनक्षत्राणामयनंगमनंवर्णयतेतच्छास्त्रंज्योतिषामयनंकालावित्कालरूपश्चेतिनामद्वयार्थः २६ सिद्धिर्जयरूपा २७ सर्वकालादिकंविग्रहोदेहोयस्यससर्वविग्रहः । संधीतिपाठेसंधिविग्रहयानासनादिरूपः २८ ॥ ५७ ॥ शिखीशिखावान्गृहस्थः २९ मुंडीतद्राहितःसंन्यासी एतेननैष्ठिकब्रह्मचारिणोऽपिग्रहणं दंडीतिपाठेऽपिपालाशंवैणवंचदंडंधारयतस्तावेव २३० जटीजटावान्वानप्रस्थः ३१ ज्वालीज्वालावान्आर्चिरादिमार्गःशिखिप्रभृतिभिःप्रार्थ्यः ३२ मूर्तौशरीरेजायतेआविर्भवतीतिमूर्तिजः ३३ मूर्धगःमूर्धनिसहस्रारेवागच्छतीतिमूर्धगः ३४ बलीबलवान् वलीतिपाठेवलिमान्वृद्धः ३५ वेणुःणवतालाख्यावाद्यविशेषास्तद्वान्वेणवी ३६ पणवी ३७ ताली ३८ खलंधान्यस्थानंतद्वान् ३९ कालकटंकटः कालस्ययमस्यकटोवेष्टकःआवरणमीश्वरीयामायातामपिकटत्यावृणोतीतिकालकटंकटः कटेवर्षावरणयोरितिधातुः शालेतिपाठेवृक्षाणामावरकोवायुस्तस्याप्यावरकोव्योमरूपी २४० ॥ ५८ ॥ नक्षत्रविग्रहंग्रहताराादिशरीरंकालचक्रंतदनुसारिणीमतिर्यस्यसदैवज्ञोवा । पाठांतरेगमयतिचालयतिवानक्षत्रविग्रहगमःमतिर्वा ४१ गुणेषुगुणकार्येषुविषयेषुबुद्धिर्यस्यजीवरूपीत्यर्थः ४२ लीयतेऽस्मिन्सर्वमितिलयईश्वरः ४३ अगमःअचंचलःकूटस्थश्चिन्मात्रः यमइतिपाठेऽपितयोर्यमयिताऽबस्कांतलुल्यःसएव ४४ प्रजापतिःविराट् ४५

विष्णुप्रसादितोयज्ञःसमुद्रोवडवामुखः ॥ हुताशनसहायश्चप्रशांतात्माहुताशनः ७ ॥ ५६ ॥ उग्रतेजामहातेजाजन्योविजयकालवित् ॥ ज्योतिषामयनंसिद्धिःसर्वविग्रहएवच ७ ॥५७॥ शिखीमुंडीजटीज्वालीमूर्तिजोमूर्द्धगोबली ॥ वेणवीपणवीतालीखलीकालकटंकटः १२ ॥५८॥ नक्षत्रविग्रहमतिर्गुणबुद्धिर्लयोऽगमः प्रजापतिर्विश्वबाहुर्विभागःसर्वगोऽमुखः ९ ॥५९॥ विमोचनःसुसरणोहिरण्यकवचोद्भवः ॥ मेढ्रजोवलचारीचमहीचारीस्रुतस्तथा ७॥ ६०॥ सर्वतूर्यनिनादीच सर्वातोद्यपरिग्रहः ॥ व्यालरूपोगुहावासीगुहोमालीतरंगवित् ७ ॥६१॥ त्रिदशस्त्रिकालधृक्कर्मसर्वबंधविमोचनः ॥ बंधनस्त्वसुरेंद्राणांयुधिशत्रुविनाशनः ५॥६२॥

अतएवविश्वबाहुःविश्वेषांबाहवएवबाहवोयस्यसतथा ४६ विभागःविभज्यतेपृथक्क्रियतइतिव्यष्टिकार्यरूपः ४७ सर्वगःसमष्टिकार्यरूपः ४८ अतएवअमुखःभोगसाधनहीनःअभोक्तेतियावत् । सर्वतोमुखइतिपाठेत्वेकंनाम ४९ ॥ ५९ ॥ विमोचनःसंसारमोचकः २५० सुसरणःसुप्रापः । सुशरणइतिपाठेशोभनंशरणंरक्षितृत्वंयस्यअपुनरावृत्तिप्रदमित्यर्थः ५१ हिरण्यकवचः हरतीतिहिरण्यंमायातद्विकारभूतंकवचमिवकवचमावरकंशरीरं । 'हिरण्मयेनपात्रेणसत्यस्यापिहितंमुखं' इतिश्रुतेस्तत्रउद्भवआविर्भावोयस्यसहिरण्यकवचोद्भवः ५२ मेढ्रजःमेढ्रेलिंगेआविर्भवतीतिमेढ्रजः ५३ वलचारीवनेचरःशबरः 'देवावैवलेगाःपर्यपश्यन्निति'ब्राह्मणाद्वलशब्दस्यवनवाचित्वं ५४ महींकृत्स्नांचरतीतिमहीचारी ५५ स्रुतःसर्वत्रगतःप्राप्तः कर्मणिक्तः ५६ ॥ ६० ॥ सर्वतूर्यनिनादीस्पष्टं ५७ सर्वातोद्यपरिग्रहःआतोद्याःप्रतोदनार्हाजीवपशवस्तेएवसर्वेपरिग्रहःकुटुंबंयस्यपशुपतिरित्यर्थः ५८ व्यालरूपःशेषात्मा ५९ गुहावासीयोगीजैगीषव्यादिः २६० गुहःकार्तिकेयः ६१ मालीवनमालाधारी ६२ तरंगवित्तरंगतुल्यानिविषयसुखानिविंदतिलभतेइतिवथातरंगवित् ६३ ॥ ६१ ॥ त्रिदशःतिस्रोदशाःजन्मस्थितिनाशाःप्राणिनांयस्मादिति ६४ त्रिकालजातंवस्तुधारयतीतित्रिकालधृत् यथोक्तं 'अनागतमतीतंचभविष्यत्स्थूलमण्वपि । तथादूरमदूरंचनिमेषःकल्पइत्यपि । चिदात्मनिस्थितान्येवपश्यमायाविजृंभितं'इति ६५ कर्माणिसंचितक्रियमाणानिबंधाश्चअविद्याकामात्मकास्तेभ्योमोचयतीतिकर्मसर्वबंधविमोचनः ६६ बंधनस्त्वसुरेंद्राणांवामनरूपेणबलेर्बंधकर्ता बहुवचनंकल्पभेदाभिप्रायं ६७ युधिशत्रुविनाशनःस्पष्टार्थम् ६८॥६२॥

सांख्यप्रसादःआत्मानात्मविवेकःसांख्यंतेनैवप्रसीदतिज्ञानैकलभ्यइत्यर्थः । अथवासांख्यज्ञानप्रदोदत्तात्रेयइत्यर्थः ६९ दुर्वासास्तस्यैवसोदर्योरुद्रांशः २७० सर्वसाधुनिषेवितइतिब्राह्मणानांराजासोमउक्तः ७१ प्रस्कंदनःब्रह्मादीनामपिच्यावयिता । मन्येत्वाच्यवनमच्युतानामितिमंत्रवर्णः ७२ विभागज्ञःप्राणिनांयथोचितंतत्तत्कर्मफलानांविभाजकः ७३ अतएवातुल्यः'नत्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकःकुतोऽन्यः'इतिगीतावचनात् ७४ यज्ञविभागवित्यज्ञियानांहविषांविभागाभिज्ञः ७५ ॥ ६३ ॥ सर्वत्रवासोवसतिस्थानमस्यसर्ववासः ७६ सर्वचारी ७७ दुर्वासाःदुस्थंआर्द्रगजकृत्तिरूपंवासोयस्यदुर्लभंवावासोयस्यअनंतपारत्वादितिदुर्वासाः ७८ वासवः ७९ अमरः २८० हैमोहिमस्यायंसमूहोहैमोहिमालयरूपी ८१ हेमकरोजांबूनदस्यसुवर्णस्यकर्ताजंबूद्वीपचिह्नभूतोजंबूवृक्षस्तस्यहिफलंप्रस्कन्नंसुवर्णत्वंभजतीत्युपाख्यायतेपुराणेषु ८२ अयज्ञोनिष्कर्मा ८३ अथचसर्वधारीसकलकर्मफलधर्ता ८४ धराणांदिग्गजशेषकूर्मादीनामप्युत्तमःअनन्याधारःसन्तैःसर्वैःसहितस्यब्रह्मांडस्यधर्ता ८५ ॥ ६४ लोहिताक्षःरक्तनेत्रः ८६ महांतिविश्वव्यापकान्यक्षाणींद्रियाणियस्यसमहाक्षः ८७ विजयावहःअक्षोपलक्षितोरथोयस्यसविजयाक्षः ८८ विशारदःपंडितः ८९ संग्रहःसंगृह्णातिबाणादीन्दासान्स्वीकरोतीतिसंग्रहः २९० निग्रहःनिगृह्णातिइंद्रादीनुत्सिक्तान्दंडयतीतिनिग्रहः ९१ अतएवकर्ता ९२ सर्पाएवचीरस्यवस्त्रस्यनिवासनंविष्टंभकंयस्यससर्पचीरनिवासनः वसुस्तंभेऽस्यरूपं ९३ ॥ ६५ ॥ मुख्यःपरमः ९४ अमुख्यःअवमःदेवानामित्यर्थः 'अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्तदंतरेणसर्वाअन्यादेवताः'इतिब्राह्मणात्सर्वदेवतामयइत्यर्थः ९५

सांख्यप्रसादोदुर्वासाःसर्वसाधुनिषेवितः ॥ प्रस्कंदनोविभागज्ञोअतुल्योयज्ञभागवित् ७ ॥ ६३ ॥ सर्ववासःसर्वचारीदुर्वासावासवोऽमरः ॥ हैमोहेमकरोयज्ञःसर्वधारीधरोत्तमः ९ ॥ ६४ ॥ लोहिताक्षोमहाक्षश्चविजयाक्षोविशारदः ॥ संग्रहोनिग्रहःकर्तासर्पचीरनिवासनः ८॥ ६५ ॥ मुख्योऽमुख्यश्चदेहश्चकाहलिःसर्वकामदः ॥ सर्वकालप्रसादश्चसुबलोबलरूपधृत् ८ ॥ ६६ ॥ सर्वकामवरश्चैवसर्वदःसर्वतोमुखः ॥ आकाशनिर्विरूपश्चनिपातीह्यवशःखगः ७ ॥ ६७ ॥

देहःउपचितःअत्यंतपुष्टइतियावत् ९६ काहलावाद्यविशेषस्तद्वान्काहलिः आर्षत्वादिञ्प्रत्ययः देहारिरित्यपिपठंति ९७ सर्वकामदः ९८ सर्वकालप्रसादः ९९ सुबलःशोभनंपरपीडापहारिबलंसामर्थ्यंयस्यदयानिधिरित्यर्थः ३०० इतितृतीयंशतकं ॥ बलोबलरामस्तद्रूपधारीबलरूपधृत्बलंचरूपंचतयोर्धर्तावा १ ॥ ६६ ॥ सर्वकामवरःसर्वेषांकाम्यमानानांवरःश्रेष्ठोमोक्षइत्यर्थः २ सर्वदःस्पष्टं ३ सर्वतोमुखइतिसर्वतःपाणिपादत्वादेरुपलक्षणं ४ आकाशनिर्विरूपश्चआकाशादिवनिर्गच्छंतिविविधानिरूपाण्यस्मादितिसतथाअनेनवायुरभ्रंविद्युत्स्तनयित्नुरशरीरीण्येतानितद्यथैतान्यमुष्मादाकाशात्समुत्थायपरंज्योतिरूपंसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यंतएवमेवैषसंप्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्थायपरंज्योतीरूपंसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यतेसउत्तमःपुरुषइतिश्रुतेरर्थोदर्शितः । सचयथाआकाशतादात्म्यंप्राप्तावाय्वादयोऽशरीराअविभाव्यमानस्वरूपाःसंतोऽपिप्रावृडारंभेततःपृथग्भूयस्वेनरूपेणोपसंपन्नाभूत्वानिर्वाणदीपवत्परंज्योतिरात्मनाभिनिष्पन्नाभवंत्येवंदेहतादात्म्यापन्नःसंप्रसादाख्योजीवोदेहात्पृथगविभाव्यमानस्वरूपोपिध्यानकालेदेहांतरवद्देहाद्व्युत्थायस्वेनापहतपाप्मत्वादिगुणाष्टकयुक्तेनरूपेणाभिनिष्पन्नस्तद्वदेवपरंज्योतिर्निर्विशेषंब्रह्माभिमुख्येनप्रत्यगभेदेनानिष्पद्यतइति ५ देहगतंनिपतितुंतत्तादात्म्यंप्राप्तुंशीलमस्येतिनिपाती ६ अतएवावशःदेहसंबंधादपरिहार्यदुःखादिसंबंधः ७ खगःहार्दाकाशगःशुद्धेनरूपेणेत्यर्थः हार्दाकाशएवतावदसंगस्तदंतर्गतस्तुसुतरामसंगःसन्निपातीअवशश्चभवत्यहोमोहस्यमाहात्म्यमपारमितिभावः ८ ॥ ६७ ॥

रौद्ररूपोमहाभैरवः ९ अंशुर्देवताभेदः ३१० आदित्यस्तत्सहचारीभगापरमामादेवः तस्यांअंशुश्चभगश्चाजायेतामितिब्राह्मणात् ११ बहुरश्मिःसूर्यएव १२ शोभनंवर्चस्तेजःसुवर्चस्तद्वान् सुवर्चसी १३ वसुवेगःवासयतिस्थापयत्येतत्सर्वमात्मनीतिवसुर्वायुः । 'वायुर्ह्येवैतान्संवृङ्क्ते'इतिश्रुतेः तस्यवेगइववेगोयस्यसतथा १४ महावेगस्ततोऽप्यधिकवेगः १५ मनोवेगः मनसोऽप्यधिक वेगः मनसोजवीयइतिमंत्रवर्णात् १६ निशाचरःनिशेवनिशाअविद्यातयाचरतिविषयान्भुंक्तेसतथा १७ ॥ ६८ ॥ सर्वेषुशरीरेषुवसतीतिसर्ववासी १८ श्रियासहवसतीतिश्रियावासी अलुक्स मासः श्रीरत्र'ऋचःसामानियजूंषिसाहिश्रीरमृतासताम्'इतिश्रुत्युक्तविद्याग्राह्या १९ अतएवउपदेशकरः ३२० अकरःउपदेशमपितूष्णींभावेनास्थानं यथोक्तं । 'चित्रंवटतरोर्मूलेवृद्धाःशिष्या गुरुर्युवा । गुरोस्तुमौनंव्याख्यानंशिष्यास्तुच्छिन्नसंशयाः'इति बाष्कलिनाचबाध्वःपृष्टःपुनःपुनस्तूष्णींभूतएवस्थित्वातृतीयेप्रश्नेप्राहब्रूमःखलुत्वंतुनविजानास्युपशांतोऽयमात्मेति २१ अकरत्वादेव मुनिर्मौनवान् २२ आत्मनिजीवेनिश्चित्यदेहादुपाधेर्वानिर्गत्यआलोचयतीत्यात्मनिरालोकः २३ संभग्नःसम्यक्सेवितः भजसेवायामित्यस्यरूपंनतुभंजेः २४ अतएवसहस्रदः अनंतस्यधना देर्दाता २५ ॥ ६९ ॥ पक्षीगरुत्मान् २६ पक्षरूपःमित्ररूपेणसहायः २७ अतिदीप्तःकोटिसूर्यप्रतीकाशःशत्रुतेजोभिभावकः २८ अतएवसर्वासांविशांप्रजानांपतिःसार्वभौमः २९ उन्मादयती त्युन्मादोमोहकः ३३० यतःमदनःअनंगः ३१ कामःकाम्यमानःस्त्र्यादिविषयरूपः ३२ अश्वत्थःसंसारवृक्षःकामप्रदोवावृक्षएव ३३ अर्थकरःधनादिप्रदः ३४ यशःकीर्तिप्रदश्च ३५ ॥ ७० ॥

रौद्ररूपोंऽशुरादित्योबहुरश्मिःसुवर्चसी ॥ वसुवेगोमहावेगोमनोवेगोनिशाचरः ९ ॥ ६८ ॥ सर्ववासीश्रियावासी उपदेशकरोकरः ॥ मुनिरात्मनिरालोकःसंभग्नश्चसहस्रदः ८ ॥ ६९ ॥ पक्षीचपक्षरूपश्चअतिदीप्तोविशांपतिः ॥ उन्मादोमदनःकामोह्यश्वत्थोऽर्थकरोयशः १० ॥ ७० ॥ वामदेवश्चवामश्चप्राग्दक्षिणश्चवामनः ॥ सिद्धयोगीमहर्षिश्चसि द्धार्थःसिद्धसाधकः ९ ॥ ७१ ॥ भिक्षुश्चभिक्षुरूपश्चविपणोमृदुरव्ययः ॥ महासेनोविशाखश्चषष्टिभागोगवांपतिः ९ ॥ ७२ ॥

वामदेवः वामानांकर्मफलानांदेवइवदेवोराजाविभाजकः ३६ वामःकर्मफलरूपः विषयसंपर्कजानंदमात्रस्वरूपइत्यर्थः ३७ प्राक्सर्वेषामाद्यः ३८ दक्षिणश्चत्रैलोक्याक्रमणसमर्थः ३९ वामनःबलिबंधनकर्ता ३४० सिद्धयोगीसनत्कुमारादिः ४१ महर्षिर्वसिष्ठादिः ४२ सिद्धार्थः ऋषभदत्तात्रेयादिः ४३ सिद्धश्चासौसाधकश्चज्ञानोत्तरंसंन्यासमभीप्सन्याज्ञवल्क्यादि र्विद्वत्संन्यासी ४४ ॥ ७१ ॥ भिक्षुर्लिंगधारीहंसः ४५ भिक्षुरूपःअलिंगःपरमहंसः ४६ अतएवविपणोनिर्व्यवहारःदंडादिरहितः ४७ मृदुःसर्वभूताभयदाता ४८ अव्ययःनिर्वि कारःमानापमानादिप्राप्तावपिहर्षविषादशून्यः ४९ महासेनःकार्तिकेयोदेवसेनापतिः ३५० विशाखस्ततएवइंद्रेणवज्रप्रहारेकृतेजातस्तत्सहायः ५१ षष्टिभागःषष्टिस्तत्त्वानियस्यभागोभोज्यमति थिभागइतिवत्सषष्टिभागः । तानिचजागरितस्थानइत्यादिनामांडूक्यादौप्रसिद्धानि यथाजाग्रदवस्था बहिर्मुखंप्रज्ञानं सप्तशब्दादयः पंचमंतव्यबोद्धव्याभ्यांसहिताःस्वसंकल्पोत्थावि षयाः एकोनविंशतिर्भोगद्वाराणिदशेंद्रियाणिपंचप्राणमनोबुद्ध्यहंकारचित्तानिचेतिस्थूलंभोग्यंशब्दाद्याश्रयभूतमितिएकोनत्रिंशत् तथास्वप्नावस्थामंतर्मुखंप्रज्ञानंवासनामयाश्चइतरेसर्वेसूक्ष्म भोग्यांताएकोनत्रिंशदेव । तथासुषुप्तस्थानंचेतश्चसूक्ष्मतरंमुखमितिषष्टिः भोग्यवर्गःयस्तुभोक्तासस्साक्षीआनंदरूपोऽस्यामवस्थायांप्रत्यगानंदसूक्ष्माभिश्चेतोवृत्तिभिर्भुंक्तेइतिषष्टिभागः ५२ गवामिंद्रियाणांपतिश्चालकः ५३ ॥ ७२ ॥

वज्रहस्तःपर्वतभेत्ताशक्रः ५४ विष्कंभोविस्तारस्तद्वान्विष्कंभी ५५ चमूस्तंभनोदैत्यसेनास्तंभनकृत् ५६ वृत्तंयुद्धेरथेनमंडलानांकरणमावृत्तंपरसेनांभित्त्वापुनरक्षतेनआगमनंतयोःकरःकर्तावृत्ता वृत्तकरः । ऋतावृत्तेतिपाठेनिष्कपटमावृत्तकर्ता ५७ तालःसंसारसिंधोस्तलमाधारंस्थानंवेत्तीतितालःशुद्धब्रह्मवित् ५८ मधुर्वसंतः ५९ मधुकःकोयष्टिकाख्यःपक्षीतद्वल्लोचनेयस्यसमधुक लोचनः । मध्वेवमधुकंक्षौद्रंतद्वत्पिंगनेत्रइतिवा ३६० ॥ ७३ ॥ वाचस्पतिर्देवपुरोहितमनुजातःवाचस्पत्यःपुरोहितकर्मकर्ता । 'बृहस्पतिर्हवैदेवानांपुरोहितस्तमन्वन्येमनुष्यराज्ञांपुरोहिताः' इतिब्राह्मणेबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तीतिमंत्रस्थबृहस्पतिपदस्यव्याख्यानात् ६१ वाजसनःशाखाविशेषप्रवर्तकोऽध्वर्युकर्मकर्ता ६२ नित्यमाश्रमपूजितःस्पष्टं ६३ ब्रह्मचारीब्रह्मणिचरतीति ब्रह्मनिष्ठः ६४ लोकेषुब्राह्मणादिगृहेषुचरतिभक्षयतीतिलोकचारीभिक्षुः ६५ सर्वचारीसर्वगः । 'यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति'इतिश्रुतेरात्मज्ञानात्सार्वात्म्यंप्राप्तइत्यर्थः ६६ वि चारविद्विपरीतंचरणमंतर्मुखतयागमनंतद्वेत्ता ६७ ॥ ७४ ॥ ईष्टेइतीशानोनियंताऽन्तर्यामीत्यर्थः लटःशानच् ६८ ईश्वरःअश्नोतिव्याप्नोतीति अश्नोतेराशुकर्मणिवरट्चेत्युणादिसूत्रेण अशूङ्व्याप्तावित्यस्मात्वरट्चात्क्लिशेरीचोपधायाइतिपूर्वसूत्रादनुवृत्त्याउपधायाईत्वंच ६९ कालःकलयतिसर्वेषांपुण्यपापादिकंतत्तत्फलप्रदानार्थंसंख्यातीतिकालःचित्रगुप्तात्मा ३७० निशा चारीब्राह्म्यांनिशायांमहाप्रलयरूपायामपिचरतिप्रत्यगानंदमनुभवतीतिनिशाचारी ७१ पातिरक्षतीतिपिनाकोधनुर्विशेषस्तद्वान्पिनाकी । पिनाकादयश्चेतिपातेरित्वमाकप्रत्ययोनुडागमश्च निपात्यते ७२ निमित्तंलक्ष्यंवैत्यादिस्तत्रस्थस्तदंतर्यामी ७३ निमित्तंतद्रूपश्चविश्वरूपत्वात् ७४ नंदिःसमृद्धिः एषास्यपरमासंपदितिश्रुतेर्ज्ञानसंपद्रूपः ७५ नंदिकरःसंपत्करः ७६ हरि

वज्रहस्तश्चविष्कंभिचमूस्तंभनएवच ॥ वृत्तावृत्तकरस्तालोमधुर्मधुकलोचनः ७ ॥ ७३ ॥ वाचस्पत्योवाजसनोनित्यमाश्रमपूजितः ॥ ब्रह्मचारीलोकचारी सर्वचारीविचारवित् ७ ॥ ७४ ॥ ईशानईश्वरःकालोनिशाचारीपिनाकवान् ॥ निमित्तस्थोनिमित्तंचनंदिर्नंदिकरोहरिः १० ॥ ७५ ॥ नंदीश्वरश्चनंदीचनं दनोनंदिवर्द्धनः ॥ भगहारीनिहंताचकालोब्रह्मापितामहः ९ ॥ ७६ ॥ चतुर्मुखोमहालिंगश्चारुलिंगस्तथैवच ॥ लिंगाध्यक्षःसुराध्यक्षोयोगाध्यक्षोयुगावहः ७ ॥ ७७ ॥ बीजाध्यक्षोबीजकर्ताअध्यात्मानुगतोबलः ॥ इतिहासःसकल्पश्चगौतमोऽथनिशाकरः ८ ॥ ७८ ॥

र्हनुमान्रामरूपस्यविष्णोःसहायः ७७ ॥ ७५ ॥ नंदीशिवस्यगणोवाहनंवातस्येश्वरः ७८ नंदीगणरूपश्च ७९ नंदनआनंदयिता ३८० नंदिवर्धनःदत्तायाअपिसंपदश्छेदकः ८१ भगानिइंद्रादीनामैश्वर्याणितान्यपिहरतीतिभगहारी ८२ निहंतामृत्युरूपेण ८३ कालःकलानांचतुःषष्टिसंमितानांनिवासःकालः ८४ अतएवब्रह्माअतिशयेनमहान् ८५ पितामहःपि तुर्विष्णोरपिपिता । इंदिरालोकमातामेतिलक्ष्म्यालोकमातृत्वस्यप्रसिद्धत्वेनतद्भर्तुर्विष्णोर्लोकपितृत्वात् ८६ ॥ ७६ ॥ चतुर्मुखोविधाता ८७ महत्सर्वदेवासुरादिपूज्यंलिंगमस्यसमहा लिंगः ८८ चारुलिंगःरमणीयवेषः ८९ लिंगाध्यक्षः लीनमावृतमर्थंगमयंतीतिलिंगानिप्रत्यक्षादीनिप्रमाणानितेषामध्यक्षःप्रवृत्तिनिवृत्तिनियामकः ३९० सुराध्यक्षः चक्षुरादिप्रमाणाना मधिष्ठातारःसुरास्तेषामप्यध्यक्षः ९१ योगाध्यक्षःतेषामेवेंद्रियदेवतानांहार्दाकाशेएकीकरणंयोगः । अत्रह्येतेसर्वएकंभवंतीतिश्रुतेः तस्याप्यध्यक्षः एतत्कृपयैवयोगःप्राप्यइत्यर्थः ९२ युगावहःयुगानिपुण्यपापतारतम्यवंतिकृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञान्यावहतिनिर्वर्तयतीतितथा ९३ ॥ ७७ ॥ बीजंधर्माधर्मौतयोरध्यक्षःफलदाताबीजाध्यक्षः ९४ बीजकर्तास्पष्टं ९५ अध्या त्मानुगतःआत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रमनुसरन्साधकइत्यर्थः ९६ बलःबलानिधृत्यादीनिवर्ततेऽस्मिन्नितिबलः मत्वर्थीयार्शआद्यजंतं ९७ इतिहासोभारतादिः ९८ सकल्पःयज्ञकल्प केनप्रयोगविधिविचारेणसहितोमीमांसान्यायसंघः ९९ गौतमस्तर्कशास्त्रप्रणेता ४०० इतिचतुर्थशतकं ॥ निशाकरश्चंद्रश्चांद्रव्याकरणप्रणेता १ ॥ ७८ ॥

दंभःदम्नातिशत्रूनदमयतीतितथा २ अदंभः नास्तिदंभोदमकोयस्य ३ वैदंभः दंभोघमेघ्रजित्वंतद्विरहितविदंभास्तेषामयंस्वमूतोवैदंभः ४ वश्योभक्तपराधीनः ५ वशकरः अन्यान्वशे कर्तुंसमर्थः वंश्योवंशकरइतिपाठेस्पष्टोऽर्थः ६ कलिःअन्योन्यंदेवासुरादीनांवैरकर्ता ७ लोककर्त्तामौतिकचतुर्दशभुवननिर्माता ८ पशुपतिःब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांजीवपशूनांपतिःपालकः ९ महाकर्त्तापंचभूतानामपिस्रष्टा ४१० अनौषधःव्रीह्याद्यन्नजातीयरहितःअभोक्तेतियावत् ११ ॥ ७९ ॥ अक्षरमव्ययं १२ परमंब्रह्मअन्नाद्यवरब्रह्मापेक्षयापरममुत्कृष्टमानंदमात्रस्वरूपं १३ बलवत्बलाभिमानिदेवतारूपं १४ अतएवशक्रोतीतिशक्रःशतक्रतुशब्दावयवयोरंत्यवर्णयोर्लोपेनवाशक्रः १५ नीतिर्दंडश्चेयुद्धंडप्रणयनादिः १६ अनीतिस्तद्विपर्ययः १७ शुद्धात्माविमलचित्तः १८ शुद्धःदोषास्पर्शी १९ मान्यःमानार्हः २० गतागतःयातायातवान्संसारः २१ ॥ ८० ॥ बहुप्रसादः २२ सुखप्रःस्वप्नावस्थाभिमानीतैजसोऽप्ययमेव २३ दर्पणःदर्पणइवविश्वप्रतिबिंबदर्शनास्पदं २४ अमित्रजितबाह्याभ्यंतरशत्रुजित् २५ वेदकारो निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइत्यादिश्रुतेर्वेदानांकर्त्ता २६ मंत्रावेदादन्येतांत्रिकपौराणिकादेशभाषामयास्तेषांकर्त्तामंत्रकर्त्ता २७ विद्वान् २८ समरमर्दनःममरेशत्रूणांमर्दनः २९ ॥ ८१ ॥ महांतोमेघाःप्रलयकालिकास्तेषुतदधिष्ठातृदेवतात्वेनवस्तीतिमहामेघनिवासी ४३० महाघोरःप्रलयकर्तृत्वात् ३१ वशेसर्वमस्यास्तीतिवशी ३२ करोतिदिनिस्तिजगदितिकरःसंहारकर्त्ता ३३ अग्निरिवज्वालातेजोयस्यसोऽग्निज्वालः ३४ ततोऽपिमहाज्वालः ३५ अतिधूम्रःकालाग्निरूपेण

दंभोह्यदंभोवैदंभोवश्योवशकरःकलिः ॥ लोककर्तापशुपतिर्महाकर्ताह्यनौषधः १० ॥ ७९ ॥ अक्षरंपरमंब्रह्मबलवच्छक्रएवच ॥ नीतिर्ह्यनीतिःशुद्धात्माशुद्धोमान्योगतागतः ११ ॥ ८० ॥ बहुप्रसादःसुस्वप्नोदर्पणोऽथत्वमित्रजित् ॥ वेदकारोमंत्रकारोविद्वान्समरमर्दनः ८ ॥ ८१ ॥ महामेघनिवासीचमहाघोरोवशीकरः ॥ अग्निज्वालोमहाज्वालोअतिधूम्रोहुतोहविः ९ ॥ ८२ ॥ वृषणःशंकरोनित्यंवर्चस्वीधूमकेतनः ॥ नीलस्तथांगलुब्धश्चशोभनोनिरवग्रहः ८ ॥ ८३ ॥ स्वस्तिदःस्वस्तिभावश्चभागीभागकरोलघुः ॥ उत्संगश्चमहांगश्चमहागर्भपरायणः ८ ॥ ८४ ॥ कृष्णवर्णःसुवर्णश्चइंद्रियंसर्वदेहिनाम् ॥ महापादोमहाहस्तोमहाकायोमहायशाः ७ ॥ ८५ ॥ महामूर्धामहामात्रोमहानेत्रोनिशालयः ॥ महांतकोमहाकर्णोमहोष्ठश्चमहाहनुः ८ ॥ ८६ ॥

सर्वदाहकालेऽत्यंतंधूम्रमयः ३६ हुतः आदिकर्मणिक्तःहोमेनप्रीतः ३७ हविःपयआदिरूपः ३८ ॥ ८२ ॥ वृषणःवर्षतिकर्मफलानीतिवृषणोधर्मः गुणाभावआर्षः । यद्वावृषोधर्मोऽस्त्यस्मिन्नितिवृषणः पामादित्वान्नप्रत्ययः ३९ शंकरःसुखप्रदः ४४० नित्यंवर्चस्वी ४१ धूमकेतनःवह्निरूपः ४२ नीलःमरकतवर्णः ४३ तथेतितत्एवहेतोःअंगलुब्धः अंगंस्वीयोऽवयवःलिंगमितियावत् तत्रलुब्धःनीलेऽनीलेवालिंगेनित्यंसन्निहितइत्यर्थः ४४ शोभनःकल्याणहेतुः ४५ निरवग्रहःप्रतिबंधशून्योमनोरथवृष्टिकर्त्ता ४६ ॥ ८३ ॥ स्वस्तिदः ४७ स्वस्तिभावःसुतरांअस्तिभावःसत्तास्येतिस्वस्तिभावः ४८ भागीयज्ञेभागवान् ४९ भागकरःयज्ञियहविषांविभाजकः ४५० लघुःशीघ्रः ५१ उत्संगःअसंगः ५२ महांगःमहालिंगः ५३ महान्गर्भउत्पादनीयत्वेपरायणमवश्यंगम्यंयस्यसमहागर्भपरायणः प्रजननात्मकःकंदर्पइत्यर्थः ५४ ॥ ८४ ॥ कृष्णवर्णोविष्णुरूपेण ५५ सुवर्णःश्वेतवर्णःसांबरूपेण ५६ सर्वदेहिनामिंद्रियंसर्वेंद्रियरूपः ५७ महापादः ५८ महाहस्तः ५९ महाकायः ४६० महायशाः ६१ ॥ ८५ ॥ महामूर्धा ६२ महामात्रःमहाप्रमाणः ६३ महानेत्रः ६४ निशालयःनिशेवनिशाअविद्यातस्यालयोयत्र ६५ महांतकःमृत्युमृत्युः ६६ महाकर्णः ६७ महोष्ठः ६८ महाहनुः ६९ ॥ ८६ ॥

महानासः ४७० महाकंबुर्महाकंठः ७१ महाग्रीवः ७२ श्मशानभाक् श्मशानिशरीराणिशानिततनूकरणंगजतीतिश्मशानभाक्देहबंधच्छेत्तेतियावत् ७३ महावक्षाः रक्षइतिपाठेमहतीरक्षारक्षणंयस्यसतथा ७४ महोरस्कः ७५ अंतरात्मा ७६ मृगालयःअंकाधिरोपितमृगइत्यर्थः ७७ ॥ ८७ ॥ लंबंतेऽस्मिन्ननेकानितरोफलानीवब्रह्मांडानीतिलंबनः ७८ लंबितोष्ठःप्रलयकालेविश्वंग्रसितुंलंबितौदीर्घीकृतौओष्ठौयेनसः ७९ महतीब्रह्मादिभिरप्यजय्यामायायस्यसमहामायः ४८० पयोनिधिःक्षीरसमुद्रः ८१ महादंतः ८२ महादंष्ट्रः ८३ महाजिह्वः ८४ महामुखः ८५ ॥ ८८ ॥ महानखःनृसिंहः ८६ महारोमावराहः ८७ महाकोशःमहोदरः ८८ महाजटः ८९ प्रसन्नः ४९० प्रसादःप्रसन्नता ९१ प्रत्ययोऽनुभवः ९२ गिरिसाधनःपर्वतएवसाधनंरणेजयहेतुर्यस्यगिरिधन्वेत्यर्थः ९३ ॥ ८९ ॥ स्निह्यतीतिस्नेहनःपितृवत्प्रजासुस्नेहवान् ९४ अस्नेहनस्तद्विपरीतः ९५ अजितः ९६ महामुनिरत्यंतंमौनवान्मननशीलोवा ९७ वृक्षाकारः संसारवृक्षएवाकारोयस्य ९८ वृक्षकेतुः संसारवृक्षएवकेतुर्ज्ञापकोयस्य नहिदेहेंद्रियाण्यनुपादायब्रह्मजिज्ञासितुंशक्यं ९९ अनलोनास्तिअलंपूर्तिर्यस्यभुंजानस्यसोऽनलोऽग्निः ५०० इतिपंचमशतकं ॥ वायुरेववाहनंदेशाद्देशांतरंप्रतिगतेःसाधनंसवायुवाहनः १ ॥ ९० ॥ गंडइवगंडोभूमेरुच्छूनप्रदेशःक्षुद्रशैलास्तेषुलीयतेगच्छतीतिगंडली: गंडशब्दपूर्वात्लीगतावस्मात्किप् विभक्तिलोपःसुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णोवाआर्षः २ मेरुधामा ३ देवाधिपतिः ४ अथर्वशीर्षः ५ सामास्यः ६ ऋक्सहस्रामितेक्षणः ७ ॥ ९१ ॥ यजुःपादभुजः ८ गुह्यःउपनिषद्देशः

महानासोमहाकंबुर्महाग्रीवःश्मशानभाक् ॥ महावक्षामहोरस्कोह्यंतरात्मामृगालयः ८ ॥ ८७ ॥ लंबनोलंबितोष्ठश्चमहामायःपयोनिधिः ॥ महादंतोमहादंष्ट्रोमहाजिह्वोमहामुखः ८ ॥ ८८ ॥ महानखोमहारोमामहाकेशोमहाजटः ॥ प्रसन्नश्चप्रसादश्चप्रत्ययोगिरिसाधनः ८ ॥ ८९ ॥ स्नेहनोऽस्नेहनश्चैवअजितश्चमहामुनिः ॥ वृक्षाकारोवृक्षकेतुरनलोवायुवाहनः ८ ॥ ९० ॥ गंडलीमेरुधामाचदेवाधिपतिरेवच ॥ अथर्वशीर्षःसामास्यऋक्सहस्रामितेक्षणः ८ ॥ ९१ ॥ यजुःपादभुजोगुह्यःप्रकाशोजंगमस्तथा ॥ अमोघार्थःप्रसादश्चअभिगम्यःसुदर्शनः ८ ॥ ९२ ॥ उपकारःप्रियःसर्वःकनकःकांचनच्छविः ॥ नाभिर्नंदिकरोभावःपुष्करस्थपतिःस्थिरः १० ॥ ९३ ॥ द्वादशस्त्रासनश्चाद्योयज्ञोयज्ञसमाहितः ॥ नक्तंकलिश्चकालश्चमकरःकालपूजितः १० ॥ ९४ ॥

९ प्रकाशः कर्मकांडः १० जंगमः नृपश्वादिरूपः ११ अर्थोऽर्थनंयाञ्चा अमोघोऽर्थोयत्रसःअमोघार्थः १२ प्रसादःप्रसीदतीतिदयालुः १३ आभिगम्यःसुखप्राप्यः १४ सुदर्शनःमंगलावहंदर्शनंयस्य १५ ॥ ९२ ॥ उपकारःप्रीणनरूपः १६ प्रियःसुखदायी १७ सर्वःसरत्यभिमुखआयातीतिसर्वः १८ कनकःस्वर्णादिप्रियवस्तुरूपः १९ कांचनच्छविः ५१० नाभिःभुवनस्यमध्यदेशः । अयंयज्ञोभुवनस्यनाभिर्यज्ञरूपः अत्यूर्ध्वगतिहेतुत्वाभावाद्यज्ञस्यनाभित्वं २१ नंदिकरःयज्ञफलसमृद्धिकर्त्ता २२ भावःक्रतुश्रद्धारूपः २३ पुष्करस्यब्रह्मांडस्यस्थपतिःस्वामी २४ स्थिरःस्थावरःपर्वतादिरूपः २५ ॥ ९३ ॥ द्वादशः नृणांदशगर्भवासादयोदशास्तासांमृत्युर्द्वादशीमोक्षएकादशीमोक्षोद्वादशीति द्वादशइवसंसारापेक्षयामोक्षउच्यते २६ त्रासनःआंतरालिकदशारूपेणभयजननः २७ आद्यःसंसारात्प्राचीनःशुद्धःआद्यंतमध्यरूपइतिनामत्रयार्थः २८ यज्ञःजीवेशयोःसंगतिकरणरूपोयोगः २९ अतएवयज्ञसमाहितःतत्रस्थस्तदेकलभ्यइत्यर्थः ५३० नक्तमिवनक्तमप्रकाशात्मामहामोहः ३१ कलिस्तत्कार्यभूतःकामक्रोधलोभादिरूपः ३२ कालस्तस्यापिकार्यंजन्ममरणप्रवाहःकालयतिसंवलयतीतियोगात् ३३ मकरःमकराकारंशिशुमारचक्रंकालस्यज्ञापकंतस्यस्वरूपः ३४ कालेनमृत्युनापूजितःकालपूजितः ५३५ ॥ ९४ ॥

सगणःप्रमथादियुक्तः ५३६ गणकारःबाणादीन्भक्तान्स्वगणान्करोतीतिगणकारः ३७ भूतानांवाहनोयोगक्षेमनिर्वाहकोब्रह्मासारथिर्यस्यभूतवाहनसारथिः ३८ भस्मशयः । भसभर्त्सन दीप्त्योरितिजुहोत्यादिकाद्धातोरन्येभ्योऽपिदृश्यतइतिमनिन् बभस्तिभर्त्सयतिदोषान्भासयतिवाआत्मानमितिभस्म तथाचोक्तंवासिष्ठलैंगे 'भर्त्सनात्सर्वपापानांपाशानांचमहामुने । भस्मेतिकीर्त्यतेरक्षारोगाणांचाभिभर्त्सनात्'इति । तत्रैव 'बाह्यमोक्षेणकिंभस्मधारणंमोक्षलक्षणं ॥ भस्मनामित्ययुक्तस्यज्ञानमुत्पद्यतेऽचिरात्'इतिश्रुतावप्यथर्वशिरसि । अग्निरित्यादिना भस्मगृहीत्वाऽभिमृज्यांगानिसंस्पृशेद्व्रतमेतत्पाशुपतंपशुपाशविमोक्षायेति । भस्मनिशेतेभस्मशयःतेनउद्धूलनादिकमपिकर्तव्यं । यथाहवृद्धशातातपः । 'स्तेयंकृत्वागुरुदारांश्चगत्वामद्यंपी त्वाब्रह्महत्यांचकृत्वा । भस्मच्छन्नोभस्मशय्यांशयानोरुद्राध्यायीमुच्यतेसर्वपापैः'इति ३९ भस्मगोप्ता भस्मनागोपायतिजगदितिभस्मगोप्ता वक्ष्यतिचात्रैव । ' रक्षार्थंमंगलार्थंचपवित्रार्थं चभामिनि । लांछनार्थंचभक्तानांभस्मदत्तंमयापुरा'इति ५४० भस्मभूतःएतच्चमंकणकनाम्निमुनौकराच्च्युतंशाकरसंदृष्ट्वानृत्यतिसतितन्नृत्योपशमार्थंमहादेवेनस्वमंगुलिंभित्त्वातज्जंभस्मदर्शितंतेन स्वस्यवपुःकेवलंभस्ममयमितिज्ञाप्यते ४१ तरुःकल्पवृक्षादिः ४२ गणःभृंगिरिटिनंदिकेश्वरादिस्तद्रूपः ४३ ॥ ९९ ॥ लोकाश्चतुर्दशभुवनानितेषांपालोलोकपालः ४४ अलोकःलोकातीतः ४५ महात्मापूर्णः ४६ सर्वपूजितः ४७ शुक्लःशुद्धः ४८ त्रिशुक्लःत्रीणिकायवाङ्मनांसिशुक्लानियस्य ४९ अतएवसंपन्नःकैवल्यंप्राप्तः ५५० शुचिःआगंतुकमपिमलंनस्पृशतिअसंगइत्यर्थः ५१ भूतैः

सगणोगणकारश्चभूतवाहनसारथिः ॥ भस्मशयोभस्मगोप्ताभस्मभूतस्तरुर्गणः ८ ॥ ९९ ॥ लोकपालस्तथाऽलोकोमहात्मासर्वपूजितः ॥ शुक्ल स्त्रिशुक्लःसंपन्नःशुचिर्भूतनिषेवितः ९ ॥ ९६ ॥ आश्रमस्थःक्रियावस्थोविश्वकर्ममतिर्वरः ॥ विशालशाखस्ताम्रोष्ठोह्यंबुजालःसुनिश्चलः ८ ॥ ९७ ॥ कपिलःकपिशःशुक्लआयुश्चैवपरोऽपरः ॥ गंधर्वोह्यदितिस्तार्क्ष्यःसुविज्ञेयःसुशारदः ११ ॥ ९८ ॥ परश्वधायुधोदेवअनुकारीसुबांधवः ॥ तुंबवीणो महाक्रोधऊर्ध्वरेताजलेशयः ८ ॥ ९९ ॥ उग्रोवंशकरोवंशोवंशनादोह्यनिंदितः ॥ सर्वांगरूपोमायावीसुहृदोह्यनिलोऽनलः १० ॥ १०० ॥

पूर्वाचार्यैर्निषेवितःभूतनिषेवितः ५२ ॥ ९६ ॥ आश्रमेषुचतुर्षुधर्मरूपेणतिष्ठतीत्याश्रमस्थः ५३ क्रियावस्थःधर्मस्यैवपूर्वरूपंक्रियायागादिस्तदवस्थापन्नः ५४ विश्वकर्ममतिःदेवशिल्पिनोयस्कौ शलंतद्रूपइत्यर्थः ५५ वरःव्रियतइतिवरोलक्ष्म्यादिरूपः ५६ विशालशाखःदीर्घबाहुः । 'शाखापक्षांतरेबाहौ'इतिमेदिनी ५७ ताम्रोष्ठः ५८ अंबुजालःजलसमूहः सागरइत्यर्थः । 'जालंगवाक्ष आनायेक्षारकेदंभवृंदयोः'इतिमेदिनी ५९ सुनिश्चलःपर्वतादिरूपः ५६० ॥ ९७ ॥ कपिलः ६१ कपिशः ६२ शुक्लइतित्रयोऽपिवर्णवाचिनस्तद्वान् ६३ आयुर्जीवनकालः ६४ परःप्राचीनः ६५ अपरोऽर्वाचीनः ६६ गंधर्वश्चित्ररथादिः ६७ अदितिर्देवमाताइयंवाअदितिरितिश्रुतेः पृथ्वीवा ६८ तार्क्ष्यःवैनतेयः ६९ सुविज्ञेयःसुखेनज्ञातुंयोग्यः ५७० सुशारदः शोभनवाक् ७१ ॥ ९८ ॥ परश्वधायुधः ७२ देवःविजिगीषुः ७३ अनुकारीभीष्मंहंतुमायुधंप्रक्षेप्तुमनुकरोतिवासोऽनुकारी ७४ शोभनश्चासौबांधवश्चसुबांधवोऽर्जुनसखा ७५ तुंबवीणःतुंबीफलद्वययुक्तावीणाय स्यसैवरुद्रवीणेतिलोकेप्रसिद्धा ७६ महाक्रोधःप्रलयकाले ७७ ऊर्ध्वरेताःऊर्ध्वंदेवमनुष्येभ्यउपर्यपिरेतःप्रजाब्रह्मविष्ण्वादिरूपायस्यसः ७८ जलेशयःविष्णुरूपीशेषपर्यंकेजलशायी ७९ ॥ ९९ ॥ उग्रउत्कर्षेणग्रसतीत्युग्रः ५८० वंशकरः ८१ वंशश्चप्रसिद्धः ८२ वंशनादः ८३ अनिंदितः ८४ सर्वांगरूपःसर्वेष्वंगेषुरूपंसौंदर्यमस्यास्तीति 'रूपंस्वभावेसौंदर्ये'इतिमेदिनी ८५ मायावी मायाविशिष्टः मायिनंतुमहेश्वरमितिप्रसिद्धेः ८६ सुहृदः अदत्तस्वमर्थं प्रत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्ता ८७ अनिलःवायुः ८८ अनलोऽग्निः ५८९ ॥ १०० ॥

बध्नात्यनेनेतिबंधनःसंसारपाशः ५९० बंधकर्तासंसारनिर्माता ९१ सुबंधनविमोचनः सुतरांबंधनस्यमायापाशस्यमोचककर्ता ९२ यज्ञारयोदैत्यास्तैःसहापिवसतीतिसयज्ञारिः ९३ कामारयो जितकामाःयोगिनः तैश्चसहास्तीति सकामारिः ९४ महादंष्ट्रः ९५ महायुधः ९६ ॥ १०१ ॥ बहुधानिंदितः दारुकावनेऽतिकमनीयंरूपंधृत्वानग्नःसन्नयंपापिष्ठोऽस्मत्पत्नीनांचित्तंमोहयितुमा गतोऽस्तीतिसर्वैर्ऋषिभिर्निंदितः ९७ शृणातिहिनस्तिदारुकावनस्थान्मुनीन्मोहयतीतिशर्वः ९८ शंकरस्तेषामपिकुशलंकरेयस्यस्वाधीनंयस्येत्यर्थः ९९ शंकानांसमूहःशंकंतस्यरइवरःशंकरः सर्व संशयदाहकः । 'रोऽर्ककामानिलेवन्हौ'इतिविश्वलोचनः । यैर्मुनिभिर्दारुकावनस्थैर्निंदितोयांश्चमोहितवान्तेषामेवकारुण्यात्कल्याणंसर्वसंशयोच्छेदंचतत्त्वज्ञानदानेनकृतवानितिनामचतुष्कता त्पर्यं ६०० इतिषष्ठंशतकं ॥ अधनःदिगंबरत्वात् १ एवमप्यमराणांईशःअमरेशः २ महादेवोदेवेंद्रादीनामपिपूज्यः यथोक्तंसांबपुराणे । 'पूज्यतेयःसुरैःसर्वैर्महांश्चैवप्रमाणतः ॥ महेतिधातुःपूजा यांमहादेवस्ततःस्मृतः'इति ३ विश्वदेवः विश्वंविष्णुर्वषट्कारइतिवक्ष्यमाणत्वाद्विश्वंविष्णुस्तस्यापिदेवआराध्यः ४ सुरारिहा ५ ॥ २ ॥ अहिर्बुध्न्यःअहिःसर्पःतस्यविशेषणंबुध्न्यःबुध्नेमूलेसाधु रितिब्रह्मांडमूलंपातालंतत्रवर्ततइतियावत् शेषस्वरूपइत्यर्थः यथोक्तंविष्णुपुराणे । 'संकर्षणात्मकोरुद्रोनिष्क्रम्यात्तिजगत्त्रयं'इतिपदद्वयात्मकमेकंनाम ६ अनिलाभःवायुर्यथाअप्रत्यक्षोऽपिस्प र्शेनज्ञायतेएवमयंविषयसंस्पर्शजन्यानुभवरूपः यथोक्तं । 'परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता ॥ संवित्सैवेहमेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतः' ७ चेकितानः कितज्ञानेअदादिःअस्मात्यङ्लुकिशानच् अतिशयेनचिकेत्तिजानातीतिचेकितानः युगपदशेषविशेषविज्ञानवानित्यर्थः ८ हविरिवहविस्तस्यैवभोक्तुर्भोग्यजातं । हरिरितिपाठेऽपितस्यैवहर्तव्यंवस्त्वितिसएवार्थः हृञऔणादिकःसर्वधा

बंधनोबंधकर्ताचसुबंधनविमोचनः ॥ सयज्ञारिःसकामारिर्महादंष्ट्रोमहायुधः ७ ॥ १०१ ॥ बहुधानिंदितःशर्वःशंकरःशंकरोऽधनः ॥ अमरेशोमहादेवोवि श्वदेवःसुरारिहा ९ ॥ २ ॥ अहिर्बुध्न्योऽनिलाभश्चचेकितानोहविस्तथा ॥ अजैकपाच्चकापालीत्रिशंकुरजितःशिवः ९ ॥ ३ ॥ धन्वंतरिर्धूमकेतुःस्कंदोवैश्रवण स्तथा ॥ धाताशक्रश्चविष्णुश्चमित्रस्त्वष्टाध्रुवोधरः ११ ॥ ४ ॥ प्रभावःसर्वगोवायुरर्यमासवितारविः ॥ उषंगुश्चविधाताचमांधाताभूतभावनः ९ ॥ १०५ ॥

तुभ्यइतिकर्मणिबाहुलकादिन् ९ अजैकपात् एकादशसुरुद्रेषुकश्चित् ६१० कापालीकपालाभ्यांद्युपृथिवीरूपाभ्यांनिर्वृत्तंकापालंब्रह्मांडंतदस्यास्तीतिकापालीब्रह्मांडाधीशः ११ त्रिशंकुः त्रयो गुणाः शंकवःकीलाइवयस्यविष्टंभकाःसत्रिशंकुःसंसारी । 'नतदस्तिपृथिव्यांवादिविदेवेषुवापुनः ॥ सत्त्वंप्रकृतिजर्मुक्तंयदेभिःस्यात्रिभिर्गुणैः'इतिगीतावचनात्सर्वजीवरूपइत्यर्थः १२ अजितः तैरेवशंकुभिरवशीकृतः १३ अतएवशिवःशुद्धःनिरुपाधिरित्यर्थः यथोक्तंवायुसंहितायां । विशुद्धिःशिवतास्वतःइति १४ ॥३॥ धन्वंतरिःमहावैद्यः । 'भिषक्तमंत्वाभिषजांशृणोमि'इतिमंत्रप्रसिद्धः १५ धूमकेतुरुत्पातविशेषः १६ स्कंदः १७ वैश्रवणः १८ धाता १९ शक्रः ६२० विष्णुः २१ मित्रः २२ त्वष्टा २३ ध्रुवः २४ धरः २५ ॥४॥ प्रभावःप्रभावाख्योवसुः २६ सर्वगोवायुःसूत्रात्मा । 'वायुनावैगौतमसूत्रेणायंचलोकःपरश्चलोकःसर्वाणिचभूतानिसंदृब्धानि'इतिश्रुतेः पदद्वयात्मकमेकंनाम २७ अर्यमा २८ सविता २९ रविः ६३० उषंगुर्नृपविशेषःमांधातृसाहचर्यात् । यद्वाउष दाहेऽस्मादिगुपधज्ञाप्रीकिरःकइतिकप्रत्ययेउषंदाहकंगावःकिरणायस्येत्युषंगुः विभक्त्यलोपआर्षः वेदाःप्रमाणमितिवल्लिंगवचनभेदेऽपिपदयोःसामानाधिकरण्यं धन्वंतर्यादयःशब्दादेवता विशेषवाचिनःशिवेसार्वात्म्योपपादनार्थाएवेतिसर्वत्रज्ञेयं पुनरुक्तानामपितत्तद्यौगिकार्थभेदादपौनरुक्त्यंज्ञेयं । सत्यपिपौनरुक्त्येस्तुत्यर्थत्वान्नदोषः ३१ विधाताविविधप्रकारेणपोषकः ३२ मांधाताअस्मच्छब्दार्थंजीवंधयतिपाययतीतिमांधाताजीवस्यतृप्तिकरः ३३ भूतानांभावनंरज्ज्वामुरगस्येवास्मिन्नितिभूतभावनः ६३४ ॥ १०५ ॥

विभुः विविधरूपेणभवत्यस्तीतिविभुः भवतेःसत्तार्थकत्वात्पूर्ववदुडुप्रत्ययः ३१ वर्णान्श्वेतपीतादीन्विविधरूपेणभावयतीतिवर्णविभावी । ‘तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुः’इत्यादिश्रुतेः एतदंतर्मुखानांनाडीमार्गगतंप्रत्यक्षम् । श्रुत्यंतरंच ‘नीहारधूमार्कानिलानलानांखद्योतविद्युत्स्फटिकशशीनां ॥ एतानिरूपाणिपुरःसराणिब्रह्मण्यभिव्यक्तिकराणियोगे’इति ३६ सर्वकामगुणावहःतत्रैवांतर्मुखत्वकालेसर्वान्कामान्काम्यमानान्विषयान्गुणांश्वशांतघोरमूढान्योगविघ्नकरान्सुखास्वादविक्षेपलयापरनामधेयान्ध्यायिभ्यआवहतिसःकल्येनप्रापयतीतितथा ३७ पद्मनाभःपद्मंविश्वस्यायतनंनाभौतत्रस्थेमणिपूरचक्रेऽस्यास्तीतिपद्मनाभः । ‘नाभ्यामुपरितिष्ठतिविश्वस्यायतनंमहत्’इतिश्रुतेः ३८ महागर्भःमहांतोब्रह्मादयोगर्भाउदरांतर्गतायस्यसतथा ३९ चंद्रवक्रःरम्यरूपः ६४० अनिलः ४१ अनलश्च ४२ पूर्वभूतरूपेणोक्तावत्रतदभिमानिदेवतारूपावितिविशेषः ६ बलवान् ४३ उपशांतः ४४ पुराणः ४५ स्पष्टार्थनामत्रयं । पुण्यचंचुःपुण्येनज्ञातः तेनवित्तश्चंचुपूचणपावितिचंचुप् ४६ ईलक्ष्मीरित्येकाक्षरंनाम । ‘ईविषादेऽनुकंपायांलक्ष्म्यांपुनरनव्ययं’इतिमेदिनी ४७ कुरुकर्ताअत्रनामैकदेशग्रहणेननामग्रहणं भामासत्यभामेतिवत्कुरुपदेनकुरुक्षेत्रमुच्यते । तेनाविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमितिश्रुतेःसर्वलोकप्रसिद्धेश्चतद्विविधंतयोःकर्मोपास्तिस्थानयोर्निर्माता ४८ कुरुवासीकुरुक्षेत्रद्वयवासी ४९ कुरुभूतःकुरुक्षेत्रद्वयात्मा ६५० गुणौषधःऐश्वर्यज्ञानवैराग्यधर्मादीनामौषधवदुद्दीपकः ५१ ॥ ७ ॥ सर्वाशयः सर्वेआशेरतेऽस्मिन्निति । अत्रह्येतेसर्वएकंभवंतीतिश्रुतेःसर्वस्यसुषुप्तिस्थानंप्राज्ञइत्यर्थः ५२ दर्भेषुअंतर्वेदिस्थबर्हिरूपेष्वासादितानिह

विभुर्वर्णविभावीचसर्वकामगुणावहः ॥ पद्मनाभोमहागर्भश्चंद्रवक्रोऽनिलोऽनलः ८ ॥ ६ ॥ बलवांश्चोपशांतश्चपुराणःपुण्यचंचुरी ॥ कुरुकर्ताकुरुवासीकुरुभूतोगुणौषधः ९ ॥ ७ ॥ सर्वाशयोदर्भचारीसर्वेषांप्राणिनांपतिः ॥ देवदेवःसुखासक्तःसदसत्सर्वरत्नवित ७ ॥ ८ ॥ कैलासगिरिवासीचाहिमवद्गिरिसंश्रयः ॥ कूलहारीकूलकर्ताबहुविद्योबहुप्रदः ६ ॥ ९ ॥ वणिजोवर्धकीवृक्षोबकुलश्चंदनश्छदः ॥ सारग्रीवोमहाजत्रुरलोलश्चमहौषधः १० ॥ ११० ॥ सिद्धार्थकारीसिद्धार्थश्छंदोव्याकरणोत्तरः ॥ सिंहनादःसिंहदंष्ट्रःसिंहगःसिंहवाहनः ६ ॥ ११ ॥ प्रभावात्माजगत्कालस्थालोलोकहितस्तरुः ॥ सारंगोनवचक्रांगःकेतुमालीसभावनः ॥ ८ ॥ १२ ॥ भूतालयोभूतपतिरहोरात्रमनिंदितः ४ ॥ ११३ ॥

वींषिचरतिभक्षयतीतिदर्भचारी ५१ सर्वेषांप्राणिनांपतिः ५४ देवदेवः ५५ सुखासक्तः ५६ सत्कार्यम् ५७ असत्कारणम् ५८ सर्वरत्नवित्सर्वाणिरत्नानितत्तज्जातिषूत्कृष्टवस्तूनिविंदतेलभते इतितथा ५९ ॥ ८ ॥ कैलासगिरिवासी ६६० हिमवद्गिरिसंश्रयः ६१ कूलहारीमहाप्रवाहरूपेणतीरस्थद्रुमहारी ६२ कूलकर्ता पुष्करादीनांमहातटाकानांकर्ता । ‘कूलंप्रतीरेसैन्यस्यपृष्ठेकूपतटाकयोः’इतिविश्वलोचनः ६३ बहुविद्यः ६४ बहुप्रदः ६५ ॥ ९ ॥ वणिजोवणिक् अकारांतत्वमार्षं ६६ वर्धकीतक्षा ६७ वृक्षस्तक्षणीयःसंसारवृक्षः ६८ बकुलःवृक्षविशेषः ६९ चंदनः ६७० छदःसप्तपर्णः ७१ सारग्रीवःदृढकंधरः ७२ महाजत्रुःजत्रुरत्रकंठस्कंधयोरधोऽस्थि ७३ अलोलः ७४ महौषधःव्रीहियवरूपः ७५ ॥ ११० ॥ सिद्धार्थकारी ७६ सिद्धार्थःपूर्वपक्षंनिरस्ययोनिष्पन्नोऽर्थःससिद्धार्थउच्यतेसएवसिद्धांतइतिप्रसिद्धस्तस्यैवविशेषणंछंदोव्याकरणोत्तरइतिवेदव्याख्यानोपबृंहितइत्यर्थः ७७ सिंहनादः ७८ सिंहदंष्ट्रः ७९ सिंहगःसिंहारूढः ६८० सिंहवाहनःसिंहयुक्तंवाहनंरथोऽस्य ८१ ॥ ११ ॥ प्रभावात्माप्रकृष्टोभावःसत्तातद्रूपइत्यर्थः । ‘प्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यम्’इतिश्रुतेःसत्यस्यसत्यइत्यर्थः ८२ जगतःकालःग्रासकर्ताजगत्कालःसएवस्थालोभोजनपात्रंयस्य ८३ लोकहितः ८४ तरुस्तारकः ८५ सारंगःपक्षिविशेषः ८६ नवश्वासौचक्रांगोहंसश्चनवचक्रांगः ८७ केतुरिवकेतुःशिखातथामालतेशोभतेइतिकेतुमालीमयूरकुक्कुटादिपक्षिरूपः ८८ सभाधर्मपरीक्षास्थानंअवतीतिसभावनः ८९ ॥ १२ ॥ भूतालयः ६९० भूतपतिः ९१ अहोरात्रं ९३ अनिंदितः ६९३ ॥ ११३ ॥ ॥३३॥

वाहिता वोढासर्वभूतानामित्युभयत्रसंबध्यते सर्वभूतानांवाहितेत्येकंनाम ९४ सर्वभूतानांनिलयःसदनमित्यपरम् ९५ विभुःविगतंभूर्भुवनंयस्मादित्यजन्मा भावार्थेपूर्ववत्भवतेर्डुः ९६ भवःअस्तीतिभवः अस्तेःपचाद्यचिभूभावः ९७ अमोघःनैष्फल्यरहितः ९८ संयतःधारणाध्यानसमाधिमान् ९९ अश्वःउच्चैःश्रवादिरूपः ७०० इतिसप्तमंशतकं ॥ भोजयतीतिभोजनोऽन्नदाता १ अतएवप्राणधारणः २ ॥ १४ ॥ धृतिमान् ३ मतिमान् ४ दक्षःउत्साही ५ सत्कृतःआदृतः ६ युगाधिपःयुगशब्देनधर्माधर्मौलक्ष्येतेतयोःफलदः ७ गोपालिःइंद्रियाणांपालयिता ८ गोपतिःरश्मीनांपतिःसूर्यादिः ९ ग्रामःसमूहः ७१० गोचर्मवसनः ११ हरिःहरतिभक्तानांदुःखमितिहरिः १२ ॥ १५ ॥ हिरण्यबाहुःरमणीयबाहुः १३ प्रवेशिनामंतःप्रवेशशीलानांयोगिनांचिरकालंकाष्ठवत्स्थायिनांगुहाशरीरंतस्यरक्षकः १४ प्रकृष्टाःप्रकर्षेणतनूकृताःअरयःकामादयोयेनसप्रकृष्टारिःसाधकोत्तमः १५ महाहर्षः १६ जितकामः १७ जितेंद्रियः १८ ॥ १६ ॥ गांधारःस्वरविशेषः १९ सुवासःशोभनंवसतिस्थानंकैलासाख्यमस्य ७२० तपःसक्तः २१ रतिःप्रीतिरूपः २२ नरःनयतिप्रापयतिब्रह्मांडमितिनरोविराट् २३ महागीतः २४ महानृत्यः २५ अप्सरोगणसेवितः २६ ॥ १७ ॥ महान्केतुर्वृषरूपीयस्यसमहाकेतुः २७ महाधातुःमेरुपर्वतः २८ तस्यैवनैकसानुचरः अनेकशिखरसंचारी २९ चलःदुर्ग्रहः ७३० आवेदनीयःवाचामगोचरोऽपिगुरुभिरुपदेष्टुंशक्यः ३१ आदेशःसाक्षादुपदेशरूपः ३२ सर्वगंधसुखावहः युगपत्सर्वेषांगंधानांविषयस्पर्शानांसुखमावहतीतितथा ३३ ॥ १८ ॥ तोरणःपुरद्वा

वाहितासर्वभूतानांनिलयश्चविभुर्भवः ॥ अमोघःसंयतोह्यश्वोभोजनःप्राणधारणः ९ ॥ १४ ॥ धृतिमान्मतिमान्दक्षःसत्कृतश्चयुगाधिपः ॥ गोपालिर्गोपतिर्ग्रामोगोचर्मवसनोहरिः १० ॥ १५ ॥ हिरण्यबाहुश्चतथागुहापालःप्रवेशिनाम् ॥ प्रकृष्टारिर्महाहर्षोजितकामोजितेंद्रियः ६ ॥ १६ ॥ गांधारश्चसुवासश्चतपःसक्तोरतिर्नरः ॥ महागीतोमहानृत्योह्यप्सरोगणसेवितः ८ ॥ १७ ॥ महाकेतुर्महाधातुर्नैकसानुचरश्चलः ॥ आवेदनीयआदेशःसर्वगंधसुखावहः ७ ॥ १८ ॥ तोरणस्तारणोवातःपरिधीपतिखेचरः ॥ संयोगोवर्धनोवृद्धोअतिवृद्धोगुणाधिकः ९ ॥ १९ ॥ नित्यआत्मसहायश्चदेवासुरपतिःपतिः ॥ युक्तश्चयुक्तबाहुश्चदेवोदिविसुपर्वणः ६ ॥ १२० ॥ आषाढश्चसुषाढश्चध्रुवोऽथहरिणोहरः ॥ वपुरावर्तमानेभ्योवसुश्रेष्ठोमहापथः ८ ॥ २१ ॥

रादिरूपः ३४ तारणःपरिखादींस्तारयतिजिगीषून् ३५ वातः ३६ परिधी परिधिरस्यास्तीतिपरिधीदुर्गरूपः ३७ पतिश्चासौखेचरश्चेतिखेचरेश्वरोगरुडः ३८ संयोगःवर्धनःवृद्धिहेतुभूतःसंयोगःस्त्रीपुंसयोःसंबंधः प्रजनश्चास्मिकंदर्पइत्युक्तेः ३९ वृद्धोगुणाधिकःगुणैर्ज्ञानैश्वर्यादिभिरधिकत्वेनवृद्धइत्यर्थः नतुवलीपलितादिना यथोक्तं । ‘विप्राणांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंक्षत्रियाणांतुशौर्यतः ॥ वैश्यानांधनबाहुल्याच्छूद्राणांवयसाऽधिकः’इति ७४० अतिवृद्धः ४१ गुणाधिकः ४२ ॥ १९ ॥ नित्यआत्मसहायश्चेत्येकंनाम नित्यश्चासावात्मसहायश्चेतिसमासेविभक्त्यलोपआर्षः ४३ देवासुरपतिः ४४ पतिरर्थात्सर्वस्य ४५ युक्तःसन्नद्धःसंग्रामादौ ४६ युक्तबाहुःशत्रुमर्दनयोग्यौबाहूयस्य ४७ देवोदिविसुपर्वणःदिविस्वर्गेयःसुपर्वाइंद्रसंज्ञोमहान्तस्यदेवआराधनीयः ४८ ॥ १२० ॥ आषाढः साहयतेःकर्तरिनिष्ठा आसमंतात्सर्वंसाहयतिसहनंकारयतीत्याषाढःसर्वसहनसामर्थ्यप्रदइत्यर्थः ४९ सुषाढःईषत्करंपूर्वोक्तंयस्यसःसुषाढः ७५० ध्रुवःअचंचलः ५१ हरिणःश्वेतःशुद्धइत्यर्थः ५२ हरःहंतीतिहाशूलस्तंरातिआदत्तेसहरः । हंतेःकर्तरिक्विप्तत्पूर्वात्रातेःआतोनुपसर्गेकइतिकः हरःशूलीत्यर्थः ५३ वपुः वपुःप्रदाता आवर्तमानेभ्यःस्वर्गच्युतेभ्यः । वसुरितिपाठेसेवकेभ्योधनप्रदइत्यर्थः ५४ वसुश्रेष्ठःधनादप्यधिकः । प्रेयोवित्तादितिश्रुतेः ५५ महापथःशिष्टाचाररूपः ७५६ ॥ १२१ ॥

शिरोहारीब्रह्मणःशिरश्छेत्ताविमर्शोविशेषणविचारवान् विवेकेनैवब्रह्मशिरश्छिन्नंनतुक्रोधमात्रेणेतिभावः पदद्वयात्मकमेकंनाम ५७ सर्वलक्षणलक्षितः सामुद्रिकोक्तशुभलक्षणयुक्तः सर्वाणि लक्ष्यंतेज्ञायंतेऽर्थजातानिएतैरितिप्रमाणानिलक्षणान्युच्यंते तैर्लक्ष्यतेनतुसाक्षात्क्रियतइत्यर्थः ५८ अक्षःरथसंबानदारु अतएवरथयोगीरथेनसंबद्धः ५९ सर्वयोगीसर्वसंस्पर्शीविभुत्वात् ७६० महाबलःमहांश्चासौबलश्चमहाबलः । बलशब्दान्मत्वर्थीयोऽर्शआद्यच्प्रत्ययः बलवान्वीरइत्यर्थः ६१ ॥ २२ ॥ समाम्नायोवेदः ६२ असमाम्नायस्तदन्यःस्मृतीतीतिहासपुराणागमादिः ६३ तीर्थदेवः ६४ महारथःपृथिवीस्यंदनः ६५ निर्जीवःअचेतनप्रपंचात्मा ६६ जीवनःअचेतनस्यापिदेहादेश्चैतन्यप्रदाता ६७ मंत्रःप्रणवादिर्मृतसंजीवनोवा ६८ शुभाक्षःशांतदृष्टिः ६९ बहुकर्कशःसंहर्तृत्वात् ७७० ॥ २३ ॥ रत्नप्रभूतः प्रभूतानिबहूनिरत्नान्युत्तमवस्तून्यस्मिन्रत्नप्रभूतः । आहिताग्न्यादित्वात्पूर्वनिपातः ७१ रक्तांगः ७२ महार्णवनिपानवित् निपानंकूपःद्वाहिःपशूनांपानार्थकृतंकुंडं महार्णवाएवसर्वेयस्यनिपानभूतास्तान्शोषणीयान्विंदतिलभतेइति ७३ मूलंसंसारतरोरधिष्ठानं ७४ विशालःअत्यंतंशोभमानः ७५ अमृतःसुधारूपः ७६ व्यक्ताव्यक्तःकार्यकारणात्मा ७७ तपोनिधिर्महामुनिः ७८ ॥ २४ ॥ आरोहणःपरंपदमारुरुक्षुः ७९ अधिरोहस्तदेवअधिरूढः ७८० शीलधारीसदाचारः ८१ महायशाःपुण्यकीर्तिः ८२ सेनाकल्पःसेनायाआकल्पःअलंकारःपराक्रमइत्यर्थः ८३ महाकल्पःदिव्यभूषणः ८४ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ८५ युगानिकल्पादीनिकरेयस्यकल्पादिप्रदः ८६ हरतिशरीरंदेशाद्देशांतरंप्रतिनयतीतिहरिःपादाभिमानिनीदेवतात्रिविक्रमइत्यर्थः ८७ ॥ २५ ॥ युगरूपोधर्माधर्मतत्संकररूपः ८८ महारूपःमहांश्चासावरूपश्चेतितथा ८९ महानागहनःगजासुरघ्नः ७९० वधःमृत्युः ९१ न्यायनिर्वपणःन्याययुक्तंनिर्वपणंदानंयस्ययथाधर्ममनोरथप्रदः ९२ पादःपद्यतइतिगम्यः ९३ पंडितःपरोक्षज्ञानी ९४ अचलोपमोनिश्चलस्तत्त्वज्ञानीत्यर्थः ९५ ॥ २६ ॥ बहुनिरवधिमालतेशोभतेइत्यनंतलीलः ९६ महामालःमहतीआपादलंबिनीअम्लानत्वादिगुणयुक्तावामालायस्य ९७ शशीचंद्रःसएवहरसुलोचनः महादेवस्यशांतदृष्टिरूपः ९८ विस्तारोलवणःकूपः विशिष्टस्तारआच्छादनंयस्यसोऽतिविस्तीर्णोलवणःक्षाररसस्तादृशःकूपइवकूपःमहाकूपतुल्यःक्षारसमुद्ररूपीत्यर्थः त्रिपदमेकंनाम ९९ त्रियुगःकलिबाहिर्भूतः ८०० इत्यष्टमंशतकं ॥ अतएवसफलोदयः १ ॥ २७ ॥ त्रिलोचनःत्रीणिशास्त्राचार्यध्यानानिलोचनानिदर्शनसाधनानियस्यसत्रिलोचनः २ विषण्णांगःविशेषेणसन्नाःनिरन्वयमुच्छिन्नाःअंगाख्याभूम्यादयोऽष्टौमूर्तयोयस्य । अमूर्तेहिसूक्ष्मरूपेणमूर्तीनामन्वयोऽस्तिवतोऽप्ययमंतरंगःशुद्धोभूमेत्यर्थः ३ मणिविद्धःमणिपिधानार्थंकर्णदेशेविद्धःकृतच्छिद्रःकुंडलीत्यर्थः ४ जटाधरः ५ बिंदुरनुस्वारः ६ विसर्गोविसर्जनीयः ७ सुमुखोऽव्यक्तवर्णः ८ शरोबाणः ९ सर्वायुधः ८१० सहःसर्वंसहतेमर्षयतीतिसहः ११ ॥ १२८ ॥

शिरोहारीविमर्शश्चसर्वलक्षणलक्षितः ॥ अक्षश्चरथयोगीचसर्वयोगीमहाबलः ५ ॥ २२ ॥ समाम्नायोऽसमाम्नायस्तीर्थदेवोमहारथः ॥ निर्जीवोजीवनोमंत्रःशुभाक्षोबहुकर्कशः ९ ॥ २३ ॥ रत्नप्रभूतोरक्तांगोमहार्णवनिपानवित् ॥ मूलंविशालोह्यमृतोव्यक्ताव्यक्तस्तपोनिधिः ८ ॥ २४ ॥ आरोहणोऽधिरोहश्चशीलधारीमहायशाः ॥ सेनाकल्पोमहाकल्पोयोगोयुगकरोहरिः ९ ॥ २५ ॥ युगरूपोमहारूपोमहानागहनोवधः ॥ न्यायनिर्वपणःपादःपंडितोह्यचलोपमः ८ ॥ २६ ॥ बहुमालोमहामालःशशीहरसुलोचनः ॥ विस्तारोलवणःकूपस्त्रियुगःसफलोदयः ६ ॥ २७ ॥ त्रिलोचनोविषण्णांगोमणिविद्धोजटाधरः ॥ बिंदुर्विसर्गःसुमुखःशरःसर्वायुधःसहः १० ॥ १२८ ॥

निवेदनःनिर्हीनंसर्ववस्तुपरमेणवेदनंज्ञानंयस्य १२ सुखाजातःसुखरूपेणाऽऽजातोवृत्तिविलयेसस्याविर्भूतः १३ सुगंधारःशोभनोगंधारदेशोद्भवः १४ महाधनुःपिनाकधन्वा १५ गंधपालीगंधाःलेशाःसूक्ष्माःप्रपंचवासनास्ताःपालयतीतिगंधपाली सर्वप्राणिधीवासनामयइत्यर्थः सएवभगवान्ईश्वरःएकंनाम १६ उत्थानःसर्वकर्मणांउत्तिष्ठंत्यस्मादित्युत्थानः १७ ॥ २९ ॥ मंथानोधिश्वविलोडनसमर्थोबहुलोनिरवधिर्वायुर्महाप्रलयानिलइत्येकंनामत्रिपदं १८ सकलःपूर्णः १९ सर्वलोचनःसर्वद्रष्टा ८२० तलस्तालःकरतलोत्थएवतालवाद्यविशेषः २१ करावेवस्थालीभोजनभाजनंयस्यास्तीतिकरस्थाली २२ ऊर्ध्वसंहननःश्रेष्ठोदृढशरीरश्चेत्यर्थः २३ महान्अत्युच्चः २४ ॥ १३० ॥ छत्रं २५ सुच्छत्रः २६ विख्यातोलोकः प्राणिभूम्मात्रप्रसिद्धःप्रकाशः २७ सर्वाश्रयःक्रमः सर्वस्यआश्रयःआधारभूतःक्रमःपादविक्षेपःत्रिविक्रमेणरूपेणपादाक्रांतजगत्त्रयइत्यर्थः २८ मुंडःमुंडितशिराः २९ अतएवविरूपः विकटरूपः ८३० विकृतःसर्वाविक्रियाप्राप्तः ३१ दंडी ३२ कुंडी ३३ विकुर्वणःकरोतीतिकुर्वाविगतःकुर्वायस्माद्विकुर्वणःकर्माप्राप्यइत्यर्थः समासांतआर्षः ३४ ॥ ३१ ॥ हर्यक्षःसिंहः ३५ ककुभःसर्वदिग्रूपः ३६ वज्री ३७ शतजिह्वः ३८ सहस्रपात् ३९ सहस्रमूर्धा ३९ देवेंद्रः ८४० सर्वदेवमयः ४१ गुरुः ४२ ॥ ३२ ॥ सहस्रबाहुः ४३ सर्वांगःसर्वमंगतिप्राप्नोतीतिसर्वांगः ४४ शरण्यःशरणायसाधुः ४५ सर्वलोककृत् ४६ पवित्रंपावनस्तीर्थादिरूपः ४७ त्रिककुन्मंत्रःत्रीणिककुंदीवककुंदिउच्चस्थानानिबीजशक्तिकीलकानियस्यतादृशोमंत्रः ४८ कनिष्ठःअदितिपुत्राणांमध्येयःकनिष्ठोवामनरूपीविष्णुस्तद्रूपः ४९ कृष्णपिंगलःहरिहरमूर्तिःविष्णुर्नारायणःकृष्णइतिकृष्णशब्दस्यहरौ ‘ निधिभेदेकपौरुद्रेपिंगलःकपिलेन्यवत् ’ इतिनानार्थकोशात्पिंगलशब्दस्यहरेचप्रसिद्धिदर्शनात्पुरुषंकृष्णपिंगलं । हरिद्रन्नीललोहितेत्यादिश्रुतेरप्ययमेवार्थः नीलग्रीवोलोहितइतिविलोहितपदेनरुद्रस्यापिग्रहणात् यदितुनीललोहितत्वंरुद्रस्यपूर्वलोहितःपश्चान्नीलइतिकालभेदेनवाकंठेनीलःसर्वांगेलोहितइतिवावामांगेनीलोदक्षिणांगेलोहितइतिदेशभेदेनवाआवरकप्रकृत्यंशेननीलस्तत्प्रवर्तकपुरुषांशेनलोहितइतिगुणभेदेनवागृह्यते तदागुणवाचिनोःशब्दयोर्द्रव्यवाचित्वंतद्वत्त्वाच्चतदेकदेशवाचित्वामीतिविप्रकृष्टार्थकल्पना । अस्माकंतुविलोहितकृष्णपदयोर्मुख्यवृत्त्यैवशिवकेशववाचित्वंदृष्टं तेनतत्पर्याययोर्नीलपिंगलपदयोरपिहारिहरवाचित्वंवकुंयुज्यते । तथाचकृष्णपिंगलपदेननीललोहितपदेनवाहरिहरावेवग्राह्यौनिर्णीतार्थकपदांतरसमभिव्याहारसामर्थ्यादनिर्णीतार्थकस्यापिपदस्यार्थोव्यवस्थापयितुंशक्यएवेतियुक्तमुत्पश्यामः । यद्यपिपूर्ववाद्युक्तेष्वप्यर्थेषुकुशकाशावलंबनेनकिंचित्प्रमाणमुन्नेतुंशक्यंतथाऽपिऋजुमार्गेणसिद्धत्यर्थे वक्रेणसाधनायोगात् शिवविष्णुनाम्नामन्योन्यस्मिन्प्रयोगदर्शनाच्च तयोरेकस्यैवव्यूहद्वयात्मत्वादत्रइदमेवव्याख्यानमिष्टं नचैवंमित्राग्निपदवत्द्विवचनेनभाव्यंतत्पुरुषादिपदेष्विवकृष्णश्चासौपिंगलश्चेत्यभेदेनैवपदयोरन्वयोपपत्तौभेदसूचकद्विवचनायोगात् हरिहरयोरभेदस्यचप्रागेवप्रतिपादितत्वादितिदिक् तदयंसंग्रहः ८५० ॥ ३३ ॥ ब्रह्मदंडविनिर्माता ५१ शतघ्नीपाशशक्तिमान् ५२ पद्मगर्भोब्रह्मा ५३ महागर्भोमहान्गर्भोऽन्तरवकाशोयस्य ५४ ब्रह्मगर्भोवेदगर्भितः ५५ जलोद्भवःजलेसलिलएकोद्रष्टेतिश्रुतेरेकार्णवेउद्भवःआविर्भावोयस्यमायावीत्यर्थः ५६ ॥ १३४ ॥

निवेदनःसुखाजातःसुगंधारोमहाधनुः ॥ गंधपालीचभगवानुत्थानःसर्वकर्मणाम् ४ ॥ १२९ ॥ मंथानोबहुलोवायुःसकलःसर्वलोचनः ॥ तलस्तालःकरस्थालीऊर्ध्वसंहननोमहान् ७ ॥ १३० ॥ छत्रंसुच्छत्रोविख्यातोलोकःसर्वाश्रयःक्रमः ॥ मुंडोविरूपोविकृतोदंडीकुंडीविकुर्वणः १० ॥ ३१ ॥ हर्यक्षःककुभोवज्रीशतजिह्वःसहस्रपात् ॥ सहस्रमूर्धादेवेंद्रःसर्वदेवमयोगुरुः ९ ॥ ३२ ॥ सहस्रबाहुःसर्वांगःशरण्यःसर्वलोककृत् ॥ पवित्रंत्रिककुन्मंत्रःकनिष्ठःकृष्णपिंगलः ८ ॥ ३३ ॥ ब्रह्मदंडविनिर्माताशतघ्नीपाशशक्तिमान् ॥ पद्मगर्भोमहागर्भोब्रह्मगर्भोजलोद्भवः ६ ॥ १३४ ॥

गभस्तिःरश्मिमान् ५७ ब्रह्मकृद्वेदकर्ता ५८ ब्रह्मीवेदाध्यायी ५९ ब्रह्मविद्वेदार्थवित् ८६० ब्राह्मणोब्राह्मिष्ठः ६१ गतिर्ब्रह्मिष्ठानामेवपरायणं ६२ अनंतंरूपमस्यसोऽनंतरूपः ६३ अतएव नैकात्माअनेकशरीरधारी ६४ तिग्मतेजाःस्वयंभुवःब्रह्मणोदृष्टयातिग्मतेजाःदुःसहपराक्रमःस्वशिरश्छेदकत्वात् ६५ ॥ ३५ ॥ ऊर्ध्वगात्मा उपाधित्रयादुपरिगतआत्मास्वरूपंयस्य । 'सभूमिं सर्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलं'इतिश्रुतेः ६६ पशुपतिर्जीवानामीश्वरः ६७ वातरंहाः ६८ मनोजवः ६९ चंदनीचंदनालिप्तगात्रः ८७० पद्मनालाग्रःपद्मनालमस्याग्रेऽस्तीतितथा कदाचिद्ब्रह्मा स्वाश्रयभूतपद्मनालस्यांतंद्रक्ष्येइतिबुद्ध्यामालमार्गेणगच्छंस्तदादिनप्राप्तवानतोऽर्वाचीनस्यापिनालस्यांतोनदृष्टः किमुतनालक्षेत्रस्यमूस्थानीयस्येतिभावः ७१ सुरभ्युत्तरणः कदाचिद्विष्णुस्प र्धयाब्रह्माशिवस्यशिरोदेशोमयादृष्टस्तत्रत्वयासाक्ष्यंदेयमितिकामधेनुमुक्तवान्साचब्रह्मभयादनृतंसाक्ष्यंदत्तवतीततोमहादेवेनशप्ताऽमेध्याशिनीतेसंततिर्भविष्यतीतितदिदमुक्तं सुरभिंकामधेनु मूर्ध्वंपदादधउत्तारयतीतिसुरभ्युत्तरणः ७२ एवंमूर्तिद्वयस्याप्यंतोयेननदृष्टःसोऽप्ययमेवेत्याह नरइति नरातिआदत्तेप्राप्नोत्यंतमितिनरः आतोऽनुपसर्गेकः ७३ ॥ ३६ ॥ कर्णिकारपुष्प मयीमहतीस्रङ्मालातद्वान्कर्णिकारमहास्रग्वी ७४ नीलमौलिःनीलमणिमयंकिरीटंमौलौयस्य ७५ पिनाकधृत् पितःप्राप्तोनाकोद्यौर्येनसपिनाकः । पिगताविस्यतोनिष्ठातस्यलोपः । त्रिपुरा सुरेणहृतःस्वर्गोवैर्यैर्द्बलात्प्राप्तस्तन्महादेवस्यशैलेंद्ररूपधनुःपिनाकस्तस्यधर्तापिनाकधृत् यथानमुचिंफेनेननिघ्नतइंद्रस्यफेनेयथावज्रप्रवेशएवंशैलेऽपिपिनाकप्रवेशात्सोऽपिपिनाकइत्यर्थः ७६

गभस्तिर्ब्रह्मकृद्ब्रह्मीब्रह्मविद्ब्राह्मणोगतिः ॥ अनंतरूपोनैकात्मातिग्मतेजाःस्वयंभुवः ९ ॥ ३५ ॥ ऊर्ध्वगात्मापशुपतिर्वातरंहामनोजवः ॥ चंदनीपद्मनाला ग्रःसुरभ्युत्तरणोनरः ८ ॥ ३६ ॥ कर्णिकारमहास्रग्वीनीलमौलिःपिनाकधृत् ॥ उमापतिरुमाकांतोजाह्नवीधृदुमाधवः ७ ॥ ३७ ॥ वरोवराहोवरदोवरेण्यः सुमहास्वनः ॥ महाप्रसादोदमनःशत्रुहाश्वेतपिंगलः ८ ॥ ३८ ॥ पीतात्मापरमात्माचप्रयतात्माप्रधानधृत् ॥ सर्वपार्श्वमुखस्त्र्यक्षोधर्मसाधारणोवरः ७ ॥ ३९ ॥ चराचरात्मासूक्ष्मात्माअमृतोगोवृषेश्वरः ॥ साध्यर्षिर्वसुरादित्योविवस्वान्सवितामृतः ६ ॥ १४० ॥

उमाब्रह्मविद्यातस्याःपतिर्यथेष्टविनियोगात्स्वामी ७७ उमयातयैवब्रह्मविद्ययाकांतःकामितोवशीकृतः ७८ जाह्नवीधृत् ७९ उमायाःशैलपुत्र्याःधवोभर्ताउमाधवः ८८० ॥३७॥ वरोवराहःआद्यो भूमेरुद्धर्ता यज्ञरूपीवराहः ८१ वरैःश्रेष्ठैरूपैर्दयतेनानावतारैर्जगत्पालयतीतिवरदः ८२ अतएववरेण्योवरणीयः ८३ सुमहास्वनोवेदगर्जितोहयग्रीवः ८४ महाप्रसादः ८५ दमनइवसुरभित्वाद् मनस्तत्पूज्यत्वाद्वा ८६ शत्रून्कामादीन्हंतीतिशत्रुहा ८७ श्वेतपिंगलः अर्द्धनारीनटेश्वरोदक्षिणार्द्धेकर्पूरगौरः वामार्द्धेकनकपिंगलः । येतुश्वेतपिंगलपदस्यार्थंकृष्णपिंगलपदेनब्रुवतेतेश्वेतमपि कृष्णीकर्तुंसमर्थामहांतोभवंतीति ८८ ॥३८॥ पीतात्मासुवर्णवर्णशरीरः 'यएषोंतरादित्योहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्रणखात्सर्वएवसुवर्णः'इतिश्रुत्युक्तः ८९ परमात्माअन्न मयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेभ्यःपंचभ्योऽपरमेभ्यआत्मभ्योऽन्यःषष्ठआनंदमात्रस्वरूपः ८९० प्रयतात्माशुद्धचित्तः ९१ प्रधानधृत्त्रिगुणात्मकंजगत्तत्कारणंप्रधानाख्यमज्ञानंतदधिष्ठान भूतः ९२ सर्वपार्श्वमुखश्चतसृषुदिक्षुऊर्ध्वंचमुखंयस्येतिपंचवक्त्रउक्तः ९३ त्र्यक्षःत्रीणिसोमसूर्याग्निरूपाण्यक्षाणिनेत्राणियस्य ९४ धर्मसाधारणोवरःपुण्यानुरूपप्रसादात्मा ९५ ॥३९॥ चराचरात्मा चलाचलयोरैक्यात् चलाचलात्मा 'दिविपंथाश्चलाचलः'इतिश्रुत्युक्तौयावावृत्त्यनावृत्तिमार्गौतद्रूपश्चराचरात्मा कर्मानुरूपःप्रसादानुरूपोमार्गोऽप्ययमेवेतिनामद्वयार्थः ९६ सूक्ष्मात्मामार्गद्वयागोचर स्वरूपः ९७ अमृतोमरणवर्जितोनिष्कामोगोवृषःपृथिवीपतिर्धर्मः वस्यइश्वरः निष्कामधर्मस्यामृतंमोक्षरूपंफलंदातुंसमर्थः ९८ साध्याःदेवानामपिदेवास्तेषामपिऋषिराचार्यःसाध्यर्षिः ८९९-

-र्वसुर्दवतांविशेषः उपरिचरस्यराज्ञोव्यावृत्त्यर्थंतस्यैवविशेषणमादित्यइतिअदितःपुत्रोवसुर्नोमेत्यर्थः ९०० इतिनवमंशतकं ॥ विवस्वान्विशेषेणवस्तेआच्छादयत्यनेनभुवनमितिविवःअंशुजालं तद्वान् सूयतेइतिसविता । कृतोबहुलमितिवार्तिकात्कर्मणितृच्बाहुलकात् यज्ञेऽभिषूयमाणःअमृतःसोमःअंशुरंशुष्टेदेवसोमेतिमंत्रलिंगात् । अपामसोमममृताअभूमइतिअमृतत्वसाधनत्वश्रुतेश्च सोमस्यविवस्वत्त्वममृतत्वंचज्ञेयंतेनत्रिपदमेकंनाम १ ॥ १४० ॥ व्यासःपुराणेतिहासादेःस्रष्टा २ सर्गस्तस्यैवसृज्यपुराणादिअस्यविशेषणेससंक्षेपोविस्तरइतिचसूत्रादिरूपोभाष्यादिरूपइत्यर्थः इदमपित्रिपदंनामएवंसतिहोमेएकैकनामजपेवाएवंमंत्रऊह्यः ओंसर्गायसुसंक्षेपायविस्तरायस्वाहेतिओंनमःसर्गायसुसंक्षेपायविस्तरायेतिचभूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहेतिवदनेकपदतोऽप्येकना मत्वंज्ञेयं ३ पर्ययोनरःपरितःअयतेव्याप्नोतीतिपर्ययःसचनरोजीवःसमष्टिजीवोवैश्वानरइत्यर्थः ४ ऋतुः ५ संवत्सरः ६ मासः ७ पक्षः ८ संख्यासमापनःऋत्वादिसंख्यासमाप्तिरूपःसंक्रांति दर्शपूर्णमासादिरूपः ९ ॥ ४१ ॥ कलाः ९१० काष्ठाः ११ लवाः १२ मात्रा १३ मुहूर्ताहःक्षपाइतिसमस्तंनाम १४ क्षणाःऋत्वाद्याःकालावयवाःस्पष्टार्थाः १५ विश्वक्षेत्रंब्रह्मांडवृक्षस्याल वालंचिन्मात्रं १६ प्रजाबीजंप्रजानांबीजंमायाविशिष्टचैतन्यरूपमव्यक्तं १७ लिंगंमहत्तत्त्वं १८ आद्योनिर्गमःअंकुररूपीअहमितिप्रथमोऽध्यासः १९ ॥ ४२ ॥ सत्कार्यं ९२० असत्कारणं २१ व्यक्तमिंद्रियग्राह्यं २२ अव्यक्तमहंनजानामीत्यनुभवैकवेद्यमज्ञानं २३ पिता २४ माता २५ पितामहः २६ स्वर्गद्वारंतपः २७ प्रजाद्वारंरागः २८ मोक्षद्वारंवैराग्यं २९ त्रिविष्टपंस्वर्ग

व्यासःसर्गःसुसंक्षेपोविस्तरःपर्ययोनरः ॥ ऋतुःसंवत्सरोमासःपक्षःसंख्यासमापनः ८ ॥ ४१ ॥ कलाकाष्ठालवामात्रामुहूर्ताहःक्षपाःक्षणाः ॥ विश्वक्षेत्रंप्रजा बीजंलिंगमाद्यस्तुनिर्गमः ९ ॥ ४२ ॥ सदसद्व्यक्तमव्यक्तंपितामातापितामहः ॥ स्वर्गद्वारंप्रजाद्वारंमोक्षद्वारंत्रिविष्टपम् ११ ॥ ४३ ॥ निर्वाणंह्लादनश्चैव ब्रह्मलोकःपरागतिः ॥ देवासुरविनिर्मातादेवासुरपरायणः ६ ॥ ४४ ॥ देवासुरगुरुर्देवोदेवासुरनमस्कृतः ॥ देवासुरमहामात्रोदेवासुरगणाश्रयः ९ ॥४५॥ देवासुरगणाध्यक्षोदेवासुरगणाग्रणीः ॥ देवातिदेवोदेवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ५ ॥ ४६ ॥ देवासुरेश्वरोविश्वोदेवासुरमहेश्वरः ॥ सर्वदेवमयोऽचिंत्योदेवतात्मा ऽऽत्मसंभवः ७ ॥ ४७ ॥ उद्भित्त्रिविक्रमोवैद्योविरजोनीरजोऽमरः ॥ ईड्योहस्तीश्वरोव्याघ्रोदेवसिंहोनरर्षभः ८ ॥ १४८ ॥

साधनधर्मः ९३० ॥ ४३ ॥ निर्वाणंमोक्षः ३१ ह्लादनःआनंदयिताएषह्येवानंदयतीतिश्रुतेः ३२ ब्रह्मलोकःसत्यलोकः ३३ परागतिस्ततोऽप्यधिकागतिर्गंतव्यः ३४ देवासुरविनिर्माता ३५ देवासुरपरायणःपुंस्त्वमार्षं ३६ ॥ ४४ ॥ देवासुरगुरुःबृहस्पतिशुक्ररूपः ३७ देवोविजिगीषुः ३८ देवासुरनमस्कृतः ३९ देवासुरमहामात्रःमहामात्रःश्रेष्ठः ९४० देवासुरगणाश्रयःआश्रयणीयः ४१ ॥ ४५ ॥ देवासुरगणाध्यक्षइंद्रविरोचनादिरूपः ४२ देवासुरगणाग्रणीःस्वामिकार्तिकेयकेशिदैत्यरूपः ४३ देवातिदेवःइंद्रियाण्यतिक्रम्यस्वयमेवप्रकाशमानः ४४ देवर्षिर्नारदादिरूपः ४५ देवासुरवरप्रदोब्रह्मरुद्रादिरूपेण ४६ ॥ ४६ ॥ देवासुरेश्वरस्तेषामंतर्यामी ४७ विश्वःविशत्यस्मिन्नितिविश्वःजगद्गर्भेशयः ४८ देवासुरमहेश्वरःअंतर्यामिणईश्वरस्याप्यधिष्ठानमतो महेश्वरः ४९ सर्वदेवमयः । अग्निर्मूर्धाचक्षुषीचंद्रसूर्यावित्यादिश्रुतेः ९५० अचिंत्यःनास्तिचिंत्योऽन्योयस्ययस्माद्वा ५१ देवतात्मादेवतानामंतरात्माप्रत्यग्रूपः ५२ आत्मसंभवःस्वतःसिद्धः ५३ ॥ ४७ ॥ उद्भित्उद्भिद्याविर्भवतीतिवाफलंउद्भिनत्तीतिवास्थावररूपोयज्ञादिरूपोवा ५४ त्रिविक्रमःत्रीणिभुवनानिक्रमतइतिवामनः ५५ वैद्योविद्यावान् ५६ विरजःनिर्मलः ५७ नीरजःरजोगुणहीनः ५८ अमरःविनाशहीनः ५९ ईड्यः स्तुत्यः ९६० हस्तीश्वरःकालहस्तीश्वराख्यवायव्यलिंगरूपः ६१ व्याघ्रोव्याघ्रेश्वरनामकलिंगरूपः ६२ देवसिंहःदेवेषुपराक्रमी ६३ नरर्षभःनरेष्वपिश्रेष्ठः ६४ ॥ ४८ ॥

॥१९॥

विबुधःविशेषेणप्राज्ञः ६५ अग्रवरःअग्रेहणोतियज्ञभागादिकमित्यग्रवरः ६६ सूक्ष्मःदुर्लक्ष्यः ६७ सर्वदेवःतत्तदेवतासुकार्त्स्न्येनपरिसमाप्तः ६८ तपोमयःतपःप्रधानः ६९ सुयुक्तःसुत रांयुक्तःसन्नद्धः ९७० शोभनःकल्याणः ७१ वज्रीवज्रायुधः ७२ प्रासानामायुधविशेषाणांप्रभव उत्पत्तिस्थानं ७३ अव्ययःनविविधेनरूपेणएतिप्राप्नोत्येनंसाधकइत्यव्ययःएकाग्रचित्त प्राप्यः एरच्प्रत्ययांतोऽयं ७४ ॥ ४९ ॥ गुहःकुमारः ७५ कांतःकस्यसुखस्यअंतःसीमाआनंदस्यपराकाष्ठेत्यर्थः ७६ निजःसर्गःसृज्यतइतिसर्गस्तस्यविशेषणंनिजःस्वस्मादनन्यः ७७ प वित्रंपविर्वज्रंतत्तुल्यंमृत्युदुःखंतस्मात्त्रायतइतिपवित्रं ७८ अतएवसर्वपावनःसर्वेषांब्रह्मादीनामपिशुद्धिकरः ७९ शृंगीवृषभादिरूपः ९८० शृंगप्रियःपर्वतशिखराश्रयः ८१ बभ्रुःशनैश्वरः ८२ राजराजःकुबेरः ८३ निरामयःनिर्दोषः ८४ ॥ १५० ॥ अभिरामःप्रीतिजनकः ८५ सुरगणःदेवसंघरूपः ८६ विरामःसर्वोपरमरूपः ८७ सर्वसाधनःसर्वाणिआश्रमकर्माणियद र्थानियेसाधनानियस्मिन्निति ८८ ललाटाक्षः ८९ विश्वदेवःविश्वैर्ब्रह्मांडकंदुकैर्दीव्यतिक्रीडतइति ९९० हरिणःमृगरूपः ९१ ब्रह्मवर्चसंविद्यातपःसमुद्भवंतेजःतद्वान् अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोऽयं ९२ ॥ ५१ ॥ स्थावराणांपतिःहिमाचलादिरूपः ९३ नियमेंद्रियवर्धनःनियमैर्निग्रहैःकृत्वाइंद्रियाणांसमनस्कानांवर्धनोहिंसकःक्षीणमनालब्धसमाधिरित्यर्थः ९४ सिद्धार्थःनित्यसिद्धएवमोक्षोज्ञा नापगममात्रेणकंठगतविस्मृतचामीकरवदर्थोऽर्थनीयोयस्यससिद्धार्थःतत्वज्ञानार्थी ९५ अतएवसिद्धभूतार्थःपूर्वसिद्धःपश्चाद्भूतःसाधितःसिद्धभूतः पूर्वकालैकेतिसमासः सचासौअर्थश्चासिद्धभूतार्थः उक्तविधामोक्षः ९६ अतएवअचिंत्यःचिंत्यादुपास्यादन्यःप्रत्यगात्मत्वात् 'तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते'इतिश्रुतेश्च ९७ सत्यव्रतःसत्यंब्रह्मतदर्थान्येवव्रतानितपांसियस्य ९८ शुचिः

विबुधोऽग्रवरःसूक्ष्मःसर्वदेवस्तपोमयः ॥ सुयुक्तःशोभनोवज्रीप्रासानांप्रभवोऽव्ययः १० ॥ ४९ ॥ गुहःकांतोनिजःसर्गःपवित्रंसर्वपावनः ॥ शृंगीशृंगप्रियोबभ्रू राजराजोनिरामयः ११ ॥१५०॥ अभिरामःसुरगणोविरामःसर्वसाधनः ॥ ललाटाक्षोविश्वदेवोहरिणोब्रह्मवर्चसः ८ ॥ ५१ ॥ स्थावराणांपतिश्चैवनियमेंद्रियव र्धनः ॥ सिद्धार्थःसिद्धभूतार्थोऽचिंत्यःसत्यव्रतःशुचिः ७ ॥५२॥ व्रताधिपःपरंब्रह्मभक्तानांपरमागतिः ॥ विमुक्तोमुक्ततेजाश्चश्रीमान्श्रीवर्धनोजगत् ९॥१५३॥

निर्मलचित्तः ९९ ॥ १९२ ॥ व्रताधिपःतत्तद्व्रतफलप्रदः १००० इतिदशमंशतकं ॥ परंविश्वतैजसप्राज्ञेभ्योऽपरब्रह्मभ्यःपरंतुरीयंशिवाख्यं । 'शिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंते'इतिश्रुतिप्रसिद्धं १ अतएवब्र ह्मदेशतःकालतोवस्तुतश्चपरिच्छेदशून्यं । 'नेहनानास्तिकिंचन'इतिश्रुतेर्विश्वादीनामनृतत्वेनस्वगतभेदस्याप्यभावादखंडैकरसंवस्तुतन्मात्रं २ भक्तानांपरमागतिः भंजोआमर्दनेऽस्यरूपंभक्तानां विश्वादिषुपूर्वपूर्वस्यउत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन्प्रविलापनलक्षणंआमर्दनंसैंधवखिल्यसलिलन्यायेनकुर्वतांपरमानिरतिशयागतिःकैवल्यरूपाविश्रांतिः ३ विमुक्तःदेहांतेविशेषेणमुक्तः ४ कुतोविमुक्तत्वमत आह मुक्ततेजाइति तेजःपदेनात्रलिंगशरीरमुच्यते तत्मुक्तंतेजोऽनेनेतितथा ५ मुक्ततेजस्त्वमपिकुतःयतःश्रीमान्योगैश्वर्यवान् तथाहि योगीजितमृत्युर्यथाकामंभीष्मवदिहैवातिष्ठतिब्रह्मलोकं वामूर्धन्यनाड्यागच्छति । इहैवलिंगशरीरंकवचवद्धात्यक्त्वाविशुद्धंकैवल्यमाप्नोति ६ श्रीमत्त्वमपिकुतःयतःश्रीवर्धनः । 'ऋचःसामानियजूंषि साहिश्रीरमृतासतां'इतिश्रुतेर्वेदत्रयरूपांश्रियंकर्मो पास्तिज्ञानकांडात्मिकांवर्धयतितत्तदुक्तार्थानुष्ठानेनसम्यक्परिपोषयतिसश्रीवर्धनः ७ जगत्अव्याकृतादिघटांतनश्वरवस्तुरूपःगच्छतिनित्यंरूपांतरंप्राप्नोतीतिजगदितिव्युत्पत्तेःप्रधानादीनाम पिजगत्वं । चलंगुणवृत्तमितिकापिलसिद्धांताच्च । एवंचयआदौस्थिरउक्तःसएवजगदित्युक्तेस्थिरेभूमात्मनिजगत्कल्पितमित्युक्तंभवति 'ततश्चात्मैवेदंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वंतत्त्वमस्यहंब्रह्मास्म्यय मात्मा'इत्यादिशास्त्रसिद्धंब्रह्माद्वैतंप्रतिपादितंभवतीतिशिवम् १००८ ॥ इतिनाम्नामष्टाधिकंदशमंशतकंसमाप्तम् ॥ १९२ ॥

यथेति बहूनांमध्येसहस्रंप्रधानानिनामान्युद्धृत्यस्तुतोऽसीत्यर्थस्यार्थः १४ । ५५ । ५६ । ५७ एतद्धीति परमंब्रह्मउत्कृष्टाब्रह्मप्राप्तिसाधनभूताविद्या एतांजपन्परंब्रह्मकैवल्यमधिगच्छती त्यध्याहृत्ययोज्यं ५८ आत्मसंस्थाकरःआत्मनिप्रतीचिसंस्थाऽनन्यव्यापाररूपापरिसमाप्तिस्तांकरोति मोक्षप्रदइत्यर्थः ५९ तथैवेति बहुभिर्जन्मभिरीशानंस्तवैःस्तुवंतस्तुष्यंतिचरमंतिचे तिप्रथमद्वितीयचतुर्थस्थैरन्वयः १६० भक्त्याआराध्योऽयमितिनिश्चयेन भावेनप्रीत्या ६१ व्रजन्नित्याद्येकवचनानिबहुवचनार्थानि । सुपांसुलुगितिवाविभक्तेरार्षःलुः ६२ । ६३ । ६४

यथाप्रधानंभगवानितिभक्त्यास्तुतोमया ॥ यन्नब्रह्मादयोदेवाविदुस्तत्त्वेननर्षयः १५४ स्तोतव्यमर्च्यंवंद्यंचकःस्तोष्यतिजगत्पतिम् ॥ भक्त्यात्वेवंपुरस्कृत्य मयायज्ञपतिर्विभुः ५५ ततोऽभ्यनुज्ञांसंप्राप्यस्तुतोमतिमतांवरः ॥ शिवमेभिःस्तुवन्देवंनामभिःपुष्टिवर्धनैः ५६ नित्ययुक्तःशुचिर्भक्तःप्राप्नोत्यात्मानमा त्मना ५७ एतद्धिपरमंब्रह्मपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चस्तुवंत्येतेनतत्परम् ५८ स्तूयमानोमहादेवस्तुष्यतेनियतात्मभिः ॥ भक्तानुकंपीभगवा नात्मसंस्थाकरोविभुः ५९ तथैवचमनुष्येषुयेमनुष्याःप्रधानतः ॥ आस्तिकाःश्रद्दधानाश्चबहुभिर्जन्मभिःस्तवैः १६० भक्त्याह्यनन्यमीशानंपरंदेवंसनातनम् ॥ कर्मणामनसावाचाभावेनामिततेजसः ६१ शयानाजाग्रमाणाश्चव्रजन्नुपविशंस्तथा ॥ उन्मिषन्निमिषंश्चैवचिंतयंतःपुनःपुनः ६२ शृण्वंतःश्रावयंतश्चकथयंत श्चतेभवम् ॥ स्तुवंतःस्तूयमानाश्चतुष्यंतिचरमंतिच ६३ जन्मकोटिसहस्रेषुनानासंसारयोनिषु ॥ जंतोर्विगतपापस्यभवेभक्तिःप्रजायते ६४ उत्पन्नाचभवे भक्तिरनन्यासर्वभावतः ॥ भाविनःकारणेचास्यसर्वयुक्तस्यसर्वथा ६५ एतद्देवेषुदुष्प्रापंमनुष्येषुनलभ्यते ॥ निर्विघ्नानिश्चलारुद्रेभक्तिरव्यभिचारिणी ६६ तस्यैवचप्रसादेनभक्तिरुत्पद्यतेनृणाम् ॥ येनयांतिपरांसिद्धिंतद्भागवतचेतसः ६७ येसर्वभावानुगताःप्रपद्यंतेमहेश्वरम् ॥ प्रपन्नवत्सलोदेवःसंसारात्तान्समु द्धरेत् ६८ एवमन्येविकुर्वंतिदेवाःसंसारमोचनम् ॥ मनुष्याणामृतेदेवंनान्याशक्तिस्तपोबलम् ६९ इतितेनेंद्रकल्पेनभगवान्सदसत्पतिः ॥ कृत्तिवासाःस्तु तःकृष्णतंडिनाशुभबुद्धिना १७० स्तवमेतंभगवतोब्रह्मास्वयमधारयत् ॥ गीयतेचसबुद्ध्येतब्रह्माशंकरसन्निधौ ७१ इदंपुण्यंपवित्रंचसर्वदापापनाशनम् ॥ योगदंमोक्षदंचैवस्वर्गदंतोषदंतथा ७२ एवमेतत्पठंतेयएकभक्त्यातुशंकरम् ॥ यागतिःसांख्ययोगानांव्रजंत्येतांगतिंतदा ७३ स्तवमेतंप्रयत्नेनसदारुद्रस्य सन्निधौ ॥ अब्दमेकंचरेद्भक्तःप्राप्नुयादीप्सितंफलम् ७४ एतद्रहस्यंपरमंब्रह्मणोहृदिसंस्थितम् ॥ ब्रह्माप्रोवाचशक्रायशक्रःप्रोवाचमृत्यवे १७५

अनन्याअभेदेनशिवोऽहमस्मीतिभावनया । तथाचश्रुतिः । 'अथयोऽन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योऽहमस्मीतिनसवेदयथापशुरेवसदेवतानाम्'इतिभेदेनोपासनंनिंदति भवेशिवेकारणेभक्तिर स्यपुंसःभाविनोभाग्यात्सर्वयुक्तस्यसर्वसाधनवतःसर्वथासर्वैःप्रकारैरुत्पन्नाभवतीतिसंबंधः ६५ । ६६ । ६७ । ६८ एवमिति संसारमोचनंदेवमृतेऽन्येदेवाःमनुष्याणांतपोबलंविकुर्वंतिनाशयंती तिसंबंधः तेषांयतोऽन्याशक्तिर्नास्ति ६९ इतिहेतोःतेनतंडिना १७० गीयतेचसंस्तवोब्रह्मणाशंकरसान्निध्यावतस्तंब्रह्माब्राह्मणोबुद्ध्येतजानीयात् ७१ स्पष्टार्थोग्रंथशेषः ७२ । ७३ । ७४ । ७५

७६ । ७७ ।७८ ।७९ ।८० ।८१ । १८२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ महायोगीति पठस्वस्तवमितिशेषः हेपुत्रयुधिष्ठिर १ । २ ।३ । ४ आलं

मृत्युःप्रोवाचरुद्रेभ्योरुद्रेभ्यस्तंडिमागमत् ॥ महतातपसाप्राप्तस्तंडिनाब्रह्मसद्मनि ७६ तंडिःप्रोवाचशुक्रायगौतमायचभार्गवः ॥ वैवस्वतायमनवेगौतमः प्राहमाधव ७७ नारायणायसाध्यायसमाधिष्ठायधीमते ॥ यमायप्राहभगवान्साध्योनारायणोऽच्युतः ७८ नाचिकेतायभगवानाहवैवस्वतोयमः ॥ मार्कंडेयायवार्ष्णेयनाचिकेतोऽभ्यभाषत ७९ मार्कंडेयान्मयाप्राप्तोनियमेनजनार्दन ॥ तवाप्यहममित्रघ्नस्तवंदद्यांह्यविश्रुतम् १८० स्वर्ग्यमारोग्यमायुष्यंधन्यंवेदेनसंमितम् ॥ नास्यविघ्नंविकुर्वंतिदानवायक्षराक्षसाः ८१ पिशाचायातुधानावागुह्यकाभुजगाअपि ॥ यःपठेतशुचिःपार्थब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ अभग्नयोगोवर्षंतुसोऽश्वमेधफलंलभेत् १८२ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेप० दानधर्मेमहादेवसहस्रनामस्तोत्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ महायोगीततःप्राहकृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥ पठस्वपुत्रभद्रंतेप्रीयतांतेमहेश्वरः १ पुरापुत्रमयामेरौतप्यतापरमंतपः ॥ पुत्रहेतोर्महाराजस्तवएषोऽनुकीर्तितः २ लब्धवानीप्सितान्कामानहंवैपांडुनंदन ॥ तथात्वमपिशर्वाद्धिसर्वान्कामानवाप्स्यसि ३ कपिलश्चततःप्राहसांख्यर्षिर्देवसंमतः ॥ मयाजन्मान्यनेकानिभक्त्याचाराधितोभवः ४ प्रीतश्चभगवान्ज्ञानंददौममभवांतकम् ॥ चारुशीर्षस्ततःप्राहशक्रस्यदयितःसखा ॥ आलंबायनइत्येवंविश्रुतःकरुणात्मकः ५ मयागोकर्णमासाद्यतपस्तप्त्वाशतंसमाः ॥ अयोनिजानांदांतानांधर्मज्ञानांसुवर्चसाम् ६ अजराणामदुःखानांशतवर्षसहस्रिणाम् ॥ लब्धंपुत्रशतंशर्वात्पुरापांडुनृपात्मज ७ वाल्मीकिश्चाहभगवान्युधिष्ठिरमिदंवचः ॥ विवादेसाग्निमुनिभिर्ब्रह्मघ्नोवैभवानिति ८ उक्तःक्षणेनचाविष्टस्तेनाधर्मेणभारत ॥ सोऽहमीशानमनघममोघंशरणंगतः ९ मुक्तश्चास्मिततःपापैस्ततोदुःखविनाशनः ॥ आहमांत्रिपुरघ्नोवैयशस्तेऽग्र्यंभविष्यति १० जामदग्न्यश्चकौंतेयमिदंधर्मभृतांवरः ॥ ऋषिमध्येस्थितःप्राहज्वलन्निवदिवाकरः ११ पितृविप्रवधेनाहमार्तोवैपांडवाग्रज ॥ शुचिर्भूत्वामहादेवंगतोस्मिशरणंनृप १२ नामभिश्चास्तुवंदेवंततस्तुष्टोऽभवद्भवः ॥ परशुंचततोदेवोदिव्यान्यस्त्राणिचैवमे १३ पापंचतेनभविताअजेयश्चभविष्यसि ॥ नतेप्रभवितामृत्युरजरश्चभविष्यसि १४ आहमांभगवानेवंशिखंडीशिववग्रहः ॥ तदवाप्तंचमेसर्वंप्रसादात्तस्यधीमतः १५ विश्वामित्रस्तदोवाचक्षत्रियोऽहंतदाभवम् ॥ ब्राह्मणोऽहंभवानीतिमयाचाराधितोभवः १६ तत्प्रसादान्मयाप्राप्तंब्राह्मण्यंदुर्लभंमहत् ॥ असितोदेवलश्चैवप्राहपांडुसुतंनृपम् १७ शापाच्छक्रस्यकौंतेयविभोधर्मोऽनशत्तदा ॥ तन्मेधर्मंयशश्चाग्र्यमायुश्चैवाददत्प्रभुः १८ ऋषिर्गृत्समदोनामशक्रस्यदयितःसखा ॥ प्राहाजमीढंभगवान्बृहस्पतिसमद्युतिः १९

बायनआलंबगोत्रः ५ । ६ हेपुत्र शतंपुत्राणामितिशेषः ७ विवादेवेदविपरीतवादे अग्निसहितैर्मुनिभिरुक्तइतिसंबंधः ८ तेनवेदविरोधजेन ९ । १० । ११ पितृतुल्याविप्राज्ज्येष्ठोभ्रातापितुःसमइतिस्मृतेर्ज्येष्ठाभ्रातरस्तेषांवधेन १२ । १३ । १४ शिखंडीकपर्दी शिवविग्रहःकल्याणशरीरः १५ । १६ । १७ शक्रस्यधर्मशास्त्रेकचिदन्यथाकरणात्कुपितस्य प्रभुःप्रार्थितःसन्नितिशेषः १८ । १९

२० उच्चारितेअन्ययेतिशेषः २१ पापंवितथामिनिवेशं त्यक्त्वासमीक्षस्वाविचारय । अयज्ञवाहिनंयज्ञवहतितंपापमवाक्षरंपाठमपराधं २२ । २३ । २४ । २५ । निधनेअंतेसत्यएवेत्यर्थः २६ साम्यमवैषम्यंयुवयोर्गृत्समदशतक्रत्वोः २७ परमुत्कृष्टंयथास्यात्तथा २८ नमेमयासमःपंडितोऽस्तिविद्ययाहेतुना २९ । ३० अर्थाद्धर्मस्यफलंकामस्यमूलंचार्थःसर्वस्मात्प्रियस्ततोऽपिप्रियोऽत

वरिष्ठोनामभगवांश्चाक्षुषस्यमनोःसुतः ॥ शतक्रतोरचिंत्यस्यसत्रेवर्षसहस्रिके २० वर्तमानेऽब्रवीद्वाक्यंसाम्निह्युच्चारितेमया ॥ रथंतरंद्विजश्रेष्ठनसम्यगितिवर्तते २१ समीक्षस्वपुनर्बुद्ध्यापापंत्यक्त्वाद्विजोत्तम ॥ अयज्ञवाहिनंपापमकार्षीस्त्वंसुदुर्मते २२ एवमुक्त्वामहाक्रोधःप्राहशंभुंपुनर्वचः ॥ प्रज्ञयारहितोदुःखीनित्यभीतोवनेचरः २३ दशवर्षसहस्राणिदशाष्टौचशतानिच ॥ नष्टपानीयपवनेमृगैरन्यैश्चवर्जिते २४ अयज्ञीयद्रुमेदेशेरुरुसिंहनिषेविते ॥ भविताल्वंमृगःक्रूरोमहादुःखसमन्वितः २५ तस्यवाक्यस्यनिधनेपार्थजातोह्यहंमृगः ॥ ततोमांशरणंप्राप्तंप्राहयोगीमहेश्वरः २६ अजरश्चामरश्चैवभवितादुःखवर्जितः ॥ साम्यंममास्तुतेसौख्यंयुवयोर्वर्धतांक्रतुः २७ अनुग्रहानेवमेषकरोतिभगवान्विभुः ॥ परंधाताविधाताचसुखदुःखेचसर्वदा २८ अचिंत्यएषभगवान्कर्मणामनसागिरा ॥ नमेतातयुधिश्रेष्ठविद्ययापंडितःसमः २९ वासुदेवस्तदोवाचपुनर्मतिमतांवरः ॥ सुवर्णाक्षोमहादेवस्तपसातोषितोमया ३० ततोऽथभगवानाहप्रीतोमांवैयुधिष्ठिर ॥ अर्थात्प्रियतरःकृष्णमत्प्रसादाद्भविष्यसि ३१ अपराजितश्चयुद्धेषुतेजश्चैवानलोपमम् ॥ एवंसहस्रशश्चान्यान्महादेवोवरंददौ ३२ मणिमंथेऽथशैलेवैपुरासंपूजितोमया ॥ वर्षायुतसहस्राणांसहस्रंशतमेवच ३३ ततोमांभगवान्प्रीतइदंवचनमब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेयस्तेमनसिवर्तते ३४ ततःप्रणम्यशिरसाइदंवचनमब्रुवम् ॥ यदिप्रीतोमहादेवोभक्त्यापरमयाप्रभुः ३५ नित्यकालंतवेशानभक्तिर्भवतुमेस्थिरा ॥ एवमस्त्वितिभगवांस्तत्रोक्त्वांतरधीयत ३६ ॥ जैगीषव्यउवाच ॥ ममाष्टगुणमैश्वर्यंदत्तंभगवतापुरा ॥ यत्नेनान्येनबलिनावाराणस्यांयुधिष्ठिर ३७ ॥ गर्गउवाच ॥ चतुःषष्ट्यंगमददत्कलाज्ञानंममाद्भुतम् ॥ सरस्वत्यास्तटेतुष्टोमनोयज्ञेनपांडव ३८ तुल्यंममसहस्रंतुसुतानांब्रह्मवादिनाम् ॥ आयुश्चैवसपुत्रस्यसंवत्सरशतायुतम् ३९ ॥ पराशरउवाच ॥ प्रसाद्येहपुराशर्वंमनसाऽचिंतयंनृप ॥ महातपामहातेजामहायोगीमहायशाः ४० वेदव्यासःश्रियावासोब्राह्मणःकरुणान्वितः ॥ अप्यसावीप्सितःपुत्रोममस्याद्वैमहेश्वरात् ४१ इतिमत्वाहृदिमतंप्राहमांसुरसत्तमः ॥ मयिसंभावनायास्याःफलात्कृष्णोभविष्यति ४२ सावर्णस्यमनोःसर्गेसप्तर्षिश्चभविष्यति ॥ वेदानांचसवैवक्ताकुरुवंशकरस्तथा ४३ इतिहासस्यकर्ताचपुत्रस्तेजगतोहितः ॥ भविष्यतिमहेंद्रस्यदयितःसमहामुनिः ४४

रात्मातत्तुल्यःसर्वेषांभविष्यसीत्यर्थः ३१ । ३२ पुरापूर्वावतारे ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ चतुःषष्टिरंगान्यवयवायस्यकलासमूहज्ञानस्यतत् मनोयज्ञेनमानसेनपूजनेन ३८ । ३९ । ४० ४१ इतिमयहृदिस्थितंमतंमत्वासुरसत्तमोमांप्राह यातवमयिसंभावनाएतस्मात्फलमहंप्राप्स्येइत्यस्याःफलात्पुण्यात्तवकृष्णोनामपुत्रोभविष्यति ४२ । ४३ । ४४

४५ । ४६ । ४७ । ४८ पादाच्चतुर्थात् तपःशौचंदयासत्यमितिचत्वारोधर्मस्यपादास्तेषांचतुर्थात्सत्याद्येतवात्माशरीरं ४९ । ५० । ५१ पितरंद्रष्टुमेवेतिबुद्ध्याग्रहमागतः ५२ दुःखितावैधव्य दुःखेन ५३ । ५४ । ५५ क्षयेगृहेविशप्रविश ५६ शरणाकुरून्वाय्वाघातेनवास्वयंवापक्वतयाफलानामधःपतनेनविशरणंशरणातत्प्रधानाःकुरवोऽन्नानिशरणाकुरवस्तान् । शूनिशरणेऽस्माद्धा

अजरश्चामरश्चैवपराशरसुतस्तव ॥ एवमुक्त्वासभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ४५ युधिष्ठिरमहायोगीवीर्यवानक्षयोऽव्ययः ॥ मांडव्यउवाच ॥ अचौरश्चौरशंकायां शूलेभिन्नोह्यहंतदा ४६ तत्रस्थेनस्तुतोदेवःप्राहमांवैनरेश्वर ॥ मोक्षंप्राप्स्यसिशूलाच्चजीविष्यसिसमार्बुदम् ४७ रुजाशूलकृताचैवनतेविप्रभविष्यति ॥ आधिभिर्व्याधिभिश्चैववर्जितस्त्वंभविष्यसि ४८ पादाच्चतुर्थात्संभूतआत्मायस्मान्मुनेतव ॥ त्वंभविष्यस्यनुपमोजन्मवैसफलंकुरु ४९ तीर्थाभिषेकंसकलंत्वमविघ्नेनचाप्स्यसि ॥ स्वर्गंचैवाक्षयंविप्रविदधामितवोर्जितम् ५० एवमुक्त्वातुभगवान्वरेण्योवृषवाहनः ॥ महेश्वरोमहाराजकृत्तिवासामहाद्युतिः ५१ सगणोदैवतश्रेष्ठस्तत्रैवांतरधीयत ॥ गालवउवाच ॥ विश्वामित्राभ्यनुज्ञातोह्यहंपितरमागतः ५२ अब्रवीन्मांततोमातादुःखितारुदतीभृशम् ॥ कौशिकेनाभ्यनुज्ञातं पुत्रंवेदविभूषितम् ५३ नतातरुणंदांतंपितात्वांपश्यतेऽनघ ॥ श्रुत्वाजनन्यावचनंनिराशोगुरुदर्शने ५४ नियतात्मामहादेवमपश्यंसोऽब्रवीच्चमाम् ॥ पितामाताचतेत्वंचपुत्रमृत्युविवर्जिताः ५५ भविष्यथविशक्षिप्रंद्रष्टासिपितरंक्षये ॥ अनुज्ञातोभगवतागृहंगत्वायुधिष्ठिर ५६ अपश्यंपितरंतातइष्टिंकृत्वाविनिःसृतम् ॥ उपस्पृश्यगृहीत्वेध्मंकुशांश्चशरणाकुरून् ५७ तान्विसृज्यचमांप्राहपितासास्राविलेक्षणः ॥ प्रणमंतंपरिष्वज्यमूर्ध्न्युपाघ्रायपांडव ५८ दिष्ट्याद्दृष्टोऽसिमेपुत्रकृतविद्यइहागतः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतान्यत्यद्भुतान्येवकर्माण्यथमहात्मनः ५९ प्रोक्तानिमुनिभिःश्रुत्वाविस्मयामासपांडवः ॥ ततःकृष्णोऽब्रवीद्वाक्यंपुनर्मतिमतांवरः ६० युधिष्ठिरंधर्मनिधिंपुरुहूतमिवेश्वरः ॥ वासुदेवउवाच ॥ उपमन्युर्मयिप्राहतपन्निवदिवाकरः ६१ अशुभैःपापकर्माणोयेनराःकलुषीकृताः ॥ ईशानंनप्रपद्यंतेतमोराजसवृत्तयः ६२ ईश्वरंसंप्रपद्यंतेद्विजाभावितभावनाः ॥ सर्वथावर्तमानोऽपियोभक्तःपरमेश्वरे ६३ सदृशोऽरण्यवासीनांमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ ब्रह्मत्वंकेशवत्वंवाशक्रत्वंवासुरैःसह ६४ त्रैलोक्यस्याधिपत्यंवातुष्टोरुद्रःप्रयच्छति ॥ मनसापिशिवंतातयेप्रपद्यंतिमानवाः ६५ विधूयसर्वपापानिदेवैःसहवसंतिते ॥ भित्त्वाभित्त्वाचकूलानिहुत्वासर्वमिदंजगत् ६६ यजेदेवंविरूपाक्षंनसपापेनलिप्यते ॥ सर्वलक्षणहीनोऽपियुक्तोवासर्वपातकैः ६७ सर्वंतुदतितत्पापंभावयञ्छिवमात्मना ॥ कीटपक्षिपतंगानांतिरश्चामपिकेशव ६८ महादेवप्रपन्नानांनभयंविद्यतेक्वचित् ॥ एवमेवमहादेवंभक्तायेमानवाभुवि ६९ नतेसंसारवशगाइतिमेनिश्चितामतिः ॥ ततःकृष्णोऽब्रवीद्वाक्यंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ७०

वेल्युः। 'कुरुर्नृपांतरेभक्ते'इतिमेदिनी भक्तओदनः ५७ सास्रत्वादाविलेक्षणोयस्य ५८ । ५९ । ६० ईश्वरोविष्णु [illegible] ६५ कूलानिग्रहतटाकादीनि । 'ग्रहेकूलंतटेकूपेसैन्यपृष्ठतडाकयोः'इतिमेदिनी ६६ । ६७ आत्मनाचित्तेन ६८ । ६९ । ७०

आदित्यचंद्रावित्यादिसर्वेशर्वाज्जातंविद्धीतिसप्तमस्थेनान्वयः ७१ सत्त्वंब्रह्मतत्त्वात्वेवकोवेदउपनिषत् प्राधान्यात्पृथक्कीर्तनं वेदवाहाःवेदपाठकाः हव्यंहविर्देवोभागः ७२ । ७३ आग्र्यासूक्ष्माब्रह्माकाराधीवृत्तिः ७४ धूमपाःधूमेनैवतृप्यंतः वाचाविरुद्धावाङ्नियमनशीलाः निर्माणममेकधाभवनंयोगेनानेकशरीरधारणंतत्ररताः ७५ चिंत्यद्योताःसंकल्पितमात्रंवस्तुयेषांसद्यःपुरतःप्रकाशतेतादृशाः ७६ । ७७ तत्संभूताइति भूमेःसकाशाद्बीजानीवाव्याकृताकाशाख्यादीश्वराः भूतकृतोवियदादिस्रष्टारस्ततएवानंदमात्रशरीराच्चतुर्थात्संभूताः । तेचवरेण्याः उपासकैःशुद्धतत्त्वमेप्सुभिर्वरणीयाः पूर्वबीजाद्बीजांतरमिवानादौसृष्टिप्रवाहेपूर्वपूर्वस्मादीशादुत्तरउत्तरईशोभूमभूमावुत्पद्यतेइत्याशयेनोक्तं पुरातनीमिति यथाबीजशक्त्याशुद्धायांभुविविद्य

विष्णुरुवाच ॥ आदित्यचंद्रावनिलानलौचद्यौर्भूमिरापोवसवोऽथविश्वे ॥ धातार्यमाशुक्रबृहस्पतीचरुद्राःससाध्यावरुणोऽथगोपः ७१ ब्रह्माशक्रोमारुतोब्रह्मसत्यंवेदायज्ञादक्षिणावेदवाहाः ॥ सोमोयष्टायच्चहव्यंहविश्चरक्षादीक्षासंयमायेचकेचित् ७२ स्वाहावौषट्ब्राह्मणाःसौरभेयीधर्मंचाग्र्यंकालचक्रंबलंच ॥ यशोदमोबुद्धिमतांस्थितिश्चशुभाशुभंयेमुनयश्चसप्त ७३ अग्र्याबुद्धिर्मनसादर्शनेचस्पर्शश्चाग्र्यःकर्मणांयाचसिद्धिः ॥ गणादेवानामूष्मपाःसोमपाश्चलेखाःसुयामास्तुषिताब्रह्मकायाः ७४ आभासुरागंधपाधूमपाश्चवाचाविरुद्धाश्चमनोविरुद्धाः ॥ शुद्धाश्चनिर्माणरताश्चदेवाःस्पर्शाशनादर्शपाआज्यपाश्च ७५ चिंत्यद्योतायेचदेवेषुमुख्यायेचाप्यन्येदेवताश्चाजमीढ ॥ सुपर्णगंधर्वपिशाचदानवायक्षास्तथाचारणपन्नगाश्च ७६ स्थूलंसूक्ष्मंमृदुचाप्यसूक्ष्मंदुःखंसुखंदुःखमनंतरंच ॥ सांख्यंयोगंतत्पराणांपरंचशर्वाज्जातंविद्धियत्कीर्तितंमे ७७ तत्संभूताभूतकृतोवरेण्याःसर्वेदेवाभुवनस्यास्यगोपाः ॥ आविश्येमांधरणींयेभ्यरक्षन्पुरातनींतस्यदेवस्यसृष्टिम् ७८ विचिन्वंतस्तपसातत्स्थवीयःकिंचित्तत्त्वंप्राणहेतोर्नतोऽस्मि ॥ ददातुदेवःसवरानिहेष्टानभिष्टुतोनःप्रभुरव्ययःसदा ७९ इमंस्तवंसन्नियतेंद्रियश्चभूत्वाशुचिर्यःपुरुषःपठेत ॥ अभग्नयोगोनियतोमासमेकंसंप्राप्नुयादश्वमेधेफलंयत् ८० वेदान्कृत्स्नान्ब्राह्मणःप्राप्नुयात्तुजयेन्नृपःपार्थमहींचकृत्स्नाम् ॥ वैश्योलाभंप्राप्नुयान्नैपुणंचशूद्रोगतिंप्रेत्यतथासुखंच ८१ स्तवराजमिमंकृत्वारुद्रायदधिरेमनः ॥ सर्वदोषापहंपुण्यंपवित्रंचयशस्विनः ८२

मानबामृद्रक्षीक्रियतएवमीश्वरशक्त्याआनंदाचिन्मात्रंवस्तुविश्वाकारंक्रियतइति । तेनशक्तिविनाकथंकेवलादुत्पत्तिरित्यपास्तं शक्त्यनादित्वस्याभ्युपगमात् । एतेनबीजशक्तेर्भर्जनेनेवज्ञानेनजीवगताविद्या [illegible] ग्निनादाहेसतिमुक्तानांपुनरनुत्पत्तिःकेवलीभावश्चव्याख्यातः ७८ यत्तपसाध्यानेनविचिन्वंतःविचिन्वंत्यालोचयंतीश्वरंसूत्रंविराजंवातत्सर्वंततःस्थवीयःस्थूल [illegible] । अतःकारणात्प्राणहेतोर्जीवनार्थंमोक्षार्थंकिंचिद्वाङ्मनसयोरगोचरंतत्त्वंनतोऽस्मिशरणीभूयप्राप्तोऽस्मि । सएवेश्वरोभूत्वावरान्ददातु भूमिर्बीजाद्यात्मतांगत्वाजनांस्तर्पयतितद्वत् ७९ इमंभीष्मवाक्यादारभ्यतावत्पर्यंतम् ८० । ८२ कृत्वाशरणीकृत्य रुद्रायरुद्रे निदधिरेप्रविलापितवंतः ८२

८३ ॥ नामूर्तमूर्तिभेदःकलमिवलिपिभिद्रेतुमीष्टेकथंचिद्वीजंत्रामूर्तभेदोध्वनिमिवकलभिव्यंजकाम्यत्वजन्मा ॥ कोभिव्याद्वीजबीजंलमिवलिपिभिदामूर्तिभेदेनमंदस्तेनाद्वैतंचतुर्थशिवमुपनिषदिज्ञात
मात्मानमीहे॥१॥इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेदानधर्मेषुमेघवाहनोपाख्यानेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ तमेवशरणंव्रजेत्यथतमेवचाद्यंपरंप्रपद्यइतिसूचितंविस्तृतवान्हरिःपूरू
षम् । अथैतदुपलब्धयेविविधधर्मजातंवदन्विकुत्सयातियोषितःपरविरक्ततावाप्तये ज्ञेयंवस्तुश्रुत्वातज्ज्ञानसाधनंधर्मंशुश्रूषुः सहोभौचरतांधर्ममौमेवसानौजायापतीअग्निमादधीयातामितिधर्मप
त्नीसाहित्यंशास्त्रेदृश्यमानमाक्षिपतियदिदमिति पाणिग्रहणात्प्राक्साहित्याभावात्सहोभावितिवाक्यंव्याकुप्येतेतिभावः १ धर्मविशेषएवसाहित्यमपेक्ष्यतेनसर्वत्रेत्याशंक्यधर्मविकल्पयति आर्ष
इति ऋषिभिर्मंत्रैःप्रकाशितःश्रौतस्मार्तक्रियारूपआर्षः केवलंवेदविहितत्वाद्वा । प्राजापत्यःप्रजापतिनासंतानकर्मणाप्रथितःनापुत्रस्यलोकोऽस्तीतिश्रुतत्वादकरणेऽनिष्टदर्शनाद्वा । आसुरःअसु
षुरमंतेतेऽसुरास्तेषामयमासुरःकेवलमिंद्रियप्रीतिदर्शनाद्वासाहित्यमुक्तमित्यर्थः २ आद्यमाक्षिप्यसंदेहमाहार्धेन संदेहइति अत्रदोषंस्पष्टयति इहैवसाहित्यंदंपत्योर्दृश्यतेपरलोकेतयोःसाहित्यं

यावंत्यस्यशरीरेषुरोमकूपाणिभारत ॥ तावंत्यब्दसहस्राणिस्वर्गेवसतिमानवः ८३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिअनुशा०दानधर्मेमेघवाहनपर्वाख्याने अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यदिदंसहधर्मेतिप्रोच्यतेभरतर्षभ ॥ पाणिग्रहणकालेतुस्त्रीणामेतत्कथंस्मृतम् १ आर्षएषभवेद्धर्मःप्राजापत्योऽथवाऽऽसुरः ॥ यदेतत्सहधर्मेतिपूर्वमुक्तंमहर्षिभिः २ संदेहःसुमहानेषविरुद्धइतिमेमतिः ॥ इहयःसहधर्मोवैप्रेत्यायंविहितःक्व नु ३ स्वर्गोमृतानांभवतिसहधर्मःपितामह ॥ पूर्वमेकस्तुम्रियतेक्वचैकस्तिष्ठतेवद ४ नानाधर्मफलोपेतानानाकर्मनिवासिताः ॥ नानानिरयनिष्ठांतामानुषाबहवोयदा ५ अनृताःस्त्रियइत्येवंसूत्रकारोव्यवस्यति ॥ यदानृताःस्त्रियस्तातसहधर्मःकुतःस्मृतः ६ अनृताःस्त्रियइत्येवंवेदेष्वपिहिपठ्यते ॥ धर्मोऽयंपूर्विकासंज्ञाउपचारःक्रियाविधिः ७ गह्वरंप्रतिभात्येतन्ममचिंतयतोऽनिशम् ॥ निःसंदेहमिदंसर्वंपितामहयथाश्रुति ८ यदेतद्यादृशंचैतद्यथाचैतत्प्रवर्तितम् ॥ निखिलेनमहाप्राज्ञभवानेतद्ब्रवीतु मे ९ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ अष्टावक्रस्यसंवादंदिशयासहभारत १० निवेष्टुकामस्तुपुराअष्टावक्रोमहातपाः ॥ ऋषेरथवदन्यस्यववेकन्यांमहात्मनः ११ सुप्रभांनामवैनाम्नारूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ गुणप्रभावशीलेनचारित्रेणचशोभनाम् १२

क्वनुनकापीत्यर्थः ३ एतदेवोपपादयतिपूर्वमितिसार्धेन सत्यपिकर्मणिसाहित्येदंपत्योःस्वस्ववासनाभेदकृतोधर्मभेदोदुर्वारइत्यार्षप्रमाणंनिर्युक्तिकमित्यर्थः ४ । ५ प्रजार्थंसाहित्यमितिद्वितीयं पक्षंदूषयति अनृताःस्त्रियइति सूत्रकारोधर्मप्रवक्ताअनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभतेतिस्त्रीधर्मानाह । एवंचप्रजार्थंसाहित्यमप्यनुपपन्नं कुंडगोलकादीनामप्युत्पत्तिदर्शनात् ६ पूर्विकापूर्ववर्तिगौणीधर्मसंज्ञादांपत्यविधौ यथाभिक्षुकाणामयंधर्मोधूलिःपरगृहादितिवद्धर्मेऽपिधर्मपदप्रयोगइत्यर्थः । तत्रचपाणिग्रहणादेर्वेदविहितत्वमपियेनादिवत्पुरुषेच्छामनुरुध्यैवनतुवस्तुतस्तस्यधर्मत्वमित्याह उपचारःक्रियाविधिरिति ७ गह्वरंगहनंदुर्बोधमित्यर्थः ८ । ९ कामुकयोःरागतःप्राप्तोमिथुनीभावइतिनतत्रविधिरित्याख्यायिकामुखेनाह अत्रेत्यादिना । अयंभावः यथादर्शपूर्णमासात्पूर्वप्रयुक्तमपांप्रणयनमाश्रित्यगोदोहनेनपशुकामस्यप्रणयेदित्यादिविधयःप्रवर्तंते । एवंरागप्रयुक्तंदारसंग्रहमाश्रित्यधर्मप्रजाविधयःप्रवर्तंते । नीरागस्यतुनदारसंग्रहोविधीयतेनतरांतदुत्तरकालीनाधर्मप्रजादिविधयइति दिशयादिगभिमानिदेवतया १० निवेष्टुकामःदारसंग्रहार्थी ११ । १२

१३ मनोजहारेत्यनेनभर्तुःकामुकत्वंप्रदर्श्यस्त्रियाःकामुकत्वंविवरीतुंकथामाह ऋषिरित्यादिना १४ । १५ । १६ तालःकांस्यमयैर्वाद्यभांडैः शंपातालैःविद्युद्वदतिचपलैर्भ्रमणादिघटितैर्गीतनृत्याक्रि

सातस्यदृष्ट्वैवमनोजहारशुभलोचना ॥ वनराजीयथाचित्रावसंतेकुसुमाचिता १३ ऋषिस्तमाहदेयामेसुतातुभ्यंहितच्छृणु ॥ गच्छतावद्दिशंपुण्यामुत्तरांद्रक्ष्यसेततः १४ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ किंद्रष्टव्यंमयातत्रवक्तुमर्हतिमेभवान् ॥ तथेदानींमयाकार्यंयथावक्ष्यतिमांभवान् १५ ॥ वदान्यउवाच ॥ धनदंसमतिक्रम्यहिमवंतंचपर्वतम् ॥ रुद्रस्यायतनंदृष्ट्वासिद्धचारणसेवितम् १६ संहृष्टैःपार्षदैर्जुष्टंनृत्यद्भिर्विविधाननैः ॥ दिव्यांगरागैःपैशाचैर्वन्यैर्नानाविधैःप्रभोः १७ पाणितालसुतालैश्चशंपातालैःसमैस्तथा ॥ संप्रहृष्टैःप्रनृत्यद्भिःशर्वस्तत्रनिषेव्यते १८ इष्टंकिलगिरौस्थानंतद्दिव्यमितिशुश्रुम ॥ नित्यंसंनिहितोदेवस्तथातेपार्षदाःस्मृताः १९ तत्रदेव्यातपस्तप्तंशंकरार्थंसुदुश्चरम् ॥ अतस्तदिष्टंदेवस्यतथोमायाइतिश्रुतिः २० पूर्वेतत्रमहापार्श्वेदेवस्योत्तरतस्तथा ॥ ऋतवःकालरात्रिश्चयेदिव्यायेचमानुषाः २१ देवंचोपासतेसर्वेरूपिणःकिलतत्रह ॥ तदतिक्रम्यभवनंत्वयायातव्यमेवहि २२ ततोनीलंवनोद्देशंद्रक्ष्यसेमेघसन्निभम् ॥ रमणीयंमनोग्राहितत्रवैद्रक्ष्यसेस्त्रियम् २३ तपस्विनींमहाभागांवृद्धांदीक्षामनुष्ठिताम् ॥ द्रष्टव्यासात्वयातत्रसंपूज्याचैवयत्नतः २४ तांदृष्ट्वाविनिवृत्तस्त्वंततःपाणिंग्रहीष्यसि ॥ यद्येषसमयःसर्वःसाध्यतांतत्रगम्यताम् २५ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ तथास्तुसाधयिष्यामितत्रयास्याम्यसंशयम् ॥ यत्रत्वंवदसेसाधोभवान्भवतुसत्यवाक् २६ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोऽगच्छत्सभगवानुत्तरामुत्तरांदिशम् ॥ हिमवंतंगिरिश्रेष्ठंसिद्धचारणसेवितम् २७ सगत्वाद्विजशार्दूलोहिमवंतंमहागिरिम् ॥ अभ्यगच्छन्नदींपुण्यांबाहुदांधर्मशालिनीम् २८ अशोकेविमलेतीर्थेस्नात्वातर्प्यदेवताः ॥ तत्रवासायशयनेकौशेसुखमुवासह २९ ततोरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरुत्थायसद्विजः ॥ स्नात्वाप्रादुश्चकाराग्निंस्तुत्वाचैनंप्रधानतः ३० रुद्राणींरुद्रमासाद्यह्रदेतत्रसमाश्वसत् ॥ विश्रांतश्चसमुत्थायकैलासमभितोययौ ३१ सोऽपश्यत्कांचनद्वारंदीप्यमानमिवश्रिया ॥ मंदाकिनींचनलिनींधनदस्यमहात्मनः ३२ अथतेराक्षसाःसर्वेयेऽभिरक्षंतिपद्मिनीम् ॥ प्रत्युत्थिताभगवंतंमाणिभद्रपुरोगमाः ३३ सतान्प्रत्यर्चयामासराक्षसान्भीमविक्रमान् ॥ निवेदयतमांक्षिप्रंधनदायेतिचाब्रवीत् ३४ तेराक्षसास्तथाराजन्भगवंतमथाब्रुवन् ॥ असौवैश्रवणोराजास्वयमायातितेंऽतिकम् ३५ विदितोभगवानस्यकार्यमागमनस्ययत् ॥ पश्यैनंत्वंमहाभागंज्वलंतमिवतेजसा ३६ ततोवैश्रवणोऽभ्येत्यअष्टावक्रमनिंदितम् ॥ विधिवत्कुशलंपृष्ट्वातपोब्रह्मर्षिमब्रवीत् ३७ सुखंप्राप्तोभवान्कच्चित्किंवामत्तश्चिकीर्षति ॥ ब्रूहिसर्वंकरिष्यामियन्मांवक्ष्यसिवैद्विज ३८ भवनंप्रविशत्वंमेयथाकामंद्विजोत्तम ॥ सत्कृतःकृतकार्यश्चभवान्यास्यत्यविघ्नतः ३९

यामानविशेषः समैर्भ्रमणादिरहितैस्तैरेव १७ । १८
१९ । २० महापार्श्वेपर्वते २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ उत्तरांश्रेष्ठाम् २७ । २८ । २९ प्रधानतःप्रधानैर्वेदमंत्रैः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

४० । ४१ । भवच्छंदंमवदिच्छां ४२ । ४३ । ४४ । ४५ प्रनृताप्सरसःपदार्थाभिनयोवाक्यार्थाभिनयश्चयत्रवर्ततेतत्प्रनृत्तंतत्प्रियाःअप्सरसःप्रनृत्ताप्सरसःमध्यमपदलोपीसमासः ४६
४७ । ४८ हार्यःहरतीतिहार्यः ४९ । ५० भगवान्अष्टावक्रः । 'उत्पत्तिंचनिरोधंचभूतानामागतिंगतिं ॥ वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानिति ' । दिव्यैर्भोगैरजितोऽपिसर्वे

॥४०॥ प्राविशद्भवनंस्वंवैगृहीत्वातंद्विजोत्तमम् ॥ आसनंस्वंददौचैवपाद्यमर्घ्यंतथैवच ४० अथोपविष्टयोस्तत्रमणिभद्रपुरोगमाः ॥ निषेदुस्तत्रकौबेरायक्षगंधर्वकिन्नराः
४१ ततस्तेषांनिषण्णानांधनदोवाक्यमब्रवीत् ॥ भवच्छंदंसमाज्ञायनृत्येरन्नप्सरोगणाः ४२ आतिथ्यंपरमंकार्यंशुश्रूषाभवतस्तथा ॥ संवर्ततामित्युवाचमुनिर्मधु
रयागिरा ४३ अथोर्वरामिश्रकेशीरंभाचैवोर्वशीतथा ॥ अलंबुषाघृताचीचचित्राचित्रांगदारुचिः ४४ मनोहरासुकेशीचसुमुखीहासिनीप्रभा ॥ विद्युताप्रशमीदां
ताविद्योताररतिरेवच ४५ एताश्चान्याश्चवैबह्व्यःप्रनृत्ताप्सरसःशुभाः ॥ अवादयंश्चगंधर्वावाद्यानिविविधानिच ४६ अथप्रवृत्तेगांधर्वेदिव्येऋषिरुपाविशत् ॥ दि
व्यंसंवत्सरंतत्रारमतैषमहातपाः ४७ ततोवैश्रवणोराजाभगवंतमुवाचह ॥ साग्रंसंवत्सरोजातोविप्रेहतवपश्यतः ४८ हार्योऽयंविषयोब्रह्मन्गांधर्वोनामनामतः ॥
छंदतोवर्ततांविप्रयथावदतिवाभवान् ४९ अतिथिःपूजनीयस्त्वमिदंचभवतोगृहम् ॥ सर्वमाज्ञाप्यतामाशुपरवंतोवयंत्वयि ५० अथवैश्रवणंप्रीतोभगवान्प्रत्यभा
षत ॥ अर्चितोऽस्मियथान्यायंगमिष्यामिधनेश्वर ५१ प्रीतोऽस्मिसदृशंचैवतवसर्वंधनाधिप ॥ तवप्रसादाद्भगवन्महर्षेश्चमहात्मनः ५२ नियोगादद्ययास्यामि
वृद्धिमान्नृद्धिमान्भव ॥ अथनिष्क्रम्यभगवान्प्रययावुत्तरामुखः ५३ कैलासंमंदरंहैमंसर्वाननुचचारह ॥ तानतीत्यमहाशैलान्कैरातंस्थानमुत्तमम् ५४ प्रदक्षिणंत
थाचक्रेप्रयतःशिरसानतः ॥ धरणीमवतीर्याथपूतात्माऽसौतदाऽभवत् ५५ सतंप्रदक्षिणंकृत्वात्रिःशैलंचोत्तरामुखः ॥ समेनभूमिभागेनययौप्रीतिपुरस्कृतः ५६
ततोऽपरंवनोद्देशंरमणीयमपश्यत ॥ सर्वर्तुभिर्मूलफलैःपक्षिभिश्चसमन्वितैः ५७ रमणीयैर्वनोद्देशैस्तत्रतत्रविभूषितम् ॥ तत्राश्रमपदंदिव्यंददर्शभगवानथ ५८
शैलांश्चविविधाकारान्कांचनान्रत्नभूषितान् ॥ मणिभूमौनिविष्टाश्चपुष्करिण्यस्तथैवच ५९ अन्यान्यपिसुरम्याणिपश्यतःसुबहून्यथ ॥ भृशंतस्यमनोरेमेमह
र्षेर्भावितात्मनः ६० सतत्रकांचनंदिव्यंसर्वरत्नमयंगृहम् ॥ ददर्शाद्भुतसंकाशंधनदस्यगृहाद्वरम् ६१ महांतोयत्रविविधामणिकांचनपर्वताः ॥ विमानानिच
रम्याणिरत्नानिविविधानिच ६२ मंदारपुष्पैःसंकीर्णांतथामंदाकिनींनदीम् ॥ स्वयंप्रभाश्चमणयोवज्रैर्भूमिश्चभूषिता ६३ नानाविधैश्चभवनैर्विचित्रमणितोरणैः ॥
मुक्ताजालविनिक्षिप्तैर्मणिरत्नविभूषितैः ६४ मनोदृष्टिहरैरम्यैःसर्वतःसंवृतंशुभैः ॥ ऋषिभिश्चावृतंतत्रआश्रमंतंमनोहरम् ६५ ततस्तस्याभवच्चिंताकुत्रवासोभ
वेदिति ॥ अथद्वारंसमभितोगत्वास्थित्वाततोऽब्रवीत् ६६

ज्ञो अपिवदान्यकन्यालाभार्थंदिगंतंप्रतिगतइतिअहोकष्टंकामपिशाचोदुर्जयइतिभावः ५१ । ५२ वृद्धिरुपचयस्तद्वान्ऋद्धिःसंपत्तद्वान् ५३ कैरातंकिरातवेषधारिणोमहादेवस्य ५४ ॥४०॥
धरणीमवतीर्येत्यनेनाकाशमार्गेणाष्टावक्रोगच्छतीतिगम्यते ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६

६७ सप्तइतरादिग्देवताः ६८ । ६९ । ७० उत्तराधिष्ठात्रीतुदेवतानुरूपाऽप्यमीसैवजरायुक्ता ७१ ।७२ । ७३ प्रज्ञाताअर्थंतंज्ञानवती प्रशान्तानिर्जितचित्ता ७४ । ७५ । ७६ अयेति अतिवृद्धाया
अपिस्त्रियइयंगतिःकिमुवक्तव्यंयुवत्याअधैर्यमिति ७७ । ७८ उपागूहदालिंगितवती ७९ अकामतोऽनिच्छातःस्वभावतइत्यर्थः पुरुषतःपुरुषंप्राप्यस्त्रीणांधृतिर्धैर्यमन्यापरकीयाऽस्ति पुंयोगेस्त्री

अतिथिंसमनुप्राप्तमभिजानंतुयेत्रवै ॥ अथकन्याःपरिवृताग्रहात्तस्माद्विनिर्गताः ६७ नानारूपाःसप्तविभोकन्याःसर्वामनोहराः ॥ यांयामपश्यत्कन्यांवैसासा
तस्यमनोहरत् ६८ नचशक्तोवारयितुंमनोऽस्याथावसीदति ॥ ततोधृतिःसमुत्पन्नातस्यविप्रस्यधीमतः ६९ अथतंप्रमदाःप्राहुर्भगवान्प्रविशत्विति ॥ सचता
सांसुरूपाणांतस्यैवभवनस्यहि ७० कौतूहलंसमाविष्टःप्रविवेशगृहंद्विजः ॥ तत्रापश्यज्जरायुक्तामरजोंबरधारिणीम् ७१ वृद्धांपर्यंकमासीनांसर्वाभरणभूषिताम् ॥
स्वस्तीतितेनचैवोक्तासास्त्रीप्रत्यवदत्तदा ७२ प्रत्युत्थायचतंविप्रमास्यतामित्युवाचह ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ सर्वाःस्वानालयान्यांतुएकामामुपतिष्ठतु ७३ प्र
ज्ञातायाप्रशांतायाशेषागच्छंतुछंदतः ॥ ततःप्रदक्षिणीकृत्यकन्यास्तास्तमृषिंतदा ७४ निश्चक्रमुर्गृहात्तस्मात्सावृद्धाथव्यतिष्ठत ॥ अथतांसंविशन्प्राहशयनेभा
स्वरेतदा ७५ त्वयापिसुप्यतांभद्रेरजनीह्यतिवर्तते ॥ संलापात्तेनविप्रेणतथासातत्रभाषिता ७६ द्वितीयेशयनेदिव्येसंविवेशमहाप्रभे ॥ अथसावेपमानांगीनि
मित्तंशीतजंतदा ७७ व्यपदिश्यमहर्षेर्वैशयनंव्यवरोहत ॥ स्वागतेनागतांतांतुभगवानभ्यभाषत ७८ सोपागूहद्भुजाभ्यांतुऋषिंप्रीत्यानरर्षभ ॥ निर्विकारमृषिं
चापिकाष्ठकुड्योपमंतदा ७९ दुःखिताप्रेक्ष्यसंजल्पमकार्षीदृषिणासह ॥ ब्रह्मन्नकामतोऽन्यास्तिस्त्रीणांपुरुषतोधृतिः ८० कामेनमोहिताचाहंत्वांभजंतंभजस्व
माम् ॥ प्रहृष्टोभवविप्रर्षेसमागच्छमयासह ८१ उपगूहचमांविप्रकामार्ताऽहंभृशंत्वयि ॥ एतद्धितवधर्मात्मंस्तपसःपूज्यतेफलम् ८२ प्रार्थितंदर्शनादेवभजमा
नांभजस्वमाम् ॥ ममचेदंधनंसर्वंयच्चान्यदपिपश्यसि ८३ प्रभुस्त्वंभवसर्वत्रमयिचैवनसंशयः ॥ सर्वान्कामान्विधास्यामिरमस्वसहितोमया ८४ रमणी
येवनेविप्रसर्वकामफलप्रदे ॥ त्वद्वशाहंभविष्यामिरंस्यसेचमयासह ८५ सर्वान्कामानुपाश्नीमोयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ नातःपरंहिनारीणांविद्यतेचकदाचन
८६ यथापुरुषसंसर्गःपरमेतद्धिनःफलम् ॥ आत्मच्छंदेनवर्ततेनार्योमन्मथचोदिताः ८७ नचदह्यंतिगच्छंत्यःसुतप्तैरपिपांसुभिः ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ प
रदारानहंभद्रेनगच्छेयंकथंचन ८८ दूषितंधर्मशास्त्रज्ञैःपरदाराभिमर्शनम् ॥ भद्रेनिर्वेष्टुकामंमांविद्धिसत्येनवैशपे ८९ विषयेष्वनभिज्ञोऽहंधर्मार्थंकिलसंततिः ॥
१४ एवंलोकान्गमिष्यामिपुत्रैरितिनसंशयः ९० भद्रेधर्मंविजानीहिज्ञात्वाचोपरमस्वह ॥ स्त्र्युवाच ॥ नानिलोऽग्निर्नवरुणोनचान्येत्रिदशाद्विज ९१ प्रियाःस्त्री
णांयथाकामोरतिशीलाहियोषितः ॥ सहस्रेकिलनारीणांप्राप्येतैकाकदाचन ९२

णांधृतिःस्वकीयास्सर्वथानास्तीत्यर्थः ८० प्रहृष्टःकामुकोभव ८१ उपगूहआलिंगनस्व ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ अनभिज्ञोऽप्रीतिमान् ९० । ९१ एकारातिशीलेतिशेषः ९२

९१ लीलायंत्यःलीलांरतिमात्मनइच्छंत्यः अभाषतनैताइत्यादिसार्धश्लोकः ९४ एकाग्रःस्त्रीदोषानअनुसंदधानःस्त्रियंप्रतिआस्यतांतूष्णींस्थीयतां रुचितःरुचिंप्राप्यछंदःइच्छामवतीतिअभा षत त्वंरुचिज्ञामामिच्छसिअहंत्वरुचिज्ञोनत्वांस्प्रष्टुमिच्छामीतिभावः एवमपियत्कार्यंकर्तव्यंतत्वतन्मेब्रवीहि ९९ द्रक्ष्यसेस्पर्शसुखंज्ञास्यसे ९६ । ९७ । ९८ । रूपेविरागितावैराग्यवती दृष्टिर्नारमतनरेमे ९९ । १०० । १ । २ । ३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ अथसास्त्रीत्यादेरध्यायस्यतात्पर्यंकुत्सिताया

तथाशतसहस्रेषुयदिकाचित्पतिव्रता ॥ नैताजानंतिपितरंनकुलंनचमातरम् ९३ नभ्रातॄन्नचभर्तारंनचपुत्रान्नदेवरान् ॥ लीलायंत्यःकुलंघ्नंतिकूलानिवसारि
द्वराः ॥ दोषान्सर्वांश्चमत्वाऽऽशुप्रजापतिरभाषत ९४ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःसऋषिरेकाग्रस्तांस्त्रियंप्रत्यभाषत ॥ आस्यतांरुचितश्छंदःकिंचकार्यंब्रवीहि
मे ९५ सास्त्रीप्रोवाचभगवन्द्रक्ष्यसेदेशकालतः ॥ वसतावन्महाभागकृतकृत्योभविष्यसि ९६ ब्रह्मर्षिस्तामथोवाचसतथेतियुधिष्ठिर ॥ वत्स्येऽहंयावदुत्साहो
भवत्यानात्रसंशयः ९७ अथर्षिरभिसंप्रेक्ष्यस्त्रियंतांजरयार्दिताम् ॥ चिंतांपरमिकांभेजेसंतप्तइवचाभवत् ९८ यद्यदंगंहिसोऽपश्यत्तस्याविप्रर्षभस्तदा ॥ नारम
तत्रतत्रास्यदृष्टीरूपविरागिता ९९ देवतेयंगृहस्यास्यशापात्किंनुविरूपिता ॥ अस्याश्चकारणंवेत्तुंनयुक्तंसहसामया १०० इतिचिंताविविक्तस्यतमर्थंज्ञातुमि
च्छतः ॥ व्यगच्छत्तदहःशेषंमनसाव्याकुलेनतु १ अथसास्त्रीतथोवाचभगवन्पश्यवैरवेः ॥ रूपंसंध्याभ्रसंरक्तंकिमुपस्थाप्यतांतव २ सउवाचततस्तांस्त्रीं
स्नानोदकमिहानय ॥ उपासिष्येततःसंध्यांवाग्यतोनियतेंद्रियः ३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिअष्टावक्रदिक्संवादेऊनविंशो
ऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच ॥ अथसास्त्रीतमुवाचबाढमेवंभवत्विति ॥ तैलंदिव्यमुपादायस्नानशाटीमुपानयत् १ अनुज्ञाताचमुनिनासास्त्रीतेनमहा
त्मना ॥ अथास्यतैलेनांगानिसर्वाण्येवाभ्यमृक्षत २ शनैश्चोत्सादितस्तत्रस्नानशालामुपागमत् ॥ भद्रासनंततश्चित्रंऋषिरन्वगमन्नवम् ३ अथोपविष्टश्चयदात
स्मिन्भद्रासनेतदा ॥ स्नापयामासशनकैस्तमृषिंसुखहस्तवत् ४ दिव्यंचविधिवच्चक्रेसोपचारंमुनेस्तदा ॥ सतेनसुसुखोष्णेनतस्याहस्तसुखेनच ५ व्यतीतां
रजनींकृत्स्नांनाजानत्समहाव्रतः ॥ ततउत्थायसमुनिस्तदापरमविस्मितः ६ पूर्वस्यांदिशिसूर्यंचसोऽपश्यदुदितंदिवि ॥ तस्यबुद्धिरियंकिंनुमोहस्तत्त्वमिदंभ
वेत् ७ अथोपास्यसहस्रांशुंकिंकरोमीत्युवाचताम् ॥ साचामृतरसप्रख्यंऋषेरन्नमुपाहरत् ८ तस्यस्वादुतयाऽन्नस्यनप्रभूतंचकारसः ॥ व्यगमच्चाप्यहःशेषंततःसं
ध्याऽगमत्पुनः ९ अथसास्त्रीभगवंतंसुप्यतामित्यचोदयत् ॥ तत्रवैशयनेदिव्येतस्यतस्याश्चकल्पिते १० पृथक्चैवतथासुप्तौसास्त्रीसचमुनिस्तदा ॥ तथार्धरात्रे
सास्त्रीतुशयनंतदुपागमत् ११ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ नभद्रेपरदारेषुमनोमेसंप्रसज्जति ॥ उत्तिष्ठभद्रेभद्रंतेस्वयंवैविरमस्वच १२

जीर्णायाअपिस्त्रियाःकरस्पर्शमात्रेणविरक्तोऽपिविप्रोनबानप्यष्टावक्रोऽतीतंकालंनबुबुधे काकथायुवत्यांरतिसक्तायूढागतमायुरवमोत्स्यंतइति १ अभ्यमृक्षताभ्यंजितवती २ उत्सादितः चालितः ३ । ४ । ५ नाजानदनज्ञातवान् ६ । ७ । ८ नप्रभूतंचकारपूर्णमितिनाऽभ्यवहृदित्यर्थः स्पर्शासक्तोगतांरात्रिमिवरसासक्तोगतंदिनमपिनाबुध्यतेतिभावः ९ । १० । ११ । १२

सेति स्वातंत्र्यान्ममनतवपारदार्यदोषोऽस्तीत्यर्थः धर्मच्छलंपरपुरुषप्रलोभनं १३ नास्तीति अप्रदत्तात्वांनकामयेइत्यर्थः १४ । १५ दोषाःकामक्रोधादयः यथेच्छकंस्वैरिणं १६ । १७
१८ स्वतंत्रामात्मप्रदानेइतिशेषः योधर्मःपाणिग्रहणादिसंस्कारोमयिमन्निमित्तंसोऽस्तु १९ । २० । २१ विजहिमामानाशय २२ यथेति अहमात्मदृष्टांतेनत्वांस्मरातुरांवेद्मित्वमपिस्वदृष्टांतेन
मांतथाभूतंविद्धीतिभावः तुभ्यंतवसंगमश्चद्धेत्युभयत्रशेषः किंतस्यमयाकन्यार्थिनाप्रार्थितस्यतत्कर्तृकाइयंजिज्ञासाममपरीक्षाकिमर्थंसाधुरसाधुर्वेत्युतकिंनेतिकाकुः विघ्नएवायंकिंनभवेदपितुविघ्न
एवेत्यर्थः २३ विघ्नत्वमेवाह आश्चर्यमिति पूर्वमतिजीर्णत्वेनदृष्ट्वापुनःकन्येवदृश्यतइतिमायारूपमाश्चर्यम् २४ एतदेवाह किमिति अत्रास्मिन्विषयेकिमुत्तरंश्रेष्ठतरं पूर्वपरिगृहीतस्यात्यागःउत

॥ भीष्मउवाच ॥ सातदातेनविप्रेणतथातेनानिवर्तिता ॥ स्वतंत्राऽस्मीत्युवाचर्षिंनधर्मच्छलमस्तिते १३ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ नास्तिस्वतंत्रतास्त्रीणामस्व
तंत्राहियोषितः ॥ प्रजापतिमतंह्येतन्नस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हति १४ ॥ स्त्र्युवाच ॥ बाधतेमैथुनंविप्रममभक्तिंचपश्यवै ॥ अधर्मंप्राप्स्यसेविप्रयन्मांत्वंनाभिनंदसि
१५ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ हरंतिदोषजातानिनरंजातंयथेच्छकम् ॥ प्रभवामिसदाधृत्याभद्रेस्वशयनंव्रज १६ ॥ स्त्र्युवाच ॥ शिरसाप्रणमेविप्रप्रसादंकर्तुम
र्हसि ॥ भूमौनिपतमानायाःशरणंभवमेऽनघ १७ यदिवादोषजातंत्वंपरदारेषुपश्यसि ॥ आत्मानंस्पर्शयाम्यद्यपाणिंगृह्णीष्वमेद्विज १८ नदोषोभविताचैवसत्ये
नैतद्ब्रवीम्यहम् ॥ स्वतंत्रांमांविजानीहियोधर्मःसोऽस्तुवैमयि ॥ त्वय्यावेशितचित्ताचस्वतंत्राऽस्मिभजस्वमाम् १९ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ स्वतंत्रात्वंकथं
भद्रेब्रूहिकारणमत्रवै ॥ नास्तित्रिलोकेस्त्रीकाचिद्यावैस्वातंत्र्यमर्हति २० पितारक्षतिकौमारेभर्तारक्षतियौवने ॥ पुत्राश्चस्थाविरेकालेनास्तिस्त्रीणांस्वतंत्रता २१
॥ स्त्र्युवाच ॥ कौमारंब्रह्मचर्यंमेकन्यैवास्मिनसंशयः ॥ पत्नींकुरुष्वमांविप्रश्रद्धांविजहिमामम २२ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ यथाममतथातुभ्यंयथातुभ्यंतथा
मम ॥ जिज्ञासेयमृषेस्तस्यविघ्नःसत्यंनुकिंभवेत् २३ आश्चर्यंपरमंहीदंकिंनुश्रेयोहिमेभवेत् ॥ दिव्याभरणवस्त्राहिकन्येयंमामुपस्थिता २४ किंत्वस्याः
परमंरूपंजीर्णमासीत्कथंपुनः ॥ कन्यारूपमिहाद्यैवंकिमिवात्रोत्तरंभवेत् २५ यथापरंशक्तिधृतेर्नव्युत्थास्येकथंचन ॥ नरोचतेहिव्युत्थानंसत्येनासादयाम्यहम्
२६ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनप० आनु० अष्टावक्रदिक्संवादेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नबिभेतिकथंसास्त्रीशापाच्च
परमद्युतेः ॥ कथंनिवृत्तोभगवांस्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अष्टावक्रोऽन्वपृच्छत्तांरूपंविकुरुषेकथम् ॥ नचानृतंतेवक्तव्यंब्रूहिब्राह्मणकाम्यया २
॥ स्त्र्युवाच ॥ द्यावापृथिव्योर्यत्रैषाकाम्याब्राह्मणसत्तम ॥ शृणुष्वावहितःसर्वंयदिदंसत्यविक्रम ३

एतस्याःस्वीकारःकर्तव्यइतिभावः २५ स्वमतमाह यथेति शक्तिःकामदमनसामर्थ्यं धृतिःपूर्वप्राप्तस्यात्यागः तदुभयंधृत्वानव्युत्थास्येऽस्याःस्वीकारंनकरिष्ये व्युत्थानंधर्मातिक्रमं ममनरोचते
किंतुसत्येनासादयाम्यहं दारानितिशेषः २६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नबिभेतीति १ विकुरुषेऽन्यथाऽन्यथाकरोषि
ब्राह्मणकाम्ययाब्राह्मणमानलिप्सया २ द्यावापृथिव्योःदिविपृथिव्यांचयत्रस्त्रीयतेतत्रैषाकाम्यास्त्रीपुंसयोरन्योन्याभिलाषरूपाइच्छाऽस्ति मोक्षादन्यन्निष्कामंपदंनास्तीत्यर्थः ३

मेमया तवत्वां ४।५। ६।७।८ साकाम्याऽनतिक्रमणीया ९। १० ऋषिणावदान्येन ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८ यथाकृषिकृतामेवराजदेयंभवत्येवंस्त्रीमतामेवदैवंपित्र्यं चक्रणमापततिस्त्रीमस्त्वंतुकामकृतंचनवेषमितिरूपभावेऽयंकस्यापिऋणीनभवतीतिप्रघट्टकार्थः १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ एवंगार्हस्थ्य हेतुंकाममुक्त्वागृहस्थोचितान्दानधर्मान्वक्तुंश्रोतुंपात्रादिगुणान्पृच्छतिकिमित्यादिना ब्राह्मणंब्रह्मविदं लिंगिनंब्रह्मचारिणंसंन्यासिनंचदंडादिलिंगवंतं १ स्ववृत्तिंजीवनार्थंस्वोचितांवृत्तिं अ

जिज्ञासेयंप्रयुक्तामेस्थिरीकर्तुंतवानघ ॥ अभ्युत्थानेनतेलोकाजिताःसत्यपराक्रम ४ उत्तरांमांदिशंविद्धिदृष्टंस्त्रीचापलंचते ॥ स्थविराणामपिस्त्रीणांबाधते मैथुनज्वरः ५ तुष्टःपितामहस्तेऽद्यतथादेवाःसवासवाः ॥ सत्वंयेनचकार्येणसंप्राप्तोभगवानिह ६ प्रेषितस्तेनविप्रेणकन्यापित्राद्विजर्षभ ॥ तवोपदेशंकर्तुंवै तच्चसर्वंकृतंमया ७ क्षेमैर्गमिष्यसिगृहंश्रमश्चनभविष्यति ॥ कन्यांप्राप्स्यसितांविप्रपुत्रिणीचभविष्यति ८ काम्ययापृष्टवांस्त्वंमांततोव्याहृतमुत्तमम् ॥ अ नतिक्रमणीयासाकृत्स्नैर्लोकैस्त्रिभिःसदा ९ गच्छस्वसुकृतंकृत्वाकिंचान्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ यावद्ब्रवीमिविप्रर्षेअष्टावक्रयथातथम् १० ऋषिणाप्रसादिताचा स्मितवहेतोर्द्विजर्षभ ॥ तस्यसंमाननार्थंमेत्वयिवाक्यंप्रभाषितम् ११ ॥ भीष्मउवाच ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्याःसविप्रःप्रांजलिःस्थितः ॥ अनुज्ञातस्तयाचा पिस्वगृहंपुनराव्रजत् १२ गृहमागत्यविश्रांतःस्वजनंपरिपृच्छ्यच ॥ अभ्यगच्छत्तंविप्रंन्यायतःकुरुनंदन १३ पृष्टश्चतेनविप्रेणदृष्टंत्वेतन्निदर्शनम् ॥ प्राह विप्रंतदाविप्रःसुप्रीतेनांतरात्मना १४ भवतासमनुज्ञातःप्रास्थितोगंधमादनम् ॥ तस्यचोत्तरतोदेशेदृष्टंमेदैवतंमहत् १५ तयाचाहमनुज्ञातोभवांश्चापिप्र कीर्तितः ॥ श्रावितश्चापितद्वाक्यंगृहंचाभ्यागतःप्रभो १६ तमुवाचतदाविप्रःसुतांप्रतिगृहाणमे ॥ नक्षत्रविधियोगेनपात्रंहिपरमंभवान् १७ ॥ भीष्मउवाच ॥ अष्टावक्रस्तथेत्युक्त्वाप्रतिगृह्यचतांप्रभो ॥ कन्यांपरमधर्मात्माप्रीतिमांश्चाभवत्तदा १८ कन्यांतांप्रतिगृह्यैवभार्यांपरमशोभनाम् ॥ उवासमुदितस्तत्रस्वाश्र मेविगतज्वरः १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिअष्टावक्रदिक्संवादेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किमाहुर्भरतश्रेष्ठपात्रंविप्राःसनातनाः ॥ ब्राह्मणंलिंगिनंचैवब्राह्मणंवाऽप्यलिंगिनम् १ ॥ भीष्मउवाच ॥ स्ववृत्तिमभिपन्नायलिंगिनेचेतरायच ॥ देयमाहुर्म हाराजउभावेतौतपस्विनौ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रद्धयापरयाऽपूतोयःप्रयच्छेद्द्विजातये ॥ हव्यंकव्यंतथादानंकोदोषःस्यात्पितामह ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ श्रद्धापूतोनरस्तातदुर्दांतोऽपिनसंशयः ॥ पूतोभवतिसर्वत्रकिमुतत्वंमहाद्युते ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नब्राह्मणंपरीक्षेतदैवे षुसततंनरः ॥ कव्यप्रदानेतुबुधाःपरीक्ष्यंब्राह्मणंविदुः ५

भिपन्नायशरणीकुर्वते । लिंगीअलिंगीवास्वधर्मसेवीयःसएवतपस्वीपात्रंचेत्यर्थः २ स्वधर्मनिष्ठत्वंपात्रगुणमुक्त्वाश्रद्धानत्वंदातृगुणमाह श्रद्धयेतिद्वाभ्यां अपूतोऽपिपरयाश्रद्धयायदिप्रयच्छतितद हितस्यवाग्रुरपूतत्वप्रयुक्तःकोदोषःस्यात्तंवद ३ श्रद्धैवास्यपूतत्वंकरोतीत्यर्थः ४ नेति श्रद्धैवपूतत्वकर्त्रीचेत्कव्येपात्रपरीक्षानविधेयास्यादित्याशयः ५

देवानांसमूहाद्दैवात्श्रद्धादिभ्यइत्यर्थः हव्यंदैवंकर्मसिध्यतिफलदंभवतिनतुब्राह्मणगुणादितिभावः इज्यंतेदेवाइतिशेषः दैवंकर्मदेवानुग्रहादेवपूर्णंभवति । श्रद्धामात्रप्रियत्वाद्देवानामितिभावः ६ पित्र्यंतुकर्मब्राह्मणानुग्रहादेवपूर्णंभवतीतितत्रानुग्रहकर्तरितपोबलमावश्यकमित्याशयेनाह ब्राह्मणानिति लोकेषुपितृपितामहादिषुपूजनीयेषुब्रह्मिष्ठेष्वेवब्राह्मण्यमस्तीतिविद्यादित्यर्थः । 'अग्नि मुखावैदेवाःपाणिमुखाःपितरः' इत्याश्वलायनोदाहृतश्रुतेःश्रौतःस्मार्तऔदर्योवाऽग्निःस्वतःशुद्धोदेवांस्तर्पयति पाणिस्तुसत्कर्मवानेवपितॄंस्तर्पयितुंशक्नोतिनान्यथेतिकव्येष्वावश्यकीपात्रपरीक्षे तिभावः ७ कथंकेनहेतुनाऽपूर्वादीनांपंचानांपात्रत्वमितिप्रश्नार्थः ८ उत्तरेतुत्रयःअपूर्वसंबंधितपस्विनःकुलीनत्वादिगुणसप्तकयुक्ताएवपात्रत्वंभजंतेपरिशेषात् । यज्ञशीलविद्वांसौकर्मकृद्वैद्यपदो दितौकुलीनत्वादिगुणपंचकयुक्तावेव । एतेषांगुणानामभावेपात्रत्वंनकस्यापीत्यर्थः ९ एतदेवशिष्टसंमत्याद्रढयति तत्रेति तेजसांतेजस्विनांसर्वज्ञानामितियावत् १० लेष्टुःपांसुपिंडः त्रिभिरेव वृत्तिर्जीवनंयस्यांसाब्राह्मीसंपत्तत्स्यांत्रिवृत्त्यांयाजनाध्यापनप्रतिग्रहैरेवजीवतिसमहान् एतेनकुलीनत्वंत्रैद्यत्वंचसंगृहीतम् ११ ह्रीमत्त्वऋजुत्वेशीलपदेनसंगृह्णाति सर्वेचेति १२ आनृशंस्यंकर्म

॥ भीष्मउवाच ॥ नब्राह्मणःसाधयतेहव्यंदैवात्प्रसिद्ध्यति ॥ देवप्रसादादिज्यंतेयजमानैर्नसंशयः ६ ब्राह्मणान्भरतश्रेष्ठसततंब्रह्मवादिनः ॥ मार्कंडेयःपुरा प्राहइतिलोकेषुबुद्धिमान् ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अपूर्वोऽप्यथवाविद्वान्संबंधीवाथयाभवेत् ॥ तपस्वीयज्ञशीलोवाकथंपात्रंभवेत्तुसः ८ ॥ भीष्मउवाच ॥ कुलीनःकर्मकृद्वैद्यस्तथैवाप्यानृशंस्यवान् ॥ ह्रीमानृजुःसत्यवादीपात्रंपूर्वेचयेत्रयः ९ तत्रेमंशृणुमेपार्थचतुर्णांतेजसांमतम् ॥ पृथिव्याःकाश्यपस्याग्नेर्मा र्कंडेयस्यचैवहि १० ॥ पृथिव्युवाच ॥ यथामहार्णवेक्षिप्तःक्षिप्रंलेष्टुर्विनश्यति ॥ तथादुश्चरितंसर्वंत्रिवृत्त्यांचनिमज्जति ११ ॥ काश्यपउवाच ॥ सर्वेचवेदाःसहषड्भिरंगैःसांख्यंपुराणंचकुलेचजन्म ॥ नैतानिसर्वाणिगतिर्भवंतिशीलव्यपेतस्यनृपद्विजस्य १२ ॥ अग्निरुवाच ॥ अधीयानःपंडितं मन्यमानोयोविद्ययाहंतियशःपरेषां ॥ प्रभ्रश्यतेऽसौचरतेनसत्यंलोकास्तस्यह्यंतवंतोभवंति १३ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृ तम् ॥ नाभिजानामियद्यस्यसत्यस्यार्धमवाप्नुयात् १४ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्त्वातेजग्मुराशुचत्वारोऽमिततेजसः ॥ पृथिवीकाश्यपोऽग्निश्चप्रकृ ष्टायुश्चभार्गवः १५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यदितेब्राह्मणालोकेव्रतिनोभुंजतेहविः ॥ दत्तंब्राह्मणकामायकथंतत्सुकृतंभवेत् १६ ॥ भीष्मउवाच ॥ आदिष्टिनोयेराजेंद्रब्राह्मणवेदपारगाः ॥ भुंजतेब्रह्मकामायव्रतलुप्ताभवंतिते १७

कृत्त्वंचसंगृह्णाति अधीयानइति सत्यंयज्ञादिकमव्यभिचरितफलंकर्मनचरतेनकरोति १३ अश्वमेधेतिसत्यसंग्रहः एतेषांगुणानामेकतमस्याप्यभावेपात्रत्वंनभवतीति चतुर्णामपिमतंनतुचत्वारिपृथ ङ्मतानि उपक्रमेतेजसांमतमित्येकवचनादंतेचविसंवादादर्शनादितिभावः १४ । १५ व्रतिनोब्रह्मचारिणः कथंतत्सुकृतमितितदीयव्रतनाशात्स्वीयंश्राद्धंदुष्यतिनवेतिप्रश्नः १६ आदिष्टंद्वाद शवर्षाणिब्रह्मचर्यंचरेतिगुर्वादेशस्तद्वंतःभोक्तुरेवव्रतंलुप्यतेनतुदातापत्यवैति अपितु । 'कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाःपंचाग्निब्रह्मचारिणः ॥ पितृमातृपराश्चैवब्राह्मणाःश्राद्धसंपदः' इति 'व्रतस्थमपिदौहित्रं श्राद्धेयत्नेनभोजयेत्' इतिचस्मरणात्पुण्यमागेवभवतीतिभावः । एतेनश्राद्धादन्यत्रलोभादिप्रदर्शनेनपरव्रतंनाशयतोदानेऽपिकिंचिद्वैगुण्यंजायतइतिगम्यते अतएव 'मनसापात्रमुद्दिश्य जलमध्येजलंक्षिपेत् ॥ दातातत्फलमाप्नोतिप्रतिग्राहीनदोषभाक्'इतिपात्रादरार्थकल्पांतरंस्मर्यते । अन्यथैतन्नस्मर्येतनाप्येवंयुधिष्ठिरेणाशंक्येतेतिदिक् १७

अंतोमिष्टा अनेकांतमनेकफलाकारमित्यर्थः पात्रगुणानामनंतत्वात्केगुणानियमेनपात्रतायानिमित्तंतानेवसंक्षेपेणब्रूहीतिप्रश्नार्थः १८ उत्तरमाहत्रिभिः अहिंसेति १९ । २० । २१ मेदादीनांसविष्टांमुंक्तेइतिसंबंधः मेदागोमहिष्यादीनांमृतानांमांसमश्नंतः । पुल्कसायेब्राह्मणादीनपिस्वभावादेवहिंसंति अंतेवसायिनश्चर्मकारादयः कृतमकृतंवापरकीयंपापंकर्मयेप्रकाशयंति ब्राह्मणादयोऽपितेमेदादितुल्याएवेतितेषामपीतिपदार्थः २२ वैश्वदेवंतत्संबंधिनंहंतकारं ब्रह्मचारिणेइतिसंन्यासिनोऽप्युपलक्षणम् । 'यतिश्चब्रह्मचारीचपक्कान्नस्वामिनावुभौ'इतिस्मृतेः अशुभानि

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अनेकांतंबहुद्वारंधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ किंनिमित्तंभवेदत्रतन्मेब्रूहिपितामह १८ ॥ भीष्मउवाच ॥ अहिंसासत्यमक्रोधआनृशंस्यंदम स्तथा ॥ आर्जवंचैवराजेंद्रनिश्चितंधर्मलक्षणम् १९ येतुधर्मंप्रशंसंतश्चरंतिपृथिवीमिमाम् ॥ अनाचरंतस्तद्धर्मंसंकरेऽभिरताःप्रभो २० तेभ्योहिरण्यंरत्नंवागाम श्वंवाददातियः ॥ दशवर्षाणिविष्ठांसभुंक्तेनिरयमास्थितः २१ मेदानांपुल्कसानांचतथैवांतेवसायिनाम् ॥ कृतंकर्माकृतंवापिरागमोहेनजल्पताम् २२ वैश्वदेवंचये मूढाविप्रायब्रह्मचारिणे ॥ ददतेनेहराजेंद्रतेलोकान्भुंजतेऽशुभान् २३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किंपरंब्रह्मचर्यंचकिंपरंधर्मलक्षणं ॥ किंचश्रेष्ठतमंशौचंतन्मे ब्रूहिपितामह २४ ॥ भीष्मउवाच ॥ ब्रह्मचर्यात्परंतातमधुमांसस्यवर्जनम् ॥ मर्यादायांस्थितोधर्मःशमश्चैवास्यलक्षणम् २५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ क स्मिन्कालेचरेद्धर्मंकस्मिन्कालेऽर्थमाचरेत् ॥ कस्मिन्कालेसुखीचस्यात्तन्मेब्रूहिपितामह २६ ॥ भीष्मउवाच ॥ कल्यमर्थंनिषेवेततततोधर्ममनंतरम् ॥ पश्चा त्कामंनिषेवेतनचगच्छेत्प्रसंगिताम् २७ ब्राह्मणांश्चैवमन्येतगुरूंश्चाप्यभिपूजयेत् ॥ सर्वभूतानुलोमश्चमृदुशीलःप्रियंवदः २८ अधिकारेयदनृतंयच्चराजसुपैशु नम् ॥ गुरोश्चालीककरणंतुल्यंतद्ब्रह्महत्यया २९ प्रहरेन्ननरेंद्रेषुनहन्याद्गांतथैवच ॥ भ्रूणहत्यासमंचैवउभयंयोनिषेवते ३० नाग्निंपरित्यजेज्जातुनचवेदान्परित्य जेत् ॥ नचब्राह्मणमाक्रोशेत्समंतद्ब्रह्महत्यया ३१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कीदृशाःसाधवोविप्राःकेभ्योदत्तंमहाफलम् ॥ कीदृशानांचभोक्तव्यंतन्मेब्रूहिपितामह ३२ ॥ भीष्मउवाच ॥ अक्रोधनाधर्मपराःसत्यनित्यादमेरताः ॥ तादृशाःसाधवोविप्रास्तेभ्योदत्तंमहाफलम् ३३ अमानिनःसर्वसहादृढार्थाविजितेंद्रियाः ॥ सर्वभूत हितामैत्रास्तेभ्योदत्तंमहाफलम् ३४ अलुब्धाःशुचयोवैद्याह्रीमंतःसत्यवादिनः ॥ स्वकर्मनिरतायेचतेभ्योदत्तंमहाफलम् ३५ सांगांश्चचतुरोवेदानधीतेयोद्विज र्षभः ॥ षड्भ्यःप्रवृत्तःकर्मभ्यस्तंपात्रमृषयोविदुः ३६ येत्वेवंगुणजातीयास्तेभ्योदत्तंमहाफलम् ॥ सहस्रगुणमाप्नोतिगुणार्हायप्रदायकः ३७ प्रज्ञाश्रुताभ्यांवृत्ते नशीलेनचसमन्वितः ॥ तारयेतकुलंसर्वमेकोऽपीहद्विजर्षभः ३८ गामश्वंवित्तमन्नंवातद्विधेप्रतिपादयेत् ॥ द्रव्याणिचान्यानितथाप्रेत्यभावेनशोचति ३९

तिच्छेदः २३ परंश्रेष्ठं २४ शमोविषयेभ्यइंद्रियाणांनिवृत्तिरेतदेवश्रेष्ठतरंशौचंधर्मस्यलक्षणंमर्यादांतर्गतम् २५ कल्यंपूर्वाह्णे २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ षड्भ्यःअनुपदोक्तेभ्योमधुमांसवर्जनमर्यादापालनशौचंसहाध्ययनयागदानेभ्यः तान्यनुष्ठातुंप्रवृत्तइत्यर्थः ३६ । ३७ । ३८ नशोचतिप्रतिपादयन् ३९

द्विजोत्तमोनिर्दोषः एवंपूर्वोक्तागुणाश्चतत्रयदिलभ्यंतेतर्हितारयेतेतिकिंनु ४० निशम्यज्ञात्वा ईदृशपात्रप्राप्तौसमीपस्थस्याल्पगुणस्यातिक्रमेऽपिदोषोनास्तीतिभावः ४१ ॥ इतिअनुशासन पर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्राद्धेति कालादौविहितंविशेषमितिशेषः १ । २ उपपत्तिभिरादराविभिर्युक्तःसन् ३ । ४ । ५ क्षुतंक्षुतेनदूषितम् ६ निरोंकारेणाऽननुज्ञातेनशूद्रेणवा ७ परिभुक्तंदेवातिथिपितृबालकादीनवर्जयित्वाभुक्तंस्वेनैव ८ । ९ आज्याहुतिंपात्राभिघारणंविना १०

तारयेतकुलंसर्वमेकोऽपीहद्विजोत्तमः ॥ किमंगपुनरेवैतेतस्मात्पात्रंसमाचरेत् ४० निशम्यचगुणोपेतंब्राह्मणंसाधुसंमतम् ॥ दूरादानाय्यसत्कृत्यसर्वतश्चापिपू जयेत् ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० बहुप्राश्निकेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्राद्धकालेचदैवेचपित्र्येअपिचपि तामह ॥ इच्छामिहत्वयाख्यातंविहितंयत्सुरर्षिभिः १ ॥ भीष्मउवाच ॥ दैवंपौर्वाह्णिकंकुर्यादपराह्णेतुपैतृकम् ॥ मंगलाचारसंपन्नःकृतशौचःप्रयत्नवान् २ म नुष्याणांतुमध्याह्नेप्रदद्यादुपपत्तिभिः ॥ कालहीनंतुयद्दानंतंभागंरक्षसांविदुः ३ लंघितंचावलीढंचकलिपूर्वंचयत्कृतम् ॥ रजस्वलाभिर्दृष्टंचतंभागंरक्षसांविदुः ४ अवघुष्टंचयद्भुक्तमव्रतेनचभारत ॥ परामृष्टंशुना चैवतंभागंरक्षसांविदुः ५ केशकीटावपतितंक्षुतंश्वभिरवेक्षितम् ॥ रुदितंचावधूतंचतंभागंरक्षसांविदुः ६ निरोंकारेणयद्भुक्तंसशस्त्रेणचभारत ॥ दुरात्मनाचयद्भुक्तंतंभागंरक्षसांविदुः ७ परोच्छिष्टंचयद्भुक्तंपरिभुक्तंचयद्भवेत् ॥ दैवेपित्र्येचसततंतंभागंरक्षसांविदुः ८ मं त्रहीनंक्रियाहीनंयच्छ्राद्धंपरिविष्यते ॥ त्रिभिर्वर्णैर्नरश्रेष्ठतंभागंरक्षसांविदुः ९ आज्याहुतिंविनाचैवयत्किंचित्परिविष्यते ॥ दुराचारैश्चयद्भुक्तंतंभागंरक्षसांवि दुः १० येभागारक्षसांप्राप्तास्तउक्ताभरतर्षभ ॥ अतऊर्ध्वंविसर्गस्यपरीक्षांब्राह्मणेशृणु ११ यावंतःपतिताविप्राजडोन्मत्तास्तथैवच ॥ दैवेवाऽप्यथपित्र्येवा राजन्नार्हंतिकेतनम् १२ श्वित्रीक्लीबश्चकुष्ठीचतथायक्ष्महतश्चयः ॥ अपस्मारीचयश्चांधोराजन्नार्हंतिकेतनम् १३ चिकित्सकादेवलकावृथानियमधारिणः ॥ सोमविक्रयिणश्चैवराजन्नार्हंतिकेतनम् १४ गायनानर्तकाश्चैवप्लवकावादकास्तथा ॥ कथकायोधकाश्चैवराजन्नार्हंतिकेतनम् १५ होतारोवृषलानांचवृषलाध्या पकास्तथा ॥ तथावृषलशिष्याश्चराजन्नार्हंतिकेतनम् १६ अनुयोक्ताचयोविप्रोअनुयुक्तश्चभारत ॥ नार्हतस्तावपिश्राद्धंब्रह्मविक्रयिणौहितौ १७ अग्रणी र्यःकृतःपूर्वंवर्णावरपरिग्रहः ॥ ब्राह्मणःसर्वविद्योऽपिराजन्नार्हंतिकेतनम् १८ अनग्नयश्चयेविप्रामृतनिर्यातकाश्चये ॥ स्तेनाश्चपतिताश्चैवराजन्नार्हंतिकेतनम् १९

विसर्गस्यब्राह्मणेदानस्यपात्रभूते ११ पतिताःमहापातकेनजातिबहिर्भूताः केतनंनिमंत्रणम् १२ श्वित्रीश्वेतकुष्ठी कुष्ठीमंडलकुष्ठी यक्ष्महतोमहारोगी अपस्मारीग्रहग्रस्तः १३ देवलकादेवा
 र्चनवृत्तिजीविनः वृथानियमधारिणोदंभवंतः १४ प्लवकाःकूर्दनपराः कथकाःवृथालापिनः योधकाःमल्लाः १५ वृषलानांशूद्राणांहोतारोयाजकाः वृषलशिष्याःशूद्रदासाः १६ अनु योक्ताभृतकाध्यापकः अनुयुक्तोभृतकाध्येता १७ वर्णावरपरिग्रहःशूद्रापतिः १८ अनग्नयःश्रौतस्मार्तकर्मरहिताः । 'येचापेताःस्वकर्मभ्यःस्तेनास्तेपरिकीर्तिताः ॥ कर्मणादेहदोषै श्चयोनितश्चैवकुत्सिताः ॥ पतितांस्तान्विजानीयान्महापातकिनश्चये'इतिस्तेनपतितौपमोक्तौवाचस्पती १९

गणपूर्वाःग्रामण्यः पुत्रिकापूर्वपुत्राःअस्यामुत्पन्नःपुत्रोमदीयइतिनियमेन यादीयतेतस्यांचयोजातःसपुत्रिकापूर्वपुत्रः सपितृमोत्र.कृष्टोमातृगोत्रेपजीविस्वार्निद्यः २० ऋणकर्तावृद्ध्यर्थंधनप्र योक्ताकुसीदीनामा वार्धुषिकः 'समर्घंधान्यमादायमहर्घंयःप्रयच्छति ॥ सवैवार्धुषिकोनाममहव्यकव्यबहिष्कृतः'इतिस्मृतिप्रसिद्धः २१ स्त्रीपूर्वाःस्त्रीजिताः स्त्रीपण्योपजीविनोवा कांडपृष्ठो'वेश्या पतिःकांडपृष्ठःसद्भिरेवनिगद्यते'इतियमेनव्याख्यातः । अजपाःसंध्यावंदनहीनाः २२ अनुग्रहंनिषिद्धानामपिकेनचिद्गुणेनाभ्यनुज्ञानं २३ । २४ वणिजंवाणिज्यवृत्तिं २५ । २६ । २७ उदितःआढ्यः अस्तमितोदरिद्रः पूर्वाह्णेलाभकालेआढ्यः सद्यस्तस्यव्ययेदरिद्रः एवंप्रातरलाभकालेऽस्तमितःमध्याह्नेलाभेसतिउदितः अल्पदोषोविद्वत्त्वादिविशेषगुणरहितः अदातावा २८

अपरिज्ञानपूर्वाश्चमणपूर्वाश्चभारत ॥ पुत्रिकापूर्वपुत्राश्चश्राद्धेनार्हंतिकेतनम् २० ऋणकर्ताचयोराजन्यश्चवार्धुषिकोनरः ॥ प्राणिविक्रयवृत्तिश्चराजन्नार्हंति केतनम् २१ स्त्रीपूर्वाःकांडपृष्ठाश्चयावंतोभरतर्षभ ॥ अजपाब्राह्मणाश्चैवश्राद्धेनार्हंतिकेतनम् २२ श्राद्धेदैवेचनिर्दिष्टोब्राह्मणोभरतर्षभ ॥ दातुःप्रतिग्रहीतुश्च शृणुष्वानुग्रहंपुनः २३ चीर्णव्रतागुणैर्युक्ताभवेयुर्येऽपिकर्षकाः ॥ सावित्रीज्ञाःक्रियावंतस्तेराजन्केतनक्षमाः २४ क्षात्रधर्मिणमप्याजौकेतयेत्कुलजंद्विजम् ॥ नत्वेववणिजंतातश्राद्धेचपरिकल्पयेत् २५ अग्निहोत्रीचयोविप्रोग्रामवासीचयोभवेत् ॥ अस्तेनश्चातिथिज्ञश्चसराजन्केतनक्षमः २६ सावित्रींजपतेयस्तुत्रि कालंभरतर्षभ ॥ भिक्षावृत्तिःक्रियावांश्चसराजन्केतनक्षमः २७ उदितास्तमितोयश्चतथैवास्तमितोदितः ॥ अहिंस्रश्चाल्पदोषश्चसराजन्केतनक्षमः २८ अ कल्ककोह्यतर्कश्चब्राह्मणोभरतर्षभ ॥ संसर्गेभैक्ष्यवृत्तिश्चसराजन्केतनक्षमः २९ अव्रतीकितवःस्तेनःप्राणिविक्रयिकोवणिक् ॥ पश्चाच्चपीतवान्सोमंसराजन्केत नक्षमः ३० अर्जयित्वाधनंपूर्वंदारुणैरपिकर्मभिः ॥ भवेत्सर्वातिथिःपश्चात्सराजन्केतनक्षमः ३१ ब्रह्मविक्रयनिर्दिष्टंस्त्रियायच्चार्जितंधनम् ॥ अदेयंपितृविप्रे भ्योयच्चक्लैब्यादुपार्जितम् ३२ क्रियमाणेऽपवर्गेचयोद्विजोभरतर्षभ ॥ नव्याहरतियद्युक्तंतस्याधर्मोगवानृतम् ३३ श्राद्धस्यब्राह्मणःकालःप्राप्तंदधिघृतंतथा ॥ सोमक्षयश्चमांसंचयदारण्यंयुधिष्ठिर ३४ श्राद्धापवर्गेविप्रस्यस्वधावैमुदिताभवेत् ॥ क्षत्रियस्याप्ययोब्रूयात्प्रीयंतांपितरस्त्विति ३५ अपवर्गेतुवैश्यस्यश्राद्ध कर्मणिभारत ॥ अक्षय्यमभिधातव्यंस्वस्तिशूद्रस्यभारत ३६ पुण्याहवाचनंदैवंब्राह्मणस्यविधीयते ॥ एतदेवनिरोंकारंक्षत्रियस्यविधीयते ३७ वैश्यस्यदै वेवक्तव्यंप्रीयंतांदेवताइति ॥ कर्मणामानुपूर्व्येणविधिपूर्वंकृतंशृणु ३८ जातकर्मादिकाःसर्वास्त्रिषुवर्णेषुभारत ॥ ब्रह्मक्षत्रेहिमंत्रोक्तावैश्यस्यचयुधिष्ठिर ३९

अकल्ककोऽदांभिकःअपापोवा । 'कल्कःपापेचदंभेच'इतिकोशः । अकल्यकइतिपाठेस्वेच्छयाधर्माधर्मकल्पकः अतर्कोऽहैतुकःशुष्कतर्कपरः संसर्गेसंगत्यर्हेगृहेज्ञातेभैक्ष्यवृत्तिः २९ कितवोधूर्तः ३० सर्वदेवतादिकमतिथिरेवयस्यससर्वातिथिः ३१ ब्रह्मवेदः क्लैब्याद्दीनभावेनमिथ्याशपथादिनावा ३२ अपवर्गेश्राद्धसमाप्तौ ह्रीयमाणइतिपाठेलज्जमानः युक्तंअस्तुस्वधेत्यादिवचनं गवानृतं अनृतगोशपथस्यपापं ३३ सोमक्षयोदर्शः आरण्यंमृगादिमांसंचयदाप्राप्तंतदैवश्राद्धस्यकालः ३४ स्वधोच्यतामितिप्रदात्राउक्तेअस्तुस्वधेतिब्राह्मणोवदेत् एवमुत्तरत्र मुदिताप्रीतिकरीपितॄ णामित्यर्थात् ३५ । ३६ पुण्येति पुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितियजमानेनप्रोक्ते ओंपुण्याहमस्त्विवतिब्राह्मणाब्रूयुः एवंसोंकारम् ३७ दैवेओंकारस्थाने प्रीयंतांदेवताःपुण्याहमस्त्वितिप्रति वदेदित्यर्थः कृतंक्रियामनुष्ठानक्रममितियावत् वैश्यस्यचमंत्रोक्ताइत्यनुषंगः ३८ । ३९

रशनामेखला मौंजीमुंजमयी मौर्वीधनुर्ज्या बाल्वजीबल्वजस्तृणविशेषस्तन्मयी ४० धर्मोदातुरधर्मःप्रतिग्रहीतुरितितावुभौशृणु तत्राधर्ममेवसामान्यत आह ब्राह्मणस्येति एककार्षापणार्थं अनृतवक्तुर्ब्राह्मणस्ययावानधर्मोभवतिसएवचतुर्गुणःक्षत्रियस्याष्टगुणोवैश्यस्यतावन्मात्रार्थेभवतीत्यर्थः सार्धश्लोकः ४१ नेति यःपूर्वंस्यनिमंत्रयितुरश्नातिसज्ज्यायान् परस्याश्नन्यवीयान् तत्रब्रा ह्मणेनकेतितःसन्यदियवीयान्भवेत्तर्हिद्व्यापशुहिंसायाःपूर्णंपापंप्राप्नुयात् । क्षत्रियादिनाकेतितःसन्यदियवीयान्स्यात्तर्हिद्व्यापशुहिंसायाअर्धंपापंप्राप्नुयादितिश्लोकद्वयार्थः ४२ । ४३ । ४४ आशौचःजननमरणाशौचवान् ४५ अर्थेनप्रयोजनेनतीर्थयात्राव्यपदेशेनजीविकाद्यर्थीयोधनंलिप्सेत्यःवाकमर्थेमेभिक्षांदेहीत्यामंत्रयतिदातारमभिमुखीकरोतितस्यापिअनृतंगवानृतमेवस्मृतं

विप्रस्यरशनामौंजीमौर्वीराजन्यगामिनी ॥ बाल्वजीह्येववैश्यस्यधर्मएषयुधिष्ठिर ४० दातुःप्रतिग्रहीतुश्चधर्माधर्माविमौशृणु ॥ ब्राह्मणस्यानृतेऽधर्मःप्रोक्तः पातकसंज्ञितः ॥ चतुर्गुणःक्षत्रियस्यवैश्यस्याष्टगुणःस्मृतः ४१ नान्यत्रब्राह्मणोऽश्नीयात्पूर्वंविप्रेणकेतितः ॥ यवीयान्पशुहिंसायांतुल्यधर्मोभवेत्सहि ४२ तथा राजन्यवैश्याभ्यांयद्यश्नीयात्तुकेतितः ॥ यवीयान्पशुहिंसायांभागार्धंसमवाप्नुयात् ४३ दैवंवाऽप्यथवापित्र्यंयोऽश्नीयाद्ब्राह्मणादिषु ॥ अस्नातोब्राह्मणोराजं स्तस्याधर्मोगवानृतम् ४४ आशौचोब्राह्मणोराजन्योऽश्नीयाद्ब्राह्मणादिषु ॥ ज्ञानपूर्वमथोलोभात्तस्याधर्मोगवानृतम् ४५ अर्थेनान्येनयोलिप्सेत्कर्मार्थंचैव भारत ॥ आमंत्रयतिराजेंद्रतस्याधर्मोऽनृतंस्मृतम् ४६ अवेदव्रतचारित्रास्त्रिभिर्वर्णैर्युधिष्ठिर ॥ मंत्रवत्परिविष्यंतेतस्याधर्मोगवानृतम् ४७॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पित्र्यंवाऽप्यथवादैवंदीयतेयत्पितामह ॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंदत्तंकेषुमहाफलम् ४८ ॥ भीष्मउवाच ॥ येषांदाराःप्रतीक्षंतेसुवृष्टिमिवकर्षकाः ॥ उच्छेषपरिशेषं हितान्भोजययुधिष्ठिर ४९ चारित्रनिरताराजन्येकृशाःकृशवृत्तयः ॥ अर्थिनश्चोपगच्छंतितेषुदत्तंमहाफलम् ५० तद्भक्तास्तद्गृहाराजंस्तद्बलास्तदपाश्रयाः ॥ अर्थिनश्चभवंत्यर्थेतेषुदत्तंमहाफलम् ५१ तस्करेभ्यःपरेभ्योवायेभयार्तायुधिष्ठिर ॥ अर्थिनोभोक्तुमिच्छंतितेषुदत्तंमहाफलम् ५२ अकल्ककस्यविप्रस्यरौक्ष्यात्क रकृतात्मनः ॥ बटवोयस्यभिक्षंतितेभ्योदत्तंमहाफलम् ५३ हृतस्वाहृतदाराश्चयेविप्रादेशसंप्लवे ॥ अर्थार्थमभिगच्छंतितेभ्योदत्तंमहाफलम् ५४ व्रतिनोनियमस्था श्चयेविप्राःश्रुतसंमताः ॥ तत्समाप्त्यर्थमिच्छंतितेभ्योदत्तंमहाफलम् ५५ अत्युत्क्रांताश्चधर्मेषुपाषंडसमयेषुच ॥ कृशप्राणाःकृशधनास्तेभ्योदत्तंमहाफलम् ५६

४६ वेदव्रतंचारित्रंचयेषांनास्तितै येनमंत्रवत्मंत्रयुक्तंयथास्यात्तथाश्राद्धेपरिविष्यंतेतस्य ४७ । ४८ भोजनपात्रेऽवशिष्टमुच्छेषःतेनसहितंपरिशेषंस्थाल्यामवशिष्टंप्रतीक्षंते येषांपाकपर्याप्त मेवधान्यादिकमस्तिनकुसूलादौतान्भोजय ४९ । ५० तद्भक्ताःचारित्रमेवभक्तोऽन्नंतद्वृत्तीवनंयेषांते तद्गृहाःतदेवगृहेरूपादौयेषांते बलंइहलोकेदोषाभिभवसामर्थ्यं अपाश्रयःपरलो कगमनालंबनं अर्थेप्रयोजनेसत्येवार्थिनोभवंतिनसंग्रहार्थं ५१ । ५२ रौक्ष्यात्दारिद्र्यात् करेकृतःआत्मैवात्माजीवनमन्नं हस्तेगृहीतान्नस्यबटवःक्षुधार्ताःमह्यंदेहिमह्यंदेहीतियाचंतेते भ्योऽतिदरिद्रेभ्यः ५३ कृतेतिपाठेऽपिकृतंहिंसितंदूरीकृतंहृतमित्येवार्थः ५४ । ५५ चःपादपूरणार्थः पाषंडानांसमयोमर्यादायेषुधर्मेषुतत्र अत्युत्क्रांताःअत्यंतंततोदूरेस्थिताः ५६

शुक्का अन्नमेवस्पृहयंतिनस्वादु अतएवनचतुर्थी स्वादुत्वेनामीप्सितत्वादन्नस्य किंतुगर्तापूरणंयथाकथंचित्कर्तव्यंतच्चस्वयमेवेश्वरेणकर्तव्यमित्याशयवंतइत्यर्थः ५७ । ५८ । ५९ अभयार्थंभयनिवृत्तिरूपंप्रयोजनम् ६० अभिमर्शिनोजाराः प्रयोक्तारःहर्त्रभिमर्शिवोर्दूताः ६१ परेषांदोषस्येतिशेषः ६२ । ६३ । ६४ आशायाश्छेदमित्येकदेशानुषंगः कुर्वंतीतिशेषः ६५ सूचकाराजगामिपैशुन्यवादिनः सेतुःआर्यमर्यादा ६६ पाषंडाःवेदविरोधिनःशाक्यादयः दूषकाःसतांनिंदकाः समयानांधर्मसंकेतानां प्रत्यवसिताःआरूढपतिताः ६७ विषमाःजनविरोधिनोऽव्यवहारादयोयेषांते

॥४५॥ कृतसर्वस्वहरणानिर्दोषाःप्रभविष्णुभिः ॥ स्पृहयंतिचशुक्काऽन्नंतेषुदत्तंमहाफलम् ५७ तपस्विनस्तपोनिष्ठास्तेषांभैक्षचराश्चये ॥ अर्थिनःकिंचिदिच्छंति तेषुदत्तंमहाफलम् ५८ महाफलविधिर्दानेश्रुतस्तेभरतर्षभ ॥ निरयंयेनगच्छंतिस्वर्गंचैवहितच्छृणु ५९ गुर्वर्थमभयार्थंवावर्जयित्वायुधिष्ठिर ॥ येऽनृतंकथयंतिस्मतेवैनिरयगामिनः ६० परदाराभिहर्तारःपरदाराभिमर्शिनः ॥ परदारप्रयोक्तारस्तेवैनिरयगामिनः ६१ येपरस्वापहर्तारःपरस्वानांचनाशकाः ॥ सूचकाश्चपरेषांयेतेवैनिरयगामिनः ६२ प्रपाणांचसभानांचसंक्रमाणांचभारत ॥ आगाराणांचभेत्तारोनरानिरयगामिनः ६३ अनाथांप्रमदांबालांवृद्धांभीतांतपस्विनीम् ॥ वंचयंतिनरायेचतेवैनिरयगामिनः ६४ वृत्तिच्छेदंगृहच्छेदंदारच्छेदंचभारत ॥ मित्रच्छेदंतथाऽऽशायास्तेवैनिरयगामिनः ६५ सूचकाःसेतुभेत्तारःपरवृत्त्युपजीवकाः ॥ अकृतज्ञाश्चमित्राणांतेवैनिरयगामिनः ६६ पाषंडादूषकाश्चैवसमयानांचदूषकाः ॥ येप्रत्यवसिताश्चैवतेवैनिरयगामिनः ६७ विषमव्यवहाराश्चविषमाश्चैववृद्धिषु ॥ लाभेषुविषमाश्चैवतेवैनिरयगामिनः ६८ द्यूतसंव्यवहाराश्चनिष्परीक्षाश्चमानवाः ॥ प्राणिहिंसप्रवृत्ताश्चतेवैनिरयगामिनः ६९ कृताशंकृतनिर्देशंकृतभक्तंकृतश्रमम् ॥ भेदैर्येव्यपकर्षंतितेवैनिरयगामिनः ७० पर्यश्नंतिचयेदारानग्निभृत्यातिथींस्तथा ॥ उत्सन्नपितृदेवेज्यास्तेवैनिरयगामिनः ७१ वेदविक्रयिणश्चैववेदानांचैवदूषकाः ॥ वेदानांलिखकाश्चैवतेवैनिरयगामिनः ७२ चातुराश्रम्यबाह्याश्चश्रुतिबाह्याश्चयेनराः ॥ विकर्मभिश्चजीवंतितेवैनिरयगामिनः ७३ केशविक्रयिकाराजन्विषविक्रयिकाश्चये ॥ क्षीरविक्रयिकाश्चैवतेवैनिरयगामिनः ७४ ब्राह्मणानांगवांचैवकन्यानांचयुधिष्ठिर ॥ येऽंतरयंतिकार्येषुतेवैनिरयगामिनः ७५ शस्त्रविक्रयिकाश्चैवकर्तारश्चयुधिष्ठिर ॥ शल्यानांधनुषांचैवतेवैनिरयगामिनः ७६ शिलाभिःशंकुभिर्वापिश्वभ्रैर्वाभरतर्षभ ॥ येमार्गमनुरुंधंतितेवैनिरयगामिनः ७७ उपाध्यायांश्चभृत्यांश्चभक्तांश्चभरतर्षभ ॥ येत्यजंत्यविकारांस्त्रीँस्तेवैनिरयगामिनः ७८ अप्राप्तदमकाश्चैवनासानांवेधकाश्चये ॥ बंधकाश्चपशूनांयेतेवैनिरयगामिनः ७९

६८ । ६९ कृताशंदासमर्थिनंवा कृतनिर्देशंनिर्देशःतुभ्यमिदंदास्यामीतिप्रतिज्ञासाकृतायस्मैइतिसमासः भक्तंनेतनं व्यपकर्षंतिपत्युःसकाशाद्दूरीकुर्वंति ७० पर्यश्नंतिपरित्यज्याश्नंति ७१ । ७२ विकर्मभिःस्वस्यनिषिद्धैःकर्मभिः ७३ केशाश्चामरकंबलादयः ७४ अंतरयंतिअंतरायामवंति ७५ कर्तारःशस्त्रशल्यादीनां ७६ । ७७ । ७८ अप्राप्तःअदांतः । 'प्राप्तंलब्धेसमंजसे'इतिमेदिनी पशूनांयुमेनगोण्यादंडमर्दनेनवाबलवीर्ययोर्नाशकाअप्राप्तदमकाः ७९ ॥४५॥

८० । ८१ । ८२ । ८३ सर्वेष्विति येब्राह्मणातिक्रमंनकुर्वंतितेस्वर्गगामिनइत्यर्थः ८४ । ८५ । ८६ आबाधात्संकटात् ८७ । ८८ मधुमौर्द्रं ८९ कर्तारःपालनकर्तारः ९० कुटुंबानांदातारःपरविवाहकर्तारः ९१ । ९२

अगोप्तारश्चराजानोबलिषड्भागतस्कराः ॥ समर्थाश्चाप्यदातारस्तेवैनिरयगामिनः ८० क्षांतान्दांतांस्तथाप्राज्ञान्दीर्घकालंसहोषितान् ॥ त्यजंतिकृतकृत्यायेतेवैनिरयगामिनः ८१ बालानामथवृद्धानांदासानांचैवयेनराः ॥ अदत्त्वाभक्षयंत्यग्रेतेवैनिरयगामिनः ८२ एतेपूर्वंविनिर्दिष्टाःप्रोक्तानिरयगामिनः ॥ भागिनःस्वर्गलोकस्यवक्ष्यामिभरतर्षभ ८३ सर्वेष्वेवतुकार्येषुदैवपूर्वेषुभारत ॥ हंतिपुत्रान्पशूंश्चकृत्स्नान्ब्राह्मणातिक्रमःकृतः ८४ दानेनतपसाचैवसत्येनचयुधिष्ठिर ॥ येधर्ममनुवर्तंतेतेनराःस्वर्गगामिनः ८५ शुश्रूषाभिस्तपोभिश्चविद्यामादायभारत ॥ येप्रतिग्रहनिःस्नेहास्तेनराःस्वर्गगामिनः ८६ भयात्पापात्तथाबाधाद्दारिद्र्याद्व्याधिधर्षणात् ॥ यत्कृतेप्रतिमुच्यंतेतेनराःस्वर्गगामिनः ८७ क्षमावंतश्चधीराश्चधर्मकार्येषुचोत्थिताः ॥ मंगलाचारसंपन्नाःपुरुषाःस्वर्गगामिनः ८८ निवृत्तामधुमांसेभ्यःपरदारेभ्यएवच ॥ निवृत्ताश्चैवमद्येभ्यस्तेनराःस्वर्गगामिनः ८९ आश्रमाणांचकर्तारःकुलानांचैवभारत ॥ देशानांनगराणांचतेनराःस्वर्गगामिनः ९० वस्त्राभरणदातारोभक्तपानान्नदास्तथा ॥ कुटुंबानांचदातारःपुरुषाःस्वर्गगामिनः ९१ सर्वहिंसानिवृत्ताश्चनराःसर्वसहाश्चये ॥ सर्वस्याश्रयभूताश्चतेनराःस्वर्गगामिनः ९२ मातरंपितरंचैवशुश्रूषंतिजितेंद्रियाः ॥ भ्रातृणांचैवसस्नेहास्तेनराःस्वर्गगामिनः ९३ आढ्याश्चबलवंतश्चयौवनस्थाश्चभारत ॥ येवैजितेंद्रियाधीरास्तेनराःस्वर्गगामिनः ९४ अपराधिषुसस्नेहामृदवोमित्रवत्सलाः ॥ आराधनसुखाश्चापिपुरुषाःस्वर्गगामिनः ९५ सहस्रपरिवेष्टारस्तथैवचसहस्रदाः ॥ त्रातारश्चसहस्राणांतेनराःस्वर्गगामिनः ९६ सुवर्णस्यचदातारोगवांचभरतर्षभ ॥ यानानांवाहनानांचतेनराःस्वर्गगामिनः ९७ वैवाहिकानांद्रव्याणांप्रेष्याणांचयुधिष्ठिर ॥ दातारोवाससांचैवतेनराःस्वर्गगामिनः ९८ विहारावसथोद्यानकूपारामसभाप्रपाः ॥ वप्राणांचैवकर्तारस्तेनराःस्वर्गगामिनः ९९ निवेशनानांक्षेत्राणांवसतीनांचभारत ॥ दातारःप्रार्थितानांचतेनराःस्वर्गगामिनः १०० रसानांचाथबीजानांधान्यानांचयुधिष्ठिर ॥ स्वयमुत्पाद्यदातारःपुरुषाःस्वर्गगामिनः १ यस्मिंस्तस्मिन्कुलेजाताबहुपुत्राःशतायुषः ॥ सानुक्रोशाजितक्रोधाःपुरुषाःस्वर्गगामिनः २ एतदुक्तममुत्रार्थंदैवंपित्र्यंचभारत ॥ दानधर्मंचदानस्ययत्पूर्वमृषिभिःकृतम् १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेस्वर्गनरकगामिवर्णनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
युधिष्ठिरउवाच ॥ इदंमेतत्त्वतोराजन्वक्तुमर्हसिभारत ॥ अहिंसयित्वाऽपिकथंब्रह्महत्याविधीयते १ ॥ भीष्मउवाच ॥ व्यासमामंत्र्यराजेंद्रपुरायत्पृष्टवानहम् ततोऽहंसंप्रवक्ष्यामितदिहैकमनाःश्रृणु २ ९३ । ९४ आराधनेनइतरान्सुखयंतितेतथा ९५ । ९६ । ९७ द्रव्याणांवस्त्रालंकारादीनां प्रेष्याणांदासीदासानां ९८ । ९९ । १०० । १ । २ दानस्यमत्स्यर्पणस्यदानंचतद्धर्मंचेतिशोधकोधर्मः । 'स्याद्धर्ममस्त्रियाम्' इत्यमरः अमुत्रार्थंपरलोकफलं ३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनी० भा० त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ इदंमेइत्यध्यायःस्पष्टार्थः १ । २

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ तीर्थानामित्यध्यायस्यतात्पर्यंदरिद्राणांबाह्यंधर्मसाधनंतीर्थाटनाद
न्यन्नास्तीति श्रोतुमिच्छामितीर्थानीत्यर्थात् १ । २ तीर्थवंशंतीर्थसंघम् ३।४ तीर्थेभ्यःतीर्थान्युद्दिश्यपावमानिनवेतिधर्मसंशयोऽस्ति ५ प्रेत्यभावेजन्मांतरे ६ मुनिवद्भवेत्मुनीनांगतिंलभेतेत्यर्थः

चतुर्थस्त्वंवसिष्ठस्यतत्त्वमाख्याहिमेमुने ॥ अहिंसयित्वाकेनेहब्रह्महत्याविधीयते ३ इतिपृष्टोमयाराजन्पराशरशरीरजः ॥ अब्रवीन्निपुणोधर्मेनिःसंशयमनुत्तमम् ४ ब्राह्मणंस्वयमाहूयभिक्षार्थेकृशवृत्तिनम् ॥ ब्रूयान्नास्तीतियःपश्चात्तंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् ५ मध्यस्थस्येहविप्रस्ययोऽनूचानस्यभारत ॥ वृत्तिंहरतिदुर्बुद्धिस्तंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् ६ गोकुलस्यतृषार्तस्यजलार्थेवसुधाधिप ॥ उत्पादयतियोविघ्नंतंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् ७ यःप्रवृत्तांश्रुतिंसम्यक्शास्त्रंवामुनिभिःकृतम् ॥ दूषयत्यनभिज्ञायतंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् ८ आत्मजांरूपसंपन्नांमहतींसदृशेवरे ॥ नप्रयच्छतियःकन्यांतंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् ९ अधर्मनिरतोमूढोमिथ्यायोवैद्विजातिषु ॥ दद्यान्मर्मातिगंशोकंतंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् १० चक्षुषाविप्रहीणस्यपंगुलस्यजडस्यवा ॥ हरेतयोवैसर्वस्वंतंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् ११ आश्रमेवावनेवाऽपिग्रामेवायदिवापुरे ॥ अग्निंसमुत्सृजेन्मोहात्तंविद्याद्ब्रह्मघातिनम् १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिअनुशास०दानधर्मेब्रह्मघ्नकथनेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ तीर्थानांदर्शनंश्रेयःस्नानंचभरतर्षभ ॥ श्रवणंचमहाप्राज्ञश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः १ पृथिव्यांयानितीर्थानिपुण्यानिभरतर्षभ ॥ वक्तुमर्हसिमेतानिश्रोताऽस्मिनियतंप्रभो २ ॥ भीष्मउवाच ॥ इममंगिरसाप्रोक्तंतीर्थवंशंमहाद्युते ॥ श्रोतुमर्हसिभद्रंतेप्राप्स्यसेधर्ममुत्तमम् ३ तपोवनगतंविप्रमभिगम्यमहामुनिम् ॥ पप्रच्छांगिरसंधीरंगौतमःसंशितव्रतः ४ अस्तिमेभगवन्कश्चित्तीर्थेभ्योधर्मसंशयः ॥ तत्सर्वंश्रोतुमिच्छामितन्मेशंसमहामुने ५ उपस्पृश्यफलंकिंस्यात्तेषुतीर्थेषुवैमुने ॥ प्रेत्यभावेमहाप्राज्ञतद्यथाऽस्तितथावद ६ ॥ अंगिराउवाच ॥ सप्ताहंचंद्रभागांवैवितस्तामूर्मिमालिनीम् ॥ विगाह्यवैनिराहारोनिर्मलोमुनिवद्भवेत् ७ काश्मीरमंडलेनद्योयाःपतंतिमहानदम् ॥ तानदीःसिंधुमासाद्यशीलवान्स्वर्गमाप्नुयात् ८ पुष्करंचप्रभासंचनैमिषंसागरोदकम् ॥ देविकामिंद्रमार्गंचस्वर्णबिंदुंविगाह्यच ९ विबोध्यतेविमानस्थःसोऽप्सरोभिरभिष्टुतः ॥ हिरण्यबिंदुंविक्षोभ्यप्रयतश्चाभिवाद्यच १० कुशेशयंचदेवंतंधूयतेतस्यकिल्बिषम् ॥ इंद्रतोयांसमासाद्यगंधमादनसन्निधौ ११ करतोयांकुरंगेचत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिविगाह्यप्रयतःशुचिः १२ गंगाद्वारेकुशावर्तेबिल्वकेनीलपर्वते ॥ तथाकनखलेस्नात्वाधूतपाप्मादिवंव्रजेत् १३ अपांह्रदउपस्पृश्यवाजिमेधफलंलभेत् ॥ ब्रह्मचारीजितक्रोधःसत्यसंधस्त्वहिंसकः १४ यत्रभागीरथीगंगापततेदिशमुत्तराम् ॥ महेश्वरस्यत्रिस्थानेयोनरस्त्वभिषिच्यते १५ एकमासंनिराहारःसपश्यतिहिदेवताः ॥ सप्तगंगेत्रिगंगेचइंद्रमार्गेचतर्पयन् १६

७ नदंसिंधुम् ८ । ९ । १० । ११ । १२ गंगाद्वारादयोऽत्रब्रह्मगिरौगोदावर्यंतुगताएवग्राह्याः भागीरथीमाहात्म्यस्यअग्रेस्वातंत्र्येणवर्ण्यमानत्वात् १३ । १४ त्रिस्थानेस्वर्गमृत्युपाताले १५ । १६

१७ । १८ । १९ । २० रूपवर्चसोःसमाहारःरूपवर्चस्कं वर्चस्तेजः २१ । २२ । २३ । २४ । २५ त्रसानांजंगमानाम् २६ । २७ । २८ । २९ अंतर्धानफलं गंधर्वादिभोगम् ३० । ३१ । ३२।३३
३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ गंगायांगयांतर्गतेऽश्मपृष्ठेप्रेतशिलायामेकांब्रह्महत्यांव्यपोह्यनिरविंदेनिश्चितोऽविंदोऽलाभोयत्रतस्मिन्सुखमधही(?)नेप्रेतपर्वतेद्वितीयांब्रह्महत्यां

सुधांवैलभतेभोक्तुंयोनरोजायतेपुनः ॥ महाश्रमउपस्पृश्ययोऽग्निहोत्रपरःशुचिः १७ एकमासंनिराहारःसिद्धिंमासेनसव्रजेत् ॥ महाह्रदउपस्पृश्यभृगुतुंगेत्वलोलुपः १८ त्रिरात्रोपोषितोभूत्वामुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ कन्याकूपउपस्पृश्यबलाकायांकृतोदकः १९ देवेषुलभतेकीर्तिंयशसाचविराजते २० देविकायामुपस्पृश्यतथासुंदरिकाह्रदे ॥ अश्विन्यांरूपवर्चस्कंप्रेत्यवैलभतेनरः २१ महागंगामुपस्पृश्यकृत्तिकांगारकेतथा ॥ पक्षमेकंनिराहारःस्वर्गमाप्नोतिनिर्मलः २२ वैमानिकउपस्पृश्यकिंकिणीकाश्रमेतथा ॥ निवासेऽप्सरसांदिव्येकामचारीमहीयते २३ कालिकाश्रममासाद्यविपाशायांकृतोदकः ॥ ब्रह्मचारीजितक्रोधस्त्रिरात्रंमुच्यतेभवात् २४ आश्रमेकृत्तिकानांतुस्नात्वायस्तर्पयेत्पितॄन् ॥ तोषयित्वामहादेवंनिर्मलःस्वर्गमाप्नुयात् २५ महापुरउपस्पृश्यत्रिरात्रोपोषितःशुचिः ॥ त्रसानांस्थावराणांचद्विपदानांभयंत्यजेत् २६ देवदारुवनेस्नात्वाधूतपाप्माकृतोदकः ॥ देवलोकमवाप्नोतिसप्तरात्रोषितःशुचिः २७ शरस्तंबेकुशस्तंबेद्रोणशर्मपदेतथा ॥ अपांप्रपतनासेवीसेव्यतेसोऽप्सरोगणैः २८ चित्रकूटेजनस्थानेतथामंदाकिनीजले ॥ विगाह्यवैनिराहारोराजलक्ष्म्यानिषेव्यते २९ श्यामायास्त्वाश्रमंगत्वाउषित्वाचाभिषिच्यच ॥ एकपक्षंनिराहारस्त्वंतर्धानफलंलभेत् ३० कौशिकींतुसमासाद्यवायुभक्षस्त्वलोलुपः ॥ एकविंशतिरात्रेणस्वर्गमारोहतेनरः ३१ मतंगवाप्यांयःस्नायादेकरात्रेणसिध्यति ॥ विगाहतिह्यनालंबमंधकंवैसनातनम् ३२ नैमिषेस्वर्गतीर्थेचउपस्पृश्यजितेंद्रियः ॥ फलंपुरुषमेधस्यलभेन्मासंकृतोदकः ३३ गंगाह्रदउपस्पृश्यतथाचैवोत्पलावने ॥ अश्वमेधमवाप्नोतितत्रमासंकृतोदकः ३४ गंगायमुनयोस्तीर्थेतथाकालंजरेगिरौ ॥ दशाश्वमेधानाप्नोतितत्रमासंकृतोदकः ३५ षष्टिह्रदउपस्पृश्यचान्नदानाद्विशिष्यते ॥ दशतीर्थसहस्राणितिस्रःकोट्यस्तथाऽपराः ३६ समागच्छंतिमाघ्यांतुप्रयागेभरतर्षभ ॥ माघमासंप्रयागेतुनियतःसंशितव्रतः ३७ स्नात्वातुभरतश्रेष्ठनिर्मलःस्वर्गमाप्नुयात् ॥ मरुद्गणउपस्पृश्यपितॄणामाश्रमेशुचिः ३८ वैवस्वतस्यतीर्थेचतीर्थभूतोभवेन्नरः ॥ तथाब्रह्मसरोगत्वाभागीरथ्यांकृतोदकः ३९ एकमासंनिराहारःसोमलोकमवाप्नुयात् ४० उत्पातकेनरःस्नात्वाअष्टावक्रेकृतोदकः ॥ द्वादशाहंनिराहारोनरमेधफलंलभेत् ४१ अश्मपृष्ठेगयायांचनिरविंदेचपर्वते ॥ तृतीयांक्रौंचपद्यांचब्रह्महत्यांविशुध्यते ४२ कलविंकउपस्पृश्यविद्याच्चबहुशोजलम् ॥
१६ अग्नेःपुरेनरःस्नात्वाअग्निकन्यापुरेवसेत् ४३ करवीरपुरेस्नात्वाविशालायांकृतोदकः ॥ देवह्रदउपस्पृश्यब्रह्मभूतोविराजते ४४ पुनरावर्तनंदांचमहानंदांचसेव्यवै ॥ नंदनेसेव्यतेदांतस्त्वप्सरोभिरहिंसकः ४५ उर्वशींकृत्तिकायोगेगत्वाचैवसमाहितः ॥ लौहित्येविधिवत्स्नात्वापुंडरीकफलंलभेत् ४६

निरस्यक्रौंचपदीतिसर्वेपांविष्णुपदादीनामुपलक्षणं तेषुतृतीयांब्रह्महत्यांसकृद्गयांगतएवविशुध्यतेहत्यांनाशयित्वापूतोभवति ४२ । ४३ । ४४ । ४५ उर्वशीमुर्वशीतीर्थं कृत्तिकायोगेकार्तिक्यांपौर्णमास्याम् ४६

४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ कुमारीःकुमारीसंज्ञकंतीर्थं ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ शरीरमिति विधिपूर्वकमात्मश्राद्धादिकंकृत्वाअनाशकेअनशनव्र
तेकृतेसतिबुद्धिपूर्वकमत्रैवशरीरमुत्सृजेत्तत्तीव्ररोगाद्यनभिभूतस्याप्येतन्मरणंविधीयते अध्रुवमितिवाक्यशेषात् तदपिवेदांतगस्यज्ञाततत्त्वस्यशरीरधारणेप्रयोजनमपश्यतएव इतरेषांत्विहमरणंरो

रामहृदउपस्पृश्यविपाशायांकृतोदकः ॥ द्वादशाहंनिराहारःकल्मषाद्विप्रमुच्यते ४७ महाहृदउपस्पृश्यशुद्धेनमनसानरः ॥ एकमासंनिराहारोजमदग्निग
तिंलभेत् ४८ विंध्येसंताप्यचात्मानंसत्यसंधस्त्वहिंसकः ॥ विनयातपआस्थायमासेनैकेनसिध्यति ४९ नर्मदायामुपस्पृश्यतथाशूर्पारकोदके ॥ एकपक्षंनिरा
हारोराजपुत्रोविधीयते ५० जंबूमार्गेत्रिभिर्मासैःसंयतःसुसमाहितः ॥ अहोरात्रेणचैकेनसिद्धिंसमधिगच्छति ५१ कोकामुखेविगाह्याथगत्वाचांजलिकाश्रमम् ॥
शाकभक्षश्चीरवासाःकुमारीर्विंदतेदश ५२ वैवस्वतस्यसदनंनसगच्छेत्कदाचन ॥ यस्यकन्याहृदेवासोदेवलोकंसगच्छति ५३ प्रभासेत्वेकरात्रेणअमावा
स्यांसमाहितः ॥ सिध्यतेतुमहाबाहोयोनरोजायतेऽमरः ५४ उज्जानकउपस्पृश्यआर्ष्टिषेणस्यचाश्रमे ॥ पिंगायाश्चाश्रमेस्नात्वासर्वपापैःप्रमुच्यते ५५ कुल्या
यांसमुपस्पृश्यजप्त्वाचैवाघमर्षणम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः ५६ पिंडारकउपस्पृश्यएकरात्रोषितोनरः ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिप्रभातांशर्वरीं
शुचिः ५७ तथाब्रह्मसरोगत्वाधर्मारण्योपशोभितम् ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिउपस्पृश्यनरःशुचिः ५८ मैनाकेपर्वतेस्नात्वातथासंध्यामुपास्यच ॥ कामंजित्वाच
वैमासंसर्वयज्ञफलंलभेत् ५९ कालोदकंनंदिकुंडंतथाचोत्तरमानसम् ॥ अभ्येत्ययोजनशताद्भ्रूणहाविप्रमुच्यते ६० नंदीश्वरस्यमूर्तितुदृष्ट्वामुच्येतकिल्बिषैः ॥
स्वर्गमार्गेनरःस्नात्वाब्रह्मलोकंसगच्छति ६१ विख्यातोहिमवान्पुण्यःशंकरश्वशुरोगिरिः ॥ आकरःसर्वरत्नानांसिद्धचारणसेवितः ६२ शरीरमुत्सृजेत्तत्रविधिपूर्व
मनाशके ॥ अध्रुवंजीवितंज्ञात्वायोवैवेदांतगोद्विजः ६३ अभ्यर्च्यदेवतास्तत्रनमस्कृत्यमुनींस्तथा ॥ ततःसिद्धोदिवंगच्छेद्ब्रह्मलोकंसनातनम् ६४ कामंक्रो
धंचलोभंचयोजित्वातीर्थमावसेत् ॥ नतेनकिंचिन्नप्राप्तंतीर्थाभिगमनाद्भवेत् ६५ यान्यगम्यानितीर्थानिदुर्गाणिविषमाणिच ॥ मनसातानिगम्यानिसर्वतीर्थ
समीक्षया ६६ इदंमेध्यमिदंपुण्यमिदंस्वर्ग्यमनुत्तमम् ॥ इदंरहस्यंवेदानामाप्लाव्यंपावनंतथा ६७ इदंदद्याद्द्विजातीनांसाधोरात्महितस्यच ॥ सुहृदांचजपे
त्कर्णेशिष्यस्यानुगतस्यच ६८ दत्तवान्गौतमस्यैतदंगिरावैमहातपाः ॥ अंगिराःसमनुज्ञातःकाश्यपेनचधीमता ६९ महर्षीणामिदंजप्यंपावनानांतथोत्त
मम् ॥ जपंश्चाभ्युत्थितःशश्वन्निर्मलःस्वर्गमाप्नुयात् ७० इदंयश्चापिशृणुयाद्रहस्यंत्वंगिरोमतम् ॥ उत्तमेचकुलेजन्मलभेज्जातीश्चसंस्मरेत् ७१ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेआंगिरसतीर्थयात्रायांपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ गादिमहानिमितेसत्येवमहापातकप्रायाश्चित्तार्थंवाउचितंनान्यथेतिव्याख्यातं

प्रागेववनपर्वणि ६३ । ६४ । ६५ । ६६ इदंतीर्थसेवनं मेध्यंयज्ञफलप्रदं पुण्यंपापघ्नं अतएवस्वर्ग्यं आप्लाव्यंआप्लवःस्नानमित्यर्थः आप्लाव्यमितिपाठेरहस्यत्वादवाच्यं स्वार्थेष्यञ् ६७ । ६८
समनुज्ञातःप्रार्थितः काश्यपेनएतद्विज्ञातुकामेनेतिशेषः ६९ । ७० । ७१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

बृहस्पतीत्यध्यायःसर्वतीर्थश्रेष्ठांगंगांकथयितुंप्रवर्ततेइतोऽन्यत्तीर्थांतरंनास्तीतिस्पष्टयन् १ यदाऽपृच्छत्तदैवाजग्मुरितिद्वितीयेनयत्तदोरध्याहारेणान्वयः यस्यप्रश्नमात्रेणसिद्धानांदर्शनंभवति

वैशंपायनउवाच ॥ बृहस्पतिसमंबुद्ध्याक्षमयाब्रह्मणःसमम् ॥ पराक्रमेशक्रसममादित्यसमतेजसम् १ गांगेयमर्जुनेनाजौनिहतंभूरितेजसम् ॥ भ्रातृभिःसहि
तोऽन्यैश्चपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः २ शयानंवीरशयनेकालाकांक्षिणमच्युतम् ॥ आजग्मुर्भरतश्रेष्ठंद्रष्टुकामामहर्षयः ३ अत्रिर्वसिष्ठोऽथभृगुःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥
अंगिरागौतमोऽगस्त्यःसुमतिःसुयतात्मवान् ४ विश्वामित्रःस्थूलशिराःसंवर्तःप्रमतिर्दमः ॥ बृहस्पत्युशनोव्यासाश्च्यवनःकाश्यपोध्रुवः ५ दुर्वासाजमदग्निश्च
मार्कंडेयोऽथगालवः ॥ भरद्वाजोऽथरैभ्यश्चयवक्रीतस्त्रितस्तथा ६ स्थूलाक्षःशबलाक्षश्चकण्वोमेधातिथिःकृशः ॥ नारदःपर्वतश्चैवसुधन्वाथैकतोद्विजः ७
नितंभूर्भुवनोधौम्यःशतानंदोऽकृतव्रणः ॥ जामदग्न्यस्तथारामःकचश्चेत्येवमादयः ८ समागतामहात्मानोभीष्मंद्रष्टुंमहर्षयः ॥ तेषांमहात्मनांपूजामागतानां
युधिष्ठिरः ९ भ्रातृभिःसहितश्चक्रेयथावदनुपूर्वशः ॥ तेपूजिताःसुखासीनाःकथाश्चक्रुर्महर्षयः १० भीष्माश्रिताःसुमधुराःसर्वेंद्रियमनोहराः ॥ भीष्मस्तेषांक
थाःश्रुत्वाऋषीणांभावितात्मनाम् ११ मेनेदिविष्ठमात्मानंतुष्ट्याचापरमयायुतः ॥ ततस्तेभीष्ममामंत्र्यपांडवांश्चमहर्षयः १२ अंतर्धानंगताःसर्वेसर्वेषामेवपश्य
ताम् ॥ तानृषीन्सुमहाभागानंतर्धानगतानपि १३ पांडवास्तुष्टुवुःसर्वेप्रणेमुश्चमुहुर्मुहुः ॥ प्रसन्नमनसःसर्वेगांगेयंकुरुसत्तमं १४ उपतस्थुर्यथोद्यंतमादित्यंमं
त्रकोविदाः ॥ प्रभावात्तपसस्तेषामृषीणांवीक्ष्यपांडवाः १५ प्रकाशंतोदिशःसर्वाविस्मयंपरमंययुः ॥ महाभाग्यंपरंतेषामृषीणामनुचिंत्यते ॥ पांडवाःसहभी
ष्मेणकथाश्चक्रुस्तदाश्रयाः १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कथांतेशिरसापादौस्पृष्ट्वाभीष्मस्यपांडवः ॥ धर्म्यंधर्मसुतःप्रश्नंपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः १७ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ केदेशाःकेजनपदाआश्रमाःकेचपर्वताः ॥ प्रकृष्टाःपुण्यतःकाश्चज्ञेयानद्यःपितामह १८ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥
शिलोंच्छवृत्तेःसंवादंसिद्धस्यचयुधिष्ठिर १९ इमांकश्चित्परिक्रम्यपृथिवींशैलभूषणाम् ॥ असकृद्द्विपदांश्रेष्ठःश्रेष्ठस्यगृहमेधिनः २० शिलवृत्तेर्गृहंप्राप्तःसतेनविधि
नार्चितः ॥ उवासरजनींतत्रसुमुखःसुखभागृषिः २१ शिलवृत्तिस्तुयत्कृत्यंप्रातस्तत्कृतवाञ्छुचिः ॥ कृतकृत्यमुपातिष्ठत्सिद्धंतमतिथिंतदा २२ तौसमे
त्यमहात्मानौसुखासीनौकथाःशुभाः ॥ चक्रतुर्वेदसंबद्धास्तच्छेषकृतलक्षणाः २३ शिलवृत्तिःकथांतेतुसिद्धमामंत्र्ययत्नतः ॥ प्रश्नंपप्रच्छमेधावीयन्मांत्वंपरिपृच्छ
सि २४ ॥ शिलवृत्तिरुवाच ॥ केदेशाःकेजनपदाःकेऽऽश्रमाःकेचपर्वताः ॥ प्रकृष्टाःपुण्यतःकाश्चज्ञेयानद्यस्तदुच्यताम् २५ ॥ सिद्धउवाच ॥ तेदेशास्तेजनपदा
स्तेऽऽश्रमास्तेचपर्वताः ॥ येषांभागीरथीगंगामध्येनैतिसरिद्वरा २६ तपसाब्रह्मचर्येणयज्ञैस्त्यागेनवापुनः ॥ गतिंतांनलभेज्जंतुर्गंगांसंसेव्ययांलभेत् २७

किमुततद्दर्शनादिनेतिभावः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ महाभाग्यंयोगैश्वर्यंखेचरत्वांतर्धानशक्त्यादिसिद्धिमत्त्वं १६ । १७ देशाःभूमिभागाः
जनपदाःमहाजननिवासस्थानानि आश्रमाःऋषिस्थानानि १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ आश्रमाइत्याकारस्यपूर्वरूपमार्षम् २५ तेदेशाइतिप्रकृष्टाःपुण्यतइत्यनुषंगः २६ । २७

गात्राण्यस्थीनि न्यस्तानिगंगायाम् २८ । २९ । ३० व्युष्टिःपुण्यवृद्धिः । 'व्युष्टिःफलेसमृद्धौच'इतिमेदिनी ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ गवांनिर्हारआहारनिर्गमनमार्गस्ततो अनु.१३
भा.टी. निर्मुक्तयावकंयवविकारस्तस्मात् गोयवानादयित्वातच्छकृद्गतान्यवान्पक्त्वामुंजानोयावकव्रतीत्युच्यते ३८ इंदुव्रतंचांद्रायणं ३९ । ४० । ४१ धूयतेदूरेजायतेभस्मीभूयाविनश्यते
स्पृष्टानियेषांगांगेयैस्तोयैर्गात्राणिदेहिनाम् ॥ न्यस्तानिनपुनस्तेषांत्यागःस्वर्गाद्विधीयते २८ सर्वाणियेषांगांगेयैस्तोयैःकार्याणिदेहिनाम् ॥ गांत्यक्त्वामान अ०
॥४८॥ वाविप्रदिवितिष्ठंतितेजनाः २९ पूर्वेवयसिकर्माणिकृत्वापापानियेनराः ॥ पश्चाद्गंगांनिषेवंतेतेऽपियांत्युत्तमांगतिम् ३० स्नातानांशुचिभिस्तोयैर्गांगेयैःप्रय
तात्मनाम् ॥ व्युष्टिर्भवतियापुंसांनसाक्रतुशतैरपि ३१ यावदस्थिमनुष्यस्यगंगातोयेषुतिष्ठति ॥ तावद्वर्षसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ३२ अपहत्यतम ॥२६॥
स्तीव्रंयथाभात्युदयेरविः ॥ तथाऽपहत्यपाप्मानंभातिगंगाजलोक्षितः ३३ विसोमाइवशर्वर्योविपुष्पास्तरवोयथा ॥ तद्वद्देशादिशश्चैवहीनागंगाजलैःशिवैः
३४ वर्णाश्रमायथासर्वेधर्मज्ञानविवर्जिताः ॥ क्रतवश्चयथाऽसोमास्तथागंगांविनाजगत् ३५ यथाहीनंनभोऽर्केणभूःशैलैःखंचवायुना ॥ तथादेशादिशश्चैवगं
गाहीनानसंशयः ३६ त्रिषुलोकेषुयेकेचित्प्राणिनःसर्वएवते ॥ तर्प्यमाणाःपरांतृप्तिंयांतिगंगाजलैःशुभैः ३७ यस्तुसूर्येणनिष्टप्तंगांगेयंपिबतेजलम् ॥ गवांनि
र्हारनिर्मुक्ताद्यावकात्तद्विशिष्यते ३८ इंदुव्रतसहस्रंतुयश्चरेत्कायशोधनम् ॥ पिबेद्यश्चापिगंगांभःसमौस्यातांनवासमौ ३९ तिष्ठेद्युगसहस्रंतुपदेनैकेनयःपुमान् ॥
मासमेकंतुगंगायांसमौस्यातांनवासमौ ४० लंबतेऽवाक्शिरायस्तुयुगानामयुतंपुमान् ॥ तिष्ठेद्यथेष्टंयश्चापिगंगायांसविशिष्यते ४१ अग्नौप्रास्तंप्रधूयेतयथा
तूलंद्विजोत्तम ॥ तथागंगावगाढस्यसर्वंपापंप्रधूयते ४२ भूतानामिहसर्वेषांदुःखोपहतचेतसाम् ॥ गतिमन्वेषमाणानांनगंगासदृशीगतिः ४३ भवंतिनिर्वि
षाःसर्पायथाताक्ष्र्यस्यदर्शनात् ॥ गंगायादर्शनात्तद्वत्सर्वपापैःप्रमुच्यते ४४ अप्रतिष्ठाश्चयेकेचिदधर्मशरणाश्चये ॥ तेषांप्रतिष्ठागंगेहशरणंशर्मवर्मच ४५
प्रकृष्टैरशुभैर्ग्रस्तानेनेकैःपुरुषाधमान् ॥ पततोनरकेगंगासंश्रितान्प्रेत्यतारयेत् ४६ तेसंविभक्तामुनिभिर्नूनंदेवैःसवासवैः ॥ येऽभिगच्छंतिसततंगंगांमतिमतां
वर ४७ विनयाचारहीनाश्चअशिवाश्चनराधमाः ॥ तेभवंतिशिवाविप्रयेवैगंगामुपाश्रिताः ४८ यथासुराणाममृतंपितृणांचयथास्वधा ॥ सुधायथाचनागानां
तथागंगाजलंनृणाम् ४९ उपासतेयथाबालामातरंक्षुधयाऽर्दिताः ॥ श्रेयस्कामास्तथागंगामुपासंतीहदेहिनः ५० स्वायंभुवंयथास्थानंसर्वेषांश्रेष्ठमुच्यते ॥
स्नातानांसरितांश्रेष्ठागंगातद्वदिहोच्यते ५१ यथोपजीविनांधेनुर्देवादीनांधरास्मृता ॥ तथोपजीविनांगंगासर्वप्राणभृतामिह ५२ देवाःसोमार्कसंस्थानियथा
सत्रादिभिर्मखैः ॥ अमृतान्युपजीवंतितथागंगाजलंनराः ५३ जान्हवीपुलिनोत्थाभिःसिकताभिःसमुक्षितम् ॥ आत्मानंमन्यतेलोकोदिविष्ठमिवशोभितम् ५४ ॥४८॥
इत्यर्थः ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ सोमसंस्थान्यमृतानिदेवाउपजीवंतीति 'प्रथमांपिबतेवह्निर्द्वितीयांपिबतेरविः'इत्यादिनास्पष्टं अर्कसंस्थानीत्य
पिच्छांदोग्येरोहितादीनिपंचामृतान्यास्वाद्यउपजीवंतीतिप्रसिद्धम् ५३ । ५४

व्यसनैःद्यूतपानादिव्यसनजैर्दुःखैः ५७ । ५८ । ६९ कामान्भोगान् ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ उपस्थितांनित्यंसेविताम् ६८ । ६९ । ७०
भयेभ्योघोरेभ्योव्याघ्रादिभ्यः पिशाचादिभ्योवा पापेभ्योब्रह्मवधादिभ्यः ७१ । ७२ । ७३ दिविदेवानामितिशेषः देवेशोराजेंद्रः ७४ । ७५ आरण्यश्चारण्योतृतीयस्यामितो
जाह्नवीतीरसंभूतांमृदंमूर्ध्नाबिभर्तियः ॥ बिभर्तिरूपंसोऽर्कस्यतमोनाशायनिर्मलम् ५५ गंगोर्मिभिरथोदिग्धःपुरुषंपवनोयदा ॥ स्पृशतेसोऽस्यपाप्मानंसद्य
एवापकर्षति ५६ व्यसनैरभितप्तस्यनरस्यविनशिष्यतः ॥ गंगादर्शनजाप्रीतिर्व्यसनान्यपकर्षति ५७ हंसारावैःकोकरवैरवैरन्यैश्चपक्षिणाम् ॥ पस्पर्धगंगा
गंधर्वान्पुलिनैश्चशिलोच्चयान् ५८ हंसादिभिःसुबहुभिर्विविधैःपक्षिभिर्वृताम् ॥ गंगांगोकुलसंबाधांदृष्ट्वास्वर्गोऽपिविस्मृतः ५९ नसाप्रीतिर्दिविष्ठस्यसर्वकामा
नुपाश्नतः ॥ संभवेद्यापराप्रीतिर्गंगायाःपुलिनेनृणाम् ६० वाङ्मनःकर्मजैर्ग्रस्तःपापैरपिपुमानिह ॥ वीक्ष्यगंगांभवेत्पूतोअत्रमेनास्तिसंशयः ६१ सप्तावरान्
सप्तपरान्पितॄंस्तेभ्यश्चयेपरे ॥ पुमांस्तारयतेगंगांवीक्ष्यस्पृष्ट्वाऽवगाह्यच ६२ श्रुताऽभिलषितापीतास्पृष्टादृष्टावगाहिता ॥ गंगातारयतेनृणामुभौवंशौवि
शेषतः ६३ दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्तथागंगेतिकीर्तनात् ॥ पुनात्यपुण्यान्पुरुषाञ्छतशोऽथसहस्रशः ६४ यइच्छेत्सफलंजन्मजीवितंश्रुतमेवच ॥ सपितॄंस्त
र्पयेद्गंगामभिगम्यसुरांस्तथा ६५ नसुतैर्नचवित्तेनकर्मणानचतत्फलम् ॥ प्राप्नुयात्पुरुषोत्यंतंगंगांप्राप्ययदाप्नुयात् ६६ जात्यंधैरिहतुल्यास्तेमृतैःपंगुभिरेवच ॥
समर्थायेनपश्यंतिगंगांपुण्यजलांशिवाम् ६७ भूतभव्यभविष्यज्ञैर्महर्षिभिरुपस्थिताम् ॥ देवैःसेंद्रैश्चकोगंगांनोपसेवेतमानवः ६८ वानप्रस्थैर्गृहस्थैश्चयतिभि
र्ब्रह्मचारिभिः ॥ विद्यावद्भिःश्रितांगंगांपुमान्कोनामनाश्रयेत् ६९ उत्क्रामद्भिश्चयःप्राणैःप्रयतःशिष्टसंमतः ॥ चिंतयेन्मनसागंगांसगतिंपरमांलभेत् ७० नभये
भ्योभयंतस्यनपापेभ्योनराजतः ॥ आदेहपतनाद्गंगामुपास्तेयःपुमानिह ७१ महापुण्यांचगगनात्पतंतींवैमहेश्वरः ॥ दधारशिरसागंगांतामेवदिविसेवते ७२
अलंकृतास्त्रयोलोकाःपथिभिर्विमलैस्त्रिभिः ॥ यस्तुतस्याजलंसेवेत्कृतकृत्यःपुमानभवेत् ७३ दिविज्योतिर्यथाऽऽदित्यःपितॄणांचैवचंद्रमाः ॥ देवेशश्चयथानृणांगं
गाचसरितांतथा ७४ मात्रापित्रासुतैर्दारैर्विमुक्तस्यधनेनवा ॥ नभवेद्धितथादुःखंयथागंगावियोगजम् ७५ नारण्यैर्नेष्टविषयैर्नसुतैर्नधनागमैः ॥ तथाप्रसादो
भवतिगंगांवीक्ष्ययथाभवेत् ७६ पूर्णमिंदुंयथादृष्ट्वानृणांदृष्टिःप्रसीदति ॥ तथात्रिपथगांदृष्ट्वानृणांदृष्टिःप्रसीदति ७७ तद्भावस्तद्गतमनास्तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥
गंगांयोऽनुगतोभक्त्यासतस्याःप्रियतांव्रजेत् ७८
दिवीतिश्रुतेररण्याख्यसरोद्वयवान्ब्रह्मलोकोऽरण्यस्तत्रभवैरारण्यैर्विषयैः इष्टैर्यागादितत्याप्यैरिष्टविषयैःस्वर्ग्यैः ७६ । ७७ तद्भावस्तस्यामेवभावःश्रद्धायस्यसतथा । धर्मेश्रद्धावानपि
स्त्रीपुत्रादिमनाभवतितद्व्यावृत्त्यर्थंतद्गतमनाइति । श्रद्धामनश्चक्वादाचित्केऽपियागादौभवतिनत्वराध्यदेवतायामित्यतत्रनैरंतर्येणनितरांस्थितिर्भवतितदर्थंतन्निष्ठइति । त्रयमपिस्वर्गाद्यर्थं
कस्यचिद्भवतितथानभवतिकिंतुपरायणंप्राप्यमपियंगैवयस्यसतत्परायणः एवंभूत्वायोऽनुगतोऽनुसृतः भक्त्याआराध्यत्वज्ञानेन सगंगायाःप्रियोभवेत् ७८

७९ भस्माख्यान्भस्मीभूतान् ८० इद्धाःनिर्दोषत्वेनदीप्ताः ८१ पयोघृतेयागीयेहविषीसमृद्धिर्यागफलंतद्वतीं यागादिजंपुण्यंतत्फलंस्वर्गादिचगंगाप्राप्त्यैवलभ्यतइत्यर्थः ८२ बृहती
श्रेष्ठा विश्वंदेवादीनांरूपंसौभाग्यंययाप्राप्यतेसाविश्वरूपा ८३ ऊर्जअन्नपश्वादिः ऊर्जेतिमागुरिमताट्टाप् तत्प्रदामित्यर्थः मधुकर्मफलंब्रह्मवातत्प्रदांमधुमतीं ८४ योगंगामितिशेषः
तयागंगयाभाविताःमहत्त्वंगताःदेवाः स्पर्शनदर्शनेनगंगायाएव ८५ दक्षांतारणसमर्थां पृश्निंविष्णुमातरं बृहतींवाचं वाग्वैबृहतीतिश्रुतेः भागिनींभगानामैश्वर्यादीनांषण्णांसमूहोभागंतद्वतीं
विभावरींप्रकाशिकां ८६ ख्यातिःपुण्यत्वकीर्तिः सेव्यानिषेव्य ८७ गंगांदृष्ट्वाइयंगंगेत्यन्यान्गंगांदर्शयतःपुंसस्यनियतंनियमेनगंगैवप्रतिष्ठासंसारावसानहेतुर्भवति गुहस्यकार्तिकेयस्यरुक्म
स्यस्वर्णस्यचगर्भयोषागर्भधारिणीस्त्री वियतःसकाशात्प्रातरवतीर्णा तेनास्यांप्रातःस्नानमतिप्रशस्तमितिसूचितं त्रिवर्गाधर्मार्थकामदा घृतवहाजलवाहिनी विश्वतोयाविश्वप्रियतोया ८८ अवनी

भूस्थैःखस्थैर्दिविष्ठैश्चभूतैरुच्चावचैरपि ॥ गंगाविगाह्यासततमेतत्कार्यतमंसतां ७९ विश्वलोकेषुपुण्यत्वाद्गंगायाःप्रथितंयशः ॥ यत्पुत्रान्सगरस्यैतोभस्माख्या
ननयद्दिवम् ८० वाय्वीरिताभिःसुमनोहराभिर्द्रुताभिरत्यर्थसमुत्थिताभिः ॥ गंगोर्मिभिर्भानुमतीभिरिद्धाःसहस्ररश्मिप्रतिमाभवंति ८१ पयस्विनींघृतिनीम
त्युदारांसमृद्धिनींवेगिनींदुर्विगाह्याम् ॥ गंगांगत्वायैःशरीरंविसृष्टंगताधीरास्तेविबुधैःसमत्वम् ८२ अंधान्जडान्द्रव्यहीनांश्चगंगायशस्विनीबृहतीविश्वरूपा ॥
देवैःसेंद्रैर्मुनिभिर्मानवैश्चनिषेवितासर्वकामैर्युनक्ति ८३ ऊर्जावतींमहापुण्यांमधुमतींत्रिवर्त्मगाम् ॥ त्रिलोकगोप्त्रींयेगंगांसंश्रितास्तेदिवंगताः ८४ योवत्स्यति
द्रक्ष्यतिवापिमर्त्यस्तस्मैप्रयच्छंतिसुखानिदेवाः ॥ तद्भाविताःस्पर्शनदर्शनेनइष्टांगतिंतस्यसुरादिशंति ८५ दक्षांपृश्निंबृहतींविप्रकृष्टांशिवामृद्धांभागिनींसु
प्रसन्नाम् ॥ विभावरींसर्वभूतप्रतिष्ठांगंगांगतायेत्रिदिवंगतास्ते ८६ ख्यातिर्यस्याःखंदिवंगांचनित्यंपुरादिशोविदिशश्चावतस्थे ॥ तस्याजलंसेव्यसरिद्वराया
मर्त्याःसर्वेकृतकृत्याभवंति ८७ इयंगंगेतिनियतंप्रतिष्ठागुहस्यरुक्मस्यचगर्भयोषा ॥ प्रातस्त्रिवर्गाघृतवहाविपाप्मागंगावतीर्णावियतोविश्वतोया ८८ सु
तावनीध्रस्यहरस्यभार्यादिवोभुवश्चापिकृतानुरूपा ॥ भव्यापृथिव्यांभागिनीचापिराजन्गंगालोकानांपुण्यदावैत्रयाणां ८९ मधुस्रवाघृतधाराघृतार्चिर्महो
र्मिभिःशोभिताब्राह्मणैश्च ॥ दिवश्च्युताशिरसाऽऽप्ताशिवेनगंगाऽवनीध्रात्रिदिवस्यमाला ९० योनिर्वरिष्ठाविरजावितन्वीशय्याचिरावारिवहायशोदा ॥ वि
श्वावतीचाकृतिरिष्टसिद्धागंगोक्षितानांभुवनस्यपंथाः ९१

ध्रस्यमेरोर्हिमवतोवापर्वतस्य कृतमनुरूपमलंकारोययासाकृतानुरूपा ८९ मधुस्रवाधर्मद्रवा घृतधारातेजोधाराघृतार्चिराज्यस्येवार्चिर्वर्चोयस्याःसा । 'घृतंदीप्ताज्यवारिषु'इतिविश्वलो
चनः अवनीध्रात्पृथिवींप्राप्तेतिशेषः ९० वरिष्ठायोनिःपरमकारणं विरजानिर्मला वितन्वीविशेषेणतन्वीसूक्ष्मा शय्यादीर्घनिद्रातल्पः मरणंजाह्नवीतटइतिवचनात् अचिरा
शीघ्रा विश्वावतीविश्वमवंतीपालयंती नुमभावआर्षः । आकृतिःसत्तासामान्यरूपा । 'आकृतिस्तुस्त्रियांरूपेसामान्यवपुषोरपि'इतिमेदिनी इष्टसिद्धाइष्टाःसिद्धाःयस्यासासिद्धानामिष्टा
इतिवा उक्षितानांस्नातानां भुवनस्यस्वर्गस्य ९१

क्षांत्यादित्रयेमह्यातुल्येतिसंबंधः गुहस्यकुमारस्यसंमता ब्रह्मण्यतयाब्राह्मणजात्यनुग्राहकतया ९२ मनसाऽपिप्रपन्नाःकिमुतसाक्षात् ९३ जननीवोपास्येतिसंबंधः अवेक्ष्यनश्वरानितिशेषः ९४
उस्त्रांधेनुममृतदुघामितियावत् मिषतींपश्यंतींसर्वज्ञामित्यर्थः इरावतींमन्नवतीं । 'इरासुमदिरावाग्भिमारस्यशनभूमिषु'इतिविश्वलोचनः धारिणीमित्यत्ररेवतीमितिपाठेमातरं । 'रेवतीहरि
भार्यायांताराभिन्मातृभेदयोः'इतिमेदिनी ब्रह्मणोऽपिकांतांचेतोहरां सिद्धिर्मोक्षः ९५ सविभूनूसेश्वरान् गांपृथ्वीम् ९६ गुणानांगंगायाइतिशेषः ९७ । ९८ मदुक्तान्गंगागुणान्ज्ञा

क्षांत्यामह्यागोपनेधारणेचदीप्त्याकृशानोस्तपनस्यचैव ॥ तुल्यागंगासंमताब्राह्मणानांगुहस्यब्रह्मण्यतयाचनित्यम् ९२ ऋषिष्टुतांविष्णुपदींपुराणांसुपुण्यतो
यांमनसाऽपिलोके ॥ सर्वात्मनाजाह्नवींयेप्रपन्नास्तेब्रह्मणःसदनंसंप्रयाताः ९३ लोकानवेक्ष्यजननीवपुत्रान्सर्वात्मनासर्वगुणोपपन्नान् ॥ तत्स्थानकंब्राह्मभीप्स
मानैर्गंगासदैवात्मवशैरुपास्या ९४ उस्रांपुष्टांमिषतींविश्वभोज्यामिरावतींधारिणींभूधराणाम् ॥ शिष्टाश्रयाममृतांब्रह्मकांतांगंगांश्रयेदात्मवान्सिद्धिकामः ९५
प्रसाद्यदेवान्सविभून्समस्तान्भगीरथस्तपसोग्रेणगंगाम् ॥ गामानयत्तामभिगम्यशश्वत्पुंसांभयंनेहचामुत्रविद्यात् ९६ उदाहृतःसर्वथातेगुणानांमयैकदेशःप्रस
मीक्ष्यबुद्ध्या ॥ शक्तिर्नमेकाचिदिहास्तिवक्तुंगुणान्सर्वान्परिमातुंतथैव ९७ मेरोःसमुद्रस्यचसर्वरत्नैःसंख्योपलानामुदकस्यवापि ॥ शक्यंवक्तुंनेहगंगाजलानां
गुणाख्यानंपरिमातुंतथैव ९८ तस्मादेतान्परयाश्रद्धयोक्तान्गुणान्सर्वान्जान्हवीयान्सदैव ॥ भवेद्वाचामनसाकर्मणाचभक्त्यायुक्तःश्रद्धयाश्रद्दधानः ९९ लोका
न्निमांस्त्रीन्यशसावितत्यसिद्धिंप्राप्यमहतींतांदुरापाम् ॥ गंगाकृतानचिरेणैवलोकान्यथेष्टमिष्टान्विहरिष्यसित्वम् १०० तवममचगुणैर्महानुभावाजुषतुमतिंसत
तंस्वधर्मयुक्तैः ॥ अभिमतजनवत्सलाहिगंगाजगतियुनक्तिसुखैश्चभक्तिमंतम् १ ॥ भीष्मउवाच ॥ इतिपरममतिर्गुणानशेषान्शिलरतयेत्रिपथानुयोगरू
पान् ॥ बहुविधमनुशास्यतथ्यरूपानगगनतलंद्युतिमान्विवेशसिद्धः २ शिलवृत्तिस्तुसिद्धस्यवाक्यैःसंबोधितस्तदा ॥ गंगामुपास्यविधिवत्सिद्धिंप्रापसुदुर्ल
भाम् ३ तथात्वमपिकौंतेयभक्त्यापरमयायुतः ॥ गंगामभ्येहिसततंप्राप्स्यसेसिद्धिमुत्तमाम् ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वेतिहासंभीष्मोक्तंगंगायाःस्तवसंयु
तम् ॥ युधिष्ठिरःपरांप्रीतिमगच्छद्भ्रातृभिःसह ५ इतिहासमिमंपुण्यंशृणुयाद्यःपठेतवा ॥ गंगायाःस्तवसंयुक्तंसमुच्येत्सर्वकिल्बिषैः १०६ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेगंगामाहात्म्यकथनेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ प्रज्ञाश्रुताभ्यां
वृत्तेनशीलेनचयथाभवान् ॥ गुणैश्चविविधैःसर्वैर्वयसाचसमन्वितः १

स्वावागादिभिःस्तोत्रध्यानस्नानादिषुश्रद्दधानोभवेदितिसंबंधः ९९ गंगाकृतान्गंगासेवनप्राप्तान् इष्टान्संकल्पसिद्धान् पाठांतरंयथेष्टंमृष्टंमधुरंयथास्यात्तथा १०० महानुभावागंगामतिंजुषतुप्री
णातु गंगादर्शनादिनामतिःप्रसीदत्वित्यर्थः अभिमतःश्रद्धालुः १ । २ । ३ । ४ । ५ । १०६ ॥ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
तुल्यागंगासंमताब्राह्मणानामितिब्रह्मविदांकृतकृत्यानामपिगंगापूज्यत्वेनसंमतेत्युक्तं तेनब्राह्मण्यंमहदितिमत्वापृच्छति प्रज्ञेति वृत्तमाचारः शीलंविनयः १

२ । ३ चेदिच्छेत्तर्हिकेनप्राप्नुयाचदित्यनुषज्यतथाल्वेयोऽयमर्थः ४ । ५ पर्यायेआवृत्तौजन्मनाम ६ । ७ तुल्यवर्णःअन्त्यवर्णजोऽपि जातकर्मादिसंस्कारयोगात्तुल्यवर्णत्वंगतः नामप्र
सिद्धं ८ यज्ञकारःयज्ञंकारयन्आर्त्विज्यंकुर्वन्नित्यर्थः प्रायादग्निचयनार्थमिष्टकाआनेतुमित्यर्थाद्गम्यते ९ बालमशिक्षितम् १० । ११ आवापइतिपाठेआलवालं पितृमातृतुल्यइत्यर्थः 'आवा

भवान्विशिष्टोबुद्ध्याचप्रज्ञयातपसातथा ॥ तस्माद्भवंतंपृच्छामिधर्मंधर्मभृतांवर २ नान्यस्त्वदन्योलोकेषुप्रष्टव्योऽस्तिनराधिप ॥ क्षत्रियोयदिवावैश्यःशूद्रो
वाराजसत्तम ३ ब्राह्मण्यंप्राप्नुयाद्येनतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ तपसावासुमहताकर्मणावाश्रुतेनवा ॥ ब्राह्मण्यमथचेदिच्छेत्तन्मेब्रूहिपितामह ४ ॥ भीष्मउवाच ॥
ब्राह्मण्यंतातदुष्प्राप्यंवर्णैःक्षत्रादिभिस्त्रिभिः ॥ परंहिसर्वभूतानांस्थानमेतद्युधिष्ठिर ५ बह्वीस्तुसंसरन्योनीर्जायमानःपुनःपुनः ॥ पर्ययेतातकस्मिंश्चिद्ब्राह्मणोना
मजायते ६ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ मतंगस्यचसंवादंगर्दभ्याश्चयुधिष्ठिर ७ द्विजातेःकस्यचित्तातत्तुल्यवर्णःसुतस्त्वभूत ॥ मतंगोनामनाम्नावैसर्वैः
समुदितोगुणैः ८ सयज्ञकारःकौंतेयपित्रोत्सृष्टःपरंतप ॥ प्रायाद्गर्दभयुक्तेनरथेनाप्याशुगामिना ९ सबालंगर्दभंराजन्वहंतंमातुरंतिके ॥ निरविध्यत्प्रतोदेननासिका
यांपुनःपुनः १० तंतुतीव्रव्रणंदृष्ट्वागर्दभीपुत्रगृद्धिनी ॥ उवाचमाशुचःपुत्रचांडालस्त्वधितिष्ठति ११ ब्राह्मणेदारुणंनास्तिमैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥ आचार्यःसर्वभू
तानांशास्ताकिंप्रहरिष्यति १२ अयंतुपापप्रकृतिर्बालेनकुरुतेदयाम् ॥ स्वयोनिंमानयत्येषभावोभावंनियच्छति १३ एतच्छ्रुत्वामतंगस्तुदारुणंरासभीवचः ॥
अवतीर्यरथात्तूर्णंरासभींप्रत्यभाषत १४ ब्रूहिरासभिकल्याणिमातामेयेनदूषिता ॥ कथंमांवेत्सिचंडालंक्षिप्रंरासभिशंसमे १५ कथंमांवेत्सिचंडालंब्राह्मण्यंये
ननश्यते ॥ तत्त्वेनैतन्महाप्राज्ञेब्रूहिसर्वमशेषतः १६ ॥ गर्दभ्युवाच ॥ ब्राह्मण्यांवृषलेनत्वंमत्तायांनापितेनह ॥ जातस्त्वमसिचांडालोब्राह्मण्यंतेनतेऽन
शत् १७ एवमुक्तोमतंगस्तुप्रतिप्रायाद्गृहंप्रति ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यपितावाक्यमथाब्रवीत् १८ मयात्वंयज्ञसंसिद्धौनियुक्तोगुरुकर्मणि ॥ कस्मात्प्रतिनिवृ
त्तोऽसिकच्चिन्नकुशलंतव १९ ॥ मतंगउवाच ॥ अंत्ययोनिरयोनिर्वाकथंसकुशलीभवेत् ॥ कुशलंतुकुतस्तस्ययस्येयंजननीपितः २० ब्राह्मण्यांवृषलाज्जातंपि
तर्वेदयतीवमाम् ॥ अमानुषीगर्दभीयंतस्मात्तप्स्येतपोमहत् २१ एवमुक्त्वासपितरंप्रतस्थेकृतनिश्चयः ॥ ततोगत्वामहारण्यमतपत्सुमहत्तपः २२ ततःसंतापया
मासविबुधांस्तपसाऽन्वितः ॥ मतंगःसुखसंप्रेप्सुःस्थानंसुचरितादपि २३ तंतथातपसायुक्तमुवाचहरिवाहनः ॥ मतंगतप्यसेकिंत्वंभोगानुत्सृज्यमानुषान् २४

पोभांडचयनेपरिक्षेपालवाल्लयोः'इतिमेदिनी १२ बालेत्वयि भावःजातिस्वभावः भावंबुद्धिंनियच्छतिमार्गांतरादपकर्षति १३ । १४ । १५ ब्राह्मण्यंलोकदृष्ट्यंनश्यतेअंतर्धीयते येनलक्षणे
न तत्कथंयतोमांचंडालंवेत्सि १६ अनशत्नष्टंक्रूरत्वलिंगेन १७ । १८ संसिद्धौसंसिद्ध्यर्थं १९ अंत्ययोनिश्चंडालजातिः अयोनिस्तदन्यःकुत्सितयोनिः तयोर्हीनकर्मत्पाकुशलित्वंनास्तीत्यर्थः
२० । २१ । २२ सुचरितात्तपसश्चहेतोःस्थानंब्राह्मण्यंसुखेनप्रेप्सुर्विबुधांस्तापयामासेतिसंबंधः २३ हरिवाहनइंद्रः २४

२५ । २६ । २७ । २८ श्रेष्ठतारूपमर्थंब्राह्मण्यंतपः नातिवर्ततेनवशीकर्तुमर्हति २९ । ३० ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ एवमुक्तइति १
२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० कांडपृष्ठतांशस्त्रजीवित्वं । 'शस्त्राजीवीकांडपृष्ठः' इत्यमरः 'वेश्यापतिःकांडपृष्ठःसद्भिरेवनिगद्यते' इतियमः ११ जपतांगायत्रीमात्रसेविनांकुलेजन्मेति

वरंददामितेहंतवृणीष्वत्वंयदिच्छसि ॥ यच्चाप्यवाप्यंहृदितेसर्वंतद्ब्रूहिमारिचम् २५ ॥ मतंगउवाच ॥ ब्राह्मण्यंकामयानोऽहमिदमारब्धवांस्तपः ॥ गच्छेयं
तदवाप्येहवरएषवृतोमया २६ ॥ भीष्मउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंतमुवाचपुरंदरः ॥ मतंगदुर्लभमिदंविप्रत्वंप्रार्थ्यतेत्वया २७ ब्राह्मण्यंप्रार्थयानस्त्वमप्राप्य
मकृतात्मभिः ॥ विनशिष्यसिदुर्बुद्धेतदुपारममाचिरम् २८ श्रेष्ठतांसर्वभूतेषुतपोर्थंनातिवर्तते ॥ तदग्र्यंप्रार्थयानस्त्वमचिराद्विनशिष्यसि २९ देवतासुरमर्त्येषु
यत्पवित्रंपरंस्मृतम् ॥ चंडालयोनौजातेननतत्प्राप्यंकथंचन ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेइंद्रमतंगसंवादेसप्त
विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ध ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तोमतंगस्तुसंशितात्मायतव्रतः ॥ आतिष्ठदेकपादेनवर्षाणांशतमच्युतः १ तमुवाचततःशक्रः
पुनरेवमहायशाः ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभंतातप्रार्थयानोनलप्स्यसे २ मतंगपरमंस्थानंप्रार्थयन्विनशिष्यसि ॥ माकृथाःसाहसंपुत्रनैषधर्मपथस्तव ३ नहिशक्यंत्वयाप्राप्तुं
ब्राह्मण्यमिहदुर्मते ॥ अप्राप्यंप्रार्थयानोहिनचिराद्विनशिष्यसि ४ मतंगपरमंस्थानंवार्यमाणोऽसकृन्मया ॥ चिकीर्षस्येवतपसासर्वथानभविष्यसि ५ तिर्यग्योनि
गतःसर्वोमानुष्यंयदिगच्छति ॥ सजायतेपुल्कसोवाचंडालोवाप्यसंशयः ६ पुल्कसःपापयोनिर्वायःकश्चिदिहलक्ष्यते ॥ सतस्यामेवसुचिरंमतंगपरिवर्तते ७
ततोदशशतेकालेलभतेशूद्रतामपि ॥ शूद्रयोनावपिततोबहुशःपरिवर्तते ८ ततस्त्रिंशद्गुणेकालेलभतेवैश्यतामपि ॥ वैश्यतायांचिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते ९ ततः
षष्टिगुणेकालेराजन्योनामजायते ॥ ततःषष्टिगुणेकालेलभतेब्रह्मबंधुताम् १० ब्रह्मबंधुश्चिरंकालंततस्तुपरिवर्तते ॥ ततस्तुद्विशतेकालेलभतेकांडपृष्ठताम्
११ कांडपृष्ठश्चिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते ॥ ततस्तुत्रिशतेकालेलभतेजपतामपि १२ तंचप्राप्यचिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते ॥ ततश्चतुःशतेकालेश्रोत्रियोनामजायते ॥
श्रोत्रियत्वेचिरंकालंतत्रैवपरिवर्तते १३ तदैवंशोकहर्षौतुकामद्वेषौचपुत्रक ॥ अतिमानातिवादौचप्रविशेतेद्विजाधमम् १४ तांश्चेज्जयतिशत्रून्सतदाप्राप्नोतिसद्ग
तिम् ॥ अथतेवैजयंत्येनंतालाग्रादिवपात्यते १५ मतंगसंप्रधार्यैवंयदहंत्वामचूचुदं ॥ वृणीष्वकाममन्यंत्वंब्राह्मण्यंहिसुदुर्लभं १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा
सनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेइंद्रमतंगसंवादेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ध ॥ ॥ ध ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तोमतंगस्तुसं
शितात्मायतव्रतः ॥ सहस्रमेकपादेनततोध्यानेव्यतिष्ठत १ तंसहस्रवरेकालेशक्रोद्रष्टुमुपागमत ॥ तदेवचपुनर्वाक्यमुवाचबलवृत्रहा २
शेषः १२ श्रोत्रियःअधीतवेदः १३ तत्तदाश्रोत्रियत्वलाभेऽपि १४ तेशोकादयःएनंश्रोत्रियं पात्यतेअत्यंतंनीचयोनिंप्रापयंतीत्यर्थः १५ । १६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारत
भावदीपे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ध ॥ ॥ ध ॥ एवमुक्तइति सहस्रंवत्सरान् १ । २

३ । ४ । ५ । ६ अभिद्रुत्यगत्वा ७ दुर्लभतरमपिपरिपंथिभिःकामाद्यैश्चोरैःसंवृतमतोदुःसंरक्ष्यमपीत्यर्थः ८ पूजयन्ब्राह्मणमितिशेषः ९ ब्राह्मणेभ्यस्तद्द्वारादेवादयस्तृप्यं
तीत्यर्थः १० यद्यद्वांछतितत्तत्कुरुते ११ । १२ । १३ लब्ध्वाऽपिनबुभूषसेनप्राप्नोषि मादृशोऽपितपस्विनिकारुण्याभावात्तन्नाशयसीतिभावः १४ दुर्लभंब्राह्मण्यंप्राप्यापिनानु

॥ मतंगउवाच ॥ इदंवर्षसहस्रंवैब्रह्मचारीसमाहितः ॥ अतिष्ठमेकपादेनब्राह्मण्यंनाप्नुयांकथम् ३ ॥ शक्रउवाच ॥ चंडालयोनौजातेननावाप्यंवैकथंचन ॥ अ
न्यंकामंवृणीष्वत्वंमावृथातेऽस्त्वयंश्रमः ४ एवमुक्तोमतंगस्तुभृशंशोकपरायणः ॥ अध्यतिष्ठद्गयांगत्वासोंगुष्ठेनशतंसमाः ५ सुदुर्वहंवहन्योगंकृशोधमनिसं
ततः ॥ त्वगस्थिभूतोधर्मात्मासपपातेतिनःश्रुतम् ६ तंपतंतमभिद्रुत्यपरिजग्राहवासवः ॥ वराणामीश्वरोदातासर्वभूतहितेरतः ७ ॥ शक्रउवाच ॥ मतंग
ब्राह्मणत्वंतेविरुद्धमिहदृश्यते ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभतरंसंवृतंपरिपंथिभिः ८ पूजयन्सुखमाप्नोतिदुःखमाप्नोत्यपूजयन् ॥ ब्राह्मणःसर्वभूतानांयोगक्षेमसमर्पिता ९
ब्राह्मणेभ्योनुतृप्यंतेपितरोदेवतास्तथा ॥ ब्राह्मणःसर्वभूतानांमतंगपरउच्यते १० ब्राह्मणःकुरुतेतद्धियथायद्यच्चवांछति ॥ बह्वीःस्तुसंविशन्योनीर्जायमा
नःपुनःपुनः ११ पर्यायेतातकस्मिंश्चिद्ब्राह्मण्यमिहविंदति ॥ तदुत्सृज्येहदुष्प्रापंब्राह्मण्यमकृतात्मभिः १२ अन्यंवरंवृणीष्वत्वंदुर्लभोऽयंहितेवरः ॥ मतंगउवाच ॥
किंमांतुदसिदुःखार्तंमृतंमारयसेचमाम् १३ त्वांतुशोचामियोलब्ध्वाब्राह्मण्यंनबुभूषसे ॥ ब्राह्मण्यंयदिदुष्प्रापंत्रिभिर्वर्णैःशतक्रतो १४ सुदुर्लभंसदाऽवाप्य
नानुतिष्ठंतिमानवाः ॥ यःपापेभ्यःपापतमस्तेषामधमएवसः १५ ब्राह्मण्यंयोनजानीतेधनंलब्ध्वेवदुर्लभम् ॥ दुष्प्रापंखलुविप्रत्वंप्राप्तंदुरनुपालनम् १६
दुरवापमवाप्यैतन्नानुतिष्ठंतिमानवाः ॥ एकारामोह्यहंशक्रनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः १७ अहिंसादममास्थायकथंनार्हामिविप्रताम् ॥ दैवंतुकथमेतद्वैयदहंमातृदो
षतः १८ एतामवस्थांसंप्राप्तोधर्मज्ञःसन्पुरंदर ॥ नूनंदैवंनशक्यंहिपौरुषेणातिवर्तितुम् १९ यदर्थंयत्नवानेवनलभेविप्रतांविभो ॥ एवंगतेतुधर्मज्ञदातुम
र्हसिमेवरम् २० यदितेऽहमनुग्राह्यःकिंचिद्वासुकृतंमम ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वृणीष्वेतितदाप्राहततस्तंबलवृत्रहा २१ चोदितस्तुमहेंद्रेणमतंगःप्राब्रवीदि
दम् ॥ यथाकामविहारीस्यांकामरूपीविहंगमः २२ ब्रह्मक्षत्राविरोधेनपूजांचप्राप्नुयामहम् ॥ यथाममाक्षयाकीर्तिर्भवेच्चापिपुरंदर २३ कर्तुमर्हसितद्देवशिर
सात्वांप्रसादये ॥ शक्रउवाच ॥ छंदोदेवइतिख्यातःस्त्रीणांपूज्योभविष्यसि २४ कीर्तिश्चतेऽतुलावत्सत्रिषुलोकेषुयास्यति ॥ एवंतस्मैवरंदत्वावासवोंऽतरधीयत २५ ॥५१॥

तिष्ठंतितदुचितान्'शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच । ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजम्' इतिभगवदुक्तान्नसेवंते अतःप्राप्तमपिदुःसंरक्ष्यमितिभावः १५ नजानीतेरक्षितुमितिशेषः
१६ । १७ दैवंप्राक्कर्म यदयतः १८ एतांअब्राह्मणत्वरूपाम् १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

एतत्परंएतस्माद्देवताभावात्परंश्रेष्ठं । 'तपसादेवभावोऽपिलब्धुंशक्योनविप्रता । इत्येतत्कथयामासमतंगकथयामुनिः' इति २६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ तस्यशर्यातेरन्ववायेवत्सस्यपुत्रौद्वौराजानावितियोजना ७ । ८ । ९ । १० वीतहव्यदायादैः

प्राणांस्त्यक्त्वामतंगोपिसंप्राप्तःस्थानमुत्तमम् ॥ एवमेतत्परंस्थानंब्राह्मण्यंनामभारत ॥ तच्चदुष्प्रापमिहवैमहेंद्रवचनंयथा २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन
पर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेइंद्रमतंगसंवादेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतंमेमहदाख्यानमेतत्कुरुकुलोद्वह ॥
सुदुष्प्रापंयद्ब्रवीषिब्राह्मण्यंवदतांवर १ विश्वामित्रेणचपुराब्राह्मण्यंप्राप्तमित्युत ॥ श्रूयतेवदसेतच्चदुष्प्रापमितिसत्तम २ वीतहव्यश्चनृपतिःश्रुतोमेविप्रतां
गतः ॥ तदेवतावद्गांगेयश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो ३ सकेनकर्मणाप्राप्तोब्राह्मण्यंराजसत्तमः ॥ वरेणतपसावापितन्मेव्याख्यातुमर्हसि ४ ॥ भीष्मउवाच ॥
श्रृणुराजन्यथाराजावीतहव्योमहायशाः ॥ राजर्षिर्दुर्लभंप्राप्तोब्राह्मण्यंलोकसत्कृतम् ५ मनोर्महात्मनस्तातप्रजाधर्मेणशासतः ॥ बभूवपुत्रोधर्मात्माशर्यातिरि
तिविश्रुतः ६ तस्यान्ववायेद्वौराजन्राजानौसंबभूवतुः ॥ हैहयस्तालजंघश्चवत्सस्यजयतांवर ७ हैहयस्यतुराजेंद्रदशसुस्त्रीषुभारत ॥ शतंबभूवपुत्राणांशू
राणामनिवर्तिनाम् ८ तुल्यरूपप्रभावानांबलिनांयुद्धशालिनाम् ॥ धनुर्वेदेचवेदेचसर्वत्रैवकृतश्रमाः ९ काशिष्वपिनृपोराजन्दिवोदासपितामहः ॥ हर्यश्व
इतिविख्यातोबभूवजयतांवरः १० सवीतहव्यदायादैरागत्यपुरुषर्षभ ॥ गंगायमुनयोर्मध्येसंग्रामेविनिपातितः ११ तंतुहत्वानरपतिंहैहयास्तेमहारथाः ॥
प्रतिजग्मुःपुरींरम्यांवत्सानामकुतोभयाः १२ हर्यश्वस्यचदायादःकाशिराजोऽभ्यषिच्यत ॥ सुदेवोदेवसंकाशःसाक्षाद्धर्मइवापरः १३ सपालयामासमहींधर्मा
त्माकाशिनंदनः ॥ तैर्वीतहव्यैरागत्ययुधिसर्वैर्विनिर्जितः १४ तमथाजौविनिर्जित्यप्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ सौदेवस्त्वथकाशीशोदिवोदासोभ्यषिच्यत १५
दिवोदासस्तुविज्ञायवीर्यंतेषांयतात्मनाम् ॥ वाराणसींमहातेजानिर्ममेशक्रशासनात् १६ विप्रक्षत्रियसंबाधांवैश्यशूद्रसमाकुलाम् ॥ नैकद्रव्योच्चयवतींसमृद्ध
विपणापणाम् १७ गंगायाउत्तरेकूलेवप्रांतेराजसत्तम ॥ गोमत्यादक्षिणेकूलेशक्रस्येवामरावतीम् १८ तत्रतंराजशार्दूलंनिवसंतंमहीपतिम् ॥ आगत्यहैहया
भूयःपर्यधावंतभारत १९ सनिष्क्रम्यददौयुद्धंतेभ्योराजामहाबलः ॥ देवासुरसमंघोरंदिवोदासोमहाद्युतिः २० सतुयुद्धेमहाराजदिनानांदशतीर्दश ॥ हतवा
हनभूयिष्ठस्ततोदैन्यमुपागमत् २१ हतयोधस्ततोराजन्क्षीणकोशश्चभूमिपः ॥ दिवोदासःपुरींत्यक्त्वापलायनपरोऽभवत् २२ गत्वाऽऽश्रमपदंरम्यंभरद्वाज
स्यधीमतः ॥ जगामशरणंराजाकृतांजलिररिंदम २३ तमुवाचभरद्वाजोज्येष्ठःपुत्रोबृहस्पतेः ॥ पुरोधाःशीलसंपन्नोदिवोदासंमहीपतिम् २४

हैहयस्यैवनामांतरंवीतहव्यइतितत्पुत्रैः ११ वत्सानांवत्सवंश्यानांराज्ञां १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ वप्रांतेतटसमीपे । 'वप्रस्थानेपुमान्स्त्रीरेणुक्षेत्रेचयेतटे' इति
मेदिनी १८ । १९ । २० दशतीर्दशसहस्रमित्यर्थः षष्टितमप्रतिनवाविवहशतिशब्दोऽपिदशगुणितान्दशब्रूते २१ । २२ । २३ । २४

२५ परिद्यूनःसर्वतोनिरस्तः २६ । २७ । २८ । २९ । ३० सत्रीवत्सेऽग्रयोदशवार्षिकोऽभूत्तस्यधनुर्वेदागमश्चाभूत् ३१ योगेनाथोगबलेन लोकेऽयंलोकेषुसर्वेषुविद्यमानं तस्मिन्देशेप्रतर्दनदहसमा

किमागमनकृत्यंतेसर्वंप्रब्रूहिमेनृप ॥ यत्तेप्रियंतत्करिष्येनमेऽत्रास्तिविचारणा २५ ॥ राजोवाच ॥ भगवन्वैतहव्यैर्मेयुद्धेवंशःप्रणाशितः ॥ अहमेकःपरिद्यूनो भवंतंशरणंगतः २६ शिष्यस्नेहेनभगवंस्त्वंमांरक्षितुमर्हसि ॥ एकशेषःकृतोवंशोममतैःपापकर्मभिः २७ तमुवाचमहाभागोभरद्वाजःप्रतापवान् ॥ नभेतव्यंनभेतव्यंसौदेवव्येतुतेभयम् २८ अहमिष्टिंकरिष्यामिपुत्रार्थंतेविशांपते ॥ वीतहव्यसहस्राणियेनत्वंप्रहरिष्यसि २९ ततइष्टिंचकारर्षिस्तस्यवैपुत्रकामिकीम् ॥ अथास्यतनयोजज्ञेप्रतर्दनइतिश्रुतः ३० सजातमात्रोववृधेसमाःसद्यस्त्रयोदश ॥ वेदंचापिजगौकृत्स्नंधनुर्वेदंचभारत ३१ योगेनचसमाविष्टोभरद्वाजेनधीमता ॥ तेजोलोक्यंससंगृह्यतस्मिन्देशेसमाविशत् ३२ ततःसकवचीधन्वीस्तूयमानःसुरर्षिभिः ॥ बंदिभिर्वंद्यमानश्चबभौसूर्यइवोदितः ३३ सरथीबद्धनिस्त्रिंशोबभौदीप्तइवानलः ॥ प्रययौसधनुर्धुन्वन्खड्गीचर्मीशरासनी ३४ तंदृष्ट्वापरमंहर्षंसुदेवतनयोययौ ॥ मेनेचमनसादग्धान्वैतहव्यान्सपार्थिवः ३५ ततोऽसौयौवराज्येचस्थापयित्वाप्रतर्दनम् ॥ कृतकृत्यंतदाऽऽत्मानंसराजाअभ्यनंदत ३६ ततस्तुवैतहव्यानांवधायसमहीपतिः ॥ पुत्रंप्रस्थापयामासप्रतर्दनमरिंदमम् ३७ सरथःसतुसंतीर्यगंगामाशुपराक्रमी ॥ प्रययौवीतहव्यानांपुरींपरपुरंजयः ३८ वैतहव्यास्तुसंश्रुत्यरथघोषंसमुद्धतम् ॥ निर्ययुर्नगराकारैरथैःपररथारुजैः ३९ निष्क्रम्यतेनरव्याघ्रादंशिताश्चित्रयोधिनः ॥ प्रतर्दनंसमाजग्मुःशरवर्षैरुदायुधाः ४० शस्त्रैश्चविविधाकारैरथौघैश्चयुधिष्ठिर ॥ अभ्यवर्षंतराजानंहिमवंतमिवांबुदाः ४१ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांराजाप्रतर्दनः ॥ जघानतान्महातेजावज्रानलसमैःशरैः ४२ कृत्तोत्तमांगास्तेराजन्भल्लैःशतसहस्रशः ॥ अपतन्रुधिरार्द्रांगानिकृत्ताइवकिंशुकाः ४३ हतेषुतेषुसर्वेषुवीतहव्यःसुतेष्वथ ॥ प्राद्रवन्नगरंहित्वाभृगोराश्रममप्युत ४४ ययौभृगुंचशरणंवीतहव्योनराधिपः ॥ अभयंचददौतस्मैराज्ञेराजन्भृगुस्तदा ४५ अथानुपदमेवाशुतत्रागच्छत्प्रतर्दनः ॥ सम्प्राप्यचाश्रमपदंदिवोदासात्मजोऽब्रवीत् ४६ भोभोकेऽत्राश्रमेसंतिभृगोःशिष्यामहात्मनः ॥ द्रष्टुमिच्छेमुनिमहंतस्याचक्षतमामिति ४७ सतंविदित्वातुभृगुर्निश्चक्रामाश्रमात्तदा ॥ पूजयामासचततोविधिनानृपसत्तमम् ४८ उवाचचैनंराजेंद्रकिंकार्यंब्रूहिपार्थिव ॥ सचोवाचनृपस्तस्मैयदागमनकारणम् ४९ ॥ राजोवाच ॥ अयंब्रह्मन्नितोराजावीतहव्योविसर्ज्यताम् ॥ तस्यपुत्रैर्हिमेकृत्स्नोब्रह्मन्वंशःप्रणाशितः ५० उत्सादितश्चविषयःकाशीनांरत्नसंचयः ॥ एतस्यवीर्यदृप्तस्यहतंपुत्रशतंमया ५१ अस्येदानींवधाद्ब्रह्मन्भविष्याम्यनृणःपितुः ॥ तमुवाचकृपाविष्टोभृगुर्धर्मभृतांवरः ५२ नेहास्तिक्षत्रियःकश्चित्सर्वेहीमेद्विजातयः ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वाभृगोस्तथ्यंप्रतर्दनः ५३

विशत्समावेशितवान् ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८।३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ तस्याचक्षत[illegible] ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३

५४ । ५५ । ५६ आख्यायिकातात्पर्यमाह भृगोरिति ५७ । ५८ श्रुतिः । 'तदुहार्त्समदमेतेनवैगृत्समदइन्द्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्' इत्यादिका ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ केपूज्याइति ब्राह्मणस्यदुष्प्रापत्वंविप्रानुग्रहेकलं[illegible]पूज्यत्वहेतून्साधारणानसाधारणान्स्वधर्मानां

पादावुपस्पृश्यशनैःप्रहृष्टोवाक्यमब्रवीत् ॥ एवमप्यस्मिभगवन्कृतकृत्योनसंशयः ५४ यएषराजवीर्येणस्वजातिंत्याजितोमया ॥ अनुजानीहिमांब्रह्मन्ध्यायस्वसशिवेनमाम् ५५ त्याजितोहिमयाजातिमेवराजाभृगूद्वह ॥ ततस्तेनाभ्यनुज्ञातोययौराजाप्रतर्दनः ५६ यथागतंमहाराजमुक्त्वाविषमिवोरगः ॥ भृगोर्वचनमात्रेणसचब्रह्मर्षितांगतः ५७ वीतहव्योमहाराजब्रह्मवादित्वमेवच ॥ तस्यगृत्समदःपुत्रोरूपेणेंद्रइवापरः ५८ शक्रस्त्वमितियोदैत्यैर्निगृहीतःकिलाभवत् ॥ ऋग्वेदेवर्ततेचाग्र्याश्रुतिर्यस्यमहात्मनः ५९ यत्रगृत्समदोराजन्ब्राह्मणैःसमहीयते ॥ सब्रह्मचारीविप्रर्षिःश्रीमान्गृत्समदोऽभवत् ६० पुत्रोगृत्समदस्यापिसुचेताअभवद्द्विजः ॥ वर्चाःसुतेजसःपुत्रोविहव्यस्तस्यचात्मजः ६१ विहव्यस्यतुपुत्रस्तुवितत्यस्तस्यचात्मजः ॥ वितत्यस्यसुतःसत्यःसंतःसत्यस्यचात्मजः ६२ श्रवास्तस्यसुतश्चर्षिःश्रवसश्चाभवत्तमः ॥ तमसश्चप्रकाशोऽभूत्तनयोद्विजसत्तमः ॥ प्रकाशस्यचवागिंद्रोबभूवजयतांवरः ६३ तस्यात्मजश्चप्रमितिर्वेदवेदांगपारगः ॥ घृताच्यांतस्यपुत्रस्तुरुरुर्नामोदपद्यत ६४ प्रमद्वरायांतुरुरोःपुत्रःसमुदपद्यत ॥ शुनकोनामविप्रर्षिर्यस्यपुत्रोऽथशौनकः ६५ एवंविप्रत्वमगमद्वीतहव्योनराधिपः ॥ भृगोःप्रसादाद्राजेंद्रक्षत्रियःक्षत्रियर्षभ ६६ तथैवकथितोवंशोमयागार्त्समदस्तव ॥ विस्तरेणमहाराजकिमन्यदनुपृच्छसि ६७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिके प० दानधर्मेवीतहव्योपाख्यानेनामत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ केपूज्यावैत्रिलोकेऽस्मिन्मानवाभरतर्षभ ॥ विस्तरेणतदाचक्ष्वनहितृप्यामिकथ्यतः १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ नारदस्यचसंवादंवासुदेवस्यचोभयोः २ नारदंप्रांजलिंदृष्ट्वापूजयानंद्विजर्षभान् ॥ केशवःपरिपप्रच्छभगवन्कान्नमस्यसि ३ बहुमानपरस्तेषुभगवन्यान्नमस्यसि ॥ शक्यंचेच्छ्रोतुमस्माभिर्ब्रूह्येतद्धर्मवित्तम ४ ॥ नारदउवाच ॥ शृणुगोविंदयानेतान्पूजयाम्यरिमर्दन ॥ त्वत्तोऽन्यःकःपुमाँल्लोकेश्रोतुमेतदिहार्हति ५ वरुणंवायुमादित्यंपर्जन्यंजातवेदसम् ॥ स्थाणुंस्कंदंतथालक्ष्मींविष्णुंब्रह्माणमेवच ६ वाचस्पतिंचंद्रमसमपःपृथ्वींसरस्वतीम् ॥ सततंयेनमस्यंतितान्नमस्याम्यहंविभो ७ तपोधनान्वेदविदोनित्यंवेदपरायणान् ॥ महार्हान्वृष्णिशार्दूलसदासंपूजयाम्यहम् ८ अभुक्त्वादेवकार्याणिकुर्वतेयेऽविकत्थनाः ॥ संतुष्टाश्चक्षमायुक्तास्तान्नमस्याम्यहंविभो ९ सम्यग्यजंतियेचेष्टीःक्षांतादांताजितेंद्रियाः ॥ सत्यंधर्मंक्षितिंगाश्चतान्नमस्यामियादव १० ये वैतपस्विर्ततेवनेमूलफलाशनाः ॥ असंचयाःक्रियावंतस्तान्नमस्यामियादव ११

हानेनाध्यायेन १ । २ । ३ । तेषुमानवेषुबहुमानपरःसन्कान्नमस्यसीतियोज्यम् ४ । ५ । ६ । ७ महार्हान्महान्अर्हःपूजायेषाम् अतिपूज्यानित्यर्थः ८ अविकत्थनाःश्लाघाहीनाः ९ सत्यंधर्मंचयजंतिपूजयंति क्षितिंगाश्चयजंतिब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छंति यजदेवपूजासंगतिकरणदानेषुइतेऽर्थायथासंभवमिहग्राह्याः १० । ११

११।१२ आपृष्ठतापात्यावन्मध्याह्नम् १४ स्वाध्यायेब्रह्मयज्ञेमंत्रजपेवा १५।१६।१७ निर्ह्रीकाःदिगंबराःकौपीनमात्रमपिपरिग्रहंनकुर्वंतीत्यर्थः १८।१९ कपोतवृत्तयःकणशआदायथेसंग्रहंनकुर्वंतीत्यर्थः २० त्रिवर्गोधर्मार्थकामाःकृत्येषुकर्तुंयोग्येषुक्रमेसुवर्ततेउत्तममध्यमाधमभावेनवर्ततेनतुहीनतेअधममध्यमोत्तमभावेनेत्यर्थः २१ अलोलुपाइत्यनेनधर्मेमपेक्षअर्थानादरउक्तः । पुण्यशी

येभृत्यभरणेशक्ताःसततंचातिथिव्रताः ॥ भुंजतेदेवशेषाणितान्नमस्यामियादव १२ येवेदंप्राप्यदुर्धर्षांवाग्मिनोब्रह्मचारिणः ॥ याजनाध्यापनेयुक्तानित्यंतान्पूजयाम्यहम् १३ प्रसन्नहृदयाश्चैवसर्वसत्त्वेषुनित्यशः ॥ आपृष्ठतापात्स्वाध्यायेयुक्तास्तान्पूजयाम्यहम् १४ गुरुप्रसादेस्वाध्यायेयतंतोयेस्थिरव्रताः ॥ शुश्रूषवोऽनसूयंतस्तान्नमस्यामियादव १५ सुव्रतामुनयोयेचब्राह्मणाःसत्यसंगराः ॥ वोढारोहव्यकव्यानांतान्नमस्यामियादव १६ भैक्ष्यचर्यासुनिरताःकृशागुरुकुलाश्रयाः ॥ निःसुखानिर्धनायेतुतान्नमस्यामियादव १७ निर्ममानिष्प्रतिद्वंद्वानिर्ह्रीकानिष्प्रयोजनाः ॥ येवेदंप्राप्यदुर्धर्षांवाग्मिनोब्रह्मवादिनः १८ अहिंसानिरतायेचयेचसत्यव्रतानराः ॥ दांताःशमपराश्चैवतान्नमस्यामिकेशव १९ देवतातिथिपूजायांयुक्तायेगृहमेधिनः ॥ कपोतवृत्तयोनित्यंतान्नमस्यामियादव २० येषांत्रिवर्गःकृत्येषुवर्ततेनोपहीयते ॥ शिष्टाचारप्रवृत्ताश्चतान्नमस्याम्यहंसदा २१ ब्राह्मणाःश्रुतसंपन्नायेत्रिवर्गमनुष्ठिताः ॥ अलोलुपाःपुण्यशीलास्तान्नमस्यामिकेशव २२ अब्भक्षावायुभक्षाश्चसुधाभक्षाश्चयेसदा ॥ व्रतैश्चविविधैर्युक्तास्तान्नमस्यामिमाधव २३ अयोनीनग्नियोनींश्चब्रह्मयोनींस्तथैवच ॥ सर्वभूतात्मयोनींश्चतान्नमस्याम्यहंसदा २४ नित्यमेतान्नमस्यामिकृष्णलोककरानृषीन् ॥ लोकज्येष्ठान्कुलज्येष्ठांस्तमोघ्नान्लोकभास्करान् २५ तस्मात्त्वमपिवार्ष्णेयद्विजान्पूजयनित्यदा ॥ पूजिताःपूजनार्हाहिसुखंदास्यंतितेऽनघ २६ अस्मिन्लोकेसदाह्येतेपरत्रचसुखप्रदाः ॥ चरंतेमान्यमानावैप्रदास्यंतिसुखंतव २७ येसर्वातिथयोनित्यंगोषुचब्राह्मणेषुच ॥ नित्यंसत्येचाभिरतादुर्गाण्यतितरंतिते २८ नित्यंशमपरायेचतथायेचानसूयकाः ॥ नित्यस्वाध्यायिनोयेचदुर्गाण्यतितरंतिते २९ सर्वान्देवान्नमस्यंतियेचैकंवेदमाश्रिताः ॥ श्रद्दधानाश्चदांताश्चदुर्गाण्यतितरंतिते ३० तथैवविप्रप्रवरान्नमस्कृत्ययतव्रताः ॥ भवंतियेदानरतादुर्गाण्यतितरंतिते ३१ तपस्विनश्चयेनित्यंकौमारब्रह्मचारिणः ॥ तपसाभावितात्मानोदुर्गाण्यतितरंतिते ३२ देवतातिथिभृत्यानांपितॄणांचार्चनेरताः ॥ शिष्टान्नभोजिनोयेचदुर्गाण्यतितरंतिते ३३ अग्निमाधायविधिवत्प्रणताधारयंतिये ॥ प्राप्ताःसोमाहुतिंचैवदुर्गाण्यतितरंतिते ३४ मातापित्रोर्गुरुषुचसम्यग्वर्ततियेसदा ॥ यथात्वंवृष्णिशार्दूलेत्युक्त्वैवंविरराम सः ३५

लाइत्यनेनधर्मेऽव्यतिरिक्तकामपरिहारउक्तः । ऋतौभार्यामुपेयाविरस्येतावानेवकामोधर्ममयोनान्यः २२ सुधावैश्वदेवशेषः २३ अयोनीन्अकृतदारान् अग्नियोनीन्दाराग्निहोत्रयुतान् ब्रह्मयोनीवेदस्वयोनीन्आश्रयभूतान् २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ सर्वानिति स्वाध्यायेसर्वेयज्ञाअंतर्भवंतीत्यर्थः ३० भिक्षुधर्मेविहितोऽप्यकौमारपुनःपाठादुपेक्षितोऽर्थो ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

३६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ पितामहेत्यादेरध्यायस्यपक्षिमात्रस्यापिस्वशरीरदानेनरक्षणंकार्यंकिमुतपूर्वोक्तानांपूज्यानामर्थादिनेतितात्पर्यम् १ । २ । ३ प्रपात्यमानःआकाशादितिशेषः वृषदर्भोनामौशीनरःशिबिः ४ । ५ । ६ नवनीलंनवयदुत्पलंतस्याऽऽपीडइवालंकारभूतश्चारुर्वर्णोयस्य ७ । ८ । ९ अतिक्रां

तस्मात्त्वमपिकौंतेयपितृदेवद्विजातिथीन् ॥ सम्यक्पूजयसेनित्यंगतिमिष्टामवाप्स्यसि ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेकृष्णनारदसंवादेएकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३१ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ त्वत्तोऽहंश्रोतुमिच्छामिधर्मंभरतसत्तम १ शरणागतंयेरक्षंतिभूतग्रामंचतुर्विधम् ॥ किंतस्यभरतश्रेष्ठफलंभवतितत्त्वतः २ ॥ भीष्मउवाच ॥ इदंशृणुमहाप्राज्ञधर्मपुत्रमहायशः ॥ इतिहासंपुरावृत्तंशरणार्थंमहाफलम् ३ प्रपात्यमानःश्येनेनकपोतःप्रियदर्शनः ॥ वृषदर्भंमहाभागंनरेंद्रंशरणंगतः ४ सतंदृष्ट्वाविशुद्धात्मात्रासादंकमुपागतम् ॥ आश्वास्याश्वसिहीत्याहनतेऽस्तिभयमंडज ५ भयंतेसुमहत्कस्मात्कुत्रकिंवाकृतंत्वया ॥ येनत्वमिहसंप्राप्तोविसंज्ञोभ्रांतचेतनः ६ नवनीलोत्पलापीडचारुवर्णसुदर्शन ॥ दाडिमाशोकपुष्पाक्षमात्रासस्त्वाभयंतव ७ मत्सकाशमनुप्राप्तंनत्वांकश्चित्समुत्सहेत ॥ मनसाग्रहणंकर्तुंरक्षाध्यक्षपुरस्कृतम् ८ काशिराज्यंतदद्यैवत्वदर्थंजीवितंतथा ॥ त्यजेयंभवविस्रब्धःकपोतनभयंतव ९ ॥ श्येनउवाच ॥ ममैतद्विहितंभक्ष्यंनराजंस्त्रातुमर्हसि ॥ अतिक्रांतंचप्राप्तंचप्रयत्नाच्चोपपादितम् १० मांसंचरुधिरंचास्यमज्जामेदश्चमेहितम् ॥ परितोषकरोह्येषमममाऽस्याग्रतोभव ११ तृष्णामेबाधतेऽत्युग्राक्षुधानिर्दहतीवमाम् ॥ मुंचैनंनहिशक्ष्यामिराजन्मंदयितुंक्षुधाम् १२ मयाह्यनुसृतोह्येषमत्पक्षनखविक्षतः ॥ किंचिदुच्छ्वासनिःश्वासंनराजन्गोप्तुमर्हसि १३ यदिस्वविषयेराजन्प्रभुस्त्वंरक्षणेनृणाम् ॥ खेचरस्यतृषार्तस्यनत्वंप्रभुरथोत्तम १४ यदिवैरिषुभृत्येषुस्वजनव्यवहारयोः ॥ विषयेष्विंद्रियाणांचआकाशेमापराक्रम १५ प्रभुत्वंहिपराक्रम्यसम्यक्पक्षहरेषुते ॥ यदित्वमिहधर्मार्थीमामपिद्रष्टुमर्हसि १६ ॥ भीष्मउवाच ॥ श्रुत्वाश्येनस्यतद्वाक्यंराजर्षिर्विस्मयंगतः ॥ संभाव्यचैनंतद्वाक्यंतदर्थीप्रत्यभाषत १७ ॥ राजोवाच ॥ गोवृषोवावराहोवामृगोवामहिषोऽपिवा ॥ त्वदर्थमद्यक्रियतांक्षुधाप्रशमनायते १८ शरणागतंनत्यजेयमितिमेव्रतमाहितम् ॥ नभुंचतिममांगानिद्विजोऽप्यंपश्यवैद्विज १९ ॥ श्येनउवाच ॥ नवराहंनचोक्षाणंनचान्यान्विविधान्द्विजान् ॥ भक्षयामिमहाराजकिमन्नाद्येनतेनमे २० यस्तुमेविहितोभक्ष्यःस्वयंदेवैःसनातनः ॥ श्येनाःकपोतान्खादंतिस्थितिरेषासनातनी २१ उशीनरकपोतेतुयदिस्नेहस्तवानघ ॥ ततस्त्वंमेप्रयच्छाद्यस्वमांसंतुलयाधृतम् २२ ॥ राजोवाच ॥ महाननुग्रहोमेऽद्ययस्त्वमेवमिहात्थमाम् ॥ बाढमेवकरिष्यामीत्युक्त्वाऽसौराजसत्तमः २३

तंगतप्रायजीवितं १० अस्यमदन्नस्याग्रतोंतरायभूतोमाभव ११ तृष्णापतद्रुधिरपिपासा १२ । १३ १४ यदिवैर्यादिषुपराक्रमसेवद्युक्तं नत्वाकाशेआकाशचारिषु १५ पक्षहरेष्वाज्ञाभंगिषुशत्रुषुमामकात्रमपिजीवनहरणेनबाधमानस्यतवधर्मार्थिनोऽप्यधर्मोभविष्यतीतिभावः १६ एवंश्येनंतद्वाक्यंचसंभाव्यस्तुत्वा तदर्थीकपोतार्थी १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

२४ । २५ । २६ । २७ अश्नैःशीघ्रं २८ मांसक्षयंमांसालयंशरीरम् २९ । ३० । ३१ नृत्तःनृत्येनतोषितःएवमुपगीतः ३२ । ३३ । ३४ । ३५ साधुवृत्तःसुशीलः सद्वृत्तं शिष्टाचारंस्वव्याजेनसुतरांनिष्कपटेन ३६ । ३७ अस्यांकथायांविधेयमाह योऽपीति ३८ । ३९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥

उत्कृत्योत्कृत्यमांसानितुलयासमतोलयत् ॥ अंतःपुरेततस्तस्यस्त्रियोरत्नविभूषिताः २४ हाहाभूताविनिष्क्रांताःश्रुत्वापरमदुःखिताः ॥ तासांरुदितशब्देनमंत्रिभृत्यजनस्यच २५ बभूवसुमहान्नादोमेघगंभीरनिःस्वनः ॥ निरुद्धंगगनंसर्वंव्यभ्रंमेघैःसमंततः २६ महीप्रचलिताचासीत्तस्यसत्येनकर्मणा ॥ सराजापार्श्वतश्चैवबाहुभ्यामूरुतश्चयत् २७ तानिमांसानिसंछिद्यतुलांपूरयतेऽशनैः ॥ तथापिनसमस्तेनकपोतेनबभूवह २८ अस्थिभूतोयदाराजानिर्मांसोरुधिरस्रवः ॥ तुलांततःसमारूढःस्वंमांसक्षयमुत्सृजत् २९ ततःसेंद्रास्त्रयोलोकास्तंनरेंद्रमुपास्थिताः ॥ भेर्यश्चाकाशगेस्तत्रवादितादेवदुंदुभिः ३० अमृतेनावसिक्तश्चवृषदर्भोनरेश्वरः ॥ दिव्यैश्चसुसुखैर्माल्यैरभिवृष्टःपुनःपुनः ३१ देवगंधर्वसंघातैरप्सरोभिश्चसर्वतः ॥ नृत्तश्चैवोपगीतश्चपितामहइवप्रभुः ३२ हेमप्रासादसंबाधंमणिकांचनतोरणम् ॥ सवैदूर्यमणिस्तंभंविमानंसमधिष्ठितः ३३ सराजर्षिर्गतःस्वर्गंकर्मणातेनशाश्वतम् ॥ शरणागतेषुचैवंत्वंकुरुसर्वंयुधिष्ठिर ३४ भक्तानामनुरक्तानामाश्रितानांचरक्षिता ॥ दयावान्सर्वभूतेषुपरत्रसुखमेधते ३५ साधुवृत्तोहियोराजासद्वृत्तमनुतिष्ठति ॥ किंनप्राप्तंभवेत्तेनस्वव्याजेनेहकर्मणा ३६ सराजर्षिर्विशुद्धात्माधीरःसत्यपराक्रमः ॥ काशीनामीश्वरःख्यातस्त्रिषुलोकेषुकर्मणा ३७ योऽप्यन्यःकारयेदेवंशरणागतरक्षणम् ॥ सोऽपिगच्छेततामेवगतिंभरतसत्तम ३८ इदंवृत्तंहिराजर्षेर्वृषदर्भस्यकीर्तयन् ॥ पूतात्माविभवेल्लोकेशृणुयाद्यश्चनित्यशः ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेश्येनकपोताख्यानेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किंराज्ञःसर्वकृत्यानांगरीयःस्यात्पितामह ॥ कुर्वन्किंकर्मनृपतिरुभौलोकौसमश्नुते १ ॥ भीष्मउवाच ॥ एतद्राज्ञःकृत्यतममभिषिक्तस्यभारत ॥ ब्राह्मणानामनुष्ठानमत्यंतंसुखमिच्छता २ कर्तव्यंपार्थिवेंद्रेणतथैवभरतर्षभ ॥ श्रोत्रियान्ब्राह्मणान्वृद्धान्नित्यमेवाभिपूजयेत् ३ पौरजानपदांश्चापिब्राह्मणांश्चबहुश्रुतान् ॥ सांत्वेनभोगदानेननमस्कारैस्तथाऽर्चयेत् ४ एतत्कृत्यतमंराज्ञोनित्यमेवोपलक्षयेत् ॥ यथाऽऽत्मानंयथापुत्रांस्तथैतान्प्रतिपालयेत् ५ येचाप्येषांपूज्यतमास्तान्दृढंप्रतिपूजयेत् ॥ तेषुशांतेषुतद्राष्ट्रंसर्वमेवविराजते ६ तेपूज्यास्तेनमस्कार्यामान्यास्तेपितरोयथा ॥ तेष्वेवयात्रालोकानांभूतानामिववासवे ७ अभिचारैरुपायैश्चदहेयुरपिचेतसा ॥ निःशेषंकुपिताःकुर्युरुग्राःसत्यपराक्रमाः ८ नांतमेषांप्रपश्यामिनदिशश्चाप्यपावृताः ॥ कुपिताःसमुदीक्षंतेदावेष्वग्निशिखाइव ९

किंराज्ञइत्यध्यायस्यतात्पर्यंस्पष्टं १ अनुष्ठानमाराधनं २ । ३ । ४ । ५ । एषांब्राह्मणानांमध्ये ६ वासवेपर्जन्ये ७ अभिचारैःश्येनादिभिः उपायैःकौलिकशास्त्रप्रसिद्धैः चेतसा संकल्पमात्रेण ८ अंतंनाशकं दिशश्चैषांनाप्यावृताः सर्वत्राकुंठितमतित्वेतेषामित्यर्थः अग्निशिखाइववदहंतः ९

एषांपम्यः साहसिकाश्चकार्यकारिणोऽपिबिभ्यतिकिमुतविवेकिनः । छन्नाःकेचिज्जडभरतादयः । अपरेवसिष्ठादयः १० प्रसह्यकारिणोदुर्वासःप्रभृतयः । मृदवोगौतमादयःयेपादचारेपिहिंसाभयात्पादयोरेवाक्षिचक्षुरित्यक्षपादत्वंगताः । अतिशठाअगस्त्यादयः वातापिंजरयितुंमांसलोलुपत्वंदर्शयंतः ११ कृषिंकुर्वंतःउद्दालकगुरुप्रभृतयः । गोरक्ष्यंगुरोरेवउपमन्युप्रभृतयः । भैक्ष्यंदत्तात्रेयादयः । चौराःवाल्मीकिविश्वामित्रादयः । अनृताःकलहप्रियानारदादयः । नटनर्तकाभरतादयः १२ सर्वकर्मसहाःसमुद्रशोषणादावपिसमर्थाः १३ नानेति स्वरूपप्रच्छादनार्थंलोकरक्षार्थंवा

बिभ्यत्येषांसाहसिकागुणास्तेषामतीवहि ॥ कूपाइवतृणच्छन्नाविशुद्धाद्यौरिवापरे १० प्रसह्यकारिणःकेचित्कार्पासमृदवोपरे ॥ संतिचैषामतिशठास्तथैवान्येतपस्विनः ११ कृषिगोरक्ष्यमप्येकेभैक्ष्यमन्येऽप्यनुष्ठिताः ॥ चौराश्चान्येऽनृताश्चान्येतथान्येनटनर्तकाः १२ सर्वकर्मसहाश्चान्येपार्थिवेष्वितरेषुच ॥ विविधाकारयुक्ताश्चब्राह्मणाभरतर्षभ १३ नानाकर्मसुरक्तानांबहुकर्मोपजीविनाम् ॥ धर्मज्ञानांसतांतेषांनित्यमेवानुकीर्तयेत् १४ पितॄणांदेवतानांचमनुष्योरगरक्षसाम् ॥ पुराप्येतेमहाभागाब्राह्मणावैजनाधिप १५ नैतेदेवैर्नपितृभिर्नगंधर्वैर्नराक्षसैः ॥ नासुरैर्नपिशाचैश्चशक्याजेतुंद्विजातयः १६ अदैवंदैवतंकुर्युर्दैवतंचाप्यदैवतं ॥ यमिच्छेयुःसराजास्याद्योनेष्टःसपराभवेत् १७ परिवादंचयेकुर्युर्ब्राह्मणानामचेतसः ॥ सत्यंब्रवीमितेराजन्विनश्येयुर्नसंशयः १८ निंदाप्रशंसाकुशलाःकीर्त्यकीर्तिपरायणाः ॥ परिकुप्यंतितेराजन्सततंद्विषतांद्विजाः १९ ब्राह्मणायंप्रशंसंतिपुरुषःसप्रवर्धते ॥ ब्राह्मणैर्यःपराकृष्टःपराभूयात्क्षणाद्धिसः २० शकायवनकांबोजास्तास्ताःक्षत्रियजातयः ॥ वृषलत्वंपरिगताब्राह्मणानामदर्शनात् २१ द्राविडाश्चकलिंगाश्चपुलिंदाश्चाप्युशीनराः ॥ कोलिसर्पामहिषकास्तास्ताःक्षत्रियजातयः २२ वृषलत्वंपरिगताब्राह्मणानामदर्शनात् ॥ श्रेयान्पराजयस्तेभ्योनजयोजयतांवर २३ यस्तुसर्वमिदंहन्याद्ब्राह्मणंचनतत्समम् ॥ ब्रह्मवध्यामहान्दोषइत्याहुःपरमर्षयः २४ परिवादोद्विजातीनांनश्रोतव्यःकथंचन ॥ आसीताधोमुखस्तूष्णींसमुत्थायव्रजेत्तवा २५ नसजातोऽजनिष्यद्वापृथिव्यामिहकश्चन ॥ योब्राह्मणविरोधेनसुखंजीवितुमुत्सहेत् २६ दुर्ग्राह्योमुष्टिनावायुर्दुःस्पर्शःपाणिनाशशी ॥ दुर्धरापृथिवीराजन्दुर्जयाब्राह्मणाभुवि २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेब्राह्मणप्रशंसानामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ब्राह्मणानेवसततंभृशंसंपरिपूजयेत् ॥ एतेहिसोमराजानईश्वराःसुखदुःखयोः १ एतेभोगैरलंकारैरन्यैश्चैवकिमिच्छकैः ॥ सदापूज्यानमस्कारैरक्ष्याश्चपितृवन्नृपैः २ ततोराष्ट्रस्यशांतिर्हिभूतानामिववासवात् ॥ जायतांब्राह्मवर्चस्वीराष्ट्रेवैब्राह्मणःशुचिः ३

निषिद्धेनापिकर्मणावर्तमानाः वस्तुतस्तुधर्मज्ञास्तेषांतान्नित्यमेवानुकीर्तयेत् १४ एतेपूज्या इतिशेषः यतोमहाभागाः १५ । १६ । १७ । १८ परायणाःहेतवः १९ । २० अदर्शनादननुग्रहात् २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ब्राह्मणानित्याद्यध्यायत्रयेणदानपात्रत्वंब्राह्मणानामुच्यते सोमोराजायेषांतेसोमराजानः १ किमिच्छसीतिप्रश्नपूर्वकंयत्तदिष्टंदीयतेवात्किमिच्छकम् २ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । तेपिदातारोऽपि तत्प्रदेयंद्रव्यं ९ । १० तद्यज्ञादिकंभूतमुत्पन्नं । 'अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः' इतिस्मृतेः ११ । १२ । १३ । १४ भूतात्मानोभूतःप्राप्तोवशीकृतआत्माचित्तंयैस्ते १५ । १६ । १७ प्रक्षिप्येति कुंपृथिवींब्राह्मणायप्रक्षिप्यदत्त्वापारगामिनंपरलोकहितंकर्मआरभेदाच

महारथश्चराजन्यएष्टव्यःशत्रुतापनः ॥ ब्राह्मणंजातिसंपन्नंधर्मज्ञंसंशितव्रतम् ४ वासयेतगृहेराजन्नतस्मात्परमस्तिवै ॥ ब्राह्मणेभ्योहविर्दत्तंप्रतिगृह्णंति देवताः ५ पितरःसर्वभूतानांनैतेभ्योविद्यतेपरम् ॥ आदित्यश्चंद्रमावायुरापोभूरंबरंदिशः ६ सर्वेब्राह्मणमाविश्यसदाऽन्नमुपभुंजते ॥ नतस्याश्नंतिपितरो यस्यविप्रानभुंजते ७ देवाश्चाप्यस्यनाश्नंतिपापस्यब्राह्मणद्विषः ॥ ब्राह्मणेषुतुतुष्टेषुप्रीयंतेपितरःसदा ८ तथैवदेवताराजन्नात्रकार्याविचारणा ॥ तथैव तेऽपिप्रीयंतेयेषांभवातितद्धविः ९ नचप्रेत्यविनश्यंतिगच्छंतिचपरांगतिम् ॥ येनयेनैवहविषाब्राह्मणांस्तर्पयेन्नरः १० तेनतेनैवप्रीयंतेपितरोदेवता स्तथा ॥ ब्राह्मणादेवतद्भूतंप्रभवंतियतःप्रजाः ११ यतश्चायंप्रभवतिप्रेत्ययत्रचगच्छति ॥ वेदैषमार्गःस्वर्गस्यतथैवनरकस्यच १२ आगतानागतेचो भेब्राह्मणोद्विपदांवरः ॥ ब्राह्मणोभरतश्रेष्ठस्वधर्मंचैववेदयः १३ येचैनमनुवर्तंतेतेनयांतिपराभवम् ॥ नतेप्रेत्यविनश्यंतिगच्छंतिनपराभवम् १४ यद्ब्रा ह्मणमुखात्प्राप्तंप्रतिगृह्णंतिवैवचः ॥ भूतात्मानोमहात्मानस्तेनयांतिपराभवम् १५ क्षत्रियाणांप्रतपतांतेजसाचबलेनच ॥ ब्राह्मणेष्वेवशाम्यंतितेजांसि चबलानिच १६ भृगवस्तालजंघांश्चनीपानांगिरसोऽजयन् ॥ भरद्वाजोवैतहव्यानैलांश्चभरतर्षभ १७ चित्रायुधांश्चाप्यजयन्नेतेकृष्णाजिनध्वजाः ॥ प्रक्षि प्याथचकुंभान्वैपारगामिनमारभेत् १८ यत्किंचित्कथ्यतेलोकेश्रूयतेपठ्यतेऽपिवा ॥ सर्वंतद्ब्राह्मणेष्वेवगूढोऽग्निरिवदारुषु १९ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपु रातनम् ॥ संवादंवासुदेवस्यपृथ्व्याश्चभरतर्षभ २० ॥ वासुदेवउवाच ॥ मातरंसर्वभूतानांपृच्छेत्वांसंशयंशुभे ॥ केनस्वित्कर्मणापापंव्यपोहतिनरोगृही २१ ॥ पृथिव्युवाच ॥ ब्राह्मणानेवसेवेतपवित्रंह्येतदुत्तमम् ॥ ब्राह्मणान्सेवमानस्यरजःसर्वंप्रणश्यति ॥ अतोभूतिरतःकीर्तिरतोबुद्धिःप्रजायते २२ महारथश्च राजन्यएष्टव्यःशत्रुतापनः ॥ इतिमांनारदःप्राहसततंसर्वभूतये २३ ब्राह्मणंजातिसंपन्नंधर्मज्ञंसंशितंशुचिम् ॥ अपरेषांपरेषांचपरेभ्यश्चैवयेऽपरे २४ ब्राह्मणा यंप्रशंसंतिसमनुष्यःप्रवर्धते ॥ अथयोब्राह्मणान्क्रुष्टःपराभवतिसोऽचिरात् २५ यथामहार्णवेक्षिप्तासीतानेष्टुर्विनश्यति ॥ तथादुश्चरितंसर्वंपराभावायकल्पते २६ पश्यचंद्रेकृतंलक्ष्मसमुद्रोलवणोदकः ॥ तथाभगसहस्रेणमहेंद्रःपरिचिह्नितः २७

रेत् भानुदीप्तिंकुर्वन्नुभयलोकेइतिशेषः १८ यत्किंचिदतीतानागतंव्यवहितंस्थूलसूक्ष्मंब्राह्मणेहार्दाकाशाख्यब्रह्मविदिकाष्ठाग्निवद्ध्याननिर्मंथनादभिव्यज्यतइत्यर्थः १९ । २० । २१ रजः ध्यानेंऽतरायभूतोविक्षेपः भूतिरैश्वर्यं बुद्धिरात्मज्ञानंसार्धश्लोकः २२ । २३ अपरेब्राह्मणंसर्वभूतयेइच्छेदित्याहुरितिविपरिणामेनानुषंगः २४ क्रुष्टःक्रोशति कर्तरिक्तः २५ सीतानेष्टुर्लांगलप द्धतिमतःपांसुपिंडः । लोष्टोलेष्टुरितिकोशकाराअंतस्थादिमिमंसक्रंपठंति दुश्चरितंब्राह्मणद्रोहः २६ । २७

२८ विधेयमाहब्राह्मणेत्यर्धेन २९।३०।३१॥ इतिअ०नी०मा०चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ जन्मनेति जन्मनैवसंस्काराद्यभावेऽपिब्राह्मणोनमस्यएव प्रसृतंप्राश्रितंपक्वमन्नंतस्याग्रेभोक्तुमर्हःप्रसृता ग्रभुक् १ सर्वेअर्थाःधर्मादयोयेभ्यस्ते सुमनसांदेवानांमुखमिवभूताःसुमनोमुखाः २ नोऽस्माकंद्विषतःशत्रून् तैरपूजिताब्राह्मणादारुणयुक्ताभिस्तवशत्रवोनश्यंत्वित्यादिभिर्गीर्भिःअभिध्यासुःअभि

तेषामेवप्रभावेनसहस्रनयनोह्यसौ ॥ शतक्रतुःसमभवत्पश्यमाधवयादृशम् २८ इच्छन्कीर्तिंचभूतिंचलोकांश्चमधुसूदन ॥ ब्राह्मणानुमतेतिष्ठेत्पुरुषःशुचिरा त्मवान् २९ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वामेदिन्यामधुसूदनः ॥ साधुसाध्वितिकौरव्यमेदिनींप्रत्यपूजयत् ३० एतांश्रुत्वोपमांपार्थप्रयतोब्राह्मणर्ष भान् ॥ सततंपूजयेथास्त्वंततःश्रेयोऽभिपत्स्यसे ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेपृथिवीवासुदेवसंवादेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ जन्मनैवमहाभागोब्राह्मणोनामजायते ॥ नमस्यःसर्वभूतानामातिथिःप्रसृताग्रभुक् १ सर्वार्थाःसुहृदस्तातब्राह्मणाःसुमनो मुखाः ॥ गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिरनुध्यायंतिपूजिताः २ सर्वान्नोद्विषतस्तातब्राह्मणाजातमन्यवः ॥ गीर्भिर्दारुणयुक्ताभिरभिध्यासुरपूजिताः ३ अत्रगाथाःपुरा गीताःकीर्तयंतिपुराविदः ॥ सृष्ट्वाद्विजातीन्धाताहियथापूर्वंसमादधत् ४ नचान्यदिहकर्तव्यंकिंचिदूर्ध्वंयथाविधि ॥ गुप्तोगोपायतेब्रह्माश्रेयोवस्तेनशोभ नम् ५ स्वमेवकुर्वतांकर्मश्रीर्वोब्राह्मीभविष्यति ॥ प्रमाणंसर्वभूतानांप्रग्रहाश्चभविष्यथ ६ नशौद्रंकर्मकर्तव्यंब्राह्मणेनविपश्चिता ॥ शौद्रंहिकुर्वतःकर्मधर्मःसमुप रुध्यते ७ श्रीश्चबुद्धिश्चतेजश्चविभूतिश्चप्रतापिनी ॥ स्वाध्यायेचैवमाहात्म्यंविपुलंप्रतिपत्स्यते ८ हुत्वाचाहवनीयस्थंमहाभाग्येप्रतिष्ठिताः ॥ अग्रभोज्याः प्रसूतीनांश्रियाब्राह्म्याऽनुकल्पिताः ९ श्रद्धयापरयायुक्ताह्यनभिद्रोहलब्धया ॥ दमस्वाध्यायनिरताःसर्वान्कामानवाप्स्यथ १० यच्चैवमानुषेलोकेयच्चदेवेषुकिं चन ॥ सर्वंतुतपसासाध्यंज्ञानेननियमेनच ११ इत्येवंब्रह्मगीतास्तेसमाख्यातामयाऽनघ ॥ विप्राणामनुकंपार्थंतेनप्रोक्ताहिधीमता १२ भूयस्तेषांबलंमन्ये यथाराज्ञस्तपस्विनः ॥ दुरासदाश्चचंडाश्चरभसाःक्षिप्रकारिणः १३ संत्येषांसिंहसत्वाश्चव्याघ्रसत्वास्तथापरे ॥ वराहमृगसत्वाश्चजलसत्वास्तथापरे १४ सर्प स्पर्शसमाःकेचित्तथान्येमकरस्पृशः ॥ विभाष्यघातिनःकेचित्तथाचक्षुर्हणोपरे १५ संतिचाशीविषसमाःसंतिमंदास्तथापरे ॥ विविधानीहवृत्तानिब्राह्मणानांयु धिष्ठिर १६ मेकलाद्राविडालाटाःपौंड्राःकान्वशिरास्तथा ॥ शौंडिकादरदादार्वाश्चौराःशबरबर्बराः १७ किरातायवनाश्चैवतास्ताःक्षत्रियजातयः ॥ वृषलत्व मनुप्राप्ताब्राह्मणानाममर्षणात् १८

ध्यायंतु अभिहन्युरितिस्पष्टार्थःपाठः ३ समादधत्समाधिंनियमंकृतवान् ४ ब्रह्माब्राह्मणः वःशोभनंश्रेयस्तेनैव ५ स्वंकर्मब्राह्मणगोपनं प्रग्रहाःदमनक्षमारज्जवइव ६ शौद्रंकर्मसेवा कर्तव्यंकारयितव्यं कुर्वतःकारयतः ७ श्रीश्चेत्यादेःश्रियमित्यर्थः ८ आहवनीयस्थंदेवतागणं प्रसूतीनांशिशुभ्योऽप्यग्रेभोज्यंयेषांते ब्राह्मयाश्रि याविद्ययाऽनुकल्पिताःपात्रीभूताः ९ । १० । ११ । १२ भूयइति चंडत्वादिदोषवंतोऽपिपूज्याएवेत्यर्थः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ अमर्षणाद्ब्राह्मणकोपासहनात् १८

१९ । २० । २१ । २२ तेभ्योरक्ष्यंस्वकुलमितिशेषः २३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ अत्रापीत्यध्यायस्यतात्पर्यंअसुराणामपिश्रीर्ब्राह्मण
प्रसादलभ्यैवेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ मांमयिमधुंअमृततुल्यांविद्यांसमासिंचंति क्षौद्रंमधुपटलं मक्षिकामध्विवेत्याद्दृष्टायोज्यं ७ समाधिंब्राह्मणेषुनिष्ठाम् ८ वागग्रेजिह्वाग्रमृष्टंविद्यामृतंयेषां

ब्राह्मणानांपरिभवादसुराःसलिलेशयाः ॥ ब्राह्मणानांप्रसादाच्चदेवाःस्वर्गनिवासिनः १९ अशक्यंस्प्रष्टुमाकाशमचाल्योहिमवान्गिरिः ॥ अधार्यासेतुनागंगा
दुर्जयाब्राह्मणाभुवि २० नब्राह्मणविरोधेनशक्याशास्तुंवसुंधरा ॥ ब्राह्मणाहिमहात्मानोदेवानामपिदेवताः २१ तान्पूजयस्वसततंदानेनपरिचर्यया ॥ यदी
च्छसिमहींभोक्तुमिमांसागरमेखलां २२ प्रतिग्रहेणतेजोहिविप्राणांशाम्यतेऽनघ ॥ प्रतिग्रहंयेनेच्छेयुस्तेभ्योरक्ष्यंत्वयानृप २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन
पर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेब्राह्मणप्रशंसायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ शक्रशंबरसं
वादंतन्निबोधयुधिष्ठिर १ शक्रोह्यज्ञातरूपेणजटीभूत्वारजोगुणः ॥ विरूपंरथमास्थायप्रश्नंपप्रच्छशंबरम् २ ॥ शक्रउवाच ॥ केनशंबरवृत्तेनस्वजात्यानाधि
तिष्ठसि ॥ श्रेष्ठंत्वांकेनमन्यंतेतद्वैप्रब्रूहितत्त्वतः ३ ॥ शंबरउवाच ॥ नासूयामियदाविप्रान्ब्राह्ममेवचमेमतम् ॥ शास्त्राणिवदतोविप्रान्संमन्यामियथासुखम् ४
श्रुत्वाचनावजानामिनापराध्यामिकर्हिचित् ॥ अभ्यर्च्याम्यनुपृच्छामिपादौगृह्णामिधीमताम् ५ तेविश्रब्धाःप्रभाषंतेसंपृच्छंतेचमांसदा ॥ प्रमत्तेष्वप्रमत्तो
ऽस्मिसदासुप्तेषुजागृमि ६ तेमांशास्त्रपथेयुक्तंब्रह्मण्यमनसूयकम् ॥ समासिंचंतिशास्तारःक्षौद्रंमध्विवमक्षिकाः ७ यच्चभाषंतिसंतुष्टास्तच्चगृह्णामिमेधया ॥
समाधिमात्मनोनित्यमनुलोममचिंतयम् ८ सोऽहंवागग्रसृष्टानांरसानामवलेहकः ॥ स्वजात्यानधितिष्ठामिनक्षत्राणीवचंद्रमाः ९ एतत्पृथिव्याममृतमेतच्चक्षु
रनुत्तमम् ॥ यद्ब्राह्मणमुखाच्छास्त्रमिहश्रुत्वाप्रवर्तते १० एतत्कारणमाज्ञायदृष्ट्वादेवासुरंपुरा ॥ युद्धंपितामेहृष्टात्माविस्मितःसमपद्यत ११ दृष्ट्वाचब्राह्मणानां
तुमहिमानंमहात्मनाम् ॥ पर्यपृच्छत्कथममीसिद्धाइतिनिशाकरम् १२ ॥ सोमउवाच ॥ ब्राह्मणास्तपसासर्वेसिध्यंतेवाग्बलाःसदा ॥ भुजवीर्याश्चराजानो
वागस्त्राश्चद्विजातयः १३ प्रणवंचाप्यधीयीतब्राह्मीर्दुर्वसतीर्वसन् ॥ निर्मन्युरपिनिर्वाणोयतिःस्यात्समदर्शनः १४ अपिचज्ञानसंपन्नःसर्वान्वेदान्पितुर्गृहे ॥
श्लाघमानइवाधीयाद्ग्राम्यइत्येवतंविदुः १५ भूमिरेतौनिगिरतिसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाप्ययोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनम् १६ अभिमानःश्रियंहंतिपुर
षस्याल्पमेधसः ॥ गर्भेणदुष्यतेकन्यागृहवासेनचद्विजः १७

ब्राह्मणानां रसानामुक्तिसुधानां ९ । १० । ११ । १२ । १३ ब्राह्मीर्वेदार्थाःदुर्वसतीःगुरुकुलवासक्लेशान् अपिअपिवा सविवैराग्येयतिःस्यात्नैष्ठिकब्रह्मचर्यात्पारिव्राज्यमेवकुर्यादित्यर्थः १४
पितुर्गृहेवेदाध्ययनंनिंदति अपीति १५ अप्रवासिनंवेदार्थंग्रामांतरेवासमकुर्वाणं १६ । १७

१८ । १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ अपूर्वश्चेत्यध्यायोब्राह्मणेष्वपिपात्रविशेषपरीक्षार्थः १ तत्राऽपूर्वोश्चिरोषितोदूरादागतश्च
पात्रंतेषांमध्येकश्चिद्यज्ञार्थंकश्चिद्गुरुदक्षिणार्थंकश्चित्कुटुंबभरणार्थमितिएवंरूपाक्रियाकेषांचित्पात्रत्वेप्रधानंभवतिकेषांचिदुपांशुव्रतंमौनंपारिव्राज्यमिति । तथाक्रियामौनयोस्तारतम्याद्दर्शा
तारतम्यंनस्वरूपतइत्याह क्रियेति दद्यामःददामइत्येववक्तव्यंनत्वेतेषुकंचित्प्रत्याचक्षीतेत्यर्थः २ । ३ । ४ दत्तंप्रदेयवस्त्वभिमानिनीदेवता नसंतपेत्यथाह्लादशायदेयंनान्य
स्मै रमयतेहि । ' नष्टशौचेव्रतभ्रष्टेविप्रेवेदविवर्जिते । दीयमानंरुदत्यन्नंकिंमयादुष्कृतंकृतम् ' इति अतःकस्तादृगइतिप्रश्नः ५ मुख्यंपात्रंविशेषेणश्रुतवंतोऽनसूयकाइति ६ । ७ । ८
इत्येतन्मेपिताश्रुत्वासोमादद्भुतदर्शनात् ॥ ब्राह्मणान्पूजयामासतथैवाहंमहाव्रतान् १८ ॥ भीष्मउवाच ॥ श्रुत्वैतद्वचनंशक्रोदानवेंद्रमुखाच्च्युतम् ॥ द्विजान्सं
पूजयामासमहेंद्रत्वमवापच १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेब्राह्मणप्रशंसायामिंद्रशंबरसंवादेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अपूर्वश्चभवेत्पात्रमथवापिचिरोषितः ॥ दूरादभ्यागतंचापिकिंपात्रंस्यात्पितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ क्रियाभवतिकेषांचिदुपांशुव्रतमु
त्तमम् ॥ योयोयाचेतयत्किंचित्सर्वंदद्यामइत्यपि २ अपीडयन्भृत्यवर्गमित्येवमनुशुश्रुम ॥ पीडयन्भृत्यवर्गंहिआत्मानमपकर्षति ३ अपूर्वंभावयेत्पात्रंयच्चापि
स्याच्चिरोषितम् ॥ दूरादभ्यागतंचापितत्पात्रंचविदुर्बुधाः ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अपीडयाचभूतानांधर्मस्याहिंसयातथा ॥ पात्रंविद्यात्तुतत्त्वेनयस्मैदत्तंनसं
तपेत् ५ ॥ भीष्मउवाच ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्याःशिष्यसंबंधिबांधवाः ॥ सर्वेपूज्याश्चमान्याश्चश्रुतवंतोऽनसूयकाः ६ अतोऽन्यथावर्तमानाःसर्वेनार्हंतिस
त्क्रियाम् ॥ तस्मान्नित्यंपरीक्षेतपुरुषान्प्रणिधायवै ७ अक्रोधःसत्यवचनमहिंसादमआर्जवम् ॥ अद्रोहोऽनभिमानश्चह्रीस्तितिक्षादमःशमः ८ यस्मिन्नेतानि
दृश्यंतेनचाकार्याणिभारत ॥ स्वभावतोनिविष्टानितत्पात्रंमानमर्हति ९ तथाचिरोषितंचापिसंप्रत्यागतमेवच ॥ अपूर्वंचैवपूर्वंचतत्पात्रंमानमर्हति १० अप्रा
माण्यंचवेदानांशास्त्राणांचाभिलंघनम् ॥ अव्यवस्थाचसर्वत्रएतन्नाशनमात्मनः ११ भवेत्पंडितमानीयोब्राह्मणोवेदनिंदकः ॥ आन्वीक्षिकींतर्कविद्यामनुरक्तोनिर
र्थिकाम् १२ हेतुवादान्ब्रुवन्सत्सुविजेताऽहेतुवादिकः ॥ अक्रोष्टाचातिवक्ताचब्राह्मणानांसदैवहि १३ सर्वाभिशंकीमूढश्चबालःकटुकवागपि ॥ बोद्धव्यस्तादृश
स्तातनरश्वानंहितंविदुः १४ यथाश्वाभषितुंचैवहंतुंचैवावसज्जते ॥ एवंसंभाषणार्थायसर्वशास्त्रवधायच १५ लोकयात्राचद्रष्टव्याधर्मश्चात्महितानिच ॥ एवंनरो
वर्तमानःशाश्वतीर्वर्धतेसमाः १६ ऋणमुन्मुच्यदेवानामृषीणांचतथैवच ॥ पितॄणामथविप्राणामतिथीनांचपंचमम् १७

९ तथाअक्रोधादिगुणविशिष्टं १० अपात्रताबीजमाह अप्रामाण्यमिति आत्मनःपात्रतायाइतिशेषः ११ निरर्थिकाश्रुतिविरोधित्वेनमोक्षानुपयोगिनीम् १२ हेतुवादान्ब्रुवन्युक्त्या
जगत्कारणगोष्ठीःकुर्वन्नपि अहेतुवादिकःशास्त्रोक्तहेतुवादविरोधात् १३ बोद्धव्यःअस्पृश्यत्वेनेतिशेषः तत्रहेतुमाह श्वानंहितंविदुः शिष्टाइतिशेषः १४ एतदेवोपपादयति यथेति १५ लोक
यात्राशिष्टाचारादिव्यवहारः धर्मःश्रुतिस्मृत्युक्तः आत्महितानिशमदमादीनि १६ देवानामृणंयज्ञेनऋषीणांवेदाधिगमेनपितॄणांप्रजोत्पादनेनविप्राणांदानमानेनाऽतिथीनांवैश्वदेवांतेआग
तानांसम्यगातिथ्येनचोन्मुच्याऽपाकृत्यकर्माणिकुर्वन्नित्युत्तरेणान्वयः १७

पर्यायेणयथाक्रमेण सुविनीतेनसुशिक्षितेनकर्मणायत्नेन कर्माणियज्ञादीनि १८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ पूर्वमेव वाहनपर्वणिवेद्यंवस्तूक्तंतद्वेदनंधर्मबलादेवभवतीतियज्ञादिधर्मोवक्तव्यः सचकाबकारविहितदारपरिग्रहाधीनइत्यष्टावक्रदिक्संवादेप्रदर्शितः तत्रापि । 'ऋत्विगात्माधनंजायाशुद्धंयस्यचतुष्टयं ॥ तस्याग्निहोत्रंस्वर्गायनरकायेतरस्यच'इतिस्मृतेर्यज्ञांगभूतात्मशुद्धिर्ऋत्विक्शुद्धिश्चतीर्थब्राह्मणमाहात्म्याभ्यामुक्ता अथस्त्रीशुद्धिर्द्रव्यशुद्धिश्चमहताप्रबंधेनप्रस्तूयते तत्रतावदस्मिन्नध्यायेस्त्रीदोषा

पर्यायेणविशुद्धेनसुविनीतेनकर्मणा ॥ एवंगृहस्थःकर्माणिकुर्वन्धर्मान्नहीयते १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेपात्रपरीक्षायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ स्त्रीणांस्वभावमिच्छामिश्रोतुंभरतसत्तम ॥ स्त्रियोहिमूलंदोषाणांलघुचित्ताहिताःस्मृताः १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ नारदस्यचसंवादंपुंश्चल्यापंचचूडया २ लोकाननुचरन्सर्वान्देवर्षिर्नारदःपुरा ॥ ददर्शाप्सरसंब्राह्मीं पंचचूडामनिंदिताम् ३ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगीमपप्रच्छाप्सरसंमुनिः ॥ संशयोहृदिकश्चिन्मेब्रूहितन्मेसुमध्यमे ४ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्ताऽथसाविप्रंप्रत्युवाचाथ नारदम् ॥ विषयेसतिवक्ष्यामिसमर्थांमन्यसेचमाम् ५ ॥ नारदउवाच ॥ नत्वामविषयेभद्रेनियोक्ष्यामिकथंचन ॥ स्त्रीणांस्वभावमिच्छामित्वत्तःश्रोतुंवरानने ६ ॥ भीष्मउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यदेवर्षेरप्सरोत्तमा ॥ प्रत्युवाचनशक्ष्यामिस्त्रीसतीनिंदितुंस्त्रियः ७ विदितास्तेस्त्रियोयाश्चयादृशाश्चस्वभावतः ॥ नमामर्हसिदेवर्षेनियोक्तुंकार्यईदृशे ८ तामुवाचसदेवर्षिःसत्यंवदसुमध्यमे ॥ मृषावादेभवेद्दोषःसत्येदोषोनविद्यते ९ इत्युक्तासाकृतमतिरभवच्चारुहासिनी ॥ स्त्रीदोषाञ्छाश्वतान्सत्यान्भाषितुंसंप्रचक्रमे १० ॥ पंचचूडोवाच ॥ कुलीनारूपवत्यश्चनाथवत्यश्चयोषितः ॥ मर्यादासुनतिष्ठंतिसदोषःस्त्रीषुनारद ११ नस्त्रीभ्यःकिंचिदन्यद्वैपापीयस्तरमस्तिवै ॥ स्त्रियोहिमूलंदोषाणांतथात्वमपिवेत्थह १२ समाज्ञातानृद्धिमतःप्रतिरूपान्वशेस्थितान् ॥ पतीनंतरमासाद्यनालंनार्यःप्रतीक्षितुम् १३ असद्धर्मस्त्वयंस्त्रीणामस्माकंभवतिप्रभो ॥ पापीयसोनरान्यद्वैलज्जांत्यक्त्वाभजामहे १४ स्त्रियंहियःप्रार्थयतेसन्निकर्षंचगच्छति ॥ ईषच्चकुरुतेसेवांतमेवेच्छंतियोषितः १५ अनर्थित्वान्मनुष्याणांभयात्परिजनस्यच ॥ मर्यादायाममर्यादाःस्त्रियस्तिष्ठंतिभर्तृषु १६ नासांकश्चिदगम्योऽस्तिनासांवयसिनिश्चयः ॥ विरूपंरूपवंतंवापुमानित्येवभुंजते १७ नभयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थहेतोःकथंचन ॥ नज्ञातिकुलसंबंधात्स्त्रियस्तिष्ठंतिभर्तृषु १८ यौवनेवर्तमानानांमृष्टाभरणवाससाम् ॥ नारीणांस्वैरवृत्तीनांस्पृहयंतिकुलस्त्रियः १९ याश्चशश्वद्बहुमतारक्ष्यंतेदयिताःस्त्रियः ॥ अपिताःसंप्रसज्जंतेकुब्जांधजडवामनैः २० पंगुष्वथचदेवर्षेयेचान्येकुत्सितानराः ॥ स्त्रीणामगम्योलोकेऽस्मिन्नास्तिकश्चिन्महामुने २१ यदिपुंसांगतिर्ब्रह्मन्कथंचिन्नोपपद्यते ॥ अप्यन्योन्यंप्रवर्ततेनहितिष्ठंतिभर्तृषु २२ ॥५७॥

नेवदर्शयति स्त्रीणामित्यादिना लघुचित्ताःवायुवच्चलचित्ताः १ । २ ब्राह्मींब्रह्मलोकस्थां ३ । ४ । ५ विषयेवक्तुंयोग्यत्वे ६ । ७ । ८ । ९ कृतमतिर्वक्ष्यामीतिकृतनिश्चयाऽभवत् १० । ११ १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ गतिःप्राप्तिः अन्योन्यंकृत्रिमलिंगधारिण्योभूत्वामैथुनार्थंप्रवर्तंते एतच्चलोकप्रसिद्धं भर्तृषुदूरस्थेषुइतिशेषः नहितिष्ठंतिधैर्येणेतिशेषः २२

२३ चलस्वभावाःसालावृकाणांहृदयान्येताइतिश्रुतेर्यथावृकविशेषाःप्रत्यहंनवंनवंमांसमिच्छंतिहस्तनेनरमंतएवंस्त्रियःपुरुषमित्यर्थः २४ काष्ठानांकाष्ठैः २५ । २६ । २७ । २८ अंतकादिवत्सद्योनाशकाइत्यर्थः २९ यतइति वन्ह्यौष्ण्यवत्स्वाभाविकाएतेस्त्रीणांदोषाइत्यर्थः यथोक्तंनीतौ'अनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभता ॥ अशौचंनिर्दयत्वंचस्त्रीणांदोषाःस्वभावजाः'इति कामश्चाष्टगुणः

अलाभात्पुरुषाणांहिभयात्परिजनस्यच ॥ वधबंधभयाच्चापिस्वयंगुप्ताभवंतिताः २३ चलस्वभावादुःसेव्यादुर्ग्राह्याभावतस्तथा ॥ प्राज्ञस्यपुरुषस्येहयथा वाचस्तथास्त्रियः २४ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांनापगानांमहोदधिः ॥ नांतकःसर्वभूतानांनपुंसांवामलोचनाः २५ इदमन्यच्चदेवर्षेरहस्यंसर्वयोषिताम् ॥ दृष्ट्वैव पुरुषंहृद्यंयोनिःप्रक्लिद्यतेस्त्रियाः २६ कामानामपिदातारंकर्तारंमनसांप्रियम् ॥ रक्षितारंनमृष्यंतिस्वभर्तारमलंस्त्रियः २७ नकामभोगान्विपुलान्नालंकारान्नसंश्रयान् ॥ तथैवबहुमन्यंतेयथारत्यामनुग्रहम् २८ अंतकःपवनोमृत्युःपातालंवडवामुखम् ॥ क्षुरधाराविषंसर्पोवह्निरित्येकतःस्त्रियः २९ यतश्चभूतानिमहांतिपंचयतश्चलोकाविहिताविधात्रा ॥ यतःपुमांसःप्रमदाश्चनिर्मितास्तदैवदोषाःप्रमदासुनारद ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेपंचचूडानारदसंवादेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ इमेवैमानवालोकेस्त्रीषुसज्जंत्यभीक्ष्णशः ॥ मोहेनपरमाविष्टादेवसृष्टेनपार्थिव १ स्त्रियश्चपुरुषेष्वेवप्रत्यक्षंलोकसाक्षिकम् ॥ अत्रमेसंशयस्तीव्रोहृदिसंपरिवर्तते २ कथमासांनराःसंगंकुर्वतेकुरुनंदन ॥ स्त्रियोवाकेषुरज्यंतेविरज्यंतेचताःपुनः ३ इतिताःपुरुषव्याघ्रकथंशक्यास्तुरक्षितुम् ॥ प्रमदाःपुरुषेणेहतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ४ एताहिरममाणास्तुवंचयंतीहमानवान् ॥ नचासांमुच्यतेकश्चित्पुरुषोहस्तमागतः ५ गावोनवतृणानीवगृह्णंत्येतानवंनवम् ॥ शंबरस्यचयामायामायायानमुचेरपि ६ बलेःकुंभीनसेश्चैवसर्वास्तायोषितोविदुः ॥ हसंतंप्रहसंत्येतारुदंतंप्ररुदंतिच ७ अप्रियंप्रियवाक्यैश्चगृह्णतेकालयोगतः ॥ उशनावेदयच्छास्त्रंयच्चवेदबृहस्पतिः ८ स्त्रीबुद्ध्यानविशिष्येततास्तुरक्ष्याःकथंनरैः ॥ अनृतंसत्यमित्याहुःसत्यंचापितथाऽनृतम् ९ इतियास्ताःकथंवीरसंरक्ष्याःपुरुषैरिह ॥ स्त्रीणांबुद्ध्यर्थनिष्कर्षादर्थशास्त्राणिशत्रुहन् १० बृहस्पतिप्रभृतिभिर्मन्येसद्भिःकृतानिवै ॥ संपूज्यमानाःपुरुषैर्विकुर्वंतिमनोनृषु ११ अपास्ताश्चतथाराजन्विकुर्वंतिमनःस्त्रियः ॥ इमाःप्रजामहाबाहोधार्मिक्यइतिनःश्रुतम् १२ सत्कृतासत्कृताश्चापिविकुर्वंतिमनःसदा ॥ कस्ताःशक्तोरक्षितुंस्यादितिमेसंशयोमहान् १३

स्मृतःइतिच ३० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ इमइति एवंस्वभावदुष्टाअपिस्त्रियःपरेभ्योदुःसंरक्ष्याइत्याख्यायिकातात्पर्यं १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ स्त्रीणामिति स्त्रीबुद्धिमनुसृत्यैवबृहस्पत्यादिभिर्वचनाशास्त्रंप्रवर्तितमित्युक्तिः १० एताःपूजिताधिकृतावातुल्यवद्विकारंजनयंतीत्यर्थः ११ एतदेवाह इमाइति इमाःस्त्रीरूपाःधार्मिक्यइतिश्रुतिमात्रंसावित्र्यादिषुदृष्टम् १२ अनुभवस्तुनतथेत्याह सत्कृतेति १३

१४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ एवमेवेत्यध्यायस्यतात्पर्यंनानारूपेभ्योविटेभ्योयोगबलेनैवस्वभावचपलाःस्त्रियःसंरक्षितुंशक्या

तथाब्रूहिमहाभागकुरूणांवंशवर्धन ॥ यदिशक्याकुरुश्रेष्ठरक्षातासांकदाचन ॥ कर्तुंवाकृतपूर्वावातन्मेव्याख्यातुमर्हसि १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेस्त्रीस्वभावकथनेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमेवमहाबाहोनात्रमिथ्याऽस्तिकिंचन ॥ यथाब्रवीषिकौरव्यनारींप्रतिजनाधिप १ अत्रतेवर्तयिष्यामिइतिहासंपुरातनम् ॥ यथारक्षाकृतापूर्वंविपुलेनमहात्मना २ प्रमदाश्चयथासृष्टाब्रह्मणाभरतर्षभ ॥ यदर्थंतच्चतेतातप्रवक्ष्यामिनराधिप ३ नहिस्त्रीभ्यःपरंपुत्रपापीयःकिंचिदस्तिवै ॥ अग्निर्हिप्रमदादीप्तोमायाश्चमयजाविभो ४ क्षुरधाराविषंसर्पोवह्निरित्येकतःस्त्रियः ॥ प्रजाइमामहाबाहोधार्मिक्यइतिनःश्रुतम् ५ स्वयंगच्छंतिदेवत्वंततोदेवानियाद्भयम् ॥ अथाभ्यगच्छन्देवास्तेपितामहमरिंदम ६ निवेद्यमानसंचापितूष्णीमासन्नधोमुखाः ॥ तेषामंतर्गतंज्ञात्वादेवानांसपितामहः ७ मानवानांप्रमोहार्थंकृत्यानार्योऽसृजत्प्रभुः ॥ पूर्वसर्गेतुकौंतेयसाध्व्योनार्यइहाभवन् ८ असाध्व्यस्तुसमुत्पन्नाःकृत्याःसर्गात्प्रजापतेः ॥ ताभ्यःकामान्यथाकामंप्रादाद्धिसपितामहः ९ ताःकामलुब्धाःप्रमदाःप्रबाधंतेनरान्सदा ॥ क्रोधंकामस्यदेवेशःसहायंचासृजत्प्रभुः १० असज्जंतप्रजाःसर्वाःकामक्रोधवशंगताः ॥ नचस्त्रीणांक्रियाःकाश्चिदितिधर्मोव्यवस्थितः ११ निरिंद्रियाह्यशास्त्राश्चस्त्रियोऽनृतमितिश्रुतिः ॥ शय्यासनमलंकारमन्नपानमनार्यताम् १२ दुर्वाग्भावंरतिंचैवददौस्त्रीभ्यःप्रजापतिः ॥ नतासांरक्षणंशक्यंकर्तुंपुंसाकथंचन १३ अपिविश्वकृतातातकुतस्तुपुरुषैरिह ॥ वाचाचवधबंधैर्वाक्लेशैर्वाविविधैस्तथा १४ नशक्यारक्षितुंनार्यस्ताहिनित्यमसंयताः ॥ इदंतुपुरुषव्याघ्रपुरस्ताच्छ्रुतवानहम् १५ यथारक्षाकृतापूर्वंविपुलेनगुरुस्त्रियाः ॥ ऋषिरासीन्महाभागोदेवशर्मेतिविश्रुतः १६ तस्यभार्यारुचिर्नामरूपेणाऽसदृशीभुवि ॥ तस्यारूपेणसंमत्तादेवगंधर्वदानवाः १७ विशेषेणतुराजेंद्रवृत्रहापाकशासनः ॥ नारीणांचरितज्ञश्चदेवशर्मामहामुनिः १८ यथाशक्तियथोत्साहंभार्यांतामभ्यरक्षत ॥ पुरंदरंचजानीतेपरस्त्रीकामचारिणम् १९ तस्माद्यत्नेनभार्यायारक्षणंसचकारह ॥ सकदाचिदृषिस्तातयज्ञंकर्तुमनास्तदा २० भार्यासंरक्षणंकार्यंकथंस्यादित्यचिंतयत् ॥ रक्षाविधानंमनसासंचिंत्यमहातपाः २१ आहूयदयितंशिष्यंविपुलंप्राहभार्गवम् ॥ देवशर्मोवाच ॥ यज्ञकारोगमिष्यामिरुचिंचेमांसुरेश्वरः २२ यतःप्रार्थयतेनित्यंतांरक्षस्वयथाबलम् ॥ अप्रमत्तेनतेभाव्यंसदाप्रतिपुरंदरम् २३ सहिरूपाणिकुरुतेविविधानिभृगूत्तम ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तोविपुलस्तेनतपस्वीनियतेंद्रियः २४ सदैवोग्रतपाराजन्नग्न्यर्कसदृशद्युतिः ॥ धर्मज्ञःसत्यवादीचतथेतिप्रत्यभाषत २५

नाम्यथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५

पुनश्चेदंमहाराजपप्रच्छप्रस्थितंगुरुम् ॥ विपुलउवाच ॥ कानिरूपाणिशक्रस्यभवंत्यागच्छतोमुने २६ वपुस्तेजश्चकीदृग्वैतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥भीष्मउवाच॥ ततःसभगवांस्तस्मैविपुलायमहात्मने २७ आचचक्षेयथातत्त्वंमायांशक्रस्यभारत ॥ देवशर्मोवाच ॥ बहुमायःसविप्रर्षेभगवान्पाकशासनः २८ तांस्तान्विकुरुतेभावान्बहूनथमुहुर्मुहुः ॥ किरिटवज्रधृग्धन्वीमुकुटीबद्धकुंडलः २९ भवत्यथमुहूर्तेनचंडालसमदर्शनः ॥ शिखीजटीचीरवासाःपुनर्भवतिपुत्रक ३० बृहच्छरीरश्चपुनश्चीरवासाःपुनःकृशः ॥ गौरंश्यामंचकृष्णंचवर्णंविकुरुतेपुनः ३१ विरूपोरूपवांश्चैवयुवावृद्धस्तथैवच ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियश्चैववैश्यःशूद्रस्तथैवच ३२ प्रतिलोमोऽनुलोमश्चभवत्यथशतक्रतुः ॥ शुकवायसरूपीचहंसकोकिलरूपवान् ३३ सिंहव्याघ्रगजानांचरूपंधारयतेपुनः ॥ दैवंदैत्यमथोराज्ञांवपुर्धारयतेऽपिच ३४ अकृशोवायुभग्नांगःशकुनिर्विकृतस्तथा ॥ चतुष्पाद्बहुरूपश्चपुनर्भवतिबालिशः ३५ मक्षिकामशकादीनांवपुर्धारयतेऽपिच ॥ नशक्यमस्यग्रहणंकर्तुंविपुलकेनचित् ३६ अपिविश्वकृतातातयेनसृष्टमिदंजगत् ॥ पुनरंतर्हितःशक्रोदृश्यतेज्ञानचक्षुषा ३७ वायुभूतश्चसपुनर्देवराजोभवत्युत ॥ एवंरूपाणिसततंकुरुतेपाकशासनः ३८ तस्माद्विपुलयत्नेनरक्षेमांतनुमध्यमाम् ॥ यथारुचिंनावलिहेद्देवेंद्रोभृगुसत्तम ३९ क्रतावुपहितेन्यस्तंहविःश्वेवदुरात्मवान् ॥ एवमाख्यायसमुनिर्यज्ञकारोऽगमत्तदा ४० देवशर्मामहाभागस्ततोभरतसत्तम ॥ विपुलस्तुवचःश्रुत्वागुरोश्चिंतामुपेयिवान् ४१ रक्षांचपरमांचक्रेदेवराजान्महाबलात् ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंगुरुदाराभिरक्षणे ४२ मायावीहिसुरेंद्रोसौदुर्धर्षश्चापिवीर्यवान् ॥ नापिधायाश्रमंशक्योरक्षितुंपाकशासनः ४३ उटजंवातथाह्यस्यनानाविधसरूपता ॥ वायुरूपेणवाशक्रोगुरुपत्नींप्रधर्षयेत् ४४ तस्मादिमांसंप्रविश्यरुचिंस्थास्येहमद्यवै ॥ अथवापौरुषेणेयंनशक्यारक्षितुंमया ४५ बहुरूपोहिभगवाँच्छ्रूयतेपाकशासनः ॥ सोऽहंयोगबलादेनांरक्षिष्येपाकशासनात् ४६ गात्राणिगात्रैरस्याहंसंप्रवेक्ष्येहिरक्षितुम् ॥ यद्युच्छिष्टामिमांपत्नीमद्यपश्यतिमेगुरुः ४७ शप्स्यत्यसंशयंकोपादिव्यज्ञानोमहातपाः ॥ नचेयंरक्षितुंशक्यायथाऽन्याप्रमदानृभिः ४८ मायावीहिसुरेंद्रोऽसावहोप्राप्तोस्मिसंशयम् ॥ अवश्यंकरणीयंहिगुरोरिहहिशासनम् ४९ यदित्वेतदहंकुर्यामाश्चर्यंस्यात्कृतंमया ॥ योगेनाथप्रवेशोहिगुरुपत्न्याःकलेवरे ॥ एवमेवशरीरेऽस्यानिवत्स्याभिसमाहितः ५० असक्तःपद्मपत्रस्थोजलबिंदुर्यथाचलः ५१ निर्मुक्तस्यरजोरूपान्नापराधोभवेन्मम ॥ यथाहिशून्यांपथिकःसभामध्यावसेत्पथि ५२ तथाद्यावासयिष्यामिगुरुपत्न्याःकलेवरम् ॥ एवमेवशरीरेऽस्यानिवत्स्यामिसमाहितः ५३ इत्येवंधर्ममालोक्यवेदवेदांश्चसर्वशः ॥ तपश्चविपुलंदृष्ट्वागुरोरात्मनएवच ५४ इतिनिश्चित्यमनसारक्षांप्रतिसभार्गवः ॥ अन्वतिष्ठत्परंयत्नंयथातच्छृणुपार्थिव ५५

५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥ १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३

गुरुपत्नींसमासीनोविपुलःसमहातपाः ॥ उपासीनामनिंद्यांगींयथार्थेसमलोभयत् ५६ नेत्राभ्यांनेत्रयोरस्यारश्मिसंयोज्यरश्मिभिः ॥ विवेशविपुलःकाय
माकाशंपवनोयथा ५७ लक्षणंलक्षणेनैववदनंवदनेनच ॥ अविचेष्टन्नतिष्ठद्वैछायेवांतर्हितोमुनिः ५८ ततोविष्टभ्यविपुलोगुरुपत्न्याःकलेवरम् ॥ उवासरक्षणे
युक्तोनचसातमबुद्ध्यत ५९ यंकालंनागतोराजनगुरुस्तस्यमहात्मनः ॥ क्रतुंसमाप्यस्वगृहंतंकालंसोऽभ्यरक्षत ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि
आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेविपुलोपाख्यानेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ध ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःकदाचिद्देवेंद्रोदिव्यरूपवपुर्धरः ॥ इदमं
तरमित्येवमभ्यगात्तमथाश्रमम् १ रूपमप्रतिमंकृत्वालोभनीयंजनाधिपः ॥ दर्शनीयतमोभूत्वाप्रविवेशतमाश्रमम् २ सददर्शतमासीनंविपुलस्यकलेवरम् ॥
निश्चेष्टंस्तब्धनयनंयथाऽऽलेख्यगतंतथा ३ रुचिंचरुचिरापांगींपीनश्रोणिपयोधराम् ॥ पद्मपत्रविशालाक्षींसंपूर्णेंदुनिभाननाम् ४ सातमालोक्यसहसा
प्रत्युत्थातुमियेषह ॥ रूपेणविस्मिताकोऽसीत्यथवक्तुमिवेच्छती ५ उत्थातुकामातुसतीविष्टब्धाविपुलेनसा ॥ निगृहीतामनुष्येंद्रनशशाकविचेष्टितुम्
६ तामाबभाषेदेवेंद्रःसाम्नापरमवल्गुना ॥ त्वदर्थमागतंविद्धिदेवेंद्रमांशुचिस्मिते ७ क्लिश्यमानमनंगेनत्वत्संकल्पभवेनह ॥ तत्संप्राप्तंहिमांसुभ्रुपुरा
कालोऽतिवर्तते ८ तमेवंवादिनंशक्रंशुश्रावविपुलोमुनिः ॥ गुरुपत्न्याःशरीरस्थोददर्शत्रिदशाधिपम् ९ नशशाकचसाराजन्प्रत्युत्थातुमनिंदिता ॥ वक्तुंचना
शकद्राजन्विष्टब्धाविपुलेनसा १० आकारंगुरुपत्न्यास्तुसविज्ञायभृगूद्वहः ॥ निजग्राहमहातेजायोगेनबलवत्प्रभो ११ बबंधयोगबंधैश्चतस्याःसर्वेंद्रियाणिसः ॥
तांनिर्विकारांदृष्ट्वातुपुनरेवशचीपतिः १२ उवाचव्रीडितोराजंस्तांयोगबलमोहिताम् ॥ एह्येहीतिततःसातुप्रतिवक्तुमियेषतम् १३ सतांवाचंगुरोःपत्न्याविपु
लःपर्यवर्तयत् ॥ भोःकिमागमनेकृत्यमितितस्यास्तुनिःसृता १४ वक्त्राच्छशांकसदृशाद्वाणीसंस्कारभूषणा ॥ व्रीडितासातुतद्वाक्यमुक्त्वापरवशातदा १५ पुरं
दरश्चतत्रस्थोबभूवविमनाभृशम् ॥ सतद्वैकृतमालक्ष्यदेवराजोविशांपते १६ अवैक्षतसहस्राक्षस्तदादिव्येनचक्षुषा ॥ सददर्शमुनिंतस्याःशरीरांतरगो
चरम् १७ प्रतिबिंबमिवादर्शेगुरुपत्न्याःशरीरगम् ॥ सतंघोरेणतपसायुक्तंदृष्ट्वापुरंदरः १८ प्रावेपतसुसंत्रस्तःशापभीतस्तदाविभो ॥ विमुच्यगुरु
पत्नींतुविपुलःसुमहातपाः ॥ स्वकलेवरमाविश्यशक्रंभीतमथाब्रवीत् १९ ॥ विपुलउवाच ॥ अजितेंद्रियदुर्बुद्धेपापात्मकपुरंदर ॥ नचिरंपूजयि
ष्यंतिदेवास्त्वांमानुषास्तथा २० किंनुतद्विस्मृतंशक्रनतन्मनसितेस्थितम् ॥ गौतमेनासियन्मुक्तोभगांकपरिचिह्नितः २१ जानेत्वांबालिशमतिमकृता
त्मानमस्थिरम् ॥ मयेयंरक्ष्यतेमूढगच्छपापयथाऽऽगतम् २२ नाहंत्वामद्यमूढात्मन्दहेयंहिस्वतेजसा ॥ कृपायमानस्तुनतेदग्धुमिच्छामिवासव २३

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ विपुलस्त्वित्यध्याय

सचघोरतमोधीमान्गुरुस्त्वांपापचेतसम् ॥ दृष्ट्वात्वांनिर्दहेदद्यक्रोधदीप्तेनचक्षुषा २४ नैवंतुशक्रकर्तव्यंपुनर्मान्याश्चतेद्विजाः ॥ मागमःससुतामात्यःक्षयंब्रह्म
बलार्दितः २५ अमरोस्मीतियद्बुद्धिंसमास्थायप्रवर्तसे ॥ मावमंस्थानतपसानसाध्यंनामकिंचन २६ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंशक्रोविपुलस्य
महात्मनः ॥ अकिंचिदुक्त्वाव्रीडार्तस्तत्रैवांतरधीयत २७ मुहूर्तयातेतस्मिंस्तुदेवशर्मामहातपाः ॥ कृत्वायज्ञंयथाकाममाजगामस्वमाश्रमम् २८ आगतेथ
गुरौराजन्विपुलःप्रियकर्मकृत् ॥ रक्षितांगुरवेभार्यांन्यवेदयदनिंदिताम् २९ अभिवाद्यचशांतात्मासगुरुंगुरुवत्सलः ॥ विपुलःपर्युपातिष्ठद्यथापूर्वमशंकितः ३०
विश्रांतायततस्तस्मैसहासीनायभार्यया ॥ निवेदयामासतदाविपुलःशक्रकर्मतत् ३१ तच्छ्रुत्वासमुनिस्तुष्टोविपुलस्यप्रतापवान् ॥ बभूवशीलवृत्ताभ्यांतपसा
नियमेनच ३२ विपुलस्यगुरौवृत्तिंभक्तिमात्मनितत्प्रभुः ॥ धर्मेचास्थिरतांदृष्ट्वासाधुसाध्वित्यभाषत ३३ प्रतिलभ्यचधर्मात्माशिष्यंधर्मपरायणम् ॥ वरेण
च्छंदयामासदेवशर्मामहामतिः ३४ स्थितिंचधर्मेजग्राहसतस्माद्गुरुवत्सलः ॥ अनुज्ञातश्चगुरुणाचचारानुत्तमंतपः ३५ तथैवदेवशर्मापिसभार्यःसमहातपाः ॥
निर्भयोबलवृत्रघ्नाच्चचारविजनेवने ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेविपुलोपाख्यानेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥
॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ विपुलस्त्वकरोत्तीव्रंतपःकृत्वागुरोर्वचः ॥ तपोयुक्तमथात्मानममन्यतसवीर्यवान् १ सतेनकर्मणास्पर्धन्पृथिवींपृथिवीपते ॥ चचार
गतभीःप्रीतोलब्धकीर्तिर्वरोनृप २ उभौलोकौजितौचापितथैवामन्यतप्रभुः ॥ कर्मणातेनकौरव्यतपसाविपुलेनच ३ अथकालेव्यतिक्रांतेकस्मिंश्चित्कुरुनंदन ॥
रुच्याभगिन्याआदानंप्रभूतधनधान्यवत् ४ एतस्मिन्नेवकालेतुदिव्याकाचिद्वरांगना ॥ बिभ्रतीपरमंरूपंजगामाथविहायसा ५ तस्याःशरीरात्पुष्पाणिपतितानि
महीतले ॥ तस्याश्रमस्याविदूरेदिव्यगंधानिभारत ६ तान्यगृह्णात्ततोराजन्रुचिर्ललितलोचना ॥ तदानिमंत्रकस्तस्याअंगेभ्यःक्षिप्रमागमत् ७ तस्याहिभगिनी
तातज्येष्ठानाम्नाप्रभावती ॥ भार्याचित्ररथस्याथबभूवांगेश्वरस्यवै ८ पिनह्यतानिपुष्पाणिकेशेषुवरवर्णिनी ॥ आमंत्रितातातोऽगच्छद्रुचिरंगपतेर्गृहम् ९ पुष्पाणि
तानिदृष्ट्वातुतदांगेंद्रवरांगना ॥ भगिनींचोदयामासपुष्पार्थेचारुलोचना १० साभर्त्रेसर्वमाचष्टरुचिःसुरुचिरानना ॥ भगिन्याभाषितंसर्वमृषिस्तच्चाभ्यनंदत
११ ततोविपुलमानाय्यदेवशर्मामहातपाः ॥ पुष्पार्थेचोदयामासगच्छगच्छेतिभारत १२ विपुलस्तुगुरोर्वाक्यमविचार्यमहातपाः ॥ सतथेत्यब्रवीद्राजंस्तं
चदेशंजगामह १३ यस्मिन्देशेतुतान्यासन्पतितानिनभस्तलात् ॥ अम्लानान्यपितत्रासन्कुसुमान्यपराण्यपि १४

स्यतात्पर्यपद्मपत्रांबुवदसंगस्यापियोगिनोमातुरपिस्पर्शमात्राद्दोषोभवतीतिगुरावशुभमपिकर्मानिवेद्यनस्यात्तव्यमितिच १ । २ । ३ आदीयतेऽस्मिन्बांधवैर्दत्तंउपायनादिकंसआदानंविवाहा
द्युत्सवः प्रभूतंबहुधनादिकंयत्र ४ । ५ । ६ निमंत्रकःआकारणार्थंदूतः ७ । ८ । ९ चोदयामासमदर्थमप्येतानिपुष्पाण्यानयेतिप्रेरितवती १० । ११ । १२ । १३ । १४

१५ । १६ परिवर्ततामितिपुंस्त्वमात्मनेपदाभावश्चार्षः १७ तत्पदेइतरस्यपदेपांसुषुव्यक्तेआकर्षणेनविवर्तयन् विषमतांनयन् १८ नेतिनेत्यन्योन्यवचनंदूषयंतावित्यर्थः अयंभावःमिथुनस्यैकेऽकेशीघ्रंगच्छंतींरात्रिमहर्देवताशीघ्रंगच्छसीतिलोकदृष्ट्याधर्पर्थनुयुंक्ते । रात्रिस्तुस्वमानेनैवाहंगच्छामिनशीघ्रमितिपरिहरति । एवमुभावपिसत्यवा.दिनौनानृतंशपथंचक्रतुरिति १९ । २० । २१ अयं

सततस्तानिजग्राहदिव्यानिरुचिराणिच ॥ प्राप्तानिस्वेनतपसादिव्यगंधानिभारत १५ संप्राप्यतानिप्रीतात्मागुरोर्वचनकारकः ॥ तदाजगामतूर्णंचचंपां चंपकमालिनीम् १६ सवनेनिर्जनेतातददर्शमिथुनंनृणाम् ॥ चक्रवत्परिवर्तंतंगृहीत्वापाणिनाकरम् १७ तत्रैकस्तूर्णमगमत्तत्पदेचविवर्तयन् ॥ एकस्तुनत दाराजंश्चक्रतुःकलहंततः १८ त्वंशीघ्रंगच्छसीत्येकोऽब्रवीन्नेतितथाऽपरः ॥ नेतिनेतिचतौराजन्परस्परमथोचतुः १९ तयोर्विस्पर्धतोरेवंशपथोयमभूत्तदा ॥ सहसोद्दिश्यविपुलंततोवाक्यमथोचतुः २० आवयोरनृतंप्राहयस्तस्याभूद्द्विजस्यवै ॥ विपुलस्यपरेलोकेयागतिःसाभवेदिति २१ एतच्छ्रुत्वातुविपुलोविष ण्णवदनोऽभवत् ॥ एवंतीव्रतपाश्चाहंकष्टश्चायंपरिश्रमः २२ मिथुनस्यास्यकिंमेस्यात्कृतंपापंयथागतिः ॥ अनिष्टासर्वभूतानांकीर्तिताऽनेनमेऽद्यवै २३ एवंसंचिंतयन्नेवविपुलोराजसत्तम ॥ अवाङ्मुखोदीनमनादध्यौदुष्कृतमात्मनः २४ ततःषडन्यान्पुरुषानक्षैःकांचनराजतैः ॥ अपश्यद्दीव्यमानान्वैलोभह र्षान्वितांस्तथा २५ कुर्वतःशपथंतेनयःकृतोमिथुनेनतु ॥ विपुलंवैसमुद्दिश्यतेऽपिवाक्यमथाब्रुवन् २६ लोभमास्थाययोऽस्माकंविषमंकर्तुमुत्सहेत् ॥ विपुल स्यपरेलोकेयागतिस्तामवाप्नुयात् २७ एतच्छ्रुत्वातुविपुलोनापश्यद्धर्मसंकरम् ॥ जन्मप्रभृतिकौरव्यकृतपूर्वमथात्मनः २८ संप्रदध्यौतथाराजन्नग्नावग्निरि वाहितः ॥ दह्यमानेनमनसाशापंश्रुत्वातथाविधम् २९ तस्यचिंतयतस्तातबह्व्योदिननिशाययुः ॥ इदमासीन्मनसिचरुच्यारक्षणकारितम् ३० लक्षणंल क्षणेनैववदनंवदनेनच ॥ विधायनमयाचोक्तंसत्यमेतद्गुरोस्तथा ३१ एतदात्मनिकौरव्यदुष्कृतंविपुलस्तदा ॥ अमन्यतमहाभागतथातच्चनसंशयः ३२ स चंपांनगरीमेत्यपुष्पाणिगुरवेददौ ॥ पूजयामासचगुरुंविधिवत्सगुरुप्रियः ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेविपुलोपाख्यानेद्वि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यशिष्यंवाक्यमथाब्रवीत् ॥ देवशर्मामहातेजायत्तच्छृणुजनाधिप १ ॥ देवशर्मोवाच ॥ किंतेविपुलदृष्टंवैतस्मिन्शिष्यमहावने ॥ तेत्वांजानंतिविपुलआत्माचरुचिरेवच २ ॥ विपुलउवाच ॥ ब्रह्मर्षेमिथुनंकिंतत्केचतेपुरुषाविभो ॥ येमांजानंति तत्त्वेनयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ३

मिथुनस्यपरिश्रमःकष्टइत्यन्वयः गतिरनिष्टेतिसार्धः २२ । २३ । २४ षड्कृतवोदीव्यमानान्अन्योन्यंजेतु मिच्छंतः । वसंतादयोहिवृषादीन्समराशीनभिसंधायायंमदीयोऽयंमदीयइतिविवदंतेतेऽपिमतभेदान्नानृतवादिनः । मीनादिर्वसंतइतिपक्षेहिवृषोग्रीष्मांतर्गतः मेषादिपक्षेवसंतांतर्गतइति २४ २५ । २६ । २७ । २८ । २९ रुच्याःगुरुभार्यायाः ३० लक्षणंस्त्रीपुंसयोरसाधारणंचिह्नंविधायैकीकृत्य पिधायेतिपाठेऽपिसएवार्थः ३१ । ३२ । ३३ ॥ इतिअनुशासनपर्व णिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तमागतमित्यध्यायेनपूर्वोक्तार्थविवरणपूर्वकमाख्यायिकार्थमुपसंहरति १ तेत्वया २ । ३

४ । ५ । ६ त्वयायथागुरुपत्नीरक्षणंकृतंतथानकल्पितमितिपापकृतोयथालोकास्तथातवभविष्यंतीत्याह तथैवेति ७ । ८ हर्षस्मितंहर्षेणगर्वितं ९ । १० । ११ उपसंहारमुखेनाह तेनेति तेनैवाऽ नाख्यानेनैव १२ अशक्येतिच्छेदः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० सहजैःपाणिपादरेखादिभिः २१ । २२ यःसंगमेतिसएवप्रियोनामनास्तीतियोजना २३ कृत्याःप्राणग्रा

देवशर्मोवाच ॥ यद्वैतन्मिथुनंब्रह्मन्नहोरात्रंहिविद्धितत् ॥ चक्रवत्परिवर्तेततत्तेजानातिदुष्कृतम् ४ येचतेपुरुषाविप्रअक्षैर्दीव्यंतिहृष्टवत् ॥ ऋतूंस्तानभिजा नीहितेतेजानंतिदुष्कृतम् ५ नमांकश्चिद्विजानीतइतिकृत्वानविश्वसेत् ॥ नरोरहसिपापात्मापापकंकर्मवैद्विज ६ कुर्वाणंहिनरंकर्मपापंरहसिसर्वदा ॥ पश्यंति ऋतवश्चापितथादिननिशेऽप्युत ७ तथैवहिभवेयुस्तेलोकाःपापकृतोयथा ॥ कृत्वानाचक्षतःकर्ममम तच्चयथाकृतम् ८ तेत्वांहर्षस्मितंदृष्ट्वागुरोःकर्मानिवेदकम्॥ स्मारयंतस्तथाप्राहुस्तेयथाश्रुतवान्भवान् ९ अहोरात्रंविजानातिऋतवश्चापिनित्यशः ॥ पुरुषेपापकंकर्मशुभंवाशुभकर्मिणः १० तत्त्वयाममयत्कर्मव्यभिचा राद्भयात्मकम् ॥ नाख्यातमितिजानंतस्तेत्वामाहुस्तथाद्विज ११ तेनैवहिभवेयुस्तेलोकाःपापकृतोयथा ॥ कृत्वानाचक्षतःकर्ममम यच्चत्वयाकृतम् १२ त्वया ऽशक्याचदुर्वृत्त्त्यारक्षितुंप्रमदाद्विज ॥ नचत्वंकृतवान्किंचिदतःप्रीतोऽस्मितेनते १३ यदित्वहंत्वांदुर्वृत्तमद्राक्षंद्विजसत्तम ॥ शपेयंत्वामहंक्रोधान्नमेऽत्रास्ति विचारणा १४ सज्जंतिपुरुषेनार्यःपुंसांसोऽर्थश्चपुष्कलः ॥ अन्यथारक्षतःशापोऽभविष्यत्तेमातिश्चमे १५ रक्षिताचत्वयापुत्रममचापिनिवेदिता ॥ अहंतेप्रीति मांस्तातस्वस्थःस्वर्गंगमिष्यसि १६ इत्युक्त्वाविपुलंप्रीतोदेवशर्मामहानृषिः ॥ मुमोदस्वर्गमास्थायसहभार्यःसशिष्यकः १७ इदमाख्यातवांश्चापिममाख्यानं महामुनिः ॥ मार्कंडेयःपुराराजन्गंगाकूलेकथांतरे १८ तस्माद्ब्रवीमिपार्थत्वांस्त्रियोरक्ष्याःसदैवच ॥ उभयंदृश्यतेतासुसततंसाध्वसाधुच १९ स्त्रियःसाध्व्यो महाभागाःसंमतालोकमातरः ॥ धारयंतिमहींराजन्निमांसवनकाननाम् २० असाध्व्यश्चापिदुर्वृत्ताःकुलघ्नाःपापनिश्चयाः ॥ विज्ञेयालक्षणैर्दुष्टैःस्वगात्रसहजैर्नृप २१ एवमेतासुरक्षावैशक्याकर्तुंमहात्मभिः ॥ अन्यथाराजशार्दूलनशक्यारक्षितुंस्त्रियः २२ एताहिमनुजव्याघ्रतीक्ष्णास्तीक्ष्णपराक्रमाः ॥ नासामस्तिप्रियो नाममैथुनेसंगमेतियः २३ एताःकृत्याश्चकार्याश्चकृताश्चभरतर्षभ ॥ नचैकस्मिन्रमंत्येताःपुरुषेपांडुनंदन २४ नासांस्नेहोनरैःकार्यस्तथैवेर्ष्याजनेश्वर ॥ खेदमा स्थायभुंजीतधर्ममास्थायचैवह २५ निहन्यादन्यथाकुर्वन्नरःकौरवनंदन ॥ सर्वथाराजशार्दूलमुक्तिःसर्वत्रपूज्यते २६ तेनैकेनतुरक्षावैविपुलेनकृतास्त्रियाः ॥ ना न्यःशक्तस्त्रिलोकेऽस्मिन्रक्षितुंनृपयोषितम् २७॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०दानधर्मेविपुलोपाख्यानेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

हिदेवतारूपाः कार्याःकृताश्चपूर्वमेकेनकृताःस्वीकृताअपिपश्चादन्येनापिकर्तुंयोग्याःव्यभिचारिण्यः प्राणग्राहिण्यश्चेत्यर्थः २४ खेदमास्थायअमीत्याविष्टिगृहीतवत्भुंजीतनतुप्रीत्या धर्मंऋ तुकालानुरोधं २५ निहन्यात्वधंप्राप्नुयात् मुक्तिरनासक्तिः युक्तिरितिपाठेसमाधिः २६ । २७ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥

यन्मूलमिति १ । २ योनिमातृतःपितृतश्चशुद्धिं ३ अत्रब्राह्मइत्यनेनार्षदैवयोरपिग्रहणं ब्राह्मणयोग्यावेतौविवाहौ यदाहाश्वलायनः । ' अलंकृत्यकन्यामुदकपूर्वांदद्यादेषब्राह्मोविवाहः । ऋत्विजे विततेकर्मणिदद्यादलंकृत्यसदैवः । गोमिथुनंदत्त्वोपयच्छेतसआर्षः' इति । एवंउक्तगुणवंतमावाह्यविवाहयोग्यमावहेदाकारयेत् । ततश्चानुकूलतोधनदानादिनाऽभिमुखीकृतायदद्यात् । अयंचतुर्थःप्राजापत्योब्राह्मणानांक्षत्रियाणांचप्रशस्ततरोद्वितीयत्वेनात्रगण्यते ४ वरवध्वोरन्योन्यप्रीत्यायोविवाहःसगांधर्वस्तृतीयः आत्मेत्यादिसार्धश्लोकः ५ । ६ आसुरंचतुर्थमाह धनेनेति ७ हत्वेतिराक्षसःपंचमः अत्रैवप्रमत्तानांबंधूनांकन्याहरणात्पैशाचोहरणसामान्यादंतर्भवति ८ त्रयोब्राह्मक्षात्रगांधर्वाः । द्वौआसुरराक्षसौ । तत्राप्यासुरःस्वरूपेणराक्षसांतर्गतःपैशाचश्चात्यंतंनकर्तव्यौअर्थाद्राक्षसःकर्तव्यःक्षत्रियाणामित्यर्थः ९ दमयंतीस्वयंवरेब्राह्मक्षात्रयोर्मिश्रत्वं रुक्मिणीविवाहोराक्षसगांधर्वमिश्रः सुभद्रायास्तुक्षात्रराक्षसमिश्रइत्याद्यूह्यं १० तिस्र

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यन्मूलंसर्वधर्माणांस्वजनस्यगृहस्यच ॥ पितृदेवातिथीनांचतन्मेब्रूहिपितामह १ अयंहिसर्वधर्माणांधर्मश्चिंत्यतमोमतः ॥ कीदृशस्य प्रदेयास्यात्कन्येतिवसुधाधिप २ ॥ भीष्मउवाच ॥ शीलवृत्तेसमाज्ञायविद्यांयोनिंचकर्मच ॥ सद्भिरेवंप्रदातव्याकन्यागुणयुतेवरे ३ ब्राह्मणानांसतामेष ब्राह्मोधर्मोयुधिष्ठिर ॥ आवाह्यमावहेदेवंयोदद्यादनुकूलतः ४ शिष्टानांक्षत्रियाणांचधर्मएषसनातनः ॥ आत्माभिप्रेतमुत्सृज्यकन्याभिप्रेतएवयः ५ अभिप्रेताचयायस्यतस्मैदेयायुधिष्ठिर ॥ गांधर्वमितितंधर्मंप्राहुर्वेदविदोजनाः ६ धनेनबहुधाक्रीत्वासंप्रलोभ्यचबांधवान् ॥ असुराणांनृपैतंवैधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ ७ हत्वाच्छित्त्वाचशीर्षाणिरुदतांरुदतींगृहात् ॥ प्रसह्यहरणंताताराक्षसोविधिरुच्यते ८ पंचानांतुत्रयोधर्म्याद्वावधर्म्यौयुधिष्ठिर ॥ पैशाचश्चासुरश्चैवनकर्तव्यौकथंचन ९ ब्राह्मःक्षात्रोऽथगांधर्वएतेधर्म्यानरर्षभ ॥ पृथग्वायदिवामिश्राःकर्तव्यानात्रसंशयः १० तिस्रोभार्याब्राह्मणस्यद्वेभार्येक्षत्रियस्यतु ॥ वैश्यःस्वजात्यांविंदेततास्वपत्यंसमंभवेत् ११ ब्राह्मणीतुभवेज्ज्येष्ठाक्षत्रियाक्षत्रियस्यतु ॥ रत्यर्थमपिशूद्रास्यान्नेत्याहुरपरेजनाः १२ अपत्यजन्मशूद्रायांनप्रशंसंतिसाधवः ॥ शूद्रायांजनयन्विप्रःप्रायश्चित्तीविधीयते १३ त्रिंशद्वर्षोदशवर्षांभार्यांविंदेतनग्निकाम् ॥ एकविंशतिवर्षोवासप्तवर्षामवाप्नुयात् १४ यस्यास्तुनभवेद्भ्राताापितावाभरतर्षभ ॥ नोपयच्छेततांजातुपुत्रिकाधर्मिणीहिसा १५ त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकन्याऋतुमतीसती ॥ चतुर्थेत्वथसंप्राप्तेस्वयंभर्तारमर्जयेत् १६ प्रजानहीयतेतस्यारतिश्चभरतर्षभ ॥ अतोऽन्यथावर्तमानाभवेद्वाच्याप्रजापतेः १७

इति सर्वेषांशूद्रावर्ज्याइतरयोरुत्कृष्टवर्णाचवर्ज्येतिज्ञेयम् ११ वैश्यस्यत्वेकैवभार्येतिसैवज्येष्ठाउक्ताश्चोऽधिका । शूद्राऽपिचतुर्णामपिस्यादवसावरत्यर्थमेवनतुधर्मप्रजार्थं अपरेयाज्ञवल्क्यादयोनेत्याहुः यथा । 'यदुच्यतेद्विजातीनांशूद्रादारोपसंग्रहः ॥ नैतन्ममतंयस्मात्तत्रात्माजायतेस्फुटम् ' इतितदुक्तेः १२ स्वमतंतिस्रइत्यत्रसूचितंस्फुटीकरोति अपत्येति १३ नग्निकामेकवासासंअजातस्त्रीव्यंजनामितियावत् । 'नग्नःस्यादेकवासा'इतिस्मृतिः । यस्त्वादशमेऽपिवर्षेकुचोद्भेदस्तत्प्रतिषेधार्थमेतद्विशेषणम् १४ पुत्रिकाधर्मिणीहिसाइत्यत्रपुत्रिकाधर्मशंकयेतिमनुःपपाठ यस्याःपिताइयमेवदुहितामपुत्रस्थानेइत्यभिप्रायवान्नवेतिनज्ञायतेतांनोपयच्छेदितितद्व्याख्यातारः १५ । १६ वाच्यानिंद्यासंवेत् १७

असपिंडेति अत्रचकारद्वयादुभयमुभयत्रानुषज्ज्यव्याचक्षते यामातुरसपिंडाअसगोत्राचेतिकेचित् अन्येतु । ' एकत्वंसागतामर्तुःपिंडेगोत्रेचसूतके'इतिवचनान्मातुर्गोत्रांतराभावाद्यामातुरसपिंडाइत्येवग्राह्यं नत्वत्राप्यसगोत्रेतिविशेषणंयोज्यमिति । अन्येतुयस्यामातास्वपित्रापुत्रत्वेनकल्पितातस्यामातुरसगोत्रत्वविवक्षयाएतद्व्याख्यानमिति तत्रसपिंडयनिवृत्तिसंग्रहश्लोकः । 'वध्वावरस्यवातातःकूटस्थाद्यदिसप्तमः । पंचमीचेत्तयोर्मातातत्सापिंड्यंनिवर्तते' इति असगोत्रामित्यत्रअसमानार्षगोत्रामितिद्रष्टव्यं असमानार्षगोत्रजामितिस्मृतेः आर्षविषयेप्रतिप्रसवश्चस्मर्यते । ' पंचानांत्रिषुसामान्यादर्षविवाहस्त्रिषुद्वयोः । भृग्वंगिरोगणेष्वेवंशेषेष्वेकोऽपिवारयेत्' इतिअनुगच्छेत विवाहमनुमैथुनायएतामेवगच्छेत् । एतेनास्यश्लोकस्यमनुपठितमुत्तरार्धं'साप्रशस्ताद्विजातीनांदारकर्मणिमैथुने'इतितद्व्याख्यातं अत्रमातृपितृसंबंधात्सवर्णैवदारकर्मणियज्ञादौमैथुनेचप्रशस्ता एवंसतिपुनर्मैथुनग्रहणंस्मृत्यंतरेदृष्टार्थत्वान्मथुनेस्मृतंसर्वासांसाधारण्यंनिवर्तितुं । मैथुनेऽपियज्ञादाविवसवर्णैवमुख्यानतुतस्याइतरसाधारण्यमिति । एतदेवाभिसंधायात्रोक्तमित्येतामनुगच्छेतेति । येतुमैथुनस्यपृथग्ग्रहणाद्दारकर्मपदेनतद्व्यतिरिक्तेयज्ञादावेवसवर्णा

असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः ॥ इत्येतामनुगच्छेततंधर्मंमनुरब्रवीत् १८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शुल्कमन्येनदत्तंस्याद्ददानीत्याहचापरः ॥ बलादन्यःप्रभाषेतधनमन्यःप्रदर्शयेत् १९ पाणिग्रहीताचान्यःस्यात्कस्यभार्यापितामह ॥ तत्त्वंजिज्ञासमानानांचक्षुर्भवतुनोभवान् २० ॥ भीष्मउवाच ॥ यत्किंचित्कर्ममानुष्यंसंस्थानायप्रदृश्यते ॥ मंत्रवन्मंत्रितंतस्यमृषावादस्तुपातकः २१ भार्यापत्यृत्विगाचार्याःशिष्योपाध्यायएवच ॥ मृषोक्तेदंडमर्हंतिनेत्याहुरपरेजनाः २२ नह्यकामेनसंवासंमनुरेवंप्रशंसति ॥ अयशस्यमधर्म्यंचयन्मृषाधर्मकोपनम् २३ नैकांतोदोषएकस्मिंस्तदाकेनोपपद्यते ॥ धर्मतोयांप्रयच्छंतियांचक्रीणंतिभारत २४ बंधुभिःसमनुज्ञातेमंत्रहोमौप्रयोजयेत् ॥ तथासिध्यंतितेमंत्रानादत्तायाःकथंचन २५ यस्त्वत्रमंत्रसमयोभार्यापत्योर्मिथःकृतः ॥ तमेवाहुर्गरीयांसंयश्चासौज्ञातिभिःकृतः २६ देवदत्तांपतिर्भार्यांवेत्तिधर्मस्यशासनात् ॥ सदैवीमानुषींवाचमनृतांपर्युदस्यति २७॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कन्यायांप्राप्तशुल्कायांज्यायांश्चेदावजेद्वरः ॥धर्मकामार्थसंपन्नोवाच्यमत्रानृतंनवा२८तस्मिन्नुभयतोदोषेकुर्वञ्छ्रेयःसमाचरेत्॥अयंनःसर्वधर्माणांधर्मश्चिंत्यतमोमतः २९

याःप्राधान्यंमैथुनेत्वितरसाधारण्यमितिव्याचक्षतेतदनेनविरुध्यते । हीनवर्णायांजातस्यात्मनोऽपिहीनत्वापत्तेश्च तत्रात्माजायतेस्वयमितिवचनात् १८ शुल्कमितिपंचानांपक्षाणामुपन्यासः १९ । २० तत्रतृतीयचतुर्थौदातुर्नदोषावहावित्युपेक्ष्यद्वितीयेभार्यात्वानुत्पत्तिर्वक्तुर्दोषमात्रंचाह यत्किंचिदिति मानुष्यंमानुषाणांहितंसांबंधिकंसंस्थानायइयमस्यभार्येत्यादिव्यवस्थार्थं । मंत्रवन्मंत्रितंविचारवद्भिःसर्वैरेकीभूयमंत्रितमियमस्मैदेयेतिविचारितं तस्यमृषाकरणंपातकःपातयितुंभवतीत्यर्थः २१ मृषोक्तेतवाहंभार्येत्याद्युक्त्वापरावृत्तौदंडःप्रायश्चित्तं २२ तत्रनेतिपक्षंनिंदत्स्यागमंगीकरोति नहीति २३ नेति प्रथमचरमपक्षयोर्यथेष्टमेकेनेतरबाधेऽपिनदोषोऽस्तीत्यर्थः । धर्मतःपाणिग्रहणविधितः प्रयच्छंतिवाधवाइतिशेषः तस्याहरणेनात्यंतंदोषःनापिगृहीतशुल्कायाइत्यर्थः २४ तत्राद्यमुपपादयति बंधुभिरिति क्रीतायास्तुहरणेदोषाभावमग्रेवक्ष्यति २५ उभयसन्निपातेसिद्धांतमाह यस्त्विति यद्यपिज्ञातिभिःकृतःसमयोगुरुस्तथापिमंत्रपूर्वकःसमयोगुरुतरइत्यर्थः २६ अत्रागमंमानमाह देवेति देवःप्राक्कर्मईश्वरोवा वेत्तिलभते २७ ।२८ उभयतोदोषेशिष्टातिक्रमात्बंधुसंमतिपूर्वकविक्रयातिक्रमाच्चदोषेसतिकुर्वन्कर्ताश्रेयःप्रशस्ततरंकिंसमाचरेदित्यध्याहृत्ययोज्यं चिंत्यतमःसंदिग्धत्वेनविचार्यतमः २९

आचक्ष्व यतोनहितृप्यामितस्मात्कथ्यतामित्यादरसूचनार्थापुनरुक्तिः ३० नैवेति तेनक्रेत्राशुल्कंमौल्यंनिष्ठाकरंस्त्रीत्वनिश्चयकरमितिज्ञात्वानाहृतं किंतुक्रयार्थं नक्रयमात्रेणभार्यात्वंसिध्यतो
त्यर्थः नापिशुल्कपराःददतिदानंकुर्वीतअपितुविक्रीणंतितस्माद्याद्दच्छिकेऽस्मिन्क्रयविक्रयव्यवहारेकन्यापहारजोदोषोनास्तीत्यर्थः ३१ गुणैर्वयोधिकत्वादिभिः कन्यार्थालंकारग्रहणेनदो
षोस्तीत्याहसार्धेन अलंकृत्वेति ३२ । ३३ नभाषितमित्येकंपदं येपूर्वंदास्यामीत्याहुर्यंचनदास्यामीत्याहुर्येचअवश्यंदास्यामीतिवदंतितत्सर्वंनभाषितमनुक्तवदेवेत्यर्थः ३४ यस्मादेवं
तस्मादापाणिग्रहणात्कन्यांयाचेतेतिमरुत्तावरस्तेनततःपूर्वंविशिष्टवरार्थमपहारेऽपिनदोषइतिभावः यथोक्तं । 'दत्तामपिहरेत्कन्यांश्रेयांश्चेद्वरआव्रजेत्'इति ३५ तत्कन्या कामोमूलंयस्य
तस्मादुत्तमदांहित्रार्थिनाश्रेयसेएवकन्याप्रदेयेतिभावः ३६ संवासाच्चिरपरिचयात् पाणयोःक्रयविक्रययोः ३७ वीर्यमपिशुल्कंभवतीत्यभिप्रायेणाह अहमिति अंबिकांबालिकयोरेकत्वविवक्षया

तत्त्वंजिज्ञासमानानांचक्षुर्भवतुनोभवान् ॥ तदेतत्सर्वमाचक्ष्वनहितृप्यामिकथ्यताम् ३० ॥ भीष्मउवाच ॥ नैवनिष्ठाकरंशुल्कंज्ञात्वाऽऽसीत्तेननाहृतम् ॥
नहिशुल्कपराःसंतःकन्यांददातिकर्हिचित् ३१ अन्यैर्गुणैरुपेतंतुशुल्कंयाचंतिबांधवाः ॥ अलंकृत्वावहस्वेतियोदद्यादनुकूलतः ३२ यच्चतांचददत्येवंनशुल्कं
विक्रयोनसः ॥ प्रतिगृह्यभवेद्देयमेषधर्मःसनातनः ३३ दास्यामिभवतेकन्यामितिपूर्वंनभाषितम् ॥ येचाहुर्येचनाहुर्येयेचावश्यंवदंत्युत ३४ तस्मादाग्रहणा
त्पाणेर्याचयंतिपरस्परम् ॥ कन्यावरःपुरादत्तोमरुद्भिरितिनःश्रुतम् ३५ नानिष्टायप्रदातव्याकन्याइत्यृषिचोदितम् ॥ तन्मूलंकाममूलस्यप्रजनस्येतिमे
मतिः ३६ समीक्ष्यचबहून्दोषान्संवासाद्विद्धिपाणयोः ॥ यथानिष्ठाकरंशुल्कंनजात्वासीत्तथाशृणु ३७ अहंविचित्रवीर्यस्यद्वेकन्येसमुदावहम् ॥ जित्वाचमागधा
न्सर्वान्काशीनथचकोसलान् ३८ गृहीतपाणिरेकाऽऽसीत्प्राप्तशुल्कापराऽभवत् ॥ कन्यागृहीतातत्रैवविसर्ज्याइतिमेपिता ३९ अब्रवीदितरांकन्यामावहेति
सकौरवः ॥ अप्यन्याननुपप्रच्छशंकमानःपितुर्वचः ४० अतीवह्यस्यधर्मेच्छापितुर्मेऽभ्यधिकाऽभवत् ॥ ततोऽहमब्रुवंराजन्नाचारेप्सुरिदंवचः ॥ आचारंत
त्वतोवेत्तुमिच्छामिचपुनःपुनः ४१ ततोमयैवमुक्तेतुवाक्येधर्मभृतांवरः ॥ पितामममहाराजबाल्हीकोवाक्यमब्रवीत् ४२ यदिवःशुल्कतोनिष्ठानपाणिग्रहणा
त्तथा ॥ लाजांतरमुपासीतप्राप्तशुल्कइतिस्मृतिः ४३ नहिधर्मविदःप्राहुःप्रमाणंवाक्यतःस्मृतम् ॥ येषांवैशुल्कतोनिष्ठानपाणिग्रहणात्तथा ४४ प्रसिद्धंभा
षितंदानेनैषांप्रत्यायकंपुनः ॥ येमन्यंतेक्रयंशुल्कंनतेधर्मविदोनराः ४५

द्वेइत्युक्तं ३८ प्राप्तशुल्कावीर्येणनिर्जिताऽपिकन्या अगृहीता अप्राप्तपाणिग्रहेयंअंबाविसर्ज्याउरस्त्रष्टुंयोग्याइतिपितापितृव्योबाल्हीकोऽब्रवीदित्युत्तरेणान्वयः ३९ अनुपप्रच्छअनुपृष्टवानहं शंक
मानइतिवैचित्त्यात्पारोक्ष्यमभिसंधायोत्तमपुरुषप्रयोगः बहुजगदकिलाहंतस्यमत्तापुरस्तादितिवत् ४० । ४१ । ४२ यदीति प्राप्तंशुल्कंयेन पाठांतरेयस्याःसाकन्यापिताकन्यावालाजांतरं
वरांतरमुपासीतइतियास्मृतिस्तर्हिबाध्येतेत्यध्याहृत्ययोजना लाजाःविद्यंतेहोम्यद्रव्यमस्यसइतिलाजशब्दोऽर्शआद्यच्प्रत्ययांतः ४३ येषांशुल्कतोनिष्ठातेषांवाक्यतःवाक्यंप्रमाणंस्मृतमिति
धर्मविदोनह्याहुरित्यन्वयः ४४ एवंबाधकसद्भावंसाधकाभावंचोक्त्वालोकेविरोधमप्याहार्धेन प्रसिद्धमिति कन्यायादानमित्येवोच्यतेनतुक्रयोजयोवेति एषाशुल्कवादिनांप्रत्यायकंभार्यात्व
ज्ञापकंकिमपिनास्ति परिणयनादेवभार्याभवतिनशुल्कमात्रादितिलोकव्यवहारस्यस्पष्टत्वादित्यर्थः एतदेवोपपादयति यइति क्रयमितिजयस्याप्युपलक्षणं ४५

४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० जीवतइत्यनादरेषष्ठी जीवंतमपिशुल्कदमनादृत्य शिष्टाएवंयथेष्टदानंकुर्वतइत्यर्थः ५१ देवरमितियुगांतरधर्मः कलौदेवरात्सुतोत्पत्तेर्निषेधात् ५२ लिखंतीति
केषांचिन्मतेदेवरादयोऽलिखितांभ्रातृभार्यांलिखंत्येवसुरतेनयोजयंत्येव । अपरेषांमतेशनैर्मंथराइयंप्रवृत्तिरैच्छिकीनतुवैधीत्यर्थः ५३ अस्मिन्पक्षद्वयेनियममाह तदिति सर्वाणिमंगलानिहारिद्रा
स्नानादीनिमंत्राश्चप्राक्पाणिग्रहणीयायत्रनिष्पन्नास्तादृशमप्यंतरंकालव्यवधानंयत्रवर्ततेतत्रैवपूर्वोक्तौनियमविकल्पौप्रवर्तेतेनतुपाणिग्रहणादूर्ध्वं तत्रसंकल्पपूर्वकंदत्तायाअपिकन्यायायोऽपहा
रस्तज्जन्योमृषावादःपातकोभवतिदातुर्नतुतावन्मात्रेणतस्याभार्यात्वमुत्पन्नमित्यर्थः ५४ कदातर्हितदुत्पद्यतेऽतआह पाणीति यत्रतुदानादूर्ध्वंसप्तमपदात्प्राक्भर्तुर्मरणंसगोत्रत्वादिज्ञानंवा
जातंतत्रान्यस्मैदानेमृषावाददोषोऽपिनास्तीत्यर्थः ५५ देयंदानं एनंवक्ष्यमाणं तमेवाह अनुकूलामिति अनुवंशांस्ववंशानुरूपां अयंभावः । यथाऽऽधानपावमानेष्टिभ्यांसमुच्चिताभ्याम

नचैतेभ्यःप्रदातव्यानवोढव्यातथाविधा ॥ नह्येवभार्याक्रेतव्यानविक्रय्याकथंचन ४६ येचक्रीणंतिदासींचविक्रीणंतितथैवच ॥ भवेत्तेषांतथानिष्ठालुब्धानांपाप
चेतसाम् ४७ अस्मिन्नर्थेसत्यवंतंपर्यपृच्छंतवैजनाः ॥ कन्यायाःप्राप्तशुल्कायाःशुल्कदःप्रशमंगतः ४८ पाणिग्रहीतावाऽन्यःस्यादत्रनोधर्मसंशयः ॥ तन्नश्छिंधि
महाप्राज्ञत्वंहिवैप्राज्ञसंमतः ४९ तत्त्वंजिज्ञासमानानांचक्षुर्भवतुनोभवान् ॥ तानेवंब्रुवतःसर्वान्सत्यवान्वाक्यमब्रवीत् ५० यत्रेष्टंतत्रदेयास्यान्नात्रकार्याविचारणा ॥
कुर्वतेजीवतोऽप्येवंमृतेनैवास्तिसंशयः ५१ देवरंप्रविशेत्कन्यातप्येद्वाऽपितपःपुनः ॥ तमेवानुगताभूत्वापाणिग्राहस्यकाम्यया ५२ लिखंत्येवतुकेषांचिदपरेषां
शनैरपि ॥ इतियेसंवदंत्यत्रतएतंनिश्चयंविदुः ५३ तत्पाणिग्रहणात्पूर्वमंतरंयत्रवर्तते ॥ सर्वमंगलमंत्रंवैमृषावादस्तुपातकः ५४ पाणिग्रहणमंत्राणांनिष्ठास्यात्स
प्तमेपदे ॥ पाणिग्रहस्यभार्यास्याद्यस्यचाद्भिःप्रदीयते ५५ इतिदेयंवदंत्यत्रतएनंनिश्चयंविदुः ॥ अनुकूलामनुवंशांभ्रात्रादत्तामुपाग्निकाम् ॥ परिक्रम्ययथा
न्यायंभार्यांविंदेद्द्विजोत्तमः ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनि० दानधर्मेविवाहधर्मकथनेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
कन्यायाःप्राप्तशुल्कायाःपतिश्चेन्नास्तिकश्चन ॥ तत्रकाप्रतिपत्तिःस्यात्तन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ याऽपुत्रकस्यऋद्धस्यप्रतिपाल्यातदाभवेत् ॥
अथचेन्नाहरेच्छुल्कंक्रीताशुल्कप्रदस्यसा २ तस्यार्थेऽपत्यमीहेतयेनन्यायेनशक्नुयात् ॥ नतस्मान्मंत्रवत्कार्यंकश्चित्कुर्वीतकिंचन ३ स्वयंवृतेनसाऽऽज्ञप्ता
पित्रावैप्रत्यपद्यत ॥ तत्तस्यान्येप्रशंसंतिधर्मज्ञानेतरेजनाः ४

भयउत्पद्यंतेनत्वेकैकेन एवंदानपाणिग्रहाभ्यांभार्यात्वमुत्पद्यते । तत्राद्याभावेचौर्येणाहृतायानधर्मपत्नीत्वम् । परस्याभावेतुतस्यादासीत्वान्नकर्मसंबंधइति ५६ ॥ इति अनुशासनपर्वणि
नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ कन्यायाइति शुल्कदश्चेत्प्रोषितस्तद्भयादन्यश्चनवृणुतेतदातत्पित्राकिंकर्तव्यमितिप्रश्नार्थः १ याकन्यापितुःप्रतिपा
ल्यापिताचयदितत्शुल्कंपरपक्षीयेभ्यःपरावृत्यनदद्यात्तर्हिसाकन्याशुल्कप्रदस्यैवज्ञेयानतुपितुस्तस्याअन्यस्मैदातुमधिकारोऽस्तीत्यर्थः २ तस्यशुल्कदस्यार्थेन्यायेनउत्तमात्रेतसःक्रमेण
पुत्रमीहेत सचास्यापुत्रस्यशुल्कदस्यचोपकारायभवति नतुतस्माच्छुल्कदादन्यःकश्चिन्मंत्रवत्कार्यंविधितस्तस्याःपाणिग्रहणंकुर्वीत ३ एवंप्राप्तशुल्कायाःकर्तव्यमुक्त्वाअप्राप्तशुल्कायास्तादृ
श्याःकागतिरित्यतआह स्वयमिति पित्राआज्ञप्तासतिस्वयंवृतेनैवभर्त्रायोगंप्रत्यपद्यत तच्चइतरेधर्मज्ञानप्रशंसंति ४

तत्रहेतुः एतत्तुनापरेजातुचक्रुरिति अपरेपुनःशिष्टाचारत्वादिदमपिगरीयइत्याहुः ५ नेतरइत्यस्मिन्पक्षेशिष्टाचारंप्रमाणयति अस्मिन्निति ६ नसद्भिराचरितेमार्गेसतिपितरियत्कन्यावरमन्वे षयतिइदंवचनंनस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हतीतिशास्त्रविरुद्धं कथमत्रशास्त्रार्थोवक्तव्यःप्रश्नःसंशयोवाअसंदिग्धत्वादस्यार्थस्यनायंसंशयउत्तिष्ठतीत्यर्थः उपालभेतउपालंभंकथंकुर्यादित्यर्थः ७ धर्मस्य स्त्रीणामस्वातंत्र्यलक्षणस्यधर्मस्यप्रदानंखंडनंयत्सआसुरोधर्मः एतांपद्धतिं पूर्वेषुवृद्धेषु कर्मसुविवाहेषु ८ स्वल्पोऽदृष्टसंधानरूपःसूक्ष्मःशास्त्रैकगम्यःसचसत्रीगोपसंहारमंतरेणनासिध्यति अतस्तं विनाकेवलरत्यर्थंयथाकथंचिद्दारान्नोद्वहेदित्यर्थः ९ पुंसांपुरुषेः तस्यअपुत्रस्य १० अन्योभ्रात्रादिः एतच्चासत्यांमातरिज्ञेयम् ११ मातुरिति सत्यसतिवापुत्रेमातुर्यौतकंपृथक्कृतंधनंतत्पित्रादि भिर्दत्तंविवाहकालेवातस्यैवचश्वशुरादिभिर्दत्तंभर्त्रावातद्वेदमितिपृथग्दत्तंकर्तनाद्यर्जितंवातत्सर्वंकुमारीभागएवनपुत्राणामित्यर्थः तद्रिक्थंधनं मातुःपितुर्मातामहस्य १२ अत्रहेतुमाह ददातीति

एतत्तुनापरेचक्रुरपरेजातुसाधवः ॥ साधूनांपुनराचारोगरीयान्धर्मलक्षणः ५ अस्मिन्नेवप्रकरणेसुक्रतुर्वाक्यमब्रवीत् ॥ नप्ताविदेहराजस्यजनकस्यमहात्मनः ६ असदाचरितेमार्गेकथंस्यादनुकीर्तनम् ॥ अत्रप्रश्नःसंशयोवासतामेवमुपालभेत् ७ असदेवहिधर्मस्यप्रदानंधर्मआसुरः ॥ नानुशुश्रुमजात्वेतामिमांपूर्वेषु कर्मसु ८ भार्यापत्योर्हिसंबंधःस्त्रीपुंसोःस्वल्पएवतु ॥ रतिःसाधारणोधर्मइतिचाहसपार्थिवः ॥ ९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अथकेनप्रमाणेनपुंसामादीयतेध नम् ॥ पुत्रवद्धिपितुस्तस्यकन्याभवितुमर्हति ॥ १० ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ यथैवात्मातथापुत्रःपुत्रेणदुहितासमा ॥ तस्यामात्मनितिष्ठंत्यांकथमन्यो धनंहरेत् ११ मातुश्चयौतकंयत्स्यात्कुमारीभागएवसः ॥ दौहित्रएवतद्रिक्थमपुत्रस्यपितुर्हरेत् १२ ददातिहिसपिंडान्वैपितुर्मातामहस्यच ॥ पुत्रदौहित्र योरेवविशेषोनास्तिधर्मतः १३ अन्यत्रजामयासार्धंप्रजानांपुत्रईहते ॥ दुहिताऽन्यत्रजातेनपुत्रेणापिविशिष्यते १४ दौहित्रकेणधर्मेणनात्रपश्यामिकार णम् ॥ विक्रीतासुहियेपुत्राभवंतिपितुरेवते १५ असूयवस्त्वधर्मिष्ठाःपरस्वादायिनःशठाः ॥ आसुरादधिसंभूताधर्माद्विषमवृत्तयः १६ अत्रगाथायमोद्गी ताःकीर्तयंतिपुराविदः ॥ धर्मज्ञाधर्मशास्त्रेषुनिबद्धाधर्मसेतुषु १७ योमनुष्यःस्वकंपुत्रंविक्रीयधनमिच्छति ॥ कन्यांवाजीवितार्थाययःशुल्केनप्रयच्छति १८ सप्ता वरेमहाघोरेनिरयेकालसाह्वये ॥ स्वेदंमूत्रंपुरीषंचतस्मिन्मूढःसमश्नुते १९ आर्षेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहुर्मृषैवतत् ॥ अल्पोवाबहुवाराजन्विक्रयस्तावदेवसः २० यद्यप्याचरितःकैश्चिन्नैषधर्मःसनातनः ॥ अन्येषामपिदृश्यंतेलोकतःसंप्रवृत्तयः २१ वश्यांकुमारींबलतोयेतांसमुपभुंजते ॥ एतेपापस्यकर्तारस्तमस्यंधेचशेरते २२

यःपिंडदःसरिक्थहारीत्यर्थः पिंडार्थेइतिपाठेपिंडःअर्थ्यतेऽस्मिंस्तत्रश्राद्धे १३ अन्यत्रेति पुत्रवतोधनेविभजनीये जामयाकन्ययाऽपितामपेक्ष्येत्यर्थः । तत्रकन्यापूर्वंपुत्रीकृताततःपुत्रोऽपिजात स्तत्रपंचधाविभक्तस्यधनस्यद्वौकन्याऽर्हतित्रीन्पुत्रस्ततश्चकन्यामपेक्ष्यपुत्रःसार्धमंशमीहते अन्यत्रजातेनऔरसादन्येनदत्तक्रीतादिनास्वयंसंस्कृतेनपुत्रेणतमपेक्ष्यऔरसीकन्याविशिष्यते अत्रापि पंचानामंशानांत्रीन्कन्याहरेत्द्वौपुत्रइत्यर्थः १४ अत्रवक्ष्यमाणस्थले कारणंनिमित्तं तदेवस्थलमाह विक्रीतास्विति अयमर्थः विक्रीतायाःकन्यायाःपुत्रोऽनौरसेऽपिपुत्रेसतिनदायभाग्भवतीति १५ आसुराद्विवाहात्कन्याक्रयपूर्वात् १६ अत्रआसुरविवाहनिंदायां १७ । १८ कालसाह्वयेकालसूत्राख्ये १९ । २० अन्येषांबलात्कन्याहरणशीलानांराक्षसानां २१ एतानपिनिंदति वश्यामिति बलतोवश्यांनतुस्वच्छंदतइत्यर्थः २२

अन्योऽपिपशुरपि ॥ २३ ॥ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ प्राचेतसस्यदक्षस्य ज्ञातयःकन्यापक्षीयाःस्वयंनाददतेऽथचकन्यालंका रार्थमिदंइतिसविक्रयोनभवतीत्यर्थः १ । २ । ३ नरोचेतनकामयेत नप्रमोदयेत्कामुकंनकुर्यात् प्रजनःसंततिः ४ । ५ । ६ । ७ स्वल्पईषदायासेनअपनेयःकौपीनोगुह्याच्छादनपटो

अन्योऽप्यथनविक्रेयोमनुष्यःकिंपुनःप्रजाः ॥ अधर्ममूलैर्हिधनैस्तैर्नधर्मोऽथकश्चन ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहा० अनुशा० आनुशासनिकेप० दानधर्मे विवाहधर्मेयमगाथानामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ प्राचेतसस्यवचनंकीर्तयंतिपुराविदः ॥ यस्याःकिंचिन्नाददतेज्ञातयोन सविक्रयः १ अर्हणंतत्कुमारीणामानृशंस्यतमंचतत् ॥ सर्वंचप्रतिदेयंस्यात्कन्यायैतदशेषतः २ पितृभिर्भ्रातृभिश्चापिश्वशुरैरथदेवरैः ॥ पूज्याभूषयितव्या श्चबहुकल्याणमीप्सुभिः ३ यदिवैस्त्रीनरोचेतपुमांसंनप्रमोदयेत् ॥ अप्रमोदात्पुनःपुंसःप्रजननोनप्रवर्धते ४ पूज्यालालयितव्याश्चस्त्रियोनित्यंजनाधिप ॥ स्त्रियोयत्रचपूज्यंतेरमंतेतत्रदेवताः ५ अपूजिताश्चयत्रैताःसर्वास्तत्राफलाःक्रियाः ॥ तदाचैतत्कुलंनास्तियदाशोचंतिजामयः ६ जामीशप्तानिगेहानिनिकृ त्तानीवकृत्यया ॥ नैवभांतिनवर्धंतेश्रियाहीनानिपार्थिव ७ स्त्रियःपुंसांपरिददेमनुर्जिगमिषुर्दिवम् ॥ अबलाःस्वल्पकौपीनाःसुहृदःसत्यजिष्णवः ८ ईर्ष्यवोमा नकामाश्चचंडाश्चसुहृदोऽबुधाः ॥ स्त्रियस्तुमानमर्हंतितामानयतमानवाः ९ स्त्रीप्रत्ययोहिवैधर्मोरतिभोगाश्चकेवलाः ॥ परिचर्यानमस्कारास्तदायत्ताभवं तुवः १० उत्पादनमपत्यस्यजातस्यपरिपालनम् ॥ प्रीत्यर्थंलोकयात्रायाःपश्यतस्त्रीनिबंधनम् ११ संमान्यमानाश्चैताहिसर्वकार्याण्यवाप्स्यथ ॥ विदेहराज दुहिताचात्रश्लोकमगायत १२ नास्तियज्ञक्रियाकाचिन्नश्राद्धंनोपवासकम् ॥ धर्मःस्वभर्तृशुश्रूषातयास्वर्गंजयंत्युत १३ पितारक्षतिकौमारेभर्तारक्षतियौ वने ॥ पुत्राश्चस्थाविरेभावेनस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हति १४ श्रियएताःस्त्रियोनामसत्कार्याभूतिमिच्छता ॥ पालितानिगृहीताचश्रीःस्त्रीभवतिभारत ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेविवाहधर्मेस्त्रीप्रशंसानामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सर्वशास्त्रविधानज्ञराजधर्मविदुत्तम ॥ अतीवसंशयच्छेताभवान्वैप्रथितःक्षितौ १ कश्चित्तुसंशयोमेऽस्तितन्मेब्रूहिपितामह ॥ जातेऽस्मिन्संशयेराजन्नान्यंपृ च्छेमकंचन २ यथानरेणकर्तव्यंधर्ममार्गानुवर्तिना ॥ एतत्सर्वंमहाबाहोभवान्व्याख्यातुमर्हति ३ चतस्रोविहिताभार्याब्राह्मणस्यपितामह ॥ ब्राह्मणीक्ष त्रियावैश्याशूद्राचरतिमिच्छतः ४ तत्रजातेषुपुत्रेषुसर्वासांकुरुसत्तम ॥ आनुपूर्व्येणकस्तेषांपित्र्यंदायादमर्हति ५

यासांसद्योहार्याइत्यर्थः सुहृदःसौहार्दयुक्ताः । नबुध्यंतइत्यबुधाः ८ । ९ स्त्रीप्रत्ययःस्त्रीहेतुकः १० । ११ अत्रस्त्रीधर्मविषये १२ । १३ । १४ । १५ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सर्वेति १ । २ एवमृत्विगात्मस्त्रीशुद्धिमुक्त्वाधनशुद्ध्यर्थंदायविभागंप्रस्तौति ३ रतिमिच्छतएव विहितानतुधर्मे । 'शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिं ॥ अपत्यंजनयित्वाऽस्यांब्राह्मण्यादेवहीयते' इतिनिंदास्मरणात् ४ ।

किंकियत्प्रमाणं ६ । ७ दृष्टांततःशास्त्रतः ८ अविहितमप्यनिषिद्धंचेत्तत्राह शूद्रामिति 'कूष्मांडैर्जुहुयाद्योऽपूतइवमन्येतयथास्तेनोयथाभ्रूणहैवमेषभवतियोयोनौरेतःसिंचति' इतिक्षत्रियायां वैश्यायांचोत्पन्नस्यसाक्षाद्वाकतिपयपुरुषव्यवधानाद्वाब्राह्मण्यलाभोदृश्यतेइतितयोरस्तियोनित्वं शूद्रायास्त्वतथात्वादयोनित्वं ततस्तस्यांरेतःसेकेप्रायश्चित्तीभवत्येव 'कूष्मांडैःयद्देवादेवहेडनम्' इतियजुर्वेदप्रसिद्धैर्मंत्रविशेषैः अनेनैवविधिनावेदेनदृष्टेनकर्मणाप्रायश्चित्तमात्मनइच्छतिप्रायश्चित्तीयते अन्यथाऽधोगतिंयातीत्यर्थः ९ द्विगुणंप्रायश्चित्तं १० एकांशंमुख्यांशं ११ तेनैवब्राह्मणीपुत्रेणैव १२ । १३ । १४ नित्यंसर्वदाअदेयंधनमस्यसनित्यादेयधनः अथापिअल्पमेकोंऽशः १५ । १६ अब्राह्मणंत्विति दीर्घतमसःपुत्रेषुशूद्रायांजातेषुकाक्षीवदादिषु

केनवाकितलोहार्यपितृवित्तात्पितामह ॥ एतदिच्छामिकथितंविभागस्तेषुयःस्मृतः ६ ॥ भीष्मउवाच ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यस्त्रयोवर्णाद्विजातयः ॥ एतेषु विहितोधर्मोब्राह्मणस्ययुधिष्ठिर ७ वैषम्यादथवालोभात्कामाद्वापिपरंतप ॥ ब्राह्मणस्यभवेच्छूद्रानतुदृष्टांततःस्मृता ८ शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिम् ॥ प्रायश्चित्तीयतेचापिविधिदृष्टेनकर्मणा ९ तत्रजातेष्वपत्येषुद्विगुणंस्याद्युधिष्ठिर ॥ आपद्यमानमृक्थंतुसंप्रवक्ष्यामिभारत १० लक्षण्यंगोवृषोयानंयत्प्रधानतमंभवेत् ॥ ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्पुत्रएकांशंवैपितुर्धनात् ११ शेषंतुदशधाकार्यंब्राह्मणस्वंयुधिष्ठिर ॥ तत्रतेनैवहर्तव्याश्चत्वारोंऽशाःपितुर्धनात् १२ क्षत्रियायास्तुयःपुत्रोब्राह्मणःसोऽप्यसंशयः ॥ सतुमातुर्विशेषेणत्रीनंशान्हर्तुमर्हति १३ वर्णेतृतीयेजातस्तुवैश्यायांब्राह्मणादपि ॥ द्विरंशस्तेनहर्तव्योब्राह्मणस्वाद्युधिष्ठिर १४ शूद्रायांब्राह्मणाज्जातोनित्यादेयधनःस्मृतः ॥ अल्पंचापिप्रदातव्यंशूद्रापुत्रायभारत १५ दशधाप्रविभक्तस्यधनस्यैषभवेत्क्रमः ॥ सवर्णासुतुजातानांसमान्भागान्प्रकल्पयेत् १६ अब्राह्मणंतुमन्यंतेशूद्रापुत्रमनैपुणात् ॥ त्रिषुवर्णेषुजातोहिब्राह्मणाद्ब्राह्मणोभवेत् १७ स्मृतास्श्चवर्णाश्चत्वारःपंचमोनाधिगम्यते ॥ हरेत्तुदशमंभागंशूद्रापुत्रःपितुर्धनात् १८ तत्तुदत्तंहरेत्पित्रानादत्तंहर्तुमर्हति ॥ अवश्यंहिधनंदेयंशूद्रापुत्रायभारत १९ आनृशंस्यंपरोधर्मइतितस्मैप्रदीयते ॥ यत्रतत्रसमुत्पन्नंगुणायैवोपपद्यते २० यद्यप्येषसपुत्रःस्यादपुत्रोयदिवाभवेत् ॥ नाधिकंदशमाद्दद्याच्छूद्रापुत्रायभारत २१ त्रैवार्षिकाद्यदाभक्तादधिकंस्याद्द्विजस्यतु ॥ यजेततेनद्रव्येणनवृथासाधयेद्धनम् २२ त्रिसहस्रपरोदायःस्त्रियैदेयोधनस्यवै ॥ भर्त्रातच्चधनंदत्तंयथार्हंभोक्तुमर्हति २३ स्त्रीणांतुपतिदायाद्यमुपभोगफलंस्मृतम् ॥ नापहारंस्त्रियःकुर्युःपतिवित्तात्कथंचन २४ स्त्रियास्तुयद्भवेद्वित्तंपित्रादत्तंयुधिष्ठिर ॥ ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्कन्यायथापुत्रस्तथाहिसा २५ साहिपुत्रसमाराजन्विहिताकुरुनंदन ॥ एवमेवसमुद्दिष्टोधर्मोवैभरतर्षभ ॥ एवंधर्ममनुस्मृत्यनवृथासाधयेद्धनम् २६

ब्राह्मण्यादर्शनादितिभावः एवंचतस्यअमंत्रकाःसंस्काराअपिभवंति त्रिषुक्षत्रियादिषु एतच्चदायार्थमवध्यत्वार्थंचोक्तं विप्रात्वैश्यायांशूद्रायांचजातस्यमातृजातीयत्वस्यवक्ष्यमाणत्वात् १७ १८ । १९ समुत्पन्नमानृशंस्यं २० यद्यपीति एतेनबंधुषुअपुत्रात्सपुत्रोऽधिकंभागमर्हतीतिज्ञायते २१ वृथायज्ञादिप्रयोजनंविनानसाधयेत् प्रतिग्रहादिनावाऽऽदायहरणेनवानलिप्सेत् २२ त्रीति सहस्रत्रयाद्बहुवित्तवताऽपिस्त्रियोऽधिकोदायोनदेयइत्यर्थः तदपितथादत्तंचेत्भर्त्राभोक्तुंशक्नोतिनत्वदत्तं २३ कुर्युःपुत्राइतिशेषः पतिवित्तात्पत्यादत्ताद्वित्तात् २४ । २५ धर्मोविभागप्रकारः वृथाअन्यायेनसाधितैर्द्रव्यैःकृतमपियागादिनिष्फलंभवतीतिभावः २६

शूद्रायामिति तस्यप्रागुक्तनित्यादेयधनत्वंतच्चानंतरोक्तदशमांशदानविधिनाविरुद्धमित्यर्थः २७ यदातिसृणामपिपुत्राब्राह्मणाएवतदाकिमर्थमेषांभागवैषम्यमितिद्वितीयआक्षेपः २८ । २९ आद्रियंतेत्रिवर्गार्थिभिरितिदारपदप्रवृत्तिनिमित्तमादरःसचभोगार्थायांशूद्रायामप्यस्त्यतस्तत्पुत्रोऽपिदायमर्हति यतश्चभर्तुरादरस्ताभिर्वर्णक्रमेणयथायोग्यंतारतम्यक्रमेणक्रियतइतितत्पुत्राणां भागवैषम्यंचास्तीत्यभिप्रायवानाह प्रोक्तेनचैवेति नामनिर्वचनमपेक्ष्यैवायंविशेषोऽस्तीत्यर्थः ३० विशेषमेवाह तिस्रइति पश्चात्परिणीतापिवयसाकनिष्ठाऽपिपितृगौरवाद्ब्राह्मणीमेवसर्वे

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शूद्रायांब्राह्मणाज्जातोयद्यदेयधनःस्मृतः ॥ केनप्रतिविशेषेणदशमोऽप्यस्यदीयते २७ ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणःस्यान्नसंशयः ॥ क्षत्रियायांतथैवस्याद्वैश्यायामपिचैवहि २८ कस्मात्तुविषमंभागंभजेरन्नृपसत्तम ॥ यदासर्वेत्रयोवर्णास्त्वयोक्ताब्राह्मणाइति २९ ॥ भीष्मउवाच ॥ दाराइत्युच्यतेलोकेनाम्नैकेनपरंतप ॥ प्रोक्तेनचैवनाम्नाऽयंविशेषःसुमहान्भवेत् ३० तिस्रःकृत्वापुरोभार्याःपश्चाद्विंदेतब्राह्मणीम् ॥ साज्येष्ठासाचपूज्यास्यात्साचभार्यागरीयसी ३१ स्नानंप्रसाधनंभर्तुर्दंतधावनमंजनम् ॥ हव्यंकव्यंचयच्चान्यद्धर्मयुक्तंगृहेभवेत् ३२ नतस्यांजातुतिष्ठंत्यामन्यातत्कर्तुमर्हति ॥ ब्राह्मणीत्वेवकुर्याद्वाब्राह्मणस्ययुधिष्ठिर ३३ अन्नंपानंचमाल्यंचवासांस्याभरणानिच ॥ ब्राह्मण्यैतानिदेयानिभर्तुःसाहिगरीयसी ३४ मनुनाभिहितंशास्त्रंयच्चापिकुरुनंदन ॥ तत्राप्येषमहाराजदृष्टोधर्मःसनातनः ३५ अथचेदन्यथाकुर्याद्यदिकामाद्युधिष्ठिर ॥ यथाब्राह्मणचांडालःपूर्वदृष्टस्तथैवसः ३६ ब्राह्मण्याःसदृशःपुत्रःक्षत्रियायाश्चयोभवेत् ॥ राजन्विशेषोयस्त्वत्रवर्णयोरुभयोरपि ३७ नतुजात्यासमालोकेब्राह्मण्याःक्षत्रियाभवेत् ॥ ब्राह्मण्याःप्रथमःपुत्रोभूयान्स्याद्राजसत्तम ३८ भूयोभूयोपिसंहार्यःपितृवित्ताद्युधिष्ठिर ॥ यथानसदृशीजातुब्राह्मण्याःक्षत्रियाभवेत् ३९ क्षत्रियायास्तथावैश्यानजातुसदृशीभवेत् ॥ श्रीश्चराज्यंचकोशश्चक्षत्रियाणांयुधिष्ठिर ४० विहितंदृश्यतेराजन्सागरांतांचमेदिनीं ॥ क्षत्रियोहिस्वधर्मेणश्रियंप्राप्नोतिभूयसीम् ४१ राजादंडधरोराजन्रक्षानान्यत्रक्षत्रियात् ॥ ब्राह्मणाहिमहाभागादेवानामपिदेवताः ॥ तेषुराजन्प्रवर्तेतपूजयाविधिपूर्वकम् ४२ प्रणीतमृषिभिर्ज्ञात्वाधर्मंशाश्वतमव्ययम् ॥ लुप्यमानंस्वधर्मेणक्षत्रियोह्येषरक्षति ४३ दस्युभिर्ह्रियमाणंचधनंदारांश्चसर्वशः ॥ सर्वेषामेववर्णानांत्राताभवतिपार्थिवः ४४ भूयान्स्यात्क्षत्रियापुत्रोवैश्यापुत्रान्नसंशयः ॥ भूयस्तेनापिहर्तव्यंपितृवित्ताद्युधिष्ठिर ४५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उक्तंतेविधिवद्राजन्ब्राह्मणस्यपितामह ॥ इतरेषांतुवर्णानांकथंवैनियमोभवेत् ४६

२२ पुलोकिकवैदिकेषुकार्येष्वाद्रियेतेत्यर्थः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ब्राह्मणचांडालोब्राह्मणक्षेत्रेशूद्राज्जातःपूर्वोक्तोमातंगस्तद्वत्सतेनकर्मणाज्ञेयइत्यर्थः 'कर्मणाज्ञायतेजातिर्भोगेनज्ञायतेकृतं'इतिन्यायात् ३६ । ३७ । ३८ भूयोभूयोपिअधिकमधिकंसंहार्यःसंविभजनीयः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ उक्तंदायविभागादि नियमोदायविभागे अत्रापिक्षत्रियस्यषोढावैश्यस्यत्रेधाचधनंविभज्यैकैकांशहीनाइतरभागाउक्तविशेषोऽस्तीतिमष्टुराभिप्रायः ४५ । ४६

४७ क्षत्रियाणांक्षत्रियस्त्रीणां एषएवक्रमोभर्तुःस्नानादिप्रदाने तस्यांसवर्णायांसत्यांहीनवर्णातन्नकुर्यादित्यर्थः ४८ युद्धेऽवहितेतद्रथगजाश्वकवचादिकंयुद्धावहारिकम् ४९ । ५० । ५१
५२ । ५३ । ५४ शूद्रस्यादेयधनत्वेहेतुस्त्रिभिर्वर्णैर्जातइति ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ एवमनुलोमजातिजानांपुत्राणांतारतम्यमुक्त्वाविलोमजातिजानामपिवदाह्यध्यायेन अर्थादिति लोभात्कामाद्वोत्तमवर्णास्त्रीहीनवर्णानुगाभवतीतिप्रसिद्धंतेनगूढोत्पत्तिसं
भवाद्वर्णानांनिश्चयोनजायतेननुकर्मणाज्ञायतेजातिरित्यभियुक्तैरुच्यतेएव ननिषेककालेदुर्मुहूर्तदुष्टवस्तुस्मरणादिनाऽपिनिमित्तेनाऽसतउत्पत्तिसंभवात् । प्रच्छन्नविलोमजेष्वपिकाचित्सदाचा

॥ भीष्मउवाच ॥ क्षत्रियस्यापिभार्येद्वेविहितेकुरुनंदन ॥ तृतीयाचभवेच्छूद्रानतुदृष्टांततःस्मृता ४७ एषएवक्रमोहिस्यात्क्षत्रियाणांयुधिष्ठिर ॥ अष्टधा ॥४८॥
तुभवेत्कार्यंक्षत्रियस्वंजनाधिप ४८ क्षत्रियायाहरेत्पुत्रश्चतुरोंशान्पितुर्धनात् ॥ युद्धावहारिकंयच्चपितुःस्यात्सहरेत्तुतत् ४९ वैश्यापुत्रस्तुभागांस्त्रीन्शूद्रापुत्र
स्तथाऽष्टमम् ॥ सोपिदत्तंहरेत्पित्रानादत्तंहर्तुमर्हति ५० एकैवहिभवेद्भार्यावैश्यस्यकुरुनंदन ॥ द्वितीयातुभवेच्छूद्रानतुदृष्टांततःस्मृता ५१ वैश्यस्यवर्तमा
नस्यवैश्यायांभरतर्षभ ॥ शूद्रायांचापिकौंतेयतयोर्विनियमःस्मृतः ५२ पंचधातुभवेत्कार्यंवैश्यस्वंभरतर्षभ ॥ तयोरपत्येवक्ष्यामिविभागंचजनाधिप ५३
वैश्यापुत्रेणहर्तव्याश्चत्वारोंशाःपितुर्धनात् ॥ पंचमस्तुस्मृतोभागःशूद्रापुत्रायभारत ५४ सोपिदत्तंहरेत्पित्रानादत्तंहर्तुमर्हति ॥ त्रिभिर्वर्णैःसदाजातःशूद्रो
देयधनोभवेत् ५५ शूद्रस्यस्यात्सवर्णैवभार्यानान्याकथंचन ॥ समभागाश्चपुत्राःस्युर्यदिपुत्रशतंभवेत् ५६ जातानांसमवर्णायाःपुत्राणामविशेषतः ॥
सर्वेषामेववर्णानांसमभागोधनात्स्मृतः ५७ ज्येष्ठस्यभागोज्येष्ठःस्यादेकांशोयःप्रधानतः ॥ एषदायविधिःपार्थपूर्वमुक्तःस्वयंभुवा ५८ समवर्णासुजातानां
विशेषोस्त्यपरोनृप ॥ विवाहवैशिष्ट्यकृतःपूर्वपूर्वोविशिष्यते ५९ हरेज्ज्येष्ठःप्रधानांशमेकंतुल्यासुतेष्वपि ॥ मध्यमोमध्यमंचैवकनीयांस्तुकनीयसम् ६०
एवंजातिषुसर्वासुसवर्णःश्रेष्ठतांगतः ॥ महर्षिरपिचैतद्वैमारीचःकाश्यपोऽब्रवीत् ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानध
र्मेरिक्थविभागोनामसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अर्थाल्लोभाद्वाकामाद्वावर्णानांचाप्यनिश्चयात् ॥ अज्ञानाद्वापिव
र्णानांजायतेवर्णसंकरः १ तेषामेतेनविधिना जातानांवर्णसंकरे ॥ कोधर्मःकानिकर्माणितन्मेब्रूहिपितामह २ ॥ भीष्मउवाच ॥ चातुर्वर्ण्यस्यकर्माणिचातुर्वर्ण्यं
चकेवलम् ॥ असृजत्सहियज्ञार्थेपूर्वमेवप्रजापतिः ३ भार्याश्चतस्रोविप्रस्यद्वयोरात्माप्रजायते ॥ आनुपूर्व्याद्द्वयोर्हीनौमातृजात्यौप्रसूयतः ४

रदर्शनेनवर्णानामज्ञानाच्चावश्यंवर्णसंकरोभवत्येवेत्यर्थः १ एतेनोक्तेन विधिनाप्रकारेण २ तत्रप्रथमंचत्वारएववर्णायज्ञार्थंसृष्टास्तत्रशूद्राणांसेवाद्वारायज्ञार्थत्वंनतुसाक्षात् । 'तस्माच्छूद्रो ॥६५॥
यज्ञेऽनवकॢप्तः'इतिश्रुतेः ३ आत्माब्राह्मणएवक्षत्रियायामपिजायतइत्यर्थः सचकिंचिन्नीचः यदाहमनुः । 'स्त्रीष्वनंतरजातासुद्विजैरुत्पादितान्सुतान् । सदृशानेवतानाहुर्मातृदोषविगर्हितान्'
इति । मातृजात्यौवैश्यायांवैश्योऽम्बष्ठोनाम शूद्रायांशूद्रोनिषादोनामपारशवाख्योभवति मनुः । 'ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामंबष्ठोनामजायते ॥ निषादःशूद्रकन्यायांयःपारशवउच्यते'इति ४

एतद्व्याचष्टे परमिति । 'शवाद्वाएषयुवाएतत्श्मशानंयच्छूद्र'इतिश्रुतेः शवस्थानतुल्याच्छूद्रात्परमुत्कृष्टं पद्वाएतत्पद्युपादपुक्तंजंगमंश्मशानंशूद्रइतिश्रुत्यर्थः ५ तंत्रमुपकरणं वयसाज्येष्ठोऽपिपा
रशवोद्विजस्यत्रिवर्णजस्ययवीयान्कनीयानेवेतिसंबंधः ६ वैश्यायामपिक्षत्रियात्क्षत्रियएवभवतीत्याह द्वयोरिति उग्राःशूद्रविशेषाः ७ वैश्यात्शूद्रायामपिवैश्यएवभवतीत्याह द्वेइति ८ अतः
स्वपितुरविशिष्टोनाधिकःसन्नधमःशूद्रोगुरूणांब्राह्मणादीनांदारप्रधर्षकश्चेत् बाह्यंचांडालादिं ९ विप्रायामिति सूतःसारथिःजातितःकर्मतश्च । सूतानामश्वसारथ्यमित्युक्तेः स्तोमक्रिया
स्तोत्रकरणंचराजादीनां यथोक्तं । 'सूताःपौराणिकामताः'इति मौद्गल्यंस्त्रीकार्यमंतःपुररक्षणादितत्कारित्वं । 'वैदेहकानांस्त्रीकार्यम्'इत्युक्तेः अपवर्जितंसंस्कारानर्हं १० वध्यानांचोरादी
नांशिरश्छेदादिकार्यकारिणंवध्यघ्नं ११ बंदीति 'मागधानांवणिक्पथः'इतिमनुः वाक्यंप्रस्तावसदृशीउक्तिः निषादस्तथाक्षत्तानाम यदाहमनुः । 'शूद्रादायोगवःक्षत्ताचंडालश्चाधमोनृणां ।

परंशवाद्ब्राह्मणस्यैवपुत्रःशूद्रापुत्रंपारशवंतमाहुः॥ शुश्रूषकःस्वस्यकुलस्यसस्यात्स्वचारित्रंनित्यमथोनजह्यात्५ सर्वानुपायानथसंप्रधार्यसमुद्धरेत्स्वस्यकुलस्य
तंत्रम् ॥ ज्येष्ठोयवीयानपियोद्विजस्यशुश्रूषयादानपरायणःस्यात् ६ तिस्रःक्षत्रियसंबंधाद्द्वयोरात्माऽस्यजायते ॥ हीनवर्णास्तृतीयायांशूद्राउग्राइतिस्मृतिः
७ द्वेचापिभार्येवैश्यस्यद्वयोरात्माऽस्यजायते ॥ शूद्राशूद्रस्यचाप्येकाशूद्रमेवप्रजायते ८ अतोऽपिशिष्टस्त्वधमोगुरुदारप्रधर्षकः ॥ बाह्यंवर्णंजनयतिचातुर्वर्ण्यं
विगर्हितम् ९ विप्रायांक्षत्रियोबाह्यंसूतंस्तोमक्रियापरम् ॥ वैश्योवैदेहकंचापिमौद्गल्यमपवर्जितम् १० शूद्रश्चांडालमत्युग्रंवध्यघ्नंबाह्यवासिनम् ॥ ब्राह्मण्यां
संप्रजायंतइत्येतेकुलपांसनाः ॥ एतेमतिमतांश्रेष्ठवर्णसंकरजाःप्रभो ११ बंदीतुजायतेवैश्यान्मागधोवाक्यजीवनः ॥ शूद्रान्निषादोमत्स्यघ्नःक्षत्रियायांव्यतिक्र
मात्१२शूद्रादायोगवश्चापिवैश्यायांग्राम्यधर्मिणः॥ ब्राह्मणैरप्रतिग्राह्यस्तक्षास्वधनजीवनः१३ एतेऽपिसदृशान्वर्णान्जनयंतिस्वयोनिषु ॥ मातृजात्याःप्रसूयं
तेह्यवराहीनयोनिषु १४ यथाचतुर्षुवर्णेषुद्वयोरात्मास्यजायते ॥ आनंतर्यात्प्रजायंतेतथाबाह्याःप्रधानतः १५ तेचापिसदृशंवर्णंजनयंतिस्वयोनिषु ॥ परस्पर
स्यदारेषुजनयंतिविगर्हितान्१६ यथाशूद्रोपिब्राह्मण्यांजंतुंबाह्यंप्रसूयते ॥ एवंबाह्यतराद्बाह्यश्चातुर्वर्ण्यात्प्रजायते १७ प्रतिलोमंतुवर्धंतेबाह्याद्बाह्यतरात्पुनः॥
हीनाद्धीनाःप्रसूयंतेवर्णाःपंचदशैवतु १८अगम्यागमनाच्चैवजायतेवर्णसंकरः॥ बाह्यानामनु जायंतेसैरंध्र्यांमागधेषुच ॥ प्रसाधनोपचारज्ञमदासंदासजीवनम् १९

वैश्यराजन्यविप्रासुजायंतेवर्णसंकराः'इति अस्यवृत्तिंमनुरन्यामाह । 'क्षत्त्रुग्रपुल्कसानांतुबिलौकोवधबंधनम्'इति अत्रमनुनानिषादोऽनुलोमजेषुक्षत्ताचप्रतिलोमजेषूक्तः। व्यासेनतुविपरीतमुक्तं
विदुरेक्षत्तृशब्दंतत्रतत्रप्रयुंजानेन । अतएवशूद्र्यांनिषादोजातःपारशवोऽपिवा । 'क्षत्रियामागधंवैश्यात्शूद्रात्क्षत्तारमेववा'इतियाज्ञवल्क्यउभयत्रवाशब्दंपठन्ननयोर्निषादत्वक्षत्तृत्वेसूचयति तेन
विप्रात्शूद्रायांक्षत्ताशूद्रात्क्षत्रियायांनिषादइत्यपिसाधु १२ ग्राम्यधर्मिणःग्राम्यधर्मोमैथुनंतद्वंतः तक्षावर्धकिः १३ एतेनवअंबष्ठपारशवोग्राःसूतवैदेहकचंडालाः मागधनिषादायोगवाःतेषां
स्वयोनावनंतरयोनौचस्वात्मैवजायतेपूर्ववत् । व्यवहितनीचयोनौतुमातृजातीयाइतिश्लोकद्वयार्थः १४ । तेचापिसंकरजाअपिविगर्हितान्अधमादुत्तमायामुत्तमादधमायांवासूतांबष्ठादिवाद्विग
र्हितानेवजनयंतीत्यर्थः १६ । १७ । १८ पंचदशबाह्याउक्तास्तान्व्याचष्टे बाह्यानामित्यादिना मागधेषुसैरंध्र्यामित्यभेदेनान्वयः सैरंध्रकर्मव्याचष्टे प्रसाधनेति प्रसाधनंराजादी
नांपुंसामलंकरणंपुरुषैःसैरंध्रैः राजस्त्रीणांचसैरंध्रीभिरुपचारस्तेषांदिव्यांगरागाद्यर्पणेनस्तवादिनाचसंतोषणंतदभिज्ञं अदासमितिसामान्येनपुंस्त्वं १९

अतः अत्र मागधविशेषैसैरंध्रयोनावायोगवमायोगवस्यापत्यंसैरंध्रनामसूतेऽर्थादायोगवसैरंध्रंवागुरावृत्तीतिमनुः । तस्यामेवमागध्यांमैरेयकंनामतःमाधुकंमद्यकरंकर्मतश्चपुत्रंवैदेहःसूते २७ मद्गुरं
मद्गून्मीनविशेषान्राल्यादत्तेतंमद्गुरं दासंनामतः मृतपंश्मशानाधिकारिणं २१ एतेमागध्यामायोगवादिभ्यश्चतुर्भ्यःक्रमाज्जायंतेइत्युपसंहरति चतुरइति एतेचत्वारोवागुरादिनाजीवंतीति
तेमायोपजीविनःअन्येऽपिचत्वारोमागध्यांविश्रुताःसजातीयाउत्पद्यंतेतेषांनामानि मांसमित्यादि मांसंमांसविक्रेतारंस्वादुकरंमांसस्यैवसंस्कारकं क्षौद्रंसूदंशूद्रमितिपाठत्रयेऽपिशाकाद्यन्नपाक
करं सौगंधमुक्तलक्षणंसैरंध्रं एकस्यैवमागधस्यैतद्वृत्तिचतुष्टयमुक्तमितिज्ञेयं २२ आयोगव्यांवैदेहकादिभ्योजातांस्त्रीन्भेदानाहसार्धद्वयेन वैदेहकादिति २३ । २४ क्षुद्रइति निषाद्यांवैदेह
कात्क्षुद्रोमेदः अंध्रश्चआरण्यपशुहिंसकौकारावराख्यश्चर्मकारश्चेतित्रयोभवंतीत्यर्थः २५ चंडालान्निषाद्यामेव त्वक्सारोवेणुः २६ आहिंडकइतिस्पष्टार्थौश्लोकौ २७ । २८ इतीति
अत्रमागध्यांआयोगववैदेहकनिषादचंडालैश्चत्वारस्तैरेवायोगव्यांस्वीयवर्जितैस्त्रयोनिषाद्यांचंडालवैदेहाभ्यांद्वौवैदेह्यांचंडालनिषादाभ्यांद्वौनिषाद्यांचंडालाच्चैकइतिद्वादशभेदाउक्ताः । 'शूद्रा

अतश्चायोगवंसूतेवागुराबंधजीवनम् ॥ मैरेयकंचवैदेहःसंप्रसूतेऽथमाधुकम् २० निषादोमद्गुरंसूतेदासंनावोपजीविनम् ॥ मृतपंचापिचांडालःश्वपाकमिति
विश्रुतम् २१ चतुरोमागधीसूतेक्रूरान्मायोपजीविनः ॥ मांसंस्वादुकरंक्षौद्रंसौगंधमितिविश्रुतम् २२ वैदेहकाच्चपापिष्ठाक्रूरंमायोपजीविनम् ॥ निषादान्मद्र
नाभंचखरयानप्रयायिनम् २३ चांडालात्पुल्कसंचापिखराश्वगजभोजिनं ॥ मृतचैलप्रतिच्छन्नंभिन्नभाजनभोजिनम् २४ आयोगवीषुजायंतेहीनवर्णास्तुते
त्रयः ॥ क्षुद्रोवैदेहकादंध्रोबहिर्ग्रामप्रतिश्रयः २५ कारावरोनिषाद्यांतुचर्मकारःप्रसूयते ॥ चांडालात्पांडुसौपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान् २६ आहिंडकोनिषा
देनवैदेह्यांसंप्रसूयते ॥ चंडालेनतुसौपाकश्चंडालसमवृत्तिमान् २७ निषादीचापिचांडालात्पुत्रमंतेवसायिनम् ॥ श्मशानगोचरंसूतेबाह्यैरपिबहिष्कृतम् २८
इत्येतेसंकरेजाताःपितृमातृव्यतिक्रमात् ॥ प्रच्छन्नावाप्रकाशावावेदितव्याःस्वकर्मभिः ॥ चतुर्णामेववर्णानांधर्मोनान्यस्यविद्यते २९ वर्णानांधर्महीनेषुसंख्या
नास्तीहकस्यचित् ३० यदृच्छयोपसंपन्नैर्यज्ञसाधुबहिष्कृतैः ॥ बाह्याबाह्यैश्चजायंतेयथावृत्तियथाश्रयम् ३१ चतुष्पथश्मशानानिशैलांश्चान्यान्वनस्पतीन् ॥
कार्ष्णायसमलंकारंपरिगृह्यचनित्यशः ३२ वसेयुरेतेविज्ञातावर्तयंतःस्वकर्मभिः ॥ युंजंतोवाप्यलंकारांस्तथोपकरणानिच ३३ गोब्राह्मणायसाहाय्यं
कुर्वाणावैनसंशयः ॥ आनृशंस्यमनुक्रोशःसत्यवाक्यंतथाक्षमा ३४

ज्जातोनिषाद्यांतुसवैकुक्कुटकःस्मृतः । वैदेहकेनत्वंबष्ठयामुत्पन्नोवेनउच्यते'इतिद्वौ । 'द्विजातयःसवर्णासुजनयंत्यव्रतांस्तुयान् । तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्व्रात्यानित्यभिनिर्दिशेत्'इतिव्रात्यजा
तीयएकइत्येवंमनूक्तैस्त्रिभिःसहपंचदशसंकरजाताः । व्रात्यस्यापिधर्मसांकर्यादेतेष्वेवगणना । प्रच्छन्नाअज्ञातयोनयोऽपिपूर्वोक्तैःकर्मभिस्तेऽमुकयोनयइतिवेदितव्याः २९ चातुर्वर्ण्यस्यैव
धर्माःशास्त्रेविहिताःइतरेषांतुजातिभेदानांधर्मनियमइयत्ताचनास्ति तथाहि चतुर्भ्योवर्णेभ्यःषडनुलोमजाःषट्प्रतिलोमजाश्चेतिद्वादश । तेभ्योपिषट्षष्टिरनुलोमजाःषट्षष्टिर्विलोमजाइतिद्वात्रिंशद
धिकंशतंतेभ्यएवंमातिलोम्यानुलोम्यगणनायांतेभ्यस्तेभ्यश्चैवमनंताभेदाभवंति तेचसर्वेपंचदशस्वेवांतर्भवंतीतितावतामेवपरिगणनंकृतमित्यर्थः ३० यदृच्छयाजात्यनियमेनउपसंपन्नैर्मैथुनी
भावंगतैर्यज्ञेभ्यःसाधुभ्यश्चबहिष्कृतैर्यथावृत्तियथाश्रयंजीविकांजातिविशेषंचयदृच्छयातत्तत्कर्मणामाप्नुवंतीत्यर्थः ३१ । ३२ । ३३ तेषांसाधारणान्धर्मानाह यविति ३४

३५ यथेति निहीनासुरेतःसेकंनकुर्यादितिभावः ३६ तदर्थमेवचौरेभ्यइवस्त्रीभ्यआत्मानंरक्षेदित्याहद्वाभ्यां अविद्वांसमिति ३७ । ३८ कलुषयोनिजंसंकरयोनिजं आर्यगृहेजातत्वादार्यरूप
मिवभासमानमप्युत्पचितोऽनार्यं ३९ नानाभावैरार्येभ्यःपृथग्भूताभिश्चेष्टाभिःसमन्वितंनरंसंकरयोनिजंजानीयात् ४० अनार्यत्वादिष्वेकैकमपिकलुषयोनित्वव्यंजकंकिमुतद्वेत्रीणिसर्वाणिचेति
भावः ४१ प्रकृतिंयोनिं नियच्छतिगूहितुंशक्नोतीत्यर्थः ४२ व्याघ्रइत्युपलक्षणंबीजादेरपि यथातिर्यक्स्थावरादिकंबीजगुणंनत्यजत्येवंमनुष्योऽपीत्यर्थः ४३ संच्छन्नेसुगुप्तेऽपियस्यजन्मनीति

स्वशरीरैरपित्राणंबाह्यानांसिद्धिकारणम् ॥ भवंतिमनुजव्याघ्रतत्रमेनास्तिसंशयः ३५ यथोपदेशंपरिकीर्तितासुनरःप्रजायेतविचार्यबुद्धिमान् ॥ निहीनयो
निर्हिसुतोऽवसादयेत्तितीर्षमाणंहियथोपलोजले ३६ अविद्वांसमलंलोकेविद्वांसमपिवापुनः ॥ नयंतिह्युत्पथंनार्यःकामक्रोधवशानुगम् ३७ स्वभावश्चैवनारीणां
नराणामिहदूषणम् ॥ अत्यर्थंनप्रसज्जंतेप्रमदासुविपश्चितः ३८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ वर्णापेतमविज्ञायनरंकलुषयोनिजम् ॥ आर्यरूपमिवा
नार्यंकथंविद्यामहेवयम् ३९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ योनिसंकलुषेजातंनानाभावसमन्वितम् ॥ कर्मभिःसज्जनाचीर्णैर्विज्ञेयायोनिशुद्धता ४० अनार्य
त्वमनाचारःक्रूरत्वंनिष्क्रियात्मता ॥ पुरुषंव्यंजयंतीहलोकेकलुषयोनिजम् ४१ पित्र्यंवाभजतेशीलंमातृजंवातथोभयम् ॥ नकथंचनसंकीर्णःप्रकृतिंस्वांनिय
च्छति ४२ यथैवसदृशोरूपेमातापित्रोर्हिजायते ॥ व्याघ्रश्चित्रैस्तथायोनिंपुरुषःस्वांनियच्छति ४३ कुलेस्रोतसिसंच्छन्नेयस्यस्याद्योनिसंकरः ॥ संश्रयत्ये
वतच्छीलंनरोल्पमथवाबहु ४४ आर्यरूपसमाचारंचरंतंकृतकेपथि ॥ सुवर्णमन्यवर्णंवास्वशीलंशास्तिनिश्चये ४५ नानावृत्तेषुभूतेषुनानाकर्मरतेषुच ॥
जन्मवृत्तसमंलोकेसुश्लिष्टंनविरज्यते ४६ शरीरमिहसत्वेननतस्यपरिकृष्यते ॥ ज्येष्ठमध्यावरंसत्वंतुल्यसत्वंप्रमोदते ४७ ज्यायांसमपिशीलेनविहीनंनैवपूजयेत् ॥
अपिशूद्रंचधर्मज्ञंसद्वृत्तमभिपूजयेत् ४८ आत्मानमाख्यातिहिकर्मभिर्नरःसुशीलचारित्रकुलैःशुभाशुभैः ॥ प्रनष्टमप्याशुकुलंतथानरःपुनःप्रकाशंकुरुतेस्वक
र्मतः ४९ योनिष्वेतासुसर्वासुसंकीर्णास्वितरासुच ॥ यत्रात्मानंनजनयेद्बुधस्तांपरिवर्जयेत् ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेप०
दानधर्मेविवाहधर्मे वर्णसंकरकथनेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥

शेषः सःतच्छीलंसंकरकर्तुःस्वभावं ४४ स्वस्यशीलंस्वभावोनिश्चयेकार्यस्यानिष्ठायांसुवर्णंशोभनवर्णमन्यवर्णंवापुरुषंशास्तिकथयति सुवर्णोबहिःक्रूरोऽपिकार्यकालेदयालुर्भवति दुर्वर्णश्चनित्यं
मृदुरपिफलकालेदारुणोभवतीतिभावः ४५ सुश्लिष्टंशोभनवृत्तेननविरज्यतेउपचितंवृत्तंविहायजन्मान्यथातिष्ठतीत्यर्थः ४६ तस्यसंकरजस्यशरीरंसत्वेनशास्त्रीयबुद्ध्यानपरिकृष्यते ननीच
मार्गादपकृष्यतेबीजगुणस्यप्राबल्यात् सत्त्वस्यकालभेदेनज्येष्ठरयादिभावेऽपियत्तुल्यसत्वंशरीरारंभकंयत्सत्त्वंज्येष्ठाद्यन्यतमंतदेवप्रमोदतेअन्यन्नूत्पन्नमपिसत्वंशारदिकाभ्रवल्लीयतइतिभावः ॥
४७ । ४८ । ४९ । ५० ॥ ॥ इति अनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥

पूर्वोक्तस्त्विक्रुद्धिज्ञानार्थमनार्यत्वमनाचारःक्रूरत्वंनिष्क्रियात्मतेतिसंकरजस्यलक्षणाम्युक्तानि । इदानीं 'यन्मेमाताप्रममादयच्चाचारानन्नुव्रतम् । तन्मेरेतःपितावृङ्क्ताम्'इतिमंत्रलिंगात् माता प्रमादात्कामकाराद्वायदनन्नुव्रतंप्रतिकूलंपरस्यरेतसोधारणंचचारकृतवतीतद्रेतःमेममपितावृङ्क्तांस्वीयंकरोतु पालनसंस्कारादिकर्तृत्वात् । यथाउत्पततःपक्षिणोमुखात्पतितंबीजंपर क्षेत्रेअधिरूढंक्षेत्रपतेरेवनतुबीजपतेस्तद्वत् तथा । 'अप्रमत्तारक्षततंतुमेतंमावःक्षेत्रेपरबीजान्यवाप्सुः । जनयितुःपुत्रोभवतिसांपरायेमोघंवेत्ताकुरुतेतंतुमेतम्'इतिद्विविधशास्त्रश्रवणात् क्षेत्रजःपुत्रःसंस्कार्योनवेतिसंदिहानःपृच्छति ब्रूहीति १ विप्रवादाःविविधाःप्रवादाःपूर्वोक्ताएव २ अत्रोत्तरमाह आत्मेति अनंतरजःऔरसः निरुक्तजःस्वक्षेत्रेऽन्योरेतःसेकार्थं मुक्तस्तज्जः प्रसृतोऽनिरुक्तोऽपियोलौल्यात्परक्षेत्रेरेतःसिंचतितज्जःप्रसृतजः ३ तथापतितात्स्वभार्यायामेवजातः भार्यायाःतृतीयार्थेषष्ठी दत्तःपंचमः कृतःक्रीतः स्वयमुपायगम्पोवा

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्रूहितातकुरुश्रेष्ठवर्णानांत्वंपृथक्पृथक् ॥ कीदृश्यांकीदृशाश्चापिपुत्राःकस्यचकेचते १ विप्रवादाःसुबहवःश्रूयंतेपुत्रकारिताः ॥ अत्रनो मुह्यतांराजन्संशयंछेत्तुमर्हसि २ ॥ भीष्मउवाच ॥ आत्मापुत्रश्चविज्ञेयस्तस्यानंतरजश्चयः ॥ निरुक्तजश्चविज्ञेयःसुतःप्रसृतजस्तथा ३ पतितस्यतुभार्यायां भर्त्रासुसमवेतया ॥ तथादत्तकृतौपुत्रावध्यूढश्चतथाऽपरः ४ षडपध्वंसजाश्चापिकानीनापसदास्तथा ॥ इत्येतेवैसमाख्यातास्तान्विजानीहिभारत ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ षडपध्वंसजाःकेस्युःकेवाप्यपसदास्तथा ॥ एतत्सर्वंयथातत्त्वंव्याख्यातुंमेत्वमर्हसि ६ ॥ भीष्मउवाच ॥ त्रिषुवर्णेषुयेपुत्राब्राह्मणस्ययुधि ष्ठिर ॥ वर्णयोश्चद्वयोःस्यातांयौराजन्यस्यभारत ७ एकोविड्वर्णएवाथतथाऽत्रैवोपलक्षितः ॥ षडपध्वंसजास्तेहितथैवापसदान्शृणु ८ चांडालोव्रात्यवैद्यौचब्रा ह्मण्यांक्षत्रियासुच ॥ वैश्यायांचैवशूद्रस्यलक्ष्यंतेऽपसदास्त्रयः ९ मागधोवामकश्चैवद्वौवैश्यस्योपलक्षितौ ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियायांचक्षत्रियस्यैकएवतु १० ब्राह्मण्यांलक्ष्यतेसूतइत्येतेऽपसदाःस्मृताः ॥ पुत्राह्येतेनशक्यंतेमिथ्याकर्तुंनराधिप ११ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ क्षेत्रजंकेचिदेवाहुःसुतंकेचित्तुशुक्रजम् ॥ तुल्यावेतौसुतौकस्यतन्मेब्रूहिपितामह १२ ॥ भीष्मउवाच ॥ रेतजोवाभवेत्पुत्रस्त्यक्तोवाक्षेत्रजोभवेत् ॥ अध्यूढःसमयंभित्त्वेत्येतदेवनिबोधमे १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ रेतजंविद्मवैपुत्रंक्षेत्रजस्यागमःकथम् ॥ अध्यूढंविद्मवैपुत्रंभित्त्वातुसमयंकथम् १४

षष्ठः अध्यूढःयस्यमाताग‍र्भवत्येवऊढातादृशःसप्तमः ४ षडपध्वंसजावक्ष्यमाणाः कानीनःकन्यायांविवाहात्प्रागुत्पन्नश्चतुर्दशः अपसदाःवक्ष्यमाणाःषट् एतेविंशतिः तान्सर्वान्पुत्रा नितिविजानीहि ५ । ६ । ७ परवर्णास्वनुलोमजाःषडपध्वंसजाः विलोमजाअपसदाःषडितिज्ञेयम् ८ । ९ । १० मिथ्याकर्तुमेतेपुत्रानभवंतीतिवक्तुंनशक्यंतइत्यर्थः अयंभावः । अप्रमत्तेतिश्रुतिरनौरसस्याप्राशस्त्यमात्रपरा । यन्मेमातेतिश्रुतिस्त्वनौरसस्यापिपुत्रत्वमस्तीत्येवंपरेतिनकश्चिद्विरोधः । तथाचाऽनौरसऔरसोवासुशीलःश्राद्धपरःपितॄणां स्वर्गायभवतिविपरीतस्तुनरकायेति ११ कस्यद्वयोःपित्रोःक्षेत्रपतिनिषेक्त्रोर्मध्येकस्यायंपुत्रः उभयोःपितृत्वाविशेषादित्यर्थः १२ यथारेतोजऔरसःपुत्रएवंक्षेत्रजोऽपिबीजदेनत्यक्तश्चेत्स्वीयएव भवति एवमध्यूढोऽपिरेतःपतिनात्यक्तश्चेद्वोढुरेव अत्यक्तौतुद्वावपिरेतःप्रदस्यैवेत्यर्थः एतदेवप्रश्नोत्तराभ्यांव्याचष्टे रेतजमिति आगमःपुत्रत्वप्रापकंशास्त्रंकथंकीदृशंसमयभेदश्चकथमित्यर्थः १४

कारणांतरेलोकापवादादिमपेक्ष्येति १५ आगममुक्त्वासमयमेवमाह पुत्रेति यामिमेवतींकन्यांवृणीतेतत्रसपुत्रोवोढुरेवक्षेत्रजोनतुसेक्तुरात्मजः १६ अन्येतिश्लोकमर्थकः परक्षेत्रेजातःपुत्रोऽमुक सदृशोऽमुकसदृशोयमितितदीयत्वेनलक्ष्यते हंतुंगूहितुं दृष्टांतंप्रत्यक्षमेवोपमतोज्ञातः दृश्यतेचापिसारूप्यमितिस्मृतेः एवंचाध्यूढोवोढुःपुत्रकाम्यामावेरेतःपतेरेवभवतीत्युक्तम् १७ । १८ शुक्र क्षेत्रयोरन्यतरदपियत्रपुत्रत्वेप्रमाणंनलक्ष्यंभवतिसकृतकःपुत्रःकीदृशइत्यर्थः १९ । २० तस्यपोषयितुःपुत्रःसतद्वर्णःपोषपितृवर्णः २१ कथंकेनप्रकारेणकस्यवाऽयमितिज्ञातव्यंकथंवाऽस्यसंस्कारः

॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ आत्मजंपुत्रमुत्पाद्ययस्त्यजेत्कारणांतरे ॥ नतत्रकारणंरेतःसक्षेत्रस्वामिनोभवेत् १५ पुत्रकामोहिपुत्रार्थेयांवृणीतेविशांपते ॥ क्षेत्रजं तुप्रमाणंस्यान्नवैतत्रात्मजःसुतः १६ अन्यत्रक्षेत्रजःपुत्रोलक्ष्यतेभरतर्षभ ॥ नह्यात्माशक्यतेहंतुंदृष्टांतोपगतोह्यसौ १७ कचिच्चकृतकःपुत्रःसंग्रहादेवलक्ष्यते ॥ नतत्ररेतःक्षेत्रंवायत्रलक्ष्येतभारत १८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कीदृशःकृतकःपुत्रःसंग्रहादेवलक्ष्यते ॥ शुक्रंक्षेत्रंप्रमाणंवायत्रलक्ष्यंनभारत १९ ॥ भीष्मउवाच ॥ मातापितृभ्यांयस्त्यक्तःपथियस्तंप्रकल्पयेत् ॥ नचास्यमातापितरौज्ञायेतांसहिकृत्रिमः २० अस्वामिकस्यस्वामित्वंयस्मिन्संप्रतिलक्ष्यते ॥ योवर्णःपोषयेत्तं चतद्वर्णस्तस्यजायते २१ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथमस्यप्रयोक्तव्यःसंस्कारःकस्यवाकथम् ॥ देयाकन्याकथंचेतितन्मेब्रूहिपितामह २२ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ आत्मवत्तस्यकुर्वीतसंस्कारंस्वामिवत्तथा ॥ त्यक्तोमातापितृभ्यांयःसवर्णंप्रतिपद्यते २३ तद्गोत्रबंधुजंतस्यकुर्यात्संस्कारमच्युत ॥ अथदेयातुकन्यास्यात्तद्वर्णस्ययुधिष्ठिर २४ संस्कर्तुर्वर्णगोत्रंचमातृवर्णविनिश्चये ॥ कानीनाध्यूढजौवापिविज्ञेयौपुत्रकिल्बिषौ २५ तावपिस्वाविवसुतौसंस्का र्याविितिनिश्चयः ॥ क्षेत्रजोवाप्यपसदोयेऽध्यूढास्तेषुचाप्युत २६ आत्मवद्वैप्रयुंजीरन्संस्कारान्ब्राह्मणादयः ॥ धर्मशास्त्रेषुवर्णानांनिश्चयोऽयंप्रदृश्यते २७ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेविवाहधर्मेपुत्रप्रतिनिधिकथनेएकोनपंचाश त्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दर्शनेकीदृशःस्नेहःसंवासेचपितामह ॥ महाभाग्यंगवांचैवतन्मेव्याख्यातुमर्हसि १ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिपुरावृत्तंमहाद्युते ॥ नहुषस्यचसंवादंमहर्षेश्च्यवनस्यच २ पुरामहर्षिश्च्यवनोभार्गवोभरतर्षभ ॥ उदवासकृतारंभोबभूवसमहाव्रतः ३

प्रयोक्तव्यइतिप्रश्नः २२ सस्वामिवद्वर्णंप्रतिपद्यतेअतःस्वाधीतस्यात्मवत्संस्कारंकरोति २३ मन्वन्यवर्णत्वशंकायांकथमेतत्स्यादित्याशंक्याह तदिति अन्यवर्णत्वनिश्चयेतद्गोत्रवर्णजेषुगोत्रा दियोग्यमेवतस्यसंस्कारंस्वामीकुर्यात् । अनिश्चयेतुयेनसंस्कृतस्तस्यैववर्णोगोत्रंचसंस्कारसामर्थ्याद्भवतीत्यर्थः । अन्यगोत्रोऽप्यन्यवर्णोऽपिसंस्कर्तुरेववर्णगोत्रेभजतइतिभावः २४ । २५ । २६ २७ । २८ ॥ ॥ इतिश्रीअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंयज्ञांगानांस्त्रीधनस्त्विजात्मनांशुद्धिमुक्त्वायज्ञेदक्षिणात्वेनो पस्थितानांगवांमाहात्म्यंपृच्छति दर्शनेइति परपीडादर्शनेपरैःसहसंवासेचकीदृशःस्नेहआनृशंस्यंचकर्तव्यं गवांमाहात्म्यंचब्रूहीतिप्रश्नद्वयम् १ तस्योत्तरंतंत्रेणाह हंतेत्यादिना १ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ ऊर्ध्वस्थितः उपविष्टः ९ । १० आसतः आसीनस्य ११ । १२ । १३ । १४ अभ्यकिरन् शासवंतः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ शंखानांजलजंतुविशेषाणांनखानितैः

निहत्यमानंक्रोधंचप्रहर्षंशोकमेवच ॥ वर्षाणिद्वादशमुनिर्जलवासेधृतव्रतः ४ आदधत्सर्वभूतेषुविश्रंभंपरमंशुभम् ॥ जलेचरेषुसर्वेषुशीतरश्मिरिवप्रभुः ५ स्थाणुभूतःशुचिर्भूत्वादैवतेभ्यःप्रणम्यच ॥ गंगायमुनयोर्मध्येजलंसंप्रविवेशह ६ गंगायमुनयोर्वेगंसुभीमंभीमानिःस्वनम् ॥ प्रतिजग्राहशिरसावातवेगसमंजवे ७ गंगाचयमुनाचैवसरितश्चसरांसिच ॥ प्रदक्षिणमृषिंचक्रुर्नचैनंपर्यपीडयन् ८ अंतर्जलेषुसुष्वापकाष्ठभूतोमहामुनिः ॥ ततश्चोर्ध्वस्थितोधीमानभवद्भरतर्षभ ९ जलौकसांससत्वानांबभूवप्रियदर्शनः ॥ उपाजिघ्रंतचतदातस्योष्ठंहृष्टमानसाः १० तत्रतस्यासतःकालःसमतीतोऽभवन्महान् ॥ ततःकदाचित्समये कस्मिंश्चिन्मत्स्यजीविनः ११ तंदेशंसमुपाजग्मुर्जालहस्तामहाद्युते ॥ निषादाबहवस्तत्रमत्स्योद्धरणनिश्चयाः १२ व्यायताबलिनःशूराःसलिलेष्वनिवर्तिनः ॥ अभ्याययुश्चतंदेशंनिश्चिताजालकर्मणि १३ जालंतेयोजयामासुर्निःशेषेणजनाधिप ॥ मत्स्योदकंसमासाद्यतदाभरतसत्तम १४ ततस्ते बहुभिर्योगैःकैवर्तामत्स्यकांक्षिणः ॥ गंगायमुनयोर्वारिजालैरभ्यकिरंस्ततः १५ जालंसुविततंतेषांनवसूत्रकृतंतथा ॥ विस्तारायामसंपन्नंयत्तत्रसलिलेऽक्षिपन् १६ ततस्तेसुमहच्चैवबलवच्चसुवर्तितम् ॥ अवतीर्यततःसर्वेजालंचकृषिरेतदा १७ अभीतरूपाःसंहृष्टाअन्योन्यवशवर्तिनः ॥ बबंधुस्तत्रमत्स्यांश्चतथाऽन्यान्जलचारिणः १८ तथामत्स्यैःपरिवृतंच्यवनंभृगुनंदनम् ॥ आकर्षयन्महाराजजालेनाथयदृच्छया १९ नदीशैवलदिग्धांगंहरिश्मश्रुजटाधरम् ॥ लग्नैःशंखनखैर्गात्रेक्रोडैश्चित्रैरिवार्पितम् २० तंजालेनोद्धृतंदृष्ट्वातेतदावेदपारगम् ॥ सर्वेप्रांजलयोदाशाःशिरोभिःप्रापतन्भुवि २१ परिखेदपरित्रासाज्जालस्याकर्षणेनच ॥ मत्स्याबभूवुर्व्यापन्नाःस्थलसंस्पर्शनेनच २२ समुनिस्तत्तदादृष्ट्वामत्स्यानांकदनंकृतम् ॥ बभूवकृपयाऽऽविष्टोनिःश्वसंश्चपुनःपुनः २३ ॥ निषादाऊचुः ॥ अज्ञानाद्यत्कृतंपापंप्रसादंतत्रनःकुरु ॥ करवामप्रियंकिंतेतन्नोब्रूहिमहामुने २४ इत्युक्तोमत्स्यमध्यस्थश्च्यवनोवाक्यमब्रवीत् ॥ योमेऽद्यपरमःकामस्तंशृणुध्वंसमाहिताः २५ प्राणोत्सर्गंविसर्गंवामत्स्यैर्यास्याम्यहंसह ॥ संवासान्नोत्सहेत्यक्तुंसलिलेऽध्युषितानहम् २६ इत्युक्तास्तेनिषादास्तुसुभृशंभयकंपिताः ॥ सर्वेविवर्णवदनानहुषायन्यवेदयन् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेच्यवनोपाख्यानेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ भीष्मउवाच ॥ नहुषस्तुततःश्रुत्वाच्यवनंतंतथागतम् ॥ त्वरितःप्रययौतत्रसहामात्यपुरोहितः १ शौचंकृत्वायथान्यायंप्रांजलिःप्रयतोनृपः ॥ आत्मानमाचचक्षेचच्यवनायमहात्मने २ अर्चयामासतंचापितस्यराज्ञःपुरोहितः ॥ सत्यव्रतंमहात्मानंदेवकल्पंविशांपते ३

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ २६ । २७ ॥ इति अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ५० ॥ ॥ नहुषस्त्विति १ । २ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

॥ नहुषउवाच ॥ ॥ करवाणिप्रियंकिंतेतन्मेब्रूहिद्विजोत्तम ॥ सर्वंकर्तास्मिभगवन्यद्यपिस्यात्सुदुष्करम् ४ ॥ ॥ च्यवनउवाच ॥ ॥ श्रमेणमहतायुक्ताःकैवर्तामत्स्यजीविनः ॥ ममसूल्यंप्रयच्छैभ्योमत्स्यानांविक्रयैःसह ५ ॥ ॥ नहुषउवाच ॥ ॥ सहस्रंदीयतांमूल्यंनिषादेभ्यःपुरोहित ॥ निष्क्रयार्थंभगवतोयथाऽऽहभृगुनंदनः ६ ॥ ॥ च्यवनउवाच ॥ ॥ सहस्रंनाहमर्हामिकिंवात्वंमन्यसेनृप ॥ सदृशंदीयतांमूल्यंस्वबुद्ध्यानिश्चयंकुरु ७ ॥ ॥ नहुषउवाच ॥ सहस्राणांशतंविप्रनिषादेभ्यःप्रदीयताम् ॥ स्यादिदंभगवन्मूल्यंकिंवाऽन्यन्मन्यतेभवान् ८ ॥ ॥ च्यवनउवाच ॥ ॥ नाहंशतसहस्रेणनिमेयःपार्थिवर्षभ ॥ दीयतांसदृशंमूल्यममात्यैःसहचिंतय ९ ॥ ॥ नहुषउवाच ॥ ॥ कोटिःप्रदीयतांमूल्यंनिषादेभ्यःपुरोहित ॥ यदेतदपिनोमूल्यमतोभूयःप्रदीयताम् १० ॥ च्यवनउवाच ॥ राजन्नार्हाम्यहंकोटिंभूयोवाऽपिमहाद्युते ॥ सदृशंदीयतांमूल्यंब्राह्मणैःसहचिंतय ११ ॥ ॥ नहुषउवाच ॥ ॥ अर्धराज्यंसमग्रंवानिषादेभ्यःप्रदीयताम् ॥ एतन्मूल्यमहंमन्येकिंवाऽन्यन्मन्यसेद्विज १२ ॥ ॥ च्यवनउवाच ॥ ॥ अर्धराज्यंसमग्रंचमूल्यंनार्हामिपार्थिव ॥ सदृशंदीयतांमूल्यमृषिभिःसहचिंत्यताम् १३ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ महर्षेर्वचनंश्रुत्वानहुषोदुःखकर्शितः ॥ सचिंतयामासतदासहामात्यपुरोहितः १४ तत्रत्वन्योवनचरःकश्चिन्मूलफलाशनः ॥ नहुषस्यसमीपस्थोगविजातोऽभवन्मुनिः १५ सतमाभाष्यराजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ॥ तोषयिष्याम्यहंक्षिप्रंयथातुष्टोभविष्यति १६ नाहंमिथ्यावचोब्रूयांस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा ॥ भवतोयदहंब्रूयांतत्कार्यमविशंकया १७ ॥ ॥ नहुषउवाच ॥ ॥ ब्रवीतुभगवान्मूल्यंमहर्षेःसदृशंभृगोः ॥ परित्रायस्वमामस्मद्विषयंचकुलंचमे १८ हन्याद्धिभगवान्क्रुद्धस्त्रैलोक्यमपिकेवलम् ॥ किंपुनर्मांतपोहीनंबाहुवीर्यपरायणम् १९ अगाधांभसिमग्नस्यसामात्यस्यसऋत्विजः ॥ प्लवोभवमहर्षेत्वंकुरुमूल्यविनिश्चयम् २० ॥ भीष्मउवाच ॥ नहुषस्यवचःश्रुत्वागविजातःप्रतापवान् ॥ उवाचहर्षयन्सर्वानमात्यान्पार्थिवंचतम् २१ अनर्घेयामहाराजद्विजावर्णेषुचोत्तमाः ॥ गावश्चपुरुषव्याघ्रगौर्मूल्यंपरिकल्प्यताम् २२ नहुषस्तुततःश्रुत्वामहर्षेर्वचनंनृप ॥ हर्षेणमहतायुक्तःसहामात्यपुरोहितः २३ अभिगम्यभृगोःपुत्रंच्यवनंसंशितव्रतम् ॥ इदंप्रोवाचनृपतेवाचासंतर्पयन्निव २४ ॥ नहुषउवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठविप्रर्षेगवाक्रीतोसिभार्गव ॥ एतन्मूल्यमहंमन्येतवधर्मभृतांवर २५ ॥ च्यवनउवाच ॥ उत्तिष्ठाम्येषराजेंद्रसम्यक्क्रीतोऽस्मितेनघ ॥ गोभिस्तुल्यंनपश्यामिधनंकिंचिदिहाच्युत २६ कीर्तनंश्रवणंदानंदर्शनंचापिपार्थिव ॥ गवांप्रशस्यतेवीरसर्वपापहरंशिवम् २७ गावोलक्ष्म्याःसदामूलंगोषुपाप्मानविद्यते ॥ अन्नमेवसदागावोदेवानांपरमंहविः २८ स्वाहाकारवषट्कारौगोषुनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ गावोयज्ञस्यनेत्र्योवैतथायज्ञस्यतामुखम् २९ अमृतंह्यव्ययंदिव्यंक्षरंतिचवहंतिच ॥ अमृतायतनंचैताःसर्वलोकनमस्कृताः ३०

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ ॥ इति अनुशासनप० नी० भा० एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

तेजसावपुषाचैवगावोवह्निसमाभुवि ॥ गावोहिसुमहत्तेजःप्राणिनांचसुखप्रदाः ३१ निविष्टंगोकुलंयत्रश्वासंमुंचतिनिर्भयम् ॥ विराजयतितंदेशंपापंचास्यापक
र्षति ३२ गावःस्वर्गस्यसोपानंगावःस्वर्गेपिपूजिताः ॥ गावःकामदुहोदेव्योनान्यत्किंचित्परंस्मृतम् ३३ इत्येतद्गोषुमेप्रोक्तंमाहात्म्यंभरतर्षभ ॥ गुणैकदेशव
चनंशक्यंपारायणंनतु ३४ ॥ ॥ निषादाऊचुः ॥ ॥ दर्शनंकथनंचैवसहास्माभिःकृतंमुने ॥ सतांसाप्तपदंमैत्रंप्रसादंनःकुरुप्रभो ३५ हवींषिसर्वाणियथाह्युपभुंक्ते
हुताशनः ॥ एवंत्वमपिधर्मात्मन्पुरुषाग्निःप्रतापवान् ३६ प्रसादयामहेविद्वन्भवंतंप्रणतावयम् ॥ अनुग्रहार्थमस्माकमियंगौःप्रतिगृह्यताम् ३७ ॥च्यवनउवाच॥
कृपणस्यचयच्चक्षुर्मुनेराशीविषस्यच ॥ नरंसमूलंदहतिकक्षमग्निरिवज्वलन् ३८ प्रतिगृह्णामिवोधेनुंकैवर्तामुक्तकिल्बिषाः ॥ दिवंगच्छतवैक्षिप्रंमत्स्यैःसहजलो
द्भवैः ३९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ततस्तस्यप्रभावात्तेमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ निषादास्तेनवाक्येनसहमत्स्यैर्दिवंययुः ४० ततःसराजानहुषोविस्मितः
प्रेक्ष्यधीवरान् ॥ आरोहमाणांस्त्रिदिवंमत्स्यांश्चभरतर्षभ ४१ ततस्तौगविजश्चैवच्यवनश्चभृगूद्वहः ॥ वराभ्यामनुरूपाभ्यांछंदयामासतुर्नृपम् ४२ ततोराजा
महावीर्योनहुषःपृथिवीपतिः ॥ परमित्यब्रवीत्प्रीतस्तदाभरतसत्तम ४३ ततोजग्राहधर्मेसस्थितिमिंद्रनिभोनृपः ॥ तथेतिचोदितःप्रीतस्तावृषीप्रत्यपूजयत् ४४
समाप्तदीक्षश्च्यवनस्ततोगच्छत्स्वमाश्रमम् ॥ गविजश्चमहातेजाःस्वमाश्रमपदंययौ ४५ निषादाश्चदिवंजग्मुस्तेचमत्स्याजनाधिप ॥ नहुषोऽपिवरंलब्ध्वाप्र
विवेशस्वकंपुरम् ४६ एतत्तेकथितंतातयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ दर्शनेयादृशःस्नेहःसंवासेवायुधिष्ठिर ४७ महाभाग्यंगवांचैवतथाधर्मविनिश्चयम् ॥ किंभूयः
कथ्यतांवीरकिंतेत्हृदिविवक्षितम् ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेप० दानधर्मेच्यवनोपाख्याने एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ संशयोमेमहाप्राज्ञसुमहान्सागरोपमः ॥ तंमेशृणुमहाबाहोश्रुत्वाव्याख्यातुमर्हसि १ कौतूहलंमेसुमहज्जामदग्न्यंप्रतिप्रभो ॥ रामं
धर्मभृतांश्रेष्ठंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि २ कथमेषसमुत्पन्नोरामःसत्यपराक्रमः ॥ कथंब्रह्मर्षिवंशोयंक्षत्रधर्माव्यजायत ३ तदस्यसंभवंराजन्निखिलेनानुकीर्तय ॥
कौशिकाच्चकथंवंशात्क्षत्राद्वैब्राह्मणोभवत् ४ अहोप्रभावःसुमहानासीद्वैसुमहात्मनः ॥ रामस्यचनरव्याघ्रविश्वामित्रस्यचैवहि ५ कथंपुत्रानतिक्रम्यतेषांनमृष्व
थाभवत् ॥ एषदोषःसुतान्हित्वातत्त्वंव्याख्यातुमर्हसि ६ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ च्यवनस्यचसंवादंकुशिकस्यचभारत ७ एतं
दोषंपुराहृष्ट्वाभार्गवश्च्यवनस्तदा ॥ आगामिनंमहाबुद्धिःस्ववंशेमुनिसत्तमः ८ निश्चित्यमनसासर्वंगुणदोषबलाबलम् ॥ दग्धुकामःकुलंसर्वंकुशिकानांतपोधनः ९ ॥६१॥

संशयोमेइत्यादिग्रंथस्यकुशिकवंशाद्ब्राह्मणपक्तिमतोवंशेदिव्याब्राह्मणाउत्पन्नाइत्यत्तात्पर्यं १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

च्यवनःसमनुप्राप्यकुशिकंवाक्यमब्रवीत् ॥ वस्तुमिच्छासमुत्पन्नात्वयासहममानघ १० ॥ कुशिकउवाच ॥ भगवन्सहधर्मोऽयंपंडितैरिहधार्यते ॥ प्रदानकाले
कन्यानामुच्यतेचसदाबुधैः ११ यत्तुतावदतिक्रांतंधर्मद्वारंतपोधन ॥ तत्कार्यंप्रकरिष्यामितदनुज्ञातुमर्हसि १२ ॥ भीष्मउवाच ॥ अथासनमुपादायच्यवनस्य
महामुनेः ॥ कुशिकोभार्ययासार्धमाजगामयतोमुनिः १३ प्रगृह्यराजाभृंगारंपाद्यमस्मैन्यवेदयत् ॥ कारयामाससर्वाश्चक्रियास्तस्यमहात्मनः १४ ततःसराजा
च्यवनंमधुपर्कंयथाविधि ॥ ग्राहयामासचाव्यग्रोमहात्मानियतव्रतः १५ सत्कृत्यतंतथाविप्रमिदंपुनरथाब्रवीत् ॥ भगवन्परवंतौस्वोब्रूहिकिंकरवावहे १६ यदि
राज्यंयदिधनंयदिगाःसंशितव्रत ॥ यज्ञदानानिचतथाब्रूहिसर्वंददामिते १७ इदंगृहमिदंराज्यमिदंधर्मासनंचते ॥ राजात्वमसिशाध्युर्वीमहंतुपरवांस्त्वयि १८
एवमुक्तेततोवाक्येच्यवनोभार्गवस्तदा ॥ कुशिकंप्रत्युवाचेदंमुदापरमयायुतः १९ नराज्यंकामयेराजन्नधनंनचयोषितः ॥ नचगानचवैदेशान्नयज्ञंश्रूयतामि
दम् २० नियमंकिंचिदारप्स्येयुवयोर्यदिरोचते ॥ परिचर्योस्मियत्ताभ्यांयुवाभ्यामविशंकया २१ एवमुक्तेतदातेनदंपतीतौजहर्षतुः ॥ प्रत्यब्रूतांचतमृषिमेवम
स्त्वितिभारत २२ अथतंकुशिकोहृष्टःप्रावेशयदनुत्तमम् ॥ गृहोद्देशंततस्तस्यदर्शनीयमदर्शयत् २३ इयंशय्याभगवतोयथाकाममिहोष्यताम् ॥ प्रयतिष्यावहे
प्रीतिमाहर्तुंतेतपोधन २४ अथसूर्योऽतिचक्रामतेषांसंवदतांतथा ॥ अथर्षिश्चोदयामासपानमन्नंतथैवच २५ तमपृच्छत्ततोराजाकुशिकःप्रणतस्तदा ॥
किमन्नजातमिष्टंतेकिमुपस्थापयाम्यहम् २६ ततःसपरयाप्रीत्याप्रत्युवाचनराधिपम् ॥ औपपत्तिकमाहारंप्रयच्छस्वेतिभारत २७ तद्वचःपूजयित्वातुतथे
त्याहसपार्थिवः ॥ यथोपपन्नमाहारंतस्मैप्रादाज्जनाधिप २८ ततःसभुक्त्वाभगवान्दंपतीप्राहधर्मवित् ॥ स्वप्तुमिच्छाम्यहंनिद्राबाधतेमामितिप्रभो २९
ततःशय्यागृहंप्राप्यभगवानृषिसत्तमः ॥ संविवेशनरेशस्तुसपत्नीकःस्थितोऽभवत् ३० नप्रबोध्योऽस्मिसंसुप्तइत्युवाचाथभार्गवः ॥ संवाहितव्यौमेपादौजागृतव्यं
चतेऽनिशम् ३१ अविशंकस्तुकुशिकस्तथेत्येवाहधर्मवित् ॥ नप्रबोधयतांतौचदंपतीरजनीक्षये ३२ यथादेशंमहर्षेस्तुशुश्रूषापरमौतदा ॥ बभूवतुर्महाराज
प्रयतावथदंपती ३३ ततःसभगवान्विप्रःसमादिश्यनराधिपम् ॥ सुष्वापैकेनपार्श्वेनदिवसानेकविंशतिम् ३४ सतुराजानिराहारःसभार्यःकुरुनंदन ॥ पर्यु
पासततंहृष्टश्च्यवनाराधनेरतः ३५ भार्गवस्तुसमुत्तस्थौस्वयमेवतपोधनः ॥ अकिंचिदुक्त्वातुगृहान्निश्चक्राममहातपाः ३६ तमन्वगच्छतांतौचक्षुधितौश्रम
कर्शितौ ॥ भार्यापतीमुनिश्रेष्ठस्तावेतौनावलोकयत् ३७ तयोस्तुप्रेक्षतोरेवभार्गवाणांकुलोद्वहः ॥ अंतर्हितोऽभूद्राजेंद्रततोराजाऽपतत्क्षितौ ३८

३९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ तस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

समुहूर्तंसमाश्वस्यसहदेव्यामहाद्युतिः ॥ पुनरन्वेषणेयत्नमकरोत्परमंतदा ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेच्यवन
कुशिकसंवादेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ तस्मिन्नंतर्हितेविप्रेराजाकिमकरोत्तदा ॥ भार्याचास्यमहाभागातन्मेब्रूहिपितामह १
॥ भीष्मउवाच ॥ अदृष्ट्वासमहीपालस्तमृषिंसहभार्यया ॥ परिश्रांतोनिववृतेव्रीडितोनष्टचेतनः २ सप्रविश्यपुरींदीनोनाभ्यभाषतकिंचन ॥ तदेवचिं
तयामासच्यवनस्यविचेष्टितम् ३ अथशून्येनमनसाप्रविश्यस्वगृहंनृपः ॥ ददर्शशयनेतस्मिन्शयानंभृगुनंदनम् ४ विस्मितौतमृषिंदृष्ट्वातदाश्चर्यंविचिं
त्यच ॥ दर्शनात्तस्यतुतदाविश्रांतौसंबभूवतुः ५ यथास्थानंचतौस्थित्वाभूयस्तंसंववाहतुः ॥ अथापरेणपार्श्वेनसुष्वापसमहामुनिः ६ तेनैवचसकालेन
प्रत्यबुद्ध्यतवीर्यवान् ॥ नचतौचक्रतुःकिंचिद्विकारंभयशंकितौ ७ प्रतिबुद्धस्तुसमुनिस्तौप्रोवाचविशांपते ॥ तैलाभ्यंगोदीयतांमेस्नास्येऽहमितिभारत ८
तौतथेतिप्रतिश्रुत्यक्षुधितौश्रमकर्शितौ ॥ शतपाकेनतैलेनमहार्हेणोपतस्थतुः ९ ततःसुखासीनमृषिंवाग्यतौसंववाहतुः ॥ नचपर्याप्तमित्याहभार्गवःसुम
हातपाः १० यदातौनिर्विकारौतुलक्षयामासभार्गवः ॥ ततउत्थायसहसास्नानशालांविवेशह ११ क्लृप्तमेवतुतत्रासीत्स्नानीयंपार्थिवोचितम् ॥ असत्कृत्य
चतत्सर्वंतत्रैवांतरधीयत १२ समुनिःपुनरेवाथनृपतेःपश्यतस्तदा ॥ नासूयांचक्रतुस्तौचदंपतीभरतर्षभ १३ अथस्नातःसभगवान्सिंहासनगतःप्रभुः ॥
दर्शयामासकुशिकंसभार्यंकुरुनंदनः १४ संहृष्टवदनोराजासभार्यःकुशिकोमुनिम् ॥ सिद्धमन्नमितिप्रह्वोनिर्विकारोन्यवेदयत् १५ आनीयतामितिमुनिस्तंचो
वाचनराधिपम् ॥ सराजासमुपाजह्रेतदन्नंसहभार्यया १६ मांसप्रकारान्विविधान्शाकानिविविधानिच ॥ वेसवारविकारांश्चपानकानिलघूनिच १७ रसालापू
पकांश्चित्रान्मोदकानथखांडवान् ॥ रसान्नानाप्रकारांश्चवन्यंचमुनिभोजनम् १८ फलानिचविचित्राणिराजभोज्यानिभूरिशः ॥ बदरेंगुदकाश्मर्यभल्लातकफला
निच १९ गृहस्थानांचयद्भोज्यंयच्चापिवनवासिनाम् ॥ सर्वमाहारयामासराजाशापभयात्ततः २० अथसर्वमुपन्यस्तमग्रतश्च्यवनस्यतत् ॥ ततःसर्वंस
मानीयतच्चशय्यासनंमुनिः २१ वस्त्रैःशुभैरवच्छाद्यभोजनोपस्करैःसह ॥ सर्वमादीपयामासच्यवनोभृगुनंदनः २२ नचतौचक्रतुःक्रोधंदंपतीसुमहामती ॥
तयोःसंप्रेक्षतोरेवपुनरंतर्हितोऽभवत् २३ तथैवचसराजर्षिस्तस्थौतांरजनींतदा ॥ सभार्योवाग्यतःश्रीमान्नचकोपंसमाविशत् २४ नित्यंसंस्कृतमन्नंतुवि
विधंराजवेश्मनि ॥ शयनानिचमुख्यानिपरिषेकाश्चपुष्कलाः २५ वस्त्रंचविविधाकारमभवत्समुपार्जितम् ॥ नशशाकततोद्रष्टुमंतरंच्यवनस्तदा २६
पुनरेवचविप्रर्षिःप्रोवाचकुशिकंनृपम् ॥ सभार्योमांरथेनाशुवहयत्रब्रवीम्यहम् २७ १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७

२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

तथेतिचप्राहनृपोनिर्विशंकस्तपोधनम् ॥ क्रीडारथोऽस्तुभगवन्नुतसांग्रामिकोरथः २८ इत्युक्तःसमुनीराज्ञातेनहृष्टेनतद्वचः ॥ च्यवनःप्रत्युवाचेदंहृष्टःपरपु
रंजयम् २९ सज्जीकुरुरथंक्षिप्रंयस्तेसांग्रामिकोमतः ॥ सायुधःसपताकश्चसशक्तीकनकयष्टिमान् ३० किंकिणीस्वननिर्घोषोयुक्तस्तोरणकल्पनैः ॥ जांबूनदनिब
द्धश्चपरमेषुशतान्वितः ३१ ततःसतंतथेत्युक्त्वाकल्पयित्वामहारथम् ॥ भार्यांवामेधुरितदाचात्मानंदक्षिणेतथा ३२ त्रिदंडंवज्रसूच्यग्रंप्रतोदंतत्रचादधत् ॥
सर्वमेतत्तथादत्वानृपोवाक्यमथाब्रवीत् ३३ भगवन्क्वरथोयातुब्रवीतुभृगुनंदन ॥ यत्रवक्ष्यसिविप्रर्षेतत्रयास्यतितेरथः ३४ एवमुक्तस्तुभगवान्प्रत्युवाचाथतं
नृपम् ॥ इतःप्रभृतियातव्यंपदकंपदकंशनैः ३५ श्रमोममयथानस्यात्तथामच्छंदचारिणौ ॥ सुसुखंचैववोढव्योजनःसर्वश्चपश्यतु ३६ नोत्सार्याःपथिकाःके
चित्तेभ्योदास्येवसुह्यहं ॥ ब्राह्मणेभ्यश्चयेकामानर्थयिष्यंतिमांपथि ३७ सर्वान्दास्याम्यशेषेणधनंरत्नानिचैवहि ॥ क्रियतांनिखिलेनैतन्माविचारयपार्थिव
३८ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजाभृत्यांस्तथाऽब्रवीत् ॥ यद्यद्ब्रूयान्मुनिस्तत्तत्सर्वंदेयमशंकितैः ३९ ततोरत्नान्यनेकानिस्त्रियोयुग्यमजाविकम् ॥ कृताकृतंचकन
कंगजेंद्राश्चाचलोपमाः ४० अन्वगच्छंततमृषिंराजामात्याश्चसर्वशः ॥ हाहाभूतंचतत्सर्वमासीन्नगरमार्तवत् ४१ तौतीक्ष्णाग्रेणसहसाप्रतोदेनप्रतोदितौ ॥
पृष्ठेविद्धौकटेचैवनिर्विकारौतमूहतुः ४२ वेपमानौनिराहारौपंचाशद्रात्रकर्शितौ ॥ कथंचिदूहतुर्वीरौदंपतीतंरथोत्तमम् ४३ बहुशोभृशविद्धौतौस्रवंतौक्षतो
द्भवम् ॥ ददृशातेमहाराजपुष्पिताविवकिंशुकौ ४४ तौदृष्ट्वापौरवर्गस्तुभृशंशोकसमाकुलः ॥ अभिशापभयत्रस्तोनचकिंचिदुवाचह ४५ द्वंद्वशश्चाब्रुवन्सर्वेप
श्यध्वंतपसोबलम् ॥ क्रुद्धाअपिमुनिश्रेष्ठंवीक्षितुंनेहशक्नुमः ४६ अहोभगवतोवीर्यंमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ राज्ञश्चापिसभार्यस्यधैर्यंपश्यतयादृशम् ४७ श्रांता
वपिहिकृच्छ्रेणरथमेनंसमूहतुः ॥ नचैतयोर्विकारंवैददर्शभृगुनंदनः ४८ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःसनिर्विकारौतुदृष्ट्वाभृगुकुलोद्वहम् ॥ वसुविश्राणयामासयथावै
श्रवणस्तथा ४९ तत्रापिराजाप्रीतात्मायथादिष्टमथाकरोत् ॥ ततोऽस्यभगवान्प्रीतोबभूवमुनिसत्तमः ५० अवतीर्यरथश्रेष्ठाद्दंपतीतौमुमोचह ॥ विमोच्यचैतौ
विधिवत्ततोवाक्यमुवाचह ५१ स्निग्धगंभीरयावाचाभार्गवःसुप्रसन्नया ॥ ददानिवांवरंश्रेष्ठंतंब्रूतामितिभारत ५२ सुकुमारौचतौविद्धौकराभ्यांमुनि
सत्तमः ॥ पस्पर्शामृतकल्पाभ्यांस्नेहाद्भरतसत्तम ५३ अथाब्रवीन्नृपोवाक्यंश्रमोनास्त्यावयोरिह ॥ विश्रांतौचप्रभावात्तेऊचतुस्तौतुभार्गवम् ५४ अथतौभग
वान्प्राहप्रहृष्टश्च्यवनस्तदा ॥ नवृथाव्याहृतंपूर्वंयन्मयातद्भविष्यति ५५ रमणीयःसमुद्देशोगंगातीरमिदंशुभम् ॥ किंचित्कालंव्रतपरोनिवत्स्यामीहपार्थिव ५६
गम्यतांस्वपुरंपुत्रविश्रांतःपुनरेष्यसि ॥ इहस्थंमांसभार्यस्त्वंद्रष्टासिश्वोनराधिप ॥ नचमन्युस्त्वयाकार्यःश्रेयस्तेसमुपस्थितम् ५७

यत्कांक्षितंहृदिस्थंतेतत्सर्वंहिभविष्यति ॥ इत्येवमुक्तःकुशिकःप्रहृष्टेनांतरात्मना ५८ प्रोवाचमुनिशार्दूलमिदंवचनमर्थवत् ॥ नमेमन्युर्महाभागपूतौ
स्वोभगवंस्त्वया ५९ संवृत्तौयौवनस्थौस्वोवपुष्मंतौबलान्वितौ ॥ प्रतोदेनव्रणायेमेसभार्यस्यत्वयाकृताः ६० तान्नपश्यामिगात्रेषुस्वस्थोऽस्मिसहभार्यया ॥
इमांचदेवींपश्यामिवपुषाऽप्सरसोपमाम् ६१ श्रियापरमयायुक्तातथादृष्टापुरामया ॥ तवप्रसादसंवृत्तमिदंसर्वंमहामुने ६२ नैतच्चित्रंतुभगवंस्त्वयिसत्यप
राक्रम ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचैनंकुशिकंच्यवनस्तदा ६३ आगच्छेथाःसभार्यश्चत्वमिहेतिनराधिप ॥ इत्युक्तःसमनुज्ञातोराजर्षिरभिवाद्यतम् ६४ प्रययौवपुषा
युक्तोनगरंदेवराजवत् ॥ ततएनमुपाजग्मुरमात्याःसपुरोहिताः ६५ बलस्थागणिकायुक्ताःसर्वाःप्रकृतयस्तथा ॥ तैर्वृतःकुशिकोराजाश्रियापरमयाज्वलन्
६६ प्रविवेशपुरंहृष्टःपूज्यमानोऽथबंदिभिः ॥ ततःप्रविश्यनगरंकृत्वापौर्वाह्णिकीःक्रियाः ॥ भुक्त्वासभार्योरजनीमुवाससमहाद्युतिः ६७ ततस्तुतौनवमभि
वीक्ष्ययौवनंपरस्परंविगतरुजाविवामरौ ॥ ननंदतुःशयनगतौवपुर्धरौश्रियायुतौद्विजवरदत्तयातदा ६८ अथाप्यृषिर्भृगुकुलकीर्तिवर्धनस्तपोधनोवनमभि
राममृद्धिमत् ॥ मनीषयाबहुविधरत्नभूषितंससर्जयन्नपुरिशतक्रतोरपि ६९ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेप० दानधर्मेच्यवनकुशि
कसंवादेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःसराजाराव्यंतेप्रतिबुद्धोमहामनाः ॥ कृतपूर्वाह्णिकःप्रायात्सभार्यस्तद्वनंप्रति १
ततोददर्शनृपतिःप्रासादंसर्वकांचनम् ॥ मणिस्तंभसहस्राढ्यंगंधर्वनगरोपमम् ॥ तत्रदिव्यानभिप्रायान्ददर्शकुशिकस्तदा २ पर्वतान्रूप्यसानूंश्चनलि
नीश्चसपंकजाः ॥ चित्रशालाश्चविविधास्तोरणानिचभारत ॥ शाद्वलोपचितांभूमिंतथाकांचनकुट्टिमाम् ३ सहकारान्प्रफुल्लांश्चकेतकोद्दालकान्वरान् ॥
अशोकान्सहकुंदांश्चफुल्लांश्चैवातिमुक्तकान् ४ चंपकांस्तिलकान्भव्यान्पनसान्वंजुलानपि ॥ पुष्पितान्कर्णिकारांश्चतत्रतत्रददर्शह ५ श्यामान्वारणपुष्पांश्चत
थाऽष्टपदिकालताः ॥ तत्रतत्रपरिक्लृप्तादददर्शसमहीपतिः ६ रम्यान्पद्मोत्पलधरान्सर्वर्तुकुसुमांस्तथा ॥ विमानप्रतिमांश्चापिप्रासादान्शैलसन्निभान् ७
शीतलानिचतोयानिक्वचिदुष्णानिभारत ॥ आसनानिविचित्राणिशयनप्रवराणिच ८ पर्यंकान्रत्नसौवर्णान्पराध्यास्तरणावृतान् ॥ भक्ष्यंभोज्यमनंतंचतत्र
तत्रोपकल्पितम् ९ वाणीवादाञ्छुकांश्चैवसारिकान्भृंगराजकान् ॥ कोकिलाञ्छतपत्रांश्चसकोयष्टिककुकुभान् १० मयूरान्कुक्कुटांश्चापिदात्यूहान्जीवजीवकान् ॥
चकोरान्वानरान्हंसान्सारसांश्चक्रसाह्वयान् ११ समंततःप्रमुदितान्ददर्शसुमनोहरान् ॥ क्वचिदप्सरसांसंघान्गंधर्वाणांचपार्थिव १२ कांताभिरपरांस्तत्रप ॥७१॥
रिष्वक्तान्ददर्शह ॥ नददर्शचतान्भूयोददर्शचपुनर्नृपः १३ गीतध्वनिंसुमधुरंतथैवाऽध्यापनध्वनिम् ॥ हंसान्सुमधुरांश्चापितत्रशुश्रावपार्थिवः १४

तंदृष्ट्वाऽत्यद्भुतंराजामनसाचिंतयत्तदा ॥ स्वप्नोयंचित्तविभ्रंशउताहोसत्यमेवतु १५ अहोसहशरीरेणप्राप्तोस्मिपरमांगतिम् ॥ उत्तरान्वाकुरून्पुण्यानथवाप्यम
रावतीम् १६ किंचेदंमहदाश्चर्यंसंपश्यामीत्यचिंतयत् ॥ एवंसंचिंतयन्नेवददर्शमुनिपुंगवम् १७ तस्मिन्विमानेसौवर्णेमणिस्तंभसमाकुले ॥ महार्हेशयनेदिव्येश
यानंभृगुनंदनम् १८ तमभ्ययात्प्रहर्षेणनरेंद्रःसहभार्यया ॥ अंतर्हितस्ततोभूयश्च्यवनःशयनंचतत् १९ ततोऽन्यस्मिन्वनोद्देशेपुनरेवददर्शतम् ॥ कौश्यांबृस्यां
समासीनंजपमानंमहाव्रतम् २० एवंयोगबलाद्विप्रोमोहयामासपार्थिवम् ॥ क्षणेनतद्वनंचैवतेचैवाप्सरसांगणाः २१ गंधर्वाःपादपाश्चैवसर्वमंतरधीयत ॥ निःश
ब्दमभवच्चापिगंगाकूलंपुनर्नृप २२ कुशवल्मीकभूयिष्ठंबभूवचयथापुरा ॥ ततःसराजाकुशिकःसभार्यस्तेनकर्मणा २३ विस्मयंपरमंप्राप्तस्तदृष्ट्वामहदद्भुतम् ॥
ततःप्रोवाचकुशिकोभार्यांहर्षसमन्वितः २४ पश्यभद्रेयथाभावाश्चित्रादृष्टाःसुदुर्लभाः ॥ प्रसादाद्भृगुमुख्यस्यकिमन्यत्रतपोबलात् २५ तपसातदवाप्यंहियत्तु
शक्यंमनोरथैः ॥ त्रैलोक्यराज्यादपिहितपएवविशिष्यते २६ तपसाहिसुतप्तेनशक्योमोक्षस्तपोबलात् ॥ अहोप्रभावोब्रह्मर्षेश्च्यवनस्यमहात्मनः २७ इच्छ
न्नेषतपोवीर्यादन्याँल्लोकान्सृजेदपि ॥ ब्राह्मणाएवजायेरन्पुण्यवाग्बुद्धिकर्मणः २८ उत्सहेदिहकृत्वैवकोऽन्योवैच्यवनादृते ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभंलोकेराज्यंहिसुलभंनरैः
२९ ब्राह्मण्यस्यप्रभावाद्धिरथेयुक्तौस्वधुर्यवत् ॥ इत्येवंचिंतयानःसविदितश्च्यवनस्यवै ३० संप्रेक्ष्योवाचनृपतिंक्षिप्रमागम्यतामिति ॥ इत्युक्तःसहभार्यस्तुसो
ऽभ्यगच्छन्महामुनिम् ३१ शिरसावंदनीयंतमवंदतचपार्थिवः ॥ तस्याशिषःप्रयुज्याथसमुनिस्तंनराधिपम् ॥ निषीदेत्यब्रवीद्धीमान्सांत्वयन्पुरुषर्षभः ३२ ततः
प्रकृतिमापन्नोभार्गवोनृपतेनृपम् ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचातर्पयन्निवभारत ३३ राजन्सम्यग्जितानीहपंचपंचस्वयंत्वया ॥ मनःषष्ठानींद्रियाणिकृच्छ्रान्मुक्तो
ऽसितेनवै ३४ सम्यगाराधितःपुत्रत्वयाप्रवदतांवर ॥ नहितेवृजिनंकिंचित्सुसूक्ष्ममपिविद्यते ३५ अनुजानीहिमांराजन्गमिष्यामियथागतम् ॥ प्रीतोस्मितव
राजेंद्रवरश्चप्रतिगृह्यताम् ३६ ॥ ॥ कुशिकउवाच ॥ ॥ अग्निमध्येगतेनेवभगवन्सन्निधौमया ॥ वर्तितंभृगुशार्दूलयन्नदग्धोऽस्मितद्वहु ३७ एषएववरो
मुख्यःप्राप्तोमेभृगुनंदन ॥ यत्प्रीतोसिमयाब्रह्मन्कुलंत्रातंचमेऽनघ ३८ एषमेऽनुग्रहोविप्रजीवितेचप्रयोजनम् ॥ एतद्राज्यफलंचैवतपसश्चफलंमम ३९
यदित्वंप्रीतिमान्विप्रमयिवैभृगुनंदन ॥ अस्तिमेसंशयःकश्चित्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप०
दानधर्मेच्यवनकुशिकसंवादेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ च्यवनउवाच ॥ ॥ वरश्चगृह्यतांमत्तोयश्चतेसंशयोहृदि ॥ तंप्रब्रूहिनरश्रेष्ठसर्वंसंपादया
मिते १ ॥ ॥ कुशिकउवाच ॥ ॥ यदिप्रीतोऽसिभगवंस्ततोमेवदभार्गव ॥ कारणंश्रोतुमिच्छामिमद्गृहेवासकारितम् २

१ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

शयनंचैकपार्श्वेनदिवसानेकविंशतिम् ॥ अकिंचिदुक्त्वागमनंबहिश्चमुनिपुंगव ३ अंतर्धानमकस्माच्चपुनरेवचदर्शनम् ॥ पुनश्चशयनंविप्रदिवसानेकविंशतिम् ४
तैलाभ्यक्तस्यगमनंभोजनंचगृहेमम ॥ समुपानीयविविधंयद्दग्धंजातवेदसा ५ निर्याणंचरथेनाशुसहसायत्कृतंत्वया ॥ धनानांचविसर्गस्यवनस्यापिचदर्शनम् ६
प्रासादानांबहूनांचकांचनानांमहामुने ॥ मणिविद्रुमपादानांपर्यंकाणांचदर्शनम् ७ पुनश्चादर्शनंतस्यश्रोतुमिच्छामिकारणम् ॥ अतीवह्यत्रमुह्यामिचिंतयानो
भृगूद्वह ८ नचैवात्राधिगच्छामिसर्वस्यास्यविनिश्चयम् ॥ एतदिच्छामिकार्त्स्न्येनसत्यंश्रोतुंतपोधन ९ ॥ ॥ च्यवनउवाच ॥ ॥ शृणुसर्वमशेषेणयदिदं
येनहेतुना ॥ नहिशक्यमनाख्यातुमेवंपृष्टेनपार्थिव १० पितामहस्यवदतःपुरादेवसमागमे ॥ श्रुतवानस्मियद्राजंस्तन्मेनिगदतःशृणु ११ ब्रह्मक्षत्रविरोधेनभ
विताकुलसंकरः ॥ पौत्रस्तेभविताराजंस्तेजोवीर्यसमन्वितः १२ ततस्तेकुलनाशार्थमहंत्वांसमुपागतः ॥ चिकीर्षन्कुशिकोच्छेदंसंदिधक्षुःकुलंतव १३ ततो
ऽहमागम्यपुरेत्वामवोचंमहीपते ॥ नियमंकंचिदारप्स्येशुश्रूषाक्रियतामिति १४ नचतेदुष्कृतंकिंचिदहमासादयंगृहे ॥ तेनजीवसिराजर्षेनभवेथास्त्वमन्यथा
१५ एवंबुद्धिंसमास्थायदिवसानेकविंशतिम् ॥ सुप्तोऽस्मियदिमांकश्चिद्बोधयेदितिपार्थिव १६ यदात्वयासभार्येणसंसुप्तोनप्रबोधितः ॥ अहंतदैवतेप्रीतोमनसा
राजसत्तम १७ उत्थायचास्मिनिष्क्रांतोयदिमांत्वंमहीपते ॥ पृच्छेःक्वयास्यसीत्येवंशपेयंत्वामितिप्रभो १८ अंतर्हितःपुनश्चास्मिपुनरेवचतेगृहे ॥ योगमास्था
यसंसुप्तोदिवसानेकविंशतिम् १९ क्षुधितौमामसूयेथांश्रमाद्वेतिनराधिप ॥ एवंबुद्धिंसमास्थायकर्शितौवांक्षुधामया २० नचतेऽभूत्सुसूक्ष्मोऽपिमन्युर्मनसिपा
र्थिव ॥ सभार्यस्यनरश्रेष्ठतेनतेप्रीतिमानहम् २१ भोजनंचसमानाय्ययत्तदादीपितंमया ॥ क्रुद्धयेथायदिमात्सर्यादितितन्मर्षितंचमे २२ ततोऽहंरथमारुह्य
त्वामवोचंनराधिप ॥ सभार्योमांवहस्वेतितच्चत्वंकृतवांस्तथा २३ अविशंकोनरपतेप्रीतोऽहंचापितेनह ॥ धनोत्सर्गेऽपिचकृतेनत्वांक्रोधःप्रधर्षयत् २४ ततःप्री
तेनतेराजन्पुनरेतत्कृतंतव ॥ सभार्यस्यवनंभूयस्तद्विद्धिमनुजाधिप २५ प्रीत्यर्थंतवचैतन्मेस्वर्गसंदर्शनंकृतम् ॥ यत्तेवनेस्मिन्नृपतेदृष्टंदिव्यंनिदर्शनम् २६
स्वर्गोद्देशस्त्वयाराजन्सशरीरेणपार्थिव ॥ मुहूर्तमनुभूतोसौसभार्येणनृपोत्तम २७ निदर्शनार्थंतपसोधर्मस्यचनराधिप ॥ तत्रयाऽऽसीत्स्पृहाराजंस्तच्चापिवि
दितंमया २८ ब्राह्मण्यंकांक्षसेहित्वंतपश्चपृथिवीपते ॥ अवमन्यनरेंद्रत्वं देवेंद्रत्वंचपार्थिव २९ एवमेतद्यथाऽऽत्थत्वंब्राह्मण्यंतातदुर्लभम् ॥ ब्राह्मणेसतिच
र्षित्वमृषित्वेचतपस्विता ३० भविष्यत्येषतेकामःकुशिकात्कौशिकोद्विजः ॥ तृतीयंपुरुषंतुभ्यंब्राह्मणत्वंगमिष्यति ३१ वंशस्तेपार्थिवश्रेष्ठभृगूणामेव ॥७२॥
तेजसा ॥ पौत्रस्तेभविताविप्रतपस्वीपावकद्युतिः ३२

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ अवश्यमिति ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

यःसदेवमनुष्याणांभयमुत्पादयिष्यति ॥ त्रयाणामेवलोकानांसत्यमेतद्ब्रवीमिते ३३ वरंगृहाणराजर्षेयत्तेमनसिवर्तते ॥ तीर्थयात्रांगमिष्यामिपुराकालोऽभिव
र्तते ३४ ॥ कुशिकउवाच ॥ एषएववरोमेऽद्ययस्त्वंप्रीतोमहामुने ॥ भवत्वेतद्यथाऽऽत्थत्वंभवेत्पौत्रोममानघ ३५ ब्राह्मण्यंमेकुलस्यास्तुभगवन्नेषमेवरः ॥ पुन
श्चाख्यातुमिच्छामिभगवन्विस्तरेणवै ३६ कथमेष्यतिविप्रत्वंकुलंमेभृगुनंदन ॥ कश्चासौभविताबंधुर्ममकश्चापिसंमतः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप
र्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेच्यवनकुशिकसंवादेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ च्यवनउवाच ॥ अवश्यंकथनीयंमेतवैतन्नरपुंगव ॥ यदर्थंत्वाहमुच्छेत्तुं
संप्राप्तोमनुजाधिप १ भृगूणांक्षत्रियायाज्यानित्यमेतज्जनाधिप ॥ तेचभेदंगमिष्यंतिदैवयुक्तेनहेतुना २ क्षत्रियाश्चभृगून्सर्वान्वधिष्यंतिनराधिप ॥ आगर्भाद
नुकृंतंतोदैवदंडनिपीडिताः ३ ततउत्पत्स्यतेऽस्माकंकुलेगोत्रविवर्धनः ॥ ऊर्वोनाममहातेजाज्वलनार्कसमद्युतिः ४ सत्रैलोक्यविनाशायकोपाग्निंजनयिष्यति ॥
महींसपर्वतवनांयःकरिष्यतिभस्मसात् ५ कंचित्कालंतुवह्निंचसएवशमयिष्यति ॥ समुद्रेवडवावक्त्रेप्रक्षिप्यमुनिसत्तमः ६ पुत्रंतस्यमहाराजऋचीकंभृगुनंदनम् ॥
साक्षात्कृत्स्नोधनुर्वेदःसमुपस्थास्यतेऽनघ ७ क्षत्रियाणामभावायदैवयुक्तेनहेतुना ॥ सतुतंप्रतिगृह्यैवपुत्रेसंक्रामयिष्यति ८ जमदग्नौमहाभागेतपसाभावितात्मनि॥
सचापिभृगुशार्दूलस्तंवेदंधारयिष्यति ९ कुलात्तुतवधर्मात्मन्कन्यांसोऽधिगमिष्यति ॥ उद्भावनार्थंभवतोवंशस्यभरतर्षभ १० गाधेर्दुहितरंप्राप्यपौत्रींतवमहा
तपाः ॥ ब्राह्मणंक्षत्रधर्माणंपुत्रमुत्पादयिष्यति ११ क्षत्रियंविप्रकर्माणंबृहस्पतिमिवौजसा ॥ विश्वामित्रंतवकुलेगाधेःपुत्रंसुधार्मिकम् १२ तपसामहतायुक्तंप्रदा
स्यतिमहाद्युते ॥ स्त्रियौतुकारणंतत्रपरिवर्तेभविष्यतः १३ पितामहनियोगाद्वैनान्यथैतद्भविष्यति ॥ तृतीयेपुरुषेतुभ्यंब्राह्मणत्वमुपैष्यति ॥ भवितात्वंचसंबंधी
भृगूणांभावितात्मनाम् १४ ॥ भीष्मउवाच ॥ कुशिकस्तुमुनेर्वाक्यंच्यवनस्यमहात्मनः ॥ श्रुत्वाहृष्टोऽभवद्राजावाक्यंचेदमुवाचह १५ एवमस्त्वितिधर्मात्मा
तदाभरतसत्तम ॥ च्यवनस्तुमहातेजाःपुनरेवनराधिपम् १६ वरार्थंचोदयामासतमुवाचसपार्थिवः ॥ बाढमेवंकरिष्यामिकामंत्वत्तोमहामुने १७ ब्रह्मभूतं
कुलंमेऽस्तुधर्मेचास्यमनोभवेत् १८ एवमुक्तस्तथेत्येवंप्रत्युक्त्वाच्यवनोमुनिः ॥ अभ्यनुज्ञायनृपतिंतीर्थयात्रांययौतदा १९ एतत्तेकथितंसर्वमशेषेणमयानृप ॥
भृगूणांकुशिकानांचअभिसंबंधकारणम् २० यथोक्तमृषिणाचापितदातदभवन्नृप ॥ जन्मरामस्यचमुनेर्विश्वामित्रस्यचैवहि ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेच्यवनकुशिकसंवादेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० आख्यायिकातात्पर्यंसंगृह्णाति यथोक्तमिति ब्राह्मणस्यापिरामस्यक्रौर्यंक्षत्रियस्यापिविश्वामित्रस्यब्राह्मण्यमितिवैपरीत्यंप्राकृतऋषिसं
कल्पानुसारादेवनत्वन्यथास्वभावविपर्ययोऽस्तीतिभावः ॥ २१ ॥ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

एवंब्राह्मणत्वस्यातिश्रेष्ठत्वेऽपिदौर्लभ्यंक्षत्रियधर्मस्यहिंस्रत्वेनस्वस्यनिंद्यत्वंमन्वानःशंकते मुह्यामीत्यादिना त्वदुक्तंनिशम्यतस्यतात्पर्यंचिंतयानः१।२।३।४।५। ६वीरधर्मस्यश्रैष्ठ्यंविवक्षुस्तपआदी नांतावत्प्राशस्त्यंदर्शयन्भीष्मउवाच रहस्यमित्यादिना यागतिःफलं येनसाधनेन प्रेत्यभावेमरणानंतरं ७।८।९ मानेनजगदाज्ञाकारीभवतीत्यर्थः जीवितमायुः १०।११ ।१२ क्रतुंप्रजापतिं प्रा

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मुह्यामिवनिशम्याद्यचिंतयानःपुनःपुनः ॥ हीनांपार्थिवसंघातैःश्रीमद्भिःपृथिवीमिमाम् १ प्राप्यराज्यानिशतशोमहींजित्वाऽथभारत ॥ को टिशःपुरुषान्हत्वापरितप्येपितामह २ काऽनुतासांवरस्त्रीणांसमवस्थाभविष्यति ॥ याहीनाःपतिभिःपुत्रैर्मातुलैर्भ्रातृभिस्तथा ३ वयंहितान्कुरून्हत्वाज्ञातींश्चसु हृदोऽपिवा ॥ अवाक्शीर्षाःपतिष्यामोनरकेनात्रसंशयः ४शरीरंयोक्तुमिच्छामितपसोग्रेणभारत ॥ उपदिष्टमिहेच्छामितत्त्वतोऽहंविशांपते५ ॥वैशंपायनउवाच॥ युधिष्ठिरस्यतद्वाक्यंश्रुत्वाभीष्मोमहामनाः ॥ परीक्ष्यनिपुणंबुद्ध्यायुधिष्ठिरमभाषत ६ रहस्यमद्भुतंचैवशृणुवक्ष्यामियत्त्वयि ॥ यागतिःप्राप्यतेयेनप्रेत्यभावे विशांपते ७ तपसाप्राप्यतेस्वर्गस्तपसाप्राप्यतेयशः ॥ आयुःप्रकर्षोभोगाश्चलभ्यंतेतपसाविभो ८ ज्ञानंविज्ञानमारोग्यंरूपंसंपत्तथैवच ॥ सौभाग्यंचैवतपसा प्राप्यतेभरतर्षभ ९ धनंप्राप्नोतितपसामौनेनाज्ञांप्रयच्छति ॥ उपभोगांस्तुदानेनब्रह्मचर्येणजीवितम् १० अहिंसायाःफलंरूपंदीक्षायाजन्मवैकुले ॥ फलमूला शिनांराज्यंस्वर्गःपर्णाशिनांभवेत् ११ पयोभक्षोदिवंयातिदानेनद्रविणाधिकः ॥ गुरुशुश्रूषयाविद्यानित्यश्राद्धेनसंततिः १२ गवाढ्यःशाकदीक्षाभिःस्वर्गमाहुस्तृ णाशिनाम् ॥ स्त्रियस्त्रिषवणंस्नात्वावायुंपीत्वाक्रतुंलभेत् १३ नित्यस्नायीभवेद्दक्षःसंध्येतुद्वेजपन्द्विजः ॥ मरुंसाधयतोराजन्नाकपृष्ठमनाशके १४ स्थंडिलेशय मानानांगृहाणिशयनानिच ॥ चीरवल्कलवासोभिर्वासांस्याभरणानिच १५ शय्यासनानियानानियोगयुक्तेतपोधने ॥ अग्निप्रवेशेनियतंब्रह्मलोकेमहीयते १६ रसानांप्रतिसंहारात्सौभाग्यमिहविंदति ॥ आमिषप्रतिसंहारात्प्रजाह्यायुष्मतीभवेत् १७ उदवासंवसेद्यस्तुसनराधिपतिर्भवेत् ॥ सत्यवादीनरश्रेष्ठदैवतैःसहमो दते १८ कीर्तिर्भवतिदानेनतथाऽऽरोग्यमहिंसया ॥ द्विजशुश्रूषयाराज्यंद्विजत्वंचापिपुष्कलम् १९ पानीयस्यप्रदानेनकीर्तिर्भवतिशाश्वती ॥ अन्नस्यतुप्र दानेनतृप्यंतेकामभोगतः २० सांत्वदःसर्वभूतानांसर्वशोकैर्विमुच्यते ॥ देवशुश्रूषयाराज्यंदिव्यंरूपंनियच्छति २१ दीपालोकप्रदानेनचक्षुष्मान्भवतेनरः ॥ प्रेक्षणीयप्रदानेनस्मृतिंमेधांचविंदति २२ गंधमाल्यप्रदानेनकीर्तिर्भवतिपुष्कला ॥ केशश्मश्रुधारयतामग्र्याभवतिसंततिः २३ उपवासंचदीक्षांचअभिषेकंचपा र्थिव ॥ कृत्वाद्वादशवर्षाणिवीरस्थानाद्विशिष्यते २४ दासीदासमलंकारान्क्षेत्राणिचगृहाणिच ॥ ब्रह्मदेयांसुतांदत्वाप्राप्नोतिमनुजर्षभ २५ क्रतुभिश्चोपवासैश्चत्रि दिवंयातिभारत ॥ लभतेचशिवंज्ञानंफलपुष्पप्रदोनरः २६ सुवर्णशृंगैस्तुविराजितानांगवांसहस्रस्यनरःप्रदानात् ॥ प्राप्नोतिपुण्यंदिविदेवलोकमित्येवमाहुर्दिवि देवसंघाः २७

णायामैःप्रजापतिलोकंप्राप्नोतीत्यर्थः १३ दक्षोऽपिप्रजापतिविशेषः मरुमनुदकं अनाशकमनाहारः १४ । १५ ।१६ प्रतिसंहारास्त्यागात् १७ । १८ । १९ । २० ।२१।२२।२३ उपवासःसर्वभोगत्यागः दीक्षाजपादिनियमस्वीकारः अभिषेकस्त्रिषवणंस्नानं त्रयाणांसमुच्चयः २४ । २५ शिवंबंधविच्छेदहेतुर्ज्ञानं फलपुष्पादिनापरमेश्वराराधनात्प्राप्यतइत्यर्थः २६ । २७ २८ । २९ । [illegible] ३१ । ३२ नैवेशिकंगृहोपस्करंशय्यादि ३३ । ३४ उपानहेत्वर्दतरवमार्ष ३५ । ३६ । ३७ । ३८ अधिष्ठानवरंध्रुवपदं ३९ पक्षवर्तीमहाकुलोद्भवा तात्पर्यमाह पितामहस्येति अनवरःसमानः यस्मात्पितामहात् ४१ तस्येति यज्ञादिष्वरुचिर्वीरमार्गेचापेक्षांलेभेइत्यर्थः ४२ । ४३ । ४४ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे

प्रयच्छतेयःकपिलांसवत्सांकांस्योपदोहांकनकाग्रशृंगीम् ॥ तैस्तैर्गुणैःकामदुहास्यभूत्वानरंप्रदातारमुपैतिसागौः २८ यावंतिरोमाणिभवंतिधेन्वास्ताव त्कालंप्राप्यसगोप्रदानात् ॥ पुत्रांश्चपौत्रांश्चकुलंचसर्वमासप्तमंतारयतेपरत्र २९ सदक्षिणांकांचनचारुशृंगींकांस्योपदोहांद्रविणोत्तरीयाम् ॥ धेनुंतिलानां ददतोद्विजायलोकावसूनांसुलभाभवंति ३० स्वकर्मभिर्मानवंसंनिरुद्धंतीव्रांधकारेनरकेपतंतम् ॥ महार्णवेनौरिववायुयुक्तादानंगवांतारयतेपरत्र ३१ योब्रह्म देयांतुददातिकन्यांभूमिप्रदानंचकरोतिविप्रे ॥ ददातिचान्नंविधिवच्चयश्चसलोकमाप्नोतिपुरंदरस्य ३२ नैवेशिकंसर्वगुणोपपन्नंददातिवैयस्तुनरोद्विजाय ॥ स्वाध्यायचारित्र्यगुणान्वितायतस्यापिलोकाःकुरुषूत्तरेषु ३३ धुर्यप्रदानेनगवांतथवैलोकानवाप्नोतिनरोवसूनाम् ॥ स्वर्गायचाहुस्तुहिरण्यदानंततोवि शिष्टंकनकप्रदानम् ३४ छत्रप्रदानेनगृहंवरिष्ठंयानंतथोपानहसंप्रदाने ॥ वस्त्रप्रदानेनफलंस्वरूपंगंधप्रदानात्सुरभिर्नरःस्यात् ३५ पुष्पोपगंवाऽथफलोपगं वायःपादपंस्पर्शयतेद्विजाय ॥ सश्रीकमृद्धंबहुरत्नपूर्णंलभत्ययत्नोपगतंगृहंवै ३६ भक्ष्यान्नपानीयरसप्रदातासर्वान्समाप्नोतिरसान्प्रकामम् ॥ प्रतिश्रयाच्छा दनसंप्रदाताप्राप्नोतितान्येवनसंशयोऽत्र ३७ स्रग्धूपगंधाननुलेपनानिस्नानानिमाल्यानिचमानवोयः ॥ दद्याद्द्विजेभ्यःसभवेदरोगस्तथाभिरूपश्चनरेंद्रलोके ३८ बीजैरशून्यंशयनैरुपेतंदद्याद्गृहंयःपुरुषोद्विजाय ॥ पुण्याभिरामंबहुरत्नपूर्णंलभत्यधिष्ठानवरंसराजन् ३९ सुगंधचित्रास्तरणोपधानंदद्यान्नरोयःशयनं द्विजाय ॥ रूपान्वितांपक्षवतींमनोज्ञांभार्यामयत्नोपगतांलभेत्सः ४० पितामहस्यानवरोवीरशायीभवेन्नरः ॥ नाधिकंविद्यतेयस्मादित्याहुःपरमर्षयः ४१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रीतात्माकुरुनंदनः ॥ नाश्रमेरोचयद्वासंवीरमार्गाभिकांक्षया ४२ ततोऽयुधिष्ठिरःप्राहपांडवान्पुरुषर्षभ ॥ पितामहस्ययद्वाक्यंतद्वोरोचत्विति प्रभुः ४३ ततस्तुपांडवाःसर्वेद्रौपदीचयशस्विनी ॥ युधिष्ठिरस्यतद्वाक्यंबाढमित्यभ्यपूजयन् ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आरामाणांतडागानांयत्फलंकुरुपुंगव ॥ तदहंश्रोतुमिच्छामित्वत्तोऽद्यभरतर्षभ १ ॥ भीष्मउवाच ॥ सुप्रदर्शाबलवतीचित्राधातुविभूषिता ॥ उपेतासर्वभूतैश्चश्रेष्ठाभूमिरिहोच्यते २ तस्याःक्षेत्रवि

२५ शेषाश्चतडागानांचबंधनम् ॥ औदकानिचसर्वाणिप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ३ तडागानांचवक्ष्यामिकृतानांचापियेगुणाः ॥ त्रिषुलोकेषुसर्वत्रपूजनीयस्तडागवान् ४

सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंविशोकीकृतःस्वस्थश्चराजासर्ववर्णसाधारणान्धनसाध्यान्धर्मांस्तावत्पृच्छतिआरामाणामिति १ बलवतीबहुसस्योत्पादिका २ औदकानिखातानितडागानि ३ त्रिषुपृथिव्यंतरिक्षस्वर्गेषु तडागवान्तडागकृत् ४

मित्राणांसदनमित्रोपकारकंसस्योत्पादनादिना मैत्रंमित्रस्यसूर्यस्येदंप्रीतिकरं मित्राणांदेवानांविवर्धनंपोषकं ५ क्षेत्रवृद्धिहेतुत्वात्तडागंमहाश्रयमुपलक्षयेदित्युत्तरेणापिसंबंधः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ वृक्षावटादयः गुल्माःकुशस्तंबादयः लताःवृक्षाद्यारूढाःपाटल्यादयः वल्ल्योभूम्यांप्रतताःकूश्मांडादयः

अथवामित्रसदनंमैत्रंमित्रविवर्धनम् ॥ कीर्तिसंजननंश्रेष्ठंतडागानांनिवेशनम् ५ धर्मस्यार्थस्यकामस्यफलमाहुर्मनीषिणः ॥ तडागसुकृतंदेशेक्षेत्रमेकंमहा
श्रयम् ६ चतुर्विधानांभूतानांतडागमुपलक्षयेत् ॥ तडागानिचसर्वाणिदिशंतिश्रियमुत्तमाम् ७ देवामनुष्यगंधर्वाःपितरोरगराक्षसाः ॥ स्थावराणिचभूतानि
संश्रयंतिजलाशयम् ८ तस्मात्तांस्तेप्रवक्ष्यामितडागेयेगुणाःस्मृताः ॥ याचतत्रफलावाप्तिर्ऋषिभिःसमुदाहृता ९ वर्षाकालेतडागेतुसलिलंयस्यतिष्ठति ॥
अग्निहोत्रफलंतस्यफलमाहुर्मनीषिणः १० शरत्कालेतुसलिलंतडागेयस्यतिष्ठति ॥ गोसहस्रस्यसप्रेत्यलभतेफलमुत्तमम् ११ हेमंतकालेसलिलंतडागे
यस्यतिष्ठति ॥ सवैबहुसुवर्णस्ययज्ञस्यलभतेफलम् १२ यस्यवैशैशिरेकालेतडागेसलिलंभवेत् ॥ तस्याग्निष्टोमयज्ञस्यफलमाहुर्मनीषिणः १३ तडागंसुकृतं
यस्यवसंतेतुमहाश्रयम् ॥ अतिरात्रस्ययज्ञस्यफलंससमुपाश्नुते १४ निदाघकालेपानीयंतडागेयस्यतिष्ठति ॥ वाजिमेधफलंतस्यफलंवैमुनयोविदुः १५ स
कुलंतारयेत्सर्वंयस्यखातेजलाशये ॥ गावःपिबंतिसलिलंसाधवश्चनराःसदा १६ तडागेयस्यगावस्तुपिबंतितृषिताजलम् ॥ मृगपक्षिमनुष्याश्चसोऽश्वमेध
फलंलभेत् १७ यत्पिबंतिजलंतत्रस्नायंतेविश्रमंतिच ॥ तडागेयस्यतत्सर्वंप्रेत्यानंत्यायकल्पते १८ दुर्लभंसलिलंतातविशेषेणपरत्रवै ॥ पानीयस्यप्रदानेन
प्रीतिर्भवतिशाश्वती १९ तिलान्ददतपानीयंदीपान्ददतजाग्रत ॥ ज्ञातिभिःसहमोदध्वमेतत्प्रेत्यसुदुर्लभम् २० सर्वदानैर्गुरुतरंसर्वदानैर्विशिष्यते ॥ पानीयं
नरशार्दूलतस्माद्दातव्यमेवहि २१ एवमेतत्तडागस्यकीर्तितंफलमुत्तमम् ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिवृक्षाणामवरोपणम् २२ स्थावराणांचभूतानांजातयःषट्प्र
कीर्तिताः ॥ वृक्षगुल्मलतावल्ल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः २३ एताजात्यस्तुवृक्षाणांतेषांरोपेगुणास्त्विमे ॥ कीर्तिश्चमानुषेलोकेप्रेत्यचैवफलंशुभम् २४ लभते
नामलोकेचपितृभिश्चमहीयते ॥ देवलोकेगतस्यापिनामतस्यननश्यति २५ अतीतानागतेचोभेपितृवंशंचभारत ॥ तारयेद्वृक्षरोपीचतस्माद्वृक्षांश्चरोपयेत्
२६ तस्यपुत्राभवंत्येतेपादपानात्रसंशयः ॥ परलोकगतःस्वर्गंलोकांश्चाप्नोतिसोऽव्ययान् २७ पुष्पैःसुरगणान्वृक्षाःफलैश्चापितथापितॄन् ॥ छाययाचाति
थिंतातपूजयंतिमहीरुहाः २८ किन्नरोरगरक्षांसिदेवगंधर्वमानवाः ॥ तथाऋषिगणाश्चैवसंश्रयंतिमहीरुहान् २९ पुष्पिताःफलवंतश्चतर्पयंतीहमानवान् ॥
वृक्षदंपुत्रवद्वृक्षास्तारयंतिपरत्रतु ३० तस्मात्तडागेसद्वृक्षारोप्याःश्रेयोर्थिनासदा ॥ पुत्रवत्परिपाल्याश्चपुत्रास्तेधर्मतःस्मृताः ३१ तडागकृद्वृक्षरोपीइष्ट
यज्ञश्चयोद्विजः ॥ एतेस्वर्गेमहीयंतेयेचान्येसत्यवादिनः ३२

त्वक्सारावेण्वादयः तृणजातयःउलपादयः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० पुत्रास्तेधर्मतःस्मृताइति अपुत्रेणापिवृक्षारोपणंकर्तव्यमितिदर्शितं ३१ । ३२

३३ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दातारंकथंदानमन्वेतीतिपृच्छति यानीति दातृप्रतिग्रहीत्रोःपरलोकेसंबंधाभावादिति
भावः १ । २ अभयमिति यथास्वयंकस्मैचिदभयंदीयतेव्यसनेवाऽनुग्रहःक्रियतेसपुनःकालेसतितामध्येआनृण्यार्थंस्वस्मैअभयंददात्यनुग्रहंचकरोतिएवंपरत्रापीत्यर्थः ३ यद्दत्वादत्तंमन्येतन
त्विदंमदीयंदानमितिमन्यतेसआस्तिकः श्रद्धावान्दानफलंलभतइत्यर्थः ४ । ५ । ६ । ७ । ८ अभीमानादातिसमदर्थोऽयमित्यभिमानंस्वमनस्येवकृत्वायाचमानम् ९ । १० कृशायेत्यादि

तस्मात्तडागंकुर्वीतआरामांश्चैवरोपयेत् ॥ यजेच्चविविधैर्यज्ञैःसत्यंचसततंवदेत् ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशा० दानधर्मेआरामतडागमाहा
त्म्यवर्णनंनामअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यानीमानिबहिर्वेद्यांदानानिपरिचक्षते ॥ तेभ्योविशिष्टंकिंदानंमतंतेकुरुपुंगव १ कौतू
हलंहिपरमंतत्रमेविद्यतेप्रभो ॥ दातारंदत्तमन्वेतियद्दानंतत्प्रचक्ष्वमे २ ॥ भीष्मउवाच ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योव्यसनेचाप्यनुग्रहः ॥ यच्चाभिलषितंदद्यात्तृषितायाा
ऽभियाचते ३ दत्तंमन्येतयद्दत्वातद्दानंश्रेष्ठमुच्यते ॥ दत्तंदातारमन्वेतियद्दानंभरतर्षभ ४ हिरण्यदानंगोदानंपृथिवीदानमेवच ॥ एतानिवैपवित्राणितारयंत्यपि
दुष्कृतम् ५ एतानिपुरुषव्याघ्रसाधुभ्योदेहिनित्यदा ॥ दानानिहिनरंपापान्मोक्षयंतिनसंशयः ६ यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे ॥ तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवा
क्षयमिच्छता ७ प्रियाणिलभतेनित्यंप्रियदःप्रियकृत्तथा ॥ प्रियोभवतिभूतानामिहचैवपरत्रच ८ याचमानमभीमानादनासक्तमकिंचनम् ॥ योनार्चतियथाश
क्तिसनृशंसोयुधिष्ठिर ९ अमित्रमपिचेद्दीनंशरणैषिणमागतम् ॥ व्यसनेयोऽनुगृह्णातिसवैपुरुषसत्तमः १० कृशायकृतविद्यायवृत्तिक्षीणायसीदते ॥ अपहन्या
त्क्षुधांयस्तुनतेनपुरुषःसमः ११ क्रियानियमितान्साधून्पुत्रदारैश्चकर्शितान् ॥ अयाचमानान्कौंतेयसर्वोपायैर्निमंत्रयेत् १२ आशिषंयेनदेवेषुनचमर्त्येषुकुर्वते ॥
अर्हंतोनित्यसंतुष्टास्तथालब्धोपजीविनः १३ आशीविषसमेभ्यश्चतेभ्योरक्षस्वभारत ॥ तान्युक्तैरुपजिज्ञास्यतथाद्विजवरोत्तमान् १४ कृतैरावसथैर्नित्यंसप्रेष्यैः
सपरिच्छदैः ॥ निमंत्रयेथाःकौरव्यसर्वकामसुखावहैः १५ यदितेप्रतिगृह्णीयुःश्रद्धापूतंयुधिष्ठिर ॥ कार्यमित्येवमन्वानाधार्मिकाःपुण्यकर्मिणः १६ विद्यास्नाताव्र
तस्नातायेव्यपाश्रित्यजीविनः ॥ गूढस्वाध्यायतपसोब्राह्मणाःसंशितव्रताः १७ तेषुशुद्धेषुदांतेषुस्वदारपरितोषिषु ॥ यत्करिष्यसिकल्याणंतत्तेलोकेयुधांपते १८
यथाऽग्निहोत्रंसुहुतंसायंप्रातर्द्विजातिना ॥ तथादत्तंद्विजातिभ्योभवत्यथयतात्मसु १९ एषतेविततोयज्ञःश्रद्धापूतःसदक्षिणः ॥ विशिष्टःसर्वयज्ञेभ्योददतस्तात
वर्तताम् २० निवापदानसलिलस्तादृशेषुयुधिष्ठिर ॥ निवसन्पूजयंश्चैवतेष्वानृण्यंनियच्छति २१

चतुर्थीषष्ठ्यर्थे ११ क्रियानियमितान्स्वधर्मेयंत्रितान् १२ । १३
येनार्थंदेवादीन्नार्थयंतेतेभ्यआत्मानंरक्षस्वेत्युक्तं तत्ररक्षणप्रकारमाह तानिति युक्तैश्चारैः मुक्तैरितिपाठेनिसृष्टैर्नरैः उपजिज्ञास्यनिमंत्रयेथाइतिसंबंधः १४ आवसथैरावसथादिसमर्पणेन
१५ कार्यमिति धर्मार्थमेवधर्मंकुर्वंतिनतुफलांतरार्थमितिभावः १६ व्यपाश्रित्यप्रभोराश्रयमकृत्वाजीवितंस्वभावाः १७ । १८ । १९ ददतः दातुस्तववर्ततांसर्वदाऽस्तु २०
यज्ञविशेषणंनिवापदानसलिलइति निवापःपितृतर्पणंतद्वद्देवदानादियस्मिन्सतथा तादृशेषुनिवसंस्तानाश्रित्यस्थितःसन्आनृण्यंदेवादीनां निवापोदानसदृशइतिपाठेदानंमहादानम् २१

२१ एतेदातारंनबहुमन्यंतेनिःस्पृहत्वात् तेभ्योनमोऽस्तुतथाऽभयमस्तु । तयोमयमितिपाठेतेभ्यस्तुष्टेभ्योरुष्टेभ्यश्चउभयंस्वर्गोनरकश्चभवतीतिशेषः २३ मृदवःशिष्येषुस्नेहवत्त्वातेचतेब्रह्मधराश्चवेदधराः क्षात्रेणसंसृष्टमपिब्राह्मंतेजःशाम्यति शांतेद्विजेऽदीप्यमानमस्त्येवेत्यर्थः २४ मापर्यश्रीः परित्यज्यमाभुंक्ष्व २५ तेत्वया २६ ललंतुरमंताम् २७ अवक्षेप्तुंसमर्पितुम् २८ । २९ । ३०

यएवंनैवकुप्यंतेनलुभ्यंतितृणेष्वपि ॥ तएवनःपूज्यतमायेचापिप्रियवादिनः २२ एतेनबहुमन्यंतेनप्रवर्तंतिचापरे ॥ पुत्रवत्परिपाल्यास्तेनमस्तेभ्यस्तथाऽभयं २३ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यामृदुब्रह्मधराहिते ॥ क्षात्रेणाऽपिहिसंसृष्टंतेजःशाम्यतिवैद्विजे २४ अस्तिमेबलवानस्मिराजाऽस्मीतियुधिष्ठिर ॥ ब्राह्मणान्माचपर्यश्रीर्वासोभिरशनेनच २५ यच्छोभार्थंबलार्थंवावित्तमस्तितवाऽनघ ॥ तेनतेब्राह्मणाःपूज्याःस्वधर्ममनुतिष्ठता २६ नमस्कार्यास्तथाविप्रावर्तमानायथातथम् ॥ यथासुखंयथोत्साहंललंतुत्वयिपुत्रवत् २७ कोह्यक्षयप्रसादानांसुहृदामल्पतोषिणाम् ॥ वृत्तिमर्हत्यवक्षेप्तुंत्वदन्यःकुरुसत्तम २८ यथापत्याश्रयोधर्मस्त्रीणांलोकेसनातनः ॥ सदैवसागतिर्नान्यातथाऽस्माकंद्विजातयः २९ यदिनोब्राह्मणास्तातसंत्यजेयुरपूजिताः ॥ पश्यंतोदारुणंकर्मसततंक्षत्रियेस्थितम् ३० अवेदानामयज्ञानामलोकानामवर्तिनाम् ॥ कस्तेषांजीवितेनार्थस्त्वांविनाब्राह्मणाश्रयम् ३१ अत्रतेवर्तयिष्यामियथाधर्मंसनातनम् ॥ राजन्योब्राह्मणान्राजन्पुरापरिचचारह ३२ वैश्योराजन्यमित्येवशूद्रोवैश्यमितिश्रुतिः ॥ दूराच्छूद्रेणोपचर्योब्राह्मणोऽग्निरिवज्वलन् ३३ संस्पर्शपरिचर्यस्तुवैश्येनक्षत्रियेणच ॥ मृदुभावान्सत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालकान् ३४ आशीविषानिवक्रुद्धांस्तानुपाचरतद्विजान् ॥ अपरेषांपरेषांचपरेभ्यश्चापियेपरे ३५ क्षत्रियाणांप्रतपतांतेजसाचबलेनच ॥ ब्राह्मणेष्वेवशाम्यंतितेजांसिचतपांसिच ३६ नमेपिताप्रियतरोनत्वंताततथाप्रियः ॥ नमेपितुःपिताराजन्नचात्मानचजीवितम् ३७ त्वत्तश्चमेप्रियतरःपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ त्वत्तोऽपिमेप्रियतराब्राह्मणाभरतर्षभ ३८ ब्रवीमिसत्यमेतच्चयथाऽहंपांडुनंदन ॥ तेनसत्येनगच्छेयंलोकान्यत्रचशांतनुः ३९ पश्येयंचसतांल्लोकाञ्छुचीन्ब्रह्मपुरस्कृतान् ॥ तत्रमेताततंगतव्यमह्नायचाचिरायच ४० सोऽहमेतादृशाँल्लोकान्दृष्ट्वाभरतसत्तम ॥ यन्मेकृतंब्राह्मणेषुनतप्येतेनपार्थिव ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ यौचस्यातांचरणेनोपपन्नौयौविद्ययासदृशौजन्मनाच ॥ ताभ्यांदानंकतमस्मैविशिष्टमयाचमानायचयाचतेच १ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ श्रेयोवैयाचतःपार्थदानमाहुरयाचते ॥ अर्हत्तमोवैधृतिमान्कृपणादधृतात्मनः २ क्षत्रियोरक्षणधृतिर्ब्राह्मणोऽनर्थनाधृतिः ॥ ब्राह्मणोधृतिमान्विद्वान्देवान्प्रीणातितुष्टिमान् ३

अवर्तिनामवृत्तीनां आर्योगुणः अकीर्तिनामितिपाठेविद्यादित्वादिनिः अकीर्तिमताम् ३१ पुरापूर्वम् ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ यौचेति चरणेनाचरणेन १ अयाचतःश्रेष्ठ्यमाहद्वाभ्यां श्रेयइति २ अनर्थनाअयाच्ञा ३

याच्ञ्यंयाचनारूपंकर्म अनीशस्यदरिद्रस्याभिहारंतिरस्कारमाहुः यदायतःयाचंतियाचमानानिभूतानिदस्युवल्लोकानुद्वेजयंति ४ । ५ । ६ राष्ट्रान्राष्ट्रं ७ । ८।९ ददद्दित्यर्थः अयाचतामयाचमानानां उपागच्छन्समीपमुपसर्पन्दायान्धनादीन्ददत्दाताभवेतिशेषः १०।११। १२ । १३ अपीति सोद्धरणान्स्वामिन्यागतेदास्यामीतियाचमानेभ्योबालकेभ्यआशाप्रदर्शनमुद्धरणंतत्सहितान्

याच्यमाहुरनीशस्यअभिहारंचभारत ॥ उद्वेजयंतियाचंतिसदाभूतानिदस्युवत् ४ म्रियतेयाचमानोवैनजातुम्रियतेददत् ॥ ददत्संजीवयत्येनमात्मानंचयुधिष्ठिर ५ आनृशंस्यंपरोधर्मोयाचतेयत्प्रदीयते ॥ अयाचतःसीदमानान्सर्वोपायैर्निमंत्रयेत् ६ यदिवैतादृशाराष्ट्रान्वसेयुस्तेद्विजोत्तमाः ॥ भस्मच्छन्नानिवाग्नींस्तान्बुध्येथास्त्वंप्रयत्नतः ७ तपसादीप्यमानास्तेदहेयुःपृथिवीमपि ॥ अपूज्यमानाःकौरव्यपूजार्हास्तुतथाविधाः ८ पूज्याहिज्ञानविज्ञानतपोयोगसमन्विताः ॥ तेभ्यःपूजांप्रयुंजीथाब्राह्मणेभ्यःपरंतप ९ दददृद्बहुविधान्दायानुपागच्छन्नयाचताम् ॥ यदग्निहोत्रेसुहुतेसायंप्रातर्भवेत्फलम् १० विद्यावेदव्रतवतितद्दानफलमुच्यते ॥ विद्यावेदव्रतस्नातानव्यपाश्रयजीविनः ११ गूढस्वाध्यायतपसोब्राह्मणान्संशितव्रतान् ॥ कृतैरावसथैर्हृद्यैःसप्रेष्यैःसपरिच्छदैः १२ निमंत्रयेथाःकौरव्यकामैश्चान्यैर्द्विजोत्तमान् ॥ अपितेप्रतिगृह्णीयुःश्रद्धोपेतंयुधिष्ठिर १३ कार्यमित्येवमन्वानाधर्मज्ञाःसूक्ष्मदर्शिनः ॥ अपितेब्राह्मणाभुक्त्वागताःसोद्धरणान्गृहान् १४ येषांदाराःप्रतीक्षंतेपर्जन्यमिवकर्षकाः ॥ अन्नानिप्रातःसवनेनियताब्रह्मचारिणः १५ ब्राह्मणास्तातभुंजानास्त्रेताग्निंप्रीणयंत्युत ॥ माध्यंदिनंतेसवनंददतस्तातवर्तताम् १६ गोहिरण्यानिवासांसितेनेंद्रःप्रीयतांतव ॥ तृतीयंसवनंतेवैवैश्वदेवंयुधिष्ठिर १७ यद्देवेभ्यःपितृभ्यश्चविप्रेभ्यश्चप्रयच्छसि ॥ अहिंसासर्वभूतेभ्यःसंविभागश्चभागशः १८ दमस्त्यागोधृतिःसत्यंभवत्यवभृथायते ॥ एषतेविततोयज्ञःश्रद्धापूतःसदक्षिणः १९ विशिष्टःसर्वयज्ञानांनित्यंतातप्रवर्तताम् २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिके० दानधर्मेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ दानंयज्ञःक्रियाचेहकिंस्वित्प्रेत्यमहाफलम् ॥ कस्यज्यायःफलंप्रोक्तंकीदृशेभ्यःकथंकदा १ एतदिच्छामिविज्ञातुंयाथातथ्येनभारत ॥ विद्वन्जिज्ञासमानायदानधर्मान्प्रचक्ष्वमे २ अंतर्वेद्यांचयद्दत्तंश्रद्धयाचानृशंस्यतः ॥ किंस्विन्निःश्रेयसंताततन्मेब्रूहिपितामह ३ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ रौद्रंकर्मक्षत्रियस्यसततंतातवर्तते ॥ तस्यवैतानिकंकर्मदानंचैवेहपावनम् ४ नतुपापकृतांराज्ञांप्रतिगृह्णंतिसाधवः ॥ एतस्मात्कारणाद्यज्ञैर्यजेद्राजाऽऽप्तदक्षिणैः ५ अथचेत्प्रतिगृह्णीयुर्दद्यादहरहर्नृपः ॥ श्रद्धामास्थायपरमांपावनंह्येतदुत्तमम् ६ ब्राह्मणांस्तर्पयन्द्रव्यैस्ततोयज्ञेयतव्रतः ॥ मैत्रान्साधून्वेदविदःशीलवृत्ततपोर्जितान् ७

अतएवदारास्तेषांप्रतीक्षंतइत्युक्तं १४ एषतेविततोयज्ञइतिप्रागुक्तंयज्ञंसवनत्रयकल्पनयाव्याचष्टे अन्नानीत्यादिना १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ दानमिति यज्ञःक्रियेत्येकंयज्ञरूपाक्रियेत्यर्थः कीदृशेभ्योदानंकथंयज्ञाक्रियेतिकदेत्युभयत्रसंबंधः १ । २ आनृशंस्यतोबहिर्वेद्यांदानं ३ । ४ यज्ञाद्दानस्याधिक्यंवर्णयति नत्विति द्वाभ्यां ५ एतद्दानम् ६ तपोर्जितान्संधिरार्षः ७

यद्यदिते ब्राह्मणास्तेतवनका रिष्यंतिप्रतिग्रहमितिशेषः तर्हिकृतंसुकृतंतेतवनभविष्यतितदासुकृतोत्पत्त्यर्थंयज्ञान्साधय ८ इष्टमिति दानेयज्ञादिकर्मतर्मवतियाज्ञिकेभ्योदत्तंचेतत्कृतस्ययज्ञस्य
श्रेयोंऽशस्तवापिभविष्यतीतिनयज्ञार्थमत्युत्सुकोऽभूरित्यर्थः ९ जनयिताप्रजापतिः १० धर्मान्पंचातिथिभिःसमेतएवभोक्ष्येइत्यादीन्येसंतःसंवर्धयंतितेसर्वस्वैर्भर्तव्याराज्ञातस्यरा
ज्ञस्तेसंतोबहुकारिणोऽत्यंतमुपकर्तारोभवंति ११ । १२ । १३ देयाःदानानि व्युष्टिःसमृद्धिः १४ । १५ । १६ ब्रह्मणोभूयंभावोऽस्यास्तिसब्राह्मणोब्रह्मभूयस्तस्यभावोब्रह्मभूयत्वं

यत्तेतेनकरिष्यंतिकृतं तेन भविष्यति ॥ यज्ञान्साधयसाधुभ्यःस्वाद्वन्नान्दक्षिणावतः ८ इष्टंदत्तंचमन्येथाआत्मानंदानकर्मणा ॥ पूजयेथायायजूकांस्तवाप्यं
शोभवेद्यथा ९ प्रजावतोभरेथाश्चब्राह्मणान्बहुकारिणः ॥ प्रजावांस्तेनभवतियथाजनयितातथा १० यावतःसाधुधर्मान्वैसंतःसंवर्धयंत्युत ॥ सर्वस्वैश्चापि
भर्तव्यानरायेबहुकारिणः ११ समृद्धःसंप्रयच्छत्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिर ॥ धेनूरनडुहोऽन्नानिच्छत्रंवासांस्युपानहौ १२ आज्यानियजमानेभ्यस्तथाऽन्नानि
चभारत ॥ अश्ववंतिचयानानिवेश्मानिशयनानिच १३ एतेदेयाव्युष्टिमंतोलघूपायाश्चभारत ॥ अजुगुप्सांश्चविज्ञायब्राह्मणान्वृत्तिकर्शितान् १४ उपच्छ
न्नंप्रकाशंवावृत्त्यातान्प्रतिपालयेत् ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांश्रेयस्तत्क्षत्रियान्प्रति १५ एवंपापैर्विनिर्मुक्तस्त्वंपूतःस्वर्गमाप्स्यसि ॥ संचयित्वापुनःकोशंयद्रा
ष्ट्रंपालयिष्यसि १६ तेनत्वंब्रह्मभूयत्वमावाप्स्यसिधनानिच ॥ आत्मनश्चपरेषांचवृत्तिंसंरक्षभारत १७ पुत्रवच्चापिभृत्यान्स्वान्प्रजाश्चपरिपालय ॥
योगःक्षेमश्चतेनित्यंब्राह्मणेष्वस्तुभारत १८ तदर्थंजीवितंतेऽस्तुमातेभ्योऽप्रतिपालनम् ॥ अनर्थोब्राह्मणस्यैषयद्वित्तनिचयोमहान् १९ श्रियाह्यभीक्ष्णंसंवा
सोदर्पयेत्संप्रमोहयेत् ॥ ब्राह्मणेषुप्रमूढेषुधर्मोविप्रणशेद्ध्रुवम् ॥ धर्मप्रणाशेभूतानामभावःस्यान्नसंशयः २० योरक्षिभ्यःसंप्रदायराजाराष्ट्रंविलुंपति ॥ यज्ञेराष्ट्राद्धनं
तस्मादानयध्वमितिब्रुवन् २१ यच्चादायतदाज्ञप्तंभीतंदत्तंसुदारुणम् ॥ यजेद्राजानतंयज्ञंप्रशंसंत्यस्यसाधवः २२ अपीडिताःसुसंवृद्धायेददत्यनुकूलतः ॥
तादृशेनाप्युपायेनयष्टव्यंनोद्यमाहृतैः २३ यदापरिनिषिच्येतनिहितोवैयथाविधि ॥ तदाराजामहायज्ञैर्यजेतबहुदक्षिणैः २४ वृद्धबालधनंरक्ष्यमंधस्यकृपण
स्यच ॥ नखातपूर्वंकुर्वीतनरुदंतीधनंहरेत् २५ हृतंकृपणवित्तंहिराष्ट्रंहंतिनृपश्रियम् ॥ दद्याच्चमहतोभोगानक्षुद्भयंप्रणुदेत्सताम् २६ येषांस्वादूनिभोज्यानि
समवेक्ष्यंतिबालकाः ॥ नाश्नंतिविधिवत्तानिकिंनुपापतरंततः २७ यदितेतादृशोराष्ट्रेविद्वान्सीदेत्क्षुधाद्विजः ॥ भ्रूणहत्यांचगच्छेथाःकृत्वापापमिवोत्तमम्
२८ धिक्तस्यजीवितंराज्ञोराष्ट्रेयस्यावसीदति ॥ द्विजोऽन्योवामनुष्योऽपिशिबिराहवचोयथा २९

ब्राह्मणत्वम् १७ । १८ । १९ । २० यइतियुग्मं योराजारक्षिभ्यःसंग्रहपरेभ्योधनंदत्वायज्ञेयत्तद्धनमानयध्वमितिब्रुवन्राष्ट्रंविलुंपति २१ यच्चासौतद्धनिभिर्भीतंभययुक्तंयथास्या
त्तथादत्तंप्रजाभ्यआदायसुदारुणंयथास्यात्तथायजेत्तंयज्ञंनप्रशंसंति २२ उद्यमःप्रजापीडनात्मकोऽत्ययत्नः २३ विहितःप्रजानांनितरांहितोराजायदाप्रजाभिःपूर्णोद्रिक्ताभिर्निषिच्येतधनै
रभिषिच्येत २४ खातपूर्वंधनंनकुर्वीत अनावृष्ट्यांकूपोदकनिष्पादितैर्धान्यैर्जीवंतांधनंस्वाधीनंनकुर्वीतेत्यर्थः २५ । २६ । समवेक्ष्यंत्येवनतुलभंते २७ । २८ । २९

सहयुगपत् राजकंराजसमूहंप्रतिपक्षभूतंविंदते ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ सर्वपापमेतिराजानं ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकषष्टितमोऽ
ध्यायः ॥ ६१ ॥ इदमिति १ । २ कामानेवाह दोग्ध्रीति ३ । ४ । ५ प्रियंस्वपतिं ६ तदेवाह यइति ७ । ८ । ९ । १० । ११ प्रियेणप्रियायवाददत्तेतियोगात्तस्यादानमादानंवाकुर्व

यस्यस्मविषयेराज्ञःस्नातकःसीदतिक्षुधा ॥ अवृद्धिमेतितद्राष्ट्रंविंदतेसहराजकम् ३० क्रोशंत्योयस्यवैराष्ट्राद्ध्रियंतेतरसास्त्रियः ॥ क्रोशतांपतिपुत्राणांमृतोऽ
सौनचजीवति ३१ अरक्षितारंहर्तारंविलोप्तारमनायकम् ॥ तंवैराजकलिंहन्युःप्रजाःसन्नह्यनिर्घृणम् ३२ अहंवोरक्षितेत्युक्त्वायोनरक्षतिभूमिपः ॥ ससंहत्य
निहंतव्यःश्वेवसोन्मादआतुरः ३३ पापंकुर्वंतियत्किंचित्प्रजाराज्ञाह्यरक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यपापस्यराजाविंदतिभारत ३४ अथाहुःसर्वमेवेतिभूयोऽर्धमिति
निश्चयः ॥ चतुर्थंमतमस्माकंमनोःश्रुत्वानुशासनम् ३५ शुभंवायच्चकुर्वंतिप्रजाराज्ञासुरक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यपुण्यस्यराजाचाप्नोतिभारत ३६ जीवंतंत्वाऽ
नुजीवंतुप्रजाःसर्वायुधिष्ठिर ॥ पर्जन्यमिवभूतानिमहाद्रुममिवांडजाः ३७ कुबेरमिवरक्षांसिशतक्रतुमिवामराः ॥ ज्ञातयस्त्वाऽनुजीवंतुसुहृदश्चपरंतप ३८
॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इदंदेयमिदंदेयमितीयंश्रुतिरादरात् ॥
बहुदेयाश्चराजानःकिंस्विद्दानमनुत्तमम् १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अतिदानानिसर्वाणिपृथिवीदानमुच्यते ॥ अचलाह्यक्षयाभूमिर्दोग्ध्रीकामानेहोत्तमान् २ दोग्ध्री
वासांसिरत्नानिपशून्व्रीहियवांस्तथा ॥ भूमिदःसर्वभूतेषुशाश्वतीरेधतेसमाः ३ यावद्भूमेरायुरिहतावद्भूमिदएधते ॥ नभूमिदानादस्तीहपरंकिंचिद्युधिष्ठिर ४
अप्यल्पंप्रददुःसर्वेपृथिव्याइतिनःश्रुतम् ॥ भूमिमेवददुःसर्वेभूमिंतेभुंजतेजनाः ५ स्वकर्मैवोपजीवंतिनराइहपरत्रच ॥ भूमिर्भूतिर्महादेवीदातारंकुरुतेप्रियम् ६
यएतांदक्षिणांदद्यादक्षयांराजसत्तम ॥ पुनर्नरत्वंसंप्राप्यभवेत्सपृथिवीपतिः ७ यथादानंतथाभोगइतिधर्मेषुनिश्चयः ॥ संग्रामेवातनुंजह्याद्दद्याच्चपृथिवीमि
माम् ८ इत्येतत्क्षत्रबंधूनांवदंतिपरमांश्रियम् ॥ पुनातिदत्तापृथिवीदातारमितिशुश्रुम ९ अपिपापसमाचारंब्रह्मघ्नमपिचानृतम् ॥ सैवपापंप्लावयतिसैवपापा
त्प्रमोचयेत् १० अपिपापकृतांराज्ञांप्रतिगृह्णंतिसाधवः ॥ पृथिवींनान्यदिच्छंतिपावनंजननीयथा ११ नामास्याःप्रियदत्तेतिगुह्यंदेव्याःसनातनम् ॥ दानंवा
ऽप्यथवाऽऽदानंनामास्याःप्रथमंप्रियम् १२ यएतांविदुषेदद्यात्पृथिवींपृथिवीपतिः ॥ पृथिव्यामेतदिष्टंसराजाराज्यमितोव्रजेत् १३ पुनश्चासौजनिंप्राप्यराज
वत्स्यान्नसंशयः ॥ तस्मात्प्राप्यैवपृथिवींदद्याद्विप्रायपार्थिवः १४ नाभूमिपतिनाभूमिरधिष्ठेयाकथंचन ॥ नचापात्रेणवाग्राह्यादत्तदानेनचाचरेत् १५ येचान्येभू
मिमिच्छेयुःकुर्युरेवंनसंशयः ॥ यःसाधोर्भूमिमादत्तेनभूमिंविंदतेतुसः १६ भूमिंदत्वातुसाधुभ्योविंदतेभूमिमुत्तमाम् ॥ प्रेत्यचेहचधर्मात्मासंप्राप्नोतिमहद्यशः १७
नप्रियदत्तायाअस्याःप्रियोभवतीत्यर्थः नामेतिनामार्थउभयरूपउच्यते १२ एतत्पृथ्वीदानं १३ । १४ दत्तदानेदत्तदेशेनचाचरेन्नसंचरेत् नवागूहेदंतर्धानेनचाचरेदितिपाठेतुभूमिदानंदानांतर
वन्नगूहनीयंकिंतुप्रख्यापयेदेवेत्याह नचेति अंतर्धानेनचाचरेद्भूमिमुपविश्यदानमाचरेत् १५ । १६ । १७

शंसंत्यनुकदत्तेगृहेतिष्ठामहइतिकथयंति १८ ' सप्तहस्तेनदंडेनत्रिंशद्दंडानिवर्तनं ॥ दशतान्येवगोचर्मदत्वास्वर्गेमहीयते ' १९ । २० । २१ अपितदानांतरवद्भूमिदानेपुण्योत्पत्तौशंकैवनास्तीत्यर्थः २२ । २३ एतावन्तानि सुपोडादेशः वर्ततेत्यनुसरंति २४ । २५ । २६ वैकिंकरःविपरीतंकुत्सितंचकरोतीतिविकिंकरःकालस्तत्संबंधीकालमृत्युरित्यर्थः २७ । २८ सत्रीसत्रकृत् २९

यस्यविप्रास्तुशंसंतिसाधोर्भूमिंसदैवहि ॥ नतस्यशत्रवोराजन्प्रशंसंतिवसुंधराम् १८ यत्किंचित्पुरुषःपापंकुरुतेवृत्तिकर्शितः ॥ अपिगोचर्ममात्रेणभूमिदानेनपू
यते १९ येऽपिसंकीर्णकर्माणोराजानोरौद्रकर्मिणः ॥ तेभ्यःपवित्रमाख्येयंभूमिदानमनुत्तमम् २० अल्पांतरमिदंशश्वत्पुराणामेनिरेजनाः ॥ योयजेताश्वमेधेन
दद्याद्वासाधवेमहीं २१ अपिचेत्सुकृतंकृत्वाशंकेरन्नापिपंडिताः ॥ अशक्यमेकमेवैतद्भूमिदानमनुत्तमम् २२ सुवर्णंरजतंवस्त्रंमणिमुक्तावसूनिच ॥ सर्वमेतन्महा
प्राज्ञोददातिवसुधांददत् २३ तपोयज्ञःश्रुतंशीलमलोभःसत्यसंधता ॥ गुरुदैवतपूजाचएतावर्ततिभूमिदम् २४ भर्तुर्निःश्रेयसेयुक्तास्त्यक्तात्मानोरणेहताः ॥ ब्र
ह्मलोकगताःसिद्धानातिक्रामंतिभूमिदम् २५ यथाजनित्रीस्वंपुत्रंक्षीरेणभरतेसदा ॥ अनुगृह्णातिदातारंतथासर्वरसैर्मही २६ मृत्युर्वैकिंकरोदंडस्तमोवह्निःसुदा
रुणः ॥ घोराश्चदारुणाःपाशानोपसर्पंतिभूमिदम् २७ पितॄंश्चपितृलोकस्थान्देवलोकाच्चदेवताः ॥ संतर्पयतिशांतात्मायोददातिवसुंधराम् २८ कृशायम्रियमा
णायवृत्तिग्लानायसीदते ॥ भूमिंवृत्तिकरींदत्वासत्रीभवतिमानवः २९ यथाधावतिगौर्वत्संस्रवंतीवत्सलापयः ॥ एवमेवमहाभागभूमिर्भवतिभूमिदम् ३० फालकृ
ष्टांमहींदत्वासबीजांसफलामपि ॥ उदीर्णंवापिशरणंयथाभवतिकामदः ३१ ब्राह्मणंवृत्तिसंपन्नमाहिताग्निंशुचिव्रतम् ॥ नरःप्रतिग्राह्यमहींनयातिपरमापदम् ३२
यथाचंद्रमसोवृद्धिरहन्यहनिजायते ॥ तथाभूमिकृतंदानंसस्येसस्येविवर्धते ३३ अत्रगाथाभूमिगीताःकीर्तयंतिपुराविदः ॥ याःश्रुत्वाजामदग्न्येनदत्ताभूःकाश्यपाय
वै ३४ मामेवादत्तमांदत्तमांदत्वामामवाप्स्यथ ॥ अस्मिँल्लोकेपरेचैवतद्दत्तंजायतेपुनः ३५ यइमांव्याहृतिंवेदब्राह्मणोवेदसंमिताम् ॥ श्राद्धस्यक्रियमाणस्यब्रह्मभू
यंसगच्छति ३६ कृत्यानामधिशस्तानामरिष्टशमनंमहत् ॥ प्रायश्चित्तंमहींदत्वापुनात्युभयतोदश ३७ पुनातियइदंवेदवेदवादंतथैवच ॥ प्रकृतिःसर्वभू
तानांभूमिर्वैश्वानरीमता ३८ अभिषिच्यैवनृपतिंश्रावयेदिममागमम् ॥ यथाश्रुत्वामहींदद्यान्नादद्यात्साधुतश्चताम् ३९ सोऽयंकृत्स्नोब्राह्मणार्थोराजार्थश्चा
प्यसंशयः ॥ राजाहिधर्मकुशलःप्रथमंभूतिलक्षणम् ४० अथयेषामधर्मज्ञोराजाभवतिनास्तिकः ॥ नतेसुखंप्रबुध्यंतिनसुखंप्रस्वपंतिच ४१ सदाभवंति
चोद्विग्नास्तस्यदुश्चरितैर्नराः ॥ योगक्षेमाहिबहवोराष्ट्रंनास्याविशंतितत् ४२ अथयेषांपुनःप्राज्ञोराजाभवतिधार्मिकः ॥ सुखंतेप्रतिबुध्यंतेसुसुखंप्रस्वपंतिच
४३ तस्यराज्ञःशुभैराज्यैःकर्मभिर्निर्वृतानराः ॥ योगक्षेमेणवृष्ट्याचविवर्धंतेस्वकर्मभिः ४४

३० उदीर्णमहच्छरणंगृहं ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ब्रह्मभूयंबृहत्त्वंफलमितियावत् गच्छतिप्राप्नोति ३६ कृत्यानांमंत्रमयीनांमारणार्थशक्तीनांअधिशस्तानांप्रबलानांसंबंधियदरिष्टं तच्छमनं ३७ इदंभूमिदानंयोवेदवादंभूमिवाक्यंयोवेदसोऽपिपुनातिदशपुरुषानितिशेषः ३८ । ३९ भूतिलक्षणमैश्वर्यसूचकं ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ क्षिपन्हरन् ७४

सकुलीनःसपुरुषःसबंधुःसचपुण्यकृत् ॥ सदातासचविक्रांतोयोददातिवसुंधराम् ४५ आदित्याइवदीप्यंतेतेजसाभुविमानवाः ॥ ददंतिवसुधांस्फीतांये
वेदविदुषिद्विजे ४६ यथासस्यानिरोहंतिप्रकीर्णानिमहीतले ॥ तथाकामाःप्ररोहंतिभूमिदानसमार्जिताः ४७ आदित्योवरुणोविष्णुर्ब्रह्मासोमोहुताशनः ॥
शूलपाणिश्चभगवान्प्रतिनंदंतिभूमिदम् ४८ भूमौजायंतिपुरुषाभूमौनिष्ठांव्रजंतिच ॥ चतुर्विधोहिलोकोऽयंयोयंभूमिगुणात्मकः ४९ एषामातापिता
चैवजगतःपृथिवीपते ॥ नानयासदृशंभूतंकिंचिदस्तिजनाधिप ५० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ बृहस्पतेश्चसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर ५१
इष्ट्वाक्रतुशतेनाथमहतादक्षिणावता ॥ मघवावाग्विदांश्रेष्ठंपप्रच्छेदंबृहस्पतिम् ५२ ॥ मघवोवाच ॥ भगवन्केनदानेनस्वर्गतःसुखमेधते ॥ यदक्षयं
महार्घंचतद्ब्रूहिवदतांवर ५३ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तःससुरेंद्रेणततोदेवपुरोहितः ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाःप्रत्युवाचशतक्रतुम् ५४ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ सुवर्ण
दानंगोदानंभूमिदानंचवृत्रहन् ॥ ददद्देतान्महाप्राज्ञःसर्वपापैःप्रमुच्यते ५५ नभूमिदानाद्देवेंद्रपरंकिंचिदितिप्रभो ॥ विशिष्टमितिमन्यामियथाप्राहुर्मनीषि
णः ५६ येशूरानिहतायुद्धेस्वर्यातारणगृद्धिनः ॥ सर्वेतेविबुधश्रेष्ठनातिक्रामंतिभूमिदम् ५७ भर्तुर्निःश्रेयसेयुक्तास्त्यक्तात्मानोरणेहताः ॥ ब्रह्मलोकगता
युक्तानातिक्रामंतिभूमिदम् ५८ पंचपूर्वाहिपुरुषाःषडन्येवसुधांगताः ॥ एकादशददद्भूमिंपरित्रातीहमानवः ५९ रत्नोपकीर्णांवसुधांयोददातिपुरंदर ॥
समुक्तःसर्वकलुषैःस्वर्गलोकेमहीयते ६० महींस्फीतांददद्राजन्सर्वकामगुणान्विताम् ॥ राजाधिराजोभवतितद्धिदानमनुत्तमम् ६१ सर्वकामसमायुक्तांकाश्य
पींयःप्रयच्छति ॥ सर्वभूतानिमन्यंतेमांददातीतिवासव ६२ सर्वकामदुघांधेनुंसर्वकामगुणान्विताम् ॥ ददातियःसहस्राक्षस्वर्गंयातिसमानवः ६३ मधुसर्पिः
प्रवाहिण्यःपयोदधिवहास्तथा ॥ सरितस्तर्पयंतीहसुरेंद्रवसुधाप्रदम् ६४ भूमिप्रदानान्नृपतिर्मुच्यतेसर्वकिल्बिषात् ॥ नहिभूमिप्रदानेनदानमन्यद्विशिष्यते
६५ ददातियःसमुद्रांतांपृथिवींशस्त्रनिर्जिताम् ॥ तंजनाःकथयंतीहयावद्धवतिगौरियम् ६६ पुण्यामृद्धिरसांभूमिंयोददातिपुरंदर ॥ नतस्यलोकाःक्षीयंते
भूमिदानगुणान्विताः ६७ सर्वदापार्थिवेनेहसततंभूतिमिच्छता ॥ भूर्देयाविधिवच्छक्रपात्रेसुखमभीप्सुना ६८ अपिकृत्वानरःपापंभूमिंदत्वाद्विजातये ॥
समुत्सृजतितत्पापंजीर्णांत्वचमिवोरगः ६९ सागरान्सरितःशैलान्काननानिचसर्वशः ॥ सर्वमेतन्नरःशक्रददातिवसुधांददत् ७० तडागान्युदपानानिस्रोतांसि
चसरांसिच ॥ स्नेहान्सर्वरसांश्चैवददातिवसुधांददत् ७१ ओषधीर्वीर्यसंपन्नानगान्पुष्पफलान्वितान् ॥ काननोपलशैलांश्चददातिवसुधांददत् ७२ अग्निष्टोमप्र
भृतिभिरिष्ट्वाचस्वाप्तदक्षिणैः ॥ नतत्फलमवाप्नोतिभूमिदानाद्यदश्नुते ७३ दातादशानुगृह्णातिदशहंतितथाक्षिपन् ॥ पूर्वदत्तांहरन्भूमिंनरकायोपगच्छति ७४

नददातिप्रतिश्रुत्यदत्वाऽपिचहरेत्तुयः ॥ सबद्धोवारुणैःपाशैस्तप्यतेमृत्युशासनात् ७५ आहिताग्निंसदायज्ञंकृशवृत्तिंप्रियातिथिम् ॥ येभजंतिद्विजश्रेष्ठंनोपसर्पं
तितेयमम् ७६ ब्राह्मणेष्वनृणीभूतःपार्थिवःस्यात्पुरंदर ॥ इतरेषांतुवर्णानांतारयेत्कृशदुर्बलान् ७७ नाच्छिंद्यात्स्पर्शितांभूमिंपरेणत्रिदशाधिप ॥ ब्राह्मणस्य
सुरश्रेष्ठकृशवृत्तेःकदाचन ७८ यथाऽश्रुपतितंतेषांदीनानामथसीदताम् ॥ ब्राह्मणानांहृतेक्षेत्रेहन्यात्रिपुरुषंकुलम् ७९ भूमिपालंच्युतंराष्ट्राद्यस्तुसंस्थापयेन्नरः ॥
तस्यवासःसहस्राक्षनाकपृष्ठेमहीयते ८० इक्षुभिःसंततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् ॥ गोऽश्ववाहनपूर्णांवाबाहुवीर्यादुपार्जिताम् ८१ निधिगर्भांददद्भूमिंसर्वरत्न
परिच्छदाम् ॥ अक्षयाल्लँभतेलोकान्भूमिसत्रंहितस्यतत् ८२ विधूयकलुषंसर्वंविरजाःसंमतःसताम् ॥ लोकेमहीयतेसद्भिर्योददातिवसुंधराम् ८३ यथाऽप्सु
पतितःशक्रतैलबिंदुर्विसर्पति ॥ तथाभूमिकृतंदानंसस्येसस्येविवर्धते ८४ येरणाग्रेमहीपालाःशूराःसमितिशोभनाः ॥ वध्यंतेऽभिमुखाःशक्रब्रह्मलोकंव्रजंतिते
८५ नृत्यगीतपरानार्योदिव्यमाल्यविभूषिताः ॥ उपतिष्ठंतिदेवेंद्रतथाभूमिप्रदंदिवि ८६ मोदतेचसुखंस्वर्गेदेवगंधर्वपूजितः ॥ योददातिमहींसम्यग्विधिनेह
द्विजातये ८७ शतमप्सरसश्चैवदिव्यमाल्यविभूषिताः ॥ उपतिष्ठंतिदेवेंद्रब्रह्मलोकेधराप्रदम् ८८ उपतिष्ठंतिपुण्यानिसदाभूमिप्रदंनरम् ॥ शंखभद्रासनंछत्रं
वराश्वावरवाहनम् ८९ भूमिप्रदानात्पुष्पाणिहिरण्यनिचयास्तथा ॥ आज्ञासदाऽप्रतिहताजयशब्दोवसूनिच ९० भूमिदानस्यपुण्यानिफलंस्वर्गःपुरंदर ॥
हिरण्यपुष्पाश्चौषध्यःकुशकांचनशाद्वलाः ९१ अमृतप्रसवांभूमिंप्राप्नोतिपुरुषोददत् ॥ नास्तिभूमिसमंदानंनास्तिमातृसमोगुरुः ॥ नास्तिसत्यसमोधर्मोना
स्तिदानसमोनिधिः ९२ एतदांगिरसाच्छ्रुत्वावासवोवसुधामिमाम् ॥ वसुरत्नसमाकीर्णांददावांगिरसेतदा ९३ यइदंश्रावयेच्छ्राद्धेभूमिदानस्यसंभवम् ॥ नत
स्यरक्षसांभागोनासुराणांभवत्युत ९४ अक्षयंचभवेद्दत्तंपितृभ्यस्तन्नसंशयः ॥ तस्माच्छ्राद्धेष्विदंविद्वान्भुंजतःश्रावयेद्द्विजान् ९५ इत्येतत्सर्वदानानांश्रेष्ठमुक्तंत
वानघ ॥ मयाभरतशार्दूलकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ९६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेइंद्रबृहस्पतिसंवादेद्विषष्टि
तमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कानिदानानिलोकेऽस्मिन्दातुकामोमहीपतिः ॥ गुणाधिकेभ्योविप्रेभ्योदद्याद्भरतसत्तम १ केनतुष्यंतितेसद्यः
किंतुष्टाःप्रदिशंतिच ॥ शंसमेतन्महाबाहोफलंपुण्यकृतंमहत् २ दत्तंकिंफलवद्राजन्निहलोकेपरत्रच ॥ भवतःश्रोतुमिच्छामितन्मेविस्तरतोवद ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥७८॥
इममर्थंपुरापृष्टोनारदोदेवदर्शनः ॥ यदुक्तवानसौवाक्यंतन्मेनिगदतःशृणु ४ ॥ नारदउवाच ॥ अन्नमेवप्रशंसंतिदेवाऋषिगणास्तथा ॥ लोकतंत्रंहिसंज्ञाश्चसर्व
मन्नेप्रतिष्ठितं ५ अन्नेनसदृशंदानंनभूतंनभविष्यति ॥ तस्मादन्नंविशेषेणदातुमिच्छंतिमानवाः ६ भारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

अन्नमूर्जस्करंलोकेप्राणाश्चान्नेप्रतिष्ठिताः ॥ अन्नेनधार्यतेसर्वंविश्वंजगदिदंप्रभो ७ अन्नाद्गृहस्थालोकेऽस्मिन्भिक्षवस्तापसास्तथा ॥ अन्नाद्भवंतिवैप्राणाःप्रत्यक्षं
नात्रसंशयः ८ कुटुंबिनेसीदतेचब्राह्मणायमहात्मने ॥ दातव्यंभिक्षवेचान्नमात्मनोभूतिमिच्छता ९ ब्राह्मणायाभिरूपाययोदद्यादन्नमर्थिने ॥ विदधातिनिधिंश्रे
ष्ठंपारलौकिकमात्मनः १० श्रांतमध्वनिवर्तंतंवृद्धमर्हमुपस्थितम् ॥ अर्चयेद्भूतिमन्विच्छन्गृहस्थोगृहमागतम् ११ क्रोधमुत्पतितंहित्वासुशीलोवीतमत्सरः ॥
अन्नदःप्राप्नुतेराजन्दिविचेहचयत्सुखम् १२ नावमन्येदभिगतंनप्रणुद्यात्कदाचन ॥ अपिश्वपाकेशुनिवानदानंविप्रणश्यति १३ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनि
वर्तते ॥ आर्तायादृष्टपूर्वायसमहद्धर्ममाप्नुयात् १४ पितॄन्देवानृषीन्विप्रानतिथींश्चजनाधिप ॥ योनरःप्रीणयत्यन्नैस्तस्यपुण्यफलंमहत् १५ कृत्वाऽतिपातकंकर्म
योदद्यादन्नमर्थिने ॥ ब्राह्मणायविशेषेणनसपापेनमुह्यते १६ ब्राह्मणेष्वक्षयंदानमन्नंशूद्रेमहाफलम् ॥ अन्नदानंहिशूद्रेचब्राह्मणेचविशिष्यते १७ नपृच्छेद्गो
त्रचरणंस्वाध्यायंदेशमेवच ॥ भिक्षितोब्राह्मणेनेहदद्यादन्नंप्रयाचितः १८ अन्नदस्यान्नवृक्षाश्चसर्वकामफलप्रदाः ॥ भवंतिचेहचामुत्रनृपतेर्नात्रसंशयः १९ आ
शंसंतेहिपितरःसुवृष्टिमिवकर्षकाः ॥ अस्माकमपिपुत्रोवापौत्रोवान्नंप्रदास्यति २० ब्राह्मणोहिमहद्भूतंस्वयंदेहीतियाचति ॥ अकामोवासकामोवादत्वापुण्यम
वाप्नुयात् २१ ब्राह्मणःसर्वभूतानामतिथिःप्रसृताग्रभुक् ॥ विप्रायदधिगच्छंतिभिक्षमाणागृहंसदा २२ सत्कृताश्चनिवर्तंतेतदतीवप्रवर्धते ॥ महाभागेकु
लेप्रेत्यजन्मचाप्नोतिभारत २३ दत्वात्वन्नंनरोलोकेतथास्थानमनुत्तमम् ॥ नित्यंमिष्टान्नदायीतुस्वर्गेवसतिसत्कृतः २४ अन्नंप्राणानराणांहिसर्वमन्नेप्रतिष्ठि
तम् ॥ अन्नदःपशुमान्पुत्रीधनवान्भोगवानपि २५ प्राणवांश्चातिभवतिरूपवांश्चतथानृप ॥ अन्नदःप्राणदोलोकेसर्वदाप्रोच्यतेतुसः २६ अन्नंहिदत्वाऽति
थयेब्राह्मणाययथाविधि ॥ प्रदातासुखमाप्नोतिदैवतैश्चापिपूज्यते २७ ब्राह्मणोहिमहद्भूतंक्षेत्रभूतंयुधिष्ठिर ॥ उप्यतेतत्रयद्बीजंतद्धिपुण्यफलंमहत् २८ प्र
त्यक्षप्रीतिजननंभोक्तुर्दातुर्भवत्युत ॥ सर्वाण्यन्यानिदानानिपरोक्षफलवंत्युत २९ अन्नाद्धिप्रसवंयांतिरतिरन्नाद्धिभारत ॥ धर्मार्थावन्नतोविद्धिरोगनाशंत
थाऽन्नतः ३० अन्नंह्यमृतमित्याहपुराकल्पेप्रजापतिः ॥ अन्नंभुवंदिवंखंचसर्वमन्नेप्रतिष्ठितम् ३१ अन्नप्रणाशेऽभिद्यंतेशरीरेपंचधातवः ॥ बलंबलवतोऽपीह
प्रणश्यत्यन्नहानितः ३२ आवाहाश्चविवाहाश्चयज्ञाश्चान्नमृतेतथा ॥ निवर्तंतेनरश्रेष्ठब्रह्मचात्रप्रलीयते ३३ अन्नतःसर्वमेतद्धियत्किंचित्स्थाणुजंगमम् ॥ त्रिषु
लोकेषुधर्मार्थमन्नंदेयमतोबुधैः ३४ अन्नदस्यमनुष्यस्यबलमोजोयशांसिच ॥ कीर्तिश्चवर्धतेशश्वत्त्रिषुलोकेषुपार्थिव ३५ मेघेषूर्ध्वंसन्निधत्तेप्राणानांपवनःपतिः ॥
तच्चमेघगतंवारिशक्रोवर्षतिभारत ३६ आदत्तेचरसान्भौमानादित्यःस्वगभस्तिभिः ॥ वायुरादित्यतस्तांश्चरसान्देवःप्रवर्षति ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ ॥ इत्यनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ७ ॥ श्रुतंमेइति

तद्यदामेघतोवारिपतितंभवतिक्षितौ ॥ तदावसुमतीदेवीस्निग्धाभवतिभारत ३८ ततःसस्यानिरोहंतियेनवर्तयतेजगत् ॥ मांसमेदोऽस्थिशुक्राणांप्रादुर्भाव
स्ततःपुनः ३९ संभवंतिततःशुक्रात्प्राणिनःपृथिवीपते ॥ अग्नीषोमौहितच्छुक्रंसृजतःपुष्पतश्चह ४० एवमन्नाद्धिसूर्यश्चपवनःशुक्रमेवच ॥ एकएवस्मृतो
राशिस्ततोभूतानिजज्ञिरे ४१ प्राणान्ददातिभूतानांतेजश्चभरतर्षभ ॥ गृहमभ्यागतायाथयोदद्यादन्नमर्थिने ४२ ॥ भीष्मउवाच ॥ नारदेनैवमुक्तो
ऽहमदामन्नंसदानृप ॥ अनसूयुस्त्वमप्यन्नंतस्माद्देहिगतज्वरः ४३ दत्वाऽन्नंविधिवद्राजन्विप्रेभ्यस्त्वमितिप्रभो ॥ यथावदनुरूपेभ्यस्ततःस्वर्गमवाप्स्यसि
४४ अन्नदानांहियेलोकास्तांस्त्वंशृणुजनाधिप ॥ भवनानिप्रकाशंतेदिवितेषांमहात्मनाम् ४५ तारासंस्थानिरूपाणिनानास्तंभान्वितानिच ॥ चंद्रमंडल
शुभ्राणिकिंकिणीजालवंतिच ४६ तरुणादित्यवर्णानिस्थावराणिचराणिच ॥ अनेकशतभौमानिसांतर्जलचराणिच ४७ वैदूर्यार्कप्रकाशानिरौप्यरुक्म
मयानिच ॥ सर्वकामफलाश्चापिवृक्षाभवनसंस्थिताः ४८ वाप्योवीथ्यःसभाःकूपादीर्घिकाश्चैवसर्वशः ॥ घोषवंतिचयानानियुक्तान्यथसहस्रशः ४९ भ
क्ष्यभोज्यमयाःशैलावासांस्याभरणानिच ॥ क्षीरंस्रवंतिसरितस्तथाचैवान्नपर्वताः ५० प्रासादाःपांडुराभ्राभाःशय्याश्चकांचनोज्ज्वलाः ॥ तान्यन्नदाःप्रपद्यंते
तस्मादन्नप्रदोभव ५१ एतेलोकाःपुण्यकृताअन्नदानांमहात्मनाम् ॥ तस्मादन्नंप्रयत्नेनदातव्यंमानवैर्भुवि ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशास
निकेप० दानधर्मेअन्नदानप्रशंसायांत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतंमेभवतोवाक्यमन्नदानस्ययोविधिः ॥ नक्षत्रयोगस्येदानींदा
नकल्पंब्रवीहिमे १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ देवक्याश्चैवसंवादंमहर्षेर्नारदस्यच २ द्वारकामनुसंप्राप्तंनारदंदेवदर्शनम् ॥
पप्रच्छेदंवचःप्रश्नंदेवकीधर्मदर्शनम् ३ तस्याःसंपृच्छमानायादेवर्षिर्नारदस्ततः ॥ आचष्टविधिवत्सर्वंतच्छृणुष्वविशांपते ४ ॥ नारदउवाच ॥ कृत्तिकासु
महाभागेपायसेनससर्पिषा ॥ संतर्प्यब्राह्मणान्साधूँल्लोकानाप्नोत्यनुत्तमान् ५ रोहिण्यांप्रमृतैर्मार्गैर्मांसैरन्नेनसर्पिषा ॥ पयोन्नपानंदातव्यमनृणार्थंद्विजातये ६
दोग्ध्रींदत्वासवत्सांतुनक्षत्रेसोमदैवते॥गच्छंतिमानुषाल्लोकात्स्वर्गलोकमनुत्तमं७आर्द्रायांकृसरंदत्वातिलमिश्रमुपोषितः॥नरस्तरतिदुर्गाणिक्षुरधारांश्चपर्वतान्८
पूपान्पुनर्वसौदत्वातथैवान्नानिशोभने॥यशस्वीरूपसंपन्नोबह्वन्नोजायतेकुले ९ पुष्येणकनकंदत्वाकृतंवाऽकृतमेवच॥ अनालोकेषुलोकेषुसोमवत्सविराजते १० आ
श्लेषायांतुयोरूप्यमृषभंवाप्रयच्छति॥ससर्वभयनिर्मुक्तःसंभवानधितिष्ठति ११ मघासुतिलपूर्णानिवर्धमानानिमानवः॥ प्रदायपुत्रपशुमानिहप्रेत्यचमोदते १२ ॥७१॥

१ । २ । ३ । ४ । ५ मार्गैर्मृगसंबंधिभिः ६ सौम्यनक्षत्रेमृगशिरसि ७ । ८ पूपान्पिष्टमयान्घृतपाचितपिंडान् ९ अनालोकेषुआलोकांतरवर्जितेषुस्वयंप्रकाशेष्वित्यर्थः १० । ११ । १२

फाणितंगोरसविकारः १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ प्रार्तंगोधान्यादिविधानबलीयंचतुरस्रं १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ उदमंथंउदकुंभगुकंसकृविकारं २६ । २७ । २८

फल्गुनीपूर्वसमयेब्राह्मणानामुपोषितः ॥ भक्ष्यान्फाणितसंयुक्तान्दत्वासौभाग्यमृच्छति १३ घृतक्षीरसमायुक्तंविधिवत्षष्टिकौदनम् ॥ उत्तराविषयेदत्वास्व
र्गलोकेमहीयते १४ यद्यत्प्रदीयतेदानमुत्तराविषयेनरैः ॥ महाफलमनंतंतद्भवतीतिविनिश्चयः १५ हस्तेहस्तिरथंदत्वाचतुर्युक्तमुपोषितः॥ प्राप्नोतिपरमाँल्लो
कान्पुण्यकामसमन्वितान् १६ चित्रायांवृषभंदत्वापुण्यगंधांश्चभारत ॥ चरंत्यप्सरसांलोकेरमंतेनंदनेतथा १७ स्वात्यामथधनंदत्वायदिष्टतममात्मनः॥
प्राप्नोतिलोकान्सशुभानिहचैवमहद्यशः १८ विशाखायामनड्वाहंधेनुंदत्वाचदुग्धदाम् ॥ सप्रासंगंचशकटंसधान्यंवस्त्रसंयुतम् १९ पितृन्देवांश्चप्रीणाति
प्रेत्यचानंत्यमश्नुते ॥ नचदुर्गाण्यवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति २० दत्वायथोक्तंविप्रेभ्योवृत्तिमिष्टांसविंदति ॥ नरकादींश्चसंक्लेशान्नाप्नोतीतिविनिश्चयः २१
अनुराधासुप्रावारंवरान्नंसमुपोषितः ॥ दत्वायुगशतंचापिनरःस्वर्गेमहीयते २२ कालशाकंतुविप्रेभ्योदत्वामर्त्यःसमूलकम् ॥ ज्येष्ठायामृद्धिमिष्टांवैगति
मिष्टांसगच्छति २३ मूलेमूलफलंदत्वाब्राह्मणेभ्यःसमाहितः ॥ पितॄन्प्रीणयतेचापिगतिमिष्टांचगच्छति २४ अथपूर्वास्वषाढासुदधिपात्राण्युपोषितः ॥
कुलवृत्तोपसंपन्नेब्राह्मणेवेदपारगे २५ पुरुषोजायतेप्रेत्यकुलेसुबहुगोधने ॥ उदमंथंससर्पिष्कंप्रभूतमधिफाणितम् २६ दत्वोत्तरास्वषाढासुसर्वकामा
नवाप्नुयात् ॥ दुग्धंत्वभिजितेयोगेदत्वामधुघृतप्लुतम् ॥ धर्मनित्योमनीषिभ्यःस्वर्गलोकेमहीयते २७ श्रवणेकंबलंदत्वावस्त्रांतरितमेववा ॥ श्वेतेनयाति
यानेनस्वर्गलोकानसंवृतान् २८ गोप्रयुक्तंधनिष्ठासुयानंदत्वासमाहितः ॥ वस्त्ररशिधनंसद्यःप्रेत्यराज्यंप्रपद्यते २९ गंधाञ्छतभिषायोगेदत्वासागुरुचंदनान्॥
प्राप्नोत्यप्सरसांसंघान्प्रेत्यगंधांश्चशाश्वतान् ३० पूर्वाभाद्रपदायोगेराजमाषान्प्रदायतु ॥ सर्वभक्षफलोपेतःसवैप्रेत्यसुखीभवेत् ३१ औरभ्रमुत्तरायोगेयस्तुमां
संप्रयच्छति ॥ सपितॄन्प्रीणयतिवैप्रेत्यचानंत्यमश्नुते ३२ कांस्योपदोहनांधेनुंरेवत्यांयःप्रयच्छति ॥ साप्रेत्यकामानादायदातारमुपतिष्ठति ३३ रथमश्व
समायुक्तंदत्वाऽश्विन्यांनरोत्तमः ॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नेवर्चस्वीजायतेकुले ३४ भरणीषुद्विजातिभ्यस्तिलधेनुंप्रदायवै ॥ गाःसुप्रभूताःप्राप्नोतिनरःप्रेत्ययशस्त
था ३५ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्येषलक्षणोद्देशःप्रोक्तोनक्षत्रयोगतः ॥ देवक्यानारदेनेहसास्नुषाभ्योऽब्रवीदिदम् ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआनुशासनपर्वणि
आनुशासनिके० दानधर्मेनक्षत्रयोगदानंनामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ सर्वान्कामान्प्रयच्छंतियेप्रयच्छंतिकांचनम् ॥
२७ इत्येवंभगवानत्रिःपितामहसुतोऽब्रवीत् १ पवित्रमथचायुष्यंपितॄणामक्षयंचतत् ॥ सुवर्णंमनुजेंद्रेणहरिश्चंद्रेणकीर्तितम् २

२९ । ३० । ३१ उरभ्रःपशुविशेषःअजोवा ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सर्वानिति १ । २

३।४।५।६।७।८।९।१०।११ सोपच्छंदःसोपकरणः करकान्पात्रविशेषान् १२ अग्रंदातिक्षेत्रादितदर्थं उत्कोचंविना उपस्पर्शनंदानं १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९

पानीयंपरमंदानंदानानांमनुरब्रवीत् ॥ तस्मात्कूपांश्चवापीश्चतडागानिचखानयेत् ३ अर्धंपापस्यहरतिपुरुषस्येहकर्मणः ॥ कूपःप्रवृत्तपानीयःसुप्रवृत्तश्चनि
त्यशः ४ सर्वंतारयतेवंशंयस्यखातेजलाशये ॥ गावःपिबंतिविप्राश्चसाधवश्चनराःसदा ५ निदाघकालेपानीयंयस्यतिष्ठत्यवारितम् ॥ सदुर्गंविषमंकृत्स्नंनकदा
चिदवाप्नुते ६ बृहस्पतेर्भगवतःपूष्णश्चैवभगस्यच ॥ अश्विनोश्चैववह्नेश्चप्रीतिर्भवतिसर्पिषा ७ परमंभेषजंह्येतद्यज्ञानामेतदुत्तमम् ॥ रसानामुत्तमंचैतत्फलानांचैत
दुत्तमम् ८ फलकामोयशस्कामःपुष्टिकामश्चनित्यदा ॥ घृतंदद्याद्द्विजातिभ्यःपुरुषःशुचिरात्मवान् ९ घृतंमासेआश्वयुजिविप्रेभ्योयःप्रयच्छति ॥ तस्मैप्रयच्छ
तोरूपंप्रीतौदेवाविहाश्विनौ १० पायसंसर्पिषामिश्रंद्विजेभ्योयःप्रयच्छति ॥ गृहंतस्यनरक्षांसिधर्षयंतिकदाचन ११ पिपासयानम्रियतेसोपच्छंदश्चजायते ॥
नप्राप्नुयाच्चव्यसनंकरकान्यःप्रयच्छति १२ प्रयतोब्राह्मणाग्रेयःश्रद्धयापरयायुतः ॥ उपस्पर्शनषड्भागंलभतेपुरुषःसदा १३ यःसाधनार्थंकाष्ठानिब्राह्मणेभ्यः
प्रयच्छति ॥ प्रतापनार्थंराजेंद्रवृत्तवद्भ्यःसदानरः १४ सिद्ध्यंत्यर्थाःसदातस्यकार्याणिविविधानिच ॥ उपर्युपरिशत्रूणांवपुषादीप्यतेचसः १५ भगवांश्चापिसं
प्रीतोवह्निर्भवतिनित्यशः ॥ नतंत्यजंतिपशवःसंग्रामेचजयत्यपि १६ पुत्राञ्छ्रियंचलभतेयश्छत्रंसंप्रयच्छति ॥ नचक्षुर्व्याधिंलभतेयज्ञभागमथाश्नुते १७
निदाघकालेवर्षेवायश्छत्रंसंप्रयच्छति ॥ नास्यकश्चिन्मनोदाहःकदाचिदपिजायते १८ कृच्छ्रात्सविषमाच्चैवक्षिप्रंमोक्षमवाप्नुते ॥ प्रदानंसर्वदानानांशकटस्यविशां
पते ॥ एवमाहमहाभागःशांडिल्योभगवानृषिः १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ दह्यमानायविप्राययःप्रयच्छत्युपानहौ ॥ यत्फलंतस्यभवतितन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ उपानहौप्रयच्छेद्योब्राह्मणेभ्यःसमा
हितः ॥ मर्दतेकंटकान्सर्वान्विषमान्निस्तरत्यपि २ सशत्रूणामुपरिचसंतिष्ठतियुधिष्ठिर ॥ यानंचाश्वतरीयुक्तंतस्यशुभ्रंविशांपते ३ उपतिष्ठतिकौंतेयरौप्यकांच
नभूषितम् ॥ शकटंदम्यसंयुक्तंदत्तंभवतिचैवहि ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यत्फलंतिलदानेचभूमिदानेचकीर्तितम् ॥ गोदानेचान्नदानेचभूयस्तद्ब्रूहिकौरव ५
॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुष्वममकौंतेयतिलदानस्ययत्फलम् ॥ निशम्यचयथान्यायंप्रयच्छकुरुसत्तम ६ पितॄणांपरमंभोज्यंतिलाःसृष्टाःस्वयंभुवा ॥ तिलदानेन
वैतस्मात्पितृपक्षःप्रमोदते ७ माघमासेतिलान्यस्तुब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छति ॥ सर्वसत्वसमाकीर्णंनरकंसनपश्यति ८ सर्वसत्रैश्चयजतेयस्तिलैर्यजतेपितॄन् ॥ नचा
कामेनदातव्यंतिलश्राद्धंकदाचन ९ महर्षेःकश्यपस्यैतेगात्रेभ्यःप्रसृतास्तिलाः ॥ ततोदिव्यंगताभावंप्रदानेषुतिलाःप्रभोः १०

॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ दह्यमानायेति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०

॥८०॥

११।१२।१३।१०।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२ इमंहिमवत्सन्निहितम् २३।२४ हिमवतिहिमवत्समीपेकुरुक्षेत्रे येषांकुरुक्षेत्रंवेदिरासीदितिश्रुतेः २५।२६।२७।२८ प्रतिश्रयोवासार्थंस्थलं २९

पौष्टिकारूपदाश्चैवतथापापविनाशनाः ॥ तस्मात्सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानंविशिष्यते ११ आपस्तंबश्चमेधावीशंखश्चलिखितस्तथा ॥ महर्षिर्गौतमश्चापिति
लदानैर्दिवंगताः १२ तिलहोमरताविप्राःसर्वेसंयतमैथुनाः ॥ समागव्येनहविषाप्रवृत्तिषुचसंस्थिताः १३ सर्वेषामितिदानानांतिलदानंविशिष्यते ॥ अक्षयं
सर्वदानानांतिलदानमिहोच्यते १४ उच्छिन्नेतुपुराहव्येकुशिकर्षिःपरंतपः ॥ तिलैरग्नित्रयंहुत्वाप्राप्तवानगतिमुत्तमाम् १५ इतिप्रोक्तंकुरुश्रेष्ठतिलदानमनु
त्तमम् ॥ विधानंयेनविधिनातिलानामिहशस्यते १६ अतऊर्ध्वंनिबोधेदंदेवानांयष्टुमिच्छताम् ॥ समागमेमहाराजब्रह्मणावैस्वयंभुवा १७ देवाःसमेत्यब्र
ह्माणंभूमिभागेयियक्षवः ॥ शुभंदेशमयाचंतयजेमइतिपार्थिव १८ ॥ देवाऊचुः ॥ भगवंस्त्वंप्रभुर्भूमेःसर्वस्यात्रिदिवस्यच ॥ यजेमहिमहाभागयज्ञंभवदनुज्ञया
१९ नाननुज्ञातभूमिर्हियज्ञस्यफलमश्नुते ॥ त्वंहिसर्वस्यजगतःस्थावरस्यचरस्यच २० प्रभुर्भवसितस्मात्त्वंसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ददानिमेदिनीभागंभ
वद्भ्योऽहंसुरर्षभाः २१ यस्मिन्देशेकरिष्यध्वंयज्ञान्काश्यपनंदनाः ॥ देवाऊचुः ॥ भगवन्कृतकार्याःस्मयक्ष्महेस्वाप्तदक्षिणैः २२ इमंतुदेशंमुनयःपर्युपासंति
नित्यदा ॥ ततोऽगस्त्यश्चकण्वश्चभृगुरत्रिर्वृषाकपिः २३ असितोदेवलश्चैवदेवयज्ञमुपागमन् ॥ ततोदेवामहात्मानईजिरेयज्ञमच्युतम् २४ तथासमापयामा
सुर्यथाकालंसुरर्षभाः ॥ तइष्टयज्ञास्त्रिदशाहिमवत्यचलोत्तमे २५ षष्ठमंशंक्रतोस्तस्यभूमिदानंप्रचक्रिरे ॥ प्रादेशमात्रंभूमेस्तुयोदद्यादनुपस्कृतम् २६ नसी
दतिसकृच्छ्रेषुनचदुर्गाण्यवाप्नुते ॥ शीतवातातपसहांगृहभूमिंसुसंस्कृताम् २७ प्रदायसुरलोकस्थःपुण्यांतेऽपिनचाल्यते ॥ मुदितोवसतिप्राज्ञःशक्रेणसहपा
र्थिव २८ प्रतिश्रयप्रदानाच्चसोऽपिस्वर्गेमहीयते ॥ अध्यापककुलेजातःश्रोत्रियोनियतेंद्रियः २९ गृहेयस्यवसेत्तुष्टःप्रधानंलोकमश्नुते ॥ तथागवार्थेशरणंशी
तवर्षसहंदृढम् ३० आसप्तमंतारयतिकुलंभरतसत्तम ॥ क्षेत्रभूमिंददल्लोकेशुभांश्रियमवाप्नुयात् ३१ रत्नभूमिंप्रदद्यात्तुकुलवंशंप्रवर्धयेत् ॥ नचोषरांननिर्दग्धांम
हींदद्यात्कथंचन ३२ नश्मशानपरीतांचनचपापनिषेविताम् ॥ पारक्येभूमिदेशेतुपितॄणांनिर्वपेत्तुयः ३३ तद्भूमिंवापिपितृभिःश्राद्धकर्मविहन्यते ॥ तस्मा
त्क्रीत्वामहींदद्यात्स्वल्पामपिविचक्षणः ३४ पिंडःपितृभ्योदत्तोवैतस्यांभवतिशाश्वतः ॥ अटवीपर्वताश्चैवनद्यस्तीर्थानियानिच ३५ सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि
तत्रपरिग्रहः ॥ इत्येतद्भूमिदानस्यफलमुक्तंविशांपते ३६ अतःपरंतुगोदानंकीर्तयिष्यामितेऽनघ ॥ गावोऽधिकास्तपस्विभ्योयस्मात्सर्वेभ्यएवच ३७ तस्मान्महे
श्वरोदेवस्तपस्ताभिःसहास्थितः ॥ ब्रह्मलोकेवसंत्येताःसोमेनसहभारत ३८ यांतांब्रह्मर्षयःसिद्धाःप्रार्थयंतिपरांगतिम् ॥ पयसाहविषादध्नाशकृताचाथचर्मणा ३९

प्रधानंलोकंब्रह्मलोकं ३०।३१।३२।३३ तद्भूमिंपरकीयांभूमिंवायोनिर्वपेत्पितृभिःपितृभ्योदद्यात्तर्हितच्छ्राद्धंतद्भूमिदानाख्यंकर्मचोभयंनिहन्यतेव्यर्थंभवतीत्यर्थः ३४ तस्यांक्रीतायां ३५।३६।३७।३८।३९

 ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ कौमुदेकार्तिके

अस्थिभिश्चोपकुर्वंतिशृंगैर्वालैश्चभारत ॥ नासांशीतातपौस्यातांसदैताःकर्मकुर्वते ४० नवर्षांविपर्ययत्रापिदुःखमासांभवत्युत ॥ ब्राह्मणैःसहितायांतितस्मात्परा
 रमकंपदम् ४१ एकंगोब्राह्मणंतस्मात्प्रवदंतिमनीषिणः ॥ रंतिदेवस्ययज्ञेताःपशुत्वेनोपकल्पिताः ४२ अतश्चर्मण्वतीराजन्गोचर्मभ्यःप्रवर्तिता ॥ पशुत्वा
च्चविनिर्मुक्ताःप्रदानायोपकल्पिताः ४३ ताइमाविप्रमुख्येभ्योयोददातिमहीपते ॥ निस्तरेदापदंकृच्छ्रांविषमस्थोऽपिपार्थिव ४४ गवांसहस्रदःप्रेत्यनरकंन
प्रपद्यते ॥ सर्वत्रविजयंचापिलभतेमनुजाधिप ४५ अमृतंवैगवांक्षीरमित्याहत्रिदशाधिपः ॥ तस्माद्ददातियोधेनुममृतंसप्रयच्छति ४६ अग्नीनामव्ययंह्ये
तद्धौम्यंवेदविदोविदुः ॥ तस्माद्ददातियोधेनुंसहौम्यंसंप्रयच्छति ४७ स्वर्गोवैमूर्तिमानेषवृषभंयोगवांपतिम् ॥ विप्रेगुणयुतेदद्यात्सवैस्वर्गेमहीयते ४८ प्रा
णावैप्राणिनामेतेप्रोच्यंतेभरतर्षभ ॥ तस्माद्ददातियोधेनुंप्राणानेषप्रयच्छति ४९ गावःशरण्याभूतानामितिवेदविदोविदुः ॥ तस्माद्ददातियोधेनुंशरणंसंप्र
यच्छति ५० नवधार्थप्रदातव्यानकीनाशेननास्तिके ॥ गोजीविनेनदातव्यातथागौर्भरतर्षभ ५१ ददत्सतादृशानांवैनरोगांपापकर्मणाम् ॥ अक्षयंनरकंया
तीत्येवमाहुर्महर्षयः ५२ नकृशांनापवत्सांवावंध्यांरोगान्वितांतथा ॥ नव्यंगांनपरिश्रांतांदद्याद्गांब्राह्मणायवै ५३ दशगोसहस्रदोहिशक्रेणसहमोदते ॥ अक्ष
याँल्लभतेलोकान्नरःशतसहस्रशः ५४ इत्येतद्गोप्रदानंचतिलदानंचकीर्तितम् ॥ तथाभूमिप्रदानंचशृणुष्वान्नेचभारत ५५ अन्नदानंप्रधानंहिकौंतेयपरिचक्षते ॥
अन्नस्यहिप्रदानेनरंतिदेवोदिवंगतः ५६ श्रांतायक्षुधितायान्नंयःप्रयच्छतिभूमिप ॥ स्वायंभुवंमहत्स्थानंसगच्छतिनराधिप ५७ नहिरण्यैर्नवासोभिर्नान्य
दानेनभारत ॥ प्राप्नुवंतिनराःश्रेयोयथाह्यन्नप्रदाःप्रभो ५८ अन्नंवैप्रथमंद्रव्यमन्नंश्रीश्चपरामता ॥ अन्नात्प्राणःप्रभवतितेजोवीर्यंबलंतथा ५९ सद्योददाति
यश्चान्नंसदैकाग्रमनानरः ॥ नसदुर्गाण्यवाप्नोतीत्येवमाहपराशरः ६० अर्चयित्वायथान्यायंदेवेभ्योऽन्नंनिवेदयेत् ॥ यदन्नाहिनराराजंस्तदन्नास्तस्यदेवताः
६१ कौमुदेशुक्लपक्षेतुयोऽन्नदानंकरोत्युत ॥ ससंतरतिदुर्गाणिप्रेत्यचानंत्यमश्नुते ६२ अभुक्त्वाऽतिथयेचान्नंप्रयच्छेद्यःसमाहितः ॥ सवैब्रह्मविदांलोकान्प्राप्नुया
द्भरतर्षभ ६३ सुकृच्छ्रामापदंप्राप्तश्चान्नदःपुरुषस्तरेत् ॥ पापंतरतिचैवेहदुष्कृतंचापकर्षति ६४ इत्येतदन्नदानस्यतिलदानस्यचैवह ॥ भूमिदानस्यचफलं
गोदानस्यचकीर्तितम् ६५ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतं
दानफलंतातयत्त्वयापरिकीर्तितम् ॥ अन्नदानंविशेषेणप्रशस्तमिहभारत १ पानीयदानमेवैतत्कथंचेहमहाफलम् ॥ इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामिविस्तरेणपितामह २

६२ । ६३ । ६४ । ६५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुतमिति १ । २

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० नीरजातेनजलोद्भवेनधान्यादिना ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये

॥ भीष्मउवाच ॥ हंततेवर्तयिष्यामियथावद्भरतर्षभ ॥ गदतस्तन्ममाद्येहशृणुसत्यपराक्रम ३ पानीयदानात्प्रभृतिसर्वंवक्ष्यामितेऽनघ ॥ यदन्नंयच्चपानीयंसंप्रदा
याश्नुतेनरः ४ नतस्मात्परमंदानंकिंचिदस्तीतिमेमनः ॥ अन्नात्प्राणभृतस्तातप्रवर्तंतेहिसर्वशः ५ तस्मादन्नंपरंलोकेसर्वलोकेषुकथ्यते ॥ अन्नाद्बलंचतेजश्चप्रा
णिनांवर्धतेसदा ६ अन्नदानमतस्तस्माच्छ्रेष्ठमाहप्रजापतिः ॥ सावित्र्याह्यपिकौंतेयश्रुतंतेवचनंशुभम् ७ यतश्चयद्यथाचैवदेवसत्रेमहामते ॥ अन्नेदत्तेनरेणेहप्राणा
दत्ताभवंत्युत ८ प्राणदानाद्धिपरमंनदानमिहविद्यते ॥ श्रुतंहितेमहाबाहोलोमशस्यापितद्वचः ९ प्राणान्दत्वाकपोताययत्प्राप्तंशिबिनापुरा ॥ तांगतिंलभतेद
त्वाद्विजस्यान्नंविशांपते १० तस्माद्विशिष्टांगच्छंतिप्राणदाइतिनःश्रुतम् ॥ अन्नंवापिप्रभवतिपानीयात्कुरुसत्तम ॥ नीरजातेनहिविनानकिंचित्संप्रवर्तते ११ नी
रजातश्चभगवान्सोमोग्रहगणेश्वरः ॥ अमृतंचसुधाचैवसुधाचैवामृतंतथा १२ अन्नौषध्योमहाराजवीरुधश्चजलोद्भवाः ॥ यतःप्राणभृतांप्राणाःसंभवंतिविशांपते
१३ देवानाममृतंह्यन्नंनागानांचसुधातथा ॥ पितृणांचस्वधाप्रोक्तापशूनांचापिवीरुधः १४ अन्नमेवमनुष्याणांप्राणानाहुर्मनीषिणः ॥ तच्चसर्वंनरव्याघ्रपानीया
त्संप्रवर्तते १५ तस्मात्पानीयदानाद्वैनपरंविद्यतेक्वचित् ॥ तच्चदद्यान्नरोनित्यंयदीच्छेद्भूतिमात्मनः १६ धन्यंयशस्यमायुष्यंजलदानमिहोच्यते ॥ शत्रूंश्चाप्य
धिकौंतेयसदातिष्ठतितोयदः १७ सर्वकामानवाप्नोतिकीर्तिंचैवहिशाश्वतीं ॥ प्रेत्यचानंत्यमश्नातिपापेभ्यश्चप्रमुच्यते १८ तोयदोमनुजव्याघ्रस्वर्गंगत्वामहाद्युते॥
अक्षयान्समवाप्नोतिलोकानित्यब्रवीन्मनुः १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेपानीयदानमहात्म्येसप्तषष्टितमोऽध्यायः
॥ ६७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ तिलानांकीदृशंदानमथदीपस्यचैवहि ॥ अन्नानांवाससांचैवभूयएवब्रवीहिमे १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममि
तिहासंपुरातनम् ॥ ब्राह्मणस्यचसंवादंयमस्यचयुधिष्ठिर २ मध्यदेशेमहान्ग्रामोब्राह्मणानांबभूवह ॥ गंगायमुनयोर्मध्येयामुनस्यगिरेरधः ३ पर्णशालेतिविख्या
तोरमणीयोनराधिप ॥ विद्वांसस्तत्रभूयिष्ठाब्राह्मणाश्चावसंस्तथा ४ अथप्राहयमःकंचित्पुरुषंकृष्णवाससम् ॥ रक्ताक्षमूर्ध्वरोमाणंकाकजंघाक्षिनासिकम् ५ ग
च्छत्वंब्राह्मणग्रामंततोगत्वातमानय ॥ अगस्त्यंगोत्रतश्चापिनामतश्चापिशर्मिणम् ६ शमेनिविष्टंविद्वांसमध्यापकमनावृतम् ॥ माचान्यमानयेथास्त्वंसगोत्रंत
स्यपार्श्वतः ७ सहितादृग्गुणस्तेनतुल्योऽध्ययनजन्मना ॥ अपत्येषुतथावृत्तेसमस्तेनैवधीमता ८ तमानययथोद्दिष्टंपूजाकार्याहितस्यवै ॥ सगत्वाप्रतिकूलंतच्च
कारयमशासनम् ९ तमाक्रम्यानयामासप्रतिषिद्धोयमेनयः ॥ तस्मैयमःसमुत्थायपूजांकृत्वाचवीर्यवान् १० प्रोवाचनीयतामेषसोऽन्यआनीयतामिति ॥
एवमुक्तेतुवचनेधर्मराजेनसद्विजः ११ भारतभावदीपे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ तिलानामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

इहयमलोके १२ कालस्यविहितमायुःप्रमाणंनप्राप्नोमि नजानामिकालेनाप्रवर्तितंत्वामिहस्थापयितुंनशक्नोमीत्यर्थः १३ ब्रूहिपृच्छ १४ । १५ । १६ निर्वर्तयंति साधयंति १७ । १८ आलंभनं सर्वतःस्पर्शनमुद्वर्तनमित्यर्थः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ रत्नेति तस्मैरत्नदानंकर्तव्यंयस्तान्रत्नानिविक्रीययज्ञंकरोति एतद्धितस्याभयंकरंप्रतिग्रहवि

उवाचधर्मराजानंनिर्विण्णोऽध्ययनेनवै ॥ योमेकालोभवेच्छेषस्तंवसेयमिहाच्युत १२ ॥ यमउवाच ॥ नाहंकालस्यविहितंप्राप्नोमीहकथंचन ॥ योहिधर्मंचरति वैतंनजानामिकेवलम् १३ गच्छविप्रत्वमद्यैवआलयंस्वंमहाद्युते ॥ ब्रूहिसर्वंयथास्वैरंकरवाणिकिमच्युत १४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ यत्तत्रकृत्वासुमहत्पुण्यंस्यात्तद्ब्रवीहिमे ॥ सर्वस्यहिप्रमाणंत्वंत्रैलोक्यस्यापिसत्तम १५ ॥ यमउवाच ॥ शृणुतत्त्वेनविप्रर्षेप्रदानविधिमुत्तमम् ॥ तिलाःपरमकंदानंपुण्यंचैवेहशाश्वतम् १६ तिलाश्चसंप्रदातव्यायथाशक्तिद्विजर्षभ ॥ नित्यदानात्सर्वकामांस्तिलानिर्वर्तयंत्युत १७ तिलान्श्राद्धेप्रशंसंतिदानमेतद्ध्यनुत्तमम् ॥ तान्प्रयच्छस्वविप्रेभ्योविधिदृष्टेनकर्मणा १८ वैशाख्यांपौर्णमास्यांतुतिलान्दद्याद्द्विजातिषु ॥ तिलाभक्षयितव्याश्चसदात्वालंभनंचतैः १९ कार्यंसततमिच्छद्भिःश्रेयःसर्वात्मनागृहे ॥ तथाऽऽपःसर्वदादेयाःपेयाश्चैवनसंशयः २० पुष्करिण्यस्तडागानिकूपांश्चैवात्रखानयेत् ॥ एतत्सुदुर्लभतरमिहलोकेद्विजोत्तम २१ आपोनित्यप्रदेयास्तेपुण्यंह्येतदनुत्तमम् ॥ प्रपाश्चकार्यादानार्थंनित्यंतेद्विजसत्तम ॥ भुक्तेऽप्यन्नंप्रदेयंतुपानीयंवैविशेषतः २२ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तेसतदातेनयमदूतेनवैगृहान् ॥ नीतश्चकारयामाससर्वंतद्यमशासनम् २३ नीत्वातंयमदूतोऽपिगृहीत्वाशर्मिणंतदा ॥ ययौसधर्मराजायन्यवेदयतचापितम् २४ तंधर्मराजोधर्मज्ञंपूजयित्वाप्रतापवान् ॥ कृत्वाचसंविदंतेनविससर्जयथागतम् २५ तस्यापिचयमःसर्वमुपदेशंचकारह ॥ प्रेत्यैत्यचततःसर्वंचकारोक्तंयमेनतत् २६ तथाप्रशंसतेदीपान्यमःपितृहितेप्सया ॥ तस्माद्दीपप्रदोनित्यंसंतारयतिवैपितॄन् २७ दातव्याःसततंदीपास्तस्माद्भरतसत्तम ॥ देवतानांपितॄणांचचक्षुष्यंचात्मनांविभो २८ रत्नदानंचसुमहत्पुण्यमुक्तंजनाधिप ॥ यस्तान्विक्रीययजतेब्राह्मणोह्यभयंकरम् २९ यद्वैददातिविप्रेभ्योब्राह्मणःप्रतिगृह्यवै ॥ उभयोःस्यात्तदक्षय्यंदातुरादातुरेवच ३० योददातिस्थितःस्थित्यांतादृशायप्रतिग्रहम् ॥ उभयोरक्षयंधर्मंतंमनुःप्राहधर्मवित् ३१ वाससांसंप्रदानेनस्वदारनिरतोनरः ॥ सुवस्त्रश्चसुवेषश्चभवतीत्यनुशुश्रुम ३२ गावःसुवर्णंचतथातिलाश्चैवानुवर्णिताः ॥ बहुशःपुरुषव्याघ्रवेदप्रामाण्यदर्शनात् ३३ विवाहांश्चैवकुर्वीतपुत्रानुत्पादयेतच ॥ पुत्रलाभोहिकौरव्यसर्वलाभाद्विशिष्यते ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेयमब्राह्मणसंवादेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भूयएवकुरुश्रेष्ठदानानांविधिमुत्तमम् ॥ कथयस्वमहाप्राज्ञभूमिदानंविशेषतः १ पृथिवींक्षत्रियोदद्याद्ब्राह्मणायेष्टिकर्मिणे ॥ विधिवत्प्रतिगृह्णीयान्नत्वन्योदातुमर्हति २

क्रयजदोषघ्नं २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ भूयइति १ इष्टिकर्मिणेयाज्ञिकाय २

३ तुल्यनामानिगोपदवाच्यानि ४ । ५ देयंदानयोग्यं परंश्रेष्ठं ६ । ७ । ८ प्रचोदनमिति गवांबलीवर्दानांकर्मसुयज्ञाद्यर्थेषुकृष्याद्यर्थेषुकर्षणादिषुवर्ततांप्रचोदनंप्रतोदेनप्रेरणंदेवैःकृतमिति मतत्रदोषइतिभावः तथापिपूर्वंयज्ञार्थमेवचोदनमक्षरंश्रेयस्करम् । अन्यत्कृष्याद्यर्थंतुततःपरंवैदिककर्षणमनुप्रवृत्तमभिधेयंवाच्यंनिंद्यमित्यर्थः तथाचस्मृतिः । हलांतंब्रह्मवर्चसमिति । तेनमोद्रोहका

सर्ववर्णैस्तुयच्छक्यंप्रदातुंफलकांक्षिभिः ॥ वेदेवायत्समाख्यातंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ तुल्यनामानिदेयानित्रीणितुल्यफलानिच ॥ सर्वकामफलानीहगावःपृथ्वीसरस्वती ४ योब्रूयाच्चापिशिष्यायधर्म्यांब्राह्मींसरस्वतीम् ॥ पृथिवीगोप्रदानाभ्यांतुल्यंसफलमश्नुते ५ तथैवगाःप्रशंसंतिनतुदेयंततःपरम् ॥ सन्निकृष्टफलास्ताहिलघ्वर्थाश्चयुधिष्ठिर ६ मातरःसर्वभूतानांगावःसर्वसुखप्रदाः ॥ वृद्धिमाकांक्षतानित्यंगावःकार्याःप्रदक्षिणाः ७ संताडचानतुपादेनगवांमध्येनचव्रजेत् ॥ मंगलायतनंदेव्यस्तस्मात्पूज्याःसदैवहि ८ प्रचोदनंदेवकृतंगवांकर्मसुवर्तताम् ॥ पूर्वमेवाक्षरंचान्यदभिधेयंततःपरम् ९ प्रचारेवानिवातेवाबुधोनोद्वेजयेतगाः ॥ तृषिताह्यभिवीक्षंत्योनरंहन्युःसबांधवम् १० पितृसद्मानिसततंदेवतायतनानिच ॥ पूयंतेशकृतायासांपूतंकिमधिकंततः ११ घासमुष्टिंपरगवेदद्यात्संवत्सरंतुयः ॥ अकृत्वास्वयमाहारंव्रतंतत्सार्वकामिकम् १२ सहिपुत्रान्यशोर्थंचश्रियंचाप्यधिगच्छति ॥ नाशयत्यशुभंचैवदुःस्वप्नंचाप्यपोहति १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ देयाःकिंलक्षणागावःकाश्चापिपरिवर्जयेत् ॥ कीदृशायप्रदातव्यानदेयाःकीदृशायच १४ ॥ भीष्मउवाच ॥ असद्वृत्तायपापायलुब्धायानृतवादिने ॥ हव्यकव्यव्यपेतायनदेयागौःकथंचन १५ भिक्षवेबहुपुत्रायश्रोत्रियायाहिताग्नये ॥ दत्त्वादशगवांदातालोकानाप्नोत्यनुत्तमान् १६ यश्चैवधर्मंकुरुतेतस्यधर्मफलंचयत् ॥ सर्वस्यैवांशभाग्दातातन्निमित्तंप्रवृत्तयः १७ यश्चैनमुत्पादयतेयश्चैनंत्रायतेभयात् ॥ यश्चास्यकुरुतेवृत्तिंसर्वेतेपितरस्त्रयः १८ कल्मषंगुरुशुश्रूषाहंतिमानोमहद्यशः ॥ अपुत्रतांत्रयःपुत्राअवृत्तिंदशधेनवः १९ वेदांतनिष्ठस्यबहुश्रुतस्यप्रज्ञानतृप्तस्यजितेंद्रियस्य ॥ शिष्टस्यदांतस्ययतस्यचैवभूतेषुनित्यंप्रियवादिनश्च २० यःक्षुद्भयाद्वैनविकर्मकुर्यान्मृदुश्चशांतोह्यतिथिप्रियश्च ॥ वृत्तिंद्विजायातिसृजेततस्मैयस्तुल्यशीलश्चसपुत्रदारः २१ शुभेपात्रेयेगुणागोप्रदानेतावान्दोषोब्राह्मणस्वापहारे ॥ सर्वावस्थंब्राह्मणस्वापहारोदाराश्चैषांदूरतोवर्जनीयाः २२ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेप० दानधर्मेगोदानमा० एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्रैवकीर्त्यतेसद्भिर्ब्राह्मणस्वाभिमर्शने ॥ नृगेणसुमहत्कृच्छ्रंयदवाप्तंकुरूद्वह १ निविशंत्यांपुरापार्थद्वारवत्यामितिश्रुतिः ॥ अदृश्यतमहाकूपस्तृणवीरुत्समावृतः २ प्रयत्नंतत्रकुर्वाणास्तस्मात्कूपाज्जलार्थिनः ॥ श्रमेणमहतायुक्तास्तस्मिंस्तोयेसुसंवृते ३

रित्वात्कृष्यर्थंकर्षणंदोषावहमित्यर्थः ९ प्रचारेपलायने निवातेकठिनोपवेशने अभिवीक्षंत्योजलमलभमानाः १० । ११ आहारंतदीयतत्काद्याहरणमकृत्वा १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ वेदांतनिष्ठस्यवृत्तिमतिसृजेतेत्युत्तरेणान्वयः चतुर्थ्यर्थेषष्ठी २० यइति ब्राह्मणोयदिक्षुद्भयाद्विकर्मंकरोतितर्हिराज्ञस्तत्पापमित्यर्थः २१ । २२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ अत्रैवेति १ । २ जलार्थिनस्तस्मिन्कृकलासंददृशुरित्यग्रिमेणान्वयः ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । ३२ अनृताब्राह्मणधेनोर्नाशा ततस्याएवत्वयाआदानात् २३ कृच्छ्रंचरिष्येपाप

ददृशुस्तेमहाकायंकृकलासमवस्थितम् ॥ तस्यचोद्धरणेयत्नमकुर्वंस्तेसहस्रशः ४ प्रग्रहैश्चर्मपट्टैश्चतंबद्ध्वापर्वतोपमम् ॥ नाशक्नुवन्समुद्धर्तुंततोजग्मुर्जना
र्दनम् ५ खमावृत्योदपानस्यकृकलासःस्थितोमहान् ॥ तस्यनास्तिसमुद्धर्तेत्येतत्कृष्णेन्यवेदयन् ६ सवासुदेवेनसमुद्धृतश्चपृष्टश्चकार्यंनिजगादराजा ॥
नृगस्तदात्मानमथोन्यवेदयत्पुरातनंयज्ञसहस्रयाजिनम् ७ तथाब्रुवाणंतुतमाहमाधवःशुभंत्वयाकर्मकृतंनपापकम् ॥ कथंभवान्दुर्गतिमीदृशींगतोनरेंद्रतद्ब्रूहि
किमेतदीदृशम् ८ शतंसहस्राणिगवांशतंपुनःपुनःशतान्यष्टशतायुतानि ॥ त्वयापुरादत्तमितीहशुश्रुमनृपद्विजेभ्यःक्वनुतद्गतंतव ९ नृगस्ततोऽब्रवीत्कृष्णं
ब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः ॥ प्रोषितस्यपरिभ्रष्टागौरेकाममगोधने १० गवांसहस्रेसंख्यातातदासापशुभिर्मम ॥ साब्राह्मणायमेदत्ताप्रेत्यार्थमभिकांक्षता ११ अप
श्यत्परिमार्गंश्चतांगांपरगृहेद्विजः ॥ ममेयमितिचोवाचब्राह्मणोयस्यसाऽभवत् १२ तावुभौसमनुप्राप्तौविवदंतौभृशज्वरौ ॥ भवान्दाताभवान्हर्तेत्यथतौमामवो
चताम् १३ शतेनशतसंख्येनगवांविनिमयेनवै ॥ याचेप्रतिग्रहीतारंसतुमामब्रवीदिदम् १४ देशकालोपसंपन्नादोग्ध्रीशांताऽतिवत्सला ॥ स्वादुक्षीरप्रदाध
न्याममनित्यंनिवेशने १५ कृशंचभरतेसागौर्ममपुत्रमपस्तनम् ॥ नसाशक्यामयादातुमित्युक्त्वासजगामह १६ ततस्तमपरंविप्रंयाचेविनिमयेनवै ॥ गवांशत
सहस्रंहितत्कृतेगृह्यतामिति १७ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ नराज्ञांप्रतिगृह्णामिशक्तोऽहंस्वस्यमार्गणे ॥ सैवगौर्दीयतांशीघ्रंममेतिमधुसूदन १८ रुक्ममश्वांश्चददतो
रजतस्यंदनांस्तथा ॥ नजग्राहययौचापितदासब्राह्मणर्षभः १९ एतस्मिन्नेवकालेतुचोदितःकालधर्मणा ॥ पितृलोकमहंप्राप्यधर्मराजमुपागमम् २० यमस्तुपू
जयित्वामांततोवचनमब्रवीत् ॥ नांतःसंख्यायतेराजंस्तवपुण्यस्यकर्मणः २१ अस्तिचैवकृतंपापमज्ञानात्तदपित्वया ॥ चरस्वपापंपश्चाद्वापूर्वंवात्वंयथेच्छ
सि २२ रक्षिताऽस्मीतिचोक्तंतेप्रतिज्ञाचानृतातव ॥ ब्राह्मणस्वस्यचादानंद्विविधस्तेव्यतिक्रमः २३ पूर्वंकृच्छ्रंचरिष्येऽहंपश्चाच्छुभमितिप्रभो ॥ धर्मराजं
ब्रुवन्नेवंपतितोऽस्मिमहीतले २४ अश्रौषंपतितश्चाहंयमस्योच्चैःप्रभाषतः ॥ वासुदेवःसमुद्धर्ताभवितातेजनार्दनः २५ पूर्णेवर्षसहस्रांतेक्षीणेकर्मणिदुष्कृते ॥
प्राप्स्यसेशाश्वतान्लोकान्जितान्स्वेनैवकर्मणा २६ कूपेऽऽत्मानमधःशीर्षमपश्यंपतितश्चह ॥ तिर्यग्योनिमनुप्राप्तंनचमामजहात्स्मृतिः २७ त्वयातुतारितोऽ
स्म्यद्यकिमन्यत्रतपोबलात् ॥ अनुजानीहिमांकृष्णगच्छेयंदिवमद्यवै २८ अनुज्ञातःसकृष्णेननमस्कृत्यजनार्दनम् ॥ दिव्यमास्थायपंथानंययौदिवमरिंदमः
२९ ततस्तस्मिन्दिवंयातेनृगेभरतसत्तम ॥ वासुदेवइमंश्लोकंजगादकुरुनंदन ३० ब्राह्मणस्वंनहर्तव्यंपुरुषेणविजानता ॥ ब्राह्मणस्वंहृतंहंतिनृगंब्राह्मणगौ ॥८१॥
रिव ३१ सतांसमागमःसद्भिर्नाफलःपार्थविद्यते ॥ विमुक्तंनरकात्पश्यनृगंसाधुसमागमात् ३२ फलंमोक्षः २४।२५।२६ स्थानंआत्मानं संधिरार्षः२७।२८।२९।३०।३१।३२

३३ ॥ इति अनुशासनप० नी० भा० सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ दत्तानामिति १ । २ । ३ । ४ अतिभोजनंभोजनसामग्रिकंशाकादि ५ । ६ । ७ गतसत्वामृतः ८ । ९ । १० सस्यंशुष्य

प्रदानफलवत्तत्रद्रोहस्तत्रतथाफलः ॥ अपचारंगवांतस्माद्वर्जयेत्नयुधिष्ठिर ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेनृगोपाख्या
नेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ दत्तानांफलसंप्राप्तिंगवांप्रब्रूहिमेऽनघ ॥ विस्तरेणमहाबाहोनहितृप्यामिकथ्यताम् १ ॥ भीष्मउवाच ॥
अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ ऋषेरुद्दालकेर्वाक्यंनाचिकेतस्यचोभयोः २ ऋषिरुद्दालकिर्दीक्षामुपगम्यततःसुतम् ॥ त्वंमामुपचरस्वेतिनाचिकेतम
भाषत ३ समाप्तेनियमेतस्मिन्महर्षिःपुत्रमब्रवीत् ॥ उपस्पर्शनसक्तस्यस्वाध्यायाभिरतस्यच ४ इध्मादर्भाःसुमनसःकलशश्चातिभोजनम् ॥ विस्मृतंमेतदादाय
नदीतीरादिहाव्रज ५ गत्वाऽनवाप्यतत्सर्वंनदीवेगसमाप्लुतम् ॥ नपश्यामितदित्येवंपितरंसोऽब्रवीन्मुनिः ६ क्षुत्पिपासाश्रमाविष्टोमुनिरुद्दालकिस्तदा ॥ यमंप
श्येतितंपुत्रमशपत्समहातपाः ७ तथासपित्राऽभिहतोवाग्वज्रेणकृतांजलिः ॥ प्रसीदेतिब्रुवन्नेवगतसत्वोऽपतद्भुवि ८ नाचिकेतंपितादृष्ट्वापतितंदुःखमूर्च्छितः ॥
किंमयाकृतमित्युक्त्वानिपपातमहीतले ९ तस्यदुःखपरीतस्यस्वंपुत्रमनुशोचतः ॥ व्यतीतंतदहःशेषंसाचोग्रातत्रशर्वरी १० पित्र्येणाश्रुप्रपातेननाचिकेतःकु
रूद्वह ॥ प्रास्पंदच्छयनेकौश्येवृष्ट्यासस्यमिवाप्लुतम् ११ सपर्यपृच्छत्तंपुत्रंक्षीणंपर्यागतंपुनः ॥ दिव्यैर्गंधैःसमादिग्धंक्षीणस्वप्नमिवोत्थितम् १२ अपिपुत्रजि
तालोकाःशुभास्तेस्वेनकर्मणा ॥ दिष्ट्याचासिपुनःप्राप्तोनहितेमानुषंवपुः १३ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यपित्रापृष्टोमहात्मना ॥ सतांवार्तांपितुर्मध्येमहर्षीणांन्यवेदयत् १४
कुर्वन्भवच्छासनमाशुयातोह्यहंविशालांरुचिरप्रभावाम् ॥ वैवस्वतींप्राप्यसभामपश्यंसहस्रशोयोजनहेमभासम् १५ दृष्ट्वैवमामभिमुखमापतंतंदेहीतिसह्यासनमा
दिदेश ॥ वैवस्वतोऽर्घ्यादिभिरर्हणैश्चभवत्कृतेपूजयामाससमांसः १६ ततस्त्वहंतंशनकैरवोचंवृतःसदस्यैरभिपूज्यमानः ॥ प्राप्तोऽस्मितेविषयंधर्मराजलोकानर्होया
नहंतान्विधत्स्व १७ यमोब्रवीन्मांनमृतोऽसिसौम्ययमंपश्येत्याहसत्वांतपस्वी ॥ पिताप्रदीप्ताग्निसमानतेजानतच्छक्यमनृतंविप्रकर्तुं १८ दृष्टस्तेऽहंप्रतिगच्छ
स्वताताशोचत्यसौतवदेहस्यकर्ता ॥ ददानिकिंचापिमनःप्रणीतंप्रियातिथेस्तवकामान्वृणीष्व १९ तेनैवमुक्तस्तमहंप्रत्यवोचंप्राप्तोऽस्मितेविषयंदुर्निवर्त्यं ॥ इ
च्छाम्यहंपुण्यकृतांसमृद्धाँल्लोकान्द्रष्टुंयदितेऽहंवरार्हः २० यानंसमारोप्यतुमांसदेवोवाहैर्युक्तंसुप्रभंभानुमत्तत् ॥ संदर्शयामासतदात्मलोकान्सर्वांस्तथापुण्यकृतांद्वि
जेंद्र २१ अपश्यंतत्रवेश्मानितैजसानिमहात्मनाम् ॥ नानासंस्थानरूपाणिसर्वरत्नमयानिच २२ चंद्रमंडलशुभ्राणिकिंकिणीजालवंतिच ॥ अनेकशतभौमानि
सांतर्जलवनानिच २३ वैदूर्यार्कप्रकाशानिरूप्यरुक्ममयानिच ॥ तरुणादित्यवर्णानिस्थावराणिचराणिच २४ मार्णं ११ ।१२।१३।१४ योजनेतिलुप्ततृतीयांतंपदं योजनैः
सहस्रशःसंमितामितिशेषः १५ अस्मैआसनंदेहीतिस्वभृत्यमादिदेश १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ अनेकशतानिभौमानिउपर्युपरिभूमिसमूहायेषुतानिप्रासादमंडलानि २३ । २४

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ गवामंतरमन्योन्यंतारतम्यंअवङ् ३० कृच्छ्रोत्सृष्टाःसंकटान्निरोधात्मुक्ताः पोषणार्थंदरिद्राणांआरादागताःतादृशीनांपालनंप्रशस्ततरमित्यर्थः ३१ तिस्रइति त्र्यह
मम्मात्रआहारोभूमिशायीभूत्वाचतुर्थदिनमारभ्यत्र्यहमेकैकांगांदत्वागोरसैर्वृत्तिंकुर्यात् एवंव्रतपूर्वकंगोत्रयंददतउक्तंवक्ष्यमाणंचफलंभवतीत्यर्थः ३२ । ३३ । ३४ वृद्धेग्लानेरोगिणिपथ्याशनार्थं संभ्र

भक्ष्यभोज्यमयान्शैलान्वासांसिशयनानिच ॥ सर्वकामफलांश्चैववृक्षान्भवनसंस्थितान् २५ नद्योवीथ्यःसभावाप्योदीर्घिकाश्चैवसर्वशः ॥ घोषवंति
चयानानियुक्तान्यथसहस्रशः २६ क्षीरस्रवावैसरितोगिरींश्चसर्पिस्तथाविमलंचापितोयम् ॥ वैवस्वतस्यानुमतांश्चदेशानदृष्टपूर्वान्सुबहूनपश्यम्
२७ सर्वान्दृष्ट्वातदहंधर्मराजमवोचंवैप्रभविष्णुंपुराणम् ॥ क्षीरस्यैताःसर्पिषश्चैवनद्यःशश्वत्स्रोताःकस्यभोज्याःप्रदिष्टाः २८ यमोऽब्रवीद्विद्धिभोज्या
स्त्वमेतायेदातारःसाधवोगोरसानाम् ॥ अन्येलोकाःशाश्वतावीतशोकैःसमाकीर्णागोप्रदानेरतानाम् २९ नत्वेतासांदानमात्रंप्रशस्तंपात्रंकालोगोविशेषोवि
धिश्च ॥ ज्ञात्वादेयंविप्रगवांतरंहिदुःखंज्ञातुंपावकादित्यभूतम् ३० स्वाध्यायवान्योऽतिमात्रंतपस्वीवैतानस्थोब्राह्मणःपात्रमासाम् ॥ कृच्छ्रोत्सृष्टाःपोषणाभ्या
गताश्चद्वारैरेतैर्गोविशेषाःप्रशस्ताः ३१ तिस्रोरात्र्यस्त्वद्भिरुपोष्यभूमौतृप्तागावस्तर्पितेभ्यःप्रदेयाः ॥ वत्सैःप्रीताःसुप्रजाःसोपचारास्त्र्यहंदत्वागोरसैर्वर्तितव्यम्
३२ दत्वाधेनुंसुव्रतांकांस्यदोहांकल्याणवत्सामपलायिनींच ॥ यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावद्वर्षाण्यश्नुतेस्वर्गलोकम् ३३ तथाऽनड्वाहंब्राह्मणेभ्यःप्रदाय
दांतंधुर्यंबलवंतंयुवानम् ॥ कुलानुजीव्यंवीर्यवंतंबृहंतंभुंक्तेलोकान्संमितान्धेनुदस्य ३४ गोषुक्षांतंगोशरण्यंकृतज्ञंवृत्तिग्लानंतादृशंपात्रमाहुः ॥ वृद्धेग्लानेसंभ्रमे
वामहार्थेकृष्यर्थंवाहोम्यहेतोःप्रसूत्याम् ३५ गुर्वर्थंवाबालपुष्ट्याभिषंगांगांवैदातुंदेशकालोऽविशिष्टः ॥ अंतर्ज्ञाताःसक्रयज्ञानलब्धाःप्राणक्रीतानिर्जितायौतकाश्च
३६ ॥ नाचिकेतउवाच ॥ श्रुत्वावैवस्वतवचस्तमहंपुनरब्रुवम् ॥ अभावेगोप्रदातॄणांकथंलोकानहिगच्छति ३७ ततोऽब्रवीद्यमोधीमान्गोप्रदानपरांगतिम् ॥
गोप्रदानानुकल्पंतुगामृतेसंतिगोप्रदाः ३८ अलाभेयोगवांदद्याद्घृतधेनुंयतव्रतः ॥ तस्यैताघृतवाहिन्यःक्षरंतेवत्सलाइव ३९ घृतालाभेतुयोदद्यात्तिलधेनुं
यतव्रतः ॥ सदुर्गात्तारितोधेन्वाक्षीरनद्यांप्रमोदते ४० तिलालाभेतुयोदद्याज्जलधेनुंयतव्रतः ॥ सकामप्रवहांशीतांनदीमेतामुपाश्नुते ४१ एवमेतानिमेतत्रधर्म
राजोन्यदर्शयत् ॥ दृष्ट्वाचपरमंहर्षमवापमहमच्युत ४२ निवेदयेचाहमिमंप्रियंतेक्रतुर्महानल्पधनप्रचारः ॥ प्राप्तोमयातातसमत्प्रसूतःप्रपत्स्यतेवेदविधिप्रवृत्तः
४३ शापोह्ययंभवतोऽनुग्रहायप्राप्तोमयायत्रदृष्टोयमोवै ॥ दानव्युष्टिंतत्रदृष्ट्वामहात्मन्निःसंदिग्धान्दानधर्मांश्चरिष्ये ४४ इदंचमामब्रवीद्धर्मराजःपुनःपुनःसंप्रहृष्टो
महर्षे ॥ दानेनयःप्रयतोऽभूस्त्वदैवविशेषतोगोप्रदानंचकुर्यात् ४५ शुद्धोह्यर्थोनावमन्यस्वधर्मान्पात्रेदेयंदेशकालोपपन्ने ॥ तस्माद्गावस्तेनित्यमेवप्रदेयामा
भूच्चतेसंशयःकश्चिदत्र ४६ मेदुर्भिक्षे महार्थेयज्ञाद्यर्थेच प्रसूत्यांपुत्रजन्मनि ३५ बालपुष्ट्याबालपुष्ट्यभिप्रायेणवा अंतःबहुदुग्धाःशांतेत्यादिगुणवत्वे
नज्ञाताः क्रयलब्धाःज्ञानलब्धाः प्राणव्यत्ययेनक्रीताः यौतकाःपाणिग्रहणादिकालेश्वशुरादिभ्यःप्राप्ताः ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ क्रतुःगोदानरूपः ४३ । ४४ । ४५ । ४६

४७ । ४८ प्रापणीयंगोःआहारादि ४९ गोप्रयुक्तंरथशकटादि ५० । ५१ हार्दंहृत्स्थं भक्ष्यपानकंडूयनादिकंकर्तुंनरंतिमानुसरति ५२ । ५३ गवांसूर्यरश्मिसाम्याद्गोदःसूर्यइत्याह प्रास्येति ५४

एताःपुराह्यददन्नित्यमेवशांतात्मानोदानपथेनिविष्टाः ॥ तपांस्युग्राण्याप्रतिशंकमानास्तेवैदानंप्रददुश्चैवशक्त्या ४७ कालेचशक्त्यामत्सरंवर्जयित्वाशुद्धात्मानः
श्रद्धिनःपुण्यशीलाः ॥ दत्वागवैलोकमभुंप्रपन्नादेदीप्यंतेपुण्यशीलास्तुनाके ४८ एतद्दानंन्यायलब्धंद्विजेभ्यःपात्रेदत्तंप्रापणीयंपरीक्ष्य ॥ काम्याष्टम्यांवर्तितव्यं
दशाहंरसैर्गवांशकृतापस्नवैर्वा ४९ देवव्रतीस्याद्वृषभप्रदानैर्वेदावाप्तिर्गोयुगस्यप्रदाने ॥ तीर्थावाप्तिर्गोप्रयुक्तप्रदानेपापोत्सर्गःकपिलायाःप्रदाने ५० गामप्येकां
कपिलांसंप्रदायन्यायोपेतांकलुषाद्विप्रमुच्येत् ॥ गवांरसात्परमंनास्तिकिंचिद्गवांप्रदानंसुमहद्वदंति ५१ गावोलोकांस्तारयंतिक्षरंत्योगावश्चान्नंसंजनयंतिलोके ॥
यस्तंजानन्नगवांहार्दमेतिसवैगंतानिरयंपापचेताः ५२ यैस्तद्दत्तंगोसहस्रंशतंवादशार्धंवादशवासाधुवत्सम् ॥ अप्येकांवैसाधवेब्राह्मणायसाऽस्यामुष्मिन्पुण्यतीर्था
नदीवै ५३ प्राप्त्यापुष्ट्यालोकसंरक्षणेनगावस्तुल्याःसूर्यपादैःपृथिव्याम् ॥ शब्दश्चैकःसंनतिश्चोपभोगास्तस्माद्गोदःसूर्यइवावभाति ५४ गुरुंशिष्योवरयेद्गो
प्रदानेसवैगंतानियतंस्वर्गमेव ॥ विधिज्ञानांसुमहान्धर्मएषविधिंह्याद्यंविधयःसंविशंति ५५ इदंदानंन्यायलब्धंद्विजेभ्यःपात्रेदत्वाप्रापयेथाःपरीक्ष्य ॥ त्वय्या
शंसंत्यमरामानवाश्चवयंचापिप्रसृतेपुण्यशीले ५६ इत्युक्तोऽहंधर्मराजंद्विजर्षेधर्मात्मानंशिरसाऽभिप्रणम्य ॥ अनुज्ञातस्तेनवैवस्वतेनप्रत्यागमंभगवत्पादमूलम्
॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप॰ दानधर्मेयमवाक्यंनामएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥
उक्तंतेगोप्रदानंवैनाचिकेतमृषिंप्रति ॥ माहात्म्यमपिचैवोक्तमुद्देशेनगवांप्रभो १ नृगेणचमहद्दुःखमनुभूतंमहात्मना ॥ एकापराधादज्ञानात्पितामहमहामते २
द्वारवत्यांयथाचासौनिविशंत्यांसमुद्धृतः ॥ मोक्षहेतुरभूत्कृष्णस्तदप्यवधृतंमया ३ किंत्वस्तिममसंदेहोगवांलोकंप्रतिप्रभो ॥ तत्त्वतःश्रोतुमिच्छामिगोदायत्र
वसंत्युत ४ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ यथाऽपृच्छत्पद्मयोनिमेतदेवशतक्रतुः ५ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥
स्वर्लोकवासिनांलक्ष्मीमभिभूयस्वयाऽर्चिषा ॥ गोलोकवासिनःपश्येव्रजतःसंशयोऽत्रमे ६ कीदृशाभगवँल्लोकागवांतद्ब्रूहिमेऽनघ ॥ यानावसंतिदातारएतदि
च्छामिवेदितुम् ७ कीदृशाःकिंफलाःकिंस्वित्परमस्तत्रकोगुणः ॥ कथंचपुरुषास्तत्रगच्छंतिविगतज्वराः ८ कियत्कालंप्रदानस्यदाताचफलमश्नुते ॥ कथंबहु
विधंदानंस्यादल्पमपिवाकथम् ९ बह्वीनांकीदृशंदानमल्पानांवापिकीदृशम् ॥ अदत्वागोप्रदाःसंतिकेनवातच्चशंसमे १०

विधिंगुर्वाराधनपरंविधयोगोदानविधयःसंविशंतीतिपुण्यद्वैगुण्यमुक्तं ५५ द्विजेभ्यस्त्रैवर्णिकेभ्योन्यायलब्धंदत्वासमर्प्यप्रापयेथानतुपोषणमात्रार्थंप्रापयेथाइत्यर्थः ५६ । ५७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि
नीलकंठीये भारतभावदीपे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ उक्तमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ पश्येपश्यामि ६ । ७ कोगुणःसचकिंस्वित्परमःकातरयाःपराकाष्ठेत्यर्थः ८ । ९ । १०

११ । १२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥७३॥ ॥ योऽयमिति १ । २ । ३ शरीरस्यन्यासःसमाधिकालेमोक्षःमरणे निर्म

कथंवाबहुदातास्यादल्पदात्रासमःप्रभो ॥ अल्पप्रदाताबहुदःकथंस्वित्स्यादिहेश्वर ११ कीदृशीदक्षिणाचैवगोप्रदानेविशिष्यते ॥ एतत्तथ्येनभगवन्ममशंसितु
मर्हसि ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप॰ दानधर्मेगोप्रदानिकेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ पितामहउवाच ॥ ॥
योऽयंप्रश्नस्त्वयापृष्टोगोप्रदानादिकारितः ॥ नास्तिप्रष्टाऽस्तिलोकेऽस्मिंस्त्वत्तोऽन्योहिशतक्रतो १ संतिनानाविधालोकायांस्त्वंशक्रनपश्यसि ॥ पश्यामिया
नहंलोकानेकपत्न्यश्चयाःस्त्रियः २ कर्मभिश्चापिसुशुभैःसुव्रताऋषयस्तथा ॥ सशरीराहितान्यांतिब्राह्मणाःशुभबुद्धयः ३ शरीरन्यासमोक्षेणमनसानिर्मलेनच ॥
स्वप्नभूतांश्चतॉंल्लोकान्पश्यंतीहापिसुव्रताः ४ तेतुलोकाःसहस्राक्षशृणुयादृग्गुणान्विताः ॥ नतत्रक्रमतेकालोनजरानचपावकः ५ तथानास्त्यशुभंकिंचिन्नव्याधि
स्तत्रनक्लमः ॥ यद्यच्चगावोमनसातस्मिन्वांच्छंतिवासव ६ तत्सर्वंप्राप्नुवंतिस्मममप्रत्यक्षदर्शनात् ॥ कामगाःकामचारिण्यःकामात्कामांश्चभुंजते ७ वाप्यः
सरांसिसरितोविविधानिवनानिच ॥ गृहाणिपर्वताश्चैवयावद्द्रव्यंचकिंचन ८ मनोज्ञंसर्वभूतेभ्यःसर्वतंत्रंप्रदृश्यते ॥ ईदृशाद्विपुलाल्लोकान्नास्तिलोकस्तथा
विधः ९ तत्रसर्वसहाःक्षांतावत्सलागुरुवर्तिनः ॥ अहंकारैर्विरहितायांतिशक्रनरोत्तमाः १० यःसर्वमांसानिनभक्षयीतपुमान्सदाभावितोधर्मयुक्तः ॥ मातापित्रो
रर्चितासत्ययुक्तःशुश्रूषिताब्राह्मणानामनिंद्यः ११ अक्रोधनोगोषुतथाद्विजेषुधर्मेरतोगुरुशुश्रूषकश्च ॥ यावज्जीवंसत्यवृत्तेरतश्चदानेरतोयःक्षमीचापराधे १२
मृदुर्दांतोदेवपरायणश्चसर्वातिथिश्चापितथादयावान् ॥ ईदृग्गुणोमानवस्तंप्रयातिलोकंगवांशाश्वतंचाव्ययंच १३ नपारदारीपश्यतिलोकमेतंनवैगुरुघ्नोनमृषा
संप्रलापी ॥ सदाप्रवादीब्राह्मणेष्वात्तवैरोदोषैरेतैर्यश्चयुक्तोदुरात्मा १४ नमित्रध्रुङ्नैकृतिकःकृतघ्नःशठोऽनृजुर्धर्मविद्वेषकश्च ॥ नब्रह्महामनसाऽपिप्रपश्येद्गवां
लोकंपुण्यकृतांनिवासम् १५ एतत्तेसर्वमाख्यातंनिपुणेनसुरेश्वर ॥ गोप्रदानरतानांतुफलंशृणुशतक्रतो १६ दायाद्यलब्धैरर्थैर्योगाःक्रीत्वासंप्रयच्छति ॥ धर्मा
र्जितान्धनैःक्रीतान्सलोकानाप्नुतेऽक्षयान् १७ योवैद्यूतेधनंजित्वागाःक्रीत्वासंप्रयच्छति ॥ सदिव्यमयुतंशक्रवर्षाणांफलमश्नुते १८ दायाद्याद्याःस्मवैगावोन्या
यपूर्वैरुपार्जिताः ॥ प्रदद्यात्ताःप्रदातॄणांसंभवंत्यपिचध्रुवाः १९ प्रतिगृह्यतुयोदद्याद्गाःसंशुद्धेनचेतसा ॥ तस्यापीहाक्षयॉंल्लोकान्ध्रुवान्विद्धिशचीपते २० जन्म
प्रभृतिसत्यंचयोब्रूयान्नियतेंद्रियः ॥ गुरुद्विजसहःक्षांतस्तस्यगोभिःसमागतिः २१ नजातुब्राह्मणोवाच्योयदवाच्यंशचीपते ॥ मनसागोषुनद्रुह्येद्गोवृत्तिर्गोऽनु
कल्पकः २२ सत्येधर्मेचनिरतस्तस्यशक्रफलंशृणु ॥ गोसहस्रेणसमितातस्यधेनुर्भवत्युत २३

लेनमनसायोगिनोन्यासेमोक्षेचतांल्लोकान्पश्यंति ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ नैकृतिकोवंचकःशठःसमर्थोऽपिदारिद्र्यभापी १५ । १६ । १७ । १८ । १९
२० गुरूणांद्विजानांवाऽपराधंसहतेइतिगुरुद्विजसहः २१ गोवृत्तिरसंग्रहपरः । गवांघासादेरनुकल्पकःसंपादकोगोनुकल्पकः २२ । २३

२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४ संदर्शयेत्पश्येत् यावद्ब्रह्मांडेगोजातीयमस्तितावत्तत्रवसेदित्यर्थः ३५ । ३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२ अर्जुनीनांगवां ४३।४४। ४५ । ४६ । ४७

क्षत्रियस्यगुणैरेतैरपितुल्यफलंशृणु ॥ तस्यापिद्विजतुल्यागौर्भवतीतिविनिश्चयः २४ वैश्यस्यैतेयदिगुणास्तस्यपंचशतंभवेत् ॥ शूद्रस्यापिविनीतस्य
चतुर्भागफलंस्मृतम् २५ एतच्चैनंयोऽनुतिष्ठेतयुक्तःसत्येरतोगुरुशुश्रूषयाच ॥ दक्षःक्षांतोदेवतार्थीप्रशांतःशुचिर्बुद्धोधर्मशीलोऽनहंवाक् २६ महत्फलंप्राप्यते
सद्विजायदत्वादोग्ध्रींविधिनाऽनेनधेनुम् ॥ नित्यंदद्यादेकभक्तःसदाचसत्येस्थितोगुरुशुश्रूषिताच २७ वेदाध्यायीगोषुयोभक्तिमांश्चनित्यंदत्त्वायोऽभिनंदेत
गाश्च ॥ आजातितोयश्चगवांनमेतइदंफलंशक्रनिबोधतस्य २८ यत्स्यादिष्वाराजसूयेफलंतुयत्स्यादिष्ट्वाबहुनाकांचनेन ॥ एतत्तुल्यंफलमप्याहुरग्र्यंसर्वेसंत
स्त्वृषयोयेचसिद्धाः २९ योऽग्रंभक्तंकिंचिदप्राश्यदद्याद्गोभ्योनित्यंगोव्रतीसत्यवादी ॥ शांतोलुब्धोगोसहस्रस्यपुण्यंसंवत्सरेणाप्नुयात्सत्यशीलः ३० यदेकभ
क्तमश्नीयाद्दद्यादेकंगवांचयत् ॥ दशवर्षाण्यनंतानिगोव्रतीगोऽनुकंपकः ३१ एकेनैवचभक्तेनयःक्रीत्वागांप्रयच्छति ॥ यावंतितस्यारोमाणिसंभवंतिशत
क्रतो ३२ तावत्प्रदानात्सगवांफलमाप्नोतिशाश्वतम् ॥ ब्राह्मणस्यफलंहीदंक्षत्रियस्यतुवैशृणु ३३ पंचवार्षिकमेवंतुक्षत्रियस्यफलंस्मृतम् ॥ ततोऽर्धेनतु
वैश्यस्यशूद्रोवैश्यार्धतःस्मृतः ३४ यश्चाऽऽत्मविक्रयंकृत्वागाःक्रीत्वासंप्रयच्छति ॥ यावत्संदर्शयेद्गांवैसतावत्फलमश्नुते ३५ रोम्णिरोम्णिमहाभागलोका
श्चास्याऽक्षयाःस्मृताः ॥ संग्रामेष्वर्जयित्वातुयोवैगाःसंप्रयच्छति ॥ आत्मविक्रयतुल्यास्ताःशाश्वताविद्धिकौशिक ३६ अभावेयोगवांदद्यात्तिलधेनुंयत
व्रतः ॥ दुर्गात्सतारितोधेन्वाक्षीरनद्यांप्रमोदते ३७ नत्वेवासांदानमात्रंप्रशस्तंपात्रंकालोगोविशेषोविधिश्च ॥ कालज्ञानंविप्रगवांतरंहिदुःखंज्ञातुंपावकादि
त्यभूतम् ३८ स्वाध्यायाढ्यंशुद्धयोनिंप्रशांतंवैतानस्थंपापभीरुंबहुज्ञम् ॥ गोषुक्षांतंनातितीक्ष्णंशरण्यंवृत्तिग्लानंतादृशंपात्रमाहुः ३९ वृत्तिग्लानेसीद
तिचातिमात्रंकृष्यर्थेवाहोम्यहेतोःप्रसूतेः ॥ गुर्वर्थेवाबालसंवृद्धयेवाधेनुंदद्याद्देशकालेविशिष्टे ४० अंतर्ज्ञाताःसक्रयज्ञानलब्धाःप्राणैःक्रीतास्तेजसायौतकाश्च ॥
कृच्छ्रोत्सृष्टाःपोषणाभ्यागताश्चद्वारैरेतैर्गोविशेषाःप्रशस्ताः ४१ बलान्विताःशीलवयोपपन्नाःसर्वाःप्रशंसंतिसुगंधवत्यः ॥ यथाहिगंगासरितांवरिष्ठातथार्जु
नीनांकपिलावरिष्ठा ४२ तिस्रोरात्रीस्त्वद्भिरुपोष्यभूमौतृप्तागावस्तर्पितेभ्यःप्रदेयाः ॥ वत्सैःपुष्टैःक्षीरपैःसुप्रचाराःत्र्यहंदत्वागोरसैर्वर्तितव्यम् ४३ दत्वा
धेनुंसुव्रतांसाधुदोहांकल्याणवत्सामपलायिनींच ॥ यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावंतिवर्षाणिभवंत्यमुत्र ४४ तथाऽनड्वाहंब्राह्मणायप्रदायधुर्यंयुवानंबलिनं
विनीतम् ॥ हलस्यवोढारमनंतवीर्यंप्राप्नोतिलोकान्दशधेनुदस्य ४५ कांतारेब्राह्मणान्गाश्चयःपरित्रातिकौशिक ॥ क्षणेनविप्रमुच्येतततस्यपुण्यफलंशृणु ४६
अश्वमेधक्रतोस्तुल्यंफलंभवतिशाश्वतम् ॥ मृत्युकालेसहस्राक्षयांवृत्तिमनुकांक्षते ४७

४८ । ४९ । ५० । ५१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जानन्निति १ । २ विक्रयार्थं योनियुंक्तेइतिशेषः ३ । ४ । ५

लोकान्बहुविधान्दिव्यान्यच्चास्यहृदिवर्तते ॥ तत्सर्वंसमवाप्नोतिकर्मणैतेनमानवः ४८ गोभिश्चसमनुज्ञातःसर्वत्रचमहीयते ॥ यस्त्वेतेनैवकल्पेनगांवनेष्व
नुगच्छति ४९ तृणगोमयपर्णाशीनिस्पृहोनियतःशुचिः ॥ अकामंतेनवस्तव्यंमुदितेनशतक्रतो ५० ममलोकेसुरैःसार्धंलोकेयत्रापिचेच्छति ५१
॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनि॰ पर्वणिदानधर्मेपितामहेंद्रसंवादेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ जानन्यो
गामपहरेद्विक्रीयाद्वाऽर्थकारणात् ॥ एतद्विज्ञातुमिच्छामिकानुतस्यगतिर्भवेत् १ ॥ पितामहउवाच ॥ भक्षार्थंविक्रयार्थंवायेऽपहारंहिकुर्वते ॥ दानार्थंब्राह्मणा
र्थायतत्रेदंश्रूयतांफलम् २ विक्रयार्थंहियोहिंस्याद्भक्षयेद्वानिरंकुशः ॥ घातयानंहिपुरुषंयेऽनुमन्येयुरर्थिनः ३ घातकःखादकोवापितथायश्चानुमन्यते ॥ या
वंतितस्यारोमाणितावद्वर्षाणिमज्जति ४ येदोषायादृशाश्चैवद्विजयज्ञोपघातके ॥ विक्रयेचापहारेचतेदोषावैस्मृताःप्रभो ५ अपहृत्यतुयोगांवैब्राह्मणायप्रय
च्छति ॥ यावद्दानफलंतस्यास्तावन्निरयमृच्छति ६ सुवर्णदक्षिणामाहुर्गोप्रदानेमहाद्युते ॥ सुवर्णपरमित्युक्तंदक्षिणार्थमसंशयम् ७ गोप्रदानात्तारयतेसप्त
पूर्वांस्तथाऽपरान् ॥ सुवर्णदक्षिणांकृत्वातावद्विगुणमुच्यते ८ सुवर्णपरमंदानंसुवर्णंदक्षिणापरा ॥ सुवर्णपावनंशक्रपावनानांपरंस्मृतम् ९ कुलानां
पावनंप्राहुर्जातरूपंशतक्रतो ॥ एषामेदक्षिणाप्रोक्तासमासेनमहाद्युते १० ॥ भीष्मउवाच ॥ एतत्पितामहेनोक्तमिंद्रायभरतर्षभ ॥ इंद्रोदशरथा
याऽऽहरामायाहपितातथा ११ राघवोऽपिप्रियभ्रात्रेलक्ष्मणाययशस्विने ॥ ऋषिभ्योलक्ष्मणेनोक्तमरण्येवसताप्रभो १२ पारंपर्यागतंचेदमृषयःसंशित
व्रताः ॥ दुर्धरंधारयामासूराजानश्चैवधार्मिकाः १३ उपाध्यायेनगदितंममचेदंयुधिष्ठिर ॥ यइदंब्राह्मणोनित्यंवदेद्ब्राह्मणसंसदि १४ यज्ञेषुगोप्रदानेषुद्वयोरपि
समागमे ॥ तस्यलोकाःकिलाऽक्षय्यादैवतैःसहनित्यदा १५ इतिब्रह्मासभगवानुवाचपरमेश्वरः १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिके
पर्वणिदानधर्मेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ विस्रंभितोऽहंभवताधर्मान्प्रवदताविभो ॥ प्रवक्ष्यामितुसंदेहंतन्मेब्रूहि
पितामह १ व्रतानांकिंफलंप्रोक्तंकीदृशंवामहाद्युते ॥ नियमानांफलंकिंचस्वधीतस्यचकिंफलम् २ दत्तस्येहफलंकिंचवेदानांधारणेचकिम् ॥ अध्यापनेफलं
किंचसर्वमिच्छामिवेदितुम् ३ अप्रतिग्राहकेकिंचफलंलोकेपितामह ॥ तस्यकिंचफलंदृष्टंश्रुतंयस्तुप्रयच्छति ४ स्वकर्मनिरतानांचशूराणांचापिकिंफलम् ॥
शौचेचकिंफलंप्रोक्तंब्रह्मचर्येचकिंफलम् ५ पितृशुश्रूषणेकिंचमातृशुश्रूषणेतथा ॥ आचार्यगुरुशुश्रूषास्वनुक्रोशानुकंपने ६ एतत्सर्वमशेषेणपितामह
यथातथम् ॥ वेत्तुमिच्छामिधर्मज्ञपरंकौतूहलंहिमे ७

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विस्रंभितइति १ । २ । ३ । ४ । ५ अनुक्रोशःपरदुःखेनदुःखितत्वं अनुकंपातत्प्रतीकारकरणं ६ । ७

व्रतंएकभक्तादिनियमं ८ फलमैश्वर्यमेवप्रत्यक्षं ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६

॥ भीष्मउवाच ॥ योव्रतंवैयथोद्दिष्टंतथासंप्रतिपद्यते ॥ अखंडंसम्यगारभ्यतस्यलोकाःसनातनाः ८ नियमानांफलंराजन्प्रत्यक्षमिहदृश्यते ॥ नि
यमानांक्रतूनांचत्वयाऽवाप्तमिदंफलम् ९ स्वधीतस्यापिचफलंदृश्यतेऽमुत्रचेहच ॥ इहलोकेथवानित्यंब्रह्मलोकेचमोदते १० दमस्यतुफलंराजञ्छृणु
त्वंविस्तरेणमे ॥ दांताःसर्वत्रसुखिनोदांताःसर्वत्रनिर्वृताः ११ यत्रेच्छागामिनोदांताःसर्वशत्रुनिषूदनाः ॥ प्रार्थयंतिचयद्दांतालभंतेतन्नसंशयः १२
युज्यंतेसर्वकामैर्हिदांताःसर्वत्रपांडव ॥ स्वर्गेयथाप्रमोदंतेतपसाविक्रमेणच १३ दानैर्यज्ञैश्चविविधैस्तथादांताःक्षमान्विताः ॥ दानाद्दमोविशिष्टोहिदद
त्किंचिद्द्विजातये १४ दाताकुप्यतिनोदांतस्तस्माद्दानात्परंदमः ॥ यस्तुदद्यादकुप्यन्हितस्यलोकाःसनातनाः १५ क्रोधोहंतिहियद्दानंतस्माद्दाना
त्परंदमः ॥ अदृश्यानिमहाराजस्थानान्ययुतशोदिवि १६ ऋषीणांसर्वलोकेषुयानितेयांतिदेवताः ॥ दमेनयानिनृपतेगच्छंतिपरमर्षयः १७ काम
यानामहत्स्थानंतस्माद्दानात्परंदमः ॥ अध्यापकःपरिक्लेशादक्षयंफलमश्नुते १८ विधिवत्पावकंहुत्वाब्रह्मलोकेनराधिप ॥ अधीत्यापिहियोवेदान्न्यायविद्भ्यः
प्रयच्छति १९ गुरुकर्मप्रशंसीतुसोऽपिस्वर्गेमहीयते ॥ क्षत्रियोऽध्ययनेयुक्तोयजनेदानकर्मणि ॥ युद्धेयश्चपरित्रातासोऽपिस्वर्गेमहीयते २० वैश्यः
स्वकर्मनिरतःप्रदानाल्लभतेमहत् ॥ शूद्रःस्वकर्मनिरतःस्वर्गंशुश्रूषयाऽर्च्छति २१ शूराबहुविधाःप्रोक्तास्तेषामर्थांस्तुमेशृणु ॥ शूरान्वयानांनिर्दिष्टंफलं
शूरस्यचैवहि २२ यज्ञशूरादमेशूराःसत्यशूरास्तथाऽपरे ॥ युद्धशूरास्तथैवोक्तादानशूराश्चमानवाः २३ सांख्यशूराश्चबहवोयोगशूरास्तथाऽपरे ॥ अरण्येगृह
वासेचत्यागेशूरास्तथापरे २४ आर्जवेचतथाशूराःशमेवर्तंतिमानवाः ॥ तैस्तैश्चनियमैःशूराबहवःसंतिचाऽपरे ॥ वेदाध्ययनशूराश्चशूराश्चाऽध्यापनेरताः २५
गुरुशुश्रूषयाशूराःपितृशुश्रूषयाऽपरे ॥ मातृशुश्रूषयाशूराभैक्ष्यशूरास्तथाऽपरे २६ अरण्येगृहवासेचशूराश्चाऽतिथिपूजने ॥ सर्वेयांतिपरान्लोकान्स्वकर्मफल
निर्जितान् २७ धारणंसर्ववेदानांसर्वतीर्थावगाहनम् ॥ सत्यंचब्रुवतोनित्यंसमंवास्यान्नवासमम् २८ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतम् ॥ अश्वमेधसहस्रा
द्धिसत्यमेवविशिष्यते २९ सत्येनसूर्यस्तपतिसत्येनाऽग्निःप्रदीप्यते ॥ सत्येनमरुतोवांतिसर्वंसत्येप्रतिष्ठितम् ३० सत्येनदेवाःप्रीयंतेपितरोब्राह्मणास्तथा ॥
सत्यमाहुःपरोधर्मस्तस्मात्सत्यंनलंघयेत् ३१ मुनयःसत्यनिरतामुनयःसत्यविक्रमाः ॥ मुनयःसत्यशपथास्तस्मात्सत्यंविशिष्यते ३२ सत्यवंतःस्वर्गलोकेमो
दंतेभरतर्षभ ॥ दमःसत्यफलाऽवाप्तिरुक्तासर्वात्मनामया ३३ असंशयंविनीतात्मासवैस्वर्गेमहीयते ॥ ब्रह्मचर्यस्यचगुणंशृणुत्वंवसुधाधिप ३४ आजन्ममरणाद्य
स्तुब्रह्मचारीभवेदिह ॥ नतस्यकिंचिदप्राप्यमितिविद्धिनराधिप ३५ बह्वयःकोट्यस्त्वृषीणांतुब्रह्मलोकेवसंत्युत ॥ सत्येरतानांसततंदांतानामूर्ध्वरेतसाम् ३६

३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ विधिमिति १ । २ योविधिरुत्पादितः ३ । ४ स्वकालमितिपाठे
स्वकालंस्वस्यमृत्युमाकास्मिकंज्ञात्वा रोहिणींलोहितवर्णां ५ बहुलेइतिच्छेदःसंधिरार्षः ६ दिवंस्वर्गःशर्मरेहिकंसुखंप्रयच्छत्वितिशेषः जगतीगौः । पशवोजगतीतिश्रुतेः । एवमनेनमंत्रे
णगोष्ठंप्रपद्यगत्वामौनेनतत्रवासंकृत्वाद्वितीयेऽह्निगोप्रदानकालएववाचंविसृजेत्इदंगोप्रदानस्यपूर्वांगंव्रतम् ७ समसख्योगाअनिवारयन्समव्रतःभूतलशायित्ववदंशाद्यनिवारकत्वादिगुणयुक्तः

ब्रह्मचर्यंदहेद्राजन्सर्वपापान्युपासितम् ॥ ब्राह्मणेनविशेषेणब्राह्मणोह्यग्निरुच्यते ३७ प्रत्यक्षंहितथाह्येतद्ब्राह्मणेषुतपस्विषु ॥ बिभेतिहियथाशक्रोब्रह्मचा
रिप्रधर्षितः ३८ तद्ब्रह्मचर्यस्यफलमृषीणामिहदृश्यते ॥ मातापित्रोःपूजनेयोधर्मस्तमपिमेशृणु ३९ शुश्रूषतेयःपितरंनचासूयेत्कदाचन ॥ मातरंभ्रातरं
वाऽपिगुरुमाचार्यमेवच ४० तस्यराजन्फलंविद्धिस्वर्लोकेस्थानमर्चितम् ॥ नचपश्येतनरकंगुरुशुश्रूषयाऽऽत्मवान् ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासन
पर्वणि आनुशासनिकेप० दानधर्मेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ विधिंगवांपरंश्रोतुमिच्छामिनृपतत्त्वतः ॥
येनतान्शाश्वताँल्लोकानर्थिनांप्राप्नुयादिह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ नगोदानात्परंकिंचिद्विद्यतेवसुधाधिप ॥ गौर्हिन्यायागतादत्तासद्यस्तारयतेकुलम् २
सतामर्थेसम्यगुत्पादितोयःसवैक्लृप्तःसम्यगाभ्यःप्रजाभ्यः ॥ तस्मात्पूर्वंह्यादिकालप्रवृत्तंगोदानार्थंशृणुराजन्विधिंमे ३ पुरागोषूपनीतासुगोषुसंदिग्धदर्शिना ॥
मांधात्राप्रकृतंप्रश्नंबृहस्पतिरभाषत ४ द्विजातिमतिसत्कृत्यश्वःकालमभिवेद्यच ॥ गोदानार्थेप्रयुंजीतरोहिणींनियतव्रतः ५ आह्वानंचप्रयुंजीतसमंगेबहुले
तिच ॥ प्रविश्यचगवांमध्यमिमांश्रुतिमुदाहरेत् ६ गौर्मेमातावृषभःपितामेदिवंशर्मजगतीमेप्रतिष्ठा ॥ प्रपद्यैवंशर्वरीमुष्यगोषुपुनर्वाणीमुत्सृजेद्गोप्रदाने ७ सता
मेकांनिशांगोभिःसमसख्यःसमव्रतः ॥ ऐकात्म्यगमनात्सद्यःकलुषाद्विप्रमुच्यते ८ उत्सृष्टवृषवत्साहिप्रदेयासूर्यदर्शने ॥ त्रिदिवंप्रतिपत्तव्यमर्थवादाशिष
स्तव ९ ऊर्जस्विन्यऊर्जमेधाश्चयज्ञेगर्भोऽमृतस्यजगतोस्यप्रतिष्ठा ॥ क्षितेरोहःप्रवहःशश्वदेवप्राजापत्याःसर्वमित्यर्थवादाः १० गावोममैनःप्रणुदंतुसौर्या
स्तथासौम्याःस्वर्गयानायसंतु ॥ आत्मानंमेमातृवच्चाश्रयंतुतथाऽनुक्ताःसंतुसर्वाशिषोमे ११ शेषोत्सर्गेकर्मभिर्देहमोक्षेसरस्वत्यःश्रेयसेसंप्रवृत्ताः ॥ यूयं
नित्यंसर्वपुण्योपवाह्यांदिशध्वंमेगतिमिष्टांप्रसन्नाः १२

८ उत्सृष्टःवृषवत्सोययासार्धंसाउत्सृष्टवृषवत्सेतिगौडाः । स्वयादात्राप्रदेयात्रिदिवंचप्रतिपत्तव्यंगंतव्यम् । अर्थवादमंत्रोक्ताआशिषश्चतवभाविष्यंतीतियोज्यम् ९ आशिषमेवाह
ऊर्जस्विन्यइति । 'ऊर्जस्तुकार्तिकोत्साहबलेषुप्राणनेऽपिच'इतिमेदिनी बलवत्यःउत्साहवत्योवाऊर्जस्विन्यःऊर्जमेधाःउपगतप्रज्ञाः । यज्ञेअमृतस्यतत्साधनस्यहविषोगर्भइवगर्भःक्षेत्रभूताः ।
क्षितेःऐश्वर्यस्यरोहः शश्वत्शाश्वतः क्षितेःप्रवहःप्रवाहरूपाश्च १० अनुक्ताःमंत्रद्वयेनउक्ताश्चआशिषोमेसंतु ११ शोषोत्सर्गेक्षयरोगोपतापापनये । 'शोषोयक्ष्मणिशोषणे'इतिमेदिनी
क्षयरोगादिनिवृत्त्यादेहमोक्षेचकर्मभिःपंचगव्यादिभिःसेविताःसत्यःसरस्वत्योनद्यइवश्रेयसेसंप्रवृत्ताः १२

येति गवांस्वस्यचाभेदेनगोदानादात्मदानफलंलभ्यमित्यर्थः । मनश्च्युताःदातुर्मेमत्स्वाभिमानाच्च्युताः । मनएवउपपन्नाः दवीयममतास्पदीभूताः । संधुक्षध्वंदातारंमांचइष्टैर्भोगैःप्रकाशयध्वम्
१३ एवमिति अयंश्लोकोदातृप्रतिगृहीतृभ्यांक्रमेणार्धशःपठनीयइत्यर्थः १४ गोप्रदानीतीति अर्घ्यंवस्त्रवसुप्रदोऽपिगोप्रदानीतिवक्तव्यमितियोजना । योगोःप्रतिनिधित्वेनअर्घ्यंवस्त्रंसुवर्णंवाप्र
यच्छतिसोऽपिगोप्रदानीभवतीत्यर्थः । अर्घ्यंअर्घोव्यावहारिकंगोमूल्यम् । वस्त्रमपिआधानप्रकरणेबौधायनेनगोप्रतिनिधित्वेनोक्तं । यावतीर्गादद्यात्तावंतिवासांसि तावदोदनान्वादद्यादि
ति सुवर्णंतुगोस्तुमात्रानविद्यतइतिश्रुतेरपरिमितं अर्घादिकंयावच्छक्तिदेयं तत्रअर्घगोप्रदानेइमांऊर्ध्वास्यापाठांतरेऊधस्यांतुभ्यंसंप्रददेत्वंगृहाणेतिचोदयेत् वस्त्रधेनुंभवितव्येतिपाठांतरेनमित
व्येतिवावसुधेनुंवैष्णवीतिकीर्तयेदित्यर्थः १५ । १६ गवादीनांगोप्रतिनिधीनामेवंतत्फलं प्रत्यक्षगोदानेगोप्रतिगृहीतुर्गृहंगच्छंत्याअष्टमेपदेभवंति किमुतगृहगमनेतदीयबालकातिथ्यग्रहो

यावैयूयंसोऽहमद्यैवभावोयुष्मान्दत्त्वाचाहमात्मप्रदाता ॥ मनश्च्युतामनएवोपपन्नाःसंधुक्षध्वंसौम्यरूपोग्ररूपाः १३ एवंतस्याग्रेपूर्वमर्धंवदेतगवांदाताविधिव
त्पूर्वदृष्टः ॥ प्रतिब्रूयाच्छेषमर्धंद्विजातिःप्रतिगृह्णन्वैगोप्रदानेविधिज्ञः १४ गोप्रदानीतिवक्तव्यमर्घ्यवस्त्रवसुप्रदः ॥ ऊर्ध्वास्याभवितव्याचवैष्णवीतिचचोदये
त् १५ नामसंकीर्तयेत्तस्यायथासंख्योत्तरंसवै ॥ फलंषट्त्रिंशदष्टौचसहस्राणिचविंशतिः १६ एवमेतान्गुणान्विद्याद्गवादीनांयथाक्रमम् ॥ गोप्रदातासमाप्नो
तिसमस्तानष्टमेक्रमे १७ गोदःशीलीनिर्भयश्चार्घदातानस्याद्दुःखीवसुदाताचकामम् ॥ उषस्योढाभारतेयश्चविद्वान्विख्यातास्तेवैष्णवाश्चंद्रलोकाः १८ गावै
दत्त्वागोव्रतीस्यात्त्रिरात्रंनिशांचैकांसंवसेतेहताभिः ॥ कामाष्टम्यांवर्तितव्यंत्रिरात्रंरसैर्वागोःशकृताप्रस्नवैर्वा १९ देवव्रतीस्याद्वृषभप्रदानेवेदावाप्तिर्गोयुगस्यप्र
दाने ॥ तथागवांविधिमासाद्ययज्वालोकानग्र्यान्विंदतेनाविधिज्ञः २० कामान्सर्वान्पार्थिवानेकसंस्थान्योवैदद्यात्कामदुघांचधेनुम् ॥ सम्यक्ताःस्युर्हव्यकव्यौ
घवत्यस्तासामुक्ष्णांज्यायसांसंप्रदानम् २१ नचाऽशिष्यायाव्रतायोपकुर्यान्नाऽश्रद्दधानायनवक्रबुद्धये ॥ गुह्योह्यऽयंसर्वलोकस्यधर्मोनेमंधर्मंयत्रतत्रप्रजल्पेत्
२२ संतिलोकेश्रद्दधानामनुष्याःसंतिक्षुद्राराक्षसमानुषेषु ॥ एषामेतद्दीयमानंह्यऽनिष्टंयेनास्तिक्यंचाश्रयंतेऽल्पपुण्याः २३ बार्हस्पत्यंवाक्यमेतन्निशम्ययेरा
जानोगोप्रदानानिदत्त्वा ॥ लोकान्प्राप्ताःपुण्यशीलाःप्रवृत्तास्तान्मेराजन्कीर्त्यमानान्निबोध २४ उशीनरोविष्वगश्वोनृगश्चभगीरथोविश्रुतोयौवनाश्वः ॥ मांधा
तावैमुचुकुंदश्चराजाभूरिद्युम्नोनैषधःसोमकश्च २५ पुरूरवाभरतश्चक्रवर्तीयस्यान्ववायेभरताःसर्वएव ॥ तथावीरोदाशरथिश्चरामोयेचाप्यऽन्येविश्रुताःकीर्तिमंतः २६

उषस्योढेति
व्रादीनांचिरकालनिर्वाहइतिभावः १७ गोदइति शीलीशीलवान् अर्घदातानिर्भयइतिसंबंधः । निकृष्टत्वाद्वसुदातुःफलंनोक्तं । एवंत्रयाणामैहिकंफलमुक्त्वाआमुष्मिकंफलमाह उषस्योढेति
उषस्यंप्रातःस्नानादिकर्मऊढंप्राप्तंयैः । 'उषस्योढःसविज्ञेयोब्रह्मदेयासुतस्तुयः' । भारतेविद्वान्भारतवेत्ता वैष्णवाःविष्णुभक्ताः चंद्रवल्लोकआलोकोयेषांएवंविख्याताःकथिताइतिकेचित् त्रयोऽपि
वैष्णवाःविष्णुदत्ताश्चंद्रवदमृतस्रवाःलोकाः विदोविद्यंतेऽस्मिन्सविद्वान् १८ । १९ देवव्रतीब्रह्मचारीसूर्यमंडलभेत्ता २० एकसंस्थानेकीकृतान् गजग्रामादिसर्वदानतुल्यमेकधेनुदानं किमुतब
हुधोहव्यादिमत्योदेयाः तासांताभ्योऽधिकमितिशेषः उक्ष्णांऽयवराणाम् २१ उपकुर्यादेतत्कथनेन २२ । २३ । २४ । २५ । २६

२७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

तथाराजापृथुकर्मादिलीपोदिवंप्राप्तोगोप्रदानैर्विधिज्ञः ॥ यज्ञैर्दानैस्तपसाराजधर्मैर्मांधाताऽभूद्गोप्रदानैश्चयुक्तः २७ तस्मात्पार्थत्वमपीमांमयोक्तांबार्हस्प
तींभारतींधारयस्व ॥ द्विजाग्र्येभ्यःसंप्रयच्छस्वप्रीतोगाःपुण्याविप्राप्यराज्यंकुरूणाम् २८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथासर्वंकृतवान्धर्मराजोभीष्मेणोक्तो
विधिवद्गोप्रदाने ॥ समांधातुर्वेददेवोपदिष्टंसम्यग्धर्मंधारयामासराजा २९ इतिनृपसततंगवांप्रदानेयवशकलान्सहगोमयैःपिबानः ॥ क्षितितलशयनः
शिखीयतात्माॠषइवराजनृषस्तदाबभूव ३० नरपतिरभवत्सदैवताभ्यःप्रयतमनास्त्वभिसंस्तुवंश्चताःस्म ॥ नृपतिधुरिचगामयुक्तभूपस्तुरगवरैरगमच्च
यत्रतत्र ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेगोदानकथनेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततोयुधिष्ठिरोराजाभूयःशांतनवंनृपम् ॥ गोदानविस्तरंधीमान्पप्रच्छविनयान्वितः १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ गोप्रदानगुणान्सम्यक्पुनर्मेब्रूहिभारत ॥
नहितृप्याम्यहंवीरशृण्वानोऽमृतमीदृशम् २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तोधर्मराजेनतदाशांतनवोनृपः ॥ सम्यगाहगुणांस्तस्मैगोप्रदानस्यकेवलान्
३ ॥ भीष्मउवाच ॥ वत्सलांगुणसंपन्नांतरुणींवत्ससंयुताम् ॥ दत्त्वेदृशींगांविप्रायसर्वपापैःप्रमुच्यते ४ असुर्यानामतेलोकागांदत्त्वातान्नगच्छति ॥ पी
तोदकांजग्धतृणांनष्टक्षीरांनिरिंद्रियाम् ५ जरारोगोपसंपन्नांजीर्णांवापीमिवाजलाम् ॥ दत्त्वातमःप्रविशतिद्विजंक्लेशेनयोजयेत् ६ रुष्टादुष्टाव्याधितादुर्बलावा
नोदातव्यायाश्चमूल्यैरदत्तैः ॥ क्लेशैर्विप्रंयोऽफलैःसंयुनक्तितस्यावीर्याश्चाफलाश्चैवलोकाः ७ बलान्विताःशीलवयोपपन्नाःसर्वेप्रशंसंतिसुगंधवत्यः ॥ यथाहि
गंगासरितांवरिष्ठातथाऽर्जुनीनांकपिलावरिष्ठा ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कस्मात्समानेबहुलाप्रदानेसद्भिःप्रशस्तंकपिलाप्रदानम् ॥ विशेषमिच्छामिमहाप्रभावं
श्रोतुंसमर्थोऽस्मिभवान्प्रवक्तुम् ९ ॥ भीष्मउवाच ॥ वृद्धानांब्रुवतांतातश्रुतंमेयत्पुरातनम् ॥ वक्ष्यामितदशेषेणरोहिण्योनिर्मितायथा १० प्रजाःसृजेतिचा
दिष्टःपूर्वंदक्षःस्वयंभुवा ॥ असृजद्वृत्तिमेवाग्रेप्रजानांहितकाम्यया ११ यथाह्यमृतमाश्रित्यवर्तयंतिदिवौकसः ॥ तथावृत्तिंसमाश्रित्यवर्तयंतिप्रजाविभो १२
अचरेभ्यश्चभूतेभ्यश्चराःश्रेष्ठाःसदानराः ॥ ब्राह्मणाश्चततःश्रेष्ठास्तेषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः १३ यज्ञैरवाप्यतेसोमःसचगोषुप्रतिष्ठितः ॥ ततोदेवाःप्रमोदंतेपूर्वंवृत्ति
स्ततःप्रजाः १४ प्रजातान्येवभूतानिप्राक्रोशन्वृत्तिकांक्षया ॥ वृत्तिदंचाऽन्वपद्यंततृषिताःपितृमातृवत् १५ इतीदंमनसागत्वाप्रजासर्गार्थमात्मनः ॥ प्रजापति
स्तुभगवानमृतंप्रापिबत्तदा १६ सगतस्तस्यतृप्तिंतुगंधंसुरभिमुद्गिरन् ॥ ददर्शोद्गारसंवृत्तांसुरभिंमुखजांसुताम् १७ साऽसृजत्सौरभेयीस्तुसुरभिर्लोकमातृकाः ॥
सुवर्णवर्णाःकपिलाःप्रजानांवृत्तिधेनवः १८ तासाममृतवर्णानांक्षरंतीनांसमंततः ॥ बभूवामृतजःफेनःस्रवंतीनामिवोर्मिजः १९ १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

सवत्समुखविभ्रष्टोभवस्यभुवितिष्ठतः ॥ शिरस्यवापतत्क्रुद्धःसतदैक्षतचप्रभुः २० ललाटप्रभवेणाक्ष्णारोहिणींप्रदहन्निव ॥ ततेजस्तुततोरौद्रंकपिलास्ताविशां
पते २१ नानावर्णत्वमनयन्मेघानिवदिवाकरः ॥ यास्तुतस्मादपक्रम्यसोममेवाभिसंश्रिताः २२ यथोत्पन्नाःस्ववर्णस्थास्तानीताश्चाऽन्यवर्णताम् ॥ अथक्रुद्धं
महादेवंप्रजापतिरभाषत २३ अमृतेनावसिक्तस्त्वंनोच्छिष्टंविद्यतेगवाम् ॥ यथाह्यमृतमादायसोमोविस्यंदतेपुनः २४ तथाक्षीरंक्षरंत्येतारोहिण्योऽमृतसंभ
वम् ॥ नदुष्यत्यनिलोनाग्निर्नसुवर्णंनचोदधिः २५ नामृतेनामृतंपीतंवत्सपीतानवत्सला ॥ इमांल्लोकान्भरिष्यंतिहविषाप्रस्रवेणच २६ आसामैश्वर्यमिच्छं
तिसर्वेऽमृतमयंशुभम् ॥ वृषभंचददौतस्मैसहगोभिःप्रजापतिः २७ प्रसादयामासमनस्तेनरुद्रस्यभारत ॥ प्रीतश्चापिमहादेवश्चकारवृषभंतदा २८ ध्वजंचवा
हनंचैवतस्मात्सवृषभध्वजः ॥ ततोदेवैर्महादेवस्तदापशुपतिःकृतः ॥ ईश्वरःसगवांमध्येवृषभांकःप्रकीर्तितः २९ एवमव्यग्रवर्णानांकपिलानांमहौजसाम् ॥
प्रदानेप्रथमःकल्पःसर्वासामेवकीर्तितः ३० लोकज्येष्ठालोकवृत्तिप्रवृत्तारुद्रोपेताःसोमविष्यंदभूताः ॥ सौम्याःपुण्याःकामदाःप्राणदाश्चगावैदत्त्वासर्वकामप्रदःस्यात्
३१ इदंगवांप्रभवविधानमुत्तमंपठन्सदाऽशुचिरपिमंगलप्रियः ॥ विमुच्यतेकलिकलुषेणमानवःश्रियंसुतान्धनपशुमाप्नुयात्सदा ३२ हव्यंकव्यंतर्पणंशांतिकर्म
यानंवासोवृद्धबालस्यतुष्टिः ॥ एतान्सर्वान्गोप्रदानेगुणान्वैदातराजन्नाप्नुयाद्वैसदैव ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पितामहस्याथनिशम्यवाक्यंराजासहभ्रातृभि
राजमीढः ॥ सुवर्णवर्णानडुहस्तथागाःपार्थोददौब्राह्मणसत्तमेभ्यः ३४ तथैवतेभ्योऽपिददौद्विजेभ्योगवांसहस्राणिशतानिचैव ॥ यज्ञान्समुद्दिश्यचदक्षिणार्थंलो
कान्विजेतुंपरमांचकीर्तिम् ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेगोप्रभवकथनेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ॥
॥ भीष्मउवाच ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुवसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ इक्ष्वाकुवंशजोराजासौदासोवदतांवरः १ सर्वलोकचरंसिद्धंब्रह्मकोशंसनातनम् ॥ पुरोहितमभि
प्रष्टुमभिवाद्योपचक्रमे २ ॥ सौदासउवाच ॥ त्रैलोक्येभगवन्किंस्वित्पवित्रंकथ्यतेऽनघ ॥ यत्कीर्तयन्सदामर्त्यःप्राप्नुयात्पुण्यमुत्तमम् ३ ॥ भीष्मउवाच ॥
तस्मैप्रोवाचवचनंप्रणतायहितंतदा ॥ गवामुपनिषद्विद्वान्नमस्कृत्यगवांशुचिः ४ गावःसुरभिगंधिन्यस्तथागुग्गुलुगंधयः ॥ गावःप्रतिष्ठाभूतानांगावःस्वस्त्य
यनंमहत् ५ गावोभूतंचभव्यंचगावःपुष्टिःसनातनी ॥ गावोलक्ष्म्यास्तथामूलंगोषुदत्तंननश्यति ६ अन्नंहिपरमंगावोदेवानांपरमंहविः ॥ स्वाहाकारवषट्का
रौगोषुनित्यंप्रतिष्ठितौ ७ गावोयज्ञस्यहिफलंगोषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः ॥ गावोभविष्यंभूतंचगोषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः ८ सायंप्रातश्चसततंहोमकालेमहाद्युते ॥
गावोददतिवैहोम्यमृषिभ्यःपुरुषर्षभ ९ यानिकानिचदुर्गाणिदुष्कृतानिकृतानिच ॥ तरंतिचैवपाप्मानंधेनुंयेददतिप्रभो १० एतस्मिन्निति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

११ कीनाशः कर्षकः कृपणो वा १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८।१९ गोसमृद्धिकरं कर्म व्रतपूर्वकमाह सार्द्रेति चर्मणि गोरेव सार्द्रे प्रोक्षणेनार्द्रीकृते उपविश्येति शेषः भूमावितिकांस्यनिवृत्तिः

एकांचदशगुर्दद्याद्दशदद्याच्चगोशती ॥ शतंसहस्रगुर्दद्यात्सर्वेतुल्यफलाहिते ११ अनाहिताग्निःशतगुरयज्वाचसहस्रगुः ॥ समृद्धोयश्चकीनाशोनार्घमर्हंतिते
त्रयः १२ कपिलांयेप्रयच्छंतिसवत्सांकांस्यदोहनाम् ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतामुभौलोकौजयंतिते १३ युवानमिंद्रियोपेतंशतेनशतयूथपम् ॥ गवेंद्रंब्राह्मणेंद्रायभू
रिशृंगमलंकृतम् १४ वृषभंयेप्रयच्छंतिश्रोत्रियायपरंतप ॥ ऐश्वर्यंतेऽधिगच्छंतिजायमानाःपुनःपुनः १५ नाकीर्तयित्वागाःसुप्यात्तासांसंस्मृत्यचोत्पतेत् ॥
सायंप्रातर्नमस्येच्चगास्ततःपुष्टिमाप्नुयात् १६ गवांमूत्रपुरीषस्यनोद्विजेतकथंचन ॥ नचासांमांसमश्नीयाद्गवांपुष्टिंतथाप्नुयात् १७ गाश्चसंकीर्तयन्नित्यंनावम
न्येततास्तथा ॥ अनिष्टंस्वप्नमालक्ष्यगांनरःसंप्रकीर्तयेत् १८ गोमयेनसदास्नायात्करीषेचापिसंविशेत् ॥ श्लेष्ममूत्रपुरीषाणिप्रतिघातंचवर्जयेत् १९ सार्द्रेच
र्मणिभुंजीतनिरीक्षेद्वारुणींदिशम् ॥ वाग्यतःसर्पिषाभूमौगवांपुष्टिंसदाऽश्नुते २० घृतेनजुहुयादग्निंघृतेनस्वस्तिवाचयेत् ॥ घृतंदद्याद्घृतंप्राशेद्गवांपुष्टिंसदाऽ
श्नुते २१ गोमत्याविद्ययाधेनुंतिलानामभिमंत्र्ययः ॥ सर्वरत्नमयींदद्यान्नसशोचेत्कृताकृते २२ गावोमामुपतिष्ठंतुहेमशृंग्यःपयोमुचः ॥ सुरभ्यःसौरभेय्यश्च
सरितःसागरंयथा २३ गावैपश्याम्यहंनित्यंगावःपश्यंतुमांसदा ॥ गावोऽस्माकंवयंतासांयतोगावस्ततोवयम् २४ एवंरात्रौदिवाचाऽपिसमेषुविषमेषुच ॥ महा
भयेषुचनरःकीर्तयन्मुच्यतेभयात् ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेगोप्रदानिकेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ शतंवर्षसहस्राणांतपस्तप्तंसुदुष्करम् ॥ गोभिःपूर्वंविसृष्टाभिर्गच्छेमश्रेष्ठतामिति १ लोकेऽस्मिन्दक्षिणानांचसर्वासांवयमुत्तमाः ॥ भवेम
नचलिप्येमदोषेणेतिपरंतप २ अस्मत्पुरीषस्नानेनजनःपूयेतसर्वदा ॥ शकृताचपवित्रार्थंकुर्वीरन्देवमानुषाः ३ तथासर्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ प्रदा
तारश्चलोकान्नोगच्छेयुरितिमानद ४ ताभ्योवरंददौब्रह्मातपसोंऽतेस्वयंप्रभुः ॥ एवंभवत्वितिप्रभुर्लोकांस्तारयतेतिच ५ उत्तस्थुःसिद्धकामास्ताभूतभव्यस्य
मातरः ॥ प्रातर्नमस्यास्तागावस्ततःपुष्टिमवाप्नुयात् ६ तपसोंऽतेमहाराजगावोलोकपरायणाः ॥ तस्माद्गावोमहाभागाःपवित्रंपरमुच्यते ७ तथैवसर्वभूतानां
समतिष्ठंतमूर्धनि ॥ समानवत्सांकपिलांधेनुंदत्वापयस्विनीम् ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांब्रह्मलोकेमहीयते ८ लोहितांतुल्यवत्सांतुधेनुंदत्वापयस्विनीम् ॥ सुव्रतां
वस्त्रसंवीतांसूर्यलोकेमहीयते ९ समानवत्सांशबलांधेनुंदत्वापयस्विनीम् ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांसोमलोकेमहीयते १० समानवत्सांश्वेतांतुधेनुंदत्वापयस्विनीम् ॥ ॥८६॥
सुव्रतांवस्त्रसंवीतामिंद्रलोकेमहीयते ११ समानवत्सांकृष्णांतुधेनुंदत्वापयस्विनीम् ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतामग्निलोकेमहीयते १२

२० जुहुयाद्धोमत्येयेत्यपकृष्यते । 'गोमाँअग्नेविमाँअश्वी' इतिमंत्रोगोमती २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
शतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ लोकपरायणाबभूवुरितिशेषः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३।१४।१५।१६।१७ द्वतिकंठांप्रलंबगलकंबलां १८।१९।२० वैराटंवृद्धपृष्ठंयस्य रटतिक्रंदत्यनेनेतिराटंक्षतंविगतंराटंयस्मात्तद्विराटं स्वार्थेतद्धितः २१ लीलांगांविलसिताग्ं २२।२३।२४।२५।२६

समानवत्सांधूम्रांतुधेनुंदत्वापयस्विनीम् ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांयाम्यलोकेमहीयते १३ अपांफेनसवर्णांतुसवत्सांकांस्यदोहनाम् ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांवारुणंलोकमा
प्नुते १४ वातरेणुसवर्णांतुसवत्सांकांस्यदोहनाम् ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांवायुलोकेमहीयते १५ हिरण्यवर्णांपिंगाक्षींसवत्सांकांस्यदोहनाम् ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांकौबेरं
लोकमश्नुते १६ पलालधूम्रवर्णांतुसवत्सांकांस्यदोहनाम् ॥ प्रदायवस्त्रसंवीतांपितृलोकेमहीयते १७ सवत्सांपीवरींदत्वाद्वतिकंठामलंकृताम् ॥ वैश्वदेवमसंबाधं
स्थानंश्रेष्ठंप्रपद्यते १८ समानवत्सांगौरींतुधेनुंदत्वापयस्विनीम् ॥ सुव्रतांवस्त्रसंवीतांवसूनांलोकमाप्नुयात् १९ पांडुकंबलवर्णाभांसवत्सांकांस्यदोहनाम् ॥
प्रदायवस्त्रसंवीतांसाध्यानांलोकमाप्नुते २० वैराटपृष्ठमुक्षाणंसर्वरत्नैरलंकृतम् ॥ प्रददन्मरुतांलोकान्सराजन्प्रतिपद्यते २१ वयोपपन्नंलीलांगंसर्वरत्नसम
न्वितम् ॥ गंधर्वाप्सरसांलोकान्दत्वाप्राप्नोतिमानवः २२ द्वतिकंठमनड्वाहंसर्वरत्नैरलंकृतम् ॥ दत्वाप्रजापतेर्लोकान्विशोकःप्रतिपद्यते २३ गोप्रदानरतोयाति
भित्त्वाजलदसंचयान् ॥ विमानेनार्कवर्णेनदिविराजन्विराजते २४ तंचोरुवेषाःसुश्रोण्यःसहस्रंसुरयोषितः ॥ रमयंतिनरश्रेष्ठंगोप्रदानरतंनरम् २५ वीणा
नांवल्लकीनांचनूपुराणांचसिंजितैः ॥ हासैश्चहरिणाक्षीणांसुप्तःसुप्रतिबोध्यते २६ यावंतिरोमाणिभवंतिधेन्वास्तावंतिवर्षाणिमहीयतेसः ॥ स्वर्गच्युतश्चा
पिततोनृलोकेप्रसूयतेवैविपुलेगृहेसः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेगोप्रदानिकेएकोनाशीतितमो
ऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥श्र॥ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ घृतक्षीरप्रदागावोघृतयोन्योघृतोद्भवाः ॥ घृतनद्योघृतावर्तास्तामेसंतुसदागृहे १ घृतंमेहृदयेनित्यं
घृतंनाभ्यांप्रतिष्ठितम् ॥ घृतंसर्वेषुगात्रेषुघृतंमेमनसिस्थितम् २ गावोममाग्रतोनित्यंगावःपृष्ठतएवच ॥ गावोमेसर्वतश्चैवगवांमध्येवसाम्यहम् ३ इत्या
चम्यजपेत्सायंप्रातश्चपुरुषःसदा ॥ यदह्नाकुरुतेपापंतस्मात्सपरिमुच्यते ४ प्रासादायत्रसौवर्णावसोर्धाराचयत्रसा ॥ गंधर्वाप्सरसोयत्रतत्रयांतिसहस्रदाः ५
नवनीतपंकाःक्षीरोदादधिशैवलसंकुलाः ॥ वहंतियत्रवैनद्यस्तत्रयांतिसहस्रदाः ६ गवांशतसहस्रंतुयःप्रयच्छेद्यथाविधि ॥ परांवृद्धिमवाप्याथस्वर्गलोकेमही
यते ७ दशचोभयतःपुत्रोमातापित्रोःपितामहान् ॥ दधातिसुकृतान्लोकान्पुनातिचकुलंनरः ८ धेन्वाःप्रमाणेनसमप्रमाणांधेनुंतिलानामपिचप्रदाय ॥
पानीयदाताचयमस्यलोकेनयातनांकांचिदुपैतितत्र ९ पवित्रमग्र्यंजगतःप्रतिष्ठादिवौकसांमातरोथाप्रमेयाः ॥ अन्वालभेद्दक्षिणतोव्रजेच्चदद्याच्चपात्रेप्रसमीक्ष्य
कालम् १० धेनुंसवत्सांकपिलांभूरिशृंगींकांस्योपदोहांवसनोत्तरीयाम् ॥ प्रदायतांगाहतिदुर्विगाह्यांयाम्यांसभांवीतभयोमनुष्यः ११

२७ ॥ इति अनुशासनपर्वणिनी० भारतभावदीपे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ घृतेति घृतयोन्यःघृतयोनयः १।२।३।४ वसोर्धारा मंदाकिनी ५।६।७।८ पानीयदाताजलधेनुदाता ९।१०।११

१२।१३।१४।१५।१६ मूमिदः सौदासोनामराजा १७॥ इतिअनु०नी०भा० अशीतितमोऽध्यायः॥८०॥ पवित्राणामिति शिष्टंउक्तादन्यत् १।२।३।४।५ पुरागीतांपौराणींकथां ६ आह्निककृतः कृता

सुरूपाबहुरूपाश्चविश्वरूपाश्चमातरः ॥ गावोमामुपतिष्ठंतामितिनित्यंप्रकीर्तयेत् १२ नातःपुण्यतरंदानंनातःपुण्यतरंफलम् ॥ नातोविशिष्टंलोकेषुभूतंभ
वितुमर्हति १३ त्वचालोम्नाऽथशृंगैर्वावालैःक्षीरेणमेदसा ॥ यज्ञंवहतिसंभूयकिमस्त्यभ्यधिकंततः १४ यथासर्वमिदंव्याप्तंजगत्स्थावरजंगमम् ॥ तांधेनुंशिर
सावंदेभूतभव्यस्यमातरम् १५ गुणवचनसमुच्चयैकदेशोनृवरमयैषगवांप्रकीर्तितस्ते ॥ नचपरमिहदानमस्तिगोभ्योभवतिनचापिपरायणंतथाऽन्यत् १६
॥ भीष्मउवाच ॥ वरमिदमितिभूमिदोविचिंत्यप्रवरमृषेर्वचनंततोमहात्मा ॥ व्यसृजतनियतात्मवान्द्विजेभ्यःसुबहुचगोधनमाप्तवांश्चलोकान् १७ ॥ इति
श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेगोप्रदानिकेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पवित्राणांपवित्रंयच्छिष्टंलोकेचयद्भ
वेत् ॥ पावनंपरमंचैवतन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ गावोमहार्थाःपुण्याश्चतारयंतिचमानवान् ॥ धारयंतिप्रजाश्चेमाहविषापयसातथा २ नहिपु
ण्यतमंकिंचिद्गोभ्योभरतसत्तम ॥ एताःपुण्याःपवित्राश्चत्रिषुलोकेषुसत्तमाः ३ देवानामुपरिष्टाच्चगावःप्रतिवसंतिवै ॥ दत्वाचैतास्तारयतेयांतिस्वर्गंमनी
षिणः ४ मांधातायौवनाश्वश्चययातिर्नहुषस्तथा ॥ गावैददंतःसततंसहस्रशतसंमिताः ५ गताःपरमकंस्थानंदेवैरपिसुदुर्लभम् ॥ अपिचात्रपुरागीतांकथ
यिष्यामितेऽनघ ६ ऋषीणामुत्तमंधीमान्कृष्णद्वैपायनंशुकः ॥ अभिवाद्याह्निककृतःशुचिःप्रयतमानसः ७ पितरंपरिपप्रच्छदृष्टलोकपरावरम् ॥ कोयज्ञःसर्व
यज्ञानांवरिष्ठोभ्युपलक्ष्यते ८ किंचकृत्वापरंस्थानंप्राप्नुवंतिमनीषिणः ॥ केनदेवाःपवित्रेणस्वर्गमश्नंतिवाविभो ९ किंचयज्ञस्ययज्ञत्वंक्वचयज्ञःप्रतिष्ठितः ॥ दे
वानामुत्तमंकिंचकिंचसत्रमितःपरम् १० पवित्राणांपवित्रंचयत्तद्ब्रूहिपितर्मम ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंव्यासःपरमधर्मवित् ॥ पुत्रायाकथयत्सर्वंतत्त्वेनभरतर्षभ ११
॥ व्यासउवाच ॥ गावःप्रतिष्ठाभूतानांतथागावःपरायणम् ॥ गावःपुण्याःपवित्राश्चगोधनंपावनंतथा १२ पूर्वमासन्नशृंगावैगावइत्यनुशुश्रुम ॥ शृंगार्थेसमुपासंतताः
किलप्रभुमव्ययम् १३ ततोब्रह्मातुगाःप्रायमुपविष्टाःसमीक्ष्यह ॥ ईप्सितंप्रददौताभ्योगोभ्यःप्रत्येकशःप्रभुः १४ तासांशृंगाण्यजायंतयस्यायादृङ्मनोगतम् ॥
नानावर्णाःशृंगवंत्यस्ताव्यरोचंतपुत्रक १५ ब्रह्मणावरदत्तास्ताहव्यकव्यप्रदाःशुभाः ॥ पुण्याःपवित्राःसुभगादिव्यसंस्थानलक्षणाः १६ गावस्तेजोमहद्दिव्यंगवांदा
नंप्रशस्यते ॥ येचैताःसंप्रयच्छंतिसाधवोवीतमत्सराः १७ तेवैसुकृतिनःप्रोक्ताःसर्वदानप्रदाश्चते ॥ गवांलोकंतथापुण्यमाप्नुवंतिचतेऽनघ १८ यत्रवृक्षामधुफला ॥८७॥
दिव्यपुष्पफलोपगाः ॥ पुष्पाणिचसुगंधीनिदिव्यानिद्विजसत्तम १९ सर्वामणिमयीभूमिःसर्वकांचनवालुकाः ॥ सर्वर्तुसुखसंस्पर्शानिष्पंकानिरजाःशुभाः २०

ह्निकः ७।८।९।१०।११।१२ अशृंगाइत्यखुराइत्यस्याप्युपलक्षणं 'गावोवैसत्रमासतशफान्शृंगाणिसिषासत्यस्तासांदशमेमासिशफाःशृंगाण्यजायंत' इतिश्रुतेः १३।१४।१५।१६।१७।१८ । १९ । २०

---

२१ । २२ । २३ उद्भूतपुलिनाःअंकुरिततीराः २४। २५ । २६ नगाःवृक्षाः पत्ररथाःपक्षिणः २७ । २८। २९ । ३० नाममात्रंजपेदितिसंबंधः युगंधराःसस्यादियुगंधारयंतिताः ३१ प्राजापत्यं
प्रजापतिनोक्तं ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ जुहुयात्पूर्वोक्तगोमत्या ३८ निर्हृतैःगोमयनिर्गतैः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ गोमतींगोमत्याऋचाप्रकाशितमर्थंवरंलभते ४४

रक्तोत्पलवनैश्चैवमणिखंडैर्हिरण्मयैः ॥ तरुणादित्यसंकाशैर्भांतितत्रजलाशयाः २१ महार्हमणिपत्रैश्चकांचनप्रभकेसरैः ॥ नीलोत्पलविमिश्रैश्चसरोभिर्बहुपंकजैः
२२ करवीरवनैःफुल्लैःसहस्रावर्तसंवृतैः ॥ संतानकवनैःफुल्लैर्वृक्षैश्चसमलंकृताः २३ निर्मलाभिश्चमुक्ताभिर्मणिभिश्चमहाप्रभैः ॥ उद्भूतपुलिनास्तत्रजातरूपैश्च
निम्नगाः २४ सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढानुमोत्तमैः ॥ जातरूपमयैश्चान्यैर्हुताशनसमप्रभैः २५ सौवर्णागिरयस्तत्रमणिरत्नशिलोच्चयाः ॥ सर्वरत्नमयैर्भांतिशृंगैश्चारु
भिरुच्छ्रितैः २६ नित्यपुष्पफलास्तत्रनगाःपत्ररथाकुलाः ॥ दिव्यगंधरसैःपुष्पैःफलैश्चभरतर्षभ २७ रमंतेपुण्यकर्माणस्तत्रनित्यंयुधिष्ठिर ॥ सर्वकामसमृद्धा
र्थानिःशोकागतमन्यवः २८ विमानेषुविचित्रेषुरमणीयेषुभारत ॥ मोदंतेपुण्यकर्माणोविहरंतोयशस्विनः २९ उपक्रीडंतितान्राजन्शुभाश्चाप्सरसांगणाः ॥
एतान्लोकानवाप्नोतिगांदत्वावैयुधिष्ठिर ३० येषामधिपतिःपूषामारुतोबलवान्बली ॥ ऐश्वर्येवरुणोराजानाममात्रंयुगंधराः ३१ सुरूपाबहुरूपाश्चविश्वरूपा
श्चमातरः ॥ प्राजापत्यमितिब्रह्मन्जपेन्नित्यंयतव्रतः ३२ गाश्चशुश्रूषतेयश्चसमन्वेतिचसर्वशः ॥ तस्मैतुष्टाःप्रयच्छंतिवरानपिसुदुर्लभान् ३३ द्रुह्येन्नमनसावा
ऽपिगोषुनित्यंसुखप्रदः ॥ अर्चयेतसदाचैवनमस्कारैश्चपूजयेत् ३४ दांतःप्रीतमनानित्यंगवांव्युष्टिंतथाऽश्नुते ॥ त्र्यहमुष्णंपिबेन्मूत्रंत्र्यहमुष्णंपिबेत्पयः ३५
गवामुष्णंपयःपीत्वात्र्यहमुष्णंघृतंपिबेत् ॥ त्र्यहमुष्णंघृतंपीत्वावायुभक्षोभवेत्त्र्यहम् ३६ येनदेवाःपवित्रेणभुंजतेलोकमुत्तमम् ॥ यत्पवित्रंपवित्राणांतद्घृतंशिरसा
वहेत् ३७ घृतेनजुहुयादग्निंघृतेनस्वस्तिवाचयेत् ॥ घृतंप्राशेद्घृतंदद्याद्गवांपुष्टिंतथाऽश्नुते ३८ निर्हृतैश्चयवैर्गोभिर्मासंप्रश्रितयावकः ॥ ब्रह्महत्यासमंपापंसर्वमेते
नशुध्यते ३९ पराभवाच्चदैत्यानांदेवैःशौचमिदंकृतम् ॥ तेदेवत्वमपिप्राप्ताःसंसिद्धाश्चमहाबलाः ४० गावःपवित्राःपुण्याश्चपावनंपरमंमहत् ॥ ताश्चदत्वाद्विजा
तिभ्योनरःस्वर्गमुपाश्नुते ४१ गवांमध्येशुचिर्भूत्वागोमतींमनसाजपेत् ॥ पूताभिरद्भिराचम्यशुचिर्भवतिनिर्मलः ४२ अग्निमध्येगवांमध्येब्राह्मणानांचसंसदि ॥
विद्यावेदव्रतस्नाताब्राह्मणाःपुण्यकर्मिणः ४३ अध्यापयेरन्शिष्यान्वैगोमतींयज्ञसंमिताम् ॥ त्रिरात्रोपोषितोभूत्वागोमतींलभतेवरम् ४४ पुत्रकामश्चलभतेपुत्रं
धनमथापिवा ॥ पतिकामाचभर्तारंसर्वकामांश्चमानवः ॥ गावस्तुष्टाःप्रयच्छंतिसेवितावैनसंशयः ४५ एवमेतामहाभागायज्ञियाःसर्वकामदाः ॥ रोहिण्यइतिजा
नीहिनैताभ्योविद्यतेपरम् ४६ इत्युक्तःसमहातेजाःशुकःपित्रामहात्मना ॥ पूजयामासगांनित्यंतस्मात्त्वमपिपूजय ४७ ॥ इतिश्रीम०अ०आनुशास०दानधर्मे
गोप्रदानिके एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ मयागवांपुरीषंवैश्रियाजुष्टमितिश्रुतम् ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसंशयोऽत्रपितामह १

४५ । ४६ । ४७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मयेति १

१।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९ २० एका अहम् अंगेषु मध्ये कुत्सिते २१ ।२२।२३।२४।२५।२६।२७

भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ गोभिर्नृपेहसंवादंश्रियाभरतसत्तम २ श्रीःकृत्वेहवपुःकांतंगोमध्येषुविवेशह ॥ गावोऽथविस्मितास्तस्या
दृष्ट्वारूपस्यसंपदम् ३ ॥ गावऊचुः ॥ काऽसिदेविकुतोवात्वंरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ विस्मिताःस्ममहाभागेतवरूपस्यसंपदा ४ इच्छामत्वांवयंज्ञातुंकात्वंक्वचग
मिष्यसि ॥ तत्त्वेनवरवर्णाभेसर्वमेतद्ब्रवीहिनः ५ ॥ श्रीरुवाच ॥ लोककांतास्मिभद्रंवःश्रीर्नामाऽहंपरिश्रुता ॥ मयादैत्याःपरित्यक्ताविनष्टाःशाश्वतीःसमाः
६ मयाऽभिपन्नादेवाश्चमोदंतेशाश्वतीःसमाः ॥ इंद्रोविवस्वान्सोमश्चविष्णुरापोऽग्निरेवच ७ मयाभिपन्नाःसिध्यंतेऋषयोदेवतास्तथा ॥ यान्नाविशाम्यहंगावस्ते
विनश्यंतिसर्वशः ८ धर्मश्चार्थश्चकामश्चमयाजुष्टाःसुखान्विताः ॥ एवंप्रभावांमांगावोविजानीतसुखप्रदाः ९ इच्छामिचापियुष्मासुवस्तुंसर्वासुनित्यदा ॥ आग
त्यप्रार्थयेयुष्मान्श्रीजुष्टाभवताऽथवै १० ॥ गावऊचुः ॥ अध्रुवाचपलाचत्वंसामान्याबहुभिःसह ॥ नत्वामिच्छामभद्रंतेगम्यतांयत्ररंस्यसे ११ वपुष्मंत्योवयंसर्वाः
किमस्माकंत्वयाऽद्यवै ॥ यथेष्टंगम्यतांतत्रकृतकार्यावयंत्वया १२ ॥ श्रीरुवाच ॥ किमेतद्वःक्षमंगावोयन्मांनेहाभिनंदथ ॥ नमांसंप्रतिगृह्णीध्वंकस्माद्वैदुर्लभां
सतीम् १३ सत्यंचलोकवादोऽयंलोकेचरतिसुव्रताः ॥ स्वयंप्राप्तेपरिभवोभवतीतिविनिश्चयः १४ महदुग्रंतपःकृत्वामांनिषेवंतिमानवाः ॥ देवदानवगंधर्वाःपि
शाचोरगराक्षसाः १५ प्रभावएषवोगावःप्रतिगृह्णीतमामिह ॥ नावमान्याह्यहंसौम्यास्त्रैलोक्येसचराचरे १६ ॥ गावऊचुः ॥ नावमन्यामहेदेविनत्वांपरि
भवामहे ॥ अध्रुवाचलचित्ताऽसिततस्त्वांवर्जयामहे १७ बहुनाचकिमुक्तेनगम्यतांयत्रवांछसि ॥ वपुष्मंत्योवयंसर्वाःकिमस्माकंत्वयाऽनघे १८ ॥ श्रीरुवाच ॥
अवज्ञाताभविष्यामिसर्वलोकस्यमानदाः ॥ प्रत्याख्यानेनयुष्माकंप्रसादःक्रियतांमम १९ महाभागाभवत्योवैशरण्याःशरणागताम् ॥ परित्रायंतुमांनित्यंभज
मानामनिंदिताम् २० माननामहमिच्छामिभवत्यःसततंशिवाः ॥ अप्येकांगेष्वधोवस्तुमिच्छामिचसुकुत्सिते २१ नवोऽस्तिकुत्सितंकिंचिदंगेष्वालक्ष्यते
ऽनघाः ॥ पुण्याःपवित्राःसुभगाममादेशंप्रयच्छथ २२ वसेयंयत्रवोदेहेतन्मेव्याख्यातुमर्हथ ॥ एवमुक्तास्ततोगावःशुभाःकरुणवत्सलाः ॥ संमंत्र्यसहिताः
सर्वाःश्रियमूचुर्नराधिप २३ अवश्यंमाननाकार्यातवास्माभिर्यशस्विनि ॥ शकृन्मूत्रेनिवसत्वंपुण्यमेतद्धिनःशुभे २४ ॥ श्रीरुवाच ॥ दिष्ट्याप्रसादोयुष्माभिः
कृतोमेऽनुग्रहात्मकः ॥ एवंभवतुभद्रंवःपूजिताऽस्मिसुखप्रदाः २५ एवंकृत्वातुसमयंश्रीर्गोभिःसहभारत ॥ पश्यंतीनांततस्तासांतत्रैवांतरधीयत २६ एवंगो
शकृतःपुत्रमाहात्म्यंतेऽनुवर्णितम् ॥ माहात्म्यंचगवांभूयःश्रूयतांगदतोमम २७ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशास० दानधर्मेश्रीगोसं
वादोनामद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ध ॥ ॥

॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

येचेति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२० वासवअकूटवाहिन्यः अमायाव्यवहारिण्यः २१ निवासार्थंकृतंनिवास

॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ येचगांसंप्रयच्छंतिहुतशिष्टाशिनश्चये ॥ तेषांसत्राणियज्ञाश्चनित्यमेवयुधिष्ठिर १ ऋतेदधिघृतेनेहनयज्ञःसंप्रवर्तते ॥ तेनयज्ञस्ययज्ञ
त्वमतोमूलंचकथ्यते २ दानानामपिसर्वेषांगवांदानंप्रशस्यते ॥ गावःश्रेष्ठाःपवित्राश्चपावनंह्येतदुत्तमम् ३ पुष्ट्यर्थमेताःसेवेतशांत्यर्थमपिचैवह ॥ पयोदधिघृतं
चासांसर्वपापप्रमोचनम् ४ गावस्तेजःपरंप्रोक्तमिहलोकेपरत्रच ॥ नगोभ्यःपरमंकिंचित्पवित्रंभरतर्षभ ५ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ पितामह
स्यसंवादमिंद्रस्यचयुधिष्ठिर ६ पराभूतेषुदैत्येषुशक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ प्रजाःसमुदिताःसर्वाःसत्यधर्मपरायणाः ७ अथर्षयःसगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः ॥ देवासु
रसुपर्णाश्चप्रजानांपतयस्तथा ८ पर्युपासंतकौंतेयकदाचिद्वैपितामहम् ॥ नारदःपर्वतश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहूः ९ दिव्यतानेषुगायंतःपर्युपासंततंप्रभुम् ॥ तत्र
दिव्यानिपुष्पाणिप्रावहत्पवनस्तदा १० आजन्हुर्ऋतवश्चापिसुगंधीनिपृथक्पृथक् ॥ तस्मिन्देवसमावायेसर्वभूतसमागमे ११ दिव्यवादित्रसंघुष्टेदिव्यस्त्रीचा
रणावृते ॥ इंद्रःपप्रच्छदेवेशमभिवाद्यप्रणम्यच १२ देवानांभगवन्कस्माल्लोकेशानांपितामह ॥ उपरिष्टाद्गवांलोकएतदिच्छामिवेदितुम् १३ किंतपोब्रह्मचर्यं
वागोभिःकृतमिहेश्वर ॥ देवानामुपरिष्टाद्यद्वसंत्यरजसःसुखम् १४ ततःप्रोवाचब्रह्मातंशक्रंबलनिषूदनम् ॥ अवज्ञातास्त्वयानित्यंगावोबलनिषूदन १५ तेन
त्वमासांमाहात्म्यंनवेत्सिशृणुयत्प्रभो ॥ गवांप्रभावंपरमंमाहात्म्यंचसुरर्षभ १६ यज्ञांगंकथितागावोयज्ञएवचवासव ॥ एताभिश्चविनायज्ञोनवर्ततेकथंचन १७
धारयंतिप्रजाश्चैवपयसाहविषातथा ॥ एतासांतनयाश्चापिकृषियोगमुपासते १८ जनयंतिचधान्यानिबीजानिविविधानिच ॥ ततोयज्ञाःप्रवर्ततेहव्यंकव्यंच
सर्वशः १९ पयोदधिघृतंचैवपुण्याश्चैताःसुराधिप ॥ वहंतिविविधान्भारान्क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः २० मुनींश्चधारयंतीहप्रजाश्चैवापिकर्मणा ॥ वासवाकूटवा
हिन्यःकर्मणासुकृतेनच २१ उपरिष्टात्ततोऽस्माकंवसंत्येताःसदैवहि ॥ एवंतेकारणंशक्रनिवासकृतमद्यवै २२ गवांदेवोपरिष्टाद्धिसमाख्यातंशतक्रतो ॥ एता
हिवरदत्ताश्चवरदाश्चापिवासव २३ सुरभ्यःपुण्यकर्मिण्यःपावनाःशुभलक्षणाः ॥ यदर्थंगांगताश्चैवसुरभ्यःसुरसत्तम २४ तच्चमेशृणुकार्त्स्न्येनवदतोबलसूदन ॥
पुरादेवयुगेतातदैत्येंद्रेषुमहात्मसु २५ त्रीँल्लोकाननुशासत्सुविष्णौगर्भत्वमागते ॥ अदित्यास्तप्यमानायास्तपोघोरंसुदुश्चरम् २६ पुत्रार्थममरश्रेष्ठपादेनैकेन
नित्यदा ॥ तांतुदृष्ट्वामहादेवींतप्यमानांमहत्तपः २७ दक्षस्यदुहितादेवीसुरभीनामनामतः ॥ अतप्यततपोघोरंहृष्टाधर्मपरायणा २८ कैलासशिखरेरम्येदेव
३० गंधर्वसेविते ॥ व्यतिष्ठदेकपादेनपरमंयोगमास्थिता २९ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ संतप्तास्तपसातस्यादेवाःसर्षिमहोरगाः ३० तत्रगत्वामया
सार्धंपर्युपासंततांशुभाम् ॥ अथाहमब्रवंतत्रदेवींतांतपसान्विताम् ३१

कृतम् २२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१

३१।३३।३४।३५। ३६ त्रयाणामुपरिष्टात्ब्रह्मलोकेइत्यर्थः ततःपरस्यतपःफलस्याभावात् तत्रैवचगोलोकःश्रूयते । ' तावांवास्तून्युश्मसिगमध्यैयत्रगावोभूरिशृंगाअयासः ॥ अत्राहतदुरुगायस्य वृष्णःपरमंपदमवभातिभूरि'इति तातानित्वांयुवयोरिंद्राविष्ण्वोर्नरनारायणयोःप्रसादाद्वास्तूनिस्थानानिउश्मसिकामयामहे गमध्यैगंतुंयत्रयेषुस्थानेषुगावःभूरिशृंगाःअत्यंतंमानवत्यः अयासः

किमर्थंतप्यसेदेवितपोघोरमनिंदिते ॥ प्रीतस्तेऽहंमहाभागेतपसाऽनेनशोभने ३२ वरयस्ववरंदेविदाताऽस्मीतिपुरंदर ३३ ॥ ॥ सुरभ्युवाच ॥ ॥ वरेण भगवन्मह्यंकृतंलोकपितामह ॥ एषएववरोमेऽद्ययत्प्रीतोऽसिममानघ ३४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तामेवंब्रुवतींदेवींसुरभिंत्रिदशेश्वर ॥ प्रत्यब्रुवंयदेवेंद्रत न्निबोधशचीपते ३५ अलोभकाम्ययादेवितपसाचशुभानने ॥ प्रसन्नोऽहंवरंतस्मादमरत्वंददामिते ३६ त्रयाणामपिलोकानामुपरिष्टान्निवत्स्यसि ॥ मत्प्रसादा च्चविख्यातोगोलोकःसंभविष्यति ३७ मानुषेषुचकुर्वाणाःप्रजाःकर्मशुभास्तव ॥ निवत्स्यंतिमहाभागेसर्वादुहितरश्चते ३८ मनसाचिंतिताभोगास्त्वयावैदिव्यमा नुषाः ॥ यच्चसर्वसुखंदेवितत्तेसंपत्स्यतेशुभे ३९ तस्यालोकाःसहस्राक्षसर्वकामसमन्विताः ॥ नतत्रक्रमतेमृत्युर्नजरानचपावकः ४० नदैवंनाशुभंकिंचिद्विद्यते तत्रवासव ॥ तत्रदिव्यान्यरण्यानिदिव्यानिभवनानिच ४१ विमानानिसुयुक्तानिकामगानिचवासव ॥ ब्रह्मचर्येणतपसासत्येनचदमेनच ४२ दानैश्चविविधैः पुण्यैस्तथातीर्थानुसेवनात् ॥ तपसामहताचैवसुकृतेनचकर्मणा ४३ शक्यःसमासादयितुंगोलोकःपुष्करेक्षण ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंमयाशक्रानुपृच्छते ४४ नतेपरिभवःकार्योगवामसुरसूदन ४५ ॥ भीष्मउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वासहस्राक्षःपूजयामासनित्यदा ॥ गाश्चक्रेबहुमानंचतासुनित्यंयुधिष्ठिर ४६ एतत्तेसर्वमाख्या तंपावनंचमहाद्युते ॥ पवित्रंपरमंचापिगवांमाहात्म्यमुत्तमम् ४७ कीर्तितंपुरुषव्याघ्रसर्वपापविमोचनम् ॥ यइदंकथयेन्नित्यंब्राह्मणेभ्यःसमाहितः ४८ हव्यक व्येषुयज्ञेषुपितृकार्येषुचैवह ॥ सार्वकामिकमक्षय्यंपितॄंस्तस्योपतिष्ठते ४९ गोषुभक्तश्चलभतेयद्यदिच्छतिमानवः ॥ स्त्रियोऽपिभक्तायागोषुताश्चकाममवाप्नुयुः ५० पुत्रार्थीलभतेपुत्रंकन्यार्थीतामवाप्नुयात् ॥ धनार्थीलभतेवित्तंधर्मार्थीधर्ममाप्नुयात् ५१ विद्यार्थीचाप्नुयाद्विद्यांसुखार्थीप्राप्नुयात्सुखम् ॥ नकिंचिद्दुर्लभं चैवगवांभक्तस्यभारत ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेगोलोकवर्णनेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उक्तंपितामहेनेदंगवांदानमनुत्तमम् ॥ विशेषेणनरेंद्राणामिहधर्ममवेक्षताम् १ राज्यंहिसततंदुःखंदुर्धरंचाकृतात्मभिः ॥ भूयिष्ठंचनरेंद्राणांविद्यतेनशुभागतिः २ पूयंतेतत्रनियतंप्रयच्छंतोवसुंधराम् ॥ सर्वेचकथिताधर्मास्त्वयामेकुरुनंदन ३

गतवत्यः अत्रअस्मिन्गोलोकेअहएवतत्प्रसिद्धंउरुगायस्यविष्णोर्वृष्णःकामपूरकस्यपरमंपदंसर्वोत्कृष्टंस्थानमवभातिअल्पमिवभातिभूरिअत्यंतं । सर्वेभ्योलोकेभ्यउपरिगोलोकइतिसिद्धंअन्यथा चतुर्थोमहर्लोकएवाप्नोतिनचतस्यपरमपरत्वमस्तीतिमंत्रानुसाराद्ब्रह्मलोकएवगावःसंतीतिज्ञेयं ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ ५० । ५१ । ५२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ उक्तमिति १ नशुभाअशुभा २ पूयंतेशुद्ध्यंति ३

४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३ लघुतांनिष्पापतां ३४

एवमेवगवामुक्तंप्रदानंतेनृगेणह ॥ ऋषिणानाचिकेतेनपूर्वमेवनिदर्शितम् ४ वेदोपनिषदश्चैवसर्वकर्मसुदक्षिणाः ॥ सर्वक्रतुषुचोद्दिष्टंभूमिर्गावोऽथकांचनम् ५ तत्रश्रुतिस्तुपरमासुवर्णंदक्षिणेतिवै ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपितामहयथातथम् ६ किंसुवर्णंकथंजातंकस्मिन्कालेकिमात्मकम् ॥ किंदैवंकिंफलंचैवकस्माच्चपर मुच्यते ७ कस्माद्दानंसुवर्णस्यपूजयंतिमनीषिणः ॥ कस्माच्चदक्षिणार्थंतद्यज्ञकर्मसुशस्यते ८ कस्माच्चपावनंश्रेष्ठंभूमेर्गोभ्यश्चकांचनम् ॥ परमंदक्षिणार्थेचत द्ब्रवीहिपितामह ९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्नवहितोबहुकारणविस्तरम् ॥ जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतंचयन्मया १० पितामममहातेजाःशांतनु र्निधनंगतः ॥ तस्यदित्सुरहंश्राद्धंगंगाद्वारमुपागमम् ११ तत्राऽऽगम्यपितुःपुत्रश्राद्धकर्मसमारभम् ॥ मातामेजाह्नवीचात्रसाहाय्यमकरोत्तदा १२ ततोऽग्र तस्ततःसिद्धानुपवेश्यबहूनृषीन् ॥ तोयप्रदानात्प्रभृतिकार्याण्यहमथारभम् १३ तत्समाप्ययथोद्दिष्टंपूर्वकर्मसमाहितः ॥ दातुंनिर्वपणंसम्यग्यथावदहमारभम् १४ ततस्तंदर्भविन्यासंभित्त्वासुरुचिरांगदः ॥ प्रलंबाभरणोबाहुरुदतिष्ठद्विशांपते १५ तमुत्थितमहंदृष्ट्वापरंविस्मयमागमम् ॥ प्रतिग्रहीतासाक्षान्मेपितेतिभ रतर्षभ १६ ततोमेपुनरेवासीत्संज्ञासंचिंत्यशास्त्रतः ॥ नाऽयंवेदेषुविहितोविधिर्हस्तइतिप्रभो १७ पिंडोदेयोनरेणेहततोमतिरभून्मम ॥ साक्षान्नेहमनुष्यस्य पिंडंहिपितरःक्वचित् १८ गृह्णंतिविहितंचेत्थंपिंडोदेयःकुशेष्विति ॥ ततोऽहंतदनादृत्यपितुर्हस्तनिदर्शनम् १९ शास्त्रप्रामाण्यसूक्ष्मंतुविधिंपिंडस्यसंस्मरन् ॥ ततोदर्भेषुतत्सर्वमददंभरतर्षभ २० शास्त्रमार्गानुसारेणतद्विद्धिमनुजर्षभ ॥ ततःसोंतर्हितोबाहुःपितुर्ममजनाधिप २१ ततोमांदर्शयामासुःस्वप्नांतेपितर स्तथा ॥ प्रीयमाणास्तुमामूचुःप्रीताःस्मभरतर्षभ २२ विज्ञानेनतवानेनयन्नमुह्यसिधर्मतः ॥ त्वयाहिकुर्वताशास्त्रंप्रमाणमिहपार्थिव २३ आत्माधर्मःश्रुतंवेदाः पितरश्चर्षिभिःसह ॥ साक्षात्पितामहोब्रह्मागुरवोऽथप्रजापतिः २४ प्रमाणमुपनीतावैस्थिताश्चनविचालिताः ॥ तदिदंसम्यगारब्धंत्वयाऽद्यभरतर्षभ २५ किंतुभूमेर्गवांचार्थेसुवर्णंदीयतामिति ॥ एवंवयंचधर्मज्ञसर्वेचास्मत्पितामहाः २६ पाविताविभविष्यंतिपावनंहिपरंहितत् ॥ दशपूर्वान्दशैवान्यांस्तथासंतार यंतिते २७ सुवर्णंयेप्रयच्छंतिएवंमत्पितरोऽब्रुवन् ॥ ततोऽहंविस्मितोराजन्प्रतिबुद्धोविशांपते २८ सुवर्णदानेऽकरवंमतिंचभरतर्षभ ॥ इतिहासमिमंचापिशृणुरा जन्पुरातनम् २९ जामदग्न्यंप्रतिविभोधन्यमायुष्यमेवच ॥ जामदग्न्येनरामेणतीव्ररोषान्वितेनवै ३० त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीकृतानिःक्षत्रियापुरा ॥ ततोजित्वा महींकृत्स्नांरामोराजीवलोचनः ३१ आजहारक्रतुंवीरोब्रह्मक्षत्रेणपूजितम् ॥ वाजिमेधंमहाराजसर्वकामसमन्वितम् ३२ पावनंसर्वभूतानांतेजोद्युतिविवर्धनम् ॥ विपाप्माचसतेजस्वीतेनक्रतुफलेनच ३३ नैवात्मनोऽथलघुतांजामदग्न्योऽध्यगच्छत ॥ सतुक्रतुवरेणेष्ट्वामहात्मादक्षिणावता ३४

३१।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६ अजइति अजादीनामस्थाविकल्पत्वात्तद्दानंतल्लोकप्रदम् असुरराक्षसपदाभ्यामपितल्लोकः ४७ वराहश्वानिर्ऋतिःअस्यदानमल्पफलं इडादयो

पप्रच्छागमसंपन्नानृषीन्देवांश्चभार्गव ॥ पावनंयत्परंनृणामुग्रेकर्मणिवर्ततांम् ३५ तदुच्यतांमहाभागाइतिजातघृणोऽब्रवीत् ॥ इत्युक्तावेदशास्त्रज्ञास्तमूचुस्तेम
हर्षयः ३६ रामविप्राःसत्क्रियंतांवेदप्रामाण्यदर्शनात ॥ भूयश्चविप्रर्षिगणाःप्रष्टव्याःपावनंप्रति ३७ तेयद्ब्रूयुर्महाप्राज्ञास्तच्चैवसमुदाचर ॥ ततोवसिष्ठंदेवर्षिमग
स्त्यमथकाश्यपम् ३८ तमेवार्थंमहातेजाःपप्रच्छभृगुनंदनः ॥ जातामतिर्मेविप्रेंद्राःकथंपूयेयमित्युत ३९ केनवाकर्मयोगेनप्रदानेनेहकेनवा ॥ यदिवोऽनुग्रहकृ
ताबुद्धिर्मांप्रतिसत्तमाः ॥ प्रब्रूतपावनंकिंमेभवेदितितपोधनाः ४० ॥ ऋषयऊचुः ॥ गाश्चभूमिंचवित्तंचदत्त्वेहभृगुनंदन ॥ पापकृत्पूयतेमर्त्यइतिभार्गवशुश्रुम
४१ अन्यद्दानंतुविप्रर्षेश्रूयतांपावनंमहत् ॥ दिव्यमत्यद्भुताकारमपत्यंजातवेदसः ४२ दग्ध्वालोकान्पुरावीर्यात्संभूतमिहशुश्रुम ॥ सुवर्णमितिविख्यातंतद्ददत्सि
द्धिमेष्यसि ४३ ततोऽब्रवीद्वसिष्ठस्तंभगवान्संशितव्रतः ॥ शृणुरामयथोत्पन्नंसुवर्णमनलप्रभम् ४४ फलंदास्यतितेयत्तुदानेपरमिहोच्यते ॥ सुवर्णंयच्चयस्माच्च
यथाचगुणवत्तमम् ४५ तन्निबोधमहाबाहोसर्वंनिगदतोमम ॥ अग्नीषोमात्मकमिदंसुवर्णंविद्धिनिश्चये ४६ अजोऽग्निर्वरुणोमेषःसूर्योऽश्वइतिदर्शनम् ॥ कुंजराश्च
मृगानागामहिषाश्चासुराइति ४७ कुक्कुटाश्चवराहाश्चराक्षसाभृगुनंदन ॥ इडागावःपयःसोमोभूमिरित्येवचस्मृतिः ४८ जगत्सर्वंचनिर्मथ्यतेजोराशिःसमुत्थितः ॥
सुवर्णमेभ्योविप्रर्षेरत्नंपरममुत्तमम् ४९ एतस्मात्कारणाद्देवागंधर्वोरगराक्षसाः ॥ मनुष्याश्चपिशाचाश्चप्रयताधारयंतितत् ५० मुकुटैरंगदयुतैरलंकारैःपृथ
ग्विधैः ॥ सुवर्णविकृतैस्तत्रविराजंतेभृगूत्तम ५१ तस्मात्सर्वपवित्रेभ्यःपवित्रंपरमंस्मृतम् ॥ भूमेर्गोभ्योऽथरत्नेभ्यस्तद्विद्धिमनुजर्षभ ५२ पृथिवींगाश्चदत्त्वेहय
च्चान्यदपिकिंचन ॥ विशिष्यतेसुवर्णस्यदानंपरमकंविभो ५३ अक्षयंपावनंचैवसुवर्णममरद्युते ॥ प्रयच्छद्विजमुख्येभ्यःपावनंह्येतदुत्तमम् ५४ सुवर्णमेवसर्वा
सुदक्षिणासुविधीयते ॥ सुवर्णंयेप्रयच्छंतिसर्वदास्तेभवंत्युत ५५ देवतास्तेप्रयच्छंतियेसुवर्णंददत्यथ ॥ अग्निर्हिदेवताःसर्वाःसुवर्णंचतदात्मकम् ५६ तस्मात्सु
वर्णंददतादत्ताःसर्वाःस्मदेवताः ॥ भवंतिपुरुषव्याघ्रनह्यतःपरमंविदुः ५७ भूयएवचमाहात्म्यंसुवर्णस्यनिबोधमे ॥ गदतोममविप्रर्षेसर्वशस्त्रभृतांवर ५८ मयाश्रु
तमिदंपूर्वंपुराणेभृगुनंदन ॥ प्रजापतेःकथयतोयथान्यायंतुतस्यवै ५९ शूलपाणेर्भगवतोरुद्रस्यचमहात्मनः ॥ गिरौहिमवतिश्रेष्ठेतदाभृगुकुलोद्वह ६० देव्या
विवाहेनिर्वृत्तेरुद्राण्याभृगुनंदन ॥ समागमेभगवतोदेव्यासहमहात्मनः ६१ ततःसर्वेसमुद्विग्नादेवारुद्रमुपागमन् ॥ तेमहादेवमासीनंदेवींचवरदामुमाम् ६२ प्रसाद्य
शिरसासर्वेरुद्रमूचुर्भृगूद्वह ॥ अयंसमागमोदेवोदेव्यासहतवानघ ६३ तपस्विनस्तपस्विन्यातेजस्विन्याऽतितेजसः ॥ अमोघतेजास्त्वंदेवदेवीचेयमुमातथा ६४ ॥१०॥

भूमिरूपाइतितद्दानंमहाफलं इडेतिइडावानन्नयज्ञः ४८ जगदिति सुवर्णदानंब्रह्मांडदानतुल्यमितिभावः ४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४

६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

अपत्यंयुवयोर्देवबलवद्भविताविभो ॥ तन्नूनंत्रिषुलोकेषुनकिंचिच्छेषयिष्यति ६५ तदेभ्यःप्रणतेभ्यस्त्वंदेवेभ्यःपृथुलोचन ॥ वरंप्रयच्छलोकेशत्रैलोक्य
हितकाम्यया ६६ अपत्यार्थंनिगृह्णीष्वतेजःपरमकंविभो ॥ त्रैलोक्यसारौहियुवांलोकंसंतापयिष्यथः ६७ तदपत्यंहियुवयोर्देवानभिभवेद्ध्रुवम् ॥ नहितेपृ
थिवीदेवीनचद्यौर्नदिवंविभो ६८ नेदंधारयितुंशक्तासमस्ताइतिमेमतिः ॥ तेजःप्रभावनिर्दग्धंतस्मात्सर्वमिदंजगत् ६९ तस्मात्प्रसादंभगवन्कर्तुमर्हसिनःप्रभो ॥
नदेव्यांसंभवेत्पुत्रोभवतःसुरसत्तम ॥ धैर्यादेवनिगृह्णीष्वतेजोज्वलितमुत्तमम् ७० इतितेषांकथयतांभगवान्वृषभध्वजः ॥ एवमस्त्वितिदेवांस्तान्विप्रर्षेप्रत्यभा
षत ७१ इत्युक्त्वाचोर्ध्वमनयद्रेतोवृषभवाहनः ॥ ऊर्ध्वरेताःसमभवत्ततःप्रभृतिचापिसः ७२ रुद्राणीतिततःक्रुद्धाप्रजोच्छेदेतदाकृते ॥ देवानथाब्रवीत्तत्रस्त्री
भावात्परुषंवचः ७३ यस्मादपत्यकामोवैभर्तामेविनिवर्तितः ॥ तस्मात्सर्वेसुरायूयमनपत्याभविष्यथ ७४ प्रजोच्छेदोममकृतोयस्माद्युष्माभिरद्यवै ॥ तस्मा
त्प्रजावःखगमाःसर्वेषांनभविष्यति ७५ पावकस्तुनतत्रासीच्छापकालेभृगूद्वह ॥ देवादेव्यास्तथाशापादनपत्यास्ततोऽभवन् ७६ रुद्रस्तुतेजोऽप्रतिमंधार
यामासवैतदा ॥ प्रस्कन्नंतुततस्तस्मात्किंचित्तत्रापतद्भुवि ७७ उत्पपाततदावह्नौववृधेचाद्भुतोपमम् ॥ तेजस्तेजसिसंयुक्तमात्मयोनित्वमागतम् ७८ एतस्मि
न्नेवकालेतुदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ असुरस्तारकोनामतेनसंतापिताभृशम् ७९ आदित्यावसवोरुद्रामरुतोऽथाश्विनावपि ॥ साध्याश्चसर्वेसंत्रस्तादैतेयस्यपराक्रमा
त् ८० स्थानानिदेवतानांहिविमानानिपुराणिच ॥ ऋषीणांचाश्रमाश्चैवबभूवुरसुरैर्हृताः ८१ तेदीनमनसःसर्वेदेवताऋषयश्चये ॥ प्रजग्मुःशरणंदेवंब्रह्माणम
जरंविभुम् ८२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेसुवर्णोत्पत्तिर्नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥
असुरस्तारकोनामत्वयादत्तवरःप्रभो ॥ सुरानृषींश्चक्लिश्नातिवधस्तस्यविधीयताम् १ तस्माद्भयंसमुत्पन्नमस्माकंवैपितामह ॥ परित्रायस्वनोदेवनह्यन्यागति
रस्तिनः २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ समोऽहंसर्वभूतानामधर्मंनेहरोचये ॥ हन्यतांतारकःक्षिप्रंसुरर्षिगणबाधिता ३ वेदाधर्माश्चनोच्छेदंगच्छेयुःसुरसत्तमाः ॥ वि
हितंपूर्वमेवाऽत्रमयावैव्येतुवोज्वरः ४ ॥ देवाऊचुः ॥ वरदानाद्भगवतोदैतेयोबलगर्वितः ॥ देवैर्नशक्यतेहंतुंसकथंप्रशमंव्रजेत् ५ सहिनैवस्मदेवानांनासुराणां
नरक्षसाम् ॥ वध्यःस्यामितिजग्राहवरंत्वत्तःपितामह ६ देवाश्चशप्तारुद्राण्याप्रजोच्छेदेपुराकृते ॥ नभविष्यतिवोऽपत्यमितिसर्वेजगत्पते ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
हुताशनोनतत्रासीच्छापकालेसुरोत्तमाः ॥ सउत्पादयिताऽपत्यंवधायत्रिदशद्विषाम् ८ तद्वैसर्वानतिक्रम्यदेवदानवराक्षसान् ॥ मानुषानथगंधर्वान्नागानथ
चपक्षिणः ९ अस्त्रेणामोघपातेनशक्त्यातंघातयिष्यति ॥ यतोवोभयमुत्पन्नंयेचान्येसुरशत्रवः १०

असुरइति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०

११ । १२ नष्टः अदर्शनंगतः १३ । १४ ननुसर्वेसुराइत्युद्दिश्यदेव्याःशापात्कथंवह्नेनशापःसतप्रनासीदितिचेतेनाकिमित्वतआह महीति वह्नेस्तेजस्वित्वान्नशापोदृश्यतेइतिभावः १५ कामः काम्यमानोवह्निः संकल्पःअपत्यविषयस्तदर्थमभिरुचिः सर्वतोरोचमानोभवदस्तु १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ नष्टमदर्शनंगतं आत्मनिजलेजलस्यतेजोजन्यत्वात् २२ । २३

॥११॥ सनातनोहिसंकल्पःकामइत्यभिधीयते ॥ रुद्रस्यतेजःप्रस्कन्नमग्नौनिपतितंचयत् ११ ततेजोऽग्निर्महद्भूतंद्वितीयमितिपावकम् ॥ वधार्थंदेवशत्रूणांगंगायांज
नयिष्यति १२ सतुनावापतंशापंनष्टःसहुतभुक्तदा ॥ तस्माद्वोभयहृद्देवाःसमुत्पत्स्यतिपावकिः १३ अन्विष्यतांवैज्वलनस्तथाचाद्यनियुज्यताम् ॥ तार
कस्यवधोपायःकथितोवैमयाऽनघाः १४ नहितेजस्विनांशापास्तेजःसुप्रभवंतिवै ॥ बलान्यतिबलंप्राप्यदुर्बलानिभवंतिवै १५ हन्यादवध्यान्वरदानपिचैवतप
स्विनः ॥ संकल्पाभिरुचिःकामःसनातनतमोऽभवत् १६ जगत्पतिरनिर्देश्यःसर्वगःसर्वभावनः ॥ हृच्छयःसर्वभूतानांज्येष्ठोरुद्रादपिप्रभुः १७ अन्विष्यतांसतु
क्षिप्रंतेजोराशिर्हुताशनः ॥ सवोमनोगतंकामंदेवःसंपादयिष्यति १८ एतद्वाक्यमुपश्रुत्यततोदेवामहात्मनः ॥ जग्मुःसंसिद्धसंकल्पाःपर्येषंतोविभावसुम् १९
ततस्त्रैलोक्यमृषयोव्यचिन्वंतसुरैःसह ॥ कांक्षंतोदर्शनंवह्नेःसर्वेतद्गतमानसाः २० परेणतपसायुक्ताःश्रीमंतोलोकविश्रुताः ॥ लोकानन्वचरन्सिद्धाःसर्वएवभृगू
त्तम २१ नष्टमात्मनिसंलीनंनाभिजग्मुर्हुताशनम् ॥ ततःसंजातसंत्रासानग्निदर्शनलालसान् २२ जलेचरःक्लांतमनास्तेजसाऽग्नेःप्रदीपितः ॥ उवाचदेवान्मं
डूकोरसातलतलोत्थितः २३ रसातलतलेदेवावसत्यग्निरितिप्रभो ॥ संतापादिहसंप्राप्तःपावकप्रभवादहम् २४ ससंसुप्तोजलेदेवाभगवान्हव्यवाहनः ॥ अपः
संसृज्यतेजोभिस्तेनसंतापितावयम् २५ तस्यदर्शनमिष्टंवोयदिदेवाविभावसोः ॥ तत्रैनमधिगच्छध्वंकार्यंवोयदिवह्निना २६ गम्यतांसाधयिष्यामोवयंह्यग्नि
भयात्सुराः ॥ एतावदुक्त्वामंडूकस्त्वरितोजलमाविशत् २७ हुताशनस्तुबुबुधेमंडूकस्यचपैशुनम् ॥ सशापसतमासाद्यनरसान्वेत्स्यसीतिवै २८ तंवैसंयुज्य
शापेनमंडूकंत्वरितोययौ ॥ अन्यत्रवासायविभुर्नचात्मानमदर्शयत् २९ देवास्त्वनुग्रहंचक्रुर्मंडूकानांभृगूत्तम ॥ यत्तच्छृणुमहाबाहोगदतोममसर्वशः ३०
॥देवाऊचुः॥ अग्निशापादजिह्वापिरसज्ञानबहिष्कृताः ॥ सरस्वतींबहुविधांयूयमुच्चारयिष्यथ ३१ बिलवासंगतांश्चैवनिराहारानचेतसः॥ गतासूनपिसंशुष्कान्भू
मिःसंतारयिष्यति ३२ तमोघनायामपिवैनिशायांविचरिष्यथ ॥ इत्युक्त्वातांस्ततोदेवाःपुनरेवमहीमिमाम् ३३ परीयुर्ज्वलनस्यार्थेनचाविंदन्हुताशनम् ॥
अथतान्द्विरदःकश्चित्सुरेंद्रद्विरदोपमः ३४ अश्वत्थस्थोऽग्निरित्येवमाहदेवान्भृगूद्वह ॥ शशापज्वलनःसर्वान्द्विरदान्क्रोधमूर्छितः ३५ प्रतीपाभवतांजिह्वाभ
वित्रीतिभृगूद्वह ॥ इत्युक्त्वानिःसृतोऽश्वत्थादग्निर्वारणसूचितः ॥ प्रविवेशशमीगर्भमथवह्निःसुषुप्सया ३६ अनुग्रहंतुनागानांयंचक्रुःशृणुतंप्रभो ॥ देवाभृगुकु
लश्रेष्ठप्रीत्यासत्यपराक्रमाः ३७ ॥ देवाऊचुः ॥ प्रतीपयाजिह्वयाऽपिसर्वाहारंकरिष्यथ ॥ वाचंचोच्चारयिष्यध्वमुच्चैरव्यंजिताक्षराम् ३८ ॥१४॥

२४ । २५ । २६ । २७ नरसानिति रसनेंद्रियहीनोभविष्यसीत्यर्थः २८ । २९ । ३० अजिह्वाअपीतिच्छेदः ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ ऊष्मांऊष्माणं डाबुभाभ्यामितिमन्नंतावडाप् अधिशयताअधिशयानेन ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

इत्युक्त्वापुनरेवाग्निमनुसस्रुर्दिवौकसः ॥ अश्वत्थान्निःसृतश्चाग्निःशमीगर्भमुपाविशत् ३९ शुकेनख्यापितोविप्रतंदेवाःसमुपाद्रवन् ॥ शशापशुकमग्निस्तुवाग्वि
हीनोभविष्यसि ४० जिह्वामावर्तयामासतस्यापिहुतभुक्तथा ॥ दृष्ट्वातुज्वलनंदेवाःशुकमूचुर्दयान्विताः ४१ भवितानत्वमत्यंतंशुकत्वेनष्टवागिति ॥ आवृत
जिह्वस्यसतोवाक्यंकांतंभविष्यति ४२ बालस्येवप्रवृद्धस्यकलमव्यक्तमद्भुतम् ॥ इत्युक्त्वातंशमीगर्भेवह्निमालक्ष्यदेवताः ४३ तदेवायतनंचक्रुःपुण्यंसर्वक्रिया
स्वपि ॥ ततःप्रभृतिचाप्यग्निःशमीगर्भेषुदृश्यते ४४ उत्पादनेतथोपायमभिजग्मुश्चमानवाः ॥ आपोरसातलेयास्तुसंस्पृष्टाश्चित्रभानुना ४५ ताःपर्वतप्र
स्रवणैरूष्मांमुंचतिभार्गव ॥ पावकेनाधिशयतासंतप्तास्तस्यतेजसा ४६ अथाग्निर्देवतादृष्ट्वाबभूवव्यथितस्तदा ॥ किमागमनमित्येवंतानपृच्छतपावकः ४७
तमूचुर्विबुधाःसर्वेतेचैवपरमर्षयः ॥ त्वांनियोक्ष्यामहेकार्येतद्भवान्कर्तुमर्हति ४८ कृतेचतस्मिन्भवितातवाऽपिसुमहान्गुणः ४९ ॥ अग्निरुवाच ॥ ब्रूतयद्भव
तांकार्यंकर्ताऽस्मितदहंसुराः ॥ भवतांतुनियोज्योऽस्मिमावोऽत्रास्तुविचारणा ५० ॥ देवाऊचुः ॥ असुरस्तारकोनामब्रह्मणोवरदर्पितः ॥ अस्मान्प्रबाधते
वीर्याद्वधस्तस्यविधीयताम् ५१ इमान्देवगणांस्तातप्रजापतिगणांस्तथा ॥ ऋषींश्चापिमहाभागपरित्रायस्वपावक ५२ अपत्यंतेजसायुक्तंप्रवीरंजनयप्रभो ॥
यद्भयंनोसुरात्तस्मान्नाशयेद्धव्यवाहन ५३ शप्तानांनोमहादेव्यानान्यदस्तिपरायणम् ॥ अन्यत्रभवतोवीर्यंतस्मात्त्रायस्वनःप्रभो ५४ इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वाभ
गवान्हव्यवाहनः ॥ जगामाथदुराधर्षोगंगांभागीरथींप्रति ५५ तयाचाप्यभवन्मिश्रोगर्भंचास्यादधेतदा ॥ ववृधेसतदागर्भःकक्षेकृष्णगतिर्यथा ५६ तेजसा
तस्यदेवस्यगंगाविह्वलचेतना ॥ संतापमगमत्तीव्रंसोढुंसानशशाकह ५७ आहितेज्वलनेनाथगर्भेतेजःसमन्विते ॥ गंगायामसुरःकश्चिद्भैरवंनादमानदत् ५८
अबुद्धिपतितेनाथनादेनविपुलेनसा ॥ वित्रस्तोद्भ्रांतनयनागंगाविप्लुतलोचना ५९ विसंज्ञानाशकद्गर्भंवोढुमात्मानमेवच ॥ सातुतेजःपरीतांगीकंपयंतीविजा
ह्नवी ६० उवाचज्वलनंविप्रतदागर्भबलोद्धुता ॥ तेनशक्ताऽस्मिभगवंस्तेजसोऽस्यविधारणे ६१ विमूढाऽस्मिकृताऽनेननमेस्वास्थ्यंयथापुरा ॥ विह्वलाचा
स्मिभगवंश्चेतोनष्टंचमेऽनघ ६२ धारणेनास्यशक्ताऽहंगर्भस्यतपतांवर ॥ उत्स्रक्ष्येहमिमंदुःखान्नतुकामात्कथंचन ६३ तेतेजसाऽस्तिसंस्पर्शोममदेवविभा
वसो ॥ आपदर्थेहिसंबंधःसुसूक्ष्मोऽपिमहाद्युते ६४ यदत्रगुणसंपन्नमितरद्वाहुताशन ॥ त्वय्येवतदहंमन्येधर्माधर्मौचकेवलौ ६५ तामुवाचततोवह्निर्धार्यतां
३२ धार्यतामिति ॥ गर्भोमतेजसायुक्तोमहागुणफलोदयः ६६ शक्ताह्यसिमहींकृत्स्नांवोढुंधारयितुंतथा ॥ नहितेकिंचिदप्राप्यमन्यतोधारणादृते ६७ सावह्निनावा
र्यमाणादेवैरपिसरिद्वरा ॥ समुत्ससर्जतंगर्भंमेरौगिरिवरेतदा ६८

५८ अबुद्धिपतितेनअकस्माज्जातेन ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८

रुद्रस्यअग्नेस्तेजस्तेनप्रधर्षिता 'रुद्रोवाएषयदग्निः'इतिश्रुतेः ६९ । ७० । ७१ । ७२ कदंबानांकदंबपुष्पाणां ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६

समर्थाधारणेचापिरुद्रतेजःप्रधर्षिता ॥ नाशकत्तंतदागर्भंसंधारयितुमोजसा ६९ सासमुत्सृज्यतंदुःखाद्दीप्तवैश्वानरप्रभम् ॥ दर्शयामासचाग्निस्तंतदागंगांभृ
गूद्वह ७० पप्रच्छसरितांश्रेष्ठांकच्चिद्गर्भःसुखोदयः ॥ कीदृग्वर्णोऽपिवादेविकीदृग्रूपश्चदृश्यते ॥ तेजसाकेनवायुक्तःसर्वमेतद्ब्रवीहिमे ७१ ॥ गंगोवाच ॥
जातरूपःसगर्भोवैतेजसात्वमिवानघ ॥ सुवर्णोविमलोदीप्तःपर्वतंचावभासयत् ७२ पद्मोत्पलविमिश्राणांह्रदानामिवशीतलः ॥ गंधोऽस्यसकदंबानांतुल्योवैतप
तांवर ७३ तेजसातस्यगर्भस्यभास्करस्येवरश्मिभिः ॥ यद्द्रव्यंपरिसंसृष्टंपृथिव्यांपर्वतेषुच ७४ तत्सर्वंकांचनीभूतंसमंतात्प्रत्यदृश्यत ॥ पर्यधावतशैलांश्च
नदीःप्रस्रवणानिच ७५ व्यादीपयंस्तेजसाचत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ एवंरूपःसभगवान्पुत्रस्तेहव्यवाहन ॥ सूर्यवैश्वानरसमःकांत्यासोमइवापरः ७६ एवमु
क्त्वातुसादेवीतत्रैवांतरधीयत ॥ पावकश्चापितेजस्वीकृत्वाकार्यंदिवौकसाम् ७७ जगामेष्टंततोदेशंतदाभार्गवनंदन ॥ एतैःकर्मगुणैर्लोकेनामाग्नेःपरिगीयते ७८
हिरण्यरेताइतिवैऋषिभिर्विबुधैस्तथा ॥ पृथिवीचतदादेवीख्यातावसुमतीतिवै ७९ सतुगर्भोमहातेजागांगेयःपावकोद्भवः ॥ दिव्यंशरवणंप्राप्यववृधेऽद्भुतद
र्शनः ८० ददृशुःकृत्तिकास्तंतुबालार्कसदृशद्युतिम् ॥ पुत्रंवैताश्चतंबालंपुपुषुःस्तन्यविस्रवैः ८१ ततःसकार्तिकेयत्वमवापपरमद्युतिः ॥ स्कन्नत्वात्स्कंदतांचा
पिगुहावासाद्गुहोभवत् ८२ एवंसुवर्णमुत्पन्नमपत्यंजातवेदसः ॥ तत्रजांबूनदंश्रेष्ठंदेवानामपिभूषणम् ८३ ततःप्रभृतिचाप्येतज्जातरूपमुदाहृतम् ॥ रत्नाना
मुत्तमंरत्नंभूषणानांतथैवच ८४ पवित्रंचपवित्राणांमंगलानांचमंगलम् ॥ यत्सुवर्णंसभगवानग्निरीशःप्रजापतिः ८५ पवित्राणांपवित्रंहिकनकंद्विजसत्तमाः ॥
अग्नीषोमात्मकंचैवजातरूपमुदाहृतम् ८६ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ अपिचेदंपुरारामश्रुतंमेब्रह्मदर्शनम् ॥ पितामहस्ययद्वृत्तंब्रह्मणःपरमात्मनः ८७ देव
स्यमहतस्तातवारुणींबिभ्रतस्तनुम् ॥ ऐश्वर्येवारुणेरामरुद्रस्येशस्यवैप्रभो ८८ आजग्मुर्मुनयःसर्वेदेवाश्चाऽग्निपुरोगमाः ॥ यज्ञांगानिचसर्वाणिवषट्कार
श्चमूर्तिमान् ८९ मूर्तिमंतिचसामानियजूंषिचसहस्रशः ॥ ऋग्वेदश्चागमत्तत्रपदक्रमविभूषितः ९० लक्षणानिस्वरास्तोभानिरुक्तंसुरपंक्तयः ॥ ओंकारश्चाव
सन्नेत्रेनिग्रहप्रग्रहौतथा ९१ वेदाश्चसोपनिषदोविद्यासावित्र्यथापिच ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचदधारभगवाञ्शिवः ९२ संजुहावात्मनाऽऽत्मानंस्वयमेवतदाप्रभो
यज्ञंचशोभयामासबहुरूपंपिनाकधृक् ९३ द्यौर्नभःपृथिवीखंचतथाचैवैषभूपतिः ॥ सर्वविद्येश्वरःश्रीमानेषचापिविभावसुः ९४ एषब्रह्माशिवोरुद्रोवरुणोऽग्निः
प्रजापतिः ॥ कीर्त्यतेभगवान्देवःसर्वभूतपतिःशिवः ९५ तस्ययज्ञःपशुपतेस्तपःक्रतवएवच ॥ दीक्षादीप्तव्रतादेवीदिशश्चसदिगीश्वराः ९६ देवपत्न्यश्चक ॥६५॥
न्याश्चदेवानांचैवमातरः ॥ आजग्मुःसहितास्तत्रतदाभृगुकुलोद्वह ९७ देवस्यमहतवरुणरूपस्येत्यर्थः ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७

विस्पंदान्कणान् ताभिःपतिताभीरेतःकणिकाभिःसह पांसून्संगृह्य ९९ प्रादुर्भावश्चरमधातुः १०० । १ भूतग्रामंचतुर्विधंतत्तेजसस्तस्यत्रिगुणमयस्यरेतसःसंबंधीयस्तमोंशोरजोंशस्तस्मात्तेजःप्रवृ
त्तिप्रधानंजंगममभूत् २ तमसस्तमोंऽशात्तामसंस्थावरं सत्वांशस्तूभयत्रानुगतउभयेषुसात्विकानांभावानांधर्महेतुत्वादीनांदर्शनात् सइति ससत्वगुणस्तेजसःप्रकाशरूपायाबुद्धेःस्वरूपमित्यर्थः
बुद्धेस्तेजस्त्वंप्रकाशकत्वसाम्यान्मनोज्योतिरितिमंत्रलिंगाच्च । तस्यधीसत्वस्यचआकाशंआकाशादिकृत्स्नंविश्वंस्वरूपंतद्धिलब्धसत्वात्मकंतदात्मनापरिणमतइतिभावः ३ तस्मात्सर्वेषुभूतेषु

यज्ञंपशुपतेःप्रीतावरुणस्यमहात्मनः ॥ स्वयंभुवस्तुतादृष्ट्वारेतःसमपतद्भुवि ९८ तस्यशुक्रस्यविस्पंदान्पांसून्संगृह्यभूमितः ॥ प्रास्यत्पूषाकराभ्यांवैतस्मि
न्नेवहुताशने ९९ ततस्तस्मिन्संप्रवृत्तेसत्रेज्वलितपावके ॥ ब्रह्मणोजुह्वतस्तत्रप्रादुर्भावोबभूवह १०० स्कन्नमात्रंचतच्छुक्रंस्रुवेणपरिगृह्यसः ॥ आज्यव
न्मंत्रतश्चापिसोऽजुहोद्भृगुनंदन १ ततःसजनयामासभूतग्रामंचवीर्यवान् ॥ तस्यततेजसस्तस्माज्जज्ञेलोकेषुतैजसम् २ तमसस्तामसाभावाव्यापिसत्वं
तथोभयम् ॥ सगुणस्तेजसोनित्यस्तस्यचाकाशमेवच ३ सर्वभूतेषुचतथासत्वंतेजस्तथोत्तमम् ॥ शुक्रेहुतेऽग्नौतस्मिंस्तुप्रादुरासंस्त्रयःप्रभो ४ पुरुषावपुषा
युक्ताःस्वैःस्वैःप्रसवजैर्गुणैः ॥ भृगित्येवभृगुःपूर्वमंगारेभ्योंऽगिराभवत् ५ अंगारसंश्रयाच्चैवकविरित्यपरोऽभवत् ॥ सहज्वालाभिरुत्पन्नोभृगुस्तस्माद्भृगुःस्मृतः
६ मरीचिभ्योमरीचिस्तुमारीचःकश्यपोह्यभूत् ॥ अंगारेभ्योंऽगिरास्तातवालखिल्याःकुशोच्चयात् ७ अत्रैवात्रेतिचविभोजातमत्रिंवदंत्यपि ॥ तथाभस्म
व्यपोहेभ्योब्रह्मर्षिगणसंमताः ८ वैखानसाःसमुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणेप्सवः ॥ अश्रुतोऽस्यसमुत्पन्नावश्विनौरूपसंमतौ ९ शेषाःप्रजानांपतयःस्रोतोभ्यस्त
स्यजज्ञिरे ॥ ऋषयोरोमकूपेभ्यःस्वेदाच्छंदोबलान्मनः ११० एतस्मात्कारणादाहुरग्निःसर्वास्तुदेवताः ॥ ऋषयःश्रुतसंपन्नावेदप्रामाण्यदर्शनात् ११ यानि
दारुणिनिर्यासास्तेमासाःपक्षसंज्ञिताः ॥ अहोरात्रामुहूर्ताश्चपित्तंज्योतिश्चदारुणम् १२ रौद्रंलोहितमित्याहुर्लोहितात्कनकंस्मृतम् ॥ तन्मैत्रमितिविज्ञेयंधूमाच्च
वसवःस्मृताः १३ अर्चिषोयाश्चतेरुद्रास्तथाऽऽदित्यामहाप्रभाः ॥ उद्दिष्टास्तेतथांगारायेधिष्ण्येषुदिविस्थिताः १४ आदिकर्ताचलोकस्यतत्परंब्रह्मतद्ध्रुवम् ॥
सर्वकामदमित्याहुस्तद्रहस्यमुवाचह १५ ततोऽब्रवीन्महादेवोवरुणःपवनात्मकः ॥ ममसत्रमिदंदिव्यमहंगृहपतिस्त्विह १७ त्रीणिपूर्वाण्यपत्यानिममतानिनसं
शयः ॥ इतिजानीतखगमाममयज्ञफलंहितत् १७ ॥ अग्निरुवाच ॥ मदंगेभ्यःप्रसूतानिमदाश्रयकृतानिच ॥ ममैवतान्यपत्यानिवरुणोह्यवशात्मकः १८

तमोमयेषुजडेषुशरीरेषुसत्वंप्रकाशउत्तमंतेजःधर्मप्रवृत्तिश्चतत्सर्वंतस्माद्ब्रह्महुतात्प्रजापतिशुक्राज्जज्ञिरेइत्यर्थः ४ प्रसवजैःकारणजैर्गुणैः तानेवाह भृगितिभृज्जतिपाचयतीतिभृक्ज्वाला साक्षाज्ज्वा
लाइत्येवभृगुरितिनाम ५ अंगाराश्रिताअल्पज्वालानिर्धूमास्ताभ्यःकविरभूदित्यर्थः भृगितिव्याचष्टे सहेति ६ । ७ अत्रैवकुशोच्चये अत्रअत्रैवेतिसंबंधः व्यपोहेभ्यःसमूहेभ्य. ८ अश्रुतःअश्रुसका
शात् ९ स्रोतोभ्यःश्रोत्रादींद्रियेभ्यः बलाद्वीर्यात् ११० एतस्मादग्निजत्वात् ११ निर्यासादारुगतालाक्षादयोवृक्षरसाः १२ । १३ दिविस्थिताःग्रहतारादयः धिष्ण्येषुस्थानेषु १४
१५ । १६ त्रीणिभृग्वंगिरःकविसंज्ञानि १७ अवशआत्माचित्तंयस्यसोऽवशात्मकःभ्रांतइत्यर्थः १८

१९ । २० । २१ । २२। २३ ।२४ । २५। २६ । २७।२८ ।२९।१०।२१ कवेःपुत्रावारुणाइत्यनेनस्वीयभागोऽपिकविर्ब्रह्मणावरुणायसमर्पितइत्युन्नेयं ३२।३३।३४।३५।३६। ३७ मोऽस्मान्संतरि

अथाब्रवील्लोकगुरुर्ब्रह्मालोकपितामहः ॥ ममैवतान्यपत्यानिममशुक्रंहुतंहितत् १९ अहंकर्ताहिसत्रस्यहोताशुक्रस्यचैवह ॥ यस्यबीजंफलंतस्यशुक्रंचेत्कारणं मतम् १२० ततोऽब्रुवन्देवगणाःपितामहमुपेत्यवै ॥ कृतांजलिपुटाःसर्वेशिरोभिरभिवंद्यच २१ वयंचभगवन्सर्वेजगच्चसचराचरम् ॥ तवैवप्रसवाःसर्वेतस्मा दग्निर्विभावसुः २२ वरुणश्चेश्वरोदेवोलभतांकाममीप्सितम् ॥ निसर्गाद्ब्रह्मणश्चापिवरुणोयादसांपतिः २३ जग्राहवैभृगुंपूर्वमपत्यंसूर्यवर्चसम् ॥ ईश्वरोऽङ्गिर संचाग्नेरपत्यार्थमकल्पयत् २४ पितामहस्त्वपत्यंवैकविंजग्राहतत्त्ववित् ॥ तदासवारुणःख्यातोभृगुःप्रसवकर्मकृत् २५ आग्नेयस्त्वंगिराःश्रीमान्कविर्ब्राह्मोमहा यशाः ॥ भार्गवांगिरसौलोकेलोकसंतानलक्षणौ २६ एतेहिप्रसवाःसर्वेप्रजानांपतयस्त्रयः ॥ सर्वंसंतानमेतेषामिदमित्युपधारय २७ भृगोस्तुपुत्राःसप्तासन्सर्वे तुल्याभृगोर्गुणैः ॥ च्यवनोवज्रशीर्षश्चशुचिरौर्वस्तथैवच २८ शुक्रोवरेण्यश्चविभुःसवनश्चेतिसप्तते ॥ भार्गवावारुणाःसर्वेयेषांवंशेभवानपि २९ अष्टौचांगि रसःपुत्रावारुणास्तेऽप्युदाहृताः ॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्चपयस्यःशांतिरेवच १३० घोरोविरूपःसंवर्तःसुधन्वाचाष्टमःस्मृतः ॥ एतेऽष्टौवह्निजाःसर्वेज्ञाननिष्ठा निरामयाः ३१ ब्रह्मणस्तुकवेःपुत्रावारुणास्तेऽप्युदाहृताः ॥ अष्टौप्रसवजैर्युक्तागुणैर्ब्रह्मविदःशुभाः ३२ कविःकाव्यश्चधृष्णुश्चबुद्धिमानुशनास्तथा ॥ भृगुश्च विरजाश्चैवकाशीचोग्रश्चधर्मवित् ३३ अष्टौकविसुताह्येतेसर्वमेभिर्जगत्ततम् ॥ प्रजापतयएतेहिप्रजाभागैरिहप्रजाः ३४ एवमंगिरसश्चैवकवेश्चप्रसवान्वयैः ॥ भृगोश्चभृगुशार्दूलवंशजैःसततंजगत् ३५ वरुणश्चादितोविप्रजग्राहप्रभुरीश्वरः ॥ कविंतातभृगुंचापितस्मात्तौवारुणौस्मृतौ ३६ जग्राहांगिरसंदेवःशिखीतस्मा द्धुताशनः ॥ तस्मादांगिरसाज्ञेयाःसर्वएवतदन्वयाः ३७ ब्रह्मापितामहःपूर्वंदेवताभिःप्रसादितः ॥ इमेनःसंतरिष्यंतिप्रजाभिर्जगतीश्वराः ३८ सर्वेप्रजानांप तयःसर्वेचातितपास्विनः ॥ त्वत्प्रसादादिमंलोकंतारयिष्यंतिसांप्रतम् ३९ तथैववंशकर्तारस्तवतेजोविवर्धनाः ॥ भवेयुर्वेदविदुषःसर्वेचकृतिनस्तथा १४० दे वपक्षचराःसौम्याःप्राजापत्यामहर्षयः ॥ आप्नुवंतितपश्चैवब्रह्मचर्यंपरंतथा ४१ सर्वेहिवयमेतेचतवैवप्रसवःप्रभो ॥ देवानांब्राह्मणानांचत्वंहिकर्तापितामह ४२ मारीचमादितःकृत्वासर्वेचैवाऽथभार्गवाः ॥ अपत्यानीतिसंप्रेक्ष्यक्षमयामपितामह ४३ तेत्वनेनैवरूपेणप्रजनिष्यंतिवैप्रजाः ॥ स्थापयिष्यंतिचात्मानंयु गादिनिधनेतथा ४४ इत्युक्तःसतदातैस्तुब्रह्मालोकपितामहः ॥ तथेत्येवाऽब्रवीत्प्रीतस्तेऽपिजग्मुर्यथागतम् ४५ एवमेतत्पुरावृत्तंतस्ययज्ञेमहात्मनः ॥ देवश्रेष्ठ स्यलोकादौवारुणींबिभ्रतस्तनुम् ४६ अग्निर्ब्रह्मापशुपतिःशर्वोरुद्रःप्रजापतिः ॥ अग्नेरपत्यमेतद्वैसुवर्णमितिधारणा ४७

ष्यंतिसंतारयिष्यंति ३८।३९ विदुषोविद्वांसः १४० । ४१ । ४२ क्षमयामस्वोत्कर्षार्थं अन्योन्याभिभवायनयतामहइत्यर्थः ४३ तेअनेनक्षमावता आ।दिनिधनेउत्पत्तिप्रलययोरंतराले ४४ । ४५ देवश्रेष्ठस्यरुद्रस्य ४६ धारणानिश्चयः ४७

ऽद श्रुतिरिति अग्न्यावनुगतेंतरा आहुतीहिरण्यउत्तरांजुहुयादितिकल्पकारेणदर्शिता ४८ वल्मीकवपायांसाम्राज्यमितिदधिपयसोःसहहोमउक्तः । ब्राह्मणपाण्यजकर्णदर्भस्तंबाप्सुकाष्ठेष्वित्येता निश्रुतौदृश्यंते ४९ शकटोर्वीतुश्रुत्यंतराज्ज्ञेया परस्यतीर्थादेरप्सु १५० । ५१ । ५२ राजराज्येनकुबेरत्वेन ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ तेभ्योलोकेभ्योनचक्षरति ५९ अग्निश्रौतं स्मार्तंवासंजनयित्वाप्रातःप्रादुष्कृत्यउदयकालेदद्यात् १६० अग्निमिति अग्न्यादित्ययोःप्रादुर्भूतयोरंतरालेकालेसुवर्णदानं । इष्टेनगुणेनमुविदितिप्रकाशमानेनरूपेणमयास्थेयमित्येवंरूपेण

अग्न्यभावेचकुरुतेवह्निस्थानेषुकांचनम् ॥ जामदग्न्यःप्रमाणज्ञोवेदश्रुतिनिदर्शनात् ४८ कुशस्तंबेजुहोत्यग्निंसुवर्णंतत्रचस्थिते ॥ वल्मीकस्यवपायांचकर्णे वाऽजस्यदक्षिणे ४९ शकटोर्व्यांपरस्याप्सुब्राह्मणस्यकरेतथा ॥ हुतेप्रीतिकरीमृद्धिंभगवांस्तत्रमन्यते १५० तस्मादग्निपराःसर्वेदेवताइतिशुश्रुम ॥ ब्रह्मणोहि प्रभूतोग्निरग्नेरपिचकांचनम् ५१ तस्माद्येवैप्रयच्छंतिसुवर्णंधर्मदर्शिनः ॥ देवतास्तेप्रयच्छंतिसमस्ताइतिनःश्रुतम् ५२ तस्यचातमसोलोकागच्छतःपरमां गतिम् ॥ स्वर्लोकेराजराज्येनसोऽभिषिच्येतभार्गव ५३ आदित्योदयसंप्राप्तेविधिमंत्रपुरस्कृतम् ॥ ददातिकांचनंयोवैदुःस्वप्नंप्रतिहंतिसः ५४ ददात्युदित मात्रेयस्तस्यपाप्माविधूयते ॥ मध्याह्नेददतोरुक्मंहंतिपापमनागतम् ५५ ददातिपश्चिमांसंध्यांयःसुवर्णंयतव्रतः ॥ ब्रह्मवाय्वग्निसोमानांसालोक्यमुपयातिसः ५६ सेंद्रेषुचैवलोकेषुप्रतिष्ठांविंदतेशुभाम् ॥ इहलोकेयशःप्राप्यशांतपाप्माचमोदते ५७ ततःसंपद्यतेऽन्येषुलोकेष्वप्रतिमःसदा ॥ अनावृतगतिश्चैवकाम चारोभवत्युत ५८ नचक्षरतितेभ्यश्चयशश्चैवाप्नुतेमहत् ॥ सुवर्णमक्षयंदत्वालोकांश्चाप्नोतिपुष्कलान् ५९ यस्तुसंजनयित्वाग्निमादित्योदयनंप्रति ॥ दद्याद्वै व्रतमुद्दिश्यसर्वकामान्समश्नुते १६० अग्निमित्येवतत्प्राहुःप्रदानंचसुखावहम् ॥ यथेष्टगुणसंवृत्तंप्रवर्तकमितिस्मृतम् ६१ एषासुवर्णस्योत्पत्तिःकथितातेमयाऽ नघ ॥ कार्तिकेयस्यचविभोतद्विद्धिभृगुनंदन ६२ कार्त्तिकेयस्तुसंवृद्धःकालेनमहतातदा ॥ देवैःसेनापतित्वेनवृतःसेंद्रैर्भृगूद्वह ६३ जघानतारकंचापिदैत्यम न्यांस्तथाऽसुरान् ॥ त्रिदशेंद्राज्ञयाब्रह्मँल्लोकानांहितकाम्यया ६४ सुवर्णदानेचमयाकथितास्तेगुणाविभो ॥ तस्मात्सुवर्णंविप्रेभ्यःप्रयच्छददतांवर ६५ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तःसवसिष्ठेनजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ ददौसुवर्णंविप्रेभ्योव्यमुच्यतचकिल्बिषात् ६६ एतत्तेसर्वमाख्यातंसुवर्णस्यमहीपते ॥ प्रदा नस्यफलंचैवजन्मचास्ययुधिष्ठिर ६७ तस्मात्त्वमपिविप्रेभ्यःप्रयच्छकनकंबहु ॥ ददत्सुवर्णंनृपतेकिल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसि १६८ ॥ इतिश्रीमहाभारते अ नुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मे सुवर्णोत्पत्तिर्नामपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ५ ॥

गुणेनअंतरालकालेनचगुणेनसंवृत्तंसमानंजातं एतच्चगुणज्ञानंप्रवर्तकं अग्निजत्वाद्धिरण्यमग्निः इतिशब्दःप्रकारार्थः 'हिरण्यंपुरस्कृत्यसायमुद्धरेत्'इतिसायमुद्धरणकालातिक्रमेसूर्यस्यहिरण्यपुर स्कारवचनाद्धिरण्यमादित्यत्वेनापिजानीयात् । अतस्तयोरंतरालेसुवर्णंददत्ताद्दशमेवफलंप्राप्नोतीत्यर्थः ६१ एषेति यथाकार्तिकेयःसर्वदेवानामजेयंदैत्यंनिहतवान् एवंतत्सोदरंसुवर्णमपिस र्वेषांधर्मोणामजय्यंदुरितंनाशयतिलोकंचताद्दशंजयतीत्यर्थः ६२। ६३ । ६४। ६५ । ६६। ६७ । १६८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

उक्ताइति श्रुतिर्वेदःलक्षणंज्ञापकंयेषांतेश्रुतिलक्षणाः श्रुत्युक्ताइत्यर्थः १ ।२ ।३ ।४ विपन्नकृत्यंयेषांते गंगयागर्भस्यक्षेपविनष्टकार्याः ५ चोदयामासुरित्यत्रहेतुमाह नेति गर्भसंधारयितुमित्यपक

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उक्ताःपितामहेनेहसुवर्णस्यविधानतः ॥ विस्तरेणप्रदानस्ययेगुणाःश्रुतिलक्षणाः १ यत्तुकारणमुत्पत्तेःसुवर्णस्यप्रकीर्तितम् ॥ सकथंता
रकःप्राप्तोनिधनंतद्ब्रवीहिमे २ उक्तंसदैवतानांहिअवध्यइतिपार्थिव ॥ कथंतस्याभवन्मृत्युर्विस्तरेणप्रकीर्तय ३ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्तःकुरुकुलोद्वह ॥ का
र्त्स्न्येनतारकवधंपरंकौतूहलंहिमे ४ ॥ भीष्मउवाच ॥ विपन्नकृत्याराजेंद्रदेवताऋषयस्तथा ॥ कृत्तिकाश्चोदयामासुरपत्यभरणायवै ५ नदेवतानांकाचिद्धि
समर्थाजातवेदसः ॥ एताहिशक्तास्तंगर्भंसंधारयितुमोजसा ६ षण्णांतासांततःप्रीतःपावकोगर्भधारणात् ॥ स्वेनतेजोविसर्गेणवीर्येणपरमेणच ७ तास्तुषट्कृ
त्तिकागर्भंपुपुषुर्जातवेदसः ॥ षट्सुवर्त्मसुतेजोग्नेःसकलंनिहितंप्रभो ८ ततस्तावर्धमानस्यकुमारस्यमहात्मनः ॥ तेजसाऽभिपरीतांग्योनक्वचिच्छर्मलेभिरे ९
ततस्तेजःपरीतांग्यःसर्वाःकालउपस्थिते ॥ समंगर्भंसुषुविरेकृत्तिकास्तंनरर्षभ १० ततस्तंषडधिष्ठानंगर्भमेकत्वमागतम् ॥ पृथिवीप्रतिजग्राहकार्तस्वरसमी
पतः ११ सगर्भोदिव्यसंस्थानोदीप्तिमान्पावकप्रभः ॥ दिव्यंशरवणंप्राप्यववृधेप्रियदर्शनः १२ ददृशुःकृत्तिकास्तंतुबालमर्कसमद्युतिम् ॥ जातस्नेहाश्चसौहा
र्दात्पुपुषुःस्तन्यविस्रवैः १३ अभवत्कार्तिकेयःसत्रैलोक्येसचराचरे ॥ स्कन्नत्वात्स्कंदतांप्राप्तोगुहावासाद्गुहोऽभवत् १४ ततोदेवास्त्रयस्त्रिंशद्दिशश्चसदिगी
श्वराः ॥ रुद्रोधाताचविष्णुश्चयमःपूषाऽर्यमाभगः १५ अंशोमित्रश्चसाध्याश्चवासवोवसवोऽश्विनौ ॥ आपोवायुर्नभश्चंद्रोनक्षत्राणिग्रहारविः १६ पृथग्भूतानि
चान्यानियानिदेवार्पणानिवै ॥ आजग्मुस्तेऽद्भुतंद्रष्टुंकुमारंज्वलनात्मजम् १७ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैवगंधर्वाश्चजगुस्तथा ॥ षडाननंकुमारंतुद्विषडक्षंद्विजप्रियम्
१८ पीनांसंद्वादशभुजंपावकादित्यवर्चसम् ॥ शयानंशरगुल्मस्थंदृष्ट्वादेवाःसहर्षिभिः १९ लेभिरेपरमंहर्षंमेनिरेचासुरंहतम् ॥ ततोदेवाःप्रियाण्यस्यसर्वएव
समाहरन् २० क्रीडतःक्रीडनीयानिददुःपक्षिगणाश्चह ॥ सुपर्णोऽस्यददौपुत्रंमयूरंचित्रबर्हिणम् २१ राक्षसाश्चददुस्तस्मैवराहमहिषावुभौ ॥ कुक्कुटंचाग्निसंकाशं
प्रददावरुणःस्वयम् २२ चंद्रमाःप्रददौमेषमादित्योरुचिरांप्रभाम् ॥ गवांमाताचगादेवीददौशतसहस्रशः २३ छागमग्निर्गुणोपेतमिलापुष्पफलंबहु ॥ सुधन्वाश
कटंचैवरथंचामितकूबरम् २४ वरुणोवारुणान्दिव्यान्सगजान्प्रददौशुभान् ॥ सिंहान्सुरेंद्रोव्याघ्रांश्चद्विपानान्यांश्चपक्षिणः २५ श्वापदांश्चबहून्घोरांश्छत्राणि
विविधानिच ॥ राक्षसासुरसंघाश्चअनुजग्मुस्तमीश्वरम् २६ वर्धमानंतुतंदृष्ट्वाप्रार्थयामासतारकः ॥ उपायैर्बहुभिर्हंतुंनाशकच्चापितंविभुम् २७ सैनापत्येनतं
देवाःपूजयित्वागुहालयम् ॥ शशंसुर्विप्रकारंतंतस्मैतारककारितम् २८ सविवृद्धोमहावीर्योदेवसेनापतिःप्रभुः ॥ जघानामोघयाशक्त्यादानवंतारकंगुहः २९ ॥१७॥

ष्यतेपूर्वार्धेऽपि ६ प्रीतस्ताभिर्गरुडीरूपेणतद्रेतःपीत्वाषोढागर्भेधृतेसती।तिशेषः ७ वर्त्मसुगर्भागमनमार्गेषुयोनिष्वित्यर्थः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ देवेभ्योऽ
र्प्यंतेयैस्तानिऋग्यजुःसामानिमूर्तिमंतिदेवार्पणानि १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ चातुर्वर्ण्यस्येति १ । २ । ३ । ४ आदितःअमावास्यायां
पश्चात्प्रतिपदि यद्वाखंडदर्शेपूर्वार्धेइष्टिःपश्चात्पितृयज्ञः ५ अन्वाहार्यंपश्चात्कर्तव्यमपि यस्मादेवंतस्मात्प्रथमकल्पितःमामान्यविधिः अमावास्यायांयदहश्चंद्रमसंनपश्यति तदहरपराह्णेपिंड

तेनतस्मिन्कुमारेणक्रीडतानिहतेऽसुरे ॥ सुरेंद्रःस्थापितोराज्येदेवानांपुनरीश्वरः ३० ससेनापतिरेवाथबभौस्कंदःप्रतापवान् ॥ ईशोगोप्ताचदेवानांप्रियकृच्छं
करस्यच ३१ हिरण्यमूर्तिर्भगवानेषएवचपावकिः ॥ सदाकुमारोदेवानांसैनापत्यमवाप्तवान् ३२ तस्मात्सुवर्णंमंगल्यंरत्नमक्षय्यमुत्तमम् ॥ सहजंकार्तिकेयस्यव
ह्नेस्तेजःपरंमतम् ३३ एवंरामायकौरव्यवसिष्ठोऽकथयत्पुरा ॥ तस्मात्सुवर्णदानायप्रयतस्वनराधिप ३४ रामःसुवर्णंदत्वाहिविमुक्तःसर्वकिल्बिषैः ॥ त्रिविष्टपेमह
त्स्थानमवापासुलभंनरैः ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशास० दानधर्मे तारकवधोपाख्यानंनाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥
युधिष्ठिरउवाच ॥ चातुर्वर्ण्यस्यधर्मात्मन्धर्माःप्रोक्तायथात्वया ॥ तथैवमेश्राद्धविधिंकृत्स्नंप्रब्रूहिपार्थिव १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ युधिष्ठिरेणैवमुक्तोभीष्मःशांतनव
स्तदा ॥ इमंश्राद्धविधिंकृत्स्नंवक्तुंसमुपचक्रमे २ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुष्वावहितोराजञ्छ्राद्धकर्मविधिंशुभम् ॥ धन्यंयशस्यंपुत्रीयंपितृयज्ञंपरंतप ३ देवासुरम
नुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ पिशाचकिन्नराणांचपूज्यावैपितरःसदा ४ पितॄन्पूज्यादितःपश्चाद्देवतास्तर्पयंतिवै ॥ तस्मात्तान्सर्वयत्नेनपुरुषःपूजयेत्सदा ५
अन्वाहार्यंमहाराजपितॄणांश्राद्धमुच्यते ॥ तस्माद्विशेषविधिनाविधिःप्रथमकल्पितः ६ सर्वेष्वहःसुप्रीयंतेकृतेश्राद्धेपितामहाः ॥ प्रवक्ष्यामितुतेसर्वांस्तिथ्याति
थ्यगुणागुणान् ७ येष्वहःसुकृतैःश्राद्धैर्यत्फलंप्राप्यतेऽनघ ॥ तत्सर्वंकीर्तयिष्यामियथावत्तन्निबोधमे ८ पितॄनर्च्यप्रतिपदिप्राप्नुयात्सुगृहेस्त्रियः ॥ अभिरूपप्र
जायिन्योदर्शनीयाबहुप्रजाः ९ स्त्रियोद्वितीयांजायंतेतृतीयायांतुवाजिनः ॥ चतुर्थ्यांक्षुद्रपशवोभवंतिबहवोगृहे १० पंचम्यांबहवःपुत्राजायंतेकुर्वतांनृप ॥ कुर्वा
णास्तुनराःषष्ठ्यांभवंतिद्युतिभागिनः ११ कृषिभागीभवेच्छ्राद्धंकुर्वाणःसप्तमींनृप ॥ अष्टम्यांतुप्रकुर्वाणोवाणिज्येलाभमाप्नुयात् १२ नवम्यांकुर्वतःश्राद्धंभवत्येक
शफंबहु ॥ विवर्धंतेतुदशमींगावःश्राद्धानिकुर्वतः १३ कुप्यभागीभवेन्मर्त्यःकुर्वन्नेकादशींनृप ॥ ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्राजायंतेतस्यवेश्मनि १४ द्वादशीमीहमानस्य
नित्यमेवप्रदृश्यते ॥ रजतंबहुवित्तंचसुवर्णंचमनोरमम् १५ ज्ञातीनांतुभवेच्छ्रेष्ठःकुर्वञ्छ्राद्धंत्रयोदशीं ॥ अवश्यंतुयुवानोऽस्यप्रमीयंतेनरागृहे १६ युद्धभागीभवे
न्मर्त्यःकुर्वञ्छ्राद्धंचतुर्दशीं ॥ अमावास्यांतुनिर्वापात्सर्वकामानवाप्नुयात् १७ कृष्णपक्षेदशम्यादौवर्जयित्वाचतुर्दशीं ॥ श्राद्धकर्मणितिथ्यस्तुप्रशस्तानतथेतराः १८
यथाचैवापरःपक्षःपूर्वपक्षाद्विशिष्यते ॥ तथाश्राद्धस्यपूर्वाह्णादपराह्णोविशिष्यते १९ ॥ इ०श्रीम०अ०आ०प० दा० श्राद्धकल्पेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७॥

पितृयज्ञंकुरतइतिविशेषविधिनाबाध्यतइत्यन्वाहार्यत्वमपिपितृयज्ञस्यभवतीत्यर्थः ६ तिथीनामतिथीनांचगुणानगुणांश्चप्रवक्ष्यामि ७ । ८ सुगृहेस्त्रियोभार्याः ९ स्त्रियोदुहितरः १० । ११
१२ । १३ कुप्यंवस्त्रपात्रादि १४ । १५ चतुर्दशीश्राद्धंनिंद्यत्यवश्यमिति १६ । १७ दशम्यादौतिथिषट्के १८ । १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

किंस्विदिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ पृषतश्चित्रमृगस्तदीयंपार्षतं रुरुः कृष्णमृगस्तदीयंरौरवम् ७ । ८ वाध्रीणसःकण्ठास्यूतनासिकोमहोक्षःपक्षिविशेषोऽजविशेषश्चेत्यन्ये ९ पितृक्षयेमृततिथौ कालशाकं'चुका'इतिभाषयाप्रसिद्धं तत्सदृशमेवतदन्यदित्यन्ये लौहंकांचनवृक्षजंपुष्पादिशाकं छागोऽप्यानंत्यंतत्फलमितिशेषः १० । ११ । १२ वीजितंपायसादिकंदद्यादितिपूर्वेणान्वयः

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ किंस्विद्दत्तंपितृभ्योवैभवत्यक्षयमीश्वर ॥ किंहविश्चिररात्रायकिमानंत्यायकल्पते १ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ हवींषिश्राद्धकल्पे तुयानिश्राद्धविदोविदुः ॥ तानिमेशृणुकाम्यानिफलंचैवयुधिष्ठिर २ तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैस्तथा ॥ दत्तेनमासंप्रीयंतेश्राद्धेनपितरोनृप ३ वर्धमानतिलं श्राद्धमक्षयंमनुरब्रवीत् ॥ सर्वेष्वेवतुभोज्येषुतिलाःप्राधान्यतःस्मृताः ४ द्वौमासौतुभवेतृप्तिर्मत्स्यैःपितृगणस्यह ॥ त्रीन्मासानाविकेनाहुश्चतुर्मासंशशेनह ५ आजेनमासान्प्रीयंतेपंचैवपितरोनृप ॥ वाराहेणतुषण्मासान्सप्तवैशाकुलेनतु ६ मासानष्टौपार्षतेनरौरवेणनवप्रभो ॥ गवयस्यतुमांसेनतृप्तिःस्याद्दशमासिकी ॥ ७ मांसेनैकादशप्रीतिःपितृणांमाहिषेणतु ॥ गव्येनदत्तेश्राद्धेतुसंवत्सरमिहोच्यते ८ यथागव्यंतथायुक्तंपायसंसर्पिषासह ॥ वाध्रीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ९ आनंत्यायभवेद्दत्तंखड्गमांसंपितृक्षये ॥ कालशाकंचलौहंचाप्यानंत्यंछागउच्यते १० गाथाश्चाप्यत्रगायंतिपितृगीतायुधिष्ठिर ॥ सनत्कुमारोभगवान्पुरामय्यभ्यभाषत ११ अपिनःस्वकुलेजायाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीम् ॥ मघासुसर्पिःसंयुक्तंपायसंदक्षिणायने १२ आजेनवाऽपिलौहेनमघास्वेवयतव्रतः ॥ हस्तिच्छायासुविधिवत्कर्णव्यजनवीजितम् १३ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोऽपिगयांव्रजेत् ॥ यत्रासौप्रथितोलोकेष्वक्षय्यकरणोवटः १४ आपोमूलंफलंमांसमन्नंवाऽपिपितृक्षये ॥ यत्किंचिन्मधुसंमिश्रंतदानंत्यायकल्पते ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेश्राद्धकल्पेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥ भीष्मउवाच॥ यमस्तुयानिश्राद्धानिप्रोवाचशशबिंदवे ॥ तानिमेशृणुकाम्यानिनक्षत्रेषुपृथक्पृथक् १ श्राद्धंयःकृत्तिकायोगेकुर्वीतसततंनरः ॥ अग्नीनाधायसापत्योयजेतविगतज्वरः २ अपत्यकामोरोहिण्यांतेजस्कामोमृगोत्तमे ॥ क्रूरकर्माददच्छ्राद्धमार्द्रायांमानवोभवेत् ३ धनकामोभवेन्मर्त्यःकुर्वञ्छ्राद्धंपुनर्वसौ ॥ पुष्टिकामोऽथपुष्येणश्राद्धमीहेतमानवः ४ आश्लेषायांददच्छ्राद्धंधीरान्पुत्रान्प्रजायते ॥ ज्ञातीनांतुभवेच्छ्रेष्ठोमघासुश्राद्धमावपन् ५ फल्गुनीषुददच्छ्राद्धंसुभगःश्राद्धदोभवेत् ॥ अपत्यभाग्उत्तरासुहस्तेनफलभाग्भवेत् ६ चित्रायांतुददच्छ्राद्धंलभेद्रूपवतःसुतान् ॥ स्वातियोगेपितृनर्च्यवाणिज्यमुपजीवति ७ बहुपुत्रोविशाखासुपुत्रमीहन्भवेन्नरः ॥ अनुराधासुकुर्वाणोराजचक्रंप्रवर्तयेत् ८ आधिपत्यंव्रजेन्मर्त्योज्येष्ठायामपवर्जयन् ॥ नरःकुरुकुलश्रेष्ठऋद्धोदमपुरःसरः ९ मूलेत्वारोग्यमृच्छेतयशोऽऽषाढासुचोत्तमम् ॥ उत्तरासुत्वषाढासुवीतशोकश्चरेन्महीम् १० श्राद्धंत्वभिजिताकुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ श्रवणेषुददच्छ्राद्धंप्रेत्यगच्छेत्सतद्गतिम् ११

१३ । १४ । १५ ॥ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यमस्त्विति १ २ । ३ । ४ । ५ फलभागिष्टार्थभाक् ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

वारुणेशतभिषजि १२ । १३ । १४ । १५ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥८९॥ कीदृशेइति १ । २ देवताइति अमात्याद्देवतापूजनेषुश्राद्धांगकर्मसुवर्तीत्यर्थः विप्रान्पूजयंति उपेत्यउपस्थाय देवेभ्योदेवानुद्दिश्य सर्वेभ्योविप्रेभ्यः ३ । ४ पंक्तिदूषाःकाणादयः अपांक्तेयाः दुष्कर्माणःपंक्त्ययोग्याः ५ निराकृतिरध्ययनादिशून्यः वार्धुषिकोवृद्ध्यर्थं

राज्यभागीधनिष्ठायांभवेतनियतंनरः ॥ नक्षत्रेवारुणेकुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् १२ पूर्वप्रोष्ठपदाःकुर्वन्बहून्विंदत्यजाविकान् ॥ उत्तरासुप्रकुर्वाणोविंदतेगाःसहस्रशः १३ बहुकुप्यकृतंवित्तंविंदतेरेवतींश्रितः ॥ अश्विनीष्वश्वान्विंदेतभरणीष्वायुरुत्तमम् १४ इमंश्राद्धविधिंश्रुत्वाशशबिंदुस्तथाऽकरोत् ॥ अक्लेशेनाजयच्चापि महींसोऽनुशशासह ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेश्राद्धकल्पेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कीदृशेभ्यःप्रदातव्यंभवेच्छ्राद्धंपितामह ॥ द्विजेभ्यःकुरुशार्दूलतन्मेव्याख्यातुमर्हसि १ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणान्नपरीक्षेतक्षत्रियोदानधर्मवित् ॥ दैवेकर्मणिपित्र्येतुन्याय्यमाहुःपरीक्षणम् २ देवताःपूजयंतीहदैवेनैवेहतेजसा ॥ उपेत्यतस्माद्देवेभ्यःसर्वेभ्योदापयेन्नरः ३ श्राद्धेत्वथमहाराजपरीक्षेद्ब्राह्मणान्बुधः ॥ कुलशीलवयोरूपैर्विद्ययाऽभिजनेनच ४ तेषामन्येपंक्तिदूषास्तथाऽन्येपंक्तिपावनाः ॥ अपांक्तेयास्तुयेराजन्कीर्तयिष्यामितान्शृणु ५ कितवोभ्रूणहायक्ष्मीपशुपालोनिराकृतिः ॥ ग्रामप्रेष्योवार्धुषिकोगायनःसर्वविक्रयी ६ अगारदाहीगरदःकुंडाशीसोमविक्रयी ॥ सामुद्रिकोराजभृत्यस्तैलिकःकूटकारकः ७ पित्राविवदमानश्चयस्यचोपपतिर्गृहे ॥ अभिशस्तस्तथास्तेनःशिल्पंयश्चोपजीवति ८ पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदारिकः ॥ अव्रतानामुपाध्यायःकांडपृष्ठस्तथैवच ९ श्वभिश्चयःपरिक्रामेद्यःशुनादष्टएवच ॥ परिवित्तिश्चयश्चस्याद्दुश्चर्मागुरुतल्पगः १० कुशीलवोदेवलकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति ॥ ईदृशैर्ब्राह्मणैर्भुक्तमपांक्तेयैर्युधिष्ठिर ११ रक्षांसिगच्छतेहव्यमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ श्राद्धंभुक्त्वात्वधीयीतवृषलीतल्पगश्चयः १२ पुरीषेतस्यतेमासंपितरस्तस्यशेरते ॥ सोमविक्रयिणेविष्ठाभिषजेपूयशोणितम् १३ नष्टंदेवलकेदत्तमप्रतिष्ठंचवार्धुषे ॥ यत्तुवाणिजकेदत्तंनेहनामुत्रतद्भवेत् १४ भस्मनीवहुतंहव्यंतथापौनर्भवेद्विजे ॥ येतुधर्मव्यपेतेषुचारित्रापगतेषुच ॥ हव्यंकव्यंप्रयच्छंतितेषांतत्प्रेत्यनश्यति १५ ज्ञानपूर्वंतुयेतेभ्यःप्रयच्छंत्यल्पबुद्धयः ॥ पुरीषंभुंजतेतस्यपितरःप्रेत्यनिश्चयः १६ एतानिमान्विजानीयादपांक्तेयान्द्विजाधमान् ॥ शूद्राणामुपदेशंचयेकुर्वंत्यल्पचेतसः १७ षष्टिंकाणःशतंषंढःश्वित्रीयावत्प्रपश्यति ॥ पंक्त्यांसमुपविष्टायांतावद्दूषयतेनृप १८ यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयद्भुंक्तेदक्षिणामुखः ॥ सोपानत्कश्चयद्भुंक्तेसर्वंविद्यात्तदासुरम् १९

धनप्रयोक्ता ६ कुंडाशीभगभक्षः तैलिकस्तत्कर्मकृत् ७ । ८ पर्वकारोवेषांतरधारी । 'पर्वक्लीबंमहाग्रंथप्रस्तावेलक्षणांतरे' इतिमेदिनी सूचीपिशुनः अव्रतानांशूद्राणां कांडपृष्ठःशस्त्राजीवी ९ श्वभिःपरिक्रामेन्मृगयांकुर्वन् १० कुशीलवःकुशीफालस्तेनकर्षणंलक्ष्यतेकृषीलवः लवश्छेदनंतदुपजीवीकाष्ठच्छेदनोपजीवी । 'कुशीफाले'इतिमेदिनी ११ । १२ तस्यैवपुरीषेतस्यपितरःशेरते नत्वन्यस्यपुरीषे १३ । १४ । १५ । १६ । १७ षष्टिंशतंपुरुषानितिशेषः १८ । १९

अनुरेंद्रायबलये २० परिसृतेआवृतदेशे २१ । २२ । २३ । २४ । २५ त्रिणाचिकेतस्त्रिणाचिकेताख्यमंत्राध्येता पंचगार्हपत्यादयआवसथ्यांताअग्नयोयस्य । त्रिसुपर्णंचतुष्कपर्दायुवतिःसुपेशा इतिबह्वृचानांमंत्रत्रयंवाब्रह्ममेतुमामित्यादितैत्तिरीयप्रसिद्धंवा षडंगानिशिक्षादीनि २६ब्रह्मदेयइति ब्रह्मवेदः परविद्यावा तदेवदेयंयेषांतेषामद्संतानःपरंपरायामुत्पन्नःस्वयंचब्रह्मविदध्यापकोवा

असूयताचयद्दत्तंयच्चश्रद्धाविवर्जितम् ॥ सर्वंतदसुरेंद्रायब्रह्माभागमकल्पयत् २० श्वानश्चपंक्तिदूषाश्चनावेक्षेरन्कथंचन ॥ तस्मात्परिसृतेदद्यात्तिलांश्चान्ववकिरयेत् २१ तिलैर्विरहितंश्राद्धंकृतंक्रोधवशेनच ॥ यातुधानाःपिशाचाश्चविप्रलुंपंतितद्धविः २२ अपांक्तोयावतःपांक्तान्भुंजानाननुपश्यति ॥ तावत्फलाद्भ्रंशयतिदातारंतस्यबालिशम् २३ इमेतुभरतश्रेष्ठविज्ञेयाःपंक्तिपावनाः ॥ येत्वतस्तान्प्रवक्ष्यामिपरीक्षस्वेहतान्द्विजान् २४ विद्यावेदव्रतस्नाताब्राह्मणाःसर्वएवहि ॥ ॥९०॥
सदाचारपराश्चैवविज्ञेयाःसर्वपावनाः २५ पांक्तेयांस्तुप्रवक्ष्यामिज्ञेयास्तेपंक्तिपावनाः ॥ त्रिणाचिकेतःपंचाग्निस्त्रिसुपर्णःषडंगवित् २६ ब्रह्मदेयानुसंतानश्छंदोगोज्येष्ठसामगः ॥ मातापित्रोर्यश्चवश्यःश्रोत्रियोदशपूरुषः २७ ऋतुकालाभिगामीचधर्मपत्नीषुयःसदा ॥ वेदविद्याव्रतस्नातोविप्रःपंक्तिंपुनात्युत २८ अथर्वशिरसोऽध्येताब्रह्मचारीयतव्रतः ॥ सत्यवादीधर्मशीलःस्वकर्मनिरतश्चयः २९ येचपुण्येषुतीर्थेषुअभिषेककृतश्रमाः ॥ मखेषुचसमंत्रेषुभवंत्यवभृतप्लुताः ३० अक्रोधनाह्यचपलाःक्षांतादांताजितेंद्रियाः ॥ सर्वभूतहितायेचश्राद्धेष्वेतान्निमंत्रयेत् ३१ एतेषुदत्तमक्षय्यमेतेवैपंक्तिपावनाः ॥ इमेपरेमहाभागाविज्ञेयाःपंक्तिपावनाः ३२ यतयोमोक्षधर्मज्ञायोगाःसुचरितव्रताः ॥ येचेतिहासंप्रयताःश्रावयंतिद्विजोत्तमान् ३३ येचभाष्यविदःकेचिद्येचव्याकरणेरताः ॥ अधीयतेपुराणंयेधर्मशास्त्राण्यथापिच ३४ अधीत्यचयथान्यायंविधिवत्तस्यकारिणः ॥ उपपन्नोगुरुकुलेसत्यवादीसहस्रशः ३५ अग्र्याःसर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच ॥ यावदेतेप्रपश्यंतिपंक्त्यास्तावत्पुनंत्युत ३६ ततोहिपावनात्पंक्त्याःपंक्तिपावनउच्यते ॥ क्रोशादर्धतृतीयाच्चपावयेदेकएवहि ३७ ब्रह्मदेयानुसंतानइतिब्रह्मविदोविदुः ॥ अनृत्विगनुपाध्यायःसचेदग्रासनंव्रजेत् ३८ ऋत्विग्भिरभ्यनुज्ञातःपंक्त्याहरतिदुष्कृतम् ॥ अथचेद्वेदवित्सर्वैःपंक्तिदोषैर्विवर्जितः ३९ नचस्यात्पतितोराजन्पंक्तिपावनएवसः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपरीक्ष्यामंत्रयेद्द्विजान् ४० स्वकर्मनिरतान्यान्कुलेजातान्बहुश्रुतान् ॥ यस्यमित्रप्रधानानिश्राद्धानिचहवींषिच ॥ नप्रीणंतिपितृन्देवान्स्वर्गंचनसगच्छति ४१ यश्चश्राद्धेकुरुतेसंगतानिनदेवयानेनपथासयाति ॥ सवैमुक्तःपिप्पलंबंधनाद्वास्वर्गाल्लोकाच्च्यवतेश्राद्धमित्रः ४२ ॥११॥

ब्रह्मदेयानुसंतानः २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ अयंऋत्विक्त्वादिगुणहीनोऽपिपंक्तिपावनएवेत्याह अनृत्विगिति ३८ ऋत्विग्भिरभ्यनुज्ञातइतिऋत्विग्भिरभ्यनुज्ञेयएवसनत्वनृत्विक्त्वेनानुपाध्यायत्वेनोपेक्षणीयःयतःसपंक्त्यादुष्कृतंहरति अननुज्ञातइतिपाठेऽभिमानवशादननुज्ञातोऽपीतिज्ञेयं ३९ । ४० मित्रमेवप्रधानंनयोग्यत्वादिकंयेषुतानि । मित्रेष्वपियोग्यताचेत्तत्परित्यागेदोषएवेतिभावः ४१ श्राद्धेननिमित्तेनसंगतानिसख्यानि पिप्पलंबंधनाद्वाबंधनादिव कर्मफलोपनिबंधनभूतात्स्वर्गाच्च्यवतेतत्रनगच्छतीत्यर्थः ४२

४३ । ४४ । ४५ संभोजनीअन्योन्यंदीयमानासापिशाचदक्षिणा पिशाचदानतुल्या पिशाचाःस्वस्यभोजकायभोजयंतितद्वत् ४६ यांचदक्षिणामनृतेअपात्रेआप्नोतिमयच्छतिआपृइतिसुपठम् ४७ नभुनक्तिनपालयति आघातिनीहंत्री ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ केनेति

तस्मान्मित्रंश्राद्धकृन्नाद्रियेतदद्यान्मित्रेभ्यःसंग्रहार्थंधनानि ॥ यन्मन्यतेनैवशत्रुंनमित्रंतंमध्यस्थंभोजयेद्धव्यकव्ये ४३ यथोषरेबीजमुप्तंनरोहेन्नचावप्ताप्राप्नुयाद्बीजभागम् ॥ एवंश्राद्धंभुक्तमनर्हमाणैर्नचेहनामुत्रफलंददाति ४४ ब्राह्मणोह्यनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति ॥ तस्मैश्राद्धंनदातव्यंनहिभस्मनिहूयते ४५ संभोजनीनामपिशाचदक्षिणासानैवदेवान्नपितॄनुपैति ॥ इहैवसाभ्राम्यतिहीनपुण्याशालांतरेगौरिवनष्टवत्सा ४६ यथाऽग्नौशांतेघृतमाजुहोतितन्नैवदेवान्नपितॄनुपैति ॥ तथादत्तंनर्तनेगायनेचयांचानृतेदक्षिणामाप्नोति ४७ उभौहिनस्तिनभुनक्तिचैषायाचानृतेदक्षिणादीयतेवै ॥ आघातिनीगर्हितैषापतंतीतेषांप्रेतान्पातयेद्देवयानात् ४८ ऋषीणांसमयेनित्यंयेचरंतियुधिष्ठिर ॥ निश्चिताःसर्वधर्मज्ञास्तान्देवाब्राह्मणान्विदुः ४९ स्वाध्यायनिष्ठाऋषयोज्ञाननिष्ठास्तथैवच ॥ तपोनिष्ठाश्चबोद्धव्याःकर्मनिष्ठाश्चभारत ५० कव्यानिज्ञाननिष्ठेभ्यःप्रतिष्ठाप्यानिभारत ॥ तत्रयेब्राह्मणान्केचिन्ननिंदंतिहितेनराः ५१ येतुनिंदंतिजल्पेषुनताञ्छ्राद्धेषुभोजयेत् ॥ ब्राह्मणानिंदिताराजन्हन्युस्त्रैपुरुषंकुलम् ५२ वैखानसानांवचनमृषीणांश्रूयतेनृप ॥ दूरादेवपरीक्षेतब्राह्मणान्वेदपारगान् ५३ प्रियोवायदिवाद्वेष्यस्तेषांतुश्राद्धमावपेत् ॥ यःसहस्रंसहस्राणांभोजयेदनृतान्नरः ॥ एकस्तान्मंत्रवित्प्रीतःसर्वानर्हतिभारत ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेश्राद्धकल्पेनवतितमोऽध्यायः ॥९०॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ केनसंकल्पितंश्राद्धंकस्मिन्कालेकिमात्मकम् ॥ भृग्वंगिरसिकेकालेमुनिनाकतरेणवा १ कानिश्राद्धानिवर्ज्यानिकानिमूलफलानिच ॥ धान्यजात्यश्चकावर्ज्यास्तन्मेब्रूहिपितामह २ ॥ भीष्मउवाच ॥ यथाश्राद्धंसंप्रवृत्तंयस्मिन्कालेयदात्मकम् ॥ येनसंकल्पितंचैवतन्मेशृणुजनाधिप ३ स्वायंभुवोऽत्रिःकौरव्यपरमर्षिःप्रतापवान् ॥ तस्यवंशेमहाराजदत्तात्रेयइतिस्मृतः ४ दत्तात्रेयस्यपुत्रोऽभून्निमिर्नामतपोधनः ॥ निमेश्चाप्यभवत्पुत्रःश्रीमान्नामश्रियावृतः ५ पूर्णेवर्षसहस्रांतेसकृत्वादुष्करंतपः ॥ कालधर्मपरीतात्मानिधनंसमुपागतः ६ निमिस्तुकृत्वाशौचानिविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ संतापमगमत्तीव्रंपुत्रशोकपरायणः ७ अथकृत्वोपहार्याणिचतुर्दश्यांमहामतिः ॥ तमेवगणयन्शोकंविरात्रेप्रत्यबुध्यत ८ तस्यासीत्प्रतिबुद्धस्यशोकेनव्यथितात्मनः ॥ मनःसंहृत्यविषयेबुद्धिर्विस्तारगामिनी ९ ततःसंचिंतयामासश्राद्धकल्पंसमाहितः ॥ यानितस्यैवभोज्यानिमूलानिचफलानिच १० उक्तानियानिचान्नानियानिचेष्टानितस्यह ॥ तानिसर्वाणिमनसाविनिश्चित्यतपोधनः ११ अमावास्यांमहाप्राज्ञोविप्रानानाय्यपूजितान् ॥ दक्षिणावर्तिकाःसर्वाबृसीःस्वयमथाकरोत् १२

भृग्वंगिरसकेपदाभृगवोंगिरसश्चवर्ततनान्ये १ श्राद्धानिश्राद्धेषुकानिकर्माणिवर्ज्यानि २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ कृत्वाउपकल्प्य उपहार्याणिमृष्टान्नकशिपूपबर्हणादीनि विरात्रेप्रभाते ८ विषयेअत्यंतबधकेशोकेविषये मनःसंहृत्यशोकंत्यक्त्वेत्यर्थः तस्यबुद्धिर्विस्तारगामिनीआसीदितिसंबंधः ९ । १० । ११ दक्षिणावर्तिकाः प्रदक्षिणावर्तिताः बृसीःआसनानि १२

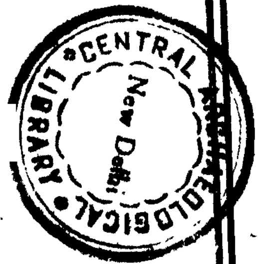
१३ । १४ । १५ श्रौतेपित्र्यादेशेनदष्टोधर्मोलोकेपुत्रोद्देशेनापिस्वेच्छयाकल्पितइतिसंकरः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ तेप्रसिद्धाःपित्रा

सप्तविप्रांस्ततोभोज्येयुगपत्समुपानयत् ॥ ऋतेचलवणंभोज्यंश्यामाकान्नंददौप्रभुः १३ दक्षिणाग्रास्ततोदर्भाविष्टरेषुनिवेशिताः ॥ पादयोश्चैवविप्राणांयेत्वन्नमुप भुंजते १४ कृत्वाचदक्षिणाग्रान्वैदर्भान्सप्रयतःशुचिः ॥ प्रददौश्रीमतःपिंडान्नामगोत्रमुदाहरन् १५ तत्कृत्वासमुनिश्रेष्ठोधर्मसंकरमात्मनः ॥ पश्चात्तापेनमहतात प्यमानोऽभ्यचिंतयत् १६ अकृतंमुनिभिःपूर्वंकिंमयेदमनुष्ठितम् ॥ कथंनुशापेननमांदहेयुर्ब्राह्मणाइति १७ ततःसंचिंतयामासवंशकर्तारमात्मनः ॥ ध्यातमात्र स्तथाचात्रिराजगामतपोधनः १८ अथात्रिस्तंतथादृष्ट्वापुत्रशोकेनकर्षितम् ॥ भृशमाश्वासयामासवाग्भिरिष्टाभिरव्ययः १९ निमेसंकल्पितस्तेऽयंपितृयज्ञस्त पोधन ॥ मातेऽभूद्भीःपूर्वदृष्टोधर्मोयंब्रह्मणास्वयम् २० सोऽयंस्वयंभुविहितोधर्मःसंकल्पितस्त्वया ॥ ऋतेस्वयंभुवःकोऽन्यःश्राद्धेयंविधिमाहरेत् २१ अथाख्या स्यामितेपुत्रश्राद्धेयंविधिमुत्तमम् ॥ स्वयंभुविहितंपुत्रतत्कुरुष्वनिबोधमे २२ कृत्वाग्नौकरणंपूर्वंमंत्रपूर्वंतपोधन ॥ ततोऽग्न्यर्थसोमायवरुणायचनित्यशः २३ विश्वेदेवाश्चयेनित्यंपितृभिःसहगोचराः ॥ तेभ्यःसंकल्पिताभागाःस्वयमेवस्वयंभुवा २४ स्तोतव्याचेहपृथिवीनिवापस्येहधारिणी ॥ वैष्णवीकाश्यपीचेतितथै वेहाक्षयेतिच २५ उदकानयनेचैवस्तोतव्योवरुणोविभुः ॥ ततोऽग्निश्चैवसोमश्चआप्याय्याविहितेऽनघ २६ देवास्तुपितरोनामनिर्मितायेस्वयंभुवा ॥ उष्णपा येमहाभागास्तेषांभागःप्रकल्पितः २७ तेश्राद्धेनार्च्यमानाविमुच्यंतेहकिल्बिषात् ॥ सप्तकःपितृवंशस्तुपूर्वदृष्टःस्वयंभुवा २८ विश्वेचाग्निमुखादेवाःसंख्याताः पूर्वमेवते ॥ तेषांनामानिवक्ष्यामिभागार्हाणांमहात्मनाम् २९ बलंधृतिर्विपाप्माचपुण्यकृत्पावनस्तथा ॥ पार्ष्णिक्षेमासमूहश्चदिव्यसानुस्तथैवच ३० विवस्वा न्वीर्यवान्ह्रीमान्कीर्तिमान्कृतएवच ॥ जितात्मामुनिवीर्यश्चदीप्तरोमाभयंकरः३१ अनुकर्माप्रतीतश्चप्रदाताऽप्यंशुमांस्तथा॥ शैलाभःपरमक्रोधीधीरोष्णीभूपति स्तथा ३२ स्रजोवज्रीवरीचैवविश्वेदेवाःसनातनाः ॥ विद्युद्वर्चाःसोमवर्चाःसूर्यश्रीश्चेतिनामतः ३३ सोमपःसूर्यसावित्रोदत्तात्मापुंडरीयकः ॥ उष्णीनाभोनभो दश्चविश्वायुर्दीप्तिरेवच ३४ चमूहरःसुरेशश्चव्योमारिःशंकरोभवः ॥ ईशःकर्ताकृतिर्दक्षोभुवनोदिव्यकर्मकृत् ३५ गणितःपंचवीर्यश्चआदित्योरश्मिवांस्तथा ॥ स प्तकृत्सोमवर्चाश्चविश्वकृत्कविरेवच ३६ अनुगोप्तासुगोप्ताचनप्ताचेश्वरएवच ॥ कीर्तितास्तेमहाभागाःकालस्यगतिगोचराः ३७ अश्राद्धेयानिधान्यानिकोद्रवाः पुलकास्तथा ॥ हिंगुद्रव्येषुशाकेषुपलांडुंलशुनंतथा ३८ सौभांजनःकोविदारस्तथागृंजनकादयः ॥ कूष्मांडजात्यलाबुंचकृष्णंलवणमेवच ३९ ॥१००॥

दयः विमुच्यंतेकिल्बिषात्नरकादिरूपात् २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ पुलकाःअसंपूर्णतंडुलयुक्तधान्यानि हिंगुद्रव्येषुशाकादिसंस्कारकद्रव्येषु पलांडुंलशुनं चशाकेषु ३८ सौभांजनादीन्वर्जयति सौभांजनःशिग्रुः गृंजनंविषदिग्धशस्त्रहतपशुमांसं 'अथ गृंजनंविषदिग्धपशोर्मांसे'इति मेदिनी । कृष्णंलवणंबिडम् ३९

कृष्णाजाजीकृष्णजीरकं बिडःबिड्लवणं शीतपाकीशाकविशेषः अंकुराद्यावंशकरीरादयः शृंगाटकं'शिंघाडा'इतिप्रसिद्धं ४० । ४१ सुदर्शनंशाकविशेषः ४२ । ४३ । ४४ । ४५ ॥ इतिअनु शासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥९१ ॥ पूर्वंश्राद्धोत्पत्तिमुक्त्वातदंगभूतस्याग्नौकरणस्योत्पत्तिमाह तथेत्यादिना १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

ग्राम्यवाराहमांसंचयच्चैवाप्रोक्षितंभवेत् ॥ कृष्णाजाजीबिडश्चैवशीतपाकीतथैवच ॥ अंकुराद्यास्तथावर्ज्याइहशृंगाटकानिच ४० वर्जयेल्लवणंसर्वंतथाजंबूफलानि च ॥ अवक्षुतावरुदितंतथाश्राद्धेचवर्जयेत् ४१ निवापेहव्यकव्येवागर्हितंचसुदर्शनम् ॥ पितरश्चहिदेवाश्चनाभिनंदंतितद्धविः ४२ चांडालश्वपचौवर्ज्यौनिवा पेसमुपस्थिते ॥ काषायवासाःकुष्ठीवापतितोब्रह्महाऽपिवा ४३ संकीर्णयोनिर्विप्रश्चसंबंधीपतितश्चयः ॥ वर्जनीयाबुधैरेतेनिवापेसमुपस्थिते ४४ इत्येवमुक्त्वाभ गवान्स्ववंश्यंतमृषिंपुरा ॥ पितामहसभांदिव्यांजगामात्रिस्तपोधनः ४५ ॥ इति श्रीमहाभारते अनु०आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मेश्राद्धकल्पे एकनवतित मोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ तथानिमौप्रवृत्तेतुसर्वएवमहर्षयः ॥ पितृयज्ञंतुकुर्वंतिविधिदृष्टेनकर्मणा १ ऋषयोधर्मनित्यास्तुकृत्वानिवपनान्यु त ॥ तर्पणंचाप्यकुर्वंततीर्थांभोभिर्यतव्रताः २ निवापैर्दीयमानैश्चचातुर्वर्ण्येनभारत ॥ तर्पिताःपितरोदेवास्तत्रान्नंजरयंतिवै ३ अजीर्णेनत्वभिहन्यंतेतेदेवाःपितृ भिःसह ॥ सोममेवाभ्यपद्यंततदाह्यन्नाभिपीडिताः ४ तेऽब्रुवन्सोममासाद्यपितरोजीर्णपीडिताः ॥ निवापान्नेनपीड्यामःश्रेयोनोऽत्रविधीयताम् ५ तान्सोमःप्र त्युवाचाथश्रेयश्चेदीप्सितंसुराः ॥ स्वयंभूसदनंयातसवःश्रेयोभिधास्यति ६ तेसोमवचनाद्देवाःपितृभिःसहभारत ॥ मेरुशृंगेसमासीनंपितामहमुपागमन् ७ ॥ पि तरऊचुः ॥ निवापान्नेनभगवन्भृशंपीड्यामहेवयं ॥ प्रसादंकुरुनोदेवश्रेयोनःसंविधीयताम् ८ इतितेषांवचःश्रुत्वास्वयंभूरिदमब्रवीत् ॥ एषमेपार्श्वतोवह्निर्युष्म च्छ्रेयोऽभिधास्यति ९ ॥ अग्निरुवाच ॥ सहितास्तातभोक्ष्यामोनिवापेसमुपस्थिते ॥ जरयिष्यथचाप्यन्नंमयासार्धंनसंशयः १० एतच्छ्रुत्वातुपितरस्ततस्तेवि ज्वराभवन् ॥ एतस्मात्कारणाच्चाग्नेःप्राक्तावद्दीयतेनृप ११ निवप्तेचाग्निपूर्वंवैनिवापेपुरुषर्षभ ॥ नब्रह्मराक्षसास्तंवैनिवापंधर्षयंत्युत १२ रक्षांसिचापवर्ततेस्थि तेदेवेहुताशने ॥ पूर्वंपिंडंपितुर्दद्यात्ततोदद्यात्पितामहे १३ प्रपितामहायचततएषश्राद्धविधिःस्मृतः ॥ ब्रूयात्श्राद्धेचसावित्रींपिंडेपिंडेसमाहितः १४ सोमाये तिचवक्तव्यंतथापितृमतेतिच ॥ रजस्वलाचयानारीव्यंगिताकर्णयोश्चया ॥ निवापेनोपतिष्ठेतसंग्राह्यानान्यवंशजा १५ जलंप्रतरमाणश्चकीर्तयेतपितामहा न् ॥ नदीमासाद्यकुर्वीतपितृणांपिंडतर्पणम् १६ पूर्वंस्ववंशजानांतुकृत्वाद्भिस्तर्पणंपुनः ॥ सुहृत्संबंधिवर्गाणांततोदद्याज्जलांजलिं १७ कल्माषगोयुगेनाथयुक्ते नतरतोजलं ॥ पितरोऽभिलषंतेवैनावंचाप्यधिरोहिताः १८ ११ निवप्तेदत्ते संप्रसारणाभावआर्षःऔणादिकस्तन्प्रत्ययोवा १२ । १३ । १४ व्यंगिताञ्रुटिताऽनोपतिष्ठेततयानिवापो

नद्रष्टव्यइत्यर्थः तथाअन्यवंशजाऽपिपाकार्थंनसंग्राह्या । १५ । १६ । १७ कल्माषेति चित्रवर्णबलीवर्दपुच्छमाश्रित्यनदींतरतःसकाशात्तत्पुच्छेनतर्पणंपितरोऽभिलषंते युक्तेनशकटेन १८

मासार्धेअमावास्यायां कृष्णपक्षस्येत्युक्तेर्नात्रशुक्लादिमासोविवक्षितः १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ इति अनु० नी० भा० द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ७ ॥ द्विजातयइति दशाहादौ
व्रतोपेताब्राह्मणाब्राह्मणकामाययजमानस्यार्थेयदिभुंजतेतत्कथम् । स्वस्यव्रतलोपोवागरीयानुतब्राह्मणस्यकामभंगोवेतिप्रश्नार्थः १ वेदोक्तंयागांगभूतंव्रतंतेनरहिताःकामकारेणइच्छयाहेतुना

सदानाविजलंतज्ज्ञाःप्रयच्छंतिसमाहिताः ॥ मासार्धेकृष्णपक्षस्यकुर्यान्निर्वपणानिवै १९ पुष्टिरायुस्तथावीर्यंश्रीश्चैवपितृभक्तितः ॥ पितामहःपुलस्त्यश्च
वसिष्ठःपुलहस्तथा २० अंगिराश्चक्रतुश्चैवकश्यपश्चमहानृषिः ॥ एतेकुरुकुलश्रेष्ठमहायोगेश्वराःस्मृताः २१ एतेचपितरोराजन्नेषश्राद्धविधिःपरः ॥ प्रेतास्तु
पिंडसंबंधान्मुच्यंतेतेनकर्मणा २२ इत्येषापुरुषश्रेष्ठश्राद्धोत्पत्तिर्यथाऽऽगमम् ॥ व्याख्यातापूर्वनिर्दिष्टादानंवक्ष्याम्यतःपरम् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु
शासनपर्वणि आनुशास० दानधर्मेश्राद्धकल्पोद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ द्विजातयोव्रतोपेताहविस्तेयदिभुंजते ॥ अन्नंब्राह्मणकामायक
थमेतत्पितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अवेदोक्तव्रताश्चैवभुंजानाःकामकारणे ॥ वेदोक्तेषुतुभुंजानाव्रतलुप्तायुधिष्ठिर २ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यदिदंतपइत्या
हुरुपवासंपृथग्जनाः ॥ तपःस्यादेतदेवेहतपोऽन्यद्वाऽपिकिंभवेत् ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ मासार्धमासोपवासाद्यत्तपोमन्यतेजनः ॥ आत्मतंत्रोपघातीयोनतप
स्वीनधर्मवित् ४ त्यागस्यचापिसंपत्तिःशिष्यतेतपउत्तमम् ॥ सदोपवासीचभवेद्ब्रह्मचारीतथैवच ५ मुनिश्चस्यात्सदाविप्रोवेदांश्चैवसदाजपेत् ॥ कुटुंबिको
धर्मकामःसदाऽस्वप्नश्चमानवः ६ अमांसाशीसदाचस्यात्पवित्रंचसदापठेत् ॥ ऋतवादीसदाचस्यान्नियतश्चसदाभवेत् ७ विघसाशीसदाचस्यात्सदाचैवातिथि
प्रियः ॥ अमृताशीसदाचस्यात्पवित्रीचसदाभवेत् ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंसदोपावासीस्याद्ब्रह्मचारीचपार्थिव ॥ विघसाशीकथंचस्यात्कथंचैवातिथिप्रियः
९ ॥ भीष्मउवाच ॥ अंतरासायमाशंचप्रातराशंचयोनरः ॥ सदोपवासीभवतियोनभुंक्तेंतरापुनः १० भार्यांगच्छन्ब्रह्मचारीऋतौभवतिचैवह ॥ ऋतवादीसदा
चस्याद्दानशीलस्तुमानवः ११ अभक्षयन्वृथामांसममांसाशीभवत्युत ॥ दानंददत्पवित्रीस्यादस्वप्नश्चदिवाऽस्वपन् १२ भृत्यातिथिषुयोभुंक्तेभुक्तवत्सुनरः
सदा ॥ अमृतंकेवलंभुंक्तेइतिविद्धियुधिष्ठिर १३ अभुक्तवत्सुनाश्नातिब्राह्मणेषुतुयोनरः ॥ अभोजनेनतेनास्यजितःस्वर्गोभवत्युत १४ देवेभ्यश्चपितृभ्यश्चसंश्रि
तेभ्यस्तथैवच ॥ अवशिष्टानियोभुंक्तेतमाहुर्विघसाशिनम् १५ तेषांलोकाह्यपर्यंताःसदनेब्रह्मणःस्मृताः ॥ उपस्थिताह्यप्सरसोगंधर्वैश्चजनाधिप १६
देवतातिथिभिःसार्धंपितृभिश्चोपभुंजते ॥ रमंतेपुत्रपौत्रेणतेषांगतिरनुत्तमा १७

भुंजानाभोजनंकुर्वंतुनाम । येतुव्रतोपेताभुंजतेतेलुप्तव्रताभवंति । तेषांव्रतलोपप्रायश्चित्तंव्रातपतीष्टिरूपंकर्तव्यंभवति । इतरस्यालाभेव्रतवंतोऽपिभुक्त्वाप्रायश्चित्तंकुर्वीरन्नतुश्राद्धंलुंपेरन्नितिभावः २
तपस्विनःपात्रत्वमुक्तंतत्रतपसोरूपंपृच्छति यदिदमिति ३ आत्मतंत्रंशरीररूपंकुटुंबरूपंबातदुपघाती ४ त्यागस्येति दानंवेदजपश्चपरंतपइतिश्लोकद्वयार्थः ५ अस्वप्नःस्वधर्मेजागरूकः ६
७ । ८ । ९ यथोक्तभोजनद्वयव्यतिरेकेणमध्येयोनभुंक्तेससदोपवासीत्याह अंतरेति १० । ११ वृथायज्ञादिनिमित्तंविना १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ गुणवतिदातरिप्रतिग्रहीतुरल्पोदोषः १९ । २० । २१ गंडेतिनामतः २२ उपशिक्षंतःअर्जयंतः २३ । २४ । २५ दिष्टांतंमरणम् २६ । २७ आत्मानंशरीरंपरीप्सवोरक्षितुकामाः
२८ । २९ पुष्टिःपुष्टिहेतुः ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ब्राह्मणान्क्षेत्रंब्राह्मणस्वरूपस्थानंदेवतासमूहः 'यावतीर्वैदेवतास्ताःसर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंति'इतिश्रुत्यर्थउक्तः ३५ । ३६

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छंतिदानानिविविधानिच ॥ दातृप्रतिग्रहीत्रोर्वैकोविशेषःपितामह १८ ॥ भीष्मउवाच ॥ साधोर्यःप्रतिगृह्णीयात्तथैवा
साधुतोद्विजः ॥ गुणवत्यल्पदोषःस्यान्निर्गुणेतुनिमज्जति १९ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ वृषादर्भेश्चसंवादंसप्तर्षीणांचभारत २० कश्यपोऽत्रि
र्वसिष्ठश्चभरद्वाजोऽथगौतमः ॥ विश्वामित्रोजमदग्निःसाध्वीचैवाप्यरुंधती २१ सर्वेषामथतेषांतुगंडाऽभूत्कर्मकारिका ॥ शूद्रःपशुसखश्चैवभर्ताचास्याबभूवह
२२ तेचसर्वेतपस्यंतःपुराचेरुर्महीमिमाम् ॥ समाधिनोपशिक्षंतोब्रह्मलोकंसनातनम् २३ अथाभवदनावृष्टिर्महतीकुरुनंदन ॥ कृच्छ्रप्राणोभवद्यत्रलोकोऽयं
वैक्षुधान्वितः २४ कस्मिंश्चिच्चपुरायज्ञेशैब्येनशिबिसूनुना ॥ दक्षिणार्थेऽथऋत्विग्भ्योदत्तःपुत्रःपुराकिल २५ अस्मिन्कालेऽथसोल्पायुर्दिष्टांतमगमत्प्रभुः ॥
तेतंक्षुधाभिसंतप्ताःपरिवार्योपतस्थिरे २६ याज्यात्मजमथोदृष्ट्वागतासुमृषिसत्तमाः ॥ अपचंततदास्थाल्यांक्षुधार्ताःकिलभारत २७ निरन्नेमर्त्यलोकेऽस्मि
न्नात्मानंतेपरीप्सवः ॥ कृच्छ्रामापेदिरेवृत्तिमन्नहेतोस्तपस्विनः २८ अटमानोऽथतान्मार्गेपचमानान्महीपतिः ॥ राजाशैब्योवृषादर्भिःक्लिश्यमानान्ददर्शह
२९ ॥ वृषादर्भिरुवाच ॥ प्रतिग्रहस्तारयतिपुष्टिर्वैप्रतिगृह्यताम् ॥ मयियाद्विद्यतेवित्तंतद्वृणुध्वंतपोधनाः ३० प्रियोहिमेब्राह्मणोयाच्यमानोदद्यामहंवोश्वत
रीसहस्रम् ॥ एकैकशःसवृषाःसंप्रसूताःसर्वेषांवैशीघ्रगाःश्वेतरोमाः ३१ कुलंभराननडुहःशतंशतान्धुर्यान्श्वेतान्सर्वशोऽहंददामि ॥ पष्ठौहीनांपीवराणांचताव
दग्र्यागृष्ट्योधेनवःसुव्रताश्च ३२ वरान्ग्रामान्व्रीहिरसंयवांश्चरत्नंचान्यद्दुर्लभंकिंददानि ॥ नास्मिन्नभक्ष्येभावमेवंकुरुध्वंपुष्ट्यर्थंवःकिंप्रयच्छाम्यहंवै ३३
॥ ऋषयऊचुः ॥ राजन्प्रतिग्रहोराज्ञांमध्वास्वादोविषोपमः ॥ तज्जानमानःकस्मात्त्वंकुरुषेनःप्रलोभनम् ३४ क्षेत्रंहिदैवतमिदंब्राह्मणान्समुपाश्रितम् ॥ अम
लोह्येपतपसाप्रीतःप्रीणातिदेवताः ३५ अह्नापिहतपोजातुब्राह्मणस्योपजायते ॥ तद्दावइवनिर्दह्यात्प्राप्तोराजप्रतिग्रहः ३६ कुशलंसहदानेनराजन्नस्तुसदा
तव ॥ अर्थिभ्योदीयतांसर्वमित्युक्त्वाऽन्येनतेययुः ३७ अपक्वमेवतन्मांसमभूत्तेषांमहात्मनाम् ॥ अथहित्वाययुःसर्वेवनमाहारकांक्षिणः ३८ ततःप्रचोदिता
राज्ञावनंगत्वाऽस्यमंत्रिणः ॥ प्रचीयोदुंबराणिस्मदातुंतेषांप्रचक्रिरे ३९ उदुंबराण्यथान्यानिहेमगर्भाण्युपाहरन् ॥ भृत्यास्तेषांततस्तानिप्रग्राहितुमुपाद्रवन् ४०
गुरूणीतिविदित्वाथनग्राह्याण्यत्रिरब्रवीत् ॥ नस्महेमंदविज्ञानानस्महेमंदबुद्धयः ४१ हैमानिमानिजानीमःप्रतिबुद्धास्मजागृम ॥ इहह्येतदुपादत्तंप्रेत्यस्यात्कटुको
दयम् ॥ अप्रतिग्राह्यमेवैतत्प्रेत्येहचसुखेप्सुना ४२ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ शतेननिष्कगणितंसहस्रेणचसंमितम् ॥ तथाबहुप्रतीच्छन्वैपापिष्ठांपततेगतिम् ४३

अन्येनपथा ३७ । ३८ । ३९ । ४० नस्महेनस्मः अस्तेरार्षस्तङ् ४१ । ४२ प्रतीच्छन्प्रतिगृह्णन् ४३

४४ तस्यलामसुखस्यमात्राइयत्ता ४५ । ४६ कामस्तृष्णारूपः ४७ तद्धनंतपोधनम् ४८ पक्षसंमतःपाक्षिकत्वेनमतः ४९ । ५० यदिति यद्यतोहेतोःवैधर्मेविधर्मएववैधर्मः तस्मिँल्लोभादिदोषेस
तिपरमुत्कृष्टंपदंनास्तिनलभ्यतेऽतस्तद्लोभाख्यमेवधनंब्राह्मणाविदुः विनयःशिक्षातदर्थंशिक्षितुमितियावत् ५१ उपधिश्छलम् ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ नामार्थमवधारय

॥ कश्यपउवाच ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ सर्वंतन्नालमेकस्यतस्माद्विद्वान्शमंचरेत् ४४ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ उत्पन्नस्यरुरोःशृंगंवर्धमा
नस्यवर्धते ॥ प्रार्थनापुरुषस्येवतस्यमात्रानविद्यते ४५ ॥ गौतमउवाच ॥ नतल्लोकेद्रव्यमस्तियल्लोकंप्रतिपूरयेत् ॥ समुद्रकल्पःपुरुषोनकदाचनपूर्यते
४६ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ कामंकामयमानस्ययदाकामःसमृध्यते ॥ अथैनमपरःकामस्तृष्णाविध्यतिबाणवत् ४७ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ प्रतिग्रहेसंयमोवैत
पोधारयतेध्रुवं ॥ तद्धनंब्राह्मणस्येहलुभ्यमानस्यविस्रवेत् ४८ ॥ अरुंधत्युवाच ॥ धर्मार्थंसंचयोयोवैद्रव्याणांपक्षसंमतः ॥ तपःसंचयएवेहविशिष्टोद्रव्यसंच
यात् ४९ ॥ गंडोवाच ॥ उग्रादितोभयाद्यस्माद्बिभ्यतीमेममेश्वराः ॥ बलीयांसोदुर्बलवद्बिभेम्यहमतःपरं ५० ॥ पशुसखउवाच ॥ यद्वैधर्मेपरंनास्तिब्राह्म
णास्तद्धनंविदुः ॥ विनयार्थंसुविद्वांसमुपासेयंयथातथम् ५१ ॥ ऋषयऊचुः ॥ कुशलंसहदानेनतस्मैयस्यप्रजाइमाः ॥ फलान्युपधियुक्तानियएवंनःप्रयच्छ
ति ५२ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्त्वाहेमगर्भाणिहित्वातानिफलानिवै ॥ ऋषयोजग्मुरन्यत्रसर्वएवधृतव्रताः ५३ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ उपधिंशंकमानास्तेहित्वा
तानिफलानिवै ॥ ततोऽन्येनैवगच्छंतिविदितंतेऽस्तुपार्थिव ५४ इत्युक्तःसतुभृत्यैस्तैर्वृषादर्भिश्चुकोपह ॥ तेषांवैप्रतिकर्तुंचसर्वेषामगमद्गृहं ५५ सगत्वाहवनी
येऽग्नौतीव्रंनियममास्थितः ॥ जुहावसंस्कृतैर्मंत्रैरेकैकामाहुतिंनृपः ५६ तस्मादग्नेःसमुत्तस्थौकृत्यालोकभयंकरी ॥ तस्यानामवृषादर्भिर्यातुधानीत्यथाकरोत् ५७
साकृत्याकालरात्रीवकृतांजलिरुपस्थिता ॥ वृषादर्भिंनरपतिंकिंकरोमीतिचाब्रवीत् ५८॥वृषादर्भिरुवाच ॥ ऋषीणांगच्छसप्तानामरुंधत्यास्तथैवच ॥ दासीभर्तु
श्चदास्याश्चमनसानामधारय५९ज्ञात्वानामानिचैवैषांसर्वानेतान्विनाशय ॥ विनष्टेषुतथास्वैरंगच्छयत्रेप्सितंतव६० सातथेतिप्रतिश्रुत्ययातुधानीस्वरूपिणी॥
जगामतद्वनंयत्रविचेरुस्तेमहर्षयः ६१ ॥ भीष्मउवाच ॥ अथात्रिप्रमुखाराजन्वनेतस्मिन्महर्षयः ॥ व्यचरन्भक्षयंतोवैमूलानिचफलानिच ६२ अथापश्यन्सु
पीनांसपाणिपादमुखोदरं ॥ परिव्रजंतंस्थूलांगंपरिव्राजंशुनासह ६३ अरुंधतीतुतंदृष्ट्वासर्वांगोपचितंशुभम् ॥ भवितारोभवंतोवैनैवमित्यब्रवीदृषीन् ६४॥ वसि
ष्ठउवाच ॥ नैतस्येहयथास्माकमग्निहोत्रमनिर्हुतम् ॥ सायंप्रातश्चहोतव्यंतेनपीवान्शुनासह ६५ ॥ अत्रिरुवाच ॥ नैतस्येहयथाऽस्माकंक्षुधावीर्यंसमाहतम् ॥
कृच्छ्राधीतंप्रनष्टंचतेनपीवान्शुनासह ६६ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ नैतस्येहयथाऽस्माकंशश्वच्छास्त्रंजरद्गवः ॥ अलसःक्षुत्परोमूर्खस्तेनपीवान्शुनासह ६७ ॥१०२॥

५९ ज्ञात्वानामानुरूपं तेषांसामर्थ्यंपरीक्ष्यतान्विनाशय अन्यथात्वामेवतेविनाशयिष्यंतीतिभावः ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ कार्श्यस्यकारणंनित्यकर्मलोपइतिवसिष्ठस्यभावः
६५ क्षुद्वःखंअधीतनाशनंचेत्यत्रेः ६६ शास्त्रप्रतिपादितोजरन्क्षीयमाणोधर्मइतिविश्वामित्रस्य ६७

अत्रादिर्चितेतिजमदग्नेः ६८ बहुकुटुंबितेतिकश्यपस्य ६९ भार्यापवादः कृत्तिकास्वभिशापादितिभरद्वाजस्य ७० हीनवस्त्रत्वंगौतमस्यचमतं त्रिकौशेयं कुशारज्जुस्तयानिर्वृत्तंकौशेयंपा
टितसंधानं त्रीणिकौशेयानियस्मिन्'कुशीफालेकुशारज्जुः'इतिमेदिनी रांकवंरंकोर्मृगविशेषस्य चर्मतदपित्रिवर्षीयमतिजीर्णं ७१ । ७२ परिचर्याकरिष्यामिकुर्वित्यन्योन्यमुक्तेत्यर्थः ७३ एकरूप
एवनिश्चयःकार्यंचयेषांते ७४ । ७५ । ७६ उपतीर्थमवतरणमार्गः ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ नामार्थद्वारासामर्थ्यंज्ञात्वाअस्माकंवधैषिणीयमितिविज्ञा
येत्यर्थः ८५ अरात्रेरिति यदिदंसर्वंपाप्मनोत्रायततदिदंकिंचततस्मादत्रयइतिश्रुतोपाप्मनस्त्राताऽत्रिरित्यत्रिशब्दस्यनिर्वचनंतदेवशब्दांतरेणप्रदर्शयतियातुधानींविमोहयिष्यन् अरात्रिः

॥ जमदग्निरुवाच ॥ नैतस्येहयथाऽस्माकंभक्तमिंधनमेवच ॥ संचित्यंवार्षिकंचितेतेनपीवान्शुनासह ६८ ॥ कश्यपउवाच ॥ नैतस्येहयथाऽस्माकंचत्वा
रश्चसहोदराः ॥ देहिदेहीतिभिक्षंतितेनपीवाञ्छुनासह ६९ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ नैतस्येहयथाऽस्माकंब्रह्मबंधोरचेतसः ॥ शोकोभार्यापवादेनतेनपीवाञ्छुना
सह ७० ॥ गौतमउवाच ॥ नैतस्येहयथाऽस्माकंत्रिकौशेयंचरांकवम् ॥ एकैकंवैत्रिवर्षीयंतेनपीवाञ्छुनासह ७१ ॥ भीष्मउवाच ॥ अथदृष्ट्वापरिव्राट्सता
न्महर्षीन्शुनासह ॥ अभिगम्ययथान्यायंपाणिस्पर्शमथाचरत् ७२ परिचर्यांवनेतांतुक्षुत्प्रतिघातकारिकाम् ॥ अन्योन्येननिवेद्याथप्रातिष्ठंतसहैवते ७३ ए
कनिश्चयकार्याश्चव्यचरंतवनानिते ॥ आददानाःसमुद्धृत्यमूलानिचफलानिच ७४ कदाचिद्विचरंतस्तेवृक्षैरविरलैर्वृताम् ॥ शुचिवारिप्रसन्नोदांददृशुःपद्मिनीं
शुभाम् ७५ बालादित्यवपुःप्रख्यैःपुष्करैरुपशोभिताम् ॥ वैदूर्यवर्णसदृशैःपद्मपत्रैरथावृताम् ७६ नानाविधैश्चविहगैर्जलप्रकरसेविभिः ॥ एकद्वारामनादेयां
सूपतीर्थामकर्दमाम् ७७ वृषादर्भिप्रयुक्तातुकृत्याविकृतदर्शना ॥ यातुधानीतिविख्यातापद्मिनींतामरक्षत ७८ पशुसखसहायास्तुबिसार्थंतेमहर्षयः ॥
पद्मिनीमभिजग्मुस्तेसर्वेकृत्याभिरक्षिताम् ७९ ततस्तेयातुधानींतांदृष्ट्वाविकृतदर्शनाम् ॥ स्थितांकमलिनीतीरेकृत्यामूचुर्महर्षयः ८० एकातिष्ठसिकाचत्वं
कस्यार्थेकिंप्रयोजनम् ॥ पद्मिनीतीरमाश्रित्यब्रूहित्वंकिंचिकीर्षसि ८१ ॥ यातुधान्युवाच ॥ याऽस्मिसाऽस्म्यनुयोगोमेनकर्तव्यःकथंचन ॥ आरक्षिणींमां
पद्मिन्यावित्तसर्वेतपोधनाः ८२ ॥ ऋषयऊचुः ॥ सर्वएवक्षुधार्ताःस्मनचान्यत्किंचिदस्तिनः ॥ भवत्याःसंमतेसर्वेगृह्णीयामबिसान्युत ८३ ॥ यातुधान्युवा
च ॥ समयेनबिसानीतोगृह्णीध्वंकामकारतः ॥ एकैकोनाममेप्रोक्त्वाततोगृह्णीतमाचिरम् ८४ ॥ भीष्मउवाच ॥ विज्ञाययातुधानींतांकृत्यामृषिवधैषिणीम् ॥
अत्रिःक्षुधापरीतात्माततोवचनमब्रवीत् ८५ ॥ अत्रिरुवाच ॥ अरात्रिरत्रिःसारात्रिर्यांनाधीतेऽत्रिरद्यवै ॥ अरात्रिरत्रिरित्येवनाममेविद्धिशोभने ८६

अरयःकामादयःसंत्यस्मिन्नित्यरंपापंतस्मात्त्रायतइत्यरात्रिः अरशब्दादलुप्तपंचमीकात्परस्यत्रायतेरुपारिक्विप्प्रत्ययः अरिशब्दान्मत्वर्थीयेऽर्शआद्यचियस्येतीकारलोपेअरमितिसिध्यति
यस्मादरात्त्रिस्तस्मादत्रिः । अत्तीत्यद्भृत्युस्तस्मात्त्रायतइत्यत्रिरित्यत्राप्यत्ययवार्थेनपाप्मानं मृत्युमन्ववायानित्यादौमृत्युशब्दस्यपाप्मनिप्रयोगदर्शनात् । धर्मेणपापमपनुदतीतिधर्मो
ऽप्यत्रिःस्यादतआह सारात्रिर्यांनाधीतेत्रिरद्यवाइति वैनिश्चितं अद्यवर्तमानकालेयांत्रिस्त्रिवारंनाधीतेनाधिगच्छति । अतीतस्यहिपुत्रादेरनुत्पत्त्यावनागतत्वेनोत्पत्तौवर्तमानत्वेननाशेअती
तत्वेनान्वेतित्रिरधिगमोऽस्तितद्यत्रनास्तिसर्ववर्तमानमेवभवतियत्रावस्थायांसाहार्दाकाशाख्यजगत्कारणप्राप्तिःसर्वपाप्मोच्छेदिकासाऽरात्रिरुच्यते अत्रह्यतीतानागतंसर्वमस्तीतिश्रूयते ।—

-पद्मास्येहास्तियन्नास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइति अत्रहिसर्वेकामाःसमाहिताइतिचयस्मादेवमराज्ञिरस्मितस्मादत्रिरेवममनाम मंत्रोऽपि । 'यंवैसूर्यंस्वर्भानुस्तमसाऽविध्यदासुरः अत्रयस्त मन्वविंदन्नह्यन्येअशक्नुवन्निति सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च'इतिश्रुतेः । सूर्यंपरंब्रह्मस्वर्भानु राहुरूपोमृत्युरविष्यत्ठ्याप्तवान् तमसाअनात्मन्यात्मबुद्धिरूपयाअविद्ययेतिमंत्रपदानामर्थः ८६ तदेतदत्रित्वंमनसाऽपिदुर्धार्यमितिमत्वायातुधान्याह यथेति तेत्वया मयिमत्समीपे अतीतानागतयोरपिवर्तमानकालेएवदर्शनंकामाद्यनुदयश्चेतिद्वयमत्यंतंतमःस्त्रमावयामयामानुम शक्यमितिभावः । त्वामहंधर्षितुमशक्तेतित्वंगच्छअवतर पद्मिनींसरसीं ८७ वसिष्ठोऽस्मीति वसिष्ठःवायुश्चपृथिवीचवायुश्चांतरिक्षंचद्यौश्चादित्यश्चंद्रमाश्चनक्षत्राणिचेतिवसवएतेषुहीदंसर्वं वसुहितमेतिहीदंसर्वंवासयंतेइतिश्रुतिप्रसिद्धावसवस्तेयस्यस्वाधीनाभवंतिसवसुमान्प्राप्तअणिमाद्यैश्वर्योमहायोगी अतिशयेनवसुमानितिवसिष्ठस्तादृशोऽहमस्मिअतिशयेनउरुरस्मिवसुमच्छब्दा दिष्ठन्प्रत्ययेपरेमतुब्लोपेटिलोपेचवसिष्ठः उरुशब्दस्येष्ठनिवरादेशश्चप्रियस्थिरादिसूत्रेणज्ञेयः । सर्वंमद्वशेस्त्यहंतुनकस्यापिवशेऽस्मीतिनामद्वयार्थः । वासगृहेषुवासयोग्येषुगृहस्थाश्र मेषुसर्वेषामुपजीव्येषुवसेवसाम्यतोऽहंवस्तूर्णामध्येअतिश्रेष्ठइतिवसिष्ठोऽस्मि वस्तृशब्दादिष्ठनितृन्लोपेचवसिष्ठः सर्वेषामाश्रयभूतत्वान्ममदेवारक्षंतीतिभावः ८८ । ८९ कुलमिति कशाऽश्वताडनरज्जुस्तामर्हंतितेकश्याअश्वाः अत्रचप्रकरणादिंद्रियाणिहयानाहुरितिश्रुत्युक्तेरिंद्रियाण्येवाश्वाःकश्यास्तदाश्रयत्वाच्छरीराण्यपिकश्यानि कुलंकुलमितिवीप्सायांद्विर्वचनं

॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्तेमयिनाममहाद्युते ॥ दुर्धार्यमेतन्मनसागच्छावतरपद्मिनीम् ८७ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ वसिष्ठोऽस्मिवरिष्ठोऽस्मिवसेवास गृहेष्वपि ॥ वसिष्ठत्वाच्चवासाच्चवसिष्ठइतिविद्धिमाम् ८८ ॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरम् ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरप द्मिनीम् ८९ ॥ कश्यपउवाच ॥ कुलंकुलंचकुवमःकुवमःकश्यपोद्विजः ॥ काश्यःकाशनिकाशत्वादेतन्मेनामधारय ९० ॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्तेमयिनाममहाद्युते ॥ दुर्धार्यमेतन्मनसागच्छावतरपद्मिनीम् ९१ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ भरेऽसुतान्भरेशिष्यान्भरेदेवान्भरेद्विजान् ॥ भरेभार्यांभरेद्वाजंभरद्वाजोऽस्मिशोभने ९२

सर्वशरीरेष्वहमेवैकःकश्यपोनामद्विजोऽस्मि कश्यानिशरी राणिपातिरक्षतिपिबतिभुंक्तेपाययतिशोषयतिवाकश्यपइतियोगात्सर्वाणिशरीराणिप्रविश्यांतर्यामिरूपेणपालयामि जीवरूपेणतद्वारासुखदुःखादिकंभुंजे ब्रह्मरूपेणतानिसर्वाणिस्वात्मनिप्र विलापयामीत्यर्थः । एवंसर्वमध्यात्मंमत्स्वरूपमित्युक्त्वाऽधिदैवमपिमत्स्वरूपमेवेत्याह कुवमःकुवमइति कुःपृथिवीतस्यांवमतिवर्षतीतिकुवमआदित्यः । आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिश्रुतेः पूर्ववद्द्विर्वचनं । सर्वोऽप्यादित्योऽहमेव मत्पुत्रत्वात्सर्वेषामादित्यानामित्यर्थः । पाठांतरेकुपपीः कुंपातीतियोगात्कुपपीःसूर्यएव यापोःकिद्वेचेतिसूत्रेणपातेरीप्रत्ययेप्रकृतेर्द्वित्वेप्रत्ययस्य कित्वेचपपीरितिरूपं कुपपिरितिह्रस्वपाठेतुआदृगमहनजनेतिकिप्रत्ययेलिड्वद्भावेचकुपपिरितिसूर्यएव । कुपपइत्यकारांतपाठस्तुप्रामादिकः । यद्वा कुंपृथिवींपातीतिकुपंजलंपिबती तिकुपपःसूर्यएवेतिसमाधेयं । काश्योदीप्तिमान् तत्रहेतुःकाशनिकाशत्वात् बहुकालीनत्वेनकाशपुष्पसदृशःसर्वतःपलिताश्चिरंतनस्तपसादीप्तोऽस्मीत्यर्थः ९० । ९१ प्रजावैवाजस्ताएष बिभर्तियद्बिभर्तितस्माद्भरद्वाजइतिश्रुत्यनुसारेणस्वनामाह भरेइति अशिष्यान्शासितुमयोग्यानपिराक्षसान्शत्रूंश्चवशेकृत्यकरुणयापालयामि । तथाअसुतान् अपुत्रानुदासीनानपिदीना नदीनान्पालयामि । भार्याभार्येतिपुत्रभृत्यादेरुपलक्षणं । ईदृग्विधोऽन्योऽपिवाजंवेगंशत्रूणांसाहसमन्नंवाभरेत्सपृथिवीवत्सर्वंसहोऽन्नप्रदश्चभवतीतितस्मादहमपितथाऽस्मीत्यर्थः द्वाजमिति च्छेदेतुद्वाभ्यांजातंसंकरजमित्यर्थः । ननु'माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः'इतिस्मृतेश्चर्मकोशतुल्यामातेत्यतःसर्वोऽप्येकजएवेतिनास्तिकश्चिद्द्वाजः । नहिद्वाभ्यांरेतःसेकाभ्यामेकोजायत-

-इतिसंभवति सत्यं आवहनीयादीनामपिसंस्कारवत्तांसर्वेषांद्विविधंजन्म योनितःसंस्कारतश्च । तत्रसंकरोऽन्यस्माज्जातोऽन्येनस्वपुत्रइतिबुद्ध्यासंस्कृतइतिसएवद्वाजः । द्विर्जायतइतिद्वि जोऽन्यः । द्वाभ्यांस्त्रीपुरुषाभ्यांजायतइत्यर्थेद्वाजादयोनिपात्यंते ततएवद्वाजाअपिसंतीतिवशीवशंनयसएकजत्वमितिमंत्रेमन्योःसंकल्पस्यएकजेतिविशेषणं । द्वाजेतुबीजसंस्कारसंकराद वश्यंसंकल्पयोर्वाङ्मनसयोर्वापौर्वापर्यविरोधोभवतीतिविश्वासघातकादयोद्वाजाइतिज्ञेयं तदर्थसंग्रहः । 'कौशिकेक्रौर्यंतपसीराधेयेशौर्यमीरुते ॥ खलेवाक्चित्तवैमत्येबीजसंस्कारसंकरात्'इति । भार्यामनव्याजइतिपाठेअनव्याअजामायातयैवजातोऽस्मिलोकाहितार्थंनतुकर्मणेत्यर्थः ९२ । ९३ गोदमइति गोपदार्थःस्वर्गभूमिंचदमयतिवशीकरोतीतिगोदमः । तत्रहेतुः दमतइति द मेनइंद्रियजयेनदमयतीतिजितेंद्रियत्वात्गांद्यांचदमितुंशक्तोस्मीत्यर्थः । अधूमःनिर्धूमाग्नितुल्यः । अतएवादमःअन्येनदमितुमयोग्यः । तत्रहेतुः तेत्वयिसमदर्शनात्समस्यब्रह्मणोदर्श नात् । निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिभगवद्वचनात् । 'तस्यहदेवाश्चनाभूत्याईशतेआत्माह्येषांसभवति'इतिश्रुतेः । तस्यब्रह्मविदोऽनैश्वर्यायदेवाश्चनदेवाअपिनईशतेनसमर्थाभवंतिकिमुतनिःसारायातु धानाइतिश्रुत्यर्थः । अत्रदकारस्थानेतकारंकृत्वागोतमइतिनिपात्यते । गोभिस्तमोममध्वस्तंजातमात्रस्यदेहतइतिपाठे देहतोमातुर्देहाज्जातमात्रस्यअकृततपसोपिममसूर्यतुल्यस्यगोभी रश्मिभिस्तमोंधकारंध्वस्तं अतोऽहंगावःअतमाःतमोविरोधिनोयस्यसइतिव्युत्पत्त्यागोतमोऽस्मि त्वयावाहितुंदुःस्पर्शोऽहमित्यर्थः ९४ । ९५ । विश्वेइति विश्वशब्देनअधिदैवंब्रह्मांडस्था

॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरम् ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीम् ९३ ॥ गौतमउवाच ॥ गोदमोदमतोऽधूमोऽदम स्तेसमदर्शनात् ॥ विद्धिमांगोतमंकृत्येयातुधानिनिबोधमाम् ९४ ॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्तेमयिनाममहामुने ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतर पद्मिनीम् ९५ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ विश्वेदेवाश्चमेमित्रंमित्रमस्मिगवांतथा ॥ विश्वामित्रमितिख्यातंयातुधानिनिबोधमाम् ९६ ॥ यातुधान्युवाच ॥ ना मनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरम् ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीम् ९७ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ जाजमद्यजजानेऽहंजिजाहीहजिजायिषि ॥ जमद ग्निरितिख्यातस्ततोमांविद्धिशोभने ९८ ॥ ॥ यातुधान्युवाच ॥ ॥ यथोदाहृतमेतत्तेमयिनाममहामुने ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीम् ९९ ॥ अरुंधत्युवाच ॥ धरान्धरित्रींवसुधांभर्तुस्तिष्ठाम्यनंतरम् ॥ मनोनुरुंधतीभर्तुरितिमांविद्ध्यरुंधतीम् १००

देवाउच्यंते । अध्यात्मंचपिंडस्थानींद्रियाणितान्युभयानिमित्रभूतानियस्यसविश्वामित्रः । 'विश्वस्यहवैमित्रंविश्वामित्रआस'इतिश्रुतेः । मित्रेचर्षावितिविश्वपदांतस्यदीर्घः गवामिंद्रि याणां ९६ । ९७ जाजमद्यइतिभूयोभूयोऽतिशयेनजमंतियुगपदनेकेषुयज्ञादिष्वनेकवारंपुनःपुनर्भक्षयंतिहवींषितेजाजमंतोदेवाः जमुभक्षणेयङ्लुकिशत्रंतस्यरूपं इज्यंतेदेवताअस्मि न्नितियजोऽग्निः तेषांजानआविर्भावस्तस्मिन्जिजायिषिजातोऽस्मि । जनेर्यङ्लुगंतात्सनिलुङ्यात्मनेपदेउत्तमपुरुषैकवचनं आर्षोऽडभावश्च इहलोकेअतोमांजिजाहिजानीहि अतोयो गात्मांजमदग्निरितिनामतोविद्धि । जाजमदित्यत्राद्यपदेप्रथमाक्षरलोपेद्वितीयस्याग्नित्वेजमदग्निरितिसिद्धं । जिजाहीत्यपिज्ञाधातोर्यङ्लुकिजादेशेमध्यमैकवचनं । ततोजाजमंतोऽग्नि श्चास्मिन्संतीतिजमदग्निमान् ततोमतुब्लोपेनजमदग्निरितिपदं एतेनापिस्वस्याधर्षणीयत्वमुक्तं जाजमद्यजजानाममृजामाऽऽहजिजायिषीतिपाठेजाजमद्यजेभ्योदेवाग्निभ्योजाताःसंपदोजाज मद्यजजास्ताश्चकृतकत्वात्नामनिश्चितं मृजाःमार्ज्यंतइतिमृजानश्वराइतिमामामाहउक्तवान्वेदः अतोऽहंताःजिजायिषिजितवानस्मि । अस्मिन्पक्षेअभ्यासतद्विकाराभावावार्षौ जित लोकोऽहंत्वयाजेतुमशक्यइतिभावः ९८ । ९९ धरानिति धरान्पर्वतान् धरित्रींभुवं वसून्देवान्धत्तेइतिव्युत्पत्त्यावसुधांदिवंचतिष्ठामिअधितिष्ठामि तत्रहेतुः भर्तुर्वसिष्ठस्यानंतरमव्यवधा नेनमनोऽनुरुंधतीत्यरुधोऽतिकठिनान्धरादीन्दधातीत्यरुंधतीतिदकारलोपेनमुमागमेनचसिद्धं । अनुरुंधतीत्यत्रनुकारलोपेनवेति १०१

१ वक्रेति गंडेतिनुमासहितस्यानुकरणं मामा अनलसंभवत्त्रमस्यास्तपादर्मिणास्वधनमप्रतिगृह्णतामृषीणांवधार्थंस्वजटामग्नौहुत्वाततोऽस्याउत्पादितत्वादितिज्ञेयं २।३ पशूनजीवान्रंजामिरंजया
मिमांममनामेत्यर्थः ४।५ श्वाधर्मःतत्सखायोमुनयःतेषांसखाशुनःसखसखःतं ६।७।८ भस्मभस्मतां ९।११०।११ कलापशःसंघशः १२।१३।१४ समयंशपथं अत्रशपथव्याजेननिषिद्धान्युच्यंते१५

॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरम् ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीम् १०१ ॥ गंडोवाच ॥ वक्रेकदेशेगंडेतिधातुमेतंप्रच
क्षते ॥ तेनोन्नतेनगंडेतिविद्धिमाऽनलसंभवे २ ॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषिताक्षरम् ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीम् ३
॥ पशुसखउवाच ॥ पशून्रंजामिदृष्ट्वाऽहंपशूनांचसदासखा ॥ गौणंपशुसखेत्येवंविद्धिमामग्निसंभवे ४ ॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तेदुःखव्याभाषि
ताक्षरम् ॥ नैतद्धारयितुंशक्यंगच्छावतरपद्मिनीम् ५ ॥ शुनःसखउवाच ॥ एभिरुक्तंयथानामनाहंवक्तुमिहोत्सहे ॥ शुनःसखसखायंमांयातुधान्युपधारय
६ ॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तेवाक्यंसंदिग्धयागिरा ॥ तस्मात्पुनरिदानींत्वंब्रूहियन्नामतेद्विज ७ ॥ शुनःसखउवाच ॥ सकृदुक्तंमयानामनगृहीतं
त्वयायदि ॥ तस्मात्त्रिदंडाभिहतागच्छभस्मेतिमाचिरम् ८ साब्रह्मदंडकल्पेनतेनमूर्ध्नि हतातदा ॥ कृत्यापपातमेदिन्यांभस्मसाचजगामह ९ शुनःसखाच
हत्वातांयातुधानींमहाबलाम् ॥ भुवित्रिदंडंविष्टभ्यशाद्वलेसमुपाविशत् ११० ततस्तेमुनयःसर्वेपुष्कराणिबिसानिच ॥ यथाकाममुपादायसमुत्तस्थुर्मुदान्विताः
११ श्रमेणमहताकृत्वातेबिसानिकलापशः ॥ तीरेनिक्षिप्यपद्मिन्यास्तर्पणंचक्रुरंभसा १२ अथोत्थायजलात्तस्मात्सर्वेतेसमुपागमन् ॥ नापश्यंश्चापितेतानिबि
सानिपुरुषर्षभाः १३ ॥ ऋषयऊचुः ॥ केनक्षुधापरीतानामस्माकंपापकर्मणा ॥ नृशंसेनापनीतानिबिसान्याहारकांक्षिणाम् १४ तेशंकमानास्त्वन्योन्यंप्र
प्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ॥ तऊचुःसमयंसर्वेकुर्मइत्यरिकर्शन १५ तउक्त्वाबाढमित्येवंसर्वएवतदासमम् ॥ क्षुधार्ताःसुपरिश्रांताःशपथायोपचक्रमुः १६ ॥ अत्रिरुवाच ॥
सगांस्पृशतुपादेनसूर्यंचप्रतिमेहतु ॥ अनध्यायेष्वधीयीतबिसस्तैन्यंकरोतियः १७ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ अनध्यायेपठेल्लोकेशुनःसपरिकर्षतु ॥ परिव्राट्कामवृ
त्तस्तुबिसस्तैन्यंकरोतियः १८ शरणागतंहंतुसवैस्वसुतांचोपजीवतु ॥ अर्थान्कांक्षतुकीनाशाद्बिसस्तैन्यंकरोतियः १९ ॥ कश्यपउवाच ॥ सर्वत्रसर्वंलपतुन्या
सलोपंकरोतुच ॥ कूटसाक्षित्वमभ्येतुबिसस्तैन्यंकरोतियः १२० वृथामांसाशनश्चास्तुवृथादानंकरोतुच ॥ यातुस्त्रियंदिवाचैवबिसस्तैन्यंकरोतियः २१
॥ भरद्वाजउवाच ॥ नृशंसस्त्यक्तधर्मास्तुस्त्रीषुज्ञातिषुगोषुच ॥ ब्राह्मणंचापिजयतांबिसस्तैन्यंकरोतियः २२ उपाध्यायमधःकृत्वाऋचोऽध्येतुयजूंषिच ॥
जुहोतुचसकक्षाग्नौबिसस्तैन्यंकरोतियः २३ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ पुरीषमुत्सृजत्वप्सुहंतुगांचैवदुह्यतु ॥ अनृतौमैथुनंयातुबिसस्तैन्यंकरोतियः २४ द्वेष्योभा
र्योपजीवीस्याद्दूरबंधुश्चवैरवान् ॥अन्योऽन्यस्यातिथिश्चास्तुबिसस्तैन्यंकरोतियः २५ १६ । १७ शुनःसारमेयान्परिकर्षतुक्रीडार्थंमृगयार्थंवा १८ स्वसुतांशुल्कग्रहणेन
कीनाशात्कर्षकात् १९ । १२० वृथायागादिनिमित्तंविना वृथानटनर्तकादौ ११ अयतांयुद्धेवादेवा २१ कक्षाग्नौतत्रहिहुतंभस्मीभावममाप्यहोतुर्दोषकरमित्याशयः २३ । २४ । २५

२६ उदपानप्लवेएककूपकजीवने २७ । २८ ब्रह्मकूटोवेदराशिस्तस्याशुचित्वंदोषःऋद्धिमतोगर्वोभवतु कर्षकश्चमत्सरीचास्तु २९ । १३० । ३१ ज्ञातीनां अनादरेषष्ठी ज्ञातीननादृत्येत्यर्थः
अभोग्यायोनिदूषिता ३२ । ३३ साधयित्वाअन्नंपक्त्वा विकर्मणाजारजातेनगर्भादिना ३४ । ३५ । ३६ । ३७ अयंमक्ष्यं यदुक्तंतन्नमिथ्येतिसंबंधः ३८ अंतर्हितानिअंतर्धानंप्रापितानि

॥ गौतमउवाच ॥ अधीत्यवेदांस्त्यजतुत्रीनग्नीनपविध्यतु ॥ विक्रीणातुतथासोमंबिसस्तैन्यंकरोतियः १२६ उदपानप्लवेग्रामेब्राह्मणोवृषलीपतिः ॥ तस्यसा
लोक्यतांयातुबिसस्तैन्यंकरोतियः २७ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ जीवतोवैगुरून्भृत्यान्भरंत्वस्यपरेजनाः ॥ अगतिर्बहुपुत्रःस्याद्बिसस्तैन्यंकरोतियः २८ अशु
चिर्ब्रह्मकूटोऽस्तुऋद्ध्याचैवाप्यहंकृतः ॥ कर्षकोमत्सरीचास्तुबिसस्तैन्यंकरोतियः २९ वर्षाचरोऽस्तुभृतकोराज्ञश्चास्तुपुरोहितः ॥ आयाज्यस्ययभवेदृत्विग्
बिसस्तैन्यंकरोतियः १३० ॥ अरुंधत्युवाच ॥ नित्यंपरिभवेच्छ्वश्रूंभर्तुर्भवतुदुर्मनाः ॥ एकास्वादुसमाश्नातुबिसस्तैन्यंकरोतिया ३१ ज्ञातीनांगृहम
ध्यस्थासक्तूनत्तुदिनक्षये ॥ अभोग्यावीरसूरस्तुबिसस्तैन्यंकरोतिया ३२ ॥ गंडोवाच ॥ अनृतंभाषतुसदाबंधुभिश्चविरुध्यतु ॥ ददातुकन्यांशुल्केन
बिसस्तैन्यंकरोतिया ३३ साधयित्वास्वयंप्राशेद्दास्येजीर्यतुचैवह ॥ विकर्मणाप्रमीयेतबिसस्तैन्यंकरोतिया ३४ ॥ पशुसखउवाच ॥ दासएवप्रजाये
तामप्रसूतिरकिंचनः ॥ दैवतेष्वनमस्कारोबिसस्तैन्यंकरोतियः ३५ ॥ शुनःसखउवाच ॥ अध्वर्यवेदुहितरंवाददातुच्छंदोगेवाचरितब्रह्मचर्ये ॥ आथर्व
णंवेदमधीत्यविप्रःस्नायीतवायोहरतेबिसानि ३६ ॥ ऋषयऊचुः ॥ इष्टमेतद्द्विजातीनांयोऽयंतेशपथःकृतः ॥ त्वयाकृतंबिसस्तैन्यंसर्वेषांनःशुनःसख ३७
॥ शुनःसखउवाच ॥ न्यस्तमद्यंनपश्यद्भिर्यदुक्तंकृतकर्मभिः ॥ सत्यमेतन्नमिथ्यैतद्बिसस्तैन्यंकृतंमया ३८ मयाह्यंतर्हितानीहबिसानीमानिपश्यत ॥ परी
क्षार्थंभगवतांकृतमेवंमयाऽनघाः ३९ रक्षणार्थंचसर्वेषांभवतामहमागतः ॥ यातुधानीह्यतिक्रूराकृत्यैषावोवधैषिणी १४० वृषादर्भिप्रयुक्तैषानिहतामेतपोधनाः ॥
दुष्टाहिंस्यादियंपापायुष्मान्प्रत्यग्निसंभवा ४१ तस्मादस्म्यागतोविप्रावासवंमांनिबोधत ॥ अलोभादक्षयालोकाःप्राप्तावैसार्वकामिकाः ४२ उत्तिष्ठध्वमितःक्षि
प्रंतानवाप्नुतवैद्विजाः ४३ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोमहर्षयःप्रीतास्तथेत्युक्त्वापुरंदरम् ॥ सहैवत्रिदशेंद्रेणसर्वेजग्मुस्त्रिविष्टपम् ४४ एवमेतेमहात्मानोभोगैर्बहुवि
धैरपि ॥ क्षुधापरमयायुक्ताश्छंद्यमानामहात्मभिः ४५ नैवलोभंतदाचक्रुस्ततःस्वर्गमवाप्नुवन् ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुनरोलोभंविवर्जयेत् ४६ एषधर्मःपरो
राजंस्तस्माल्लोभंविवर्जयेत् ४७ इदंनरःसुचरितंसमवायेषुकीर्तयन् ॥ अर्थभागीचभवतिनचदुर्गाण्यवाप्नुते ४८ प्रीयंतेपितरश्चास्यऋषयोदेवतास्तथा ॥
यशोधर्मार्थभागीचभवतिप्रेत्यमानवः १४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप०आनुशासनिकेप०दानधर्मेबिसस्तैन्योपाख्यानेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥९३॥
॥ भीष्मउवाच ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ यद्वृत्तंतीर्थयात्रायांशपथंप्रतितच्छृणु १ ३९ । १४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८
स्वधर्मनिष्ठःकुमतिग्रहपराङ्मुखोनिषिद्धवर्जितोमुख्यंपात्रमित्यध्यायतात्पर्यं ४९ ॥ इतिअ० नी० भारतभावदीपे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ अत्रशपथेनैवनिषिद्धार्थप्रकाशने १

पुष्करार्थइंद्रेणस्तैन्यंकृतं मुनिभिःशपथाःकृताइत्यर्थः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ बिसमृणालयोः कमलकुमुदवदवांतरभेदोज्ञेयः ह्रियंतंह्रियमाणं ८ आदत्तमात्तं ९ अधर्मंहतिच्छेदः १० । ११

पुष्करार्थंकृतंस्तैन्यंपुराभरतसत्तम ॥ राजर्षिभिर्महाराजतथैवचद्विजर्षिभिः २ ऋषयःसमेताःपश्चिमेवैप्रभासेसमागतामंत्रममंत्रयंत ॥ चरामसर्वांपृथिवींपुण्यतीर्थांतन्नःकामंहंतगच्छामसर्वे ३ शुक्रोऽगिराश्चैवकविश्वविद्वांस्तथाह्यगस्त्योनारदपर्वतौच ॥ भृगुर्वसिष्ठःकश्यपोगौतमश्चविश्वामित्रोजमदग्निश्चराजन् ४ ऋषिस्तथागालवोऽथाष्टकश्चभारद्वाजोऽरुंधतीवालखिल्याः ॥ शिबिर्दिलीपोनहुषोंबरीषोराजाययातिर्धुंधुमारोऽथपूरुः ५ जग्मुःपुरस्कृत्यमहानुभावंशतक्रतुंवृत्रहणंनरेंद्राः ॥ तीर्थानिसर्वाणिपरिभ्रमंतोमाघ्यांययुःकौशिकींपुण्यतीर्थाम् ६ सर्वेषुतीर्थेष्ववधूतपापाजग्मुस्ततोब्रह्मसरःसुपुण्यम् ॥ देवस्यतीर्थेजलमग्निकल्पाविगाह्यतेभुक्तबिसप्रसूनाः ७ केचिद्बिसान्यखनंस्तत्रराजन्नन्येमृणालान्यखनंस्तत्रविप्राः ॥ अथापश्यन्पुष्करंतेह्रियंतंह्रदादगस्त्येनसमुद्धृतंतत ८ तानाहसर्वानृषिमुख्यानगस्त्यःकेनादत्तंपुष्करंमेसुजातम् ॥ युष्मान्शंकेपुष्करंदीयतांमेनवैभवंतोहर्तुमर्हंतिपद्मम् ९ शृणोमिकालोहिंसतेधर्मवीर्यंसोयंप्राप्तोवर्ततेधर्मपीडा ॥ पुराऽधर्मोवर्ततेनेहयावत्तावद्गच्छामःसुरलोकंचिराय १० पुरावेदान्ब्राह्मणाग्राममध्येघुष्टस्वरान्वृषलान्श्रावयंति ॥ पुराराजाव्यवहारेणधर्मान्पश्यत्यहंपरलोकंव्रजामि ११ पुरावरान्प्रत्यवरान्गरीयसोयावन्नरानावमंस्यंतिसर्वे ॥ तमोत्तरंयावदिदंनवर्ततेतावद्व्रजामिपरलोकंचिराय १२ पुराप्रपश्यामिपरेणमर्त्यान्बलीयसादुर्बलान्भुज्यमानान् ॥ तस्माद्यास्यामिपरलोकंचिरायनह्युत्सहेद्रष्टुमिहजीवलोकम् १३ तमाहुरार्ताऋषयोमहर्षिंनतेवयंपुष्करंचोरयामः ॥ मिथ्याभिषंगोभवतानकार्यःशपामतीक्ष्णैःशपथैर्महर्षे १४ तेनिश्चितास्तत्रमहर्षयस्तुसंपश्यंतोधर्ममेतंनरेंद्राः ॥ ततोऽशपंतशपथान्पर्ययेणसहैवतेपार्थिवपुत्रपौत्रैः १५ ॥ भृगुरुवाच ॥ प्रत्याक्रोशेदिहाक्रुष्टस्ताडितःप्रतिताडयेत् ॥ खादेच्चपृष्ठमांसानियस्तेहरातिपुष्करम् १६ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ अस्वाध्यायपरोलोकेश्वानंचपरिकर्षतु ॥ पुरेचभिक्षुर्भवतुयस्तेहरतिपुष्करम् १७ ॥ कश्यपउवाच ॥ सर्वत्रसर्वंपणतुन्यासेलोभंकरोतुच ॥ कूटसाक्षित्वमभ्येतुयस्तेहरातिपुष्करम् १८ ॥ गौतमउवाच ॥ जीवत्वहंकृतोबुद्ध्याविषमेणासमेनसः ॥ कर्षकोमत्सरीचास्तुयस्तेहरतिपुष्करम् १९ ॥ अंगिराउवाच ॥ अशुचिर्ब्रह्मकूटोस्तुश्वानंचपरिकर्षतु ॥ ब्रह्महाऽनिकृतिश्चास्तुयस्तेहरतिपुष्करम् २० ॥ धुंधुमारउवाच ॥ अकृतज्ञस्तुमित्राणांशूद्रायांचप्रजायतु ॥ एकःसंपन्नमश्नातुयस्तेहरतिपुष्करम् २१ ॥ पूरुरुवाच ॥ चिकित्सायांप्रचरतुभार्ययाचैवपुष्यतु ॥ श्वशुरात्तस्यवृत्तिःस्याद्यस्तेहरतिपुष्करम् २२ ॥ दिलीपउवाच ॥ उदपानप्लवेग्रामेब्राह्मणोवृषलीपतिः ॥ तस्यलोकान्सव्रजतुयस्तेहरतिपुष्करम् २३ ॥ शुक्रउवाच ॥ वृथामांसंसमश्नातुदिवागच्छतुमैथुनं ॥ प्रेष्योभवतुराज्ञश्चयस्तेहरतिपुष्करं २४

प्रत्यवरान्मध्यमान् तमःअज्ञानं १२ । १३ । १४ । १५ पृष्ठमांसानिपृष्ठवाहानांहयवृषभोष्ट्रादीनांमांसानि १६ भिक्षुःसंन्यासी १७ पणतुक्रयविक्रयंकरोतु सर्वमपण्यमपि १८ विगतःसमभावोयस्मात्तेनासमेनकामक्रोधादिना १९ अनिकृतिःअकृतप्रायश्चित्तः २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५ । २६ । २७ अतिथिर्यतिः गृहसंस्थोगृहवासी कामवृत्तःयथेष्टचेष्टावान् २८।२९।३०। ३१ । ३२ भृतोवित्तेनक्रीतः भृतकोधान्यविक्रीतः वैश्यैःक्रीतःसन् अवर्षावृष्टिनिबंधंकरोतु ३३ । ३४

जमदग्निरुवाच ॥ अनध्यायेष्वधीयीतमित्रंश्राद्धेचभोजयेत् ॥ श्राद्धेशूद्रस्यचाश्नीयाद्यस्तेहरतिपुष्करम् २५ ॥ शिबिरुवाच ॥ अनाहिताग्निर्म्रियतांयज्ञेविघ्नंकरोतुच ॥ तपस्विभिर्विरुध्येच्चयस्तेहरतिपुष्करम् २६ ॥ ययातिरुवाच ॥ अनृतौचव्रतीचैवभार्यायांसप्रजायतु ॥ निराकरोतुवेदांश्चयस्तेहरतिपुष्करम् २७ ॥ नहुषउवाच ॥ अतिथिर्गृहसंस्थोऽस्तुकामवृत्तस्तुदीक्षितः ॥ विद्यांप्रयच्छतुभृतोयस्तेहरतिपुष्करम् २८ ॥ अंबरीषउवाच ॥ नृशंसस्त्यक्तधर्मोस्तुस्त्रीषुज्ञातिषुगोषुच ॥ निहंतुब्राह्मणंचापियस्तेहरतिपुष्करम् २९ ॥ नारदउवाच ॥ गृहज्ञानीबहिःशास्त्रंपठतांविस्वरंपदम् ॥ गरीयसोऽवजानातुयस्तेहरतिपुष्करम् ३० ॥ नाभागउवाच ॥ अनृतंभाषतुसदासद्भिश्चैवविरुध्यतु ॥ शुल्केनतुददत्कन्यांयस्तेहरतिपुष्करम् ३१ ॥ कविरुवाच ॥ पद्भ्यांसगांताडयतुसूर्यंचप्रतिमेहतु ॥ शरणागतंसंत्यजतुयस्तेहरतिपुष्करम् ३२ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ करोतुभृतकोऽवर्षांराज्ञश्चास्तुपुरोहितः ॥ ऋत्विगस्तुह्ययाज्यस्ययस्तेहरतिपुष्करम् ३३ ॥ पर्वतउवाच ॥ ग्रामेचाधिकृतःसोऽस्तुखरयानेनगच्छतु ॥ शुनःकर्षतुवृत्त्यर्थेयस्तेहरतिपुष्करम् ३४ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ सर्वपापसमादानंनृशंसेचानृतेचयत् ॥ तत्तस्यास्तुसदापापंयस्तेहरतिपुष्करम् ३५ ॥ अष्टकउवाच ॥ सराजास्त्वकृतप्रज्ञःकामवृत्तश्चपापकृत् ॥ अधर्मेणाभिशास्तूर्वींयस्तेहरतिपुष्करम् ३६ ॥ गालवउवाच ॥ पापिष्ठेभ्योह्यनर्घार्हःसनरोऽस्तुस्वपापकृत् ॥ दत्वादानंकीर्तयतुयस्तेहरतिपुष्करम् ॥ ३७ अरुंधत्युवाच ॥ श्वश्र्वाऽपवादंवदतुभर्तुर्भवतुदुर्मनाः ॥ एकास्वादुसमश्नातुयातेहरतिपुष्करम् ३८ ॥ वालखिल्याऊचुः ॥ एकपादेनवृत्त्यर्थंग्रामद्वारेसतिष्ठतु ॥ धर्मज्ञस्त्यक्तधर्माऽस्तुयस्तेहरतिपुष्करम् ३९ ॥ शुनःसखउवाच ॥ अग्निहोत्रमनादृत्यससुखंस्वपतुद्विजः ॥ परिव्राट्कामवृत्तोऽस्तुयस्तेहरतिपुष्करम् ४० ॥ सुरभ्युवाच ॥ बाल्वजेननिदानेनकांस्यंभवतुदोहनम् ॥ दुह्येतपरवत्सेनयातेहरतिपुष्करम् ४१ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततस्तुतैःशपथैःशप्यमानैर्नानाविधैर्बहुभिःकौरवेंद्र ॥ सहस्राक्षोदेवराट्संप्रहृष्टःसमीक्ष्यतंकोपनंविप्रमुख्यम् ४२ अथाब्रवीन्मघवाप्रत्ययंस्वंसमाभाष्यतमृषिंजातरोषम् ॥ ब्रह्मर्षिदेवर्षिनृपर्षिमध्येयंतंनिबोधेहममाद्यराजन् ४३ ॥ शक्रउवाच ॥ अध्वर्यवेदुहितरंददातुछंदोगेवाचरितब्रह्मचर्ये ॥ अथर्वणंवेदमधीत्यविप्रःस्नायीतयःपुष्करमाददाति ४४ सर्वान्वेदानधीयीतपुण्यशीलोऽस्तुधार्मिकः ॥ ब्रह्मणःसदनंयातुयस्तेहरतिपुष्करम् ४५ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ आशीर्वादस्त्वयाप्रोक्तःशपथोबलसूदन ॥ दीयतांपुष्करंमह्यमेषधर्मःसनातनः ४६ इंद्रउवाच ॥ नमयाभगवन्लोभाद्धृतंपुष्करमद्यवै ॥ धर्मांस्तुश्रोतुकामेनत्वतंनक्रोद्धुमर्हसि ४७ धर्मश्रुतिसमुत्कर्षोधर्मसेतुरनामयः ॥ आर्षोवैशाश्वतोनित्यमव्ययोऽयंमयाश्रुतः ४८

३५।३६ पापिष्ठाएवअनर्घार्हाःअपूज्याः अयंतुततोऽप्यपूज्योऽस्तु यतःस्वपापकृत्स्वेषुज्ञातिषुपापकृद्दराग्निदानादिनावधकृत् ३७ श्वश्र्वाअपवादमितिच्छेदः ३८।३९।४० बालजेननृकेशजेन बल्वजेनेतिपाठेबल्वजःबगईसंज्ञकस्तृणविशेषस्तज्जेन निदानंदोहनकालेगवांपादबंधनीरज्जुस्तेन ४१।४२ प्रत्ययमभिप्रायं ४३।४४।४५।४६।४७ धर्मश्रुतीनांसम्यगुत्कर्षः धर्मएवसेतुस्तरणोपायः ४८

 ४८।५०।५१।५२।५३।५४॥इतिअ० नी०भा०चतुर्नवतितमोऽध्यायः॥९४॥ यदिदमिति १ पुण्यके पुण्ये गीर्वाणव्रतोत्सवेषु२।३।४।५।६।७।८ ज्येष्ठामूले दक्षिणावर्ते भ्रममाणेमघवकेज्येष्ठानांसमसूत्रेपतितं
तदिदंगृह्यतांविद्वन्पुष्करंद्विजसत्तम ॥ अतिक्रमंमेभगवनक्षंतुमर्हस्यऽनिंदित ४९ इत्युक्तःसमहेंद्रेणतपस्वीकोपनोभृशम् ॥ जग्राहपुष्करंधीमान्प्रसन्नश्चाभव
॥१०६॥ न्मुनिः ५० प्रययुस्तेततोभूयस्तीर्थानिवनगोचराः ॥ पुण्येपुतीर्थेषुतथागात्राण्याप्लावयंतते ५१ आख्यानंयइदंयुक्तःपठेत्पर्वणिपर्वणि ॥ नमूर्खंजनये
त्पुत्रंनभवेच्चनिराकृतिः ५२ नतमापत्स्पृशेत्काचिद्विज्वरोनजरावहः ॥ विरजाःश्रेयसायुक्तःप्रेत्यस्वर्गमवाप्नुयात् ५३ यश्चशास्त्रमधीयीतऋषिभिःपरिपालि ॥९५॥
तम् ॥सगच्छेद्ब्रह्मणोलोकमव्ययंचनरोत्तम ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन पर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेशपथविधिर्नामचतुर्नवतितमोऽध्यायः॥९४॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यदिदंश्राद्धकृत्येषुदीयतेभरतर्षभ ॥ छत्रंचोपानहौचैवकेनैतत्संप्रवर्तितम् १ कथंचैतत्समुत्पन्नंकिमर्थंचैवदीयते ॥ नकेवलंश्राद्धकृत्ये
पुण्यकेष्वपिदीयते २ बहुष्वपिनिमित्तेषुपुण्यमाश्रित्यदीयते ॥ एतद्विस्तरतोब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुराजन्नवहितश्छत्रो
पानहविस्तरम् ॥ यथैतत्प्रथितंलोकेयथाचैतत्प्रवर्तितम् ४ यथाचाक्षय्यतांप्राप्तंपुण्यतांचयथागतम् ॥ सर्वमेतदशेषेणप्रवक्ष्यामिनराधिप ५ जमदग्नेश्च
संवादंसूर्यस्यचमहात्मनः ॥ पुरासभगवान्साक्षाद्धनुषाक्रीडयत्प्रभो ६ संधायसंधायशरांश्चिक्षेपाकिलभार्गवः ॥ तान्क्षिप्तान्रेणुकासर्वांस्तस्येषून्दीप्ततेजसः
७ आनीयसातदातस्मैप्रादादसकृदच्युत ॥ अथतेनसशब्देनज्यायाश्चैवशरस्यच ८ प्रहृष्टःसंप्रचिक्षेपसाचप्रत्याजहारतान् ॥ ततोमध्याह्नमारूढेज्येष्ठा
मूलेदिवाकरे ९ ससायकान्द्विजोमुक्त्वारेणुकामिदमब्रवीत् ॥ गच्छानयविशालाक्षिशरानेतान्धनुश्च्युतान् १० यावदेतान्पुनःसुभ्रुक्षिपामीतिजनाधिप ॥
सागच्छंत्यंतराच्छायांवृक्षमाश्रित्यभामिनी ११ तस्थौतस्याहिसंतप्तंशिरःपादौतथैवच ॥ स्थितासातुमुहूर्तंवैभर्तुःशापभयाच्छुभा १२ ययावानयितुंभूयः
सायकानसितेक्षणा ॥ प्रत्याजगामचशरांस्तानादाययशस्विनी १३ साविखिन्नासुचार्वंगीपद्भ्यांदुःखंनियच्छती ॥ उपाऽऽजगामभर्तारंभयाद्भर्तुःप्रवेपती ॥
१४ सतामृषिस्तदाक्रुद्धोवाक्यमाहशुभाननाम् ॥ रेणुकेकिंचिरेणत्वमागतेतिपुनःपुनः १५ ॥ रेणुकोवाच ॥ शिरस्तावत्प्रदीप्तंमेपादौचैवतपोधन ॥ सूर्य
तेजोनिरुद्धाऽहंवृक्षच्छायांसमाश्रिता १६ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मंश्चिरायैतत्कृतंमया ॥ एतच्छ्रुत्वाममविभोमाक्रुधस्त्वंतपोधन १७ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ अ
द्यैनंदीप्तकिरणंरेणुकेतवदुःखदं॥शरैर्निपातयिष्यामिसूर्यमस्त्राग्नितेजसा१८ ॥ भीष्मउवाच॥सविस्फार्यधनुर्दिव्यंगृहीत्वाचशरान्बहून् ॥अतिष्ठत्सूर्यमभितोयतो
यातिततोमुखः१९अथतंप्रेक्ष्यसन्नद्धंसूर्योऽभ्येत्यतथाब्रवीत् ॥ द्विजरूपेणकौंतेयकिंतेसूर्योऽपराध्यते२०आदत्तेरश्मिभिःसूर्योदिवितिष्ठंस्ततस्ततः॥रसंहृतंवै ॥१०६॥
वर्षासुप्रवर्षतिदिवाकरः २१ रोहिणीनक्षत्रंतदेवज्येष्ठानांमूलं यथाश्रुतार्थग्रहणंतुनज्येष्ठामूलस्थेऽर्केहेमंतेशिरःपाददाहस्यानवसरात्९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ एवमिति १ । २ । ३
ततोऽन्नंजायतेविप्रमनुष्याणांसुखावहम् ॥ अन्नंप्राणाइतियथावेदेषुपरिपठ्यते २२ अथाभ्रेषुनिगूढश्चरश्मिभिःपरिवारितः ॥ सप्तद्वीपानिमान्ब्रह्मन्वर्षेणाभिप्र
वर्षति २३ ततस्तदौषधीनांचवीरुधांपुष्पपत्रजम् ॥ सर्ववर्षाभिनिर्वृत्तमन्नंसंभवतिप्रभो २४ जातकर्माणिसर्वाणिव्रतोपनयनानिच ॥ गोदानानिविवाहाश्चतथा
यज्ञसमृद्धयः २५ शास्त्राणिदानानितथासंयोगवित्तसंचयाः ॥ अन्नतःसंप्रवर्तंतेयथात्वंवेत्थभार्गव २६ रमणीयानियावंतियावदारंभिकाणिच ॥ सर्वमन्नात्प्रभव
तिविदितंकीर्तयामिते २७ सर्वंहिवेत्थविप्रत्वंयदेतत्कीर्तितंमया ॥ प्रसादयेत्वांविप्रर्षेकिंतेसूर्यंनिपात्यवै २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअ० आनु० दानधर्मेछत्रोपान
होत्पत्तिर्नामपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवंप्रयाचतितदाभास्करेमुनिसत्तमः ॥ जमदग्निर्महातेजाःकिंकार्यंप्रत्यपद्यत १ ॥भीष्मउवाच ॥
सतथायाचमानस्यमुनिरग्निसमप्रभः ॥ जमदग्निःशमंनैवजगामकुरुनंदन २ ततःसूर्योमधुरयावाचातमिदमब्रवीत् ॥ कृतांजलिर्विप्ररूपीप्रणम्यैनंविशांपते ३
चलंनिमित्तंविप्रर्षेसदासूर्यस्यगच्छतः ॥ कथंचलंभेत्स्यासित्वंसदायांतंदिवाकरम् ४ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ स्थिरंचापिचलंचापिजानेत्वांज्ञानचक्षुषा ॥ अवश्यं
विनयाधानंकार्यमद्यमयातव ५ मध्याह्नेवैनिमेषार्धंतिष्ठसित्वंदिवाकर ॥ तत्रभेत्स्यामिसूर्यत्वांनमेऽत्रास्तिविचारणा ६ ॥ सूर्यउवाच ॥ असंशयंमांविप्रर्षेभे
त्स्यसेधन्विनांवर ॥ अपकारिणंमांविद्धिभगवन्शरणागतम् ७ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःप्रहस्यभगवान्जमदग्निरुवाचतम् ॥ नभीःसूर्यत्वयाकार्याप्रणिपातगतो
ह्यसि ८ ब्राह्मणेष्वार्जवंयच्चस्थैर्यंचधरणीतले ॥ सौम्यतांचैवसोमस्यगांभीर्यंवरुणस्यच ९ दीप्तिमग्नेःप्रभांमेरोःप्रतापंतपनस्यच ॥ एतान्यतिक्रमेद्योवैसहन्या
च्छरणागतम् १० भवेत्सगुरुतल्पीचब्रह्महाचसवैभवेत् ॥ सुरापानंसकुर्याच्चयोहन्याच्छरणागतम् ११ एतस्यत्वपनीतस्यसमाधिंताताचिंतय ॥ यथासुखगमः
पंथाभवेत्त्वद्रश्मिभावितः १२ ॥ भीष्मउवाच ॥ एतावदुक्त्वासतदातूष्णीमासीद्भृगूत्तमः ॥ अथसूर्योऽददत्तस्मैछत्रोपानहमाशुवै १३ ॥ सूर्यउवाच ॥ महर्षे
शिरसस्त्राणंछत्रंमद्रश्मिवारणम् ॥ प्रतिगृह्णीष्वपद्भ्यांचत्राणार्थंचर्मपादुके १४ अद्यप्रभृतिचैवेहलोकेसंप्रचरिष्यति ॥ पुण्यकेषुचसर्वेषुपरमक्षय्यमेवच १५ ॥
भीष्मउवाच ॥ छत्रोपानहमेतत्तुसूर्येणैतत्प्रवर्तितम् ॥ पुण्यमेतदभिख्यातंत्रिषुलोकेषुभारत १६ तस्मात्प्रयच्छविप्रेषुच्छत्रोपानहमुत्तमम् ॥ धर्मस्तेषुमहा
३१ न्भावीनमेऽत्रास्तिविचारणा १७ छत्रंहिभरतश्रेष्ठयःप्रदद्याद्द्विजातये ॥ शुभ्रंशतशलाकंवैसप्रेत्यसुखमेधते १८ सशक्रलोकेवसतिपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ अ
प्सरोभिश्चसततंदेवैश्चभरतर्षभ १९ दह्यमानायविप्राययःप्रयच्छत्युपानहौ ॥ स्नातकायमहाबाहोसंशितायद्विजातये २० सोऽपिलोकानवाप्नोतिदैवतैरभिपूजि
तान् ॥ गोलोकेसमुदायुक्तोवसतिप्रेत्यभारत २१ ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

२१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ गार्हस्थ्यंगृहस्थयोग्यं १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ बलिकर्मवैश्वदेवःतत्रप्रागग्रमेवग्राह्यं ७ । ८ । ९

एतत्तेभरतश्रेष्ठमयाकार्त्स्न्येनकीर्तितम् ॥ छत्रोपानहदानस्यफलंभरतसत्तम २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेछत्रोपानहदा
नप्रशंसानामषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ध ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ गार्हस्थ्यंधर्ममखिलंप्रब्रूहिभरतर्षभ ॥ ऋद्धिमाप्नोतिकिंकृत्वामनुष्यइहपार्थिव १
॥ भीष्मउवाच ॥ अत्रतेवर्तयिष्यामिपुरावृत्तंजनाधिप ॥ वासुदेवस्यसंवादंपृथिव्याश्चैवभारत २ संस्तुत्यपृथिवींदेवींवासुदेवःप्रतापवान् ॥ पप्रच्छभरतश्रेष्ठ
मांत्वंयत्पृच्छसेऽद्यवै ३ ॥ वासुदेवउवाच ॥ गार्हस्थ्यंधर्ममाश्रित्यमयावामाद्विधेनवा ॥ किमवश्यंधरेकार्यंकिंवाकृत्वाकृतंभवेत् ४ ॥ पृथिव्युवाच ॥ ऋषयः
पितरोदेवामनुष्याश्चैवमाधव ॥ इज्याश्चैवार्चनीयाश्चयथाचैवनिबोधमे ५ सदायज्ञेनदेवाश्चसदाऽऽतिथ्येनमानुषाः ॥ छंदतश्चयथानित्यमर्हान्भुंजीतानि
त्यशः ६ तेनह्यृषिगणाःप्रीताभवंतिमधुसूदन ॥ नित्यमग्निंपरिचरेदभुक्त्वाबलिकर्मच ७ कुर्यात्तथैवदेवावैप्रीयंतेमधुसूदन ॥ कुर्यादहरहःश्राद्धमन्नाद्येनोदकेनच
८ पयोमूलफलैर्वापिपितॄणांप्रीतिमाहरन् ॥ सिद्धान्नाद्वैश्वदेवंवैकुर्यादग्नौयथाविधि ९ आग्नीषोमंवैश्वदेवंधान्वंतर्यमनंतरम् ॥ प्रजानांपतयेचैवपृथग्घोमोवि
धीयते १० तथैवचानुपूर्वेणबलिकर्मप्रयोजयेत् ॥ दक्षिणायांयमायेतिप्रतीच्यांवरुणायच ११ सोमायचाप्युदीच्यांवैवास्तुमध्येप्रजापतेः ॥ धन्वंतरेःप्रागु
दीच्यांप्राच्यांशक्रायमाधव १२ मनुष्येभ्यइतिप्राहुर्बलिंद्वारिगृहस्यवै ॥ मरुद्भ्योदैवतेभ्यश्चबलिमंतर्गृहेहरेत् १३ तथैवविश्वेदेवेभ्योबलिमाकाशतोहरेत् ॥
निशाचरेभ्योभूतेभ्योबलिंनक्तंतथाहरेत् १४ एवंकृत्वाबलिंसम्यग्दद्याद्भिक्षांद्विजायवै ॥ अलाभेब्राह्मणस्याग्नावग्रमुद्धृत्यनिक्षिपेत् १५ यदाश्राद्धंपितृभ्योऽपि
दातुमिच्छेतमानवः ॥ तदापश्चात्प्रकुर्वीतनिवृत्तेश्राद्धकर्मणि १६ पितॄन्संतर्पयित्वातुबलिंकुर्याद्विधानतः ॥ वैश्वदेवंततःकुर्यात्पश्चाद्ब्राह्मणवाचनम् १७ ततो
ऽन्नेनविशेषेणभोजयेदतिथीनपि ॥ अर्चापूर्वंमहाराजततःप्रीणातिमानवान् १८ अनित्यंहिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ आचार्यस्यपितुश्चैवसख्युरा
प्तस्यचातिथेः १९ इदमस्तिगृहेमह्यमितिनित्यंनिवेदयेत् ॥ तेयद्वदेयुस्तत्कुर्यादितिधर्मोविधीयते २० गृहस्थःपुरुषःकृष्णशिष्टाशीचसदाभवेत् ॥ राजर्त्विजं
स्नातकंचगुरुंश्वशुरमेवच २१ अर्चयेन्मधुपर्केणपरिसंवत्सरोषितान् ॥ श्वभ्यश्चश्वपचेभ्यश्चवयोभ्यश्चावपेद्भुवि २२ वैश्वदेवंहिनामैतत्सायंप्रातर्विधीयते ॥ एतां
स्तुधर्मान्गार्हस्थ्यान्यःकुर्यादनसूयकः ॥ सइहर्षिवरान्प्राप्यप्रेत्यलोकेमहीयते २३ ॥ भीष्मउवाच ॥ इतिभूमेर्वचःश्रुत्वावासुदेवःप्रतापवान् ॥ तथाचकारस
ततंत्वमप्येवंसदाऽऽचर २४ एतद्गृहस्थधर्मंत्वंचेष्टमानोजनाधिप ॥ इहलोकेयशःप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्स्यसि २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआ
नुशास०दानधर्मेबलिदानविधिर्नामसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ध ॥ १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८
१९ । २० । । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इति अनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥

आलोकेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ स्तामभवर्ता ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ तपःवर्णी श्रमधर्मः धर्मोदयादिः वीरुधोलताः ओषध्योव्रीह्यादयः १६ । १७ । १८

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आलोकदानंनामैतत्कीदृशंभरतर्षभ ॥ कथमेतत्समुत्पन्नंफलंवातद्ब्रवीहिमे १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्
मनोःप्रजापतेर्वादंसुवर्णस्यचभारत २ तपस्वीकश्चिदभवत्सुवर्णोनामभारत ॥ वर्णतोहेमवर्णःससुवर्णइतिपप्रथे ३ कुलशीलगुणोपेतःस्वाध्यायेचपरंगतः ॥
बहून्सुवंशप्रभवान्समतीतःस्वकैर्गुणैः ४ सकदाचिन्मनुंविप्रोददर्शोपससर्पच ॥ कुशलप्रश्नमन्योन्यंतौचोभौतत्रचक्रतुः ५ ततस्तौसत्यसंकल्पौमेरौकांचन
पर्वते ॥ रमणीयेशिलापृष्ठेसहितौसंन्यषीदताम् ६ तत्रतौकथयंतौस्तांकथानानाविधाऽश्रयाः ॥ ब्रह्मर्षिदेवदैत्यानांपुराणानांमहात्मनाम् ७ सुवर्णस्त्वब्रवी
द्वाक्यंमनुंस्वायंभुवंप्रति ॥ हितार्थंसर्वभूतानांप्रश्नंमेवक्तुमर्हसि ८ सुमनोभिर्यदिज्यंतेदैवतानिप्रजेश्वर ॥ किमेतत्कथमुत्पन्नंफलंयोगंचशंसमे ९ ॥ मनुरुवाच ॥
अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ शुक्रस्यचबलेश्चैवसंवादंवैमहात्मनोः १० बलेर्वैरोचनस्येहत्रैलोक्यमनुशासतः ॥ समीपमाजगामाशुशुक्रोभृगुकुलो
द्वहः ११ तमर्घ्यादिभिरभ्यर्च्यभार्गवंसोऽसुराधिपः ॥ निषसादासनेपश्चाद्विधिवद्भूरिदक्षिणः १२ कथेयमभवत्तत्रत्वयायापरिकीर्तिता ॥ सुमनोधूपदीपानांसं
प्रदानेफलंप्रति १३ ततःपप्रच्छदैत्येंद्रःकवींद्रंप्रश्नमुत्तमम् १४ ॥ बलिरुवाच ॥ सुमनोधूपदीपानांकिंफलंब्रह्मवित्तम ॥ प्रदानस्यद्विजश्रेष्ठतद्भवान्वक्तुमर्हति
१५ ॥ शुक्रउवाच ॥ तपःपूर्वंसमुत्पन्नंधर्मस्तस्मादनंतरम् ॥ एतस्मिन्नंतरेचैववीरुदोषध्यएवच १६ सोमस्यात्माचबहुधासंभूतःपृथिवीतले ॥ अमृतंच
विषंचैवयेचान्येतुल्यजातयः १७ अमृतंमनसःप्रीतिंसद्यस्तुष्टिंददातिच ॥ मनोग्लपयतेतीव्रंविषंगंधेनसर्वशः १८ अमृतंमंगलंविद्धिमहद्विषममंगलम् ॥
ओषध्योह्यमृतंसर्वांविषंतेजोऽग्निसंभवम् १९ मनोह्लादयतेयस्माच्छ्रियंचापिदधातिच ॥ तस्मात्सुमनसःप्रोक्तानरैःसुकृतकर्मभिः २० देवताभ्यःसुमनसोयो
ददातिनरःशुचिः ॥ तस्यतुष्यंतिवैदेवास्तुष्टाःपुष्टिंददत्यपि २१ यंयमुद्दिश्यदीयेरन्देवंसुमनसःप्रभो ॥ मंगलार्थंसतेनास्यप्रीतोभवतिदैत्यप २२ ज्ञेयास्तू
ग्राश्चसौम्याश्चतेजस्विन्यश्चताःपृथक् ॥ ओषध्योबहुवीर्याहिबहुरूपास्तथैवच २३ यज्ञियानांचवृक्षाणामयज्ञीयान्निबोधमे ॥ आसुराणिचमाल्यानिदैवते
भ्योहितानिच २४ रक्षसामुरगाणांचयक्षाणांचतथाप्रियाः ॥ मनुष्याणांपितॄणांचकांतायास्त्वनुपूर्वशः २५ वन्याग्राम्याश्चेहतथाकृष्टोप्ताःपर्वताश्रयाः ॥
अकंटकाःकंटकिनोगंधरूपरसान्विताः २६ द्विविधोहिस्मृतोगंधइष्टोऽनिष्टश्चपुष्पजः ॥ इष्टगंधानिदेवानांपुष्पाणीतिविभावय २७ अकंटकानांवृक्षाणांश्वेत
प्रायाश्चवर्णतः ॥ तेषांपुष्पाणिदेवानामिष्टानिसततंप्रभो २८ जलजानिचमाल्यानिपद्मादीनिचयानिवै ॥ गंधर्वनागयक्षेभ्यस्तानिदद्याद्विचक्षणः २९ ओ
षध्योरक्तपुष्पाश्चकटुकाःकंटकान्विताः ॥ शत्रूणामभिचारार्थमाथर्वेषुनिदर्शिताः ३० १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ निर्यासाःगुग्गुलुप्रभृतयः सारिणःकाष्ठाग्निसंयोगान्निःसरंतः कृत्रिमाःअष्टगंधादयः ३९ । ४० । ४१ फाणिताश्चते आसवेनतीव्रगंधेनसंयुक्ताःदे वदारुप्रभृतयस्तैः पाठांतरेफालिताविकसितामल्लिकादयस्तासांरसैर्मकरंदैःगंधरससंयुक्तैर्दारवैः ४२ सद्यस्तुष्टिकरोगंधइतिशेषः वैहारिकाविहारमात्रोपयुक्ताः ४३ । ४४ । ४५ ज्योतिर्दीपादि

तीक्ष्णवीर्यास्तुभूतानांदुरालंभाःसकंटकाः ॥ रक्तभूयिष्ठवर्णाश्चकृष्णाश्चैवोपहारयेत् ३१ मनोहृदयनंदिन्योविशेषमधुराश्रयाः ॥ चारुरूपाःसुमनसोमानुषा णांस्मृताविभो ३२ नतुश्मशानसंभूतादेवतायतनोद्भवाः ॥ सन्नयेत्पुष्टियुक्तेषुविवाहेषुरहःसुच ३३ गिरिसानुरुहाःसौम्यादेवानामुपपादयेत् ॥ प्रोक्षिताभ्यु क्षिताःसौम्यायथायोग्यंयथास्मृति ३४ गंधेनदेवास्तुष्यंतिदर्शनाद्यक्षराक्षसाः ॥ नागाःसमुपभोगेनत्रिभिरेतैस्तुमानुषाः ३५ सद्यःप्रीणातिदेवान्वैतेप्रीता भावयंत्युत ॥ संकल्पसिद्धामर्त्यानामीप्सितैश्चमनोरमैः ३६ प्रीताःप्रीणंतिसततंमानितामानयंतिच ॥ अवज्ञातावधूताश्चनिर्दहंत्यधमान्नरान् ३७ अतऊ र्ध्वंप्रवक्ष्यामिधूपदानविधेःफलम् ॥ धूपांश्चविविधान्साधूनसाधूंश्चनिबोधमे ३८ निर्यासःसारिणश्चैवकृत्रिमाश्चैवतेत्रयः ॥ इष्टोऽनिष्टोभवेद्गंधस्तन्मेविस्तर शःशृणु ३९ निर्यासाःसल्लकीवर्ज्यादेवानांदयितास्तुते ॥ गुग्गुलुःप्रवरस्तेषांसर्वेषामितिनिश्चयः ४० अगुरुःसारिणांश्रेष्ठोयक्षराक्षसभोगिनाम् ॥ दैत्यानां सल्लकीयश्चकांक्षितोयश्चतद्विधः ४१ अथसर्जरसादीनांगंधैःपार्थिवदारवैः ॥ फाणितासवसंयुक्तैर्मनुष्याणांविधीयते ४२ देवदानवभूतानांसद्यस्तुष्टिकरः स्मृतः ॥ येऽन्येवैहारिकास्तत्रमानुषाणामितिस्मृताः ४३ यएवोक्ताःसुमनसांप्रदानेगुणहेतवः ॥ धूपेष्वपिपरिज्ञेयास्तएवप्रीतिवर्धनाः ४४ दीपदानेप्रव क्ष्यामिफलयोगमनुत्तमम् ॥ यथायेनयदाचैवप्रदेयायादृशाश्चते ४५ ज्योतिस्तेजःप्रकाशंवाऽप्यूर्ध्वगंचाऽपिवर्ण्यते ॥ प्रदानंतेजसांतस्मात्तेजोवर्धयतेनृणाम् ४६ अंधंतमस्तमिस्रंचदक्षिणायनमेवच ॥ उत्तरायणमेतस्माज्ज्योतिर्दानंप्रशस्यते ४७ यस्मादूर्ध्वगमेतत्तुतमसश्चैवभेषजम् ॥ तस्मादूर्ध्वगतेर्दाताभवेदत्रेतिनिश्चयः ४८ देवास्तेजस्विनोयस्मात्प्रभावंतःप्रकाशकाः ॥ तामसाराक्षसाश्चैवतस्माद्दीपःप्रदीयते ४९ आलोकदानाच्चक्षुष्मान्प्रभायुक्तोभवेन्नरः ॥ तान्दत्त्वानोपहिंसेतन हरेन्नोपनाशयेत् ५० दीपहर्ताभवेदंधस्तमोगतिरसुप्रभः ॥ दीपप्रदःस्वर्गलोकेदीपमालेवराजते ५१ हविषाप्रथमःकल्पोद्वितीयश्चौषधीरसैः ॥ वसामेदोस्थि निर्यासैर्नकार्यःपुष्टिमिच्छता ५२ गिरिप्रपातेगहनेचैत्यस्थानेचतुष्पथे ॥ दीपदानंभवेन्नित्यंयइच्छेद्भूतिमात्मनः ५३ कुलोद्योतोविशुद्धात्माप्रकाशत्वंचगच्छति ज्योतिषांचैवसालोक्यंदीपदातानरःसदा ५४ बलिकर्मसुवक्ष्यामिगुणान्कर्मफलोदयान् ॥ देवयक्षोरगनृणांभूतानामथरक्षसाम् ५५ येषांनाग्रभुजोविप्रादेवता तिथिबालकाः ॥ राक्षसानेवतान्विद्धिनिर्विशंकानमंगलान् ५६ तस्मादग्रंप्रयच्छेतदेवेभ्यःप्रतिपूजितम् ॥ शिरसाप्रयतश्चापिहरेद्बलिमतंद्रितः ५७

तेजःकांतिः प्रकाशःकीर्तिः ४६ तमिस्रमंधकारः अंधंतमोनामनरकरूपं तथादक्षिणायनमप्यंधंतमएव अतउत्तरायणेरात्रौतमोनाशकंज्योतिर्देयंनरकनिवृत्त्यर्थं ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ हविषाघृतेन ओषधीरसैःतिलसर्षपादिस्नेहैः वसामेदोस्थीनिप्राण्यवयवास्तेषांनिर्यासाःस्नेहाः वसादयःपृथग्वानिर्यासात् ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७

५८ । ५९ । ६० लाजोल्लापिकभूषिताःउल्लापिकउपरिलापनं ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥९९॥

गृह्णंतिदेवतानित्यमाशंसंतिसदागृहान् ॥ बाह्याश्चागंतवोयेऽन्येयक्षराक्षसपन्नगाः ५८ इतोदत्तेनजीवंतिदेवताःपितरस्तथा ॥ तेप्रीताःप्रीणयंत्येनमायुषायश साधनैः ५९ बलयःसहपुष्पैस्तुदेवानामुपहारयेत् ॥ दधिदुग्धमयाःपुण्याःसुगंधाःप्रियदर्शनाः ६० कार्यारुधिरमांसाढ्याबलयोयक्षरक्षसाम् ॥ सुरासवपुरस्का रालाजोल्लापिकभूषिताः ६१ नागानांदयितानित्यंपद्मोत्पलविमिश्रिताः ॥ तिलान्गुडसुसंपन्नान्भूतानामुपहारयेत् ६२ अग्रदाताग्रभोगीस्याद्बलवीर्यसम न्वितः ॥ तस्मादग्रंप्रयच्छेतदेवेभ्यःप्रतिपूजितम् ६३ ज्वलंत्यहरहोवेश्मयाश्चास्यगृहदेवताः ॥ ताःपूज्याभूतिकामेनप्रसृताग्रप्रदायिना ६४ इत्येतदसुरेंद्राय काव्यःप्रोवाचभार्गवः ॥ सुवर्णायमनुःप्राहसुवर्णोनारदायच ६५ नारदोऽपिमयिप्राहगुणानेतान्महाद्युते ॥ त्वमप्येतद्विदित्वेहसर्वमाचरपुत्रक ६६ ॥ इतिश्री महाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेसुवर्णमनुसंवादोनामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतंमेभरत श्रेष्ठपुष्पधूपप्रदायिनाम् ॥ फलंबलिविधानेचतद्भूयोवक्तुमर्हसि १ धूपप्रदानस्यफलंप्रदीपस्यतथैवच ॥ बलयश्चकिमर्थंवैक्षिप्यंतेगृहमेधिभिः २ ॥भीष्मउवाच॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ नहुषस्यचसंवादमगस्त्यस्यभृगोस्तथा ३ नहुषोहिमहाराजराजर्षिःसुमहातपाः ॥ देवराज्यमनुप्राप्तःसुकृतेनेहकर्मणा ४ तत्रापिप्रयतोराजन्नहुषस्त्रिदिवेवसन् ॥ मानुषीश्चैवदिव्याश्चकुर्वाणोविविधाःक्रियाः ५ मानुष्यस्तत्रसर्वाःस्मक्रियास्तस्यमहात्मनः ॥ प्रवृत्तास्त्रिदिवेराज न्दिव्याश्चैवसनातनाः ६ अग्निकार्याणिसमिधःकुशाःसुमनसस्तथा ॥ बलयश्चान्नलाजाभिर्धूपनंदीपकर्मच ७ सर्वंतस्यगृहेराज्ञःप्रावर्ततमहात्मनः ॥ जपयज्ञा न्मनोयज्ञांस्त्रिदिवेऽपिचकारसः ८ देवानभ्यर्चयच्चापिविधिवत्ससुरेश्वरः ॥ सर्वानेवयथान्यायंयथापूर्वमरिंदम ९ अथेंद्रोऽहमितिज्ञात्वाअहंकारंसमाविशत् ॥ सर्वाश्चैवक्रियास्तस्यपर्यहीयंतभूपतेः १० सऋषीन्वाहयामासवरदानमदान्वितः ॥ परिहीनक्रियश्चैवदुर्बलत्वमुपेयिवान् ११ तस्यवाहयतःकालोमुनिमुख्यां स्तपोधनान् ॥ अहंकाराभिभूतस्यसुमहानभ्यवर्तत १२ अथपर्यायशःसर्वान्वाहनायोपचक्रमे ॥ पर्यायश्चाप्यगस्त्यस्यसमपद्यतभारत १३ अथागत्यमहाते जाभृगुर्ब्रह्मविदांवरः ॥ अगस्त्यमाश्रमस्थंवैसमुपेत्येदमब्रवीत् १४ एवंवयमसत्कारं देवेंद्रस्यास्यदुर्मतेः ॥ नहुषस्यकिमर्थंवैमर्षयाममहामुने १५॥अगस्त्यउवाच॥ कथमेषमयाशक्यःशप्तुंयस्यमहामुने ॥ वरदेनवरोदत्तोभवतोविदितश्चसः १६ योमेदृष्टिपथंगच्छेत्समेवश्योभवेदिति ॥ इत्यनेनवरंदेवोयाचितोगच्छतादिवम् १७ एवंनदग्धःसमयाभवताचनसंशयः ॥ अन्येनाप्यृषिमुख्येननदग्धोनचपातितः १८

श्रुतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ लाजाभिः आर्द्रव्रीहित्वं ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ कथमिति ॥ १ । २

अमृतंचैवपानायदत्तमस्मैपुराविभो ॥ महात्मनातदर्थंचनास्माभिर्विनिपात्यते १९ प्रायच्छतवरंदेवःप्रजानांदुःखकारणम् ॥ द्विजेष्वधर्मयुक्तानिसकरोतिनरा
धमः २० तत्रयत्प्राप्तकालंनस्तद्ब्रूहिवदतांवर ॥ भवांश्चापियथाब्रूयात्तत्कर्ताऽस्मिनसंशयः २१ ॥ भृगुरुवाच ॥ ॥ पितामहनियोगेनभवंतंसोऽहमागतः ॥
प्रतिकर्तुंबलवतिनहुषेदैवमोहिते २२ अद्यहित्वांसुदुर्बुद्धीरथेयोक्ष्यतिदेवराट् ॥ अद्यैनमहमुद्वृत्तंकरिष्येऽनिंद्रमोजसा २३ अद्येंद्रंस्थापयिष्यामिपश्यतस्तेशत
क्रतुम् ॥ संचाल्यपापकर्माणमैंद्रात्स्थानात्सुदुर्मतिम् २४ अद्यचासौकुदेवेंद्रस्त्वांपदाधर्षयिष्यति ॥ दैवोपहतचित्तत्वादात्मनाशायमंदधीः २५ व्युत्क्रांतधर्मं
तमहंधर्षणामर्षितोभृशम् ॥ अहिर्भवस्वेतिरुषाशप्स्येपापंद्विजद्रुहम् २६ ततएनंसुदुर्बुद्धिंधिक्शब्दाभिहतत्विषम् ॥ धरण्यांपातयिष्यामिपश्यतस्तेमहामुने
२७ नहुषंपापकर्माणमैश्वर्यबलमोहितम् ॥ यथाचरोचतेतुभ्यंतथाकर्ताऽस्म्यहंमुने २८ एवमुक्तस्तुभृगुणामैत्रावरुणिरव्ययः ॥ अगस्त्यःपरमप्रीतोबभूवविग
तज्वरः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेअगस्त्यभृगुसंवादोनामनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
कथंवैसविपन्नश्चकथंवैपातितोभुवि ॥ कथंचानिंद्रतांप्राप्तस्तद्भवान्वक्तुमर्हति १ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ एवंतयोःसंवदतोःक्रियास्तस्यमहात्मनः ॥ सर्वाएव
प्रवर्ततेयादिव्यायाश्चमानुषीः २ तथैवदीपदानानिसर्वोपकरणानिवै ॥ बलिकर्मचयच्चान्यदुत्सकाश्चपृथग्विधाः ३ सर्वेतस्यसमुत्पन्नादेवेंद्रस्यमहात्मनः ॥ देव
लोकेनृलोकेचसदाचाराबुधाःस्मृताः ४ तेचेद्भवंतिराजेंद्रऋद्ध्यंतेगृहमेधिनः ॥ धूपप्रदानैर्दीपैश्चनमस्कारैस्तथैवच ५ यथासिद्धस्यचान्नस्यग्रहायाग्रंप्रदीयते ॥
बलयश्चगृहोद्देशेअतःप्रीयंतिदेवताः ६ यथाचगृहिणस्तोषोभवेद्वैबलिकर्मणि ॥ तथाशतगुणाप्रीतिर्देवतानांप्रजायते ७ एवंधूपप्रदानंचदीपदानंचसाधवः ॥
प्रयच्छंतिनमस्कारैर्युक्तमात्मगुणावहम् ८ स्नानेनाद्भिश्चयत्कर्मक्रियतेवैविपश्चिता ॥ नमस्कारप्रयुक्तेनतेनप्रीयंतिदेवताः ९ पितरश्चमहाभागाऋषयश्चतपो
धनाः ॥ गृह्याश्चदेवताःसर्वाःप्रीयंतेविधिनाऽर्चिताः १० इत्येतांबुद्धिमास्थायनहुषःसनरेश्वरः ॥ सुरेंद्रत्वंमहत्प्राप्यकृतवानेतदद्भुतम् ११ कस्यचित्त्वथकाल
स्यभाग्यक्षयउपस्थिते ॥ सर्वमेतदवज्ञायकृतवानिदमीदृशम् १२ ततःसपरिहीणोऽभूत्सुरेंद्रोबलदर्पतः ॥ धूपदीपोदकविधिंनयथावच्चकारह १३ ततोऽस्ययज्ञ
विषयोरक्षोभिःपर्यबध्यत ॥ अथागस्त्यमृषिश्रेष्ठंवाहनायाजुहावह १४ द्रुतंसरस्वतीकूलात्स्मयन्निवमहाबलः ॥ ततोभृगुर्महातेजामैत्रावरुणिमब्रवीत् १५ निमीलय
स्वनयनेजटांयावद्विशामिते ॥ स्थाणुभूतस्यतस्याथजटांप्राविशदच्युतः १६ भृगुःससुमहातेजाःपातनायनृपस्यच ॥ ततःसदेवराट्प्राप्तस्तमृषिंवाहनायवै १७ ॥१०१॥

वत्सकाःपुत्रादेर्वार्षिकोत्सवाः । 'वत्सःपुत्रादिकोत्सवे'इतिमेदिनी ३ । ४ । ५ ग्रहायअतिथये ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ पदाहतःपादेनहतवानसि २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१

ततोऽगस्त्यःसुरपतिंवाक्यमाहविशांपते ॥ योजयस्वेतिमांक्षिप्रंकंचदेशंवहामिते १८ यत्रवक्ष्यसितत्रत्वांनयिष्यामिसुराधिप ॥ इत्युक्तोनहुषस्तेनयोजयामास
तंमुनिम् १९ भृगुस्तस्यजटांतस्थोबभूवहृषितोभृशम् ॥ नचापिदर्शनंतस्यचकारसभृगुस्तदा २० वरदानप्रभावज्ञोनहुषस्यमहात्मनः ॥ नचुकोपतदाऽग
स्त्योयुक्तोऽपिनहुषेणवै २१ तंतुराजाप्रतोदेनचोदयामासभारत ॥ नचुकोपसधर्मात्माततःपादेनदेवराट् २२ अगस्त्यस्यतदाक्रुद्धोवामेनाभ्यहनच्छिरः ॥
तस्मिन्शिरस्यभिहतेसजटांतर्गतोभृगुः २३ शशापबलवत्क्रुद्धोनहुषंपापचेतसम् ॥ यस्मात्पदाहतःक्रोधाच्छिरसीमंमहामुनिम् २४ तस्मादाशुमहींगच्छ
सर्पोभूत्वासुदुर्मते ॥ इत्युक्तःसतदातेनसर्पोभूत्वापपातह २५ अदृष्टेनाथभृगुणाभूतलेभरतर्षभ ॥ भृगुंहियदिसोऽद्रक्ष्यन्नहुषःपृथिवीपते २६ नचशक्तोऽभविष्य
द्वैपातनेतस्यतेजसा ॥ सतुतैस्तैःप्रदानैश्चतपोभिर्नियमैस्तथा २७ पतितोऽपिमहाराजभूतलेस्मृतिमानभूत् ॥ प्रसादयामासभृगुंशापांतोमेभवेदिति २८
ततोऽगस्त्यःकृपाविष्टःप्रासादयततंभृगुम् ॥ शापांतार्थंमहाराजसचप्रादात्कृपान्वितः २९ ॥ भृगुरुवाच ॥ राजायुधिष्ठिरोनामभविष्यतिकुलोद्वहः ॥ सत्वांमो
क्षयिताशापादित्युक्त्वांऽतरधीयत ३० अगस्त्योपिमहातेजाःकृत्वाकार्यंशतक्रतोः ॥ स्वमाश्रमपदंप्रायात्पूज्यमानोद्विजातिभिः ३१ नहुषोऽपित्वयाराजंस्त
स्माच्छापात्समुद्धृतः ॥ जगामब्रह्मभवनंपश्यतस्तेजनाधिप ३२ तदासपातयित्वातंनहुषंभूतलेभृगुः ॥ जगामब्रह्मभवनंब्रह्मणेचन्यवेदयत् ३३ ततःशक्रंसमा
नाय्यदेवानाहपितामहः ॥ वरदानान्ममसुरानहुषोराज्यमाप्तवान् ३४ सचागस्त्येनक्रुद्धेनभ्रंशितोभूतलंगतः ॥ नचशक्यंविनाराज्ञासुरावर्तयितुंक्वचित् ३५
तस्मादयंपुनःशक्रोदेवराज्येऽभिषिच्यताम् ॥ एवंसंभाषमाणंतुदेवाःपार्थपितामहम् ३६ एवमस्त्वितिसंहृष्टाःप्रत्यूचुस्तंनराधिप ॥ सोऽभिषिक्तोभगवतादेव
राज्येचवासवः ३७ ब्रह्मणाराजशार्दूलयथापूर्वंव्यरोचत ॥ एवमेतत्पुरावृत्तंनहुषस्यव्यतिक्रमात् ३८ सचतैरेवसंसिद्धोनहुषःकर्मभिःपुनः ॥ तस्माद्दीपाःप्रदा
तव्याःसायंवैगृहमेधिभिः ३९ दिव्यंचक्षुरवाप्नोतिप्रेत्यदीपस्यदायकः ॥ पूर्णचंद्रप्रतीकाशादीपदाश्चभवंत्युत ४० यावदक्षिनिमेषाणिज्वलंतेतावतीःसमाः ॥
रूपवान्बलवांश्चापिनरोभवतिदीपदः ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि अगस्त्यभृगुसंवादोनामशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्राह्मणस्वानियेमंदाहरंतिभरतर्षभ ॥ नृशंसकारिणोमूढाःक्वतेगच्छंतिमानवाः १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरात
नम् ॥ चांडालस्यचसंवादंक्षत्रबंधोश्चभारत २ ॥ राजन्यउवाच ॥ वृद्धरूपोऽसिचांडालबालवच्चविचेष्टसे ॥ श्वखराणांरजःसेवीकस्मादुद्विजसेगवाम् ३

॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्राह्मणस्वानीति १ । २ रजःसेवीरजोगुंठितः ३

गोरजसागोपरागेण यथापुष्पस्यपरागोरजःकणस्तदांदोलनेपरितःप्रसर्पतिएवंप्रचलंत्याधेनोरूधसःसकाशात्प्रसरंत्यःक्षीरविप्रुषोऽत्रपरागपर्यायेणरजःपदेनोच्यंते। तथाचमेदिनी'रजःक्लीबंगुणांतरे ॥ आर्तवेचपरागेचरेणुमात्रेचदृश्यते'इति ध्वस्तंव्याप्तंशरीरमितिशेषः विप्रुण्मात्रेणापिब्रह्मस्वेनदेहस्निग्धत्वंमाभूदितिभावः ४ ह्रियतीनांगोग्रहेकेनचिद्राज्ञाह्रियमाणानांरजःक्षीरंकर्तृमार्गस्थवल्लीरूपंसोममुद्ध्वंसयामासनाशितवत् ५। ६ तत्रगोहर्तृणांपुरे ७ ताहतागावोविधुन्वतीःस्वस्वस्वामिवत्सवियोगार्त्याशरीरंकंपयंत्यःपरैःपीतेनस्वपयसातेषांपुत्रपौत्रान्दंपतीचजघ्नुः सद्यो

साधुभिर्गर्हितंकर्मचांडालस्यविधीयते॥ कस्माद्गोरजसाध्वस्तमपांकुंडेनिषिंचसि ४ ॥ चांडालउवाच ॥ ब्राह्मणस्यगवांराजन्ह्रियतीनांरजःपुरा ॥ सोममुद्ध्वंसयामासतंसोमंयेऽपिबन्द्विजाः ५ दीक्षितश्चसराजाऽपिक्षिप्रंनरकमाविशत् ॥ सहतैर्याजकैःसर्वैर्ब्रह्मस्वमुपजीव्यतत् ६ येऽपितत्रापिबन्क्षीरंघृतंदधिचमानवाः ॥ ब्राह्मणाःसहराजन्याःसर्वेनरकमाविशन् ७ जघ्नुस्ताःपयसापुत्रांस्तथापौत्रान्विधुन्वतीः ॥ पशूनवेक्षमाणाश्चसाधुवृत्तेनदंपती ८ अहंतत्रावसंराजन्ब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ तासांमेरजसाध्वस्तंभैक्षमासीन्नराधिप ९ चांडालोऽहंततोराजन्भुक्त्वातदभवंनृप ॥ ब्रह्मस्वहारीचनृपःसोऽप्रतिष्ठांगतिंययौ १० तस्माद्धरेन्नविप्रस्वंकदाचिदपिकिंचन ॥ ब्रह्मस्वंरजसाध्वस्तंभुक्त्वामांपश्ययादृशम् ११ तस्मात्सोमोऽप्यविक्रेयःपुरुषेणविपश्चिता ॥ विक्रयंत्विहसोमस्यगर्हयंतिमनीषिणः १२ येचैनंक्रीणतेतातयेचविक्रीणतेजनाः॥ तेतुवैवस्वतंप्राप्यरौरवंयांतिसर्वशः १३ सोमंतुरजसाध्वस्तंविक्रीणन्विधिपूर्वकम् ॥ श्रोत्रियोवार्धुषीभूत्वानचिरंसविनश्यति १४ नरकंत्रिंशतंप्राप्यस्वविष्ठामुपजीवति॥ श्वचर्यामभिमानंचसखिदारेचविप्लवम् १५ तुलयाधारयन्धर्मंमभिमान्यतिरिच्यते ॥ श्वानंवैपापिनंपश्यविवर्णंहरिणंकृशम् १६ अभिमानेनभूतानामिमांगतिमुपागतम् ॥ अहंवैविपुलेतातकुलेधनसमन्विते १७ अन्यस्मिन्जन्मनिविभोज्ञानविज्ञानपारगः ॥ अभवंतत्रजानानोह्येतान्दोषान्मदात्सदा १८ संरब्धएवभूतानांपृष्ठमांसमभक्षयम् ॥ सोऽहंतेनचवृत्तेनभोजनेनचतेनवै १९ इमामवस्थांसंप्राप्तःपश्यकालस्यपर्ययम् ॥ आदीप्तमिवचैलांतंभ्रमरैरिवचार्दितम् २० धावमानंसुसंरब्धंपश्यमांरजसाऽन्वितम् ॥ स्वाध्यायैस्तुमहत्पापंहरंतिगृहमेधिनः २१ दानैःपृथग्विधैश्चापियथाप्राहुर्मनीषिणः ॥ तथापापकृतंविप्रमाश्रमस्थंमहीपते २२ सर्वसंगविनिर्मुक्तंछंदांस्युत्तारयंत्युत ॥ अहंहिपापयोन्यांवैप्रसूतःक्षत्रियर्षभ ॥ निश्चयंनाधिगच्छामिकथंमुच्येयमित्युत २३ जातिस्मरत्वंचममकेनचित्पूर्वकर्मणा ॥ शुभेनयेनमोक्षंवैप्राप्तुमिच्छाम्यहंनृप २४ त्वमिमंसंप्रपन्नायसंशयंब्रूहिपृच्छते ॥ चांडालत्वात्कथमहंमुच्येयमितिसत्तम २५ ॥ राजन्यउवाच ॥ चांडालप्रतिजानीहियेनमोक्षमवाप्स्यसि ॥ ब्राह्मणार्थेत्यजन्प्राणान्गतिमिष्टामवाप्स्यसि २६

ऽप्यपायुषश्चक्रुः ८ तत्रदेशेकालेच ९। १० । ११ प्रसंगात्सोमविक्रयंनिंदति तस्मादिति १२ पूर्वंब्रह्मस्वलुब्धं १३ चिरंनविनश्यतीतिनअपितुचिरंनरकवासान्नश्यत्येव १४ श्वचर्यानीचसेवा १५ श्वचर्यादित्रयंतुलयाधारयंस्तुल्यंमन्वानोऽभिमानीधर्ममतिक्रम्यरिच्यतेऽतिरिक्तोभवति अभिमानीइतरद्वयापेक्षयाअत्यंतंपापीत्यर्थः १६ । १७ । १८ भूतानामुपरिसदासंरब्धएवकुपितएवेत्यन्वयः १९ भ्रमरैस्तीक्ष्णतुंडैरर्द्यमानमिवचैलांतवद्दह्यमानमिवक्लिश्यमानंमांपश्य २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

२७ । २८ रक्ष्यमेवमतुमक्ष्यम् २९ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ एकेइति विद्याभ्यासश्रद्धादितारतम्यात्कर्मफलतारतम्यम्

दत्वाशरीरंक्रव्याद्भ्योरणाग्रेद्विजहेतुकम् ॥ हुत्वाप्राणान्प्रमोक्षस्तेनान्यथामोक्षमर्हसि २७ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तःसतदातेनब्रह्मस्वार्थेपरंतप ॥ हुत्वारणमुखेप्राणान्गतिमिष्टामवापह २८ तस्माद्रक्ष्यंत्वयापुत्रब्रह्मस्वंभरतर्षभ ॥ यदीच्छसिमहाबाहोशाश्वतींगतिमात्मनः २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु०आनुशासनिकेप०दानधर्मेराजन्यचांडालसंवादोनामैकोत्तरशततमोऽध्यायः॥ १०१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एकेलोकाःसुकृतिनःसर्वेत्वाहोपितामह ॥ तत्रतत्रापिकिंन्वास्तेतन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥कर्मभिःपार्थनानात्वंलोकानांयांतिमानवाः ॥ पुण्यान्पुण्यकृतोयांतिपापान्पापकृतोनराः २ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ गौतमस्यमुनेस्तातसंवादंवासवस्यच ३ ब्राह्मणोगौतमःकश्चिन्मृदुर्दांतोजितेंद्रियः ॥ महावनेहस्तिशिशुंपरिद्यूनममातृकम् ४ तंदृष्ट्वाजीवयामाससानुक्रोशोधृतव्रतः ॥ सतुदीर्घेणकालेनबभूवातिबलोमहान् ५ तंप्रभिन्नंमहानागंप्रस्रुतंपर्वतोपमम् ॥ धृतराष्ट्रस्यरूपेणशक्रोजग्राहहास्तिनम् ६ ह्रियमाणंतुतंदृष्ट्वागौतमःसंशितव्रतः ॥ अभ्यभाषतराजानंधृतराष्ट्रंमहातपाः ७ मामेऽहार्षीर्हस्तिनंपुत्रमेनंदुःखात्पुष्टंधृतराष्ट्राकृतज्ञ ॥ मैत्रंसतांसप्तपदंवदंतिमित्रद्रोहोमैवराजन्स्पृशेत्त्वाम् ८ इध्मोदकप्रदातारंशून्यपालंममाश्रमे ॥ विनीतमाचार्यकुलेसुयुक्तंगुरुकर्मणि ९ शिष्टंदांतंकृतज्ञंचप्रियंचसततंमम ॥ नमेविक्रोशतोराजन्हर्तुमर्हसिकुंजरम् १० ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ गवांसहस्रंभवतेददामिदासीशतंनिष्कशतानिपंच ॥ अन्यच्चवित्तंविविधंमहर्षेकिंब्राह्मणस्येहगजेनकृत्यम् ११ ॥ गौतमउवाच ॥ तवैवगावोहिभवंतुराजन्दास्यःसनिष्काविविधंचरत्नम् ॥ अन्यच्चवित्तंविविधंनरेंद्रकिंब्राह्मणस्येहधनेनकृत्यम् १२ धृतराष्ट्रउवाच॥ ब्राह्मणानांहस्तिभिर्नास्तिकृत्यंराजन्यानांनागकुलानिविप्र ॥ स्वंवाहनंनयतोनास्त्यधर्मोनागश्रेष्ठंगौतमास्मान्निवर्त १३ ॥ गौतमउवाच ॥ यत्रप्रेतोनंदतिपुण्यकर्मायत्रप्रेतःशोचतेपापकर्मा ॥ वैवस्वतस्यसदनेमहात्मंस्तत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये १४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ येनिष्क्रियानास्तिकाःश्रद्दधानाःपापात्मानइंद्रियार्थेनिविष्टाः ॥ यमस्यतेयातनांप्राप्नुवंतिपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र १५ ॥ गौतमउवाच ॥ वैवस्वतीसंयमनीजनानांयत्रानृतंनोच्यतेयत्रसत्यम् ॥ यत्राबलाबलिनंयातयंतितत्रत्वाऽहंहस्तिनंयातयिष्ये १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ज्येष्ठांस्वसारंपितरंमातरंचयथाशत्रुंमदमत्ताश्चरंति ॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र १७ ॥ गौतमउवाच ॥ मंदाकिनीवैश्रवणस्यराज्ञोमहाभागाभोगिजनप्रवेश्या ॥ गंधर्वयक्षैरप्सरोभिश्चजुष्टातत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये १८

स्वितउक्तनेतिप्रश्नार्थः १ कर्मभिरिति पुण्यपापयोरिवपुण्यानामवांतरभेदोऽस्तीत्यर्थः २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ ब्राह्मणस्यब्राह्मणसंबंधिनाधनेन १२ । १३ यातावित्वेहस्तिनंस्वीयंफलंत्वत्तोग्रहीष्येइत्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ । १८

१९ ।२०। २१ ।२२ ।२३ ।२४ अग्नि गौनाघृष्टद्युम्नवदग्निरेवयौनंयोनिर्येषांते २५ ।२६ ।२७ ।२८। २९। ३० क्षंतारःक्षमिणः सत्रीभूतामूतानामाच्छादनवद्रक्षकाः ३१।३२ ।३३ ।३४ ।३५। ३६

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अतिथिव्रताःसुव्रतायेजनावैप्रतिश्रयंददतिब्राह्मणेभ्यः ॥ शिष्टाशिनःसंविभज्याश्रितांश्चमंदाकिनींतेऽतिविभूषयंति १९ ॥ गौतमउवाच ॥
मेरोरग्रेयद्वनंभातिरम्यंसुपुष्पितंकिन्नरीगीतजुष्टम् ॥ सुदर्शनायत्रजंबूर्विशालातत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये २० ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ येब्राह्मणामृदवःसत्यशीलाब
हुश्रुताःसर्वभूताभिरामाः ॥ येऽधीयतेसेतिहासंपुराणंमध्वाहुत्याजुह्वतिवैद्विजेभ्यः २१ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ॥ यद्विद्यतेविदितंस्था
नमस्तितद्ब्रूहित्वंत्वरितोह्येषयामि २२ ॥ गौतमउवाच ॥ सुपुष्पितंकिन्नरराजजुष्टंप्रियंवनंनंदनंनारदस्य ॥ गंधर्वाणामप्सरसांचशश्वत्तत्रत्वाऽहंहस्तिनंयातयिष्ये
२३ धृतराष्ट्रउवाच ॥ येनृत्यगीतेकुशलाजनाःसदाह्ययाचमानाःसहिताश्चरंति ॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र २४ ॥ गौतमउवाच ॥ य
त्रोत्तराःकुरवोभांतिरम्यादेवैःसार्धंमोदमानानरेंद्र ॥ यत्राग्नियौनाश्चवसंतिलोकाअब्योनयःपर्वतयोनयश्च २५ यत्रशक्रोवर्षतिसर्वकामान्यत्रस्त्रियःकामचाराभ
वंति ॥ यत्रचेर्ष्यानास्तिनारीनराणांतत्रत्वाऽहंहस्तिनंयातयिष्ये २६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ येसर्वभूतेषुनिवृत्तकामाअमांसादान्यस्तदंडाश्चरंति ॥ नहिंसंतिस्था
वरंजंगमंचभूतानांयेसर्वभूतात्मभूताः २७ निराशिषोनिर्ममावीतरागालाभालाभेतुल्यनिंदाप्रशंसाः ॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र २८
गौतमउवाच ॥ ततोऽपरेभांतिलोकाःसनातनाःसुपुण्यगंधाविरजावीतशोकाः ॥ सोमस्यराज्ञःसदनेमहात्मनस्तत्रत्वाऽहंहस्तिनंयातयिष्ये २९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥
येदानशीलानप्रतिगृह्णतेसदानचाप्यर्थांश्चाददतेपरेभ्यः ॥ येषामदेयमर्हतेनास्तिकिंचित्सर्वातिथ्याःसुप्रसादाजनाश्च ३० येक्षंतारोनाभिजल्पंतिचान्यान्स
त्रीभूताःसततंपुण्यशीलाः ॥ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ३१ ॥ गौतमउवाच ॥ ततोऽपरेभांतिलोकाःसनातनाविरजसोवितमस्काविं
शोकाः ॥ आदित्यदेवस्यपदंमहात्मनस्तत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ३२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ स्वाध्यायशीलागुरुशुश्रूषणेरतास्तपस्विनःसुव्रताःसत्यसंधाः ॥ आ
चार्याणामप्रतिकूलभाषिणोनित्योत्थितागुरुकर्मस्वचोद्याः ३३ तथाविधानामेषलोकोमहर्षेविशुद्धानांभावितोवाग्यतानाम् ॥ सत्येस्थितानांवेदविदांमहात्मनांप
रंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ३४ ॥ गौतमउवाच ॥ ततोऽपरेभांतिलोकाःसनातनाःसुपुण्यगंधाविरजाविशोकाः ॥ वरुणस्यराज्ञःसदनेमहात्मनस्तत्रत्वाऽहंहस्तिनंयात
यिष्ये ३५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ चातुर्मास्यैर्येयजंतेजनाःसदातथेष्टीनांदशशतंप्राप्नुवंति ॥ येचाग्निहोत्रंजुह्वतिश्रद्दधानायथाऽऽम्नायंत्रीणिवर्षाणिविप्राः ३६ सुधा
रिणांधर्मसुरेमहात्मनांयथोदितेवर्त्मनिसुस्थितानाम् ॥ धर्मात्मनामुद्वहतांगतिंतांपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ३७॥गौतमउवाच॥इंद्रस्यलोकाविरजाविशोकादुरन्वयाः
कांक्षितामानवानाम् ॥ तस्याहंतेभवनेभूरितेजसोराजन्निमंहस्तिनंयातयिष्ये ३८ धर्मधुरः क्षुरस्तत्र सुष्ठु आरम्भं नंसंधारयंतितिसुधारिणस्तेषां धर्मधुरेइत्यपिपाठः ३७ । ३८

३९ । ४० । ४१ । । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०

धृतराष्ट्रउवाच ॥ शतवर्षजीवीयश्चशूरोमनुष्योवेदाध्ययीयश्चयज्वाऽप्रमत्तः ॥ एतेसर्वेशक्रलोकंव्रजंतिपरंगंताधृतराष्ट्रोनतत्र ३९ ॥ गौतमउवाच ॥ प्राजापत्याःसं
तिलोकामहांतोनाकस्यपृष्ठेपुष्कलावीतशोकाः ॥ मनीषिताःसर्वलोकोद्भवानांतत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ४० ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ येराजानोराजसूयाभिषिक्ताध
र्मात्मानोरक्षितारःप्रजानाम् ॥ येचाश्वमेधावभृथेप्लुतांगास्तेषांलोकाधृतराष्ट्रोनतत्र ४१ ॥ गौतमउवाच ॥ ततःपरंभांतिलोकाःसनातनाःसुपुण्यगंधाविरजावीत
शोकाः ॥ तस्मिन्नहंदुर्लभेचाप्यधृष्येगवांलोकेहस्तिनंयातयिष्ये ४२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ योगोसहस्रीशतदःसमांसमांगवांशतीदशदद्याच्चशक्त्या ॥ तथादश
भ्योयश्चदद्यादिहैकांपंचभ्योवादानशीलस्तथैकाम् ४३ येजीर्यंतेब्रह्मचर्येणविप्राब्राह्मींवाचंपरिरक्षंतिचैव ॥ मनस्विनस्तीर्थयात्रापरायणास्तेतत्रमोदंतिगवांनिवा
से ४४ प्रभासंमानसंतीर्थंपुष्कराणिमहत्सरः ॥ पुण्यंचनैमिषंतीर्थंबाहुदांकरतोयिनीम् ४५ गयांगयशिरश्चैवविपाशांस्थूलवालुकाम् ॥ कृष्णांगंगांपंचनदंमहाह्र
दमथापिच ४६ गोमतींकौशिकींपंपांमहात्मानोधृतव्रताः ॥ सरस्वतींदृषद्वत्यौयमुनांयेतुयांतिच ४७ तत्रतेदिव्यसंस्थानादिव्यमाल्यधराःशिवाः ॥ प्रयांतिपु
ण्यगंधाढ्याधृतराष्ट्रोनतत्रवै ४८ ॥ गौतमउवाच ॥ यत्रशीतभयंनास्तिनचोष्णभयमण्वपि ॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिर्नदुःखंनसुखंतथा ४९ नद्वेष्योनप्रियःकश्चि
न्नबंधुर्नरिपुस्तथा ॥ नजरामरणेतत्रनपुण्यंनचपातकम् ५० तस्मिन्विरजसिस्फीतेप्रज्ञासत्वव्यवस्थिते ॥ स्वयंभुभवनेपुण्येहस्तिनंमेप्रदास्यसि ५१ ॥ धृत
राष्ट्रउवाच ॥ निर्मुक्ताःसर्वसंगैर्येकृतात्मानोयतव्रताः ॥ अध्यात्मयोगसंस्थानैर्युक्ताःस्वर्गगतिंगताः ५२ तेब्रह्मभवनंपुण्यंप्राप्नुवंतीहसात्विकाः ॥ नतत्रधृतराष्ट्र
स्तेशक्योद्रष्टुंमहामुने ५३ ॥ गौतमउवाच ॥ रथंतरंयत्रबृहच्चगीयतेयत्रवेदीपुंडरीकैस्तृणोति ॥ यत्रोपयातिहरिभिःसोमपीथीतत्रत्वाहंहस्तिनंयातयिष्ये ५४
बुध्यामित्वांवृत्रहणंशतक्रतुंव्यतिक्रमंतंभुवनानिविश्वा ॥ कच्चिन्नवाचावृजिनंकदाचिदकार्षंतेमनसोऽभिषंगात् ५५ ॥ शतक्रतुरुवाच ॥ मघवाऽहंलोकपथंप्रजा
नामन्वागमंपरिवादेगजस्य ॥ तस्माद्भवान्प्रणतंमाऽनुशास्तुब्रवीषियत्तत्करवाणिसर्वम् ५६ ॥ गौतमउवाच ॥ श्वेतंकरेणुंममपुत्रंहिनागंयंमेऽहार्षीर्दशवर्षाणि
बालम् ॥ योमेवनेवसतोऽभूद्द्वितीयस्तमेवमेदेहिसुरेंद्रनागम् ५७ ॥ शतक्रतुरुवाच ॥ अयंसुतस्तेद्विजमुख्यनागआगच्छतित्वामभिवीक्षमाणः ॥ पादौचतेना
सिक्योपजिघ्रतेश्रेयोममाध्याहिनमश्चतेऽस्तु ५८ ॥ गौतमउवाच ॥ शिवंसदैवेहसुरेंद्रतुभ्यंध्यायामिपूजांचसदाप्रयुंजे ॥ ममापित्वंशक्रशिवंददस्वत्वयादत्तंप्रति
गृह्णामिनागम् ५९ ॥ शतक्रतुरुवाच ॥ येषांवेदानिहितावैगुहायांमनीषिणांसत्यवतांमहात्मनाम् ॥ तेषांत्वयैकेनमहात्मनाऽस्मिन्बुद्धस्तस्मात्प्रीतिमांस्तेऽहमद्य६०

६१ । ६२ ब्रह्मत्वंब्रह्मलोकेगतस्यापिमन्नीयतइत्यध्यायतात्पर्यम् ६३ ॥ इति अनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ७ ॥ दानमिति अहिंसितमहिं
सा १ तपसः कृच्छ्रचांद्रायणादेर्बलादन्यत्किंबलवत्तरंविदितंनकिमप्यपितुतपसस्तपसांमध्येयत्परं २ लोकोभोग्यप्रदेशः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ एकरात्रादयःक्रतुविशेषाः ९ नारीपुरंकन्या

हंतैहिब्राह्मणक्षिप्रंसहपुत्रेणहस्तिना ॥ त्वंहिप्राप्तुंशुभान्लोकानह्वायचचिरायच ६१ सगौतमंपुरस्कृत्यसहपुत्रेणहस्तिना ॥ दिवमाचक्रमेवज्रीसद्भिःसहदुरासदं
६२ इदंयःशृणुयान्नित्यंयःपठेद्वाजितेंद्रियः ॥ सयातिब्रह्मणोलोकंब्राह्मणोगौतमोयथा ६३ ॥ इतिश्री० अनु० आनु० दानधर्मेहस्तिकूटोनामद्व्यधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ दानंबहुविधाकारंशांतिःसत्यमहिंसितम् ॥ स्वदारतुष्टिश्चोक्तातेफलंदानस्यचैवयत् १ पितामहस्यविदितंकिमन्य
त्तपसोबलात् ॥ तपसोयत्परंतेऽद्यतन्नोव्याख्यातुमर्हसि २ ॥ भीष्मउवाच ॥ तपःप्रचक्षतेयावत्तावल्लोकोयुधिष्ठिर ॥ मतंममात्रकौंतेयतपोनानशनात्परम् ३
अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ भगीरथस्यसंवादंब्रह्मणश्चमहात्मनः ४ अतीत्यसुरलोकंचगवांलोकंचभारत ॥ ऋषिलोकंचसोऽगच्छद्भगीरथइतिश्रुतं
५ तंदृष्ट्वावचःप्राहब्रह्माराजन्भगीरथम् ॥ कथंभगीरथागास्त्वमिमंलोकंदुरासदम् ६ नहिदेवानगंधर्वानमनुष्याभगीरथ ॥ आयांत्यतप्ततपसःकथंवैत्वमिहा
गतः ७ ॥ भगीरथउवाच ॥ निष्काणांवैह्यददंब्राह्मणेभ्यःशतंशहस्राणिसदैवदानम् ॥ ब्राह्मंव्रतंनित्यमास्थायविद्धिनत्वेवाहंतस्यफलादिहागाम् ८ दशैकरात्रा
न्दशपंचरात्रानेकादशैकादशकान्क्रतूंश्च ॥ ज्योतिष्टोमानांचशतंयदिष्टंफलेनतेनापिचनागतोऽहम् ९ यच्चावसंजान्हवीतीरनित्यःशतंसमास्तप्यमानस्तपोऽ
हम् ॥ अदांचतत्राश्वतरीसहस्रंनारीपुरंनचतेनाहमागाम् १० दशायुतानिचाश्वानांगोयुतानिचविंशतिम् ॥ पुष्करेषुद्विजातिभ्यःप्रादांशतसहस्रशः ११
सुवर्णचंद्रोत्तमधारिणीनांकन्योत्तमानामददंसहस्रम् ॥ षष्टिंसहस्राणिविभूषितानांजांबूनदैराभरणैर्नतेन १२ दशार्बुदान्यददंगोसवेज्यास्वेकैकशोदशगालोक
नाथ ॥ समानवत्साःपयसासमन्विताःसुवर्णकांस्योपदुहानतेन १३ आप्तोर्यामेषुनियतमेकैकस्मिन्दशाददम् ॥ गृष्टीनांक्षीरदात्रीणांरोहिणीनांशतानिच १४
दोग्ध्रीणांवैगवांचापिप्रयुतानिदशैवह ॥ प्रादांदशगुणंब्रह्मन्नतेनाहमिहागतः १५ वाजिनांबाह्लिजातानामयुतान्यददंदश ॥ कर्कानांहेममालानांनचतेनाहमा
गतः १६ कोटीश्चकांचनस्याष्टौप्रादांब्रह्मन्दशान्वहम् ॥ एकैकस्मिन्क्रतौतेनफलेनाहंनचागतः १७ वाजिनांश्यामकर्णानांहरितानांपितामह ॥ प्रादांहेमस्र
जांब्रह्मन्कोटीर्दशचसप्तच १८ ईषादंतान्महाकायान्कांचनस्रग्विभूषितान् ॥ पद्मिनोवैसहस्राणिप्रादांदशचसप्तच १९ अलंकृतानांदेवेशदिव्यैःकनकभूष
णैः ॥ रथानांकांचनांगानांसहस्राण्यददंदश २० सप्तचान्यानियुक्तानिवाजिभिःसमलंकृतैः ॥ दक्षिणावयवाःकेचिद्वेदैर्येसंप्रकीर्तिताः २१

समूहमदां १० । ११ चंद्रोभूषणविशेषःनतेनाहमागामित्यनुवर्तते १२ एकैकशोब्राह्मणायदशगाः १३ आप्तोर्यामःसोमयागः १४ । १५ 'कर्कःकर्कोटकेवह्नौशुक्लाश्वेदर्पणेघटे' इतिमेदिनी
कर्कानांशुक्लाश्वानां १६ । १७ । १८ पद्मिनः पद्मचिह्नान् १९ । २० दक्षिणाकल्पायज्ञांगभूतादक्षिणावयवाः २१

२२ निष्ककंठानांयुद्धेजितानांराज्ञांसहस्रंविप्रेभ्योविभवचवाहसिषाअददमुत्सृष्टवान् २३ । २४ । २५ । २६ । २७ शम्याप्रगुरुप्रःकाष्ठदंडःसबलेनाक्षिप्तोयावद्दूरंपततितावद्देशोयस्य
वेदिकायामवतिसशम्याक्षेपोयागः तथासाद्यस्कादयोयागविशेषाः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ कांचनमयानांवृक्षाणांनूतानां नानावर्णरत्नखचितानांवनमित्यर्थः ३३ । ३४

वाजपेयेषुदशसुप्रादांतेष्वपिचाप्यहम् ॥ शक्रतुल्यप्रभावाणामिज्ययाविक्रमेणह २२ सहस्रंनिष्ककंठानामददंदक्षिणामहम् ॥ विजित्यभूपतीन्सर्वानर्थैरिष्ट्वा
पितामह २३ अष्टभ्योराजसूयेभ्योनचतेनाहमागतः ॥ स्रोतश्चयावद्गंगायाश्छन्नमासीज्जगत्पते २४ दक्षिणाभिःप्रवृत्ताभिर्ममनागांचतत्कृते ॥ वाजिनां
चसहस्रेद्वेसुवर्णशतभूषिते २५ वरंग्रामशतंचाहमेकैकस्यत्रिधाऽददम् ॥ तपस्वीनियताहारःशममास्थायवाग्यतः २६ दीर्घकालंहिमवतिगंगायाश्चदुरुत्स
हाम् ॥ मूर्ध्नाधारांमहादेवःशिरसायामधारयत् ॥ नतेनाप्यहमायच्छंफलेनेहपितामह २७ शम्याक्षेपैरयजंयच्चदेवान्साद्यस्कानामयुतैश्चापियत्तत् ॥ त्रयो
दशद्वादशाहैश्चदेवसपौंडरीकान्नचतेषांफलेन २८ अष्टौसहस्राणिककुद्मिनामहंशुक्लर्षभाणामददंद्विजेभ्यः ॥ एकैकंवैकांचनंशृंगमेभ्यःपत्नीश्चैषामददंनिष्क
कंठीः २९ हिरण्यरत्ननिचयानददंरत्नपर्वतान् ॥ धनधान्यैःसमृद्धांश्चग्रामाश्चान्येसहस्रशः ३० शतंशतानांगृष्टीनामददंचाप्यतंद्रितः ॥ इष्ट्वाऽनेकैर्महायज्ञै
र्ब्राह्मणेभ्योनतेनच ३१ एकादशाहैरयजंसदक्षिणैर्द्विर्द्वादशाहैरश्वमेधैश्चदेव ॥ आर्कायणैःषोडशभिश्चब्रह्मंस्तेषांफलेनेहनचागतोऽस्मि ३२ निष्कैककंठमददं
योजनायतंतद्विस्तीर्णंकांचनपादपानाम् ॥ वनंवृतानांरत्नविभूषितानांनचैवतेषामागतोऽहंफलेन ३३ तुरायणंहिव्रतमप्यधृष्यमक्रोधनोऽकरवंत्रिंशतो
ऽब्दान् ॥ शतंगवामष्टशतानिचैवदिनेदिनेह्यददंब्राह्मणेभ्यः ३४ पयस्विनीनामथरोहिणीनांतथैवान्याननडुहोलोकनाथ ॥ प्रादांनित्यंब्राह्मणेभ्यःसुरेशनेहाग
तस्तेनफलेनचाहम् ३५ त्रिंशदग्नीनहंब्रह्मन्यजंयच्चनित्यदा ॥ अष्टाभिःसर्वमेधैश्चनरमेधैश्चसप्तभिः ३६ दशभिर्विश्वजिद्भिश्चशतैरष्टादशोत्तरैः ॥ नचैवतेषां
देवेशफलेनाहमिहागमम् ३७ सरय्वांबाहुदायांचगंगायामथनैमिषे ॥ गवांशतानामयुतमददंनचतेनवै ३८ इंद्रेणगुह्यंनिहितंवैगुहायांयद्भार्गवस्तपसेहाभ्यविं
दत् ॥ जाज्वल्यमानमुशनस्तेजसेहतत्साधयामासमहंवरेण्य ३९ ततोमेब्राह्मणास्तुष्टास्तस्मिन्कर्मणिसाधिते ॥ सहस्रमृषयश्चासन्येवैतत्रसमागताः ४०
उक्तस्तैरस्मिगच्छत्वंब्रह्मलोकमितिप्रभो ॥ प्रीतेनोक्तःसहस्रेणब्राह्मणानामहंप्रभो ॥ इमंलोकमनुप्राप्तोमाभूत्तेऽत्रविचारणा ४१ कामंयथावद्विहितंविधात्राप्र
३८ ष्टेनवाच्यंतुमयायथावत् ॥ तपोहिनान्यच्चानशनान्मतंमेनमोस्तुतेदेववरप्रसीद ४२ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तवंतंब्रह्मातुराजानंसभगीरथम् ॥ पूजयामासपू
जार्हंविधिदृष्टेनकर्मणा ४३ तस्मादनशनैर्युक्तोविप्रान्पूजयनित्यदा ॥ विप्राणांवचनात्सर्वंपरत्रेहचसिध्यति ४४

३५ अग्नीनग्निचयनानि ३६ । ३७ । ३८ गुहायांनिहितंगोपितंगुह्यंयदनशनंतपसाअभ्यविंदत्आज्ञासीत् उशनस्तेजसाशुक्रस्यबलेनजाज्वल्यमानं तच्चवाक्यशेषात्सर्वभोगत्यागात्म
कमनशनंसर्वभोगैर्ब्राह्मणानांसंतर्पणंच साधयामासमित्यर्थः ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

४९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ शतायुरिति १।२।३ । ४ वर्तयन्ननुतिष्ठन् ५।६।७ अलक्षणंकुष्ठापस्मारादिविरुद्धंलक्षणम् ८।९ श्रवणात्

वासोभिरन्नैर्गोभिश्चशुभैर्नैवेशिकैरपि ॥ शुभैःसुरगणैश्चापितोष्याएवद्विजास्तथा ॥ एतदेवपरंगुह्यमलोभेनसमाचार ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेब्रह्मभगीरथसंवादेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ शतायुरुक्तःपुरुषःशतवीर्यश्चजायते ॥ कस्मान्म्रियंतेपुरुषाबालाअपिपितामह १ आयुष्मान्केनभवतिअल्पायुर्वाऽपिमानवः ॥ केनवालभतेकीर्तिंकेनवालभतेश्रियम् २ तपसाब्रह्मचर्येणजपहोमैस्तथौषधैः ॥ कर्मणामनसावाचातन्मेब्रूहिपितामह ३ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्रतेऽहंप्रवक्ष्यामियन्मांत्वमनुपृच्छसि ॥ अल्पायुर्येनभवतिदीर्घायुर्वाऽपिमानवः ४ येनवालभतेकीर्तिंयेनवालभतेश्रियम् ॥ यथावर्तयन्पुरुषःश्रेयसासंप्रयुज्यते ५ आचाराल्लभतेह्यायुराचाराल्लभतेश्रियम् ॥ आचारात्कीर्तिमाप्नोतिपुरुषःप्रेत्यचेहच ६ दुराचारोहिपुरुषोनेहायुर्विंदतेमहत् ॥ त्रसंतियस्माद्भूतानितथापरिभवंतिच ७ तस्मात्कुर्यादिहाचारंयदिच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ अपिपापशरीरस्यआचारोहंत्यलक्षणम् ८ आचारलक्षणोधर्मःसंतश्चारित्रलक्षणाः ॥ साधूनांचयथावृत्तमेतदाचारलक्षणम् ९ अप्यदृष्टंश्रवादेवपुरुषंधर्मचारिणम् ॥ भूतिकर्माणिकुर्वाणंतंजनाःकुर्वतेप्रियम् १० येनास्तिकानिष्क्रियाश्चगुरुशास्त्राभिलंघिनः ॥ अधर्मज्ञादुराचारास्तेभवंतिगतायुषः ११ विशीलाभिन्नमर्यादानित्यंसंकीर्णमैथुनाः ॥ अल्पायुषोभवंतीहनरानिरयगामिनः १२ सर्वलक्षणहीनोपिसमुदाचारवान्नरः ॥ श्रद्दधानोऽनसूयश्चशतंवर्षाणिजीवति १३ अक्रोधनःसत्यवादीभूतानामविहिंसकः ॥ अनसूयुरजिह्मश्चशतंवर्षाणिजीवति १४ लोष्टमर्दीतृणच्छेदीनखखादीचयोनरः ॥ नित्योच्छिष्टःसंकुसुकोनेहायुर्विंदतेमहत् १५ ब्राह्मेमुहूर्तेबुध्येतधर्मार्थौचानुचिंतयेत् ॥ उत्थायाचम्यतिष्ठेतपूर्वांसंध्यांकृतांजलिः १६ एवमेवापरांसंध्यांसमुपासीतवाग्यतः ॥ नेक्षेतादित्यमुद्यंतंनास्तंयांतंकदाचन १७ नोपसृष्टंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतम् ॥ ऋषयोनित्यसंध्यत्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुवन् १८ तस्मात्तिष्ठेत्सदापूर्वांपश्चिमांचैववाग्यतः ॥ येनपूर्वामुपासंतेद्विजाःसंध्यांनपश्चिमाम् १९ सर्वांस्तान्धार्मिकोराजाशूद्रकर्माणिकारयेत् ॥ परदारानगंतव्याःसर्ववर्णेषुकर्हिचित् २० नहीदृशमनायुष्यंलोकेकिंचनविद्यते ॥ यादृशंपुरुषस्येहपरदारोपसेवनम् २१ यावंतोरोमकूपाःस्युःस्त्रीणांगात्रेषुनिर्मिताः ॥ तावद्वर्षसहस्राणिनरकंपर्युपासते २२ प्रसाधनंचकेशानामंजनंदंतधावनम् ॥ पूर्वाह्णएवकार्याणिदेवतानांचपूजनम् २३ पुरीषमूत्रेनोदीक्षेन्नाधितिष्ठेत्कदाचन ॥ नातिकल्यंनातिसायंनचमध्यंदिनेस्थिते २४ नाज्ञातैःसहगच्छेतनैकोनवृषलैःसह ॥ पंथादेयोब्राह्मणायगोभ्योराजभ्यएवच २५ वृद्धायभारतप्तायगर्भिण्यैदुर्बलायच ॥ प्रदक्षिणंचकुर्वीतपरिज्ञातान्वनस्पतीन् २६

श्रवणात् तंपुरुषं जनाःसाधवः १० । ११ । १२ । १३ । १४ संकुसुकोदुर्जनः अस्थिरश्च संकुसुकोऽस्थिरइत्यमरः १५ । १६ । १७ उपसृष्टंराहुग्रस्तं १८ । १९ । २० । २१ । २२।२३।२४।२५।२६

२७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३७ परिभूतेनहिंस्यते ३८ । ३९ त्रीणिभोज्यानि अदृष्टंशूद्रोदक्यादिभिः ४० । ४१ । ४२ । ४३

चतुष्पथान्प्रकुर्वीतसर्वानेवप्रदक्षिणान् ॥ मध्यंदिनेनिशाकालेअर्धरात्रेचसर्वदा २७ चतुष्पथंनसेवेतउभेसंध्येतथैवच ॥ उपानहौचवस्त्रंचधृतमन्यैर्नधारयेत् ॥ ब्रह्मचारीचनित्यंस्यात्पादंपादेननाक्रमेत् २८ अमावास्यांपौर्णमास्यांचतुर्दश्यांचसर्वशः ॥ अष्टम्यांसर्वपक्षाणांब्रह्मचारीसदाभवेत् २९ वृथामांसंनखादेतपृष्ठमांसंतथैवच ॥ आक्रोशंपरिवादंचपैशुन्यंचविवर्जयेत् ३० नारुंतुदःस्यान्ननृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत ॥ ययाऽस्यवाचापरउद्विजेतनतांवदेदुशतींपापलोक्याम् ३१ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यवामर्मसुयेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेषु ३२ रोहतेसायकैर्विद्धंवनंपरशुनाहतम् ॥ वाचादुरुक्तंबीभत्संनसंरोहतिवाक्क्षतम् ३३ कर्णिनालीकनाराचान्निर्हरंतिशरीरतः ॥ वाक्शल्यस्तुननिर्हर्तुंशक्योहृदिशयोहिसः ३४ हीनांगानतिरिक्तांगान्विद्याहीनान्विगर्हितान् ॥ रूपद्रविणहीनांश्चसत्यहीनांश्चनाक्षिपेत् ३५ नास्तिक्यंवेदनिंदांचदेवतानांचकुत्सनम् ॥ द्वेषस्तंभोभिमानंचतैक्ष्ण्यंचपरिवर्जयेत् ३६ परस्यदंडंनोद्यच्छेत्क्रुद्धोनैनंनिपातयेत् ॥ अन्यत्रपुत्राच्छिष्याच्चशिक्षार्थंताडनंस्मृतम् ३७ नब्राह्मणान्परिवदेन्नक्षत्राणिननिर्दिशेत् ॥ तिथिंपक्षस्यनब्रूयात्तथाऽस्यायुर्नरिष्यते ३८ कृत्वामूत्रपुरीषेतुरथ्यामाक्रम्यवापुनः ॥ पादप्रक्षालनंकुर्यात्स्वाध्यायेभोजनेतथा ३९ त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् ॥ अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तंयच्चवाचाप्रशस्यते ४० संयावंकृसरंमांसंशष्कुलींपायसंतथा ॥ आत्मार्थंनप्रकर्तव्यंदेवार्थंतुप्रकल्पयेत् ४१ नित्यमग्निंपरिचरेद्भिक्षांदद्याच्चनित्यदा ॥ वाग्यतोदंतकाष्ठंचनित्यमेवसमाचरेत् ४२ नचाभ्युदितशायीस्यात्प्रायश्चित्तीतथाभवेत् ॥ मातापितरमुत्थायपूर्वमेवाभिवादयेत् ४३ आचार्यमथवाप्यन्यंतथाऽऽयुर्विंदतेमहत् ॥ वर्जयेद्दंतकाष्ठानिवर्जनीयानिनित्यशः ४४ भक्षयेच्छास्त्रदृष्टानिपर्वस्वपिविवर्जयेत् ॥ उदङ्मुखश्चसततंशौचंकुर्यात्समाहितः ४५ अकृत्वादेवपूजांचनाचरेद्दंतधावनम् ॥ अकृत्वादेवपूजांचनाभिगच्छेत्कदाचन ॥ अन्यत्रतुगुरुंवृद्धंधार्मिकंवाविचक्षणम् ४६ अवलोक्योनचादर्शोमलिनोबुद्धिमत्तरैः ॥ नचाज्ञातांस्त्रियंगच्छेद्गर्भिणींवाकदाचन ४७ उदक्शिरानस्वपेततथाप्रत्यक्शिरानच ॥ प्राक्शिरास्तुस्वपेद्विद्वानथवादक्षिणाशिराः ४८ नभग्नेनावशीर्णेचशयनेप्रस्वपीतच ॥ नांतर्धानेनसंयुक्तेनचतिर्यक्कदाचन ४९ नचापिगच्छेत्कार्येणसमयाद्वापिनास्तिकैः ॥ आसनंतुपदाकृष्यनप्रसज्जेत्तथानरः ५० ननग्नःकर्हिचित्स्नायान्ननिशायांकदाचन ॥ स्नात्वाचनावमृज्येतगात्राणिसुविचक्षणः ५१ नचानुलिंपेदस्नात्वास्नात्वावासोननिर्धुनेत् ॥ नचैवार्द्राणिवासांसिनित्यंसेवेतमानवः ५२ स्रजश्चनावकृष्येतनबहिर्धारयीतच ॥ उदक्ययाचसंभाषांनकुर्वीतकदाचन ५३

४४ । ४५ नाभिगच्छेत्राजादीन्प्रति ४६ अज्ञातामृतुमतीत्वेनकामुकत्वेनवा ४७ । ४८ अंतर्धानेअत्यंतमंधकारे संयुक्तेइतरेणकृत्यादिना ४९ । । ५० । ५१ । ५२ । ५३

५३ । ९५ प्रस्कंदयेदन्नशेषांर्किचिदपजेत् भुक्त्वाचमनसाऽग्रिमुपस्पृशेत् ९६ अन्नंनिःश्रेयसमिच्छन्निति शेषः ९७ प्राणानाग्मादीन्पूर्ध्वेच्छिद्राणि ९८ अवस्नातंस्नानजलं ९९ सावित्राणिमं

नोत्सृजेतपुरीषंचक्षेत्रेग्रामस्यचांतिके ॥ उभेमूत्रपुरीषेतुनाप्सुकुर्यात्कदाचन ५४ अन्नंबुभुक्षमाणस्तुत्रिर्मुखेनस्पृशेदपः ॥ भुक्त्वाचान्नंतथैवत्रिर्द्विःपुनःपरिमा जेंयेत् ५५ प्राङ्मुखोनित्यमश्नीयाद्वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥ प्रस्कंदयेच्चमनसाभुक्त्वाचाग्रिमुपस्पृशेत् ५६ आयुष्यंप्राङ्मुखोभुंक्तेयशस्यंदक्षिणामुखः ॥ धन्यं पश्चान्मुखोभुंक्तेऋतंभुंक्तेउदङ्मुखः ५७ अग्रिमालभ्यतोयेनसर्वान्प्राणानुपस्पृशेत् ॥ गात्राणिचैवसर्वाणिनाभिंपाणितलेतथा ५८ नाधितिष्ठेत्तुषंजातुकेशभ स्मकपालिकाः ॥ अन्यस्यचाप्यवस्नातंदूरतःपरिवर्जयेत् ५९ शांतिहोमांश्चकुर्वीतसावित्राणिचधारयेत् ॥ निषण्णश्चापिखादेतनतुगच्छन्कदाचन ६० मूत्रं नोत्तिष्ठताकार्यंनभस्मनिनगोव्रजे ॥ आर्द्रपादस्तुभुंजीतनार्द्रपादस्तुसंविशेत् ६१ आर्द्रपादस्तुभुंजानोवर्षाणांजीवतेशतम् ॥ त्रीणितेजांसिनोच्छिष्टआलभेत कदाचन ६२ अग्निंगांब्राह्मणंचैवतथाह्यायुर्नरिष्यते ॥ त्रीणितेजांसिनोच्छिष्टउदीक्षेतकदाचन ६३ सूर्याचंद्रमसौचैवनक्षत्राणिचसर्वशः ॥ ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामं तियूनःस्थविरआयति ६४ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ अभिवादयीतवृद्धांश्चदद्याच्चैवासनंस्वयम् ६५ कृतांजलिरुपासीतगच्छंतंपृष्ठतो ऽन्वियात् ॥ नचासीतासनेभिन्नेभिन्नकांस्यंचवर्जयेत् ६६ नैकवस्त्रेणभोक्तव्यंननग्नःस्नातुमर्हति ॥ स्वप्तव्यंनैवनग्नेननचोच्छिष्टोऽपिसंविशेत् ६७ उच्छिष्टोनस्पृ शेच्छीर्षंसर्वेप्राणास्तदाऽऽश्रयाः ॥ केशग्रहंप्रहारांश्चशिरस्येतान्विवर्जयेत् ६८ नसंहताभ्यांपाणिभ्यांकंडूयेदात्मनःशिरः ॥ नचाभीक्ष्णंशिरस्नायात्तथास्यायुर्न रिष्यते ६९ शिरस्नातस्तुतैलैश्चनांगंकिंचिदपिस्पृशेत् ॥ तिलसृष्टंनचाश्नीयात्तथाऽस्यायुर्नरिष्यते ७० नाध्यापयेत्तथोच्छिष्टोनाधीयीतकदाचन ॥ वातेचपू तिगंधेचमनसाऽपिनचिंतयेत् ७१ अत्रगाथायमोद्गीताःकीर्तयंतिपुराविदः ॥ आयुरस्यनिकृंतामिप्रजास्तस्याददेतथा ७२ उच्छिष्टोयःप्राद्रवतिस्वाध्यायंचा धिगच्छति ॥ यश्चानध्यायकालेऽपिमोहादभ्यस्यतिद्विजः ७३ तस्यवेदःप्रणश्येतआयुश्चपरिहीयते ॥ तस्माद्युक्तोह्यनध्यायेनाधीयीतकदाचन ७४ प्रत्यादि त्यंप्रत्यनलंप्रतिगांचप्रतिद्विजान् ॥ येमेहंतिचपंथानंतेभवंतिगतायुषः ७५ उभेमूत्रपुरीषेतुदिवाकुर्यादुदङ्मुखः ॥ दक्षिणाभिमुखोरात्रौतथाह्यायुर्नरिष्यते ॥ ७६ त्रीन्कृशान्नावजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ ब्राह्मणंक्षत्रियंसर्पंसर्वेह्याशीविषास्त्रयः ७७ दहत्याशीविषःक्रुद्धोयावत्पश्यतिचक्षुषा ॥ क्षत्रियोऽ पिदहेत्क्रुद्धोयावत्स्पृशतितेजसा ७८ ब्राह्मणस्तुकुलंहन्यात्ध्यानेनावेक्षितेनच ॥ तस्मादेतत्त्रयंयत्नादुपसेवेतपंडितः ७९ गुरुणाचैवनिर्बंधोनकर्तव्यः कदाचन ॥ अनुमान्यःप्रसाद्यश्चगुरुःक्रुद्धोयुधिष्ठिर ८० सम्यङ्मिथ्याप्रवृत्तेऽपिवर्तितव्यंगुराविह ॥ गुरुर्निंदादहत्यायुर्मनुष्याणांनसंशयः ८१ दूरादा वसथान्मूत्रंदूरात्पादावसेचनम् ॥ उच्छिष्टोत्सर्जनंचैवदूरेकार्यंहितैषिणा ८२

प्रविशेषान् ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ नरिष्यतेविंस्यते ६९ तिलसृष्टंतिलसंयुक्तंसृष्टंभक्ष्यं ७० नचिंतयेत्तवदम् ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० मिथ्याप्रवृत्तेऽपिसम्यग्वर्तितव्यम् ८१ । ८२

---

८३ । ८४ विपर्ययमौत्तराधर्यं ८५ अपदशंदशाहीनं ८६ प्रियंगुःराजिका 'प्रियंगुस्त्रीराजिकाकणयोरपि' इतिमेदिनी ८७ पृथगिति राजिकयाऽनुलेपनंकृत्वास्नात्वा चंदनाद्यन्यतमेनानुलेपनंकार्य मित्यर्थः तगरस्थगरंमहाराष्ट्राणांगांवबाणइतिप्रसिद्धं उपवासंब्रह्मचर्यं ८८ । ८९ आलीढयारजस्वलया परिकृतंसंपादितं नालीढंनापरिहितमितिपाठे आलीढंगवाद्याघ्रातमपरिहितंपरिवेषनही नं उद्धृतसाराणिक्षीरादीनि प्रेक्षतेबालकाय ९० मेधावीनापुरुषोऽशुचेःसन्निकृष्टेनभुंजीत मेधावीअशुचेरितिगौडाः धर्मेषुश्राद्धादिषुप्रतिषिद्धान्भक्षान्पृष्ठतःश्राद्धाद्यभावेनभुंजीत ९१ । ९२ । ९३

रक्तमाल्यंनधार्यंस्याच्छुक्लंधार्यंतुपंडितैः ॥ वर्जयित्वातुकमलंतथाकुवलयंप्रभो ८३ रक्तंशिरसिधार्यंतुतथावानेयमित्यपि ॥ कांचनीयाऽपिमालायानसादुष्यति कर्हिचित् ८४ स्नातस्यवर्णकंनित्यमार्द्रंदद्याद्विशांपते ॥ विपर्ययंनकुर्वीतवाससोबुद्धिमान्नरः ८५ तथानान्यधृतंधार्यंनचापदशमेवच ॥ अन्यदेवभवेद्वासःशयनीये नरोत्तम ८६ अन्यद्रथ्यासुदेवानामर्चायामन्यदेवहि ॥ प्रियंगुचंदनाभ्यांचबिल्वेनतगरेणच ८७ पृथगेवानुलिंपेतकेसरेणचबुद्धिमान् ॥ उपवासंचकुर्वीतस्नातः शुचिरलंकृतः ८८ पर्वकालेषुसर्वेषुब्रह्मचारीसदाभवेत् ॥ समानमेकपात्रेतुभुंजेन्नान्नंजनेश्वर ८९ नालीढयापरिहृतंभक्षयीतकदाचन ॥ तथानोद्धृतसाराणिप्रे क्षतेनाप्रदायच ९० नसंनिकृष्टेमेधावीनाशुचेर्नचसत्सुच ॥ प्रतिषिद्धान्नधर्मेषुभक्ष्यान्भुंजीतपृष्ठतः ९१ पिप्पलंचवटंचैवशणशाकंतथैवच ॥ उदुंबरंनखा देच्चभवार्थीपुरुषोत्तमः ९२ आजंगव्यंतथामांसंमायूरंचैववर्जयेत् ॥ वर्जयेच्छुष्कमांसंचतथापर्युषितंचयत् ९३ नपाणौलवणंविद्वान्प्राश्नीयान्नचरात्रिषु ॥ दधिसक्तून्नभुंजीतवृथामांसंचवर्जयेत् ९४ सायंप्रातश्चभुंजीतनांतरालेसमाहितः ॥ वालेनतुनभुंजीतपरश्राद्धंतथैवच ९५ वाग्यतोनैकवस्त्रश्चनासंविष्टःकदा चन ॥ भूमौसदैवनाश्नीयान्नानासीनोनशब्दवत् ९६ तोयपूर्वंप्रदायान्नमतिथिभ्योविशांपते ॥ पश्चाद्भुंजीतमेधावीनचाप्यन्यमनानरः ९७ समानमेकपं क्त्यांतुभोज्यमन्नंनरेश्वर ॥ विषंहालाहलंभुंक्तेयोऽप्रदायसुहृज्जने ९८ पानीयंपायसंसक्तून्दधिसर्पिर्मधून्यपि ॥ निरस्यशेषमन्येषांनप्रदेयंतुकस्यचित् ९९ भुंजानोमनुजव्याघ्रनैवशंकांसमाचरेत् ॥ दधिचाप्यनुपानंवैनकर्तव्यंभवार्थिना १०० आचम्यचैकहस्तेनपरिप्लाव्यंतथोदकम् ॥ अंगुष्ठंचरणस्याथदक्षिणस्या वसेचयेत् १ पाणिंमूर्ध्निसमाधायस्पृष्ट्वाचाग्निंसमाहितः ॥ ज्ञातिश्रैष्ठ्यमवाप्नोतिप्रयोगकुशलोनरः २ अद्भिःप्राणान्समालभ्यनाभिंपाणितलेतथा ॥ स्पृशं श्चैवप्रतिष्ठेतनचाप्यार्द्रेणपाणिना ३ अंगुष्ठस्यांतरालेचब्राह्मंतीर्थमुदाहृतम् ॥ कनिष्ठिकायाःपश्चात्तुदेवतीर्थमिहोच्यते ४ अंगुष्ठस्यचयन्मध्यंप्रदेशिन्या श्चभारत ॥ तेनपित्र्याणिकुर्वीतस्पृष्ट्वाऽपोन्यायतःसदा १०५

९४ वालेनकेशेनोपलक्षितं परश्राद्धंशत्रुश्राद्धं ९५ सदैवनसदानैवेतिसंबंधः ९६ । ९७ । ९८ निरस्यपानीयादीन्विहाय अन्येषांभक्ष्याणांशेषमन्यस्मैनदेयं पानीयादेरपिशेषंपुत्रादिभ्यएवदेयं पितुर्ज्ये ष्ठस्यचभ्रातुरुच्छिष्टंभोज्यमितिस्मरणात् अन्येषांतद्भोजनस्यनिषेधात् गौडास्तुनिरस्यशेषमेतेषांनप्रदेयमितिपठंति तत्परिसंख्यापक्षेरुपेक्ष्यते ९९ शंकांजीर्यतिनवेति अन्नस्यापूतत्वाद्वाऽधिक त्वाच्छंकयानैवभोक्तव्यमित्यर्थः दधीति तक्रंत्वनुपानंकर्तव्यमेव 'यथेष्टंभुंक्ष्वमाभैषीस्तक्रंसलवणंपिब' इतितस्यदृष्टार्थत्वोक्तेः १०० कुत्रपरिप्लाव्यंतदाह अंगुष्ठमिति १ । २ प्राणान्नासादीन् ३ । ४ । ५

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ एतेतैलपायिकाक्विन्नपापायअभ्युदयायेत्यर्थः पारावतादयःसर्वेपक्षिविशेषाएव १४ । १५ । १६ शारणिकस्यरक्षणार्थिनः १७ । १८ । १९ प्रसाधनंकेशानांसंस्कारादिकं २० पानीयस्यक्रियास्नानंनक्तंस्नायादितिगृहेरात्रौशिरःस्नाननिषेधः २१ पानानिपातुंयोग्यानीत्यर्थः चावदातानिइतिगौडपाठः अवदातानिनिर्मलान्यपिशेषाणिवर्जनीयानीत्यर्थः सौहित्यमातृप्तिभोजनंपरस्यनकर्तव्यमात्मनश्चनसमाचरेत् २२ द्विजच्छेदंपक्षिवधंनकुर्वीततर्हिपक्षिमांसमेवनभोक्तव्यमितिफलितमित्याशंक्याह मुक्त्वानसमाचरेदिति

परापवादंनब्रूयान्नाप्रियंचकदाचन ॥ नमन्युःकश्चिदुत्पाद्यःपुरुषेणभवार्थिना १०६ पतितैस्तुकथांनेच्छेद्दर्शनंचविवर्जयेत् ॥ संसर्गंचनगच्छेतततथाऽऽयुर्विंदते महत् ७ नदिवामैथुनंगच्छेन्नकन्यांनचबंधकीम् ॥ नचास्नातांस्त्रियंगच्छेत्तथाऽऽयुर्विंदतेमहत् ८ स्वेस्वेतीर्थेसमाचम्यकार्येसमुपकल्पिते ॥ त्रिःपीत्वाऽऽपोद्विःप्रमृज्यकृतशौचोभवेन्नरः ९ इंद्रियाणिसकृत्स्पृश्यत्रिरभ्युक्ष्यचमानवः ॥ कुर्वीतपित्र्यंदैवंचवेददृष्टेनकर्मणा ११० ब्राह्मणार्थेचयच्छौचंतच्चमेशृणुकौरव ॥ पवित्रंचहितंचैवभोजनाद्यंतयोस्तथा ११ सर्वशौचेषुब्राह्मेणतीर्थेनसमुपस्पृशेत् ॥ निष्ठीव्यतुतथाक्षुत्वास्पृश्यापोहिशुचिर्भवेत् १२ वृद्धोज्ञातिस्तथाऽमित्रंदरिद्रोयोभवेदपि ॥ गृहेवासयितव्यास्तेधन्यमायुष्यमेवच १३ गृहेपारावताधन्याःशुकाश्चसहसारिकाः ॥ गृहेष्वेतेनपापायतथावैतैलपायिकाः ॥ उद्दीपकाश्चगृध्राश्चकपोताभ्रमरास्तथा १४ निविशेयुर्यदातत्रशांतिमेवतदाऽऽचरेत् ॥ अमंगल्यानिचैतानितथाऽऽक्रोशोमहात्मनाम् १५ महात्मनोऽतिगुह्यानिनवक्तव्यानिकर्हिचित् ॥ अगम्याश्चनगच्छेतराज्ञःपत्नींसखीस्तथा १६ वैद्यानांबालवृद्धानांभृत्यानांचयुधिष्ठिर ॥ बंधूनांब्राह्मणानांचतथाशारणिकस्यच १७ संबंधिनांचराजेंद्रतथाऽऽयुर्विंदतेमहत् ॥ ब्राह्मणस्थपतिभ्यांचनिर्मितंयन्निवेशनम् १८ तदावसेत्सदाप्राज्ञोभवार्थीमनुजेश्वर ॥ संध्यायांनस्वपेद्राजन्विद्यांनचसमाचरेत् १९ नभुंजीतचमेधावीतथाऽऽयुर्विंदतेमहत् ॥ नक्तंनकुर्यात्पित्र्याणिभुक्त्वाचैवप्रसाधनम् २० पानीयस्यक्रियानक्तंनकार्याभूतिमिच्छता ॥ वर्जनीयाश्चैवनित्यंसक्तवोनिशिभारत २१ शेषाणिचैवपानानिपानीयंचापिभोजने ॥ सौहित्यंनचकर्तव्यंरात्रौनचसमाचरेत् २२ द्विजच्छेदंनकुर्वीतभुक्त्वानचसमाचरेत् ॥ महाकुलेप्रसूतांचप्रशस्तांलक्षणैस्तथा २३ वयस्थांचमहाप्राज्ञःकन्यामावोढुमर्हति ॥ अपत्यमुत्पाद्यततःप्रतिष्ठाप्यकुलंतथा २४ पुत्राःप्रदेयाज्ञानेषुकुलधर्मेषुभारत ॥ कन्याचोत्पाद्यदातव्याकुलपुत्रायधीमते २५ पुत्रानिवेश्याश्चकुलाद्भृत्यालभ्याश्चभारत ॥ शिरस्नातोऽथकुर्वीतदैवंपित्र्यमथापिच २६ नक्षत्रेनचकुर्वीतयस्मिन्जातोभवेन्नरः ॥ नप्रोष्ठपदयोःकार्यंतथाऽऽग्नेयेचभारत २७

द्विजान्मुक्त्वाऽपितच्छेदंनसमाचरेत् क्रयक्रीतमेवमांसंभक्ष्यंनतुस्वयंहिंसाकार्येत्यर्थः । मुक्त्वापानंसमाचरेदितिपाठे भोजनांतेतक्रंजलंवापेयमित्यर्थः २३ । २४ ज्ञानेषुबहुज्ञाननिमित्तं पुत्रादेयाविद्वत्सुसमर्पणीयाः २५ कुलात्सत्कुलसंबंधेननिवेश्याविवाह्याः लभ्यालंभनीयाः २६ आग्नेयेकृत्तिकायां २७

प्रत्यरिस्वनक्षत्राद्दिननक्षत्रंयावद्गणयित्वा [illegible] तेपंचमीताराप्रत्यारिः १२८ । २९ । ३० व्यंगिनीन्यूनांगीं व्यंगितांविरुद्धांगेनाधिकेनयुक्तां समार्षीसमानप्रवरां ३१ । ३२ अयोनिमज्ञात

दारुणेषुचसर्वेषुप्रत्यरिंचविवर्जयेत् ॥ ज्योतिषेयानिचोक्तानितानिसर्वाणिवर्जयेत् १२८ प्राङ्मुखःश्मश्रुकर्माणिकारयेत्सुसमाहितः ॥ उदङ्मुखोवाराजेंद्रतथाऽऽयुर्विंदतेमहत् २९ परिवादंनचब्रूयात्परेषामात्मनस्तथा ॥ परिवादोह्यधर्मायप्रोच्यतेभरतर्षभ ३० वर्जयेद्व्यंगिनींनारींतथाकन्यांनरोत्तम ॥ समार्षांव्यंगितांचैवमातुःस्वकुलजांतथा ३१ वृद्धांप्रव्रजितांचैवतथैवचपतिव्रताम् ॥ तथानिकृष्टवर्णांचवर्णोत्कृष्टांचवर्जयेत् ३२ अयोनिंचवियोनिंचनगच्छेतविचक्षणः पिंगलांकुष्ठिनींनारींनत्वमुद्वोढुमर्हसि ३३ अपस्मारिकुलेजातांनिहीनांचापिवर्जयेत् ॥ श्वित्रिणांचकुलेजातांक्षयिणांमनुजेश्वर ३४ लक्षणैरन्वितायाचप्रशस्तायाचलक्षणैः ॥ मनोज्ञांदर्शनीयांचतांभवान्वोढुमर्हति ३५ महाकुलेनिवेष्टव्यंसदृशेवायुधिष्ठिर ॥ अवरापतिताचैवनग्राह्याभूतिमिच्छता ३६ अग्नीनुत्पाद्ययत्नेनक्रियाःसुविहिताश्चयाः ॥ वेदेचब्राह्मणैःप्रोक्तास्ताश्चसर्वाःसमाचरेत् ३७ नचेर्ष्यास्त्रीषुकर्तव्यारक्ष्यादाराश्चसर्वशः ॥ अनायुष्यामवेदीर्ष्यातस्मादीर्ष्यांविवर्जयेत् ३८ अनायुष्यंदिवास्वप्नंतथाऽभ्युदितशायिना ॥ प्रगेनिशामाशुतथानैवोच्छिष्टाःस्वपंतिवै ३९ पारदार्यमनायुष्यंनापितोच्छिष्टतातथा ॥ यत्नतोवैनकर्तव्यमभ्यासश्चैवभारत ४० संध्यायांचनभुंजीतनस्नायेन्नतथापठेत् ॥ प्रयतश्चभवेत्तस्यांनचकिंचित्समाचरेत् ४१ ब्राह्मणान्पूजयेच्चापितथास्नात्वानराधिप ॥ देवांश्चप्रणमेत्स्नातोगुरूंश्चाप्यभिवादयेत् ४२ अनिमंत्रितोनगच्छेतयज्ञंगच्छेतदर्शकः ॥ अनर्चितेह्यनायुष्यंगमनंतत्रभारत ४३ नचैकेनपरिव्रज्यंनगंतव्यंतथानिशि ॥ अनागतायांसंध्यायांपश्चिमायांगृहेवसेत् ४४ मातुःपितुर्गुरूणांचकार्यमेवानुशासनम् ॥ हितंचाप्यहितंचापिनविचार्यंनरर्षभ ४५ धनुर्वेदेचवेदेचयत्नःकार्योनराधिप ॥ हस्तिपृष्ठेऽश्वपृष्ठेचरथचर्यासुचैवह ४६ यत्नवान्भवराजेंद्रयत्नवान्सुखमेधते ॥ अप्रधृष्यश्चशत्रूणांभृत्यानांस्वजनस्यच ४७ प्रजापालनयुक्तश्चनक्षतिंलभतेक्वचित् ॥ युक्तिशास्त्रंचतेज्ञेयंशब्दशास्त्रंचभारत ४८ गांधर्वशास्त्रंचकलाःपरिज्ञेयानराधिप ॥ पुराणमितिहासाश्चतथाऽऽख्यानानियानिच ४९ महात्मनांचचरितंश्रोतव्यंनित्यमेवते ॥ पत्नींरजस्वलांयाचनाभिगच्छेन्नचाह्वयेत् ५० स्नातांचतुर्थेदिवसेरात्रौगच्छेद्विचक्षणः ॥ पंचमेदिवसेनारीषष्ठेऽहनिपुमान्भवेत् ५१ एतेनविधिनापत्नीमुपगच्छेतपंडितः ॥ ज्ञातिसंबंधिमित्राणिपूजनीयानिसर्वशः ५२ यष्टव्यंचयथाशक्तियज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ अतऊर्ध्वमरण्यंचसेवितव्यंनराधिप ५३ एषतेलक्षणोद्देशआयुष्याणांप्रकीर्तितः ॥ शेषस्त्रैविद्यवृद्धेभ्यःप्रत्याहार्योयुधिष्ठिर ५४ आचारोभूतिजननआचारःकीर्तिवर्धनः ॥ आचाराद्वर्धतेह्यायुराचारोहंत्यलक्षणम् ५५ आगमानांहिसर्वेषामाचारःश्रेष्ठउच्यते ॥ आचारप्रभवोधर्मोधर्मादायुर्विवर्धते १५६

तकुलां वियोनिंहीनकुलां ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ प्रगेसंध्यायां ३९ नापितोच्छिष्टताश्मश्रुकर्मोत्तरमस्नातता अभ्यासोऽध्ययनंच ४० । ४१ । ४२ दर्शकोद्रष्टा ४३ परिव्रज्यंदेशांतरेगंतव्यं ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ आयुष्याणामायुष्कराणांकर्मणांउद्देशःसंक्षेपः ५४ । ५५ । १५६

३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ एकस्मिन्पक्षेगतेऽपरस्मिन्पक्षेऽश्नातिवर्षेचतदेवंषण्मासाशनंभवति ४७ । ४८ । ४९ संवत्सरमिति

एतेतुनियमाःसर्वेकर्तव्याःशरदोदश ॥ द्वेचान्येभरतश्रेष्ठप्रवृत्तिमनुवर्तता ३४ यस्तुप्रातस्तथासायंभुंजानोनांतरापिबेत् ॥ अहिंसानिरतोनित्यंजुह्वानोजातवेद
सम् ३५ षड्भिःसवर्षैर्नृपतेसिध्यतेनात्रसंशयः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ३६ अधिवासेसोऽप्सरसांनृत्यगीतविनादिते ॥ रमतेस्त्रीसहस्राढ्येसु
कृतीविरजोनरः ३७ तप्तकांचनवर्णाभंविमानमधिरोहति ॥ पूर्णंवर्षसहस्रंचब्रह्मलोकेमहीयते ३८ तत्क्षयादिहचागम्यमाहात्म्यंप्रतिपद्यते ॥ यस्तुसंवत्सरंपूर्ण
मेकाहारोभवेन्नरः ३९ अतिरात्रस्ययज्ञस्यसफलंसमुपाश्नुते ॥ दशवर्षसहस्राणिस्वर्गेचसमहीयते ४० तत्क्षयादिहचागम्यमाहात्म्यंप्रतिपद्यते ॥ यस्तुसंवत्सरं
पूर्णंचतुर्थंभक्तमश्नुते४१अहिंसानिरतोनित्यंसत्यवाग्विजितेंद्रियः ॥ वाजपेयस्ययज्ञस्यसफलंसमुपाश्नुते ४२ दशवर्षसहस्राणिस्वर्गेलोकेमहीयते॥ षष्ठेकालेतुकौं
तेयनरःसंवत्सरंक्षिपन् ४३ अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ चक्रवाकप्रयुक्तेनविमानेनसगच्छति ४४ चत्वारिंशत्सहस्राणिवर्षाणांदिविमोदते॥ अष्टमेन
तुभक्तेनजीवन्संवत्सरंनृप ४५ गवामयस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ हंससारसयुक्तेनविमानेनसगच्छति ४६ पंचाशतंसहस्राणिवर्षाणांदिविमोदते ॥ पक्षेप
क्षेगतेराजन्योश्नीयाद्वर्षमेवतु ४७ षण्मासानशनंतस्यभगवानंगिराऽब्रवीत् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिदिवमावसतेचसः ४८ वीणानांवल्लकीनांचवेणूनांचविशांपते ॥
सुघोषैर्मधुरैःशब्दैःसुप्तःसप्रतिबोध्यते ४९ संवत्सरमिहैकंतुमासिमासिपिबेदपः ॥ फलंविश्वजितस्तातप्राप्नोतिसनरोनृप ५० सिंहव्याघ्रप्रयुक्तेनविमानेनसग
च्छति ॥ सप्ततिंचसहस्राणिवर्षाणांदिविमोदते ५१ मासादूर्ध्वंनरव्याघ्रनोपवासोविधीयते ॥ विधिंत्वनशनस्याहुःपार्थधर्मविदोजनाः ५२ अनार्तोव्याधिरहि
तोगच्छेदनशनंतुयः ॥ पदेपदेयज्ञफलंसप्राप्नोतिनसंशयः ५३ दिवंहंसप्रयुक्तेनविमानेनसगच्छति ॥ शतंवर्षसहस्राणांमोदतेसदिविप्रभो ५४ शतंचाप्सरसःक
न्यारमयंत्यपितंनरम् ॥ आर्तोवाव्याधितोवाऽपिगच्छेदनशनंतुयः ५५ शतंवर्षसहस्राणांमोदतेसदिविप्रभो ॥ कांचीनूपुरशब्देनसुप्तश्चैवप्रबोध्यते ५६ सहस्र
हंसयुक्तेनविमानेनतुगच्छति ॥ सगत्वास्त्रीशताकीर्णेरमतेभरतर्षभ ५७ क्षीणस्याप्यायनंदृष्टंक्षतस्यक्षतरोहणम् ॥ व्याधितस्यौषधग्रामःक्रुद्धस्यचप्रसादनम्
५८ दुःखितस्यार्थमानाभ्यांदुःखानांप्रतिषेधनम् ॥ नचैतेस्वर्गकामस्यरोचंतेसुखमेधसः ५९ अतःसकामसंयुक्तेविमानेहेमसन्निभे ॥ रमतेस्त्रीशताकीर्णेपुरु
षोऽलंकृतःशुचिः ६० स्वस्थःसफलसंकल्पःसुखीविगतकल्मषः ॥ अनश्नन्देहमुत्सृज्यफलंप्राप्नोतिमानवः ६१ बालसूर्यप्रतीकाशेविमानेहेमवर्चसि ॥ वैडूर्य
मुक्ताखचितेवीणामुरजनादिते ६२ पताकादीपिकाकीर्णेदिव्यघंटानिनादिते ॥ स्त्रीसहस्रानुचरितेसनरःसुखमेधते ६३

एकैकस्मिन्संवत्सरेएकमेकंमासंजलमात्राहारोभवेदितिवाक्यार्थः यथाश्रुतार्थग्रहणेजीवनाशप्रसंगात् ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ स्वर्गकामस्यक्षीणत्वाद्य
वस्थाप्राप्तस्याप्यायनादयोनरोचंतेऽपितुसंकल्पमात्रादेवसर्वसुखप्राप्तिरित्यर्थः ६० । ६१ । ६२ । ६३

॥११७॥

६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ वियोनिजानांपक्ष्यादीनांरुतंशब्दंविजानतेविजानीते ७२ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नी० भा० षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ पिताम

यावंतिरोमकूपाणितस्यगात्रेषुपांडव ॥ तावंत्येवसहस्राणिवर्षाणांदिविमोदते ६४ नास्तिवेदात्परंशास्त्रंनास्तिमातृसमोगुरुः ॥ नधर्मात्परमोलाभस्तपोनानश
नात्परम् ६५ ब्राह्मणेभ्यःपरंनास्तिपावनंदिविचेहच ॥ उपवासैस्तथातुल्यंतपःकर्मनविद्यते ६६ उपोष्यविधिवद्देवास्त्रिदिवंप्रतिपेदिरे ॥ ऋषयश्चपरांसिद्धिमु
पवासैरवाप्नुवन् ६७ दिव्यवर्षसहस्राणिविश्वामित्रेणधीमता ॥ क्षांतमेकेनभक्तेनतेनविप्रत्वमागतः ६८ च्यवनोजमदग्निश्चवसिष्ठोगौतमोभृगुः ॥ सर्वएवदिवंप्रा
प्ताःक्षमावंतोमहर्षयः ६९ इदमंगिरसापूर्वंमहर्षिभ्यःप्रदर्शितम् ॥ यःप्रदर्शयतेनित्यंनसदुःखमवाप्नुते ७० इमंतुकौंतेययथाक्रमंविधिंप्रवर्तितंह्यंगिरसामहर्षिणा ॥
पठेच्चयोवैशृणुयाच्चनित्यदानविद्यतेतस्यनरस्यकिल्बिषम् ७१ विमुच्यतेचापिससर्वसंकरैर्नचास्यदोषैरभिभूयतेमनः ॥ वियोनिजानांचविजानतेरुतंध्रुवांचकी
र्तिंलभतेनरोत्तमः ७२ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशास०आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेउपवासविधौषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
पितामहेनविधिवद्यज्ञाःप्रोक्तामहात्मना ॥ गुणाश्चैषांयथातथ्यंप्रेत्यचेहचसर्वशः १ नतेशक्यादरिद्रेणयज्ञाःप्राप्तुंपितामह ॥ बहूपकरणायज्ञानानासंभारविस्त
राः २ पार्थिवैराजपुत्रैर्वाशक्याःप्राप्तुंपितामह ॥ नार्थन्यूनैरवगुणैरेकात्मभिरसंहतैः ३ योदरिद्रैरपिविधिःशक्यःप्राप्तुंसदाभवेत् ॥ अर्थन्यूनैरवगुणैरेकात्मभि
रसंहतैः ४ तुल्योयज्ञफलैरेतैस्तन्मेब्रूहिपितामह ॥ भीष्मउवाच ॥ इदमंगिरसाप्रोक्तमुपवासफलात्मकम् ५ विधिंयज्ञफलैस्तुल्यंतंनिबोधयुधिष्ठिर ॥ यस्तु
कल्यंतथासायंभुंजानोनांतराऽपिबेत् ६ अहिंसानिरतोनित्यंजुह्वानोजातवेदसम् ॥ षड्भिरेवसवर्षैस्तुसिध्यतेनात्रसंशयः ७ तप्तकांचनवर्णंचविमानंलभतेनरः ॥
देवस्त्रीणामधीवासेनृत्यगीतनिनादिते ८ प्राजापत्येवसेत्पद्मंवर्षाणामग्निसंनिभे ॥ त्रीणिवर्षाणियःप्राशेत्सततंत्वेकभोजनम् ९ धर्मपत्नीरतोनित्यमग्निष्टोम
फलंलभेत् ॥ यज्ञंबहुसुवर्णंवावासवप्रियमाचरेत् १० सत्यवान्दानशीलश्चब्रह्मण्यश्चानसूयकः ॥ क्षांतोदांतोजितक्रोधःसगच्छतिपरांगतिम् ११ पांडुरा
भ्रप्रतीकाशेविमानेहंसलक्षणे ॥ द्वेसमाप्तेततःपद्मेसोऽप्सरोभिर्वसेत्सह १२ द्वितीयेदिवसेयस्तुप्राश्नीयादेकभोजनम् ॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसम् १३
अग्निकार्यपरोनित्यंनित्यंकल्यप्रबोधनः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः १४ हंससारसयुक्तंचविमानंलभतेनरः ॥ इंद्रलोकेचवसतेवरस्त्रीभिःसमावृतः
१५ तृतीयेदिवसेयस्तुप्राश्नीयादेकभोजनम् ॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसम् १६ अग्निकार्यपरोनित्यंनित्यंकल्यप्रबोधनः ॥ अतिरात्रस्ययज्ञस्य
फलंप्राप्नोत्यनुत्तमम् १७ मयूरहंससंयुक्तंचविमानंलभतेनरः ॥ सप्तर्षीणांसदालोकेसोऽप्सरोभिर्वसेत्सह १८

हेवेति १।२ अवगुणैर्निर्गुणैः एकात्मभिरेकाकिभिः अतएवासंहतैरसहायैः ३।४।५ कल्यंप्रातः ६।७।८।९।१०।११समाप्तेसंपूर्णेद्वेपद्मेवर्षाणीतिशेषः शतकोटयएकंपद्मं १२।१३।१४।१५।१६।१७।१८

निवर्तनंनियमेनवर्तनं १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ आवर्तनानिवर्षाणिचत्वारिद्वादशचेतिषोडशपद्मानि २५ तथाशराग्निरितिपंचत्रिंशत् एवमेकपंचाशत्पद्मानि २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

निवर्तनंचतत्रास्यत्रीणिपद्मानिवैविभुः ॥ दिवसेयश्चतुर्थेतुप्राश्नीयादेकभोजनम् १९ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ वाजपेयस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोत्य नुत्तमम् २० इंद्रकन्याभिरूढंचविमानंलभतेनरः ॥ सागरस्यचपर्यंतेवासवंलोकमावसेत् २१ देवराजस्यचक्रीडांनित्यकालमवेक्षते ॥ दिवसेपंचमेयस्तुप्राश्नी यादेकभोजनम् २२ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसम् ॥ अलुब्धःसत्यवादीचब्रह्मण्यश्चाविहिंसकः २३ अनसूयुरपापस्थोद्वादशाहफलंलभेत् ॥ जांबून दमयंदिव्यंविमानंहंसलक्षणम् २४ सूर्यमालासमाभासमारोहेत्पांडुरंगृहम् ॥ आवर्तनानिचत्वारितथापद्मानिद्वादश २५ शराग्निपरिमाणंचतत्राऽसौवसते सुखम् ॥ दिवसेयस्तुषष्ठेवैमुनिःप्राशेतभोजनम् २६ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ सदात्रिषवणस्नायीब्रह्मचार्यनसूयकः २७ गवांमेधस्ययज्ञस्य फलंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ अग्निज्वालासमाभासंहंसबर्हिणसेवितम् २८ शातकुंभसमायुक्तंसाधसेद्यानमुत्तमम् ॥ तथैवाप्सरसामंकेप्रतिसुप्तःप्रबोध्यते २९ नूपुरा णांनिनादेनमेखलानांचनिःस्वनैः ॥ कोटीसहस्रंवर्षाणांत्रीणिकोटिशतानिच ३० पद्मान्यष्टादशतथापताकेद्वेतथैवच ॥ अयुतानिचपंचाशदृक्षचर्मशतस्यच ३१ लोम्नांप्रमाणेनसमंब्रह्मलोकेमहीयते ॥ दिवसेसप्तमेयस्तुप्राश्नीयादेकभोजनम् ३२ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ सरस्वतींगोपयानोब्रह्मचर्यं समाचरन् ३३ सुमनोवर्णकंचैवमधुमांसंचवर्जयन् ॥ पुरुषोमरुतांलोकमिंद्रलोकंचगच्छति ३४ तत्रतत्राहिसिद्धार्थोदेवकन्याभिरर्च्यते ॥ फलंबहुसुवर्णस्ययज्ञ स्यलभतेनरः ३५ संख्यामतिगुणांचापितेषुलोकेषुमोदते ॥ यस्तुसंवत्सरंक्षांतोभुंक्तेऽहन्यष्टमेनरः ३६ देवकार्यपरोनित्यंजुह्वानोजातवेदसम् ॥ पौंडरीकस्ययज्ञ स्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ३७ पद्मवर्णनिभंचैवविमानमधिरोहति ॥ कृष्णाःकनकगौर्यश्चनार्यःश्यामास्तथाऽपराः ३८ वयोरूपविलासिन्योलभतेनात्रसंशयः ॥ यस्तुसंवत्सरंभुंक्तेनवमेनवमेऽहनि ३९ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ४० पुंडरीकप्रकाशंचविमानंलभतेनरः ॥ दीप्तसूर्याग्नितेजोभिर्दिव्यमालाभिरेवच ४१ नीयतेरुद्रकन्याभिःसोंऽतरिक्षंसनातनम् ॥ अष्टादशसहस्राणिवर्षाणांकल्पमेवच ४२ कोटीशतसहस्रंचतेषुलोकेषु मोदते ॥ यस्तुसंवत्सरंभुंक्तेदशाहेवैगतेगते ४३ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ ब्रह्मकन्यानिवासेचसर्वभूतमनोहरे ४४ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोत्य नुत्तमम् ॥ रूपवत्यश्चतंकन्यारमयंतिसनातनम् ४५ नीलोत्पलनिभैर्वर्णैरक्तोत्पलनिभैस्तथा ॥ विमानंमंडलावर्तमावर्तगहनाकुलम् ४६ सागरोर्मिप्रतीकाशंसल भेद्यानमुत्तमम् ॥ विचित्रमणिमालाभिर्नादितंशंखनिःस्वनैः ४७ स्फाटिकैर्वज्रसारैश्चस्तंभैःसुकृतवेदिकम् ॥ आरोहतिमहद्यानंहंससारसनादितम् ४८ ॥११८॥

ऊर्ध्वत्वसामान्यात्पताकामहापद्माख्यसंख्याविशेषः ३१ । ३१ । ३२ सुमनोवर्णकंस्रक्चंदनादि ३३ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ ७८ । ७९ । ८० । ८१

एकादशेतुदिवसेयःप्राप्तेप्राशतेहविः ॥ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसम् ४९ परस्त्रियंनाभिलषेद्वाचाथमनसाऽपिवा ॥ अनृतंचनभाषेतमातापित्रोःकृते ऽपिवा ५० अभिगच्छेन्महादेवंविमानस्थंमहाबलम् ॥ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ५१ स्वायंभुवंचपश्येतविमानंसमुपस्थितम् ॥ कुमार्यःकांचना भासारूपवत्योनयंतितम् ५२ रुद्राणांतमधीवासंदिविदिव्यंमनोहरम् ॥ वर्षाण्यपरिमेयानियुगांताग्निसमप्रभः ५३ कोटीशतसहस्रंचदशकोटिशतानिच ॥ रुद्रंनित्यंप्रणमतेदेवदानवसंमतम् ५४ सतस्मैदर्शनंप्राप्तोदिवसेदिवसेभवेत् ॥ दिवसेद्वादशेयस्तुप्राप्तेवैप्राशतेहविः ५५ सदाद्वादशमासान्वैसर्वमेधफलंलभेत् ॥ आदित्यंद्वादशेतस्यविमानंसंविधीयते ५६ मणिमुक्ताप्रवालैश्चमहार्हैरुपशोभितम् ॥ हंसभासापरिक्षिप्तंनागवीथीसमाकुलम् ५७ मयूरैश्चक्रवाकैश्चकूजद्भिरुप शोभितम् ॥ अट्टैर्महद्भिःसंयुक्तंब्रह्मलोकेप्रतिष्ठितम् ५८ नित्यमावसथंराजन्नरनारीसमावृतम् ॥ ऋषिरेवंमहाभागस्त्वंगिराप्राहधर्मवित् ५९ त्रयोदशेतुदिवसे प्राप्तेयःप्राशतेहविः ॥ सदाद्वादशमासान्वैदेवसत्रफलंलभेत् ६० रक्तपद्मोदयंनामविमानंसाधयेन्नरः ॥ जातरूपप्रयुक्तंचरत्नसंचयभूषितम् ६१ देवकन्याभिरा कीर्णंदिव्याभरणभूषितम् ॥ पुण्यगंधोदयंदिव्यंवायव्यैरुपशोभितम् ६२ तत्रशंकुपताकेद्वेयुगांतंकल्पमेवच ॥ अयुतायुतंतथापद्मंसमुद्रंचतथावसेत् ६३ गीतगंधर्वघोषैश्चभेरीपणवनिःस्वनैः ॥ सदाप्रह्लादितस्ताभिर्देवकन्याभिरिज्यते ६४ चतुर्दशेतुदिवसेयःपूर्णेप्राशतेहविः ॥ सदाद्वादशमासांस्तुमहामेधफलंल भेत् ६५ अनिर्देश्यवयोरूपादेवकन्याःस्वलंकृताः ॥ मृष्टतप्तांगदधराविमानैरुपयांतितम् ६६ कलहंसविनिर्घोषैर्नूपुराणांचनिःस्वनैः ॥ कांचीनांचसमुत्क र्षस्तत्रतत्रनिबोध्यते ६७ देवकन्यानिवासेचतस्मिन्वसतिमानवः ॥ जाह्नवीवालुकाकीर्णंपूर्णंसंवत्सरंनरः ६८ यस्तुपक्षेगतेभुंक्तेएकभक्तंजितेंद्रियः ॥ सदाद्वा दशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसम् ६९ राजसूयसहस्रस्यफलंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ यानमारोहतेदिव्यंहंसबर्हिणसेवितम् ७० मणिमंडलकैश्चित्रंजातरूपसमावृतम् ॥ दिव्याभरणशोभाभिर्वरस्त्रीभिरलंकृतम् ७१ एकस्तंभंचतुर्द्वारंसप्तभौमंसुमंगलम् ॥ वैजयंतीसहस्रैश्चशोभितंगीतनिःस्वनैः ७२ दिव्यंदिव्यगुणोपेतंविमानम धिरोहति ॥ मणिमुक्ताप्रवालैश्चभूषितंवैद्युतप्रभम् ७३ वसेद्युगसहस्रंचखड्गकुंजरवाहनः ॥ षोडशेदिवसेप्राप्तेयःकुर्यादेकभोजनम् ७४ सदाद्वादशमासान्वैसोम यज्ञफलंलभेत् ॥ सोमकन्यानिवासेषुसोऽध्यावसतिनित्यशः ७५ सौम्यगंधानुलिप्तश्चकामकारगतिर्भवेत् ॥ सुदर्शनाभिर्नारीभिर्मधुराभिस्तथैवच ७६ अर्च्यते वैविमानस्थःकामभोगैश्चसेव्यते ॥ फलंपद्मशतप्रख्यंमहाकल्पंदशाधिकम् ७७ आवर्तनानिचत्वारिसाधयेच्चाप्यसौनरः ॥ दिवसेसप्तदशमेयःप्राप्तेप्राशतेहविः ॥ ७८ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ स्थानंवारुणमैंद्रंचरौद्रंवाप्यधिगच्छति ७९ मारुतौशनसेचैवब्रह्मलोकंसगच्छति ॥ तत्रदैवतकन्याभिरासनेनोप चर्यते ८० भूर्भुवंचापिदेवर्षिविश्वरूपमवेक्षते ॥ तत्रदेवाधिदेवस्यकुमार्योरमयंतितम् ८१

८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ सुधाअमृतं अमृतंदेवभोग्यंतदुपमं ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

द्वात्रिंशद्रूपधारिण्योमधुराःसमलंकृताः ॥ चंद्रादित्यावुभौयावद्गगनेचरतःप्रभो ८२ तावच्चरत्यसौधीरःसुधामृतरसाशनः ॥ अष्टादशेयोदिवसेप्राश्नीयादेकभोज
नम् ८३ सदाद्वादशमासान्वैसप्तलोकान्सपश्यति ॥ रथैःसनंदिघोषैश्चपृष्ठतःसोऽनुगम्यते ८४ देवकन्याधिरूढैस्तुभ्राजमानैःस्वलंकृतैः ॥ व्याघ्रसिंहप्रयुक्तंच
मेघस्वननिनादितम् ८५ विमानमुत्तमंदिव्यंसुसुखीह्यधिरोहति ॥ तत्रकल्पसहस्रंसकन्याभिःसहमोदते ८६ सुधारसंचभुंजीतअमृतोपममुत्तमम् ॥ एकोनविं
शतिदिनेयोभुंक्तेएकभोजनम् ८७ सदाद्वादशमासान्वैसप्तलोकान्सपश्यति ॥ उत्तमंलभतेस्थानमप्सरोगणसेवितम् ८८ गंधर्वैरुपगीतंचविमानंसूर्यवर्चसम् ॥
तत्रामरवरस्त्रीभिर्मोदतेविगतज्वरः ८९ दिव्यांबरधरःश्रीमानयुतानांशतंशतम् ॥ पूर्णेऽथविंशेदिवसेयोभुंक्तेह्येकभोजनम् ९० सदाद्वादशमासांस्तुसत्यवादीधृत
व्रतः ॥ अमांसाशीब्रह्मचारीसर्वभूतहितेरतः ९१ सलोकान्विपुलान्रम्यानादित्यानामुपाश्नुते ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चदिव्यमाल्यानुलेपनैः ९२ विमानैःकांचनैर्हृ
द्यैःपृष्ठतश्चाऽनुगम्यते ॥ एकविंशेतुदिवसेयोभुंक्तेह्येकभोजनम् ९३ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ लोकमौशनसंदिव्यंशक्रलोकंचगच्छति ९४ अ
श्विनोर्मरुतांचैवसुखेष्वभिरतःसदा ॥ अनभिज्ञश्चदुःखानांविमानवरमास्थितः ९५ सेव्यमानोवरस्त्रीभिःक्रीडत्यमरवत्प्रभुः ॥ द्वाविंशेदिवसेप्राप्तेयोभुंक्तेह्येकभो
जनम् ९६ सदाद्वादशमासान्वैजुह्वानोजातवेदसम् ॥ अहिंसानिरतोधीमानसत्यवागनसूयकः ९७ लोकान्वसूनामाप्नोतिदिवाकरसमप्रभः ॥ कामचारीसुधा
हारोविमानवरमास्थितः ९८ रमतेदेवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः ॥ त्रयोविंशेतुदिवसेप्राशेद्यस्त्वेकभोजनम् ९९ सदाद्वादशमासांस्तुमिताहारोजितेंद्रियः ॥
वायोरुशनसश्चैवरुद्रलोकंचगच्छति १०० कामचारीकामगमःपूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ अनेकगुणपर्यंतंविमानवरमास्थितः १ रमतेदेवकन्याभिर्दिव्याभरणभू
षितः ॥ चतुर्विंशेतुदिवसेयःप्राप्तेप्राशतेहविः २ सदाद्वादशमासांश्चजुह्वानोजातवेदसम् ॥ आदित्यानामधीवासेमोदमानोवसेच्चिरम् ३ दिव्यमाल्यांबरधरोदि
व्यगंधाऽनुलेपनः ॥ विमानेकांचनेदिव्येहंसयुक्तेमनोरमे ४ रमतेदेवकन्यानांसहस्रैरयुतैस्तथा ॥ पंचविंशेतुदिवसेयःप्राशेदेकभोजनम् ५ सदाद्वादशमासांस्तुपु
ष्कलंयानमारुहेत् ॥ सिंहव्याघ्रप्रयुक्तैस्तुमेघनिःस्वननादितैः ६ सरथैर्नंदिघोषैश्चपृष्ठतोह्यनुगम्यते ॥ देवकन्यासमारूढैःकांचनैर्विमलैःशुभैः ७ विमानमुत्तमं
दिव्यमास्थायसुमनोहरम् ॥ तत्रकल्पसहस्रंवैवसतेस्त्रीशतावृते ८ सुधारसंचोपजीवन्नमृतोपममुत्तमम् ॥ षड्विंशेदिवसेयस्तुप्रकुर्यादेकभोजनम् ९ सदाद्वादशमा ॥११९॥
सांस्तुनियतोनियताऽशनः ॥ जितेंद्रियोवीतरागोजुह्वानोजातवेदसम् ११० सप्राप्नोतिमहाभागःपूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ सप्तानांमरुतांलोकान्वसूनांचापि
सोऽश्नुते ११ विमानैःस्फाटिकैर्दिव्यैःसर्वरत्नैरलंकृतैः ॥ गंधर्वरप्सरोभिश्चपूज्यमानःप्रमोदते ११२ ७ । ८ । ९ । ११० । ११ । ११२

१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५ ३६ । ३७ । ३८ अभ्रंमेघस्तस्यावकाशआकाशंतच्छीलस्तद्वन्निर्मलः ३९।४०।४१।४२।१४३

द्वेयुगानांसहस्रेतुदिव्येदिव्येनतेजसा ॥ सप्तविंशेऽथदिवसेयःकुर्यादेकभोजनम् ११३ सदाद्वादशमासांस्तुजुह्वानोजातवेदसम् ॥ फलंप्राप्नोतिविपुलंदेवलोकेचपू
ज्यते १४ अमृताशीवसंस्तत्रसवितृष्णःप्रमोदते ॥ देवर्षिचरितंराजन्राजर्षिभिरनुष्ठितम् १५ अध्यावसतिदिव्यात्माविमानवरमास्थितः ॥ स्त्रीभिर्मनोभिरा
माभीरममाणोमदोत्कटः १६ युगकल्पसहस्राणित्रीण्यावसतिवैसुखम् ॥ योऽष्टाविंशेतुदिवसेप्राश्नीयादेकभोजनम् १७ सदाद्वादशमासांस्तुजितात्माविजितें
द्रियः ॥ फलंदेवर्षिचरितंविपुलंसमुपाश्नुते १८ भोगवांस्तेजसाभातिसहस्रांशुरिवामलः ॥ सुकुमार्यश्चनार्यस्तंरममाणाःसुवर्चसः १९ पीनस्तनोरुजघनादि
व्याभरणभूषिताः ॥ रमयंतिमनःकांतेविमानेसूर्यसन्निभे १२० सर्वकामगमेदिव्येकल्पायुतशतंसमाः ॥ एकोनत्रिंशेदिवसेयःप्राशेदेकभोजनम् २१ सदाद्वादश
मासान्वैसत्यव्रतपरायणः ॥ तस्यलोकाःशुभादिव्यादेवराजर्षिपूजिताः २२ विमानंसूर्यचंद्राभंदिव्यंसमधिगच्छति ॥ जातरूपमयंयुक्तंसर्वरत्नसमन्वितम् ॥
२३ अप्सरोगणसंपूर्णंगंधर्वैरभिनादितम् ॥ तत्रचैनंशुभानार्योदिव्याभरणभूषिताः २४ मनोभिरामामधुरारमयंतिमदोत्कटाः ॥ भोगवांस्तेजसायुक्तोवैश्वानर
समप्रभः २५ दिव्योदिव्येनवपुषाभ्राजमानइवामरः ॥ वसूनांमरुतांचैवसाध्यानामश्विनोस्तथा २६ रुद्राणांचतथालोकंब्रह्मलोकंचगच्छति ॥ यस्तुमासेगते
भुंक्तेएकभक्तंशमात्मकः २७ सदाद्वादशमासान्वैब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ सुधारसकृताहारःश्रीमान्सर्वमनोहरः २८ तेजसावपुषालक्ष्म्याभ्राजतेरश्मिवानिव ॥
दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यगंधानुलेपनः २९ सुखेष्वभिरतोभोगीदुःखानामविजानकः ॥ स्वयंप्रभाभिर्नारीभिर्विमानस्थोमहीयते १३० रुद्रदेवर्षिकन्याभिःसत
तंचाभिपूज्यते ॥ नानारमणरूपाभिर्नानारागाभिरेवच ३१ नानामधुरभाषाभिर्नानारतिभिरेवच ॥ विमानेगगनाकारेसूर्यवैदूर्यसन्निभे ३२ पृष्ठतःसोमसंका
शेउदर्केचाभ्रसन्निभे ॥ दक्षिणायांतुरक्ताभेअधस्तान्नीलमंडले ३३ ऊर्ध्वंविचित्रसंकाशेनैकोवसतिपूजितः ॥ यावद्वर्षसहस्रंवैजंबुद्वीपेप्रवर्षति ३४ तावत्संवत्सराः
प्रोक्ताब्रह्मलोकेऽस्यधीमतः ॥ विप्रुषश्चैवयावंत्योनिपतंतिनभस्तलात् ३५ वर्षासुवर्षतस्तावन्निवसत्यमरप्रभः ॥ मासोपवासीवर्षैस्तुदशभिःस्वर्गमुत्तमम् ३६
महर्षित्वमथाऽऽसाद्यसशरीरगतिर्भवेत् ॥ मुनिर्दांतोजितक्रोधोजितशिश्नोदरःसदा ३७ जुह्वन्नग्नींश्चनियतःसंध्योपासनसेविता ॥ बहुभिर्नियमैरेवंशुचिरश्नाति
योनरः ३८ अभ्रावकाशशीलश्चतस्यभानोरिवत्विषः ॥ दिवंगत्वाशरीरेणस्वेनराजन्यथाऽमरः ३९ स्वर्गंपुण्यंयथाकाममुपभुंक्तेतथाविधः ॥ एषतेभरतश्रेष्ठयज्ञा
नांविधिरुत्तमः १४० व्याख्यातोह्याऽऽनुपूर्व्येणउपवासफलात्मकः ॥ दरिद्रैर्मनुजैःपार्थप्राप्तंयज्ञफलंयथा ४१ उपवासानिमान्कृत्वागच्छेच्चपरमांगतिम् ॥
देवद्विजातिपूजायांरतोभरतसत्तम ४२ उपवासविधिस्त्वेषविस्तरेणप्रकीर्तितः ॥ नियतेष्वप्रमत्तेषुशौचवत्सुमहात्मसु १४३

१४४ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥ यदिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

दंभद्रोहनिवृत्तेषुकृतबुद्धिषुभारत ॥ अचलेष्वप्रकंपेषुमातेऽभूदत्रसंशयः १४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेउपवास
विधिर्नामसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यद्वरंसर्वतीर्थानांतन्मेब्रूहिपितामह ॥ यत्रचैवपरंशौचंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि १
॥ भीष्मउवाच ॥ सर्वाणिखलुतीर्थानिगुणवंतिमनीषिणः ॥ यत्तुतीर्थंचशौचंचतन्मेशृणुसमाहितः २ अगाधेविमलेशुद्धेसत्यतोयेधृतिहदे ॥ स्नातव्यंमानसे
तीर्थेसत्वमालंब्यशाश्वतम् ३ तीर्थशौचमनर्थित्वमार्जवंसत्यमार्दवम् ॥ अहिंसासर्वभूतानामानृशंस्यंदमःशमः ४ निर्ममानिरहंकारानिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः ॥
शुचयस्तीर्थभूतास्तेयेभैक्ष्यमुपभुंजते ५ तत्त्ववित्त्वनहंबुद्धिस्तीर्थप्रवरमुच्यते ॥ शौचलक्षणमेतत्तेसर्वत्रैवान्ववेक्षतः ६ रजस्तमःसत्वमथोयेषांनिर्धौतमात्मनः ॥
शौचाशौचसमायुक्ताःस्वकार्यपरिमार्गिणः ७ सर्वत्यागेष्वभिरताःसर्वज्ञाःसमदर्शिनः ॥ शौचेनवृत्तशौचार्थास्तेतीर्थाःशुचयश्चये ८ नोदकक्लिन्नगात्रस्तुस्नातइ
त्यभिधीयते ॥ सस्नातोयोदमस्नातःसबाह्याभ्यंतरःशुचिः ९ अतीतेष्वनपेक्षायेप्राप्तेष्वर्थेषुनिर्ममाः ॥ शौचमेवपरंतेषांयेषांनोत्पद्यतेस्पृहा १० प्रज्ञानंशौचमे
वेहशरीरस्यविशेषतः ॥ तथानिष्किंचनत्वंचमनसश्चप्रसन्नता ११ वृत्तशौचंमनःशौचंतीर्थशौचमतःपरम् ॥ ज्ञानोत्पन्नंचयच्छौचंतच्छौचंपरमंस्मृतम् १२
मनसाचप्रदीप्तेनब्रह्मज्ञानजलेनच ॥ स्नातियोमानसेतीर्थेतत्स्नानंतत्त्वदर्शिनः १३ समारोपितशौचस्तुनित्यंभावसमाहितः ॥ केवलंगुणसंपन्नःशुचिरेवनरः
सदा १४ शरीरस्थानितीर्थानिप्रोक्तान्येतानिभारत ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानिपुण्यानिशृणुतान्यपि १५ शरीरस्ययथोद्देशाःशुचयःपरिकीर्तिताः ॥ तथापृ
थिव्याभागाश्चपुण्यानिसलिलानिच १६ कीर्तनाच्चैवतीर्थस्यस्नानाच्चपितृतर्पणात् ॥ धुनंतिपापंतीर्थेषुतेप्रयांतिसुखंदिवम् १७ परिग्रहाच्चसाधूनांपृथिव्या
श्चैवतेजसा ॥ अतीवपुण्यभागास्तेसलिलस्यचतेजसा १८ मनसश्चपृथिव्याश्चपुण्यास्तीर्थास्तथाऽपरे ॥ उभयोरेवयःस्नायात्ससिद्धिंशीघ्रमाप्नुयात् १९
यथाबलंक्रियाहीनंक्रियावाबलवर्जिता ॥ नेहसाधयतेकार्यंसमायुक्तातुसिध्यति २० एवंशरीरशौचेनतीर्थशौचेनचान्वितः ॥ शुचिःसिद्धिमवाप्नोतिद्विविधंशौ
चमुत्तमम् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेशौचानुपृच्छानामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सर्वेषामुपवासानांयच्छ्रेयःसुमहत्फलम् ॥ यच्चाप्यसंशयंलोकेतन्मेत्वंवक्तुमर्हसि १ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुराजन्यथागीतंस्वय
मेवस्वयंभुवा ॥ यत्कृत्वानिर्वृतोभूयात्पुरुषोनाऽत्रसंशयः २ द्वादश्यांमार्गशीर्षेतुअहोरात्रेणकेशवम् ॥ अर्च्याश्वमेधंप्राप्नोतिदुष्कृतंचास्यनश्यति ३

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ सर्वेषामिति १ । २ अर्च्यंअभ्यर्च्य ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ तद्भावमुपेंद्रंउपेंद्रतादात्म्यंकीटभृंगन्यायेनध्यानेनाधिगच्छति १६ । १७ इतिअ० नी० भा० नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥
शरतल्पगतमिति १ । २ इष्टकामनासिद्ध्यर्थंचांद्रव्रतमाह मार्गेति मार्गशीर्षशुक्लप्रतिपदिमूलनक्षत्रयोगेसतीदंचांद्रंव्रतमारभेत् तत्रचंद्रावयवेषुनक्षत्राणिन्यसेत्पादौमूलेनेत्यादिना स्वदेवतासहि
तेनमूलेनचंद्रस्यपादौकल्पयेदित्यर्थः । एवंरोहिण्यादिभिःसदेवताभिर्जंघादयःकल्पनीयाः सर्वत्रविभक्तिव्यत्ययआर्षः ३ आषाढयोरिति आषाढाद्वयंफाल्गुनीद्वयंभाद्रपदाद्वयंचज्ञेयम् ४ । ५

तथैवपौषमासेतुपूज्योनारायणेतिच ॥ वाजपेयमवाप्नोतिसिद्धिंचपरमांव्रजेत् ४ अहोरात्रेणद्वादश्यांमाघमासेतुमाधवम् ॥ राजसूयमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्ध
रेत् ५ तथैवफाल्गुनेमासिगोविंदेतिचपूजयन् ॥ अतिरात्रमवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ६ अहोरात्रेणद्वादश्यांचैत्रेविष्णुरितिस्मरन् ॥ पौंडरीकमवाप्नोतिदे
वलोकंचगच्छति ७ वैशाखमासेद्वादश्यांपूजयन्मधुसूदनम् ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ८ अहोरात्रेणद्वादश्यांज्येष्ठेमासित्रिविक्रमम् ॥ गवां
मेधमवाप्नोतिअप्सरोभिश्चमोदते ९ आषाढेमासिद्वादश्यांवामनेतिचपूजयन् ॥ नरमेधमवाप्नोतिपुण्यंचलभतेमहत् १० अहोरात्रेणद्वादश्यांश्रावणेमासिश्री
धरम् ॥ पंचयज्ञानवाप्नोतिविमानस्थश्चमोदते ११ तथाभाद्रपदेमासिहृषीकेशेतिपूजयन् ॥ सौत्रामणिमवाप्नोतिपूतात्माभवतेचहि १२ द्वादश्यामाश्विनेमा
सिपद्मनाभेतिचार्चयन् ॥ गोसहस्रफलंपुण्यंप्राप्नुयान्नाऽत्रसंशयः १३ द्वादश्यांकार्तिकेमासिपूज्यदामोदरेतिच ॥ गवांयज्ञमवाप्नोतिपुमान्स्त्रीवानसंशयः १४
अर्चयेत्पुंडरीकाक्षमेवंसंवत्सरंतुयः ॥ जातिस्मरत्वंप्राप्नोतिविंद्याद्बहुसुवर्णकम् १५ अहन्यहनितद्भावमुपेंद्रंयोऽधिगच्छति ॥ समाप्तेभोजयेद्विप्रानथवादापयेद्
घृतम् १६ अतःपरंनोपवासोभवतीतिविनिश्चयः ॥ उवाचभगवान्विष्णुःस्वयमेवपुरातनम् ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशासनि
केपर्वणि दानधर्मेविष्णोर्द्वादशकंनामनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शरतल्पगतंभीष्मंवृद्धंकुरुपितामहम् ॥ उपगम्य
महाप्राज्ञःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अंगानांरूपसौभाग्यंप्रियंचैवकथंभवेत् ॥ धर्मार्थकामसंयुक्तःसुखभागीकथंभवेत् २ ॥ भीष्मउवाच ॥
मार्गशीर्षस्यमासस्यचंद्रेमूलेनसंयुते ॥ पादौमूलेनराजेंद्रजंघायामथरोहिणीम् ३ आश्विन्यांसक्थिनीचैवऊरूचाषाढयोस्तथा ॥ गुह्यंतुफाल्गुनीविद्यात्कृत्तिका
कटिकास्तथा ४ नाभिंभाद्रपदेविद्याद्रेवत्यामक्षिमंडलम् ॥ पृष्ठमेवधनिष्ठासुअनुराधोत्तरास्तथा ५ बाहुभ्यांतुविशाखासुहस्तौहस्तेननिर्दिशेत् ॥ पुनर्वस्वंगु
लीराजन्नाश्लेषासुनखास्तथा ६ ग्रीवांज्येष्ठाचराजेंद्रश्रवणेनतुकर्णयोः ॥ मुखंपुष्येणदानेनदंतोष्ठौस्वातिरुच्यते ७ हासंशतभिषांचैवमघांचैवाथनासिकाम् ॥
नेत्रेमृगशिरोविद्याल्ललाटेमित्रमेवतु ८ भरण्यांतुशिरोविद्यात्केशानार्द्रानराधिप ॥ समाप्तेतुघृतंदद्याद्ब्राह्मणेवेदपारगे ९

६ । ७ । ८ अत्रायंप्रयोगः पुण्याहवाचनादिपूर्वकंइष्टकाम्यार्थंव्रतंस्वीकृत्यचंद्रमास्मानंचचंद्राभिन्नंध्यात्वातदवयवेषुतत्तद्देवतासहितानिनक्षत्राणिविन्यस्यतत्तन्मंत्रैस्तेषामाराधनंजपहोमा
दिनाप्रत्यहंकर्तव्यं एवंपौर्णमासीपर्यंतंकृत्वासमाप्तेव्रतेहोमशेषंघृतमाचार्यायनिवेदयेत् । समाप्तेतुघृतंदद्यादित्यनेनघृतमेवहोमद्रव्यंज्ञायते ९

एवंकुर्वन्विकलांगोऽपिपौर्णमास्यांसकलांगोभवति एतत्सदृष्टांतमाह परिपूर्णांगइति १० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ पितामहेति

सुभगोदर्शनीयश्चज्ञानभाग्यथजायते ॥ जायतेपरिपूर्णांगःपौर्णमास्येवचंद्रमाः १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु०आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ श्रोतुमिच्छामिमर्त्यानांसंसारविधिमुत्तमम् १ केनवृत्तेनराजेंद्रवर्तमानानराभुवि ॥ प्राप्नुवंत्युत्तमंस्वर्गंकथंचनरकंनृप २ मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंजनाः ॥ प्रयांत्यमुंलोकमितःकोवैतानन्नुगच्छति ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ अयमायातिभगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ॥ पृच्छैनंसुमहाभागमेतद्गुह्यंसनातनम् ४ नैतदन्येनशक्यंहिवक्तुंकेनचिदद्यवै ॥ वक्ताबृहस्पतिसमोनह्यन्योविद्यतेक्वचित् ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तयोःसंवदतोरेवंपार्थगांगेययोस्तदा ॥ आजगामविशुद्धात्मानाकपृष्ठाद्बृहस्पतिः ६ ततोराजासमुत्थायधृतराष्ट्रपुरोगमः ॥ पूजामनुपमांचक्रेसर्वेतेचसभासदः ७ ततोधर्मसुतोराजाभगवंतंबृहस्पतिम् ॥ उपगम्ययथान्यायंप्रश्नंपप्रच्छतत्त्वतः ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ मर्त्यस्यकःसहायोवैपितामातासुतोगुरुः ९ ज्ञातिसंबंधिवर्गश्चमित्रवर्गस्तथैवच ॥ मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंजनाः १० गच्छंत्यमुत्रलोकंवैकएनमनुगच्छति ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ एकःप्रसूयतेराजन्नेकएवविनश्यति ११ एकस्तरतिदुर्गाणिगच्छत्येकस्तुदुर्गतिम् ॥ असहायःपितामातातथाभ्रातासुतोगुरुः १२ ज्ञातिसंबंधिवर्गश्चमित्रवर्गस्तथैवच ॥ मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंजनाः १३ मुहूर्तमिवरोदित्वाततोयांतिपराङ्मुखाः ॥ तैस्तच्छरीरमुत्सृष्टंधर्मएकोऽनुगच्छति १४ तस्माद्धर्मःसहायश्चसेवितव्यःसदानृभिः ॥ प्राणीधर्मसमायुक्तोगच्छेत्स्वर्गगतिंपराम् १५ तथैवाधर्मसंयुक्तोनरकंचोपपद्यते ॥ तस्मान्न्यायागतैरर्थैर्धर्मंसेवेतपंडितः १६ धर्मएकोमनुष्याणांसहायःपारलौकिकः ॥ लोभान्मोहादनुक्रोशाद्भयाद्वाप्यबहुश्रुतः १७ नरःकरोत्यकार्याणिपरार्थेलोभमोहितः ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चत्रितयंजीवितेफलम् १८ एतत्त्रयमवाप्तव्यमधर्मपरिवर्जितम् ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतंभगवतोवाक्यंधर्मयुक्तंपरंहितम् १९ शरीरनिचयंज्ञातुंबुद्धिस्तुममजायते ॥ मृतंशरीरंहिनृणांसूक्ष्ममव्यक्ततांगतम् २० अचक्षुर्विषयंप्राप्तंकथंधर्मोऽनुगच्छति ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिर्मनोगतः २१ बुद्धिरात्माचसहिताधर्मंपश्यंतिनित्यदा ॥ प्राणिनामिहसर्वेषांसाक्षिभूतानिशाऽनिशम् २२ एतैश्चसहधर्मोऽपितंजीवमनुगच्छति ॥ त्वगस्थिमांसंशुक्रंचशोणितंचमहामते २३ शरीरंवर्जयंत्येतेजीवितेनविवर्जितम् ॥ ततोधर्मसमायुक्तःप्राप्नुतेजीवएवहि २४ ततोऽस्यकर्मपश्यंतिशुभंवायदिवाऽशुभम् ॥ देवताःपंचभूतस्थाःकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि २५ ततोधर्मसमायुक्तःसजीवःसुखमेधते ॥ इहलोकेपरेचैवकिंभूयःकथयामिते २६ ॥१२१॥

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ शरीरस्यनिचयंसंचयमवस्थितिमितियावत् २० अंतगोयमः अंतायगच्छतीतियोगात् २१ आत्मासाक्षी निशेतिदिवसस्याप्युपलक्षणं २२ एतैःसहधर्मोऽपूर्वरूपोजीवमनुगच्छति २३ । २४ । २५ । २६

ननुभूतसूक्ष्मवरफलसूक्ष्मावस्थारूपमपूर्वंजीवमनुगच्छतु रेतस्तुमूलएवस्थूलतरंकथमेनमाप्नोतीत्याशंकते तदिति २७ सजीवोपूर्वेणभूतैश्चमिश्रितोवायुद्वाराद्वृष्टित्वंप्राप्यान्नरूपेणपरिणम्यरेतोरूपीभवतीत्याह अन्नमिति २८ । २९ । ३० कथंसूक्ष्मतमस्यपुरुषस्यस्थूलतरेणरेतसातादात्म्यं सत्यपिसंसर्गेअभ्रवाय्वोरिवभवतीत्याशंकते आख्यातमिति ३१ भूतावेशन्यायेनपुरुषैस्तैस्तैर्भूतैरेतोद्वाराशरीराकारत्वंप्राप्तैःसहसंगमात्रेणाभिभूयतेतादात्म्येनचवर्धते संगाभावेतुनसुप्तसमाध्यादावित्याह आसन्नेति ३२ ततस्तादात्म्यभिमानरूपादभिभवादयंकर्तृत्वादिमान्भवतितदाऽस्य

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ तद्दर्शितंभगवतायथाधर्मोऽनुगच्छति ॥ एतत्तुज्ञातुमिच्छामिकथंरेतःप्रवर्तते २७ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ अन्नमश्नंतियद्देवाःशरीरस्थानरेश्वर ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिर्मनस्तथा २८ ततस्तृप्तेषुराजेंद्रतेषुभूतेषुपंचसु ॥ मनःषष्ठेषुशुद्धात्मन्रेतःसंपद्यतेमहत् २९ ततोगर्भःसंभवतिश्लेषात्स्त्रीपुंसयोर्नृप ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंभूयःकिंश्रोतुमिच्छसि ३० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आख्यातंमेभगवतागर्भःसंजायतेतथा ॥ यथाजातस्तुपुरुषःप्रपद्यतितदुच्यताम् ३१ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ आसन्नमात्रःपुरुषस्तैर्भूतैरभिभूयते ॥ विप्रयुक्तश्चतैर्भूतैःपुनर्यात्यपरांगतिम् ३२ सर्वभूतसमायुक्तःप्राप्नुतेजीवएवहि ॥ ततोऽस्यकर्मपश्यंतिशुभंवायदिवाऽशुभम् ॥ देवताःपंचभूतस्थाःकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ३३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ त्वगस्थिमांसमुत्सृज्यतैश्चभूतैर्विवर्जितः ॥ जीवःसभगवन्क्वस्थःसुखदुःखेसमश्नुते ३४ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ जीवःकर्मसमायुक्तःशीघ्रंरेतस्त्वमागतः ॥ स्त्रीणांपुष्पंसमासाद्यसूतेकालेनभारत ३५ यमस्यपुरुषैःक्लेशंयमस्यपुरुषैर्वधम् ॥ दुःखंसंसारचक्रंचनरःक्लेशंसविंदति ३६ इहलोकेसचप्राणीजन्मप्रभृतिपार्थिव ॥ सुकृतंकर्मवैभुंक्तेधर्मस्यफलमाश्रितः ३७ यदिधर्मंयथाशक्तिजन्मप्रभृतिसेवते ॥ ततःसपुरुषोभूत्वासेवतेनित्यदासुखम् ३८ अथांतरातुधर्मस्याप्यधर्ममुपसेवते ॥ सुखस्यानंतरंदुःखंसजीवोऽप्यधिगच्छति ३९ अधर्मेणसमायुक्तोयमस्यविषयंगतः ॥ महद्दुःखंसमासाद्यतिर्यग्योनौप्रजायते ४० कर्मणायेनयेनेहयस्यांयोनौप्रजायते ॥ जीवोमोहसमायुक्तस्तन्मेनिगदतःशृणु ४१ यदेतदुच्यतेशास्त्रेसेतिहासेचच्छंदसि ॥ यमस्यविषयंघोरंमर्त्योलोकःप्रपद्यते ४२ इहस्थानानिपुण्यानिदेवतुल्यानिभूपते ॥ तिर्यग्योन्यतिरिक्तानिगतिमंतिचसर्वशः ४३ यमस्यभवनेदिव्येब्रह्मलोकसमेगुणैः ॥ कर्मभिर्नियतैर्बद्धोजंतुर्दुःखान्युपाश्नुते ४४ येनयेनतुभावेनकर्मणापुरुषोगतिम् ॥ प्रयातिपरुषांघोरांतत्तेवक्ष्याम्यतःपरम् ४५ अधीत्यचतुरोवेदान्द्विजोमोहसमन्वितः ॥ पतितात्प्रतिगृह्याथखरयोनौप्रजायते ४६ खरोजीवतिवर्षाणिदशपंचचभारत ॥ खरोमृतोबलीवर्दःसप्तवर्षाणिजीवति ४७

कर्मादिकंदेवाःपश्यंति ३३ स्थूलदेहसंगाद्युज्यतामस्यकर्तृत्वंतद्वाहेतुकमस्यसुखादिसंगइत्याशंकते त्वगिति ३४ स्थूलदेहनाशक्षणएवसरेतस्त्वंशुक्रक्रमेणसूक्ष्मशरीरमावमेति ततःस्त्रीणांपुष्पंसमासाद्येत्यादिस्पष्टं तद्यथातृणजलायूकाअन्यत्तृणमाक्रम्यपूर्वंजहातिएवमेतदितिज्ञेयम् ३५ यमस्येति गर्भत्वमप्राप्तःसूक्ष्मशरीरावच्छिन्नस्तीव्रपापयोगाद्यातनांलभतइत्यर्थः ३६ । ३७ ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७

बलीवर्दोमृतश्चापिजायतेब्रह्मराक्षसः ॥ ब्रह्मरक्षश्चमासांस्त्रींस्ततोजायातिब्राह्मणः ४८ पतितंयाजयित्वातुकृमियोनौप्रजायते ॥ तत्रजीवतिवर्षाणिदशपंच
चभारत ४९ कृमिभावाद्विमुक्तस्तुततोजायतिगर्दभः ॥ गर्दभःपंचवर्षाणिपंचवर्षाणिसूकरः ५० कुक्कुटःपंचवर्षाणिपंचवर्षाणिजंबुकः ॥ श्वावर्षमेकंभवति
ततोजायतिमानवः ५१ उपाध्यायस्ययःपापंशिष्यःकुर्यादबुद्धिमान् ॥ सजीवइहसंसारांस्त्रीनाप्नोतिनसंशयः ५२ प्राक्श्वाभवतिराजेंद्रततःक्रव्याततःखरः ॥
ततःप्रेतःपरिक्लिष्टःपश्चाज्जायतिब्राह्मणः ५३ मनसाऽपिगुरोर्भार्यांयःशिष्योयातिपापकृत् ॥ सउग्रान्प्रैतिसंसारानधर्मेणेहचेतसा ५४ श्वयोनौतुससंभू
तस्त्रीणिवर्षाणिजीवति ॥ तत्रापिनिधनंप्राप्तःकृमियोनौप्रजायते ५५ कृमिभावमनुप्राप्तोवर्षमेकंतुजीवति ॥ ततस्तुनिधनंप्राप्तोब्रह्मयोनौप्रजायते ५६ यदि
पुत्रसमंशिष्यंगुरुर्हन्यादकारणे ॥ आत्मनःकामकारेणसोऽपिहिंस्रःप्रजायते ५७ पितरंमातरंचैवयस्तुपुत्रोऽवमन्यते ॥ सोऽपिराजन्मृतोजंतुःपूर्वंजायेतग
र्दभः ५८ गर्दभत्वंतुसंप्राप्यदशवर्षाणिजीवति ॥ संवत्सरंतुकुंभीरस्ततोजायेतमानवः ५९ पुत्रस्यमातापितरौयस्यरुष्टावुभावपि ॥ गुर्वपध्यानतःसोऽपिमृ
तोजायतिगर्दभः ६० खरोजीवतिमासांस्तुदशश्वाचचतुर्दश ॥ बिडालःसप्तमासांस्तुततोजायतिमानवः ६१ मातापितरावाक्रुश्यसारिकःसंप्रजायते ॥
ताडयित्वातुतावेवजायतेकच्छपोनृप ६२ कच्छपोदशवर्षाणित्रीणिवर्षाणिशल्यकः ॥ व्यालोभूत्वाचषण्मासांस्ततोजायतिमानुषः ६३ भर्तृपिंडमुपाश्नन्यो
राजद्विष्टानिसेवते ॥ सोऽपिमोहसमापन्नोमृतोजायतिवानरः ६४ वानरोदशवर्षाणिपंचवर्षाणिमूषिकः ॥ श्वाऽथभूत्वातुषण्मासांस्ततोजायतिमानुषः ६५
न्यासापहर्तातुनरोयमस्यविषयंगतः ॥ संसाराणांशतंगत्वाकृमियोनौप्रजायते ६६ तत्रजीवतिवर्षाणिदशपंचचभारत ॥ दुष्कृतस्यक्षयंकृत्वाततोजाय
तिमानुषः ६७ असूयकोनरश्चापिमृतोजायतिशार्ङ्गकः ॥ विश्वासहर्तातुनरोमीनोजायतिदुर्मतिः ६८ भूत्वामीनोऽष्टवर्षाणिमृगोजायतिभारत ॥ मृगस्तुच
तुरोमासांस्ततश्छागःप्रजायते ६९ छागस्तुनिधनंप्राप्यपूर्णेसंवत्सरेततः ॥ कीटःसंजायतेजंतुस्ततोजायतिमानुषः ७० धान्यान्यवांस्तिलान्माषान्कुल
त्थान्सर्षपांश्चणान् ॥ कलायानथमुद्गांश्चगोधूमानतसीस्तथा ७१ सस्यस्यान्यस्यहर्ताचमोहाज्जंतुरचेतनः ॥ सजायतेमहाराजमूषिकोनिरपत्रपः ७२ ततः
प्रेत्यमहाराजमृतोजायतिसूकरः ॥ सूकरोजातमात्रस्तुरोगेणम्रियतेनृप ७३ श्वाततोजायतेमूढःकर्मणातेनपार्थिव ॥ भूत्वाश्वापंचवर्षाणिततोजायतिमानवः
७४ परदाराभिमर्शंतुकृत्वाजायतिवैवृकः ॥ श्वाशृगालस्ततोगृध्रोव्यालःकंकोबकस्तथा ७५ भ्रातुर्भार्यांतुपापात्मायोधर्षयतिमोहितः ॥ पुंस्कोकिलत्वमा
प्नोतिसोऽपिसंवत्सरंनृप ७६ सखिभार्यांगुरोर्भार्यांराजभार्यांतथैवच ॥ प्रधर्षयित्वाकामायमृतोजायतिसूकरः ७७

---

७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ निष्पावंराजमाषं हलगोलकःदीर्घपुच्छोगोल

सूकरःपंचवर्षाणिदशवर्षाणिश्वाविधः ॥ बिडालःपंचवर्षाणिदशवर्षाणिकुक्कुटः ७८ पिपीलिकस्तुमासांस्त्रीन्कीटःस्यान्मासमेवतु ॥ एतानासाद्यसंसारान्कृमि
योनौप्रजायते ७९ तत्रजीवतिमासांस्तुकृमियोनौचतुर्दश ॥ ततोऽधर्मक्षयंकृत्वापुनर्जायतिमानवः ८० उपस्थितेविवाहेतुयज्ञेदानेऽपिवाविभो ॥ मोहात्करो
तियोविघ्नंसमृतोजायतेकृमिः ८१ कृमिर्जीवतिवर्षाणिदशपंचचभारत ॥ अधर्मस्यक्षयंकृत्वाततोजायतिमानवः ८२ पूर्वंदत्वातुयःकन्यांद्वितीयेदातुमिच्छ
ति ॥ सोऽपिराजन्मृतोजंतुःकृमियोनौप्रजायते ८३ तत्रजीवतिवर्षाणित्रयोदशयुधिष्ठिर ॥ अधर्मसंक्षयेयुक्तस्ततोजायतिमानवः ८४ देवकार्यमकृत्वातुपितृ
कार्यमथापिवा ॥ अनिर्वाप्यसमश्नन्वैमृतोजायतिवायसः ८५ वायसःशतवर्षाणिततोजायतिकुक्कुटः ॥ जायतेव्यालकश्चापिमासंतस्मात्तुमानुषः ८६ ज्येष्ठं
पितृसमंचापिभ्रातरंयोऽवमन्यते ॥ सोऽपिमृत्युमुपागम्यक्रौंचयोनौप्रजायते ८७ क्रौंचोजीवतिवर्षंतुततोजायतिचीरकः ॥ ततोनिधनमापन्नोमानुषत्वमुपा
श्नुते ८८ वृषलोब्राह्मणींगत्वाकृमियोनौप्रजायते ॥ ततःसंप्राप्यनिधनंजायतेसूकरःपुनः ८९ सूकरोजातमात्रस्तुरोगेणम्रियतेनृप ॥ श्वाततोजायतेमूढः
कर्मणातेनपार्थिव ९० श्वाभूत्वाकृतकर्मासौजायतेमानुषस्ततः ॥ तत्रापत्यंसमुत्पाद्यमृतोजायतिमूषिकः ९१ कृतघ्नस्तुमृतोराजन्यमस्यविषयंगतः ॥ यमस्य
पुरुषैःक्रुद्धैर्वधंप्राप्नोतिदारुणम् ९२ दंडंसमुद्गरंशूलमग्निकुंभंचदारुणम् ॥ असिपत्रवनंघोरंवालुकंकूटशाल्मलीम् ९३ एताश्चान्याश्चबह्वीश्चयमस्यविषयंगतः ॥
यातनाःप्राप्यतत्रोग्रास्ततोवध्यतिभारत ९४ ततोहतःकृतघ्नःसतत्रोग्रैर्भरतर्षभ ॥ संसारचक्रमासाद्यकृमियोनौप्रजायते ९५ कृमिर्भवतिवर्षाणिदशपंचचभा
रत ॥ ततोगर्भंसमासाद्यतत्रैवम्रियतेशिशुः ९६ ततोगर्भशतैर्जंतुर्बहुभिःसंप्रपद्यते ॥ संसारांश्चबहून्गत्वाततस्तिर्यक्षुजायते ९७ ततोदुःखमनुप्राप्यबहुवर्ष
गणानिह ॥ अपुनर्भवसंयुक्तस्ततःकूर्मःप्रजायते ९८ दधिहृत्वाबकश्चापिप्लवोमत्स्यानसंस्कृतान् ॥ चोरयित्वातुदुर्बुद्धिर्मधुदंशःप्रजायते ९९ फलंवामूलकंहृ
त्वाअपूपंवापिपीलिकाः ॥ चोरयित्वाचनिष्पावंजायतेहलगोलकः १०० पायसंचोरयित्वातुतित्तिरित्वमवाप्नुते ॥ हृत्वापिष्टमयंपूपंकुंभोलूकःप्रजायते १ अपो
हृत्वातुदुर्बुद्धिर्वायसोजायतेनरः ॥ कांस्यंहृत्वातुदुर्बुद्धिर्हारितोजायतेनरः २ राजतंभाजनंहृत्वाकपोतःसंप्रजायते ॥ हृत्वातुकांचनंभांडंकृमियोनौप्रजायते ३
पत्रोर्णंचोरयित्वातुकृकलत्वंनिगच्छति ॥ कौशिकंतुततोहृत्वानरोजायतिवर्तकः ४ अंशुकंचोरयित्वातुशुकोजायतिमानवः ॥ चोरयित्वादुकूलंतुमृतोहंसःप्रजा
यते ५ क्रौंचःकार्पासिकंहृत्वामृतोजायतिमानवः ॥ चोरयित्वानरःपट्टंत्वाविकंचैवभारत ६ क्षौमंचवस्त्रमादायशशोजंतुःप्रजायते ॥ वर्णान्हृत्वातुपुरुषोमृतो
जायतिबर्हिणः १०७ रूपीकीटविशेषः १०० कुंभोलूकउलूकजातिभेदः १ हारितःपक्षिविशेषः २ । ३ पत्रोर्णंधौतकौशेयम् ४ । ५ । ६ वर्णान्हरितालादीन् १०७

॥१२३॥ ह्त्वारक्तानिवस्त्राणिजायतेजीवजीवकः ॥ वर्णकादींस्तथागंधांश्चोरयित्वेहमानवः १०८ छुच्छुंदरित्वमाप्नोतिराजन्लोभपरायणः ॥ तत्रजीवतिवर्षाणिततोद अ०
शचपंचच ९ अधर्मस्यक्षयंगत्वाततोजायातिमानुषः ॥ चोरयित्वापयश्चापिबलाकासंप्रजायते ११० यस्तुचोरयतेतैलंनरोमोहसमन्वितः ॥ सोऽपिराजन्मृतो
जंतुस्तैलपायीप्रजायते ११ अशस्त्रंपुरुषंहत्वासशस्त्रःपुरुषाधमः ॥ अर्थार्थीयदिवावैरीसमृतोजायतेखरः १२ खरोजीवतिवर्षेद्वेततःशस्त्रेणवध्यते ॥ समृतो ॥११२॥
मृगयोनौतुनित्योद्विग्नोऽभिजायते १३ मृगोवध्यतिशस्त्रेणगतेसंवत्सरेतुसः ॥ हतोमृगस्ततोमीनःसोऽपिजालेनबध्यते १४ मासेचतुर्थेसंप्राप्तेश्वापदःसंप्रजा
यते ॥ श्वापदोदशवर्षाणिद्वीपीवर्षाणिपंचच १५ ततस्तुनिधनंप्राप्तःकालपर्यायचोदितः ॥ अधर्मस्यक्षयंकृत्वाततोजायतिमानुषः १६ स्त्रियंहत्वातुदुर्बुद्धि
र्यमस्यविषयंगतः ॥ बहून्क्लेशान्समासाद्यसंसारांश्चैवविंशतिम् १७ ततःपश्चान्महाराजकृमियोनौप्रजायते ॥ कृमिर्विंशतिवर्षाणिभूत्वाजायतिमानुषः १८
भोजनंचोरयित्वातुमक्षिकाजायतेनरः ॥ मक्षिकासंघवशगोबहून्मासान्भवत्युत १९ ततःपापक्षयंकृत्वामानुषत्ववाप्नुते ॥ धान्यंहत्वातुपुरुषोलोमशःसंप्रजाय
ते १२० तथापिण्याकसंमिश्रमशनंचोरयेन्नरः ॥ सजायतेबभ्रुसमोदारुणोमूषिकोनरः २१ दशन्वैमानुषान्नित्यंपापात्मासविशांपते ॥ घृतंहत्वातुदुर्बुद्धिःकाक
मद्गुःप्रजायते २२ मत्स्यमांसमथोहृत्वाकाकोजायतिदुर्मतिः ॥ लवणंचोरयित्वातुचिरिकाकःप्रजायते २३ विश्वासेनतुनिक्षिप्तंयोविनिन्होतिमानवः ॥ सगता
युर्नरस्तातमत्स्ययोनौप्रजायते २४ मत्स्ययोनिमनुप्राप्यमृतोजायतिमानुषः ॥ मानुषत्वमनुप्राप्यक्षीणायुरुपपद्यते २५ पापानितुनराःकृत्वातिर्यग्जा
यंतिभारत ॥ नचात्मनःप्रमाणंतेधर्मंजानंतिकिंचन २६ येपापानिनराःकृत्वानिरस्यंतिव्रतैःसदा ॥ सुखदुःखसमायुक्ताव्यथितास्तेभवंत्युत२७ असंवासाःप्र
जायंतेम्लेच्छाश्चापिनसंशयः ॥ नराःपापसमाचारालोभमोहसमन्विताः २८ वर्जयंतिचपापानिजन्मप्रभृतियेनराः ॥ अरोगारूपवंतस्तेधनिनश्चभवंत्युत
२९ स्त्रियोऽप्येतेनकल्पेनकृत्वापापमवाप्नुयुः ॥ एतेषामेवजंतूनांभार्यात्वमुपयांतिताः १३० परस्वहरणेदोषाःसर्वएवप्रकीर्तिताः ॥ एतद्विलेशमात्रेणकथितं
तेमयाऽनघ ३१ अपरस्मिन्कथायोगेभूयःश्रोष्यसिभारत ॥ एतन्मयामहाराजब्रह्मणोगदतःपुरा ३२ सुरर्षीणांश्रुतंमध्येपृष्टश्चापियथातथम् ॥ मयाऽपित
च्चकार्त्स्न्येनयथावदनुवर्णितम् ॥ एतच्छ्रुत्वामहाराजधर्मेकुरुमनःसदा १३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेप० दानधर्मेसंसारचक्रंनाम
एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अधर्मस्यगतिर्ब्रह्मन्कथितामेत्वयाऽनघ ॥ धर्मस्यतुगतिंश्रोतुमिच्छामिवदतांवर १ कृत्वा ॥१२३॥
कर्माणिपापानिकथंयांतिशुभांगतिम् ॥ कर्मणाचकृतेनेहकेनयांतिशुभांगतिम् २ १३१ ॥ इतिअनु० नी० भा० एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१११॥ अधर्मस्येति ११२

बृहस्पतिरुवाच ॥ कृत्वापापानिकर्माणिअधर्मवशमागतः ॥ मनसाविपरीतेननिरयंप्रतिपद्यते ३ मोहादधर्मंयःकृत्वापुनःसमनुतप्यते ॥ मनःसमाधिसंयुक्तो
नसेवेतदुष्कृतम् ४ यथायथामनस्तस्यदुष्कृतंकर्मगर्हते ॥ तथातथाशरीरंतुतेनाधर्मेणमुच्यते ५ यदिव्याहरतेराजन्विप्राणांधर्मवादिनाम् ॥ततोऽधर्मकृता
त्क्षिप्रमपवादात्प्रमुच्यते ६ यथायथानरःसम्यगधर्ममनुभाषते ॥ समाहितेनमनसाविमुच्येततथातथा ७ भुजंगइवनिर्मोकात्पूर्वभुक्ताज्जरान्वितात् ॥ दत्वा
विप्रस्यदानानिविविधानिसमाहितः ८ मनःसमाधिसंयुक्तःसुगतिंप्रतिपद्यते ॥ प्रदानानितुवक्ष्यामियानिदत्वायुधिष्ठिर ९ नरःकृत्वाऽप्यकार्याणिततोधर्मेण
युज्यते ॥ सर्वेषामेवदानानामन्नंश्रेष्ठमुदाहृतम् ॥ पूर्वमन्नंप्रदातव्यमृजुनाधर्ममिच्छता १० प्राणाह्यन्नंमनुष्याणांतस्माज्जंतुश्चजायते ॥ अन्नेप्रतिष्ठितोलोक
स्तस्मादन्नंप्रशस्यते ११ अन्नमेवप्रशंसंतिदेवर्षिपितृमानवाः ॥ अन्नस्यहिप्रदानेनरंतिदेवोदिवंगतः १२ न्यायलब्धंप्रदातव्यंद्विजातिभ्योऽन्नमुत्तमम् ॥ स्वा
ध्यायंसमुपेतेभ्यःप्रहृष्टेनांतरात्मना १३ यस्यह्यन्नमुपाश्नंतिब्राह्मणानांशतंदश ॥ हृष्टेनमनसादत्तंनसतिर्यग्गतिर्भवेत् १४ ब्राह्मणानांसहस्राणिदशभोज्यन
रर्षभ ॥ नरोऽधर्मात्प्रमुच्येतयोगेष्वभिरतःसदा १५ भैक्ष्येणान्नंसमाहृत्यविप्रोवेदपुरस्कृतः ॥ स्वाध्यायनिरतेविप्रेदत्वेहसुखमेधते १६ अहिंसन्ब्राह्मणस्वानि
न्यायेनपरिपाल्यच ॥ क्षत्रियस्तरसाप्राप्तमन्नंयोवैप्रयच्छति १७ द्विजेभ्योवेदवृद्धेभ्यःप्रयतःसुसमाहितः ॥ तेनापोहतिधर्मात्मन्दुष्कृतंकर्मपांडव १८ षड्भा
गपरिशुद्धंचकृषेर्भागमुपार्जितम् ॥ वैश्योददद्द्विजातिभ्यःपापेभ्यःपरिमुच्यते १९ अवाप्यप्राणसंदेहंकार्कश्येनसमार्जितम् ॥ अन्नंदत्वाद्विजातिभ्यःशूद्रःपापात्प्र
मुच्यते २० औरसेनबलेनान्नमर्जयित्वाऽविहिंसकः ॥ यःप्रयच्छतिविप्रेभ्योनसदुर्गाणिपश्यति २१ न्यायेनैवाप्तमन्नंतुनरोहर्षसमन्वितः ॥ द्विजेभ्योवेदवृद्धेभ्यो
दत्वापापात्प्रमुच्यते २२ अन्नमूर्जस्करंलोकेदत्वोर्जस्वीभवेन्नरः ॥ सतांपंथानमावृत्यसर्वपापैःप्रमुच्यते २३ दानवद्भिःकृतःपंथायेनयांतिमनीषिणः ॥ तेहिप्राण
स्यदातारस्तेभ्योधर्मःसनातनः २४ सर्वावस्थंमनुष्येणन्यायेनान्नमुपार्जितम् ॥ कार्यंपात्रागतंनित्यमन्नंहिपरमागतिः २५ अन्नस्यहिप्रदानेननरोरौद्रंनसेवते ॥
तस्मादन्नंप्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितम् २६ यतेद्ब्राह्मणपूर्वंहिभोक्तुमन्नंगृहीसदा ॥ अवंध्यंदिवसंकुर्यादन्नदानेनमानवः २७ भोजयित्वादशशतंनरोवेदविदांनृ
प ॥ न्यायविद्धर्मविदुषामितिहासविदांतथा २८ नयातिनरकंघोरंसंसारांश्चनसेवते ॥ सर्वकामसमायुक्तःप्रेत्यचाप्यश्नुतेसुखम् २९ एवंखलुसमायुक्तोरमतेवि
गतज्वरः ॥ रूपवान्कीर्तिमांश्चैवधनवांश्चोपपद्यते ३० एतत्तेसर्वमाख्यातमन्नदानफलंमहत् ॥ मूलमेतत्तुधर्माणांप्रदानानांचभारत ३१ ॥इतिश्रीमहाभारते
अनुशासनपर्वणिअनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेसंसारचक्रेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ वदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ७ ॥

अहिंसेति १ । २ । ३ त्रीन्दोषान्कामक्रोधलोभान्लोकेषुनिधायनतुस्वात्मनि कामक्रोधौचाक्षोभं ४ । ५ । ६ सर्वेषांभूतानामात्मभूतस्याऽऽत्मदुःखेनेवपरदुःखेनाप्युद्विजतःसर्वभूतान्यात्मत्वेन तत्त्वदृशापश्यतोमार्गेदेवाःमुह्यंति सव्यापकोभूत्वामुच्यतइत्यर्थः अपदस्यगतवागतिहीनत्वान्मार्गसूचकपदरहितस्यपदैषिणःस्थानैषिणोबहिर्मुखाइत्यर्थः ७ । ८ । ९ यथेति हिंसितोहिनस्ति पालितःपालयतितस्मात्पालयेदेवनोहिंसयेदित्यर्थः १० । ११ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ततइति १ । २ । ३ मनसा

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अहिंसावैदिकंकर्मध्यानमिंद्रियसंयमः ॥ तपोऽथगुरुशुश्रूषाकिंश्रेयःपुरुषंप्रति १ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ सर्वाण्येतानि धर्म्याणिपृथग्द्वाराणिसर्वशः ॥ शृणुसंकीर्त्यमानानिषडेवभरतर्षभ २ हंतनिःश्रेयसंजंतोरहंवक्ष्याम्यनुत्तमम् ॥ अहिंसापाश्रयंधर्मंयःसाधयतिवैनरः ३ त्रीन्दोषान्सर्वभूतेषुनिधायपुरुषःसदा ॥ कामक्रोधौचसंयम्यततःसिद्धिमवाप्नुते ४ अहिंसकानिभूतानिदंडेनविनिहंतियः ॥ आत्मनःसुखमन्विच्छन्सप्रेत्यनसुखी भवेत् ५ आत्मोपमस्तुभूतेषुयोवैभवतिपूरुषः ॥ न्यस्तदंडोजितक्रोधःसप्रेत्यसुखमेधते ६ सर्वभूतात्मभूतस्यसर्वभूतानिपश्यतः ॥ देवाअपिमार्गेमुह्यंतिअपदस्यपदैषिणः ७ नतत्परस्यसंदध्यात्प्रतिकूलंयदाऽऽत्मनः ॥ एषसंक्षेपतोधर्मःकामादन्यःप्रवर्तते ८ प्रत्याख्यानेचदानेचसुखदुःखेप्रियाप्रिये ॥ आत्मौपम्येनपुरुषःप्रमाणमभिगच्छति ९ यथापरःप्रक्रमतेपरेषुतथाऽपरेप्रक्रमंतेपरस्मिन् ॥ तथैवतेऽस्तूपमाजीवलोकेयथाधर्मोनैपुणेनोपदिष्टः १० ॥ वैशंपायन उवाच ॥ इत्युक्त्वातंसुरगुरुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ दिवमाचक्रमेधीमान्पश्यतामेवनस्तदा ११ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेसंसारचक्रसमाप्तौ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाशरतल्पेपितामहम् ॥ पुनरेवमहातेजाःपप्रच्छवदतांवरः १ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ ऋषयोब्राह्मणादेवाःप्रशंसंतिमहामते ॥ अहिंसालक्षणंधर्मंवेदप्रामाण्यदर्शनात् २ कर्मणामनुजःकुर्वन्हिंसांपार्थिवसत्तम ॥ वाचाचमनसाचैवकथंदुःखात्प्रमुच्यते ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ चतुर्विधेयंनिर्दिष्टाह्यहिंसाब्रह्मवादिभिः ॥ एकैकतोऽपिविभ्रष्टानभवत्यरिसूदन ४ यथासर्वश्चतुष्पाद्वैत्रिभिःपादैर्नतिष्ठति ॥ तथैवेयंमहीपालकारणैःप्रोच्यतेत्रिभिः ५ यथानागपदेऽन्यानिपदानिपदगामिनाम् ॥ सर्वाण्येवापिधीयंतेपदजातानिकौंजरे ६ एवंलोकेष्वहिंसातुनिर्दिष्टाधर्मतःपुरा ॥ कर्मणालिप्यतेजंतुर्वाचामनसाऽपिच ७ पूर्वंतुमनसात्यक्त्वातथावाचाऽथकर्मणा ॥ नभक्षयतियोमांसंत्रिविधंसविमुच्यते ८ त्रिकारणंतुनिर्दिष्टंश्रूयतेब्रह्मवादिभिः ॥ मनोवाचितथाऽऽस्वादेदोषाह्येषुप्रतिष्ठिताः ९ नभक्षयंत्यतोमांसंतपोयुक्तामनीषिणः ॥ दोषांस्तुभक्षणेराजन्मांसस्येहनिबोधमे १०

वचसाकर्मणाभक्षणेनेतिचतुर्विधाहिंसा । तत्रैकेनत्यक्तासर्वात्मनात्यक्तानभवति । नह्यभक्षयतोऽसंकल्पयतोऽन्यमांसंभोक्ष्येइत्यवदतःअकुर्वतोवाहिंसाकेनचिदंशेनभवति ४ तत्रदृष्टांतमाह यथेति एकेनपादेनविनात्रिभिःपादैःपशुरिवेयमप्येकेनांशेनहीनाअंशत्रयेणनतिष्ठतीत्यर्थः ५ यथेति नागपदेगजपदेक्षुद्रपदानामिवसर्वेषांधर्माणांसमावेशोभवतिअहिंसायां । कौंजरेपदेदृष्टेसतिसर्वाणिपदानियथाऽपिधीयंतेएवंहिंसायांसर्वेधर्माःपिधीयंते ६ । ७ । ८ । ९ । १०

११ पित्रिति यथास्त्रीपुंयोगेनांतरीयकंपुत्रजन्मैवंहिंसकस्यभूयिष्ठंपापयोनौजन्मेत्यर्थः १२ । १३ । १४ । १५ । जीवितंहीति । यथास्वमांसार्पणाच्छिबिरूर्ध्वंगतःएवंपरमांसादनादधोगच्छती

पुत्रमांसोपमंजानन्खादतेयोविचक्षणः ॥ मांसंमोहसमायुक्तःपुरुषःसोऽधमःस्मृतः ११ पितृमातृसमायोगेपुत्रत्वंजायतेयथा ॥ हिंसांकृत्वाऽवशःपापोभूयिष्ठंजायतेतथा १२ रसंचप्रतिजिह्वायाज्ञानंप्रज्ञायतेयथा ॥ तथाशास्त्रेषुनियतंरागोह्यास्वादिताद्भवेत् १३ संस्कृताऽसंस्कृताःपक्वालवणाऽलवणास्तथा ॥ प्रजायंते यथाभावास्तथाचित्तंनिरुध्यते १४ भेरीमृदंगशब्दांश्चतंत्रीशब्दांश्चपुष्कलान् ॥ निषेविष्यंतिवैमंदामांसभक्षाःकथंनराः १५ अचिंतितमनिर्दिष्टमसंकल्पितमेवच ॥ रसगृद्ध्याऽभिभूतायेप्रशंसंतिफलार्थिनः १६ प्रशंसाह्येवमांसस्यदोषकर्मफलान्विता ॥ जीवितंहिपरित्यज्यबहवःसाधवोजनाः १७ स्वमांसैःपरमांसानिपरिपाल्यदिवंगताः १८ एवमेषामहाराजचतुर्भिःकारणैर्वृता ॥ अहिंसातवनिर्दिष्टासर्वधर्मानुसंहिता १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मे०मांसवर्जनकथनेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अहिंसापरमोधर्मइत्युक्तंबहुशस्त्वया ॥ श्राद्धेषुचभवानाहपितॄनामिषकांक्षिणः १ मांसैर्बहुविधैःप्रोक्तस्त्वयाश्राद्धविधिःपुरा ॥ अहत्वाचकुतोमांसमेवमेतद्विरुध्यते २ जातोनःसंशयोधर्मेमांसस्यपरिवर्जने ॥ दोषोभक्षयतःकःस्यात्कश्चाभक्षयतोगुणः ३ हत्वाभक्षयतोवापिपरेणोपहृतस्यवा ॥ हन्याद्वायःपरस्यार्थेक्रीत्वावाभक्षयेन्नरः ४ एतदिच्छामितत्त्वेनकथ्यमानंत्वयाऽनघ ॥ निश्चयेनचिकीर्षामिधर्ममेतंसनातनम् ५ कथमायुरवाप्नोतिकथंभवतिसत्त्ववान् ॥ कथमव्यंगतामेतिलक्षण्योजायतेकथम् ६ ॥भीष्मउवाच॥ मांसस्याभक्षणाद्राजन्योधर्मःकुरुनंदन ॥ तन्मेशृणुयथातत्त्वंयथाऽस्यविधिरुत्तमः ७ रूपमव्यंगतामायुर्बुद्धिंसत्त्वंबलंस्मृतिम् ॥ प्राप्तुकामैर्नरैर्हिंसावर्जितावैमहात्मभिः ॥ ८ ऋषीणामत्रसंवादोबहुशःकुरुनंदन ॥ बभूवतेषांतुमतंयत्तच्छृणुयुधिष्ठिर ९ योयजेताश्वमेधेनमासिमासियतव्रतः ॥ वर्जयेन्मधुमांसंचसममेतद्युधिष्ठिर १० सप्तर्षयोवालखिल्यास्तथैवचमरीचिपाः ॥ अमांसभक्षणंराजन्प्रशंसंतिमनीषिणः ११ नभक्षयतियोमांसंनचहन्यान्नघातयेत् ॥ तन्मित्रंसर्वभूतानांमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत् १२ अधृष्यःसर्वभूतानांविश्वास्यःसर्वजंतुषु ॥ साधूनांसंमतोनित्यंभवेन्मांसंविवर्जयन् १३ स्वमांसंपरमांसेनयोवर्धयितुमिच्छति ॥ नारदःप्राहधर्मात्मानियतंसोऽवसीदति १४ ददातियजतेचापितपस्वीचभवत्यपि ॥ मधुमांसनिवृत्त्येतिप्राहचैवंबृहस्पतिः १५ मासिमास्यश्वमेधेनयोयजेतशतंसमाः ॥ नखादतिचयोमांसंसममेतन्मतंमम १६ सदायजतिसत्रेणसदादानंप्रयच्छति ॥ सदातपस्वीभवतिमधुमांसविवर्जनात् १७ सर्वेवेदानतत्कुर्युःसर्वेयज्ञाश्चभारत ॥ योभक्षयित्वामांसानिपश्चादपिनिवर्तते १८

त्यर्थः १७ । १८ । १९ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ अहिंसेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ सर्वेइति नहिक्रतवोवेदस्तथातद्बोधितायज्ञाश्चपुरुषंहिंसायांप्रवर्तयंति किंतुपरिसंख्याविधयानिवृत्तिमेवबोधयंतीत्यर्थः १८

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ व्यालमृगाःमांसादपशवः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४०

दुष्करंचरसज्ञानेमांसस्यपरिवर्जनम् ॥ चर्तुंव्रतमिदंश्रेष्ठंसर्वप्राण्यभयप्रदम् १९ सर्वभूतेषुयोविद्वान्ददात्यभयदक्षिणाम् ॥ दाताभवतिलोकेसप्राणानांनात्रसंशयः
२० एवंवैपरमंधर्मंप्रशंसंतिमनीषिणः ॥ प्राणायथाऽऽत्मनोऽभीष्टाभूतानामपिवैतथा २१ आत्मौपम्येनमंतव्यंबुद्धिमद्भिःकृतात्मभिः ॥ मृत्युतोभयमस्तीति
विदुषांभूतिमिच्छताम् २२ किंपुनर्हन्यमानानांतरसाजीवितार्थिनाम् ॥ अरोगाणामपापानांपापैर्मांसोपजीविभिः २३ तस्माद्विद्धिमहाराजमांसस्यपरिवर्ज
नम् ॥ धर्मस्यायतनंश्रेष्ठंस्वर्गस्यचसुखस्यच २४ अहिंसापरमोधर्मस्तथाऽहिंसापरंतपः ॥ अहिंसापरमंसत्यंयतोधर्मःप्रवर्तते २५ नहिमांसंतृणात्काष्ठादुपला
द्वापिजायते ॥ हत्वाजंतुंततोमांसंतस्माद्दोषस्तुभक्षणे २६ स्वाहास्वधाऽमृतभुजोदेवाःसत्यार्जवप्रियाः ॥ क्रव्यादान्राक्षसान्विद्धिजिह्मानृतपरायणान् २७
कांतारेष्वथघोरेषुदुर्गेषुगहनेषुच ॥ रात्रावहनिसंध्यासुचत्वरेषुसभासुच २८ उद्यतेषुचशस्त्रेषुमृगव्यालहतेषुच ॥ अमांसभक्षणेराजन्भयमन्यैर्नगच्छति २९
शरण्यःसर्वभूतानांविश्वास्यःसर्वजंतुषु ॥ अनुद्वेगकरोलोकेनचाप्युद्विजतेसदा ३० यदिचेत्खादकोनस्यान्नतदाघातकोभवेत् ॥ घातकःखादकार्थायतद्घातय
तिवैनरः ३१ अभक्ष्यमेतदितिवैइतिहिंसानिवर्तते ॥ खादकार्थमतोहिंसामृगादीनांप्रवर्तते ३२ यस्माद्ग्रसतिचैवायुर्हिंसकानांमहाद्युते ॥ तस्माद्विवर्जयेन्मांसं
यइच्छेद्भूतिमात्मनः ३३ त्रातारंनाधिगच्छंतिरौद्राःप्राणिविहिंसकाः ॥ उद्वेजनीयाभूतानांयथाव्यालमृगास्तथा ३४ लोभाद्वाबुद्धिमोहाद्वाबलवीर्यार्थमेवच ॥
संसर्गाद्थपापानामधर्मरुचितानृणाम् ३५ स्वमांसंपरमांसेनयोवर्धयितुमिच्छति ॥ उद्विग्नवासोवसतियत्रयत्राभिजायते ३६ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंस्वस्त्य
यनंमहत् ॥ मांसस्याभक्षणंप्राहुर्नियताःपरमर्षयः ३७ इदंतुखलुकौंतेयश्रुतमासीत्पुरामया ॥ मार्कंडेयस्यवदतोयेदोषामांसभक्षणे ३८ योहिखादतिमांसानि
प्राणिनांजीवितैषिणाम् ॥ हतानांवामृतानांवायथाहंतातथैवसः ३९ धनेनक्रयिकोहंतिखादकश्चोपभोगतः ॥ घातकोवधबंधाभ्यामित्येषत्रिविधोवधः ४०
अखादन्ननुमोदंश्चभावदोषेणमानवः ॥ योऽनुमोदतिहन्यंतंसोऽपिदोषेणलिप्यते ४१ अधृष्यःसर्वभूतानामायुष्मान्निरुजःसदा ॥ भवत्यभक्षयन्मांसंदयावान्प्रा
णिनामिह ४२ हिरण्यदानैर्गोदानैर्भूमिदानैश्चसर्वशः ॥ मांसस्याभक्षणेधर्मोविशिष्टइतिनःश्रुतिः ४३ अप्रोक्षितंवृथामांसंविधिहीनंनभक्षयेत् ॥ भक्षयन्निरयंया
तिनरोनास्त्यत्रसंशयः ४४ प्रोक्षिताभ्युक्षितंमांसंतथाब्राह्मणकाम्यया ॥ अल्पदोषमिहज्ञेयंविपरीतेतुलिप्यते ४५ खादकस्यकृतेजंतून्योहन्यात्पुरुषाधमः ॥ ।१२५
महादोषतरस्तत्रघातकोनतुखादकः ४६ इज्यायज्ञश्रुतिकृतैर्योमार्गैरबुधोऽधमः ॥ हन्याज्जंतून्मांसगृध्नुःसवैनरकभाङ्नरः ४७

हन्यंतंहन्यमानं ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ इज्यादेवपूजा यज्ञोऽश्वमेधादिस्तदर्थंश्रुतिकृतैर्मार्गैरुपायैरबुधोयज्ञोपनिषदमजानन्मांसगृध्नुःकेवलंयज्ञव्याजेनमांसंभोक्तुकामः ४७

---

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ व्रीहिमयःपशुःपुरोडाशादिरूपः सएतदुत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवइत्युक्त्वातस्मादाहुःपुरोडाशसत्रंलोक्यमितिब्राह्मणात्

भक्षयित्वाऽपियोमांसंपश्चादपिनिवर्तते ॥ तस्यापिसुमहान्धर्मोयःपापाद्विनिवर्तते ४८ आहर्ताचानुमंताचविशस्ताक्रयविक्रयी ॥ संस्कर्ताचोपभोक्ताचखाद
काःसर्वएवते ४९ इदमन्यत्तुवक्ष्यामिप्रमाणंविधिनिर्मितम् ॥ पुराणमृषिभिर्जुष्टंवेदेषुपरिनिष्ठितम् ५० प्रवृत्तिलक्षणोधर्मःप्रजार्थिभिरुदाहृतः ॥ यथोक्तंराज
शार्दूलनतुतन्मोक्षकांक्षिणाम् ५१ हविर्यत्संस्कृतंमंत्रैःप्रोक्षिताभ्युक्षितंशुचि ॥ वेदोक्तेनप्रमाणेनपितॄणांप्रक्रियासुच ५२ अतोऽन्यथावृथामांसमभक्ष्यंमनुरब्र
वीत् ॥ अस्वर्ग्यमयशस्यंचरक्षोवद्भरतर्षभ ५३ विधिहीनंनरःपूर्वंमांसंराजन्नभक्षयेत् ॥ अप्रोक्षितंवृथामांसंविधिहीनंनभक्षयेत् ५४ यइच्छेत्पुरुषोऽत्यंतमात्मानं
निरुपद्रवम् ॥ सवर्जयेतमांसानिप्राणिनामिहसर्वशः ५५ श्रूयतेहिपुराकल्पेनृणांव्रीहिमयःपशुः ॥ येनायजंतयज्वानःपुण्यलोकपरायणाः ५६ ऋषिभिःसंशयं
पृष्टोवसुश्चेदिपतिःपुरा ॥ अभक्ष्यमपिमांसंयःप्राहभक्ष्यमितिप्रभो ५७ आकाशादवनिंप्राप्तस्ततःसपृथिवीपतिः ॥ एतदेवपुनश्चोक्त्वाविवेशधरणीतलम् ५८
प्रजानांहितकामेनत्वगस्त्येनमहात्मना ॥ आरण्याःसर्वदैवत्याःप्रोक्षितास्तपसामृगाः ५९ क्रियाह्येवंनहीयंतेपितृदैवतसंश्रिताः ॥ प्रीयंतेपितरश्चैवन्यायतोमां
सतर्पिताः ६० इदंतुशृणुराजेंद्रकीर्त्यमानंमयाऽनघ ॥ अभक्षणेसर्वसुखंमांसस्यमनुजाधिप ६१ यस्तुवर्षशतंपूर्णंतपस्तप्येत्सुदारुणम् ॥ यश्चैववर्जयेन्मांसंसम
मेतन्मतंमम ६२ कौमुदेतुविशेषेणशुक्लपक्षेनराधिप ॥ वर्जयेन्मधुमांसानिधर्मोह्यत्रविधीयते ६३ चतुरोवार्षिकान्मासान्योमांसंपरिवर्जयेत् ॥ चत्वारिभद्राण्या
प्नोतिकीर्तिमायुर्यशोबलम् ६४ अथवामासमेकंवैसर्वमांसान्यभक्षयन् ॥ अतीत्यसर्वदुःखानिसुखंजीवेन्निरामयः ६५ वर्जयंतिहिमांसानिमासशःपक्षशोऽपिवा ॥
तेषांहिंसानिवृत्तानांब्रह्मलोकोविधीयते ६६ मांसंतुकौमुदंपक्षंवर्जितंपार्थराजभिः ॥ सर्वभूतात्मभूतस्थैर्विदितार्थपरावरैः ६७ नाभागेनांबरीषेणगयेनचमहा
त्मना ॥ आयुनाथानरण्येनदिलीपरघुपूरुभिः ६८ कार्तवीर्यानिरुद्धाभ्यांनहुषेणययातिना ॥ नृगेणविष्वगश्वेनतथैवशशबिंदुना ६९ युवनाश्वेनचतथा
शिबिनौशीनरेणच ॥ मुचकुंदेनमांधात्राहरिश्चंद्रेणवाविभो ७० सत्यंवदतमाऽसत्यंसत्यंधर्मःसनातनः ॥ हरिश्चंद्रश्चरतिवैदिविसत्येनचंद्रवत् ७१ श्येनचित्रे
णराजेंद्रसोमकेनवृकेणच ॥ रैवतेरंतिदेवेनवसुनासृंजयेनच ७२ एतैश्चान्यैश्चराजेंद्रकृपेणभरतेनच ॥ दुष्यंतेनकरूषेणरामालर्कनरैस्तथा ॥ विरूपाश्वे
ननिमिनाजनकेनचधीमता ७३ ऐलेनपृथुनाचैववीरसेनेनचैवह ॥ इक्ष्वाकुणाशंभुनाचश्वेतेनसगरेणच ७४

५६ । ५७ अभक्ष्यमपिमांसंभक्ष्यमित्याहातःपपातेत्यर्थः ५८ आरण्याःप्रोक्षिताइति पर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजंतीतिश्रुतेरारण्यैर्यज्ञंकृत्वापित्रेषांवधोनकृतइत्यर्थः ५९ । ६० । ६१
६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४

॥१२६॥

अजेनधुंधुनाचैवतथैवचसुबाहुना ॥ हर्यश्वेनचराजेंद्रक्षुपेणभरतेनच ७५ एतैश्चान्यैश्चराजेंद्रपुरामांसंनभक्षितम् ॥ शारदंकौमुदंमासंततस्तेस्वर्गमाप्नुवन् ७६ ब्रह्मलोकेचतिष्ठंतिज्वलमानाःश्रियाऽन्विताः ॥ उपास्यमानागंधर्वैःस्त्रीसहस्रसमन्विताः ७७ तदेतदुत्तमंधर्ममहिंसाधर्मलक्षणम् ॥ येचरंतिमहात्मानो नाकपृष्ठेवसंतिते ७८ मधुमांसंचयेनित्यंवर्जयंतीहधार्मिकाः ॥ जन्मप्रभृतिमद्यंचसर्वेतेमुनयःस्मृताः ७९ इमंधर्मममांसादंयश्चरेच्छ्रावयीतवा ॥ अपिचेत्सुदु राचारोनजातुनिरयंव्रजेत् ८० पठेद्वायइदंराजञ्छृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ॥ अमांसभक्षणविधिंपवित्रमृषिपूजितम् ८१ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःसर्वकामैर्महीयते ॥ विशिष्टतांज्ञातिषुचलभतेनात्रसंशयः ८२ आपन्नश्चापदोमुच्येद्बद्धोमुच्येतबंधनात् ॥ मुच्येत्तथाऽऽतुरोरोगाद्दुःखान्मुच्येतदुःखितः ८३ तिर्यग्योनिंनगच्छे तरूपवांश्चभवेन्नरः ॥ ऋद्धिमान्वैकुरुश्रेष्ठप्राप्नुयाच्चमहद्यशः ८४ एतत्तेकथितंराजन्मांसस्यपरिवर्जने ॥ प्रवृत्तौचनिवृत्तौचविधानमृषिनिर्मितम् ८५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेमांसभक्षणनिषेधेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इमेवैमानवा लोकेनृशंसामांसगृद्धिनः ॥ विसृज्यविविधान्भक्ष्यान्महारक्षोगणाइव १ अपूपान्विविधाकारान्शाकानिविविधानिच ॥ खांडवान्रसयोगान्नतथेच्छंतियथाऽऽ मिषम् २ तत्रमेबुद्धिरत्रैवविषयेपरिमुह्यते ॥ नमन्येरसतःकिंचिन्मांसतोऽस्तीतिकिंचन ३ तदिच्छामिगुणान्श्रोतुंमांसस्याभक्षणेप्रभो ॥ भक्षणेचैवयेदोषा स्तांश्चैवपुरुषर्षभ ४ सर्वंतत्त्वेनधर्मज्ञयथावदिहधर्मतः ॥ किंवाभक्ष्यमभक्ष्यंवासर्वमेतद्वदस्वमे ५ यथैतद्यादृशंचैवगुणायेचास्यवर्जने ॥ दोषाभक्षयतोयेऽपि तन्मेब्रूहिपितामह ६ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ नमांसात्परमंकिंचिद्रसतोविद्यतेभुवि ७ क्षतक्षीणाभितप्तानांग्राम्यधर्मरता त्मनाम् ॥ अध्वनाकर्शितानांचनमांसाद्विद्यतेपरम् ८ सद्योवर्धयतिप्राणान्पुष्टिमग्र्यांदधातिच ॥ नभक्ष्योऽभ्यधिकःकश्चिन्मांसादस्तिपरंतप ९ विवर्जि तेतुबहवोगुणाःकौरवनंदन ॥ येभवंतिमनुष्याणांतान्मेनिगदतःशृणु १० स्वमांसंपरमांसेनयोवर्धयितुमिच्छति ॥ नास्तिक्षुद्रतरस्तस्मात्सनृशंसतरोनरः ११ नहिप्राणात्प्रियतरंलोकेकिंचनविद्यते ॥ तस्माद्दयांनरःकुर्याद्यथाऽऽत्मनितथापरे १२ शुक्राच्चतातसंभूतिर्मांसस्येहनसंशयः ॥ भक्षणेतुमहान्दो षोनिवृत्त्यापुण्यमुच्यते १३ विधिनावेददृष्टेनतद्भुक्त्वेहनदुष्यति ॥ यज्ञार्थेपशवःसृष्टाइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः १४ अतोऽन्यथाप्रवृत्तानांराक्षसोविधि रुच्यते ॥ क्षत्रियाणांतुयोदृष्टोविधिस्तमपिमेशृणु १५ ॥१२६॥

इमेइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

आरण्याइति यजमानेनउत्सृष्टानामप्यारण्यानांराज्ञामृगयायांवधोन्याय्यएव । उत्सृष्टपशोर्जीवनेतत्तद्देवतायास्तृप्त्ययोगात् । अतएवकपिंजलानालभेतेत्यत्राधिकानामालंभेदोषप्रसंगात्त्रि तयेनैवशास्त्रार्थस्यानुष्ठितत्वाद्बहुत्वस्यत्रित्वेपर्यवसानमुक्तम् । अन्यथाकपिंजलानामारण्यत्वेनपर्यग्निकरणांतेउत्सृष्टानांवधस्याप्रसक्तेरधिकानामालंभेदोषोनप्रसज्येत । तथाचयदि त्र्यधि कानुत्सृजेत्तर्हितद्वधेउत्सृष्टःपापंयदित्रीनेवतर्ह्यधिकवधेहेतुःपापमितिसिद्धेतदिदमुक्तम् । 'आरण्याःसर्वदैवत्याःसर्वशःप्रोक्षितामृगाः ॥ अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते'इतिसर्वशइतिउत्प न्नमात्रस्यग्रहणम् १६ किंचहन्यमानात्पशोःस्ववधस्यापिसंभवात्प्राणपणेनेयंक्रियमाणामृगयानदोषायेत्याह नात्मानमिति १७ हन्यतेभूतमनेनभूतंचनंहंति १८ एवंप्रवृत्तिमार्गमुक्त्वा

वीर्येणोपार्जितंमांसंयथाभुंजन्नदुष्यति ॥ आरण्याःसर्वदैवत्याःसर्वशःप्रोक्षितामृगाः १६ अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते ॥ नात्मानमपरित्यज्यमृगया नामविद्यते १७ समतामुपसंगम्यभूतंहन्यतिहंतिवा ॥ अतोराजर्षयःसर्वेमृगयांयांतिभारत १८ नहिलिप्यंतिपापेननचैतत्पातकंविदुः ॥ नह्यतःसदृशंकिंचि दिहलोकेपरत्रच १९ यत्सर्वेष्विहभूतेषुदयाकौरवनंदन ॥ नभयंविद्यतेजातुनरस्येहदयावतः २० दयावतामिमेलोकाःपरेचापितपस्विनाम् ॥ अहिंसालक्ष णोधर्मइतिधर्मविदोविदुः २१ यदाहिंसात्मकंकर्मतत्कुर्यादात्मवान्नरः ॥ पितृदैवतयज्ञेषुप्रोक्षितंहविरुच्यते २२ अभयंसर्वभूतेभ्योयोददातिदयापरः ॥ अभयं तस्यभूतानिददतीत्यनुशुश्रुम २३ क्षतंचस्खलितंचैवपतितंकृष्टमाहतम् ॥ सर्वभूतानिरक्षंतिसमेषुविषमेषुच २४ नैनंव्यालमृगाघ्नंतिनपिशाचानराक्षसाः ॥ मुच्यतेभयकालेषुमोक्षयेद्योभयेपरान् २५ प्राणदानात्परंदानंनभूतंनभविष्यति ॥ नह्यात्मनःप्रियतरंकिंचिदस्तीहनिश्चितम् २६ अनिष्टंसर्वभूतानांमरणं नामभारत ॥ मृत्युकालेहिभूतानांसद्योजायतिवेपथुः २७ जातिजन्मजरादुःखैर्नित्यंसंसारसागरे ॥ जंतवःपरिवर्तंतेमरणादुद्विजातिच २८ गर्भवासे षुपच्यंतेक्षाराम्लकटुकैरसैः ॥ मूत्रस्वेदपुरीषाणांपरुषैर्भृशदारुणैः २९ जाताश्चाप्यवशास्तत्रच्छिद्यमानाःपुनःपुनः ॥ याच्यमानाश्चदृश्यंतेविवशा मांसगृद्धिनः ३० कुंभीपाकेचपच्यंतेतांतांयोनिमुपागताः ॥ आक्रम्यमार्यमाणाश्चभ्राम्यंतेवैपुनःपुनः ३१ नात्मनोऽस्तिप्रियतरःपृथिवीमनुसृत्यह ॥ तस्मात्प्राणिषुसर्वेषुदयावानात्मवान्भवेत् ३२ सर्वमांसानियोराजन्यावज्जीवंनभक्षयेत् ॥ स्वर्गेसविपुलंस्थानंप्राप्नुयान्नात्रसंशयः ३३ येभक्षयंतिमांसा निभूतानांजीवितैषिणाम् ॥ भक्ष्यंतेतेऽपिभूतैस्तैरितिमेनास्तिसंशयः ३४ मांसंभक्षयतेयस्माद्भक्षयिष्येतमप्यहम् ॥ एतन्मांसस्यमांसत्वमनुबुद्ध्य स्वभारत ३५ घातकोवध्यतेनित्यंतथावध्यतिभक्षिता ॥ आक्रोष्टाक्रुध्यतेराजंस्तथाद्वेष्यत्वमाप्नुते ३६

स्तुतत्त्वमाह नहीति नहिअगस्त्यवद्युगपत्सर्वेषांपशूनामालंभप्रोक्षणादिकमिदानींतनेनकर्तुंशक्यमतोऽप्रोक्षितानांवधेदोषएव । नापिप्राणपणत्वेनमृगयायाअदोषत्वं । तस्कराणामपितथात्वे दोषत्वप्रसंगात् इतिहिशब्देनसूचितं १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ जातिर्गर्भेजन्म २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ ३४ मांसःपूर्वजन्मनिभक्षितवानतएवतस्यमांसमहंभक्षयिष्यामीतिव्यवहारान्मांसपदनिरुक्तिः ३५ । ३६

३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ अकामाइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

येनयेनशरीरेणयद्यत्कर्मकरोतियः ॥ तेनतेनशरीरेणतत्तत्फलमुपाश्नुते ३७ अहिंसापरमोधर्मस्तथाऽहिंसापरोदमः ॥ अहिंसापरमंदानमहिंसापरमंतपः ३८
अहिंसापरमोयज्ञस्तथाऽहिंसापरंफलम् ॥ अहिंसापरमंमित्रमहिंसापरमंसुखम् ३९ सर्वयज्ञेषुवादानंसर्वतीर्थेषुवाऽऽप्लुतम् ॥ सर्वदानफलंवाऽपिनैतत्तुल्य
महिंसया ४० अहिंस्रस्यतपोऽक्षय्यमहिंस्रोयजतेसदा ॥ अहिंस्रःसर्वभूतानांयथामातायथापिता ४१ एतत्फलमहिंसायाभूयश्चकुरुपुंगव ॥ नहिशक्यागु
णावक्तुमपिवर्षशतैरपि ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशास० दानधर्मेअहिंसाफलकथनेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ७ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अकामाश्चसकामाश्चयेहताःस्ममहामृधे ॥ कांगतिंप्रतिपन्नास्तेतन्मेब्रूहिपितामह २ दुःखंप्राणपरित्यागःपुरुषाणांमहामृधे ॥ जानासि
त्वंमहाप्राज्ञप्राणत्यागंसुदुष्करम् २ समृद्धौवाऽसमृद्धौवाऽशुभेवायदिवाशुभे ॥ कारणंतत्रमेब्रूहिसर्वज्ञोह्यसिमेमतः ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ समृद्धौवाऽसमृद्धौवा
शुभेवायदिवाऽशुभे ॥ संसारेऽस्मिन्समायाताःप्राणिनःपृथिवीपते ४ निरतायेनभावेनतत्रमेशृणुकारणम् ॥ सम्यक्चायमनुप्रश्नस्त्वयोक्तस्तुयुधिष्ठिर ५ अत्रते
वर्तयिष्यामिपुरावृत्तमिदंनृप ॥ द्वैपायनस्यसंवादंकीटस्यचयुधिष्ठिर ६ ब्रह्मभूतश्चरन्विप्रःकृष्णद्वैपायनःपुरा ॥ ददर्शकीटंधावंतंशीघ्रंशकटवर्त्मनि ७
गतिज्ञःसर्वभूतानांभाषाज्ञश्चशरीरिणाम् ॥ सर्वज्ञःसतदादृष्ट्वाकीटंवचनमब्रवीत् ८ ॥ व्यासउवाच ॥ कीटसंत्रस्तरूपोऽसित्वरितश्चैवलक्ष्यसे ॥ क्वधावसित
दाचक्ष्वकुतस्तेभयमागतम् ९ ॥ कीटउवाच ॥ शकटस्यास्यमहतोघोषंश्रुत्वाभयंमम ॥ आगतंवैमहाबुद्धेस्वनएषहिदारुणः १० श्रूयतेनचमांहन्यादितिह्य
स्मादपक्रमे ॥ श्वसतांचशृणोम्येनंगोपुत्राणांप्रतोद्यताम् ११ वहतांसुमहाभारंसन्निकर्षेस्वनंप्रभो ॥ नृणांचसंवाहयतांश्रूयतेविविधःस्वनः १२ श्रोतुमस्माद्वि
धेनैषनशक्यःकीटयोनिना ॥ तस्मादतिक्रमाम्येषभयादस्मात्सुदारुणात् १३ दुःखंहिमृत्युर्भूतानांजीवितंचसुदुर्लभम् ॥ अतोभीतःपलायामिगच्छे
यंनासुखंसुखात् १४ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तःसतुतंप्राहकुतःकीटसुखंतव ॥ मरणंतेसुखंमन्येतिर्यग्योनौतुवर्तसे १५ शब्दंस्पर्शंरसंगंधंभोगां
श्चोच्चावचान्बहून् ॥ नाभिजानासिकीटत्वंश्रेयोमरणमेवते १६ ॥ कीटउवाच ॥ सर्वत्रनिरतोजीवइतश्चापिसुखंमम ॥ चिंतयामिमहाप्राज्ञतस्मादिच्छा
मिजीवितुम् १७ इहापिविषयःसर्वोयथादेहंप्रवर्तितः ॥ मानुषाःस्थैर्यजाश्चैवपृथग्भोगाविशेषतः १८ अहमासंमनुष्योवैशूद्रोबहुधनःप्रभो ॥ अब्रह्मण्यो
नृशंसश्चकदर्योवृद्धिजीवनः १९ वाक्तीक्ष्णोनिकृतिप्रज्ञोद्वेष्टाविश्वस्यसर्वशः ॥ मिथ्याकृतोऽपिविधिनापरस्वहरणेरतः २०

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ इहेति मानुषाणांस्थैर्यजानांस्थावराणांचविशेषतोभोगाःसंति जंगमानांतुसाधारण्येनैवसर्वविषयजंसुखंदुःखंचाऽस्तीत्यर्थः १८ । १९ । २०

पर्यशितःभृत्यादीन्परित्यज्याशनंकृतवानस्मीत्यर्थः २१ । २२ । २३ । २४ नबुभूषकः अनैश्वर्यमिच्छन् २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्त
दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शुभेनयेनेनमुह्यसेतन्ममैवकर्म १ । २ । ३ तिर्यगाइत्यत्रवर्णलोपआर्षः सिद्धाइत्यर्थः धर्मोऽपिमनुष्येषुमूढेषुकामार्थः

भृत्यातिथिजनश्चापिगृहेपर्यशितोमया ॥ मात्सर्यात्स्वादुकामेननृशंसेनबुभुक्षता २१ देवार्थंपितृयज्ञार्थमन्नंश्रद्धाहृतंमया ॥ नदत्तमर्थकामेनदेयमन्नंपुराकिल
२२ गुप्तंशरणमाश्रित्यभयेषुशरणागताः ॥ अकस्मात्तेमयात्यक्तानत्राताअभयैषिणः २२ धनंधान्यंप्रियान्दारान्यानंवासस्तथाद्भुतम् ॥ श्रियंदृष्ट्वामनुष्याणा
मसूयामिनिरर्थकम् २४ ईर्ष्युःपरसुखंदृष्ट्वाअन्यस्यनबुभूषकः ॥ त्रिवर्गहंताचान्येषामात्मकामानुवर्तकः २५ नृशंसगुणभूयिष्ठंपुराकर्मकृतंमया ॥ स्मृत्वा
तदनुतप्येऽहंहित्वाप्रियमिवात्मजम् २६ शुभानांनाभिजानामिकृतानांकर्मणांफलम् ॥ माताचपूजितावृद्धाब्राह्मणश्चार्चितोमया २७ सकृज्जातिगुणोपेतःसंग
त्याद्गृहमागतः ॥ अतिथिःपूजितोब्रह्मंस्तेनमांनाजहात्स्मृतिः २८ कर्मणापुनरेवाहंसुखमागामिलक्षये ॥ तच्छ्रोतुमहमिच्छामित्वत्तःश्रेयस्तपोधन २९
इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेकीटोपाख्यानेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ व्यासउवाच ॥ शुभेनकर्मणायद्वैतिर्यग्योनौ
नमुह्यसे ॥ ममैवकीटतत्कर्मयेनत्वंनप्रमुह्यसे १ अहंत्वांदर्शनादेवतारयामितपोबलात् ॥ तपोबलाद्धिबलवद्बलमन्यन्नविद्यते २ जानामिपापैःस्वकृतैर्गतंत्वांकी
टकीटताम् ॥ अवाप्स्यसिपुनर्धर्मंधर्मंतुयदिमन्यसे ३ कर्मभूमिकृतंदेवाभुंजतेतिर्यगाश्चये ॥ धर्मोऽपिहिमनुष्येषुकामार्थश्चतथागुणाः ४ वाग्बुद्धिपाणिपादै
श्चव्यपेतस्यविपश्चितः ॥ किंहास्यतिमनुष्यस्यमंदस्यापिहिजीवतः ५ जीवन्हिकुरुतेपूजांविप्राग्र्यःशशिसूर्ययोः ॥ ब्रुवन्नपिकथांपुण्यांतत्रकीटत्वमेष्यसि ६
गुणभूतानिभूतानितत्रत्वमुपभोक्ष्यसे ॥ तत्रतेऽहंविनेष्यामिब्रह्मत्वंयत्रवेष्यसि ७ सतथेतिप्रतिश्रुत्यकीटोवर्त्मन्यतिष्ठत ॥ शकटोव्रजंश्चसुमहानागतश्चयदृच्छ
या ८ चक्राक्रमेणभिन्नश्चकीटःप्राणान्मुमोचह ॥ संभूतःक्षत्रियकुलेप्रसादादमितौजसः ९ तमृषिंद्रष्टुमगमत्सर्वास्त्वन्यासुयोनिषु ॥ श्वाविद्गोधावराहाणांतथैवमृग
पक्षिणाम् १० श्वपाकशूद्रवैश्यानांक्षत्रियाणांचयोनिषु ॥ सकीटएवमाभाष्यऋषिणासत्यवादिना ॥ प्रतिस्मृत्याथजग्राहपादौमूर्ध्निकृतांजलिः ११
॥ कीटकउवाच ॥ ॥ इदंतदतुलंस्थानमीप्सितंदशभिर्गुणैः ॥ यदहंप्राप्यकीटत्वमागतोराजपुत्रताम् १२ वहंतिमामतिबलाकुंजराहेममालिनः ॥ स्यंद
नेषुचकांबोजायुक्ताःपरमवाजिनः १३ उष्ट्राश्वतरयुक्तानियानानिचवहंतिमाम् ॥ सबांधवःसहामात्यश्चाश्नामिपिशितौदनम् १४

काम्यएवास्तिनतुनिष्कामः एवंगुणाअपिकामार्थाएव ४ वागिति विकर्मणिषष्ठी वागादिहीनंबुधमबुधंवाजीवंतंनरंकिंहास्यतिकिंत्यक्ष्यतिनकिमपि । सर्वैःपुरुषार्थैरयंत्यक्तइत्यर्थः ५ जीवन्
हीति हेकीटयत्रविप्राग्र्यस्तत्रत्वमेष्यसि ६ गुणेति तत्रविप्रत्वेत्वंभूतानिमोक्ष्यसेतत्रयोनौतेतुभ्यमहंब्रह्मविनेष्यामिब्रह्मविद्यांदास्यामि यत्रवात्वमेष्यसिवांछसितत्रत्वांनेष्यामीतियोजना ७
८ । ९ । १० सइति यत्रयत्रगंतुंमनसाइच्छितवांस्तत्रतत्रऋषिमेवददर्शेत्यर्थः ११ । १२ । १३ । १४

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ गोब्राह्मणकृतेप्राणान्हित्वाब्राह्मण्यमवाप्स्यसीतियोजना २२ । २३ । २४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टादशाधिकश

गृहेषुस्वनिवासेषुसुखेषुशयनेषुच ॥ वराहेंषुमहाभागस्वपामिचसुपूजितः १५ सर्वेष्वपररात्रेषुसूतमागधबंदिनः ॥ स्तुवंतिमांयथादेवामहेंद्रंप्रियवादिनः १६ प्र
सादात्सत्यसंधस्यभवतोऽमिततेजसः ॥ यदहंकीटतांप्राप्यसंप्राप्तोराजपुत्रतां १७ नमस्तेऽस्तुमहाप्राज्ञकिंकरोमिप्रशाधिमां ॥ त्वत्तपोबलनिर्दिष्टमिदंह्यधिगतं
मया १८ ॥ व्यासउवाच ॥ अर्चितोऽहंत्वयाराजन्वाग्भिरद्ययदृच्छया ॥ अद्यतेकीटतांप्राप्यस्मृतिर्जाताजुगुप्सिता १९ नतुनाशोऽस्तिपापस्ययस्त्वयोपाचि
तःपुरा ॥ शूद्रेणार्थप्रधानेननृशंसेनाततायिना २० ममतद्दर्शनंप्राप्तंतच्चैवसुकृतंत्वया ॥ तिर्यग्योनौस्मजातेनममचाभ्यर्चनात्तथा २१ इतस्त्वंराजपुत्रत्वा
द्ब्राह्मण्यंसमवाप्स्यसि ॥ गोब्राह्मणकृतेप्राणान्हुत्वाऽऽत्मानंरणाजिरे २२ राजपुत्रसुखंप्राप्यक्रतूंश्चैवाप्तदक्षिणान् ॥ अथमोदिष्यसेस्वर्गेब्रह्मभूतोऽव्ययःसुखी २३
तिर्यग्योन्याःशूद्रतामभ्युपैतिशूद्रोवैश्यंक्षत्रियत्वंचवैश्यः ॥ वृत्तश्लाघीक्षत्रियोब्राह्मणत्वंस्वर्गंपुण्यंब्राह्मणःसाधुवृत्तः २४ ॥ इ० अनु० आनु० दानधर्मेकीटोपा
ख्यानेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ भीष्मउवाच ॥ क्षत्रधर्ममनुप्राप्तःस्मरन्नेवचवीर्यवान् ॥ त्यक्त्वासकीटतांराजंश्चचारविपुलंतपः १ तस्यधर्मा
र्थविदुषोदृष्ट्वातद्विपुलंतपः ॥ आजगामद्विजश्रेष्ठःकृष्णद्वैपायनस्तदा २ ॥ व्यासउवाच ॥ क्षात्रंदेवव्रतंकीटभूतानांपरिपालनं ॥ क्षात्रंदेवव्रतंध्यायंस्ततोविप्र
त्वमेष्यसि ३ पाहिसर्वाःप्रजाःसम्यक्शुभाशुभविदात्मवान् ॥ शुभैःसंविभजन्कामैरशुभानांचपावनैः ४ आत्मवान्भवसुप्रीतःस्वधर्माचरणेरतः ॥ क्षात्रींतनुंसमु
त्सृज्यततोविप्रत्वमेष्यसि ५ ॥ भीष्मउवाच ॥ सोऽप्यरण्यमनुप्राप्यपुनरेवयुधिष्ठिर ॥ महर्षेर्वचनंश्रुत्वाप्रजाधर्मेणपाल्यच ६ अचिरेणैवकालेनकीटःपार्थिवसत्त
म ॥ प्रजापालनधर्मेणप्रेत्यविप्रत्वमागतः ७ ततस्तंब्राह्मणंदृष्ट्वापुनरेवमहायशाः ॥ आजगाममहाप्राज्ञःकृष्णद्वैपायनस्तदा ८ ॥ व्यासउवाच ॥ भोभोब्रह्म
र्षभश्रीमन्माव्यथिष्ठाःकथंचन ॥ शुभकृच्छुभयोनीषुपापकृत्पापयोनिषु ९ उपपद्यतिधर्मज्ञयथापापफलोपगम् ॥ तस्मान्मृत्युभयात्कीटमाव्यथिष्ठाःकथंच
न १० धर्मलोपभयंतेस्यात्तस्माद्धर्मंचरोत्तमम् ॥ ॥ कीटउवाच ॥ ॥ सुखात्सुखतरंप्राप्तोभगवंस्त्वत्कृतेह्यहम् ११ धर्ममूलांश्रियंप्राप्यपाप्मानष्टइहाद्यमे ॥
॥ भीष्मउवाच ॥ भगवद्वचनात्कीटोब्राह्मण्यंप्राप्यदुर्लभम् १२ अकरोत्पृथिवींराजन्यज्ञयूपशतांकिताम् ॥ ततःसालोक्यमगमद्ब्रह्मणोब्रह्मवित्तमः १३ अवाप ॥१२८॥
चपदंकीटःपार्थब्रह्मसनातनम् ॥ स्वकर्मफलनिर्वृत्तंव्यासस्यवचनात्तदा १४ तेऽपियस्मात्प्रभावेणहताःक्षत्रियपुंगवाः ॥ संप्राप्तास्तेगतिंपुण्यांतस्मान्माशोच
पुत्रक १५ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मे कीटोपाख्याने एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥

ततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ क्षत्रेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इतिअनु० नी० भा० एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

विद्यातपोभ्यामिति १ । २ मैत्रेयमपिअज्ञातचरितंचरंतमित्यर्थः स्वैरंयतिधर्मायमेरयतिस्वैरिणीमुनिश्रेणीतस्याःकुलेगृहे ३ । ४ अस्मयतविस्मयंप्राप्तवान् ५ कुतश्चतेप्रमोदइति संबंधः ६ एतदात्मनस्तपोभाग्यंतवमहाभाग्यंतेत्वांपृच्छामि । आश्चर्यदर्शनंविनाविस्मयोनभवतीतिभावः ७ पृथगिति पृथगात्माउपाधिपरिच्छिन्नोजीवः सुखात्माअनुपाधिकंब्रह्म पंचम्यर्थेषष्ठी ततःपृथगाचरतस्तवजीवन्मुक्तस्यमुक्तामुक्तोभयात्मनोऽपेक्षयाऽहमात्मानमल्पांतरंमन्ये ।यतस्त्वंमद्भाग्यंदृष्ट्वाविस्मितोसि अतोऽहंत्वत्तोल्पांतरोस्मीत्यात्मानमनुमिनोमीत्यर्थः । अन्वयात्मित्रवंश्यत्वात् विशिष्टमपीतरेभ्यः ८ अतिच्छेदोऽत्यंतमंतरंमशकेनसमुद्रशोषणमिव । अतिच्छंदइतिपाठेऽपिसएवार्थः । अतिवादस्तस्यैवार्थस्यकथनंलोकताभ्यांविस्मयोमेऽभवत् ।

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ विद्यातपोभ्यांदानाच्चकिमेतेषांविशिष्यते ॥ पृच्छामित्वांसत्तश्रेष्ठतन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममिति
हासंपुरातनम् ॥ मैत्रेयस्यचसंवादंकृष्णद्वैपायनस्यच २ कृष्णद्वैपायनोराजन्नज्ञातचरितंचरन् ॥ वाराणस्यामुपातिष्ठन्मैत्रेयंस्वैरिणीकुले ३ तमुपस्थित
मासीनंज्ञात्वासमुनिसत्तमम् ॥ अर्चित्वाभोजयामासमैत्रेयोऽशनमुत्तमम् ४ तदन्नमुत्तमंभुक्त्वागुणवत्सार्वकामिकम् ॥ प्रतिष्ठमानोस्मयतप्रीतःकृष्णोमहा
मनाः ५ तमुत्स्मयंतंसंप्रेक्ष्यमैत्रेयःकृष्णमब्रवीत् ॥ कारणंब्रूहिधर्मात्मन्व्यस्मयिष्ठाःकुतश्चते ६ तपस्विनोधृतिमतःप्रमोदःसमुपागतः ॥ एतत्पृच्छामिते
विद्वन्नभिवाद्यप्रणम्यच ॥ आत्मनश्चतपोभाग्यंमहाभाग्यंतवेहच ७ पृथगाचरतस्तातपृथगात्मसुखात्मनोः ॥ अल्पांतरमहंमन्येविशिष्टमपिचान्वयात् ८
॥ व्यासउवाच ॥ अतिच्छेदातिवादाभ्यांस्मयोऽयंसमुपागतः ॥ असत्यंवेदवचनंकस्माद्वेदोऽनृतंवदेत् ९ त्रीण्येवतुपदान्याहुःपुरुषस्योत्तमंव्रतम् ॥ नद्रुह्ये
च्चैवदद्याच्चसत्यंचैवपरंवदेत् १० इतिवेदोक्तमृषिभिःपुरस्तात्परिकल्पितम् ॥ इदानींचैवनःकृत्यंपुरस्ताच्चपरिश्रुतम् ११ अल्पोऽपिताद्दृशोदायोभवत्युतम
हाफलः ॥ तृषितायचतेदत्तंहृदयेनानसूयता १२ तृषितस्तृषितायत्वंदत्वैतद्दर्शनंमम ॥ अजैषीर्महतोलोकान्महायज्ञैरिवप्रभो १३ ततोदानपवित्रेणप्रीतोऽ
स्मितपसैवच ॥ पुण्यस्यैवहितेसत्त्वंपुण्यस्यैवचदर्शनम् १४ पुण्यस्यैवाभिगंधस्तेमन्येकर्मविधानजम् ॥ अधिकंमार्जनात्तातथाचैवानुलेपनात् १५ शुभंसर्वप
वित्रेभ्योदानमेवपरंद्विज ॥ नोचेत्सर्वपवित्रेभ्योदानमेवपरंभवेत् १६ यानीमान्युत्तमानीहवेदोक्तानिप्रशंससि ॥ तेषांश्रेष्ठतरंदानमितिमेनात्रसंशयः १७ दानकृ
द्भिःकृतःपंथायेनयांतिमनीषिणः ॥ तेहिप्राणस्यदातारस्तेषुधर्मःप्रतिष्ठितः १८ यथावेदाःस्वधीताश्चयथाचेंद्रियसंयमः ॥ सर्वत्यागोयथाचेहतथादानमनुत्तमम् १९

इदंस्थानंक्रतुशतंविनानप्राप्यतइतिवेदवचनमसत्यंजलमात्रदानेनतवतत्प्राप्तिदर्शनात् देशकालपात्रश्रद्धाविशेषादल्पमपिमहत्तमस्तंजलमौक्तिकन्यायेनप्राप्नोतीतिदर्शनात् कस्माद्वेदोऽनृतंवदेदितिउक्तं ९ पदानिपदनीयानि एतदेवत्रयमुत्तमंव्रतं १० नःअस्माभिरपिकृत्यमवश्यकर्तव्यम् ११ दायोदानं १२ त्वंमहतोलोकानजैषीरित्येतन्ममदर्शनंप्रत्यक्षंतेनाहंविस्मितोस्मीतिभावः एतद्दर्शनमितिपाठेस्पष्टोऽर्थः १३ अथंतपोदानानिपुण्यत्रयेदृष्टांताइत्याह पुण्यस्यैवेति १४ मार्जनाचांर्थस्नानात् अनुलेपनाद्देवव्रतसमापनात् १५ । १६ । १७ । १८ । १९

२० । २१ । २२ । २३ त्रिविधानीत्यस्यार्थंपार्द्धत्र्याचष्टे नवृत्तमिति तस्यब्रह्मनिष्ठस्ययज्ञादीनिपुण्यंद्रोहादीनिपापंततोन्यन्नपुण्यंनचपापकमिति स्वकर्मनिर्वृत्तंपुण्यपापंचनमन्यतइत्यर्थः
२४ । २५ । २६ स्वंतुपुण्यस्यैवाधिकारीत्याह रमस्वेति २७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

त्वंहितातमहाबुद्धेसुखमेष्यसिशोभनम् ॥ सुखात्सुखतरप्राप्तिमाप्नुतेमतिमान्नरः २० तन्नःप्रत्यक्षमेवेदमुपलभ्यमसंशयम् ॥ श्रीमंतःप्राप्नुवंत्यर्थान्दानं यज्ञंतथासुखम् २१ सुखादेवपरंदुःखंदुःखादप्यपरंसुखम् ॥ दृश्यतेहिमहाप्राज्ञनियतंवैस्वभावतः २२ त्रिविधानीहवृत्तानिनरस्याहुर्मनीषिणः ॥ पुण्यमन्यत्पापमन्यन्नपुण्यंनचपापकम् २३ नवृत्तंमन्यतेतस्यमन्यतेनचपातकम् ॥ तथास्वकर्मनिर्वृत्तंनपुण्यंनचपापकम् २४ यज्ञदानतपःशीला नरावैपुण्यकर्मिणः ॥ येऽभिद्रुह्यंतिभूतानितेवैपापकृतोजनाः २५ द्रव्याण्याददतेचैवदुःखंयांतिपतंतिच ॥ ततोऽन्यत्कर्मयत्किंचिन्नपुण्यंनचपात कम् २६ रमस्वैधस्वमोदस्वदेहिचैवयजस्वच ॥ नत्वामभिभविष्यंतिवैद्यानचतपस्विनः २७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनु शासनिकेपर्वणि दानधर्मे मैत्रेयभिक्षायां विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचमैत्रेयः कर्मपूजकः ॥ अत्यंतश्रीमतिकुलेजातःप्राज्ञोबहुश्रुतः १ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ ॥ असंशयंमहाप्राज्ञयथैवात्थतथैवतत् ॥ अनुज्ञातश्चभवताकिं चिद्ब्रूयामहंविभो २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ यद्यदिच्छसिमैत्रेययावद्यावद्यथातथा ॥ ब्रूहितत्त्वंमहाप्राज्ञशुश्रूषेवचनंतव ३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ निर्दोषंनिर्मलंचैवंवचनंदानसंहितम् ॥ विद्यातपोभ्यांहिभवान्भावितात्मानसंशयः ४ भवतोभावितात्मत्वाल्लाभोऽयंसुमहान्मम ॥ भूयोबुद्ध्यानुपश्या मिसुसमृद्धतपाइव ५ अपिनोदर्शनादेवभवतोभ्युदयोभवेत् ॥ मन्येभवत्प्रसादोऽयंतद्धिकर्मस्वभावतः ६ तपःश्रुतंचयोनिश्चाप्येतद्ब्राह्मण्यकारणम् ॥ त्रिभिर्गुणैःसमुदितस्ततोभवतिवैद्विजः ७ अस्मिंस्तृप्तेचतृप्यंतेपितरोदैवतानिच ॥ नहिश्रुतवतांकिंचिदधिकंब्राह्मणादृते ८ अंधंस्यात्तमएवेदंनप्रज्ञायेतकिं चन ॥ चातुर्वर्ण्यंनवर्तेतधर्माधर्मावृतानृते ९ यथाहिसुकृष्टेक्षेत्रेफलंविंदतिमानवः ॥ एवंदत्वाश्रुतवतिफलंदातासमश्नुते १० ब्राह्मणश्चेन्नविंदेतश्रुतवृत्तोपसं हितः ॥ प्रतिग्रहीतादानस्यमोघंस्याद्धनिनांधनम् ११ अदन्नविद्वान्हंत्यन्नमद्यमानंचहंतितम् ॥ तंचान्नंपातियश्चान्नंसहंताहन्यतेऽबुधः १२

एवमिति १ । २ । ३ पात्रगुणाद्दानस्यमहाफलत्वंमत्रपआह निर्दोषमितिद्वाभ्याम् ४ । ५ भवतोदर्शनान्नोऽस्माकमभ्युदयोभवेदितियोजना ६ श्रुतंशास्त्रज्ञानम् ७ ब्राह्मणादृते इदमंधंतमएवस्याद्यतोवर्णधर्मादिकंतेनविनानप्रज्ञायेतेतिसंबंधः ८ । ९ । १० । ११ अदन्निति तमदंतं सोऽबुधः अदतोऽन्नस्यचताहशस्यहंता स्वयमपिहन्यतेदोषेणेत्यर्थः तच्चान्नंपातियच्चान्नमितिपाठेतच्चान्नमद्यमानंसतमत्तारंहंतीतिपूर्वेणान्वयः यच्चान्नंसचतस्यहंतामूर्खस्ताभ्यांहताभ्यामयमबुधोदाताहन्यतइत्यर्थः १२

प्रभुरिति 'यतिश्चब्रह्मचारीचपक्कान्नस्वामिनावुभौ' इतिस्मृतेर्विद्वानन्नमदंस्तस्यप्रभुर्भवतिईश्वरत्वाच्चक्षेत्रभूतःसन्पुनर्जनपतिदात्रेऽनेकगुणितंप्रयच्छतीत्यर्थः सचदातुरन्नाज्जायतेप्रजारूपेणगृह स्थश्चेत्तत्रयस्यान्नंतस्यसंततिरितिसूक्ष्मोव्यतिक्रमोऽस्तितेनगृहस्थःपरपाकंनाश्नीयादितिगम्यते १३ यदेवेति प्रतिग्रहीत्रभावेऽन्नस्यवृद्धिर्नस्यात् वृद्ध्यभावेदातुर्दानेप्रवृत्तिर्नस्यादितिदातृप्रतिग्र

प्रभुर्ह्यन्नमदन्विद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ॥ सचान्नाज्जायतेतस्मात्सूक्ष्मएषव्यतिक्रमः १३ यदेवददतःपुण्यंतदेवप्रतिगृह्णतः ॥ नह्येकचक्रंवर्तेतइत्येवमृषयोविदुः १४ यत्रवैब्राह्मणाःसंतिश्रुतवृत्तोपसंहिताः ॥ तत्रदानफलंपुण्यमिहचामुत्रचाश्नुते १५ येयोनिशुद्धाःसततंतपस्यभिरताभृशम् ॥ दानाध्ययनसंपन्नास्तेवैपूज्य तमाःसदा १६ तैर्हिसद्भिःकृतःपंथास्तेनयातोनमुह्यते ॥ तेहिस्वर्गस्यनेतारोयज्ञवाहाःसनातनाः १७ ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेमैत्रे यभिक्षायांएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तःसभगवान्मैत्रेयंप्रत्यभाषत ॥ दिष्ट्यैवंत्वंविजानासिदिष्ट्यातेबुद्धिरीदृशी १ लोकोह्यार्यगुणानेवभूयिष्ठंतुप्रशंसति ॥ रूपमानवयोमानश्रीमानाश्चाप्यसंशयम् २ दिष्ट्यानाभिभवंतित्वां दैवस्तेऽयमनुग्रहः ॥ यत्तेभृशतरंदानाद्वर्तयिष्यामित च्छृणु ३ यानीहागमशास्त्राणियाश्चकाश्चित्प्रवृत्तयः ॥ तानिवेदंपुरस्कृत्यप्रवृत्तानियथाक्रमं ४ अहंदानंप्रशंसामिभवानपितपःश्रुते ॥ तपःपवित्रंवेदस्यतपःस्व र्गस्यसाधनम् ५ तपसामहदाप्नोतिविद्ययाचेतिनःश्रुतं ॥ तपसैवचापनुदेद्यच्चान्यदपिदुष्कृतम् ६ यद्यद्धिकिंचित्संधायपुरुषस्तप्यतेतपः ॥ सर्वमेतदवाप्नोति विद्ययाचेतिनःश्रुतम् ७ दुरन्वयंदुष्प्रधर्षंदुरापंदुरतिक्रमम् ॥ सर्वंवैतपसाऽभ्येतितपोहिबलवत्तरम् ८ सुरापोऽसंमतादायीभ्रूणहागुरुतल्पगः ॥ तपसातरतेसर्व मेनसश्चप्रमुच्यते ९ सर्वविद्यस्तुचक्षुष्मानपियादृशतादृशम् ॥ तपस्विनंतथैवाहुस्ताभ्यांकार्यंसदानमः १० सर्वेपूज्याःश्रुतधनास्तथैवचतपस्विनः ॥ दानप्र दाःसुखंप्रेत्यप्राप्नुवंतीहचश्रियम् ११ इमंचब्रह्मलोकंचलोकंचबलवत्तरम् ॥ अन्नदानैःसुकृतिनःप्रतिपद्यंतिलौकिकाः १२ पूजिताःपूजयंत्येतेमानितामानयंतिच ॥ सदातायत्रयत्रैतिसर्वतःसंप्रणूयते १३ अकर्ताचैवकर्ताचलभतेयस्ययादृशम् ॥ यदिचोर्ध्वंयदधोवास्वांल्लोकानभियास्यति १४ प्राप्स्यसित्वन्नपानानियानिवां छसिकानिचित् ॥ मेधाव्यसिकुलेजातःश्रुतवाननृशंसवान् १५ कौमारचारिव्रतवान्मैत्रेयनिरतोभव ॥ एतद्गृहाणप्रथमंप्रशस्तंगृहमेधिनां १६ योभर्तावासिता तुष्टोभर्तुस्तुष्टाचवासिता ॥ यस्मिन्नेवंकुलेसर्वंकल्याणंतत्रवर्तते १७ अद्भिर्गात्रान्मलमिवतमोऽग्निप्रभयायथा ॥ दानेनतपसाचैवसर्वपापमपोहति १८

हीतारौचक्रवल्लोकतंत्रंवहतइत्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपे एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ एवमिति १ आर्यगुणान्प्रभुगुणान् २ वर्तयिष्यामिकथयिष्यामि ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ असंमतादायीयथाचपरप्रतिग्रहमभिमन्यतेस्तेनोभवतीतिस्मृतेःस्तेनः ९ यःसर्वविरसचक्षुष्मान्यादृशतादृशमपितपस्विनंतथैवचक्षुष्मं तमेवाहुः ताभ्यांसर्वविद्तपस्विभ्यां १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ कौमारचारीप्रथमवयाः १६ वासितास्त्री १७ । १८

१९ । २० ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सत्स्त्रीणामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

॥१३०॥ स्वस्तिप्राप्नुहिमैत्रेयगृहान्साधुव्रजाम्यहम् ॥ एतन्मनसिकर्तव्यंश्रेयएवंभविष्यति १९ तंप्रणम्याथमैत्रेयःकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ स्वस्तिप्राप्नोतुभगवानित्यु
वाचकृतांजलिः २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेमैत्रेयभिक्षायांद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
सत्स्त्रीणांसमुदाचारंसर्वधर्मविदांवर ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंत्वत्तस्तन्मेब्रूहिपितामह १ ॥ भीष्मउवाच ॥ सर्वज्ञांसर्वतत्त्वज्ञांदेवलोकेमनस्विनीम् ॥ कैकयीसुमनानाम ॥१२३॥
मशांडिलींपर्यपृच्छत २ केनवृत्तेनकल्याणिसमाचारेणकेनवा ॥ विधूयसर्वपापानिदेवलोकंत्वमागता ३ हुताशनशिखेवत्वंज्वलमानास्वतेजसा ॥ सुताताराधि
पस्येवप्रभयादिवमागता ४ अरजांसिचवस्त्राणिधारयंतीगतक्लमा ॥ विमानस्थाशुभाभासिसहस्रगुणमोजसा ५ नत्वमल्पेनतपसादानेननियमेनवा ॥ इमंलोक
मनुप्राप्तात्वंहितत्त्वंवदस्वमे ६ इतिपृष्टासुमनयामधुरंचारुहासिनी ॥ शांडिलीनिभृतंवाक्यंसुमनामिदमब्रवीत् ७ नाहंकाषायवसनानापिवल्कलधारिणी ॥ न
चमुंडाचजटिलाभूत्वादेवत्वमागता ८ अहितानिचवाक्यानिसर्वाणिपरुषाणिच ॥ अप्रमत्ताचभर्तारंकदाचिन्नाहमब्रुवम् ९ देवतानांपितॄणांचब्राह्मणानांच
पूजने ॥ अप्रमत्तासदायुक्ताश्वश्रूश्वशुरवर्तिनी १० पैशून्येनप्रवर्तामिनममैतन्मनोगतम् ॥ अद्वारिनचतिष्ठामिचिरंनकथयामिच ११ असद्वाहसितंकिंचि
दहितंवाऽपिकर्मणा ॥ रहस्यमरहस्यंवानप्रवर्तामिसर्वथा १२ कार्यार्थेनिर्गतंचापिभर्तारंगृहमागतम् ॥ आसनेनोपसंयोज्यपूजयामिसमाहिता १३ यदन्नंना
भिजानातियद्भोज्यंनाभिनंदति ॥ भक्ष्यंवायदिवालेह्यंतत्सर्वंवर्जयाम्यहम् १४ कुटुंबार्थेसमानीतंयत्किंचित्कार्यमेवतु ॥ प्रातरुत्थायतत्सर्वंकारयामिकरोमि
च १५ प्रवासंयदिमेयातिभर्ताकार्येणकेनचित् ॥ मंगलैर्बहुभिर्युक्ताभवामिनियतातदा १६ अंजनंरोचनांचैवस्नानंमाल्यानुलेपनम् ॥ प्रसाधनंचनिष्क्रांतेनाभि
नंदामिभर्तरि १७ नोत्थापयामिभर्तारंसुखसुप्तमहंसदा ॥ आंतरेष्वपिकार्येषुतेननुष्यातिमेमनः १८ नायासयामिभर्तारंकुटुंबार्थेऽपिसर्वदा ॥ गुप्तगुह्यासदा
चास्मिसुसंमृष्टनिवेशना १९ इमंधर्मपथंनारीपालयंतीसमाहिता ॥ अरुंधतीवनारीणांस्वर्गलोकेमहीयते २० ॥ भीष्मउवाच ॥ एतदाख्यायसादे
वीसुमनायैतपस्विनी ॥ पतिधर्ममहाभागाजगामादर्शनंतदा २१ यश्चेदंपांडवाख्यानंपठेत्पर्वणिपर्वणि ॥ सदेवलोकंसंप्राप्यनंदनेससुखीवसेत् २२ ॥ इति
श्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेशांडिलीसुमनासंवादेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥१३०॥

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ मंगलैर्नियतेतिमंगलसूत्रमात्रंधारयामिनतुतांबूलादीनीत्यर्थः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२
॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

साम्नीति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ हरिणःपांडुरवर्णः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ साम्निचापिप्रदानेचज्यायःकिंभवतोमतम् ॥ प्रब्रूहिभरतश्रेष्ठयदत्रव्यतिरिच्यते १ ॥ भीष्मउवाच ॥ साम्नाप्रसाद्यतेकश्चिद्दानेनचत
थापरः ॥ पुरुषप्रकृतिंज्ञात्वातयोरेकतरंभजेत् २ गुणांस्तुशृणुमेराजन्सांत्वस्यभरतर्षभ ॥ दारुणान्यपिभूतानिसांत्वेनाराधयेद्यथा ३ अत्राप्युदाहरंतीममि
तिहासंपुरातनम् ॥ गृहीत्वारक्षसामुक्तोद्विजातिःकाननेयथा ४ कश्चिद्वाग्बुद्धिसंपन्नोब्राह्मणोविजनेवने ॥ गृहीतःकृच्छ्रमापन्नोरक्षसाभक्षयिष्यता ५ सबुद्धि
श्रुतिसंपन्नस्तंदृष्ट्वाऽतीवभीषणम् ॥ सामैवास्मिन्प्रयुयुजेनमुमोहनविव्यथे ६ रक्षस्तुवाचंसंपूज्यप्रश्नंपप्रच्छतंद्विजम् ॥ मोक्ष्यसेब्रूहिमेप्रश्नंकेनास्मिहरिणः
कृशः ७ मुहूर्तमथसंचिंत्यब्राह्मणस्तस्यरक्षसः ॥ आभिर्गाथाभिरव्यग्रःप्रश्नंप्रतिजगादह ८ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ विदेशस्थोविलोकस्थोविनानूनंसुहृज्जनैः ॥
विषयानतुलान्भुंक्षेतेनासिहरिणःकृशः ९ नूनंमित्राणितेरक्षःसाधूपचरितान्यपि ॥ स्वदोषादपरज्यंतेतेनासिहरिणःकृशः १० धनैश्वर्याधिकाःस्तब्धास्त्वद्गु
णैःपरमावराः ॥ अवजानंतिनूनंत्वांतेनासिहरिणःकृशः ११ गुणवान्विगुणानन्यान्नूनंपश्यसिसत्कृतान् ॥ प्राज्ञोऽप्राज्ञान्विनीतात्मातेनासिहरिणःकृशः १२
अवृत्त्याक्लिश्यमानोऽपिवृत्त्युपायान्विगर्हयन् ॥ माहात्म्याद्व्यथसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः १३ संपीड्यात्मानमार्यत्वात्त्वयाकश्चिदुपस्कृतः ॥ जितंत्वांमन्यते
साधोतेनासिहरिणःकृशः १४ क्लिश्यमानान्विमार्गेषुकामक्रोधावृतात्मनः ॥ मन्येत्वंध्यायसिजनांस्तेनासिहरिणःकृशः १५ प्रज्ञासंभावितोनूनमप्रज्ञैरुपसंहितः ॥
हीयमानोऽसिदुर्वृत्तैस्तेनासिहरिणःकृशः १६ नूनंमित्रमुखःशत्रुःकश्चिदार्यवदाचरन् ॥ वंचयित्वागतस्त्वांवैतेनासिहरिणःकृशः १७ प्रकाशार्थगतिर्नूनंरहस्यकुशलः
कृती ॥ तज्ज्ञैर्नपूज्यसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः १८ असत्स्वपिनिविष्टेषुब्रुवतोमुक्तसंशयम् ॥ गुणास्तेनविराजंतेतेनासिहरिणःकृशः १९ धनबुद्धिश्रुतैर्हीनःकेव
लंतेजसाऽन्वितः ॥ महत्प्रार्थयसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः २० तपःप्रणिहितात्मानंमन्येत्वारण्यकांक्षिणम् ॥ बांधवानाभिनंदंतितेनासिहरिणःकृशः २१ इष्टभार्य
स्यतेनूनंप्रातिवेश्योमहाधनः ॥ युवासुललितःकामीतेनासिहरिणःकृशः २२ नूनमर्थवतांमध्येतववाक्यमनुत्तमम् ॥ नभातिकालेऽभिहितंतेनासिहरिणःकृशः
२३ दृढपूर्वंश्रुतंमूर्खंकुपितंहृदयप्रियम् ॥ अनुनेतुंनशक्नोषितेनासिहरिणःकृशः २४ नूनमासंजयित्वात्वांकृत्येकस्मिंश्चिदीप्सिते ॥ कश्चिदर्थयतेनित्यंतेनासि
हरिणःकृशः २५ नूनंत्वांसुगुणैर्युक्तंपूजयानंसुहृद्ध्रुवम् ॥ ममार्थइतिजानीतेतेनासिहरिणःकृशः २६ अंतर्गतमभिप्रायंनूनंनेच्छसिलज्जया ॥ विवेक्तुंप्राप्तिशैथि
४४ ल्यात्तेनासिहरिणःकृशः २७ नानाबुद्धिरुचोलोकेमनुष्यान्नूनमिच्छसि ॥ ग्रहीतुंस्वगुणैःसर्वांस्तेनासिहरिणःकृशः २८ अविद्वान्भीरुरल्पार्थोविद्याविक्रमदानजम्
यशःप्रार्थयसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः २९ चिराभिलषितंकिंचित्फलमप्राप्तमेवते ॥ कृतमन्यैरपहृतंतेनासिहरिणःकृशः ३० २६ । २७ । २८ । २९ । ३०

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ अनात्मविषयिणीचिंतापांडुत्वकृशत्वहेतुः दानामात्रेसांमैवजीवनोपायइत्यध्यायतात्पर्यं ३९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभाव दीपेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ५ ॥ जन्मेति १ । २ । ३ । ४ यमेनप्राप्तमितिशेषः ५ । ६ । ७ । ८ दशानांपशूनांसूनावधोयत्रसापशुप्रजातिर्दशसूना चक्रंचक्रवान्

नूनमात्मकृतंदोषमपश्यन्किंचिदात्मनः ॥ अकारणेऽभिशस्तोऽसितेनासिहरिणःकृशः ३१ साधूनगृहस्थान्दृष्ट्वाचतथासाधून्वनेचरान् ॥ मुक्तांश्चावसथेसक्तां
स्तेनासिहरिणःकृशः ३२ सुहृदांदुःखमार्तानांनप्रमोक्ष्यसिहानिजम् ॥ अलमर्थगुणैर्हीनंतेनासिहरिणःकृशः ३३ धर्म्यमर्थ्यंचकाम्यंचकालेचाभिहितंवचः ॥
नप्रतीयंतितेनूनंतेनासिहरिणःकृशः ३४ दत्तानकुशलैरर्थान्मनीषीसंजिजीविषुः ॥ प्राप्यवर्तयसेनूनंतेनासिहरिणःकृशः ३५ पापान्प्रवर्धतोदृष्ट्वाकल्याणानव
सीदतः ॥ ध्रुवंगर्हयसेनित्यंतेनासिहरिणःकृशः ३६ परस्परविरुद्धानांप्रियंनूनंचिकीर्षसि ॥ सुहृदामुपरोधेनतेनासिहरिणःकृशः ३७ श्रोत्रियांश्चविकर्मस्था
न्प्राज्ञांश्चाप्यजितेंद्रियान् ॥ मन्येऽनुध्यायसिजनांस्तेनासिहरिणःकृशः ३८ एवंसंपूजितंरक्षोविप्रंतंप्रत्यपूजयत् ॥ सखायमकरोच्चैनंसंयोज्यार्थैर्मुमोचह ३९
॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेहरिणकृशकाख्यानेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
जन्ममानुष्यकंप्राप्यकर्मक्षेत्रंसुदुर्लभम् ॥ श्रेयोर्थिनादरिद्रेणकिंकर्तव्यंपितामह १ दानानामुत्तमंयच्चदेयंयच्चयथायथा ॥ मान्यान्पूज्यांश्चगांगेयरहस्यंवक्तुम
र्हसि २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंपृष्टोनरेंद्रेणपांडवेनयशस्विना ॥ धर्माणांपरमंगुह्यंभीष्मःप्रोवाचपार्थिवम् ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुष्वावहितोराजन्धर्म
गुह्यानिभारत ॥ यथाहिभगवान्व्यासःपुराकथितवान्मयि ४ देवगुह्यमिदंराजन्यमेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ नियमस्थेनयुक्तेनतपसोमहतःफलम् ५ येनयःप्रीयतेदे
वःप्रीयंतेपिरस्तथा ॥ ऋषयःप्रमथाःश्रीश्चचित्रगुप्तोदिशांगजाः ६ ऋषिधर्मःस्मृतोयत्रसरहस्योमहाफलः ॥ महादानफलंचैवसर्वयज्ञफलंतथा ७ यश्चैतदेवं
जानीयाज्ज्ञात्वावाकुरुतेऽनघ ॥ ॥ सदोषोऽदोषवांश्चेहतैर्गुणैःसहयुज्यते ८ दशसूनासमंचक्रंदशचक्रसमोध्वजः ॥ दशध्वजसमावेश्यादशवेश्यासमोनृपः
९ अर्धेनैतानिसर्वाणिनृपतिःकथ्यतेऽधिकः ॥ त्रिवर्गसहितंशास्त्रंपवित्रंपुण्यलक्षणम् १० धर्मव्याकरणंपुण्यंरहस्यश्रवणंमहत् ॥ श्रोतव्यंधर्मसंयुक्तंविहितंत्रि
दशैःस्वयम् ११ पितॄणांयत्रगुह्यानिप्रोच्यंतेश्राद्धकर्माणि ॥ देवतानांचसर्वेषांरहस्यंकथ्यतेऽखिलम् १२ ऋषिधर्मःस्मृतोयत्रसरहस्योमहाफलः ॥ महायज्ञ
फलंचैवसर्वदानफलंतथा १३ येपठंतिसदामर्त्यायेषांचैवोपतिष्ठति ॥ श्रुत्वाचफलमाचष्टेस्वयंनारायणःप्रभुः १४

तैलिकः ध्वजःसुरापायी नृपःक्षुद्रोराजा ९ अधिकोनृपतिस्त्वेतानिसर्वाण्यर्धेनतुलयन्कथ्यते । एतच्चतारतम्यंप्रतिग्रहार्थमुच्यते । एवंदुष्प्रतिग्रहपराङ्मुखेनत्रिवर्गशास्त्रंधर्मार्थकामशास्त्रा
णिज्ञेयानि १० तत्राप्यर्थकामयोःप्रसिद्धत्वाद्धर्मशास्त्राण्येवश्रोतव्यानीत्याह धर्मेत्यादिना ११ । १२ । १३ पठंतिशास्त्रं उपतिष्ठतिसम्यक्स्फुरति यश्चाचष्टेश्रयःसस्वयंनारायणएवेतिज्ञातव्यः १४

एवंस्तुत्वाशास्त्रमारमते गवांफलमितिशास्त्रसंक्षेपः १५ श्रोतारइतिद्वाभ्यांश्रद्धाप्रशंसा १६ । १७ । १८ समरान्नसहर्षीन्प्राप्तःप्रष्टुमितिशेषः १९ । २० । २१ पूज्यसंपूज्य २२ । २३ । २४

गवांफलंतीर्थफलंयज्ञानांचैवयत्फलम् ॥ एतत्फलमवाप्नोतियोनरोऽतिथिपूजकः १५ श्रोतारःश्रद्दधानाश्चयेषांशुद्धंचमानसम् ॥ तेषांव्यक्तंजितालोकाः
श्रद्दधानेनसाधुना १६ मुच्यतेकिल्बिषाच्चैवनसपापेनलिप्यते ॥ धर्मंचलभतेनित्यंप्रेत्यलोकगतोनरः १७ कस्यचित्त्वथकालस्यदेवदूतोयदृच्छया ॥ स्थि
तोह्यंतर्हितोभूत्वापर्यभाषतवासवम् १८ यौतौकामगुणोपेतावश्विनौभिषजांवरौ ॥ आज्ञयाऽहंतयोःप्राप्तःसनरान्पितृदैवतान् १९ कस्माद्धिमैथुनंश्राद्धेदा
तुर्भोक्तुश्चवर्जितम् ॥ किमर्थंचत्रयःपिंडाःप्रविभक्ताःपृथक्पृथक् २० प्रथमःकस्यदातव्योमध्यमःक्वनुगच्छति ॥ उत्तरश्चस्मृतःकस्यएतदिच्छामिवेदितुम् २१
श्रद्दधानेनदूतेनभाषितंधर्मसंहितम् ॥ पूर्वस्थास्त्रिदशाःसर्वेपितरःपूज्यखेचरम् २२ ॥ पितरऊचुः ॥ स्वागतंतेऽस्तुभद्रंतेश्रूयतांखेचरोत्तम ॥ गूढार्थःपरमः
प्रश्नोभवतासमुदीरितः २३ श्राद्धंदत्वाचभुक्त्वाचपुरुषोयःस्त्रियंव्रजेत् ॥ पितरस्तस्यतंमासंतस्मिन्रेतसिशेरते २४ प्रविभागंतुपिंडानांप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥
पिंडोह्यधस्तात्गच्छंस्तुअपआविश्यभावयेत् २५ पिंडंतुमध्यमंतत्रपत्नीत्वेकासमश्नुते ॥ पिंडस्तृतीयोयस्तेषांतंदद्याज्जातवेदसि २६ एषश्राद्धविधिःप्रो
क्तोयथाधर्मोनलुप्यते ॥ पितरस्तस्यतुष्यंतिप्रहृष्टमनसःसदा २७ प्रजाविवर्धतेचास्यअक्षयंचोपतिष्ठति ॥ देवदूतउवाच ॥ आनुपूर्व्येणपिंडानांप्रविभागः
पृथक्पृथक् २८ पितॄणांत्रिषुसर्वेषांनिरुक्तंकथितंत्वया ॥ एकःसमुद्धृतःपिंडोह्यधस्तात्कस्यगच्छति २९ कंवाप्रीणयतेदेवंकथंतारयतेपितॄन् ॥ मध्यमंतुत
दापत्नीभुंक्तेऽनुज्ञातमेवहि ३० किमर्थंपितरस्तस्यकव्यमेवचभुंजते ॥ अत्रयस्त्वंतिमःपिंडोगच्छतेजातवेदसम् ३१ भवतेकागतिस्तस्यकंवासमनुगच्छति॥
एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपिंडेषुत्रिषुयागतिः ३२ फलंवृत्तिंचमार्गंचयश्चैनंप्रतिपद्यते ॥ पितरऊचुः ॥ सुमहानेषप्रश्नोवैयस्त्वयासमुदीरितः ३३ रहस्यमद्भुतंचा
पिपृष्टाःस्मगगनेचर ॥ एतदेवप्रशंसंतिदेवाश्चमुनयस्तथा ३४ तेप्येवंनाभिजानंतिपितृकार्यविनिश्चयम् ॥ वर्जयित्वामहात्मानंचिरजीविनमुत्तमम् ३५
(पितृभक्तस्तुयोविप्रोवरलब्धोमहायशाः ॥ त्रयाणामपिपिंडानांश्रुत्वाभगवतोगतिम् ३६ देवदूतेनयःपृष्टःश्राद्धस्यविधिनिश्चयः ॥) गतिंत्रयाणांपिंडानांशृणु
ष्वावहितोमम ३७ अपोगच्छतियोह्यत्रशशिनंह्येषप्रीणयेत् ॥ शशीप्रीणयतेदेवान्पितॄंश्चैवमहामते ३८ भुंक्तेतुपत्नीयंचैषामनुज्ञातातुमध्यमम् ॥ पुत्रकामाय
पुत्रंतुप्रयच्छंतिपितामहाः ३९ हव्यवाहेतुयःपिंडोदीयतेतन्निबोधमे ॥ पितरस्तेनतृप्यंतिप्रीताःकामान्दिशंतिच ४० एतत्तेकथितंसर्वंत्रिषुपिंडेषुयागतिः ॥
ऋत्विग्योयजमानस्यपितृत्वमनुगच्छति ४१

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४
चिरजीविनंमार्कंडेयं ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० यतःऋत्विक्श्राद्धभोक्तायजमानस्यपितृत्वंगच्छतितस्मादन्यारमतांगतःस्त्रियंनगच्छेत्पारदार्यदोषतुल्यंस्यादित्यर्थः ४१

एतच्चवरणमारभ्यद्रष्टव्यमित्याशयेनाह शुचिनेति ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ वटकषायेणवटजटाकषायेण प्रियंगुःराजसर्षपः

तस्मिन्नहनिमन्यंतेपरिहार्यंहिमैथुनम् ॥ शुचिनातुसदाश्राद्धंभोक्तव्यंखेचरोत्तम ४२ येमयाकथितादाषास्तेतथास्युर्नचान्यथा ॥ तस्मात्स्नातःशुचिःक्षांतः
श्राद्धंभुंजीतवैद्विजः ४३ प्रजाविवर्धतेचास्ययश्चैवंसंप्रयच्छति ॥ ततोविद्युत्प्रभोनामऋषिराहमहातपाः ४४ आदित्यतेजसातस्यतुल्यंरूपंप्रकाशते ॥ सचधर्म
रहस्यानिश्रुत्वाशक्रमथाब्रवीत् ४५ तिर्यग्योनिगतान्सत्वान्मर्त्योहिंसंतिमोहिताः ॥ कीटान्पिपीलिकान्सर्पान्मेषान्समृगपक्षिणः ४६ किल्बिषंसुबहुप्राप्ताः
किंस्विदेषांप्रतिक्रिया ॥ ततोदेवगणाःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः ४७ पितरश्चमहाभागाःपूजयंतिस्मतंमुनिम् ॥ शक्रउवाच ॥ कुरुक्षेत्रंगयांगंगांप्रभासंपुष्कराणि
च ४८ एतानिमनसाध्यात्वाअवगाहेत्ततोजलम् ॥ तथामुच्यतिपापेनराहुणाचंद्रमायथा ४९ त्र्यहंस्नातःसभवतिनिराहारश्चवर्तते ॥ स्पृशतेयोगवांपृष्ठंवाल
धिंचनमस्यति ५० ततोविद्युत्प्रभोवाक्यमभ्यभाषतवासवम् ॥ अयंसूक्ष्मतरोधर्मस्तंनिबोधशतक्रतो ५१ घृष्टोवटकषायेणअनुलिप्तःप्रियंगुणा ॥ क्षीरेण
षष्टिकान्भुक्त्वासर्वपापैःप्रमुच्यते ५२ श्रूयतांचापरंगुह्यंरहस्यमृषिचिंतितम् ॥ श्रुतंमेभाषमाणस्यस्थाणोःस्थानेबृहस्पतेः ५३ रुद्रेणसहदेवेशतन्निबोधशचीपते ॥
पर्वतारोहणंकृत्वाएकपादोविभावसुम् ५४ निरीक्षेतनिराहारऊर्ध्वबाहुःकृतांजलिः ॥ तपसामहतायुक्तउपवासफलंलभेत् ५५ रश्मिभिस्तापितोऽर्कस्यसर्वपापमपो
हति ॥ ग्रीष्मकालेऽथवाशीतेएवंपापमपोहति ५६ ततःपापात्प्रमुक्तस्यद्युतिर्भवतिशाश्वती ॥ तेजसासूर्यवद्दीप्तोभ्राजतेसोमवत्पुनः ५७ मध्येत्रिदशवर्गस्यदेवरा
जःशतक्रतुः ॥ उवाचमधुरंवाक्यंबृहस्पतिमनुत्तमम् ५८ धर्मगुह्यंतुभगवन्मानुषाणांसुखावहम् ॥ सरहस्याश्चयेदोषास्तान्यथावदुदीरय ५९ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥
प्रतिमेहंतियेसूर्यमनिलंद्विषतेचये ॥ हव्यवाहेप्रदीप्तेचसमिधंयेनजुह्वति ६० बालवत्सांचयेधेनुंदुहंतिक्षीरकारणात् ॥ तेषांदोषान्प्रवक्ष्यामितान्निबोधशचीपते
६१ भानुमाननिलश्चैवहव्यवाहश्चवासव ॥ लोकानांमातरश्चैवगावःसृष्टाःस्वयंभुवा ६२ लोकांस्तारयितुंशक्तामर्त्येष्वेतेषुदेवताः ॥ सर्वेभवंतःशृण्वंतुएकैकंधर्मनि
श्चयम् ६३ वर्षाणिषडशीतिंतुदुर्वृत्ताःकुलपांसनाः ॥ स्त्रियःसर्वाश्चदुर्वृत्ताःप्रतिमेहंतियारविम् ६४ अनिलद्वेषिणःशक्रगर्भस्थाच्च्यवतेप्रजा ॥ हव्यवाहस्यदीप्त
स्यसमिधंयेनजुह्वति ६५ अग्निकार्येषुवैतेषांहव्यंनाश्नातिपावकः ॥ क्षीरंतुबालवत्सानांयेपिबंतीहमानवाः ६६ नतेषांक्षीरपाःकेचिज्जायंतेकुलवर्धनाः ॥ प्रजा
क्षयेणयुज्यंतेकुलवंशक्षयेणच ६७ एवमेतत्पुरादृष्टंकुलवृद्धैर्द्विजातिभिः ॥ तस्माद्वर्ज्यानिवर्ज्यानिकार्यंकार्यंचनित्यशः ६८ भूतिकामेनमर्त्येनसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥
ततःसर्वामहाभामदेवताःसमरुद्गणाः ६९ ऋषयश्चमहाभागाःपृच्छंतिस्मपितॄंस्ततः ॥ पितरःकेनतुष्यंतिमर्त्यानामल्पचेतसाम् ७० ॥१३२॥

षष्टिकान्षष्टिरात्रेणपक्वंधान्यं ५२ । ५३ विप्रावसुंसूर्यं ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७०

७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

अक्षयंचकथंदानंभवेच्चैवोर्ध्वदेहिकम् ॥ आनृण्यंवाकथंमर्त्यागच्छेयुःकेनकर्मणा ७१ एतदिच्छामहेश्रोतुंपरंकौतूहलंहिनः ॥ पितरऊचुः ॥ न्यायतोवैमहाभागाः
संशयःसमुदाहृतः ७२ श्रूयतांयेनतुष्यामोमर्त्यानांसाधुकर्मणाम् ॥ नीलषंडप्रमोक्षेणअमावस्यांतिलोदकैः ७३ वर्षासुदीपकैश्चैवपितॄणामनृणोभवेत् ॥ अक्षयं
निर्व्यलीकंचदानमेतन्महाफलम् ७४ अस्माकंपरितोषश्चअक्षयःपरिकीर्त्यते ॥ श्रद्दधानाश्चयेमर्त्याआहरिष्यंतिसंततिम् ७५ दुर्गात्तेतारयिष्यंतिनरकात्प्रपि
तामहान् ॥ पितॄणांभाषितंश्रुत्वाहृष्टरोमातपोधनः ७६ वृद्धगार्ग्योमहातेजास्तानेवंवाक्यमब्रवीत् ॥ केगुणानीलषंडस्यप्रमुक्तस्यतपोधनाः ७७ वर्षासुदीपदा
नेनतथैवचतिलोदकैः ॥ पितरऊचुः ॥ नीलषंडस्यलांगूलंतोयमभ्युद्धरेद्यदि ७८ षष्टिंवर्षसहस्राणिपितरस्तेनतर्पिताः ॥ यस्तुशृंगगतंपंकंकूलादुद्धृत्यतिष्ठति
७९ पितरस्तेनगच्छंतिसोमलोकमसंशयम् ॥ वर्षासुदीपदानेनशशिवच्छोभतेनरः ८० तमोरूपंनतस्यास्तिदीपकंयःप्रयच्छति ॥ अमावास्यांतुयेमर्त्याःप्रय
च्छंतितिलोदकम् ८१ पात्रमौदुंबरंगृह्यमधुमिश्रंतपोधन ॥ कृतंभवतितैःश्राद्धंसरहस्यंयथार्थवत् ८२ हृष्टपुष्टमनास्तेषांप्रजाभवतिनित्यदा ॥ कुलवंशस्यवृद्धि
स्तुपिंडदस्यफलंभवेत् ॥ श्रद्दधानस्तुयःकुर्यात्पितॄणामनृणोभवेत् ८३ एवमेषसमुद्दिष्टःश्राद्धकालक्रमस्तथा ॥ विधिःपात्रंफलंचैवयथावदनुकीर्तितम् ८४ ॥
इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशास०दानधर्मेपितृरहस्यंनामपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ भीष्मउवाच ॥ केनतेचभवेत्प्रीतिःकथंतु
ष्टिंतुगच्छसि ॥ इतिपृष्टःसुरेंद्रेणप्रोवाचहरिरीश्वरः १ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ब्राह्मणानांपरीवादोममविद्वेषणंमहत् ॥ ब्राह्मणैःपूजितैर्नित्यंपूजितोऽहंनसंशयः २
नित्याभिवाद्याविप्रेंद्राभुक्त्वापादौतथाऽऽत्मनः ॥ तेषांतुष्यामिमर्त्यानांयश्चक्रेचबलिंहरेत् ३ वामनंब्राह्मणंदृष्ट्वावराहंचजलोत्थितम् ॥ उद्धृतांधरणींचैवमूर्ध्नाधारय
तेतुयः ४ नतेषामशुभंकिंचित्कल्मषंचोपपद्यते ॥ अश्वत्थंरोचनांगांचपूजयेद्योनरःसदा ५ पूजितंचजगत्तेनसदेवासुरमानुषम् ॥ तेनरूपेणतेषांचपूजांगृह्णा
मितत्त्वतः ६ पूजाममैषानास्त्यन्यायावल्लोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ अन्यथाहिवृथामर्त्याःपूजयंत्यल्पबुद्धयः ७ नाहंतत्प्रतिगृह्णामिनसातुष्टिकरीमम ८ इंद्रउवाच ॥
चक्रंपादौवराहंचब्राह्मणंचापिवामनम् ॥ उद्धृतांधरणींचैवकिमर्थंत्वंप्रशंससि ९ भवान्सृजतिभूतानिभवान्संहरतिप्रजाः ॥ प्रकृतिःसर्वभूतानांसमर्त्यानांसना
तनी १० ॥ भीष्मउवाच ॥ संप्रहस्यततोविष्णुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ चक्रेणनिहतादैत्याःपद्भ्यांऽऽक्रांतावसुंधरा ११ वाराहंरूपमास्थायहिरण्याक्षोनिपातितः ॥
वामनंरूपमास्थायजितोराजामयाबलिः १२ परितुष्टोभवाम्येवंमानुषाणांमहात्मनाम् ॥ तन्मांयेपूजयिष्यंतिनास्तितेषांपराभवः १३

केनेति १ । २ पादौरवीयावप्यभिवाद्यौसंध्यायांशिष्टाचारात् चक्रेगोमयोपलिप्तेमंडलेसुदर्शनमंत्रेणपूजिते ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

अपिवाब्राह्मणंदृष्ट्वाब्रह्मचारिणमागतम् ॥ ब्राह्मणाग्र्याहुतिंदत्वाअमृतंतस्यभोजनम् १४ ऐंद्रींसंध्यामुपासित्वाआदित्याभिमुखःस्थितः ॥ सर्वतीर्थेषुसस्नातोमु
च्यतेसर्वकिल्बिषैः १५ एतद्वःकथितंगुह्यमखिलेनतपोधनाः ॥ संशयंपृच्छमानानांकिंभूयःकथयाम्यहम् १६ ॥ बलदेवउवाच ॥ ॥ श्रूयतांपरमंगुह्यंमानु
षाणांसुखावहम् ॥ अजानंतोयदबुधाःक्लिश्यंतेभूतपीडिताः १७ कल्यउत्थाययोमर्त्यःस्पृशेद्गां वैघृतंदधि ॥ सर्षपंचप्रियंगुंचकल्मषात्प्रतिमुच्यते १८ भूतानि
चैवसर्वाणिअग्रतःपृष्ठतोऽपिवा ॥ उच्छिष्टंवाऽपिच्छिद्रेषुवर्जयंतितपोधनाः १९ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ प्रगृह्यौदुंबरंपात्रंतोयपूर्णमुदङ्मुखः ॥ उपवासंतुगृह्णी
याद्यद्वासंकल्पयेद्व्रतम् २० देवतास्तस्यतुष्यंतिकामिकंचापिसिध्यति ॥ अन्यथाहिवृथामर्त्याःकुर्वतेस्वल्पबुद्धयः २१ उपवासेबलौचापिताम्रपात्रंविशिष्यते ॥
बलिर्भिक्षातथाऽर्घ्यंचपितॄणांचतिलोदकम् २२ ताम्रपात्रेणदातव्यमन्यथाऽल्पफलंभवेत् ॥ गुह्यमेतत्समुद्दिष्टंयथातुष्यंतिदेवताः २३ ॥ धर्मउवाच ॥ ॥ राज
पौरुषिकेविप्रेघांटिकेपरिचारिके ॥ गोरक्षकेवाणिजकेतथाकारुकुशीलवे २४ मित्रध्रुह्यनधीयानेयश्चस्याद्वृषलीपतिः ॥ एतेषुदैवंपित्र्यंवानदेयंस्यात्कथंचन २५
पिंडदास्तस्यहीयंतेनचप्रीणातिवैपितॄन् ॥ अतिथिर्यस्यभग्नाशोगृहात्प्रतिनिवर्तते २६ पितरस्तस्यदेवाश्चअग्नयश्चतथैवहि ॥ निराशाःप्रतिगच्छंतिअतिथेर
प्रतिग्रहात् २७ स्त्रीघ्नैर्गोघ्नैःकृतघ्नैश्चब्रह्मघ्नैर्गुरुतल्पगैः ॥ तुल्यदोषोभवत्येभिर्यस्यातिथिरनार्चितः २८ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ पादमुद्यम्ययोमर्त्यःस्पृशेद्गाश्चसुदु
र्मतिः ॥ ब्राह्मणंवामहाभागंदीप्यमानंतथाऽनलम् २९ तस्यदोषान्प्रवक्ष्यामितच्छृणुध्वंसमाहिताः ॥ दिवंस्पृशत्यशब्दोऽस्यत्रस्यंतिपितरश्चवै ३० वैमनस्यं
चदेवानांकृतंभवतिपुष्कलम् ॥ पावकश्चमहातेजाहव्यंनप्रतिगृह्णाति ३१ आजन्मनांशतंचैवनरकेपच्यतेतुसः ॥ निष्कृतिंचनतस्यापिअनुमन्यंतिकर्हिचित् ३२
तस्माद्गावोनपादेनस्प्रष्टव्यावैकदाचन ॥ ब्राह्मणश्चमहातेजादीप्यमानस्तथाऽनलः ३३ श्रद्दधानेनमर्त्येनआत्मनोहितमिच्छता ॥ एतेदोषामयाप्रोक्तास्त्रिषु
यःपादमुत्सृजेत् ३४ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ श्रूयतांपरमंगुह्यंरहस्यंधर्मसंहितम् ॥ परमान्नेनयोदद्यात्पितॄणामौपहारिकम् ३५ गजच्छायायांपूर्वस्यांकुतपेदक्षि
णामुखः ॥ यदाभाद्रपदेमासिभवतेबहुलेमघा ३६ श्रूयतांतस्यदानस्ययाद्दशोगुणविस्तरः ॥ कृतंतेनमहच्छ्राद्धंवर्षाणीहत्रयोदश ३७ ॥ गावऊचुः ॥ बहुलेसमं
गेह्यकुतोभयेचक्षेमेचसख्येवहिभूयसीच ॥ यथापुराब्रह्मपुरेसवत्साशतक्रतोर्वज्रधरस्ययज्ञे ३८ भूयश्चयाविष्णुपदेस्थितायाविभावसोश्चापिपथेस्थिताया ॥ देवा
श्चसर्वेसहनारदेनप्रकुर्वतेसर्वसहेतिनाम ३९ मंत्रेणैतेनाभिवंदेतयो वैविमुच्यतेपापकृतेनकर्मणा ॥ लोकानवाप्नोतिपुरंदरस्यगवांफलंचंद्रमसोद्युतिंच ४०

एतंहिमंत्रंत्रिदशाभिजुष्टंपठेतयःपर्वसुगोष्ठमध्ये ॥ नतस्यपापंनभयंनशोकःसहस्रनेत्रस्यचयातिलोकम् ४१ ॥ भीष्मउवाच ॥ अथसप्तमहाभागाऋषयो
लोकविश्रुताः ॥ वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेब्रह्माणंपद्मसंभवम् ४२ प्रदक्षिणमभिक्रम्यसर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ उवाचवचनंतेषांवसिष्ठोब्रह्मवित्तमः ४३ सर्वप्राणिहितं
प्रश्नंब्रह्मक्षत्रेविशेषतः ॥ द्रव्यहीनाःकथंमर्त्यादरिद्राःसाधुवर्तिनः ४४ प्राप्नुवंतीहयज्ञस्यफलंकेनचकर्मणा ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तेषांब्रह्मावचनमब्रवीत् ४५
ब्रह्मोवाच ॥ अहोप्रश्नोमहाभागागूढार्थःपरमःशुभः ॥ सूक्ष्मःश्रेयांश्चमर्त्यानांभवद्भिःसमुदाहृतः ४६ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येनिखिलेनतपोधनाः ॥ यथायज्ञ
फलंमर्त्योलभतेनात्रसंशयः ४७ पौषमासस्यशुक्लेवैयदायुज्येतरोहिणी ॥ तेननक्षत्रयोगेनआकाशशयनोभवेत् ४८ एकवस्त्रःशुचिःस्नातःश्रद्दधानःसमा
हितः ॥ सोमस्यरश्मयःपीत्वामहायज्ञफलंलभेत् ४९ एतद्वःपरमंगुह्यंकथितंद्विजसत्तमाः ॥ यन्मांभवंतःपृच्छंतिसूक्ष्मतत्त्वार्थदर्शिनः ५० ॥ इतिश्रीमहा
भारते अनुशासनपर्वणि आनुशास०दानधर्मेदेवरहस्येषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ विभावसुरुवाच ॥ सलिलस्यांजलिंपूर्णमक्षता
श्चघृतोत्तराः ॥ सोमस्योत्तिष्ठमानस्यतज्जलंचाक्षतांश्चतान् १ स्थितोह्यभिमुखोमर्त्यःपौर्णमास्यांबलिंहरेत् ॥ अग्निकार्यंकृतंतेनहुताश्चास्याग्नयस्त्रयः २
वनस्पतिंचयोहन्यादमावास्यामबुद्धिमान् ॥ अपिह्येकेनपत्रेणलिप्यतेब्रह्महत्यया ३ दंतकाष्ठंतुयःखादेदमावास्यामबुद्धिमान् ॥ हिंसितश्चंद्रमास्तेनापितर
श्चोद्विजंतिच ४ हव्यंनतस्यदेवाश्चप्रतिगृह्णंतिपर्वसु ॥ कुप्यंतेपितरश्चास्यकुलेवंशोऽस्यहीयते ५ ॥ श्रीरुवाच ॥ प्रकीर्णंभाजनंयत्रभिन्नभांडमथासनम् ॥
योषितश्चैवहन्यंतेकश्मलोपहतेगृहे ६ देवताःपितरश्चैवउत्सवेपर्वणीषुवा ॥ निराशाःप्रतिगच्छंतिकश्मलोपहताद्गृहात् ७ ॥ अंगिराउवाच ॥ यस्तुसंवत्सरं
पूर्णंदद्याद्दीपंकरंजके ॥ सुवर्चलामूलहस्तःप्रजातस्यविवर्धते ८ ॥ गार्ग्यउवाच ॥ आतिथ्यंसततंकुर्याद्दीपंदद्यात्प्रतिश्रये ॥ वर्जयानोदिवास्वापंनचमां
सानिभक्षयेत् ९ गोब्राह्मणंनहिंस्याच्चपुष्कराणिचकीर्तयेत् ॥ एषश्रेष्ठतमोधर्मःसरहस्योमहाफलः १० अपिक्रतुशतैरिष्टाक्षयंगच्छतितद्धविः ॥ नत्वक्षयिंति
तेधर्माःश्रद्दधानैःप्रयोजिताः ११ इदंचपरमंगुह्यंसरहस्यंनिबोधत ॥ श्राद्धकल्पेचदैवेचतैर्थिकेपर्वणीषुच १२ रजस्वलाचयानारीश्वित्रिकाऽपुत्रिकाचया ॥
एताभिश्चक्षुषादृष्टंहविर्नाश्नंतिदेवताः १३ पितरश्चनतुष्यंतिवर्षाण्यपित्रयोदश ॥ शुक्लवासाःशुचिर्भूत्वाब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् ॥ कीर्तयेद्भारतंचैवतथा
 स्यादक्षयंहविः १४ ॥ धौम्यउवाच ॥ भिन्नभांडंचखट्वांचकुक्कुटंशुनकंतथा ॥ अप्रशस्तानिसर्वाणियश्चवृक्षोगृहेरुहः १५

सर्वंचाश्विकसर्पादिनरोपयेत्गृहेइतिशेषः १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ किंचिदिति १ । २ । ३ । ४
अभेरग्णीस्थस्यप्रत्यक्षस्यवावैदिकस्यनेतादेशांतरप्रापकोयदिशूद्रःस्याद्यादेयोषितःहविषासोमाज्यपयःप्रभृतिनायज्ञावशिष्टेनइडादिस्थानीयेनमूढाःस्युस्तर्हितस्यदोषः ५ । ६ प्रायश्चित्तंचव

भिन्नभांडेकलिंप्राहुःखट्वायांतुधनक्षयः ॥ कुक्कुटेशुनकेचैवहविर्नाश्नंतिदेवताः ॥ वृक्षमूलेध्रुवंसत्वंतस्माद्वृक्षंनरोपयेत् १६ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ योयजेदश्वमेधे
नवाजपेयशतेनह ॥ अवाक्शिरावालंबेतसत्रंवास्फीतमाहरेत् १७ नयस्यहृदयंशुद्धंनरकंसध्रुवंव्रजेत् ॥ तुल्यंयज्ञश्चसत्यंचहृदयस्यचशुद्धता १८ शुद्धेनम
नसादत्वासक्तुप्रस्थंद्विजातये ॥ ब्रह्मलोकमनुप्राप्तःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेदेवरहस्ये सप्तविंशाधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ किंचिद्धर्मंप्रवक्ष्यामिमानुषाणांसुखावहम् ॥ सरहस्याश्चयेदोषास्तान्शृणुध्वंसमाहिताः १ अग्निकार्यंचक
र्तव्यंपरमान्नेनभोजनम् ॥ दीपकश्चापिकर्तव्यःपितॄणांसतिलोदकः २ एतेनविधिनामर्त्यःश्रद्दधानःसमाहितः ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्योददातितिलोकम्
३ भोजनंचयथाशक्त्याब्राह्मणेवेदपारगे ॥ पशुबंधशतस्येहफलंप्राप्नोतिपुष्कलम् ४ इदंचैवापरंगुह्यमप्रशस्तंनिबोधत ॥ अग्नेस्तुवृषलोनेताहविर्मूढाश्चयो
षितः ५ मन्यतेधर्मएवेतिसचाधर्मेणलिप्यते ॥ अग्नयस्तस्यकुप्यंतिशूद्रयोनिंसगच्छति ६ पितरश्चनतुष्यंतिसहदेवैर्विशेषतः ॥ प्रायश्चित्तंतुयत्तत्रब्रुवत
स्तन्निबोधमे ७ यत्कृत्वातुनरःसम्यक्सुखीभवतिविज्वरः ॥ गवांमूत्रपुरीषेणपयसाचघृतेनच ८ अग्निकार्यंत्र्यहंकुर्यान्निराहारःसमाहितः ॥ ततःसंवत्सरेपूर्णे
प्रतिगृह्णंतिदेवताः ९ हृष्यंतिपितरश्चास्यश्राद्धकालउपस्थिते ॥ एषह्यधर्मोधर्मश्चसरहस्यःप्रकीर्तितः १० मर्त्यानांस्वर्गकामानांप्रेत्यस्वर्गसुखावहः ११
॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेदेवरहस्येअष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ परदारेषुये
सक्ताअकृत्वादारसंग्रहम् ॥ निराशाःपितरस्तेषांश्राद्धकालेभवंतिवै १ परदाररतिर्यश्चयश्चवंध्यामुपासते ॥ ब्रह्मस्वंहरतेयश्चसमदोषाभवंतिते २ असंभाष्या
भवंत्येतेपितॄणांनात्रसंशयः ॥ देवताःपितरश्चैषांनाभिनंदंतितद्धविः ३ तस्मात्परस्यवैदारांस्त्यजेद्वंध्यांचयोषितम् ॥ ब्रह्मस्वंहिनहर्तव्यमात्मनोहितमि
च्छता ४ श्रूयतांचापरंगुह्यंरहस्यंधर्मसंहितम् ॥ श्रद्दधानेनकर्तव्यंगुरूणांवचनंसदा ५ द्वादश्यांपौर्णमास्यांचमासिमासिघृताक्षतम् ॥ ब्राह्मणेभ्यः
प्रयच्छेततस्यपुण्यंनिबोधत ६ सोमश्चवर्धतेतेनसमुद्रश्चमहोदधिः ॥ अश्वमेधचतुर्भागंफलंसृजतिवासवः ७ दानेनैतेनतेजस्वीवीर्यवांश्चभवेन्नरः ॥
प्रीतश्चभगवान्सोमइष्टान्कामान्प्रयच्छति ८ श्रूयतांचापरोधर्मःसरहस्योमहाफलः ॥ इदंकलियुगंप्राप्यमनुष्याणांसुखावहः ९ कल्यमुत्थाययोमर्त्यः ॥१३४॥
स्नातःशुक्लेनवाससा ॥ तिलपात्रंप्रयच्छेतब्राह्मणेभ्यःसमाहितः १०

क्ष्यामीतिशेषः ७ । ८ । ९ । १० । ११ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ परदारेष्विति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०
११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ततइति १ । २ । ३ प्रयोक्तव्याधर्मावाच्याः ४ । ५

तिलोदकंचयोदद्यात्पितॄणांमधुनासह ॥ दीपकंकृसरंचैवश्रूयतांतस्ययत्फलम् ११ तिलपात्रेफलंप्राहभगवान्पाकशासनः ॥ गोप्रदानंचयःकुर्याद्भूमिदानंचश
श्वतम् १२ अग्निष्टोमंचयोयज्ञंयजेतबहुदक्षिणम् ॥ तिलपात्रंसहैतेनसमंमन्यंतिदेवताः १३ तिलोदकंसदाश्राद्धेमन्यंतेपितरोऽक्षयम् ॥ दीपेचकृसरेचैव
तुष्यंतेऽस्यपितामहाः १४ स्वर्गेचपितृलोकेचपितृदेवाभिपूजितम् ॥ एवमेतन्मयोद्दिष्टमृषिदृष्टंपुरातनम् १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनि
केपर्वणिदानधर्मेलोमशरहस्येऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततस्त्वृषिगणाःसर्वेपितरश्चसदेवताः ॥ अरुंधतींतपोवृद्धामपृच्छं
तसमाहिताः १ समानशीलांवीर्येणवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ त्वत्तोधर्मरहस्यानिश्रोतुमिच्छामहेवयम् ॥ यत्तेगुह्यतमंभद्रेतत्प्रभाषितुमर्हसि २ ॥ अरुंधत्युवाच ॥
तपोवृद्धिर्मयाप्राप्ताभवतांस्मरणेनवै ॥ भवतांचप्रसादेनधर्मान्वक्ष्यामिशाश्वतान् ३ सगुह्यान्सरहस्यांश्चतान्शृणुध्वमशेषतः ॥ श्रद्दधानेप्रयोक्तव्यायस्यशु
द्धंतथामनः ४ अश्रद्दधानोमानीचब्रह्महागुरुतल्पगः ॥ असंभाष्याहिचत्वारोनैषांधर्मंप्रकाशयेत् ५ अहन्यहनियोदद्यात्कपिलांद्वादशीःसमाः ॥ मासिमासि
चसत्रेणयोयजेतसदानरः ६ गवांशतसहस्रंचयोदद्याज्ज्येष्ठपुष्करे ॥ नतद्धर्मफलंतुल्यमतिथिर्यस्यतुष्यति ७ श्रूयतांचाऽपरोधर्मोमनुष्याणांसुखावहः ॥ श्र
द्दधानेनकर्तव्यःसरहस्योमहाफलः ८ कल्यमुत्थायगोमध्येगृह्यदर्भान्सहोदकान् ॥ निषिंचेतगवांशृंगेमस्तकेनचतज्जलम् ९ प्रतीच्छेतनिराहारस्तस्यधर्मफलं
शृणु ॥ श्रूयंतेयानितीर्थानित्रिषुलोकेषुकानिचित् १० सिद्धचारणजुष्टानिसेवितानिमहर्षिभिः ॥ अभिषेकःसमस्तेषांगवांशृंगोदकस्यच ११ साधुसाध्वितिचो
दिष्टंदैवतैःपितृभिस्तथा ॥ भूतैश्चैवसुसंहृष्टैःपूजितासाऽप्यरुंधती १२ ॥ पितामहउवाच ॥ अहोधर्मोमहाभागेसरहस्यउदाहृतः ॥ वरंददामितेधन्येतपस्ते
वर्धतांसदा १३॥यमउवाच॥ रमणीयाकथादिव्यायुष्मत्तोयामयाश्रुता ॥ श्रूयतांचित्रगुप्तस्यभाषितंममचप्रियम् १४ रहस्यंधर्मसंयुक्तंशक्यंश्रोतुंमहर्षिभिः ॥
श्रद्दधानेनमर्त्येनआत्मनोहितमिच्छता १५ नहिपुण्यंतथापापंकृतंकिंचिद्विनश्यति ॥ पर्वकालेचयत्किंचिदादित्यंचाधितिष्ठति १६ प्रेतलोकंगतेमर्त्येतत्त
त्सर्वंविभावसुः ॥ प्रतिजानातिपुण्यात्मातच्चतत्रोपयुज्यते १७ किंचिद्धर्मंप्रवक्ष्यामिचित्रगुप्तमतंशुभम् ॥ पानीयंचैवदीपंचदातव्यंसततंतथा १८
उपानहौचच्छत्रंचकपिलाचयथायथम् ॥ पुष्करेकपिलादेयाब्राह्मणेवेदपारगे १९ अग्निहोत्रंचयत्नेनसर्वशःप्रतिपालयेत् ॥ अयंचैवाऽपरोधर्मश्चित्रगु
प्तेनभाषितः २० फलमस्यपृथक्त्वेनश्रोतुमर्हंतिसत्तमाः ॥ प्रलयंसर्वभूतैस्तुगंतव्यंकालपर्ययात् २१

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ प्रतिजानातिअर्पयति उपयुज्यतेपुण्यपापकर्त्रा १७ । १८ । १९ । २० प्रकृष्टोलयोऽदर्शनंयस्मात्तत्प्रलयंमरणम् २१

१३५॥ तत्रदुर्गमनुप्राप्ताःक्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ॥ दह्यमानाविपच्यंतेनतत्रास्तिपलायनम् २२ अंधकारंतमोघोरंप्रविशंत्यल्पबुद्धयः ॥ तत्रधर्मंप्रवक्ष्यामियेनदुर्गाणि
संतरेत् २३ अल्पव्ययंमहार्थंचप्रेत्यचैवसुखोदयम् ॥ पानीयस्यगुणादिव्याःप्रेतलोकेविशेषतः २४ तत्रपुण्योदकानामनदीतेषांविधीयते ॥ अक्षयंसलिलं अ०
तत्रशीतलंह्यमृतोपमम् २५ सतत्रतोयंपिबतिपानीयंयःप्रयच्छति ॥ प्रदीपस्यप्रदानेनश्रूयतांगुणविस्तरः २६ तमोंधकारंनियतंदीपदोनप्रपश्यति ॥ प्रभां
चास्यप्रयच्छंतिसोमभास्करपावकाः २७ देवताश्चानुमन्यंतेविमलाःसर्वतोदिशः ॥ द्योततेचयथाऽऽदित्यःप्रेतलोकगतोनरः २८ तस्माद्दीपःप्रदातव्यःपानी ॥१३१॥
यंचविशेषतः ॥ कपिलांयेप्रयच्छंतिब्राह्मणेवेदपारगे २९ पुष्करेचविशेषेणश्रूयतांतस्ययत्फलम् ॥ गोशतंसवृषंतेनदत्तंभवतिशाश्वतम् ३० पापंकर्मचयत्कि
चिद्ब्रह्महत्यासमंभवेत् ॥ शोधयेत्कपिलाह्येकाप्रदत्तंगोशतंयथा ३१ तस्मात्तुकपिलादेयाकौमुद्यांज्येष्ठपुष्करे ॥ नतेषांविषमंकिंचिन्नदुःखंनचकंटकाः ३२ उ
पानहौचयोदद्यात्पात्रभूतेद्विजोत्तमे ॥ छत्रदानेसुखांछायांलभतेपरलोकगः ३३ नहिदत्तस्यदानस्यनाशोऽस्तीहकदाचन ॥ चित्रगुप्तमतंश्रुत्वाहृष्टरोमावि
भावसुः ३४ उवाचदेवताःसर्वाःपितॄंश्चैवमहाद्युतिः ॥ श्रुतंहिचित्रगुप्तस्यधर्मगुह्यंमहात्मनः ३५ श्रद्दधानाश्चयेमर्त्याब्राह्मणेषुमहात्मसु ॥ दानमेतत्प्रयच्छंति
नतेषांविद्यतेभयम् ३६ धर्मदोषास्त्विमेपंचयेषांनास्तीहनिष्कृतिः ॥ असंभाष्याअनाचारावर्जनीयानराधमाः ३७ ब्रह्महाचैवगोघ्नश्चपरदाररतश्चयः ॥ अश्र
द्दधानश्चनरःस्त्रियंयश्चोपजीवति ३८ प्रेतलोकगताह्येतेनरकेपापकर्मिणः ॥ पच्यंतेवैयथामीनाःपूयशोणितभोजनाः ३९ असंभाष्याःपितॄणांचदेवानांचैवपं
चते ॥ स्नातकानांचविप्राणांयेचाऽन्येचतपोधनाः ४० ॥ इतिश्रीम० अनुशासनपर्वणिआनुशास० दानधर्मेअरुंधतीचित्रगुप्तरहस्येत्रिंशदधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततःसर्वेमहाभागादेवाश्चपितरश्चह ॥ ऋषयश्चमहाभागाःप्रमथान्वाक्यमब्रुवन् १ भवंतोवैमहाभागाअपरोक्षानिशाच
राः ॥ उच्छिष्टानशुचीन्क्षुद्रान्कथंहिंसथमानवान् २ केचस्मृताःप्रतीघातायेनमर्त्यान्नहिंसथ ॥ रक्षोघ्नानिचकानिस्युर्यैर्गृहेषुप्रणश्यथ ॥ श्रोतुमिच्छामयुष्मा
कंसर्वमेतन्निशाचराः ३ ॥ प्रमथाऊचुः ॥ मैथुनेनसदोच्छिष्टाःकृतेचैवाऽधरोत्तरे ॥ मोहान्मांसानिखादेतवृक्षमूलेचयःस्वपेत् ४ आमिषंशीर्षतोयस्यपादतोयश्च
संविशेत् ॥ ततउच्छिष्टकाःसर्वेबहुच्छिद्राश्चमानवाः ५ उदकेचाप्यऽमेध्यानिश्लेष्माणंचप्रमुंचति ॥ एतेभक्ष्याश्चवध्याश्चमानुषानात्रसंशयः ६ एवंशीलसमा ॥१३५॥
चारान्धर्षयामोहिमानवान्॥ श्रूयतांचप्रतीघातान्यैर्नशक्नुमहिंसितुम् ७ गोरोचनासमालंभोवचाहस्तश्चयोभवेत् ॥ घृताक्षतंचयोदद्यान्मस्तकेतत्परायणः ८

ततःसर्वेइति १ । २ । ३ अधरोत्तरेवांते अधरउत्तरःश्रेष्ठोयत्रश्रेष्ठस्यावमानेकृतेसति ४ । ५ आमिषंमांसंशिरसिदधानः पादतःशय्यायांपादस्थानेशिरःकृत्वायःसंविशेत् ६ । ७ । ८

९ । १० तरक्षोर्व्याघ्रस्य गिरिकच्छपःपर्वतदरीशायीस्थलकूर्मः ११ । १२ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ततइति १

येचमांसंनखादंतितान्नशक्नुमहिंसितुम् ॥ यस्यचाग्निर्गृहेनित्यंदिवारात्रौचदीप्यते ९ तरक्षोश्चर्मदंष्ट्राश्चतथैवगिरिकच्छपः ॥ आज्यधूमोबिडालश्चच्छागःकृ
ष्णोऽथपिंगलः १० येषामेतानितिष्ठंतिगृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ तान्यधृष्याण्यगाराणिपिशिताशैःसुदारुणैः ११ लोकानस्मद्विधायेचविचरंतियथासुखम् ॥ तस्मा
देतानिगेहेषुरक्षोघ्नानिविशांपते ॥ एतद्वःकथितंसर्वंयत्रवःसंशयोमहान् १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेप्रमथ
रहस्येएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ततःपद्मप्रतीकाशःपद्मोद्भूतःपितामहः ॥ उवाचवचनंदेवान्वासवंचशचीपतिम्
१ अयंमहाबलोनागोरसातलचरोबली ॥ तेजस्वीरेणुकोनाममहासत्वपराक्रमः २ अतितेजस्विनःसर्वेमहावीर्यामहागजाः ॥ धारयंतिमहींकृत्स्नांसशैलवनका
ननाम् ३ भवद्भिःसमनुज्ञातोरेणुकस्तान्महागजान् ॥ धर्मगुह्यानिसर्वाणिगत्वापृच्छतुतत्रवै ४ पितामहवचःश्रुत्वातेदेवारेणुकंतदा ॥ प्रेषयामासुरव्यग्रायत्रते
धरणीधराः ५ ॥ रेणुकउवाच ॥ ॥ अनुज्ञातोऽस्मिदेवैश्चपितृभिश्चमहाबलाः ॥ धर्मगुह्यानियुष्माकंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ कथयध्वंमहाभागायद्वस्तत्त्वं
मनीषितम् ६ ॥ दिग्गजाऊचुः ॥ ॥ कार्तिकेमासिचाऽऽश्लेषाबहुलस्याष्टमीशिवा ॥ तेननक्षत्रयोगेनयोददातिगुडौदनम् ७ इमंमंत्रंजपञ्छ्राद्धेयताहारोह्य
कोपनः ॥ बलदेवप्रभृतयोयेनागाबलवत्तराः ८ अनंताह्यक्षयानित्यंभोगिनःसुमहाबलाः ॥ तेषांकुलोद्भवायेचमहाभूताभुजंगमाः ९ तेमेबलिंप्रयच्छंतुबलतेजो
भिवृद्धये ॥ यदानारायणःश्रीमानुज्जहारवसुंधराम् १० तद्बलंतस्यदेवस्यधरामुद्धरतस्तथा ॥ एवमुक्त्वाबलिंतत्रवल्मीकेतुनिवेदयेत् ११ गजेंद्रकुसुमाकीर्णंनील
वस्त्रानुलेपनम् ॥ निर्वपेत्तंतुवल्मीकेअस्तंयातेदिवाकरे १२ एवंतुष्टास्ततःसर्वेअधस्ताद्भारपीडिताः ॥ श्रमंतंनावबुध्यामोधारयंतोवसुंधराम् १३ एवंमन्यामहे
सर्वेभारार्तानिरपेक्षिणः ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवाय्युपोषितः १४ एवंसंवत्सरंकृत्वादानंबहुफलंलभेत् ॥ वल्मीकेबलिमादायतन्नोबहुफलंमतम् १५ येच
नागामहावीर्यास्त्रिषुलोकेषुकृत्स्नशः ॥ कृतातिथ्याभवेयुस्तेशतंवर्षाणितत्त्वतः १६ दिग्गजानांचतच्छ्रुत्वादेवताःपितरस्तथा ॥ ऋषयश्चमहाभागाःपूजयंतिस्म
रेणुकम् १७ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मे दिग्गजानांरहस्येद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ध ॥
॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ सारमुद्धृत्ययुष्माभिःसाधुधर्मउदाहृतः ॥ धर्मगुह्यमिदंमत्तःशृणुध्वंसर्वएवह १ येषांधर्माश्रिताबुद्धिःश्रद्दधानाश्चयेनराः ॥ तेषांस्यादु
पदेष्टव्यःसरहस्योमहाफलः २ निरुद्विग्नस्तुयोदद्यान्मासमेकंगवाह्निकम् ॥ एकभक्तंतथाऽश्नीयाच्छ्रूयतांतस्ययत्फलम् ३

नागोमजः २।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५ । १६ । १७ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ सारमिति १ । २ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ममापीति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

इमागावोमहाभागाःपवित्रंपरमंस्मृताः ॥ त्रींल्लोकान्धारयंतिस्मसदेवासुरमानुषान् ४ तासुचैवमहापुण्यंशुश्रूषाचमहाफलम् ॥ अहन्यहनिधर्मेणयुज्यतेवैगवा
ह्निकः ५ मयाह्येताह्यनुज्ञाताःपूर्वमासन्कृतेयुगे ॥ ततोऽहमनुनीतोवैब्रह्मणापद्मयोनिना ६ तस्माद्व्रजस्थानगतस्तिष्ठत्युपरिमेवृषः ॥ रमेऽहंसहगोभिश्चतस्मा
त्पूज्याःसदैवताः ७ महाप्रभावावरदावरंदद्युरुपासिताः ॥ तागावोऽस्यानुमन्यंतेसर्वकर्मसुयत्फलम् ८ तस्यतत्रचतुर्भागोयोददातिगवाह्निकम् ९ ॥ इतिश्रीम
हाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेमहादेवरहस्ये त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ ममाप्यनुमतो
धर्मस्तंशृणुध्वंसमाहिताः ॥ नीलषंडस्यशृंगाभ्यांगृहीत्वामृत्तिकांतुयः १ अभिषेकंत्र्यहंकुर्यात्तस्यधर्मंनिबोधत ॥ शोधयेदशुभंसर्वमाधिपत्यंपरत्रच २ यावच्च
जायतेमर्त्यस्तावच्छूरोभविष्यति ॥ इदंचाप्यऽपरंगुह्यंसरहस्यंनिबोधत ३ प्रगृह्यौदुंबरंपात्रंपक्वान्नंमधुनासह ॥ सोमस्योत्तिष्ठमानस्यपौर्णमास्यांबलिंहरेत् ४
तस्यधर्मफलंनित्यंश्रद्दधानानिबोधत ॥ साध्यारुद्रास्तथाऽऽदित्याविश्वेदेवास्तथाश्विनौ ५ मरुतोवसवश्चैवप्रतिगृह्णंतितंबलिम् ॥ सोमश्चवर्धतेतेनसमुद्रश्चम
होदधिः ६ एषधर्मोमयोद्दिष्टःसरहस्यःसुखावहः ७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ धर्मगुह्यानिसर्वाणिदेवतानांमहात्मनाम् ॥ ऋषीणांचैवगुह्यानियःपठेदाह्निकं
सदा ८ शृणुयाद्वाऽनसूयुर्यःश्रद्दधानःसमाहितः ॥ नास्यविघ्नःप्रभवतिभयंचास्यनविद्यते ९ येचधर्माःशुभाःपुण्याःसरहस्याउदाहृताः ॥ तेषांधर्मफलं
तस्ययःपठेतजितेंद्रियः १० नास्यपापंप्रभवतिनचपापेनलिप्यते ॥ पठेद्वाश्रावयेद्वाऽपिश्रुत्वावालभतेफलम् ११ भुंजतेपितरोदेवाहव्यंकव्यमथाक्षयम् ॥
श्रावयंश्चापिविप्रेंद्रान्पर्वसुप्रयतोनरः १२ ऋषीणांदेवतानांचपितृणांचैवनित्यदा ॥ भवत्यभिमतःश्रीमान्धर्मेषुप्रयतःसदा १३ कृत्वाऽपिपापकंकर्ममहापात
कवर्जितम् ॥ रहस्यधर्मंश्रुत्वेमंसर्वपापैःप्रमुच्यते १४ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ एतद्धर्मरहस्यंवैदेवतानांनराधिप ॥ व्यासोद्दिष्टंमयाप्रोक्तंसर्वदेवनम
स्कृतम् १५ पृथिवीरत्नसंपूर्णाज्ञानंचेदमनुत्तमम् ॥ इदमेवततःश्राव्यमितिमन्येतधर्मवित् १६ नाश्रद्दधानायननास्तिकायननष्टधर्मायननिर्घृणाय ॥ नहेतु
दुष्टायगुरुद्विषेवानानात्मभूतायनिवेद्यमेतत् ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेस्कंददेवरहस्येचतुस्त्रिंशदधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ केभोज्याब्राह्मणस्येहकेभोज्याःक्षत्रियस्यह ॥ तथावैश्यस्यकेभोज्याःकेशूद्रस्यचभारत १
॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणाब्राह्मणस्येहभोज्यायेचैवक्षत्रियाः ॥ वैश्याश्चापितथाभोज्याःशूद्राश्चपरिवर्जिताः २ ॥१३६॥

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ केभोज्या भोज्यान्नाः १ । २

३ वैश्याभोज्याभोजनीयाः ४ । ५ । ६ नकेवलंशूद्रान्नमेववर्ज्यंकिंतुशूद्रस्यकर्मनिष्ठायांसेवायांवर्तमानोविकर्मस्थोविशिष्टकर्मस्थःसंध्यावंदनादियुक्तोऽपिपच्यतेनरकेइतिशेषः ७ । ८ । ९ । १०

ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याभोज्यावैक्षत्रियस्यह ॥ वर्जनीयास्तुवैशूद्राःसर्वभक्षाविकर्मिणः ३ वैश्यास्तुभोज्याविप्राणांक्षत्रियाणांतथैवच ॥ नित्याग्नयोविविक्ताश्चचा
तुर्मास्यरताश्चये ४ शूद्राणामथयोभुंक्तेसभुंक्तेपृथिवीमलम् ॥ मलंनृणांसपिबतिमलंभुंक्तेजनस्यच ५ शूद्राणांयस्तथाभुंक्तेसभुंक्तेपृथिवीमलम् ॥ पृथिवीमलम
श्नंतियेद्विजाःशूद्रभोजिनः ६ शूद्रस्यकर्मनिष्ठायांविकर्मस्थोऽपिपच्यते ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्योविकर्मस्थश्चपच्यते ७ स्वाध्यायनिरताविप्रास्तथास्वस्त्य
यनेनृणाम् ॥ रक्षणेक्षत्रियंप्राहुर्वैश्यंपुष्ट्यर्थमेवच ८ करोतिकर्मयद्वैश्यस्तद्गत्वाह्युपजीवति ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमकुत्सावैश्यकर्मणि ९ शूद्रकर्मतुयःकुर्याद
वहायस्वकर्मच ॥ सविज्ञेयोयथाशूद्रोनचभोज्यःकदाचन १० चिकित्सकःकांडपृष्ठःपुराध्यक्षःपुरोहितः ॥ सांवत्सरोवृथाध्यायीसर्वेतेशूद्रसंमिताः ११ शूद्रक
र्मस्वथैतेषुयोभुंक्तेनिरपत्रपः ॥ अभोज्यभोजनंभुक्त्वाभयंप्राप्नोतिदारुणम् १२ कुलंवीर्यंचतेजश्चतिर्यग्योनित्वमेवच ॥ संप्रयातियथाश्वावैनिष्क्रियोधर्मवर्जितः
१३ भुंक्तेचिकित्सकस्यान्नंतदन्नंचपुरीषवत् ॥ पुंश्चल्यन्नंचमूत्रंस्यात्कारुकान्नंचशोणितम् १४ विद्योपजीविनोऽन्नंचयोभुंक्तेसाधुसंमतः ॥ तदप्यन्नंयथाशौद्रं
तत्साधुःपरिवर्जयेत् १५ वचनीयस्ययोभुंक्तेतमाहुःशोणितंह्रदम् ॥ पिशुनंभोजनंभुंक्तेब्रह्महत्यासमंविदुः १६ असत्कृतमवज्ञातंनभोक्तव्यंकदाचन १७ व्या
धिंकुलक्षयंचैवक्षिप्रंप्राप्नोतिब्राह्मणः ॥ नगरीरक्षिणोभुंक्तेश्वपचप्रवणोभवेत् १८ गोघ्नेचब्राह्मणघ्नेचसुरापेगुरुतल्पगे ॥ भुक्त्वाऽन्नंजायतेविप्रोरक्षसांकुलवर्धनः
१९ न्यासापहारिणोभुक्त्वाकृतघ्नेक्लीबवर्तिने ॥ जायतेशबरावासेमध्यदेशबहिष्कृते २० अभोज्याश्चैवभोज्याश्चमयाप्रोक्तायथाविधि ॥ किमन्यदद्यकौंतेयम
त्तस्त्वंश्रोतुमिच्छसि २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेभोज्याभोज्यान्नकथनंनाम पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ उक्तास्तुभवताभोज्यास्तथाऽभोज्याश्चसर्वशः ॥ अत्रमेप्रश्नसंदेहस्तन्मेवदपितामह १ ब्राह्मणानांविशेषेणहव्यकव्यप्रतिग्रहे ॥ नाना
विधेषुभोज्येषुप्रायश्चित्तानिशंसमे २ ॥ भीष्मउवाच ॥ हंतवक्ष्यामितेराजन्ब्राह्मणानांमहात्मनाम् ॥ प्रतिग्रहेषुभोज्येचमुच्यतेयेनपाप्मनः ३ घृतप्रतिग्रहे
चैवसावित्रीसमिदाहुतिः ॥ तिलप्रतिग्रहेचैवसममेतद्युधिष्ठिर ४ मांसप्रतिग्रहेचैवमधुनोलवणस्यच ॥ आदित्योदयनंस्थित्वापूतोभवतिब्राह्मणः ५
कांचनंप्रतिगृह्याथजपमानोगुरुश्रुतिम् ॥ कृष्णायसंचविवृतंधारयन्मुच्यतेद्विजः ६

कांडपृष्ठोऽधमः ११ । १२ । १३ । १४ । १५ पिशुनंतत्संबंधि १६ । १७ नगरीरक्षतितस्य १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिअनु०नी०भा०पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥
उक्ताइति १ । २ । ३ सावित्रीसमिदाहुतिरितिसर्वत्रसंबध्यते ४ आदित्योदयनंतत्पर्यंतंस्थित्वा ५ विवृतंलोकप्रत्यक्षंधारयन् ६

७ । ८ । ९ । १० ग्रहसूतकयोः कारागारस्थाशौचवतोः ११ । १२ नचसंध्यामुपासीतेत्यत्र अस्नातइतिशेषः नसंकिरेदितिपुनर्भोजनंनकुर्यादित्यर्थः १३ अश्नीयुरित्यर्थमितिसंबंधेऽपराह्लेक्षुद्बो
धात्सम्यगन्नमश्नंत्वित्यर्थः केतिताःनिमंत्रिताः १४ । १५ हविरन्नं १६ दशरात्रेदशरात्रावधिमृतस्पाश्नतः एवमेवप्रायश्चित्तानीत्यर्थः सावित्रींजपन्रैवतीमितिरैवतंसाम । इष्टिंपवित्रेष्टिं ।

एवंप्रतिग्रहीतेऽथधनेवस्त्रेतथास्त्रियाम् ॥ एवमेवनरश्रेष्ठसुवर्णस्यप्रतिग्रहे ७ अन्नप्रतिग्रहेचैवपायसेक्षुरसेतथा ॥ इक्षुतैलपवित्राणांत्रिसंध्येऽप्सुनिमज्जनम् ८
व्रीहौपुष्पेफलेचैवजलेपिष्टमयेतथा ॥ यावकेदधिदुग्धेचसावित्रींशतशोन्विताम् ९ उपानहौचच्छत्रंचप्रतिगृह्यौर्ध्वदेहिके ॥ जपेच्छतंसमायुक्तस्तेनमुच्येत
पाप्मना १० क्षेत्रप्रतिग्रहेचैवग्रहसूतकयोस्तथा ॥ त्रीणिरात्राण्युपोषित्वातेनपापाद्विमुच्यते ११ कृष्णपक्षेतुयःश्राद्धंपितृणामश्नुतेद्विजः ॥ अन्नमेतदहोरा
त्रात्पूतोभवतिब्राह्मणः १२ नचसंध्यामुपासीतनचजाप्यंप्रवर्तयेत् ॥ नसंकिरेत्तदन्नंचततःपूयेतब्राह्मणः १३ इत्यर्थमपराह्लेतुपितृणांश्राद्धमुच्यते ॥ यथोक्तानां
यदश्नीयुर्ब्राह्मणाःपूर्वकेतिताः १४ मृतकस्यतृतीयाहेब्राह्मणोयोऽन्नमश्नुते ॥ सत्रिवेलंसमुन्मज्यद्वादशाहेनशुध्यति १५ द्वादशाहेव्यतीतेतुकृतशौचोविशेषतः ॥
ब्राह्मणेभ्योहविर्दत्वामुच्यतेतेनपाप्मना १६ मृतस्यदशरात्रेणप्रायश्चित्तानिदापयेत् ॥ सावित्रींरैवतीमिष्टिंकूश्मांडमघमर्षणम् १७ मृतकस्यत्रिरात्रेयःसमुद्दिष्टे
समश्नुते ॥ सप्तत्रिषवणंस्नात्वापूतोभवतिब्राह्मणः १८ सिद्धिमाप्नोतिविपुलामापदंचैवनाप्नुयात् १९ यस्तुशूद्रैःसमश्नीयाद्ब्राह्मणोप्येकभोजने ॥ अशौचंविधि
वत्तस्यशौचमत्रविधीयते २० यस्तुवैश्यैःसहाश्नीयाद्ब्राह्मणोप्येकभोजने ॥ सवैत्रिरात्रंदीक्षित्वामुच्यतेतेनकर्मणा २१ क्षत्रियैःसहयोऽश्नीयाद्ब्राह्मणोप्येकभोज
ने ॥ आप्लुतःसहवासोभिस्तेनमुच्येतपाप्मना २२ शूद्रस्यतुकुलंहंतिवैश्यस्यपशुबांधवान् ॥ क्षत्रियस्यश्रियंहंतिब्राह्मणस्यसुवर्चसम् २३ प्रायश्चित्तंचशांतिं
चजुहुयात्तेनमुच्यते ॥ सावित्रींरैवतीमिष्टिंकूश्मांडमघमर्षणम् २४ तथोच्छिष्टमथान्योन्यंसंप्राशेन्नात्रसंशयः ॥ रोचनाविरजारात्रिर्मंगलालंभनानिच २५
॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु० आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेप्रायश्चित्तविधिर्नामषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
दानेनवर्ततेत्याहतपसाचैवभारत ॥ तदेतन्मेमनोदुःखंव्यपोहत्वंपितामह ॥ किंस्वित्पृथिव्यांह्येतन्मेभवाञ्छंसितुमर्हति १ ॥ भीष्मउवाच ॥ शृणुयैर्धर्मनिर
तैस्तपसाभावितात्मभिः ॥ लोकाह्यसंशयंप्राप्तादानपुण्यरतैर्नृपैः २ सत्कृतश्चतथाऽऽत्रेयःशिष्येभ्योब्रह्मनिर्गुणम् ॥ उपदिश्यतदाराजन्गतोलोकाननुत्तमान्
३ शिबिरौशीनरःप्राणान्प्रियस्यतनयस्यच ॥ ब्राह्मणार्थमुपाकृत्यनाकपृष्ठमितोगतः ४

कूश्मांडंयद्देवादेवहेडनमित्यनुवाकपंचकं अघमर्षणंजलेमज्जंश्चदशमपवसंयुक्तमृतंचेतितृचस्यवात्रिर्जपः प्रायश्चित्तानीतिबहुवचनात्सर्वेषांसमुच्चयः १७ । १८ । १९ अशौचंप्राय
श्चित्ताभावएव २० । २१ । २२ । २३ । २४ विरजादूर्वा रात्रिर्हरिद्रेतिविश्वः २५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥
दानतपसोर्मध्येपृथिव्यांकिंश्रेष्ठमितिपृच्छति दानेनेतिसार्धेन वर्ततेस्वर्गेइतिशेषः सांशिरार्धः १ तयोर्दानमेवप्रशंसति शृण्वित्यादिना २ । ३ । ४

५ । ६ । ७ । ८ सावित्रःकर्णः ९ । १० । ११ मनसोमनःसंकल्पादप्यधिकान् १२ देवराड्भूदेवराडिसिष्ठः १३ । १४ न्यासंदानरूपेणस्थापनम् १५ । १६ अनुज्ञाप्यदत्वा

प्रतर्दनःकाशिपतिःप्रदायतनयंस्वकम् ॥ ब्राह्मणायातुलांकीर्तिमिहचामुत्रचाऽश्नुते ५ रंतिदेवश्चसांकृत्योवसिष्ठायमहात्मने ॥ अर्घ्यंप्रदायविधिवल्लेभेलोकाननुत्त
मान् ६ दिव्यंशतशलाकंचयज्ञार्थंकांचनंशुभम् ॥ छत्रंदेवावृधोदत्वाब्राह्मणायास्थितोदिवम् ७ भगवानंबरीषश्चब्राह्मणायामितौजसे ॥ प्रदायसकलंराष्ट्रंसुरलोक
मवाप्तवान् ८ सावित्रःकुंडलंदिव्यंयानंचजनमेजयः ॥ ब्राह्मणायचगांदत्वागतोलोकाननुत्तमान् ९ वृषादर्भिश्चराजर्षीरत्नानिविविधानिच ॥ रम्यांश्चावसथा
न्दत्वाद्विजेभ्योदिवमागतः १० निमीराष्ट्रंचवैदर्भिःकन्यांदत्वामहात्मने ॥ अगस्त्यायगतःस्वर्गंसपुत्रपशुबांधवः ११ जामदग्न्यश्चविप्रायभूमिंदत्वामहायशाः ॥
रामोऽक्षयांस्तथालोकान्जगाममनसोऽधिकान् १२ अवर्षतिचपर्जन्येसर्वभूतानिदेवराट् ॥ वसिष्ठोजीवयामासयेनयातोऽक्षयांगतिम् १३ रामोदाशरथिश्चैव
हुत्वायज्ञेषुवैवसु ॥ सगतोह्यक्षयाँल्लोकान्यस्यलोकेमहद्यशः १४ कक्षसेनश्चराजर्षिर्वसिष्ठायमहात्मने ॥ न्यासंयथावत्संन्यस्यजगामसुमहायशाः १५ करंध
मस्यपौत्रस्तुमरुत्तोऽविक्षितःसुतः ॥ कन्यामंगिरसेदत्वादिवमाशुजगामसः १६ ब्रह्मदत्तस्यपांचाल्योराजाधर्मभृतांवरः ॥ निधिंशंखमनुज्ञाप्यजगामपरमां
गतिम् १७ राजामित्रसहश्चैववसिष्ठायमहात्मने ॥ मदयंतींप्रियांभार्यांदत्वाचत्रिदिवंगतः १८ मनोःपुत्रश्चसुद्युम्नोलिखितायमहात्मने ॥ दंडमुद्धृत्यधर्मेणगतो
लोकाननुत्तमान् १९ सहस्रचित्योराजर्षिःप्राणानिष्टान्महायशाः ॥ ब्राह्मणार्थेपरित्यज्यगतोलोकाननुत्तमान् २० सर्वकामैश्चसंपूर्णंदत्वावेश्महिरण्मयम् ॥ मौ
द्गल्यायगतःस्वर्गंशतद्युम्नोमहीपतिः २१ भक्ष्यभोज्यस्यचकृतान्राशयःपर्वतोपमान् ॥ शांडिल्यायपुरादत्वासुमन्युर्दिवमास्थितः २२ नाम्नाचद्युतिमान्नाम
शाल्वराजोमहाद्युतिः ॥ दत्वाराज्यमृचीकायगतोलोकाननुत्तमान् २३ मदिराश्वश्चराजर्षिर्दत्वाकन्यांसुमध्यमाम् ॥ हिरण्यहस्तायगतोलोकान्देवैरधिष्ठितान्
२४ लोमपादश्चराजर्षिःशांतांदत्वासुतांप्रभुः ॥ ऋष्यशृंगायविपुलैःसर्वैःकामैरयुज्यत २५ कौत्सायदत्वाकन्यांतुहंसींनामयशस्विनीम् ॥ गतोऽक्षयानतोलो
कान्राजर्षिश्चभगीरथः २६ दत्वाशतसहस्रंतुगवांराजाभगीरथः ॥ सवत्सानांकोहलायगतोलोकाननुत्तमान् २७ एतेचान्येचबहवोदानेनतपसाचह ॥ युधिष्ठि
रगताःस्वर्गंनिवर्ततेपुनःपुनः २८ तेषांप्रतिष्ठिताकीर्तिर्यावत्स्थास्यतिमेदिनी ॥ गृहस्थैर्दानतपसायैर्लोकावैविनिर्जिताः २९ शिष्टानांचरितंह्येतत्कीर्तितं
मेयुधिष्ठिर ॥ दानयज्ञप्रजासर्गैरेतेहिदिवमास्थिताः ३० दत्वातुसततंतेऽस्तुकौरवाणांधुरंधर ॥ दानयज्ञक्रियायुक्ताबुद्धिर्धर्मोपचायिनी ३१

१७ । १८ दंडंचोरयोग्यंहस्तच्छेदरूपम् १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१

३२ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ श्रुतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ धर्माद्दानंव्याचष्टे इहेति ६ अर्थादित्यस्वलक्षण
माह ददातीति ७ । ८ । ९ । १० । ११ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ पितामहेत्यध्यायद्वयंस्पष्टार्थं तस्यतात्पर्यं

यत्रतेनृपशार्दूलसंदेहो वैभविष्यति ॥ श्वःप्रभातेहिवक्ष्यामिसंध्याहिसमुपस्थिता ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ श्रुतंमेभवतस्तातसत्यव्रतपराक्रम ॥ दानधर्मेणमहतायेप्राप्तास्त्रिदिवंनृपाः १ इमांस्तु श्रोतुमिच्छामिधर्मान्धर्मभृतांवर ॥ दानंकतिविधंदेयंकिंतस्यचफलंलभेत् २ कथंकेभ्यश्चधर्म्यंचदानंदातव्यमिष्यते ॥ कैःकारणैःकतिविधंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ३ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ शृणुतत्त्वेनकौंतेयदानंप्रतिममानघ ॥ यथादानंप्रदातव्यंसर्ववर्णेषुभारत ४ धर्मादर्थाद्भयात्कामात्कारुण्यादितिभारत ॥ दानंपंचविधंज्ञेयंकारणैर्यैर्निबोधतत् ५ इहकीर्तिमवाप्नोतिप्रेत्यचानुत्तमंसुखम् ॥ इतिदानंप्रदातव्यंब्राह्मणेभ्योऽनसूयता ६ ददातिवादास्यतिवामह्यंदत्तमनेनवा ॥ इत्यर्थिभ्योनिशम्यैवसर्वंदातव्यमर्थिने ७ नास्याहंनमदीयोऽयंपापंकुर्याद्विमानितः ॥ इतिदद्याद्भयादेवदृढंमूढायपंडितः ८ प्रियोमेऽयंप्रियोऽस्याहमितिसंप्रेक्ष्यबुद्धिमान् ॥ वयस्यायैवमक्लिष्टंदानंदद्यादतंद्रितः ९ दीनश्चयाचतेचायमल्पेनाऽपिहितुष्यति ॥ इतिदद्याद्दरिद्रायकारुण्यादितिसर्वथा १० इतिपंचविधंदानंपुण्यकीर्तिविवर्धनम् ॥ यथाशक्त्याप्रदातव्यमेवमाहप्रजापतिः ११ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ आगमैर्बहुभिःस्फीतोभवान्नःप्रवरेकुले १ त्वत्तोधर्मार्थसंयुक्तमायत्यांचसुखोदयम् ॥ आश्चर्यभूतंलोकस्यश्रोतुमिच्छाम्यरिंदम २ अयंचकालःसंप्राप्तोदुर्लभोज्ञातिबांधवैः ॥ शास्ताचनहिनःकश्चित्त्वामृतेपुरुषर्षभ ३ यदितेऽहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहितोऽनघ ॥ वक्तुमर्हसिनःप्रश्नंयत्त्वांपृच्छामिपार्थिव ४ अयंनारायणःश्रीमान्सर्वपार्थिवसंमतः ॥ भवंतंबहुमानेनप्रश्रयेणचसेवते ५ अस्यचैवसमक्षंत्वंपार्थिवानांचसर्वशः ॥ भ्रातृणांचप्रियार्थंमेस्नेहाद्भाषितुमर्हसि ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वास्नेहादागतसंभ्रमः ॥ भीष्मोभागीरथीपुत्रइदंवचनमब्रवीत् ७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ अहंतेकथयिष्यामिकथामतिमनोहराम् ॥ अस्यविष्णोःपुराराजन्प्रभावोयोमयाश्रुतः ८ यश्चगोवृषभांकस्यप्रभावस्तंचमेशृणु ॥ रुद्राण्याःसंशयोयश्चदंपत्योस्तंचमेशृणु ९ व्रतंचचारधर्मात्माकृष्णोद्वादशवार्षिकम् ॥ दीक्षितंचागतौद्रष्टुमुभौनारदपर्वतौ १० कृष्णद्वैपायनश्चैवधौम्यश्चजपतांवरः ॥ देवलःकाश्यपश्चैवहस्तिकाश्यपएवच ११

मेकएवप्रभुःपर्वतस्यदाहकउल्लासकश्चसएववैष्णवैर्विष्णुरित्यधिगतःपूर्वाध्याये माहेश्वरैर्महेश्वरइत्युत्तराध्याये । अत्रैव'नेत्रेमेसंवृतेदेवि'त्वयाबाल्यादनिंदिते ॥ नष्टालोकस्तदालोकःक्षणेनसमपद्यत'इतिमहेश्वरवचनेनाशिवमूर्तेर्ब्रह्मांडस्यचाभेदोदर्शितः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ दंपत्योःरुद्राणीरुद्रयोस्तंसंवादम् ९ । १० । ११

॥१३८॥

---

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ।४०।४१

अपरेचर्षयःसंतोदीक्षादमसमन्विताः ॥ शिष्यैरनुगताःसिद्धैर्देवकल्पैस्तपोधनैः १२ तेषामतिथिसत्कारमर्चनीयंकुलोचितम् ॥ देवकीतनयःप्रीतोदेवकल्पमकल्पयत् १३ हरितेषुसुवर्णेषुबर्हिष्केषुनवेषुच ॥ उपोपविविशुःप्रीताविस्तरेषुमहर्षयः १४ कथाश्चक्रुस्ततस्तेतुमधुराधर्मसंहिताः ॥ राजर्षीणांसुराणांचयेवसंतितपोधनाः १५ ततोनारायणंतेजोव्रतचर्येंधनोत्थितम् ॥ वक्त्रान्निःसृत्यकृष्णस्यवह्निरद्भुतकर्मणः १६ सोऽग्निर्ददाहतंशैलंसद्रुमंसलताक्षुपम् ॥ सपक्षिमृगसंघातंसश्वापदसरीसृपम् १७ मृगैश्वविविधाकारैर्हाहाभूतमचेतनम् ॥ शिखरंतस्यशैलस्यमथितंदीनदर्शनम् १८ सतुवह्निर्महाज्वालोदग्ध्वासर्वमशेषतः ॥ विष्णोःसमीपआगम्यपादौशिष्यवदस्पृशत् १९ ततोविष्णुर्गिरिंदृष्ट्वानिर्दग्धमरिकर्शनः ॥ सौम्यैर्दृष्टिनिपातैस्तंपुनःप्रकृतिमानयत् २० तथैवसगिरिर्भूयःप्रपुष्पितलताद्रुमः ॥ सपक्षिगणसंघुष्टःसश्वापदसरीसृपः २१ तमद्भुतमचिंत्यंचदृष्ट्वामुनिगणस्तदा ॥ विस्मितोहृष्टरोमाचबभूवास्राविलेक्षणः २२ ततोनारायणोदृष्ट्वातानृषीन्विस्मयान्वितान् ॥ प्रश्रितंमधुरंस्निग्धंपप्रच्छवदतांवरः २३ किमर्थमृषिपूगस्यत्यक्तसंगस्यनित्यशः ॥ निर्ममस्यागमवतोविस्मयःसमुपागतः २४ एतन्मेसंशयंसर्वंयाथातथ्यमनिंदिताः ॥ ऋषयोवक्तुमर्हंतिनिश्चितार्थंतपोधनाः २५ ॥ ऋषयऊचुः ॥ भवान्विसृजतेलोकान्भवान्संहरतेपुनः ॥ भवाञ्शीतंभवानुष्णंभवानेवचवर्षति २६ पृथिव्यांयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ तेषांपितात्वंमातात्वंप्रभुःप्रभवएवच २७ एवंनोविस्मयकरंसंशयंमधुसूदन ॥ त्वमेवार्हसिकल्याणवक्तुंवह्नेर्विनिर्गमम् २८ ततोविगतसंत्रासावयमप्यरिकर्शन ॥ यच्छ्रुतंयच्चदृष्टंनस्तत्प्रवक्ष्यामहेहरे २९ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ एतद्वैवैष्णवंतेजोममवक्त्राद्विनिःसृतम् ॥ कृष्णवर्त्मायुगांताभोयेनाऽयंमथितोगिरिः ३० ऋषयश्चार्तिमापन्नाजितक्रोधाजितेंद्रियाः ॥ भवंतोव्यथिताश्चाऽऽसन्देवकल्पास्तपोधनाः ३१ व्रतचर्यापरीतस्यतपस्विव्रतसेवया ॥ ममवह्निःसमुद्भूतोनवैव्यथितुमर्हथ ३२ व्रतंचर्तुमिहायातस्त्वहंगिरिमिमंशुभम् ॥ पुत्रंचात्मसमंवीर्येतपसालब्धुमागतः ३३ ततोममात्मायोदेहेसोऽग्निर्भूत्वाविनिःसृतः ॥ गतश्चवरदंद्रष्टुंसर्वलोकपितामहम् ॥ ३४ तेनचात्मानुशिष्टोमेपुत्रत्वेमुनिसत्तमाः ॥ तेजसोऽर्धेनपुत्रस्तेभवितेतिवृषध्वजः ३५ सोऽयंवह्निरुपागम्यपादमूलेममांतिकम् ॥ शिष्यवत्परिचर्यार्थंशांतःप्रकृतिमागतः ३६ एतदेवरहस्यंवःपद्मनाभस्यधीमतः ॥ मयाप्रोक्तंसमासेननभीःकार्यातपोधनाः ३७ सर्वत्रगतिरव्यग्राभवतांदीर्घदर्शनात् ॥ तपस्विव्रतसंदीप्ताज्ञानविज्ञानशोभिताः ३८ यच्छ्रुतंयच्चवोदृष्टंदिविवायदिवाभुवि ॥ आश्चर्यपरमंकिंचित्तद्भवंतोब्रुवंतुमे ३९ तस्यामृतनिकाशस्यवाङ्मधोरस्तिमेस्पृहा ॥ भवद्भिःकथितस्येहतपोवननिवासिभिः ४० यद्यप्यहमदृष्टंवोदिव्यमद्भुतदर्शनम् ॥ दिविवाभुविवाकिंचित्पश्याम्यमरदर्शनाः ४१

प्रकृतिःसाममपरानकाचित्प्रतिहन्यते ॥ नचात्मगतमैश्वर्यमाश्चर्यंप्रतिभातिमे ४२ श्रद्धेयःकथितोह्यर्थःसज्जनश्रवणंगतः ॥ चिरंतिष्ठतिमेदिन्यांशैलेलेख्यमिवा अ०
॥१३९॥ र्पितम् ४३ तदहंसज्जनमुखान्निःसृतंतत्समागमे ॥ कथयिष्याम्यहमहोबुद्धिदीपकरंनृणाम् ४४ ततोमुनिगणाःसर्वेविस्मिताःकृष्णसन्निधौ ॥ नेत्रैःपद्मदलप्रख्यै
रपश्यंस्तंजनार्दनम् ४५ वर्धयंतस्तथैवाऽन्येपूजयंतस्तथाऽपरे ॥ वाग्भिरृग्भूषितार्थाभिःस्तुवंतोमधुसूदनम् ४६ ततोमुनिगणाःसर्वेनारदंदेवदर्शनम् ॥ ॥१४०॥
तदानियोजयामासुर्वचनेवाक्यकोविदम् ४७ ॥ मुनयऊचुः ॥ यदाऽऽश्चर्यमचिंत्यंचगिरौहिमवतिप्रभो ॥ अनुभूतंमुनिगणैस्तीर्थयात्रापरैर्मुने ४८ तद्भवान्टृषिसं
घस्यहितार्थंसर्वमादितः ॥ यथादृष्टंहृषीकेशेसर्वमाख्यातुमर्हसि ४९ एवमुक्तःसमुनिभिर्नारदोभगवान्मुनिः ॥ कथयामासदेवर्षिःपूर्ववृत्तामिमांकथाम् ५०
॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिके० दानधर्मेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ततोनारायणसुहृ
न्नारदोभगवानृषिः ॥ शंकरस्योमयासार्धंसंवादंप्रत्यभाषत १ ॥ नारदउवाच ॥ तपश्चचारधर्मात्मावृषभांकःसुरेश्वरः ॥ पुण्येगिरौहिमवतिसिद्धचारणसेविते २
नानौषधियुतेरम्येनानापुष्पसमाकुले ॥ अप्सरोगणसंकीर्णेभूतसंघनिषेविते ३ तत्रदेवोमुदायुक्तोभूतसंघशतैर्वृतः ॥ नानारूपैर्विरूपैश्चदिव्यैरद्भुतदर्शनैः ४
सिंहव्याघ्रगजप्रख्यैःसर्वजातिसमन्वितैः ॥ क्रोष्टुकद्वीपिवदनैरृक्षर्षभमुखैस्तथा ५ उलूकवदनैर्भीमैर्वृकश्येनमुखैस्तथा ॥ नानावर्णैर्मृगमुखैःसर्वजातिसमन्वितैः ६
किन्नरैर्यक्षगंधर्वरक्षोभूतगणैस्तथा ॥ दिव्यपुष्पसमाकीर्णंदिव्यज्वालासमाकुलम् ७ दिव्यचंदनसंयुक्तंदिव्यधूपेनधूपितम् ॥ तत्सदोवृषभांकस्यदिव्यवादित्रना
दितम् ८ मृदंगपणवोद्घुष्टंशंखभेरीनिनादितम् ॥ नृत्यद्भिर्भूतसंघैश्चबर्हिणैश्चसमंततः ९ प्रनृत्ताप्सरसंदिव्यंदेवर्षिगणसेवितम् ॥ दृष्टिकांतमनिर्देश्यंदिव्यमद्भुतद
र्शनम् १० सगिरिस्तपसातस्यगिरिशस्यव्यरोचत ॥ स्वाध्यायपरमैर्विप्रैर्ब्रह्मघोषोनिनादितः ११ षट्पदैरुपगीतैश्चमाधवाप्रतिमोगिरिः ॥ तन्महोत्सवसंकाशं
भीमरूपधरंततः १२ दृष्ट्वामुनिगणस्यासीत्पराप्रीतिर्जनार्दन ॥ मुनयश्चमहाभागाःसिद्धाश्चैवोर्ध्वरेतसः १३ मरुतोवसवःसाध्याविश्वेदेवाःसवासवाः ॥ यक्षाना
गाःपिशाचाश्चलोकपालाहुताशनाः १४ वाताःसर्वेमहाभूतास्तत्रैवासन्समागताः ॥ ऋतवःसर्वपुष्पैश्चव्यकिरंतमहाद्भुतैः १५ ओषध्योज्वलमानाश्चद्योतयंति
स्मतद्वनम् ॥ विहंगाश्चमुदायुक्ताःप्रानृत्यन्व्यनदंश्चह १६ गिरिपृष्ठेषुरम्येषुव्याहरंतोजनप्रियाः ॥ तत्रदेवोगिरितटेदिव्यधातुविभूषिते १७ पर्यंकइवविभ्राजन्नुप ॥१३९॥
विष्टोमहामनाः ॥ व्याघ्रचर्मांबरधरःसिंहचर्मोत्तरच्छदः १८ व्यालयज्ञोपवीतीचलोहितांगदभूषणः ॥ हरिश्मश्रुर्जटीभीमोभयकर्तासुरद्विषाम् १९ अभयःसर्वभू
तानांभक्तानांवृषभध्वजः ॥ दृष्ट्वामहर्षयःसर्वेशिरोभिरवनिंगताः २० ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५०

विमुक्ताःसर्वपापेभ्यःशांताविगतकल्मषाः ॥ तस्यभूतपतेःस्थानंभीमरूपधरंबभौ २१ अप्रधृष्यतरंचैवमहोरगसमाकुलम् ॥ क्षणेनैवाभवत्सर्वमद्भुतंमधुसूदन
२२ तत्सदोवृषभांकस्यभीमरूपधरंबभौ ॥ तमभ्ययाच्छैलसुताभूतस्त्रीगणसंवृता २३ हरतुल्यांबरधरासमानव्रतधारिणी ॥ बिभ्रतीकलशंरौक्मंसर्वतीर्थज
लोद्भवम् २४ गिरिस्रवाभिःसर्वाभिःपृष्ठतोनुगताशुभा ॥ पुष्पवृष्ट्याभिवर्षंतीगंधैर्बहुविधैस्तथा ॥ सेवंतीहिमवत्पार्श्वंहरपार्श्वमुपागमत् २५ ततःस्मयंतीपा
णिभ्यांनर्मार्थंचारुहासिनी ॥ हरनेत्रेशुभेदेवीसहसासासमावृणोत् २६ संवृताभ्यांतुनेत्राभ्यांतमोभूतमचेतनम् ॥ निर्होमंनिर्वषट्कारंजगद्वैसहसाऽभवत् २७
जनश्चविमनाःसर्वोऽभवत्त्राससमन्वितः ॥ निमीलितेभूतपतौनष्टसूर्यइवाभवत् २८ ततोवितिमिरोलोकःक्षणेनसमपद्यत ॥ ज्वालाचमहतीदीप्താललाटात्तस्य
निःसृता २९ तृतीयंचास्यसंभूतंनेत्रमादित्यसन्निभम् ॥ युगांतसदृशंदीप्तंयेनासौमथितोगिरिः ३० ततोगिरिसुतादृष्ट्वादीप्ताग्निसदृशेक्षणम् ॥ हरंप्रणम्याशि
रसाददर्शायतलोचना ३१ दह्यमानेवनेतस्मिन्ससालसरलद्रुमे ॥ सचंदनवरेरम्येदिव्यौषधिविदीपिते ३२ मृगयूथैर्द्रुतैर्भीतैर्हरपार्श्वमुपागतैः ॥ शरणंचाप्य
विंदद्भिस्तत्सदःसंकुलंबभौ ३३ ततोनभस्पृशज्वालोविद्युल्लोलाग्निरुल्बणः ॥ द्वादशादित्यसदृशोयुगांताग्निरिवापरः ३४ क्षणेनतेननिर्दग्धोहिमवानभव
न्नगः ॥ सधातुशिखराभोगोदीप्तदग्धलतौषधिः ३५ तंदृष्ट्वामथितंशैलंशैलराजसुताततः ॥ भगवंतंप्रपन्नावैसांजलिप्रग्रहास्थिता ३६ उमांशर्वस्तदादृष्ट्वास्त्री
भावगतमार्दवाम् ॥ पितुर्दैन्यमनिच्छंतीप्रीत्यापश्यत्तदागिरिम् ३७ क्षणेनहिमवान्सर्वःप्रकृतिस्थःसुदर्शनः ॥ प्रहृष्टविहगश्चैवसुपुष्पितवनद्रुमः ३८ प्रकृति
स्थंगिरिंदृष्ट्वाप्रीतादेवंमहेश्वरम् ॥ उवाचसर्वलोकानांपतिंशिवमनिंदिता ३९ ॥ उमोवाच ॥ भगवन्सर्वभूतेशशूलपाणेमहाव्रत ॥ संशयोमेमहान्जातस्त
न्मेव्याख्यातुमर्हसि ४० किमर्थंतेललाटेवैतृतीयंनेत्रमुत्थितम् ॥ किमर्थंचगिरिर्दग्धःसपक्षिगणकाननः ४१ किमर्थंचपुनर्देवप्रकृतिस्थस्त्वयाकृतः ॥ तथै
वद्रुमसंछन्नःकृतोऽयंतेपितामम ४२ ॥ महेश्वरउवाच ॥ नेत्रेमेसंवृतेदेवित्वयाबाल्यादनिंदिते ॥ नष्टालोकस्तदालोकःक्षणेनसमपद्यत ४३ नष्टादित्येतथा
लोकेतमोभूतेनगात्मजे ॥ तृतीयंलोचनंदीप्तंसृष्टंमेरक्षताप्रजाः ४४ तस्यचाक्ष्णोमहत्तेजोयेनायंमथितोगिरिः ॥ त्वत्प्रियार्थंचमेदेविप्रकृतिस्थःपुनःकृतः
४७ ४५ ॥ उमोवाच ॥ भगवन्केनतेवक्त्रंचंद्रवत्प्रियदर्शनम् ॥ पूर्वंतथैवश्रीकांतमुत्तरंपश्चिमंतथा ४६ दक्षिणंचमुखंरौद्रंकेनोर्ध्वंकपिलाजटाः ॥ केनकंठश्चतेनी
लोबर्हिबर्हनिभःकृतः ४७ हस्तेदेवपिनाकंतेसततंकेनतिष्ठति ॥ जटिलोब्रह्मचारीचकिमर्थमसिनित्यदा ४८ एतन्मेसंशयंसर्वंवक्तुमर्हसिवैप्रभो ॥ सधर्मचा
रिणीचाहंभक्ताचेतिवृषध्वज ४९ ॥ भीष्मउवाच ॥ एवमुक्तःसभगवान्शैलपुत्र्यापिनाकधृत् ॥ तस्याधृत्याचबुद्ध्याचप्रीतिमानभवत्प्रभुः ५०

५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ एवंशंभोःकृष्णादनन्यत्वंजगदात्मत्वंचोक्त्वा चतुर्मुखादनन्यत्वंचाह तिलो
त्तमेत्यादिना १ । २ । ३ । ४ पूर्वेणवदनेनेत्यादिनासकलदिक्पालात्माऽप्यहमेवैकः ५ । ६ एवंभूतोऽपिस्वात्मभूतलोकरक्षार्थंतपआयुधंचधारयामीत्याह जटिलइति ७ इंद्रेणेति
एवमहंदासानामतिक्रमंसोढ्वातत्कीर्त्यर्थंनीलंकंठमपिधारयामीतिस्वस्यपरमकारुणिकत्वंचदर्शितं ८ । ९ सुरभीमिति । वाचंधेनुमुपासीततस्याश्चत्वारःस्तनाःस्वाहाकारःस्वधाका
रोहंतकारोवषट्कारइतिवाग्धेनोश्चतुर्भिःस्तनैःपुष्टोधर्मोगोवृषस्तस्यफलभूतंपरंवैराग्यविवेकादिकंफेनस्थानीयंपदाप्रत्यक्तत्वोपगंभवतितदावाग्धेनोःपारमार्थिकंप्रामाण्यमपह्नूयतेव्यावहारिकमेव

ततस्तामब्रवीद्देवःसुभगेश्रूयतामिति ॥ हेतुभिर्यैर्ममैतानिरूपाणिरुचिरानने ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिके०दानधर्मेउमामहेश्वर
संवादोनामचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तिलोत्तमानामपुराब्रह्मणायोषिदुत्तमा ॥ तिलंतिलंसमुद्धृत्यर
त्नानांनिर्मिताशुभा १ साऽभ्यगच्छतमांदेविरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ प्रदक्षिणंलोभयंतीमांशुभेरुचिरानना २ यतोयतःसासुदतीमामुपाधावदंतिके ॥ ततस्त
तोमुखंचारुममदेविविनिर्गतम् ३ तांदिदृक्षुरहंयोगाच्चतुर्मूर्तित्वमागतः ॥ चतुर्मुखश्चसंवृत्तोदर्शयन्योगमुत्तमम् ४ पूर्वेणवदनेनाहमिंद्रत्वमनुशास्मिह ॥
उत्तरेणत्वयासार्धंरमाम्यहमनिंदिते ५ पश्चिमंमेमुखंसौम्यंसर्वप्राणिसुखावहम् ॥ दक्षिणंभीमसंकाशंरौद्रंसंहरतिप्रजाः ६ जटिलोब्रह्मचारीचलोकानांहि
तकाम्यया ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थंपिनाकंमेकरेस्थितम् ७ इंद्रेणचपुरावज्रंक्षिप्तंश्रीकांक्षिणामम ॥ दग्ध्वाकंठंतुतद्यातंतेनश्रीकंठतामम ८ ॥ उमोवाच ॥
वाहनेष्वत्रसर्वेषुश्रीमत्स्वन्येषुसत्तम ॥ कथंचवृषभोदेववाहनत्वमुपागतः ९ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ सुरभीमसृजद्ब्रह्मादेवधेनुंपयोमुचम् ॥ सामृष्टाबहु
धाजाताक्षरमाणापयोऽमृतम् १० तस्यावत्समुखोत्सृष्टःफेनोमद्गात्रमागतः ॥ ततोदग्धामयागावोनानावर्णत्वमागताः ११ ततोऽहंलोकगुरुणाशमंनी
तोर्थवेदिना ॥ वृषंचैनंध्वजार्थंमेददौवाहनमेवच १२ ॥ उमोवाच ॥ निवासाबहुरूपास्तेदिविसर्वगुणान्विताः ॥ तांश्चसंत्यज्यभगवनश्मशानेरमसेकथम् १३
केशास्थिकलिलेभीमेकपालघटसंकुले ॥ गृध्रगोमायुबहुलेचिताग्निशतसंकुले १४ अशुचौमांसकलिलवसाशोणितकर्दमे ॥ विकीर्णांत्रास्थिनिचयेशिवानाद
विनादिते १५ ॥ महेश्वरउवाच ॥ मेध्यान्वेषीमहींकृत्स्नांविचराम्यनिशंसदा ॥ नचमेध्यतरंकिंचिच्छ्मशानादिहलक्ष्यते १६

तत्स्थाप्यतेसोऽयंगवांविवर्णभावः । धर्मश्चैवंभूतस्यजीवन्मुक्तस्वरूपसूचकोध्वजइवतस्याविदितइत्यतइतिमद्वहनकार्थः १० । ११ । १२ निवासाइति पूर्वंमैत्रेयभिक्षायांवाराणस्यामज्ञातैर्मुमुक्षु
भिर्वस्तव्यमितिव्यासवाक्येनसूचितं । अग्रेचकाश्यांशवदर्शनाच्छिवदर्शनंसंवर्तवासेनसूच्यते । पूर्वत्राऽल्पयाभिक्षयादत्तयामैत्रेयस्यानंतपुण्योत्पत्तिवचनेनवाराणस्याःपुण्यक्षेत्रत्वमुक्तं ।
अग्रेचकाश्यांशवदर्शनाच्छिवदर्शनस्यान्यथासिद्धिसूचनेनात्रमृतानांशरीरंशिवलिंगमयंभवतीतिचोक्तं । संप्रतिरूढ्यामहाश्मशानत्वेनावगतमत्रपवित्रत्वेनतदेवप्रदर्श्यते मेध्यान्वेषीत्यादिना
मेधायांधीवृत्तौ विदितंमेध्यंब्रह्मतत्प्राप्तिकामैरिदंश्मशानमुपास्यतइतिवचमाद्यान्यच्छ्मशानंतद्वासइविज्ञेयम् १३ । १४ । १५ । १६

१७ । १८ । १९ योगजधर्मंवृषेवाराणसींश्मशानंचसेवितुमशक्तानांतपआदिकंविधातुंभगवान्नित्यादिग्रंथःप्रवर्तते २० तपोवेषः तपःसूचकोवेषोनखलोमजटाधारित्वादिः २१ । २२।२३।२४।२५

तेनमेसर्ववासानांश्मशानेरमतेमनः ॥ न्यग्रोधशाखासंछन्नेनिर्भुग्नस्रग्विभूषिते १७ तत्रचैवरमंतीमेभूतसंघाःशुचिस्मिते ॥ नचभूतगणैर्देविविनाऽहंवस्तुमु
त्सहे १८ एषवासोहिमेमेध्यःस्वर्गीयश्चमतःशुभे ॥ पुण्यःपरमकश्चैवमेध्यकामैरुपास्यते १९ ॥ उमोवाच ॥ भगवन्सर्वभूतेशसर्वधर्मविदांवर ॥ पिनाकपाणे
वरदसंशयोमेमहानयम् २० अयंमुनिगणःसर्वस्तपस्तपइतिप्रभो ॥ तपोवेषकरोलोकेभ्रमतेविविधाकृतिः २१ अस्यचैवर्षिसंघस्यममचप्रियकाम्यया ॥ एवं
ममेहसंदेहंवक्तुमर्हस्यरिंदम २२ धर्मःकिंलक्षणःप्रोक्तःकथंवाचरितुंनरैः ॥ शक्योधर्ममविंदद्भिर्धर्मज्ञवदमेप्रभो २३ ॥ नारदउवाच ॥ ततोमुनिगणःसर्वस्तां
देवींप्रत्यपूजयत् ॥ वाग्भिर्ऋग्भूषितार्थाभिःस्तवैश्चार्थविशारदैः २४ ॥ महेश्वरउवाच ॥ अहिंसासत्यवचनंसर्वभूतानुकंपनम् ॥ शमोदानंयथाशक्तिगार्हस्थ्योध
र्मउत्तमः२५परदारेष्वसंसर्गोन्यासस्त्रीपरिरक्षणम्॥अदत्तादानविरमोमधुमांसस्यवर्जनम्२६एषपंचविधोधर्मोबहुशाखःसुखोदयः॥देहिभिर्धर्मपरमैश्चर्तव्योधर्म
संभवः२७॥उमोवाच॥भगवन्संशयःपृष्टस्तन्मेशंसितुमर्हसि ॥ चातुर्वर्ण्यस्ययोधर्मःस्वेस्वेवर्णेगुणावहः२८ब्राह्मणेकीदृशोधर्मःक्षत्रियेकीदृशोऽभवत् ॥ वैश्येकिंल
क्षणोधर्मःशूद्रेकिंलक्षणोभवेत्२९॥महेश्वरउवाच॥ न्यायतस्तेमहाभागेसर्वशःसमुदीरितः ॥ भूमिदेवामहाभागाःसदालोकेद्विजातयः ३० उपवासःसदाधर्मोब्राह्म
णस्यनसंशयः ॥ सहिधर्मार्थसंपन्नोब्रह्मभूयायकल्पते ३१ तस्यधर्मक्रियादेविब्रह्मचर्याचन्यायतः ॥ व्रतोपनयनंचैवद्विजोयेनोपपद्यते ३२ गुरुदैवतपूजार्थं
स्वाध्यायाभ्यसनात्मकः ॥ देहिभिर्धर्मपरमैश्चर्तव्योधर्मसंभवः ३३ ॥ उमोवाच ॥ भगवन्संशयोमेऽस्तितन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ चातुर्वर्ण्यस्यधर्मंवैनैपुण्येनप्र
कीर्तय ३४ ॥ महेश्वरउवाच ॥ रहस्यश्रवणंधर्मोवेदव्रतनिषेवणम् ॥ अग्निकार्यंतथाधर्मोगुरुकार्यप्रसाधनम् ३५ भैक्षचर्यापरोधर्मोनित्ययज्ञोपवीतिता ॥
नित्यंस्वाध्यायिताधर्मोब्रह्मचर्याश्रमस्तथा ३६ गुरुणाचाभ्यनुज्ञातःसमावर्तेतवैद्विजः ॥ विंदेतानंतरंभार्यामनुरूपांयथाविधि ३७ शूद्रान्नवर्जनंधर्मस्तथास
त्पथसेवनम् ॥ धर्मोनित्योपवासित्वंब्रह्मचर्यंतथैवच ३८ आहिताग्निरधीयानोजुह्वानःसंयतेंद्रियः ॥ विघसाशीयताहारोगृहस्थःसत्यवाक्शुचिः ३९ अति
थिव्रतताधर्मोधर्मस्त्रेताग्निधारणम् ॥ इष्टीश्चपशुबंधांश्चविधिपूर्वंसमाचरेत् ४० यज्ञश्चपरमोधर्मस्तथाऽहिंसाचदेहिषु ॥ अपूर्वभोजनंधर्मोविघसाशित्वमेवच
४१ भुंक्तेपरिजनेपश्चाद्भोजनंधर्मउच्यते ॥ ब्राह्मणस्यगृहस्थस्यश्रोत्रियस्यविशेषतः ४२ दंपत्योःसमशीलत्वंधर्मःस्याद्गृहमेधिनः ॥ गृह्याणांचैवदेवानांनित्य
पुष्पबलिक्रिया ४३ नित्योपलेपनंधर्मस्तथानित्योपवासिता ॥ सुसंमृष्टोपलिप्तेचसाज्यधूमोभवेद्गृहे ४४

२६ पंचविधःअहिंसादिविशिष्टोगार्हस्थ्यधर्मादिःधर्मस्य
पुण्यस्यसंभवोयोनिः २७ । २८ । २९ । ३० उपवासःइंद्रियजयः ३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४० अपूर्वभोजनंपूर्वंभोजनंप्राक्भोजनंतदभावःसकृद्भोजनमित्यर्थः ४१।४२।४३।४४

४५ । ४६ निर्दिष्टःषड्भागः ४७।४८।४९।५०।५१ आर्तहस्तेत्यार्तप्रियइत्यर्थः आर्द्रेतिपाठेसजलेनहस्तेनददाति ५२। ५३।५४ ।५५ ।५६ सर्वप्रकारेणातिथ्यंसर्वातिथ्यं ५७ । ५८ । ५९ । ६०

एषद्विजजनेधर्मोगार्हस्थोलोकधारणः ॥ द्विजानांचसतांनित्यंसदैवैषप्रवर्तते ४५ यस्तुक्षत्रगतोदेविमयाधर्मउदीरितः ॥ तमहंतेप्रवक्ष्यामितन्मेशृणुसमा
हिता ४६ क्षत्रियस्यस्मृतोधर्मःप्रजापालनमादितः ॥ निर्दिष्टफलभोक्ताहिराजाधर्मेणयुज्यते ४७ प्रजाःपालयतेयोहिधर्मेणमनुजाधिपः ॥ तस्यधर्माजिता
लोकाःप्रजापालनसंचिताः ४८ तस्यराज्ञःपरोधर्मोदमःस्वाध्यायएवच ॥ अग्निहोत्रपरिस्पंदोदानाध्ययनमेवच ४९ यज्ञोपवीतधरणंयज्ञोधर्मक्रियास्तथा ॥
भृत्यानांभरणंधर्मःकृतेकर्मण्यमोघता ५० सम्यग्दंडेस्थितिर्धर्मोधर्मोवेदक्रतुक्रियाः ॥ व्यवहारस्थितिर्धर्मःसत्यवाक्यरतिस्तथा ५१ आर्तहस्तप्रदोराजाप्रेत्य
चेहमहीयते ॥ गोब्राह्मणार्थेविक्रांतःसंग्रामेनिधनंगतः ५२ अश्वमेधजितांल्लोकानाप्नोतित्रिदिवालये ५३ वैश्यस्यसततंधर्मःपाशुपाल्यंकृषिस्तथा ॥ अग्निहो
त्रपरिस्पंदोदानाध्ययनमेवच ५४ वाणिज्यंसत्पथस्थानमातिथ्यंप्रशमोदमः ॥ विप्राणांस्वागतंत्यागोवैश्यधर्मःसनातनः ५५ तिलान्गंधान्रसांश्चैवविक्रीणी
यान्नचैवहि ॥ वणिक्पथमुपासीनोवैश्यःसत्पथमाश्रितः ५६ सर्वातिथ्यंत्रिवर्गस्ययथाशक्तियथार्हतः ॥ शूद्रधर्मःपरोनित्यंशुश्रूषाचद्विजातिषु ५७ सशूद्रः
संशिततपाःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ शुश्रूषुरतिथिंप्राप्तंतपःसंचिनुतेमहत् ५८ नित्यंसहिशुभाचारोदेवताद्विजपूजकः ॥ शूद्रोधर्मफलैरिष्टैःसंप्रयुज्येतबुद्धि
मान् ५९ एतत्तेसर्वमाख्यातंचातुर्वर्ण्यस्यशोभने ॥ एकैकस्येहसुभगेकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ६० ॥ उमोवाच ॥ उक्तस्त्वयापृथग्धर्मश्चातुर्वर्ण्यहितःशुभः ॥
सर्वव्यापीतुयोधर्मोभगवंस्तद्ब्रवीहिमे ६१ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ब्राह्मणालोकसारेणसृष्टाधात्रागुणार्थिना ॥ लोकांस्तारयितुंकृत्स्नान्मर्त्येषुक्षितिदेवताः ६२ ते
षामपिप्रवक्ष्यामिधर्मकर्मफलोदयम् ॥ ब्राह्मणेषुहियोधर्मःसधर्मःपरमोमतः ६३ इमेतेलोकधर्मार्थंत्रयःसृष्टाःस्वयंभुवा ॥ पृथिव्यांसर्जनेनित्यंसृष्टास्तानपिमे
शृणु ६४ वेदोक्तःपरमोधर्मःस्मृतिशास्त्रगतोऽपरः ॥ शिष्टाचीर्णोपरःप्रोक्तस्त्रयोधर्माःसनातनाः ६५ त्रैविद्योब्राह्मणोविद्वान्नचाध्ययनजीवकः ॥ त्रिक
र्मात्रिपरिक्रांतोमैत्रएषस्मृतोद्विजः ६६ षडिमानितुकर्माणिप्रोवाचभुवनेश्वरः ॥ वृत्त्यर्थंब्राह्मणानांवैशृणुधर्मान्सनातनान् ६७ यजनंयाजनंचैवतथादा
नप्रतिग्रहौ ॥ अध्यापनंचाध्ययनंषट्कर्माधर्मभाग्द्विजः ६८ नित्यःस्वाध्यायितावर्मोधर्मोयज्ञःसनातनः ॥ दानंप्रशस्यतेचास्ययथाशक्तियथाविधि
६९ शमस्तुपरमोधर्मःप्रवृत्तःसत्सुनित्यशः ॥ गृहस्थानांविशुद्धानांधर्मस्यनिचयोमहान् ७० पंचयज्ञविशुद्धात्मासत्यवागनसूयकः ॥ दाताब्राह्मण
सत्कर्तासुसंमृष्टनिवेशनः ७१ अमानीचसदाऽजिह्मःस्निग्धवाणीप्रदस्तथा ॥ आतिथ्यभ्यागतरतिःशेषान्नकृतभोजनः ७२

६१ । ६२ । ६३ त्रयोधर्माः सर्जनेसर्जनकाले ६४ । ६५ त्रिकर्मादानाध्ययनयजनकर्मा त्रीन्कामक्रोधलोभान्परिक्रांतःपरित्यज्यगतः ६६।६७। ६८ । ६९। ७० । ७१ अजिह्मइतिच्छेदः ७२

७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५। ८६ । ८७ । ८८ कुटीचकबहूदकौत्रिदंडिनौएकोगृहेवसतिअपरस्तीर्थान्यटति इतरौएकदंडिनौ तयोराद्यः

पाद्यमर्घ्यंयथान्यायमासनंशयनंतथा ॥ दीपंप्रतिश्रयंचैवयोददातिसधार्मिकः ७३ प्रातरुत्थायचाचम्यभोजनेनोपमंत्र्यच ॥ सत्कृत्यानुव्रजेद्यस्तुतस्यधर्मः
सनातनः ७४ सर्वातिथ्यंत्रिवर्गस्ययथाशक्तिनिशानिशम् ॥ शूद्रधर्मःसमाख्यातस्त्रिवर्गपरिचारणम् ७५ प्रवृत्तिलक्षणोधर्मोगृहस्थेषुविधीयते ॥ तमहंवर्त
यिष्यामिसर्वभूतहितंशुभम् ७६ दातव्यमसकृच्छक्त्यायष्टव्यमसकृत्तथा ॥ पुष्टिकर्मविधानंचकर्तव्यंभूतिमिच्छता ७७ धर्मेणार्थःसमाहार्योधर्मलब्धंत्रिधा
धनम् ॥ कर्तव्यंधर्मपरमंमानवेनप्रयत्नतः ७८ एकेनांशेनधर्मार्थौकर्तव्यौभूतिमिच्छता ॥ एकेनांशेनकामार्थएकमंशंविवर्धयेत् ७९ निवृत्तिलक्षणस्त्व
न्योधर्मोमोक्षायतिष्ठति ॥ तस्यवृत्तिंप्रवक्ष्यामिशृणुमेदेवितत्त्वतः ८० सर्वभूतदयाधर्मोनचैकग्रामवासिता ॥ आशापाशविमोक्षश्चशस्यतेमोक्षकांक्षिणाम्
८१ नकुप्यांनोबृकेसंगोनवाससिनचासने ॥ नत्रिदंडेनशयनेनाग्नौनशरणालये ८२ अध्यात्मगतिचित्तोयस्तन्मनास्तत्परायणः ॥ युक्तोयोगंप्रतिसदाप्र
तिसंख्यानमेवच ८३ वृक्षमूलपरोनित्यंशून्यागारनिवेशनः ॥ नदीपुलिनशायीचनदीतीररतिश्चयः ८४ विमुक्तःसर्वसंगेषुस्नेहबंधेषुचद्विजः ॥ आत्मन्ये
वात्मनोभावंसमासज्जेतवैद्विजः ८५ स्थाणुभूतोनिराहारोमोक्षदृष्टेनकर्मणा ॥ परिव्रजतियोयुक्तस्तस्यधर्मःसनातनः ८६ नचैकत्रसमासक्तोनचैकग्रामगो
चरः ॥ मुक्तोह्यटतिनिर्मुक्तोनचैकपुलिनेशयः ८७ एषमोक्षविदांधर्मोवेदोक्तःसत्पथःसताम् ॥ योमार्गमनुयातीमंपदंतस्यचविद्यते ८८ चतुर्विधाभिक्ष
वस्तेकुटीचकबहूदकौ ॥ हंसःपरमहंसश्चयोयःपश्चात्सउत्तमः ८९ अतःपरतरंनास्तिनावरंनतिरोऽग्रतः ॥ अदुःखमसुखंसौम्यमजरामरमव्ययम् ९०
॥ उमोवाच ॥ ॥ गार्हस्थ्योमोक्षधर्मश्चसज्जनाचरितस्त्वया ॥ भाषितोजीवलोकस्यमार्गःश्रेयस्करोमहान् ९१ ऋषिधर्मंतुधर्मज्ञश्रोतुमिच्छाम्यतःपरम् ॥
स्पृहाभवतिमेनित्यंतपोवननिवासिषु ९२ आज्यधूमोद्भवोगंधोरुणद्धीवतपोवनम् ॥ तंदृष्ट्वामेमनःप्रीतंमहेश्वरसदाभवेत् ९३ एतन्मेसंशयंदेवमुनिधर्मकृतं
विभो ॥ सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञदेवदेववदस्वमे ॥ निखिलेनमयापृष्टंमहादेवयथातथम् ९४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ हंततेऽहंप्रवक्ष्यामिमुनिधर्ममनुत्त
मम् ॥ यंकृत्वामुनयोयांतिसिद्धिंस्वतपसाशुभे ९५ फेनपानामृषीणांयोधर्मोधर्मविदांसताम् ॥ तन्मेशृणुमहाभागेधर्मज्ञेधर्ममादितः ९६ उंच्छंतिसततंयेतेब्रा
ह्मयंफेनोत्करंशुभम् ॥ अमृतंब्रह्मणापीतमध्वरेप्रसृतंदिवि ९७ एषतेषांविशुद्धानांफेनपानांतपोधने ॥ धर्मचर्याकृतोमार्गोवालखिल्यगणैःशृणु ९८

आश्रमधर्मनियतःपरोनिस्त्रैगुण्यइतितेषांभेदः ८९ अतःपारमहंस्येनात्माधिगमात्परंश्रेष्ठंनास्तिनापिअवरादिसर्वस्यात्रैवांतर्भूतत्वात् ९०।९१।९२।९३।९४ मुनयःसंन्यासिनः ९५।९६ ब्राह्मयंब्रह्म
सजातीयसंबंधिफेनोत्करमग्रान्नसमूहंउंच्छंत्यल्पशआददतेतदिदममृतं ब्रह्मणासाधकावस्थायांपीतमध्वरेदृष्टयादिद्वारायज्ञांगरूपेणदिविदिव्यभोगात्मनाचप्रसृतम् ९७ मार्गउक्तइतिशेषः ९८

९९ । १०० स्वेस्वेधर्मइतिशेषः १ । २ चक्रचराःचक्रवच्चरंतिवासराहिताइत्यर्थः ३ उंच्छंत्यर्थास्सीमाकरणान् संप्रक्षालाःसम्यक्पात्रादिकंप्रक्षालयंतिनतुश्वोऽर्थंकिंचित्स्थापयंति ४ । ५ । ६ । ७ । ८ धर्मरात्रिर्धर्मसंप्रेतनसम्यगासनंसमासनं धर्मचक्रंसनातनमितिगौडाः ९ । ११० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इतिअनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकचत्वा

वालखिल्यास्तपःसिद्धामुनयःसूर्यमंडले ॥ उंच्छेतिष्ठंतिधर्मज्ञाःशाकुनींवृत्तिमास्थिताः ९९ मृगनिर्मोकवसनाश्चीरवल्कलवाससः ॥ निर्द्वंद्वाःसत्पथंप्राप्तावा लखिल्यास्तपोधनाः १०० अंगुष्ठपर्वमात्रायेभूत्वास्वेस्वेव्यवस्थिताः ॥ तपश्चरणमीहंतेतेषांधर्मफलंमहत् १ तेसुरैःसमतांयांतिसुरकार्यार्थसिद्धये ॥ द्योतयं तिदिशःसर्वास्तपसादग्धकिल्बिषाः २ येत्वन्येशुद्धमनसोदयाधर्मपरायणाः ॥ संतश्चक्रचराःपुण्याःसोमलोकचराश्चये ३ पितृलोकसमीपस्थास्तउंच्छंतियथा विधि ॥ संप्रक्षालाश्मकुट्टाश्चदंतोलूखलिकाश्चते ४ सोमपानांचदेवानामूष्मपाणांतथैवच ॥ उंच्छंतियेसमीपस्थाःसदारानियतेंद्रियाः ५ तेषामग्निपरिस्पंदः पितृणांचार्चनंतथा ॥ यज्ञानांचैवपंचानांयजनंधर्मउच्यते ६ एषचक्रचरैर्देवि देवलोकचरैर्द्विजैः ॥ ऋषिधर्मःसदाचीर्णोयोऽन्यस्तमपिमेशृणु ७ सर्वेष्वेवर्षिधर्मे ष्वज्ञेयोऽऽत्मासंयतेंद्रियैः ॥ कामक्रोधौततःपश्चाज्जेतव्याविितिमेमतिः ८ अग्निहोत्रपरिस्पंदोधर्मरात्रिसमासनम् ॥ सोमयज्ञाभ्यनुज्ञानंपंचमीयज्ञदक्षिणा ९ नित्यंयज्ञक्रियाधर्मःपितृदेवार्चनेरतिः ॥ सर्वातिथ्यंचकर्तव्यमन्नेनोंच्छार्जितेनवै ११० निवृत्तिरुपभोगेषुगोरसानांशमेरतिः ॥ स्थंडिलेशयनेयोगःशाकपर्णनि षेवणम् ११ फलमूलाशनंवायुरापःशैवलभक्षणम् ॥ ऋषीणांनियमाह्येतेयैर्जयंत्यजितांगतिम् १२ विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने ॥ अतीतपात्रसंचारेका लेविगतभिक्षुके १३ अतिथिंकांक्षमाणोवैशेषान्नकृतभोजनः ॥ सत्यधर्मरतःशांतोमुनिधर्मेणयुज्यते १४ नस्तंभीनचमानीस्यान्नाप्रसन्नोनविस्मितः ॥ मित्रा मित्रसमोमैत्रोयःसधर्मविदुत्तमः ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४१॥
॥ उमोवाच ॥ ॥ देशेषुरमणीयेषुनदीनांनिर्झरेषुच ॥ स्रवंतीनांनिकुंजेषुपर्वतेषुवनेषुच १ देशेषुचपवित्रेषुफलवत्सुसमाहिताः ॥ मूलवत्सुचमेध्येषुवसंति नियतव्रताः २ तेषामपिविधिंपुण्यंश्रोतुमिच्छामिशंकर ॥ वानप्रस्थेषुदेवेशस्वशरीरोपजीविषु ३ ॥ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ॥ वानप्रस्थेषुयोधर्मस्तंमेशृणु समाहिता ॥ श्रुत्वाचैकमनादेविधर्मबुद्धिपराभव ४ संसिद्धैर्नियमैःसद्भिर्वनवासमुपागतैः ॥ वानप्रस्थैरिदंकर्मकर्तव्यंशृणुयादृशम् ५ त्रिकालमभिषेकंचपि तृदेवार्चनंतथा ॥ अग्निहोत्रपरिस्पंदइष्टिहोमविधिस्तथा ६ नीवारग्रहणंचैवफलमूलनिषेवणम् ॥ इंगुदैरंडतैलानांस्नेहार्थंचनिषेवणम् ७ योगचर्याकृतैःसिद्धैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ वीरशय्यामुपासद्भिर्वीरस्थानोपसेविभिः ८ युक्तैर्योगवहैःसद्भिर्ग्रीष्मेपंचतपैस्तथा ॥ मंडूकयोगनियतैर्यथान्यायंनिषेविभिः ९

रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ देशेष्विति १ । २ स्वशरीरमेवोपजीवंतिनतुभृत्यादि स्वयंदासाइत्यर्थः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ वीरशय्यावीरासनं वीरस्थानंमहारण्यंभीरुभिरप्रवेश्यं ८ मंडूकयोगोहठशास्त्रप्रसिद्धः ९

वीरासनंसदोपवेशनं शीतंवर्षास्वासारशायी तोयंहेमंतेजलवासी अग्निर्ग्रीष्मेपंचाग्निमध्यस्थः एवंशीततोयाग्नियोगः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० सिद्धि

वीरासनरतैर्नित्यंस्थंडिलेशयनंतथा ॥ शीततोयाग्नियोगश्चचर्तव्योधर्मबुद्धिभिः १० अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्चशैवलोत्तरभोजनैः ॥ अश्मकुट्टैस्तथादांतैःसंप्रक्षालै स्तथापरैः ११ चीरवल्कलसंवीतैर्मृगचर्मनिवासिभिः ॥ कार्यायात्रायथाकालंयथाधर्मंयथाविधि १२ वननित्यैर्वनचरैर्वनस्थैर्वनगोचरैः ॥ वनंगुरुमिवासाद्य वस्तव्यंवनजीविभिः १३ तेषांहोमक्रियाधर्मःपंचयज्ञनिषेवणम् ॥ भागंचपंचयज्ञस्यवेदोक्तस्यानुपालनम् १४ अष्टमीयज्ञपरताचातुर्मास्यनिषेवणम् ॥ पौ र्णमासादयोयज्ञानित्ययज्ञस्तथैवच १५ विमुक्तादारसंयोगैर्विमुक्ताःसर्वसंकरैः ॥ विमुक्ताःसर्वपापैश्चचरंतिमुनयोवने १६ स्रुग्भांडपरमानित्यंत्रेताग्निशरणाःसदा ॥ संतःसत्पथनित्यायेतेयांतिपरमांगतिम् १७ ब्रह्मलोकंमहापुण्यंसोमलोकंचशाश्वतम् ॥ गच्छंतिमुनयःसिद्धाःसत्यधर्मव्यपाश्रयाः १८ एषधर्मोमयादेविवान प्रस्थाश्रितःशुभः ॥ विस्तरेणार्थसंपन्नोयथास्थूलमुदाहृतः १९ ॥ उमोवाच ॥ भगवन्सर्वभूतेशसर्वभूतनमस्कृत ॥ योधर्मोमुनिसंगस्यसिद्धिवादेषुतंवद २० सिद्धिवादेषुसंसिद्धास्तथावननिवासिनः ॥ स्वैरिणोदारसंयुक्तास्तेषांधर्मःकथंस्मृतः २१ ॥ महेश्वरउवाच ॥ स्वैरिणस्तपसादेविसर्वेदारविहारिणः ॥ तेषां मौंड्यंकषायश्चवासेरात्रिश्चकारणम् २२ त्रिकालमभिषेकश्चहोत्रंत्वृषिकृतंमहत् ॥ समाधिसत्पथस्थानंयथोद्दिष्टनिषेवणम् २३ येचतेपूर्वंकथिताधर्मास्तेवनवा सिनाम् ॥ यदिसेवंतिधर्मांस्तानाप्नुवंतितपःफलम् २४ येचदंपतिधर्माणःस्वदारनियतेंद्रियाः ॥ चरंतिविधिदृष्टंतदृतुकालाभिगामिनः २५ तेषामृषिकृतो धर्मोधर्मिणामुपपद्यते ॥ नकामकारात्कामोन्यःसंसेव्योधर्मदर्शिभिः २६ सर्वभूतेषुयःसम्यग्ददात्यभयदक्षिणाम् ॥ हिंसादोषविमुक्ताऽऽत्मासवैधर्मेणयुज्यते २७ सर्वभूतानुकंपीयःसर्वभूतार्जवव्रतः ॥ सर्वभूतात्मभूतश्चसवैधर्मेणयुज्यते २८ सर्ववेदेषुवास्नानंसर्वभूतेषुचार्जवम् ॥ उभेएतेसमेस्यातामार्जवंवाविशिष्यते २९ आर्जवंधर्ममित्याहुरधर्मोजिह्मउच्यते ॥ आर्जवेनेहसंयुक्तोनरोधर्मेणयुज्यते ३० आर्जवेतुरतोनित्यंवसत्यमरसन्निधौ ॥ तस्मादार्जवयुक्तःस्याद्यइच्छेद्धर्म मात्मनः ३१ क्षांतोदांतोजितक्रोधोधर्मभूतोविहिंसकः ॥ धर्मेरतमनानित्यंनरोधर्मेणयुज्यते ३२ व्यपेततंद्रिर्धर्मात्माशक्त्यासत्पथमाश्रितः ॥ चारित्रपरमो बुद्धोब्रह्मभूयायकल्पते ३३ ॥ उमोवाच ॥ आश्रमाभिरतादेवतापसायेतपोधनाः ॥ दीप्तिमंतःकयाचैवचर्ययाऽथभवंतिते ३४ राजानोराजपुत्राश्चनिर्धना येमहाधनाः ॥ कर्मणाकेनभगवन्प्राप्नुवंतिमहाफलम् ३५ नित्यंस्थानमुपागम्यदिव्यचंदनभूषिताः ॥ केनवाकर्मणादेवभवंतिवनगोचराः ३६

वादेषुज्ञानगोष्ठीषु । संसिद्धाःसंपन्नाः तेकदाचित्स्वैरिणः कदाचिद्दारसंयुक्ताः २१ तत्रस्वैरिणांमौंड्यंकषायश्चकारणंज्ञापकं दारसंयुक्तानांरात्रिर्त्रिसेकारणं नस्वैरिणामिवतेषांयथेष्टविहारोऽस्तीत्यर्थः २२ त्रिकालमभिषेकउभयेषां दारवतामृषिकृतंहोत्रंवन्यांबुफलादिनाहोमः एवंयथायोग्यंधर्मसंबंधऊह्यः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३।३४।३५।३६

३७ । ३८ । ३९ ।४० ।४१ ।४२ । ४३ 'मरुर्नागिरिधन्वनोः' इतिमेदिनी मरुसाधनंमेरुसाधनमितिपर्यायः जलाहारमपिस्यक्तेत्यर्थः ४४ शुद्धमिति आसनंविनोपविश्येत्यर्थः ४५ ।४६ । ४७

एतन्मेसंशयंदेवतपश्चर्याऽऽश्रितंशुभम् ॥ शंससर्वमशेषेणत्र्यक्षत्रिपुरनाशन ३७ ॥ महेश्वरउवाच ॥ उपवासव्रतैर्दांताह्यहिंस्राःसत्यवादिनः ॥ संसिद्धाःप्रेत्य
गंधर्वैःसहमोदंत्यनामयाः ३८ मंडूकयोगशयनोयथान्यायंयथाविधि ॥ दीक्षांचरतिधर्मात्मासनागैःसहमोदते ३९ शष्पंमृगमुखोच्छिष्टंयोमृगैःसहभक्षति ॥
दीक्षितोवैमुदायुक्तःसगच्छत्यमरावतीम् ४० शैवालंशीर्णपर्णंवातद्व्रतीयोनिषेवते ॥ शीतयोगवहोनित्यंसगच्छेत्परमांगतिम् ४१ वायुभक्षोऽम्बुभक्षोवाफलमू
लाशनोऽपिवा ॥ यक्षेष्वैश्वर्यमाधायमोदतेप्सरसांगणैः ४२ अग्नियोगवहोग्रीष्मेविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ चीर्त्वाद्वादशवर्षाणिराजाभवतिपार्थिवः ४३ आहारनि
यमंकृत्वामुनिर्द्वादशवार्षिकम् ॥ मरुंसंसाध्ययत्नेनराजाभवतिपार्थिवः ४४ स्थंडिलेशुद्धमाकाशंपरिगृह्यसमंततः ॥ प्रविश्यचमुदायुक्तोदीक्षांद्वादशवार्षिकीम्
४५ देहंचानशनेत्यक्त्वासस्वर्गेसुखमेधते ॥ स्थंडिलस्यफलान्याहुर्यानानिशयनानिच ४६ गृहाणिचमहार्हाणिचंद्रशुभ्राणिभामिनि ॥ आत्मानमुपजीवन्यो
नियतोनियताशनः ४७ देहंवाऽनशनेत्यक्त्वासस्वर्गंसमुपाश्नुते ॥ आत्मानमुपजीवन्योदीक्षांद्वादशवार्षिकीम् ४८ त्यक्त्वामहार्णवेदेहंवारुणंलोकमश्नुते ॥ आ
त्मानमुपजीवन्योदीक्षांद्वादशवार्षिकीम् ४९ अश्मनाचरणौभित्त्वागुह्यकेषुसमोदते ॥ साधयित्वात्मनाऽऽत्मानंनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ५० चीर्त्वाद्वादशवर्षाणिदी
क्षामेतांमनोगताम् ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोतिदेवैश्चसहमोदते ५१ आत्मानमुपजीवन्योदीक्षांद्वादशवार्षिकीम् ॥ हुत्वाऽग्नौदेहमुत्सृज्यवह्निलोकेमहीयते ५२ य
स्तुदेवियथान्यायंदीक्षितोनियतोद्विजः ॥ आत्मन्यात्मानमाधायनिर्ममोधर्मलालसः ५३ चीर्त्वाद्वादशवर्षाणिदीक्षामेतांमनोगताम् ॥ अरणीसहितंस्कंधेब
द्ध्वागच्छत्यनावृतः ५४ वीराध्वानगतोनित्यंवीरासनरतस्तथा ॥ वीरस्थायीचसततंसवीरगतिमाप्नुयात् ५५ सशक्रलोकगोनित्यंसर्वकामपुरस्कृतः ॥ दिव्य
पुष्पसमाकीर्णोदिव्यचंदनभूषितः ५६ सुखंवसतिधर्मात्मादिविदेवगणैःसह ॥ वीरलोकगतोनित्यंवीरयोगसहःसदा ५७ सत्वस्थःसर्वमुत्सृज्यदीक्षितो
नियतःशुचिः ॥ वीराध्वानंप्रपद्येद्यस्तस्यलोकाःसनातनाः ५८ कामगेनविमानेनसवैचरतिच्छंदतः ॥ शक्रलोकगतःश्रीमान्मोदतेचनिरामयः ५९
॥ इति० अनु० आनु० दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ उमोवाच ॥ भगवन्भगनेत्रघ्नपूष्णोदंतनिपातन ॥
दक्षक्रतुहरत्र्यक्षसंशयोमेमहानयम् १ चातुर्वर्ण्यंभगवतापूर्वंसृष्टंस्वयंभुवा ॥ केनकर्मविपाकेनवैश्योगच्छतिशूद्रताम् २ वैश्योवाक्षत्रियःकेनाद्विजोवाक्षत्रियो
भवेत् ॥ प्रतिलोमःकथंदेवशक्योधर्मोनिवर्तितुम् ३

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ अरणीसहितमग्निंस्कंधेतरुमकांडेबध्वाविलाप्यतरावग्निंविसृज्येत्यर्थः ५४ वीरोदेहत्यागोत्सुकः ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ भगवन्निति १ । २ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ कुंडेपाकपात्रेअश्नातीतिकुंडाशी

केनवाकर्मणाविप्रःशूद्रयोनौप्रजायते ॥ क्षत्रियःशूद्रतामेतिकेनवाकर्मणाविभो ४ एतन्मेसंशयंदेववदभूतपतेऽनघ ॥ त्रयोवर्णाःप्रकृत्येहकथंब्राह्मण्यमाप्नुयुः ५
॥ महेश्वरउवाच ॥ ब्राह्मण्यंदेविदुष्प्रापंनिसर्गाद्ब्राह्मणःशुभे ॥ क्षत्रियोवैश्यशूद्रौवानिसर्गादितिमेमतिः ६ कर्मणादुष्कृतेनेहस्थानाद्भ्रश्यतिवैद्विजः ॥ ज्येष्ठंवर्ण
मनुप्राप्यतस्माद्रक्षेतवैद्विजः ७ स्थितोब्राह्मणधर्मेणब्राह्मण्यमुपजीवति ॥ क्षत्रियोवाऽथवैश्योवाब्रह्मभूयंसगच्छति ८ यस्तुविप्रत्वमुत्सृज्यक्षात्रंधर्मंनिषेवते ॥
ब्राह्मण्यात्सपरिभ्रष्टःक्षत्रयोनौप्रजायते ९ वैश्यकर्मचयोविप्रोलोभमोहव्यपाश्रयः ॥ ब्राह्मण्यंदुर्लभंप्राप्यकरोत्यल्पमतिःसदा १० सद्विजोवैश्यतामेतिवैश्योवाशू
द्रतामियात् ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रस्ततःशूद्रत्वमाप्नुते ११ तत्रासौनिरयंप्राप्तोवर्णभ्रष्टोबहिष्कृतः ॥ ब्रह्मलोकात्परिभ्रष्टःशूद्रःसमुपजायते १२ क्षत्रियोवामहा
भागेवैश्योवाधर्मचारिणि ॥ स्वानिकर्माण्यपाहायशूद्रकर्मनिषेवते १३ स्वस्थानात्सपरिभ्रष्टोवर्णसंकरतांगतः ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रत्वंयातितादृशः १४
यस्तुशुद्धःस्वधर्मेणज्ञानविज्ञानवाञ्शुचिः ॥ धर्मज्ञोधर्मनिरतःसधर्मफलमश्नुते १५ इदंचैवापरंदेविब्रह्मणासमुदाहृतम् ॥ अध्यात्मंनैष्ठिकंसद्भिर्धर्मकामैर्निषे
व्यते १६ उग्रान्नंगर्हितंदेविगणान्नंश्राद्धसूतकम् ॥ दुष्टान्नंनैवभोक्तव्यंशूद्रान्नंनैवकर्हिचित् १७ शूद्रान्नंगर्हितंदेविसदादेवैर्महात्मभिः ॥ पितामहमुखोत्सृ
ष्टंप्रमाणमितिमेमतिः १८ शूद्रान्नेनावशेषेणजठरेयोम्रियेद्द्विजः ॥ आहिताग्निस्तथायज्वासशूद्रगतिभाग्भवेत् १९ तेनशूद्रान्नशेषेणब्रह्मस्थानादपाकृतः ॥
ब्राह्मणःशूद्रतामेतिनास्तितत्रविचारणा २० यस्यान्नेनावशेषेणजठरेयोम्रियेद्द्विजः ॥ तांतांयोनिंव्रजेद्विप्रोयस्यान्नमुपजीवति २१ ब्राह्मणत्वंशुभंप्राप्यदुर्लभं
योऽवमन्यते ॥ अभोज्यान्नानिचाश्नातिसद्विजत्वात्पतेतवै २२ सुरापोब्रह्महाक्षुद्रश्चोरोभग्नव्रतोऽशुचिः ॥ स्वाध्यायवर्जितःपापोलुब्धोनैकृतिकःशठः २३
अव्रतीवृषलीभर्ताकुंडाशीसोमविक्रयी ॥ निहीनसेवीविप्रोहिपततिब्रह्मयोनितः २४ गुरुतल्पीगुरुद्रोहीगुरुकुत्सारतिश्चयः ॥ ब्रह्मविच्चापिपततिब्राह्मणोब्रह्मयो
नितः २५ एभिस्तुकर्मभिर्देविशुभैराचरितैस्तथा ॥ शूद्रोब्राह्मणतांयातिवैश्यःक्षत्रियतांव्रजेत् २६ शूद्रकर्माणिसर्वाणियथान्यायंयथाविधि ॥ शुश्रूषांपरिचर्यांच
ज्येष्ठेवर्णेप्रयत्नतः २७ कुर्यादविमनाःशूद्रःसततंसत्पथेस्थितः ॥ देवद्विजातिसत्कर्तासर्वातिथ्यकृतव्रतः २८ ऋतुकालाभिगामीचनियतोनियताशनः ॥ चो
क्षश्चोक्षजनान्वेषीशेषान्नकृतभोजनः २९ वृथामांसंनभुंजीतशूद्रोवैश्यत्वमृच्छति ॥ ऋतवागनहंवादीनिर्द्वंद्वःशमकोविदः ३० यजतेनित्ययज्ञैश्चस्वाध्यायपरमः
शुचिः ॥ दांतोब्राह्मणसत्कर्तासर्ववर्णबुभूषकः ३१ गृहस्थव्रतमातिष्ठन्द्विकालकृतभोजनः ॥ शेषाशीविजिताहारोनिष्कामोनिरहंवदः ३२

२४ । २५ । २६ । २७ । २८ चोक्षःशुद्धः २९ । ३० । ३१ । ३२

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ पादवन्नतिमत् ५४ । ५५ । ५६ । ५७ ब्राह्मण्यमि

अग्निहोत्रमुपासंश्चजुह्वानश्चयथाविधि ॥ सर्वातिथ्यमुपातिष्ठन्शेषान्नकृतभोजनः ३३ त्रेताग्निमंत्रविहितोवैश्योभवतिवैद्विजः ॥ सवैश्यःक्षत्रियकुलेशुचौ
महतिजायते ३४ सवैश्यःक्षत्रियोजातोजन्मप्रभृतिसंस्कृतः ॥ उपनीतोव्रतपरोद्विजोभवतिसत्कृतः ३५ ददातियजतेयज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षिणैः ॥ अधीत्य
स्वर्गमन्विच्छंस्त्रेताग्निशरणःसदा ३६ आर्तहस्तप्रदोनित्यंप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ सत्यःसत्यानिकुरुतेनित्यंयःसुखदर्शनः ३७ धर्मदंडोननिर्दंडोधर्मकार्या
नुशासकः ॥ यंत्रितःकार्यकरणैःषड्भागकृतलक्षणः ३८ ग्राम्यधर्मंनसेवेतस्वच्छंदेनार्थकोविदः ॥ ऋतुकालेतुधर्मात्मापत्नीमुपशयेत्सदा ३९ सदोपवासीनिय
तःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ बर्हिष्कांतरितेनित्यंशयानोऽग्निगृहेसदा ४० सर्वातिथ्यंत्रिवर्गस्यकुर्वाणःसुमनाःसदा ॥ शूद्राणांचान्नकामानांनित्यंसिद्धमिति
ब्रुवन् ४१ अर्थाद्वायदिवाकामान्नकिंचिदुपलक्षयेत् ॥ पितृदेवातिथिकृतेसाधनंकुरुतेचयः ४२ स्ववेश्मनियथान्यायमुपास्तेभैक्ष्यमेवच ॥ त्रिकालमग्निहोत्रं
चजुह्वानोवैयथाविधि ४३ गोब्राह्मणहितार्थायरणेचाभिमुखोहतः ॥ त्रेताग्निमंत्रपूतात्मासमाविश्यद्विजोभवेत् ४४ ज्ञानविज्ञानसंपन्नःसंस्कृतोवेदपारगः ॥
विप्रोभवतिधर्मात्माक्षत्रियःस्वेनकर्मणा ४५ एतैःकर्मफलैर्देविन्यूनजातिकुलोद्भवः ॥ शूद्रोप्यागमसंपन्नोद्विजोभवतिसंस्कृतः ४६ ब्राह्मणोवाप्यसद्वृत्तःसर्वसं
करभोजनः ॥ ब्राह्मण्यंससमुत्सृज्यशूद्रोभवतितादृशः ४७ कर्मभिःशुचिभिर्देविशुद्धात्माविजितेंद्रियः ॥ शूद्रोऽपिद्विजवत्सेव्यइतिब्रह्माऽब्रवीत्स्वयम् ४८
स्वभावःकर्मचशुभंयत्रशूद्रेऽपितिष्ठति ॥ विशिष्टःसद्विजातेर्वैविज्ञेयइतिमेमतिः ४९ नयोनिर्नापिसंस्कारोनश्रुतंनचसंततिः ॥ कारणानिद्विजत्वस्यवृत्तमेवतु
कारणम् ५० सर्वोऽयंब्राह्मणोलोकेवृत्तेनतुविधीयते ॥ वृत्तेस्थितस्तुशूद्रोऽपिब्राह्मणत्वंनियच्छति ५१ ब्राह्मःस्वभावःसुश्रोणिसमःसर्वत्रमेमतिः ॥ निर्गुणंनि
र्मलंब्रह्मयत्रतिष्ठतिसद्विजः ५२ एतेयोनिफलादेविस्थानभागनिदर्शकाः ॥ स्वयंचवरदेनोक्ताब्रह्मणासृजताप्रजाः ५३ ब्राह्मणोऽपिमहत्क्षेत्रंलोकेचरतिपाद
वत् ॥ यत्तत्रबीजंवपतिसाकृषिःप्रेत्यभाविनि ५४ विघसाशिनासदाभाव्यंसत्पथालंबिनातथा ॥ ब्राह्मंहिमार्गमाक्रम्यवर्तितव्यंबुभूषता ५५ संहिताध्यायिना
भाव्यंगृहेवैगृहमेधिना ॥ नित्यंस्वाध्यायिनाभाव्यंनचाध्ययनजीविना ५६ एवंभूतोहियोविप्रःसत्पथंसत्पथेस्थितः ॥ आहिताग्निरधीयानोब्रह्मभूयायकल्पते
५७ ब्राह्मण्यंदेविसंप्राप्यरक्षितव्यंयतात्मना ॥ योनिप्रतिग्रहादानैःकर्मभिश्चशुचिस्मिते ५८ एतत्तेगुह्यमाख्यातंयथाशूद्रोभवेद्द्विजः ॥ ब्राह्मणोवाच्युतोध
र्माद्यथाशूद्रत्वमाप्नुते ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनप०आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेउमामहेश्वरसंवादेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

ति कुयोनिसंबंधात्कुप्रतिग्रहादादानाच्चब्राह्मण्यंनश्यतीतिभावः ५८ । ५९ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥

भगवन्निति १ । २ । ३ । ४ सर्वैषामाश्रमाणांलिंगैर्विवर्जिताः ५ । ६ । ७ नसज्जंतिसक्तानभवंति प्राणातिपातादिंद्रियाणांविषयाभिमुख्यात् ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ ।१४। १५ अक

॥ उमोवाच ॥ भगवन्सर्वभूतेशदेवासुरनमस्कृत ॥ धर्माधर्मान्नृणांदेवब्रूहिमेसंशयंविभो १ कर्मणामनसावाचात्रिविधंहिनरःसदा ॥ बध्यतेबंधनैःपाशैर्मुच्यतेऽ
प्यथवापुनः २ केनशीलेनवृत्तेनकर्मणाकीदृशेनवा ॥ समाचारैर्गुणैःकैर्वास्वर्गंयांतिहिमानवाः ३ ॥ महेश्वरउवाच ॥ देविधर्मार्थतत्त्वज्ञेधर्मनित्येदमेरते ॥ सर्वप्रा
णिहितःप्रश्नःश्रूयतांबुद्धिवर्धनः ४ सत्यधर्मरताःसंतःसर्वलिंगविवर्जिताः ॥ धर्मलब्धार्थभोक्तारस्तेनराःस्वर्गगामिनः ५ नाधर्मेणनधर्मेणबध्यंतेछिन्नसंशयाः ॥
प्रलयोत्पत्तितत्त्वज्ञाःसर्वज्ञाःसर्वदर्शिनः ६ वीतरागाविमुच्यंतेपुरुषाःकर्मबंधनैः ॥ कर्मणामनसावाचायेनहिंसंतिकिंचन ७ येनसज्जंतिकर्स्मिश्चित्तेनबध्यंतिक
र्मभिः ॥ प्राणातिपाताद्विरताःशीलवंतोदयान्विताः ८ तुल्यद्वेष्यप्रियादांतामुच्यंतेकर्मबंधनैः ॥ सर्वभूतदयावंतोविश्वास्याःसर्वजंतुषु ९ त्यक्तहिंसासमाचारा
स्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ परस्वेनिर्ममानित्यंपरदारविवर्जकाः १० धर्मलब्धान्नभोक्तारस्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ मातृवत्स्वसृवच्चैवनित्यंदुहितृवच्चये ११ परदारे
षुवर्तंतेतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ स्तैन्यान्निवृत्ताःसततंसंतुष्टाःस्वधनेनच १२ स्वभाग्यान्युपजीवंतितेनराःस्वर्गगामिनः ॥ स्वदारनिरतायेचऋतुकालाभिगामिनः
१३ अग्राम्यसुखभोगाश्चतेनराःस्वर्गगामिनः ॥ परदारेषुयेनित्यंचरित्रावृतलोचनाः १४ यतेंद्रियाःशीलपरास्तेनराःस्वर्गगामिनः ॥ एषदेवकृतोमार्गःसेवित
व्यःसदानरैः १५ अकषायकृतश्चैवमार्गःसेव्यःसदाबुधैः ॥ दानधर्मतपोयुक्तःशीलशौचदयात्मकः १६ वृत्त्यर्थंधर्महेतोर्वासेवितव्यःसदानरैः ॥ स्वर्गवासमभी
प्सद्भिर्नसेव्यस्त्वतउत्तरः १७ ॥ उमोवाच ॥ वाचातुबध्यतेयेनमुच्यतेऽप्यथवापुनः ॥ तानिकर्माणिमेदेववदभूतपतेऽनघ १८ ॥ महेश्वरउवाच ॥ आत्महेतोः
परार्थेवानर्महास्याश्रयात्तथा ॥ येमृषानवदंतीहतेनराःस्वर्गगामिनः १९ वृत्त्यर्थंधर्महेतोर्वाकामकारात्तथैवच ॥ अनृतंयेनभाषंतेतेनराःस्वर्गगामिनः २० श्लक्ष्णां
वाणींनिराबाधांमधुरांपापवर्जिताम् ॥ स्वागतेनाभिभाषंतेतेनराःस्वर्गगामिनः २१ परुषंयेनभाषंतेकटुकंनिष्ठुरंतथा ॥ अपैशुन्यरताःसंतस्तेनराःस्वर्गगामिनः
२२ पिशुनांनप्रभाषंतेमित्रभेदकरींगिरम् ॥ ऋतंमैत्रंतुभाषंतेतेनराःस्वर्गगामिनः २३ येवर्जयंतिपरुषंपरद्रोहंचमानवाः ॥ सर्वभूतसमादांतास्तेनराःस्व
र्गगामिनः २४ शठप्रलापाद्विरताविरुद्धपरिवर्जकाः ॥ सौम्यप्रलापिनोनित्यंतेनराःस्वर्गगामिनः २५ नकोपाद्व्याहरंतेयेवाचंहृदयदारणीम् ॥ सांत्वं
वदंतिक्रुद्धाऽपितेनराःस्वर्गगामिनः २६ एषवाणीकृतोदेविधर्मःसेव्यःसदानरैः ॥ शुभःसत्यगुणोनित्यंवर्जनीयोमृषाबुधैः २७ ॥ उमोवाच ॥ मनसाब
ध्यतेयेनकर्मणापुरुषःसदा ॥ तन्मेब्रूहिमहाभागदेवदेवपिनाकधृत् २८

षायकृतःरागद्वेषाद्यभावार्थंनिर्मितः १६ । १७ । १८ नर्मकौटिल्यंविनास्त्रगादौसर्पभ्रमोत्पादनं । हास्यंतादृशमेवमाप्रादिषुदोषारोपपूर्वकंगालनं १९ । २० । २१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८

२९ । ३० नहिंसंत्यादानेनतत्स्वामिनंनपीडयंति ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ ।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८

॥ महेश्वरउवाच ॥ मानसेनेहधर्मेणसंयुक्ताःपुरुषाःसदा ॥ स्वर्गंगच्छंतिकल्याणितन्मेकीर्तयतःशृणु २९ दुष्प्रणीतेनमनसादुष्प्रणीततराकृतिः ॥ मनोबध्यति
येनेहशृणुवाक्यंशुभानने ३० अरण्येविजनेन्यस्तंपरस्वंदृश्यतेयदा ॥ मनसाऽपिनहिंसंतितेनराःस्वर्गगामिनः ३१ ग्रामेगृहेवायेद्रव्यंपारक्यंविजनेस्थितम् ॥
नाभिनंदंतिवैनित्यंतेनराःस्वर्गगामिनः ३२ तथैवपरदारान्येकामवृत्तान्रहोगतान् ॥ मनसाऽपिनहिंसंतितेनराःस्वर्गगामिनः ३३ शत्रुंमित्रंचयेनित्यंतु
ल्येनमनसानराः ॥ भजंतिमैत्राःसंगम्यतेनराःस्वर्गगामिनः ३४ श्रुतवंतोदयावंतःशुचयःसत्यसंगराः ॥ स्वैरर्थःपरिसंतुष्टास्तेनराःस्वर्गगामिनः ३५
अवैरायेत्वनायासामैत्रीचित्तरताःसदा ॥ सर्वभूतदयावंतस्तेनराःस्वर्गगामिनः ३६ श्रद्धावंतोदयावंतश्चोक्षाश्चोक्षजनप्रियाः ॥ धर्माधर्मविदोनित्यंतेनराः
स्वर्गगामिनः ३७ शुभानामशुभानांचकर्मणांफलसंचये ॥ विपाकज्ञाश्चयेदेवितेनराःस्वर्गगामिनः ३८ न्यायोपेतागुणोपेतादेवद्विजपराःसदा ॥ समुत्थान
मनुप्राप्तास्तेनराःस्वर्गगामिनः ३९ शुभैःकर्मफलैर्देविमयैतेपरिकीर्तिताः ॥ स्वर्गमार्गपराभूयःकिंत्वंश्रोतुमिहेच्छसि ४० ॥ उमोवाच ॥ महान्मेसंशयःकश्चिन्म
र्त्यान्प्रतिमहेश्वर ॥ तस्मात्त्वंनैपुणेनाद्यममव्याख्यातुमर्हसि ४१ केनायुर्लभतेदीर्घंकर्मणापुरुषःप्रभो ॥ तपसावाऽपिदेवेशकेनायुर्लभतेमहत् ४२ क्षीणायुःकेन
भवतिकर्मणाभुविमानवः ॥ विपाकंकर्मणांदेववक्तुमर्हस्यनिंदित ४३ अपरेचमहाभाग्यामंदभाग्यास्तथाऽपरे ॥ अकुलीनास्तथाचान्येकुलीनाश्चतथाऽपरे ४४
दुर्दर्शाःकेचिदाभांतिनराःकाष्ठमयाइव ॥ प्रियदर्शास्तथाचान्येदर्शनादेवमानवाः ४५ दुष्प्रज्ञाःकेचिदाभांतिकेचिदाभांतिपंडिताः ॥ महाप्राज्ञास्तथैवाऽन्येज्ञा
नविज्ञानभाविनः ४६ अल्पाबाधास्तथाकेचिन्महाबाधास्तथाऽपरे ॥ दृश्यंतेपुरुषादेवतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ४७ ॥ महेश्वरउवाच ॥ हंततेऽहंप्रवक्ष्यामिदेवि
कर्मफलोदयम् ॥ मर्त्यलोकेनरःसर्वोयेनस्वफलमश्नुते ४८ प्राणातिपातेयोरौद्रोदंडहस्तोद्यतःसदा ॥ नित्यमुद्यतशस्त्रश्चहंतिभूतगणान्नरः ४९ निर्दयःसर्वभूता
नांनित्यमुद्वेगकारकः ॥ अपिकीटपिपीलानामशरण्यःसुनिर्घृणः ५० एवंभूतोनरोदेविनिरयंप्रतिपद्यते ॥ विपरीतस्तुधर्मात्मारूपवानभिजायते ५१ पापेनक
र्मणादेविबध्योहिंसारतिर्नरः ॥ अप्रियःसर्वभूतानांहीनायुरुपजायते ५२ निरयंयातिहिंसाऽऽत्मायातिस्वर्गमहिंसकः ॥ यातनांनिरयेरौद्रांसकृच्छ्रांलभतेनरः
५३ यःकश्चिन्निरयात्तस्मात्समुत्तरतिकर्हिचित् ॥ मानुष्यंलभतेचापिहीनायुस्तत्रजायते ५४ पापेनकर्मणादेविबद्धोहिंसारतिर्नरः ॥ अप्रियःसर्वभूतानांही
नायुरुपजायते ५५ यस्तुशुक्लाभिजातीयःप्राणिघातविवर्जकः ॥ निक्षिप्तशस्त्रोनिर्दंडोनहिंसतिकदाचन ५६ नघातयतिनोहंतिघ्नंतंनैवानुमोदते ॥ सर्वभू ॥१४५॥
तेषुसस्नेहोयथाऽऽत्मनितथाऽपरे ५७ ईदृशःपुरुषोत्कर्षोदेविदेवत्वमश्नुते ॥ उपपन्नान्सुखान्भोगानुपाश्नातिमुदायुतः ५८

अथचेन्मानुषेलोकेकदाचिदुपपद्यते ॥ तत्रदीर्घायुरुत्पन्नःसनरःसुखमेधते ५९ एषदीर्घायुषांमार्गःसुवृत्तानांसुकर्मिणाम् ॥ प्राणिहिंसाविमोक्षेणब्रह्मणासमु
दीरितः ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशास०दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ उमोवाच ॥
किंशीलःकिंसमाचारःपुरुषःकैश्चकर्मभिः ॥ स्वर्गंसमभिपद्येतसंप्रदानेनकेनवा १ ॥ महेश्वरउवाच ॥ दाताब्राह्मणसत्कर्तादीनार्तकृपणादिषु ॥ भक्ष्यभोज्या
न्नपानानांवाससांचप्रदायकः २ प्रतिश्रयान्सभाःकूपान्प्रपाःपुष्करिणीस्तथा ॥ नैत्यकानिचसर्वाणिकिमिच्छकमतीवच ३ आसनंशयनंयानंगृहंरत्नंधनंतथा ॥
सस्यजातानिसर्वाणिगाःक्षेत्राण्यथयोषितः ४ सुप्रतीतमनानित्यंयःप्रयच्छतिमानवः ॥ एवंभूतोनरोदेविदेवलोकेऽभिजायते ५ तत्रोष्यसुचिरंकालंभुक्त्वाभो
गाननुत्तमान् ॥ सहाप्सरोभिर्मुदितोरमतेनंदनादिषु ६ तस्मात्स्वर्गाच्च्युतोलोकान्मानुषेषुप्रजायते ॥ महाभोगकुलेदेविधनधान्यसमन्वितः ७ तत्रकामगुणैः
सर्वैःसमुपेतोमुदायुतः ॥ महाभोगोमहाकोशोधनीभवतिमानवः ८ एतेदेविमहाभागाःप्राणिनोदानशीलिनः ॥ ब्रह्मणावैपुराप्रोक्ताःसर्वस्यप्रियदर्शनाः ९ अप
रेमानवादेविप्रदानकृपणाद्विजैः ॥ याचितानप्रयच्छंतिविद्यमानेऽप्यबुद्धयः १० दीनांधकृपणान्दृष्ट्वाभिक्षुकानतिथीनपि ॥ याच्यमानानिवर्तंतेजिह्वालोभ
समन्विताः ११ नधनानिनवासांसिनभोगान्नचकांचनम् ॥ नगावोनान्नविकृतिंप्रयच्छंतिकदाचन १२ अप्रवृत्ताश्चयेलुब्धानास्तिकादानवर्जिताः ॥ एवं
भूतानरादेविनिरयंयांत्यबुद्धयः १३ तेवैमनुष्यतांयांतियदाकालस्यपर्ययात् ॥ धनरिक्तेकुलेजन्मलभंतेस्वल्पबुद्धयः १४ क्षुत्पिपासापरीताश्चसर्वलोकबहि
ष्कृताः ॥ निराशाःसर्वभोगेभ्योजीवंत्यधर्मजीविकाम् १५ अल्पभोगकुलेजाताअल्पभोगरतानराः ॥ अनेनकर्मणादेविभवंत्यधनिनोनराः १६ अपरेस्तंभिनो
नित्यंमानिनःपापतोरताः ॥ आसनार्हस्ययेपीठंनप्रयच्छंत्यचेतसः १७ मार्गार्हस्यचयेमार्गंनयच्छंत्यल्पबुद्धयः ॥ पाद्यार्हस्यचयेपाद्यंनददत्यल्पबुद्धयः १८
अर्घार्हान्नचसत्कारैरर्चयंतियथाविधि ॥ अर्घ्यमाचमनीयंवानयच्छंत्यल्पबुद्धयः १९ गुरुंचाभिगतंप्रेम्णागुरुवन्नबुभूषते ॥ अभिमानप्रवृत्तेनलोभेनसमव
स्थिताः २० संमान्यांश्चावमन्यंतेवृद्धान्परिभवंतिच ॥ एवंविधानरादेविसर्वेनिरयगामिनः २१ तेवैयदिनरास्तस्मान्निरयादुत्तरंतिवै ॥ वर्षपूगैस्ततोजन्म
लभंतेकुत्सितेकुले २२ श्वपाकपुल्कसादीनांकुत्सितानामचेतसाम् ॥ कुलेषुतेषुजायंतेगुरुवृद्धापचायिनः २३ नस्तंभीनचमानीयोदेवताद्विजपूजकः ॥ लो
४९ कपूज्योनमस्कर्ताप्रश्रितोमधुरंवचः २४ सर्ववर्णप्रियकरःसर्वभूतहितःसदा ॥ अद्वेषीसुमुखःश्लक्ष्णःस्निग्धवाणीप्रदःसदा २५

२६ गुरुवत्पितृवत् २७ । २८ । २९ । ३० उदात्तं प्रशस्तं ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ऊहःसिद्धांतः

स्वागतेनैवसर्वेषांभूतानामविहिंसकः ॥ यथार्हसत्क्रियापूर्वमर्चयन्नवतिष्ठति २६ मार्गार्हायददन्मार्गंगुरुंगुरुवदर्चयन् ॥ अतिथिप्रग्रहरतस्तथाऽभ्यागतपू
जकः २७ एवंभूतोनरोदेविस्वर्गतिंप्रतिपद्यते ॥ ततोमानुषतांप्राप्यविशिष्टकुलजोभवेत् २८ तत्रासौविपुलैर्भोगैःसर्वरत्नसमायुतः ॥ यथार्हदाताचार्हेषुधर्म
चर्यापरोभवेत् २९ संमतःसर्वभूतानांसर्वलोकनमस्कृतः ॥ स्वकर्मफलमाप्नोतिस्वयमेवनरःसदा ३० उदात्तकुलजातीयउदात्ताभिजनःसदा ॥ एषधर्मोमया
प्रोक्तोविधात्रास्वयमीरितः ३१ यस्तुरौद्रसमाचारःसर्वसत्वभयंकरः ॥ हस्ताभ्यांयदिवापद्भ्यांरज्ज्वादंडेनवापुनः ३२ लोष्टैःस्तंभैरायुधैर्वाजंतून्बाधातिशो
भने ॥ हिंसार्थंनिकृतिप्रज्ञःप्रोद्वेजयतिचैवह ३३ उपक्रामतिजंतूंश्चउद्वेगजननःसदा ॥ एवंशीलसमाचारोनिरयंप्रतिपद्यते ३४ सचेन्मनुष्यतांगच्छेद्यदिका
लस्यपर्ययात् ॥ बह्वाबाधपरिक्लिष्टेजायतेसोऽधमेकुले ३५ लोकद्वेष्योऽधमःपुंसां स्वयंकर्मफलैःकृतैः ॥ एषदेविमनुष्येषुबोद्धव्योज्ञातिबंधुषु ३६ अपरःसर्व
भूतानिदयावाननुपश्यति ॥ मैत्रदृष्टिःपितृसमोनिर्वैरोनियतेंद्रियः ३७ नोद्वेजयतिभूतानिनविघातयतेतथा ॥ हस्तपादैःसुनियतैर्विश्वास्यःसर्वजंतुषु ३८
नरज्ज्वानचदंडेननलोष्टैर्नायुधेनच ॥ उद्वेजयतिभूतानिश्लक्ष्णकर्मादयापरः ३९ एवंशीलसमाचारःस्वर्गेसमुपजायते ॥ तत्रासौभवनेदिव्येमुदावसतिदेववत्
४० सचेत्कर्मक्षयान्मर्त्योमनुष्येषूपजायते ॥ अल्पाबाधोनिरातंकःसजातःसुखमेधते ४१ सुखभागीनिरायासोनिरुद्वेगःसदानरः ॥ एषदेविसतांमार्गोबाधा
यत्रनविद्यते ४२ ॥ उमोवाच ॥ इमेमनुष्यादृश्यंतेऊहापोहविशारदाः ॥ ज्ञानविज्ञानसंपन्नाःप्रज्ञावंतोऽर्थकोविदाः ४३ दुष्प्रज्ञाश्चापरेदेवज्ञानविज्ञानव
र्जिताः ॥ केनकर्मविशेषेणप्रज्ञावान्पुरुषोभवेत् ४४ अल्पप्रज्ञोविरूपाक्षकथंभवतिमानवः ॥ एतन्मेसंशयंछिंधिसर्वधर्मविदांवर ४५ जात्यंधाश्चापरेदेवरो
गार्ताश्चापरेतथा ॥ नराःक्लीबाश्चदृश्यंतेकारणंब्रूहितत्रवै ४६ ॥ महेश्वरउवाच ॥ ब्राह्मणान्वेदविदुषःसिद्धान्धर्मविदस्तथा ॥ परिपृच्छंत्यहरहःकुशलाःकुश
लंतथा ४७ वर्जयंतोऽशुभंकर्मसेवमानाःशुभंतथा ॥ लभंतेस्वर्गतिंनित्यमिहलोकेतथासुखम् ४८ सचेन्मानुषतांयातिमेधावीतत्रजायते ॥ श्रुतंप्रज्ञानुगंय
स्यकल्याणमुपजायते ४९ परदारेषुयेचापिचक्षुर्दुष्टंप्रयुंजते ॥ तेनदुष्टस्वभावेनजात्यंधास्तेभवंतिह ५० मनसातुप्रदुष्टेननग्नांपश्यंतियेस्त्रियम् ॥ रोगार्ता
स्तेभवंतीहनरादुष्कृतकर्मिणः ५१ येतुमूढादुराचारावियोनौमैथुनेरताः ॥ पुरुषेषुसुदुष्प्रज्ञाःक्लीबत्वमुपयांतिते ५२ पशूंश्चयेघातयंतियेचैवगुरुतल्पगाः ॥
प्रकीर्णमैथुनायेचक्लीबाजायंतितेनराः ५३ ॥ उमोवाच ॥ सावद्यंकिंतुवैकर्मनिरवद्यंतथैवच ॥ श्रेयःकुर्वन्नवाप्नोतिमानवोदेवसत्तम ५४ ॥१४६॥

अपोहःपूर्वपक्षः ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४

५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

॥ महेश्वरउवाच ॥ श्रेयांसंमार्गमन्विच्छन्सदायःपृच्छतिद्विजान् ॥ धर्मान्वेषीगुणाकांक्षीसस्वर्गंसमुपाश्नुते ५५ यदिमानुषतांदेविकदाचित्सनिगच्छति ॥
मेधावीधारणायुक्तःप्रायस्तत्राभिजायते ५६ एषदेविसतांधर्मोमंतव्योभूतिकारकः ॥ नृणांहितार्थायमयातववैसमुदाहृतः ५७ ॥ उमोवाच ॥ अपरेस्वल्पवि
ज्ञानाधर्मविद्वेषिणोनराः ॥ ब्राह्मणान्वेदविदुषोनेच्छंतिपरिसर्पितुम् ५८ व्रतवंतोनराःकेचिच्छ्रद्धाधर्मपरायणाः ॥ अव्रताभ्रष्टनियमास्तथाऽन्येराक्षसोपमाः
५९ यज्वानश्चतथैवान्येनिर्होमाश्चतथाऽपरे ॥ केनकर्मविपाकेनभवंतीहवदस्वमे ६० ॥ महेश्वरउवाच ॥ आगमालोकधर्माणांमर्यादाःसर्वनिर्मिताः ॥ प्रामाण्ये
नानुवर्ततेदृश्यंतेचदृढव्रताः ६१ अधर्मंधर्ममित्याहुर्येचमोहवशंगताः ॥ अव्रतानष्टमर्यादास्तेप्रोक्ताब्रह्मराक्षसाः ६२ तेचेत्कालकृतोद्योगात्संभवंतीहमानुषाः ॥
निर्होमानिर्वषट्कारास्तेभवंतिनराधमाः ६३ एषदेविमयासर्वःसंशयच्छेदनायते ॥ कुशलाकुशलोनृणांव्याख्यातोधर्मसागरः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु
शासनपर्वणि आनुशास० दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ नारदउवाच ॥ एवमुक्त्वामहादेवःश्रोतुकामःस्वयंप्रभुः ॥
अनुकूलांप्रियांभार्यांपार्श्वस्थांसमभाषत १ ॥ महेश्वरउवाच ॥ परावरज्ञेधर्मज्ञेतपोवननिवासिनि ॥ साध्विसुभ्रुसुकेशांतेहिमवत्पर्वतात्मजे २ दक्षेशमदमोपेते
निर्ममेधर्मचारिणि ॥ पृच्छामित्वांवरारोहेपृष्टावदममेप्सितम् ३ सावित्रीब्रह्मणःसाध्वीकौशिकस्यशचीसती ॥ मार्कंडेयस्यधूमोर्णाऋद्धिर्वैश्रवणस्यच ४ वरुण
स्यतथागौरीसूर्यस्यचसुवर्चला ॥ रोहिणीशशिनःसाध्वीस्वाहाचैवविभावसोः ५ आदितिःकश्यपस्याथसर्वास्ताःपतिदेवताः ॥ पृष्टाश्चोपासिताश्चैवतास्त्वयादे
विनित्यशः ६ तेनत्वांपरिपृच्छामिधर्मज्ञेधर्मवादिनि ॥ स्त्रीधर्मंश्रोतुमिच्छामित्वयोदाहृतमादितः ७ सधर्मचारिणीमेत्वंसमशीलासमव्रता ॥ समानसारवीर्याच
तपस्तीव्रंकृतंचते ८ त्वयाह्युक्तोविशेषेणगुणवान्सभविष्यति ॥ लोकेचैवत्वयादेविप्रमाणत्वमुपैष्यति ९ स्त्रियश्चैवविशेषेणस्त्रीजनस्यगतिःपरा ॥ गौर्यांगच्छति
सुश्रोणिलोकेष्वेषागतिःसदा १० ममचार्धंशरीरस्यतवचार्धेननिर्मितम् ॥ सुरकार्यकरीचत्वंलोकसंतानकारिणी ११ तवसर्वःसुविदितःस्त्रीधर्मःशाश्वतःशुभे ॥
तस्मादशेषतोब्रूहिस्त्रीधर्मंविस्तरेणमे १२ ॥ उमोवाच ॥ भगवन्सर्वभूतेशभूतभव्यभवोत्तम ॥ त्वत्प्रभावादियंदेववाक्चैवप्रतिभातिमे १३ इमास्तुनद्योदेवेशसर्व
तीर्थोदकैर्युताः ॥ उपस्पर्शनहेतोस्त्वामुपयांतिसमीपतः १४ एताभिःसहसंमंत्र्यप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ प्रभवन्योऽनहंवादीसवैपुरुषउच्यते १५ स्त्रीचभूतेशस
ततंस्त्रियमेवानुधावति ॥ मयासंमानिताश्चैवभविष्यंतिसरिद्वराः १६ एषासरस्वतीपुण्यानदीनामुत्तमानदी ॥ प्रथमासर्वसरितांनदीसागरगामिनी १७

एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ गुणवान्सस्त्रीधर्मः ९ गौर्यांभूमौगच्छत्यमादिपरंपरयाचलति १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

विपाशाचवितस्ताचचंद्रभागाइरावती ॥ शतद्रूर्देविकासिंधुःकौशिकीगौतमीतथा १८ तथादेवनदीचेयंसर्वतीर्थाभिसंभृता ॥ गगनाद्गांगतादेवीगंगासर्वसरि
द्वरा १९ इत्युक्त्वादेवदेवस्यपत्नीधर्मभृतांवरा ॥ स्मितपूर्वमथाभाष्यसर्वास्ताःसरितस्तथा २० अपृच्छद्देवमहिषीस्त्रीधर्मंधर्मवत्सला ॥ स्त्रीधर्मकुशलास्तावै
गंगाद्याःसरितांवराः २१ ॥ उमोवाच ॥ ॥ अयंभगवताप्रोक्तःप्रश्नःस्त्रीधर्मसंश्रितः ॥ तंतुसंमंत्र्ययुष्माभिर्वक्तुमिच्छामिशंकरम् २२ नचैकसाध्यंपश्यामि
विज्ञानंभुविकस्यचित् ॥ दिविवासागरगमास्तेनवोमानयाम्यहम् २३ एवंसर्वाःसरिच्छ्रेष्ठाःपृष्टाःपुण्यतमाःशिवाः ॥ ततोदेवनदीगंगानियुक्ताप्रतिपूज्यच २४
बह्वीभिर्बुद्धिभिःस्फीतास्त्रीधर्मज्ञाशुचिस्मिता ॥ शैलराजसुतांदेवींपुण्यापापभयापहा २५ बुद्ध्याविनयसंपन्नासर्वधर्मविशारदा ॥ सस्मितंबहुबुद्ध्याढ्यागंगाव
चनमब्रवीत् २६ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽस्मिदेविधर्मपरायणे ॥ यात्वंसर्वजगन्मान्यानदींमानयसेऽनघे २७ प्रभवन्पृच्छतेयोहिसंमा
नयतिवापुनः ॥ नूनंजनमदुष्टात्मापंडिताख्यांसगच्छति २८ ज्ञानविज्ञानसंपन्नानूहापोहविशारदान् ॥ प्रवक्तॄन्पृच्छतेयोऽन्यान्सवैनापदमृच्छति २९ अन्य
थाबहुबुद्ध्याढ्योवाक्यंवदतिसंसदि ॥ अन्यथैवह्यहंवादीदुर्बलंवदतेवचः ३० दिव्यज्ञानेदिविश्रेष्ठेदिव्यपुण्यैःसहोत्थिते ॥ त्वमेवार्हसिनोदेविस्त्रीधर्माननुभाषितुम्
३१ ततःसाराधितादेवीगंगयाबहुभिर्गुणैः ॥ प्राहसर्वमशेषेणस्त्रीधर्मंसुरसुंदरी ३२ ॥उमोवाच॥ स्त्रीधर्मोमांप्रतियथाप्रतिभातियथाविधि ॥ तमहंकीर्तयिष्यामि
तथैवप्रश्रिताभव ३३ स्त्रीधर्मःपूर्वएवायंविवाहेबंधुभिःकृतः ॥ सहधर्मचरीभर्तुर्भवत्यग्निसमीपतः ३४ सुस्वभावासुवचनासुवृत्तासुखदर्शना ॥ अनन्यचित्तासु
मुखीभर्तुःसाधर्मचारिणी ३५ साभवेद्धर्मपरमासाभवेद्धर्मभागिनी ॥ देववत्सततंसाध्वीयाभर्तारंप्रपश्यति ३६ शुश्रूषांपरिचारंचदेववद्याकरोतिच ॥ नान्यभावाह्य
विमनाःसुव्रतासुखदर्शना ३७ पुत्रवक्त्रमिवाभीक्ष्णंभर्तुर्वदनमीक्षते ॥ यासाध्वीनियताहारासाभवेद्धर्मचारिणी ३८ श्रुत्वादंपतिधर्मंवैसहधर्मकृतंशुभम् ॥ याभवेद्धर्म
परमानारीभर्तृसमव्रता ३९ देववत्सततंसाध्वीभर्तारमनुपश्यति ॥ दंपत्योरेषवैधर्मःसहधर्मकृतःशुभः ४० शुश्रूषांपरिचारंचदेवतुल्यंप्रकुर्वती॥वश्याभावेनसुमनाः
सुव्रतासुखदर्शना ॥ अनन्यचित्तासुमुखीभर्तुःसाधर्मचारिणी ४१ परुषाण्यपिचोक्तायादृष्टादुष्टेनचक्षुषा ॥ सुप्रसन्नमुखीभर्तुर्यानारीसापतिव्रता ४२नचंद्रसूर्यौनत
रुंपुंनाम्नायानिरीक्षते ॥ भर्तृवर्जंवरारोहासाभवेद्धर्मचारिणी ४३ दरिद्रंव्याधितंदीनमध्वनापरिकर्शितम् ॥ पतिंपुत्रमिवोपास्तेसानारीधर्मभागिनी ४४ यानारीप्रय
तादक्षायानारीपुत्रिणीभवेत् ॥ पतिप्रियापतिप्राणासानारीधर्मभागिनी ४५ शुश्रूषांपरिचर्यांचकरोत्यविमनाःसदा ॥ सुप्रतीताविनीताचसानारीधर्मभागिनी ४६

४० वश्याभावेनमंत्रादिनावशीकरणंविना ४१ । ४२ चंद्रसूर्यौतरुमपियापुरुषनामत्वान्ननिरीक्षतेकिंपुनर्नरंपशुंचेतिभावः ४३ । ४४ । ४५ । ४६

४७ सुसंमृष्टक्षयादाशोधितगृहा ४८।४९।५०।५१।५२ लघुसत्त्वयाशीघ्रमर्यादावबोधिन्याबुद्ध्या ५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१ ॥ इति अनु० नी०भारतभा० षट्चत्वारिंशदधिकशततमो

नकामेषुनभोगेषुनैश्वर्येनसुखेतथा ॥ स्पृहायस्यायथापत्यौसानारीधर्मभागिनी ४७ कल्योत्थानरतिर्नित्यंगृहशुश्रूषणेरता ॥ सुसंमृष्टक्षयाचैवगोशकृत्कृतले
पना ४८ अग्निकार्यपरानित्यंसदापुष्पबलिप्रदा ॥ देवतातिथिभृत्यानांनिर्वाप्यपतिनासह ४९ शेषान्नमुपभुंजानायथान्यायंयथाविधि ॥ तुष्टपुष्टजनानित्यंना
रीधर्मेणयुज्यते ५० श्वश्रूश्वशुरयोःपादौजोषयंतीगुणान्विता ॥ मातापितृपरानित्यंयानारीसातपोधना ५१ ब्राह्मणान्दुर्बलानाथान्दीनांधकृपणांस्तथा ॥
बिभर्त्यन्नेनयानारीसापतिव्रतभागिनी ५२ व्रतंचरतियानित्यंदुश्चरंलघुसत्वया ॥ पतिचित्तापतिहितासापतिव्रतभागिनी ५३ पुण्यमेतत्तपश्चैतत्स्वर्गश्चैषसना
तनः ॥ यानारीभर्तृपरमाभवेद्भर्तृव्रतासती ५४ पतिर्हिदेवोनारीणांपतिर्बंधुःपतिर्गतिः ॥ पत्यासमागतिर्नास्तिदैवतंवायथापतिः ५५ पतिप्रसादःस्वर्गोवा
तुल्योनार्यानवाभवेत् ॥ अहंस्वर्गंनहीच्छेयंत्वय्यप्रीतेमहेश्वरे ५६ यद्यकार्यमधर्मंवायदिवाप्राणनाशकम् ॥ पतिर्ब्रूयाद्दरिद्रोवाव्याधितोवाकथंचन ५७ आप
न्नोरिपुसंस्थोवाब्रह्मशापार्दितोपिवा ॥ आपद्धर्माननुप्रेक्ष्यतत्कार्यमविशंकया ५८ एषदेवमयाप्रोक्तःस्त्रीधर्मोवचनात्तव ॥ यात्वेवंभाविनीनारीसापतिव्रतभा
गिनी ५९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतुदेवेशःप्रतिपूज्यगिरेःसुताम् ॥ लोकान्विसर्जयामाससर्वैरनुचरैर्वृतान् ६० ततोययुर्भूतगणाःसरितश्च
यथागतम् ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवप्रणम्यशिरसाभवम् ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेउमामहेश्वरसंवादेस्त्रीधर्म
कथनेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ॥ पिनाकिन्भगनेत्रघ्नसर्वलोकनमस्कृत ॥ माहात्म्यंवासुदेवस्यश्रोतुमिच्छामि
शंकर १ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥ ॥ पितामहादपिवरःशाश्वतःपुरुषोहरिः ॥ कृष्णोजांबूनदाभासोव्यभ्रेसूर्यइवोदितः २ दशबाहुर्महातेजादेवतारिनिषूदनः ॥
श्रीवत्सांकोहृषीकेशःसर्वदैवतपूजितः ३ ब्रह्मातस्योदरभवस्तस्याहंचशिरोभवः ॥ शिरोरुहेभ्योज्योतींषिरोमभ्यश्चसुराऽसुराः ४ ऋषयोदेहसंभूतास्तस्यलो
काश्चशाश्वताः ॥ पितामहगृहंसाक्षात्सर्वदेवगृहंचसः ५ सोऽस्याःपृथिव्याःकृत्स्नायाःस्रष्टात्रिभुवनेश्वरः ॥ संहर्ताचैवभूतानांस्थावरस्यचरस्यच ६ सहिदेववरः
साक्षाद्देवनाथःपरंतपः ॥ सर्वज्ञःसर्वसंश्लिष्टःसर्वगःसर्वतोमुखः ७ परमात्माहृषीकेशःसर्वव्यापीमहेश्वरः ॥ नतस्मात्परमंभूतंत्रिषुलोकेषुकिंचन ८ सनातनोवैमधुहा
गोविंदइतिविश्रुतः ॥ ससर्वान्पार्थिवान्संख्येघातयिष्यतिमानदः ९ सुरकार्यार्थमुत्पन्नोमानुषंवपुरास्थितः ॥ नहिदेवगणाःशक्तास्त्रिविक्रमविनाकृताः १० भुवनेदेव
कार्याणिकर्तुंनायकवर्जिताः ॥ नायकःसर्वभूतानांसर्वदेवनमस्कृतः ११ एतस्यदेवनाथस्यदेवकार्यपरस्यच ॥ ब्रह्मभूतस्यसततंब्रह्मर्षिशरणस्यच १२

ऽध्यायः॥१४६॥पिनाकिन्निति अस्मिन्नध्यायेयोहिमांद्रष्टुमिच्छेतेतिश्लोकद्वयेनब्रह्मविष्णुरुद्राणामैकात्म्यंदर्शितं यत्प्रागुपदर्शितंतदेवात्रोपसंहृतमितिबोध्यं ।१।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १७ । १९ । २० । २१ । २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८ । २९। ३०। ३१। ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३

ब्रह्मावसतिगर्भस्थःशरीरेसुखसंस्थितः ॥ शर्वःसुखंसंश्रितश्चशरीरेसुखसंस्थितः १३ सर्वाःसुखंसंश्रिताश्चशरीरेतस्यदेवताः ॥ सदेवःपुंडरीकाक्षःश्रीगर्भःश्री
सहोषितः १४ शार्ङ्गचक्रायुधःखड्गीसर्वनागरिपुध्वजः ॥ उत्तमेनसशीलेनदमेनचशमेनच १५ पराक्रमेणवीर्येणवपुषादर्शनेनच ॥ आरोहेणप्रमाणेनधैर्येणार्ज
वसंपदा १६ आनृशंस्येनरूपेणबलेनचसमन्वितः ॥ अस्त्रैःसमुदितःसर्वैर्दिव्यैरद्भुतदर्शनैः १७ योगमायःसहस्राक्षोनिरपायोमहामनाः ॥ वीरोमित्रजनश्ला
घीज्ञातिबंधुजनप्रियः १८ क्षमावांश्चानहंवादीब्रह्मण्योब्रह्मनायकः ॥ भयहर्ताभयार्तानांमित्राणांनंदिवर्धनः १९ शरण्यःसर्वभूतानांदीनानांपालनेरतः ॥ श्रु
तवानर्थसंपन्नःसर्वभूतनमस्कृतः २० समाश्रितानांवरदःशत्रूणामपिधर्मवित् ॥ नीतिज्ञोनीतिसंपन्नोब्रह्मवादीजितेंद्रियः २१ भवार्थमिहदेवानांबुद्धचापरमयायु
तः ॥ प्राजापत्येशुभेमार्गेमानवेधर्मसंस्कृते २२ समुत्पत्स्यतिगोविंदोमनोर्वंशेमहात्मनः ॥ अंगोनाममनोःपुत्रोअंतर्धामाततःपरः २३ अंतर्धाम्नोहविर्धामाप्र
जापतिरनिंदितः ॥ प्राचीनबर्हिर्भविताहविर्धाम्नःसुतोमहान् २४ तस्यप्रचेतःप्रमुखाभविष्यंतिदशात्मजाः ॥ प्राचेतसस्तथादक्षोभवितेहप्रजापतिः २५ दा
क्षायण्यास्तथाऽऽदित्योमनुरादित्यतस्तथा ॥ मनोश्चवंशजइलासुद्युम्नश्चभविष्यति २६ बुधात्पुरूरवाश्चापितस्मादायुर्भविष्यति ॥ नहुषोभवितातस्माद्यया
तिस्तस्यचात्मजः २७ यदुस्तस्मान्महासत्वःक्रोष्टातस्माद्भविष्यति ॥ क्रोष्टुश्चैवमहापुत्रोवृजिनीवान्भविष्यति २८ वृजिनीवतश्चभविताउषंगुरपराजितः ॥
उषंगोर्भवितापुत्रःशूराश्चित्ररथस्तथा २९ तस्यत्ववरजःपुत्रःशूरोनामभविष्यति ॥ तेषांविख्यातवीर्याणांचरित्रगुणशालिनाम् ३० यज्वानांसुविशुद्धानांवंशे
ब्राह्मणसंमते ॥ सशूरःक्षत्रियश्रेष्ठोमहावीर्योमहायशाः ॥ स्ववंशविस्तरकरंजनयिष्यतिमानदः ३१ वसुदेवइतिख्यातंपुत्रमानकदुंदुभिम् ॥ तस्यपुत्रश्चतुर्बा
हुर्वासुदेवोभविष्यति ३२ दाताब्राह्मणसत्कर्ताब्रह्मभूतोद्विजप्रियः ॥ राज्ञोमागधसंरुद्धान्मोक्षयिष्यतियादवः ३३ जरासंधंतुराजानंनिर्जित्यगिरिगह्वरे ॥ सर्व
पार्थिवरत्नाढ्योभविष्यतिसवीर्यवान् ३४ पृथिव्यामप्रतिहतोवीर्येणचभविष्यति ॥ विक्रमेणचसंपन्नःसर्वपार्थिवपार्थिवः ३५ शूरसेनेषुभूत्वासद्वारकायांवसन्प्रभुः॥
पालयिष्यतिगांदेवींविजित्यनयवित्सदा ३६ तंभवंतःसमासाद्यवाङ्माल्यैरर्हणैर्वरैः ॥ अर्चयंतुयथान्यायंब्रह्माणमिवशाश्वतम् ३७ योहिमांद्रष्टुमिच्छेतब्रह्माणंच
पितामहम् ॥ द्रष्टव्यस्तेनभगवान्वासुदेवःप्रतापवान् ३८ दृष्टेतस्मिन्नहंदृष्टोनमेत्रास्तिविचारणा ॥ पितामहोवादेवेशइतिवित्ततपोधनाः३९ सयस्यपुंडरीकाक्षः
प्रीतियुक्तोभविष्यति ॥ तस्यदेवगणःप्रीतोब्रह्मपूर्वोभविष्यति ४० यश्चतंमानवेलोकेसंश्रयिष्यतिकेशवम् ॥ तस्यकीर्तिर्जयश्चैवस्वर्गश्चैवभविष्यति ४१ धर्माणां ॥१४८॥
देशिकःसाक्षात्सभविष्यतिधर्मभाक्॥धर्मवद्भिःसदेवेशोनमस्कार्यःसदोद्यतैः४२धर्मएवपरोहिस्यात्तस्मिन्नभ्यर्चितेविभौ॥सहिदेवोमहातेजाःप्रजाहितचिकीर्षया४३

१३ । ४५ अर्हितःपुष्पधूपादिनाऽर्चितः पूजितःवाचा... कृतः ४६ अर्चितःमनसाध्यातः ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ तृणेंद्रःतालद्रुमः ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०

धर्मार्थंपुरुषव्याघ्रऋषिकोटीःससर्जह ॥ ताःसृष्टास्तेनविभुनापर्वतेगंधमादने ४४ सनत्कुमारप्रमुखास्तिष्ठंतितपसाऽन्विताः ॥ तस्मात्सवाग्मीधर्मज्ञोनम
स्योद्विजपुंगवाः ४५ दिविश्रेष्ठोहिभगवान्हरिर्नारायणःप्रभुः ॥ वंदितोहिसवंदेतमानितोमानयीतच ॥ अर्हितश्चार्हयेन्नित्यंपूजितःप्रतिपूजयेत् ४६ दृष्टःप
श्येदहरहःसंश्रितःप्रतिसंश्रयेत् ॥ अर्चितश्चार्चयेन्नित्यंसदेवोद्विजसत्तमाः ४७ एतत्तस्यानवद्यस्यविष्णोर्वैपरमंव्रतम् ॥ आदिदेवस्यमहतःसज्जनाचरितंसदा
४८ भुवनेऽभ्यर्चितोनित्यंदेवैरपिसनातनः ॥ अभयेनानुरूपेणयुज्यंतेतमनुव्रताः ४९ कर्मणामनसावाचासनमस्योद्विजैःसदा ॥ यत्नवद्भिरुपस्थायद्रष्टव्योदे
वकीसुतः ५० एषवोऽभिहितोमार्गोमयावैमुनिसत्तमाः ॥ तंदृष्ट्वासर्वशोदेवंदृष्टाःस्युःसुरसत्तमाः ५१ महावराहंतंदेवंसर्वलोकपितामहम् ॥ अहंचैवनमस्या
मिनित्यमेवजगत्पतिम् ५२ तत्रचत्रितयंदृष्टंभविष्यतिनसंशयः ॥ समस्ताहिवयंदेवास्तस्यदेहेवसामहे ५३ तस्यचैवाग्रजोभ्रातासिताद्रिनिचयप्रभः ॥
हलीबलइतिख्यातोभविष्यतिधराधरः ५४ त्रिशिरास्तस्यदिव्यश्चशातकुंभमयोद्रुमः ॥ ध्वजस्तृणेंद्रोदेवस्यभविष्यतिरथाश्रितः ५५ शिरोनामैर्महाभोगैः
परिकीर्णमहात्मभिः ॥ भविष्यतिमहाबाहोःसर्वलोकेश्वरस्यच ५६ चिंतितानिसमेष्यंतिशस्त्राण्यस्त्राणिचैवह ॥ अनंतश्चसएवोक्तोभगवान्हरिरव्ययः ५७
समादिष्टश्चविबुधैर्दर्शयत्वमितिप्रभो ॥ सुपर्णोयस्यवीर्येणकश्यपस्यात्मजोबली ॥ अंतंनैवाशकद्द्रष्टुंदेवस्यपरमात्मनः ५८ सचशेषोविचरतेपरयावैमुदा
युतः ॥ अंतर्वसतिभोगेनपरिरभ्यवसुंधराम् ५९ यएवविष्णुःसोऽनंतोभगवान्वसुधाधरः ॥ योरामःसहृषीकेशोयोऽच्युतःसधराधरः ६० तावुभौपुरुषव्या
घ्रौदिव्यौदिव्यपराक्रमौ ॥ द्रष्टव्यौमाननीयौचचक्रलांगलधारिणौ ६१ एषवोऽनुग्रहःप्रोक्तोमयापुण्यस्तपोधनाः ॥ यद्भवंतोयदुश्रेष्ठंपूजयेयुःप्रयत्नतः ६२
॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके०दानधर्मे पुरुषमाहात्म्ये सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ५ ॥ नारदउवाच ॥
अथव्योम्निमहाञ्छब्दःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ मेघैश्चगगनंनीलंसंरुद्धमभवद्घनैः १ प्रावृषीवचपर्जन्योववृषेनिर्मलंपयः ॥ तमश्चैवाभवद्घोरंदिशश्चनचका
शिरे २ ततोदेवगिरौतस्मिन्रम्येपुण्येसनातने ॥ नशर्वंभूतसंघंवाददृशुर्मुनयस्तदा ३ व्यभ्रंचगगनंसद्यःक्षणेनसमपद्यत ॥ तीर्थयात्रांततोविप्राजग्मुश्चान्ये
५० यथागतम् ४ तदद्भुतमचिंत्यंचदृष्ट्वातेविस्मिताऽभवन् ॥ शंकरस्योमयासार्धंसंवादंत्वत्कथाश्रयम् ५ सभवान्पुरुषव्याघ्रब्रह्मभूतःसनातनः ॥ यदर्थमनुशिष्टाः
स्मोगिरिपृष्ठेमहात्मना ६ द्वितीयंत्वद्भुतमिदंत्वत्तेजःकृतमद्यवै ॥ दृष्ट्वाचविस्मिताःकृष्णसाचनःस्मृतिरागता ७ एतत्तेदेवदेवस्यमाहात्म्यंकथितंप्रभो ॥ कपर्दि
नोगिरिशस्यमहाबाहोजनार्दन ८ ६१।६२ ॥ इति अनु०नी०भा०सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ अथव्योम्नीति कथोपसंहारार्थःस्पष्टार्थोऽध्यायः १।२।३।४।५।६।७।८

९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९

इत्युक्तःसतदाकृष्णस्तपोवननिवासिभिः ॥ मानयामासतान्सर्वानृषीन्देवकीनंदनः ९ अथर्षयःसंप्रहृष्टाःपुनस्तेकृष्णमब्रुवन् ॥ पुनःपुनर्दर्शयास्मान्सदैवम
धुसूदन १० नहिनःसारतिःस्वर्गेयाचत्वद्दर्शनेविभो ॥ तदृतंचमहाबाहोयदाहभगवान्भवः ११ एतत्तेसर्वमाख्यातंरहस्यमरिकर्शन ॥ त्वमेवह्यर्थतत्त्वज्ञःपृ
ष्टोऽस्मान्पृच्छसेयदा १२ तदस्माभिरिदंगुह्यंत्वत्प्रियार्थमुदाहृतम् ॥ नचतेऽविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुविद्यते १३ जन्मचैवप्रसूतिश्चयच्चान्यत्कारणंविभो ॥
वयंतुबहुचापल्यादशक्तागुह्यधारणे १४ ततःस्थितेत्वयिविभोलघुत्वात्प्रलपामहे ॥ नहिकिंचित्तदाश्चर्यंयन्नवेत्तिभवानिह १५ दिविवाभुविवादेवसर्वंहिविदि
तंतव ॥ साधयामवयंकृष्णबुद्धिंपुष्टिमवाप्नुहि १६ पुत्रस्तेसदृशस्तातविशिष्टोवाभविष्यति ॥ महाप्रभावसंयुक्तोदीप्तिकीर्तिकरःप्रभुः १७ ॥ भीष्मउवाच ॥
ततःप्रणम्यदेवेशंयादवंपुरुषोत्तमम् ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यप्रजग्मुस्तेमहर्षयः १८ सोयंनारायणःश्रीमान्दीप्त्यापरमयायुतः ॥ व्रतंयथावत्तच्चीर्त्वाद्वारकांपुन
रागमत् १९ पूर्णेचदशमेमासिपुत्रोऽस्यपरमाद्भुतः ॥ रुक्मिण्यांसंमतोजज्ञेशूरोवंशधरःप्रभो २० सकामःसर्वभूतानांसर्वभावगतोनृप ॥ असुराणांसुराणांचच
रत्यंतर्गतःसदा २१ सोऽयंपुरुषशार्दूलोमेघवर्णश्चतुर्भुजः ॥ संश्रितःपांडवान्प्रेम्णाभवंतश्चैनमाश्रिताः २२ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिश्चैवस्वर्गमार्गस्तथैवच ॥ यत्रै
षसंस्थितस्तत्रदेवोविष्णुस्त्रिविक्रमः २३ सेंद्रादेवास्त्रयस्त्रिंशदेषनात्रविचारणा ॥ आदिदेवोमहादेवःसर्वभूतप्रतिश्रयः २४ अनादिनिधनोऽव्यक्तोमहात्माम
धुसूदनः ॥ अयंजातोमहातेजाःसुराणामर्थसिद्धये २५ सुदुस्तरार्थतत्त्वस्यवक्ताकर्ताचमाधवः ॥ तवपार्थजयःकृत्स्नस्तवकीर्तिस्तथाऽतुला २६ तवेयंपृ
थिवीदेवीकृत्स्नानारायणाऽऽश्रयात् ॥ अयंनाथस्तवाचिंत्योयस्यनारायणोगतिः २७ सभवांस्त्वमुपाध्वर्यूरणाग्नौहुतवान्नृपान् ॥ कृष्णस्रुवेणमहतायुगांता
ग्निसमेनवै २८ दुर्योधनश्चशोच्योऽसौसपुत्रभ्रातृबांधवः ॥ कृतवान्योऽबुधःक्रोधाद्धरिगांडीविविग्रहम् २९ दैतेयादानवेंद्राश्चमहाकायामहाबलाः ॥ चक्रा
ग्नौक्षयमापन्नादावाग्नौशलभाइव ३० प्रतियोद्धुंनशक्योहिमानुषैरेषसंयुगे ॥ विहीनैःपुरुषव्याघ्रसत्त्वशक्तिबलादिभिः ३१ जयोयोगीयुगांताभःसव्यसाचीर
णाग्रगः ॥ तेजसाहतवान्सर्वंसुयोधनबलंनृप ३२ यत्तुगोवृषभांकेनमुनिभ्यःसमुदाहृतम् ॥ पुराणंहिमवत्पृष्ठेतन्मेनिगदतःशृणु ३३ यावत्तस्यभवेत्पुष्टिस्ते
जोदीप्तिःपराक्रमः ॥ प्रभावःसन्नतिर्जन्मकृष्णेतत्त्रिगुणंविभो ३४ कःशक्नोत्यन्यथाकर्तुंतद्यदिस्यात्तथाशृणु ॥ यत्रकृष्णोहिभगवांस्तत्रपुष्टिरनुत्तमा ३५ वयंत्विहा ॥१४१॥
ल्पमतयःपरतंत्राःसुविक्लवाः ॥ ज्ञानपूर्वंप्रपन्नाःस्मोमृत्योःपंथानमव्ययम् ३६ भवांश्चाप्यार्जवपरःपूर्वंकृत्वाप्रतिश्रयम् ॥ राजवृत्तंनलभतेप्रतिज्ञापालनेरतः ३७
अप्येवात्मवधंलोकेराजंस्त्वंबहुमन्यसे ॥ नहि[illegible]दम् ३८ कालेनाऽयंजनःसर्वोनिहतोरणमूर्धनि ॥ वयंचकालेनहताःकालोहिपरमेश्वरः ३९

४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४

नहिकालेनकालज्ञःस्पृष्टःशोचितुमर्हसि ॥ कालोलोहितरक्ताक्षःकृष्णोदंडीसनातनः ४० तस्मात्कुंतीसुतज्ञातीन्नेहशोचितुमर्हसि ॥ व्यपेतमन्युर्नित्यंत्वंभवकौ
रवनंदन ४१ माधवस्यास्यमाहात्म्यंश्रुतंयत्कथितंमया ॥ तदेवतावत्पर्याप्तंसज्जनस्यनिदर्शनम् ४२ व्यासस्यवचनंश्रुत्वानारदस्यचधीमतः ॥ स्वयंचैवमहाराज
कृष्णस्यार्हतमस्यवै ४३ प्रभावश्चर्षिपूगस्यकथितःसुमहान्मया ॥ महेश्वरस्यसंवादंशैलपुत्र्याश्चभारत ४४ धारयिष्यतियश्चैनंमहापुरुषसंभवम् ॥ शृणुया
त्कथयेद्वायःसश्रेयोलभतेपरम् ४५ भवितारश्चतस्याथसर्वेकामायथेप्सिताः ॥ प्रेत्यस्वर्गंचलभतेनरोनास्त्यत्रसंशयः ४६ न्याय्यंश्रेयोऽभिकामेनप्रतिपत्तुंजना
र्दनः ॥ एषएवाक्षयोविप्रैःस्तुतोराजन्जनार्दनः ४७ महेश्वरमुखोत्सृष्टायेचधर्मगुणाःस्मृताः ॥ तेत्वयामनसाधार्याःकुरुराजदिवानिशम् ४८ एवंतेवर्तमानस्य
सम्यग्दंडधरस्यच ॥ प्रजापालनदक्षस्यस्वर्गलोकोभविष्यति ४९ धर्मेणाऽपिसदाराजन्प्रजारक्षितुमर्हसि ॥ यस्तस्यविपुलोदंडःसम्यग्धर्मःसकीर्त्यते ५० य
एषकथितोराजन्मयासज्जनसन्निधौ ॥ शंकरस्योमयासार्धंसंवादोधर्मसंहितः ५१ श्रुत्वावाश्रोतुकामोवाप्यर्चयेद्वृषभध्वजम् ॥ विशुद्धेनेहभावेनयइच्छेद्भूतिमात्म
नः ५२ एषतस्याऽनवद्यस्यनारदस्यमहात्मनः ॥ संदेशोदेवपूजार्थंतंतथाकुरुपांडव ५३ एतदत्यद्भुतंवृत्तंपुण्येहिमवतिप्रभो ॥ वासुदेवस्यकौंतेयस्थाणोश्चैव
स्वभावजम् ५४ दशवर्षसहस्राणिबदर्यामेषशाश्वतः ॥ तपश्चचारविपुलंसहगांडीवधन्वना ५५ त्रियुगौपुंडरीकाक्षौवासुदेवधनंजयौ ॥ विदितौनारदादेतौमम
व्यासाच्चपार्थिव ५६ बालएवमहाबाहुश्चकारकदनंमहत् ॥ कंसस्यपुंडरीकाक्षोज्ञातित्राणार्थकारणात् ५७ कर्मणामस्यकौंतेयनांतंसंख्यातुमुत्सहे ॥ शाश्वतस्य
पुराणस्यपुरुषस्ययुधिष्ठिर ५८ ध्रुवंश्रेयःपरंतातभविष्यतितवोत्तमम् ॥ यस्यतेपुरुषव्याघ्रःसखाचाऽयंजनार्दनः ५९ दुर्योधनंतुशोचामिप्रेत्यलोकेऽपिदुर्मतिम् ॥
यत्कृतेपृथिवीसर्वाविनष्टासहयद्विपा ६० दुर्योधनापराधेनकर्णस्यशकुनेस्तथा ॥ दुःशासनचतुर्थानांकुरवोनिधनंगताः ६१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवं
संभाषमाणेतुगांगेयेपुरुषर्षभे ॥ तूष्णींबभूवकौरव्योमध्येतेषांमहात्मनाम् ६२ तच्छ्रुत्वाविस्मयंजग्मुर्धृतराष्ट्रादयोनृपाः ॥ संपूज्यमनसाकृष्णंसर्वेप्रांजलयोऽभ
वन् ६३ ऋषयश्चापितेसर्वेनारदप्रमुखास्तदा ॥ प्रतिगृह्याभ्यनंदंततद्वाक्यंप्रतिपूज्यच ६४ इत्येतदखिलंसर्वैःपांडवोभ्रातृभिःसह ॥ श्रुतवान्सुमहाश्चर्यंपुण्यं
भीष्मानुशासनम् ६५ युधिष्ठिरस्तुगांगेयंविश्रांतंभूरिदक्षिणम् ॥ पुनरेवमहाबुद्धिःपर्यपृच्छन्महीपतिः ६६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि
आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मे महापुरुषप्रस्तावे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ७ ॥

६५ । ६६ ॥ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विश्वंविष्णुरित्यतःप्राक्तनोग्रंथःस्पष्टार्थः नामपदानामवयवार्थस्तुश्रीशंकराचार्यभगवत्पादीयभाष्यादेवावगंतव्यः । शूद्रःसुखमवाप्नुयादित्यनेनशूद्रस्याप्येतज्जपेऽधिकारोऽस्तीतिदर्शितंशेषं

॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वाधर्मानशेषेणपावनानिचसर्वशः ॥ युधिष्ठिरःशांतनवंपुनरेवाभ्यभाषत १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ किमेकंदैवतंलोकेकिंवाप्येकंपराय
णम् ॥ स्तुवंतःकंकमर्चंतःप्राप्नुयुर्मानवाःशुभम् ॥ कोधर्मःसर्वधर्माणांभवतःपरमोमतः ॥ किंजपन्मुच्यतेजंतुर्जन्मसंसारबंधनात् ३ ॥ भीष्मउवाच ॥ जगत्प्र
भुंदेवदेवमनंतंपुरुषोत्तमम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेणपुरुषःसततोत्थितः ४ तमेवचार्चयन्नित्यंभक्त्यापुरुषमव्ययम् ॥ ध्यायंस्तुवन्नमस्यंश्चयजमानस्तमेवच ५ अना
दिनिधनंविष्णुंसर्वलोकमहेश्वरम् ॥ लोकाध्यक्षंस्तुवन्नित्यंसर्वदुःखातिगोभवेत् ६ ब्रह्मण्यंसर्वधर्मज्ञंलोकानांकीर्तिवर्धनम् ॥ लोकनाथंमहद्भूतंसर्वभूतभवोद्भवम् ७
एषमेसर्वधर्माणांधर्मोधिकतमोमतः ॥ यद्भक्त्यापुंडरीकाक्षंस्तवैरर्चेन्नरःसदा ८ परमंयोमहत्तेजःपरमंयोमहत्तपः ॥ परमंयोमहद्ब्रह्मपरमंयःपरायणम् ९ पवित्रा
णांपवित्रंयोमंगलानांचमंगलम् ॥ दैवतंदेवतानांचभूतानांयोऽव्ययःपिता १० यतःसर्वाणिभूतानिभवंत्यादियुगागमे ॥ यस्मिंश्चप्रलयंयांतिपुनरेवयुगक्षये ११
तस्यलोकप्रधानस्यजगन्नाथस्यभूपते ॥ विष्णोर्नामसहस्रंमेशृणुपापभयाऽपहम् १२ यानिनामानिगौणानिविख्यातानिमहात्मनः ॥ ऋषिभिःपरिगीतानिता
निवक्ष्यामिभूतये १३ ओं विश्वंविष्णुर्वषट्कारोभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ भूतकृद्भूतभृद्भावोभूतात्माभूतभावनः १४ पूतात्मापरमात्माचमुक्तानांपरमागतिः ॥ अ
व्ययःपुरुषःसाक्षीक्षेत्रज्ञोऽक्षरएवच १५ योगोयोगविदांनेताप्रधानपुरुषेश्वरः ॥ नारसिंहवपुःश्रीमान्केशवःपुरुषोत्तमः १६ सर्वःशर्वःशिवःस्थाणुर्भूतादिर्निधिर
व्ययः ॥ संभवोभावनोभर्ताप्रभवःप्रभुरीश्वरः १७ स्वयंभूःशंभुरादित्यःपुष्कराक्षोमहास्वनः ॥ अनादिनिधनोधाताविधाताधातुरुत्तमः १८ अप्रमेयोहृषीकेशः
पद्मनाभोऽमरप्रभुः ॥ विश्वकर्मामनुस्त्वष्टास्थविष्ठःस्थविरोध्रुवः १९ अग्राह्यःशाश्वतःकृष्णोलोहिताक्षःप्रतर्दनः ॥ प्रभूतस्त्रिककुब्धामपवित्रंमंगलंपरम् २० ई
शानःप्राणदःप्राणोज्येष्ठःश्रेष्ठःप्रजापतिः ॥ हिरण्यगर्भोभूगर्भोमाधवोमधुसूदनः २१ ईश्वरोविक्रमीधन्वीमेधावीविक्रमःक्रमः ॥ अनुत्तमोदुराधर्षःकृतज्ञःकृतिरा
त्मवान् २२ सुरेशःशरणंशर्मविश्वरेताःप्रजाभवः ॥ अहःसंवत्सरोव्यालःप्रत्ययःसर्वदर्शनः २३ अजःसर्वेश्वरःसिद्धःसिद्धिःसर्वादिरच्युतः (१००)॥ वृषाकपिरमे
यात्मासर्वयोगविनिःसृतः २४ वसुर्वसुमनाःसत्यःसमात्मासंमितःसमः ॥ अमोघःपुंडरीकाक्षोवृषकर्मावृषाकृतिः २५ रुद्रोबहुशिराबभ्रुर्विश्वयोनिःशुचिश्रवाः ॥
अमृतःशाश्वतःस्थाणुर्वरारोहोमहातपाः २६ सर्वगःसर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनोजनार्दनः ॥ वेदोवेदविदव्यंगोवेदांगोवेदवित्कविः २७ लोकाध्यक्षःसुराध्यक्षोधर्माध्यक्षः ॥१५०॥
कृताकृतः ॥ चतुरात्माचतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः २८ भ्राजिष्णुर्भोजनंभोक्तासहिष्णुर्जगदादिजः ॥ अनघोविजयोजेताविश्वयोनिःपुनर्वसुः २९

सुगमम् १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । [illegible] । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९

उपेंद्रोवामनःप्रांशुरमोघःशुचिरूर्जितः ॥ अतींद्रःसंग्रहःसर्गोधृतात्मानियमोयमः ३० वेद्योवैद्यःसदायोगीवीरहामाधवोमधुः ॥ अतींद्रियोमहामायोमहोत्साहो
महाबलः ३१ महाबुद्धिर्महावीर्योमहाशक्तिर्महाद्युतिः ॥ अनिर्देश्यवपुःश्रीमानमेयात्मामहाद्रिधृक् ३२ महेष्वासोमहीभर्ताश्रीनिवासःसतांगतिः ॥ अनिरुद्धःसु
रानंदोगोविंदोगोविदांपतिः ३३ मरीचिर्दमनोहंसःसुपर्णोभुजगोत्तमः ॥ हिरण्यनाभःसुतपाःपद्मनाभःप्रजापतिः ३४ अमृत्युःसर्वदृक्सिंहः(२००)संधातासंधि
मान्स्थिरः ॥ अजोदुर्मर्षणःशास्ताविश्रुतात्मासुरारिहा ३५ गुरुर्गुरुतमोधामसत्यःसत्यपराक्रमः ॥ निमिषोऽनिमिषःस्रग्वीवाचस्पतिरुदारधीः ३६ अग्रणी
र्ग्रामणीःश्रीमान्न्यायोनेतासमीरणः ॥ सहस्रमूर्धाविश्वात्मासहस्राक्षःसहस्रपात् ३७ आवर्तनोनिवृत्तात्मासंवृतःसंप्रमर्दनः ॥ अहःसंवर्तकोवह्निरनिलोधरणीधरः
३८ सुप्रसादःप्रसन्नात्माविश्वधृग्विश्वभुग्विभुः ॥ सत्कर्तासत्कृतःसाधुर्जह्नुर्नारायणोनरः ३९ असंख्येयोऽप्रमेयात्माविशिष्टःशिष्टकृच्छुचिः ॥ सिद्धार्थःसिद्धसंक
ल्पःसिद्धिदःसिद्धिसाधनः ४० वृषाहीवृषभोविष्णुर्वृषपर्वावृषोदरः ॥ वर्धनोवर्धमानश्चविविक्तःश्रुतिसागरः ४१ सुभुजोदुर्धरोवाग्मीमहेंद्रोवसुदोवसुः ॥ नैकरू
पोबृहद्रूपःशिपिविष्टःप्रकाशनः ४२ ओजस्तेजोद्युतिधरःप्रकाशात्माप्रतापनः ॥ ऋद्धःस्पष्टाक्षरोमंत्रश्चंद्रांशुर्भास्करद्युतिः ४३ अमृतांशूद्भवोभानुःशशबिंदुःसुरे
श्वरः ॥ औषधंजगतःसेतुःसत्यधर्मपराक्रमः ४४ भूतभव्यभवन्नाथःपवनःपावनोऽनलः ॥ कामहाकामकृत्कांतःकामःकामप्रदःप्रभुः ४५ युगादिकृ (३००) युगा
वर्तोनैकमायोमहाशनः ॥ अदृश्योऽव्यक्तरूपश्चसहस्रजिदनंतजित् ४६ इष्टोविशिष्टःशिष्टेष्टःशिखंडीनहुषोवृषः ॥ क्रोधहाक्रोधकृत्कर्ताविश्वबाहुर्महीधरः ४७
अच्युतःप्रथितःप्राणःप्राणदोवासवानुजः ॥ अपांनिधिरधिष्ठानमप्रमत्तःप्रतिष्ठितः ४८ स्कंदःस्कंदधरोधुर्योवरदोवायुवाहनः ॥ वासुदेवोबृहद्भानुरादिदेवःपुरंदरः
४९ अशोकस्तारणस्तारःशूरःशौरिर्जनेश्वरः ॥ अनुकूलःशतावर्तःपद्मीपद्मनिभेक्षणः ५० पद्मनाभोऽरविंदाक्षःपद्मगर्भःशरीरभृत् ॥ महर्द्धिर्ऋद्धोवृद्धात्मामहा
क्षोगरुडध्वजः ५१ अतुलःशरभोभीमःसमयज्ञोहविर्हरिः ॥ सर्वलक्षणलक्षण्योलक्ष्मीवान्समितिंजयः ५२ विक्षरोरोहितोमार्गोहेतुर्दामोदरःसहः ॥ महीधरोमहा
भागोवेगवानमिताशनः ५३ उद्भवःक्षोभणोदेवःश्रीगर्भःपरमेश्वरः ॥ करणंकारणंकर्ताविकर्तागहनोगुहः ५४ व्यवसायोव्यवस्थानःसंस्थानःस्थानदोध्रुवः ॥ पर
र्द्धिःपरमस्पष्टस्तुष्टःपुष्टःशुभेक्षणः ५५ रामोविरामोविरजोमार्गोनेयोनयोऽनयः(४००) ॥ वीरःशक्तिमतांश्रेष्ठोधर्मोधर्मविदुत्तमः ५६ वैकुंठःपुरुषःप्राणःप्राणदः
प्रणवःपृथुः ॥ हिरण्यगर्भःशत्रुघ्नोव्याप्तोवायुरधोक्षजः ५७ ऋतुःसुदर्शनःकालःपरमेष्ठीपरिग्रहः ॥ उग्रःसंवत्सरोदक्षोविश्रामोविश्वदक्षिणः ५८ विस्तारःस्था
वरःस्थाणुःप्रमाणंबीजमव्ययम् ॥ अर्थोऽनर्थोमहाकोशोमहाभोगोमहाधनः ५९

आनिर्विण्णःस्थविष्ठोभूर्धर्मयूपोमहामखः ॥ नक्षत्रनेमिर्नक्षत्रीक्षमःक्षामःसमीहनः ६० यज्ञइज्योमहेज्यश्चक्रतुःसत्रंसतांगतिः ॥ सर्वदर्शीविमुक्तात्मासर्वज्ञोज्ञान
॥१५१॥ मुत्तमम् ६१ सुव्रतःसुमुखःसूक्ष्मःसुघोषःसुखदःसुहृत् ॥ मनोहरोजितक्रोधोवीरबाहुर्विदारणः ६२ स्वापनःस्ववशोव्यापीनैकात्मानैककर्मकृत् ॥ वत्सरोवत्स
लोवत्सीरत्नगर्भोधनेश्वरः ६३ धर्मगुब्धर्मकृद्धर्मीसदसत्क्षरमक्षरम् ॥ अविज्ञातासहस्रांशुर्विधाताकृतलक्षणः ६४ गभस्तिनेमिःसत्वस्थःसिंहोभूतमहेश्वरः ॥ ॥१४९॥
आदिदेवोमहादेवोदेवेशोदेवभृद्गुरुः ६५ उत्तरोगोपतिर्गोप्ताज्ञानगम्यःपुरातनः ॥ शरीरभूतभृद्भोक्ता (५००) कपींद्रोभूरिदक्षिणः ६६ सोमपोऽमृ
तपःसोमःपुरुजित्पुरुसत्तमः ॥ विनयोजयःसत्यसंधोदाशार्हःसात्वतांपतिः ६७ जीवोविनयितासाक्षीमुकुंदोऽमितविक्रमः ॥ अंभोनिधिरनंतात्मामहोदधिशयों
तकः ६८ अजोमहार्हःस्वाभाव्योजितामित्रःप्रमोदनः ॥ आनंदोनंदनोनंदःसत्यधर्मात्रिविक्रमः ६९ महर्षिःकपिलाचार्यःकृतज्ञोमेदिनीपतिः ॥ त्रिपदस्त्रिद
शाध्यक्षोमहाशृंगःकृतांतकृत् ७० महावराहोगोविंदःसुषेणःकनकांगदी ॥ गुह्योगभीरोगहनोगुप्तश्चक्रगदाधरः ७१ वेधाःस्वांगोजितःकृष्णोदृढःसंकर्षणो
ऽच्युतः ॥ वरुणोवारुणोवृक्षःपुष्कराक्षोमहामनाः ७२ भगवान्भगहा[illegible] ॥ आदित्योज्योतिरादित्यःसहिष्णुर्गतिसत्तमः ७३ सुधन्वाखं
डपरशुर्दारुणोद्रविणप्रदः ॥ दिवस्पृक्सर्वदृग्व्यासोवाचस्पतिरयोनिजः ७४ त्रिसामासामगःसामनिर्वाणंभेषजंभिषक् ॥ संन्यासकृच्छमःशांतोनिष्ठाशांतिः
परायणम् ७५ शुभांगःशांतिदःस्रष्टाकुमुदःकुवलेशयः ॥ गोहितोगोपतिर्गोप्तावृषभाक्षोवृषप्रियः ७६ अनिवर्तीनिवृत्तात्मासंक्षेप्ताक्षेमकृच्छिवः (६००)
॥ श्रीवत्सवक्षाःश्रीवासःश्रीपतिःश्रीमतांवरः ७७ श्रीदःश्रीशःश्रीनिवासःश्रीनिधिःश्रीविभावनः ॥ श्रीधरःश्रीकरःश्रेयःश्रीमाँल्लोकत्रयाश्रयः ७८ स्वक्षःस्वंगःशतानं
दोनंदिर्ज्योतिर्गणेश्वरः ॥ विजितात्माविधेयात्मासत्कीर्तिश्छिन्नसंशयः ७९ उदीर्णःसर्वतश्चक्षुरनीशःशाश्वतःस्थिरः ॥ भूशयोभूषणोभूतिर्विशोकःशोकनाशनः
८० अर्चिष्मानर्चितःकुंभोविशुद्धात्माविशोधनः ॥ अनिरुद्धोऽप्रतिरथःप्रद्युम्नोऽमितविक्रमः ८१ कालनेमिनिहावीरःशौरिःशूरजनेश्वरः ॥ त्रिलोकात्मात्रिलो
केशःकेशवःकेशिहाहरिः ८२ कामदेवःकामपालःकामीकांतःकृतागमः ॥ अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोऽनंतोधनंजयः ८३ ब्रह्मण्योब्रह्मकृद्ब्रह्माब्रह्मब्रह्मविवर्धनः ॥ ब्रह्म
विद्ब्राह्मणोब्रह्मीब्रह्मज्ञोब्राह्मणप्रियः ८४ महाक्रमोमहाकर्मामहातेजामहोरगः ॥ महाक्रतुर्महायज्वामहायज्ञोमहाहविः ८५ स्तव्यःस्तवप्रियःस्तोत्रंस्तुतिःस्तो ॥१५१॥
तारणप्रियः ॥ पूर्णःपूरयितापुण्यःपुण्यकीर्तिरनामयः ८६ मनोजवस्तीर्थकरोवसुरेतावसुप्रदः ॥ वसुप्रदोवासुदेवोवसुर्वसुमनाहविः ८७ सद्गतिःसत्कृतिः
(७००) सत्तासद्भूतिःसत्परायणः ॥ शूरसे[illegible]ासःसुयामुनः ८८

भूतावासोवासुदेवःसर्वासुनिलयोऽनलः ॥ दर्पहादर्पदोदृप्तोदुर्धरोथापराजितः ८९ विश्वमूर्तिर्महामूर्तिर्दीप्तमूर्तिरमूर्तिमान् ॥ अनेकमूर्तिरव्यक्तःशतमूर्तिःश
ताननः ९० एकोनैकःसवःकःकिंयत्तत्पदमनुत्तमम् ॥ लोकबंधुर्लोकनाथोमाधवोभक्तवत्सलः ९१ सुवर्णवर्णोहेमांगोवरांगश्चंदनांगदी ॥ वीरहाविषमःशून्योघृ
ताशीरचलश्चलः ९२ अमानीमानदोमान्योलोकस्वामीत्रिलोकधृक् ॥ सुमेधामेधजोधन्यःसत्यमेधाधराधरः ९३ तेजोवृषोद्युतिधरःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ प्रग्र
होनिग्रहोव्यग्रोनैकशृंगोगदाग्रजः ९४ चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः ॥ चतुरात्माचतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात् ९५ समावर्तोनिवृत्तात्मादुर्जयोदुरति
क्रमः ॥ दुर्लभोदुर्गमोदुर्गोदुरावासोदुरारिहा ९६ शुभांगोलोकसारंगःसुतंतुस्तंतुवर्धनः ॥ इंद्रकर्मामहाकर्माकृतकर्माकृतागमः ९७ उद्भवःसुंदरःसुंदोरत्ननाभः
सुलोचनः ॥ अर्कोवाजसनःशृंगीजयंतःसर्वविज्जयी ९८ सुवर्णबिंदुर(८००) क्षोभ्यःसर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ महाह्रदोमहागर्तोमहाभूतोमहानिधिः ९९ कुमुदःकुं
दरःकुंदःपर्जन्यःपावनोऽनिलः ॥ अमृताशोऽमृतवपुःसर्वज्ञःसर्वतोमुखः १०० सुलभःसुव्रतःसिद्धःशत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधोदुंबरोऽश्वत्थश्चाणूरांध्रनिषू
दनः १ सहस्रार्चिःसप्तजिह्वःसप्तैधाःसप्तवाहनः ॥ अमूर्तिरनघोऽचिंत्योभयकृद्भयनाशनः २ अणुर्बृहत्कृशःस्थूलोगुणभृन्निर्गुणोमहान् ॥ अधृतःस्वधृतःस्वा
स्यःप्राग्वंशोवंशवर्धनः ३ भारभृत्कथितोयोगीयोगीशःसर्वकामदः ॥ आश्रमःश्रमणःक्षामःसुपर्णोवायुवाहनः ४ धनुर्धरोधनुर्वेदोदंडोदमयितादमः ॥ अपरा
जितःसर्वसहोनियंतानियमोयमः ५ सत्ववान्सात्विकःसत्यःसत्यधर्मपरायणः ॥ अभिप्रायःप्रियार्होर्हःप्रियकृत्प्रीतिवर्धनः ६ विहायसगतिर्ज्योतिःसुरुचिर्हुत
भुग्विभुः ॥ रविर्विरोचनःसूर्यःसवितारविलोचनः ७ अनंतोहुतभुग्भोक्तासुखदोनैकदोग्रजः ॥ अनिर्विण्णःसदामर्षीलोकाधिष्ठानमद्भुतः ८ सनात्सना
तनतमःकपिलःकपिरव्ययः (९००) ॥ स्वस्तिदःस्वस्तिकृत्स्वस्तिस्वस्तिभुक्स्वस्तिदक्षिणः ९ अरौद्रःकुंडलीचक्रीविक्रम्यूर्जितशासनः ॥ शब्दातिगः
शब्दसहःशिशिरःशर्वरीकरः ११० अक्रूरःपेशलोदक्षोदक्षिणःक्षमिणांवरः ॥ विद्वत्तमोवीतभयःपुण्यश्रवणकीर्तनः ११ उत्तारणोदुष्कृतिहापुण्योदुःस्वप्न
नाशनः ॥ वीरहारक्षणःसंतोजीवनःपर्यवस्थितः १२ अनंतरूपोऽनंतश्रीर्जितमन्युर्भयापहः ॥ चतुरस्रोगभीरात्माविदिशोव्यादिशोदिशः १३ अ
५१ नादिर्भूर्भुवोलक्ष्मीःसुवीरोरुचिरांगदः ॥ जननोजनजन्मादिर्भीमोभीमपराक्रमः १४ आधारनिलयोधातापुष्पहासःप्रजागरः ॥ ऊर्ध्वगःसत्पथाचारःप्राणदः
प्रणवःपणः १५ प्रमाणंप्राणनिलयःप्राणभृत्प्राणजीवनः ॥ तत्त्वंतत्त्वविदेकात्माजन्ममृत्युजरातिगः १६ भूर्भुवःस्वस्तरुस्तारःसपिताप्रपितामहः ॥
यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वायज्ञांगोयज्ञवाहनः १७ यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञीयज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥ यज्ञांतकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नादएवच ११८

॥१५२॥ आत्मयोनिःस्वयंजातोवैखानःसामगायनः ॥ देवकीनंदनःस्रष्टाक्षितीशःपापनाशनः ११९ शंखभृन्नंदकीचक्रीशार्ङ्गधन्वागदाधरः ॥ रथांगपाणिरक्षोभ्यःसर्व अ॰
प्रहरणायुधः ॥ सर्वप्रहरणायुधओंनमइति १००० ॥ १२० इतीदंकीर्तनीयस्यकेशवस्यमहात्मनः ॥ नाम्नांसहस्रंदिव्यानामशेषेणप्रकीर्तितम् २१ यइदं
श्रृणुयान्नित्यंयश्चापिपरिकीर्तयेत् ॥ नाशुभंप्राप्नुयात्किंचित्सोमुत्रेहचमानवः २२ वेदांतगोब्राह्मणःस्यात्क्षत्रियोविजयीभवेत् ॥ वैश्योधनसमृद्धःस्याच्छूद्रःसु ॥१५०॥
खमवाप्नुयात् २३ धर्मार्थीप्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थीचार्थमाप्नुयात् ॥ कामानवाप्नुयात्कामीप्रजार्थीप्राप्नुयात्प्रजाम् २४ भक्तिमान्यःसदोत्थायशुचिस्तद्गतमानसः ॥
सहस्रंवासुदेवस्यनाम्नामेतत्प्रकीर्तयेत् २५ यशःप्राप्नोतिविपुलंज्ञातिप्राधान्यमेवच ॥ अचलांश्रियमाप्नोतिश्रेयःप्राप्नोत्यनुत्तमम् २६ नभयंक्वचिदाप्नोतिवीर्यं
तेजश्चविंदति ॥ भवत्यरोगोद्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः २७ रोगार्तोमुच्यतेरोगाद्बद्धोमुच्येतबंधनात् ॥ भयान्मुच्येतभीतस्तुमुच्येतापन्नआपदः २८ दुर्गा
ण्यतितरत्याशुपुरुषःपुरुषोत्तमम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेणनित्यंभक्तिसमन्वितः २९ वासुदेवाश्रयोमर्त्योवासुदेवपरायणः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मायातिब्रह्मसनात
नम् १३० नवासुदेवभक्तानामशुभंविद्यतेक्वचित् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिभयंनैवोपजायते ३१ इमंस्तवमधीयानःश्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ युज्येतात्मसुख
क्षांतिश्रीधृतिस्मृतिकीर्तिभिः ३२ नक्रोधोनचमात्सर्यंनलोभोनाशुभामतिः ॥ भवंतिकृतपुण्यानांभक्तानांपुरुषोत्तमे ३३ द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्राखंदिशोभूर्महो
दधिः ॥ वासुदेवस्यवीर्येणविधृतानिमहात्मनः ३४ ससुरासुरगंधर्वंसयक्षोरगराक्षसम् ॥ जगद्वशेवर्ततेदंकृष्णस्यसचराचरम् ३५ इंद्रियाणिमनोबुद्धिःस
त्त्वंतेजोबलंधृतिः ॥ वासुदेवात्मकान्याहुःक्षेत्रंक्षेत्रज्ञएवच ३६ सर्वागमानामाचारःप्रथमंपरिकल्प्यते ॥ आचारप्रभवोधर्मोधर्मस्यप्रभुरच्युतः ३७ ऋषयः
पितरोदेवामहाभूतानिधातवः ॥ जंगमाजंगमंचेदंजगन्नारायणोद्भवम् ३८ योगोज्ञानंतथासांख्यंविद्याःशिल्पादिकर्मच ॥ वेदाःशास्त्राणिविज्ञानमेतत्सर्वंजना
र्दनात् ३९ एकोविष्णुर्महद्भूतंपृथग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रीन्लोकान्व्याप्यभूतात्माभुंक्तेविश्वभुगव्ययः १४० इमंस्तवंभगवतोविष्णोर्व्यासेनकीर्तितम् ॥ प
ठेद्यइच्छेत्पुरुषःश्रेयःप्राप्तुंसुखानिच १४१ विश्वेश्वरमजंदेवंजगतःप्रभवाप्ययम् ॥ भजंतियेपुष्कराक्षंनतेयांतिपराभवम् १४२ ॥ इतिश्रीम॰शतसाहस्र्यां
संहितायांवैयासक्यांअनुशासनपर्वणिआनुशास॰ दानधर्मेविष्णुसहस्रनामकथनेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥१५२॥
पितामहमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ किंजप्यंजपतोनित्यंभवेद्धर्मफलंमहत् १ प्रस्थानेवाप्रवेशेवाप्रवृत्तेवाऽपिकर्मणि ॥ दैवेवाश्राद्धकालेवाकिंजप्यंकर्मसाध
नम् २ शांतिकंपौष्टिकंरक्षाशत्रुघ्नंभयनाशनम् ॥ जप्यंयद्ब्रह्मसमितंतद्भवान्वक्तुमर्हति ३ ऽध्यायः ॥ १४९ ॥ पितामहेति १ । २ । ३

विहितमिष्टसिद्धयर्थंजप्यम् ४ । ५ । ६ । ७ । ८ आह्निकमहरहःकर्तव्यं ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ संज्ञायाःअश्वारूपायाःना

॥ भीष्मउवाच ॥ व्यासप्रोक्तमिमंमंत्रंश्रृणुष्वैकमनानृप ॥ सावित्र्याविहितंदिव्यंसद्यःपापविमोचनम् ४ श्रृणुमंत्रविधिंकृत्स्नंप्रोच्यमानंमयाऽनघ ॥ यंश्रुत्वापां
डवश्रेष्ठसर्वपापैःप्रमुच्यते ५ रात्रावहनिधर्मज्ञजपन्पापैर्नलिप्यते ॥ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामिश्रृणुष्वैकमनानृप ६ आयुष्मान्भवतेचैवयंश्रुत्वापार्थिवात्मज ॥ पुरुष
स्तुसुसिद्धार्थःप्रेत्यचेहचमोदते ७ सेवितंसततंराजन्पुराराजर्षिसत्तमैः ॥ क्षत्रधर्मपरैर्नित्यंसत्यव्रतपरायणैः ८ इदमाह्निकमव्यग्रंकुर्वद्भिर्नियतैःसदा ॥ नृपैर्भरत
शार्दूलप्राप्यतेश्रीरनुत्तमा ९ नमोवसिष्ठायमहाव्रतायपराशरंवेदनिधिंनमस्ये ॥ नमोस्त्वनंतायमहोरगायनमोऽस्तुसिद्धेभ्यइहाक्षयेभ्यः १० नमोस्त्वृषिभ्यःपरमं
परेषांदेवेषुदेवंवरदंवराणाम् ॥ सहस्रशीर्षायनमःशिवायसहस्रनामायजनार्दनाय ११ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचापराजितः ॥ ऋतश्चपितृरूपश्चत्र्यंबकश्चमहे
श्वरः १२ वृषाकपिश्चशंभुश्चहवनोऽथेश्वरस्तथा ॥ एकादशैतेप्रथितारुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः १३ शतमेतत्समाम्नातंशतरुद्रेमहात्मनाम् ॥ अंशोभगश्चमित्रश्चवरुणश्चजले
श्वरः १४ तथाधातार्यमाचैवजयंतोभास्करस्तथा ॥ त्वष्टापूषातथैवेंद्रोद्वादशोविष्णुरुच्यते १५ इत्येतेद्वादशादित्याःकाश्यपेयाइतिश्रुतिः ॥ धरोध्रुवश्चसोम
श्चसावित्रोऽथानिलोऽनलः १६ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौप्रकीर्तिताः ॥ नासत्यश्चापिदस्रश्चस्मृतौद्वावश्विनावपि १७ मार्तंडस्यात्मजावेतौसंज्ञानासाविनि
र्गतौ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिलोकानांकर्मसाक्षिणः १८ अपियज्ञस्यवेत्तारोदत्तस्यसुकृतस्यच ॥ अदृश्याःसर्वभूतेषुपश्यंतित्रिदशेश्वराः १९ शुभाशुभानिकर्माणि
मृत्युःकालश्चसर्वशः ॥ विश्वेदेवाःपितृगणामूर्तिमंतस्तपोधनाः २० मुनयश्चैवसिद्धाश्चतपोमोक्षपरायणाः ॥ शुचिस्मिताःकीर्तयतांप्रयच्छंतिशुभंनृणाम् २१
प्रजापतिकृतानेतान्लोकान्दिव्येनतेजसा ॥ वसंतिसर्वलोकेषुप्रयताःसर्वकर्मसु २२ प्राणानामीश्वरानेतान्कीर्तयन्प्रयतोनरः ॥ धर्मार्थकामैर्विपुलैर्युज्यतेसहनि
त्यशः २३ लोकांश्चलभतेपुण्यान्विश्वेश्वरकृताञ्छुभान् ॥ एतेदेवास्त्रयस्त्रिंशत्सर्वभूतगणेश्वराः २४ नंदीश्वरोमहाकायोग्रामणीर्वृषभध्वजः ॥ ईश्वराःसर्वलोकानां
गणेश्वरविनायकाः २५ सौम्यारौद्रागणाश्चैवयोगभूतगणास्तथा ॥ ज्योतींषिसरितोव्योमसुपर्णःपतगेश्वरः २६ पृथिव्यांतपसासिद्धाःस्थावराश्चचराश्चह ॥
हिमवान्गिरयःसर्वेचत्वारश्चमहार्णवाः २७ भवस्यानुचराश्चैवहरतुल्यपराक्रमाः ॥ विष्णुर्देवोऽथजिष्णुश्चस्कंदश्चांबिकयासह २८ कीर्तयन्प्रयतःसर्वान्सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिमानवानृषिसत्तमान् २९ यवक्रीतश्चरैभ्यश्चअर्वावसुपरावसू ॥ औशिजश्चैवकक्षीवान्बलश्चांगिरसःसुतः ३० ऋषिर्मेधातिथेः
पुत्रःकण्वोबर्हिषदस्तथा ॥ ब्रह्मतेजोमयाःसर्वेकीर्तितालोकभावनाः ३१ लभंतेहिशुभंसर्वेरुद्रानलवसुप्रभाः ॥ भुविकृत्वाशुभंकर्ममोदंतेदिविदैवतैः ३२

सातःनासिकायाःसकाशाद्विनिर्गतौ १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

महेंद्रगुरवःसप्तप्राचींवैदिशमाश्रिताः ॥ प्रयतःकीर्तयेदेतानशक्रलोकेमहीयते ३३ उन्मुचुःप्रमुचुश्चैवस्वस्त्यात्रेयश्चवीर्यवान् ॥ दृढव्यश्चोर्ध्वबाहुश्चतृणसोमां
गिरास्तथा ३४ मित्रावरुणयोःपुत्रस्तथाऽगस्त्यःप्रतापवान् ॥ धर्मराजर्त्विजःसप्तदक्षिणांदिशमाश्रिताः ३५ दृढेयुश्चऋतेयुश्चपरिव्याधश्चकीर्तिमान् ॥ एक
तश्चद्वितश्चैवत्रितश्चादित्यसन्निभाः ३६ अत्रेःपुत्रश्चधर्मात्माऋषिःसारस्वतस्तथा ॥ वरुणस्यर्त्विजःसप्तपश्चिमांदिशमाश्रिताः ३७ अत्रिर्वसिष्ठोभगवान्क
श्यपश्चमहानृषिः ॥ गौतमश्चभरद्वाजोविश्वामित्रोऽथकौशिकः ३८ ऋचीकतनयश्चोग्रोजमदग्निःप्रतापवान् ॥ धनेश्वरस्यगुरवःसप्तैतेउत्तराश्रिताः ३९ अप
रेमुनयःसप्तदिक्षुसर्वास्वधिष्ठिताः ॥ कीर्तिस्वस्तिकरानृणांकीर्तितालोकभावनाः ४० धर्मःकामश्चकालश्चवसुर्वासुकिरेवच ॥ अनंतःकपिलश्चैवसप्तैतेधरणी
धराः ४१ रामोव्यासस्तथाद्रौणिरश्वत्थामाचलोमशः ॥ इत्येतेमुनयोदिव्याएकैकःसप्तसप्तधा ४२ शांतिस्वस्तिकरालोकेदिशांपालाःप्रकीर्तिताः ॥ यस्यांय
स्यांदिशिह्येतेतन्मुखःशरणंव्रजेत् ४३ स्रष्टारःसर्वभूतानांकीर्तितालोकपावनाः ॥ संवर्तोमेरुसावर्णोमार्कंडेयश्चधार्मिकः ४४ सांख्ययोगौनारदश्चदुर्वासाश्चम
हानृषिः ॥ अत्यंततपसोदांतास्त्रिषुलोकेषुविश्रुताः ४५ अपरेरुद्रसंकाशाःकीर्तिताब्रह्मलौकिकाः ॥ अपुत्रोलभतेपुत्रंदरिद्रोलभतेधनम् ४६ तथाधर्मार्थकामे
षुसिद्धिंचलभतेनरः ॥ पृथुंवैन्यंनृपवरंपृथ्वीयस्याभवत्सुता ४७ प्रजापतिंसार्वभौमंकीर्तयेद्वसुधाधिपम् ॥ आदित्यवंशप्रभवंमहेंद्रसमविक्रमम् ४८ पुरूर
वसमैलंचत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ बुधस्यदयितंपुत्रंकीर्तयेद्वसुधाधिपम् ४९ त्रिलोकविश्रुतंवीरंभरतंचप्रकीर्तयेत् ॥ गवामयेनयज्ञेनयेनेष्टंवैकृतेयुगे ५० रंति
देवंमहादेवंकीर्तयेत्परमद्युतिम् ॥ विश्वजित्तपसोपेतंलक्षण्यंलोकपूजितम् ५१ तथाश्वेतंचराजर्षिंकीर्तयेत्परमद्युतिम् ॥ सगरस्यात्मजायेनप्लावितास्तारि
तास्तथा ५२ हुताशनसमानेतान्महारूपान्महौजसः ॥ उग्रकायान्महासत्वान्कीर्तयेत्कीर्तिवर्धनान् ५३ देवानृषिगणांश्चैवनृपांश्चजगतीश्वरान् ॥ सांख्यंयोगं
चपरमंहव्यंकव्यंतथैवच ५४ कीर्तितंपरमंब्रह्मसर्वश्रुतिपरायणम् ॥ मंगल्यंसर्वभूतानांपवित्रंबहुकीर्तितम् ५५ व्याधिप्रशमनंश्रेष्ठंपौष्टिकंसर्वकर्मणाम् ॥ प्रय
तःकीर्तयेच्चैतान्कल्यंसायंचभारत ५६ एतेवैयांतिवर्षंतिभांतिवांतिसृजंतिच ॥ एतेविनायकाःश्रेष्ठादक्षाःक्षांताजितेंद्रियाः ५७ नराणामशुभंसर्वंव्यपोहंतिप्रकी
र्तिताः ॥ साक्षिभूतामहात्मानःपापस्यसुकृतस्यच ५८ एतान्वैकल्यमुत्थायकीर्तयन्शुभमश्नुते ॥ नाग्निचौरभयंतस्यनमार्गप्रतिरोधनम् ५९ एतान्की
र्तयतांनित्यंदुःस्वप्नोनश्यतेनृणाम् ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःस्वस्तिमांश्चगृहान्व्रजेत् ६० दीक्षाकालेषुसर्वेषुयःपठेन्नियतोद्विजः ॥ न्यायवानात्मनिरतःक्षांतो ॥१५२॥
दांतोऽनसूयकः ६१ रोगार्तोव्याधियुक्तोवापठन्पापात्प्रमुच्यते ॥ वास्तुमध्येतुपठतःकुलेस्वस्त्ययनंभवेत् ६२

क्षेत्रमध्येतुपठतःसर्वंसस्यंप्ररोहति ॥ गच्छतःक्षेममध्वानंग्रामांतरगतःपठन् ६३ आत्मनश्चसुतानांचदाराणांचधनस्यच ॥ बीजानामोषधीनांचरक्षामेतां
प्रयोजयेत् ६४ एतान्संग्रामकालेतुपठतःक्षत्रियस्यतु ॥ व्रजंतिरिपवोनाशंक्षेमंचपरिवर्तते ६५ एतान्दैवेचपित्र्येचपठतःपुरुषस्यहि ॥ भुंजतेपितरःक
व्यंहव्यंचत्रिदिवौकसः ६६ नव्याधिश्वापदभयंनद्विपान्नहितस्कारात् ॥ कश्मलंलघुतांयातिपाप्मनाचप्रमुच्यते ६७ यानपात्रेचयानेचप्रवासेराजवेश्मनि ॥
परांसिद्धिमवाप्नोतिसावित्रींह्युत्तमांपठन् ६८ नचराजभयंतेषांनपिशाचान्नराक्षसात् ॥ नाग्न्यंबुपवनव्यालाद्भयंतस्योपजायते ६९ चतुर्णामपिवर्णानामाश्र
मस्यविशेषतः ॥ करोतिसततंशांतिंसावित्रीमुत्तमांपठन् ७० नाग्निर्दहतिकाष्ठानिसावित्रीयत्रपठ्यते ॥ नतत्रबालोम्रियतेनचतिष्ठंतिपन्नगाः ७१ नतेषांविद्य
तेदुःखंगच्छंतिपरमांगतिम् ॥ येशृण्वंतिमहद्ब्रह्मसावित्रीगुणकीर्तनम् ७२ गवांमध्येतुपठतोगावोऽस्यबहुवत्सलाः ॥ प्रस्थानेवाप्रवासेवासर्वावस्थांगतःप
ठेत् ७३ जपतांजुह्वतांचैवनित्यंचप्रयतात्मनाम् ॥ ऋषीणांपरमंजप्यंगुह्यमेतन्नराधिप ७४ याथातथ्येनसिद्धस्यइतिहासंपुरातनम् ॥ पराशरमतंदिव्यंशक्रा
यकथितंपुरा ७५ तदेतत्तेसमाख्यातंतथ्यंब्रह्मसनातनम् ॥ हृदयंसर्वभूतानांश्रुतिरेषासनातनी ७६ सोमादित्यान्वयाःसर्वेराघवाःकुरवस्तथा ॥ पठंतिशुच
योनित्यंसावित्रींप्राणिनांगतिम् ७७ अभ्यासेनित्यंदेवानांसप्तर्षीणांध्रुवस्यच ॥ मोक्षणंसर्वकृच्छ्राणांमोचयत्यशुभात्सदा ७८ वृद्धैःकाश्यपगौतमप्रभृतिभिर्भृ
ग्वंगिरोऽत्र्यादिभिःशुक्रागस्त्यबृहस्पतिप्रभृतिभिर्ब्रह्मर्षिभिःसेवितम् ॥ भारद्वाजमतंऋचीकतनयैःप्राप्तंवसिष्ठात्पुनःसावित्रीमधिगम्यशक्रवसुभिःकृत्स्नाजितादा
नवाः ७९ योगोशतंकनकशृंगमयंददातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय ॥ दिव्यांचभारतकथांकथयेच्चनित्यंतुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव ८० धर्मोविवर्ध
तिभृगोःपरिकीर्तनेनवीर्यंविवर्धतिवसिष्ठनमोनतेन ॥ संग्रामजिद्भवतिचैवरघुंनमस्यन्स्यादश्विनौचपरिकीर्तयतोनरोगः ८१ एषातेकथिताराजन्सावित्रीब्र
ह्मशाश्वती ॥ विवक्षुरसियच्चान्यत्तत्तेवक्ष्यामिभारत ८२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेसावित्रीव्रतोपाख्यानेपंचाशदधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ केपूज्याःकेनमस्कार्याःकथंवर्तेतकेषुच ॥ किमाचारःकीदृशेषुपितामहनरिष्यते १ ॥ भीष्मउवाच ॥
ब्राह्मणानांपरिभवःसादयेदपिदेवताः ॥ ब्राह्मणांस्तुनमस्कृत्ययुधिष्ठिरनरिष्यते २ तेपूज्यास्तेनमस्कार्यावर्तेथास्तेषुपुत्रवत् ॥ तेहिलोकानिमान्सर्वान्धारयं
तिमनीषिणः ३ ब्राह्मणाःसर्वलोकानांमहांतोधर्मसेतवः ॥ धनत्यागाभिरामाश्चवाक्संयमरताश्चये ४ रमणीयाश्चभूतानांनिधानंचधृतव्रताः ॥ प्रणेतारश्चलो
कानांशास्त्राणांचयशस्विनः ५ तपोयेषांधनंनित्यंवाक्चैवविपुलंबलम् ॥ प्रभवश्चैवधर्माणांधर्मज्ञाःसूक्ष्मदर्शिनः ६

७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकपंचाशदधिकशत

धर्मकामाःस्थिताधर्मेसुकृतैर्धर्मसेतवः ॥ यान्समाश्रित्यजीवंतिप्रजाःसर्वाश्चतुर्विधाः ७ पंथानःसर्वनेतारोयज्ञवाहाःसनातनाः ॥ पितृपैतामहींगुर्वीमुद्वहंतिधुरं
सदा ८ धुरियेनावसीदंतिविषयेसद्गवाइव ॥ पितृदेवातिथिमुखाहव्यकव्याग्रभोजिनः ९ भोजनादेवलोकांस्त्रीस्त्रायंतेमहतोभयात् ॥ दीपःसर्वस्यलोकस्यचक्षुश्च
क्षुष्मतामपि १० सर्वशिक्षाःश्रुतिधनानिपुणामोक्षदर्शिनः ॥ गतिज्ञाःसर्वभूतानामध्यात्मगतिचिंतकाः ११ आदिमध्यावसानानांज्ञातारश्छिन्नसंशयाः ॥
परावरविशेषज्ञागंतारःपरमांगतिम् १२ विमुक्ताधूतपाप्मानोनिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः ॥ मानार्हामानितानित्यंज्ञानविद्भिर्महात्मभिः १३ चंदनेमलपंकेचभोजनेऽभो
जनेसमाः ॥ समंयेषांदुकूलंचतथाक्षौमाजिनानिच १४ तिष्ठेयुरप्यभुंजानाबहूनिदिवसान्यपि ॥ शोषयेयुश्चगात्राणिस्वाध्यायैःसंयतेंद्रियाः १५ अदैवंदैवतं
कुर्युर्दैवतंचाप्यदैवतम् ॥ लोकानन्यान्सृजेयुस्तेलोकपालांश्चकोपिताः १६ अपेयःसागरोयेषामपिशापान्महात्मनाम् ॥ येषांकोपाग्निरद्यापिदंडकेनोपशाम्यति
१७ देवानामपियेदेवाःकारणंकारणस्यच ॥ प्रमाणस्यप्रमाणंचकस्तानभिभवेद्बुधः १८ येषांवृद्धश्चबालश्चसर्वःसंमानमर्हति ॥ तपोविद्याविशेषात्तुमानयंति
परस्परम् १९ अविद्वान्ब्राह्मणोदेवःपात्रंवैपावनंमहत् ॥ विद्वान्भूयस्तरोदेवःपूर्णसागरसन्निभः २० अविद्वांश्चैवविद्वांश्चब्राह्मणोदैवतंमहत् ॥ प्रणीतश्चाप्रणी
तश्चयथाग्निर्दैवतंमहत् २१ श्मशानेह्यपितेजस्वीपावकोनैवदुष्यति ॥ हविर्यज्ञेचविधिवद्गृहएवातिशोभते २२ एवंयद्यप्यनिष्टेषुवर्ततेसर्वकर्मसु ॥ सर्वथाब्रा
ह्मणोमान्योदैवतंविद्धितत्परम् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासन०आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेब्राह्मणप्रशंसायांएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कांतुब्राह्मणपूजायांव्युष्टिंदृष्ट्वाजनाधिप ॥ कंवाकर्मोदयंमत्वातानर्चसिमहामते १ ॥ भीष्मउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपु
रातनम् ॥ पवनस्यचसंवादमर्जुनस्यचभारत २ सहस्रभुजभृच्छ्रीमान्कार्तवीर्योऽभवत्प्रभुः ॥ अस्यलोकस्यसर्वस्यमाहिष्मत्यांमहाबलः ३ सतुरत्नाकरवतीं
सद्वीपांसागरांबराम् ॥ शशासपृथिवींसर्वांहैहयःसत्यविक्रमः ४ स्ववित्तंतेनदत्तंतुदत्तात्रेयायकारणे ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यविनयंश्रुतमेवच ५ आराधयामासच
तंकृतवीर्यात्मजोमुनिम् ॥ न्यमंत्रयतसंतुष्टोद्विजश्चैनंवरैस्त्रिभिः ६ सवरैश्छंदितस्तेननृपोवचनमब्रवीत् ॥ सहस्रबाहुर्भूयांवैचमूमध्येगृहेऽन्यथा ७ ममबा
हुसहस्रंतुपश्यंतांसैनिकारणे ॥ विक्रमेणमहींकृत्स्नांजयेयंसंशितव्रत ८ तांचधर्मेणसंप्राप्यपालयेयमतंद्रितः ॥ चतुर्थंतुवरंयाचेत्वामहंद्विजसत्तम ९ तंममा
नुग्रहकृतेदातुमर्हस्यनिंदित ॥ अनुशासंतुमांसंतोमिथ्योद्वृत्तंत्वदाश्रयम् १० ॥१५४॥

तमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ कांत्विति व्युष्टिंसमृद्धिंफलंवा 'व्युष्टिःफलेसमृद्धौच' इत्यमरः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

११ । १२ । १३ । १४ । १५ एवोंवादोब्रह्मोत्तरःब्राह्मणाधिक्यवचनंपूर्वपक्षः क्षत्रियाधिक्यंसिद्धांतइत्यर्थः । हेतुयुक्तौप्रजापालनेनहेतुनायुक्तौसहितौतौब्राह्मणक्षत्रियौ १६ ब्रह्मवेदोयज्ञोवा
अध्यापनयजनार्थंएवउपधाच्छलंयेषांतेतथाक्षत्रियान्खादंतिउपजीवंति १७ । १८ । १९ वायऽयासरस्वत्याअसत्यंकथितं चर्मवाससःआजिनवस्त्रान् २० । २१ ब्रह्मोत्तरंसंतं २२ निशा
इत्युक्तःसद्विजःप्राहतथास्त्वितिनराधिपम् ॥ एवंसमभवंस्तस्यवरास्तेदीप्ततेजसः ११ ततःसरथमास्थायज्वलनार्कसमद्युतिम् ॥ अब्रवीद्वीर्यसंमोहात्कोवा
ऽस्तिसदृशोमम १२ धैर्यैर्वीर्यैर्यशःशौर्यैर्विक्रमेणौजसाऽपिवा ॥ तद्वाक्यांतेचांतरिक्षेवाग्उवाचाशरीरिणी १३ नत्वंमूढविजानीषेब्राह्मणंक्षत्रियाद्वरम् ॥ सहि
तोब्राह्मणेनेहक्षत्रियःशास्तिवैप्रजाः १४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कुर्यांभूतानितुष्टोऽहंक्रुद्धोनाशंतथानये ॥ कर्मणामनसावाचानमत्तोऽस्तिवरोद्विजः १५ पूर्वोब्र
ह्मोत्तरोवादोद्वितीयःक्षत्रियोत्तरः ॥ त्वयोक्तौहेतुयुक्तौतौविशेषस्तत्रदृश्यते १६ ब्राह्मणाःसंश्रिताःक्षत्रंनक्षत्रंब्राह्मणाश्रितम् ॥ श्रिताब्रह्मोपधाविप्राःखादंति
क्षत्रियान्भुवि १७ क्षत्रियेष्वाश्रितोधर्मःप्रजानांपरिपालनम् ॥ क्षत्राद्वृत्तिर्ब्राह्मणानांतैःकथंब्राह्मणोवरः १८ सर्वभूतप्रधानांस्तान्भैक्षवृत्तीनहंसदा ॥ आत्म
संभावितान्विप्रान्स्थापयाम्यात्मनोवशे १९ कथितंत्वनयाऽसत्यंगायत्र्याकन्ययादिवि ॥ विजेष्याम्यवशान्सर्वान्ब्राह्मणांश्चर्मवाससः २० नचमांच्यावयेद्रा
ष्ट्रात्त्रिषुलोकेषुकश्चन ॥ देवोवामानुषोवाऽपितस्माज्ज्येष्ठोद्विजादहम् २१ अद्यब्रह्मोत्तरंलोकंकरिष्येक्षत्रियोत्तरम् ॥ नहिमेसंयुगेकश्चित्सोढुमुत्सहतेबलम् २२
अर्जुनस्यवचःश्रुत्वावित्रस्ताभून्निशाचरी ॥ अथैनमंतरिक्षस्थस्ततोवायुरभाषत २३ त्यजैनंकलुषंभावंब्राह्मणेभ्योनमस्कुरु ॥ एतेषांकुर्वतःपापंराष्ट्रंक्षोभोभ
विष्यति २४ अथवात्वांमहीपालशमयिष्यंतिवैद्विजाः ॥ निरसिष्यंतितेराष्ट्राद्धतोत्साहामहाबलाः २५ तंराजाकस्त्वमित्याहततस्तंप्राहमारुतः ॥ वायुर्वै
देवदूतोऽस्मिहितंत्वांप्रब्रवीम्यहम् २६ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ अहोत्वयाऽयंविप्रेषुभक्तिरागःप्रदर्शितः ॥ यादृशंपृथिवीभूतंतादृशंब्रूहिमेद्विजम् २७
वायोर्वासदृशंकिंचिद्ब्रूहित्वंब्राह्मणोत्तमम् ॥ अपांवैसदृशंवह्नेःसूर्यस्यनभसोऽपिवा २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मेपव
नार्जुनसंवादेब्राह्मणमाहात्म्येद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ शृणुमूढगुणान्कांश्चिद्ब्राह्मणानांमहात्मनाम् ॥ येत्वयाकीर्तिता
राजंस्तेभ्योऽथब्राह्मणोवरः १ त्यक्त्वामहीत्वंभूमिस्तुस्पर्धयांगनृपस्यह ॥ नाशंजगामतांविप्रोव्यस्तंभयतकश्यपः २ अजेयाब्राह्मणाराजन्दिविचेहचनित्यदा ॥
अपिबत्तेजसाह्यापःस्वयमेवांगिराःपुरा ३ सताःपिबन्क्षीरमिवनातृप्यतमहामनाः ॥ अपूरयन्महौघेनमहींसर्वांचपार्थिव ४ तस्मिन्नहंचक्रुद्धेवैजगत्त्यक्त्वाततो
गतः ॥ व्यतिष्ठमग्निहोत्रेचचिरमंगिरसोभयात् ५ अथशप्तश्चभगवान्गौतमेनपुरंदरः ॥ अहल्यांकामयानोवैधर्मार्थंचनहिंसितः ६ तथासमुद्रोनृपतेपूर्णोमृ
ष्टस्यवारिणः ॥ ब्राह्मणैरभिशप्तश्चबभूवलवणोदकः ७ चरीअंतर्हितासरस्वती यद्वानिशाचरीराक्षस्यापिवित्रस्ताऽभूत्किमुतान्येआस्तिकाइतिभावः २३ । २४ । २५ । २६
पृथिवीभूतंपृथिव्यात्मकंभूतं २७ । २८ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ शृण्विति १ । २ । ३ । ४ अहंवायुः ५ । ६ । ७

कविरग्निः ८ महतःसगरपुत्रान् आसंतउपासंत सुवर्णधारिणाशोभनोब्राह्मणवर्णस्तस्यधारिणाधर्म्ब्रोद्विजातिनाकपिलेन ९ । १० । ११ । १२ अग्निंब्राह्मणमित्यन्वयः १३ अनुभूतमितिमू
तं अनुपालकंपोषकं १४ । १५ ननुब्रह्मांडेजातत्वात्कथमंडमजनयदित्यत्राह अंडेति केचिदितितन्नेत्यर्थः १६ दूषयतिद्रष्टव्यमिति अजत्वादेवब्रह्मानअंडजातःअंडजत्ववचनंत्वस्यप्रकारांतरे
 णेत्याह स्मृतमिति आकाशंअव्याकृतं १७ आकाशजःपितामहःकिमाश्रयेणतिष्ठेदितिचेत्कश्चिद्ब्रूयात्तंप्रतिब्रूहि तदानकिंचिद्भवेदिति । पितामहस्यनिरधिष्ठानत्वेसतितज्जमिदंसर्वंशून्यमेवस्या
न्नकिंचिद्भूयादित्यर्थः । ननुकोयंप्रजापतिपदेनोच्यतेअतआह अहंकारइति प्रोक्तइतिप्रभुर्व्यापकःयतःसर्वंतेजोगतःजलचंद्रन्यायेनकरस्थंचैतन्यज्योतिःप्राप्तः द्वितीयाश्रितेतिसमासः अयंभावः ।

सुवर्णवर्णोनिर्धूमःसंगतोर्ध्वशिखःकविः ॥ क्रुद्धेनांगिरसाशप्तोगुणैरेतैर्विवर्जितः ८ महतश्चूर्णितान्पश्ययेहासंतमहोदधिम् ॥ सुवर्णधारिणानित्यमवशप्ताद्वि
जातिना ९ समोनत्वंद्विजातिभ्यःश्रेयोविद्धिनराधिप ॥ गर्भस्थान्ब्राह्मणान्सम्यङ्नमस्यतिकिलप्रभुः १० दंडकानांमहद्राज्यंब्राह्मणेनविनाशितम् ॥
तालजंघंमहाक्षत्रमौर्वेणैकेननाशितम् ११ त्वयाचविपुलंराज्यंबलंधर्मःश्रुतंतथा ॥ दत्तात्रेयप्रसादेनप्राप्तंपरमदुर्लभम् १२ अग्निंत्वंयजसेनित्यंकस्माद्ब्रा
ह्मणमर्जुन ॥ सहिसर्वस्यलोकस्यहव्यवाट्किंनवेत्सितम् १३ अथवाब्राह्मणश्रेष्ठमनुभूतानुपालकम् ॥ कर्तारंजीवलोकस्यकस्माज्जानन्विमुह्यसे १४ तथा
प्रजापतिर्ब्रह्माअव्यक्तःप्रभुरव्ययः ॥ येनेदंनिखिलंविश्वंजनितंस्थावरंचरम् १५ अंडजातंतुब्रह्माणंकेचिदिच्छंत्यपंडिताः ॥ अंडाद्भिन्नाद्बभुःशैलादिशोंभः
पृथिवीदिवम् १६ द्रष्टव्यंनैतदेवंहिकथंजायेदजोहिसः ॥ स्मृतमाकाशमंडंतुतस्माज्जातःपितामहः १७ तिष्ठेत्कथमितिब्रूहिनकिंचिद्धितदाभवेत् ॥ अहंकार
इतिप्रोक्तःसर्वतेजोगतःप्रभुः १८ नास्त्यंडमस्तितुब्रह्मासराजालोकभावनः ॥ इत्युक्तःसतदातूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशा
सनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेपवनार्जुनसंवादेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ इमांभूमिंद्विजातिभ्योदित्सुर्वैदक्षिणां
पुरा ॥ अंगोनामनृपोराजंस्ततश्चिंतांमहीययौ १ धारिणींसर्वभूतानामयंप्राप्यवरोनृपः ॥ कथमिच्छतिमांदातुंद्विजेभ्योब्रह्मणःसुताम् २ साऽहंत्यक्त्वागमिष्या
मिभूमित्वंब्रह्मणःपदम् ॥ अयंसराष्ट्रोनृपतिर्माभूदितिततोऽगमत् ३ ततस्तांकश्यपोदृष्ट्वाव्रजंतींपृथिवींतदा ॥ प्रविवेशमहींसद्योमुक्त्वाऽऽत्मानंसमाहितः ४ ऋ
द्धासासर्वतोजज्ञेतृणौषधिसमन्विता ॥ धर्मोत्तरानष्टभयाभूमिरासीत्ततोनृप ५ एवंवर्षसहस्राणिदिव्यानिविपुलव्रतः ॥ त्रिंशतंकश्यपोराजन्भूमिरासीदतंद्रितः ६

सुषुप्तिसदृशादव्याकृताकाशादुत्थितोऽहंकाररूपउपाधिस्तेनसाक्षीसर्वात्मनाऽवच्छिन्नःसोऽयमहंकारविशिष्टोबाह्यंव्योमादिकंकल्पितवान् । एवंशास्त्रानुभवाभ्यांजानातिसब्राह्मणोजगत्कर्ता
तेनतत्रसामर्थ्यसमुद्रेपतरंगस्येवकदाचिदपिनसंभवतीति १८ अतएवअंडंनास्ति रज्जूरगवत्कल्पनामात्रत्वात् कल्पकस्तुसब्रह्माब्राह्मणोस्तीत्युक्तं सराजाऽर्जुनइतिवायुनोक्तःसंस्तूष्णीमभूत्ततोवा
युरब्रवीद्वक्ष्यमाणमर्थमितिविशेषः १९ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ इमामिति १ । २ भूमित्वंत्यक्त्वाब्रह्मणःपदंगमिष्या
मीतिसंबंधः ३ आत्मानंदेहंत्यक्त्वानिर्जीवंमहींदेहंप्रविश्यसजीवंयोगबलेनकृतवान् ४ भूमिस्तुधर्मोत्तरास्वधर्मवत्वेनमत्वाकंगत्वानष्टभयासीदित्यर्थः ५ कश्यपोभूमिर्भूत्वाऽसीदित्यन्वयः ६

७ । ८ । ९ । १० । ११ सोऽत्रिः सोमपिताउतथ्यमाहूयतांतस्मैददौ सोतथ्यामितिसंधिरार्षः । १२ । १३ । १४ । १५ । देवोवरुणः तयामद्रया । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१।२२

अथागम्यमहाराजनमस्कृत्यचकश्यपम् ॥ पृथिवीकाश्यपीजज्ञेसुतातस्यमहात्मनः ७ एषराजन्नीदृशोवैब्राह्मणःकश्यपोऽभवत् ॥ अन्यंप्रब्रूहिवात्वंचकश्यपात्क्ष
त्रियंवरम् ८ तूष्णींबभूवनृपतिःपवनस्त्वब्रवीत्पुनः ॥ शृणुराजन्नुतथ्यस्यजातस्यांगिरसेकुले ९ भद्रासोमस्यदुहितारूपेणपरमामता ॥ तस्यास्तुल्यंपतिंसो
मउतथ्यंसमपश्यत १० साचतीव्रंतपस्तेपेमहाभागायशस्विनी ॥ उतथ्यार्थेतुचार्वंगीपरंनियममास्थिता ११ ततआहूयसोतथ्यंददावत्रिर्यशस्विनीम् ॥ भा
र्यार्थेसचजग्राहविधिवद्भूरिदक्षिणः १२ तांत्वकामयतश्रीमान्वरुणःपूर्वमेवह ॥ सचागम्यवनप्रस्थंयमुनायांजहारताम् १३ जलेश्वरस्तुहृत्वातामनयत्स्वंपुरंप्र
ति ॥ परमाद्भुतसंकाशंषट्सहस्रशतह्रदम् १४ नहिरम्यतरंकिंचित्तस्मादन्यत्पुरोत्तमम् ॥ प्रासादैरप्सरोभिश्चदिव्यैःकामैश्चशोभितम् १५ तत्रदेवस्तयासार्धं
रेमेराजञ्जलेश्वरः ॥ अथाख्यातमुतथ्यायततःपत्न्यवमर्दनम् १६ तच्छ्रुत्वानारदात्सर्वमुतथ्योनारदंतदा ॥ प्रोवाचगच्छब्रूहित्वंवरुणंपरुषंवचः १७ मद्वा
क्यान्मुंचमेभार्यांकस्मात्तांहृतवानसि ॥ लोकपालोऽसिलोकानांनलोकस्यविलोपकः १८ सोमेनदत्ताभार्यामेत्वयाचापहृताऽद्यवै ॥ इत्युक्तोवचनात्तस्यनारदेन
जलेश्वरः १९ मुंचभार्यामुतथ्यस्यकस्मात्त्वंहृतवानसि ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यसोऽथतंवरुणोऽब्रवीत् २० ममैषासुप्रियाभार्यानैनामुत्स्रष्टुमुत्सहे ॥ इत्युक्तोवरुणे
नाथनारदःप्राप्यतंमुनिम् ॥ उतथ्यमब्रवीद्वाक्यंनातिहृष्टमनाइव २१ गलेगृहीत्वाक्षिप्तोऽस्मिवरुणेनमहामुने ॥ नप्रयच्छतितेभार्यांयत्तेकार्यंकुरुष्वतत् २२
नारदस्यवचःश्रुत्वाक्रुद्धःप्राज्वलदंगिराः ॥ अपिबत्तेजसावारिविष्टभ्यसुमहातपाः २३ पीयमानेतुसर्वस्मिंस्तोयेऽपिसलिलेश्वरः ॥ सुहृद्भिर्भिक्ष्यमाणोऽपिनै
वामुंचततांतदा २४ ततःक्रुद्धोऽब्रवीद्भूमिमुतथ्योब्राह्मणोत्तमः ॥ दर्शयस्वस्थलंभद्रेषट्सहस्रशतह्रदम् २५ ततस्तदीरिणंजातंसमुद्रस्यावसर्पतः ॥ तस्मा
द्देशान्नदींचैवप्रोवाचासौद्विजोत्तमः २६ अदृश्यागच्छभीरुत्वंसरस्वतिमरूंप्रति ॥ अपुण्यएषभवतुदेशस्त्यक्तस्त्वयाशुभे २७ तस्मिन्संशोषितेदेशेभद्रामा
दायवारिपः ॥ अददाच्छरणंगत्वाभार्यामांगिरसायवै २८ प्रतिगृह्यतुतांभार्यामुतथ्यःसुमनाऽभवत् ॥ मुमोचचजगद्दुःखाद्वरुणंचैवहैहय २९ ततःसलब्ध्वा
तांभार्यांवरुणंप्राहधर्मवित् ॥ उतथ्यःसुमहातेजायत्तच्छृणुनराधिप ३० मयैषातपसाप्राप्ताक्रोशतस्तेजलाधिप ॥ इत्युक्त्वातामुपादायस्वमेवभवनंययौ ३१
एषराजन्नीदृशोवैउतथ्योब्राह्मणर्षभः ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वमुतथ्यात्क्षत्रियंवरम् ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशाशनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दान
धर्मे पवनार्जुनसंवादोनामचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

२३।२४।२५।२६ । २७ । २८ । जगद्वरुणंचदुःखान्मुमोचमोचयामास २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ इतिअनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तःसनृपस्तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ॥ शृणुराजन्नगस्त्यस्यमाहात्म्यंब्राह्मणस्यह १ असुरैर्निर्जितादेवानिरुत्साहाश्चतेकृताः ॥ यज्ञाश्चै
॥१५६॥ षांहृताःसर्वेपितॄणांचस्वधास्तथा २ कर्मेज्यामानवानांचदानवैर्हैहयर्षभ ॥ भ्रष्टैश्वर्यास्ततोदेवाश्चेरुःपृथ्वीमितिश्रुतिः ३ ततःकदाचित्तेराजन्दीप्तमादित्य अ०
वर्चसम् ॥ ददृशुस्तेजसायुक्तमगस्त्यंविपुलव्रतम् ४ अभिवाद्यतुतंदेवाःपृष्ट्वाकुशलमेवच ॥ इदमूचुर्महात्मानंवाक्यंकालेजनाधिप ५ दानवैर्युधिभग्नाःस्मतथै
श्वर्याच्चभ्रंशिताः ॥ तदस्मान्नोभयात्तीव्रात्राहित्वंमुनिपुंगव ६ इत्युक्तःसतदादेवैरगस्त्यःकुपितोऽभवत् ॥ प्रजज्वालचतेजस्वीकालाग्निरिवसंक्षये ७ तेनदी ॥१५६॥
प्तांशुजालेननिर्दग्धादानवास्तदा ॥ अंतरिक्षान्महाराजनिपेतुस्तेसहस्रशः ८ दह्यमानास्तुतेदैत्यास्तस्यागस्त्यस्यतेजसा ॥ उभौलोकौपरित्यज्यगताःकाष्ठां
तुदक्षिणाम् ९ बलिस्तुयजतेयज्ञमश्वमेधंमहींगतः ॥ येऽन्येऽधःस्थामहीस्थाश्चतेनदग्धामहासुराः १० ततोलोकाःपुनःप्राप्ताःसुरैःशांतभयैर्नृप ॥ अथैनमब्रु
वन्देवाभूमिष्ठानसुरान्जहि ११ इत्युक्तःप्राहदेवान्सनशक्तोऽस्मिमहीगतान् ॥ दग्धुंतपोहिक्षीयेन्मेनशक्ष्यामीतिपार्थिव १२ एवंदग्धाभगवतादानवाःस्वेनतेज
सा ॥ अगस्त्येनतदाराजंस्तपसाभावितात्मना १३ ईदृशश्चाप्यगस्त्योहिकथितस्तेमयाऽनघ ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वमगस्त्यात्क्षत्रियंवरम् १४ ॥ भीष्मउवाच ॥
इत्युक्तःसतदातूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ॥ शृणुराजन्वसिष्ठस्यमुख्यंकर्मयशस्विनः १५ आदित्याःसत्रमासंतसरोवैमानसंप्रति ॥ वसिष्ठंमनसागत्वाज्ञात्वा
तत्तस्यगौरवम् १६ यजमानांस्तुतान्दृष्ट्वासर्वान्दीक्षानुकर्शितान् ॥ हंतुमैच्छंतशैलाभाःखलिनोनामदानवाः १७ अदूरात्तुततस्तेषांब्रह्मदत्तवरंसरः ॥ हताहतावै
तत्रैतेजीवंत्याप्लुत्यदानवाः १८ तेप्रगृह्यमहाघोरान्पर्वतान्परिघान्द्रुमान् ॥ विक्षोभयंतःसलिलमुत्थितंशतयोजनम् १९ अभ्यद्रवंतदेवांस्तेसहस्राणिदशैवहि ॥
ततस्तैरर्दितादेवाःशरणंवासवंययुः २० सचतैर्व्यथितःशक्रोवसिष्ठंशरणंययौ ॥ ततोऽभयंददौतेभ्योवसिष्ठोभगवानृषिः २१ तदातान्दुःखितान्ज्ञात्वाआनृशं
स्यपरोमुनिः ॥ अयत्नेनादहत्सर्वान्खलिनःस्वेनतेजसा २२ कैलासंप्रस्थितांचैवनदींगंगांमहातपाः ॥ आनयत्तत्सरोदिव्यंतयाभिन्नंचतत्सरः २३ सरोभिन्नंतया
नद्यासरयूःसाततोऽभवत् ॥ हताश्चखलिनोयत्रसदेशःखलिनोऽभवत् २४ एवंसेंद्रावसिष्ठेनरक्षितास्त्रिदिवौकसः ॥ ब्रह्मदत्तवराश्चैवहतादैत्यामहात्मना २५ एत
त्कर्मवसिष्ठस्यकथितंहिमयाऽनघ ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वंवसिष्ठात्क्षत्रियंवरम् २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मे पवनार्जुनसं
वादे पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ॥ शृणुमेहैहयश्रेष्ठकर्मात्रेःसुमहात्मनः १ ॥१५६॥

घोरेतमस्ययुध्यंतसहितादेवदानवाः ॥ अविध्यतशरैस्तत्रस्वर्भानुःसोमभास्करौ २ अथतेतमसाग्रस्तानिहन्यंतेस्मदानवैः ॥ देवान्नृपतिशार्दूलसहैवबलिभिस्त
दा ३ असुरैर्वध्यमानास्तेक्षीणप्राणादिवौकसः ॥ अपश्यंततपस्यंतमत्रिंविप्रंतपोधनम् ४ अथैनमब्रुवन्देवाःशांतक्रोधंजितेंद्रियम् ॥ असुरैरिषुभिर्विद्धौचंद्रादि
त्याविमावुभौ ५ वयंवध्यामहेचापिशत्रुभिस्तमसाऽऽवृते ॥ नाधिगच्छामशांतिंचभयात्त्रायस्वनःप्रभो ६ ॥ अत्रिरुवाच ॥ कथंरक्षामिभवतस्तेब्रुवंश्चंद्रमाभव ॥
तिमिरघ्नश्चसवितादस्युहंताचनोभव ७ एवमुक्तस्तदात्रिर्वैतमोनुदभवच्छशी ॥ अपश्यत्सौम्यभावाच्चसोमवत्प्रियदर्शनः ८ दृष्ट्वानातिप्रभंसोमंतथासूर्यंचपा
र्थिव ॥ प्रकाशमकरोदत्रिस्तपसास्वेनसंयुगे ९ जगद्वितिमिरंचापिप्रदीप्तमकरोत्तदा १० व्यजयच्छत्रुसंघांश्चदेवानांस्वेनतेजसा ॥ अत्रिणादह्यमानांस्तान्दृ
ष्ट्वादेवामहासुरान् ११ पराक्रमैस्तेऽपितदाव्यघ्नन्नत्रिसुरक्षिताः ॥ उद्भासितश्चसवितादेवास्त्राताहतासुराः १२ अत्रिणात्वथसामर्थ्यंकृतमुत्तमतेजसा ॥ द्विजेनाग्नि
द्वितीयेनजपताचर्मवाससा १३ फलभक्षेणराजर्षेपश्यकर्मात्रिणाकृतम् ॥ तस्यापिविस्तरेणोक्तंकर्मात्रेःसुमहात्मनः ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वमत्रितःक्षत्रियंवरम् १४
इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्ततोब्रवीत् ॥ शृणुराजन्महत्कर्मच्यवनस्यमहात्मनः १५ अश्विनोःप्रतिसंश्रुत्यच्यवनःपाकशासनम् ॥ प्रोवाचसहितोदेवैःसो
मपावश्विनौकुरु १६ ॥ इंद्रउवाच ॥ अस्माभिर्निंदितावेतौभवेतांसोमपौकथम् ॥ देवैर्नसंमितावेतौतस्मान्मैवंवदस्वनः १७ अश्विभ्यांसहनेच्छामःसोमंपातुं
महाव्रत ॥ यदन्यद्वक्ष्यसेविप्रतत्करिष्यामतेवचः १८ ॥ च्यवनउवाच ॥ पिबेतामश्विनौसोमंभवद्भिःसहिताविमौ ॥ उभावेतावपिसुरौसूर्यपुत्रौसुरेश्वर १९
क्रियतांमद्वचोदेवायथावैसमुदाहृतम् ॥ एतद्वःकुर्वतांश्रेयोभवेन्नैतदकुर्वताम् २० ॥ इंद्रउवाच ॥ अश्विभ्यांसहसोमंवैनपास्यामिद्विजोत्तम ॥ पिबंत्वन्येयथा
कामंनाहंपातुमिहोत्सहे २१ ॥ च्यवनउवाच ॥ नचेत्करिष्यसिवचोमयोक्तंबलसूदन ॥ मयाप्रमथितःसद्यःसोमंपास्यसिवैमखे २२ ॥ वायुरुवाच ॥ ततःकर्म
समारब्धंहितायसहसाऽश्विनोः ॥ च्यवनेनततोमंत्रैरभिभूताःसुराऽभवन् २३ तत्तुकर्मसमारब्धंदृष्ट्वेंद्रःक्रोधमूर्च्छितः ॥ उद्यम्यविपुलंशैलंच्यवनंसमुपाद्रवत् २४
तथावज्रेणभगवानमर्षाकुललोचनः ॥ तमापतंतंदृष्ट्वैवच्यवनस्तपसान्वितः २५ अद्भिःसिक्त्वाऽस्तंभयत्तंसवज्रंसहपर्वतम् ॥ अथेंद्रस्यमहाघोरंसोऽसृजच्छत्रुमेव
हि २६ मदंनामाहुतिमयंव्यादितास्यंमहामुनिः ॥ तस्यदंतसहस्रंतुबभूवशतयोजनम् २७ द्वियोजनशतास्तस्यदंष्ट्राःपरमदारुणाः ॥ हनुस्तस्याभवद्भूमा
वास्यंचास्यास्पृशद्दिवम् २८ जिह्वामूलेस्थितास्तस्यसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ तिमेरास्यमनुप्राप्तायथामत्स्यामहार्णवे २९ तेसंमंत्र्यततोदेवामदस्यास्यसमी
पगा ॥ अब्रुवन्सहिताःशक्रंप्रणमास्मैद्विजातये ३०

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ ॥ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तूष्णीमिति १ । २

अश्विभ्यांसहसोमंचपिबामविगतज्वराः ॥ ततःसप्रणतःशक्रश्चकारच्यवनस्यतत ३१ च्यवनःकृतवानेतावश्विनौसोमपायिनौ ॥ ततःप्रत्याहरत्कर्ममदंच
व्यभजन्मुनिः ३२ अक्षेषुमृगयायांचपानेस्त्रीषुचवीर्यवान् ॥ एतैर्दोषैर्नराराजनक्षयंयांतिनसंशयः ३३ तस्मादेतान्नरोनित्यंदूरतःपरिवर्जयेत् ३४ एतत्ते
च्यवनस्यापिकर्मराजन्प्रकीर्तितम् ॥ ब्रवीम्यहंब्रूहिवात्वंक्षत्रियंब्राह्मणाद्वरम् ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशास०दानधर्मे पवनार्जुनसंवा
देषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ तूष्णीमासीदर्जुनस्तुपवनस्त्वब्रवीत्पुनः ॥ शृणुमेब्राह्मणेष्वेवमुख्यंकर्मजनाधिप १ मदस्या
स्यमनुप्राप्तायदासेंद्रादिवौकसः ॥ तदेवच्यवनेमेहह्रतातेषांवसुंधरा २ उभौलोकौहृतौमत्वातेदेवादुःखिताऽभवन् ॥ शोकार्ताश्चमहात्मानंब्रह्माणंशरणंययुः
३ ॥ देवाऊचुः ॥ मदास्यव्यतिषिक्तानामस्माकंलोकपूजित ॥ च्यवनेनहृताभूमिःकपैश्चैवादिवंप्रभो ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गच्छध्वंशरणंविप्रानाशुसेंद्रादिवौ
कसः ॥ प्रसाद्यतानुभौलोकाववाप्स्यथयथापुरा ५ तेययुःशरणंविप्रानूचुस्तेकान्जयामहे ॥ इत्युक्तास्तेद्विजान्प्राहुर्जयतेहकपानिति ६ भूगतान्हिविजे
तारोवयमित्यब्रुवन्द्विजाः ॥ ततःकर्मसमारब्धंब्राह्मणैःकपनाशनम् ७ तच्छ्रुत्वाप्रेषितोदूतोब्राह्मणेभ्योधनीकपैः ॥ सचतान्ब्राह्मणानाहधनीकपवचोयथा ८
भवद्भिःसदृशाःसर्वेकपाःकिमिहवर्तते ॥ सर्वेवेदविदःप्राज्ञाःसर्वेचक्रतुयाजिनः ९ सर्वेसत्यव्रताश्चैवसर्वेतुल्यामहर्षिभिः ॥ श्रीश्चैवरमतेतेषुधारयंतिश्रियं
चते १० वृथादारान्नगच्छंतिवृथामांसंनभुंजते ॥ दीप्तमग्निंजुह्वतेचगुरूणांवचनेस्थिताः ११ सर्वेचनियतात्मानोबालानांसंविभागिनः ॥ उपे
त्यशनकैर्यांतिनसेवंतिरजस्वलाम् ॥ स्वर्गतिंचैवगच्छंतितथैवशुभकर्मिणः १२ अभुक्तवत्सुनाश्नंतिगर्भिणीवृद्धकादिषु ॥ पूर्वाह्णेषुनदीव्यंतिदिवाचैवन
शेरते १३ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्गुणैर्युक्तान्कथंकपान् ॥ विजेष्यथनिवर्तध्वंनिवृत्तानांसुखंहिवः १४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ कपान्वयंविजेष्यामोयेदेवास्ते
वयंस्मृताः ॥ तस्माद्वध्याःकपाऽस्माकंधनिन्याहियथाऽऽगतम् १५ धनीगत्वाकपानाहनवोविप्राःप्रियंकराः ॥ गृहीत्वाऽस्त्राण्यतोविप्रान्कपाःसर्वे
समाद्रवन् १६ समुदग्रध्वजान्दृष्ट्वाकपान्सर्वेद्विजातयः ॥ व्यसृजन्ज्वलितानग्नीन्कपानांप्राणनाशनान् १७ ब्रह्मसृष्टाहव्यभुजःकपान्हत्वासनातनाः ॥
नभसीवयथाऽभ्राणिव्यराजंतनराधिप १८ हत्वावैदानवान्देवाःसर्वेसंभूयसंयुगे ॥ तेनाभ्यजानन्हितदाब्राह्मणैर्निहतान्कपान् १९ अथागम्यमहातेजा
नारदोऽकथयद्विभो ॥ यथाहतामहाभागैस्तेजसाब्राह्मणैःकपाः २०

३ कपैःअसुरविशेषैः दिवंद्यौः ४ । ५ । ६ । ७ धनीनामकोदूतः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

११ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ब्राह्मणानिति कर्मोदयं
फलोदयम् १ । २ । ३ नचेति दुःखितस्यदिनंमहद्भवतीत्यर्थः ४ । ५ । ६ । ७ अस्यचाधइत्याकाशादेरुपर्युपरिअयमेवास्तीत्युक्तम् ८ अर्णवंतर्जयानमित्यगाधत्वमपारत्वंचोक्तम् ९ कृतइ

नारदस्यवचःश्रुत्वाप्रीताःसर्वेदिवौकसः ॥ प्रशशंसुर्द्विजांश्चापिब्राह्मणांश्चयशस्विनः २१ तेषांतेजस्तथावीर्यंदेवानांववृधेततः ॥ अवाप्नुवंश्चामरत्वंत्रिषुलोके
षुपूजितम् २२ इत्युक्तवचनंवायुमर्जुनःप्रत्युवाचह ॥ प्रतिपूज्यमहाबाहोयत्तच्छृणुयुधिष्ठिर २३ ॥ अर्जुनउवाच ॥ जीवाम्यहंब्राह्मणार्थंसर्वथासततंप्रभो ॥
ब्रह्मण्योब्राह्मणेभ्यश्चप्रणमामिचनित्यशः २४ दत्तात्रेयप्रसादाच्चमयाप्राप्तमिदंबलम् ॥ लोकेचपरमाकीर्तिर्धर्मश्चाचरितोमहान् २५ अहोब्राह्मणकर्माणिमयामा
रुततत्त्वतः ॥ त्वयाप्रोक्तानिकात्स्न्र्येनश्रुतानिप्रयतेनच २६ ॥ वायुरुवाच ॥ ब्राह्मणान्क्षात्रधर्मेणपालयस्वेंद्रियाणिच ॥ भृगुभ्यस्तेभयंघोरंतत्तुकालाद्भवि
ष्यति २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मे पवनार्जुनसंवादेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्राह्मणानर्चसेराजन्सततंसंशितव्रताम् ॥ कंतुकर्मोदयंदृष्ट्वातानर्चसिजनाधिप १ कांवाब्राह्मणपूजायांव्युष्टिंदृष्ट्वामहाव्रत ॥ तानर्चसिमहा
बाहोसर्वमेतद्वदस्वमे २ ॥ भीष्मउवाच ॥ एषतेकेशवःसर्वमाख्यास्यतिमहामतिः ॥ व्युष्टिंब्राह्मणपूजायांदृष्टव्युष्टिर्महाव्रतः ३ बलंश्रोत्रेवाङ्मनश्चक्षुषीचज्ञानं
तथासविशुद्धंममाद्य ॥ देहन्यासोनातिचिरान्मतोमेनचातितूर्णंसविताद्ययाति ४ उक्ताधर्मायेपुराणेमहांतोराजन्विप्राणांक्षत्रियाणांविशांच ॥ तथाशूद्राणांधर्म
मुपासतेचशेषंकृष्णादुपशिक्षस्वपार्थ ५ अहंह्येनंवेद्मितत्त्वेनकृष्णंयोऽयंहियच्चास्यबलंपुराणम् ॥ अमेयात्माकेशवःकौरवेंद्रसोऽयंधर्मंवक्ष्यतिसंशयेषु ६ कृ
ष्णःपृथ्वीमसृजत्खंदिवंचकृष्णस्यदेहान्मेदिनीसंबभूव ॥ वराहोऽयंभीमबलःपुराणःसपर्वतान्व्यसृजद्वैदिशश्च ७ अस्यचाधोऽथांतरिक्षंदिवंचदिशश्चतस्रोविदिश
श्चतस्रः ॥ सृष्टिस्तथैवेयमनुप्रसूतासनिर्ममेविश्वमिदंपुराणम् ८ अस्यनाभ्यांपुष्करंसंप्रसूतंयत्रोत्पन्नःस्वयमेवामितौजाः ॥ येनाच्छिन्नंततमःपार्थघोरंयत्त
त्तिष्ठत्यर्णवंतर्जयानम् ९ कृतेयुगेधर्मआसीत्समग्रस्त्रेताकालेज्ञानमनुप्रपन्नः ॥ बलंत्वासीद्द्वापरेपार्थकृष्णःकलौत्वधर्मःक्षितिमेवाजगाम १० सएवपूर्वंनिजघान
दैत्यान्सपूर्वदेवश्चबभूवसम्राट् ॥ सभूतानांभावनोभूतभव्यःसविश्वस्यास्यजगतश्चाभिगोप्ता ११ यदाधर्मोग्लातिवंशेसुराणांतदाकृष्णोजायतेमानुषेषु ॥ ध
र्मेस्थित्वासतुवैभावितात्मापरांश्चलोकानपरांश्चपाति १२ त्याज्यंत्यक्त्वाचासुराणांवधायकार्याकार्येकारणंचैवपार्थ ॥ कृतंकरिष्यत्क्रियतेचदेवोराहुंसोमंविद्धि
चशक्रमेनम् १३ सविश्वकर्मासहिविश्वरूपःसविश्वभुग्विश्वसृग्विश्वजिच्च ॥ सशूलभृच्छोणितभृत्करालस्तंकर्मभिर्विदितंवैस्तुवंति १४

ति ज्ञानंअकर्तव्यकोटेरपिउपस्थानात्त्रेतायांविवेकआसीत् । द्वापरेतुद्वितीयकोटेःसाम्याद्बलंप्रधानमासीन्नधर्मः । कलौत्वधर्मएवबलवानितिभावः १० सएवपूर्वदेवआदिदेवोदैत्यान्निजघान
सएवसम्राड्बलिरूपीपूर्वदेवोदैत्योबभूव ११ ग्लातिग्लायति १२ एवमेनंराहुंसोमंशक्रंचविद्धि १३ शोणितभृच्छरीरी १४

रायःधनस्य पोषःपोषकः १५ । १६ महीसत्रंपृथिव्याश्छादनंमज्जनमितियावत् । 'सत्रंयज्ञेमहादानाच्छादनारण्यकैतवे'इतिमेदिनी १७ घोषार्थेगोवर्द्धनोद्धरणकाले घोषीं बुनादोवा वृष्ट्यर्थमि त्यर्थः । पशूनांगवांजीवानांचवाहनंजयप्रापकम् १८ सुराणांमित्रावरुणयोरेतःकुंभेससृज १९ विक्रांतैःपादविक्षेपैः त्रीणिभुवनानि २० देवानामात्मेतिशेषः २१ जुषंतिसेवंते २२ विधत्ते

तंगंधर्वाणामप्सरसांचनित्यमुपतिष्ठंतेविबुधानांशतानि ॥ तंराक्षसाश्चपरिसंवदंतिरायस्पोषःसविजिगीषुरेकः १५ तमध्वरेशंसितारःस्तुवंतिरथंतरेसामगाश्च स्तुवंति ॥ तंब्राह्मणाब्रह्ममंत्रैःस्तुवंतितस्मैहविरध्वर्यवःकल्पयंति १६ सपौराणींब्रह्मगुहांप्रविष्टोमहीसत्रंभारताग्रेददर्श ॥ स चैवगामुद्दधाराग्र्यकर्माविक्षोभ्यदै त्यानुरगान्दानवांश्च १७ तंघोषार्थेगीर्भिरिंद्राःस्तुवंतिसचापीशोभारतैकःपशूनाम् ॥ तस्यभक्षान्विविधान्वेदयंतितमेवाजौवाहनंवेदयंति १८ तस्यांतरि क्षंपृथिवीदिवंचसर्वंवशेतिष्ठतिशाश्वतस्य ॥ सकुंभेरेतःससृजेसुराणांयत्रोत्पन्नमृषिमाहुर्वसिष्ठम् १९ समातरिश्वाविभुरश्ववाजीसरश्मिवान्सविताचादिदेवः ॥ तेनासुराविजिताःसर्वएवतद्विक्रांतैर्विजितानीहत्रीणि २० सदेवानांमानुषाणांपितॄणांतमेवाहुर्यज्ञविदांवितानम् ॥ सएवकालंविभजन्नुदेतितस्योत्तरंदक्षिणंचा यनेद्वे २१ तस्यैवोर्ध्वंतिर्यगधश्चरंतिगभस्तयोमेदिनींभासयंतः ॥ तंब्राह्मणावेदविदोजुषंतितस्यादित्योभामुपयुज्यभाति २२ समासिमास्यध्वरकृद्विधत्ते तमध्वरेवेदविदःपठंति ॥ सएवोक्तश्चक्रमिदंत्रिनाभिसप्ताश्वयुक्तंवहतेवैत्रिधाम २३ महातेजाःसर्वगःसर्वसिंहःकृष्णोलोकान्धारयतेतथैकः ॥ हंसंतमोघ्नंचतमे ववीरकृष्णंसदापार्थकर्तारमेहि २४ सएकदाकक्षगतोमहात्मातुष्टोविभुःखांडवेधूमकेतुः ॥ सराक्षसानुरगांश्चावजित्यसर्वत्रगःसर्वमग्नौजुहोति २५ सएवपार्थाय श्वेतमश्वंप्रायच्छत्सएवाश्वानथसर्वांश्चकार ॥ सबंधुरस्तस्यरथस्त्रिचक्रस्त्रिवृच्छिराश्चतुरश्वस्त्रिनाभिः २६ सविहायोव्यदधात्पंचनाभिःसनिर्ममेगांदिवमंतरि क्षम् ॥ सोरण्यानिव्यसृजत्पर्वतांश्चहृषीकेशोऽमितदीप्ताग्नितेजाः २७ अलंघयद्वैसरितोजिघांसन्सशक्रंवज्रंप्रहरंतंनिरास ॥ समहेंद्रःस्तूयतेवैमहाध्वरेविप्रैरेको ऋक्सहस्रैःपुराणैः २८ दुर्वासावैतेननान्येनशक्योगृहेराजन्वासयितुंमहौजाः ॥ तमेवाहुर्ऋषिमेकंपुराणंसविश्वकृद्विदधात्यात्मभावान् २९ वेदांश्चयोवेदयतेऽधि देवोविधींश्चयश्चाश्रयतेपुराणान् ॥ कामेवेदेलौकिकेयत्फलंचविष्वक्सेनःसर्वमेतत्प्रतीहि ३० ज्योतींषिशुक्लानिहिसर्वलोकेत्रयोलोकालोकपालास्त्रयश्च ॥ त्रयो ऽग्नयोव्याहृतयश्चातिस्रःसर्वेदेवादेवकीपुत्रएव ३१ सवत्सरःसऋतुःसार्धमासःसोऽहोरात्रःसकलावैसकाष्ठाः ॥ मात्रामुहूर्ताश्चलवाःक्षणाश्चविष्वक्सेनःसर्वमेत त्प्रतीहि ३२ चंद्रादित्यौग्रहनक्षत्रताराःसर्वाणिदर्शान्यथपौर्णमासम् ॥ नक्षत्रयोगाऋतवश्चपार्थविष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रसूतम् ३३

ऽध्वरमित्यर्थात् त्रिनाभिशीतोष्णवृष्टिकालगर्भं चक्रंसंवत्सरं त्रिधामेतिवर्षवातोष्णप्रकारम् २३ हंसंसूर्यम् २४ । २५ बंधुरस्तस्यसंसाररथस्ययोक्ता त्रिचक्रःसत्त्वरजस्तमोमयः । त्रिवृच्छिराः ऊर्ध्वमध्याधोगतिफलः चतुरश्वःकालादृष्टेश्वरेच्छास्वसंकल्पाश्चत्वारोऽश्वायस्य त्रिनाभिःशुक्लंकृष्णंशुक्लकृष्णंचेतित्रिविधकर्मगर्भः २६ पंचनाभिःपंचभूतानांनाभिराश्रयइत्यर्थः २७ निरास पराभूतवान् २८ । २९ विधीनग्निहोत्रादीन् ३० । ३१ । ३२ । ३३

३४ । ३५ वेद्यंवेदप्रतिपाद्यं वेद्यंज्ञेयं ३६ । ३७ । ३८ अनिरुद्धमहंकारं ३९ पंचधापंचप्रकारंदेवासुरमनुष्यश्वापदतिर्यग्रूपेण पंचजनाःपंचभूतानि वैरूप्यपन्नेविश्वंसिसृक्षुराज्ञापयतीतिपूर्वेणान्वयः

रुद्रादित्यावसवोऽथाश्विनौचसाध्याश्चविश्वेमरुतांगणाश्च ॥ प्रजापतिर्देवमाताऽदितिश्चसर्वेकृष्णादृषयश्चैवसप्त ॥ ३४ वायुर्भूत्वाविक्षिपतेचविश्वमग्निर्भूत्वा दहतेविश्वरूपः ॥ आपोभूत्वामज्जयतेचसर्वंब्रह्माभूत्वासृजतेविश्वसंघान् ३५ वेद्यंचयद्वेदयतेचवेद्यंविधिश्चयश्चाश्रयतेविधेयम् ॥ धर्मेचवेदेचबलेचसर्वंचरा चरंकेशवंत्वंप्रतीहि ३६ ज्योतिर्भूतःपरमोऽसौपुरस्तात्प्रकाशतेयत्प्रभयाविश्वरूपः ॥ अपःसृष्ट्वासर्वभूतात्मयोनिःपुराऽकरोत्सर्वमेवाथविश्वम् ३७ ऋतूनु त्पातान्विविधान्यद्भुतानिमेघान्विद्युत्सर्वमैरावतंच ॥ सर्वंकृष्णात्स्थावरंजंगमंचविश्वात्मानंविष्णुमेनंप्रतीहि ३८ विश्वावासंनिर्गुणंवासुदेवंसंकर्षणंजीवभूतं वदंति ॥ ततःप्रद्युम्नमनिरुद्धंचतुर्थमाज्ञापयत्यात्मयोनिर्महात्मा ३९ सपंचधापंचजनोपपन्नंसंचोदयन्विश्वमिदंसिसृक्षुः ॥ ततश्चकारावनिमारुतौचखंज्यो तिरंभश्चतथैवपार्थ ४० सस्थावरंजंगमंचैवमेतच्चतुर्विधंलोकमिमंचकृत्वा ॥ ततोभूमिंव्यदधात्पंचबीजांद्यौःपृथिव्यांधास्यतिभूरिवारि ४१ तेनविश्वंकृतमे तद्धिराजन्सजीवयत्यात्मनैवात्मयोनिः ॥ ततोदेवानसुरान्मानवांश्चलोकानृषींश्चापिपितॄन्प्रजाश्च ॥ समासेनविधिवत्प्राणिलोकान्सर्वान्सदाभूतपतिःसिसृ क्षुः ४२ शुभाशुभंस्थावरंजंगमंचविष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ॥ यद्वर्ततेयच्चभविष्यतीहसर्वंह्येतत्केशवंत्वंप्रतीहि ४३ मृत्युश्चैवप्राणिनामंतकालेसाक्षात्कृष्णः शाश्वतोधर्मवाहः ॥ भूतंचयच्चेहनविद्मकिंचिद्विष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ४४ यत्प्रशस्तंचलोकेषुपुण्यंयच्चशुभाशुभम् ॥ तत्सर्वंकेशवोऽचिंत्योविपरीतमतः परम् ४५ एतादृशःकेशवोऽतश्चभूयोनारायणःपरमश्चाव्ययश्च ॥ मध्यायंतस्यजगतस्तस्थुषश्चबुभूषतांप्रभवश्चाव्ययश्च ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनु शासनपर्वणि आनुशासनिके०दानधर्मेमहापुरुषमाहात्म्येअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ब्रूहिब्राह्मणपूजायांव्युष्टिंत्वंमधुसू दन ॥ वेत्तात्वमस्यचार्थस्यवेदत्वांहिपितामहः १ ॥ वासुदेवउवाच ॥ शृणुष्वावहितोराजन्द्विजानांभरतर्षभ ॥ यथातत्त्वेनवदतोगुणान्वैकुरुसत्तम २ द्वार वत्यांसमासीनंपुरामांकुरुनंदन ॥ प्रद्युम्नःपरिपप्रच्छब्राह्मणैःपरिकोपितः ३ किंफलंब्राह्मणेष्वस्तिपूजायांमधुसूदन ॥ ईश्वरत्वंकुतस्तेषामिहैवचपरत्रच ४ सदाद्विजातीन्संपूज्यकिंफलंतत्रमानद ॥ एतद्ब्रूहिस्फुटंसर्वंसुमहान्संशयोऽत्रमे ५ इत्युक्तेवचनेतस्मिन्प्रद्युम्नेनतथात्वहम् ॥ प्रत्यब्रुवंमहाराजयत्तच्छृणुस माहितः ६ व्युष्टिंब्राह्मणपूजायांरौक्मिणेयनिबोधमे ॥ एतेहिसोमराजानईश्वराःसुखदुःखयोः ७ अस्मिन्लोकेरौक्मिणेयतथाऽमुष्मिंश्चपुत्रक ॥ ब्राह्मणप्रमुखंसौम्यंनमेऽत्रास्तिविचारणा ८

४० चतुर्विधंजरायुजादि पंचबीजांचतुर्विधभूतग्रामःकर्मचतेषांबीजभूतां ४१ । ४२ । ४३ । ४४ अतःकेशवाद्यत्परंकल्प्यतेतद्वि परीतंअसन्मार्गइत्यर्थः ४५ । ४६ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नी० भा० अष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ब्रूहीति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ सौम्यंकल्याणम् ८

ब्राह्मणप्रतिपूजायामायुःकीर्तिर्यशोबलम् ॥ लोकालोकेश्वराश्चैवसर्वेब्राह्मणपूजकाः ९ त्रिवर्गेचापवर्गेचयशःश्रीरोगशांतिषु ॥ देवताऽपितृपूजासुसंतोष्याश्चैवनो
द्विजाः १० तत्कथंवैनाद्रियेयमीश्वरोऽस्मीतिपुत्रक ॥ मातेमन्युर्महाबाहोभवत्वत्रद्विजान्प्रति ११ ब्राह्मणाहिमहद्भूतमस्मिँल्लोकेपरत्रच ॥ भस्मकुर्युर्जगदिदं
क्रुद्धाःप्रत्यक्षदर्शिनः १२ अन्यानपिसृजेयुश्चलोकाँल्लोकेश्वरांस्तथा ॥ कथंतेषुनवर्तेरन्सम्यग्ज्ञानात्सुतेजसः १३ अवसन्मद्गृहेतातब्राह्मणोहरिपिंगलः ॥ चीर
वासाबिल्वदंडीदीर्घश्मश्रुःकृशोमहान् १४ दीर्घेभ्यश्चमनुष्येभ्यःप्रमाणादधिकोभुवि ॥ सस्वैरंचरतेलोकान्येदिव्यायेचमानुषाः १५ इमांगाथांगायमानश्चत्वरेषुस
भासुच ॥ दुर्वाससंवासयेत्कोब्राह्मणंसत्कृतंगृहे १६ रोषणःसर्वभूतानांसूक्ष्मेऽप्यपकृतेकृते ॥ परिभाषांचमेश्रुत्वाकोऽनुदद्यात्प्रतिश्रयम् १७ योमांकश्चिद्वासयी
तनसमांकोपयेदिति ॥ यस्मान्नाद्रियतेकश्चित्ततोऽहंसमवासयम् १८ ससंभुंक्तेसहस्राणांबहूनामन्नमेकदा ॥ एकदास्वोऽल्पकंभुंक्तेनचैवैतिपुनर्गृहान् १९ अक
स्माच्चप्रहसतितथाऽकस्मात्प्ररोदिति ॥ नचास्यवयसातुल्यःपृथिव्यामभवत्तदा २० अथस्वावसथंगत्वासशय्यास्तरणानिच ॥ कन्याश्चालंकृतादग्ध्वाततोव्य
पगतःपुनः २१ अथमामब्रवीद्भूयःसमुनिःसंशितव्रतः ॥ कृष्णपायसमिच्छामिभोक्तुमित्येवसत्वरः २२ तदेवतुमयातस्यचित्तज्ञेनगृहेजनः ॥ सर्वाण्यन्नानिपा
नानिभक्ष्याश्चोच्चावचास्तथा २३ भवंतुसत्कृतानीहपूर्वमेवप्रचोदितः ॥ ततोऽहंज्वलमानंवैपायसंप्रत्यवेदयम् २४ तंभुक्त्वैवसतुक्षिप्रंततोवचनमब्रवीत् ॥ क्षिप्र
मंगानिलिंपस्वपायसेनेतिसस्मह २५ अविमृश्यैवचततःकृतवानस्मितत्तथा ॥ तेनोच्छिष्टेनगात्राणिशिरश्चैवाभ्यमृक्षयम् २६ सददर्शतदाभ्याशेमातरंतेशुभा
ननाम् ॥ तामपिस्मयमानांसपायसेनाभ्यलेपयम् २७ मुनिःपायसदिग्धांगींरथेतूर्णमयोजयत् ॥ तमारुह्यरथंचैवनिर्ययौसगृहान्मम २८ अग्निवर्णोज्वलन्धी
मान्सद्विजोरथधुर्यवत् ॥ प्रतोदेनातुदद्बालांरुक्मिणींममपश्यतः २९ नचमेस्तोकमप्यासीद्दुःखमीर्ष्याकृतंतदा ॥ तथासराजमार्गेणमहतानिर्ययौबहिः ३०
तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंदाशार्हाजातमन्यवः ॥ तत्राजल्पन्मिथःकेचित्समाभाष्यपरस्परम् ३१ ब्राह्मणाएवजायेरन्नान्योवर्णःकथंचन ॥ कोह्येनंरथमास्थायजीवेदन्यः
पुमानिह ३२ आशीविषविषंतीक्ष्णंततस्तीक्ष्णतरोद्विजः ॥ ब्रह्माशीविषदग्धस्यनास्तिकश्चिच्चिकित्सकः ३३ तस्मिन्व्रजतिदुर्धर्षेप्रास्खलद्रुक्मिणीपथि ॥
तन्नामर्षयतश्रीमांस्ततस्तूर्णमचोदयत् ३४ ततःपरमसंक्रुद्धोरथात्प्रस्कंद्यसद्विजः ॥ पदातिरुत्पथेनैवप्राद्रवद्दक्षिणामुखः ३५ तमुत्पथेनधावंतमन्वधावंद्विजो
त्तमम् ॥ तथैवपायसादिग्धःप्रसीदभगवन्निति ३६ ततोविलोक्यतेजस्वीब्राह्मणोमामुवाचह ॥ जितःक्रोधस्त्वयाकृष्णप्रकृत्यैवमहाभुज ३७ नतेऽपराधमिहवैदृष्ट
वानस्मिसुव्रत ॥ प्रीतोऽस्मितवगोविंदवृणुकामान्यथेप्सितान् ३८ प्रसन्नस्यचमेतातपश्यव्युष्टिंयथाविधि ॥ यावदेवमनुष्याणामन्नेभावोभविष्यति ३९

यथैवान्नेतथातेषांत्वयिभावोभविष्यति ॥ यावच्चपुण्यालोकेषुत्वयिकीर्तिर्भविष्यति ४० त्रिषुलोकेषुतावच्चवैशिष्ट्यंप्रतिपत्स्यसे ॥ सुप्रियःसर्वलोकस्यभविष्यसिज
नार्दन ४१ यत्तेभिन्नंचदग्धंचयच्चकिंचिद्विनाशितम् ॥ सर्वंतथैवद्रष्टाऽसिविशिष्टंवाजनार्दन ४२ यावदेतत्प्रलिप्तंतेगात्रेषुमधुसूदन ॥ अतोमृत्युभयंनास्तियाव
दिच्छसिचाच्युत ४३ नतुपादतलेलिप्तेकस्मात्तेपुत्रकाद्यवै ॥ नैतन्मेप्रियमित्येवंसमांप्रीतोऽब्रवीत्तदा ४४ इत्युक्तोऽहंशरीरंस्वंददर्शश्रीसमायुतम् ॥ रुक्मिणीं
चाब्रवीत्प्रीतःसर्वस्त्रीणांवरंयशः ४५ कीर्तिंचानुत्तमांलोकेसमवाप्स्यसिशोभने ॥ नत्वांजरावारोगोवावैवर्ण्यंचापिभाविनि ४६ स्प्रक्ष्यंतिपुण्यगंधाचकृष्णमाराध
यिष्यसि ॥ षोडशानांसहस्राणांवधूनांकेशवस्यह ४७ वरिष्ठाचसलोक्याचकेशवस्यभविष्यसि ॥ तवमातरमित्युक्त्वाततोमांपुनरब्रवीत् ४८ प्रस्थितःसुमहाते
जादुर्वासाऽग्निरिवज्वलन् ॥ एषैवतेबुद्धिरस्तुब्राह्मणान्प्रतिकेशव ४९ इत्युक्त्वासतदापुत्रतत्रैवांतरधीयत ॥ तस्मिन्नंतर्हितेचाहमुपांशुव्रतमाचरम् ५० यत्किंचि
द्ब्राह्मणोब्रूयात्सर्वंकुर्यामितिप्रभो ॥ एतद्व्रतमहंकृत्वामात्रातेसहपुत्रक ५१ ततःपरमहृष्टात्माप्राविशंगृहमेवच ॥ प्रविष्टमात्रश्चगृहेसर्वंपश्यामितन्नवम् ५२ यद्भि
न्नंयच्चवैदग्धंतेनविप्रेणपुत्रक ॥ ततोऽहंविस्मयंप्राप्तःसर्वंदृष्ट्वानवंदृढम् ५३ अपूजयंचमनसारौक्मिणेयसदाद्विजान् ॥ इत्यहंरौक्मिणेयस्यपृच्छतोभरतर्षभ ५४
माहात्म्यंद्विजमुख्यस्यसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ तथात्वमपिकौंतेयब्राह्मणान्सततंप्रभो ५५ पूजयस्वमहाभागान्वाग्भिर्दानैश्चनित्यदा ॥ एवंव्युष्टिमहंप्राप्तोब्राह्म
णस्यप्रसादजाम् ॥ यच्चमामाहभीष्मोऽयंतत्सत्यंभरतर्षभ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मे दुर्वासोभिक्षानाम एको
नषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दुर्वाससःप्रसादात्तेयत्तदामधुसूदन ॥ अवाप्तमिहविज्ञानंतन्मेव्या
ख्यातुमर्हसि १ महाभाग्यंचयत्तस्यनामानिचमहात्मनः ॥ तत्त्वतोज्ञातुमिच्छामिसर्वंमतिमतांवर २ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ हंततेकीर्तयिष्यामिनमं
स्कृत्यकपर्दिने ॥ यदवाप्तंमयाराजञ्छ्रेयोयच्चार्जितंयशः ३ प्रयतःप्रातरुत्थाययदधीयेविशांपते ॥ प्रांजलिःशतरुद्रीयंतन्मेनिगदतःशृणु ४ प्रजापतिस्तत्स
सृजेतपसोंऽतेमहातपाः ॥ शंकरस्त्वसृजत्तातप्रजाःस्थावरजंगमाः ५ नास्तिकिंचित्परंभूतंमहादेवाद्विशांपते ॥ इहत्रिष्वपिलोकेषुभूतानांप्रभवोहिसः ६ नचै
वोत्सहतेस्थातुंकश्चिदग्रेमहात्मनः ॥ नहिभूतंसमंतेनत्रिषुलोकेषुविद्यते ७ गंधेनापिहिसंग्रामेतस्यक्रुद्धस्यशत्रवः ॥ विसंज्ञाहतभूयिष्ठावेपंतेचपतंतिच ८ घोरं
चनिनदंतस्यपर्जन्यनिनदोपमम् ॥ श्रुत्वाविशीर्येद्धृदयंदेवानामपिसंयुगे ९

श्रद्धारहितानांनिंदार्थः । उपासकानांस्थूलसूक्ष्मकारणदेहत्रयरूपाणांत्रिपुराणांदाहेनसंसारानर्थनिवृत्तिर्महादेवस्यत्रिपुरहंतुःप्रसादाद्भवतीतिप्रदर्शनार्थश्च १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ तंचैवेति एवमध्यात्मंत्रिपुरदाहेऽपिसंसारात्म
 कःसूक्ष्मःप्रपंचोयावद्देहपातंबाधितानुवृत्त्याऽनुवर्ततएव । तंबालंहिरण्यगर्भाख्यंसूक्ष्मसमष्टिरूपंपुरदग्धुरंकगतंजीवन्मुक्तप्रतीतिगोचरंजिज्ञासमानाउमाब्रह्मविद्यामयाकस्त्वबाधकेतेऽप्ययंकोऽय
योंश्चघोरेणरूपेणपश्येत्क्रुद्धःपिनाकधृत् ॥ नसुरानासुरालोकेनगंधर्वानपन्नगाः १० कुपितेसुखमेधंतेतस्मिन्नपिगुहागताः ॥ प्रजापतेश्चदक्षस्ययजतोविततेक्रतौ
 ११ विव्याधकुपितोयज्ञंनिर्भयस्तुभवस्तदा ॥ धनुषाबाणमुत्सृज्यसघोषंविननादच १२ तेनशर्मकुतःशांतिंविषादंलेभिरेसुराः ॥ विद्धेचसहसायज्ञेकुपितेचमहे
श्वरे १३ तेनज्यातलघोषेणसर्वेलोकाःसमाकुलाः ॥ बभूवुरवशाःपार्थविषेदुश्चसुरासुराः १४ आपश्चुक्षुभिरेचैवचकंपेचवसुंधरा ॥ व्यद्रवन्गिरयश्चापिद्यौः
पफालचसर्वशः १५ अंधेनतमसालोकाःप्रावृतानचकाशिरे ॥ प्रणष्टाज्योतिषांभाश्चसहसूर्येणभारत १६ भृशंभीतास्ततःशांतिंचक्रुःस्वस्त्ययनानिच ॥ ऋष
यःसर्वभूतानामात्मनश्चहितैषिणः १७ ततःसोऽभ्यद्रवद्देवान्रुद्रोरौद्रपराक्रमः ॥ भगस्यनयनेक्रुद्धःप्रहारेणव्यशातयत् १८ पूषणंचाभिदुद्रावपादेनचरुषान्वितः ॥
पुरोडाशंभक्षयतोदशनान्वैव्यशातयत् १९ ततःप्रणेमुर्देवास्तेवेपमानाःस्मशंकरम् ॥ पुनश्चसंदधेरुद्रोदीप्तंसुनिशितंशरम् २० रुद्रस्यविक्रमंदृष्ट्वाभीतादेवाःस
हर्षिभिः ॥ ततःप्रसादयामासुःशर्वंतेविबुधोत्तमाः २१ जेपुश्चशतरुद्रीयंदेवाःकृत्वाऽञ्जलिंतदा ॥ संस्तूयमानस्त्रिदशैःप्रससादमहेश्वरः २२ रुद्रस्यभागंयज्ञेचविशि
ष्टंतेत्वकल्पयन् ॥ भयेनत्रिदशाराजञ्छरणंचप्रपेदिरे २३ तेनचैवहितुष्टेनसयज्ञःसंधितोऽभवत् ॥ यद्यच्चापहृतंतत्रतत्तथैवान्वजीवयत् २४ असुराणांपुराण्या
संस्त्रीणिवीर्यवतांदिवि ॥ आयसंराजतंचैवसौवर्णमपिचापरम् २५ नाशकत्तानिमघवाजेतुंसर्वायुधैरपि ॥ अथसर्वेऽमरारुद्रंजग्मुःशरणमर्दिताः २६ ततऊचुर्म
हात्मानोदेवाःसर्वेसमागताः ॥ रुद्ररौद्रामविष्यंतिपशवःसर्वकर्मसु २७ जहिदैत्यान्सहपुरैर्लोकांस्त्रायस्वमानद ॥ सतथोक्तस्तथेत्युक्त्वाकृत्वाविष्णुंशरोत्तमम् २८
शल्यमग्निंतथाकृत्वापुंखंवैवस्वतंयमम् ॥ वेदान्कृत्वाधनुःसर्वाञ्ज्यांचसावित्रिमुत्तमाम् २९ ब्रह्माणंसारथिंकृत्वाविनियुज्यचसर्वशः ॥ त्रिपर्वणात्रिशल्येनतेन
तानिबिभेदसः ३० शरेणादित्यवर्णेनकालाग्निसमतेजसा ॥ तेसुराःसपुरास्तत्रदग्धारुद्रेणभारत ३१ तंचैवांकगतंदृष्ट्वाबालंपंचशिखंपुनः ॥ उमाजिज्ञासमा
नाकोऽयमित्यब्रवीत्तदा ३२ असूयतश्चशक्रस्यवज्रेणप्रहरिष्यतः ॥ सवज्रंस्तंभयामासतंबाहुंपरिघोपमम् ३३ नसंबुबुधिरेचैवदेवास्तंभुवनेश्वरम् ॥ सप्रजा
पतयःसर्वेतस्मिन्मुमुहुरीश्वरे ३४ ततोध्यात्वाचभगवान्ब्रह्मातममितौजसम् ॥ अयंश्रेष्ठइतिज्ञात्वाववंदेतमुमापतिम् ३५ ततःप्रसादयामासुरुमांरुद्रंचतेसुराः ॥
बभूवसतदाबाहुर्बलहंतुर्यथापुरा ३६ सचापिब्राह्मणोभूत्वादुर्वासानामवीर्यवान् ॥ द्वारवत्यांममगृहेचिरंकालमुपावसन् ३७
शिष्टइत्यब्रवीत्पृष्टवती । तत्रमहादेवस्तस्यप्रत्यगनन्यत्वादनुत्तरमेवोत्तरंददौ । अतएवतंसूक्ष्मसमष्टिंकइतिवेदेवदंति । प्रजापतिर्वैकइति । तस्यनामैवकइतिप्रतिष्ठितं एवंसर्वत्राख्यान
तात्पर्यंज्ञेयम् । तथाशक्रबाहुस्तंभाख्यायिकयात्रिपुरघ्नंबाहुकृतंकर्मनस्पृशतीतिदर्शितम् ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ एकधाब्रह्मरूपेण । द्विधाब्रह्मभेदेन । बहुधेत्यादिप्रपंचरूपेण ४३ ४४ ॥ इति अनुशासनपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥
विप्रकारान्प्रयुंक्तेस्मसुबहून्ममवेश्मनि ॥ तानुदारतयाचारंचक्षमेचातिदुःसहान् ३८ सवैरुद्रःसचशिवःसोऽग्निःसर्वःससर्वजित् ॥ सचैवेंद्रश्चवायुश्चसोऽश्विनौ
सचविद्युतः ३९ सचंद्रमाःसचेशानःससूर्योवरुणश्चसः ॥ सकालःसोंतकोमृत्युःसयमोरात्र्यहानिच ४० मासार्धमासाऋतवःसंध्येसंवत्सरश्चसः ॥ सधातास
विधाताचविश्वकर्मासर्ववित् ४१ नक्षत्राणिग्रहाश्चैवदिशोऽथप्रदिशस्तथा ॥ विश्वमूर्तिरमेयात्माभगवान्परमद्युतिः ४२ एकधाचद्विधाचैवबहुधाचसएव
हि ॥ शतधासहस्रधाचैवतथाशतसहस्रधा ४३ ईदृशःसमहादेवोभूयश्चभगवानतः ॥ नहिशक्यागुणावक्तुमपिवर्षशतैरपि ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते अनु
शासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेईश्वरप्रशंसानामषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोमहाभाग्यंमहा
त्मनः ॥ रुद्रायबहुरूपायबहुनाम्नेनिबोधमे १ वदंत्यग्निंमहादेवंतथास्थाणुंमहेश्वरम् ॥ एकाक्षंत्र्यंबकंचैवविश्वरूपंशिवंतथा २ द्वेतनूतस्यदेवस्यवेदज्ञाब्राह्मणा
विदुः ॥ घोरामन्यांशिवामन्यांतेतनूबहुधापुनः ३ उग्राघोरातनुर्याऽस्यसोऽग्निर्विद्युत्सभास्करः ॥ शिवासौम्याचयात्वस्यधर्मस्त्वापोऽथचंद्रमाः ४ आत्म
नोऽर्धंतुतस्याग्निःसोमोऽर्धंपुनरुच्यते ॥ ब्रह्मचर्यंचरत्येकाशिवाचास्यतनुस्तथा ५ याऽस्यघोरतमामूर्तिर्जगत्संहरतेतथा ॥ ईश्वरत्वान्महत्त्वाच्चमहेश्वरइति
स्मृतः ६ यन्निर्दहतियत्तीक्ष्णोयदुग्रोयत्प्रतापवान् ॥ मांसशोणितमज्जादोयत्ततोरुद्रउच्यते ७ देवानांसुमहान्यच्चयच्चास्यविषयोमहान् ॥ यच्चविश्वंमहत्पातिम
हादेवस्ततःस्मृतः ८ धूम्ररूपंचयत्तस्यधूर्जटीत्यतउच्यते ॥ समेधयतियन्नित्यंसर्वान्वैसर्वकर्मभिः ९ मनुष्यानशिवमन्विच्छंस्तस्मादेषशिवःस्मृतः ॥ दह
त्यूर्ध्वंस्थितोयच्चप्राणान्नॄणांस्थिरश्चयत् १० स्थिरलिंगश्चयन्नित्यंतस्मात्स्थाणुरितिस्मृतः ॥ यदस्यबहुधारूपंभूतंभव्यंभवत्तथा ११ स्थावरंजंगमंचैवब
हुरूपस्ततःस्मृतः ॥ विश्वेदेवाश्चयत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततःस्मृतः १२ सहस्राक्षोऽयुताक्षोवासर्वतोक्षिमयोऽपिवा ॥ चक्षुषःप्रभवेत्तेजोनास्त्यंतोऽथास्यच
क्षुषाम् १३ सर्वथायत्पशून्पातितैश्चयद्रमतेसह ॥ तेषामधिपतिर्यच्चतस्मात्पशुपतिःस्मृतः १४ नित्येनब्रह्मचर्येणलिंगमस्ययदास्थितम् ॥ महयत्यस्य
लोकश्चप्रियंह्येतन्महात्मनः १५ विग्रहंपूजयेद्योवैलिंगंवाऽपिमहात्मनः ॥ लिंगंपूजयितानित्यंमहतींश्रियमश्नुते १६ ऋषयश्चापिदेवाश्चगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥
लिंगमेवार्चयंतिस्मयत्तदूर्ध्वंसमास्थितम् १७ पूज्यमानेततस्तस्मिन्मोदतेसमहेश्वरः ॥ सुखंददातिप्रीतात्माभक्तानांभक्तवत्सलः १८ एषएवश्मशानेषु
 देवोवसतिनिर्दहन् ॥ यजंतेयेजनास्तत्रवीरस्थाननिषेविणः १९ विषयस्थःशरीरेषुसमृत्युःप्राणिनामिह ॥ सचवायुःशरीरेषुप्राणापानशरीरिणाम् २० तस्य
घोराणिरूपाणिदीप्तानिचबहूनिच ॥ लोकेयान्यस्यपूज्यंतेविप्रास्तानिविदुर्बुधाः २१
युधिष्ठिरेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

२१ । २९ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इत्युक्तवतीति १ श्रुतिप्रत्यक्षयोःकिंबलवदितिप्रश्नः २ । ३ दृष्टमिति अनंतंकचित्श्रुत्यपेक्षयाप्रत्यक्षंप्रबलंकचित्प्रत्यक्षापेक्षयाश्रुतिरित्यर्थः ४ केचित्प्रत्यक्षंप्रबलंमत्वाहैतुकास्तार्किकाःपरमाण्वादीन्प्रज्ञयानित्यत्वादिगुणयुक्तान्कल्पयंतःसत्यमबाधितंवाङ्मनसातीतंवस्तुनास्तीत्येवनिश्चयंकुर्वंति । परैर्वैदिकैरुपालब्धाःसंतस्तत्रसंशयंकुर्वंति ५ अथेत्यादिसार्धः यदित्वमपिएकमसंहतंब्रह्मकारणंकथंभवेदितिसंशयवानसितर्हिदीर्घकालसेवनादिनाऽयमर्थोयुक्तेनयोगेनवेदितुंशक्यः ६ । ७ एतस्यसत्यवस्तुनःहेतूनामंतं सर्वसंशयोच्छेदेसतिकल्पनासंज्ञाहेतवोनिवर्तंते ८ संशयच्छेद

नामधेयानिदेवेषुबहून्यस्ययथार्थवत् ॥ निरुच्यंतेमहत्त्वाच्चविभुत्वात्कर्मभिस्तथा २२ वेदेचास्यविदुर्विप्राःशतरुद्रीयमुत्तमम् ॥ व्यासेनोक्तंचयच्चापिउपस्थानंमहात्मनः २३ प्रदातासर्वलोकानांविश्वंचाप्युच्यतेमहत् ॥ ज्येष्ठभूतंवदंत्येनंब्राह्मणाऋषयोऽपरे २४ प्रथमोह्येषदेवानांमुखादग्निमजीजनत् ॥ ग्रहैर्बहुविधैःप्राणान्संरुद्धानुत्सृजत्यपि २५ विमुंचतिनपुण्यात्माशरण्यःशरणागतान् ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यंवित्तंकामांश्चपुष्कलान् २६ सददातिमनुष्येभ्यःसएवाक्षिपतेपुनः ॥ शक्रादिषुचदेवेषुतस्यैश्वर्यमिहोच्यते २७ सएवव्यापृतोनित्यंत्रैलोक्यस्यशुभाशुभे ॥ ऐश्वर्याच्चैवकामानामीश्वरःपुनरुच्यते २८ महेश्वरश्चलोकानांमहतामीश्वरश्चसः ॥ बहुभिर्विविधैरूपैर्विश्वंव्याप्तमिदंजगत् ॥ तस्यदेवस्ययद्वक्त्रंसमुद्रेवडवामुखम् २९ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशास० दानधर्ममहेश्वरमाहात्म्यंनामएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तवतिवाक्येतुकृष्णेदेवकिनंदने ॥ भीष्मंशांतनवंभूयःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः १ निर्णयेवामहाबुद्धेसर्वधर्मविदांवर ॥ प्रत्यक्षमागमोवेतिकिंतयोःकरणंभवेत् २ ॥ भीष्मउवाच ॥ नास्त्यत्रसंशयःकश्चिदितिमेवर्ततेमतिः ॥ शृणुवक्ष्यामितेप्राज्ञसम्यक्त्वंमेऽनुपृच्छसि ३ संशयःसुगमस्तत्रदुर्गमस्तस्यनिर्णयः ॥ दृष्टंश्रुतमनंतंहियत्रसंशयदर्शनम् ४ प्रत्यक्षंकारणंदृष्टाहैतुकाःप्राज्ञमानिनः ॥ नास्तीत्येवंव्यवस्यंतिसत्यंसंशयमेवच ५ तदयुक्तंव्यवस्यंतिबालाःपंडितमानिनः ॥ अथचेन्मन्यसेचैवंकारणंकिंभवेदिति ६ शक्यंदीर्घेणकालेनयुक्तेनातंद्रितेनच ॥ प्राणयात्रामनेकांचकल्पमानेनभारत ७ तत्परेणैवनान्येनशक्यंह्येतस्यदर्शनम् ॥ हेतूनामंतमासाद्यविपुलंज्ञानमुत्तमम् ८ ज्योतिःसर्वस्यलोकस्यविपुलंप्रतिपद्यते ॥ नत्वेवगमनंराजन्हेतुतोगमनंतथा ॥ अग्राह्यमनिबद्धंचवाचासंपरिवर्जयेत् ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ प्रत्यक्षंलोकतःसिद्धिर्लोकश्चागमपूर्वकः ॥ शिष्टाचारोबहुविधस्तन्मेब्रूहिपितामह १०

श्चयदाज्योतिःप्रत्यक्चैतन्यंविपुलममंतंप्रतिपद्यतेतदैवभवतिहेतुतस्तर्काद्यद्गस्त्वधिगमनंवदधिगमनंनभवति । तर्केणापिहिशून्यप्रधानपरमाणवःकारणत्वेनप्रतिपाद्यंतेतच्चअग्राह्यम् । यतः यद्वाचावेदेनानिबद्धंअप्रतिपादितंतद्वर्जयेदितिन्यायईक्षतेनर्शब्दमितिप्रतिपादनात् । एतेनसर्वप्रमाणापेक्षयाश्रुतेर्बलीयस्त्वंसिद्धम् ९ प्रत्यक्षमिति लोकतःसिद्धिरनुमानं आगमपूर्वःशिष्टाचारश्चेतिप्रमाणानिएतेषांमध्येकिंप्रबलमितिप्रश्नार्थः १०

शिष्टाचारस्यदुरात्मभिरुच्छेदितत्वाद्वेदएवमुख्यंप्रमाणं । प्रत्यक्षानुमानयोर्व्यभिचारित्वेनाविश्वसनीयत्वादित्याह धर्मस्येत्यादिना ११ वृत्तंशिष्टाचारः १२ भिंदंतिवृत्तं तेषुप्रत्यक्षानुमानाचारेषु १३ अतृप्यंतोनित्यंसोत्कंठाः आगमजन्याःबुद्धयोयेषांतेएवपरंश्रेष्ठंप्रमाणमित्यन्वयः १४ । १५ नेति वृत्तंप्रत्यक्षदृष्टंशीलं । आचारः शौचादिः । कारणंवेदः । त्रयंमिलित्वाएकोधर्मःसधर्मःसाधनीयइत्यर्थः स्वाध्यायकर्मवेदरक्षार्थमाचारांतर्गतमेवज्ञेयम् १६ । १७ वेदइति प्रमाणभेदात्प्रमेयैर्धर्मैरपित्रिभिर्भाव्यम् १८ कथमेकोधर्मस्त्रितयप्रतिपाद्यइत्याशंक्याह धर्मस्येति

॥ भीष्मउवाच ॥ धर्मस्याह्रियमाणस्यबलवद्भिर्दुरात्मभिः ॥ संस्थायत्नैरपिकृताकालेनप्रतिभिद्यते ११ अधर्मोधर्मरूपेणतृणैःकूपइवावृतः ॥ ततस्तैर्भिद्यतेवृत्तंशृणुचैवयुधिष्ठिर १२ अवृत्तायेतुभिंदंतिश्रुतित्यागपरायणाः ॥ धर्मविद्वेषिणोमंदाइत्युक्तस्तेषुसंशयः १३ अतृप्यंतस्तुसाधूनांयएवागमबुद्धयः ॥ परमित्येवसंतुष्टास्तानुपास्स्वचपृच्छच १४ कामार्थौपृष्ठतःकृत्वालोभमोहानुसारिणौ ॥ धर्मइत्येवसंबुद्धस्तानुपास्स्वचपृच्छच १५ नतेषांभिद्यतेवृत्तंयज्ञाःस्वाध्यायकर्मच ॥ आचारःकारणंचैवधर्मश्चैकस्त्रयंपुनः १६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पुनरेवहिमेबुद्धिःसंशयेपरिमुह्यति ॥ अपारेमार्गमाणस्यपरंतीरमपश्यतः १७ वेदःप्रत्यक्षमाचारःप्रमाणंतत्त्रयंयदि ॥ पृथक्त्वंलभ्यतेचैषांधर्मश्चैकस्त्रयंकथम् १८ ॥ भीष्मउवाच ॥ धर्मस्याह्रियमाणस्यबलवद्भिर्दुरात्मभिः ॥ यद्येवंमन्यसेराजंस्त्रिधाधर्मविचारणा १९ एकएवेतिजानीहित्रिधाधर्मस्यदर्शनम् ॥ पृथक्त्वेचनमेबुद्धिस्त्रयाणामपिवैतथा २० उक्तोमार्गस्त्रयाणांचतत्तथैवसमाचर ॥ जिज्ञासानतुकर्तव्याधर्मस्यपरितर्कणात् २१ सदैवभारतश्रेष्ठमातेऽभूदत्रसंशयः ॥ अंधोजडइवाशंकीयद्ब्रवीमितदाचर २२ अहिंसासत्यमक्रोधोदानमेतच्चतुष्टयम् ॥ अजातशत्रोसेवस्वधर्मएषसनातनः २३ ब्राह्मणेषुचवृत्तिर्यापितृपैतामहोचिता ॥ तामन्वेहिमहाबाहोधर्मस्यैतेहिदेशिकाः २४ प्रमाणमप्रमाणंवैयःकुर्यादबुधोजनः ॥ नसप्रमाणतामर्होविवादजननोहिसः २५ ब्राह्मणानेवसेवस्वसत्कृत्यबहुमन्यच ॥ एतेष्वेवत्विमेलोकाःकृत्स्नाइतिनिबोधतान् २६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ येचधर्ममसूयंतेयेचैनंपर्युपासते ॥ ब्रवीतुमेभवानेतत्क्वतेगच्छंतिताद्दशाः २७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ रजसातमसाचैवसमवस्तीर्णचेतसः ॥ नरकंप्रतिपद्यंतेधर्मविद्वेषिणोजनाः २८ येतुधर्मंमहाराजसततंपर्युपासते ॥ सत्यार्जवपराःसंतस्तेवैस्वर्गभुजोनराः २९ धर्मएवगतिस्तेषामाचार्योपासनाद्भवेत् ॥ देवलोकंप्रपद्यंतेयेधर्मंपर्युपासते ३० मनुष्यायादिवादेवाःशरीरमुपताप्यवै ॥ धर्मिणःसुखमेधंतेलोभद्वेषविवर्जिताः ३१ प्रथमंब्रह्मणःपुत्रंधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ धर्मिणःपर्युपासंतेफलंपक्वमिवाशयः ३२

हेराजन्यद्येवंधर्मत्रयंमन्यसेतन्नेतिशेषः । किंतुह्रियमाणस्यैकस्यैवधर्मस्यत्रिधात्रिप्रकाराविचारणा एकएवप्रमाणत्रयसंवादेनपरीक्षणीयइत्यर्थः १९ त्रिधेत्यस्यव्याख्यानंएकएवेति त्रयाणांप्रमाणानांपृथक्त्वेप्रत्येकंस्वातंत्र्येणधर्मप्रतिपादकत्वेममबुद्धिर्नच २० उक्तइति प्रत्यक्षस्यातींद्रियेधर्मेप्रमाणाभावात् आचारस्यचप्रध्वंसितत्वात् त्रयाणांप्रमाणानांमध्येपरिशेषाद्यउक्तोवेदेसएवमार्गः नतुपरितर्कणाद्धर्मस्यविचारःकर्तव्यइत्यर्थः २१ अत्रवेदे अशंकीशंकाशून्यः २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ आशयोमोक्तुर्मनः ३२

कीदृशाःकिंलक्षणाःकिंकर्माणश्च ३३ । ३४सर्गमुत्सर्गम् ३५ पंचानांदेवपितृभूतातिथिकुटुंबानां ३६ । ३७ चक्रधरस्यभुजंगस्यबहुग्रामाधिपतेर्वा । 'भवेच्चक्रधरोत्रिष्णौभुजंगेग्रामजालिनि'इतिवि
श्वलोचनः ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ कर्माध्ययनंप्रतिपादयेत् दक्षिणामितिशेषः ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ दक्षिणंपाणिमुद्धरेद्यज्ञोपवीतीभवेत् ५०

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ असतांकीदृशंरूपंसाधवःकिंचकुर्वते ॥ ब्रवीतुमेभवानेतत्संतोऽसंतश्चकीदृशाः ३३ ॥ भीष्मउवाच ॥ दुराचाराश्चदुर्धर्षादुर्मुखाश्चाप्य
साधवः ॥ साधवःशीलसंपन्नाःशिष्टाचारस्यलक्षणम् ३४ राजमार्गेगवांमध्येधान्यमध्येचधर्मिणः ॥ नोपसेवंतिराजेंद्रसर्गंमूत्रपुरीषयोः ३५ पंचानामशनंद
त्वाशेषमश्नंतिसाधवः ॥ नजल्पंतिचभुंजानानिद्रांत्यार्द्रपाणयः ३६ चित्रभानुमनड्वाहंदेवंगोष्ठंचतुष्पथम् ॥ ब्राह्मणंधार्मिकंचैत्यंनित्यंकुर्वंतिप्रदक्षिणम् ३७ वृ
द्धानांभारतप्तानांस्त्रीणांचक्रधरस्यच ॥ ब्राह्मणानांगवांराज्ञांपंथानंददतेचये ३८ अतिथीनांचसर्वेषांप्रेष्याणांस्वजनस्यच ॥ तथाशरणकामानांगोप्तास्या
त्स्वागतप्रदः ३९ सायंप्रातर्मनुष्याणामशनंदेवनिर्मितम् ॥ नांतराभोजनंदृष्टमुपवासविधिर्हिसः ४० होमकालेयथावह्निःकालमेवप्रतीक्षते ॥ ऋतुकालेतथा
नारीऋतुमेवप्रतीक्षते ४१ नान्यदागच्छतेयस्तुब्रह्मचर्यंचतत्स्मृतम् ॥ अमृतंब्राह्मणागावइत्येतत्त्रयमेकतः ४२ तस्माद्गोब्राह्मणंनित्यमर्चयेतयथाविधि ॥ य
जुषासंस्कृतंमांसमुपभुंजन्नदुष्यति ॥ पृष्ठमांसंवृथामांसंपुत्रमांसंचतत्समम् ४३ स्वदेशेपरदेशेवाप्यतिथिंनोपवासयेत् ॥ कर्मवैसफलंकृत्वागुरूणांप्रतिपादयेत्
४४ गुरुभ्यस्त्वासनंदेयमभिवाद्याभिपूज्यच ॥ गुरुमभ्यर्च्यवर्धंतेआयुषायशसाश्रिया ४५ वृद्धान्नाभिभवेज्जातुनचैतान्प्रेषयेदिति ॥ नासीनःस्यात्स्थिते
ष्वेवमायुरस्यनरिष्यते ४६ ननग्नामीक्षतेनारींननग्नान्पुरुषानपि ॥ मैथुनंसततंगुप्तमाहारंचसमाचरेत् ४७ तीर्थानांगुरवस्तीर्थंचोक्षाणांहृदयंशुचि ॥ द
र्शनानांपरंज्ञानंसंतोषःपरमंसुखम् ४८ सायंप्रातश्चवृद्धानांशृणुयात्पुष्कलागिरः ॥ श्रुतमाप्नोतिहिनरःसततंवृद्धसेवया ४९ स्वाध्यायेभोजनेचैवदक्षिणंपा
णिमुद्धरेत् ॥ यच्छेद्वाङ्मनसीनित्यमिंद्रियाणितथैवच ५० संस्कृतंपायसंनित्यंयवागूंकृसरंहविः ॥ अष्टकाःपितृदैवत्याग्रहाणामभिपूजनम् ५१ श्मश्रुकर्म
णिमंगल्यंक्षुतानामभिनंदनम् ॥ व्याधितानांचसर्वेषामायुषामभिनंदनम् ५२ नजातुत्वमितिब्रूयादापन्नोपिमहत्तरम् ॥ त्वंकारोवावधोवेतिविद्वत्सुनविशिष्य
ते ५३ अवराणांसमानानांशिष्याणांचसमाचरेत् ॥ पापमाचक्षतेनित्यंहृदयंपापकर्मिणः ५४ ज्ञानपूर्वकृतंकर्मच्छादयंतेह्यसाधवः ॥ ज्ञानपूर्वंविनश्यंतिगू
हमानामहाजने ५५ नमांमनुष्याःपश्यंतिनमांपश्यंतिदेवताः ॥ पापेनाभिहितःपापःपापमेवाभिजायते ५६ यथावार्धुषिकोवृद्धिंदिनभेदेप्रतीक्षते ॥ धर्मे
णापिहितंपापंधर्ममेवाभिवर्धयेत् ५७ यथालवणमंभोभिराप्लुतंप्रविलीयते ॥ प्रायश्चित्तहतंपापंतथासद्यःप्रणश्यति ५८ तस्मात्पापंनगूहेतगूहमानंविवर्धयेत् ॥
कृत्वातत्साधुष्वाख्येयंतेतत्प्रशमयंत्युत ५९

अभिपूजनंपायसादिभिः ५१ मंगल्यंमंगलवचनं अभिनंदनंशतं
जीवेतिवचनेनसुखोत्पादनंच कुर्यादितिशेषः ५२ । ५३ समाचरेदभिनंदनं पापकर्मिणःस्वात्हृदयंपापिष्ठमित्याचक्षते कर्मपैवतेषांहृदयंज्ञायतइत्यर्थः ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९
६० । ६१ धर्मध्वजिकस्तत्प्रकाशकः ६२ पारत्र्यंपरलोकहितम् ६३ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ७ ॥ नाभागधेयइति
१ । २ कृतोयत्नोऽफलोयेषांतेकृतयत्नाफलाः ३ भवेत्समर्थःस्यात् ४ आयशतैःउपायशतैः सुखीधनेन ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

आशयासंचितंद्रव्यंकालेनैवोपभुज्यते ॥ अन्येचैतत्प्रपद्यंतेवियोगेतस्यदेहिनः ६० मानसंसर्वभूतानांधर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिधर्ममेवस
मासते ६१ एकएवचरेद्धर्मंनधर्मध्वजिकोभवेत् ॥ धर्मवाणिजकाह्येतेयेधर्ममुपभुंजते ६२ अर्चेद्देवानदंभेनसेवेतामाययागुरून् ॥ निधिंनिदध्यात्पारत्र्यंयात्रार्थं
दानशब्दितम् ६३ ॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मे धर्मप्रमाणकथने द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ७ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नाभागधेयःप्राप्नोतिधनंसुबलवानपि ॥ भागधेयान्वितस्त्वर्थान्कृशोबालश्चविंदति १ नालाभकालेलभतेप्रयत्नेऽपिकृतेसति ॥ लाभकाले
ऽप्रयत्नेनलभतेविपुलंधनम् २ कृतयत्नाफलाश्चैवदृश्यंतेशतशोनराः ॥ अयत्नेनैधमानाश्चदृश्यंतेबहवोजनाः ३ यदियत्नोभवेन्मर्त्यःससर्वंफलमाप्नुयात् ॥ ना
लभ्यंचोपलभ्येतनृणांभरतसत्तम ४ प्रयत्नंकृतवंतोऽपिदृश्यंतेह्यफलानराः ॥ मार्गन्नायशतैरर्थानमार्गश्चापरःसुखी ५ अकार्यमसकृत्कृत्वादृश्यंतेह्यधनानराः ॥
धनयुक्ताःस्वकर्मस्थादृश्यंतेचापरेऽधनाः ६ अधीत्यनीतिशास्त्राणिनीतियुक्तोनदृश्यते ॥ अनभिज्ञश्चसाचिव्यंगमितःकेनहेतुना ७ विद्यायुक्तोह्यविद्यश्चधनवा
न्दुर्मतिस्तथा ॥ यदिविद्यामुपाश्रित्यनरःसुखमवाप्नुयात् ८ नविद्वान्विद्ययाहीनंवृत्त्यर्थमुपसंश्रयेत् ॥ यथापिपासांजयतिपुरुषःप्राप्यवैजलम् ९ इष्टार्थोवि
द्ययाह्येवनविद्यांप्रजहेन्नरः ॥ नाप्राप्तकालोम्रियतेविद्धःशरशतैरपि ॥ तृणाग्रेणापिसंस्पृष्टःप्राप्तकालोनजीवति १० ॥ भीष्मउवाच ॥ ईहमानःसमारंभान्यदि
नासादयेद्धनम् ॥ उग्रंतपःसमारोहेन्नह्यनुप्तंप्ररोहति ११ दानेनभोगीभवतिमेधावीवृद्धसेवया ॥ अहिंसयाचदीर्घायुरितिप्राहुर्मनीषिणः १२ तस्माद्दद्यान्नया
चेतपूजयेद्धार्मिकानपि ॥ सुभाषीप्रियकृच्छांतःसर्वसत्वाविहिंसकः १३ यदाप्रमाणंप्रसवःस्वभावश्चसुखासुखे ॥ दंशकीटपिपीलानांस्थिरोभवयुधिष्ठिर १४
॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिअनुशास० दानधर्मेधर्मप्रशंसायांत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ भीष्मउवाच ॥ कार्यतेयच्चक्रियतेसच्चासच्चकृ
ताकृतम ॥ तत्राश्वसीतसत्कृत्वाअसत्कृत्वानविश्वसेत् १ कालएवसर्वकालेनिग्रहानुग्रहौददत् ॥ बुद्धिमाविश्यभूतानांधर्माधर्मौप्रवर्तते २ यदात्वस्यभवेद्बुद्धिर्ध
मार्थस्यप्रदर्शनात् ॥ तदाश्वसीतधर्मात्माहृढबुद्धिर्नविश्वसेत् ३ एतावन्मात्रमेतद्धिभूतानांप्राज्ञलक्षणम् ॥ कालयुक्तोप्युभयविच्छेषंयुक्तंसमाचरेत् ४

प्रसवःप्रसवकारणंकर्मैव दंशादीनांसुखाद्याप्तौप्रमाणंनियामकंएवंस्वस्यापिज्ञात्वास्थिरोऽचंचलोभव १४ ॥ ॥ इति अनुशासनपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्ट्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कार्यतइति १ प्रवर्ततेप्रवर्तयति २ धर्मार्थस्यधर्मफलस्यप्रदर्शनात् यदाधर्मएवश्रेयस्करइतिबुद्धिर्भवेत्तदाऽयं
धर्मात्माधर्मेचित्तःधर्मेआश्वसीतविश्वासंकुर्वीत अदृढबुद्धिस्तुनविश्वसेद्धर्मफले ३ एतावद्धर्मेविश्वासवत्त्वं उभयवित्कर्तव्याकर्तव्यवित् ४

राजसामलिनाः ५ धर्मःकदाऽप्यधर्मोनभवेदित्याह नहीति अधर्मतयादुःखहेतुतया ६ । ७ एतौविशुद्धताऽधर्मास्पर्शौ ८ नयेद्धर्ममितिशेषः धर्मेणधर्मानुष्ठानार्थमितरैरुच्यमानःप्रेर्यमाणः सन्सर्वलोकभयच्छलेतेषांप्रतारणेप्रवर्तते । यद्वा स्वंनिस्तारंस्वयमेवाचरेदित्याह नत्विति नयेदूर्ध्वमितिशेषः किंतुधर्मभयलोकभययोश्छलेछलनेनिवृत्तिनिमित्तंधर्मेणहेतुनाअर्थात्प्राज्ञेनउच्य मानएवनरऊर्ध्वंगच्छतीतिशेषः । शूद्रोऽहमित्यादिवदान्नितिशेषपूरणेनयोज्यम् ९ अपरेसाधवोनोपदधतिनच्छलंकुर्वतियथाधिकारंधर्मकुर्वतिनच्छलमित्यर्थः तस्मात्प्रवर्तनासर्वाव्यर्थैवेति भावः १० विशेषेणेतियुग्मं सर्वेषांप्राणिनांपुरुषाणांवापांचभौतिकत्वेप्रत्यक्षेऽपिविशेषकरणमिदंपवित्रमिदमपवित्रमितिव्यवस्थापनंलोकधर्मेशास्त्रीयधर्मेचनिमित्तेसतिकृतं । पशुपामरपंक्ति

यथाह्युपस्थितैश्वर्याःप्रजायंतेनराजसाः ॥ एवमेवात्मनात्मानंपूजयंतीहधार्मिकाः ५ नह्यधर्मतयाधर्मंदद्यात्कालःकथंचन ॥ तस्माद्विशुद्धमात्मानंजानीयाद्ध र्मचारिणम् ६ स्प्रष्टुमप्यसमर्थोहिज्वलंतमिवपावकम् ॥ अधर्मःसंततोधर्मंकालेनपरिरक्षितम् ७ कार्यावेतौहिधर्मेणधर्मोहिविजयावहः ॥ त्रयाणामपिलोकाना मालोकःकारणंभवेत् ८ नतुकश्चिन्नयेत्प्राज्ञोगृहीत्वैवकरेनरम् ॥ उच्यमानस्तुधर्मेणधर्मलोकभयच्छले ९ शूद्रोऽहंनाधिकारोमेचातुराश्रम्यसेवने ॥ इतिविज्ञान मपरेनात्मन्युपदधत्युत १० विशेषेणचवक्ष्यामिचातुर्वर्ण्यस्यलिंगतः ॥ पंचभूतशरीराणांसर्वेषांसदृशात्मनाम् ११ लोकधर्मेचधर्मेचविशेषकरणंकृतम् ॥ यथैक त्वंपुनर्यांतिप्राणिनस्तत्रविस्तरः १२ अध्रुवोहिकथंलोकःस्मृतोधर्मःकथंध्रुवः ॥ यत्रकालोध्रुवस्तातततत्रधर्मःसनातनः १३ सर्वेषांतुल्यदेहानांसर्वेषांसदृशात्मनाम् ॥ कालोधर्मेणसंयुक्तःशेषएवस्वयंगुरुः १४ एवंसतिनदोषोऽस्तिभूतानांधर्मसेवने ॥ तिर्यग्योनावपिसतांलोकएवमतोगुरुः १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशास०दान धर्मेधर्मप्रशंसायांचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शरतल्पगतंभीष्मंपांडवोऽथकुरूद्वहः ॥ युधिष्ठिरोहि तंप्रेप्सुरपृच्छत्कल्मषापहम् १ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ किंश्रेयःपुरुषस्येहकिंकुर्वन्सुखमेधते ॥ विपाप्मासभवेत्केनकिंवाकल्मषनाशनम् २ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ॥ तस्मैशुश्रूषमाणायभूयःशांतनवस्तदा ॥ दैववंशंयथान्यायमाचष्टपुरुषर्षभ ३ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ अयंदैवतवंशो वैऋषिवंशसमन्वितः ॥ त्रिसंध्यंपठितःपुत्रकल्मषापहरःपरः ४ यदह्नाकुरुतेपापमिंद्रियैःपुरुषश्चरन् ॥ बुद्धिपूर्वमबुद्धिर्वारात्रौयच्चापिसंध्ययोः ५

तानांयथापुनर्विहितेनैतेएकत्वंप्राकृतंगच्छेयुरितिशास्त्रेणधर्मनियमःकृतइत्यर्थः ११ । १२ अत्रशंकते अध्रुवइति लोकस्यधर्मस्यचकार्यकारणभावात्कार्यस्याध्रुवत्वंकारणस्यध्रुवत्वंचनयुक्तंतंतुना शमंतरेणपटनाशायोगादित्यर्थः । उत्तरमाह कालःसंकल्पः निष्कामधर्मएवध्रुवस्तत्फलंनतुसकामइत्यर्थः १३ सर्वेषामिति धर्मसंयुक्तःसंकल्पएवशेषःशिष्यतेनान्यः । सचकथमुदेष्यतीत्यत्राह स्वयंगुरुरिति धर्मबलात्स्वयमेवचसउदेतिनशिक्षयेदित्यर्थः १४ एवमिति यदाभूतानांप्राक्कर्मवतत्रतत्रसुखदुःखसाधनेप्रवर्तकमतोधर्मसेवनेकर्मफलभोगेअसमंजसेऽपिभूतानांदोषोनास्ति । यतः तिर्यग्योनावपिसतांविद्यमानानांभूतानांसदसत्प्रवृत्तौपूर्वकर्मानुसाराल्लोकएवगुरुर्दृष्टः । विधिनिर्यंत्रितोलोकदृष्टांतेनैवसाधुन्वसाधुनिवाकर्मणिप्रवर्ततेइत्यर्थः १५ ॥ इति अनुशासनप र्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शरतल्पगतमित्यध्यायद्वयंस्पष्टार्थम् १ । २ । ३ । ४ । ५

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

मुच्यतेसर्वपापेभ्यःकीर्तयन्वैशुचिःसदा ॥ नांधोनबधिरःकालेकुरुतेस्वस्तिमान्सदा ६ तिर्यग्योनिंनगच्छेच्चनरकंसंकराणिच ॥ नचदुःखभयंतस्यमरणे सनमुह्यति ७ देवासुरगुरुर्देवःसर्वभूतनमस्कृतः ॥ अचिंत्योऽथाप्यनिर्देश्यःसर्वप्राणोह्ययोनिजः ८ पितामहोजगन्नाथःसावित्रीब्रह्मणःसती ॥ वेदभूरथ कर्ताचविष्णुर्नारायणःप्रभुः ९ उमापतिर्विरूपाक्षःस्कंदःसेनापतिस्तथा ॥ विशाखोहुतभुग्वायुश्चंद्रसूर्यौप्रभाकरौ १० शक्रःशचीपतिर्देवोयमोधूमो र्णयासह ॥ वरुणःसहगौर्याचसहऋद्ध्याधनेश्वरः ११ सौम्यागौःसुरभिर्देवीविश्रवाश्चमहानृषिः ॥ संकल्पःसागरोगंगास्रवंत्योऽथमरुद्गणः १२ वाल खिल्यास्तपःसिद्धाःकृष्णद्वैपायनस्तथा ॥ नारदःपर्वतश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहूः १३ तुंबुरुश्चित्रसेनश्चदेवदूतश्चविश्रुतः ॥ देवकन्यामहाभागादिव्या श्चाप्सरसांगणाः १४ उर्वशीमेनकारंभामिश्रकेशीह्यलंबुषा ॥ विश्वाचीचघृताचीचपंचचूडातिलोत्तमा १५ आदित्यावसवोरुद्राःसाश्विनःपितरोऽपिच ॥ धर्मःश्रुतंतपोदीक्षाव्यवसायःपितामहः १६ शर्वर्योदिवसाश्चैवमारीचःकश्यपस्तथा ॥ शुक्रोबृहस्पतिर्भौमोबुधोराहुःशनैश्चरः १७ नक्षत्राण्यृतवश्चैवमासाः पक्षाःसवत्सराः ॥ वैनतेयाःसमुद्राश्चकद्रुजाःपन्नगास्तथा १८ शतद्रुश्चविपाशाचचंद्रभागासरस्वती ॥ सिंधुश्चदेविकाचैवप्रभासंपुष्कराणिच १९ गंगामहा नदीवेणाकावेरीनर्मदातथा ॥ कुलंपुनाविशल्याचकरतोयांबुवाहिनी २० सरयूर्गंडकीचैवलोहितश्चमहानदः ॥ ताम्रारुणावेत्रवतीपर्णाशागौतमीतथा २१ गोदावरीचवेण्याचकृष्णवेणातथाऽद्रिजा ॥ दृषद्वतीचकावेरीचक्षुर्मंदाकिनीतथा २२ प्रयागंचप्रभासंचपुण्यंनैमिषमेवच ॥ तच्चविश्वेश्वरस्थानंयत्रतद्विमलं सरः २३ पुण्यतीर्थंसुसलिलंकुरुक्षेत्रंप्रकीर्तितम् ॥ सिंधूत्तमंतपोदानंजंबूमार्गमथापिच २४ हिरण्वतीवितस्ताचतथाप्लक्षवतीनदी ॥ वेदस्मृतिर्वेदवतीमा लवाथाश्ववत्यपि २५ भूमिभागास्तथापुण्यागंगाद्वारमथापिच ॥ ऋषिकुल्यास्तथामेध्यानद्यःसिंधुवहास्तथा २६ चर्मण्वतीनदीपुण्याकौशिकीयमुना तथा ॥ नदीभीमरथीचैवबाहुदाचमहानदी २७ माहेंद्रवाणीत्रिदिवानीलिकाचसरस्वती ॥ नंदाचापरनंदाचतथातीर्थंमहाह्रदः २८ गयाऽथफल्गुतीर्थं चधर्मारण्यंसुरैर्वृतम् ॥ तथादेवनदीपुण्यासरश्चब्रह्मनिर्मितम् २९ पुण्यंत्रिलोकविख्यातंसर्वपापहरंशिवम् ॥ हिमवान्पर्वतश्चैवदिव्यौषधिसमन्वितः ३० विंध्योधातुविचित्रांगस्तीर्थवानौषधान्वितः ॥ मेरुर्महेंद्रोमलयःश्वेतश्चरजतावृतः ३१ शृंगवान्मंदरोनीलोनिषधोदर्दुरस्तथा ॥ चित्रकूटोऽजना भश्चपर्वतोगंधमादनः ३२ पुण्यःसोमगिरिश्चैवतथैवान्येमहीधराः ॥ दिशश्चविदिशश्चैवक्षितिःसर्वेमहीरुहाः ३३ विश्वेदेवानभश्चैवनक्षत्राणिग्रहास्तथा ॥ पांतुनःसततंदेवाःकीर्तिताऽकीर्तितामया ३४ कीर्तयानोनरोह्येतान्मुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ स्तुवंश्चप्रतिनंदंश्चमुच्यतेसर्वतोभयात् ३५

सर्वसंकरपापेभ्योदेवतास्तवनंदकः ॥ देवतानंतरंविप्रांस्तपःसिद्धांस्तपोधिकान् ३६ कीर्तितान्कीर्तयिष्यामिसर्वपापप्रमोचनान् ॥ यवक्रीतोऽथरैभ्यश्चकक्षीवानौ
शिजस्तथा ३७ भृग्वंगिरास्तथाकण्वोमेधातिथिरथप्रभुः ॥ बर्हीचगुणसंपन्नःप्राचींदिशमुपाश्रिताः ३८ भद्रांदिशंमहाभागाउल्मुचुःप्रमुचुस्तथा ॥ मुमुचुश्चम
हाभागःस्वस्त्यात्रेयश्चवीर्यवान् ३९ मित्रावरुणयोःपुत्रस्तथाऽगस्त्यःप्रतापवान् ॥ दृढायुश्चोर्ध्वबाहुश्चविश्रुतावृषिसत्तमौ ४० पश्चिमांदिशमाश्रित्ययएधंतेनि
बोधतान् ॥ उषंगुःसहसोदयःपरिव्याधश्चवीर्यवान् ४१ ऋषिर्दीर्घतमाश्चैवगौतमःकाश्यपस्तथा ॥ एकतश्चद्वितश्चैवत्रितश्चैवमहानृषिः ४२ अत्रेःपुत्रश्चधर्मा
त्मातथासारस्वतःप्रभुः ॥ उत्तरांदिशमाश्रित्ययएधंतेनिबोधतान् ४३ अत्रिर्वसिष्ठःशक्तिश्चपाराशर्यश्चवीर्यवान् ॥ विश्वामित्रोभरद्वाजोजमदग्निस्तथैवच ४४
ऋचीकपुत्रोरामश्चऋषिरौद्दालकिस्तथा ॥ श्वेतकेतुःकोहलश्चविपुलोदेवलस्तथा ४५ देवशर्माचधौम्यश्चहस्तिकाश्यपएवच ॥ लोमशोनाचिकेतश्चलोमहर्षणएव
च ४६ ऋषिरुग्रश्रवाश्चैवभार्गवश्च्यवनस्तथा ॥ एषवैसमवायश्चऋषिदेवसमन्वितः ४७ आद्यःप्रकीर्तितोराजन्सर्वपापप्रमोचनः ॥ नृगोययातिर्नहुषोयदुःपूरुश्च
वीर्यवान् ४८ धुंधुमारोदिलीपश्चसगरश्चप्रतापवान् ॥ कृशाश्वोयौवनाश्वश्चचित्राश्वःसत्यवांस्तथा ४९ दुष्यंतोभरतश्चैवचक्रवर्तीमहायशाः ॥ पवनोजनकश्चैवत
थादृष्टरथोनृपः ५० रघुर्नरवरश्चैवतथादशरथोनृपः ॥ रामोराक्षसहावीरःशशबिंदुर्भगीरथः ५१ हरिश्चंद्रोमरुत्तश्चतथादृढरथोनृपः ॥ महोदर्योह्यलर्कश्चऐल
श्चैवनराधिपः ५२ करंधमोनरश्रेष्ठःकध्मोरश्चनराधिपः ॥ दक्षोंबरीषःकुकुरोरैवतश्चमहायशाः ५३ कुरुःसंवरणश्चैवमांधातासत्यविक्रमः ॥ मुचुकुंदश्चराजर्षिर्ज
न्हुर्जाह्नविसेवितः ५४ आदिराजःपृथुर्वैन्योमित्रभानुःप्रियंकरः ॥ त्रसदस्युस्तथाराजाश्वेतोराजर्षिसत्तमः ५५ महाभिषश्चविख्यातोनिमीराजातथाऽष्टकः ॥
आयुःक्षुपश्चराजर्षिःकक्षेयुश्चनराधिपः ५६ प्रतर्दनोदिवोदासःसुदासःकोसलेश्वरः ॥ ऐलोनलश्चराजर्षिर्मनुश्चैवप्रजापतिः ५७ हविध्रश्चपृषध्रश्चप्रतीपःशांतनु
स्तथा ॥ अजःप्राचीनबर्हिश्चतथेक्ष्वाकुर्महायशाः ५८ अनरण्योनरपतिर्जानुजंघस्तथैवच ॥ कक्षसेनश्चराजर्षिर्येचान्येचानुकीर्तिताः ५९ कल्यमुत्थाययोनित्यं
संध्येद्वेऽस्तमयोदये ॥ पठेच्छुचिरनावृत्तःसधर्मफलभाग्भवेत् ६० देवादेवर्षयश्चैवस्तुताराजर्षयस्तथा ॥ पुष्टिमायुर्यशःस्वर्गंविधास्यंतिममेश्वराः ६१ माविं
घ्नंमाचमेपापंमाचमेपरिपंथिनः ॥ध्रुवोजयोमेनित्यःस्यात्परत्रचशुभागतिः ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेअनुशासनपर्वणिआनुशासनिकेपर्वणिदानधर्मेवंशानुकीर्तनं
नामपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ शरतल्पगतेभीष्मेकौरवाणांधुरंधरे ॥ शयानेवीरशयनेपांडवैःसमुपस्थिते १ ॥१६४॥

युधिष्ठिरोमहाप्राज्ञोममपूर्वपितामहः ॥ धर्माणामागमंश्रुत्वाविदित्वासर्वसंशयान् २ दानानांचविधिंश्रुत्वाच्छिन्नधर्मार्थसंशयः ॥ यदन्यदकरोद्विप्रतन्मेशं
सितुमर्हसि ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अभून्मुहूर्तंस्तिमितंसर्वतद्राजमंडलम् ॥ तूष्णींभूतेततस्तस्मिन्पटेचित्रमिवार्पितम् ४ मुहूर्तमिवच
ध्यात्वाव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ नृपंशयानंगांगेयमिदमाहवचस्तदा ५ राजन्प्रकृतिमापन्नःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैःपार्थिवैश्चानुयायिभिः
६ उपास्तेत्वांनरव्याघ्रसहकृष्णेनधीमता ॥ तमिमंपुरयानायसमनुज्ञातुमर्हसि ७ एवमुक्तोभगवताव्यासेनपृथिवीपतिः ॥ युधिष्ठिरंसहामात्यमनुजज्ञे
नदीसुतः ८ उवाचचैनंमधुरंनृपंशांतनवोनृपः ॥ प्रविशस्वपुरींराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः ९ यजस्वविविधैर्यज्ञैर्बह्वन्नैःस्वाप्तदक्षिणैः ॥ ययातिरिवराजेंद्र
श्रद्धादमपुरःसरः १० क्षत्रधर्मरतःपार्थपितॄन्देवांश्चतर्पय ॥ श्रेयसायोक्ष्यसेचैवव्येतुतेमानसोज्वरः ११ रंजयस्वप्रजाःसर्वाःप्रकृतीःपरिसांत्वय ॥ सुहृ
दःफलसत्कारैरर्चयस्वयथार्हतः १२ अनुत्वांतातजीवंतुमित्राणिसुहृदस्तथा ॥ चैत्यस्थानेस्थितंवृक्षंफलवंतमिवद्विजाः १३ आगंतव्यंचभवतासमयेमम
पार्थिव ॥ विनिवृत्तेदिनकरेप्रवृत्तेचोत्तरायणे १४ तथेत्युक्त्वाचकौंतेयःसोऽभिवाद्यपितामहम् ॥ प्रययौसपरिवारोनगरंनागसाह्वयम् १५ धृतराष्ट्रंपुरस्कृ
त्यगांधारींचपतिव्रताम् ॥ सहतैर्ऋषिभिःसर्वैर्भ्रातृभिःकेशवेनच १६ पौरजानपदैश्चैवमंत्रिवृद्धैश्चपार्थिव ॥ प्रविवेशकुरुश्रेष्ठःपुरंवारणसाह्वयम् १७ इति
श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकेपर्वणि दानधर्मे भीष्मानुज्ञायांषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ समाप्तमानुशासनिकंपर्व ॥ ॥
अथभीष्मस्वर्गारोहणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकुंतीसुतोराजापौरजानपदंजनम् ॥ पूजयित्वायथान्यायमनुजज्ञेगृहान्प्रति १ सांत्वयामासनारी
श्चहतवीराहतेश्वराः ॥ विपुलैरर्थदानैश्चतदापांडुसुतोनृपः २ सोऽभिषिक्तोमहाप्राज्ञःप्राप्यराज्यंयुधिष्ठिरः ॥ अवस्थाप्यनरश्रेष्ठःसर्वाःस्वप्रकृतीस्तथा ॥
३ द्विजेभ्योगुणमुख्येभ्योनैगमेभ्यश्चसर्वशः ॥ प्रतिगृह्याशिषोमुख्यास्तथाधर्मभृतांवरः ४ उषित्वाशर्वरीःश्रीमान्पंचाशन्नगरोत्तमे ॥ समयंकौरवाग्र्यस्य
सस्मारपुरुषर्षभः ५ सनिर्ययौगजपुराद्याजकैःपरिवारितः ॥ दृष्ट्वानिवृत्तमादित्यंप्रवृत्तंचोत्तरायणम् ६ घृतंमाल्यंचगंधांश्चक्षौमाणिचयुधिष्ठिरः ॥ चंद
नागुरुमुख्यानितथाकालीयकान्यपि ७ प्रस्थाप्यपूर्वंकौंतेयोभीष्मसंस्करणायवै ॥ माल्यानिचवराहाणिरत्नानिविविधानिच ८ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यगांधारींचयश
स्विनीम् ॥ मातरंचपृथांधीमान्भ्रातॄंश्चपुरुषर्षभान् ९ जनार्दनेनानुगतोविदुरेणचधीमता ॥ युयुत्सुनाचकौरव्योयुयुधानेनवाविभो १०

भीष्मस्याग्नीनितितेनतस्यापिपत्नीआसीत् यद्वासंस्कारकानग्नीन् ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ।२२।२३।२४।२५।२६।२७ माघोऽयमिति सौम्यश्चांद्रः

महताराजभोगेनपारिबर्हेणसंवृतः ॥ स्तूयमानोमहातेजाभीष्मस्याग्नीननुव्रजन् ११ निश्चक्रामपुरात्तस्माद्यथादेवपतिस्तथा ॥ आससादकुरुक्षेत्रेततः
शांतनवंनृपः १२ उपास्यमानंव्यासेनपाराशर्येणधीमता ॥ नारदेनचराजर्षेदेवलेनासितेनच १३ हतशिष्टैर्नृपैश्चान्यैर्नानादेशसमागतैः ॥ रक्षिभिश्च
महात्मानंरक्ष्यमाणंसमंततः १४ शयानंवीरशयनेददर्शनृपतिस्ततः ॥ ततोरथादवातीर्यभ्रातृभिःसहधर्मराट् १५ अभिवाद्याथकौंतेयःपितामहमरिंदमम्
द्वैपायनादीन्विप्रांश्चतैश्चप्रत्यभिनंदितः १६ ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्चभ्रातृभिःसहधर्मजः ॥ आसाद्यशरतल्पस्थमृषिभिःपरिवारितम् १७ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठं
धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहकौरव्यःशयानंनिम्नगासुतम् १८ युधिष्ठिरोऽहंनृपतेनमस्तेजाह्नवीसुत ॥ शृणोषिचेन्महाबाहोब्रूहिकिंकरवाणिते १९
प्राप्तोऽस्मिसमयेराजन्नग्नीनादायतेविभो ॥ आचार्यान्ब्राह्मणांश्चैवऋत्विजोभ्रातरश्चमे २० पुत्रश्चतेमहातेजाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ उपस्थितःसहामात्योवा
सुदेवश्चवीर्यवान् २१ हतशिष्टाश्चराजानःसर्वेचकुरुजांगलाः ॥ तान्पश्यनरशार्दूलसमुन्मीलयलोचने २२ यच्चेहकिंचित्कर्तव्यंतत्सर्वंप्रापितंमया ॥ यथो
क्तंभवताकालेसर्वमेवचतत्कृतम् २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुगांगेयःकुंतीपुत्रेणधीमता ॥ ददर्शभारतान्सर्वान्स्थितान्संपरिवार्यह ॥
२४ ततश्चतंबलीभीष्मःप्रगृह्यविपुलंभुजम् ॥ उद्यन्मेघस्वरोवाग्मीकालेवचनमब्रवीत् २५ दिष्ट्याप्राप्तोऽसिकौंतेयसहामात्योयुधिष्ठिर ॥ परिवृत्तोहि
भगवान्सहस्रांशुर्दिवाकरः २६ अष्टपंचाशतंरात्र्यःशयानस्याद्यमेगताः ॥ शरेषुनिशिताग्रेषुयथावर्षशतंतथा २७ माघोऽयंसमनुप्राप्तोमासःसौम्योयुधि
ष्ठिर ॥ त्रिभागशेषःपक्षोऽयंशुक्लोभवितुमर्हति २८ एवमुक्त्वातुगांगेयोधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ धृतराष्ट्रमथामंत्र्यकालेवचनमब्रवीत् २९ ॥ भीष्मउवाच ॥
राजन्विदितधर्मोऽसिसुनिर्णीतार्थसंशयः ॥ बहुश्रुताहितेविप्राबहवःपर्युपासिताः ३० वेदशास्त्राणिसर्वाणिधर्मांश्चमनुजेश्वर ॥ वेदांश्चचतुरःसर्वान्निखिले
नानुबुद्ध्यसे ३१ नशोचितव्यंकौरव्यभवितव्यंहितत्तथा ॥ श्रुतंदेवरहस्यंतेकृष्णद्वैपायनादपि ३२ यथापांडोःसुताराजंस्तथैवतवधर्मतः ॥ तान्पालय
स्थितोधर्मेगुरुशुश्रूषणेरतान् ३३ धर्मराजोहिशुद्धात्मानिदेशेस्थास्यतेतव ॥ आनृशंस्यपरंह्येनंजानामिगुरुवत्सलम् ३४ तवपुत्रादुरात्मानःक्रोधलोभप
रायणाः ॥ ईर्ष्याभिभूतादुर्वृत्तास्तान्नशोचितुमर्हसि ३५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतावदुक्त्वावचनंधृतराष्ट्रंमनीषिणम् ॥ वासुदेवंमहाबाहुम
भ्यभाषतकौरवः ३६ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेशसुरासुरनमस्कृत ॥ त्रिविक्रमनमस्तुभ्यंशंखचक्रगदाधर ३७

मासस्यचतुर्भागकरणेसार्धसप्तभागत्वात् अष्टम्यर्धस्यानतीतत्वेनप्रथमभागस्यविद्यमानत्वात्त्रिभागशेषोभवितुमर्हतीत्यर्थः तेनाद्याष्टमीत्यर्थः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३।३४।३५।३६।३७

३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ ॥ इतिअनुशा॰नी॰भा॰सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ एवमुक्त्वेति १ धारणासु

वासुदेवोहिरण्यात्मापुरुषःसविताविराट् ॥ जीवभूतोऽनुरूपस्त्वंपरमात्मासनातनः ३८ त्रायस्वपुंडरीकाक्षपुरुषोत्तमनित्यशः ॥ अनुजानीहिमांकृष्णवैकुंठ
पुरुषोत्तम ३९ रक्ष्याश्चतेपांडवेयाभवान्येषांपरायणम् ॥ उक्तवानस्मिदुर्बुद्धिंमंदंदुर्योधनंतदा ४० यतःकृष्णस्ततोधर्मोयतोधर्मस्ततोजयः ॥ वासुदेवेन
तीर्थेनपुत्रसंशाम्यपांडवैः ४१ संधानस्यपरःकालस्तवेतिचपुनःपुनः ॥ नचमेतद्वचोमूढःकृतवान्ससुमंदधीः ॥ घातयित्वेहपृथिवींततःसनिधनंगतः ४२
त्वांतुजानाम्यहंदेवंपुराणमृषिसत्तमम् ॥ नरेणसहितंदेवबदर्यांसुचिरोषितम् ४३ तथामेनारदःप्राहव्यासश्चसुमहातपाः ॥ नरनारायणावेतौसंभूतौमनुजे
ष्विति ४४ समांत्वमनुजानीहिकृष्णमोक्ष्येकलेवरम् ॥ त्वयाऽहंसमनुज्ञातोगच्छेयंपरमांगतिम् ४५ ॥ वासुदेवउवाच ॥ अनुजानामिभीष्मत्वांवसून्प्रापु
हिपार्थिव ॥ नतेऽस्तिवृजिनंकिंचिदिहलोकेमहाद्युते ४६ पितृभक्तोऽसिराजर्षेमार्कंडेयइवापरः ॥ तेनमृत्युस्तववशेस्थितोभृत्यइवानतः ४७
॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुगांगेयःपांडवानिदमब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रमुखांश्चापिसर्वांश्चसुहृदस्तथा ४८ प्राणानुत्स्रष्टुमिच्छामितत्रानुज्ञातुमर्हथ ॥ सत्ये
षुयातितव्यंवःसत्यंहिपरमंबलम् ४९ आनृशंस्यपरैर्भाव्यंसदैवनियतात्मभिः ॥ ब्रह्मण्यैर्धर्मशीलैश्चतपोनित्यैश्चभारताः ५० इत्युक्त्वासुहृदःसर्वान्संपरिष्वज्य
चैवह ॥ पुनरेवाब्रवीद्धीमान्युधिष्ठिरमिदंवचः ५१ ब्राह्मणाश्चैवतेनित्यंप्राज्ञाश्चैवविशेषतः ॥ आचार्याऋत्विजश्चैवपूजनीयाजनाधिप ५२ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेअनुशासनपर्वणिभीष्मस्वर्गारोहणपर्वणिदानधर्मेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाकुरून्सर्वान्
भीष्मःशांतनवस्तदा ॥ तूष्णींबभूवकौरव्यःसमुहूर्तमरिंदम १ धारयामासचात्मानंधारणासुयथाक्रमम् ॥ तस्योर्ध्वमगमन्प्राणाःसन्निरुद्धामहात्मनः २ इद
माश्चर्यमासीच्चमध्येतेषांमहात्मनाम् ॥ सहितैर्ऋषिभिःसर्वैस्तदाव्यासादिभिःप्रभो ३ यद्यन्मुंचतिगात्रंहिसशांतनुसुतस्तदा ॥ तत्तद्विशल्यंभवतियोगयुक्त
स्यतस्यवै ४ क्षणेनप्रेक्षतांतेषांविशल्यःसोऽभवत्तदा ॥ तदृष्ट्वाविस्मिताःसर्वेवासुदेवपुरोगमाः ५ सहतैर्मुनिभिःसर्वैस्तदाव्यासादिभिर्नृप ॥ सन्निरुद्धस्तुते
नात्मासर्वेष्वायतनेषुच ६ जगामभित्त्वामूर्धानंदिवमभ्युत्पपातह ॥ देवदुंदुभिनादश्चपुष्पवर्षैःसहाभवत् ७ सिद्धाब्रह्मर्षयश्चैवसाधुसाध्वितिहर्षिताः ॥ महो
ल्केवचभीष्मस्यमूर्धदेशाज्जनाधिप ८ निःसृत्याकाशमाविश्यक्षणेनांतरधीयत ॥ एवंसराजशार्दूलनृपःशांतनवस्तदा ९ समयुज्यतकालेनभरतानांकुलोद्वहः
ततस्त्वादायदारूणिगंधांश्चविविधान्बहून् १० आधारादिषुस्थानेषुयथाक्रमंमूलाधारात्स्वाधिष्ठानंततोमणिपूरंततोऽनाहतंततोविशुद्धिंततआज्ञामेवंक्रमेणमनःसहितंवायुंनिरुंधन्नुप
र्युपर्यानीतवानित्यर्थः २ । ३ यद्यदिति प्राणेनमुक्तंगात्रंप्राशिथिलावयवसंयोगंसम्यक्प्रमपिशरंधारयितुमक्षममभूदतस्तत्तदंगंविशल्यमभूदित्यर्थः ४।५ आत्माप्राणसंयुक्तंमनः ६ । ७ । ८ । ९ । १०

११ । १२ । १३ उष्णीषंकिरीटंशिरोवेष्टं । 'उष्णीषंतुशिरोवेष्टेकिरीटेलक्षणांतरं' इतिमेदिनी १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

चितांचक्रुर्महात्मानःपांडवाविदुरस्तथा ॥ युयुत्सुश्चापिकौरव्यःप्रेक्षकास्त्वितरेऽभवन् ११ युधिष्ठिरश्चगांगेयंविदुरश्चमहामतिः ॥ छादयामासतुरुभौक्षौमैर्मा
ल्यैश्चकौरवम् १२ धारयामासतस्याथयुयुत्सुश्छत्रमुत्तमम् ॥ चामरव्यजनेशुभ्रेभीमसेनार्जुनावुभौ १३ उष्णीषेपरिगृह्णीतांमाद्रीपुत्रावुभौतथा ॥ स्त्रियः
कौरवनाथस्यभीष्मंकुरुकुलोद्वहम् १४ तालवृंतान्युपादायपर्यवीजंतसर्वशः ॥ ततोऽस्यविधिवच्चक्रुःपितृमेधंमहात्मनः १५ यजनंबहुशश्चाग्नौजगुःसामानि
सामगाः ॥ ततश्चंदनकाष्ठैश्चतथाकालीयकैरपि १६ कालागुरुप्रभृतिभिर्गंधैश्चोच्चावचैस्तथा ॥ समवच्छाद्यगांगेयंसंप्रज्वाल्यहुताशनम् १७ अपसव्यमकु
र्वंतधृतराष्ट्रमुखाश्चिताम् ॥ संस्कृत्यचकुरुश्रेष्ठंगांगेयंकुरुसत्तमाः १८ जग्मुर्भागीरथींपुण्यामृषिजुष्टांकुरूद्वहाः ॥ अनुगम्यमानाव्यासेननारदेनासितेनच
१९ कृष्णेनभरतस्त्रीभिर्येचपौराःसमागताः ॥ उदकंचक्रिरेचैवगांगेयस्यमहात्मनः २० विधिवत्क्षत्रियश्रेष्ठाःसचसर्वोजनस्तदा ॥ ततोभागीरथीदेवीतनय
स्योदकेकृते २१ उत्थायसलिलात्तस्माद्रुदतीशोकविह्वला ॥ परिदेवयतीतत्रकौरवानभ्यभाषत २२ निबोधतयथावृत्तमुच्यमानंमयाऽनघाः ॥ राजवृत्तेनसं
पन्नःप्रज्ञयाभिजनेनच २३ सत्कर्ताकुरुवृद्धानांपितृभक्तोमहाव्रतः ॥ जामदग्न्येनरामेणयःपुरानपराजितः २४ दिव्यैरस्त्रैर्महावीर्यःसहतोऽद्यशिखंडिना ॥
अश्मसारमयंनूनंहृदयंममपार्थिवाः २५ अपश्यंत्याःप्रियंपुत्रंयन्नदीर्यतिमेऽद्यवै ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिपुर्यांस्वयंवरे २६ विजित्यैकरथेनैवकन्याश्चायंजहा
रह ॥ यस्यनास्तिबलेतुल्यःपृथिव्यामपिकश्चन २७ हतंशिखंडिनाश्रुत्वानविदीर्येतयन्मनः ॥ जामदग्न्यःकुरुक्षेत्रेयुधियेनमहात्मना २८ पीडितोनातिय
त्नेनसहतोऽद्यशिखंडिना ॥ एवंविधंबहुतदाविलपंतींमहानदीम् २९ आश्वासयामासतदागंगांदामोदरोविभुः ॥ समाश्वसिहिभद्रेत्वंमाशुचःशुभदर्शने ३०
गतःसपरमंलोकंतवपुत्रोनसंशयः ॥ वसुरेषमहातेजाशापदोषेणशोभने ३१ मानुषत्वमनुप्राप्तोनैनंशोचितुमर्हसि ॥ सएषक्षत्रधर्मेणअयुध्यतरणाजिरे ३२
धनंजयेननिहतोनैषदेविशिखंडिना ॥ भीष्मंहिकुरुशार्दूलमुद्यतेषुंमहारणे ३३ नशक्तःसंयुगेहंतुंसाक्षादपिशतक्रतुः ॥ स्वच्छंदतस्तववसुतोगतःस्वर्गंशुभा
नने ३४ नशक्ताविनिहंतुंहिरणेतंसर्वदेवताः ॥ तस्मान्मात्वंसरिच्छ्रेष्ठेशोचस्वकुरुनंदनम् ॥ वसूनेषगतोदेविपुत्रस्तेविज्वराभव ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
इत्युक्तासातुकृष्णेनव्यासेनतुसरिद्वरा ॥ त्यक्त्वाशोकंमहाराजस्वंवार्यवततारह ३६

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० मरणजंशोकमपनयतिवसुरेषइति देवस्यमानुषत्वंनरकतुल्यमतोऽयंहीनस्थानादुत्तमंलोकंगतोनशोच्यइत्यर्थः ३१ नीचहस्तेनमरणजातंशो
कंदूरीकरोतिसएषइति ३२ अर्जुनमविशप्स्यतीतिशंकयातस्यमृत्युमयमेवनास्थीत्याह भीष्मंहीति ३३ । ३४ । ३५ । ३६

३७ गोपालंभूम्निवेदेशिवमुपनिषदिब्रह्मविल्लक्ष्मणार्यंतर्केधीरेशमिश्रान्फणिपतिमपितौपोलगंगाधरार्यम ॥ माहेनारायणयोगुरुमकृततदक्षिणामूर्तिमुपास्तोश्रीवेचिंतामणिंचव्यमजवसमहा

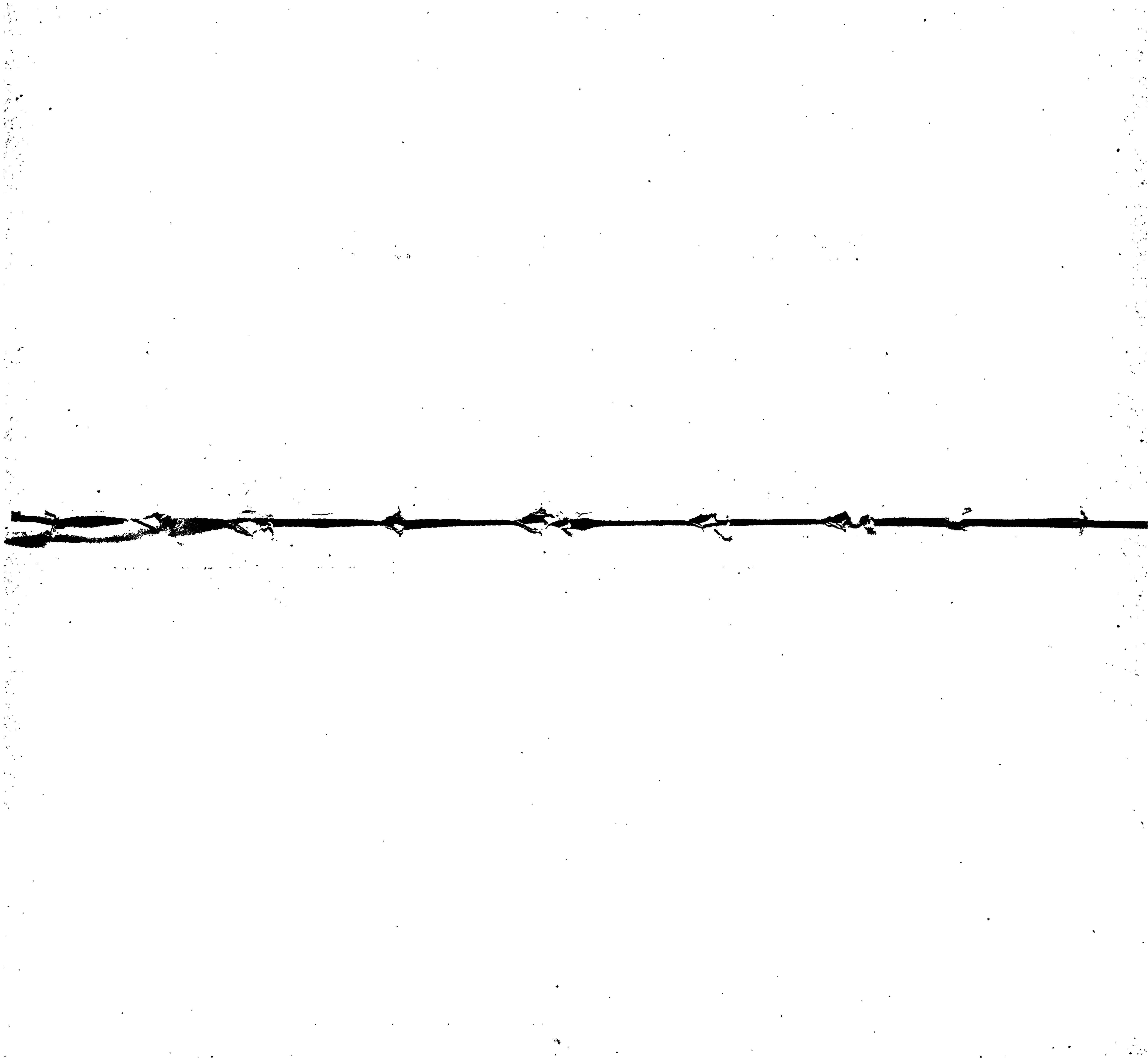
सत्कृत्यतेतांसरितंततःकृष्णमुखान्नृप ॥ अनुज्ञातास्तयासर्वेन्यवर्तंतजनाधिपाः ३७ ॥ इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासक्यां अनुशास
नपर्वणि भीष्मस्वर्गारोहणपर्वणि दानधर्मे भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे भीष्ममुक्तिर्नामअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ इति अनुशासनपर्व समाप्तम् ॥ अतःपरमाश्वमेधिकंपर्वभविष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृतोदकंतुराजानंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरः ॥
पुरस्कृत्यमहाबाहुरुत्ततारकुलेंद्रियः ॥ १ ॥

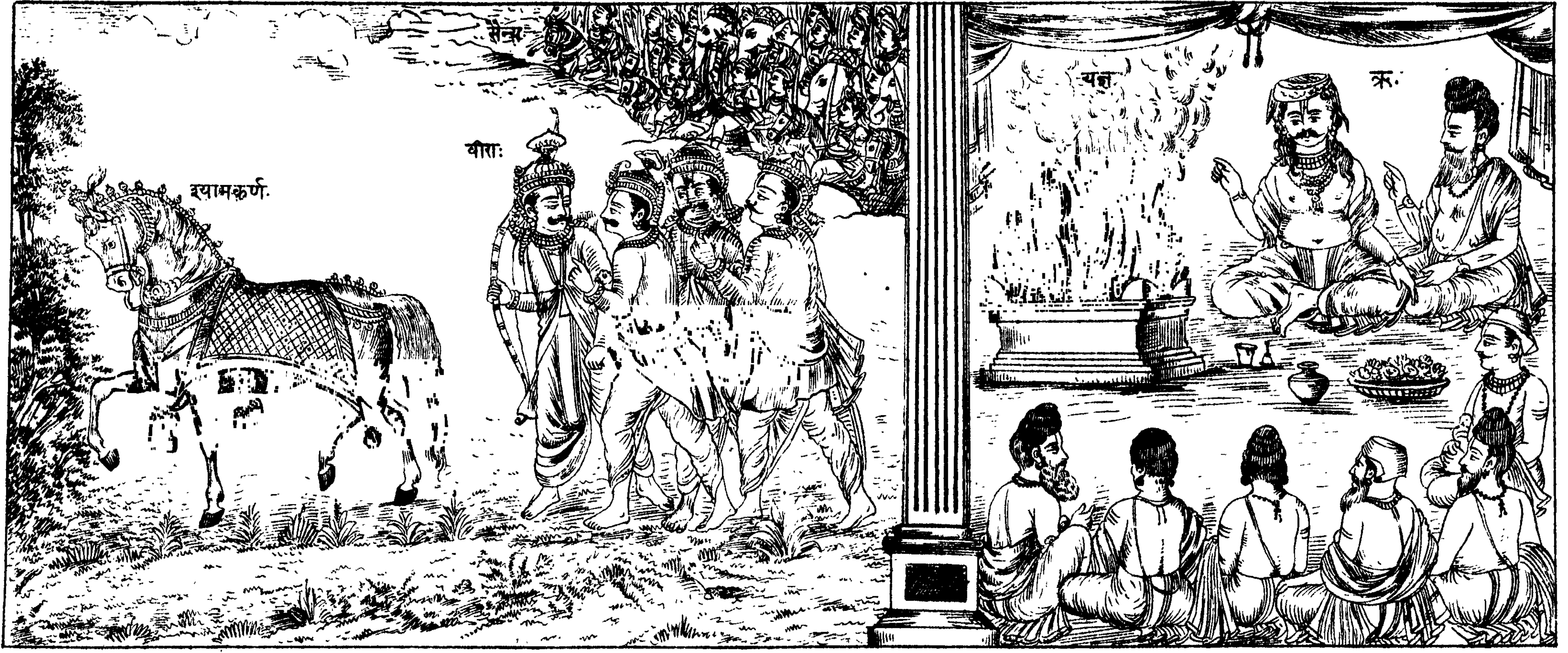
भारतेदानधर्मान् ॥१ ॥ इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेअनुशासनपर्वणिअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६८॥

॥ अस्मिन्पर्वण्यादिपर्वोक्ताध्यायश्लोकपर्वसंख्यावैषम्यंदृश्यते तत्पूर्ववदवेतिज्ञेयम् ॥

॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना ॥ आश्वमेधिकभावार्थःश्रीकृष्णेनप्रकाश्यते ॥ १ ॥ अश्विस्तुत्यूर्ध्वयायातात्प्टावक्रीयेपुलूत्रितम् ॥ सानत्सुजातेविवृतंगीतार्याविपुलीकृतम् ॥ २ ॥ मोक्षधर्मेषुचपुनर्नानाख्यानोपबृंहणैः ॥ अतीवव्याकुलंप्रस्यमात्मतत्त्वमनाकुलम् ॥ ३ ॥ यज्जिज्ञासोदयायैवजपदानादयःस्मृताः ॥ आनुशासनिकेसम्यक्तितदोषविनाशकाः ॥ ४ ॥ यत्रप्रावण्यलाभायवैराग्योदयसिद्धये ॥ कुरुक्षयादिकोलोकवृत्तांतउपवर्णितः ॥ ५ ॥ तदेवस्पष्टमत्रोपसंहारव्यपदेशतः ॥ आत्मतत्त्वंविवृणुतेमुनिराख्यानकैस्त्रिभिः ॥ ६ ॥ आख्यानत्रयंचसंवर्तमरुत्तीयं । कृष्णधर्मसंवादः । कृष्णार्जुनसंवादश्च । तत्राद्येकाश्यांमृतस्यमुक्तिलिंगेनैवसूचयित्वेश्वराराधनादिनाधर्मेणैवधनंलब्ध्वाऽऽत्मशुद्धयेयष्टव्यमित्युक्तं ।

श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृतोदकंतुराजानंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरः ॥
पुरस्कृत्यमहाबाहुरुत्तताराकुलेंद्रियः २ उत्तीर्यतुमहाबाहुर्बाष्पव्याकुललोचनः ॥ पपाततीरेगंगायाव्याधविद्धइवद्विपः ३ तंसीदमानंजग्राहभीमःकृष्णेन
चोदितः ॥ मैवमित्यब्रवीच्चैनंकृष्णःपरबलार्दनः ४ तमार्त्तंपतितंभूमौश्वसंतंचपुनःपुनः ॥ ददृशुःपार्थिवाराजन्धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ५ तंदृष्ट्वादीनमनसंगतसत्त्वंनरे
श्वरम् ॥ भूयःशोकसमाविष्टाःपांडवाःसमुपाविशन् ६ राजातुधृतराष्ट्रश्चपुत्रशोकाभिपीडितः ॥ वाक्यमाहमहाबुद्धिःप्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरम् ७ उत्तिष्ठकुरुशार्दू
लकुरुकार्यमनंतरम् ॥ क्षत्रधर्मेणकौंतेयजितेयमवनीत्वया ८ भुंक्ष्वभोगान्भ्रातृभिश्चसुहृद्भिश्चमनोनुगान् ॥ शोचितव्यंनपश्यामित्वयाधर्मभृतांवर ९ शो
चितव्यंमयाचैवगांधार्याचमहीपते ॥ ययोःपुत्रशतंनष्टंस्वप्नलब्धंयथाधनम् १० अश्रुत्वाहितकामस्यविदुरस्यमहात्मनः ॥ वाक्यानिसुमहार्थानिपरितप्या
मिदुर्मतिः ११ उक्तवान्विदुरोयन्मांधर्मात्मादिव्यदर्शनः ॥ दुर्योधनापराधेनकुलंतेविनशिष्यति १२ स्वस्तिचेदिच्छसेराजन्कुलस्यकुरुमेवचः ॥ वध्य
तामेषदुष्टात्मामंदोराजासुयोधनः १३ कर्णश्चशकुनिश्चैवनैनंपश्यतुकर्हिचित् ॥ द्यूतसंघातमप्येषामप्रमादेनवारय १४ अभिषेचयराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥
सपालयिष्यतिवशीधर्मेणपृथिवीमिमाम् १५ अथनेच्छसिराजानंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ मेढीभूतःस्वयंराज्यंप्रतिगृह्णीष्वपार्थिव १६ समंसर्वेषुभूतेषुवर्तमानंनरा
धिप ॥ अनुजीवंतुसर्वेत्वांज्ञातयोभ्रातृभिःसह १७ एवंब्रुवतिकौंतेयदीर्घदर्शिनि ॥ दुर्योधनमहंपापमन्ववर्त्तंवृथामतिः १८

द्वितीयेशास्त्रार्थसूत्रणं । तृतीयेतद्विवरणंचेति । तदूर्ध्वमुत्तंकोञ्छवृत्त्याद्याख्यानैर्ज्ञानोपयोगिगुरुशुश्रूषामाहात्म्यहिंसात्मकयज्ञनिंदादिचयथायथंतात्पर्यविषयतयाज्ञेयं तत्रायमाद्यःश्लोकः नारायणमिति । 'आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःप्रोक्तंतेननारायणःस्मृतः' इतिस्मृतेः'आपःपुरुषवचसः' इतिश्रुतेश्चांभःप्रधानंभूतपंचकंनरेणांतर्यामिणासृष्टंनारं । 'तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशत्' इतिश्रुतेःस्रष्टाप्रवेष्टाचनारायणईश्वरःसएवप्रविश्योपाधिधर्मानभिमन्यमानोनरोजीवः । ताभ्यामुत्तमोनरोत्तमःकार्यकारणोपाधिद्वयनिर्मुक्तःपरमात्मा । एतत्त्रयंतत्त्वरूपप्रकाशिकांसरस्वतींदेवींचप्रणम्यजयंमहाभारताख्यमितिहासंसर्वश्रुतिस्मृतिसारभूतमुदीरयेदितितस्यार्थः । एतेनतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थोजीवब्रह्माभेदोग्रंथप्रतिपाद्योदर्शितः ॥ १ ॥ कृतोदकं

। १ । २ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

॥ १ ॥ अश्रुत्वातस्यधीरस्यवाक्यानिमधुराण्यहम् ॥ फलंप्राप्यमहद्दुःखंनिमग्नःशोकसागरे १९ दृष्ट्वौहितेऽप्यपितरौपश्यन्नौदुःखितौनृप ॥ नशोचितव्यंभवताप
श्यामीहजनाधिप ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिकेपर्वणिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुराज्ञासधृत अ०
राष्ट्रेणधीमता ॥ तूष्णींबभूवमेधावीतमुवाचाथकेशवः १ अतीवमनसाशोकःक्रियमाणोजनाधिप ॥ संतापयतिचैतस्यपूर्वप्रेतान्पितामहान् २ यजस्व ॥ २ ॥
विविधैर्यज्ञैर्बहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ॥ देवांस्तर्पयसोमेनस्वधयाचपितॄनपि ३ अतिथीनन्नपानेनकामैरन्यैरकिंचनान् ॥ विदितंवेदितव्यंतेकर्तव्यमपितेकृतम् ४
श्रुताश्चराजधर्मास्तेभीष्माद्भागीरथीसुतात् ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवनारदाद्विदुरात्तथा ५ नेमामर्हसिमूढानांवृत्तिंत्वमनुवर्तितुम् ॥ पितृपैतामहंवृत्तमास्थायधुरमु
द्वह ६ युक्तंहियशसाक्षात्रस्वर्गंप्राप्तुमसंशयम् ॥ नहिकश्चिद्धिशूराणांनिहतोऽत्रपराङ्मुखः ७ त्यजशोकंमहाराजभवितव्यंहितत्तथा ॥ नशक्यास्तेपुनर्द्रष्टुंत्व
यायेऽस्मिन्रणेहताः ८ एतावदुक्त्वागोविंदोधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ विरराममहातेजास्तमुवाचयुधिष्ठिरः ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ गोविंदमयियाप्रीतिस्तव
साविदितामम ॥ सौहृदेनतथाप्रेम्णासदामय्यनुकंपसे १० प्रियंतुमेस्यात्सुमहत्कृतंचक्रगदाधर ॥ श्रीमन्प्रीतेनमनसासर्वंयादवनंदन ११ यदिमामनु
जानीयाद्भवान्गंतुंतपोवनम् ॥ नहिशांतिंप्रपश्यामिपातयित्वापितामहम् १२ कर्णंचपुरुषव्याघ्रंसंग्रामेष्वपलायिनम् ॥ कर्मणायेनमुच्येयमस्मात्क्रूरादरिं
दम १३ कर्मणातद्विधत्स्वेहयेनशुध्यतिमेमनः ॥ तमेववादिनंपार्थंव्यासःप्रोवाचधर्मवित् १४ सांत्वयन्सुमहातेजाःशुभंवचनमर्थवत् ॥ अकृतातेमतिस्ता
तपुनर्बाल्येनमुह्यसे १५ किमाकाशेवयंतातप्रलपामोमुहुर्मुहुः ॥ विदिताःक्षत्रधर्मास्तेयेषांयुद्धेनजीविका १६ तथाप्रवृत्तोनृपतिर्नाधिबंधेनयुज्यसे ॥ मो
क्षधर्माश्चनिखिलायाथातथ्येनतेश्रुताः १७ असकृच्चापिसंदेहाश्छिन्नास्तेकामजामया ॥ अश्रद्दधानोदुर्मेधालुप्तस्मृतिरसिध्रुवम् १८ मैवंभवनतेयुक्तमिदमज्ञा
नमीदृशम् ॥ प्रायश्चित्तानिसर्वाणिविदितानिचतेऽनघ १९ राजधर्माश्चतेसर्वेदानधर्माश्चतेश्रुताः ॥ सकथंसर्वधर्मज्ञःसर्वागमविशारदः ॥ परिमुह्यसिभूय
स्त्वमज्ञानादिवभारत ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अश्वमेधिकेपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ युधिष्ठिरतवप्रज्ञान
सम्यगितिमेमतिः ॥ नहिकश्चित्स्वयंमर्त्यःस्ववशःकुरुतेक्रियाम् १ ईश्वरेणचयुक्तोऽयंसाध्वसाधुचमानवः ॥ करोतिपुरुषःकर्मतत्रकापरिदेवना २ आत्मा ॥ १ ॥
नंमन्यसेचाथपापकर्माणमंततः ॥ शृणुतत्रयथापापमपकृष्यतेभारत ३

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९
२० ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ मौढ्यमपुकाद्वैराग्याच्छास्त्रीयकर्माचरणमेवश्रेयइत्युक्तंयुधिष्ठिरतवप्रज्ञेत्यादिना १ । २ । ३

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ प्रतिनिधिमनुकल्पम् १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ इत्याश्वमेधिकेप०नी०भा०तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तपोभिःक्रतुभिश्चैवदानेनचयुधिष्ठिर ॥ तरंतिनित्यंपुरुषायेस्मपापानिकुर्वते ४ यज्ञेनतपसाचैवदानेनचनराधिप ॥ पूयंतेनरशार्दूलनरादुष्कृतकारिणः
५ असुराश्चसुराश्चैवपुण्यहेतोर्मखक्रियाम् ॥ प्रयतंतेमहात्मानस्तस्माद्यज्ञाःपरायणम् ६ यज्ञैरेवमहात्मानोबभूवुरधिकाःसुराः ॥ ततोदेवाःक्रियावंतोदान
वानभ्यधर्षयन् ७ राजसूयाश्वमेधौचसर्वमेधंचभारत ॥ नरमेधंचनृपतेत्वमाहरयुधिष्ठिर ८ यजस्ववाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता॥बहुकामान्नवित्तेनरामोदाशर
थिर्यथा ९ यथाचभरतोराजादौष्यंतिःपृथिवीपतिः ॥ शाकुंतलोमहावीर्यस्तवपूर्वपितामहः १० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ असंशयंवाजिमेधःपावयेत्पृथिवीमपि ॥
अभिप्रायस्तुमेकश्चित्तंत्वंश्रोतुमिहार्हसि ११ इमंज्ञातिवधंकृत्वासुमहांतंद्विजोत्तम ॥ दानमल्पंनशक्नोमिदातुंवित्तंचनास्तिमे १२ नतुबालानिमान्दीनानुत्स
हेवसुयाचितुम् ॥ तथैवार्द्रव्रणानकृच्छ्रेवर्तमानान्नृपात्मजान् १३ स्वयंविनाश्यपृथिवींयज्ञार्थेद्विजसत्तम ॥ करमाहारयिष्यामिकथंशोकपरायणः १४ दुर्यो
धनापराधेनवसुधावसुधाधिपाः ॥ प्रनष्टायोजयित्वाऽस्मानकीर्त्यामुनिसत्तम १५ दुर्योधनेनपृथिवीक्षयितावित्तकारणात् ॥ कोशश्चापिविशीर्णोऽसौधार्तरा
ष्ट्रस्यदुर्मतेः १६ पृथिवीदक्षिणाचात्रविधिःप्रथमकल्पितः ॥ विद्वद्भिःपरिदृष्टोयंशिष्टोविधिविपर्ययः १७ नचप्रतिनिधिंकर्तुंचिकीर्षामितपोधन ॥ अत्रमेभगवन्स
म्यक्साचिव्यंकर्तुमर्हसि १८ एवमुक्तस्तुपार्थेनकृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ मुहूर्तमनुसंचिंत्यधर्मराजानमब्रवीत् १९ कोशश्चापिविशीर्णोऽयंपरिपूर्णोभविष्यति ॥
विद्यतेद्रविणंपार्थगिरौहिमवतिस्थितम् २० उत्सृष्टंब्राह्मणैर्यज्ञेमरुत्तस्यमहात्मनः ॥ तदानयस्वकौंतेयपर्याप्तंतद्भविष्यति २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंयज्ञे
मरुत्तस्यद्रविणंतत्समाचितम् ॥ कस्मिंश्चकालेसनृपोबभूववदतांवर २२ ॥ व्यासउवाच ॥ यदिशुश्रूषसेपार्थशृणुकारंधमंनृपम् ॥ यस्मिन्कालेमहावीर्यःस
राजाऽऽसीन्महाधनः २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अश्वमेधिकेप० संवर्तमरुत्तीयेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ शुश्रूषेतस्यधर्म
ज्ञराजर्षेःपरिकीर्तनम् ॥ द्वैपायनमरुत्तस्यकथांप्रब्रूहिमेऽनघ १ ॥ व्यासउवाच ॥ आसीत्कृतयुगेतातमनुर्दंडधरःप्रभुः ॥ तस्यपुत्रोमहाबाहुःप्रसंधिरिति
विश्रुतः २ प्रसंधेरभवत्पुत्रःक्षुपइत्यभिविश्रुतः ॥ क्षुपस्यपुत्रइक्ष्वाकुर्महीपालोऽभवत्प्रभुः ३ तस्यपुत्रशतंराजन्नासीत्परमधार्मिकम् ॥ तांस्तुसर्वान्महीपा
लानिक्ष्वाकुरकरोत्प्रभुः ४ तेषांज्येष्ठस्तुविंशोऽभूत्प्रतिमानंधनुष्मताम् ॥ विंशस्यपुत्रःकल्याणोविविंशोनामभारत ५ विविंशस्यसुताराजन्बभूवुर्दशपंचच ॥
सर्वेधनुषिविक्रांताब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ६ दानधर्मरताःशांताःसततंप्रियवादिनः ॥ तेषांज्येष्ठःखनीनेत्रःसतान्सर्वानपीडयत् ७

शुश्रूषेइति १ मरुत्तयज्ञप्रशंसाप्रसंगाच्चद्वंद्वयान्स्तौति आसीत्कृतयुगइत्यादिनाअध्यायद्वयेन अत्यंतंमहांतोपिकर्मैवानुतिष्ठंतीतिकर्ममाहात्म्यख्यापनार्थम् १ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

खनीनेत्रस्तुविक्रांतोजित्वाराज्यमकंटकम् ॥ नाशकद्रक्षितुंराज्यंनान्वरज्यंततंप्रजाः ८ तमपास्यचतद्राज्येतस्यपुत्रंसुवर्चसम् ॥ अभ्यषिंचंतराजेंद्रमुदि
ताह्यभवंस्तदा ९ सपितुर्विक्रियांदृष्ट्वाराज्यान्निरसनंचतत् ॥ नियतोवर्त्तयामासप्रजाहितचिकीर्षया १० ब्रह्मण्यःसत्यवादीचशुचिःशमदमान्वितः ॥ प्रजा
स्तंचान्वरज्यंतधर्मनित्यंमनस्विनम् ११ तस्यधर्मप्रवृत्तस्यव्यशीर्यत्कोशवाहनम् ॥ तंक्षीणकोशंसामंताःसमंतात्पर्यपीडयन् १२ सपीड्यमानोबहुभिः
क्षीणकोशाश्ववाहनः ॥ आर्त्तिमाच्छंत्परांराजासहभृत्यैःपुरेणच १३ नचैनमभिहंतुंतेशक्नुवंतिबलक्षये ॥ सम्यग्वृत्तोहिराजासधर्मनित्योयुधिष्ठिर १४ यदा
तुपरमामार्तिंगतोऽसौसपुरोनृपः ॥ ततःप्रदध्मौसकरंप्रादुरासीत्ततोबलम् १५ ततस्तानजयत्सर्वान्प्रातिसीमान्नराधिपान् ॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्विश्रुतःस
करंधमः १६ तस्यकारंधमःपुत्रस्त्रेतायुगमुखेऽभवत् ॥ इंद्रादनवरःश्रीमान्देवैरपिसुदुर्जयः १७ तस्यसर्वेमहीपालावर्त्तंतेस्मवशेतदा ॥ सहिसम्राडभूत्तेषांवृ
त्तेनचबलेनच १८ अविक्षिन्नामधर्मात्माशौर्येणेंद्रसमोऽभवत् ॥ यज्ञशीलोधर्मरतिर्धृतिमान्संयतेंद्रियः १९ तेजसाऽऽदित्यसदृशःक्षमयापृथिवीसमः ॥ बृह
स्पतिसमोबुद्ध्याहिमवानिवसुस्थिरः २० कर्मणामनसावाचादमेनप्रशमेनच १ मनांस्याराधयामासप्रजानांसमहीपतिः २१ यईजेहयमेधानांशतेनविधि
वत्प्रभुः ॥ याजयामासयंविद्वान्स्वयमेवांगिराःप्रभुः २२ तस्यपुत्रोऽतिचक्रामपितरंगुणवत्तया ॥ मरुत्तोनामधर्मज्ञश्चक्रवर्तीमहायशाः २३ नागायुतसम
प्राणःसाक्षाद्विष्णुरिवापरः ॥ सयक्ष्यमाणोधर्मात्माशातकुंभमयान्युत २४ कारयामासशुभ्राणिभाजनानिसहस्रशः ॥ मेरुंपर्वतमासाद्यहिमवत्पार्श्वउत्तरे २५
कांचनःसुमहान्पादस्तत्रकर्मचकारसः ॥ ततःकुंडानिपात्रीश्चपिठराण्यासनानिच २६ चक्रुःसुवर्णकर्तारोयेषांसंख्यानविद्यते ॥ तस्यैवचसमीपेतुयज्ञवाटो
बभूवह २७ ईजेतत्रसधर्मात्माविधिवत्पृथिवीपतिः ॥ मरुत्तःसहितैःसर्वैःप्रजापालैर्नराधिपः २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणि
संवर्त्तमरुत्तीयेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंवीर्यःसमभवत्सराजावदतांवर ॥ कथंचजातरूपेणसमयुज्यतसद्विज १
क्वचतत्सांप्रतंद्रव्यंभगवन्नवतिष्ठते ॥ कथंचशक्यमस्माभिस्तदवाप्तुंतपोधन २ ॥ व्यासउवाच ॥ असुराश्चैवदेवाश्चदक्षस्यासन्प्रजापतेः ॥ अपत्यं
बहुलंतातसंस्पर्धंतपरस्परम् ३ तथैवांगिरसःपुत्रौव्रततुल्यौबभूवतुः ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाःसंवर्त्तश्चतपोधनः ४ तावतिस्पर्धिनौराजन्पृथगास्तांपरस्परम् ॥ ॥ २ ॥
बृहस्पतिःससंवर्त्तंबाधतेस्मपुनःपुनः ५ सबाध्यमानःसततंभ्रात्राज्येष्ठेनभारत ॥ अर्थान्नुत्सृज्यदिग्वासावनवासमरोचयत् ६ वासवोऽप्यसुरान्सर्वान्विजित्यच
निपात्यच ॥ इंद्रत्वंप्राप्यलोकेषुततोवव्रेपुरोहितम् ७

ऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कथमिति १।२।३।४।५।६।७

पुत्रमंगिरसोज्येष्ठंविप्रज्येष्ठंबृहस्पतिम् ॥ याज्यस्त्वंगिरसःपूर्वमासीद्राजाकरंधमः ८ वीर्येणाप्रतिमोलोकेवृत्तेनचबलेनच ॥ शतक्रतुरिवौजस्वीधर्मात्मासंशि
तव्रतः ९ वाहनंयस्ययोधाश्चमित्राणिविविधानिच ॥ शयनानिचमुख्यानिमहार्हाणिचसर्वशः १० ध्यानादेवाभवद्राजन्मुखवातेनसर्वशः ॥ सगुणैःपा
र्थिवान्सर्वान्वशेचक्रेनराधिपः ११ संजीव्यकालमिष्टंचसशरीरोदिवंगतः ॥ बभूवतस्यपुत्रस्तुययातिरिवधर्मवित् १२ अविक्षिन्नामशत्रुंजित्सवशेकृतवान्म
हीम् ॥ विक्रमेणगुणैश्चैवपितेवासीत्सपार्थिवः १३ तस्यवासवतुल्योऽभून्मरुत्तोनामवीर्यवान् ॥ पुत्रस्तमनुरक्ताऽभूत्पृथिवीसागरांबरा १४ स्पर्धतेसस्मस
ततंदेवराजेननित्यदा ॥ वासवोऽपिमरुत्तेनस्पर्धतेपांडुनंदन १५ शुचिःसगुणवानासीन्मरुत्तःपृथिवीपतिः ॥ यतमानोऽपियंशक्रोनविशेषयतिस्मह १६
सोऽशक्नुवन्विशेषायसमाहूयबृहस्पतिम् ॥ उवाचेदंवचोदेवैःसहितोहरिवाहनः १७ बृहस्पतेमरुत्तस्यमास्मकार्षीःकथंचन ॥ दैवंकर्माथपित्र्यंवाकर्त्ताऽसिमम
चेत्प्रियम् १८ अहंहित्रिषुलोकेषुसुराणांचबृहस्पते ॥ इंद्रत्वंप्राप्तवानेकोमरुत्तस्तुमहीपतिः १९ कथंह्यमर्त्यंब्रह्मंस्त्वंयाजयित्वासुराधिपम् ॥ याजयेर्मृत्युसंयु
क्तंमरुत्तमविशंकया २० मांवावृणीष्वभद्रंतेमरुत्तंवामहीपतिम् ॥ परित्यज्यमरुत्तंवायथाजोषंभजस्वमाम् २१ एवमुक्तःसकौरव्यदेवराज्ञाबृहस्पतिः ॥ मुहू
र्त्तमिवसंचिंत्यदेवराजानमब्रवीत् २२ त्वंभूतानामधिपतिस्त्वयिलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ नमुचेर्विश्वरूपस्यनिहंतात्वंबलस्यच २३ त्वमाजहर्थदेवानामेकोवी
रश्रियंपराम् ॥ त्वंबिभर्षिभुवंद्यांचसदैवबलसूदन २४ पौरोहित्यंकथंकृत्वातवदेवगणेश्वर ॥ याजयेयमहंमर्त्यंमरुत्तंपाकशासन २५ समाश्वसिहिदेवेंद्रनाहंमर्त्यस्यक
र्हिचित् ॥ ग्रहीष्यामिस्रुवंयज्ञेशृणुचेदंवचोमम २६ हिरण्यरेतानोष्णःस्यात्परिवर्त्तेतमेदिनी ॥ भासंतुनरविःकुर्यान्नतुसत्यंचलेन्मयि २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
बृहस्पतिवचःश्रुत्वाशक्रोविगतमत्सरः ॥ प्रशस्यैनंविवेशाथस्वमेवभवनंतदा २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्व०संवर्त्तमरुत्तीयेपंचमोऽध्यायः ॥५॥
॥ व्यासउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ बृहस्पतेश्चसंवादंमरुत्तस्यचधीमतः १ देवराजस्यसमयंकृतमांगिरसेनह ॥ श्रुत्वामरुत्तोनृपतिर्यज्ञमा
हारयत्परम् २ संकल्प्यमनसायज्ञंकरंधमसुतात्मजः ॥ बृहस्पतिमुपागम्यवाग्मीवचनमब्रवीत् ३ भगवन्यन्मयापूर्वमभिगम्यतपोधन ॥ कृतोऽभिसंधिर्यज्ञस्यभव
तोवचनाद्गुरो ४ तमहंयष्टुमिच्छामिसंभाराःसंभृताश्चमे ॥ याज्योऽस्मिभवतःसाधोतत्प्राप्नुहिविधत्स्वच ५ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ नकामयेयाजयितुंत्वामहंपृथिवी
१ पते ॥ वृतोऽस्मिदेवराजेनप्रतिज्ञातंचतस्यमे ६ ॥ मरुत्तउवाच ॥ पित्र्यमस्मितवक्षेत्रंबहुमन्येचतेभृशम् ॥ तवास्मियाज्यतांप्राप्तोभजमानंभजस्वमाम् ७

ऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ संवर्त्तमरुत्तयोःसंयोगंकथयन्नारदमुखेनवाराणसीमाहात्म्यंसूचयति व्यासउवाचअत्राप्युदाहरंतीमामित्यादिना १।२।३।४।५।६।७

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ उन्मत्तवेषमिति अत्रकुणपदर्शनेनमहेश्वरदर्शनसिद्धिदर्शयताकुणपस्यमहेश्वरप्रतिमात्वंसूचितं तथाचाति

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ अमर्त्यंयाजयित्वाऽहंयाजयिष्येकथंनरम् ॥ मरुत्तगच्छवामावानिवृत्तोऽस्म्यद्ययाजनात् ८ नत्वांयाजयिताऽस्म्यद्यवृणुयंत्वमिहेच्छसि ॥ उपाध्यायंमहाबाहोयस्तेयज्ञंकरिष्यति ९ ॥ व्यासउवाच ॥ एवमुक्तस्तुनृपतिर्मरुत्तोव्रीडितोऽभवत् ॥ प्रत्यागच्छन्सुसंविग्नोददर्शपथिनारदम् १० देवर्षिणासमागम्यनारदेनसपार्थिवः ॥ विधिवत्प्रांजलिस्तस्थावथैनंनारदोऽब्रवीत् ११ राजर्षेनातिहृष्टोऽसिकच्चित्क्षेमंतवानघ ॥ क्वगतोऽसिकुतश्चेदमप्रीतिस्थानमागतम् १२ श्रोतव्यंचेन्मयाराजन्ब्रूहिमेपार्थिवर्षभ ॥ व्यपनेष्यामितेमन्युंसर्वयत्नैर्नराधिप १३ एवमुक्तोमरुत्तःसनारदेनमहर्षिणा ॥ विप्रलंभमुपाध्यायात्सर्वमेवन्यवेदयत् १४ ॥ मरुत्तउवाच ॥ गतोऽस्म्यंगिरसःपुत्रंदेवाचार्यंबृहस्पतिम् ॥ यज्ञार्थमृत्विजंद्रष्टुंसचमांनाभ्यनंदत १५ प्रत्याख्यातश्चतेनाहंजीवितुंनाद्यकामये ॥ परित्यक्तश्चगुरुणादूषितश्चास्मिनारद १६ ॥ व्यासउवाच ॥ एवमुक्तस्तुराज्ञासनारदःप्रत्युवाचह ॥ आविक्षितंमहाराजवाचासंजीवयन्निव १७ ॥ नारदउवाच ॥ राजन्नंगिरसःपुत्रःसंवर्तोनामधार्मिकः ॥ चंक्रमीतिदिशःसर्वादिग्वासामोहयन्प्रजाः १८ तंगच्छयदियाज्यंत्वांनवांछतिबृहस्पतिः ॥ प्रसन्नस्त्वांमहातेजाःसंवर्तोयाजयिष्यति १९ ॥ मरुत्तउवाच ॥ संजीवितोऽहंभवतावाक्येनानेननारद ॥ पश्येयंकनुसंवर्तंशंसमेवदतांवर २० कथंचतस्मैवर्तेयंकथंमांनपरित्यजेत् ॥ प्रत्याख्यातश्चतेनापिनाहंजीवितुमुत्सहे २१ ॥ नारदउवाच ॥ उन्मत्तवेषंबिभ्रत्सचंक्रमीतियथासुखम् ॥ वाराणस्यांमहाराजदर्शनेप्सुर्महेश्वरम् २२ तस्याद्वारंसमासाद्यन्यसेथाःकुणपंक्वचित् ॥ तंदृष्ट्वायोनिवर्तेतसंवर्तःसमहीपते २३ तंपृष्ठतोऽनुगच्छेथायत्रगच्छेत्सवीर्यवान् ॥ तमेकांतेसमासाद्यप्रांजलिःशरणंव्रजेः २४ पृच्छेत्त्वांयदिकेनाहंतवाख्यातइतिस्मह ॥ ब्रूयास्त्वंनारदेनेतिसंवर्तंकथितोऽसिमे २५ सचेत्त्वामनुयुंजीतममानुगमनेप्सया ॥ शंसेथावह्निमारूढंमामपित्वमशंकया २६ ॥ व्यासउवाच ॥ सतथेतिप्रतिश्रुत्यपूजयित्वाचनारदम् ॥ अभ्यनुज्ञायराजर्षिर्ययौवाराणसींपुरीम् २७ तत्रगत्वायथोक्तंसपुर्याद्वारेमहायशाः ॥ कुणपंस्थापयामासनारदस्यवचःस्मरन् २८ यौगपद्येनविप्रश्चपुरीद्वारमथाविशत् ॥ ततःसकुणपंदृष्ट्वासहसासंन्यवर्तत २९ सतंनिवृत्तमालक्ष्य प्रांजलिःपृष्ठतोऽन्वगात् ॥ आविक्षितोमहीपालःसंवर्तमुपशिक्षितुम् ३० सचतंविजनेदृष्ट्वापांसुभिःकर्दमेनच ॥ श्लेष्मणाचैवराजानंष्ठीवनैश्चसमाकिरत् ३१ सतथाबाध्यमानोवैसंवर्तेनमहीपतिः ॥ अन्वगादेवतमृषिंप्रांजलिःसंप्रसादयन् ३२

मुक्तंप्रकृत्य अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिसिद्धः कुणपाभिमानिनोजीवस्यब्रह्मभावोऽपूर्वोज्ञापितः एवंचोपस्थिारणाविधिवद्विधिरे वायामित्युपपादितमुत्तरत्राबाते २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

३३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ कथमस्मीति १ । २ । ३ सत्रिणंकपटवेषच्छन्नं ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

ततोनिवर्त्यसंवर्तःपरिश्रांतउपाविशत् ॥ शीतलच्छायमासाद्यन्यग्रोधंबहुशाखिनम् ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्तमरुत्तीयेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ संवर्तउवाच ॥ कथमस्मित्वयाज्ञातःकेनवाकथितोऽस्मिते ॥ एतदाचक्ष्वमेतत्त्वमिच्छसेचेन्ममप्रियम् १ सत्यंतेब्रुवतःसर्वेसंपत्स्यंतेमनोरथाः ॥ मिथ्याचब्रुवतोमूर्धाशतधातेस्फुटिष्यति २ ॥ मरुत्तउवाच ॥ नारदेनभवान्मह्यमाख्यातोह्यटतापथि ॥ गुरुपुत्रोममेतित्वंततोमेप्रीतिरुत्तमा ३ ॥ संवर्तउवाच ॥ सत्यमेतद्भवानाहसमांजानातिसत्रिणम् ॥ कथयस्वतदेतन्मेक्वनुसंप्रतिनारदः ४ ॥ मरुत्तउवाच ॥ भवंतंकथयित्वातुमदेवर्षिसत्तमः ॥ ततोमामभ्यनुज्ञायप्रविष्टोहव्यवाहनम् ५ ॥ व्यासउवाच ॥ श्रुत्वातुपार्थिवस्यैतत्संवर्तःपरमुदंगतः ॥ एतावदहमप्येवंशक्नुयामितिसोऽब्रवीत् ६ ततोमरुत्तमुन्मत्तोवाचानिर्भर्त्सयन्निव ॥ रूक्षयाब्राह्मणोराजन्पुनःपुनरथाब्रवीत् ७ वातप्रधानेनमयास्वचित्तवशवर्तिना ॥ एवंविकृतरूपेणकथंयाजितुमिच्छसि ८ भ्राताममसमर्थश्चवासवेनचसंगतः ॥ वर्ततेयाजनेचैवतेनकर्माणिकारय ९ गार्हस्थ्यंचैवयाज्याश्चसर्वागृह्याश्चदेवताः ॥ पूर्वजेनममाक्षिप्तंशरीरंवर्जितंत्विदम् १० नाहंतेनाननुज्ञातस्त्वामाविक्षितकर्हिचित् ॥ याजयेयंकथंचिद्वैसहिपूज्यतमोमम ११ सत्वंबृहस्पतिंगच्छतमनुज्ञाप्यचाव्रज ॥ ततोऽहंयाजयिष्येत्वांयदियष्टुमिहेच्छसि १२ ॥ मरुत्तउवाच ॥ बृहस्पतिंगतःपूर्वमहंसंवर्ततच्छृणु ॥ नमांकामयतेयाज्यमसौवासवकाम्यया १३ अमरंयाज्यमासाद्ययाजयिष्येनमानुषम् ॥ शक्रेणप्रतिषिद्धोऽहंमरुत्तंमास्मयाजयेः १४ स्पर्धतेहिमयाविप्रसदाहिसतुपार्थिवः ॥ एवमस्त्वितिचाप्युक्तोभ्रात्रातेबलसूदनः १५ समामधिगतंप्रेम्णायाज्यत्वेनबुभूषति ॥ देवराजंसमाश्रित्यतद्विद्धिमुनिपुंगव १६ सोऽहमिच्छामिभवतासर्वस्वेनापियाजितुम् ॥ कामयेसमतिक्रांतुंवासवंत्वत्कृतैर्गुणैः १७ नहिमेवर्ततेबुद्धिर्गंतुंब्रह्मन्बृहस्पतिम् ॥ प्रत्याख्यातोहितेनास्मितथाऽनपकृतेसति १८ ॥ संवर्तउवाच ॥ चिकीर्षसियथाकामंसर्वमेतत्त्वयिध्रुवम् ॥ यदिसर्वानभिप्रायान्कर्ताऽसिममपार्थिव १९ याज्यमानंमयाहित्वांबृहस्पतिपुरंदरौ ॥ द्विषेतांसमभिक्रुद्धावेतदेकंसमर्थयेः २० स्थैर्यमत्रकथंमेस्यात्सत्वंनिःसंशयंकुरु ॥ कुपितस्त्वांनहीदानींभस्मकुर्यांसबांधवम् २१ ॥ मरुत्तउवाच ॥ यावत्तपेत्सहस्रांशुस्तिष्ठेरंश्चापिपर्वताः ॥ तावल्लोकान्नलभेयंत्यजेयंसंगतंयदि २२ माचापिशुभबुद्धिःस्यांलभेयमिहकर्हिचित् ॥ विषयैःसंगतंचास्तुत्यजेयंसंगतंयदि २३ ॥ संवर्तउवाच ॥ आविक्षितशुभाबुद्धिर्वर्ततांतवकर्मसु ॥ याजनंहिममाप्येववर्ततेहृदिपार्थिव २४ अभिधास्येचतेराजन्नक्षयंद्रव्यमुत्तमम् ॥ येनदेवान्सगंधर्वान्शक्रंचाभिभविष्यसि २५ नतुमेवर्ततेबुद्धिर्धनेयाज्येषुवापुनः ॥ विप्रियंतुकरिष्यामिभ्रातुश्चेंद्रस्यचोभयोः २६ १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

२७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नी० भा० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ गिरेर्हिमवतइत्यष्टवेतस्मैभगवतेकृत्वानमइत्यादितत्सुवर्णमवाप्स्यसीत्यंतंसुवर्णकामस्यजप्यंस्तोत्रं तस्यसंवर्तऋषिः हिरण्यबाहु

गमयिष्यामिशक्रेणसमतामपितेध्रुवम् ॥ प्रियंचतेकरिष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते २७ ॥ इतिश्रीम०आश्वमेधि०प०अश्व०प० संवर्तमरुत्तीयेसप्तमोऽध्यायः ॥७॥
संवर्तउवाच ॥ गिरेर्हिमवतःपृष्ठेमुंजवान्नामपर्वतः ॥ तप्यतेयत्रभगवांस्तपोनित्यमुमापतिः १ वनस्पतीनांमूलेषुशृंगेषुविषमेषुच ॥ गुहासुशैलराजस्ययथाकामं
यथासुखम् २ उमासहायोभगवान्यत्रनित्यंमहेश्वरः ॥ आस्तेशूलीमहातेजानानाभूतगणावृतः ३ तत्ररुद्राश्चसाध्याश्चविश्वेऽथवसवस्तथा ॥ यमश्चवरुणश्चैवकु
बेरश्चसहानुगः ४ भूतानिचपिशाचाश्चनासत्यावपिचाश्विनौ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवयक्षादेवर्षयस्तथा ५ आदित्यामरुतश्चैवयातुधानाश्चसर्वशः ॥ उपासंतेमहात्मा
नंबहुरूपमुमापतिम् ६ रमतेभगवांस्तत्रकुबेरानुचरैःसह ॥ विकृतैर्विकृताकारैःक्रीडद्भिःपृथिवीपते ७ श्रियाज्वलन्दृश्यतेवैबालादित्यसमद्युतिः ॥ नरूपंशक्य
तेतस्यसंस्थानंवाकदाचन ८ निर्देष्टुंप्राणिभिःकैश्चित्प्राकृतैर्मांसलोचनैः ॥ नोष्णंनशिशिरंतत्रनवायुर्नचभास्करः ९ नजराक्षुत्पिपासेवानमृत्युर्नभयंनृप ॥ तस्य
शैलस्यपार्श्वेषुसर्वेषुजयतांवर १० धातवोजातरूपस्यरश्मयःसवितुर्यथा ॥ रक्ष्यंतेतेकुबेरस्यसहायैरुद्यतायुधैः ११ चिकीर्षद्भिःप्रियंराजन्कुबेरस्यमहात्मनः ॥
तस्मैभगवतेकृत्वानमःशर्वायवेधसे १२ रुद्रायशितिकंठायपुरुषायसुवर्चसे ॥ कपर्दिनेकरालायहर्यक्ष्णेवरदायच १३ त्र्यक्ष्णेपूष्णोदंतभिदेवामनायशिवायच ॥
याम्यायाव्यक्तरूपायसद्वृत्तेशंकरायच १४ क्षेम्यायहरिकेशायस्थाणवेपुरुषायच ॥ हरिनेत्रायमुंडायक्रुद्धायोत्तरणायच १५ भास्करायसुतीर्थायदेवदेवायरंहसे ॥
उष्णीषिणेसुवक्त्रायसहस्राक्षायमीढुषे १६ गिरिशायप्रशांताययतयेचीरवाससे ॥ बिल्वदंडायसिद्धायसर्वदंडधरायच १७ मृगव्याधायमहतेधन्विनेऽथभवायच ॥
वरायसोमवक्त्रायसिद्धमंत्रायचक्षुषे १८ हिरण्यबाहवेराजनुग्रायपतयेदिशाम् ॥ लेलिहानायगोष्ठायसिद्धमंत्रायवृष्णये १९ पशूनांपतयेचैवभूतानांपतयेनमः ॥
वृषायमातृभक्तायसेनान्येमध्यमायच २० स्रुवहस्तायपतयेधन्विनेभार्गवायच ॥ अजायकृष्णनेत्रायविरूपाक्षायचैवह २१ तीक्ष्णदंष्ट्रायतीक्ष्णायवैश्वानरमुखा
यच ॥ महाद्युतयेऽनंगायसर्वायपतयेविशाम् २२ विलोहितायदीप्तायदीप्ताक्षायमहौजसे ॥ वसुरेतःसुवपुषेपृथवेकृत्तिवाससे २३ कपालमालिनेचैवसुवर्णमुकुटायच ॥
महादेवायकृष्णायत्र्यंबकायानघायच २४ क्रोधनायानृशंसायमृदवेबाहुशालिने ॥ दंडिनेतप्ततपसेतथैवाक्रूरकर्मणे २५ सहस्रशिरसेचैवसहस्रचरणायच ॥ नमः
स्वधास्वरूपायबहुरूपायदंष्ट्रिणे २६ पिनाकिनंमहादेवंमहायोगिनमव्ययम् ॥ त्रिशूलहस्तंवरदंत्र्यंबकंभुवनेश्वरम् २७ त्रिपुरघ्नंत्रिनयनंत्रिलोकेशंमहौजसम् ॥
प्रभवंसर्वभूतानांधारणंधरणीधरम् २८ ईशानंशंकरंसर्वंशिवंविश्वेश्वरंभवम् ॥ उमापतिंपशुपतिंविश्वरूपंमहेश्वरम् २९

रुद्रोदेवता अनुष्टुप्छंदः अग्रज्ञातंनामानिषतुर्थ्यंत।।नि ।। २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ कच्चिदिति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४

विरूपाक्षंदशभुजंदिव्यगोवृषभध्वजम् ॥ उग्रंस्थाणुंशिवंरौद्रंशर्वंगौरीशमीश्वरम् ३० शितिकंठमजंशुक्रंपृथुंपृथुहरंवरम् ॥ विश्वरूपंविरूपाक्षंबहुरूपमुमाप
तिम् ३१ प्रणम्यशिरसादेवमनंगांगहरंहरम् ॥ शरण्यंशरणंयाहिमहादेवंचतुर्मुखम् ३२ एवंकृत्वानमस्तस्मैमहादेवायरंहसे ॥ महात्मनेक्षितिपतेतत्सुवर्णमवा
प्स्यसि ३३ सुवर्णमाहरिष्यंतस्तत्रगच्छंतुतेनराः ॥ इत्युक्तःसवचस्तेनचक्रेकारंधमात्मजः ३४ ततोऽतिमानुषंसर्वंचक्रेयज्ञस्यसंविधिम् ॥ सौवर्णानिचभांडानि
संचक्रुस्तत्रशिल्पिनः ३५ बृहस्पतिस्तुतांश्रुत्वामरुत्तस्यमहीपतेः ॥ समृद्धिमतिदेवेभ्यःसंतापमकरोद्भृशम् ३६ सतप्यमानोवैवर्ण्यंकृशत्वंचागमत्परम् ॥ भवि
ष्यतिहिमेशत्रुःसंवर्तोवसुमानिति ३७ तंश्रुत्वाभृशसंतप्तंदेवराजोबृहस्पतिम् ॥ अधिगम्यामरवृतःप्रोवाचेदंवचस्तदा ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेप
र्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ इंद्रउवाच ॥ कच्चित्सुखंस्वपिषित्वंबृहस्पतेकच्चिन्मनोज्ञाःपरिचारकास्ते ॥ कच्चिद्देवानांसुखका
मोऽसिविप्रकच्चिद्देवास्त्वांपरिपालयंति १ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ सुखंशयेशयनेदेवराजतथामनोज्ञाःपरिचारकामे ॥ तथादेवानांसुखकामोऽस्मिनित्यं देवाश्चमां
सुभृशंपालयंति २ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ कुतोदुःखंमानसंदेहजंवापांडुर्विवर्णश्चकुतस्त्वमद्य ॥ आचक्ष्वमेब्राह्मणयावदेतान्निहन्मिसर्वांस्तवदुःखकर्तॄन् ३
॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ मरुत्तमाहुर्मघवन्यक्ष्यमाणंमहायज्ञेनोत्तमदक्षिणेन ॥ संवर्त्तोयाजयतीतिमेश्रुतंतदिच्छामिनसतंयाजयेत ४ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥
सर्वान्कामाननुयातोऽसिविप्रयस्त्वंदेवानांमंत्रवित्सुपुरोधाः ॥ उभौचतेजरामृत्यूव्यतीतौकिंसंवर्त्तस्तवकर्ताद्यविप्र ५ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ देवैःसहत्वमसुरान्प्र
णुद्यजिघांससेचाप्युतसानुबंधान् ॥ यंयंसमृद्धंपश्यसितत्रतत्रदुःखंसपत्नेषुसमृद्धिभावः ६ अतोऽस्मिदेवेंद्रविवर्णरूपःसपत्नोमेवर्धतेतन्निशम्य ॥ सर्वोपायैर्मघव
न्संनियच्छसंवर्तंवापार्थिवंवामरुत्तम् ७ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ एहिगच्छप्रहितोजातवेदोबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ अयंवैत्वांयाजयिताबृहस्पतिस्तथा
ऽमरंचैवकरिष्यतीति ८ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ अहंगच्छामिमघवन्दूतोऽद्यबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ वाचंसत्यांपुरुहूतस्यकर्तुंबृहस्पतेश्चापचितिंचि
कीर्षुः ९ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ ततःप्रायाद्धूमकेतुर्महात्मावनानिसर्वाणिवीरुधश्चाप्यमृद्नन् ॥ कामाद्धिमांतेपरिवर्तमानःकाष्ठातिगोमातरिश्वेवनर्दन् १०
॥ मरुत्तउवाच ॥ आश्चर्यमद्यपश्यामिरूपिणंवह्निमागतम् ॥ आसनंसलिलंपाद्यंगांचोपानयवैमुने ११ ॥अग्निरुवाच॥ आसनंसलिलंपाद्यंप्रतिनंदामितेऽनघ॥
इंद्रेणतुसमादिष्टंविद्धिमांदूतमागतम् १२ ॥ मरुत्तउवाच ॥ कच्चिच्छ्रीमान्देवराजःसुखीचकच्चिच्चास्मान्प्रीयतेधूमकेतो ॥ कच्चिद्देवाअस्यवशेयथावत्प्रब्रूहित्वं
ममकार्त्स्न्येनदेव १३ ॥ अग्निरुवाच ॥ शक्रोभृशंसुसुखीपार्थिवेंद्रप्रीतिंचेच्छत्यजरांवैत्वयासः ॥ देवाश्चसर्वेवशगास्तस्यराजन्संदेशंत्वंशृणुमेदेवराज्ञः १४

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ मन्त्रविद्यामाहात्म्यंतदनुग्रहेणदेवाअपिदासामवंतीतिनवमदशमयोरुक्तं तत्रनवमेनाहंदौर्बल्याद्वृत्रेण जितइतिवक्तुंस्वसामर्थ्यमिंद्रोवह्निंप्रतिवदति नगंडिकाकारयोगंकरेणुं नगंपर्वतंडीयतेविहायसागच्छतीतिडीःपक्षी अल्पोडीडिंकामक्षिकामशकादिस्तस्याआकारेणयोगोस्यास्तीत्येवंरूपम णुंसूक्ष्मंकरेकुर्वे कृञश्छांदसंमैवादिकत्वं करेणेतिपाठेकरोमीत्यध्याहारः पाथोधिकरेकर्तुमगस्त्यइवाहंपर्वतमपिमशकीकर्तुंसमर्थोऽस्मीत्यर्थः कुतस्तर्हिवृत्रस्त्वामाराधितवानित्यतआह

यदर्थंमांप्राहिणोस्त्वंसकाशंबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ अयंगुरुर्याजयतांनृपत्वांमर्त्यंसंतमभरंत्वांकरोतु १५ ॥ मरुत्तउवाच ॥ संवर्तोऽयंयाजयिताद्विजोमां ॥ ९ ॥
बृहस्पतेरंजलिरेषतस्य ॥ नचैवासौयाजयित्वामहेंद्रंमर्त्यंसंतंयाजयन्नद्यशोभेत् १६ ॥ अग्निरुवाच ॥ येवैलोकादेवलोकेमहांतःसंप्राप्स्यसेतान्देवराज
प्रसादात् ॥ त्वांचेदसौयाजयेद्वैबृहस्पतिर्नूनंस्वर्गंत्वंजयेःकीर्तियुक्तः १७ तथालोकामानुषायेचदिव्याःप्रजापतेश्चापियेवैमहांतः ॥ तेतेजितादेवराज्यंचक
त्स्नंबृहस्पतिर्याजयेच्चेन्नरेंद्र १८ ॥ संवर्तउवाच ॥ मास्मैवंत्वंपुनरागाःकथंचिद्बृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ मात्वांधक्ष्येचक्षुषादारुणेनसंक्रुद्धोऽहंपावकत्वंनि
बोध १९ ॥ व्यासउवाच ॥ ततोदेवानगमद्धूमकेतुर्दाहाद्भीतोव्यथितोऽश्वत्थपर्णवत् ॥ तंवैदृष्ट्वाप्राहशक्रोमहात्माबृहस्पतेःसन्निधौहव्यवाहम् २० यस्त्वंगतः
प्रहितोजातवेदोबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ तत्किंप्राहसनृपोयक्ष्यमाणःकच्चिद्वचःप्रतिगृह्णातितच्च २१ ॥ अग्निरुवाच ॥ नतेवाचंरोचयतेमरुत्तोबृहस्पतेरंज
लिंप्राहिणोत्सः ॥ संवर्तोमांयाजयितेत्युवाचपुनःपुनःसमयाचमानः २२ उवाचेदंमानुषायेचदिव्याःप्रजापतेर्येचलोकामहांतः ॥ तांश्चेल्लभेयंसंविदंतेनकृ
त्वातथापिनेच्छेयमितिप्रतीतः २३ ॥ इंद्रउवाच ॥ पुनर्भवान्पार्थिवंतंसमेत्यवाक्यंमदीयंप्रापयस्वार्थयुक्तम् ॥ पुनर्यद्युक्तोनकरिष्यतेवचस्त्वत्तोवज्रंसंप्रहर्तास्मि
तस्मै २४ ॥ अग्निरुवाच ॥ गंधर्वराड्यात्वयंतत्रदूतोबिभेम्यहंवासवतत्रगंतुम् ॥ संरब्धोमामब्रवीत्तीक्ष्णरोषःसंवर्तोवाक्यंचरितब्रह्मचर्यः २५ यद्यागच्छेःपु
नरेवंकथंचिद्बृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ दहेयंत्वांचक्षुषादारुणेनसंक्रुद्धइत्येतदवेहिशक्र २६ ॥ शक्रउवाच ॥ त्वमेवान्यान्दहसेजातवेदोनहित्वदन्योविद्यतेभस्म
कर्ता ॥ त्वत्संस्पर्शात्सर्वलोकोबिभेतिअश्रद्धेयंवदसेहव्यवाह २७ ॥ अग्निरुवाच ॥ दिवंदेवेंद्रपृथिवींचसर्वांसंवेष्टयेस्त्वंस्वबलेनैवशक्र ॥ एवंविधस्येहसतस्तवा
सौकथंवृत्रस्त्रिदिवंप्राग्जहार २८ ॥ इंद्रउवाच ॥ नगंडिकाकारयोगंकरेणुंनचारिसोमंप्रपिबामिवह्ने ॥ नक्षीणशक्तौप्रहरामिवज्रंकोमेसुखायप्रहरेतमर्त्यः २९

नचारिसोमंप्रपिबामिवह्ने अरिसोमंशत्रुदत्तंसोमं । स्वयैवसकुतोननिर्जितइत्यतआह नक्षीणशक्तौप्रहरामिवज्रमित्यादिना । नगांडिकांजंगमोनोकरेणुरितिपाठेतुकरेणुर्हस्तीममऐरावतः शांडि ॥ ९ ॥
कायुद्धंद्रविडभाषाप्रसिद्धेः तांप्रतिजंगमोगतिशीलोनभवतीतिनोअस्ति ऐरावतवाहनस्यमेशत्रुजयईश्वरकरइत्यर्थः शंडिकाशब्दस्तालव्यादिरिहज्ञेयः इंद्रोहंतिवृषभंशांडिकानामितिमं
त्रवर्णात् । वृशमरत्नूक्ततात्पर्यः शेषमतिरोहितार्थम् २९

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

प्रव्राजयेयंकालकेयान्पृथिव्यामपाकर्षन्दानवानंतरिक्षात् ॥ दिवःप्रह्लादमवसानमानयंकोमेसुखायप्रहरेतमानवः ३० ॥ अग्निरुवाच ॥ यत्रशर्यातिंच्यवनो
याजयिष्यन्सहाश्विभ्यांसोममगृह्णदेकः ॥ तंत्वंक्रुद्धःप्रत्यषेधीःपुरस्ताच्छर्यातियज्ञंस्मरतंमहेंद्र ३१ वज्रंगृहीत्वाचपुरंदरत्वंसंप्राहार्षीश्च्यवनस्यातिघोरम् ॥
सतेविप्रःसहवज्रेणबाहुमपागृह्णात्तपसाजातमन्युः ३२ ततोरोषात्सर्वतोघोररूपंसपत्नंतेजनयामासभूयः ॥ मदंनामासुरंविश्वरूपंयंत्वंदृष्ट्वाचक्षुषीसंन्यमीलः ३३
हनुरेकाजगतीस्थाततथैकादिवंगतामहतोदानवस्य ॥ सहस्रंदंतानांशतयोजनानांसुतीक्ष्णानांघोररूपंबभूव ३४ वृत्ताःस्थूलारजतस्तंभवर्णादंष्ट्राश्चतस्रो
द्वेशतेयोजनानाम् ॥ सत्वांदंतान्विदशन्नभ्यधावज्जिघांसयाशूलमुद्यम्यघोरम् ३५ अपश्यस्त्वंतंतदाघोररूपंसर्वेत्वेवांदद्दशुर्दर्शनीयम् ॥ यस्माद्भीतःप्रांज
लिस्त्वंमहर्षिमागच्छेथाःशरणंदानवघ्न ३६ क्षात्राद्बलाद्ब्रह्मबलंगरीयोनब्रह्मतःकिंचिदन्यद्गरीयः ॥ सोऽहंजानन्ब्रह्मतेजोयथावन्नसंवर्तंजेतुमिच्छामिशक्र ३७
॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्तमरुत्तीयेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ एवमेतद्ब्रह्मबलंगरीयोनब्राह्मणात्किंचिदन्यद्गरीयः ॥ आविक्षि
तस्यतुबलंनमृष्येवज्रमस्मैप्रहरिष्यामिघोरम् १ धृतराष्ट्रप्रहितोगच्छमरुत्तंसंवर्तेनसंगतंतंवदस्व ॥ बृहस्पतिंत्वमुपशिक्षस्वराजन्वज्रंवातेप्रहरिष्यामिघोरम्
२ ॥ व्यासउवाच ॥ ततोगत्वाधृतराष्ट्रोनरेंद्रंप्रोवाचेदंवचनंवासवस्य ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ गंधर्वंमांधृतराष्ट्रंनिबोधत्वामागतंवक्तुकामंनरेंद्र ॥ ऐंद्रंवाक्यं
शृणुमेराजसिंहयत्प्राहलोकाधिपतिर्महात्मा ४ बृहस्पतिंयाजकंत्वंवृणीष्ववज्रंवातेप्रहरिष्यामिघोरम् ॥ वचश्चेदेतन्नकरिष्यसेमेप्राहैतदेतावदचिंत्यकर्मा ५
॥ मरुत्तउवाच ॥ त्वंचैवैतद्वेत्थपुरंदरश्वविश्वेदेवावसवश्चाश्विनौच ॥ मित्रद्रोहेनिष्कृतिर्नास्तिलोकेमहत्पापंब्रह्महत्यासमंतत् ६ बृहस्पतिर्याजयतांमहेंद्रंदे
वश्रेष्ठंवज्रभृतांवरिष्ठम् ॥ संवर्तोमांयाजयिताऽद्यराजन्नतेवाक्यंतस्यवारोचयामि ७ ॥ गंधर्वउवाच ॥ घोरोनादःश्रूयतांवासवस्यनभस्तलेगर्जतोराजसिंह ॥
व्यक्तंवज्रंमोक्ष्यतेतेमहेंद्रःक्षेमंराजंश्चिंत्यतामेषकालः ८ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्येवमुक्तोधृतराष्ट्रेणराजन्श्रुत्वानादंनदतोवासवस्य ॥ तपोनित्यंधर्मविदांवरिष्ठं
संवर्तंज्ञापयामासकार्यम् ९ ॥ मरुत्तउवाच ॥ इममात्मानंप्लवमानमाराद्ध्वादूरंतेननदृश्यतेऽद्य ॥ प्रपद्येऽहंशर्मविप्रेंद्रत्वत्तःप्रयच्छतस्मादभयंविप्रमुख्य १०
अयमायातिवैवज्रीदिशोविद्योतयन्दश ॥ अमानुषेणघोरेणसदस्यास्त्रासिताहिनः ११ ॥ संवर्तउवाच ॥ भयंशक्राद्व्येतुतेराजसिंहप्रणोत्स्येऽहंभयमेतत्सुघो
रम् ॥ संस्तंभिन्याविद्ययाक्षिप्रमेवमाभैस्त्वमस्याभिभवात्प्रतीतः १२ अहंसंस्तंभयिष्यामिमाभैस्त्वंशक्रतोनृप ॥ सर्वेषामेवदेवानांक्षयितान्यायुधानिमे १३
दिशोवज्रंव्रजतांवायुरेतुवर्षंभूत्वावर्षतांकाननेषु ॥ आपःप्लवंत्वंतरिक्षेवृथाचसौदामनीदृश्यतेमाऽपिभैस्त्वम् १४ ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

वह्निर्देवस्त्वातुवासर्वतस्तेकामान्सर्वान्वर्षतुवासवोवा ॥ वज्रंतथास्थापयतांवघायमहाघोरंप्लवमानंजलौघैः १५ ॥ मरुत्तउवाच ॥ घोरःशब्दःश्रूयतेवैमहास्वनो
वज्रस्यैषसहितोमारुतेन ॥ आत्माहिमेप्रव्यथतेमुहुर्मुहुर्नमेस्वास्थ्यंजायतेचाद्यविप्र १६ ॥ संवर्त्तउवाच ॥ वज्रादुग्राद्व्येतुभयंतवाद्यवातोभूत्वाहन्मिनरेंद्र
वज्रम् ॥ भयंत्यक्त्वावरमन्यंवृणीष्वकंतेकामंमनसासाधयामि १७ ॥ मरुत्तउवाच ॥ इंद्रःसाक्षात्सहसाऽभ्येतुविप्रहविर्यज्ञेप्रतिगृह्णातुचैव ॥ स्वंस्वंधिष्ण्यंचैव
जुषंतुदेवाहुतंसोमंप्रतिगृह्णंतुचैव १८ ॥ संवर्त्तउवाच ॥ अयमिंद्रोहरिभिरायातिराजन्देवैःसर्वैस्त्वरितैःस्तूयमानः ॥ मंत्राहूतोयज्ञमिमंमयाऽद्यपश्यस्वैनंमंत्र
विस्रस्तकायम् १९ ततोदेवैःसहितोदेवराजोरथेयुंक्त्वातान्हरीन्वाजिमुख्यान् ॥ आयाद्यज्ञमथराज्ञःपिपासुराविक्षितस्याप्रमेयस्यसोमम् २० तमायांतंसहि
तंदेवसंघैःप्रत्युद्ययौसपुरोधामरुत्तः ॥ चक्रेपूजांदेवराजायचाग्र्यांयथाशास्त्रंविधिवत्प्रीयमाणः २१ ॥ संवर्त्तउवाच ॥ स्वागतंतेपुरुहूतेहविद्वन्यज्ञोऽप्ययंसान्नि
हितेत्वयींद्र ॥ शोशुभ्यतेबलवृत्रघ्नभूयःपिबस्वसोमंसुतमुद्यतंमया २२ ॥ मरुत्तउवाच ॥ शिवेनमांपश्यनमश्चतेऽस्तुप्राप्तोयज्ञःसफलंजीवितंमे ॥ अयंयज्ञं
कुरुतेमेसुरेंद्रबृहस्पतेरवरजोविप्रमुख्यः २३ ॥ इंद्रउवाच ॥ जानामितेगुरुमेनंतपोधनंबृहस्पतेरनुजंतिग्मतेजसम् ॥ यस्याह्वानादागतोऽहंनरेंद्रप्रीतिर्मे
ऽद्यत्वयिमन्युःप्रणष्टः २४ ॥ संवर्त्तउवाच ॥ यदिप्रीतस्त्वमसिवैदेवराजतस्मात्स्वयंशाधियज्ञेविधानम् ॥ स्वयंसर्वान्कुरुभागान्सुरेंद्रजानात्वयंसर्वलोकश्च
देव २५ ॥ व्यासउवाच ॥ एवमुक्तस्त्वांगिरसेनशक्रःसमादिदेशस्वयमेवदेवान् ॥ सभाःक्रियंतामावसथाश्चमुख्याःसहस्रशश्चित्रभूताःसमृद्धाः २६ क्लृप्ताःस्थू
णाःकुरुतारोहणानिगंधर्वाणामप्सरसांचशीघ्रम् ॥ यत्रनृत्येरन्नप्सरसःसमस्ताःस्वर्गोपमःक्रियतांयज्ञवाटः २७ इत्युक्तास्तेचक्रुराशुप्रतीतादिवौकसःशक्रवा
क्यान्नरेंद्र ॥ ततोवाक्यंप्राहराजानमिंद्रःप्रीतोराजन्पूज्यमानोमरुत्तम् २८ एषत्वयाऽहमिहराजन्समेत्ययेचाप्यन्येतवपूर्वेनरेंद्र ॥ सर्वाश्चान्यादेवताः
प्रीयमाणाहविस्तुभ्यंप्रतिगृह्णंतुराजन् २९ आग्नेयंवैलोहितमालभंतांवैश्वदेवंबहुरूपंहिराजन् ॥ नीलंचोक्षाणंमेध्यमभ्यालभंतांचलच्छिश्नंसंप्रदिष्टंद्वि
जाग्र्याः ३० ततोयज्ञोववृधेतस्यराजन्यत्रदेवाःस्वयमन्नानिजन्हुः ॥ यस्मिन्शक्रोब्राह्मणैःपूज्यमानःसदस्योऽभूद्धरिमान्देवराजः ३१ ततःसंवर्त्तश्चैत्यगतो
महात्माथयथावह्निःप्रज्वलितोद्वितीयः ॥ हवींष्युच्चैराह्वयन्देवसंघान्जुहावाग्नौमंत्रवत्सुप्रतीतः ३२ ततःपीत्वाबलभित्सोममग्र्यंयेचाप्यन्येसोमपादेवसंघाः ॥
सर्वेऽनुज्ञाताःप्रययुःपार्थिवेनयथाजोषंतर्पिताःप्रीतिमंतः ३३ ततोराजाजातरूपस्यराशीन्पदेपदेकारयामासहृष्टः ॥ द्विजातिभ्योविसृजन्भूरिवित्तंरराज ॥ ९ ॥
वित्तेशइवारिहंता ३४ ततोवित्तंविविधंसन्निधाययथोत्साहंकारयित्वाचकोषम् ॥ अनुज्ञातोगुरुणासंनिवृत्यशशासगामखिलांसागरांताम् ३५

३६ । ३७ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ इत्युक्तेनृपतौतस्मिन्नित्यध्यायत्रयंकृष्णयुधिष्ठिरसंवादोब्रह्मविद्यासूत्रं १ उपप्लुतंराहुग्रस्तम्
२ । ३ ब्रह्मज्ञानैकनाश्यःशोकोवृद्धोक्तिसहस्रेणवाक्रतुसहस्रेणवाननश्यतीत्यभिसंदधानोभगवान्वासुदेवउवाच सर्वंजिह्ममिति जिह्मं कामादि मृत्युपदंसंसारप्रापकं आर्जवंशमादि ब्रह्मणःप
दंमोक्षस्यप्रापकं ज्ञानविषयोहेयोपादेयतयाज्ञातव्योऽर्थः ४ शत्रुंनाशयितारमात्माज्ञानरूपं ५ तदेवाह अत्रतेइति इंद्रस्यचिदात्मनःवृत्रेणकामादिधर्मिणाचिदचिद्ग्रंथिरूपेणाहंकारेण ६
पृथिवीस्थूलंशरीरं । 'यच्छरीरंसापृथिवी'इतिश्रुतेः व्याप्तमात्मत्वेनगृहीतं गंधस्यविषयेप्रवेशोऽर्थेहृतेसति ७ तेनदुर्गंधअनात्मभूतांविषयोब्रह्मांडजातं एकदेशस्यात्मत्वेनपरिग्रहात् । 'इदंसर्वं

एवंगुणःसंबभूवेहराजायस्यक्रतौतत्सुवर्णप्रभूतम् ॥ तत्[illegible]स्वदेवांस्तर्पयानोनिवापैः ३६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोराजापांडवोहृष्टरूपःश्रु
त्वावाक्यंसत्यवत्याःसुतस्य ॥ मनश्चक्रेतेनवित्तेनयष्टुंततोऽमात्यैर्मंत्रयामासभूयः ३७ ॥ इतिश्रीम० आश्वमेधिकेपर्वणिअश्व० संवर्त्तमरुत्तीयेदशमोध्यायः ॥ १० ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तेनृपतौतस्मिन्व्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ वासुदेवोमहातेजास्ततोवचनमाददे १ तंनृपंदीनमनसंनिहतज्ञातिबांधवम् ॥ उपप्लुतमि
वादित्यंसधूममिवपावकम् २ ॥ निर्विण्णमनसंपार्थंज्ञात्वावृष्णिकुलोद्वहः ॥ आश्वासयन्धर्मसुतंप्रवक्तुमुपचक्रमे ३ ॥ वासुदेवउवाच ॥ सर्वंजिह्मंमृत्युपदमार्जवं
ब्रह्मणःपदम् ॥ एतावान्ज्ञानविषयःकिंप्रलापःकरिष्यति ४ नैवतेनिष्ठितंकर्मनैवतेशत्रवोजिताः ॥ कथंशत्रुंशरीरस्थमात्मनोनावबुध्यसे ५ अत्रतेवर्त्तयिष्यामियथा
धर्मंयथाश्रुतम् ॥ इंद्रस्यसहवृत्रेणयथायुद्धमवर्तत ६ वृत्रेणपृथिवीव्याप्तापुराकिलनराधिप ॥ दृष्ट्वासपृथिवींव्याप्तांगंधस्यविषयेहृते ७ धराहरणदुर्गंधोविषयःस
मपद्यत ॥ शतक्रतुश्चुकोपाथगंधस्यविषयेहृते ८ वृत्रस्यसततःक्रुद्धोघोरंवज्रमवासृजत ॥ सवध्यमानोवज्रेणसुभृशंभूरितेजसा ९ विवेशसहसातोयंजग्राहविषयं
ततः ॥ अप्सुवृत्रगृहीतासुरसेचविषयेहृते १० शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा ११ विवेशसहसाज्योतिर्जग्राहवि
षयंततः ॥ व्याप्तेज्योतिषिवृत्रेणरूपेऽथविषयेहृते १२ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा १३ विवेशसहसावायुंजग्रा
हविषयंततः ॥ व्याप्तेवायौतुवृत्रेणस्पर्शेऽथविषयेहृते १४ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा १५ आकाशमभिदुद्राव
जग्राहविषयंततः ॥ आकाशेवृत्रभूतेऽथशब्देचविषयेहृते १६

यदयमात्मा'इतिश्रुतेश्चिन्मात्रंसदप्येतद्देतस्यदृष्ट्याऽनित्यत्वाद्याघ्रातमभूदित्यर्थः ८ वज्रंविवेकंवक्ष्यमाणं ९ तोयंकर्मसमवेतैःसोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्बहुलैर्द्रव्यैश्चंद्रलोकेभोगायारब्धंशरीरं । 'आपः
पुरुषवचसः'इतिश्रुतेः मानुषाद्देहाद्व्युत्थापितोदिव्यंदेहमात्मत्वेनगृहीतवानित्यर्थः रसेदिव्यलोकेहृतेममतयागृहीते १० । ११ एवंस्थूलदेहद्वयाद्व्युत्थापितोज्योतिस्तैजसप्रपंचंविवेश ततस्तत्र
किंचिद्रूपंदृश्यमात्मत्वेनजग्राहकिंचिन्ममतयाऽऽहृतवान् १२ । १३ वायुंसमष्टिलिंगं । 'वायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिः'इतिश्रुतेः ततस्तत्रप्रवेशरूपयातदुपास्त्याब्रह्मलोकेऽपिसंकल्पमात्रोत्थितेषुविषयेषु
पूर्ववदात्मत्वेनात्मायतत्वेनचजग्राहेत्यर्थः स्पर्शेमानसविषयसंगे १४ । १५ द्विविधादपिसूक्ष्माद्व्युत्थापितआकाशमव्याकृतंसुषुप्त्याख्यंजाड्यं तेनशब्देशब्दादौविषयेहृतेगिलितेसति १६

१७ ततोऽभ्युत्थापितः शक्रं विद्वात्मानमेव वृत्रोजग्राह विद्वात्मैश्वर्याभिमानवानभूदित्यर्थः १८ रथोमायारूपोविग्रहस्तंतरत्यनेनेतद्रथंतरमहंब्रह्मास्मीतिवाक्यं तेनवसिष्ठोगुरुस्तंप्रत्यबोध
यत् द्वैतदर्शननिषेधेन द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः अतएवादृश्येनदृश्यशून्येन एवंद्विविधादपिकारणोपाधेर्व्युत्थापितःपरानंदेप्रतिष्ठांप्रापदित्यर्थः १९। २० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनील
कंठीये भारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ वज्रशब्दोक्तंविवेकंदर्शयतिस्थूलसूक्ष्मदेहयोर्वैधर्म्यप्रदर्शनेनद्विविधोहीत्यादिना परस्परमिति सत्वादिगुणजंसूक्ष्मंलिंगंतद्रहितस्यनस्थूलंश
रीरमस्तिनचैतद्विनातेषामुपलंभस्थानमस्तीत्यर्थः १।२ शीतोष्णेकफपित्ते वायुर्वातः तेषांसाम्येस्वास्थ्यं वैषम्येव्याधिर्भवतीत्यर्थः ३ उष्णेनेति शीतोष्णयोरन्यतराधिक्यजंदोषमितरवर्धकेनौ
षधादिनाऽपनयेदित्यर्थः सत्वमिति आत्मगुणाः लिंगधर्माः ४ साम्यंसुप्तिप्रलययोः सत्वरजःकार्ययोर्विधानमुपायः ५ हर्षशोकयोःपरस्परबाधकत्वमुक्त्वातमस्तयोर्बाधकंताभ्यांबाध्यतेचेत्या

शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा १७ विवेशसहसाशक्रंजग्राहविषयंततः ॥ तस्यवृत्रगृहीतस्यमोहःसमभवन्महान् १८
रथंतरेणतंतातवसिष्ठःप्रत्यबोधयत ॥ ततोवृत्रंशरीरस्थंजघानभरतर्षभ ॥ शतक्रतुरदृश्येनवज्रेणेतीहनःश्रुतम् १९ इदंधर्म्यंरहस्यंवैशक्रेणोक्तंमहर्षिषु ॥ ऋषि
भिश्चममप्रोक्तंतन्निबोधजनाधिप २० ॥ इतिश्रीम०आश्व०प०अ०प० कृष्णधर्मसंवादेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ वासुदेवउवाच ॥ द्विविधोजायतेव्याधिः
शारीरोमानसस्तथा ॥ परस्परंतयोर्जन्मनिर्द्वंद्वंनोपपद्यते १ शरीरेजायतेव्याधिःशारीरःसनिगद्यते ॥ मानसेजायतेव्याधिर्मानसस्तुनिगद्यते २ शीतोष्णेचैव
वायुश्चगुणाराजन्शरीरजाः ॥ तेषांगुणानांसाम्यंचेत्तदाहुःस्वस्थलक्षणम् ३ उष्णेनबाध्यतेशीतंशीतेनोष्णंचबाध्यते ॥ सत्वंरजस्तमश्चेतित्रयआत्मगुणाःस्मृताः
४ तेषांगुणानांसाम्यंचेत्तदाहुःस्वस्थलक्षणम् ॥ तेषामन्यतमोत्सेकेविधानमुपदिश्यते ५ हर्षेणबाध्यतेशोकोहर्षःशोकेनबाध्यते ॥ कश्चिद्दुःखेवर्तमानःसुखस्यस्म
र्तुमिच्छति ॥ कश्चित्सुखेवर्तमानोदुःखस्यस्मर्तुमिच्छति ६ सत्वंनदुःखीदुःखस्यनसुखीसुसुखस्यच ॥ स्मर्तुमिच्छसिकौंतेयकिमन्यद्दुःखविभ्रमात् ७ अथवाते
स्वभावोऽयंयेनपार्थावकृष्यसे ॥ दृष्ट्वासभागतांकृष्णामेकवस्त्रांरजस्वलाम् ॥ मिषतांपांडवेयानांनतस्यस्मर्तुमिच्छसि ८ प्रव्राजनंचनगरादजिनैश्चविवासनम् ॥
महारण्यनिवासश्चनतस्यस्मर्तुमिच्छसि ९ जटासुरात्परिक्लेशश्चित्रसेनेनचाहवः ॥ सैंधवाच्चपरिक्लेशोनतस्यस्मर्तुमिच्छसि १० पुनरज्ञातचर्यायांकीचकेनपदा
वधः ॥ याज्ञसेन्यास्तथापार्थनतस्यस्मर्तुमिच्छसि ११ यच्चतेद्रोणभीष्माभ्यांयुद्धमासीदरिंदम ॥ मनसैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितम् १२ तस्मादभ्युपगं
तव्यंयुद्धायभरतर्षभ ॥ परमव्यक्तरूपस्यपारंयुक्त्यास्वकर्मभिः १३ यत्रनैवशरैःकार्यंनभृत्यैर्नचबंधुभिः ॥ आत्मनैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितम् १४

ह कश्चिदिति दुःखकालेप्यतीतंसुखंस्मृत्वाप्यतीवव्यामुह्यतिनतुतदेवविवेकेनतितिक्षते एवंसुखकालेप्यतीतंपुत्रमरणादिदुःखंस्मृत्वातिद्धमपिसुखंनाशयतीतिभावः ६ सइति त्वंतुउक्तविधद्विवि
धव्याधिहीनःनसुखंदुःखंवास्मर्तुमिच्छसिनेच्छेरित्यर्थः किंतुदुःखविभ्रमात्यदन्यदकामनशोकंब्रह्मतदेवस्मर्तुमनुसंधातुमिच्छसिइच्छेरित्यर्थः ७ अथवेति अयंदुःखित्वादिः तवस्वभावस्यापि
तवशोकोनयुक्तोतीतत्वाद्दुःखस्येतिभावः ८। ९। १०। ११ मनसाऽहंकारेण १२ अभ्युपगंतव्यमभिमुखीभवितव्यं अव्यक्तरूपस्यमायायात्रस्यमनसःपरंपारंब्रह्मयुक्त्यायोगेनकर्मभिश्चशो
धकैःप्राप्नुहीतिशेषः मनोनाशेननिःशोकोभविष्यसीत्यर्थः १३। १४

तस्मिन्मनसिकोदुःखबहुलामवस्थांदतन्मनसोमायामात्रत्वम् १९ आगतिमुत्पत्तिंगतिंप्रलयं मायामात्रत्वेनज्ञात्वासुखंवर्तस्वेत्यर्थः १६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्वादशो
ऽध्यायः ॥ १२ ॥ ननुकामत्यागेनैवमनोजेतव्यमतोयत्पूर्वंमयायादिमामनुजानीयाद्भवान्गंतुंतपोवनमितिराज्यत्यागःप्रार्थितःसएवतर्हियुक्तस्तत्रकथंशाधिराज्यंयथोचितमितिवदसीत्याशंक्या
ह नबाह्यमिति नबाह्यस्यराज्यादेरर्थस्यत्यागात्त्यागीभवति किंतुशारीरंलिंगशरीरोत्थंकामादिकंत्यक्त्वैव सिद्धिर्मोक्षः नवेतिशुष्कवैराग्यवतोविवेकशून्यस्यसिद्ध्यभावंसूचयति १ बा
ह्येति गृद्ध्यतःसक्तस्य योधर्मःसोऽधर्मएव यत्सुखंतद्दुःखमेव मौढ्यस्यानपायात् अतस्तद्विषतामेवास्तु तुच्छामित्यर्थः २ द्व्यक्षरइति ममत्वंसंसारहेतुः तदभावोब्रह्मप्राप्तिहेतुरित्य
र्थः ३ ब्रह्ममृत्यूनिःसंगत्वससंगत्वे आत्मनिचित्ते एकस्मिन्वस्तुनिबहूनांममत्वंचेतेयुद्धयंतएव ४ एवंनिर्ममोप्यसमाप्ताधिकाराश्रितस्वाभाव्याद्दस्मदादिवद्युद्ध्यन्नपिनेतरवल्लिप्यतइत्याह

तस्मिन्ननिर्जितेयुद्धेकामवस्थांगमिष्यसि ॥ एतज्ज्ञात्वातुकौंतेयकृतकृत्योभविष्यसि १५ एतांबुद्धिंविनिश्चित्यभूतानामागतिंगतिम् ॥ पितृपैतामहेवृत्तेशाधि
राज्यंयथोचितम् १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिकृष्णधर्मसंवादेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ वासुदेवउवाच ॥ नबाह्यंद्रव्यमु
त्सृज्यसिद्धिर्भवतिभारत ॥ शारीरंद्रव्यमुत्सृज्यसिद्धिर्भवतिवानवा १ बाह्यद्रव्यविमुक्तस्यशारीरेषुचगृद्ध्यतः ॥ योधर्मोयत्सुखंचैवद्विषतामस्तुतत्तथा २ द्व्य
क्षरस्तुभवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरंब्रह्मशाश्वतम् ॥ ममेतिचभवेन्मृत्युर्नममेतिचशाश्वतम् ३ ब्रह्ममृत्यूततोराजन्नात्मन्येवव्यवस्थितौ ॥ अदृश्यमानौभूतानियोधयेता
मसंशयम् ४ अविनाशोस्यसत्वस्यनियतोयदिभारत ॥ भित्त्वाशरीरंभूतानामहिंसांप्रतिपद्यते ५ लब्ध्वाहिपृथिवींकृत्स्नांसहस्थावरजंगमाम् ॥ ममत्वंयस्य
नैवस्यात्किंतयासकरिष्यति ६ अथवावसतःपार्थवनेवन्येनजीवतः ॥ ममतायस्यद्रव्येषुमृत्योरास्येसवर्तते ७ बाह्यांतराणांशत्रूणांस्वभावंपश्यभारत ॥ य
न्नपश्यतितद्भूतंमुच्यतेसमहाभयात् ८ कामात्मानंनप्रशंसंतिलोकेनेहाकामाकाचिदस्तिप्रवृत्तिः ॥ सर्वेकामामनसोंगप्रभूतायान्पंडितःसंहरतेविचिंत्य ९
भूयोभूयोजन्मनोऽभ्यासयोगाद्योगीयोगंसारमार्गंविचिंत्य ॥ दानंचवेदाध्ययनंतपश्चकाम्यानिकर्माणिचवैदिकानि १०

अविनाशइति अस्यजगतःसत्त्वस्यसत्तायाःअविनाशोऽधिष्ठानसत्तानतिरिक्तत्वान्नाशाभावः नियतोनिश्चितोयदि जगतोबाध्यत्वंजानन्स्वप्रकृतपापेनेवसर्वभूतशरीरोच्छेदंकुर्वन्नपिअहिं
सामहिंसकत्वमेवप्रतिपद्यते हत्वाऽपिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतइत्यर्थः ५ लब्ध्वाहीति स्वप्नोपलब्धधनेष्विवबुद्धस्यममत्वाभावःस्वतःसिद्धइत्यर्थः ६। ७ बाह्यांतराणामिति
स्वभावमात्ममायामात्रत्वलक्षणंतत्त्वंपश्यध्यानेनसाक्षात्कुरु तेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढाम्'इतिश्रुतेः एवंद्रष्टाचयद्यतःतत्तमपिस्वभावंभूतमनादिंनपश्यति मायामपि
बाधित्वाचिन्मात्रेणरूपेणयोऽवतिष्ठतेसमहाभयात्संसारान्मुच्यतइत्यर्थः ८ नन्वैश्वर्यमेववरंकिंमुमुक्षितमेनमोक्षेणेत्यतआह कामात्मानमिति अथयत्रान्यत्पश्यतितदल्पमितिश्रुतेरैश्वर्यमपितु
च्छमेवातोनप्रशंसंतिसंतः मनसःकामोदयस्ततःप्रवृत्तिस्ततोदुःखमतोमनएवानिरोद्धव्यमित्यर्थः ९ एतच्चानेकजन्मसाध्यमित्याह भूयोभूयइति विच्छिद्यविच्छिद्योत्तरोत्तरभूमिकारूपंजन्म
यस्यसःभूयोभूयोजन्मातस्माद्वाभ्यासयोगाच्छुद्धचित्तःसन्सारसार्गंमोक्षमार्गंविचिंत्यकामान्संहरतइतिपूर्वेणान्वयः कासाविस्याह दानंचेति १०

योदानादिध्यानयोगांतान्कामेनकामपूर्वकंनारमतेयद्यस्त्वायंकामयतेसधर्मोनेतिविदित्वेतिसंबंधः फलितमाह योधर्मोनियमस्तस्यमूलमिति तस्यकामस्ययोनियमोनिग्रहःसधर्मःसचमूलंमोक्षबी
जम् ११ कामस्यदुरुच्छेद्यत्वंकामोक्तिभिरेवाह अत्रगाथाइत्यादिना अनुपायेननिर्ममत्वंयोगाभ्यासश्चकामजयोपायउक्तस्तद्व्यतिरेकेणेत्यर्थः १२ योमामिति प्रहरणेवागादींद्रियसा
ध्येजपादिशास्त्रे प्रादुर्भवाम्यहमेवसर्वोत्कृष्टोजपादिकर्तेत्यभिमानरूपेणाविर्भवामितेनजपादिकंविफलंकरोमीत्यर्थः द्वितीयेयोमामितिश्लोकेप्रहरणेमनसि श्मशानवैराग्यन्यायेनजितोमया
कामइतिनिश्चित्यप्रयततेसंन्यासादिकंकरोति तस्यमनस्येवपुनरहंप्रादुर्भवामि यदाहुरभियुक्ताः 'प्रमादिनोबहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः ॥ संन्यासिनोऽपिदृश्यंतेदैवसंदूषिताशयाः' इति १३

व्रतंयज्ञान्नियमान्ध्यानयोगान्कामेनयोनारभतेविदित्वा ॥ यद्यच्चायंकामयतेसधर्मोनयोधर्मोनियमस्तस्यमूलम् ११ अत्रगाथाःकामगीताःकीर्तयंतिपुराविदः ॥ शृणुसंकीर्त्यमानास्ताअखिलेनयुधिष्ठिर ॥ नाहंशक्योऽनुपायेनहंतुंभूतेनकेनचित् १२ योमांप्रयततेहंतुंज्ञात्वाप्रहरणेबलम् ॥ तस्यतस्मिन्प्रहरणेपुनःप्रादुर्भवाम्यहम् १३ योमांप्रयततेहंतुंयज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ जंगमेष्विवधर्मात्मापुनःप्रादुर्भवाम्यहम् १४ योमांप्रयततेनित्यंवेदैर्वेदांतसाधनैः ॥ स्थावरेष्विवभूतात्मातस्यप्रादुर्भवाम्यहम् १५ योमांप्रयततेहंतुंधृत्यासत्यपराक्रमः ॥ भावोभवामितस्याहंसचमांनावबुध्यते १६ योमांप्रयततेहंतुंतपसासंशितव्रतः ॥ ततस्तपसितस्याथपुनःप्रादुर्भवाम्यहम् १७ योमांप्रयततेहंतुंमोक्षमास्थायपंडितः ॥ तस्यमोक्षरतिस्थस्यनृत्यामिचहसामिच ॥ अवध्यःसर्वभूतानामहमेकःसनातनः १८ तस्मात्त्वमपितंकामंयज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ धर्मंकुरुमहाराजतत्रतेसभविष्यति १९ यजस्ववाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता ॥ अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षिणैः २० मातेव्यथाऽस्तुनिहतान्बंधून्वीक्ष्यपुनःपुनः ॥ नशक्यास्तेपुनर्द्रष्टुंयेहताऽस्मिन्रणाजिरे २१ सत्वमिष्ट्वामहायज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षिणैः ॥ कीर्तिंलोकेपरांप्राप्यगतिमग्र्यांगमिष्यसि २२ ॥ इति०आश्व०अश्व० कृष्णधर्मसंवादेत्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैर्मुनिभिस्तैस्तपोधनैः ॥ समाश्वस्यतराजर्षिर्हतबंधुर्युधिष्ठिरः १ सोऽनुनीतोभगवताविष्टरश्रवसास्वयम् ॥ द्वैपायनेनकृष्णेनदेवस्थानेनचाभिभुः २ नारदेनाथभीमेननकुलेनचपार्थिव ॥ कृष्णयासहदेवेनविजयेनचधीमता ३ अन्यैश्चपुरुषव्याघ्रैर्ब्राह्मणैःशास्त्रदृष्टिभिः ॥ व्यजहाच्छोकजंदुःखंसंतापंचैवमानसम् ४

योयज्ञैः कामंजिघांसति तस्यचेतसियथाधर्मात्माजंगमेषूत्तमयोनावुदाररूपेणाविर्भवति तद्वत्तस्यचेतसिअहंदंभादिरूपेणाविर्भवामि १४ स्थावरेष्वनभिव्यक्तरूपेणभूतात्माजीवः धर्मात्मेत्यत्रा
पिपठंतिकेचित् यायजूकापेक्षयावेदवेदांतसाधनेष्वल्पाकामाभिव्यक्तिरित्यर्थः १५ धृत्यासंग्रामे विपदिचधैर्यतः भावश्चित्तंधैर्यबलेनैवलोकद्वयंजेष्यामीत्यभिमानवंतंकरोमीत्यर्थःसचेममेवाभि
मानंकामत्वेनबंधकत्वेननावबुध्यते १६ तपसायोगबलेन तत्रापियोगोपसर्गरूपेणमधुमत्याद्यैश्वर्यभूमिषुस्पृहारूपेणाविर्भवामि १७ मोक्षमास्थाय नित्यमुक्तमात्मानमज्ञात्वामोक्षार्थंयस्तप
आदिकरोतितमज्ञंप्राप्यनृत्यामिचहसामिचेत्यर्थः १८ तस्मादिति यस्मान्निर्ममत्वपूर्वकयोगाभ्यासमंतरेणाऽन्यःकामजयोपायोनास्ति निर्ममत्वंचयज्ञादिजन्यांचित्तशुद्धिंविनानसंभवति तस्मान्नि
ष्कामान्यज्ञादीननुतिष्ठतस्तेतवश्रेयःसिद्धिरितिशेषः १९।२०।२१।२२ ॥इत्या०नी०भा० त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ आरूयायिकामनुसरत्यध्यायद्वयेन एवंबहुविधैर्वाक्यैरित्यादिना १।२।३।४

कृत्वाऽथेति पुनारतिमासिकादीनिप्रेतकार्याणि पूर्वकृतानामेवानुवादोवा ५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारत

अर्चयामासदेवांश्चब्राह्मणांश्चयुधिष्ठिरः ॥ कृत्वाऽथप्रेतकार्याणिबंधूनांसपुनर्नृपः ॥ अन्वशासच्चधर्मात्मापृथिवींसागरांबराम् ५ प्रशांतचेताःकौरव्यःस्वराज्यंप्राप्यकेवलम् ॥ व्यासंचनारदंचैवतांश्चान्यानब्रवीन्नृपः ६ आश्वासितोऽहंप्राग्वृद्धैर्भवद्भिर्मुनिपुंगवैः ॥ नसूक्ष्ममपिमेकिंचिद्व्यलीकमिहविद्यते ७ अर्थश्चसुमहान्प्राप्तोयेनयक्ष्यामिदेवताः ॥ पुरस्कृत्याद्यभवतःसमानेष्यामहेमखम् ८ हिमवंतंत्वयागुप्तागमिष्यामःपितामह ॥ बह्वाश्चर्योहिदेशःसश्रूयतेद्विजसत्तम ९ तथाभगवताचित्रंकल्याणंबहुभाषितम् ॥ देवर्षिणानारदेनदेवस्थानेनचैवह १० नाभागधेयःपुरुषःकश्चिदेवंविधान्गुरून् ॥ लभतेव्यसनंप्राप्यसुहृदःसाधुसंमतान् ११ एवमुक्तास्तुतेराज्ञासर्वएवमहर्षयः ॥ अभ्यनुज्ञाप्यराजानंतथोभौकृष्णफाल्गुनौ १२ पश्यतामेवसर्वेषांतत्रैवादर्शनंययुः ॥ ततोधर्मसुतोराजातत्रैवोपाविशत्प्रभुः १३ एवंनातिमहान्कालःसतेषांसंन्यवर्तत ॥ कुर्वतांशौचकार्याणिभीष्मस्यनिधनेतदा १४ महादानानिविप्रेभ्योददतामौर्ध्वदेहिकम् ॥ भीष्मकर्णपुरोगाणांकुरूणांकुरुसत्तम १५ सहितोधृतराष्ट्रेणसददावौर्ध्वदेहिकम् ॥ ततोदत्त्वाबहुधनंविप्रेभ्यःपांडवर्षभः १६ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविवेशगजसाह्वयम् ॥ ससमाश्वास्यपितरंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ अन्वशाद्वैसधर्मात्मापृथिवींभ्रातृभिःसह १७ ॥ इतिश्री०आश्वमेधिकेप०अश्वमेधिकेपर्वणिचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ छ ॥ जनमेजयउवाच ॥ विजितेपांडवेयैस्तुप्रशांतेचाद्विजोत्तम ॥ राष्ट्रेकिंचक्रतुर्वीरौवासुदेवधनंजयौ १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विजितेपांडवैराजन्प्रशांतेचविशांपते ॥ राष्ट्रेबभूवतुर्हृष्टौवासुदेवधनंजयौ २ विजह्रातेमुदायुक्तौदिविदेवेश्वराविव ॥ तौवनेषुविचित्रेषुपर्वतेषुससानुषु ३ तीर्थेषुचैवपुण्येषुपल्वलेषुनदीषुच ॥ चंक्रम्यमाणौसंहृष्टावश्विनाविवनंदने ४ इंद्रप्रस्थेमहात्मानौरेमतुःकृष्णपांडवौ ॥ प्रविश्यतांसभांरम्यांविजह्रातेचभारत ५ तत्रयुद्धकथाश्चित्राःपरिक्लेशांश्चपार्थिव ॥ कथायोगेकथायोगेकथयामासतुःसदा ६ ऋषीणांदेवतानांचवंशांस्तावाहतुःसदा ॥ प्रीयमाणौमहात्मानौपुराणावृषिसत्तमौ ७ मधुरास्तुकथाश्चित्राश्चित्रार्थपदनिश्चयाः ॥ निश्चयज्ञःसपार्थायकथयामासकेशवः ८ पुत्रशोकाभिसंतप्तंज्ञातीनांचसहस्रशः ॥ कथाभिःशमयामासपार्थंशौरिर्जनार्दनः ९ सतमाश्वास्यविधिवद्विज्ञानज्ञोमहातपाः ॥ अपहृत्यात्मनोभारंविशश्रामेवसात्वतः १० ततःकथांतेगोविंदोगुडाकेशमुवाचह ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचाहेतुयुक्तमिदंवचः ११ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ विजितेयंधराकृत्स्नासव्यसाचिन्परंतप ॥ त्वद्बाहुबलमाश्रित्यराज्ञाधर्मसुतेनह १२ असपत्नांमहींभुंक्तेधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनानुभावेनयमयोश्चनरोत्तम १३ धर्मेणराज्ञाधर्मज्ञप्राप्तंराज्यमकंटकम् ॥ धर्मेणनिहतःसंख्येसचराजासुयोधनः १४

भावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ विजितेइति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ।२२। २३।२४ ।२५।२६। २७। २८।२९।३० ।३१।३२ ।३३ । ३४ । ३५ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ ९ ॥ अधर्मरुचयोलुब्धाःसदाचाप्रियवादिनः ॥ धार्तराष्ट्रादुरात्मानःसानुबंधानिपातिताः १५ प्रशांतामखिलांपार्थपृथिवींपृथिवीपतिः ॥ भुंक्तेधर्मसुतोराजात्वया
गुप्तःकुरूद्वह १६ रमेचाहंत्वयासार्धमरण्येष्वपिपांडव ॥ किमुयत्रजनोऽयंवैपृथाचामित्रकर्षण १७ यत्रधर्मसुतोराजायत्रभीमोमहाबलः ॥ यत्रमाद्रवतीपुत्रौर
तिस्तत्रपरामम १८ तथैवस्वर्गकल्पेषुसभोद्देशेषुकौरव ॥ रमणीयेषुपुण्येषुसहितस्यत्वयाऽनघ १९ कालोमहांस्त्वतीतोमेशूरसूनुमपश्यतः ॥ बलदेवंचकौरव्य
तथाऽन्यान्वृष्णिपुंगवान् २० सोऽहंगंतुमभीप्सामिपुरींद्वारावतींप्रति ॥ रोचतांगमनंमह्यंतवाऽपिपुरुषर्षभ २१ उक्तोबहुविधंराजातत्रतत्रयुधिष्ठिरः ॥ सहभी
ष्मेणयद्युक्तमस्माभिःशोककारिते २२ शिष्टोयुधिष्ठिरोऽस्माभिःशास्तासन्नपिपांडवः ॥ तेनततुवचःसम्यग्गृहीतंसुमहात्मना २३ धर्मपुत्रेहिधर्मज्ञेकृतज्ञेसत्यवा
दिनि ॥ सत्यंधर्मोमतिश्चाग्र्यास्थितिश्चसततंस्थिरा २४ तत्रगत्वामहात्मानंयदितेरोचतेऽर्जुन ॥ अस्मद्गमनसंयुक्तंवचोब्रूहिजनाधिपम् २५ नहितस्याप्रियंकु
र्यांप्राणत्यागेऽप्युपस्थिते ॥ कुतोगंतुंमहाबाहोपुरींद्वारावतींप्रति २६ सर्वंत्विदमहंपार्थत्वत्प्रीतिहितकाम्यया ॥ ब्रवीमिसत्यंकौरव्यनमिथ्यैतत्कथंचन २७ प्र
योजनंचनिर्वृत्तमिहवासेममार्जुन ॥ धार्त्तराष्ट्रोहतोराजासबलःसपदानुगः २८ पृथिवीचवशेतातधर्मपुत्रस्यधीमतः ॥ स्थितासमुद्रवलयासशैलवनकानना २९
चितारत्नैर्बहुविधैःकुरुराजस्यपांडव ॥ धर्मेणराजाधर्मज्ञःपातुसर्वांवसुंधराम् ३० उपास्यमानोबहुभिःसिद्धैश्चापिमहात्मभिः ॥ स्तूयमानश्चसततंबंदिभिर्भरत
र्षभ ३१ तंमयासहगत्वाद्यराजानंकुरुवर्धनम् ॥ आपृच्छकुरुशार्दूलगमनंद्वारकांप्रति ३२ इदंशरीरंवसुयच्चमेगृहेनिवेदितंपार्थसदायुधिष्ठिरे ॥ प्रियश्चमान्यश्च
हिमेयुधिष्ठिरःसदाकुरूणामधिपोमहामतिः ३३ प्रयोजनंचापिनिवासकारणेनविद्यतेमेत्वदृतेनृपात्मज ॥ स्थिताहिपृथ्वीतवपार्थशासनेगुरोःसुवृत्तस्ययुधिष्ठिर
स्यच ३४ इतीदमुक्तःसतदामहात्मनाजनार्दनेनामितविक्रमोऽर्जुनः ॥ तथेतिदुःखादिववाक्यमैरयज्जनार्दनंसंप्रतिपूज्यपार्थिव ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्व
मेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंचअश्वमेधिकपर्व ॥ अथानुगीतापर्व ॥ जनमेजयउवाच ॥ सभायांवसतो
स्तत्रनिहत्यारीन्महात्मनोः ॥ केशवार्जुनयोःकानुकथासमभवद्द्विज १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कृष्णेनसहितःपार्थःस्वंराज्यंप्राप्यकेवलम् ॥ तस्यांसभायांदिव्या
यांविजहारमुदायुतः २ तत्रकंचित्सभोद्देशंस्वर्गोद्देशसमंनृप ॥ यदृच्छयातौमुदितौजग्मतुःस्वजनावृतौ ३ ततःप्रतीतःकृष्णेनसहितःपांडवोऽर्जुनः ॥ निरीक्ष्य ॥ १ ॥
तांसभांरम्यामिदंवचनमब्रवीत् ४ विदितंमेमहाबाहोसंग्रामेसमुपस्थिते ॥ माहात्म्यंदेवकीमातस्तच्चतेरूपमैश्वरम् ५ यत्तद्भगवताप्रोक्तंपुराकेशवसौहृदात् ॥
तत्सर्वंपुरुषव्याघ्रनष्टंमेभ्रष्टचेतसः ६ ममकौतूहलंत्वस्तितेष्वर्थेषुपुनःपुनः ॥ भवांस्तुद्वारकांगंतानचिरादिवमाधव ७ सभायामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ षोडशेसमायामित्यादिनाप्रस्तूयानुगीतामारभते मोक्षधर्ममित्यादिना भूतानामेवमस्वस्य विमोपरमात्मन् १७ । १८ आगता गमंप्राप्तशास्त्ररहस्यंऊहापोहकुशलमित्यर्थः १९ गतागतेमरणसंसरणेविषये ज्ञानंशास्त्रानुमानजं विज्ञानंयोगजप्रत्यक्षं अस्यैवव्याख्यानंलोकतत्त्वेतिसार्धेन २० जातीजन्म २१ मुक्तवन्नित्यमु

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुतंकृष्णःफाल्गुनंप्रत्यभाषत ॥ परिष्वज्यमहातेजावचनंवदतांवरः ८ ॥ वासुदेवउवाच ॥ श्रावितस्त्वंमयागुह्यंज्ञापितश्चसना
तनम् ॥ धर्मंस्वरूपिणंपार्थसर्वलोकांश्चशाश्वतान् ९ अबुद्ध्यानाग्रहीर्यस्त्वंतन्मेसुमहदप्रियम् ॥ नचसाऽद्यपुनर्भूयःस्मृतिर्मेसंभविष्यति १० नूनमश्रद्दधानो
ऽसिदुर्मेधाह्यसिपांडव ॥ नचशक्यंपुनर्वक्तुमशेषेणधनंजय ११ सहिधर्मःसुपर्याप्तोब्रह्मणःपदवेदने ॥ नशक्यंतन्मयाभूयस्तथावक्तुमशेषतः १२ परंहिब्रह्मकथि
तंयोगयुक्तेनतन्मया ॥ इतिहासंतुवक्ष्यामितस्मिन्नर्थेपुरातनम् १३ यथातांबुद्धिमास्थायगतिमग्र्यांगमिष्यसि ॥ शृणुधर्मभृतांश्रेष्ठगदितंसर्वमेवमे १४ आग
च्छद्ब्राह्मणःकश्चित्स्वर्गलोकादरिंदम ॥ ब्रह्मलोकाच्चदुर्धर्षःसोऽस्माभिःपूजितोऽभवत् १५ अस्माभिःपरिपृष्टश्चयदाहभरतर्षभ ॥ दिव्येनाविधिनापार्थतच्छृणुष्वा
विचारयन् १६ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ मोक्षधर्मंसमाश्रित्यकृष्णयन्मामपृच्छथाः ॥ भूतानामनुकंपार्थंयन्मोहच्छेदनंविभो १७ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामियथावन्मधुसू
दन ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वागदतोममामाधव १८ कश्चिद्विप्रस्तपोयुक्तःकाश्यपोधर्मवित्तमः ॥ आससादद्विजंकंचिद्धर्माणामागतागमम् १९ गतागतेसुबहुशो
ज्ञानविज्ञानपारगम् ॥ लोकतत्त्वार्थकुशलंज्ञातारंसुखदुःखयोः २० जातीमरणतत्त्वज्ञंकोविदंपापपुण्ययोः ॥ द्रष्टारमुच्चनीचानांकर्मभिर्देहिनांगतिम् २१
चरंतंमुक्तवत्सिद्धंप्रशांतंसंयतेंद्रियम् ॥ दीप्यमानंश्रियाब्राह्म्याक्रममाणंचसर्वशः २२ अंतर्धानगतिज्ञंचश्रुत्वातत्त्वेनकाश्यपः ॥ तथैवांतर्हितैःसिद्धैर्यांतंचक्रधरैः
सह २३ संभाषमाणमेकांतेसमासीनंचतैःसह ॥ यदृच्छयाचगच्छंतमसक्तंपवनंयथा २४ तंसमासाद्यमेधावीसतदाद्विजसत्तमः ॥ चरणौधर्मकामोऽस्यतपस्वी
सुसमाहितः ॥ प्रतिपेदेयथान्यायंदृष्ट्वातन्महदद्भुतम् २५ विस्मितश्चाद्भुतंदृष्ट्वाकाश्यपस्तंद्विजोत्तमम् ॥ परिचारेणमहतागुरुंतंपर्यतोषयत् २६ उपपन्नंचत
त्सर्वंश्रुतचारित्रसंयुतम् ॥ भावेनातोषयच्चैनंगुरुवृत्त्यापरंतपः २७ तस्मैतुष्टःसशिष्यायप्रसन्नोवाक्यमब्रवीत् ॥ सिद्धिंपरामभिप्रेक्ष्यशृणुमत्तोजनार्दन २८
॥ सिद्धउवाच ॥ विविधैःकर्मभिस्तातपुण्ययोगैश्चकेवलैः ॥ गच्छंतीहगतिंमर्त्यादेवलोकेचसंस्थितिम् २९ नक्वचित्सुखमत्यंतंनक्वचिच्छाश्वतीस्थितिः ॥ स्था
नाच्चमहतोभ्रंशोदुःखलब्धात्पुनःपुनः ३० अशुभागतयःप्राप्ताःकष्टामेपापसेवनात् ॥ काममन्युपरीतेनतृष्णयामोहितेनच ३१ पुनःपुनश्चमरणंजन्मचैवपुनः
पुनः ॥ आहाराविविधाभुक्ताःपीतानानाविधाःस्तनाः ३२ मातरोविविधादृष्टाःपितरश्चपृथग्विधाः ॥ सुखानिचविचित्राणिदुःखानिचमयाऽनघ ३३

क्तस्थानिमृषाबंधाभिप्रायंवरकरणं २२।२३।२४।२५।२६।२७ २८ अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मादित्यारभ्नोधर्मोद्यतीतस्वाद्धर्माधर्मविपाकलतोनिंदतिवैराग्याय विविधैरित्यादिना २९।३०।३१।३२।३३

३४ । ३५ । ३६ । ३७ ततःकदाचिदितिनिर्वेदात्थवैराग्यदौर्लभ्यमुक्तं निराकाराश्रितेनासंप्रज्ञातसमाधिंसमधिगम्यब्रह्मभावाश्रितेन लोक्यतइतिलोकोद्वैतंतत्तंत्रंतज्जंदुःखं ३८ इमंमार्गमनुभूयज्ञात्वा अनुष्ठितः अनुष्ठाऽनुष्ठानमभ्यासःसंजातोऽस्यसोऽनुष्ठितः ततोऽनुष्ठानात्इयंपूर्वोक्ताअंतर्धानादिशक्तिर्ज्ञानविज्ञानादिरूपा आत्मनःमनसः 'मनसोहिप्रसादेनहंतिकर्मशुभाशुभं ॥ प्रसन्नात्मानिसंस्थित्वासुखमक्षय्यमश्नुते'इतिश्रुतेः ३९ विद्याफलमपुनरावृत्तिःसर्वज्ञत्वंचाह नाहमित्यादिना आसिद्धेःआमोक्षात् आप्रजासृष्टेः आत्मनः अपिशब्दाल्लोकानांचगतीरालोकयामीत्यन्वयः ४० इतःपरंसत्यलोकं परतरंकैवल्यं यदिमयास्यब्रह्मपारमेष्ठ्यमितियोगिनामिच्छयासद्योवाक्रमिकंवाकैवल्यमस्तीतिस्मरणात् ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५

प्रियैर्विवासोबहुशःसंवासश्चाप्रियैःसह ॥ धननाशश्चसंप्राप्तोलब्ध्वादुःखेनतद्धनम् ३४ अवमानाःसुकष्टाश्चराजतःस्वजनात्तथा ॥ शारीरामानसावापिवेदनाभृशदारुणाः ३५ प्राप्ताविमाननाश्चोग्रावधबंधाश्चदारुणाः ॥ पतनंनिरयेचैवयातनाश्चयमक्षये ३६ जरारोगाश्चसततंव्यसनानिचभूरिशः ॥ लोकेऽस्मिन्ननुभूतानिद्वंद्वजानिभृशंमया ३७ ततःकदाचिन्निर्वेदान्निराकाराश्रितेनच ॥ लोकतंत्रंपरित्यक्तंदुःखार्तेनभृशंमया ३८ लोकेऽस्मिन्ननुभूयाहमिमंमार्गमनुष्ठितः ॥ ततःसिद्धिरियंप्राप्ताप्रसादादात्मनोमया ३९ नाहंपुनरिहागंतालोकानालोकयाम्यहम् ॥ आसिद्धेराप्रजासर्गादात्मनोऽपिगतीःशुभाः ४० उपलब्धाद्विजश्रेष्ठतथेयंसिद्धिरुत्तमा ॥ इतःपरंगमिष्यामिततःपरतरंपुनः ४१ ब्रह्मणःपदमव्यक्तंमातेऽभूदत्रसंशयः ॥ नाहंपुनरिहागंतामर्त्यलोकंपरंतप ४२ प्रीतोऽस्मितेमहाप्राज्ञब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ यदीप्सुरुपपन्नस्त्वंतस्यकालोऽयमागतः ४३ अभिजानेचतदहंयदर्थंमामुपागतः ॥ अचिरात्तुगमिष्यामितेनाहंत्वामचूचुदम् ४४ भृशंप्रीतोऽस्मिभवतश्चारित्रेणविचक्षण ॥ परिपृच्छस्वकुशलंभाषेयंयत्तवेप्सितम् ४५ बहुमन्येचतेबुद्धिंभृशंसंपूजयामिच ॥ येनाहंभवताबुद्धोमेधावीह्यसिकाश्यप ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ततस्तस्योपसंगृह्यपादौप्रश्नान्सुदुर्वचान् ॥ पप्रच्छतांश्चधर्मान्सप्राहधर्मभृतांवरः १ ॥ काश्यपउवाच ॥ कथंशरीरंच्यवतेकथंचैवोपपद्यते ॥ कथंकष्टाच्चसंसारात्संसरन्परिमुच्यते २ आत्माचप्रकृतिंमुक्त्वातच्छरीरंविमुंचति ॥ शरीरतश्चनिर्मुक्तःकथमन्यत्प्रपद्यते ३ कथंशुभाशुभेचायंकर्मणीस्वकृतेनरः ॥ उपभुंक्तेक्ववाकर्मविदेहस्यावतिष्ठते ४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ एवंसंचोदितःसिद्धःप्रश्नांस्तान्प्रत्यभाषत ॥ आनुपूर्व्येणवार्ष्णेयतन्मेनिगदतःशृणु ५

बहुमन्येभृशंपूजये अहमंतर्धानगतोऽपियतस्त्वयाज्ञातः ४६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ततइति १ एवंनित्यानित्यविवेकवैराग्यादयःशिष्यगुणाज्ञानविज्ञानादयोगुरुगुणाश्चोक्ताः ततःपुनःपुनश्चमरणंजन्मचैवपुनःपुनरित्युक्तं तयोःप्राप्तिप्रकारौपृच्छति कथमिति नाहंपुनरिहागंतेत्युक्तंतस्यापिप्रकारंपृच्छति कथंकष्टाच्चेति २ इतःपरंगमिष्यामिततःपरतरंपुनरित्युक्तंतत्रापिपृच्छति आत्माचेति आत्माजीवः प्रकृतिंमूलाविद्यां तच्छरीरंतज्जंस्थूलपिंडंमुक्त्वाकथंपरंप्राप्नोतीत्यर्थः शरीरात्परस्मात्कथमन्यत्परतरंब्रह्मप्रपद्यतइतिपंचमःप्रश्नः ३ कथंशुभाशुभेइति एवंभूतस्यजीवतःकथंकर्मफलभोगइतिषष्ठः । विदेहस्यसंसारबीजभूतंकर्मक्वावतिष्ठतीतिसप्तमः ४।५

तत्रआद्यस्यप्रश्नस्याद्येनाध्यायेनोत्तरं ततोद्वितीयस्यद्वितीयेन शेषाणांतृतीयेन सिद्धउवाच आयुःकीर्तिकराणीहेत्यादिना ६ । ७ । ८ । ९ । १० वेगंमलमूत्रादीनां ११ रसाभियुक्तंपरिणामेबहुरसकरंरसबाहुल्यस्याजीर्णहेतुत्वात् १२ अपिवाअथवा परीतानिविपरीतानि व्यवस्यतिकरोति तेननीरुजोऽपिम्रियतइत्यर्थः १३ । १४ । १५ । १६ क्षरात्जडाच्छरीरात् १७ जातीजन्म

सिद्धउवाच ॥ आयुःकीर्तिकराणीहयानिकृत्यानिसेवते ॥ शरीरग्रहणेयस्मिंस्तेषुक्षीणेषुसर्वशः ६ आयुःक्षयपरीतात्माविपरीतानिसेवते ॥ बुद्धिर्व्यावर्ततेचास्यविनाशेप्रत्युपस्थिते ७ सत्त्वंबलंचकालंचविदित्वाचात्मनस्तथा ॥ अतिवेलमुपाश्नातिस्वविरुद्धान्यनात्मवान् ८ यदायमतिकष्टानिसर्वाण्युपनिषेवते ॥ अत्यर्थमपिवाभुंक्तेनवाभुंक्तेकदाचन ९ दुष्टान्नामिषपानंचयदन्योन्यविरोधिच ॥ गुरुचाप्यमितंभुंक्तेनातिजीर्णेदिवापुनः १० व्यायाममतिमात्रंचव्यवायंचोपसेवते ॥ सततंकर्मलोभाद्वाप्राप्तंवेगंविधारयेत् ११ रसाभियुक्तमन्नंवादिवास्वप्नंचसेवते ॥ अपक्वानागतेकालेस्वयंदोषान्प्रकोपयेत् १२ स्वदोषकोपनाद्रोगंलभतेमरणांतिकम् ॥ अपिवोद्बंधनादीनिपरीतानिव्यवस्यति १३ तस्यतैःकारणैर्जंतोःशरीरंच्यवतेतदा ॥ जीवितंप्रोच्यमानंतद्यथावदुपधारय १४ ऊष्माप्रकुपितःकायेतीव्रवायुसमीरितः ॥ शरीरमनुपर्येत्यसर्वान्प्राणानरुणद्धिवै १५ अत्यर्थंबलवानूष्माशरीरेपरिकोपितः ॥ भिनत्तिजीवस्थानानिमर्माणिविद्धितत्त्वतः १६ ततःसवेदनःसद्योजीवःप्रच्यवतेक्षरात् ॥ शरीरंत्यजतेजंतुश्छिद्यमानेषुमर्मसु १७ वेदनाभिःपरीतात्मातद्विद्धिद्विजसत्तम ॥ जातिमरणसंविग्नाःसततंसर्वजंतवः १८ दृश्यंतेसंत्यजंतश्चशरीराणिद्विजर्षभ ॥ गर्भसंक्रमणेचापिमर्मणामतिसर्पणे १९ तादृशीमेववलभतेवेदनांमानवःपुनः ॥ भिन्नसंधिरथक्लेदमद्भिःसलभतेनरः २० यथापंचसुभूतेषुसंभूतत्वंनियच्छति ॥ शैत्यात्प्रकुपितःकायेतीव्रवायुसमीरितः २१ यःपंचसुभूतेषुप्राणापानेव्यवस्थितः ॥ सगच्छत्यूर्ध्वगोवायुःकृच्छ्रान्मुक्त्वाशरीरिणः २२ शरीरंचजहात्येवंनिरुच्छ्वासश्चदृश्यते ॥ सनिरूष्मानिरुच्छ्वासोनिःश्रीकोहतचेतनः २३ ब्रह्मणासंपरित्यक्तोमृतइत्युच्यतेनरः ॥ स्रोतोभिर्यैर्विजानातिइंद्रियार्थान्शरीरभृत् २४ तैरेवनविजानातिप्राणानाहारसंभवान् ॥ तत्रैवकुरुतेकायेयःसजीवःसनातनः २५ तथायद्यद्भवेद्युक्तंसन्निपातेक्वचित्क्वचित् ॥ तत्तन्मर्मविजानीहिशास्त्रदृष्टंहितत्तथा २६ तेषुमर्मसुभिन्नेषुततःससमुदीरयन् ॥ आविश्यहृदयंजंतोःसत्त्वंचाशुरुणद्धिवै ॥ ततःसचेतनोजंतुर्नाभिजानातिकिंचन २७ तमसासंवृतज्ञानःसंवृतेष्वेवमर्मसु ॥ सजीवोनिरधिष्ठानश्चाल्यतेमातरिश्वना २८ ततःसतंमहोच्छ्वासंभृशमुच्छ्वस्यदारुणम् ॥ निष्क्रामन्कंपयत्याशुतच्छरीरमचेतनम् २९ सजीवःप्रच्युतःकायात्कर्मभिःस्वैःसमावृतः॥ अभितःस्वैःशुभैःपुण्यैःपापैर्वाऽप्युपपद्यते ३० ब्राह्मणाज्ञानसंपन्नायथावच्छ्रुतनिश्चयाः॥ इतरंकृतपुण्यंवातंविजानंतिलक्षणैः ३१ यथांऽधकारेखद्योतंलीयमानंततस्ततः ॥ चक्षुष्मंतःप्रपश्यंतितथाचज्ञानचक्षुषः ३२

१८ गर्भसंक्रमणेपारलौकिकदेहत्यागेनैहिकगर्भस्थदेहप्रवेशे १९ अद्भिःक्लेदंजलेनवैक्लव्यम् २० संभूतत्वंसंहतत्वं नियच्छतिनाशयति यथाभूतानिपृथग्भवंतीत्यर्थः तीव्रेणवायुनाऽन्येनसमीरितः प्राणापानस्थानेव्यवस्थितोयोवायुरित्युत्तरेणसंबंधः २१ । २२ । २३ स्रोतोभिरिंद्रियैः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

 २३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥
शुभानामिति क्षेत्रंक्षेत्रं देहंदेहं प्राप्यप्राप्यासाद्यासाद्यपच्यंतेफलंप्रयच्छंति १ चित्तशुद्ध्यशुद्धितारतम्येनाल्पादपिपुण्यात्पापाद्वाफलंबहुस्तीत्याहसार्धेन यथेति फलीवृक्षः २ पुरो
धायेति तस्मान्मनएवप्रधानंनकर्मेतिभावः ३ यथाकर्मेति मन्युरविद्यासंकल्पोवा तच्चापितत्रापिप्रश्ने ४ तदाह शुक्रमिति ५ क्षेत्रंप्राप्तस्यनरस्यतात्विकंरूपमाह सौक्ष्म्यादिति ब्राह्मणो

पश्यंत्येवंविधंसिद्धाजीवंदिव्येनचक्षुषा ॥ च्यवंतंजायमानंचयोनिंचानुप्रवेशितम् ३३ तस्यस्थानानिदृष्टानित्रिविधानीहशास्त्रतः ॥ कर्मभूमिरियंभूमिर्यत्र
तिष्ठंतिजंतवः ३४ ततःशुभाशुभंकृत्वालभंतेसर्वदेहिनः ॥ इहैवोच्चावचान्भोगान्प्राप्नुवंतिस्वकर्मभिः ३५ इहैवाशुभकर्माणःकर्मभिर्निरयंगताः ॥ अवाग्गति
रियंकष्टायत्रपच्यंतिमानवाः ॥ तस्मात्सुदुर्लभोमोक्षोरक्ष्यश्चात्माततोभृशम् ३६ ऊर्ध्वंतुजंतवोगत्वायेषुस्थानेष्ववस्थिताः ॥ कीर्त्यमानानितानीहतत्त्वतः
संनिबोधमे ३७ तच्छ्रुत्वानैष्ठिकींबुद्धिंबुद्ध्येथाःकर्मनिश्चयम् ॥ ताराहूपाणिसर्वाणियत्रैतच्चंद्रमंडलम् ३८ यत्रविभ्राजतेलोकेस्वभासासूर्यमंडलम् ॥ स्था
नान्येतानिजानीहिजनानांपुण्यकर्मणाम् ३९ कर्मक्षयाच्चतेसर्वेच्यवंतेवैपुनःपुनः ॥ तत्रापिचविशेषोऽस्तिदिविनीचोच्चमध्यमः ४० नचतत्रापिसंतोषोदृष्ट्वा
दीप्ततरांश्रियम् ॥ इत्येतागतयःसर्वाःपृथक्तेसमुदीरिताः ४१ उपपत्तिंतुवक्ष्यामिगर्भस्याहमतःपरम् ॥ तथातन्मेनिगदतःशृणुष्वावहितोद्विज ४२ ॥ इति
श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ शुभानामशुभानांचनेहना
शोऽस्तिकर्मणाम् ॥ प्राप्यप्राप्यानुपच्यंतेक्षेत्रंक्षेत्रंतथातथा १ यथाप्रसूयमानस्तुफलीदद्यात्फलंबहु ॥ तथास्याद्विपुलंपुण्यंशुद्धेनमनसाकृतम् २ पापंचा
पितथैवस्यात्पापेनमनसाकृतम् ॥ पुरोधायमनोहीदंकर्मण्यात्माप्रवर्तते ३ यथाकर्मसमाविष्टःकाममन्युसमावृतः ॥ नरोगर्भंप्रविशतितच्चापिशृणुचोत्तरम् ४
शुक्रंशोणितसंसृष्टंस्त्रियागर्भाशयंगतम् ॥ क्षेत्रंकर्मजमाप्नोतिशुभंवायदिवाऽशुभम् ५ सौक्ष्म्यादव्यक्तभावाच्चनचक्वचनसज्जति ॥ संप्राप्यब्राह्मणःकामंतस्मा
तद्ब्रह्मशाश्वतम् ६ तद्बीजंसर्वभूतानांतेनजीवंतिजंतवः ॥ सजीवःसर्वगात्राणिगर्भस्याविश्यभागशः ७ दधातिचेतसासद्यःप्राणस्थानेष्ववस्थितः ॥ ततः
स्पंदयतेंऽगानिसगर्भश्चेतनान्वितः ८ यथालोहस्यनिःस्यंदोनिषिक्तोबिंबनिग्रहम् ॥ उपैतितद्वज्जानीहिगर्भेजीवप्रवेशनम् ९

ब्रह्मवित् तस्मात्तच्छाश्वतंब्रह्मज्ञात्वाकाममीप्सितंप्राप्यासंगोभवतीत्यर्थः ६ तद्बीजंब्रह्मैवकारणं तेनेति 'एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति'इतिश्रुतेः । सब्रह्मैवसन्जीवःचे
तसाउपाधिभूतेनप्राणस्थानेषुइंद्रियगोलकेषुदधातिधारयतेअभिमानमित्यर्थःइत्युत्तरश्लोकार्धेनसहान्वयः ७ ततोधारणात् ८ ननुकथंसूक्ष्मोऽपिदेहंव्याप्नुयादव्यक्तोवाव्यक्तिमसंगोवासंगमित्या
शंक्यत्रिभिःपरिहरति यथालोहस्येत्यादिभिः यथास्वर्णद्रवःस्वल्पोऽपिकृत्स्नांप्रतिमांस्वर्णमयीमिवकरोत्येवंगर्भेजीवप्रवेशनंशरीरे सूक्ष्मस्यापिचैतन्यस्यव्याप्तिरित्याद्यस्यपरिहारःयथैवविंबं
मृदयोपलिप्तमित्यादिश्रुत्यनुसारी ९

यथास्वयमव्यक्तोऽपिवह्निःकाष्ठलोहाद्युपाधावेवाभिव्यज्यतेएवंगर्भेजीवोपपादनं देहेचैतन्यस्याभिव्यक्तिरितिद्वितीयस्यपरिहारःअरणीषुवाग्निरित्यादिश्रुत्यनुसारी १० तृतीयस्यपरिहार
माह यथाचेति शरणेगृहे शरीराणिस्थूलसूक्ष्मकारणानि ११ दीपवदसंगायाअपिचेतनायादुःखादिसंप्रतीतौहेतुमाह यद्यच्चेति यथाप्रकाशः अतदाकारोऽप्यंगुल्याद्युपाधिनाऋजुवक्राद्याका
रइवप्रतीयतेएवंकर्मजदुःखप्रकाशिकायाचितिदुःखाकारतेवभातिवस्तुतस्तुनास्ति । 'असंगोह्ययंपुरुषः'इतिश्रुतेः अत्रस्थांतरगतस्यदुःखस्यात्रस्थांतरेऽनुवृत्त्यदर्शनाच्चेतिभावः १२ ततउपभोगात्
१३ कथंकष्टाद्संसारान्मुच्यतइत्यस्योत्तरमाह तत्रकर्मेत्यादिना जातीषुयोनिषु १४ । १५ संयमश्चितैकाग्र्यं १६ । १७ । १८ । १९ । २० यश्चयोगीति सर्पदंशोविषविद्याविदमिवकर्मसंगः

लोहपिंडंयथावह्निःप्रविश्यह्यतितापयेत् ॥ तथात्वमपिजानीहिगर्भेजीवोपपादनम् १० यथाचदीपःशरणेदीप्यमानःप्रकाशते ॥ एवमेवशरीराणिप्रकाशयति
चेतना ११ यद्यच्चकुरुतेकर्मशुभंवायदिवाऽशुभम् ॥ पूर्वदेहकृतंसर्वमवश्यमुपभुज्यते १२ ततस्तुक्षीयतेचैवपुनश्चान्यत्प्रचीयते ॥ यावत्तन्मोक्षयोगस्थंधर्मं
नैवावबुद्ध्यते १३ तत्रकर्मप्रवक्ष्यामिसुखीभवतियेनवै ॥ आवर्तमानोजातीषुयथाऽन्योन्यासुसत्तम १४ दानंव्रतंब्रह्मचर्यंयथोक्तंब्रह्मधारणम् ॥ दमःप्रशांत
ताचैवभूतानांचाऽनुकंपनम् १५ संयमश्चानृशंस्यंचपरस्वादानवर्जनम् ॥ व्यलीकानामकरणंभूतानांमनसाभुवि १६ मातापित्रोश्चशुश्रूषादेवताऽतिथि
पूजनम् ॥ गुरुपूजाघृणाशौचंनित्यमिंद्रियसंयमः १७ प्रवर्तनंशुभानांचतत्सतांवृत्तमुच्यते ॥ ततोधर्मःप्रभवतियःप्रजाःपातिशाश्वतीः १८ एवंसत्सुसदा
पश्येत्तत्राप्येषाध्रुवास्थितिः ॥ आचारोधर्ममाचष्टेयस्मिन्शांताव्यवस्थिताः १९ तेषुतत्कर्मनिक्षिप्तंयःसधर्मःसनातनः ॥ यस्तंसमभिपद्येतनसदुर्गतिमाप्नु
यात् २० अतोनियम्यतेलोकःप्रच्यवन्धर्मवर्त्मसु ॥ यश्चयोगीचमुक्तश्चसएतेभ्योविशिष्यते २१ वर्तमानस्यधर्मेणशुभंयत्रयथातथा ॥ संसारतारणंह्यस्यका
लेनमहताभवेत् २२ एवंपूर्वकृतंकर्मनित्यंजंतुःप्रपद्यते ॥ सर्वंतत्कारणंयेनविकृतोऽयमिहागतः २३ शरीरग्रहणंचास्यकेनपूर्वंप्रकल्पितम् ॥ इत्येवंसंशयोलो
केतच्चवक्ष्याम्यतःपरम् २४ शरीरमात्मनःकृत्वासर्वलोकपितामहः ॥ त्रैलोक्यमसृजद्ब्रह्माकृत्स्नंस्थावरजंगमम् २५ ततःप्रधानमसृजत्प्रकृतिंसशरीरिणाम् ॥
ययासर्वमिदंव्याप्तंयांलोकेपरमांविदुः २६ इदंतत्क्षरमित्युक्तंपरंत्वमृतमक्षरम् ॥ त्रयाणांमिथुनंसर्वमेकैकस्यपृथक्पृथक् २७

प्रतीयमानोऽपियोगिनंनबाधते योगीइतरेभ्यःश्रेष्ठइत्यर्थः यतोयोगयतोनुक्तः चस्त्वर्थे परौचशब्दौहेत्ववधारणार्थौ यस्तुयोगीसहियोगबलान्मुक्तएवेत्यर्थः २१ कर्मिणांविलंबेनमुक्तिरित्याह वर्त
मानस्येति २२ एवमिति अयमात्माब्रह्मसन्विकृतः जीवत्वंप्राप्तः २३ । २४ ननुस्वतंत्राएवबहवश्चेतनाःनब्रह्मविकाराइत्याशंक्यशरीरमात्मनइत्यादिनापौर्विकीश्रुतिरित्यंतैःश्लोकैःप्रत्याचष्टे
५ सर्वलोकःकार्यसमष्टिस्तस्यापितामायाशबलंब्रह्म पितामहःशुद्धंततआत्मनःशुद्धस्यशरीरमव्याकृताकाशं । आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः मायांकृत्वाउत्पाद्य । 'तस्मादव्यक्तमुत्पन्नंत्रिगुणंद्विजस
त्तम'इतितदुत्पत्तिस्मृतेः नोव्योमापरोयदितिसृष्टेःप्राक्तदभावश्रुतेश्चकृत्स्नंसूत्रात्मकंत्रैलोक्यं २५ ततःप्रधानंसर्वेषुकार्येषुप्रथयिमानंतेजोबन्नात्मकंजीवानांप्रकृतिमभिव्यक्तिस्थानंदेहाद्याकारं
ययाप्रकृत्या २६ क्षरंजडंअक्षरंतदवच्छिन्नंचैतन्यंजीवेशभावाक्रांतं त्रयाणांक्षराक्षरशुद्धानांमध्येमिथुनंक्षराक्षरंसर्वंप्रतिपुरुषंपृथक्पृथगस्तितत्तन्मुक्तौतत्कल्पितंतद्वज्जुसर्पवद्बाध्यतइत्यर्थः २७

उक्तोर्थःश्रौतएवेत्याह असृजदिति पूर्वदृष्टः सृष्टेःप्राक् । 'सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयं'इतिश्रुतौदृष्टः सर्वभूतानिवियदादीनि स्थावराणिचाजंगमानि ऐतदात्म्यमिदंसर्वमितिश्रुतेः प्रत्यगात्मवसर्वदृश्यरूपेणभातीत्यर्थः २८ एवंश्रुतिबलेनचेतनभेदंनिरस्यब्रह्मविकारस्यजीवस्यविकारत्वंनित्यत्वंचेत्कृतंसाधनैरित्याशंक्यतदनित्यत्वमाह तस्यकालेति तस्यशरीरग्रहणस्य कालेत्यनेनांतवत्त्वं परिनिर्वृत्तिंसुरनरतिर्यगादिदेहेषुभ्रमणं २९ यथाऽत्रेति अत्रसंसारस्यांतवत्त्वेविषये वदेतद्वदहंजातिस्मरोयत्प्रवक्ष्यामीत्यध्याहृत्ययोज्यम् ३० । ३१ । ३२ चेतनावस्तुदेहेषुममेकं ३३ ऐकात्म्यदृष्ट्यानिर्विद्यतइत्यर्थः स्पष्टार्थमन्यत् ३४ । ३५ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ शरीरस्यनाशोत्पाते

असृजत्सर्वभूतानिपूर्वदृष्टःप्रजापतिः ॥ स्थावराणिचभूतानिइत्येषापौर्विकीश्रुतिः २८ तस्यकालपरीमाणमकरोत्सपितामहः ॥ भूतेषुपरिवृत्तिंचपुनरावृत्तिमेवच २९ यथाऽत्रकश्चिन्मेधावीदृष्टात्मापूर्वजन्मनि ॥ यत्प्रवक्ष्यामितत्सर्वंयथावदुपपद्यते ३० सुखदुःखेयथासम्यगनित्येयःप्रपश्यति ॥ कायंचामेध्यसंघातंविनाशंकर्मसंहितम् ३१ यच्चकिंचित्सुखंतच्चदुःखंसर्वमितिस्मरन् ॥ संसारसागरंघोरंतरिष्यतिसुदुस्तरम् ३२ जातीमरणरोगैश्चसमाविष्टःप्रधानवित् ॥ चेतनावत्सुचैतन्यंसमंभूतेषुपश्यति ३३ निर्विद्यतेततःकृत्स्नंमार्गमाणःपरंपदम् ॥ तस्योपदेशंवक्ष्यामियाथातथ्येनसत्तम ३४ शाश्वतस्याव्ययस्याथपदस्यज्ञानमुत्तमम् ॥ प्रोच्यमानंमयाविप्रनिबोधेदमशेषतः ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ यःस्यादेकायनेलीनस्तूष्णींकिंचिदचिंतयन् ॥ पूर्वंपूर्वंपरित्यज्यसतीर्णोबंधनाद्भवेत् १ सर्वमित्रःसर्वसहःशमेरक्तोजितेंद्रियः ॥ व्यपेतभयमन्युश्चआत्मवान्मुच्यतेनरः २ आत्मवत्सर्वभूतेषुयश्चरेन्नियतःशुचिः ॥ अमानीनिरभीमानःसर्वतोमुक्तएवसः ३ जीवितंमरणंचोभेसुखदुःखेतथैवच ॥ लाभालाभेप्रियद्वेष्येयःसमःसचमुच्यते ४ नकस्यचित्स्पृहयतेनाऽवजानातिकिंचन ॥ निर्द्वंद्वोवीतरागात्मासर्वथामुक्तएवसः ५ अनमित्रश्चनिर्बंधुरनपत्यश्चयःक्वचित् ॥ त्यक्तधर्मार्थकामश्चनिराकांक्षीचमुच्यते ६ नैवधर्मीनचाधर्मीपूर्वोपचितहायकः ॥ धातुक्षयप्रशांतात्मानिर्द्वंद्वःसविमुच्यते ७ अकर्मवान्विकांक्षश्चपश्येज्जगदशाश्वतम् ॥ अश्वत्थसदृशंनित्यंजन्ममृत्युजरायुतम् ८ वैराग्यबुद्धिःसततमात्मदोषव्यपेक्षकः ॥ आत्मबंधविनिर्मोक्षंसकरोत्यचिरादिव ९

मकारावुक्त्वापूर्वोपक्रांतंततोमुक्तिप्रकारंप्रपंचयति यःस्यादिति तद्यथासर्वासामपांसमुद्रएकायनमित्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेणसर्वलयाधिष्ठानंब्रह्मएकायनंतस्मिन्लीनःसयथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयेतइतिश्रुत्युक्तरीत्याऐक्यंप्राप्तः तूष्णीमहमेवेदंसर्वोऽस्मीत्यभिमानमप्यकुर्वन् किंचिदचिंतयन्नित्यनेनाहमस्मीत्यपिवारयति पूर्वंपूर्वंस्थूलसूक्ष्मकारणेषुपरित्यज्योत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन्प्रविलाप्य १ सर्वमित्रःअद्रोही सर्वसहःक्षमी शमेचित्तनिग्रहेमयंयोगासिद्धौकर्मसंन्यासिनःकर्मब्रह्मोपमयप्रवृत्तामयुक्तं मन्युरियताऽपिकालेननयोगःसिद्धइतिदैन्यंतत्रद्वेषोवा आत्मवान्जितचित्तः २ । ३ । ४ । ५ अनमित्रःशत्रुहीनः ६ ज्ञानफलमाह नैवेति धर्माधर्मशून्यः पूर्वोपचितंप्रारब्धकर्मतस्यहायकोयापकः धातुक्षयेणशरीरारंभकभूतविनाशेनैवप्रशांतः प्रत्यंतसमुच्छिन्नआत्माचित्तंयस्यसः अतएवनिर्द्वंद्वोऽद्वैतः । 'यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येत्'इतिश्रुतेः ७ अकर्मवान्संन्यासी ८ । ९

अगंधवंगंधादिहीनंचिन्मात्रं १० पंचभूतगुणैर्हीनमितिस्थूलनिरासः अमूर्तिमदितिसूक्ष्मस्य अहेतुकमितिकारणस्य अतएवाऽगुणं गुणभोक्तृपूर्वैर्स्त्रिभीरूपैः गुणाविषयादयः ११ । १२ एवंध्यानजसंस्कारैर्बाह्यसंस्कारानश्यंति तज्जःसंस्कारोऽन्यसंस्कारप्रतिबंधीतियोगसूत्रादित्याह सर्वसंस्कारेति १३ । १४ अतःपरंप्रवक्ष्यामीतिसंक्षेपोक्त्यनंतरंविस्तरेणवक्ष्यामि युंजतोध्यायतःसिद्धमाविद्यकभ्रांतिनिवृत्तौस्वतःसिद्धंनतुकीटभ्रमरन्यायेनध्यानसाध्यं १५ यैर्द्वारैश्चित्तनिग्रहोपायैःआत्मानंचित्तमात्मनिदेहेधारयन्नंतर्मुखंकुर्वन् नित्यमाद्यंतशून्यंवस्तुपश्यतितानिनिबोधेतिपूर्वेणान्वयः १६ संहृत्यस्वस्वविषयेभ्यःप्रत्याहृत्य आत्मनिक्षेत्रज्ञे एतच्चतपआख्यस्वधर्मानुष्ठानेनशुद्धेचेतस्येवभवतीत्याह तीव्रमिति १७ एतदेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांद्रढयति तप

अगंधमरसस्पर्शमशब्दमपरिग्रहम् ॥ अरूपमनभिज्ञेयंदृष्ट्वाऽऽत्मानंविमुच्यते १० पंचभूतगुणैर्हीनममूर्तिमदहेतुकम् ॥ अगुणंगुणभोक्तारंयःपश्यतिसमुच्यते ११ विहायसर्वसंकल्पान्बुद्ध्याशारीरमानसान् ॥ शनैर्निर्वाणमाप्नोतिनिरिंधनइवाऽनलः १२ सर्वसंस्कारनिर्मुक्तोनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ॥ तपसाइंद्रियग्रामंयश्चरेन्मुक्तएवसः १३ विमुक्तःसर्वसंस्कारैस्ततोब्रह्मसनातनम् ॥ परमाप्नोतिसंशांतमचलंनित्यमक्षरम् १४ अतःपरंप्रवक्ष्यामियोगशास्त्रमनुत्तमम् ॥ युंजतःसिद्धमात्मानंयथापश्यंतियोगिनः १५ तस्योपदेशंवक्ष्यामियथावत्तन्निबोधमे ॥ यैर्द्वारैश्चारयन्नित्यंपश्यत्यात्मानमात्मनि १६ इंद्रियाणितुसंहृत्यमनआत्मनिधारयेत् ॥ तीव्रंतप्त्वातपःपूर्वंमोक्षयोगंसमाचरेत् १७ तपस्वीसततंयुक्तोयोगशास्त्रमथाचरेत् ॥ मनीषीमनसाविप्रःपश्यन्नात्मानमात्मनि १८ सचेच्छक्नोत्ययंसाधुर्योक्तुमात्मानमात्मनि ॥ ततएकांतशीलःसपश्यत्यात्मानमात्मनि १९ संयतःसततंयुक्तआत्मवान्विजितेंद्रियः ॥ तथायआत्मनाऽऽत्मानंसंप्रयुक्तःप्रपश्यति २० यथाहिपुरुषःस्वप्नेदृष्ट्वापश्यत्यसावितीति ॥ तथारूपमिवात्मानंसाधुयुक्तःप्रपश्यति २१ इषीकांचयथामुंजात्कश्चिन्निष्कृष्यदर्शयेत् ॥ योगीनिष्कृष्यचात्मानंतथापश्यतिदेहतः २२ मुंजंशरीरमित्याहुरिषीकामात्मनिश्रिताम् ॥ एतन्निदर्शनंप्रोक्तंयोगविद्भिरनुत्तमम् २३ यदाहियुक्तमात्मानंसम्यक्पश्यतिदेहभृत् ॥ नतस्येहेश्वरःकश्चित्त्रैलोक्यस्यापियःप्रभुः २४ अन्यान्याश्चैवतनवोयथेष्टंप्रतिपद्यते ॥ विनिवृत्यजरामृत्युंनशोचतिनहृष्यति २५ देवानामपिदेवत्वंयुक्तःकारयतेवशी ॥ ब्रह्मचाव्ययमाप्नोतिहित्वादेहमशाश्वतम् २६

स्वीत्यादिना १८ । १९ । २० यथाहीति यथास्वप्नेस्थूलदेहासंगेनस्थितःसन्कंचिदद्दष्टपरंपुरुषंपश्यति उत्थितोऽनिरुद्धं प्रबुद्धश्चपुनस्तंदृष्ट्वासोऽयमितिप्रत्यभिजानाति तथाऽऽत्मानंविश्वरूपंसमाधौदृष्ट्वाव्युत्थानेऽपिविश्वमात्मत्वेनैवपश्यतीत्यर्थः २१ तंस्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुंजादिवेषीकांधैर्येणेतिदेहासंगेश्रौतंदृष्टांतमाह इषीकामिति २२ दृष्टांतंदार्ष्टांतिकेयोजयतिमुंजमिति आत्मनिश्रितांमायांजगदाकारेणभासमानामितिशेषः २३ यतोऽयंसबाह्याभ्यंतरंप्रत्यगनन्यत्वेनवीक्षतेऽतएवचानन्याधिपतिरयमित्याह यदाहीति २४ सएकधाभवतित्रिधाभवतीत्यादिकायव्यूहकरणं । 'नतस्यरोगोनजरानमृत्युः सर्वस्यवशीसर्वस्येशानः'इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंयोगफलमाह अन्यान्याइति अन्यान्यादेवगंधर्वमनुष्याद्याः तनवस्तनूः कामरूपीभवतीत्यर्थः २५ विदेहकैवल्यावधिकमेवैश्वर्यमित्याह ब्रह्मचेति २६

२७ विनश्यतिविदेहमुक्तस्यनक्लेशाःसंतीत्युक्तं तत्कैमुतिकन्यायेनद्रढयितुंसदेहमुक्तस्यापितेनसंतीत्याह दुःखशोकेत्यादिना २८ । २९ । ३० अन्यान्याश्चेतिपूर्वोक्तस्यविवरणं देहानितिमुंजानेनयोगैश्वर्यमितिशेषः निर्वेदोयोगाद्वैराग्यंनकर्तव्यमित्यर्थः ३१ वस्तुतस्तुयोगजसंस्कारप्राबल्यायोगिनोभोगेच्छैवनभवतीत्याह सम्यगिति असम्यग्योगिविषयैवभोगेच्छोक्तिरितिभावः ३२ एकांतशीलःएकंब्रह्म अम्यतेप्राप्यतेऽनेनेतिरकांतोध्यानंतच्छीलः । 'ततस्तुतंपश्यतिनिष्कलंध्यायमान' इतिश्रुतेःदृष्टपूर्वादिशं दृष्टंश्रुतिः प्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात्वेदांतश्रवणपूर्विकांदिशमुपदेशंचिंत्ययुक्त्याऽपिपर्यालोच्य । श्रोतव्योमंतव्यइतिश्रुतेः यस्मिन्पुरेदेहे ३३ आवसथेमूलाधाराद्यन्यतमस्मिंश्चक्रे ३४ तदेवकृत्स्नंसर्वात्मकंयदापश्यतितदाऽस्यबाह्यःप्रत्यग्पादन्यन्नकिंचनाऽस्तियत्रास्यमनःसज्जेतअतोनिर्वासनस्त्रान्मुच्यतइत्यर्थः ३५ उपसंहरतिसन्नियम्येति कायमभिदेहस्याभितोबहिरंतरंमध्येचकृत्स्नंपरिपूर्णंब्रह्मैवचिंतयेदित्यर्थः ३६ अस्य

विनश्यत्सुचभूतेषुनभयंतस्यजायते ॥ क्लिश्यमानेषुभूतेषुनसक्लिश्यतिकेनाचित् २७ दुःखशोकमयैर्घोरैःसंगस्नेहसमुद्भवैः ॥ नविचाल्यतियुक्तात्मानिस्पृहःशांतमानसः २८ नैनंशस्त्राणिविध्यंतेनमृत्युश्चास्यविद्यते ॥ नातःसुखतरंकिंचिल्लोकेक्कचनदृश्यते २९ सम्यग्युक्त्वासआत्मानमात्मन्येवप्रतिष्ठते ॥ विनिवृत्तजरादुःखःसुखंस्वपितिचापिसः ३० देहान्यथेष्टमभ्येतिहित्वेमांमानुषींतनुम् ॥ निर्वेदस्तुनकर्तव्योभुंजानेनकथंचन ३१ सम्यग्युक्तोयदाऽऽत्मानमात्मन्येवप्रपश्यति ॥ तदैवनस्पृहयतेसाक्षादपिशतक्रतोः ३२ योगमेकांतशीलस्तुयथाविंदतितच्छृणु ॥ दृष्टपूर्वादिशंचिंत्ययस्मिन्संनिवसेत्पुरे ३३ पुरस्याभ्यंतरेतस्यमनःस्थाप्यंनबाह्यतः ॥ पुरस्याभ्यंतरेतिष्ठन्यस्मिन्नावसथेवसेत् ॥ तस्मिन्नावसथेधार्यंसबाह्याभ्यंतरंमनः ३४ प्रचिंत्यावसथंकृत्स्नंयस्मिन्काले सपश्यति ॥ तस्मिन्कालेमनश्चास्यनचकिंचनबाह्यतः ३५ सन्नियम्येंद्रियग्रामंनिर्घोषेनिर्जनेवने ॥ कायमभ्यंतरंकृत्स्नमेकाग्रःपरिचिंतयेत् ३६ दंतांस्तालुचजिह्वांचगलंग्रीवांतथैवच ॥ हृदयंचिंतयेच्चापितथाहृदयबंधनम् ३७ इत्युक्तःसमयाशिष्योमेधावीमधुसूदन ॥ पप्रच्छपुनरेवेमंमोक्षधर्मंसुदुर्वचम् ३८ भुक्तंभुक्तमिदंकोष्ठेकथमन्नंविपच्यते ॥ कथंरसत्वंव्रजतिशोणितत्वंकथंपुनः ३९ तथामांसंचमेदश्चस्नाय्वस्थीनिचयोषिति ॥ कथमेतानिसर्वाणिशरीराणिशरीरिणाम् ४० वर्धंतेवर्धमानस्यवर्धतेचकथंबलम् ॥ निरोधानांनिर्गमनंमलानांचपृथक्पृथक् ४१

योगस्यसाधनान्याह दंतानित्यादि दंतान्दंतैरखंडयाखंडयगृह्यमाणानाहारांश्चिंतयेत् । आहारशुद्धौसत्त्वशुद्धिःसत्त्वशुद्धौध्रुवास्मृतिःस्मृतिलंभेसर्वग्रंथीनांविप्रमोक्षइत्याहारशुद्धेर्मोक्षहेतुत्वश्रुतेः तथाताल्वाधारं जिह्वातत्राधेयां यथोक्तमीश्वरप्रोक्ते । 'लंबिकोर्ध्वस्थितेगर्तेरसनांविपरीतगाम् । संयोजयेत्प्रयत्नेनमुद्रासाखेचरीमता' इतिदत्तात्रेयः । 'अंतःकपालविवरेजिह्वांव्यावृत्यधारयेत् । भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषामुद्राभवतिखेचरी' इतिभ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्यप्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणाविितिचैतदेवोक्तंगलंजिह्वामूलादधोभागःग्रीवातदधःकंठनालंताभ्यांकंठकूपस्ततोऽप्यधःस्थितोलक्ष्यतेतत्रधारणासद्यःफलायत्वादभ्यसनीयायोगेविश्वासोत्पत्त्यर्थं तथाचसूत्रम् । कंठकूपेक्षुत्पिपासानिवृत्तिरिति । भाष्यमपिआसामेकस्याःफलंयावन्नानुभवतितावद्योगधर्मेनश्रद्धत्तेइति हृदयंहृदयायतनं ब्रह्महृदयबंधनंशतंचैकाचहृदयस्यनाड्यइतिश्रूयमाणंनाडीमार्गंतत्रलोकगत्युपयोगि ३७ मेधावीदंतादिशब्दैःपारोक्ष्येणोक्तमर्थंज्ञातवान् ३८ पंचस्वर्थेष्वाद्यंविवृत्यपृच्छतित्रिभिः भुक्तंभुक्तमिति ३९ । ४० । ४१

द्वितीयमर्द्धेन कुतोवेति तृतीयंयोगानुपकारित्वादपृष्ट्वाचतुर्थमेवपृच्छति कंचेति ४२ पंचमंपृच्छति जीवइति कथंजीवोनाडीमार्गैःसूक्ष्मंकलेवरंवहतिकिंवर्णोवातेनाडीमार्गास्तैश्चकीदृशंपुनर्वपुःप्राप्यमितिप्रश्नार्थः एतेषांमध्येआद्ययोर्विवरणार्थाब्राह्मणगीता इतरयोर्गुरुशिष्यसंवादःप्राधान्येन अन्यत्तुतत्रतत्रोपसर्जनत्वेनप्रतिपाद्यतइतिविभागः ४३ । ४४ कोष्ठेधान्यगृहेभांडंगृहोपस्करंनिक्षिप्तंयथागृहंप्रविष्टोविविच्यजानाति ४५ एवंस्वकायेदेहांतर्मनःप्रक्षिप्याऽनिश्चलैरनिश्चरद्भिर्द्वारैरिंद्रियैः । सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदिनिरुध्यचेतिस्मृतेस्त्वयायत्पृष्टंतद्वस्तुयोगबलेनज्ञेयमित्यर्थः ४६ एतदेवोपपादयति एवमिति प्रधानवित्प्रकृतिवित्सर्वविकारविद्भवतिविकाराणांप्रकृतेरनन्यत्वादिति ४७ चक्षुराद्यग्राह्यस्यामूर्तस्यरूपंसर्वतःपाणिपादांतइत्या

कुतोवाऽयंप्रश्वसितिउच्छ्वसित्यपिवापुनः ॥ कंचदेशमधिष्ठायतिष्ठत्यात्माऽयमात्मनि ४२ जीवःकथंवहतिचचेष्टमानःकलेवरम् ॥ किंवर्णंकीदृशंचैवनिवेशयतिवैपुनः ४३ याथातथ्येनभगवन्वक्तुमर्हसिमेऽनघ ॥ इतिसंपरिपृष्टोऽहंतेनविप्रेणमाधव ४४ प्रत्यब्रुवंमहाबाहोयथाश्रुतमरिंदम ॥ यथास्वकोष्ठेप्रक्षिप्यभांडंभांडमनाभवेत् ४५ तथास्वकायेप्रक्षिप्यमनोद्वारैरनिश्चलैः ॥ आत्मानंतत्रमार्गेतप्रमादंपरिवर्जयेत् ४६ एवंसततमुद्युक्तःप्रीतात्मानचिरादिव ॥ आसादयतितद्ब्रह्मयद्दृष्ट्वास्यात्प्रधानवित् ४७ नत्वसौचक्षुषाग्राह्योनचसर्वैरपींद्रियैः ॥ मनसैवप्रदीपेनमहानात्माप्रदृश्यते ४८ सर्वतःपाणिपादांतःसर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ॥ सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति ४९ जीवोनिष्क्रांतमात्मानंशरीरात्संप्रपश्यति ॥ सतमुत्सृज्यदेहंस्वंधारयन्ब्रह्मकेवलम् ५० आत्मानमालोकयतिमनसाप्रहसन्निव ॥ तदेवमाश्रयंकृत्वामोक्षंयातिततोमयि ५१ इदंसर्वंरहस्यंतेमयाप्रोक्तंद्विजोत्तम ॥ आपृच्छेसाधयिष्यामिगच्छविप्रयथासुखम् ५२ इत्युक्तःसतदाकृष्णमयाशिष्योमहातपाः ॥ अगच्छतयथाकामंब्राह्मणःसंशितव्रतः ५३ ॥ वासुदेवउवाच ॥ इत्युक्त्वासतदावाक्यंमांपार्थद्विजसत्तमः ॥ मोक्षधर्माश्रितःसम्यक्तत्रैवांतरधीयत ५४ कच्चिदेतत्त्वयापार्थश्रुतमेकाग्रचेतसा ॥ तदापिहिरथस्थस्त्वंश्रुतवानेतदेवहि ५५ नैतत्पार्थसुविज्ञेयंव्यामिश्रेणेतिमेमतिः ॥ नरेणाकृतसंज्ञेनविशुद्धेनांतरात्मना ५६ सुरहस्यमिदंप्रोक्तंदेवानांभरतर्षभ ॥ कच्चिन्नेदंश्रुतंपार्थमनुष्येणेहकर्हिचित् ५७ नह्येतच्छ्रोतुमर्होऽन्योमनुष्यस्त्वामृतेऽनघ ॥ नैतदद्यसुविज्ञेयंव्यामिश्रेणांतरात्मना ५८ क्रियावद्भिर्हिकौंतेयदेवलोकःसमावृतः ॥ नचैतदिष्टंदेवानांमर्त्यरूपनिवर्तनम् ५९ पराहिसागतिःपार्थयत्तद्ब्रह्मसनातनम् ॥ यत्रामृतत्वंप्राप्नोतित्यक्त्वादेहंसदासुखी ६० इमंधर्मंसमास्थाययेऽपिस्युःपापयोनयः ॥ स्त्रियोवैश्यास्तथाशूद्रास्तेऽपियांतिपरांगतिम् ६१

दिलक्षणम् ४९ तदेवजीवस्यस्वात्मभूतदेहात्निष्क्रांतंपृथग्भूतंमुंजेषीकावत्पश्यतिसंप्रज्ञाते । तंसर्वतइत्युक्तलक्षणंकारणंउत्सृज्यप्रविलाप्य देहेस्वंस्वरूपंधारयन्मनोनिगृह्णन्केवलंनिर्गुणंब्रह्मपश्यति । सएवंविद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्वमुत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वाऽमृतःसमभवदितिदेहाभिमानकृतंभेदंत्यक्त्वा ऊर्ध्वंकारणब्रह्मभावंप्राप्तं तत्रैवसर्वकामभुग्भूत्वाऽमृताख्यंकैवल्यमश्नुतइतिश्रवणात् ५० प्रहसन्निवअहोतृष्णैवमरीचिकोदकतुल्येनसंसारेणाहंभ्रामितइतिविस्मयेनेतिभावः तदेवं तद्ब्रह्म एवंउक्तरीत्या ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ व्यामिश्रेणव्यग्रेण अकृतसंज्ञेनअज्ञातविद्यासंप्रदायेन ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० इमंधर्मंआत्मदर्शनाख्यम् ६१

६२ । ६३ । ६४ लोकसारंधनादि असारवत्तृणादिवत् यःपरित्यज्यतेविवेकादिनापरित्यागवान्क्रियते उपायैःशमादिभिः ६५ षण्मासानिति 'षड्भिर्मासैस्तुयुक्तस्यनित्ययुक्तस्यदेहिनः ॥ आनंदःपरमोगुह्यःसम्यग्योगःप्रवर्त्तते' इतिमैत्रायणीश्रुतेः । सुखलाध्यत्वादादरणीयोयोगइत्यर्थः ६६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ भुक्तंभुक्तमिदंकोष्ठेइत्यादिनाकृतस्यप्रश्नस्यउत्तरं 'अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः॥ प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधं' इतिगीतोक्तमेवविवृणोति अत्रापीत्यादिना अत्रप्रश्नेविषयेइतिहासमपीतिसंबंधः १ । २ कर्मअग्निहोत्रादिकंन्यस्तंयेनतं कीनाशंकर्कशंमयिनिरनुक्रोशं अविचक्षणंममअनन्यगतिकत्वमजानंतं ३ । ४ । ५ ग्राह्यंदीक्षाव्रतादिकं अतएवदृश्यंलोकैःस्थूलत्वा

किंपुनर्ब्राह्मणाःपार्थक्षत्रियावाबहुश्रुताः ॥ स्वधर्मरतयोनित्यंब्रह्मलोकपरायणाः ६२ हेतुमच्चैतदुद्दिष्टमुपायाश्चास्यसाधने ॥ सिद्धिंफलंचमोक्षश्चदुःखस्य चविनिर्णयः ६३ नातःपरंसुखंत्वन्यत्किंचित्स्याद्भरतर्षभ ॥ बुद्धिमान्श्रद्दधानश्चपराक्रांतश्चपांडव ६४ यःपरित्यज्यतेमर्त्योलोकसारमसारवत् ॥ एतैरु पायैःसक्षिप्रंपरांगातिमवाप्नुते ६५ एतावदेववक्तव्यंनातोभूयोऽस्तिकिंचन ॥ षण्मासान्नित्ययुक्तस्ययोगःपार्थप्रवर्त्तते ६६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमे धिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणि ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ दंपत्योःपार्थसंवादोयोऽभवद्भरतर्षभ १ ब्राह्मणीब्राह्मणंकंचिज्ज्ञानविज्ञानपारगम् ॥ दृष्ट्वाविविक्तआसीनंभार्याभर्तारमब्रवीत् २ कंनुलोकंगमिष्यामित्वामहंपतिमाश्रिता ॥ न्यस्तकर्माणमासी नंकीनाशमविचक्षणम् ३ भार्याःपतिकृताँल्लोकानाप्नुवंतीतिनःश्रुतम् ॥ त्वामहंपतिमासाद्यकांगमिष्यामिवैगतिम् ४ एवमुक्तःसशांतात्मातामुवाचहसन्निव ॥ सुभगेनाभ्यसूयामिवाक्यस्यास्यतवाऽनघे ५ ग्राह्यंदृश्यंचसत्यंवायदिदंकर्मविद्यते ॥ एतदेवव्यवस्यंतिकर्मकर्मेतिकर्मिणः ६ मोहमेवनियच्छंतिकर्मणाज्ञानव र्जिताः ॥ नैष्कर्म्यंनचलोकेऽस्मिन्मुहूर्त्तमपिलभ्यते ७ कर्मणामनसावाचाशुभंवायदिवाऽशुभम् ॥ जन्मादिमूर्त्तिभेदानांकर्मभूतेषुवर्त्तते ८ रक्षोभिर्वध्यमानेषुदृश्य द्रव्येषुवर्त्मसु ॥ आत्मस्थमात्मनातेभ्योदृष्टमायतनंमया ९ यत्रतद्ब्रह्मनिर्द्वंद्वंयत्रसोमःसहाग्निना ॥ व्यवायंकुरुतेनित्यंधीरोभूतानिधारयन् १० यत्रब्रह्मादयोयुक्ता स्तदक्षरमुपासते ॥ विद्वांसःसुव्रतायत्रशांतात्मानोजितेंद्रियाः ११ घ्राणेननतदाघ्रेयंनास्वाद्यंचैवजिह्वया ॥ स्पर्शनेनतदस्पृश्यंमनसात्ववगम्यते १२ चक्षुषा मविषह्यंचयत्किंचिच्छ्रवणात्परम् ॥ अगंधमरसस्पर्शमरूपाशब्दलक्षणम् १३ यतःप्रवर्त्ततेतंत्रंयत्रचप्रतितिष्ठति ॥ प्राणोऽपानःसमानश्चव्यानश्चोदानएवच १४

द्रष्टुंयोग्यं ६ कर्मणाशरीरायासेन ७ जन्मादिजन्मस्थितिभंगं मूर्तिभेदोयोनिनानात्वम् ८ दृश्यानिसोमाज्यादीनिद्रव्याणियेषु वर्त्मसुकर्ममार्गेषु रक्षोभिर्दुर्जनैर्वध्यमानेषुनाश्यमानेषुसत्सु तेभ्योविरक्तेनमयेतिशेषः आयतनंभ्रूघ्राणमध्यस्थमविमुक्ताख्यं सोमःइडा अग्निःपिंगलावरणानासीसंज्ञे । सोऽविमुक्तेप्रतिष्ठितः सोविमुक्तःकस्मिन्प्रतिष्ठितइतिवरणायांचनास्यां मध्येप्रतिष्ठितइत्यादिभ्रुवोर्घ्राणस्यचयःसंधिरितिजाबालश्रुतिप्रसिद्धेः ९ व्यवायंसंचारं धीरोबुद्धिप्रेरकोभूतानिधारयन्वायुः १० । ११ नतदाघ्रेयं तत्अक्षरम् १२ । १३ तंत्रंसृष्ट्यादिव्यापारः एतदेवाह प्राणोऽपानइत्यादिना १४

प्राणापानयोःप्रवृत्तिरेवसृष्टिःप्रवेशएवप्रलयश्चेतिभावः समानेति नाभिमंडलस्थःसमानः कृत्स्नदेहव्यापीव्यानः १५ तस्मिन्अपानसहितेप्राणेलीनेभ्रूघ्राणमध्येनिरुद्धेसति 'उदानःसर्वसंधिस्थः' इतिवचनात्शंकुमिश्रमतेउदानेनप्राणापानावायतौयस्मात्कृतौतस्मात्अनुक्रांतेउदानेशयानंपुरुषंप्राणापानौनमुंचतः विमुंचतइतिपाठेशयानमित्यस्यमृतमित्यर्थः १६ प्राणानामितियतःप्राणा नामायतत्वमुदानाधीनमतस्तमुदानमुत्कर्षेणआनयतिचेष्टयतेप्राणानितिनिर्वचनात्प्रचक्षते ।यस्मात्प्राणानांजीवोपाधीनांएकस्मिन्उदानेऽतर्भावस्तस्मात् तपःप्राणजयाख्यंभ्रूवोर्मध्येप्राणभावे इत्येत्येवंरूपं । आलोचनंवाआत्मनस्तत्तद्देहादिव्यतिरिक्तत्वस्य ब्रह्मवादिनोमद्गतंमयिमनश्चालुकेगतांनिष्ठांप्राप्तं परात्मप्रापकंव्यवस्यंतिनिश्चिन्वंतीत्यर्थः १७ मद्गतमित्यत्रमच्छब्दार्थं वैश्वानरंदर्शयति तेषामिति तेषांमध्येसमानस्थानेनाभिमंडले अंतरातस्यापिमध्ये १८ प्राणघ्रेयघ्रात्रादयःसप्तसप्तकरणविषयकर्तृरूपाः १९ । २० । २१ । २२ तेषां

ततएवप्रवर्त्ततेतदेवप्रविशंतिच ॥ समानव्यानयोर्मध्येप्राणापानौविचेरतुः १५ तस्मिन्लीनेप्रलीयेतसमानोव्यानएवच ॥ अपानप्राणयोर्मध्येउ दानोव्याप्यतिष्ठति ॥ तस्माच्छयानंपुरुषंप्राणापानौनमुंचतः १६ प्राणानामायतत्वेनतमुदानंप्रचक्षते ॥ तस्मात्तपोव्यवस्यंतिमद्गतंब्रह्मवादिनः १७ तेषामन्योन्यभक्षाणांसर्वेषांदेहचारिणाम् ॥ अग्निर्वैश्वानरोमध्येसप्तधादीव्यतेंऽतरा १८ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्चश्रोत्रंचपंचमम् ॥ मनोबु द्धिश्चसप्तैताजिह्वावैश्वानरार्चिषः १९ घ्रेयंदृश्यंचपेयंचस्पृश्यंश्रव्यंतथैवच ॥ मंतव्यमथबोद्धव्यंताःसप्तसमिधोमम २० घ्राताभक्षयितादृष्टास्प्रष्टा श्रोताचपंचमः ॥ मंताबोद्धाचसप्तैतेभवंतिपरमर्त्विजः २१ घ्रेयेपेयेचदृश्येचस्पृश्येश्रव्येतथैवच ॥ मंतव्येऽप्यथबोद्धव्येसुभगेपश्यसर्वदा २२ ह वींष्यग्निषुहोतारःसप्तधासप्तसप्तसु ॥ सम्यक्प्रक्षिप्यविद्वांसोजनयंतिस्वयोनिषु २३ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपंचमम् ॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैता योनिरित्येवशब्दिताः २४ हविर्भूतागुणाःसर्वेप्रविशंत्यग्निजंगुणम् ॥ अंतर्वासमुषित्वाचजायंतेस्वासुयोनिषु २५ तत्रैवचनिरुध्यंतेप्रलयेभूतभाव ने ॥ ततःसंजायतेगंधस्ततःसंजायतेरसः २६ ततःसंजायतेरूपंततःस्पर्शोऽभिजायते ॥ ततःसंजायतेशब्दःसंशयस्तत्रजायते ॥ ततःसंजाय तेनिष्ठाजन्मैतत्सप्तधाविदुः २७

मध्येअग्निषुघ्राणाद्यभिमानिदेवतासु हवींषिघ्रेयादीनि होतारोविषयाणामाह्वातारस्तत्कल्पकाइत्यर्थः 'अमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेवहोतुर्होतृत्वं' इतिश्रौतनिर्वचनात् घ्राताऽहमित्यादयोऽभिमानाः तान्सर्वान्प्रक्षिप्यगुणागुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वायेनसज्जंतेतेविद्वांसोब्रह्मीभूताःजनयंतिपृथिव्यादीन्वक्ष्यमाणान् स्वयोनिषुस्वंब्रह्मतदेवयोनिर्येषांतेषुअग्निषु २३ पृथिव्यादयोऽपिसंघातापन्नाः योनिश्चैतन्याभिव्यक्तिस्थानम् २४ हविर्भूतगुणाःघ्रेयादयोविषयाः अग्निजंगुणंगंधादिज्ञानरूपांधीवृत्तिंप्रविशंति अंतर्वासमितिणमुलंतं साक्षात्श्चसं स्कारात्मनाचेतसिउषित्वास्वासुयोनिषुघ्राणादिषुजायते दृष्टंरूपादिकंसुषुप्त्यादौवासनारूपेणचित्तेस्थितंपुनर्जागरेउत्पद्यतइत्यर्थः २५ एतदेवाह तत्रैवअंतरेव ततःअंतरएव २६ संशयः संशयात्मकंमनः निष्ठानिश्चयात्मिकाबुद्धिः २७

अनेनेति अनेनप्रकारेण रूपादिग्रहतत्संस्कारपरंपरयाप्रगृहीतंघ्राणादीनांरूपंपुरातनैर्ऋषिभिः वेदादितिशेषः त्रिभिर्मानमेयमातृभिः पूर्णब्रह्मतस्यआहुतिराह्वानम् । 'आहुतयोवैनामैतायदाहुनयएताभिर्वैदेवान्यजमानोऽह्वयति' इतिश्रुतेः तद्यैस्तैः उपाधिभूतैर्दर्पणैरिवब्रह्मप्रज्ञापकैरित्यर्थः आपूर्णाःसर्वेलोकाइतिशेषः तेचत्रयःतेजसास्वात्मज्योतिषापूर्यतितेनैवसत्तावंतोभवंतीत्यर्थः एवंदृष्टिसृष्टिरनेनश्लोकेनसूचिता २८ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ पूर्वत्रघ्राणाद्युपाधिर्भूतात्माघ्राताऽहमित्याद्यभिमानवान्घ्रेयादीन्प्रकल्प्य घ्राणादींस्तर्पयतीत्युक्तम् । इदानींप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिश्रुत्यनुसारादिंद्रियाण्येवस्वकल्पितेषुदेवेषुदेवद्वारास्वकल्पितान्लोकांस्तर्पयंतीत्युक्त्याभूतात्मनिकल्पकत्वंनास्त्यपितुजडस्यैवतदितिविविनक्ति अत्रापीति अत्रदृष्टिसृष्टिप्रकारेविवेचनीये १ श्रोत्रमिति अथातोविभूतयोऽस्यपुरुषस्यतस्यवाचासृष्टौपृथिवीचाग्निश्चेत्याद्यैतरेयकेश्रोत्रेणसृष्टादिशश्चचंद्रमाश्चेति वचनात्श्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतीतिकौषीतकिवचनाच्चदिगाद्यात्मकेसूत्रात्मनिसविषयाणिश्रोत्रादीनिप्रविलापयेदित्यर्थः २ । ३ । ४ । ५ चित्तमिति एतत्प्रविलापनंस्रुवस्थानीयेनचित्तेनैवकर्तव्यंनवायुनिरोधादिनाहठेन । मनसैवेंद्रियग्रामंविनियम्येतिगीताषष्ठोक्तेः वित्तंसंस्कारा:पुण्यपापेत्रा यथास्रुवेणाज्यमग्नौहुत्वास्रुवमग्निदक्षिणार्थंवित्तंचत्यजंतिएवंमनसासविषयाणींद्रियाणिकारणेप्रविलाप्यमनःकारणंसुकृतदुष्कृतेचत्यजेदितिरूपकद्वाराप्रपंचितंएवंकृतेयदवशिष्यतेतदाह पवित्रंज्ञानमुत्तममिति पवित्रंअसंगं उत्तमंचरमम् । नातःपरतरंकिंचिदस्ति 'पुरुषान्नपरंकिंचित्' इतिश्रुतेः सुविभक्तंज्ञानात्पृथग्भूतं इदंचित्तादिशब्दार्थं ६ सर्वमिति अथेतिपक्षांतरेविज्ञेयंसर्वंचित्तमेवेतिसंबंधः ज्ञानंतुतत्प्रकाशकमवेक्षतएवकेवलंनसज्जतइत्यर्थः नन्वेवंकथंसुविभक्तानामपिज्ञानज्ञेयानामविभागप्रत्ययइत्याशंक्यतत्प्रायःपिंडवत्सान्निध्यमात्रादित्याह रेतइत्यादिना रेतोजन्येशरीरेऽभिमानवान्तस्यकायेषाट्कौशिकेविज्ञाताजीवःसूक्ष्मशरीरभृत्लिंगाभिमानीअस्ति ७ सोऽपिशरीरभृद्गार्हपत्यःहृदयं हृदयंगार्हपत्यइतिगृहपतेःक्षेत्रज्ञस्यायंदेशइतिव्युत्पन्नगार्हपत्यशब्देनहृदयशब्दस्यसामानाधिकरण्यश्रुतेः । तस्मात्हृदयादन्योमनआख्यः । 'हृदयंनिरभिद्यतहृदयान्मनोमनसश्चंद्रमाः' इतिश्रुतेः। आहवनीयोमनआयतनंतच्चमुखमेव । 'आस्यमाहवनीय' इतिश्रुतेः हविःतेजोबन्नात्मकमदनीयम् । 'अन्नमयंहिसोम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवाक्' इतिश्रुतेर्हविषस्तेजोंशोजाठरंतेजःप्राप्यसद्योवाग्रूपेणपरिणमते ८ ततोवाचस्पतिःवेदःप्रथमंजज्ञेमनःपार्थिवंतदनंतरंजज्ञे अतोमनोमयःसूत्रात्मावाचमवेक्षतेसिसृक्षुःसन् । 'योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मै । तंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्ये मनसावाचंमिथुनंसमभवत्' इतिश्रुतेः । ततइत्यनुषज्यते मनोऽनंतरंरूपंभवति-

अनेनैवप्रकारेणप्रगृहीतंपुरातनैः ॥ पूर्णाहुतिभिरापूर्णास्त्रिभिःपूर्यंतितेजसा २८॥ इतिश्रीम० आश्वमेधिकेपर्वणि अनु०प० ब्रह्मगीतासुविंशोऽध्यायः ॥२०॥
॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ निबोधदशहोतॄणांविधानमथयादृशम् १ श्रोत्रंत्वक्चक्षुषीजिह्वानासिकाचरणौकरौ ॥ उपस्थं वायुरितिवाहोतॄणिदशभामिनि २ शब्दस्पर्शौरूपरसौगंधोवाक्यंक्रियागतिः ॥ रेतोमूत्रपुरीषाणांत्यागोदशहवींषिच ३ दिशोवायूरविश्चंद्रःपृथ्व्यग्नीविष्णुरेवच ॥ इंद्रःप्रजापतिर्मित्रमग्नयोदशभामिनि ४ दशेंद्रियाणिहोतॄणिहवींषिदशभाविनि ॥ विषयानामसमिधोहूयंतेतुदशाग्निषु ५ चित्तंस्रुवश्चवित्तंचपवित्रंज्ञानमुत्तमम् ॥ सुविभक्तमिदंसर्वंजगदासीदितिश्रुतम् ६ सर्वमेवाथविज्ञेयंचित्तंज्ञानमवेक्षते ॥ रेतःशरीरभृत्कायेविज्ञातातुशरीरभृत् ७ शरीरभृद्गार्हपत्यस्तस्मादन्यःप्रणीयते ॥ मनश्चाहवनीयस्तुतस्मिन्प्रक्षिप्यतेहविः ८ ततोवाचस्पतिर्जज्ञेतंमनःपर्यवेक्षते ॥ रूपंभवतिवैवर्णंसमनुद्रवतेमनः ९

रूप्यतेस्पर्शेनैवप्रथतेइतिरूपंप्राणवायुद्रव्यमुत्पद्यते । अन्नापेक्षयाअपांजाड्यप्राधान्येनचिरपाकित्वात्तच्चरूपंवैवर्णंबर्णानीलपीतादिस्तद्रहितं स्वार्थेतद्धितः तद्रूपंकर्तृमनःप्रतिसमनुद्रवति विपरीतंवा । 'रुद्धेचित्तेऽनिलोरुद्धोरुद्धंरुद्धेनिलेमनः' इत्युक्तेः ९ अत्रमनएवपूर्वरूपंवागुत्तररूपंमनसावाइषितावाग्वदति' इतिश्रुतिंलौकिकमनुभवंचानुरुध्यशंकते कस्मादिति १० विज्ञानयोगेनप्रमाणेन मतिःप्राणःसमुन्नीतासुषुप्तौउद्रिक्तासतीविषयान्कुतोनाध्यगच्छत् कोवैतांप्रतिबाधतेसुषुप्तौकोवाप्रणस्यज्ञानशक्तिमपहरतीत्यर्थः ११ स्वल्पत्वात्कंनेत्यस्योत्तरमादावाह तामपानइति अपानवशगःप्राणोनसुषुप्तौमनोलयाल्लीयते अपानंतुस्वबशेकर्तुंवासमाधौमनोलयेसंविलीयतएवेत्यर्थः । तस्मात्पतिभावाद्धेतोःप्रेषतिनयति तांगतिमितितांप्राणाख्यांगतिंमनसोगतिंबहिर्गमनसाधनंप्राहुः नहिवायुबलेनानुन्मीलितेनयनेमनोवृत्तिर्ध्रुवमंडलपर्यंतंगंतुंसमर्था तामतिमित्यपपाठः १२ कस्मादित्यस्योत्तरमाख्यायिकामुखेनाह प्रश्नंत्वित्यादिना समाह्वयंसम्यक्सुखंआह्वयंतेविजिगीषवोऽस्मिन्नितिसमाह्वयःसंवादस्तत् १३ भूतात्मानंजीवम् १४ तन्मतेमनःश्रैष्ठ्यमनुभवसिद्धं वाचोमतेदृष्टादृष्टफलोपायोमय्येवबोद्धुंशक्यइतिस्वस्यैवश्रैष्ठ्यम् १५ द्वयोर्विषयविभागेनसाम्यमापादयन्मनआख्योब्राह्मणउवाच स्थावरंबाह्येंद्रियग्राह्यं जंगममतींद्रियंस्वर्गादि १६ यद्यपिस्वर्गादिकमपिमनसोविषयस्तथापिवाचमेवद्वारीकृत्यतस्यतथात्वमस्त्यतोवागेवगरीयसीत्याह यस्त्विति मंत्रादिप्रकाशितंविषयंगच्छन्मनोऽपिजंगमंभवतीत्यर्थः १७ समाधिःकामधुगस्मीतिस्वपक्षपुष्टिः तेनाहंमूर्छितइवास्मियस्मात्तस्मादुच्छ्वासमासाद्येतियोजना १८ तथापिमनोवृत्तिविशेषयोःप्राणापानयोरंतरेववागस्ति 'स्वपितिवाप्राणेतदावाक्भवतिप्राणस्तदावाचंरेलिह' इतिश्रुतेरित्याहप्राणापानेति रेलिहलेढि अपानती प्राणेनअनाप्यायितासतीतारमंद्रत्वादिभावंव्युत्सृज्यात्यंतंनीचैस्तराभवतीत्यर्थः १९ व्यतिरेकमुक्त्वान्वयमाह ततइति 'तस्मादप्राणवनपानन्वाचमभिव्याहरति' इतिश्रुतेर्यस्मादेवंतस्मादुच्छ्वासंप्राणव्यापारमासाद्यनवाग्वदति २० घोषिणीस्थूलघोषवती जातःनिर्घोषोघोषाभावोयस्याःसाअघोषेतियावत् । तयोर्घोषिणीप्राणाप्यायनमपेक्षतेतद्विनाविच्छिद्यते निर्घोषातुहंसमंत्ररूपासर्वास्वप्यवस्थासुप्रवर्ततइतिगरीयसी २१

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ कस्माद्वागभवत्पूर्वंकस्मात्पश्चान्मनोऽभवत् ॥ मनसाचिंतितंवाक्यंयदासमभिपद्यते १० केनविज्ञानयोगेनमतिश्चित्तंसमास्थिता ॥ समुन्नीतानाध्यगच्छत्कोवैतांप्रतिबाधते ११ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ तामपानःपतिर्भूत्वातस्मात्प्रेषत्यपानताम् ॥ तांगतिंमनसःप्राहुर्मनस्तस्मादपेक्षते १२ प्रश्नंतुवाङ्मनसोर्मांयस्मात्त्वमनुपृच्छसि ॥ तस्मात्तेवर्तयिष्यामितयोरेवसमाह्वयम् १३ उभेवाङ्मनसीगत्वाभूतात्मानमपृच्छताम् ॥ आवयोःश्रेष्ठमाचक्ष्वच्छिंधिनौसंशयंविभो १४ मनइत्येवभगवांस्तदाप्राहसरस्वती ॥ अहंवैकामधुक्तुभ्यमितितंप्राहवागथ १५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ स्थावरंजंगमंचैवविद्ध्युभेमनसीमम ॥ स्थावरंमत्सकाशेवैजंगमंविषयेतव १६ यस्तुतेविषयंगच्छेन्मंत्रोवर्णःस्वरोऽपिवा ॥ तन्मनोजंगमंनामतस्मादसिगरीयसी १७ यस्मादपिसमाधिस्तेस्वयमभ्येत्यशोभने ॥ तस्मादुच्छ्वासमासाद्यप्रवक्ष्यामिसरस्वति १८ प्राणापानांतरेदेवीवाग्वैनित्यंस्मतिष्ठति ॥ प्रेर्यमाणामहाभागेविनाप्राणमपानती ॥ प्रजापतिमुपाधावत्प्रसीदभगवन्निति १९ ततःप्राणःप्रादुरभूद्वाचमाप्याययन्पुनः ॥ यस्मादुच्छ्वासमासाद्यनवाग्वदतिकर्हिचित् २० घोषिणीजातनिर्घोषानित्यमेवप्रवर्तते ॥ तयोरपिचघोषिण्यानिर्घोषैवगरीयसी २१

घोषिण्यपिगुर्वीत्याहगौरिवेति । 'वाचंधेनुमुपासीततस्याश्चत्वारःस्तनाःस्वाहाकारःस्वधाकारोहंतकारोवषट्कारः'इतिश्रुतेः । स्तनैस्तत्तत्कर्मफलरूपंरसंअर्थान्रसमितिसमानाधिकरणेद्वितीये प्रस्रवति ब्रह्मवादिनीउपनिषद्वाक्तुशाश्वतंमोक्षंस्यंदतेप्रस्रवति सततंनित्यसिद्धम् २२ दिव्यंदेवताद्याकर्षणादि अदिव्यंव्यवहारादिसामर्थ्यं तदुभयरूपोयःप्रभावस्तेन एतयोःवाङ्मनसयोः २३ व्याजहारस्वस्यवृत्तिलाभार्थंकिंनुतत्त्वविशेषेणआजहारआहृतवती २४ 'आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुङ्क्तेविवक्षया ॥ मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतं'इतिशिक्षोक्तेर्मनःप्रवर्तिताःप्राणा द्याएववाचंनिर्वर्तयंतीत्याह प्राणेनेति श्रांतोहिविवक्षुर्बाह्यंवायुमाचामतिसपुनर्नाभिस्थानेप्राणापानग्रंथ्याधारेअपानेनसहैक्यंप्राप्यमनसामनोभिहतकायाग्निप्रेरितऊर्ध्वमुत्प्लुत्यउरःकंठशिरःस्था नेष्वभिघातंप्राप्यमंद्रमध्यमतारभेदेनध्वनिमुत्पाद्याधस्तान्मुखबिलमेत्यताल्वादिस्थानानुरोधीमंद्रध्वनिधर्मवतोवर्णानभिव्यज्यवेगवत्त्वस्वाभाव्याद्बहिःप्रस्थितःश्रोत्रस्थानानिसंस्कुर्वयवर्णाननु भाव्यवेगक्षयेपुनःसमानस्थानमेवपूर्ववत्प्रतिपद्यतेसोऽयमर्थःश्रीभागवतेऽप्युक्तः । 'सएषजीवोविवरप्रसूतिःप्राणेनघोषेणगुहांप्रविष्टः ॥ मनोमयंसूक्ष्ममुपेत्यरूपंमात्रास्वरोवर्णइतिस्थविष्ठः'इति २५

गौरिवप्रस्रवत्यर्थान्रसमुत्तमशालिनी ॥ सततंस्यंदतेह्येषाशाश्वतंब्रह्मवादिनी २२ दिव्यादिव्यप्रभावेनभारतीगौःशुचिस्मिते ॥ एतयोरंतरंपश्यसूक्ष्मयोःस्यं दमानयोः २३ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ अनुत्पन्नेषुवाक्येषुचोद्यमानाविवक्षया ॥ किंनुपूर्वंतदादेवीव्याजहारसरस्वती २४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ प्राणेनयासंभ वतेशरीरेप्राणादपानंप्रतिपद्यतेच ॥ उदानभूताचविसृज्यदेहंव्यानेनसर्वंदिवमावृणोति २५ ततःसमानेप्रतितिष्ठतीहइत्येवपूर्वंप्रजजल्पवाणी ॥ तस्मान्मनः स्थावरत्वाद्विशिष्टंतथादेवीजंगमत्वाद्विशिष्टा २६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासुएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ सुभगेसप्तहोतॄणांविधानमिहयादृशम् १ घ्राणश्चक्षुश्चजिह्वाचत्वक्श्रोत्रंचैवपंचमम् ॥ मनोबुद्धिश्चस प्तैतेहोतारःपृथगाश्रिताः २ सूक्ष्मेवकाशेतिष्ठंतोनपश्यंतीतरेतरम् ॥ एतान्वैसप्तहोतॄंस्त्वंस्वभावाद्विद्धिशोभने ३ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ सूक्ष्मेऽवकाशेसंतस्तेकथं नान्योन्यदर्शिनः ॥ कथंस्वभावाभगवन्नेतदाचक्ष्वमेप्रभो ४

इत्येवेत्थमेवपूर्ववाणीस्वोत्पत्तिप्रकारंप्रजजल्पवाचःप्राणाधीनत्वमपिवाचःप्रभावादेवविदितमित्यर्थः । यत्रसोमःसहाग्निनेत्युक्तौसोमाग्नीइडापिंगलाधिपतीमनोवाक्शब्दाभ्यामुपसंहराति तस्मा दिति किमर्थांवयमध्येष्यामहेकिमर्थांवयंयक्ष्यामहे । 'वाचिहिप्राणंजुहुमःप्राणोवाऽवयोर्ह्येवप्रभवःसएवाप्ययः'इतिश्रुतेः । यथास्थंडिलस्थोवह्निर्वायुनास्थालीस्थोवायुश्चवह्निनासमिध्यते अन्य तरनाशेचद्वयोरपिनाशः । एवंस्वर्गाद्यर्थवादैर्मनःसंधुक्ष्यतेततोवागादीन्व्यापारयति तत्रवाचःप्रवर्तकस्यवायोर्निरोधेमनोरोधेवावाक्निरुध्यतेतावतैवसंसारादर्शनरूपेष्टार्थसिद्धौर्किंयज्ञादिना श्रुतौतुवाक्शब्देनतत्कारणंमनोज्ञेयं एवंचवाङ्मनसयोः प्रत्येकंपुरुषार्थहेतुत्वाद्विशिष्टत्वमविशिष्टम् २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ इदानीं पूर्वोक्तघ्राणादिसप्तकस्याऽन्वयव्यतिरेकाभ्यामितरेतरकार्यकारित्वंनास्तीत्युक्त्वाबुद्धिमनस्यंतर्भाव्येतरेषांपंचानांमनाधीनत्वंमनसोऽपिव्यावहारिकार्थप्रकाशकत्वमितराधीनमितींद्रियमनःसंवा देनतेषामन्योन्याव्यतिरेकमुक्त्वापूर्वोक्तमेवान्यतरजयेनोभयजयफलंसिध्यतीतिप्रतिपादनार्थोऽयंसप्तहोत्राध्यायआरभ्यते अत्रापीति अत्रवाङ्मनसयोःसमप्राधान्येविवेचनीये १ । २ । ३ । ४

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ दुर्बलीयसामस्माकंनियमाबलवंतःश्रेष्ठाः अनियमाअपराधीनाः २३ । २४ २५ । २६ । २७ अगारंहार्दाकाशंसुषुप्तौमोक्षेचप्रविश्य । 'यएषोंतर्हृदयआकाशस्तस्मिन्शेते त्रिपादस्यामृतंदिवि'इतिश्रुतिभ्यां अद्वारमिवबाह्येंद्रियवर्जितमिव स्वप्नसंप्रज्ञातयोरिवव्युत्था

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ गुणाज्ञानमविज्ञानंगुणज्ञानमभिज्ञता ॥ परस्परंगुणानेतेनाभिजानंतिकर्हिचित् ५ जिह्वाचक्षुस्तथाश्रोत्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच ॥ नगंधा नधिगच्छंतिघ्राणस्तानधिगच्छति ६ घ्राणंचक्षुस्तथाश्रोत्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच ॥ नरसानधिगच्छंतिजिह्वातानधिगच्छति ७ घ्राणंजिह्वातथाश्रोत्रंवाङ्मनोबु द्धिरेवच ॥ नरूपाण्यधिगच्छंतिचक्षुस्तान्यधिगच्छति ८ घ्राणंजिह्वाततश्चक्षुःश्रोत्रंबुद्धिर्मनस्तथा ॥ नस्पर्शानधिगच्छंतित्वक्चतानधिगच्छति ९ घ्राणंजिह्वा चचक्षुश्चवाङ्मनोबुद्धिरेवच ॥ नशब्दानधिगच्छंतिश्रोत्रंतानधिगच्छति १० घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंबुद्धिरेवच ॥ संशयंनाधिगच्छंतिमनस्तमधिगच्छ ति ११ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंमनएवच ॥ ननिष्ठामधिगच्छंतिबुद्धिस्तामधिगच्छति १२ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ इंद्रियाणांचसंवादंम नसश्चैवभामिनि १३ ॥ मनउवाच ॥ नाघ्रातिमामृतेघ्राणंरसंजिह्वानवेत्तिच ॥ रूपंचक्षुर्नगृह्णातित्वक्स्पर्शंनावबुध्यते १४ नश्रोत्रंबुध्यतेशब्दंमयाहीनंकथंचन ॥ प्रवरंसर्वभूतानामहमस्मिसनातनम् १५ अगाराणीवशून्यानिशांतार्चिषइवाग्नयः ॥ इंद्रियाणिनभासंतेमयाहीनानिनित्यशः १६ काष्ठानीवार्द्रशुष्काणियतमा नैरपींद्रियैः ॥ गुणार्थान्नाधिगच्छंतिमामृतेसर्वजंतवः १७ इंद्रियाण्यूचुः ॥ ॥ एवमेतद्भवेत्सत्यंयथैतन्मन्यतेभवान् ॥ ऋतेस्मानस्मदर्थांस्त्वंभोगान्भुंक्तेभवा न्यदि १८ यद्यस्मासुप्रलीनेषुतर्पणंप्राणधारणम् ॥ भोगान्भुंक्तेभवान्सत्यंयथैतन्मन्यतेतथा १९ अथवाऽस्मासुलीनेषुतिष्ठत्सुविषयेषुच ॥ यदिसंकल्पमात्रेण भुंक्तेभोगानयथार्थवत् २० अथचेन्मन्यसेसिद्धिमस्मदर्थेषुनित्यदा ॥ घ्राणेनरूपमादत्स्वरसमादत्स्वचक्षुषा २१ श्रोत्रेणगंधानादत्स्वस्पर्शानादत्स्वजिह्वया ॥ त्वचाचशब्दमादत्स्वबुद्ध्यास्पर्शमथापिच २२ बलवंतोह्यनियमानियमादुर्बलीयसाम् ॥ भोगानपूर्वानादत्स्वनोच्छिष्टंभोक्तुमर्हसि २३ यथाहिशिष्यःशास्तारं श्रुत्यर्थमभिधावति ॥ ततःश्रुतमुपादायश्रुत्यर्थमुपतिष्ठति २४ विषयानेवमस्माभिर्दर्शितानभिमन्यसे ॥ अनागतानतीतांश्चस्वप्नेजागरणेतथा २५ वैमनस्यं गतानांचजंतूनामल्पचेतसाम् ॥ अस्मदर्थेकृतेकार्येदृश्यतेप्राणधारणम् २६ बहूनपिहिसंकल्पान्मत्वास्वप्नानुपास्यच ॥ बुभुक्षयापीड्यमानोविषयाने वधावति २७ अगारमद्वारमिवप्रविश्यसंकल्पभोगान्विषयेनिबद्धान् ॥ प्राणक्षयेशांतिमुपैतिनित्यंदारुक्षयेऽग्निर्ज्वलितोयथैव २८

नेऽपींद्रियाणांवासनामात्ररूपत्वेऽपिभ्रांतिसिद्धंस्थौल्यमपेक्ष्यइवशब्दः संकल्पजान्भोगान्विषयेनिबद्धान्विषयवासनानुविद्धान्भुक्त्वाप्राणक्षयेमनःप्रलयेसुषुप्तावसंप्रज्ञातेवाशांतिमुपैति । एवंदंतानित्यादिश्लोकेसूत्रितमाहारशुद्धेःसत्वशुद्धिहेतुत्वंतदादितः एवंस्वस्याकर्तृत्वभावनयान्नमश्नतः सिध्यतिशुद्धचित्तस्यत्वयमेवबोधप्रकारइत्युक्तम् २८

२९ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ७ ॥ ताल्विजिह्वांचेत्यप्रसूत्रितमर्थंव्याकरोत्यध्यायद्वयेन अत्रापीति अत्रप्राणक्षयेवक्तव्ये तत्रछांदोग्येप्राणाग्निहोत्रविद्यायांप्राणापानव्यानोदानसमानाःक्रमेणाधिलोकंद्युभूमिदिगाकाशविद्युद्रूपाःसमाम्नाताः तेषांप्राणापानात्रन्योन्याधीनौ पूरकेरेचकेवाक्रियमाणेअपानक्रियानिरोधात् । अपानेच विरेच्यमानेप्राणगतिनिरोधात् । पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्दृढमित्यादिप्रकारेणमूलबंधेनतयोरेकीकृतयोरूर्ध्वागतिर्भवति । तदेतत्प्राणापानयोरुदानाधीनत्वंप्रागेवोक्तं अपानप्राणयोर्मध्येउदानोव्याप्यतिष्ठतीति । एवंद्युभुवोःपर्जन्ययज्ञद्वारापरस्पराश्रितयोरपिआकाशाश्रितत्वं । तथानाभिदेशमात्रवर्तीसमानःसर्वांगव्यापिनोव्यानस्यवशेऽस्ति । व्यानोऽपिसर्वसंधिव्यापि

कामंतुनःस्वेषुगुणेषुसंगःकामंचनान्योन्यगुणोपलब्धिः ॥ अस्मान्विनानास्तितपोपलब्धिस्तावद्दतेत्वांनभजेत्प्रहर्षः २९ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासुद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ सुभगेपंचहोतॄणांविधानमिहयादृशम् १ प्राणापानावुदानश्चसमानोव्यानएवच ॥ पंचहोतॄंस्तथैतान्वैपरंभावंविदुर्बुधाः २ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ स्वभावात्सप्तहोतारइतिमेपूर्विकामतिः ॥ यथावैपंचहोतारःपरोभावस्तदुच्यताम् ३ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ प्राणेनसंभृतोवायुरपानोजायतेततः ॥ अपानेसंभृतोवायुस्ततोव्यानःप्रवर्तते ४ व्यानेनसंभृतोवायुस्ततोदानःप्रवर्तते ॥ उदानेसंभृतोवायुःसमानोनामजायते ५ तेपृच्छंतपुरासंतःपूर्वजातंपितामहम् ॥ योनःश्रेष्ठस्तमाचक्ष्वसनःश्रेष्ठोभविष्यति ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यस्मिन्प्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ यस्मिन्प्रचीर्णेचपुनश्चरंतिसवैश्रेष्ठोगच्छतयत्रकामः ७ ॥ प्राणउवाच ॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोह्यहंपश्यतमांप्रलीनम् ८ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ प्राणःप्रालीयततःपुनश्चप्रचचारह ॥ समानश्चाप्युदानश्चवचोऽब्रूतांपुनःशुभे ९ नत्वंसर्वमिदंव्याप्यतिष्ठसीहयथावयम् ॥ नत्वंश्रेष्ठोऽसिनःप्राणअपानोहिवशेतव ॥ प्रचचारपुनःप्राणस्तमपानोऽभ्यभाषत १० ॥ अपानउवाच ॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोह्यहंपश्यतमांप्रलीनम् ११ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ व्यानश्चतमुदानश्चभाषमाणमथोचतुः ॥ अपाननत्वंश्रेष्ठोऽसिप्राणोहिवशगस्तव १२

प्युदानेसमुच्चत्वादुच्चलतितद्व्याप्यत्वात्समानोप्युच्चलति । एवंविद्युद्दिगाश्रितादिक्चआकाशाश्रिता । इदमेवसर्वेषामुदानाधीनत्वंश्रुत्यातद्यथासुहयपड्वीशशंकून्संखिदेदितिदृष्टांतेनोपपादितं । उदानोऽपिभ्रूघ्राणसंधौनिरुध्यतेयदातदातत्स्थोब्रह्मणिद्युभूम्यादिसहितआकाशोनिरुध्यते । एवंचतस्यामवस्थायांसर्वप्रपंचविलयाद्योगीकृतकृत्योभवतीतिप्रघट्टकतात्पर्यं । तत्रैवंसतित्रेधाभावनाप्रवर्तते प्राणायस्वाहेत्यादिभिर्मंत्रैःप्राणाग्निहोत्रंकुर्वन्नेनानावदानेनसर्वंद्युप्रभृतितृप्यतीतिभावनयाशुद्धचित्तोभवत्यन्नदोषैश्चनलिप्यतेइत्येकःप्रकारः। चपलंमनःपूर्वोक्तखेचरीमुद्रयाहठयोगेनानिरोद्धव्यमितिद्वितीयः । अनुपदोक्तःकृत्स्नप्रपंचविलयस्तृतीयः एतेषामधिकारिभेदाद्व्यवस्था । एवंसर्वाऽपिविद्याधिदेवाधिभूताध्यात्मभेदेनत्रिविधाधिकारभेदाज्ज्ञेया १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ ७ अक्षरार्थःस्पष्टएव पंचानामप्येषामेकस्यापिनिरन्वयोच्छेदेसर्वेषामुच्छेदोभवतीतिसर्वेषांप्रत्येकंमयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतीत्युक्तिःसंगच्छते ८ । ९ । १० । ११ । १२

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० एवमेषांसत्स्वपिप्रत्येकंश्रैष्ठ्येस्वातंत्र्याभावात्श्रैष्ठ्यमप्यस्तीत्याशयेनाह सर्वेश्रेष्ठानवाश्रेष्ठाइति २१ । २२ वस्तुवृत्तंतुमनोमात्रत्वमेवप्राणानामित्याह एकएवममैवात्मेति २३ आख्यायिकातात्पर्यंतुयथाएकएवप्राणोध्यात्ममुपाधिभेदात्पंचधाभूतोऽन्योन्यस्माद्व्यावर्ततेएवंपरमात्माप्यौपाधिकमनेकधाभावंप्राप्यमिथोहर्षविषादभोक्तृभोग्यभावंभजतइति तस्मादैकात्म्यबुद्ध्यासर्वैःसर्वत्रानुकंपाकार्येत्युपसंहरति धारयध्वंपरस्परमिति २४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ उक्तमैकात्म्यमध्यारोपापवादाभ्यांप्रपंचयति अत्रेति १ जंतोःसमष्टिव्यष्टिशरीरिणः २ येननिमित्तेनकारणेन ततोनिमित्तादन्योऽपि तंतत्प्रति पूर्वंप्राक्निमित्तत्वेनएति किंतद्द्वयं प्राणद्वंद्वं

अपानःप्रचचाराथव्यानस्तंपुनरब्रवीत् ॥ श्रेष्ठोऽहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना १३ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोह्यहंपश्यतमांप्रलीनम् १४॥ ब्राह्मणउवाच ॥ प्रालीयतततोव्यानःपुनश्चप्रचचारह ॥ प्राणापानावुदानश्चसमानश्चतमब्रुवन् १५ नत्वंश्रेष्ठोऽसिनोव्यानसमानस्तुवशेतव ॥ प्रचचारपुनर्व्यानःसमानःपुनरब्रवीत् ॥ श्रेष्ठोऽहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना १६ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोह्यहंपश्यतमांप्रलीनम् १७ समानःप्रचचाराथउदानस्तमुवाचह ॥ श्रेष्ठोऽहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना १८ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोह्यहंपश्यतमांप्रलीनम् १९ ततःप्रालीयतोदानःपुनश्चप्रचचारह ॥ प्राणापानौसमानश्चव्यानश्चैवतमब्रुवन् ॥ उदाननत्वंश्रेष्ठोऽसिव्यानएववशेतव २० ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मासमवेतान्प्रजापतिः ॥ सर्वेश्रेष्ठानवाश्रेष्ठाःसर्वेचान्योन्यधर्मिणः ॥ २१ सर्वेस्वविषयेश्रेष्ठाःसर्वेचान्योन्यधर्मिणः ॥ इतितानब्रवीत्सर्वान्समवेतान्प्रजापतिः २२ एकःस्थिरश्चास्थिरश्चविशेषात्पंचवायवः ॥ एकएवममैवात्माबहुधाप्युपचीयते २३ परस्परस्यसुहृदोभावयंतःपरस्परम् ॥ स्वस्तिव्रजतभद्रंवोधारयध्वंपरस्परम् २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ नारदस्यचसंवादमृषेर्देवमतस्यच १ ॥ देवमतउवाच ॥ जंतोःसंजायमानस्यकिंनुपूर्वंप्रवर्तते ॥ प्राणोऽपानःसमानोवाव्यानोवोदानएवच २ ॥ नारदउवाच ॥ येनायंसृज्यतेजंतुस्ततोऽन्यःपूर्वमेतितम् ॥ प्राणद्वंद्वंहिविज्ञेयंतिर्यगूर्ध्वमधश्चयत् ३ ॥ देवमतउवाच ॥ केनायंसृज्यतेजंतुःकश्चान्यःपूर्वमेतितम् ॥ प्राणद्वंद्वंचमेब्रूहितिर्यगूर्ध्वमधश्चयत् ४ ॥ नारदउवाच ॥ संकल्पाज्जायतेहर्षःशब्दादपिचजायते ॥ रसात्संजायतेचापिरूपादपिचजायते ५

चकितिर्यङ्मनुष्यादिऊर्ध्वंदेवादिअधःपश्वादि एतेषांरूपंचयत्तद्विज्ञेयं । यद्व्यातिर्यगित्यादिनाविवृत्वमेवोच्यते ३ । ४ उत्तरं संकल्पाज्जायतेहर्षइति हर्षःआनंदःसएवसंकल्पाख्यंतुरिस्यनुकृष्यतेजंतुरूपेणाविर्भवतीत्यर्थः । 'आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते । सोऽकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतिसच्चत्यच्चाभवत्'इत्यादिश्रुतिभ्यःआनंदमात्रंब्रह्मैवमाययाईक्षणपूर्वकंब्रह्मांडपिंडाकारत्वंप्राप्नोति । रविरिवसूर्यकांतद्वारावह्निप्रदीपाकारत्वमितिभावः । शब्दादपिचजायते वैदिकशब्दपूर्विकाऽपिप्रलयाग्निदग्धभौतिकसृष्टिःप्रजापतिद्वाराजायतेएतइतिवैप्रजापतिर्देवानसृजतेत्यादिश्रुतेस्तक्षकदग्धोवट्इवकाश्यपमंत्रादित्यर्थः । रसाद्रूपात्तत्तद्विषयवासनातः इदंचपर्जन्यवदीश्वरस्यसाधारणेऽपिकारणत्वेबीजवदसाधारणंज्ञेयम् ५

शुक्रंअदृष्टं शोणितंरागादि वासनामिश्रमदृष्टमवष्टभ्यप्राणोलिंगात्माप्रवर्तते त्वष्टुं तेनप्राणेनविकृतेजन्माद्यपक्षयांताम्विकारान्प्रापितेशुक्रेसवासनकर्मजेदेहेअपानोमृत्युश्चरमभावविकारोनाशा ख्यःप्रवर्तते ६ एवंसतिपुनस्तस्मिन्जन्मन्युपचितात्शुक्रात्रसाच्चयथोक्ताज्जायते एतद्रूपंउदानस्यब्रह्मणःआरोपितंरूपमित्यर्थः । किंतदत आह हर्षोमिथुनमंतरेति मिथुनमुक्तरूपंकारणंकार्यंच अंतरातयोर्मध्येहर्षोव्याप्यतिष्ठतीत्यर्थः । 'तेयदंतरातद्ब्रह्म'इतिश्रुतेः तेनामरूपे ७ प्रवृत्तिमूलात्कामात्शुक्रमदृष्टंअदृष्टाच्चरजःप्रवृत्तिरितिकामकर्मणीप्रवाहेणवर्तेतइत्यर्थः । एतयोर्मूलं समानव्यानौताभ्यांतदात्मकेविद्युतश्रोत्रेलक्ष्यते । ततश्चदृष्टानुश्रविकविषयंविज्ञानंकामप्रवृत्त्योर्बीजमित्यर्थः तथाचाहुः । जानातीच्छतिप्रयततइति ८ प्राणापानाविति इदमेवकामप्रवृत्त्या ख्यंद्वंद्वंप्राणापानावेवजीवोपाधिभूतौऊर्ध्वाधोगतिंगच्छतोनतुजीवः । 'घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमः'इतिश्रुतेः विभोश्चिद्रूपस्यजीवस्याकाशवद्गत्ययोगात् समानव्यानौउक्तरीत्यादृष्टं श्रुतंचतावुभौतिर्यगनूर्ध्वंअब्रह्म अतत्प्रापकत्वात् अतएवद्वंद्वत्वंद्वंद्वंद्वैतंतद्वावइतिउच्यतेवेदे ९ ननुसर्वंदृष्टंश्रुतंचतिर्यग्द्वंद्वंनेत्याह अग्निर्वाइति अग्निःपरमात्मा तस्यैवदेवस्यशासनंआज्ञा । 'निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदः'इतिश्रुतेः । 'श्रुतिस्मृतीममैवाज्ञे'इतिस्मृतेश्चतदाज्ञारूपोवेदः इदंसर्वंयदयमात्मासर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिरैकात्म्यंप्रतिपादयतीत्यर्थः । तस्यचदेवस्यज्ञानंबुद्धिसम

शुक्राच्छोणितसंसृष्टात्पूर्वंप्राणःप्रवर्तते ॥ प्राणेनविकृतेशुक्रेततोऽपानःप्रवर्तते ६ शुक्रात्संजायतेचापिरसादपिचजायते ॥ एतद्रूपमुदानस्यहर्षोमिथुनमं तरा ७ कामात्संजायतेशुक्रंशुक्रात्संजायतेरजः ॥ समानव्यानजनितेसामान्येशुक्रशोणिते ८ प्राणापानाविदंद्वंद्वमवाक्चोर्ध्वंचगच्छतः ॥ व्यानःसमानश्चैवो भौतिर्यग्द्वंद्वत्वमुच्यते ९ अग्निर्वैदेवताःसर्वाइतिदेवस्यशासनम् ॥ संजायतेब्राह्मणस्यज्ञानंबुद्धिसमन्वितम् १० तस्यधूमस्तमोरूपंरजोभस्मसुतेजसः ॥ सर्वंसंजायतेतस्ययत्रप्रक्षिप्यतेहविः ११ सत्वात्समानोव्यानश्चइतियज्ञविदोविदुः ॥ प्राणापानावाज्यभागौतयोर्मध्येहुताशनः १२ एतद्रूपमुदानस्यपरमं ब्राह्मणाविदुः ॥ निर्द्वंद्वमितियत्त्वेतत्तन्मेनिगदतःशृणु १३ अहोरात्रमिदंद्वंद्वंतयोर्मध्येहुताशनः ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः १४ सच्चासच्चैवतद्द्वं द्वंतयोर्मध्येहुताशनः ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः १५

न्वितंचपरमधीवृत्तियुक्तंततएववेदाज्जायतइत्यर्थः १० तदेवाह तस्येति यथाधूमभस्मनीअग्निरूपबहिर्भूतेएवंतमोरजसीलयविक्षेपहेतुतयाचिद्रूपाद्बहिर्भूतेइत्यर्थः सर्वमिति तस्यतस्मात् यत्राऽग्नौमुख्येमोक्तरिहविर्भोग्यंतस्मात्सर्वंसंजायते इदंसर्वमित्याद्युदाहृतश्रुतेरित्यर्थः ११ सत्वादिति यज्ञोजीवब्रह्मणोःसंगतिकारणरूपोयोगःसमानव्यानाख्यंसर्वंदृष्टंश्रुतंचबुद्धिसत्वादे वभवतीतियोगिनामनुभवसिद्धमित्यर्थः अयंभावः । वेदेइयेनज्योतिष्टोमदहरोपासनादीनितमोरजःसत्वप्रधानपुरुषयोग्यानिवर्तंतेतेषुतेषुयज्ञविदांसात्विकमेवसाधनंबहुमतंनेतरादिति । प्राणा पानाविति यथाऽग्निराज्यभागाभ्यामुद्दीप्यतेएवंपूर्वोपाधिप्रविलापनरूपप्राणापानजयेनउदानाख्यंपरंब्रह्मभ्रूमध्येदृष्टाप्रकाशतइत्यर्थः एवंचकेनायंसृज्यतइत्यस्योत्तरंसंकल्पादिति कश्चान्य इत्यस्य तन्मूलभूतेकामकर्मणी प्राणद्वंद्वंचसात्विकंतद्द्वयंसमानव्यानाख्यं तिर्यगित्यादेरुत्तरंहर्षोमिथुनमनंतरेतिचव्यक्तम् ११ । १३ अहोरात्रंविद्याविद्ये सुप्तिजागरौ उत्पत्तिप्रलयौवा १४ सत्कार्यंअसत्कारणं हुताशनःहुतेप्रविलापितेकार्यकारणे अश्नातिनिरन्वयंनिगिलतिनतुराहुवत्पुनरुद्गिरतीतिहुताशनः शुद्धंब्रह्म । उदानस्यउत्कर्षेणआनयतिचेष्टयतीत्युदानः परमआनंदः । 'कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यात्'इतिश्रुतेः १५

ऊर्ध्वमिति ततऊर्ध्वंब्रह्मयेनहेतुनासंकल्पाख्येनसमानोव्यानश्चमत्रतिव्यानेनसर्वादिवमावृणोतिततःसमानेप्रतितिष्ठतीत्युक्तेः कारणंकार्यंचभवति तेनैवहेतुनाकर्मव्यस्यतेविस्तार्यते तस्मा त्संकल्पोनिरोद्धव्यः । 'निःसंकल्पस्ततस्थस्तिष्ठेदेवतन्मोक्षलक्षणम्'इतिश्रुतेरितिभावः । ननुसुषुप्तावपिनिःसंकल्पतास्तीत्यतआह तृतीयमिति तृतीयमूर्ध्वं तुशब्दःसमानवैलक्ष ण्यार्थः समानेनउपलक्षणेनव्यवस्यतेनिश्चीयतेशाखयेवचंद्रः सौषुप्तात्कारणभावाद्विलक्षणमित्यर्थः तथाचश्रुतिः । 'द्वैतस्याग्रहणंतुल्यमुभयोःप्राज्ञतुर्ययोः । बीजनिद्रायुतःप्राज्ञःसातु तुर्येनविद्यते'इति १६ निश्चयफलमाह शांतीति व्यानंचकारात्समानंसनातनंब्रह्मचएतत्त्रयंएकंशांतिशब्दार्थः । कार्यकारणशुद्धानांसैंधवघनन्यायेनैक्यंमुक्तिर्नत्वाद्ययोर्निरोधमात्रंसा ख्याभिमतमित्यर्थः १७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ७ ॥ एवमुपदेशप्राधान्येनब्रह्माद्वैतमुक्त्वाउपपत्तिप्राधान्येनतत्प्रसाधयितुमध्या यांतरमारभते अत्रापीति अत्रउदानस्वरूपेविवेक्तव्ये चातुर्होत्रविधानंइतिहासनाम तस्यविधानमपूर्वंतयाज्ञापनम् १ शब्दतोज्ञातस्यपुनर्विधानमनुष्ठानप्रकारम् २ भाविनिविशुद्धभाव वतिहेबुद्धे ३ हेतूनामितिप्राणादयोयद्यपिदशसप्तहोत्रेरुक्तास्तथाऽप्येतेषांकःकस्यहेतुरितितत्रनोक्तमत्रतुयुक्तिबलेनतत्साधनमधिकमुच्यतइतिविशेषइतिभावः । तत्रगंधाद्यनुभवेप्रीत्य प्रीतिविषादाःसत्वरजस्तमोगुणकार्यभूताउत्पद्यंतेतेयद्यात्मधर्माःस्युर्नतर्हितत्स्वरूपोच्छेदंविनातस्यताद्वियोगआत्यंतिकोयुज्यते घटस्येवरूपसामान्येन । यदिप्रकृतेस्तर्हिसाऽप्यात्मसम

ऊर्ध्वंसमानोव्यानश्चव्यस्यतेकर्मतेनतत् ॥ तृतीयंतुसमानेनपुनरेवव्यवस्यते १६ शांत्यर्थंव्यानमेकंचशांतिर्ब्रह्मसनातनम् ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्रा ह्मणाविदुः १७ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासुचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अत्राप्युदाह रंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ चातुर्होत्रविधानस्यविधानमिहयादृशम् १ तस्यसर्वस्यविधिवद्विधानमुपदिश्यते ॥ शृणुमेगदतोभद्रेरहस्यमिदमद्भुतम् २ करणंकर्मकर्ताचमोक्षइत्येवभाविनि ॥ चत्वारएतेहोतारोयैरिदंजगदावृतम् ३ हेतूनांसाधनंचैवशृणुसर्वमशेषतः ॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्चश्रोत्रंचपंचमम् ॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैतेविज्ञेयागुणहेतवः ४ गंधोरसश्चरूपंचशब्दःस्पर्शश्चपंचमः ॥ मंतव्यमथबोद्धव्यंसप्तैतेकर्महेतवः ५ घ्राताभक्षयितादृष्टावक्ताश्रोताच पंचमः ॥ मंताबोद्धाचसप्तैतेविज्ञेयाःकर्तृहेतवः ६ स्वगुणंभक्षयंत्येतेगुणवंतःशुभाशुभम् ॥ अहंचनिर्गुणोऽनंतःसप्तैतेमोक्षहेतवः ७

सत्वाचेत् विभुनोर्द्वयोर्वियोगायोगात्पुरुषस्यचालुप्तदृग्रूपत्वादवश्यंभोगस्यप्राप्तेरनिर्मोक्षएव । तस्माद्रज्जूरगतुल्याप्रकृतिस्तत्कार्यंचसर्वंतादृशमेवदृष्टिसमसमयोत्पत्तिकमित्याशयेनाह घ्राण मिति गुणाअविद्यासैवहेतुर्येषांतेगुणहेतवः घ्राणादिकंसप्तदशकस्यलिंगस्योपलक्षणम् ४ गंधादयोऽपिगुणहेतुत्वमत्यजंतएवकर्महेतवःकर्मजाअपिभवंति स्थूलंसर्वंकर्मणएवफलमि त्यर्थः ५ कर्मकर्तैवतत्तत्फलभोक्तृरूपेणघ्रात्रादिरूपोभवतीतिघ्रात्रादयःकर्तृहेतवः । एतेनाकर्तुर्भोक्तृत्वंवांछन्सांख्योनिरस्तः । भोक्तृत्वस्यापिभोगकर्तृरूपत्वात् ६ एतेषामभेदमाह स्वगुणमिति एतेघ्रात्रादयःगुणऔपाधिकंरूपंघ्राणादितद्वंतस्तत्साधनाःसंतःस्वगुणंगंधादिकंभक्षयंतिभुंजते अयंभावः । यथाआकाशःकर्णशष्कुलीरूपमुपाधिंप्राप्यश्रोत्रभावंगतस्तेनैव स्वगुणंशब्दंप्रकाशयति एवंघ्रात्रादयोऽपि । 'अथयोवेदेदंजिघ्राणीतिसआत्मागंधायघ्राणं'इतिश्रुतेः स्वोपादानकघ्राणादिमंतःस्वोपादानकमेवशब्दादिकंभुंजते । तथाचप्रयोगः मेयमा तारौएकोपादानकौभास्यभासकत्वात्शब्दश्रोत्रवदित्यात्माद्वैतसाधकःसूचितोभवति । किंतन्मेयमात्रोर्गुणरूपयोरुपादानंतत्राह अहंचनिर्गुणोऽनंतइति अस्मदर्थएवघ्राणादिगुणरहितो गंधघ्रातृत्वादिपरिच्छेदरहितस्तयोरुपादानमित्यर्थः । एवंपृथिवीहोता द्यौरध्वर्युः रुद्रोऽग्नीत् बृहस्पतिरुपवक्तेतिचहोतृमंत्रोव्याख्यातः तथाहि । पृथिवीशब्दोक्तंघ्राणादिकमतींद्रियत्व-

-सामान्यात्तद्धोतृमकाज्यदेवतातुल्यंहोतृशब्देनोक्तं । सुखसाधनतयाधुग्णशोकंगंधादिकंतद्यष्टार्थत्वसामान्यादध्वर्युकर्तृकनिर्वापावघातादितुल्यमध्वर्युशब्देनोक्तं । लब्धैरलब्धैश्चगंधादिभीरो ध्यमानोरोध्यमानोवारुद्र शब्दोक्तोग्रात्रादिःकामार्मधिकत्वसामान्याद्ब्रह्मशब्देनोक्तः । कारणब्रह्मणोऽप्यविद्वानत्वेनपालकत्वाद्गृहपतिशब्दोक्तोनिर्गुणःसाक्षिमात्ररूपत्वादुपवक्तानमु ख्योवक्ता । एतदुपद्रष्टृत्वादेरप्युपलक्षणं तेनसर्गादौईक्षणस्याप्ययंकर्त्तानभवति । एवंचितिःस्रुगित्यादयोदशहोत्रादिमंत्राअपिव्याख्येयाः विस्तरभयात्तुनेहव्याख्यायंते चितिश्चित्तादिःसर्वोऽ प्यात्मनएवव्यूहोदशहोत्रादिशब्दानामात्ममात्रवाचकत्वस्य'आत्मन्नात्मन्निरयामंत्रयत । तस्मैदशमस्थूतःप्रत्यशृणोत् । सदशहूतोऽभवत् दशहूतोहवैनामैषः तंवाएतंदशहूतंसंतं दशहोतेत्या चक्षतेपरोक्षेण'इतिश्रवणात् । आमंत्रणमनुसंधानं प्रतिश्रवणमुपवक्तुःसाक्षात्कारइतिदिक् । कथंतर्हिनिर्गुणस्यानंतस्यप्रतिपत्तिरितितत्राह सप्तैतेमोक्षहेतवइति इंद्रियाणांविषयाणांचग्रहाति ग्रहसंज्ञकबंधरूपत्वात्तेषांवियोगेशब्दशष्कुल्यभावेनभसःस्वतन्मात्रत्ववदात्मनोनिरुपाधेर्भेदकाभावाच्चिन्मात्ररूपेणावस्थिताएतेअव्यवहिताग्राग्रादयएवमोक्षहेतवःस्युः घ्रातृत्वाद्यभिमानस्या गोमोक्षइत्यर्थः ७ तत्त्वविदांतुनभक्षणमस्तीत्याह विदुषामिति । स्वंस्वंस्थानंघ्राणादीनामधिष्ठानमविद्यादि । 'गुणागुणेषुवर्तंतइतिमत्वानसज्जते'इत्युक्तेः घ्राणादयएवघ्रेयादिषुवर्त्तंतेनत्वात्म तिजानतांनघ्रातृत्वाद्यभिमानकृतोबंधोऽस्तीत्यर्थः ८ अदन्निति अविद्वानितिच्छेदः अन्नानिघ्रेयादीनि अदन्भोक्तृत्वाभिमानंकुर्वन् भोग्येममत्वेनममतयोपपद्यतेयुज्यतेततश्चनश्यतीत्यर्थः ।

विदुषांबुध्यमानानांस्वंस्वंस्थानंयथाविधि ॥ गुणास्तेदेवताभूताःसततंभुंजतेहविः ८ अदन्नन्नान्यथोऽविद्वान्ममत्वेनोपपद्यते ॥ आत्मार्थेपाचयन्नन्नंममत्वेनो पहन्यते ९ अभक्ष्यभक्षणंचैवमद्यपानंचहंतितम् ॥ सचान्नंहंतितंचान्नंसहत्वाहन्यतेपुनः १० हंताह्यन्नमिदंविद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ॥ नचान्नाज्जायतेतस्मिन् सूक्ष्मोनामव्यतिक्रमः ११ मनसागम्यतेयच्चयच्चवाचानिगद्यते ॥ श्रोत्रेणश्रूयतेयच्चचक्षुषायच्चदृश्यते १२ स्पर्शेनस्पृश्यतेयच्चघ्राणेनघ्रायतेचयत् ॥ मनः षष्ठानिसंयम्यहवींष्येतानिसर्वशः १३ गुणवत्पावकोमह्यंदीप्यतेंऽतःशरीरगः ॥ योगयज्ञःप्रवृत्तोमेज्ञानवह्निप्रदोद्भवः ॥ प्राणस्तोत्रोऽपानशस्त्रःसर्वत्यागसुद क्षिणः १४ कर्त्ताऽनुमंताब्रह्मात्माहोताऽध्वर्युःकृतस्तुतिः ॥ ऋतंप्रशास्तातच्छस्त्रमपवर्गोस्यदक्षिणा १५ ऋचश्चाप्यत्रशंसंतिनारायणविदोजनाः ॥ नारायणायदेवाययदविंदन्पशून्पुरा १६

अत्र'केवलाघोभवतिकेवलादी'इतिश्रौतंदृष्टांतमाह आत्मार्थेइति ९ एकाकीमिष्टभुक्केवलपापरूपएवभवतियस्मादतःसचान्नंहंतिनाशयति तंचान्नंहंतिमृत्युपरंपरया सहत्वाऽन्नंहन्यतऽन्नेन १० यद्वदंविद्वान्अन्नंहंता अन्नंभोक्ताअन्नोपलक्षितस्यकार्यस्यप्रपंचस्यात्म निप्रविलापयितेत्यर्थः । सईश्वरएवसन्पुनरन्नादेर्जनकोभवति । 'यस्यानुवित्तःप्रतिबुद्धआत्मायस्मिन्संदेहेगहनेप्रविष्टः ॥ सविश्वकृत्सहिविश्वस्यकर्ता तस्यलोकःसउलोकएव'इतिश्रुतेः । नचेति नकर्मणालिप्यतेपापकेनेतिश्रुतेः । सर्वभोगभुजोऽपिविदुषोनभोगकृतोलेपोऽस्तीत्यर्थः ११ अन्नशब्दार्थमाह मनसेत्यादिना १२ मंतव्यादीनांहोमोमनआदिनिग्रहेणेत्यर्थः १३ होमाधिष्ठानंगुणवत्पावकःकारणंब्रह्म मह्यंमम योगंयज्ञत्वेनस्तौति योगेति ज्ञानमेववह्निःसर्वकर्मदाहकत्वात्तत्प्रदउद्भवोयस्ययोगयज्ञस्यसतथा प्राणःस्तोत्रं अपानःशस्त्रं अपानसत्र इत्यपपाठः । सर्वत्यागसुदक्षिणःसर्वत्यागेनैवसुतरांदक्षिणःफलजननसमर्थः १४ कर्त्ताऽहंकारः अनुमंतामनः आत्माबुद्धिः एतत्त्रयंब्रह्मैवसत्क्रमणहोत्रध्वर्यूद्गातृरूपयोगिनइत्यर्थः । प्रशास्तातच्छस्त्रंप्रशास्तुःशंसनं ऋतंसत्यवचनमेवेत्यर्थः । अपवर्गःकैवल्यं १५ ऋचःतपआसीद्गृहपतिरित्याद्याः चकारात्तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानःश्रद्धापत्नीशरीरमिध्ममुरोवेदिरि त्यादिब्राह्मणंच । शंसंतियोगयज्ञप्रमाणत्वेनकथयंतितैत्तिरीयादयः नारायणविदःवेदविदआत्मविदोवा । नारायणायआत्मप्राप्त्यर्थंयत्यदापशूनिंद्रियाणिअविंदन् वश्यत्वेनप्रापुस्तत्तः १६

तत्रतदासामानिगायंतिआत्मलाभेनहृष्टाःसंतः तत्रचाहुर्निदर्शनंतैत्तिरीयाः । 'एतत्सामगायन्नास्तेहा३वुहा३वुहा३वु अहमन्नमहमन्नमहमन्नं'इत्यादि यज्ज्ञानायपशुजयोयस्मिन्ज्ञातेसामानिगायं तितंनारायणंदेवंनिबोधजानीहि १७॥ इत्याश्वमेधिकेनैलकंठीयेभारतभावदीपे पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥ नारायणस्वरूपमेवकथयति एकइत्यादिना प्रणवादिवर्नचादिव प्रणवादित्यपपाठः १ अंतर्यामिरूपेण तस्यशास्तृत्वमुक्त्वागुरुबंधुरूपेणापितदाह एकोगुरुरितिद्वाभ्यां द्विष्टाःद्वेषवंतः २ । ३ सएवशास्योऽपीत्याह एकःश्रोतेतिद्वाभ्यां अत्रएकस्मिन्नपिशास्तरिशास्यतांबुद्धि भेदेन ४ ।५ ।६ देवाश्चऋषयश्चेतिद्वंद्वः ७ प्राद्रवन्प्रतिपेदिरे दिशोबहून्मार्गान् ८ आत्मनःस्वस्य उपदेशंओमित्येकाक्षरंब्रह्मेतिवाक्यंतस्यअर्थं प्रद्रवमाणानांतात्पर्येणानुसरतांतेषांमध्येसर्पा

तत्रसामानिगायंतितत्रचाहुर्निदर्शनम् ॥ देवंनारायणंभीरुसर्वात्मानंनिबोधतम् १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासुपंच विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ एकःशास्तानद्वितीयोऽस्तिशास्तायोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनैवयुक्तःप्रवणादिवोदकंयथानियुक्तोऽस्मितथा वहामि १ एकोगुरुर्नास्तिततोद्वितीयोयोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टागुरुणासदैवलोकेद्विष्टाःपन्नगाःसर्वएव २ एकोबंधुर्नास्तिततोद्वितीयोयोहृच्छ यस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टाबांधवाबंधुमंतःसप्तर्षयःपार्थदिविप्रभांति ३ एकःश्रोतानास्तिततोद्वितीयोयोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तस्मिन्गुरौगुरुवा संनिरुष्यशक्रोगतःसर्वलोकामरत्वम् ४एकोद्वेष्टानास्तिततोद्वितीयोयोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि॥तेनानुशिष्टागुरुणासदैवलोकेद्विष्टाःपन्नगाःसर्वएव५ अत्राप्युदाह रंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ प्रजापतौपन्नगानांदेवर्षीणांचसंविदम्६ देवर्षयश्चनागाश्चाप्यसुराश्चप्रजापतिम् ॥ पर्यपृच्छन्नुपासीनाःश्रेयोनःप्रोच्यतामिति७ तेषां प्रोवाचभगवान्श्रेयःसमनुपृच्छताम् ॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मतेश्रुत्वाप्राद्रवन्दिशः ८ तेषांप्रद्रवमाणानामुपदेशार्थमात्मनः ॥ सर्पाणांदंशनेभावःप्रवृत्तःपूर्वमेवतु ९ असुराणांप्रवृत्तस्तुदंभभावःस्वभावजः॥ दानंदेवाव्यवसितादममेवमहर्षयः १० एकंशास्तारमासाद्यशब्देनैकेनसंस्कृताः ॥ नानाव्यवसिताःसर्वेसर्पदेवर्षिदानवाः ११ शृणोत्ययंप्रोच्यमानंगृह्णातिचयथातथम् ॥ पृच्छतस्तदतोभूयोगुरुरन्योनविद्यते १२ तस्यचानुमतेकर्मततःपश्चात्प्रवर्तते ॥ गुरुर्बोद्धाचश्रोताचद्वेष्टाचहृ दिनिःसृतः१३ पापेनविचरन्लोकेपापचारीभवत्ययम्॥शुभेनविचरन्लोकेशुभचारीभवत्युत१४ कामचारीतुकामेनयइंद्रियसुखेरतः॥ ब्रह्मचारीसदैवैषयइंद्रियजये रतः१५अपेतव्रतकर्मातुकेवलंब्रह्मणिस्थितः॥ब्रह्मभूतश्चरँल्लोकेब्रह्मचारीभवत्ययम् १६ब्रह्मैवसमिधस्तस्यब्रह्माग्निर्ब्रह्मसंभवः॥आपोब्रह्मगुरुर्ब्रह्मसब्रह्मणिसमाहितः१७

णांप्रणवोच्चारणेमुखस्यउन्मीलननिमीलनयोरेवदृष्टिंकृत्वास्वीयस्वभावानुकूलंमुखोन्मीलननिमीलनसादृश्यंदंशनमेवश्रेयइतिमन्वानानां ९ एवमसुराणामोष्ठचालनमात्रेदत्तदृष्टीनांदंभेजपाद्याभिन यप्रदर्शनरूपेभावोनिश्चयःप्रवृत्तः । देवास्तुओकारप्रायितंओमित्यनुजानंतीतिबुध्वादानंश्रेयइतिनिश्चिताः । महर्षयस्तुओमित्यस्योच्चारणेओष्ठप्रवृत्त्युपसंहारंदृष्ट्वासर्वप्रवृत्त्युपसंहाररूपंदमंश्रेयो मेनिरे १० । ११ तस्मात्स्वयमेवलस्यगुरुरित्याह । शृणोतीति पृच्छतःशिष्यान्प्रतितच्छ्रुतंगृहीतंचभूयःश्रावयतिग्राहयतीतिचविपरिणामेनानुषज्ज्ययोज्यं यएवंविधःअतोऽन्योगुरुर्नविद्यतेइ तिसंबंधः १२ अयमेवस्वसंस्कारवशात्पापचर्यादिरूपोभवतीत्याह गुरुरित्यादिना १३ । १४ । १५ । १६ तत्रमुख्यब्रह्मचारिणआश्रमधर्मकोपेऽपिनदोषइत्याह ब्रह्मैवसमिधइति १७

क्षेत्रज्ञेनतत्त्वदर्शिनाअनुदर्शिताःअनुदर्शनंकारिताःअनुशिष्टाइत्यर्थः १८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ मनुपापचर्यादिस्वभावएवात्मात हिंकिंब्रह्मचर्येणेत्याशंक्यात्मनोऽसंगत्वंप्रतिपादयितुंवनाध्यायमारभते संकल्पेति अध्वानमतीत्यतन्महादुर्गंवनंप्रविष्टोऽस्मीत्यन्वयः १ विषयोविशेषेणबंधकःएकेनैवात्येतव्योनपुत्रघना दिसहायवतेत्येवंरूपोऽध्वासंसारमार्गस्तंविषयैकात्ययाध्वानं वनंब्रह्म किंस्विद्वनंकउसवृक्षआसेतिश्रुतौवनवृक्षशब्दयोर्ब्रह्मदेहादिवाचित्वदर्शनात् २ वनोक्त्यैवाक्षिप्तावृक्षादयोऽपि पृच्छयंते केइति ३ षट्सुप्रश्नेषुआद्यस्योत्तरंनैतदिति ततःपृथग्भावोऽस्तीतियत्एतन्न ततोऽन्यत्किंचित्सुखमस्तीतियत्एतन्नेतियोजनासत्तासुखंचसर्वंब्राह्ममेवकार्येषुदृश्यतेनतःततद्वचपृथगस्ती त्यर्थः । ननुब्रह्मैवकार्याकारमभून्नेत्याह नैतादिति ततःअपृथक्अभेदेनभावःवियदादिपदार्थोऽस्तीतियत्एतन्न । ब्रह्मजगतोर्नमृद्घटवद्धेतुहेतुमद्भावोऽपितुशुक्तिरजतवादित्यतस्तयोर्भेदएवनिषि ध्यतेनत्वभेदोविधीयते । नहिरजतंशुक्तेरतिरिक्तमस्ति । नापितयासमानसत्ताकंयेनतदभिन्नंस्यादितिभावः । तथाततोवनादन्यत्स्वर्गादिदुःखतारकंकर्मास्तीतियत्एतन्न । आत्यंतिक

एतदेवेदृशंसूक्ष्मंब्रह्मचर्यंविदुर्बुधाः ॥ विदित्वाचान्वपद्यंतक्षेत्रज्ञेनानुदर्शिताः १८ ॥ इतिश्रीम०आश्वमे० अनुगी०ब्राह्मणगीतासु षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ संकल्पदंशमशकंशोकहर्षहिमातपम् ॥ मोहांधकारतिमिरंलोभव्याधिसरीसृपम् १ विषयैकात्ययाध्वानंकामक्रोधविरोधकम् ॥ तदतीत्यमहादुर्गंप्रविष्टोऽस्मिमहद्वनम् २ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ क्वतद्वनंमहाप्राज्ञकेवृक्षाःसरितश्चकाः ॥ गिरयःपर्वताश्चैवकियत्यध्वनितद्वनम् ३ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ नैतदस्ति पृथग्भावःकिंचिदन्यत्ततःसुखम् ॥ नैतदस्त्यपृथग्भावःकिंचिद्दुःखतरंततः ४ तस्माद्ध्रस्वतरंनास्तिनततोस्तिमहत्तरम् ॥ नास्तितस्मात्सूक्ष्मतरंनास्त्यन्यत्तत्समंसुखम् ५ नतत्राविश्यशोचंतिनप्रहृष्यंतिचद्विजाः ॥ नचबिभ्यतिकेषांचित्तेभ्योबिभ्यतिकेचन ६ तस्मिन्वनेसप्तमहाद्रुमाश्चफलानिसप्तातिथयश्चसप्त ॥ सप्ताश्रमाःसप्तसमाधयश्चदीक्षाश्चसप्तैतदरण्यरूपम् ७ पंचवर्णानिदिव्यानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यातिष्ठंतितद्वनम् ८ सुवर्णानिद्विवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यातिष्ठंतितद्वनम् ९ सुरभीणिद्विवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यातिष्ठंतितद्वनम् १०

दुःखनिवृत्तीप्सुनाश्रमेणापिसंसारमार्गमतीत्यतद्वनंप्रवेष्टव्यमितिभावः ४ । ५ केषांचित्पंचम्यर्थेषष्ठी ६ ब्रह्मवनंब्रह्मसवृक्षआसीदितिवनवृक्षयोर्मुख्यामुख्यब्रह्मभावदृष्टेस्तयोरधिष्ठानाध्यस्त भावंविवक्षन्नाह तस्मिन्वनेइति एतदरण्यरूपमितिच । अत्रमहदहंकारपंचतन्मात्राणिसप्तद्रुमास्तैस्तत्संघातरूपोदेहोलक्ष्यते । तस्यकारणंफलशब्दोदितंयागाद्यपूर्वं । तस्यापिकारणंदेवता रूपातिथिप्रीतिसाधनत्वादतिथिशब्दोक्तायागक्रिया । तस्याःकारणमाश्रमशब्दोदितःक्रियाश्रयःकर्ता । अस्यापिकारणंसमाधयः सम्यगाधीयंतेकर्मस्वभिनिवेश्यंतेजनायैस्तेतथाभूताः रागादयः । तेषांमूलंधर्मांतरपरिग्रहलक्षणादीक्षादेहादिधर्मस्वीकाररूपोऽध्यासः । एवंदेहपूर्वकोध्यासस्तत्पूर्वकाश्चरागादिदेहांताएवमिदंचक्रमनिशमावर्तमानमात्मसत्तयास्फूर्जदपिना त्मातद्धर्मैरनुरज्यतेइत्यर्थः ७ पंचवर्णानिशब्दादिभेदात्पंचरूपाणि । पुष्पाणिशब्दाद्यनुभवाः । फलानितज्जाःप्रीत्यादयः । पादपामनांसि जीवभेदाद्वृत्तिभेदाद्वाबहुवचनं ८ सुवर्णानिश्वे तपीतादिशोभनवर्णवंति । द्विवर्णानिसुखदुःखोभयहेतुत्वाद्विरूपाणि । पादपाश्चक्षूंषि इंद्रियांतरेष्वप्येतत्तुल्यं ९ सुरभीणिस्वर्गादीनि द्विवर्णत्वंतत्राप्याविरिष्टं पादपायज्ञादयः १०

सुरभीण्येकवर्णानि सुखैकरूपाणि पादपाःध्यानादयः ११ बहूनिअतीतानागतवर्तमानानि अव्यक्तवर्णानि वर्णःस्वरूपं । मूढानांमनोरथमात्राणि । योगिनांतुसंकल्पात्प्रागव्यक्तवर्णानि महा वृक्षौबुद्धिमनसी १२ वह्निरात्मा सुमनाइत्यत्रमनःशब्देनबुद्धिमनसीसुकृत्तत्स्थानीयेइंद्रियाणिसमिधश्चहोम्यं । 'यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह ॥ बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिम्' इतिश्रुतेः । सर्वेषांप्रविलापनंहोमः तेभ्योमनआदिभ्योहुतेभ्यःसप्तमोक्षाःमुक्तिः अपादानबहुत्वस्यमोक्षेऽप्युपचारात्मोक्षाइतिबहुत्वंननुमुक्तस्यदीक्षाख्योऽध्यासोऽस्तिनवानांत्यः ज्ञानसम कालमेवदेहपातापत्तेः । आद्ये अध्यासवतउक्तक्रमेणदेहांतरोत्पत्तिरनिवार्येत्याशंक्याह फलंतिदीक्षाइति मुक्तानांदीक्षाःफलंत्येवनतुदेहांतरमारभंते कुतएतत् यतोगुणाःफलानि विदुषःसत्यपि देहादिप्रतिभासेकर्तृत्वाभिनिवेशाभावाद्दानादिनात्पन्नमप्यपूर्वंनदेहांतरारंभकं । अतएवगुणभूतान्येवापूर्वाणि । तर्हितेषामुपयोगः अतिथयःफलाशाः अतिथयोदेवताएवफलाशाःईश्वरस्ये वतेषांपरार्थैवक्रियानस्वार्थेत्यर्थः तथाचश्रुतिः । 'तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति । तदाविद्वान्पुण्यपापेविधूय'इत्यादि ः १२ महर्षयइंद्रियाधिष्ठातारोदेवाः अन्यत्ते

सुरभीण्येकवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यातिष्ठंतितद्वनम् ११ बहून्यव्यक्तवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ विसृजंतौमहावृक्षौतद्वनंव्याप्यतिष्ठतः १२ एकोवह्निःसुमनाब्राह्मणोत्रपंचेंद्रियाणिसमिधश्चात्रसंति ॥ तेभ्योमोक्षाःसप्तफलंतिदीक्षागुणाःफलान्यतिथयःफलाशाः १३ आतिथ्यंप्रतिगृह्णंतितत्रतत्रमहर्षयः ॥ अर्चितेषुप्रलीनेषुतेष्वन्यद्रोचतेवनम् १४ प्रज्ञावृक्षंमोक्षफलंशांतिच्छायासमन्वितम् ॥ ज्ञानाश्रयंतृप्तितोयमंतःक्षेत्रज्ञभास्करम् १५ येऽधिगच्छंतितंसंतस्तेषांनास्तिभयंपुनः ॥ ऊर्ध्वंचाधश्चतिर्यक्चतस्यनांतोऽधिगम्यते १६ सप्तस्त्रियस्तत्रसंतिसद्यस्त्ववाङ्मुखाभानुमत्योजनित्र्यः ॥ ऊर्ध्वंरसानाददतेप्रजाभ्यःसर्वान्यथासत्यमनित्यताच १७ तत्रैवप्रतितिष्ठंतिपुनस्तत्रोपयंतिच ॥ सप्तसप्तर्षयःसिद्धावसिष्ठप्रमुखैःसह १८ यशोवर्चोभगश्चैवविजयःसिद्धतेजसः ॥ एतमेवानुवर्तंतेसप्तज्योतींषिभास्करम् १९ गिरयःपर्वताश्चैवसंतितत्रसमासतः ॥ नद्यश्चसरितोवारिवहंत्योब्रह्मसंभवम् २० नदीनांसंगमश्चैववैतानेसमुपह्वरे ॥ स्वात्मतृप्तायतोयांतिसाक्षाद्देवपितामहम् २१ कृशाशाःसुव्रताशाश्चतपसादग्धकिल्बिषाः ॥ आत्मन्यात्मानमाविश्यब्रह्माणंसमुपासते २२

भ्योविलक्षणं द्वैतदर्शनाभावात् रोचतेदीप्यते १४ प्रज्ञासाक्षात्कारः ज्ञानंआगमाचार्योपदेशजम् १५ भयाभावेहेतुमाह ऊर्ध्वमिति तस्यप्रज्ञावृक्षस्य सर्वस्यचिन्मात्रत्वंपश्यन्भेददर्शनाभावान्न बिभेतीत्यर्थः । 'द्वितीयाद्वैभयंभवति'इतिश्रुतेः १६ जीवन्मुक्तस्यैश्वर्यमाह सप्तस्त्रियइति तत्रवृक्षाधिगंतरि स्त्रियोप्राणादिवृत्तयः सद्योजनित्र्यइत्यस्यसंकल्पसिद्धाइत्यर्थः । 'संकल्पादेवास्यपितरः समुत्तिष्ठंति'इतिश्रुतेः अवाङ्मुखाःपुरुषंवशीकर्तुमशक्तत्वेनलज्जिताः भानुमत्यःश्चिज्ज्योतिर्मयाःप्रजाभ्यऊर्ध्वउत्कृष्टंयथास्यात्तथा सर्वान्रसान्विषयजाह्लादान् आददतेभुंजते ऊर्ध्वत्वमेवाह दृष्टांतेन यथासत्यमनित्यताचेति नित्यानित्ययोर्यावदंतरंतावदुद्बुद्धमूकसुखयोरित्यर्थः १७ प्राणावाक्पयइतिश्रुतेःसप्तर्षीणामिंद्रियाणांलयोदयस्थानंविद्वानेवेत्याह तत्रैवेति तत्रोपयंतितत्तउ द्यंति यःकश्चिद्भूतोभावीवर्तमानोवावासिष्ठोतिशयेनवसुमान् १८ यशोयशस्वी वर्चोदीप्तिस्तद्वानित्यादि तेसर्वेएतंभास्करंक्षेत्रज्ञंभास्करंअनुवर्तंतइत्यर्थः १९ 'यस्तुसर्वाणिभूतान्यात्मन्ये वानुपश्यति'इत्यस्याःश्रुतेरर्थंसंक्षिपंति गिरयइत्यादिना २० वितानोयोगयज्ञविस्तारस्तस्येदंस्थानंवैतानंहार्दाकाशः समुपह्वरेअत्यंतगूढे २१ केयांतीत्यतआह कृशाशाइति २२

म.भा.टी. अरण्यंप्राप्यमभिप्रेत्यशमंशंसंतीतियोजना शममपिशममेव विद्यारण्यविदःविद्यैकप्राप्यब्रह्मविदः यथाधीरंबुद्धिगतिमनतिक्रम्येत्यर्थः २३ विदित्वाशास्त्रतोज्ञात्वाअनुतिष्ठंतिशमादिप अश्व. १४
राभवंति । तमेवधीरोविज्ञायप्रज्ञांकुर्वीतब्राह्मणः । 'एवंवित्शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वाऽत्मन्येवात्मानंपश्येत्'इत्यादिश्रुतिभ्योनशुष्कज्ञानात्कृतकृत्यतेत्यर्थः २४ ॥ इत्या
श्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ एकोवह्निरितिश्लोकेविदुषाकर्तृत्वाभिमानाभावात्कृतेनापिकर्मणाबंधोनास्तीत्युक्तंत अ०
॥२१॥ द्विवृणोति गंधानित्यादिना निवृत्तक्षेत्रस्वाम्यस्यक्षेत्रिकस्यक्षेत्रवृद्धिह्रासाभ्यांदृश्यमानाभ्यामपिनहर्षविषादौभवतएवंविविक्तात्मदर्शिनोगुणकृतैःकर्मभिर्नसंगोऽस्तीत्यर्थः १ आर्थानिति
स्वभावोबुद्ध्यादीनां तत्रदृष्टांतः कामेति यथाकामद्वेषयोरुद्भवाभावेऽपिजंतूनांदेहान्प्राणापानौप्रवेश्यप्रवेशयितर्थननुसंदधानेऽपिसुषुप्त्यादौस्वभावादेवप्राणापानौस्वकार्यअन्नपाकादि ॥२८॥

शममप्यत्रशंसंतिविद्यारण्यविदोजनाः ॥ तदारण्यमभिप्रेत्ययथाधीरमजायत २३ एतदेवेदृशंपुण्यमरण्यंब्राह्मणाविदुः ॥ विदित्वाचानुतिष्ठंतिक्षेत्रज्ञेनानुदर्शि
ना २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासुसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥
गंधान्नजिघ्रामिरसान्नवेद्मिरूपंनपश्यामिनचस्पृशामि ॥ नचापिशब्दान्विविधान्शृणोमिनचापिसंकल्पमुपैमिकिंचित् १ अर्थानिष्टान्कामयतेस्वभावःसर्वान्द्वे
ष्यान्प्रद्विषतेस्वभावः ॥ कामद्वेषानुद्भवतःस्वभावात्प्राणापानौजंतुदेहान्निवेश्य २ तेभ्यश्चान्यांस्तेषुनित्यांश्चभावान्भूतात्मानंलक्षयेरन्शरीरे ॥ तस्मिंस्ति
ष्ठन्नास्मिसक्तःकथंचित्कामक्रोधाभ्यांजरयामृत्युनाच ३ अकामयानस्यचसर्वकामानविद्विषाणस्यचसर्वदोषान् ॥ नमेस्वभावेषुभवंतिलेपास्तोयस्यबिंदोरिव
पुष्करेषु ४ नित्यस्यचैतस्यभवंतिनित्यानिरीक्ष्यमाणस्यबहुस्वभावः ॥ नसज्जतेकर्मसुभोगजालंदिवीवसूर्यस्यमयूखजालम् ५ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं
पुरातनम् ॥ अध्वर्युयतिसंवादंतंनिबोधयशस्विनि ६ प्रोक्ष्यमाणंपशुंदृष्ट्वायज्ञकर्मण्यथाऽब्रवीत् ॥ यतिरध्वर्युमासीनोहिंसेयमितिकुत्सयन् ७ तमध्वर्युःप्रत्यु
वाचनायंछागोविनश्यति ॥ श्रेयसायोक्ष्यतेजंतुर्यदिश्रुतिरियंतथा ८ योह्यस्यपार्थिवोभागःपृथिवींसगमिष्यति ॥ यदस्यवारिजंकिंचिदपस्तत्संप्रवेक्ष्यति ९

कुरुतः एवंबुद्ध्यादिरपिजाग्रत्स्वप्नयोःस्वभावादेवअर्थेषुकामादिमान्भवतिनत्वहमित्यर्थः २ तेभ्यश्चेति बाह्यघ्राणघ्रेयादिभ्योऽन्यान्स्वाप्नान्वासनामयान्घ्राणघ्रेयादीन् स्वरूपसाम्येप्येतषा
मन्यत्वमेकत्रानुभूतस्यसुखादेरन्यत्राप्रसंगाज्ज्ञेयं तेषुस्वाप्नेषुनित्यानुगतानधिष्ठानगतान्भावान्तइमेसत्याःकामाइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धान्तेभ्योन्यान् तेभ्योप्यन्यंभूतात्मानंशरीरेयोगिनोलक्ष
येरन् घ्राणादिदेवताभ्योऽप्यांतरमात्मानंजानंतःकथंबाह्यैर्घ्राणादिधर्मैर्लिप्येरन्नित्यर्थः । एतदेवस्पष्टयति तस्मिन्भूतात्मनितिष्ठन्सक्तोनास्मि । 'असंगोह्ययंपुरुषः'इतिश्रुतेः ३ । ४ ॥२१॥
एतस्यप्रतीचोज्ञातस्यसत्याःकामाइतिशेषः । 'सत्यकामःसत्यसंकल्पः'इतिश्रुतेः निरीक्ष्यमाणस्यदृश्यरूपस्यभोगजालंबहूनांघ्राणादीनांस्वभावभूतंसद्विदुषिनसज्जतेसक्तंभवति कर्मसुक्रियमा
णेष्वपिसत्स्वितिशेषः ५ अत्रात्मनोऽसंगत्वे ६ । ७ श्रुतिः'पशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्रापश्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमिष्यामइतिसतथेत्यब्रवीत्'इत्यादिः ८
योह्यीति हिशब्देनसूर्यंतेचक्षुः वातंप्राणः द्यांपृष्ठं अंतरिक्षमात्मा अंगैर्यज्ञं पृथिवींशरीरैरितिश्रौतींप्रसिद्धिंद्योतयति ९

आगमेअग्नीषोमीयंपशुमालभेतेत्यादौविधिस्पृष्टेनिषेधानवकाशान्नहिंस्यात्सर्वाभूतानीतिशास्त्रंकामकृतहिंसाविषयमित्यर्थः १० । ११ । १२ अन्वेनंमाताऽमन्यतामनुपिताऽनुभ्रातासग
र्भ्योऽनुसखासयूथ्यः'इतिमंत्रलिंगात्पशोर्मात्राद्यनुमतिरपेक्षितानचसासंभवतितदभावेचहिंसादोषःस्यादेवेत्यर्थः १३ स्वयोनिषुसूर्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजतादितिलिंगात् १४ । १५
अहिंसाऽप्यशक्यप्रतिज्ञासूक्ष्महिंसायाअपरिहार्यत्वात्तथाऽपिदृष्टबीभत्सांहिंसांत्यजेदेवेत्याहद्वाभ्यां अहिंसेति १६ । १७ । १८ 'उपपातकमभ्यस्तंमहापातकतांव्रजेत्'इतिस्मृतेःसूक्ष्मा
सूर्यंचक्षुर्दिशःश्रोत्रंप्राणोस्यदिवमेवच ॥ आगमेवर्तमानस्यनमेदोषोऽस्तिकश्चन १० ॥ यतिरुवाच ॥ प्राणैर्वियोगेछागस्ययदिश्रेयःप्रपश्यसि ॥ छागा
र्थेवर्ततेयज्ञोभवतःकिंप्रयोजनम् ११ अत्रत्वांमन्यतांभ्रातापितामातासखेतिच ॥ मंत्रयस्वैनमुन्नीयपरवंतंविशेषतः १२ एवमेवानुमन्येरंस्तान्भवान्द्रष्टुम
र्हति ॥ तेषामनुमतंश्रुत्वाशक्याकर्तुंविचारणा १३ प्राणाअप्यस्यच्छागस्यप्रापितास्तेस्वयोनिषु ॥ शरीरंकेवलंशिष्टंनिश्चेष्टमितिमेमतिः १४ इंधनस्य
तुतुल्येनशरीरेणविचेतसा ॥ हिंसानिर्वेष्टुकामानामिंधनंपशुसंज्ञितम् १५ अहिंसासर्वधर्माणामितिवृद्धानुशासनम् ॥ यदहिंस्रंभवेत्कर्मतत्कार्यमितिविद्महे
१६ अहिंसेतिप्रतिज्ञेयंयदिवक्ष्याम्यतःपरम् ॥ शक्यंबहुविधंकर्तुंभवताकार्यदूषणम् १७ अहिंसासर्वभूतानांनित्यमस्मासुरोचते ॥ प्रत्यक्षतःसाधयामोन
परोक्षमुपास्महे १८ ॥ अध्वर्युरुवाच ॥ भूमेर्गंधगुणान्भुंक्षेपिबस्यापोमयान्रसान् ॥ ज्योतिषांपश्यसेरूपंस्पृशस्यनिलजान्गुणान् १९ शृणोष्याका
शजान्शब्दान्मनसामन्यसेमतिम् ॥ सर्वाण्येतानिभूतानिप्राणाइतिचमन्यसे २० प्राणादानेनिवृत्तोऽसिहिंसायांवर्ततेभवान् ॥ नास्तिचेष्टाविनाहिंसां
किंवात्वंमन्यसेद्विज २१ ॥ यतिरुवाच ॥ अक्षरंचक्षरंचैवद्वैधीभावोऽयमात्मनः ॥ अक्षरंतत्रसद्भावःस्वभावःक्षरउच्यते २२ प्राणोजिह्वामनःसत्त्वंसद्भावोरज
सासह ॥ भावैरेतैर्विमुक्तस्यनिर्द्वंद्वस्यनिराशिषः २३ समस्यसर्वभूतेषुनिर्ममस्यजितात्मनः ॥ समंतात्परिमुक्तस्यनभयंविद्यतेक्वचित् २४ ॥ अध्वर्युरुवाच ॥
सद्भिरेवेहसंवासःकार्योमतिमतांवर ॥ भवतोहिमतंश्रुत्वाप्रतिभातिमतिर्मम २५ भगवन्भगवद्बुद्ध्याप्रतिपन्नोब्रवीम्यहम् ॥ व्रतंमंत्रकृतंकर्तुंनापराधोऽ
स्तिमेद्विज २६ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ उपपत्त्यायतिस्तूष्णींवर्तमानस्ततःपरम् ॥ अध्वर्युरपिनिर्मोहःप्रचचारमहामखे २७ एवमेतादृशंमोक्षंसुसूक्ष्मंब्राह्मणा
विदुः ॥ विदित्वाचानुतिष्ठंतिक्षेत्रज्ञेनार्थदर्शिना २८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेप०अनुगीताप० ब्राह्मणगीतासुअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

पिहिंसाऽभ्यासाद्बहुलीभूयबाधेतैवेत्याशयेनाध्वर्युराह भूमेरिति नानुपहत्यभूतानिभोगःसंभवतीतिन्यायाज्जीवतोऽपरिहार्यैवहिंसेत्यर्थः १९ । २० किंकथंत्वंमन्यसेऽहिंसामितिशेषः
२१ यतिरहिंसाप्रकारमसंगितामाह सद्भावःसद्रूपंस्वभावःसुतरामभावःकालत्रयेऽप्यसत्त्वं २२ प्राणादिव्यवहारस्तुरजसामाययासहस्थितःसद्भावएव भ्रांतिविशिष्टंसदेवव्यवहाररूपमि
त्यर्थः एतैःप्राणादिभिर्मुक्तस्यातएवनिर्द्वंद्वस्य ज्ञानेनद्वैतकल्पकभ्रांतिबाधात् २३ भयंप्रेत्यखादंतितेचतानितिशास्त्रोक्तं २४ त्वदुपदेशादहमपिमंत्रकृतंकुर्वन्नदुष्येइत्याह सद्भिरि
त्यादिना २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

इंद्रियजयएवमहच्छौर्यमिस्तुपोद्घातपरयध्यायेन अत्रापीति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७ एकविंशतिमेधांते मेधो युद्ध

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ कार्त्तवीर्यस्यसंवादंसमुद्रस्यचभाविनि १ कार्त्तवीर्यार्जुनोनामराजाबाहुसहस्रवान् ॥ येनसागरपर्यंता
धनुषानिर्जितामही २ सकदाचित्समुद्रांतेविचरन्बलदर्पितः ॥ अवाकिरन्शरशतैःसमुद्रमितिनःश्रुतम् ३ तंसमुद्रोनमस्कृत्यकृतांजलिरुवाचह ॥ मामुंचवीरनारा
चान्ब्रूहिकिंकरवाणिते ४ मदाश्रयाणिभूतानित्वद्विसृष्टैर्महेषुभिः ॥ वध्यंतेराजशार्दूलतेभ्योदेह्यभयंविभो ५ ॥ अर्जुनउवाच ॥ मत्समोयदिसंग्रामेशरासनधरः
क्वचित् ॥ विद्यतेतंसमाचक्ष्वयःसमासीतमांमृधे ६ ॥ समुद्रउवाच ॥ महर्षिर्जमदग्निस्तेयदिराजन्परिश्रुतः ॥ तस्यपुत्रस्तवातिथ्यंयथावत्कर्तुमर्हति ७ ततः
सराजाप्रययौक्रोधेनमहतावृतः॥ सतमाश्रममागम्यराममेवान्वपद्यत ८ सरामप्रतिकूलानिचकारसहबंधुभिः ॥ आयासंजनयामासरामस्यचमहात्मनः ९ ततस्ते
जःप्रजज्वालरामस्यामिततेजसः ॥ प्रदहन्रिपुसैन्यानि[illegible]तदाकमललोचने १० ततःपरशुमादायसतंबाहुसहस्रिणम् ॥ चिच्छेदसहसारामोबहुशाखमिवद्रुमम् ११
तंहतंपतितंदृष्ट्वासमेताःसर्वबांधवाः ॥ असीनादायशक्तीश्चभार्गवंपर्यधावयन् १२ रामोऽपिधनुरादायरथमारुह्यसत्वरः ॥ विसृजन्शरवर्षाणिव्यधमत्पार्थिवंबलम्
१३ ततस्तुक्षत्रियाःकेचिज्जामदग्न्यभयार्दिताः ॥ विविशुर्गिरिदुर्गाणिमृगाःसिंहार्दिताइव १४ तेषांस्वविहितंकर्मतद्भयान्नानुतिष्ठताम् ॥ प्रजावृषलतांप्राप्ताब्राह्म
णानामदर्शनात् १५ एवंतेद्रविडाभीराःपुंड्राश्चशबरैःसह ॥ वृषलत्वंपरिगताव्युत्थानात्क्षत्रधर्मिणः १६ ततश्चहतवीरासुक्षत्रियासुपुनःपुनः ॥ द्विजैरुत्पादितं
क्षत्रंजामदग्न्योन्यकृंततत् १७ एकविंशतिमेधांतेरामंवागशरीरिणी ॥ दिव्याप्रोवाचमधुरासर्वलोकपरिश्रुता १८ रामरामनिवर्तस्वकंगुणंतातपश्यसि ॥ क्षत्रबंधू
निमान्प्राणैर्विप्रयोज्यपुनःपुनः १९ तथैवतंमहात्मानमृचीकप्रमुखास्तदा ॥ पितामहामहाभागनिवर्तस्वेत्यथाब्रुवन् २० पितुर्वधममृष्यंस्तुरामःप्रोवाचता
नृषीन् ॥ नार्हंतीहभवंतोमांनिवारयितुमित्युत २१ ॥ पितरऊचुः ॥ नार्हसेक्षत्रबंधूंस्त्वंनिहंतुंजयतांवर ॥ नेहयुक्तंत्वयाहंतुंब्राह्मणेनसतानृपान् २२ ॥ इतिश्री
महाभारते आश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासुएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ पितरऊचुः ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ श्रुत्वा
चतत्तथाकार्यंभवताद्विजसत्तम १ अलर्कोनामराजर्षिरभवत्सुमहातपाः ॥ धर्मज्ञःसत्यवादीचमहात्मासुदृढव्रतः २ ससागरांतांधनुषाविनिर्जित्यमहीमिमाम् ॥
कृत्वासुदुष्करंकर्ममनःसूक्ष्मेसमादधे ३ स्थितस्यवृक्षमूलेषुतस्यचिंताबभूवह ॥ उत्सृज्यसुमहत्कर्मसूक्ष्मंप्रतिमहामते ४ ॥२२॥

यज्ञः । 'यज्ञोवैमेधः' इतिश्रुतेः यान्येकसंग्रामनामानितानियज्ञनामानीतिनैरुक्तवचनाद्युद्धस्यैवनामभेधइति १८।१९।२०।२१।२२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे
एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ अत्रहिंसायाअकार्यत्वे १ । २ सूक्ष्मेविचारे ३ कर्मशत्रुजयादिउत्सृज्यसूक्ष्मंब्रह्मप्रतिपदंचिंताबभूवेतिसंबंधः ४

अन्यत्रबाह्यशत्रुभ्यइतिशेषः शत्रुभिरिंद्रियैर्वैरिभिः ५ चिकीर्षतिनिक्षेप्तुमिच्छतीत्यर्थः मनःप्रतिहठयोगेनवायुनिरोधादिनाजेष्यामीत्यर्थः ६ नेमेइति हठयोगेमृत्युरवश्यंसंभवतीतिभावः

॥ अलर्कउवाच ॥ मनसोमेबलंजातंमनोजित्वाध्रुवोजयः ॥ अन्यत्रबाणान्धास्यामिशत्रुभिःपरिवारितः ५ यदिदंचापलात्कर्मसर्वान्मर्त्यांश्चिकीर्षति ॥ मनःप्रति
सुतीक्ष्णाग्रानहंमोक्ष्यामिसायकान् ६ ॥ मनउवाच ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ७ अन्यान्बाणान्समीक्षस्व
यैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वाऽप्यविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ८ ॥ अलर्कउवाच ॥ आघ्रायसुबहून्गंधांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्मात्घ्राणंप्रतिशरान्
प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् ९ ॥ घ्राणउवाच ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि १० अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वं
मांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ११ ॥ अलर्कउवाच ॥ इयंस्वादून्रसान्भुक्त्वातानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माज्जिह्वांप्रतिशरान्प्रति
मोक्ष्याम्यहंशितान् १२ ॥ जिह्वोवाच ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि १३ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमां
सूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् १४ ॥ अलर्कउवाच ॥ स्पृष्ट्वात्वग्विविधान्स्पर्शांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्मात्त्वचंपाटयिष्येविविधैःकंक
पत्रिभिः १५ ॥ त्वगुवाच ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि १६ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्य
सि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् १७ ॥ अलर्कउवाच ॥ श्रुत्वातुविविधान्शब्दांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माच्छ्रोत्रंप्रतिशरान्प्रतिमुंचाम्यहंशि
तान् १८ ॥ श्रोत्रमुवाच ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिततोहास्यसिजीवितम् १९ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्य
सि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् २० अलर्कउवाच ॥ दृष्ट्वारूपाणिबहुशस्तान्येवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माच्चक्षुर्हनिष्यामिनिशितैःसायकैरहम् २१
॥ चक्षुरुवाच ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि २२ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासवि
चिंत्याथततोवचनमब्रवीत् २३ ॥ अलर्कउवाच ॥ इयंनिष्ठाबहुविधाप्रज्ञयात्वध्यवस्यति ॥ तस्माद्बुद्धिंप्रतिशरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् २४ ॥ बुद्धिरुवाच ॥
नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि २५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥
ततोऽलर्कस्तपोघोरंतत्रैवास्थायदुष्करम् ॥ नाध्यगच्छत्परंशक्त्याबाणमेतेषुसप्तसु २६ सुसमाहितचेतास्तुसततोऽचिंतयत्प्रभुः ॥ सविचिंत्यचिरंकालमलर्को
द्विजसत्तम २७ नाध्यगच्छत्परंश्रेयोयोगान्मतिमतांवरः ॥ सएकाग्रंमनःकृत्वानिश्चलोयोगमास्थितः २८

७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१। २२।२३।२४ एवंघ्राणादीनांहठेननिग्रहेतत्तदिंद्रियविकलोऽवसीदत्येवनतुकृतकृत्योभवतीत्यर्थः
२५ तपआलोचनं २६। २७ योगात्राजयोगात् चित्तमात्रनिग्रहरूपात्एकाग्रंद्रष्टृदृश्योपरक्तंचित्तंसर्वार्थं तदभावेस्वरूपमात्रनिष्ठंत्वेकाग्रम् २८

आत्मानंपरंब्रह्म १९ । १० । ११ अनुजानीहि अस्मदुपदेशमनुलक्षात्कुरुयोगबलेन ३२ । ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
दंतांस्तालुचेतिश्लोकोक्तंद्वदयाख्यंब्रह्मप्रतिपाद्यहृदयबंधनाख्यंगुणत्रयंमुमुक्षूणांहेयमाह त्रयइत्यादिना गुणाइतिशेषः गुणतःवृत्तिभेदात् इष्टप्राप्तिनिः श्रेयेयस्सुखंतत्प्रहर्षः इष्टप्राप्तौपत्तस्प्रीतिः

इंद्रियाणिजघानाशुबाणेनैकेनवीर्यवान् ॥ योगेनात्मानमाविश्यसिद्धिंपरमिकांगतः २९ विस्मितश्चापिराजर्षिरिमांगाथांजगादह ॥ अहोकष्टंयदस्माभिःसर्वं बाह्यमनुष्ठितम् ३० भोगतृष्णासमायुक्तैःपूर्वंराज्यमुपासितम् ॥ इतिपश्चान्मयाज्ञातंयोगान्नास्तिपरंसुखम् ३१ इतित्वमनुजानीहिराममाक्षत्रियान्जहि ॥ तपोघोरमुपातिष्ठततःश्रेयोऽभिपत्स्यसे ३२ इत्युक्तःसतपोघोरंजामदग्न्यःपितामहैः ॥ आस्थितःसुमहाभागोययौसिद्धिंचदुर्गमाम् ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासु त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ त्रयोवैरिपवोलोकेनवधागुणतःस्मृताः ॥ प्रहर्षःप्रीतिरानंदस्त्रयस्तेसात्विकागुणाः १ तृष्णाक्रोधोऽभिसंरंभोराजसास्तेगुणाःस्मृताः ॥ श्रमस्तंद्राचमोहश्चत्रयस्तेतामसागुणाः २ एतान्निकृत्यधृतिमान्बाणसंघैरतंद्रितः ॥ जेतुंपरानुत्सहतेप्रशांतात्माजितेंद्रियः ३ अत्रगाथाःकीर्तयंतिपुराकल्पविदोजनाः ॥ अंबरीषेणयागीताराज्ञापूर्वंप्रशाम्यता ४ समुदीर्णेषुदोषेषुबाध्यमानेषुसाधुषु ॥ जग्राहतरसाराज्यमंबरीषोमहायशाः ५ सनिगृह्यात्मनोदोषान्साधून्समभिपूज्यच ॥ जगाममहतींसिद्धिंगाथाश्चेमाजगादह ६ भूयिष्ठंविजितादोषानिहताःसर्वशत्रवः ॥ एकोदोषोवरिष्ठश्चवध्यःसनहतोमया ७ यत्प्रयुक्तोजंतुरयंवैतृष्ण्यंनाधिगच्छति ॥ तृष्णार्त्तइहनिम्नानिधावमानोनबुध्यते ८ अकार्यमपियेनेह प्रयुक्तःसेवतेनरः ॥ तंलोभमसिभिस्तिक्ष्णैर्निकृंततंनिकृंतत ९ लोभाद्धिजायतेतृष्णाततश्चिंताप्रवर्त्तते ॥ सलिप्समानोलभतेभूयिष्ठंराजसान्गुणान् ॥ तदवाप्तौतुलभतेभूयिष्ठंतामसान्गुणान् १० सतैर्गुणैःसंहतदेहबंधनःपुनःपुनर्जायतिकर्मचेहते ॥ जन्मक्षयेभिन्नविकीर्णदेहोमृत्युंपुनर्गच्छतिजन्मनैव ११ तस्मादेतंसम्यगवेक्ष्यलोभंनिगृह्यधृत्याऽऽत्मनिराज्यमिच्छेत् ॥ एतद्राज्यंनान्यदस्तीहराज्यमात्मैवराजाविदितोयथावत् १२ ॥ इतिराज्ञांऽबरीषेणगाथागीतायशस्विना ॥ अधिराज्यंपुरस्कृत्यलोभमेकंनिकृंतता १३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासु एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ ब्राह्मणस्यचसंवादंजनकस्यचभाविनि १ ब्राह्मणंजनकोराजासन्नंकस्मिंश्चिदागसि ॥ विषयेमेनवस्तव्यमितिशिष्टयर्थमब्रवीत् २ इत्युक्तःप्रत्युवाचाथब्राह्मणोराजसत्तमम् ॥ आचक्ष्वविषयंराजन्यावांस्तववशेस्थितः ३

इष्टभोगेयत्ततआनंदः १ अभिसंरंभोद्वेषाभिनिवेशः २ निकृत्यच्छित्वा बाणसंघैःशमादिभिः ३ । ४ दोषेषुरागादिषु साधुषुशमादिषु ५ । ६ । ७ निम्नानिनीचकर्माणि ८ । ९ १० । ११ राज्यंआप्नोतिस्वाराज्यमितिश्रुतंस्वाराज्याख्यंपरमानंदं ११ । १३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नी० भारतभा० एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ममेतिद्व्यक्षरोमृत्युरित्युक्तंतत्रममतायाविषयएवनास्तीतिजनकब्राह्मणसंवादेनाहात्रापीत्यादिना अत्रलोभेनिकृंतनीये १ । २ । ३ ॥२३॥

४ । ५ । ६ । ७ पित्र्येति विषयंविशेषेणसिनोतिबध्नातितंबंधकंममतास्पदंनाधिगच्छामिविचिन्वन्अन्वेषमाणोऽपि अयंभावः । पृथिवीमिथिलाप्रजोपलक्षितंराज्यंशरीरसुखादिकंसर्वंअवस्थांतरेषुव्यभिचरन्नात्मसंबंधितामश्नुते । यथानीलपीतलोहितोपाधिषुसंचरन्स्फटिकोनीलादिवर्जितस्तद्वत् । तस्माद्विचारतोदृश्यत्वादिनास्वप्नवन्मिथ्यात्वाद्व्यभिचारित्वाच्चनात्मनातैःसंबंधइति ८ । ९ । १० आत्माऽपिदेहोऽपीतिप्रश्नः वस्तुतस्त्वयमपिममात्मानभवतीतिसंबंधः अयमितिसाभासोऽहंकारःसर्वेषामात्मत्वेनप्रसिद्धोममात्मास्वरूपंनभवतिमुकुरमुखवत्आभास

सोऽन्यस्यविषयेराज्ञोवस्तुमिच्छाम्यहंविभो ॥ वचस्तेकर्तुमिच्छामियथाशास्त्रंमहीपते ४ इत्युक्तस्तुतदाराजाब्राह्मणेनयशस्विना ॥ मुहुरुष्णंविनिःश्वस्यनकिंचित्प्रत्यभाषत ५ तमासीनंध्यायमानंराजानममितौजसम् ॥ कश्मलंसहसाऽगच्छद्भानुमंतमिवग्रहः ६ समाश्वास्यततोराजाविगतेकश्मलेतदा ॥ ततोमुहूर्तादिवतंब्राह्मणंवाक्यमब्रवीत् ७ ॥ जनकउवाच ॥ पितृपैतामहेराज्येवश्येजनपदेसति ॥ विषयंनाधिगच्छामिविचिन्वन्पृथिवीमहम् ८ नाधिगच्छंयदापृथ्व्यांमिथिलामार्गितामया ॥ नाध्यगच्छंयदातस्यांस्वप्रजामार्गितामया ९ नाध्यगच्छंयदातस्यांतदामेकश्मलोभवत् ॥ ततोमेकश्मलस्यांतेमतिःपुनरुपस्थिता १० तदानविषयंमन्येसर्वोवाविषयोमम ॥ आत्माऽपिचायंनममसर्वावापृथिवीमम ११ यथाममतथाऽन्येषामितिमन्येद्विजोत्तम ॥ उष्यतांयावदुत्साहोभुज्यतांयावदुष्यते १२ ब्राह्मणउवाच ॥ पितृपैतामहेराज्येवश्येजनपदेसति ॥ ब्रूहिकांमतिमास्थायममत्वंवर्जितंत्वया १३ कांवैबुद्धिंसमाश्रित्यसर्वोवैविषयस्तव ॥ नावैषिविषयंयेनसर्वोवाविषयस्तव १४ ॥ जनकउवाच ॥ अंतवंत्यइहावस्थाविदिताःसर्वकर्मसु ॥ नाध्यगच्छमहंतस्मान्ममेदमितियद्भवेत् १५ कस्येदमितिकस्यस्वमितिवेदवचस्तथा ॥ नाध्यगच्छमहंबुद्ध्याममेदमितियद्भवेत् १६ एतांबुद्धिंसमाश्रित्यममत्वंवर्जितंयया ॥ शृणुबुद्धिंचयांज्ञात्वासर्वत्रविषयोमम १७ नाहमात्मार्थमिच्छामिगंधान्घ्राणगतानपि ॥ तस्मान्मेनिर्जिताभूमिर्वशेतिष्ठतिनित्यदा १८ नाहमात्मार्थमिच्छामिरसानास्येऽपिवर्ततः ॥ आपोमेनिर्जितास्तस्माद्वशेतिष्ठंतिनित्यदा १९ नाहमात्मार्थमिच्छामिरूपंज्योतिश्चचक्षुषः ॥ तस्मान्मेनिर्जितंज्योतिर्वशेतिष्ठतिनित्यदा २० नाहमात्मार्थमिच्छामिस्पर्शांस्त्वचिगताश्चये ॥ तस्मान्मेनिर्जितोवायुर्वशेतिष्ठतिनित्यदा २१ नाहमात्मार्थमिच्छामिशब्दान्श्रोत्रगतानपि ॥ तस्मान्मेनिर्जिताःशब्दावशेतिष्ठंतिनित्यदा २२ नाहमात्मार्थमिच्छामिमनोनित्यंमनोंतरे ॥ मनोमेनिर्जितंतस्माद्वशेतिष्ठतिनित्यदा २३

त्वात् । सर्वावापृथिवीसर्वंदृश्यंममात्मामदनन्यत्वात्मुकुरमुखवदेव ११ अयमेवन्यायोब्रह्मादिपुत्रिकांतेष्वित्याह यथेति मायामनइंद्रियवद्दर्पणेषुहिमतिबिंबितोह्यदृश्यआत्माईशसूत्रविराडात्मनादृश्योनात्माचभवतिनवस्तुतइत्यर्थः १२ । १३ । १४ आढ्यत्वदरिद्रत्वादयोऽवस्थाः १५ कस्येदमितिनकस्यचिदित्यर्थः अत्रमागृधःकस्यस्विद्धनमितिश्रुतिंप्रमाणयति कस्यस्वमिति १६ आढ्यत्वादेरंतवत्त्वाद्धनादिषुममतामयात्यक्तेत्याह एतामिति देवाद्यर्थमेवविषयग्रहीतस्येवममगंधादीनामिच्छानात्मभोगार्थमतोभूम्यादयएवममवशेतिष्ठंतिनस्वहंतेषामित्याह शृण्वित्यादिना १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

२४ । २५ त्वमस्येति' अस्यचक्रस्यआत्माऽपिवायंनममसर्वावापृथिवीममेत्येवंरूपस्यधीसाधनकलापस्यब्रह्मलाभस्यब्रह्मलाभहेतोः दुर्वारस्यानैकांतिकस्य अनिवर्तिनःआत्यंतिकस्य सत्वनेमिनासत्वगुणरूपेणावरणेनचक्रधारास्थानीयेननिरुद्धस्य प्रवर्तकोमुख्यानुष्ठाता २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ समाप्तब्रह्मविद्यासत्साधनाऽथजीवन्मुक्तयवस्थामाह नाहमित्यादिना तथेतियथादेहात्मवादिनः १ पश्यसेकर्मण्यतिहारेतङ् त्वद्रष्टारंमांत्वंस्वतुल्यायथासंगिनंपश्यसितथानाहमस्मीत्यर्थः । आत्मनःसर्वात्मत्वंसर्वस्वचात्ममात्रत्वंज्ञानफलंप्रतिपादयतिसार्द्धेन मयेति २ । ३ आप्नोतिस्वाराज्यमित्यादिश्रुत्यर्थंसंगृह्णाति राज्यमिति ४ एकःपंथाःज्ञानरूपोनान्यःब्राह्मणानां

देवेभ्यश्चपितृभ्यश्चभूतेभ्योऽतिथिभिःसह ॥ इत्यर्थंसर्वएवेतिसमारंभाभवंतिवै २४ ततःप्रहस्यजनकंब्राह्मणःपुनरब्रवीत् ॥ त्वज्जिज्ञासार्थमद्येहविद्धिमांधर्ममागतम् २५ त्वमस्यब्रह्मलाभस्यदुर्वारस्यानिवर्तिनः॥ सत्वनेमिनिरुद्धस्यचक्रस्यैकःप्रवर्तकः२६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ नाहंतथाभीरुचरामिलोकेयथात्वंमांतर्जयसेस्वबुद्ध्या ॥ विप्रोऽस्मिमुक्तोस्मिवनेचरोऽस्मिगृहस्थधर्माव्रतवांस्तथाऽस्मि १ नाहमस्मियथामांत्वंपश्यसेचशुभाशुभे ॥ मयाव्याप्तमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगतीगतम् २ येकेचिज्जंतवोलोकेजंगमाःस्थावराश्चह ॥ तेषांमामंतकंविद्धिदारूणामिव पावकम् ३ राज्यंपृथिव्यांसर्वस्यामथवाऽपित्रिविष्टपे॥ तथाबुद्धिरियंवेत्तिबुद्धिरेवधनंमम ४ एकःपंथाब्राह्मणानांयेनगच्छंतितद्विदः॥ गृहेषुवनवासेषुगुरुवासेषुभिक्षुषु ५ लिंगैर्बहुभिरव्यग्रैरेकाबुद्धिरुपास्यते ॥ नानालिंगाश्रमस्थानांयेषांबुद्धिःशमात्मिका ६ तेभावमेकमायांतिसरितःसागरंयथा ॥ बुद्ध्याऽयंगम्यतेमार्गःशरीरेणनगम्यते ॥ आद्यंतवंतिकर्माणिशरीरंकर्मबंधनम् ७ तस्मात्तेसुभगेनास्तिपरलोककृतंभयम् ॥ तद्भावभावनिरताममैवात्मानमेष्यसि ८॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ब्राह्मण्युवाच॥ नेदमल्पात्मनाशक्यंवेदितुंनाकृतात्मना ॥ बहुचाल्पंचसंक्षिप्तंविप्लुतंचमतंमम १ उपायंतंममब्रूहियेनैषालभ्यतेमतिः ॥ तन्मन्येकारणंत्वत्तोयतएषाप्रवर्तते २॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अरणींब्राह्मणींविद्धिगुरुरस्योत्तरारणिः ॥ तपःश्रुतेऽभिमथ्नीतोज्ञानाग्निर्जायतेततः ३ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ यदिदंब्रह्मणोलिंगंक्षेत्रज्ञइतिसंज्ञितम् ॥ ग्रहीतुंयेनयच्छक्यंलक्षणंतस्यतत्कनु ४

ब्रह्मविदाम् ५ । ६ । ७ सुभगेईश्वरि शरीरबंधनिर्मुक्तत्वात् परलोकअनात्मलोकः तद्भावोब्रह्मात्मभावस्तस्यभावोभावना ८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उक्तमर्थमाक्षिपति नेदमिति १ मन्येजानीयाम् २ ब्राह्मणींबुद्धिं तपःमनननिदिध्यासनात्मकमालोचनं श्रुतंवेदांतश्रवणं'आत्मावाअरेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यः'इत्यात्मदर्शनानुवादेनश्रवणादिविधानात् ३ आक्षेपपूर्वकंज्ञेयस्वरूपमाह यदिदमित्यादिना यदिदमपरोक्षंक्षेत्रज्ञइतिसंज्ञितंजीवाख्यंससंगंरूपंतद्ब्रह्मणोऽसंगस्यलिंगंस्वरूपामितियत्तत्कनु । नकथंचनजीवस्यब्रह्मभावःसंभवतीत्यर्थः । अत्रोपपत्तिमाह ग्रहीतुमिति यद्येनग्रहीतुंशक्यंतन्निग्राह्यंतस्यनिग्रहीतुलक्षणंस्वरूपं इतिकनुदृष्टंनक्वापीत्यर्थः । आत्मावमंतरोयमयतीतिजीवेश्वरयोर्नियम्यनियामकत्वश्रवणात्भृत्यस्वामिनोरिवतयोरभेदसंभावनापीतिभावः ४

उत्तरमाहालिंगइति योऽयंक्षेत्रज्ञउक्तःसलिंगमेवंरूपइतिनिर्देशयोग्यस्वरूपंतद्रहितः यतोनिर्गुणः अस्यसगुणत्वंसलिंगत्वंचविनैवकारणंभ्रांत्यैवभातिनसत्यंविद्यतइत्यर्थः ५ भ्रांत्यपगमेन तदधिगमेउपायमेववक्ष्यामि नवेति चित्तशुद्ध्यभावे ५ सम्यगुपायोदृष्टश्च पूर्वोक्ताःश्रवणादयस्तैर्भ्रमरैरुपरिभ्रमद्भिरयःस्थमगृहीतमपिसुरभिद्रव्यंलक्ष्यते । एवंश्रवणादिभिरात्मालक्षणाद्वारेणलक्ष्यतइत्यर्थः कोऽसावुपायः कर्मबुद्धिः कर्मशोधिताबुद्धिःकर्मबुद्धिः कर्मभिरशोधिताबुद्धौश्रवणाद्यभ्याससहस्रेणापिनगम्यतइतिभावः । अबुद्धिरवाकुक्तविधबुद्धिराहित्यात् मूढाअसंगमपि क्षेत्रज्ञंज्ञानलिंगैर्बुद्ध्यादिभिराश्रितंसंगिनमिवमन्यंते तद्वस्तुउपायेनश्रवणादिजन्ययाबुद्ध्यालक्ष्यतइतिसंबंधः ६ नेदंब्रह्मज्ञानंविधिनिषेधप्रधानं अहेयानुपादेयप्रत्यगात्मविषयत्वात् तथात्वेवास्वरूपनाशानित्यत्वेदुरपह्नवेस्यातां । अपितुरज्जुदर्शनदशमत्वश्रवणाभ्यांसर्पादशमत्वयोरिवबुद्धवाक्येनवाऽविद्याध्यारोपितकार्यकारणप्रपंचस्यानिराकरणसापेक्षमित्याह इदंकार्यमिति मोक्षेष्वितिबहुवचनंमुक्त्युपादानभूतबुद्ध्यादितत्त्वभेदात् ७ तेचयावंतःपंचसप्तएकादशत्रयोदशवातेषांप्रत्येकंवृत्तिभेदाच्छतशःसहस्रशोवाकल्पनीयाइत्याह यावंतइति अव्यक्तान्मायाविद्यादिरूपान् व्यक्तरूपान्शब्दादीन् उपेयप्रतिपत्त्यर्थाउपायाअव्यवस्थिताइतिन्यायेनशिष्यबोधार्थंमंदमध्यमोत्तमाधिकारिभेदेनव्यष्टिमात्रकल्पनयावास

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अलिंगोनिर्गुणश्चैवकारणंनास्यलक्ष्यते ॥ उपायमेववक्ष्यामियेनगृह्येतवानवा ५ सम्यगुपायोदृष्टश्चभ्रमरैरिवलक्ष्यते ॥ कर्मबुद्धिरबुद्धित्वाज्ज्ञानलिंगैरिवाश्रितम् ६ इदंकार्यमिदंनेतिनमोक्षेषूपदिश्यते ॥ पश्यतःशृण्वतोबुद्धिरात्मनोयेषुजायते ७ यावंतइहशक्येरंस्तावंतोंशान्प्रकल्पयेत् ॥ अव्यक्तान्व्यक्तरूपांश्चशतशोऽथसहस्रशः ८ सर्वान्नानार्थयुक्तांश्चसर्वान्प्रत्यक्षहेतुकान् ॥ यतःपरंनविद्येतततोऽभ्यासेभविष्यति ९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ततस्तुतस्याब्राह्मण्यामतिःक्षेत्रज्ञसंक्षये ॥ क्षेत्रज्ञानेनपरतःक्षेत्रज्ञेभ्यःप्रवर्तते १० ॥ अर्जुनउवाच ॥ क्वनुसाब्राह्मणीकृष्णक्वचासौब्राह्मणर्षभः ॥ याभ्यांसिद्धिरियंप्राप्तातावुभौवदमेऽच्युत ११ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मनोमेब्राह्मणंविद्धिबुद्धिंमेविद्धिब्राह्मणीम् ॥ क्षेत्रज्ञइतियश्चोक्तःसोहमेवधनंजय १२ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ब्रह्मयत्परमंज्ञेयंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ भवतोहिप्रसादेनसूक्ष्मेमेरमतेमतिः १

मष्टिव्यष्टिद्वयकल्पनयावासमष्टिमात्रकल्पनयावातत्त्वार्थयोरभेदंप्रत्याययन्नात्रवस्तुसंतोऽनात्मपदार्थाःसंति येनमोक्षापादानानितानिकिंकादिवत्संख्ययापरिच्छिद्येरन्नित्यर्थः ८ ततइति प्रथमार्थेतसिः यतःपरमन्यन्नास्तितद्वस्तुभविष्यत्यधिकारी अभ्यासेशमाद्यभ्यासेपुष्कलेसति अत्रकंठगतविस्मृतचामीकरन्यायेनब्रह्मप्राप्तिभवनंनोत्पाद्यत्वेनानित्यत्वापत्तेः ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतितत्त्वमसीत्यादिवाक्येभ्यःसिद्धवद्ब्रह्मभावश्रवणादित्यर्थः ९ क्षेत्रज्ञसंक्षयेजीवस्यपरमात्मनिप्रविलापने क्षेत्रज्ञानेनैवक्षेत्रज्ञात्परंज्ञायतइत्याह क्षेत्रेति क्षेत्रज्ञएवोपाधिविलयाद्ब्रह्मसंपद्यतेत्यर्थः १० । ११ मनोमेचित्प्रतिबिंबगर्भमनोजीवइत्यर्थः मनोमुक्तःक्षेत्रज्ञोऽहमेवब्रह्मैवेत्यर्थः १२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ पूर्वाध्यायांते'मनोमेब्राह्मणंविद्धिबुद्धिंमेविद्धिब्राह्मणीं ॥ क्षेत्रज्ञइतियश्चोक्तःसोहमेवधनंजय'इतिमनोबुद्ध्योर्ब्रह्मवित्त्वेनतदुपलक्षितसकलकरणप्रकाशमर्थजातंब्रह्मेत्युक्तंयश्चतयोःसाक्षीसाक्षिदात्माऽहमितिचदर्शितं । तत्रप्रपंचःसाक्षीचेत्युभयमपिपरंब्रह्मउततयोरन्यतरद्यत्परंब्रह्मतन्मेवदेत्यर्जुनउवाच ब्रह्मयदिति आद्येपक्षेसप्रपंचंब्रह्मज्ञेयं द्वितीयेनिष्प्रपंचमितितत्रसूक्ष्मेनिष्प्रपंचएवमेमनोरमतइतिस्वनिष्ठांकथयति । तेन'सतांहिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणप्रवृत्तयः'इतिन्यायेननिष्प्रपंचमेवशास्त्रार्थइतिज्ञापयति १

मोक्षसंयुक्तं यस्मिन्श्रुतेसद्योमुक्तिरेवलभ्यतइत्यर्थः २ । ३ ब्रूयापृच्छामि ४ । ५ । ६ अहंत्वमितिशास्यशासनकर्त्रोर्जीवेश्वरयोःप्रश्नः । यद्वताभ्यांपरमन्यरसत्यमबाधितंवस्तुतदपि ब्रूहि । भूतानिवियदादीनि स्थावरादीनिभौतिकानि ७ भूतान्युभयविधानि किंपरमवसानंयस्यतत्किंतेषांलयस्थानमित्यर्थः । किंतस्यमबाधितफलंकर्म तपःक्रियारूपंकायिकादिभे देनात्रिविधं गुणाःसत्त्वादयःकिंस्वरूपाइत्यर्थः ८ सुखंमुख्यं प्रश्नान्वक्तुमर्हसीतिसंबधः ९ कश्चकोऽपि १० । ११ । १२ । १३ । १४ स्ववाक्येश्रद्धोत्पादनार्थमाख्यायिकामुखे नोत्तरयति ब्रह्मणेति इदंत्वयापृष्टंवेदविद्यांसमाश्रित्याऽऽश्रित्यनतुस्वकल्पनां तत्त्वभूतस्याबाधितस्यार्थस्वभावनंविचारोयस्मिन्तत् १५ ज्ञानंपरब्रह्मविषयमुत्तमम् । तथातपःसन्या

॥ वासुदेवउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ संवादंमोक्षसंयुक्तंशिष्यस्यगुरुणासह २ कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्यंसंशितव्रतम् ॥ शिष्यः पप्रच्छमेधावीकिंस्विच्छ्रेयःपरंतप ३ भगवंतंप्रपन्नोऽहंनिःश्रेयसपरायणः ॥ याचेत्वांशिरसाविप्रयद्ब्रूयांब्रूहितन्मम ४ तमेवंवादिनंपार्थशिष्यंगुरुरुवाचह ॥ सर्वंतुतेप्रवक्ष्यामियत्रवैसंशयोद्विज ५ इत्युक्तःसकुरुश्रेष्ठगुरुणागुरुवत्सलः ॥ प्रांजलिःपरिपप्रच्छयत्तच्छृणुमहामते ६ ॥ शिष्यउवाच ॥ कुतश्चाहंकुतश्च त्वंतत्सत्यंब्रूहियत्परम् ॥ कुतोजातानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ७ केनजीवंतिभूतानितेषामायुश्चकिंपरम् ॥ किंसत्यंकिंतपोविप्रकेगुणाःसद्भिरीरिताः ८ केपंथानःशिवाश्चस्युःकिंसुखंकिंचदुष्कृतम् ॥ एतान्मेभगवन्प्रश्नान्याथातथ्येनसुव्रत ९ वक्तुमर्हसिविप्रर्षेयथावदिहतत्त्वतः ॥ त्वदन्यःकश्चनप्रश्नाने तान्वक्तुमिहार्हति १० ब्रूहिधर्मविदांश्रेष्ठपरंकौतूहलंमम ॥ मोक्षधर्मार्थकुशलोभवाँल्लोकेषुगीयते ११ सर्वसंशयसंछेतात्वदन्योनचविद्यते ॥ संसारभीरवश्चै वमोक्षकामास्तथावयम् १२ ॥ वासुदेवउवाच ॥ तस्मैसंप्रतिपन्नाययथावत्परिपृच्छते ॥ शिष्यायगुणयुक्तायशांतायप्रियवर्तिने १३ छायाभूतायदांता ययततेब्रह्मचारिणे ॥ तान्प्रश्नानब्रवीत्पार्थमेधावीसधृतव्रतः ॥ गुरुःकुरुकुलश्रेष्ठसम्यक्सर्वानरिंदम १४ ॥ गुरुरुवाच ॥ ब्रह्मणोक्तमिदंसर्वमृषिप्रवरसेवि तम् ॥ वेदविद्यांसमाश्रित्यतत्त्वभूतार्थभावनम् १५ ज्ञानंत्वेवपरंविद्मःसंन्यासंतपउत्तमम् ॥ यस्तुवेदनिराबाधंज्ञानतत्त्वंविनिश्चयात् ॥ सर्वभूतस्थमात्मा नंससर्वगतिरिष्यते १६ योविद्वान्सहसंवासंविवासंचैवपश्यति ॥ तथैवैकत्वनानात्वेसदुःखात्परिमुच्यते १७ योनकामयतेकिंचिन्नकिंचिदभिमन्यते ॥ इहलोकस्थएवैषब्रह्मभूयायकल्पते १८ प्रधानगुणतत्त्वज्ञःसर्वभूतविधानवित् ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः १९

साख्यमुत्तमम् । ज्ञानतत्त्वंज्ञानस्यतत्त्वंयाथार्थ्यं । घटादितत्त्वज्ञानव्यावृत्त्येनिराबाधमितिनिर्गतःआसमंतात्बाधोयस्मात् । तद्धिब्रह्मज्ञानबाध्यंनतथैतदित्यर्थः । यश्चएतरसर्वंसर्वभूतस्थं चआत्मानंसंप्रज्ञातावस्थायांवेदससर्वगतिःसर्वकाममाग्भवति । 'तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवति' इतिश्रुतेः सार्धश्लोकोवाक्यम् १६ सहसंवासंचिज्जडयोरेकलोलीभावंसंप्रज्ञाते । विवासंतयोः पृथक्त्वंशुद्धत्वंपदार्थदर्शने । एकत्वंईश्वरादभेदंतस्यैव । नानात्वंतयोर्भिन्नत्वंव्यवहारे १७ नकामयतइतिममकाराभावः । नाभिमन्यतइत्यभिमानोऽहंकारस्तदभावः । तयोःसतोर्जीवन्नेवमु च्यतेइत्यर्थः १८ प्रधानंमाया । गुणाःसत्वादयः । तेषांतत्त्वंकल्पितत्वस्वरूपंयाथात्म्यं । सर्वभूतानांविधानंविधीयतेउत्पाद्यतेऽनेनेतिकारणंतदुभयज्ञोमुच्यते १९

अव्यक्तमज्ञानंतदेवबीजप्रभवोमूलमंकुरश्चयस्य । बुद्धिर्महत्तत्त्वंतदेवस्कंधायस्य । अहंकारोविटपाःपल्लवायस्य । इंद्रियाण्येवअंकुराअनर्थवल्लीपूर्वरूपभूताःकोटरेषुच्छिद्रेषुयस्य २० महाभूतानि वियदादीनिविशेषस्तिलकःपुष्पकोरकस्थानीयोयस्य । विशेषाःस्थूलकार्याणिताम्येवप्रतिशाखाउपशाखास्तद्वान् । पर्णमुत्पद्यपतनशीलःसंकल्पः । पुष्पंकर्म । फलंसुखादि २१ एतद्बीजभूतंब्र ह्मज्ञात्वा तत्त्वानिअव्यक्तादीनिज्ञानेनच्छित्वेतितेषामज्ञानकार्यत्वंरज्जूरगवदुक्तं जहातित्यजति सार्धश्लोकः । एतेनऊर्ध्वमूलार्थःस्मारितः २२ भूतेति भूरादयआदिपदार्थास्तेषामर्थातानांनिश्च यःस्वरूपावधारणंयस्मिन्तं पुराकल्पंबहुकर्तृकमन्वाख्यानं २३ पदंपदनीयमधिगंतव्यं संसिद्धाःमुक्ताः २४ पुराकल्पमेवाह उपगम्येति २५ मार्गान्कर्मगतीःपरिक्रम्यपुनःपुनर्गत्वा २६।२७।२८

अव्यक्तबीजप्रभवोबुद्धिस्कंधमयोमहान् ॥ महाहंकारविटपइंद्रियांकुरकोटरः २० महाभूतविशेषश्चविशेषप्रतिशाखवान् ॥ सदापर्णःसदापुष्पःसदाशुभफलो दयः २१ आजीवःसर्वभूतानांब्रह्मबीजःसनातनः ॥ एतज्ज्ञात्वाचतत्त्वानिज्ञानेनपरमासिना ॥ छित्वाचामरतांप्राप्यजहातिमृत्युजन्मनी २२ भूतभव्यभ विष्यादिधर्मकामार्थनिश्चयम् ॥ सिद्धसंघपरिज्ञातंपुराकल्पंसनातनम् २३ प्रवक्ष्येहंमहाप्राज्ञपदमुत्तममद्यते ॥ बुद्ध्वायदिहसंसिद्धाभवंतीहमनीषिणः २४ उप गम्यर्षयःपूर्वंजिज्ञासंतःपरस्परम् ॥ प्रजापतिभरद्वाजौगौतमोभार्गवस्तथा २५ वसिष्ठःकश्यपश्चैवविश्वामित्रोऽत्रिरेवच ॥ मार्गान्सर्वान्परिक्रम्यपरिश्रांताः स्वकर्मभिः २६ ऋषिमांगिरसंवृद्धंपुरस्कृत्यतुतेद्विजाः ॥ ददृशुर्ब्रह्मभवनेब्रह्माणंवीतकल्मषम् २७ तंप्रणम्यमहात्मानंसुखासीनंमहर्षयः ॥ पप्रच्छुर्विनयोपेता नैःश्रेयसमिदंपरम् २८ कथंकर्मक्रियात्साधुकथंमुच्येतकिल्बिषात् ॥ केनोमार्गाःशिवाश्चस्युःकिंसत्यंकिंचदुष्कृतम् २९ कौचोभौकर्मणांमार्गौप्राप्नुयुर्दक्षिणोत्तरौ ॥ प्रलयंचापवर्गंचभूतानांप्रभवाप्ययौ ३० इत्युक्तःसमुनिश्रेष्ठैर्यदाहप्रपितामहः ॥ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामिशृणुशिष्ययथागमम् ३१ ॥ब्रह्मोवाच॥ सत्याद्भूतानिजातानिस्थाव राणिचराणिच ॥ तपसातानिजीवंतिइतितद्वित्तसुव्रताः ३२ स्वांयोनिंसमतिक्रम्यवर्तंतेस्वेनकर्मणा ॥ सत्यंहिगुणसंयुक्तंनियतंपंचलक्षणम् ३३ ब्रह्मसत्यंतपःसत्यंप्र जापतिः ॥ सत्याद्भूतानिजातानिसत्यंभूतमयंजगत् ३४ तस्मात्सत्यमयाविप्रानित्यंयोगपरायणाः ॥ अतीतक्रोधसंतापानियताधर्मसेविनः ३५ अन्योन्यनि यतान्वैद्यान्धर्मसेतुप्रवर्तकान् ॥ तानहंसंप्रवक्ष्यामिशाश्वतान्लोकभावनान् ३६ चातुर्विद्यंतथावर्णांश्चातुराश्रमिकान्पृथक् ॥ धर्ममेकंचतुष्पादंनित्यमाहुर्मनीषिणः ३७

क्रियात्कुर्वीत केनोऽस्माकं २९ प्रलयोदैनंदिनादिर्भूतलयः । अपवर्गःआत्यंतिकोभूतोच्छेदोमोक्षाख्यः । प्रभवाप्ययौजन्ममृत्यू ३० यथागमंवेदानुसारि ३१ सत्यात्त्रैकालिकबाधरहिताद्ब्रह्मणः भूतान्यव्यक्तादीनिस्थावराणिवियदादीनिचराणिजरायुजादीनि । एतेनकुतश्चाहमितिश्लोकोक्तप्रश्नानामुत्तरमुक्तं । तपसाकर्मणाजीवंतिइतितेहेतोर्द्विजाः स्वांयोनिंब्रह्मसमतिक्रम्यध्यानच्युताः विक्षेपावस्थांप्राप्यस्वकर्मणावर्ततइतिसार्धश्लोकः ३२ किंसत्यमित्यस्योत्तरमाह सत्यमिति गुणसंयुक्तमित्यनेननिर्गुणंसत्यमेकमेवतत्रभेदहेतोर्गुणस्यैवाभावादितिदर्शितं ३३ ब्रह्मईश्वरः तपो धर्मः प्रजापतिर्जीवः भूतानिखादीनि जगज्जरायुजादि एतत्व्यावहारिकंगुणमयंसत्यपंचकं ३४ यस्मात्तस्मात्सत्यमयाःसत्यप्रधानाःधर्मसेविनोभवंति ३५ अन्योन्यनियतान्परस्परमयेन धर्मातिक्रमशून्यान् वैद्यान्विद्यावतः तान्विमान्प्रतीतिशेषः ३६ चतस्रोधर्मार्थकाममोक्षप्रदाविद्याश्चतुर्विद्यास्ताएवचातुर्विद्यं । तथमतिवर्णप्रत्याश्रमंचपृथक्प्रवक्ष्यामीत्यनुषज्यते ३७

३८ गदंतःभोमवक्तारः मयावक्ष्यमाणंपंथानंनिबोधत तेनचपथापरंपदंनिबोधत ३९ आत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तमाश्रममध्यात्मसंन्यासंपरंपदमाहुरितिपूर्वेणान्वयः ४० ज्योतिरादिकंविश्वं तावत्पश्यति यावदध्यात्मंसंन्यासपूर्वकमात्मदर्शनंनोपैतिनलभते ४१ । ४२ । ४३ श्रद्धाआस्तिक्यबुद्धिःसैवधर्मस्यमुख्यंलक्षणंज्ञापकं श्रद्धाहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः । देवयानाःदेवयानमार्गप्राप्त्युपायाः ४४ एतेषामन्यतमंधर्मंयःपृथग्भिन्नमेकमेवाध्यास्तेदृढमाश्रयतिसःकालाक्रमेणचित्तशुद्धिपरिपाकेसतिभूतानांप्रभवाप्ययौस्वनिष्ठावितिसदैवनिमेषोन्मेषमात्रेकालेऽनवरतंपश्यति एतेनदृष्टिरेवसृष्टिरित्युक्तंभवति ४५ हेतुनायुक्त्या विषयस्थानिबुद्धिगोचराणिबुद्धिस्थानि ४६ । ४७ विशेषाःशब्दादयोविशेषगुणाः एकाचेतिपुरुषग्रहणम् ४८ । ४९ सर्वलोकान्समश्नुतेसार्वात्म्यंलभते । 'यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति' इतिश्रुतेः ५० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ उक्तान्येवतत्त्वा

पंथानंवःप्रवक्ष्यामिशिवंक्षेमकरंद्विजाः ॥ नियतंब्रह्मभावायगतंपूर्वंमनीषिभिः ३८ गदंतस्तंमयाऽद्येहपंथानंदुर्विदंपरम् ॥ निबोधतमहाभागानिखिलेनपरंपदम् ३९ ब्रह्मचारिकमेवाहुराश्रमंप्रथमंपदम् ॥ गार्हस्थ्यंतुद्वितीयंस्याद्वानप्रस्थमतःपरम् ॥ ततःपरंतुविज्ञेयमध्यात्मंपरमंपदम् ४० ज्योतिराकाशमादित्योवायुरिंद्रःप्रजापतिः ॥ नोपैतियावदध्यात्मंतावदेतान्नपश्यति ४१ तस्योपायंप्रवक्ष्यामिपुरस्तात्तंनिबोधत ॥ फलमूलानिलभुजांमुनीनांवसतांवने ४२ वानप्रस्थंद्विजातीनांत्रयाणामुपदिश्यते ॥ सर्वेषामेववर्णानांगार्हस्थ्यंतद्विधीयते ४३ श्रद्धालक्षणमित्येवंधर्मंधीराःप्रचक्षते ॥ इत्येवंदेवयानावःपंथानःपरिकीर्तिताः ॥ सद्भिरध्यासिताधीरैःकर्मभिर्धर्मसेतवः ४४ एतेषांपृथगध्यास्तेयोधर्मंसंशितव्रतः ॥ कालात्पश्यतिभूतानांसदैवप्रभवाप्ययौ ४५ अतस्तत्त्वानिवक्ष्यामियाथातथ्येनहेतुना ॥ विषयस्थानिसर्वाणिवर्तमानानिभागशः ४६ महानात्मातथाऽव्यक्तमहंकारस्तथैवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचमहाभूतानिपंचच ४७ विशेषाःपंचभूतानामितिसर्गःसनातनः ॥ चतुर्विंशतिरेकाचतत्त्वसंख्याप्रकीर्तिता ४८ तत्त्वानामथयोवेदसर्वेषांप्रभवाप्ययौ ॥ सधीरःसर्वभूतेषुनमोहमधिगच्छति ॥ ४९ तत्त्वानियोवेदयतेयथातथंगुणांश्चसर्वानखिलाश्चदेवताः ॥ विधूतपाप्माप्रविमुच्यबंधनंससर्वलोकानमलान्समश्नुते ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदव्यक्तमनुद्रिक्तंसर्वव्यापिध्रुवंस्थिरम् ॥ नवद्वारंपुरंविद्यात्त्रिगुणंपंचधातुकम् १ एकादशपरिक्षेपंमनोव्याकरणात्मकम् ॥ बुद्धिस्वामिकमित्येतत्परमेकादशंभवेत् २

निविवरीतुमुत्तरोग्रंथआरभ्यते तदिति तत्तत्र तेषुतत्त्वेषुव्याख्यातेषुमध्येऽनुद्रिक्तंत्रिगुणमव्यक्तंविद्यात्साम्योपेतंगुणत्रयमव्यक्तपदार्थः तच्चसर्वकार्यंव्यापि । ध्रुवमविनाशि । स्थिरमचंचलंनिरारंभमितियावत् । तदेवाव्यक्तमुद्रिक्तंसत्पंचधातुकंभूतपंचकंनवद्वारंपुरंचविद्यात्तेषांतत्कार्यत्वात् । पंचखादीनिनवतुभोक्तारंप्रतिविषयप्रवेशद्वाराणि । पंचश्रोत्रादीनिमनोबुद्धिप्राणोभिमानाख्योहंकारश्च पुरंशरीरं १ परितःक्षिप्यतेविषयभोगवासनयाजीवात्मायैस्तेपरिक्षेपाइंद्रियाणि । मनसैवव्याकरणंव्यक्तीभावोयेषांतेसंकल्पयोनयोविषयास्तदात्मकंचपुरं बुद्धिस्वामिकंचपुरं एतदेवपुरंपरंब्रह्म तत्राध्यस्तत्वात् एकादशं-इंद्रियंमनस्तन्मात्रंच नकेवलंभोग्यमेवमनःकल्पितमपितुभोक्ताभोग्यंभोगोपकरणंचसर्वंमनोमात्रमित्यर्थः 'तद्वाइदंमनस्येवपरमंप्रतिष्ठितंयदिदंकिंच' इतिश्रुतेः २

स्रोतांसिचित्तनद्याःप्रवाहाः त्रीणि शुक्लंहिंसाशून्यधर्मप्रावण्यं । कृष्णंहिंसाप्रावण्यं । शुक्लकृष्णंहिंसायुक्तप्रवृत्तिधर्मप्रावण्यंचेति । एतानियस्मिन्चित्तेविद्यमानानितिस्रुभिःप्रनाडीभिःसंस्काररूपाभिस्त्रिगुणात्मिकाभिराप्याय्यंतेपूर्यंतेताश्चतथैवपुनःपुनर्वर्धंते २ तत्रत्रीन्गुणानव्यक्तावयवभूतान्व्याख्याति तमइत्यादि अन्योन्यमिथुनत्वंदंपतीवदेककार्योत्पादनं । अन्योन्योपजीवित्वं बीजांकुरवत् ४ अन्योन्याश्रयत्वंत्रिदंडविष्टंभवत् । अन्योन्यानुवर्तित्वंप्रधानगुणभावेनराज्यभृत्यवत् । अन्योन्यव्यतिषक्तत्वंतेजोन्नवत् । त्रिगुणागुणत्रयमयाःपंचधातवःपंचमहाभूतानिभौतिकानिचेत्यर्थः ५ मिथुनंमथ्नातीतियोगादभिभावकंतमसउद्रेकेसत्त्वंनश्यतिसत्त्वस्योद्रेकेतमः । एवंरजसउद्रेकेसत्त्वंनिवर्ततेसत्त्वस्योद्रेकेरजइतिज्ञेयं । रजस्तमसोस्तुपरस्परोद्दीपकत्वान्ना

त्रीणिस्रोतांसियान्यस्मिन्नाप्याय्यंतेपुनःपुनः ॥ प्रनाड्यस्तिस्रएवैताःप्रवर्तंतेगुणात्मिकाः ३ तमोरजस्तथासत्त्वंगुणानेतान्प्रचक्षते ॥ अन्योन्यमिथुनाःसर्वेतथाऽन्योन्यानुजीविनः ४ अन्योन्यापाश्रयाश्चापितथाऽन्योन्यानुवर्तिनः ॥ अन्योन्यव्यतिषक्ताश्चत्रिगुणाःपंचधातवः ५ तमसोमिथुनंसत्त्वंसत्त्वस्यमिथुनंरजः ॥ रजसश्चापिसत्त्वंस्यात्सत्त्वस्यमिथुनंतमः ६ नियम्यतेतमोयत्ररजस्तत्रप्रवर्तते ॥ नियम्यतेरजोयत्रसत्त्वंतत्रप्रवर्तते ७ नैशात्मकंतमोविद्यात्त्रिगुणंमोहसंज्ञितम् ॥ अधर्मलक्षणंचैवनियतंपापकर्मसु ॥ तामसंरूपमेतत्तुदृश्यतेचापिसंगतम् ८ प्रकृत्यात्मकमेवाहूरजःपर्यायकारकम् ॥ प्रवृत्तंसर्वभूतेषुदृश्यमुत्पत्तिलक्षणम् ९ प्रकाशंसर्वभूतेषुलाघवंश्रद्दधानता ॥ सात्त्विकंरूपमेवंतुलाघवंसाधुसंमितम् १० एतेषांगुणतत्त्वानिवक्ष्यंतेतत्त्वहेतुभिः ॥ समासव्याससयुक्तानितत्त्वतस्तानिबोधत ११ संमोहोज्ञानमत्यागःकर्मणामविनिर्णयः ॥ स्वप्नःस्तंभोभयंलोभःस्वतःसुकृतदूषणम् १२ अस्मृतिश्चाविपाकश्चनास्तिक्यंभिन्नवृत्तिता ॥ निर्विशेषत्वमंधत्वंजघन्यगुणवृत्तिता १३ अकृतेकृतमानित्वमज्ञानेज्ञानमानिता ॥ अमैत्रीविकृताभावोह्यश्रद्धामूढभावना १४ अनार्जवमसंज्ञत्वंकर्मपापमचेतना ॥ गुरुत्वंसन्नभावत्वमवशित्वमवाग्गतिः १५ सर्वएतेगुणावृत्तास्तामसाःसंप्रकीर्तिताः ॥ येचान्येविहिताभावालोकेऽस्मिन्भावसंज्ञिताः १६ तत्रतत्रनियम्यंतेसर्वेतेतामसागुणाः ॥ परिवादकथानित्यंदेवब्राह्मणवैदिकी १७ अत्यागश्चाभिमानश्चमोहोमन्युस्तथाऽक्षमा ॥ मत्सरश्चैवभूतेषुतामसंवृत्तमिष्यते १८ वृथारंभाहियेकेचिद्वृथादानानियानिच ॥ वृथाभक्षणमित्येतत्तामसंवृत्तमिष्यते १९ अतिवादोऽतितिक्षाचमात्सर्यमभिमानिता ॥ अश्रद्दधानताचैवतामसंवृत्तमिष्यते २०

न्योन्यमभिभावकत्वंभवतीतितन्मिथुनद्वयंनोक्तम् ६ नियम्यतेकर्मकर्तरिप्रयोगः तिरोधीयतेइत्यर्थः । रजसस्तिरोधानेतुतमोनप्रवर्ततेऽपितुसत्त्वमेव । अप्रवृत्तिर्हितमसःकार्यंनतुप्रवृत्तिनिरोधइत्यर्थः ७ नैशेति नैशात्मकमंधकाररूपं त्रिगुणमितीतरयोरपिविशेषणंत्रयाणामन्योन्यव्यतिषक्तत्वस्योक्तत्वात् ८ पर्यायोवैपरीत्यं ९ लाघवंधर्मज्ञानादिरूपंसौष्ठवं १० गुणतत्त्वानिकार्यस्वरूपाणि ११ स्वप्नोनिद्रा । स्तंभोगर्वः १२ भिन्नवृत्तिताशीलभंगः । निर्विशेषत्वंयुक्तायुक्तपरीक्षायाअभावः । अंधत्वंसर्वेषांकरणानामयथावत्प्रतिपत्तिः । जघन्यगुणश्चांडालादिधर्मोहिंस्रत्वाशुचित्वादिः । विकृतस्यविविधक्रियारूपस्याभावोऽप्रवृत्तिः १३ । १४ अचेतनाअबोधः । गुरुत्वमालस्यादिनागात्राणांजडत्वं । सन्नभावत्वंनष्टभक्तित्वंदेवादिषु । अवशित्वमजितेंद्रियत्वं । अवाग्गतिर्नीचकर्मानुरागः । १५ । १६ । नियम्यंतेनियमेनोपतिष्ठंते देवब्राह्मणवैदिकीदेवादिविषयिणी देवब्राह्मणनिंदिकाइतिपाठेस्पष्टोऽर्थः १७ अक्षमेतिच्छेदः १८ । १९ । २०

२१ । २२ । २३ । २४ अवाक्स्रोतसः अधोगमनार्हांश्चितप्रवाहोयेषांतेतथा २५ उत्कर्षमारोहक्रमं उद्रेकंपुण्याविर्भावं २६ अन्यथाप्रतिपन्नास्तिर्यक्स्थावरादियोनिंप्राप्ताः । ब्राह्मणानांब्रा ह्मणैः कर्मणःअग्निहोत्राद्यर्थंविवृद्धाःहिंसिताःसंतोवैदिकेनसंस्कारेणोर्ध्वमायांति । ततश्च्युताश्चब्राह्मणादिजातिंलब्ध्वायतमानाइत्यादिद्वयोःसंबंधः २७ । २८ एतदेवस्पष्टयति अन्यथेति २९ चूचुकाःस्खलद्गिरः ३० शूद्रेति वैश्यादियोनिंप्राप्तौक्रोधादयस्तामसगुणास्तमोगुणस्रोतस्यायांति तेभ्यआत्मानंरक्षेदित्यर्थः ३१ कामेषुरूपाद्येषुअभिष्वंगआसक्तिः ३२ अविद्यास्मि तारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाअत्रतमआदिशब्दैरभिधीयंतेतेषुतामिस्रश्चतुर्थःक्रोधसंज्ञितोमनुद्वेषइत्यर्थः । एवमंधतामिस्रोऽपिनाभिनिवेशःकिंतुमरणमेव । तामिस्रःक्रोधउच्यतइतिपुनर्व

एवंविधाश्चयेकेचिल्लोकेऽस्मिन्पापकर्मिणः ॥ मनुष्याभिन्नमर्यादास्तेसर्वेतामसाःस्मृताः २१ तेषांयोनीःप्रवक्ष्यामिनियताःपापकर्मिणाम् ॥ अवाङ्निरयभा वायेतिर्यङ्निरयगामिनः २२ स्थावराणिचभूतानिपशवोवाहनानिच ॥ क्रव्यादादंदशूकाश्चकृमिकीटविहंगमाः २३ अंडजाजंतवश्चैवसर्वेचापिचतुष्पदाः ॥ उन्मत्ताबधिरामूकायेचान्येपापरोगिणः २४ मग्नास्तमसिदुर्वृत्ताःस्वकर्मकृतलक्षणाः ॥ अवाक्स्रोतसइत्येतेमग्नास्तमसितामसाः २५ तेषामुत्कर्षमुद्रेकंवक्ष्याम्य हमतःपरम् ॥ यथातेसुकृताँल्लोकाँल्लभंतेपुण्यकर्मिणः २६ अन्यथाप्रतिपन्नास्तुविवृद्धायेचकर्मणः ॥ स्वकर्मनिरतानांचब्राह्मणानांशुभैषिणाम् २७ संस्कारेणोर्ध्व मायांतियतमानाःसलोकताम् ॥ स्वर्गंगच्छंतिदेवानामित्येषावैदिकीश्रुतिः २८ अन्यथाप्रतिपन्नास्तेविबुद्धाःस्वेषुकर्मसु ॥ पुनरावृत्तिधर्माणस्तेभवंतीहमानुषाः २९ पापयोनिंसमापन्नाश्चंडालामूकचूचुकाः ॥ वर्णान्पर्यायशश्चापिप्राप्नुवंत्युत्तरोत्तरम् ३० शूद्रयोनिमतिक्रम्ययेचान्येतामसागुणाः ॥ स्रोतोमध्येसमागम्यवर्तंते तामसेगुणे ३१ अभिष्वंगस्तुकामेषुमहामोहइतिस्मृतः ॥ ऋषयोमुनयोदेवामुह्यंत्यत्रसुखेप्सवः ३२ तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रःक्रोधसंज्ञितः ॥ मरणंत्वंध तामिस्रस्तामिस्रःक्रोधउच्यते ३३ वर्णतोगुणतश्चैवयोनितश्चैवतत्त्वतः ॥ सर्वमेतत्तमोविप्राःकीर्तितंवोयथाविधि ३४ कोन्वेतद्बुध्यतेसाधुकोन्वेतत्साधुपश्यति ॥ अतत्त्वेतत्त्वदर्शीयस्तमसस्तत्त्वलक्षणम् ३५ तमोगुणाबहुविधाःप्रकीर्तितायथावदुक्तंचतमःपरावरम् ॥ नरोहियोवेदगुणानिमान्सदासतामसैःसर्वगुणैःप्रमुच्यते ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ रजोऽहंवःप्रवक्ष्यामियाथातथ्ये नसत्तमाः ॥ निबोधतमहाभागागुणवृत्तंचराजसम् १ संतापोरूपमायासःसुखदुःखेहिमातपौ ॥ ऐश्वर्यंविग्रहःसंधिर्हेतुवादोऽरतिःक्षमा २

चनंपरपरिभाषितार्थनिराकरणार्थं । तामिस्रांधतामिस्रपदाभ्यांक्रोधमरणेएवग्राह्येनतुरागद्वेषाभिनिवेशावित्यर्थः ३३ तदेवाह वर्णतइति एतत्तमआदिशब्दितमविद्यादिकंसर्वंतमएवज्ञेयं ननुतत्ररजोंऽशोऽस्ति । तत्रयथाअविद्याअतस्मिंस्तद्बुद्धिरूपविपर्ययाख्यंतमः एवंतमममवाअस्मितादयोऽपितमएव तत्राप्यनात्मनिमहत्तत्त्वेऽस्मीत्यात्मबुद्धेःसत्त्वात् । एवंरागोप्यप्रियेप्रिय त्वाध्यासः । क्रोधःशांतेप्रतीचिअभिज्वलनाध्यासः । एवममृतेनित्येमरिष्यामीतिबुद्धिरित्येते । वर्णतःस्वरूपतः पाकतइतिपाठेफलतोगुणतोविपर्ययत्वतोयोनितस्तामसत्वतश्चतमएव ३४ एतद्दुर्बोधमित्युक्तिपूर्वकंसासाम्यतस्तमसोलक्षणमाह कइति ३५ तमोविकारागुणास्तमोगुणाः ३६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्त्रिंशोऽध्यायः॥३६॥रजोऽहमिति१।२

३ । ४ उग्रेनिष्ठुरे दारुणंहिंस्रत्वं ५ परिभाषणंधिकृत्यभाषणम् ६ व्यूहोव्यवहाररचनाकौशलम् ७ शरणेषुरक्षितृषु ८ अप्रत्ययोऽविश्वासः ९ । १० । ११ परितापःस्वजनवैकल्यनिमित्तो दाहः पाठांतरेपरिवादःसर्वनिंदा १२ । १३ । १४ । १५ अर्वाक्स्वर्गादधःभूमेरुपरिस्रोतःप्रवाहोयेषांतेतथा १६ प्रेत्यभाविकंजन्मांतरीयंकुशलम् १७ । १८ ॥ इत्याश्वमेधिकपर्वणिनीलकंठी

बलंशौर्यंमदोरोषोव्यायामकलहावपि ॥ ईर्ष्येप्सापिशुनंयुद्धंममत्वंपरिपालनम् ३ वधबंधपरिक्लेशाःक्रयोविक्रयएवच ॥ निकृंतच्छिंधिभिंधीतिपरवर्मावकर्तनम् ४ उग्रंदारुणमाक्रोशःपरच्छिद्रानुशासनम् ॥ लोकचिंतानुचिंताचमत्सरःपरिपालनम् ५ मृषावादोमृषादानंविकल्पःपरिभाषणम् ॥ निंदास्तुतिःप्रशंसाचप्रता पःपरिधर्षणम् ६ परिचर्याऽनुशुश्रूषासेवातृष्णाव्यपाश्रयः ॥ व्यूहोनयःप्रमादश्चपरिवादःपरिग्रहः ७ संस्कारायेचलोकेषुप्रवर्तंतेपृथक्पृथक् ॥ नृषुनारीषुभूते षुद्रव्येषुशरणेषुच ८ संतापोऽप्रत्ययश्चैवव्रतानिनियमाश्चये ॥ आशीर्युक्तानिकर्माणिपौर्तानिविविधानिच ९ स्वाहाकारोनमस्कारःस्वधाकारोवषट्क्रिया ॥ या जनाध्यापनेचोभेयजनाध्ययनेअपि १० दानंप्रतिग्रहश्चैवप्रायश्चित्तानिमंगलम् ॥ इदंमेस्यादिदंमेस्यात्स्नेहोगुणसमुद्भवः ११ अभिद्रोहस्तथामायानिकृतिर्मानए वच ॥ स्तैन्यंहिंसाजुगुप्साचपरितापःप्रजागरः १२ दंभोदर्पोऽथरागश्चभक्तिःप्रीतिःप्रमोदनम् ॥ द्यूतंचजनवादश्चसंबंधाःस्त्रीकृताश्चये १३ नृत्यवादित्रगीतानां प्रसंगायेचकेचन ॥ सर्वएतेगुणाविप्राराजसाःसंप्रकीर्तिताः १४ भूतभव्यभविष्याणांभावानांभुविभावनाः ॥ त्रिवर्गनिरतानित्यंधर्मोऽर्थःकामइत्यपि १५ काम वृत्ताःप्रमोदंतेसर्वकामसमृद्धिभिः ॥ अर्वाक्स्रोतसइत्येतेमनुष्यारजसावृताः १६ अस्मिँल्लोकेप्रमोदंतेजायमानाःपुनःपुनः ॥ प्रेत्यभाविकमीहंतेऐहलौकिकमेवच ॥ ददातिप्रतिगृह्णंतितर्पयंत्यथजुह्वति १७ रजोगुणावोबहुधाऽनुकीर्तितायथावदुक्तंगुणवृत्तमेवच ॥ नरोऽपियोवेदगुणानिमान्सदासराजसैःसर्वगुणैर्विमुच्यते १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामितृतीयंगुणमुत्तमम् ॥ सर्व भूतहितंलोकेसतांधर्ममनिंदितम् १ आनंदःप्रीतिरुद्रेकःप्राकाश्यंसुखमेवच ॥ अकार्पण्यमसंरंभःसंतोषःश्रद्दधानता २ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्यमार्जवम् ॥ अक्रोधश्चानसूयाचशौचंदाक्ष्यंपराक्रमः ३ मुधाज्ञानंमुधावृत्तंमुधासेवामुधाश्रमः ॥ एवंयोयुक्तधर्मःस्यात्सोऽमुत्रात्यंतमश्नुते ४ निर्ममोनिरहंकारोनिराशीःसर्वतः समः ॥ अकामभूतइत्येवसतांधर्मःसनातनः ५ विश्रंभोह्रीस्तितिक्षाचत्यागःशौचमतंद्रिता ॥ आनृशंस्यमसंमोहोदयाभूतेष्वपैशुनम् ६ हर्षस्तुष्टिर्विस्मयश्च विनयःसाधुवृत्तिता ॥ शांतिकर्मणिशुद्धिश्चशुभाबुद्धिर्विमोचनम् ७ उपेक्षाब्रह्मचर्यंचपरित्यागश्चसर्वशः ॥ निर्ममत्वमनाशीष्ट्वमपरिक्षतधर्मता ८

येभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ अतइति १ उद्रेकउन्नतिः असंरंभोनिर्भयत्वं २ । ३ मुधेति शास्त्रीयज्ञानादेर्वैयर्थ्यंज्ञात्वायुक्तधर्मोयोगिधर्मो योभवतिसोऽमुत्रात्मनिअत्यंतंअविनाशिपदमश्नुते ४ । ५ । ६ हर्षःपुत्रजन्मादिजंसुखं तुष्टिरलंबुद्धिः शांतिकर्मणिमुक्तउपायेशुद्धिःआर्जवेनप्रवृत्तिः ७ उपेक्षाऔदासीन्यम् ८

९ दानादीनांत्रैयर्थ्यंजानंतोयेब्रह्मयोनिस्थाःवेदकारणेब्रह्मणिनिष्ठावंतस्तएवसाधुदर्शिनोनान्ये १० पापामिकर्माणिराजसतामसानि तनूःशरीराणि कुर्वंतेयोगबलेनानेकशरीरस्रष्टारो भवंति ११ ईशित्वादिकमणिमादीनामप्युपलक्षणं मनसःमनःविकुर्वतेअनेकाकारंकुर्वंति नतुनिगृह्णंतीत्यर्थः ११ ऊर्ध्वस्रोतसऊर्ध्वगमनपराःप्रकृत्याभोगजसंस्कारेणपुनर्भोगार्थंचित्तंवि कुर्वतःनानाकारेणपरिणामयंतः भजंतेस्वयंप्राप्नुवंति । विभजंतिसंकल्पितमन्येभ्योऽपिप्रयच्छंतिसार्धः १३ । १४ । १५ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नैवेति अविच्छिन्नान्यपृथग्भूतानिइदंसात्विकमिदंराजसमिदंतामसंकार्यमितिव्यपदेशस्तुतत्तद्गुणप्राधान्यमात्रादित्यर्थः १ । २

मुधादानंमुधायज्ञोमुधाधीतंमुधाव्रतम् ॥ मुधाप्रतिग्रहश्चैवमुधाधर्मोमुधातपः ९ एवंवृत्तास्तुयेकेचिल्लोकेऽस्मिन्सत्वसंश्रयाः ॥ ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थास्तेधी
राःसाधुदर्शिनः १० हित्वासर्वाणिपापानिनिःशोकाह्यथमानवाः ॥ दिवंप्राप्यतुतेधीराःकुर्वंतेवैततस्तनूः ११ ईशित्वंचवशित्वंचलघुत्वंमनसश्चते ॥ विकुर्व
तेमहात्मानोदेवास्त्रिदिवगाइव १२ ऊर्ध्वस्रोतसइत्येतेदेवावैकारिकाःस्मृताः ॥ विकुर्वंतःप्रकृत्यावैदिवंप्राप्तास्ततस्ततः १३ यद्यदिच्छंतितत्सर्वंभजंतेविभजं
तिच ॥ इत्येतत्सात्विकंवृत्तंकथितंवोद्विजर्षभाः ॥ एतद्विज्ञायलभतेविधिवद्यद्यदिच्छति १४ प्रकीर्तिताःसत्वगुणाविशेषतोयथावदुक्तंगुणवृत्तमेवच ॥ नर
स्तुयोवेदगुणानिमान्सदागुणान्सभुंक्तेनगुणैःसयुज्यते १५ ॥ इति श्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीताप०गुरुशिष्यसंवादेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ नैवशक्यागुणावक्तुंपृथक्त्वेनैवसर्वशः ॥ अविच्छिन्नानिदृश्यंतेरजःसत्वंतमस्तथा १ अन्योन्यमथरज्यंतेह्यन्योन्यंचार्थजीविनः ॥ अन्योन्य
माश्रयाःसर्वेतथाऽन्योन्यानुवर्तिनः २ यावत्सत्वंरजस्तावद्वर्ततेनात्रसंशयः ॥ यावत्तमश्चसत्वंचरजस्तावदिहोच्यते ३ संहत्यकुर्वतेयात्रांसहिताःसंघचारिणः ॥
संघातवृत्तयोह्येतेवर्ततेहेत्वहेतुभिः ४ उद्रेकव्यतिरिक्तानांतेषामन्योन्यवर्तिनाम् ॥ वक्ष्यतेतद्यथाऽन्यूनंव्यतिरिक्तंचसर्वशः ५ व्यतिरिक्तंतमोयत्रतिर्यग्भाव
गतंभवेत् ॥ अल्पंतत्ररजोज्ञेयंसत्वमल्पतरंतथा ६ उद्रिक्तंचरजोयत्रमध्यस्रोतोगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्रतमोज्ञेयंसत्वमल्पतरंतथा ७ उद्रिक्तंचयदासत्वमूर्ध्व
स्रोतोगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्रतमोज्ञेयंरजश्चाल्पतरंतथा ८ सत्वंवैकारिकीयोनिरिंद्रियाणांप्रकाशिका ॥ नहिसत्वात्परोधर्मःकश्चिदन्योविधीयते ९ ऊर्ध्वंगच्छंति
सत्वस्थामध्येतिष्ठंतिराजसाः ॥ जघन्यगुणसंयुक्तायांत्यधस्तामसाजनाः १० तमःशूद्रेरजःक्षत्रेब्राह्मणेसत्वमुत्तमम् ॥ इत्येवंत्रिषुवर्णेषुविवर्ततेगुणास्त्रयः ११

यावदिति कियदपिविवृद्धंसत्वंतमसैवनियम्यतेऽतोनियम्यनियामकयोस्तयोःसाम्यंभवतीत्यर्थः । एवंप्रवर्तनात्मकंरजोमोहप्रकाशात्मकाभ्यांतमःसत्वाभ्यामुद्रिक्तंसत्तेउभेरुणद्धि ३ संहत्यामि श्रीभूययात्रांव्यवहारंकुर्वतेयतःसंघचारिणःसंहतस्वभावाश्चरंतिएवंविधाअपिहेत्वहेतुभिर्वर्ततेवैषम्येणेतिशेषः ४ एतदेवाहउद्रेकेति उद्रेकःउद्बोधकसामग्रीसत्वेयदाधिक्यंतदभावेअन्यूनंव्य तिरिक्तमनधिकंचसर्वशःसर्वेषांरूपंसमानंभवतीत्यर्थः ५ व्यतिरिक्तमधिकंयत्रश्वशूकरादौतिर्यग्भावंचाधिक्यंगतंभासम् ६ । ७ । ८ सत्वमिंद्रियाणांयोनिःसाचवैकारिकीवैकारि काहंकारसंबंधिनी प्रकाशिकाइंद्रियद्वाराशब्दादीनाभितिशेषः धर्मोधर्महेतुः विधीयतेशास्त्रेप्रकाश्यते ९ । १० । ११

दूरादिति तामसेशूद्रेऽपिरजःसत्वयोर्दर्शनाद्गुणाःसंघचारिणएवइवमन्यत्र १२ स्वतःप्रकाशकस्याप्यादित्यादेस्तमोरजःकार्यमयसंतापहेतुत्वात्तत्रापित्रिगुणोद्दीपकत्वंवर्ततइत्यर्थः । कुत्सितं कर्मचरंतितिकुचराश्चोराः १३ । १४ तरस्वरूपमपित्रिगुणात्मकमित्याहप्राकाश्यमिति १५ यतदस्तिपृथिव्यांचेत्यादिश्लोकस्यायंप्रपंचः एवमित्यादि १६ स्थावराणामतिमूढत्वात्तत्रतम स्तिर्यग्भावमाधिक्यंगतंदृश्यते । राजसाःरमणीयत्वकटुम्लत्वादयःविवर्तंतेकालेनद्रव्यांतरयोगेनपाकादिनावा । सात्विकस्तुस्नेहःवह्न्यादेरुद्दीपकत्वेनप्रकाशकत्वात् १७ । १८ । १९

दूरादपिहिदृश्यंतेसहिताःसंघचारिणः ॥ तमःसत्वंरजश्चैवपृथक्त्वेनानुशुश्रुम १२ दृष्ट्वात्वादित्यमुद्यंतंकुचराणांभयंभवेत् ॥ अध्वगाःपरितप्येयुरुष्णतो
दुःखभागिनः १३ आदित्यःसत्वमुद्रिक्तंकुचरास्तुतथातमः ॥ परितापोऽध्वगानांचरजसोगुणउच्यते १४ प्राकाश्यंसत्वमादित्यःसंतापोरजसोगुणः ॥ उप
प्लवस्तुविज्ञेयस्तामसस्तस्यपर्वसु १५ एवंज्योतिष्षुसर्वेषुनिवर्ततेगुणास्त्रयः ॥ पर्यायेणचवर्ततेतत्रतत्रतथातथा १६ स्थावरेषुतुभावेषुतिर्यग्भावगतंतमः ॥
राजसास्तुविवर्ततेस्नेहभावस्तुसात्विकः १७ अहस्त्रिधातुविज्ञेयंत्रिधारात्रिर्विधीयते ॥ मासार्धमासवर्षाणिऋतवःसंधयस्तथा १८ त्रिधादानानिदीयंतेत्रि
धायज्ञःप्रवर्तते ॥ त्रिधालोकास्त्रिधादेवास्त्रिधाविद्यास्त्रिधागतिः १९ भूतंभव्यंभविष्यंचधर्मोर्थःकामएवच ॥ प्राणापानावुदानश्चाप्येतएवत्रयोगुणाः २०
पर्यायेणप्रवर्ततेतत्रतत्रतथातथा ॥ यत्किंचिदिहलोकेऽस्मिन्सर्वमेतेत्रयोगुणाः २१ त्रयोगुणाःप्रवर्ततेह्यव्यक्तानित्यमेवतु ॥ सत्वंरजस्तमश्चैवगुणसर्गःसनात
नः २२ तमोऽव्यक्तंशिवंधामरजोयोनिःसनातनः ॥ प्रकृतिर्विकारःप्रलयःप्रधानंप्रभवाप्ययौ २३ अनुद्रिक्तमनूनंवाप्यकंपमचलंध्रुवम् ॥ सदसच्चैवतत्सर्व
मव्यक्तंत्रिगुणंस्मृतम् ॥ ज्ञेयानिनामधेयानिनरैरध्यात्मचिंतकैः २४ अव्यक्तनामानिगुणांश्चतत्त्वतोयोवेदसर्वाणिगतीश्चकेवलाः ॥ विमुक्तदेहःप्रविभागत
त्त्ववित्समुच्यतेसर्वगुणैर्निरामयः २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेप०अनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
अव्यक्तात्पूर्वमुत्पन्नोमहानात्मामहामतिः ॥ आदिर्गुणानांसर्वेषांप्रथमःसर्गउच्यते १ महानात्मामतिर्विष्णुर्जिष्णुःशंभुश्चवीर्यवान् ॥ बुद्धिःप्रज्ञोपलब्धिश्चतथा
ख्यातिर्धृतिःस्मृतिः २ पर्यायवाचकैःशब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥ तंजानन्ब्राह्मणोविद्वान्प्रमोहंनाधिगच्छति ३ सर्वतःपाणिपादश्चसर्वतोक्षिशिरोमुखः ॥
सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वंव्याप्यसतिष्ठति ४ महाप्रभावःपुरुषःसर्वस्यहृदिनिश्रितः ॥ अणिमालघिमाप्राप्तिरीशानोज्योतिरव्ययः ५

२० । २१ । २२ । २३ तमआदीनिद्वाविंशतिरव्यक्तस्यनामधेयानि २४ । २५ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ एवंचतुर्भिरध्यायैर्व्यस्तसमस्तगुणनिरूपणद्वारातत्साम्यावस्थारूपमव्यक्तंप्रपंचितम् । इदानींमहत्तत्त्वंनिरूपयति अव्यक्तादित्यध्यायेन गुणानांगुणकार्याणाम् १ । २ । ३ सर्वतइति गीतासुयज्ज्ञेयमुक्तंतन्महानात्मैवेतिव्यनक्तिमुख्यंतुज्ञेयमव्यक्तात्परमेवेतिज्ञापयितुम् ४ । ५

अथमेवदवराद्युपासकानामुपास्यइत्याह तत्रेत्यादिना तत्रमहत्स्यारम्भेलोकाअतीताऽनागतावर्तमानाश्चसंति । 'यश्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदस्मिन्समाहितम्' इतिश्रुतेः । सद्भावनिरता श्चयेतेमहत्त्वमुपयांतीतितृतीयेनान्वयः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ कार्यस्थकार णादनन्यत्वंवदन्महांतमेवाहंकारतामापन्नंबिब्रूणोति यइति १ भूतादिरितितस्यैवाहंकारस्यतामसस्यान्वर्थसंज्ञा वैकारिकइतिविकारान्महतोजातइतिव्युत्पत्तेस्तस्यैवनाम सचतेजसः प्रवृत्त्यात्मकस्यरजसोविकारः । चेतनाधीयतेऽस्मिन्निति चेतनाधातुश्चेतनःपुरुषइत्यर्थः । प्रजानांसर्गोयस्मात्तःप्रजासर्गस्तस्मात्प्रजापतिरध्ययमेव २ देवानामिंद्रियाणांश्रोत्रादीनांमनसश्चप्रभवउ

तत्रबुद्धिविदोलोकाःसद्भावनिरताश्चये ॥ ध्यानिनोनित्ययोगाश्चसत्यसंधाजितेंद्रियाः ६ ज्ञानवंतश्चयेकेचिदलुब्धाजितमन्यवः ॥ प्रसन्नमनसोधीरानिर्ममा निरहंकृताः ७ विमुक्ताःसर्वएवैतेमहत्त्वमुपयांत्युत ॥ आत्मनोमहतोवेदयःपुण्यांगतिमुत्तमाम् ८ अहंकारात्प्रसूतानिमहाभूतानिपंचवै ॥ पृथिवीवायुराकाश मापोज्योतिश्चपंचमम् ९ तेषुभूतानियुज्यंतेमहाभूतेषुपंचसु ॥ तेशब्दस्पर्शरूपेषुरसगंधक्रियासुच १० महाभूतविनाशांतेप्रलयेप्रत्युपस्थिते ॥ सर्वप्राणभृतांधीरामहदुत्पद्यतेभयम् ११ सधीरःसर्वलोकेषुनमोहमधिगच्छति ॥ विष्णुरेवादिसर्गेषुस्वयंभूर्भवतिप्रभुः १२ एवंहियोवेदगुहाशयंप्रभुंपरंपुरा णंपुरुषंविश्वरूपम् ॥ हिरण्मयंबुद्धिमतांपरांगतिंसबुद्धिमान्बुद्धिमतीत्यतिष्ठति १३ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्य संवादेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यउत्पन्नोमहान्पूर्वमहंकारःसउच्यते ॥ अहमित्येवसंभूतोद्वितीयःसर्गउच्यते १ अहंकारश्चभूता दिर्वैकारिकइतिस्मृतः ॥ तेजसश्चेतनाधातुःप्रजासर्गःप्रजापतिः २ देवानांप्रभवोदेवोमनसश्चत्रिलोककृत् ॥ अहमित्येवतत्सर्वमभिमंतासउच्यते ३ अध्या त्मज्ञानतृप्तानांमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ स्वाध्यायक्रतुसिद्धानामेषलोकःसनातनः ४ अहंकारेणाहरतोगुणानिमान्भूतादिरेवंसृजतेसभूतकृत् ॥ वैकारिकः सर्वमिदंविचेष्टतेस्वतेजसारंजयतेजगत्तथा ५ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहंकारात्प्रसूतानिमहाभूतानिपंचवै ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपंचमम् १ तेषुभूतानिमुह्यंतिमहाभूतेषुपंचसु ॥ शब्दस्पर्श नरूपेषुरसगंधक्रियासुच २ महाभूतविनाशांतेप्रलयेप्रत्युपस्थिते ॥ सर्वप्राणभृतांधीरामहदभ्युद्यतेभयम् ३

त्पत्तिस्थानम् । स्वयमपिदेवोदीव्यन्क्रीडन्त्रिलोककृत् । अहमितियोऽभिमन्यतेसोऽहंकारः ३ एषःसमष्टिरूपोऽनिरुद्धाख्यःसर्वेषांसिद्धानांलोकःप्राप्यंस्थानम् ४ अहंकारेणात्रिगुणमयेनगुणा न्शब्दादीन्आहरतोभोक्तुमिच्छतःपुरुषस्यभूतादिस्तामसोऽहंकारःसृजतेभूतानिव्योमादीन्यतएवसभूतकृत् । वैकारिकःसर्वाणींद्रियाणिसृष्ट्वातैर्दर्शनस्पर्शनादिकाक्रियांकरोति । तैजसः कर्मेंद्रियाणिपंचप्राणांश्चसृष्ट्वातद्द्वारासर्वंभोक्तृवर्गंरंजयतीति ५ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ अहंकारात्तामसात् पृथिव्या दीनांपाठक्रमोनविवक्षितः १ एतेषुयेशब्दादयःसंतितेषुनिमित्तभूतेषुभूतानिमानुषादीनिमुह्यंति तेऽपिसिद्धाःयेमिनोऽपिमुह्यंतीत्यध्याहृत्ययोज्यं २ महाभूतानांदेहाकाराणांविनाशोमरणं तदंतेभयंनारकम् । तथाप्रलयेचदैनंदिनावौप्रत्युपस्थितेदाहकशेषादिजंमहत्प्राणभृतांभयमित्यर्थः ३

तत्रमरणस्यसर्वप्रत्यक्षत्वात्तदुपेक्ष्यप्रलयमाह यदिति उत्तरोत्तरंअनुलोमंआकाशवाय्वग्निसलिलपृथिवीक्रमेण ४ ततइति द्विविधानिभूतानिस्थूलानिसूक्ष्माणिचतत्रयेयोगबलेनसूक्ष्मे षुस्थूलानांप्रविलापनंकृतंतेतन्मात्रशरीराःसंतोनस्थूलेषुभूतेषुनश्यत्स्वपिनश्यंतीत्यर्थः ५ ननुकोशनाशेकोशकारइवस्थूलनाशेसूक्ष्माणिकथंननश्यंतीत्याशंक्याह शब्दइति शब्दादयो विषयाः क्रियाश्चतद्ग्रहणरूपाः करणनित्याःकरणात्मनामनोमात्रेणरूपेणनित्याः अविनाशिन्यः । कारणनित्याइतिपाठेपिकारणंदहराकाशाख्यंसोपाधिब्रह्मतद्रूपेणनित्याःमोहसं ज्ञिताःस्थूलाअनित्याअनृतत्वात् । तइमेसत्याःकामाअनृतापिधानाइतिश्रुतिर्हिसूक्ष्माणांसत्यत्वंतत्पिधायकानांस्थूलानामनृतत्वंचाह । तस्माद्युक्तमुक्तंधीरानलीयंतेकदाचनेति ६ अनि त्यानांलक्षणमाहसार्द्धेन लोभेति लोभोलब्धुमिच्छातस्यप्रजनंप्रजाफलंलोभपूर्वकंकर्मेत्यर्थः । तस्मात्संभूताः । संयुक्ताइतिपाठेकर्मबद्धाः निर्विशेषाः सर्वेषांपांचभौतिकत्वाविशेषात् ।

यद्यस्माज्जायतेभूतंतत्रतत्प्रविलीयते ॥ लीयंतेप्रतिलोमानिजायंतेचोत्तरोत्तरम् ४ ततःप्रलीनेसर्वस्मिन्भूतेस्थावरजंगमे ॥ स्मृतिमंतस्तदाधीरानलीयंतेक दाचन ५ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंरसोगंधश्चपंचमः ॥ क्रियाःकरणनित्याःस्युरनित्यामोहसंज्ञिताः ६ लोभप्रजनसंभूतानिर्विशेषाह्यकिंचनाः ॥ मांसशोणितसं घाताअन्योन्यस्योपजीविनः ७ बहिरात्मानइत्येतेदीनाःकृपणजीविनः ॥ प्राणापानावुदानश्चसमानोव्यानएवच ८ अंतरात्मनिचाप्येतेनियताःपंचवायवः ॥ वाङ्मनोबुद्धिभिःसार्द्धमिदमष्टात्मकंजगत् ९ त्वग्घ्राणश्रोत्रचक्षूंषिरसनावाक्चसंयताः ॥ विशुद्धंचमनोयस्यबुद्धिश्चाव्यभिचारिणी १० अष्टौयस्याग्नयोह्येतेनद हंतेमनःसदा ॥ सतद्ब्रह्मशुभंयातितस्माद्भूयोनविद्यते ११ एकादशचयान्याहुरिंद्रियाणिविशेषतः ॥ अहंकारात्प्रसूतानितानिवक्ष्याम्यहंद्विजाः १२ श्रोत्रंत्वक् चक्षुषीजिह्वानासिकाचैवपंचमी ॥ पादौपायुरुपस्थश्चहस्तौवाग्दशमीभवेत् १३ इंद्रियग्रामइत्येषमनएकादशंभवेत् ॥ एतंग्रामजयेत्पूर्वंततोब्रह्मप्रकाशते १४ बुद्धींद्रियाणिपंचाहुःपंचकर्मेंद्रियाणिच ॥ श्रोत्रादीन्यपिपंचाहुर्बुद्धियुक्तानितत्त्वतः १५ अविशेषाणिचान्यानिकर्मयुक्तानियानितु ॥ उभयत्रमनोज्ञेयंबुद्धिस्तु द्वादशीभवेत् १६ इत्युक्तानींद्रियाण्येतान्येकादशयथाक्रमम् ॥ मन्यंतेकृतमित्येवंविदित्वातानिपंडिताः १७

अकिंचनाःनास्तिकिंचनवस्तुसत्तयायुताः रज्जूरगवत्तुच्छाइत्यर्थः । अन्योन्येतुजीवोजीवस्यजीवनमित्यर्थान्नश्वराः ७ बहिरात्मानःस्थूलशरीराणि । दीनाःक्षुधाद्युपद्रुताः । कृपणजीविनः बाह्यसाधनजीवनाः । नित्यानियावन्मोक्षस्थायीनिभूतान्याहसार्धेन प्राणेति ८ अंतरात्माचितिच्छायायुक्तोऽहंकाराख्योजीवः प्राणादिपंचकंवाङ्मनोबुद्धित्रयंचेत्यष्टावुपाधित्वेननियतानिय मेनसंबद्धाः एतदष्टकात्मकंजगत् अयंभावः । 'मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोति' इत्यादिश्रुतेःचक्षुःश्रोत्रात्मकंमनएवसर्वकरणरूपं । करणानांचप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिचक्षुरादिभ्यः
११ सूर्यादीनांतेभ्योरूपादीनांचोत्पत्तिश्रवणेनसर्वहेतुतयासर्वात्मकत्वादेतावन्मात्रंजगदितियुक्तमेवोक्तमष्टात्मकंजगदिति ९ । १० त्वगादयएतेयंनदहंतिसविद्वान्ब्रह्मयातियस्मादन्यत्भूयोऽ धिकवरंनास्ति ११ एतदेवविस्तरेणप्रपंचयति एकादशेत्यादिना १२ । १३ । १४ । १५ उभयत्रउभयेष्वपिइंद्रियेषुमनोनुगतमितिशेषः १६ मन्यंतेकृतकृत्यामन्यंतीत्यर्थः १७

सर्वसर्दाणींद्रियाणिप्रत्येकंत्रिविधानि भूतमाकाशादि इंद्रियमध्यात्मं भूतगुणःशब्दादिरधिभूतं इंद्रियानुग्राहिकादेवतादिगादिरधिदैवंसर्वत्रज्ञेयं १८ । १९ । २० । २१ । २२ त्रिष्व

अतःपरंप्रवक्ष्यामिसर्वंविविधमिंद्रियम् ॥ आकाशंप्रथमंभूतंश्रोत्रमध्यात्ममुच्यते १८ अधिभूतंतथाशब्दोदिशस्तत्राधिदैवतम् ॥ द्वितीयंमारुतोभूतंत्वगध्या
त्मंचविश्रुता १९ स्प्रष्टव्यमधिभूतंचविद्युत्तत्राधिदैवतम् ॥ तृतीयंज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममुच्यते २० अधिभूतंततोरूपंसूर्यस्तत्राधिदैवतम् ॥ चतुर्थमापो
विज्ञेयंजिह्वाचाध्यात्ममुच्यते २१ अधिभूतंरसश्चात्रसोमस्तत्राधिदैवतम् ॥ पृथिवीपंचमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते २२ अधिभूतंतथागंधोवायुस्तत्राधिदैव
तम् ॥ एषुपंचसुभूतेषुत्रिषुयश्चविधिःस्मृतः २३ अत परंप्रवक्ष्यामिसर्वंविविधमिंद्रियम् ॥ पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः २४ अधिभूतंतुगंतव्यं
विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥ अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते २५ अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ प्रजनःसर्वभूतानामुपस्थोऽध्यात्ममुच्यते २६
अधिभूतंतथाशुक्रंदैवतंचप्रजापतिः ॥ हस्तावध्यात्ममित्याहुरध्यात्मविदुषोजनाः २७ अधिभूतंचकर्माणिशक्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ वैश्वदेवीततःपूर्वावागध्यात्म
मिहोच्यते २८ वक्तव्यमधिभूतंचवह्निस्तत्राधिदैवतम् ॥ अध्यात्मंमनइत्याहुःपंचभूतात्मचारकम् २९ अधिभूतंचसंकल्पश्चंद्रमाश्चाधिदैवतम् ॥ अहंकारस्त
थाध्यात्मंसर्वसंसारकारकम् ३० अभिमानोधिभूतंचरुद्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ अध्यात्मंबुद्धिरित्याहुःषडिंद्रियविचारिणी ३१ अधिभूतंतुमंतव्यंब्रह्मातत्राधिदैव
तम् ॥ त्रीणिस्थानानिभूतानांचतुर्थंनोपपद्यते ३२ स्थलमापस्तथाकाशंजन्मचापिचतुर्विधम् ॥ अंडजोद्भिज्जसंस्वेदजरायुजमथापिच ३३ चतुर्धाजन्मइ
त्येतद्भूतग्रामस्यलक्ष्यते ॥ अपराण्यथभूतानिखेचराणितथैवच ३४ अंडजानिविजानीयात्सर्वांश्चैवसरीसृपान् ॥ स्वेदजाःकृमयःप्रोक्ताजंतवश्चयथाक्रमम् ३५
जन्मद्वितीयमित्येतज्जघन्यतरमुच्यते ॥ भित्त्वातुपृथिवींयानिजायंतेकालपर्ययात् ३६ उद्भिज्जानिचतान्याहुर्भूतानिद्विजसत्तमाः ॥ द्विपादबहुपादानिति
र्यग्गतिमतीनिच ३७ जरायुजानिभूतानिविकृतान्यपिसत्तमाः ॥ द्विविधाखलुविज्ञेयाब्रह्मयोनिःसनातनी ३८ तपःकर्मचयत्पुण्यमित्येषविदुषांनयः ॥ विविधं
कर्मविज्ञेयमिज्यादानंचतन्मखे ३९ जातस्याध्ययनंपुण्यमितिवृद्धानुशासनम् ॥ एतद्योवेत्तिविधिवद्युक्तःसस्याद्द्विजर्षभाः ४० विमुक्तःसर्वपापेभ्यइतिचैवनि
बोधत ॥ आकाशंप्रथमंभूतंश्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ४१ अधिभूतंतथाशब्दोदिशश्चात्राधिदैवतम् ॥ द्वितीयंमारुतंभूतंत्वगध्यात्मंचविश्रुतम् ४२ स्प्र
ष्टव्यमधिभूतंतुविद्युत्तत्राधिदैवतम् ॥ तृतीयंज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममिष्यते ४३ अधिभूतंततोरूपंसूर्यस्तत्राधिदैवतम् ॥ चतुर्थमापोविज्ञेयंजिह्वाचाध्यात्म
मिष्यते ४४ चंद्रोऽधिभूतंविज्ञेयमापस्तत्राधिदैवतम् ॥ यथावदध्यात्मविधिरेषवःकीर्तितोमया ४५

ध्यात्माधिभूताधिदैवेषु २३ सर्वकर्मेंद्रियं २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ अपराणिअनुत्कृष्टानि ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ब्रह्मयोनिःब्रह्मोपलब्धि
स्थानं ब्राह्मणजन्मेत्यर्थः ३९ तत्रकर्तव्यमाह तपइति ३९ वेत्तिअपरोक्ष्येण ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५

इंद्रियाणीति संधायभूतादीनिइंद्रियेभ्योऽतिरिक्तानिनसंतीत्यनुसंधायतानिसर्वाणिमनसासंप्रधारयेन्मनोमात्रेणभवतिष्ठेत् ४६ क्षीणेइति यद्येतानिमनोमात्रविलसितानिनस्युस्तर्हिस्वप्नसंप्र
ज्ञातयोर्नप्रतीयेरन् अतःक्षीणंमनःकृतंचेन्निर्विकल्पेसुखमनुभवतःपुंसोजन्मसुखंसंसारसुखंपुत्रकलत्रपरिष्वंगजंनइष्यतेनइष्टंभवति । ज्ञानेनात्मानुभवेनसंपन्नंसंयुक्तंसत्वंबुद्धिर्येषांतेषांज्ञानसंपन्न
सत्वानाम् ४७ अतइतिमनसइतिशेषः सूक्ष्मभावकरींसूक्ष्मत्वकरींनिवृत्तिंवक्ष्यामि मृदुनाछंदतः दारुणेनदृढयोगेन सर्वभूतेषुब्राह्मणादिषुकर्मयोग्यामितिशेषः ४८ गुणाःशौर्यौदार्यविद्वत्व
तपस्वित्वादयोदर्पहेतुत्वादगुणाइवयस्मिन्वृत्तेतद्गुणागुणं अतएवअनासंगमहंकर्तामभेदमर्जितमित्यभिमानशून्यं एकचर्यंएकांतवासः । अनंतरंनिरस्तसमस्तभेदमविच्छिन्नंवा ब्रह्ममयंब्राह्मण
जातिप्रधानं । एकपदंसर्वसुखगर्भं ४९ । ५० । ५१ इंद्रियनिरोधंकुर्वताकृत्स्नंब्रह्मांडंत्यक्तमित्यर्थः अध्यात्माग्निर्विज्ञानं ५२ यथेति अग्निसादृश्याद्विज्ञानेऽप्यग्निपदप्रयोगःप्रकाशकत्वसा

ज्ञानमस्यहिधर्मज्ञाःप्राप्तंज्ञानवतामिह ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थाश्चमहाभूतानिपंचच ॥ सर्वाण्येतानिसंधायमनसासंप्रधारयेत् ४६ क्षीणेमनसिसर्वास्मिन्नजन्मसु
खमिष्यते ॥ ज्ञानसंपन्नसत्वानांतत्सुखंविदुषांमतम् ४७ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसूक्ष्मभावकरींशिवाम् ॥ निवृत्तिंसर्वभूतेषुमृदुनादारुणेनच ४८ गुणागुण
मनासंगमेकचर्यमनंतरम् ॥ एतद्ब्रह्ममयंवृत्तमाहुरेकपदंसुखम् ४९ विद्वान्कूर्मइवांगानिकामान्संहृत्यसर्वशः ॥ विरजाःसर्वतोमुक्तोयोनरःससुखीसदा ५०
कामानात्मनिसंयम्यक्षीणतृष्णःसमाहितः ॥ सर्वभूतसुहृन्मित्रोब्रह्मभूयायकल्पते ५१ इंद्रियाणांनिरोधेनसर्वेषांविषयैषिणाम् ॥ मुनेर्जनपदत्यागादध्या
त्माग्निःसमिध्यते ५२ यथाग्निरिंधनैरिद्धोमहाज्योतिःप्रकाशते ॥ तथेंद्रियनिरोधेनमहानात्माप्रकाशते ५३ यदापश्यतिभूतानिप्रसन्नात्माऽऽत्मनोहृदि ॥
स्वयंज्योतिस्तदासूक्ष्मात्सूक्ष्मंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ५४ अग्नीरूपंपयःस्रोतोवायुःस्पर्शनमेवच ॥ महीपंकधरंघोरमाकाशःश्रवणंतथा ५५ रोगशोकसमाविष्टंपंच
स्रोतःसमावृतम् ॥ पंचभूतसमायुक्तंनवद्वारंद्विदैवतम् ५६ रजस्वलमथादृश्यंत्रिगुणंचत्रिधातुकम् ॥ संसर्गाभिरतंमूढंशरीरमितिधारणा ५७

मान्यादितिभावः ५३ प्रसन्नात्मानिर्मलचित्तः आत्मनःस्वस्य हृदियदाभूतानिपश्यतिसंप्रज्ञातावस्थायाम् । नित्यंबहिर्मुखमनसइयमेवांतर्मुखत्वावस्थेत्याह तदाति यदैवंभवतितदाऽयंस्वयं
ज्योतिर्भवति अतीतानागतव्यवहितादिदर्शनेसूर्यादिज्योतिषामभावात् । तदासूक्ष्मात्हार्दात्ब्रह्मणोऽपेक्षयासूक्ष्मंपरंज्योतिःप्राप्नोति ५४ पाग्निग्रहानिग्रहाभ्यांमुक्तिसंसारौतन्नित्यंशरीरमुक्तं
अथतस्यापिनियामकंनित्यंशरीरमाह अग्निरिति अत्रयद्रूपंकृष्णंगौरंवातदग्निः । स्रोतःप्रवाहः । तेनद्रवंलोहितादिकंग्राह्यं । तत्पयःजलं । स्पर्शनंवातः । यत्तुपंककाष्ठादिस्थानीयघनमांसा
स्थ्यादिधरमिदंतत्महो । घोरंबीभत्सं । आकाशएवश्रवणरूपेणयत्रतत्तथा ५५ पंचस्रोतांसिइंद्रियगोलकानि । नवद्वारंद्वेकर्णयोर्द्वेचक्षुषोर्द्वेनासिकयोरेकंमुखमधोद्वेचेति । द्वेजीवपरमेश्वरौ
दैवतेयत्र ५६ अदृश्यममंगलत्वात् । त्रिगुणंपरेषांदृष्टमात्रंतत्सुखदुःखमोहोत्पादकं । त्रिधातुकंवातपित्तकफमयं । संसर्गाभिरतमन्नादिसंगेनैवअभिरमतेनान्यथा । संशयाभिरुतमितिपाठेसं
शयोद्भावकं विनाशबीजमित्यर्थः । मूढंअचेतनं । एवंविधंशरीरमितिधारणानिश्चयः । अत्रशरीरेशब्दादीनांदर्शनात्तदाश्रयाणामाकाशादीनांसत्वमनुमेयमित्यर्थः ५७

दुश्चरं दुःसमाधेयं व्याध्याद्याक्रांतं चेत् सत्त्वंबुद्धिं एतदेवबाल्याद्यवस्थापन्नं कालः । मनुकालोनामषष्ठःपदार्थःकश्चिदस्ति ५८ महार्णवंमहार्णवसमं एतदेवानिमित्तभूतंसत्सृष्टिसंहारबोधानां हेतुर्भवति ५९ इंद्रियाणांनिरोधेनइदंशरीरंत्यजन्सततःनित्यंविद्यमानानपिकामादींस्त्यजति ६० एतेस्थूलदेहरूपाःप्रकाशप्रवृत्तिमोहनिमित्तत्वेनगुणाः निर्जिताःयोगबलेनातिक्रामिताः परंब्रह्म ६१ । ६२ मनसिहृदयपुंडरीकेआत्मनिशरीरे ६३ एकधात्वंपदार्थसाक्षात्कारेण बहुधावैश्वरूप्येण ६४ रूपाणिस्वशरीराणिशतशःपश्यन्दीपाद्दीपशतंयथासद्यःप्रवर्त्तते एवंयो

दुश्चरंसर्वलोकेऽस्मिन्सत्त्वंप्रतिसमाश्रितम् ॥ एतदेवहिलोकेऽस्मिन्कालचक्रंप्रवर्त्तते ५८ एतन्महार्णवंघोरमगाधंमोहसंज्ञितम् । विक्षिपेत्संक्षिपेच्चैवबोधयेत्सामरंजगत् ५९ कामंक्रोधंभयंलोभमभिद्रोहमथानृतम् ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनसतस्त्यजतिदुस्त्यजान् ६० यस्यैतेनिर्जितालोकेत्रिगुणाःपंचधातवः ॥ व्योम्नितस्यपरंस्थानमानंत्यमथलभ्यते ६१ पंचेंद्रियमहाकूलांमनोवेगमहोदकाम् ॥ नदींमोहह्रदांतीर्त्वाकामक्रोधावुभौजयेत् ६२ सर्वदोषनिर्मुक्तस्ततःपश्यतितत्परम् ॥ मनोमनसिसंधायपश्यन्नात्मानमात्मनि ६३ सर्ववित्सर्वभूतेषुविंदत्यात्मानमात्मनि ॥ एकधाबहुधाचैवविकुर्वाणस्ततस्ततः ६४ ध्रुवंपश्यतिरूपाणिदीपाद्दीपशतंयथा ॥ सवैविष्णुश्चमित्रश्चवरुणोऽग्निःप्रजापतिः ६५ सहिधाताविधाताचसप्रभुःसर्वतोमुखः ॥ हृदयंसर्वभूतानांमहानात्माप्रकाशते ६६ तंविप्रसंघाश्चसुरासुराश्चयक्षाःपिशाचाःपितरोवयांसि ॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चसर्वेमहर्षयश्चैवसदास्तुवंति ६७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मनुष्याणांतुराजन्यःक्षत्रियोमध्यमोगुणः ॥ कुंजरोवाहनानांचसिंहश्चारण्यवासिनाम् १ अविःपशूनांसर्वेषामहिस्तुबिलवासिनाम् ॥ गवांगोवृषभश्चैवस्त्रीणांपुरुषएवच २ न्यग्रोधोजंबुवृक्षश्चपिप्पलःशाल्मलिस्तथा ॥ शिंशपामेषशृंगश्चतथाकीचकवेणवः ३ एतेद्रुमाणांराजानोलोकेऽस्मिन्नात्रसंशयः ॥ हिमवान्पारियात्रश्चसह्योविंध्यस्त्रिकूटवान् ४ श्वेतोनीलश्चभासश्चकोष्ठवांश्चैवपर्वतः ॥ गुरुस्कंधोमहेंद्रश्चमाल्यवान्पर्वतस्तथा ५ एतेपर्वतराजानोगणानांमरुतस्तथा ॥ सूर्योग्रहाणामधिपोनक्षत्राणांचचंद्रमाः ६ यमःपितृणामधिपःसरितामथसागरः ॥ अंभसांवरुणोराजामरुतामिंद्रउच्यते ७ अर्कोऽधिपतिरुष्णानांज्योतिषामिंदुरुच्यते ॥ अग्निर्भूतपतिर्नित्यंब्राह्मणानांबृहस्पतिः ८ ओषधीनांपतिःसोमोविष्णुर्बलवतांवरः ॥ त्वष्टाऽधिराजोरूपाणांपशूनामीश्वरःशिवः ९ दीक्षितानांतथायज्ञोदेवानांमघवातथा ॥ दिशामुदीचीविप्राणांसोमोराजाप्रतापवान् १० कुबेरःसर्वरत्नानांदेवतानांपुरंदरः ॥ एषभूताधिपःसर्गःप्रजानांचप्रजापतिः ११

गिसंकल्पमात्रादनेकानिशरीराणिप्रवर्त्तंते । सएकधाभवतित्रिधाभवतीत्यादिश्रुतेः प्रदीपवदावेशइतिन्यायाच्च ६५ कथमेवंयोगिनःसामर्थ्यमुदेतीत्याशंक्यतस्येश्वरत्वमेवमित्याह सहीति अतएवचानन्याधिपतिरितिन्यायश्चात्रानुसंधेयः ६६ । ६७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ अस्यैवानन्याधिपतेर्योगिनः ईश्वरत्वसमर्थनार्थंविभूतीराह मनुष्याणामित्यादिनाब्राह्मणाधर्मसेतवइत्यंतेन । मध्यमोगुणःरजोगुणप्रधानः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

१२ ईश्वरत्वंपेश्वर्यंनरादीनांहरिरेवेत्यर्थः१३।१४ भगदेवाःकामुकास्तैरनुयातानामनुसृतानांस्त्रीणांसर्वासांमध्येमाहेश्वरीश्रावलोचनेतिसंबंधः १५ रतीनांप्रीतिसुखानां वसुमत्यःधनवत्यःधनलाभगर्वितयत्प्रीतिसुखंतदेवमहदित्यर्थः १६।१७।१८।१९।२० एवंविद्वान्त्रिश्वैश्वर्यंप्राप्नोतीत्युक्तं इदानींविद्वत्त्वप्राप्तिसाधनान्याह अहिंसेति २१ शब्दलक्षणमित्यादयोदृष्टांताः २२ भारतीपरकीयाविद्यास्वरव्यंजनसंस्कारवतीशब्देनबलक्ष्यते २३ विधेयमाह मनसइति इदंकर्त्तव्यंनवेत्यादिर्विचारश्चिंतातयामनोनामकंतत्त्वंलक्ष्यते चिंताऽपिबुद्ध्यापरीक्ष्यते व्यवस्यतिनिश्चिनोति २४ एतदे

सर्वेषामेवभूतानामहंब्रह्ममयोमहान् ॥ भूतंपरतरंमत्तोविष्णोर्वाऽपिनविद्यते १२ राजाधिराजःसर्वेषांविष्णुर्ब्रह्ममयोमहान् ॥ ईश्वरत्वंविजानीध्वंकर्तारमकृतंहरिम् १३ नरकिन्नरयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ देवदानवनागानांसर्वेषामीश्वरोहिसः १४ भगदेवानुयातानांसर्वासांवामलोचना ॥ माहेश्वरीमहादेवीप्रोच्यतेपार्वतीहिसा १५ उमांदेवींविजानीध्वंनारीणामुत्तमांशुभाम् ॥ रतीनांवसुमत्यस्तुस्त्रीणामप्सरसस्तथा १६ धर्मकामाश्चराजानोब्राह्मणाधर्मसेतवः ॥ तस्माद्राजाद्विजातीनांप्रयतेतस्मरक्षणे १७ राज्ञांहिविषयेयेषामवसीदंतिसाधवः ॥ हीनास्तेस्वगुणैःसर्वैःप्रेत्यचोन्मार्गगामिनः १८ राज्ञांहिविषयेयेषांसाधवःपरिरक्षिताः ॥ तेऽस्मिँल्लोकेप्रमोदंतेसुखंप्रेत्यचभुंजते १९ प्राप्नुवंतिमहात्मानइतिवित्तद्विजर्षभाः ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिनियतंधर्मलक्षणम् २० अहिंसापरमोधर्मोहिंसाचाधर्मलक्षणा ॥ प्रकाशलक्षणादेवामनुष्याःकर्मलक्षणाः २१ शब्दलक्षणमाकाशंवायुस्तुस्पर्शलक्षणः ॥ ज्योतिषांलक्षणंरूपमापश्चरसलक्षणाः २२ धारिणीसर्वभूतानांपृथिवीगंधलक्षणा ॥ स्वरव्यंजनसंस्काराभारतीशब्दलक्षणा २३ मनसोलक्षणंचिंताचिंतोक्ताबुद्धिलक्षणा ॥ मनसाचिंतितानर्थान्बुद्ध्याचेहव्यवस्यति २४ बुद्धिर्हिव्यवसायेनलक्ष्यतेनात्रसंशयः ॥ लक्षणंमनसोध्यानमव्यक्तंसाधुलक्षणम् २५ प्रवृत्तिलक्षणोयोगोज्ञानंसंन्यासलक्षणम् ॥ तस्माज्ज्ञानंपुरस्कृत्यसंन्यसेदिहबुद्धिमान् २६ संन्यासीज्ञानसंयुक्तःप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥ अतीतोद्वंद्वमभ्येतितमोमृत्युजरातिगः २७ धर्मलक्षणसंयुक्तमुक्तंवोविधिवन्मया ॥ गुणानांग्रहणंसम्यग्वक्ष्याम्यहमतःपरम् २८ पार्थिवोयस्तुगंधोवैघ्राणेनहिसगृह्यते ॥ घ्राणस्थश्चतथावायुर्गंधज्ञानेविधीयते २९ अपांधातूरसोनित्यंजिह्वयासतुगृह्यते ॥ जिह्वास्थश्चतथासोमोरसज्ञानेविधीयते ३० ज्योतिषश्चगुणोरूपंचक्षुषातच्चगृह्यते ॥ चक्षुःस्थश्चसदाऽऽदित्योरूपज्ञानेविधीयते ३१ वायव्यस्तुसदास्पर्शस्त्वचाप्रज्ञायतेचसः ॥ त्वक्स्थश्चैवसदावायुःस्पर्शनेसविधीयते ३२

चाह बुद्धिर्हीति व्यवसायेनइदमित्थमेवेतिनिश्चयेन मनसश्चितस्य ध्यानंलोकतःशास्त्रतोवाऽनुभूतस्यविषयस्यपुनःपुनरुद्बोधकेसत्यसतिवायत्स्फुरणंतच्चितस्यलक्षणं । एवंमनोबुद्धिचित्तानांव्यक्तानिलक्षणान्युक्तानि । साध्नोतीतिसाधुःपुरुषस्तस्यलक्षणमव्यक्तंनकेनचिदसौव्यज्यतेऽपितुस्वयंप्रकाशइत्यर्थः २५ एवंमनआदिभ्योविवेचितस्यपुरुषस्याधिगमोपायमाहकर्मनिंदापूर्वकं प्रवृत्तीति योगःकर्माणि २६ द्वंद्वंमानापमानादि अतीतोऽतिक्रांतः २७ गुणानांमूर्तेंद्रियादीनांधर्मस्वरूपंलक्षणानिसंयुक्तंसंयोगाश्चतेषांसमाहारोऽधर्मलक्षणसंयुक्तं । धर्मःसुचिरत्वादिकं लक्षणंशब्दादिकं संयुक्तमन्योन्यव्यतिषक्तत्वं इदानींतेषांग्रहणंकयादेवतयाऽनुगृहीतेनकेनकरणेनकोवागुणोगृह्यतेइतिवक्ष्यते २८ पार्थिवइति विधीयतेअनुग्रहंकार्यंतं२९धातुःसारःरसरूपः ३० । ३१ । ३२

३३ मनसइति यथातेजोगुणोरूपंस्वाश्रयसहितंसूर्यानुगृहीतेनचक्षुषागृह्यतेएवंमनोगुणश्चितास्वाश्रयसहिताचेतनाधातुनाजीवेनानुगृहीतयाप्रज्ञयाप्रकृष्टज्ञस्याधीवृत्तिविशेषेणगृह्यते । धमी ज्ञानेइतिगुणगुणिनोर्मनश्चितयोरभेदाभिप्रायेणोक्तं ३४ एवंबुद्धिरध्यवसायेनस्वरूपेणगृह्यते । एवंमहानज्ञानेनशुद्धसत्वरूपेणस्वरूपेणैवगृह्यतेनतुकारणांतरेणइंद्रियवत् । तत्रहेतुः निश्चि त्यग्रहणादिति यथारूपदर्शनेनकार्येणचक्षुरिंद्रियमस्तीतिज्ञायतेनतुगृह्यतेऽतींद्रियत्वात् । एवंबुद्धिमहांतौइदमित्थमेवेतिअस्मीतिचैवंरूपेणनिश्चयेनलिंगेनैवतयोःस्वरूपंव्यक्तंवस्तुतस्तव व्यक्तमेवइंद्रियत्ववदतींद्रियत्वात् ३५ एवंबुद्धेश्चजुर्वदतींद्रियत्वंसूर्यवत्स्वप्रकाशत्वंचोक्तंयस्तुतांगृह्णातितमाह अलिंगेति लिंगद्वाराग्रहणंबुध्यादेरुक्तंक्षेत्रज्ञस्यतुनतथास्वयंज्योतिष्ट्वादि त्यर्थः । ज्ञानलक्षणउपलब्धिमात्रस्वरूपःनतूपलब्धिर्लिंगःअलिंगत्वात् ३६ क्षेत्रज्ञपदमपिक्षेत्रोपलब्धिमात्रवाचिनतुतदुपलब्धृवाचीत्याह अव्यक्तमिति अव्यक्तमुद्दिष्टमुपक्रांतंक्षेत्रं

आकाशस्यगुणोह्येषश्रोत्रेणचसगृह्यते ॥ श्रोत्रस्थाश्चदिशःसर्वाःशब्दज्ञानेप्रकीर्तिताः ३३ मनसश्चगुणश्चिताप्रज्ञयासतुगृह्यते ॥ हृदिस्थश्चेतनोधातुर्मनोज्ञाने विधीयते ३४ बुद्धिरध्यवसायेनज्ञानेनचमहांस्तथा ॥ निश्चित्यग्रहणाद्व्यक्तमव्यक्तंनात्रसंशयः ३५ अलिंगग्रहणोनित्यःक्षेत्रज्ञोनिर्गुणात्मकः ॥ तस्मादलिंगः क्षेत्रज्ञःकेवलंज्ञानलक्षणः ३६ अव्यक्तंक्षेत्रमुद्दिष्टंगुणानांप्रभवाप्ययम् ॥ सदापश्याम्यहंलीनोविजानामिशृणोमिच ३७ पुरुषस्तद्विजानीतेतस्मात्क्षेत्रज्ञउ च्यते ॥ गुणवृत्तंतथावृत्तंक्षेत्रज्ञःपरिपश्यति ३८ आदिमध्यावसानांतंसृज्यमानमचेतनम् ॥ नगुणाविदुरात्मानंसृज्यमानाःपुनःपुनः ३९ नसत्यंविंदतेक श्चित्क्षेत्रज्ञस्त्वेवविंदति ॥ गुणानांगुणभूतानांयत्परंपरमंमहत् ४० तस्माद्गुणांश्चसत्वंचपरित्यज्येहधर्मवित् ॥ क्षीणदोषोगुणातीतःक्षेत्रज्ञंप्रविशत्यथ ४१ नि र्द्वंद्वोनिर्नमस्कारोनिःस्वाहाकारएवच ॥ अचलश्चानिकेतश्चक्षेत्रज्ञःसपरोविभुः ४२ ॥ इतिश्री० आ०अनु०गुरुशिष्यसंवादेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदादिमध्यपर्यंतंग्रहणोपायमेवच ॥ नामलक्षणसंयुक्तंसर्वंवक्ष्यामितत्त्वतः १ अहःपूर्वंततोरात्रिर्मासाःशुक्लादयःस्मृताः ॥ श्रवणादीनिऋ क्षाणिऋतवःशिशिरादयः २ भूमिरादिस्तुगंधानांरसानामापएवच ॥ रूपाणांज्योतिरादित्यःस्पर्शानांवायुरुच्यते ३ शब्दस्यादिस्तथाकाशमेषभूतकृतो गुणः ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिभूतानामादिमुत्तमम् ४ आदित्योज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिरुच्यते ॥ सावित्रीसर्वविद्यानांदेवतानांप्रजापतिः ५

तथागुणानांकार्यरूपाणामुत्पत्तिप्रलयंचप्रभवाप्ययमितिसमाहारः । अहंसाक्षी लीनस्त्वाध्यस्तेनकर्त्राच्छादितस्त्वाद्यग्राह्यः । क्षेत्रलिंगस्थमितिपाठेक्षेत्रलिंगेस्थूलसूक्ष्मशरीरेस्थितंगुणानांस त्वादीनामुत्पत्त्यादिनाज्ञेयमव्यक्तंलीनमप्यहंपश्यामि ३७ गुणवृत्तंप्रकाशप्रवृत्तिमोहादि ३८ तदेवआदिमध्यावसानांतमुत्पत्त्यादिनाबद्धं । अंतशब्दोबद्धत्ववाची अतिअदिबंधने इत्यस्यरूपं । सृज्यमानंचगुणवृत्तमेव सृज्यमानाइतिपरिणामिनःकूटस्थंनपश्यंत्यपितुकूटस्थएवतान्प्रकाशयतीत्यर्थः ३९ सत्यमात्मानं गुणभूतानांभोग्यानां पंचम्यर्थेषष्ठी तेभ्योयत्परंसत्यमितिसंबंधः ४० गुणान्दृश्यान् सत्वंबुद्धिंदर्शनेकरणभूतानां परित्यज्य क्षेत्रज्ञंपरमात्मानंविशति ४१ । ४२ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वा रिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ क्षेत्रज्ञप्रवेशरूपस्यमोक्षस्यनित्यत्वंस्वरूपमात्रत्वंचवक्तुंप्रज्जन्मादिमत्तदनित्यंकर्मप्राप्यंचेतितत्सर्वमनुक्रामति यदादीति आदिमध्यपर्यंतंजन्मादिमत् ग्रहणेउपायो ऽस्त्यस्यतत्ग्रहणोपायंकर्मसाध्यं तत्सर्वंवक्ष्यामि १ । २ । ३ । ४ आग्निर्जाठररूपीभूतानां जरायुजांडजानांऊष्मरूपी प्रस्वेदवृष्टिहेतुतयास्वेदजोद्भिज्जानाम् ५

सिंहावलोकनेनसावित्रींव्याचष्टेउपासनार्थं नियतंजप्यंब्राह्मणक्षत्रियादिम्लेच्छातानांवरसर्वंसावित्रीपदवाच्यम् ६ सर्गःसृष्टयादिकालः ७ हुतमग्नौप्राश्यमेवादेवतादिकेनेवहुतं सर्पोवासु किः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ सरोवपानानांसरसांकूपादीनांच संधिरार्णवः १४ ईश्वरःरुद्रः १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अध्यायद्वयेनज्ञानोपायानुधर्मान्विवक्षुरज्ञानांकालच

ओंकारःसर्ववेदानांवचसांप्राणएवच ॥ यदस्मिन्नियतंलोकेसर्वंसावित्रिरुच्यते ६ गायत्रीच्छंदसामादिःप्रजानांसर्गउच्यते ॥ गावश्चतुष्पदामादिर्मनुष्याणां द्विजातयः ७ श्येनःपतत्रिणामादिर्यज्ञानांहुतमुत्तमम् ॥ सरीसृपाणांसर्वेषांज्येष्ठःसर्पोद्विजोत्तमाः ८ कृतमादिर्युगानांचसर्वेषांनात्रसंशयः ॥ हिरण्यंसर्वरत्ना नामोषधीनांयवास्तथा ९ सर्वेषांभक्ष्यभोज्यानामन्नंपरमुच्यते ॥ द्रवाणांचैवसर्वेषांपेयानामापउत्तमाः १० स्थावराणांतुभूतानांसर्वेषामविशेषतः ॥ ब्रह्म क्षेत्रंसदापुण्यंप्लक्षःप्रथमतःस्मृतः ११ अहंप्रजापतीनांचसर्वेषांनात्रसंशयः ॥ ममविष्णुरचिंत्यात्मास्वयंभूरितिसस्मृतः १२ पर्वतानांमहामेरुःसर्वेषामग्रजः स्मृतः ॥ दिशांचप्रदिशांचोर्ध्वंदिक्पूर्वाप्रथमातथा १३ तथात्रिपथगागंगानदीनामग्रजास्मृता ॥ तथासरोदपानानांसर्वेषांसागरोऽग्रजः १४ देवदानवभूता नांपिशाचोरगरक्षसाम् ॥ नरकिन्नरयक्षाणांसर्वेषामीश्वरःप्रभुः १५ आदिर्विश्वस्यजगतोविष्णुर्ब्रह्ममयोमहान् ॥ भूतंपरतरंयस्मात्त्रैलोक्येनेहविद्यते १६ आश्रमाणांचसर्वेषांगार्हस्थ्यंनात्रसंशयः ॥ लोकानामादिरव्यक्तंसर्वस्यांतस्तदेवच १७ अहान्यस्तमयांतानिउदयांतःचशर्वरी ॥ सुखस्यांतःसदादुःखंदुःखस्यांतं तंसदासुखम् १८ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः ॥ संयोगाश्चवियोगांतामरणांतंचजीवितम् १९ सर्वंकृतंविनाशांतंजातस्यमरणंध्रुवम् ॥ अशा श्वतंहिलोकेऽस्मिन्सदास्थावरजंगमम् २० इष्टंदत्तंतपोऽधीतंव्रतानिनियमाश्चये ॥ सर्वमेतद्विनाशांतंज्ञानस्यांतोनविद्यते २१ तस्माज्ज्ञानेनशुद्धेनप्रशांता त्माजितेंद्रियः ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेसर्वपाप्मभिः २२ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे चतुश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ बुद्धिसारंमनस्तंभमिंद्रियग्रामबंधनम् ॥ महाभूतपरिस्कंधंनिवेशपरिवेशनम् १ जराशोकसमावि ष्टंव्याधिव्यसनसंभवम् ॥ देशकालविचारीदंश्रमव्यायामनिःस्वनम् २ अहोरात्रपरिक्षेपंशीतोष्णपरिमंडलम् ॥ सुखदुःखांतसंश्लेषंक्षुत्पिपासावकीलकम् ३

क्राधीनत्वंदर्शयति बुद्धीत्यादिना अत्रनूतनत्वपुराणत्वादिवदतीतत्वानागतत्वादिरपिद्रव्यस्यैवधर्मइत्यतीतानागतादिव्यवहारहेतुर्द्रव्यमेवनतुकालोनामषष्ठःपदार्थस्तदर्थमेष्टव्यइतिमन्वा नोदेहरूपंद्रव्यमेवकालचक्रत्वेनवर्णयति बुद्धिसारमित्यादिविशेषणयुक्तंकालचक्रंप्रवर्ततइतिनवमेनान्वयः बुद्धिरेवसारउपादेयांशोयस्मिन् । मनस्तंभंमनसास्तंभेनेवधृतं । महाभू तपरिस्कंधंपंचभूतसमूहात्मकं । 'स्कंधःस्यान्नृपतौवंशेसांपरायसमूहयोः'इतिमेदिनी । निवेशपरिवेशनंरूपेवयत्रनेमिवदावरणभूता १ संभवउत्पत्तिस्थानं । देशकालाभ्यांविचरतितथा श्रमःखेदःव्यायामस्तद्धेतुर्गमनादिः २ परिक्षेपश्चालकः । परिमंडलंपरिवेषः । अंतसंश्लेषःसंधिः । अवकीलकाःअंतःप्रविष्टाःशंकवः ३

छायातपौमिथःसंतापौविलेखावुत्खातारौयत्रतत्छायातपविलेखं । निमेषमात्रेणउन्मेषमात्रेणचविह्वलंव्याकुलंघोरंबीभत्संसंमोहजलंअज्ञु शोकव्याप्तमित्यर्थः । वर्तमानंसदागति । अचेतनंजडम् ४ मासादिनाकालेनपारिमितं । विषमंकदाचिन्मनुष्याकारंकदाचित्पश्वाकारंकदाचिदन्याकारमिति । लोकेषुऊर्ध्वमध्याधोमतेषुसंचरःसंचरणंयस्य । तमोनियमपंकं तमोगुणेनयोनियमः कर्मज्ञानयोर्निरोधःसएवपंकवन्मालिन्याख्यपापहेतुर्यस्मिन् । रजोवेगप्रवर्तकंतमःसत्वसंमिश्रस्यरजसोवेगःविहितनिषिद्धकर्मसुप्रवर्तकोयत्र ५ अहंकारोदर्पः सत्वाहंकारोतिपाठेबुद्ध्यहंकारा भ्यांचिततमित्यर्थः । गुणैःसत्वादिभिःसंजातंवर्तनमवस्थानंयस्य पाठांतरेमंडलैःसंघातः अरतयःइष्टलाभजाःपरितापाःतान्येवग्रहणानीकानिबंधपद्दिकासमूहोयत्र शोकःसंहारोमृत्यु

छायातपविलेखंचानिमेषोन्मेषविह्वलम् ॥ घोरमोहजलाकीर्णंवर्तमानमचेतनम् ४ मासार्धमासगणितंविषमंलोकसंचरम् ॥ तमोनियमपंकंचरजोवेगप्रवर्तकम् ५ महाहंकारदीप्तंचगुणसंजातवर्तनम् ॥ अरतिग्रहणानीकंशोकसंहारवर्तनम् ६ क्रियाकारणसंयुक्तंरागविस्तारमायतम् ॥ लोभेप्सापरिविक्षोभंविचित्राज्ञानसंभवम् ७ भयमोहपरीवारंभूतसंमोहकारकम् ॥ आनंदप्रीतिचारंचकामक्रोधपरिग्रहम् ८ महदादिविशेषांतमसक्तंप्रभवाव्ययम् ॥ मनोजवमनःकांतंकालचक्रंप्रवर्तते ९ एतद्द्वंद्वसमायुक्तंकालचक्रमचेतनम् ॥ विसृजेत्संक्षिपेच्चापिबोधयेत्सामरंजगत् १० कालचक्रप्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचैवतत्त्वतः ॥ यस्तुवेदनरोनित्यंनसभूतेषुमुह्यति ११ विमुक्तःसर्वसंस्कारैःसर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःप्राप्नोतिपरमांगतिम् १२ गृहस्थोब्रह्मचारीचवानप्रस्थोऽथभिक्षुकः ॥ चत्वारआश्रमाःप्रोक्ताःसर्वेगार्हस्थ्यमूलकाः १३ यःकश्चिदिहलोकेऽस्मिन्नागमःपरिकीर्तितः ॥ तस्यांतगमनंश्रेयःकीर्तिरेषासनातनी १४ संस्कारैःसंस्कृतःपूर्वंयथावच्चरितव्रतः ॥ जातौगुणविशिष्टायांसमावर्तेततत्त्ववित् १५ स्वदारनिरतोनित्यंशिष्टाचारोजितेंद्रियः ॥ पंचभिश्चमहायज्ञैःश्रद्दधानोयजेदिह १६ देवताऽतिथिशिष्टाशीनिरतोवेदकर्मसु ॥ इज्याप्रदानयुक्तश्चयथाशक्तियथासुखम् १७ नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोमुनिः ॥ नचवागंगचपलइतिशिष्टस्यगोचरः १८ नित्यंयज्ञोपवीतीस्याच्छुक्लवासाःशुचिव्रतः ॥ नियतोयमदानाभ्यांसदाशिष्टैश्चसंविशेत् १९ जितशिश्नोदरोमैत्रःशिष्टाचारसमन्वितः ॥ वैणवींधारयेद्यष्टिंसोदकंचकमंडलुम् २० अधीत्याध्यापनंकुर्यात्तथायजनयाजने ॥ दानंप्रतिग्रहंवापिषड्गुणांवृत्तिमाचरेत् २१ त्रीणिकर्माणिजानीतब्राह्मणानांतुजीविका ॥ याजनाध्यापनेचोभेशुद्धाच्चापिप्रतिग्रहः २२ अथशेषाणिचान्यानित्रीणिकर्माणियानितु ॥ दानमध्ययनंयज्ञोधर्मयुक्तानितानितु २३ तेष्वप्रमादंकुर्वीतत्रिषुकर्मसुधर्मवित् ॥ दांतोमैत्रःक्षमायुक्तःसर्वभूतसमोमुनिः २४

दुःखंताभ्यामेववर्तनंजीवनंयस्य ६ लोभःइप्सातृष्णावे एवपरिविक्षोभोनिम्नोन्नतदेशस्थानीयश्चक्रस्यास्फालनहेतुर्यत्र । विचित्रंत्रिगुणात्मकत्वाद्यत्तदज्ञानंमायाततःसंभवउत्पत्तिर्यस्य ७ आनंदप्रीतिचारंबाह्यसुखासक्त्याचरतीतितथा ८ विशेषाःस्थूलपिंडादयः । असक्तंक्वचिदप्रिक्षणमनिरुद्धं । प्रभवतिसंसरत्यनेनतत्प्रभवंतच्चतदव्ययंचेति अव्ययंसंसारकारणमित्यर्थः ९ द्वंद्वानिमानापमानादीनितन्मयंदेहेंद्रियादिसंघातचक्रंरजस्तमःसत्वप्रधानंसत्सृष्टिसंहारतत्त्वज्ञानानांहेतुर्भवति १० प्रवृत्तिंप्रवृत्तिहेतुं निवृत्तिंनिवृत्तिहेतुं वेद त्रिविधत्वाहादुपादानकर्मसुमुह्यति ११ । १२ । १३ आगमःविधिनिषेधशास्त्रम् १४ । १५ । १६ । १७ गोचरःविषयोलक्षणमितियावत् १८ संविशेत्शयीतपाठेकुर्यादितिशेषः १९ । २० पाठांतरेआढकंवस्त्रमाविकाजनंसमावर्तनमर्थिदक्षिणार्थिविषयोनम २१ । २२ । २३ । २४

॥ एवमेतेनमार्गेणेत्यादिरध्यायोनिगदव्याख्यातः १ । २ । ३ । ४ २५ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥

सर्वमेतद्यथाशक्तिविप्रोनिर्वर्तयञ्छुचिः ॥ एवंयुक्तोजयेत्स्वर्गंगृहस्थःसंशितव्रतः २५ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमेतेनमार्गेणपूर्वोक्तेनयथाविधि ॥ अधीतवान्यथाशक्तितथैवब्रह्मचर्यवान् १ स्वधर्मनिरतोविद्वान्सर्वेंद्रिययतोमुनिः ॥ गुरोःप्रियहितेयुक्तःसत्यधर्मपरःशुचिः २ गुरुणासमनुज्ञातोभुंजीतान्नमकुत्सयन् ॥ हविष्यभैक्ष्यभुक्चापिस्थानासनविहारवान् ३ द्विकालमग्निंजुह्वानःशुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ धारयीतसदादंडंबैल्वंपालाशमेववा ४ क्षौमंकार्पासिकंचापिमृगाजिनमथापिवा ॥ सर्वंकाषायरक्तंवावासोवाऽपिद्विजस्यह ५ मेखलाचभवेन्मौंजीजटीनित्योदकस्तथा ॥ यज्ञोपवीतीस्वाध्यायीअलुब्धोनियतव्रतः ६ पूताभिश्चतथैवाद्भिःसदादैवततर्पणम् ॥ भावेननियतःकुर्वन्ब्रह्मचारीप्रशस्यते ७ एवंयुक्तोजयेल्लोकान्वानप्रस्थोजितेंद्रियः ॥ नसंसरतिजातीषुपरमंस्थानमाश्रितः ८ संस्कृतःसर्वसंस्कारैस्तथैवब्रह्मचर्यवान् ॥ ग्रामान्निष्क्रम्यचारण्येमुनिःप्रव्रजितोवसेत् ९ चर्मवल्कलसंवासीसायंप्रातरुपस्पृशेत् ॥ आरण्यगोचरोनित्यंनग्रामंप्रविशेत्पुनः १० अर्चयन्नतिथीन्कालेदद्याच्चापिप्रतिश्रयम् ॥ फलपत्रावरैर्मूलैःश्यामाकेनचवर्तयन् ११ प्रवृत्तमुदकंवायुंसर्वंवानेयमाश्रयेत् ॥ प्राश्नीयादानुपूर्व्येणयथादीक्षमतंद्रितः १२ समूलफलभिक्षाभिरर्चेदतिथिमागतम् ॥ यद्भक्ष्यःस्यात्ततोदद्याद्भिक्षांनित्यमतंद्रितः १३ देवताऽतिथिपूर्वंचसदाप्राश्नीतवाग्यतः ॥ अस्पर्धितमनाश्चैवलघ्वाशीदेवताश्रयः १४ दांतोमैत्रःक्षमायुक्तःकेशान्श्मश्रुचधारयन् ॥ जुह्वन्स्वाध्यायशीलश्चसत्यधर्मपरायणः १५ शुचिदेहःसदादक्षोवननित्यःसमाहितः ॥ एवंयुक्तोजयेत्स्वर्गंवानप्रस्थोजितेंद्रियः १६ गृहस्थोब्रह्मचारीचवानप्रस्थोऽथवापुनः ॥ यइच्छेन्मोक्षमास्थातुमुत्तमांवृत्तिमाश्रयेत् १७ अभयंसर्वभूतेभ्योदत्वानैष्कर्म्यमाचरेत् ॥ सर्वभूतसुखोमैत्रःसर्वेंद्रिययतोमुनिः १८ अयाचितमसंक्लृप्तमुपपन्नंयदृच्छया ॥ कृत्वाप्राह्णेचरेद्भैक्ष्यंविधूमेभुक्तवज्जने १९ वृत्तेशरावसंपातेभैक्ष्यंलिप्सेतमोक्षवित् ॥ लाभेनचनहृष्येतनालाभेविमनाभवेत् ॥ नचातिभिक्षांभिक्षेतकेवलंप्राणयात्रिकः २० यात्रार्थीकालमाकांक्षंश्चरेद्भैक्ष्यंसमाहितः ॥ लाभंसाधारणंनेच्छेन्नभुंजीताभिपूजितः २१ अभिपूजितलाभाद्धिविजुगुप्सेतभिक्षुकः ॥ भुक्तान्यन्नानितिक्तानिकषायकटुकानिच २२ नास्वादयीतभुंजानोरसांश्चमधुरांस्तथा ॥ यात्रामात्रंचभुंजीतकेवलंप्राणधारणम् २३ असंरोधेनभूतानांवृत्तिंलिप्सेतमोक्षवित् ॥ नचान्यमन्नंलिप्सेतभिक्षमाणःकथंचन २४ नसंनिकाशयेद्धर्मंविविक्तेचारजाश्चरेत् ॥ शून्यागारमरण्यंवावृक्षमूलंनदींतथा २५ प्रतिश्रयार्थंसेवेतपार्वतींवापुनर्गुहाम् ॥ ग्रामैकरात्रिकोग्रीष्मेवर्षास्वेकत्रवावसेत् २६

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६

अध्वासूर्येणनिर्दिष्टःकीटवच्चचरेन्महीम् ॥ दयार्थंचैवभूतानांसमीक्ष्यपृथिवींचरेत् २७ संचयांश्चनकुर्वीतस्नेहवासंचवर्जयेत् ॥ पूताभिरद्भिर्नित्यंवैकार्यंकुर्वी
तमोक्षवित् २८ उपस्पृशेदुद्धृताभिरद्भिश्चपुरुषःसदा ॥ अहिंसाब्रह्मचर्यंचसत्यमार्जवमेवच २९ अक्रोधश्चानसूयाचदमोनित्यमपैशुनम् ॥ अष्टस्वेतेषुयु
क्तःस्याद्व्रतेषुनियतेंद्रियः ३० अपापमशठंवृत्तमजिह्मंनित्यमाचरेत् ॥ जोषयेतसदाभोज्यंग्रासमागतमस्पृहः ३१ यात्रामात्रंचभुंजीतकेवलंप्राणयात्रि
कम् ॥ धर्मलब्धमथाश्नीयान्नकाममनुवर्तयेत् ३२ ग्रासादाच्छादनादन्यन्नगृह्णीयात्कथंचन ॥ यावदाहारयेत्तावत्प्रतिगृह्णीतनाधिकम् ३३ परेभ्योनप्रतिग्राह्यं
नचदेयंकदाचन ॥ दैन्यभावाच्चभूतानांसंविभज्यसदाबुधः ३४ नाददीतपरस्वानिनगृह्णीयादयाचितः ॥ नकिंचिद्विषयंभुक्त्वास्पृहयेत्तस्यवैपुनः ३५ मृदमा
पस्तथान्नानिपत्रपुष्पफलानिच ॥ असंवृतानिगृह्णीयात्प्रवृत्तानिचकार्यवान् ३६ नशिल्पजीविकांजीवेद्धिरण्यंनोतकामयेत् ॥ नद्वेष्टानोपदेष्टाचभवेच्चनिरुप
स्कृतः ३७ श्रद्धापूतानिभुंजीतनिमित्तानिचवर्जयेत् ॥ सुधावृत्तिरसक्तश्चसर्वभूतैरसंविदम् ३८ आशीर्युक्तानिसर्वाणिहिंसायुक्तानियानिच ॥ लोकसंग्रहधर्मंच
नैवकुर्यान्नकारयेत् ३९ सर्वभावानतिक्रम्यलघुमात्रःपरिव्रजेत् ॥ समःसर्वेषुभूतेषुस्थावरेषुचरेषुच ४० परंनोद्वेजयेत्कंचिन्नचकस्यचिदुद्विजेत् ॥ विश्वास्यः
सर्वभूतानामग्र्योमोक्षविदुच्यते ४१ अनागतंचनध्यायेन्नातीतमनुचिंतयेत् ॥ वर्तमानमुपेक्षेतकालाकांक्षीसमाहितः ४२ नचक्षुषानमनसानवाचादूषयेत्क
चित् ॥ नप्रत्यक्षंपरोक्षंवाकिंचिद्दुष्टंसमाचरेत् ४३ इंद्रियाण्युपसंहृत्यकूर्मोंगानीवसर्वशः ॥ क्षीणेंद्रियमनोबुद्धिर्निरीहःसर्वतत्त्ववित् ४४ निर्द्वंद्वोनिर्नमस्कारो
निःस्वाहाकारएवच ॥ निर्ममोनिरहंकारोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ४५ निराशीर्निर्गुणःशांतोनिरासक्तोनिराश्रयः ॥ आत्मसंगीचतत्त्वज्ञोमुच्यतेनात्रसंशयः ४६
अपादपाणिपृष्ठंतदशिरस्कमनूदरम् ॥ प्रहीणगुणकर्माणंकेवलंविमलंस्थिरम् ४७ अगंधमरसस्पर्शमरूपाशब्दमेवच ॥ अनुगम्यमनासक्तममांसमपिचैवयत्
४८ निश्चितमव्ययंदिव्यंगृहस्थमपिसर्वदा ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंयेपश्यंतिनतेमृताः ४९ नतत्रक्रमतेबुद्धिर्नेंद्रियाणिनदेवताः ॥ वेदायज्ञाश्चलोकाश्चनतपो
नव्रतानिच ५० यत्रज्ञानवतांप्राप्तिरलिंगग्रहणास्मृता ॥ तस्मादलिंगधर्मज्ञोधर्मतत्त्वमुपाचरेत् ५१ गृहधर्माश्रितोविद्वान्विज्ञानचरितंचरेत् ॥ अमूढोमूढरू
पेणचरेद्धर्ममदूषयन् ५२ यथैनमवमन्येरन्परेसततमेवहि ॥ तथावृत्तश्चरेच्छांतःसतांधर्मानकुत्सयन् ५३ यएवंवृत्तसंपन्नःसमुनिःश्रेष्ठउच्यते ॥ इंद्रियाणीं
द्रियार्थांश्चमहाभूतानिपंचच ५४ मनोबुद्धिरहंकारमव्यक्तंपुरुषंतथा ॥ एतत्सर्वंप्रसंख्याययथावत्तत्त्वनिश्चयात् ५५ ततःस्वर्गमवाप्नोतिविमुक्तःसर्वबंधनैः ॥ ॥३४॥
एतावदंतवेलायांपरिसंख्यायतत्त्ववित् ५६ ध्यायेदेकांतमास्थायमुच्यतेऽथनिराश्रयः ॥ निर्मुक्तःसर्वसंगेभ्योवायुराकाशगोयथा ५७ ५४ । ५५ । ५६ । ५७

५८ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ संन्यासमित्यध्यायेऽपिमुच्यतेनात्रसंशयइत्यंतोग्रंथःपूर्ववद्गतार्थः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ द्वाविमाविति पक्षिणोजीवेश्वरौसंक्षिप्यैतेययोस्तौसंक्षेपौतयोरुपाधीबुद्धिमायेतोअचेतनौ । सखायाविति पाठेतुअचेतनौमाति बिंबत्वेनदृश्योयस्तुताभ्यांप्रतिबिंबरूपाभ्यामन्यःबिंबस्थानीयःसचेतनामात्रशरीरोपिचेतनावानित्युच्यते साक्ष्यसंसर्गात्साक्षीविरद १६ अचेतनइति अचेतनइवाहंधीगम्योऽहयोजीव

क्षीणकोशोनिरातंकस्तथेदंप्राप्नुयात्परम् ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ संन्यासंतपइत्याहुर्वृद्धानिश्चितवादिनः ॥ ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थाज्ञानंब्रह्मपरंविदुः १ अतिदूरात्मकंब्रह्मवेदविद्याव्यपाश्रयम् ॥ निर्द्वंद्वंनि
र्गुणंनित्यमचिंत्यगुणमुत्तमम् २ ज्ञानेनतपसाचैवधीराःपश्यंतितत्परम् ॥ निर्णिक्तमनसःपूताव्युत्क्रांतरजसोऽमलाः ३ तपसाक्षेममध्वानंगच्छंतिपरमे
श्वरम् ॥ संन्यासनिरतानित्यंयेचब्रह्मविदोजनाः ४ तपःप्रदीपइत्याहुराचाराधर्मसाधकः ॥ ज्ञानंवैपरमंविद्यात्संन्यासंतपउत्तमम् ५ यस्तुवेदनिराबाधंज्ञा
नंतत्त्वविनिश्चयात् ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंससर्वगतिरिष्यते ६ योविद्वान्सहवासंचविवासंचैवपश्यति ॥ तथैवैकत्वनानात्वेसदुःखात्प्रतिमुच्यते ७ योनकामय
तेकिंचिन्नकिंचिदवमन्यते ॥ इहलोकस्थएवैषब्रह्मभूयायकल्पते ८ प्रधानगुणतत्त्वज्ञःसर्वभूतप्रधानवित् ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः ९ निर्द्वंद्वो
निर्नमस्कारोनिःस्वधाकारएवच ॥ निर्गुणंनित्यमद्वंद्वंप्रशमेनैवगच्छति १० हित्वागुणमयंसर्वंकर्मजंतुःशुभाशुभम् ॥ उभेसत्यानृतेहित्वामुच्यतेनात्रसंशयः
११ अव्यक्तयोनिप्रभवोबुद्धिस्कंधमयोमहान् ॥ महाहंकारविटपइंद्रियांकुरकोटरः १२ महाभूतविशालश्चविशेषप्रतिशाखिनः ॥ सदापर्णःसदापुष्पःशुभा
शुभफलोदयः १३ आजीव्यःसर्वभूतानांब्रह्मवृक्षःसनातनः ॥ एनंछित्त्वाचभित्त्वाचतत्त्वज्ञानासिनाबुधः १४ हित्वासंगमयान्पाशान्मृत्युजन्मजरोदयान् ॥
निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः १५ द्वाविमौपक्षिणौनित्यौसंक्षेपौचाप्यचेतनौ ॥ एताभ्यांतुपरोयोन्यश्चेतनावान्सउच्यते १६ अचेतनःसत्त्वसंख्या
विमुक्तःसत्त्वात्परंचेतयतेंतरात्मा ॥ सक्षेत्रवित्सर्वसंख्यातबुद्धिर्गुणातिगोमुच्यतेसर्वपापैः १७ ॥ इतिश्री० आश्वमेधिकेप० अनुगीताप० गुरुशिष्यसंवादेसप्तच
त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ केचिद्ब्रह्ममयंवृक्षंकेचिद्ब्रह्मवनंमहत् ॥ केचित्तुब्रह्मचाव्यक्तंकेचित्परमनामयम् ॥ मन्यंतेसर्वमप्येतदव्यक्तप्रभवाव्ययम् १

इतियावत् सत्त्वसंख्याविमुक्तःसत्त्वानिप्राणिनःसंख्यायंतेपृथक्त्वेनगण्यंतेयैस्तेदेहाद्युपाधयस्तैर्विमुक्तःसन्सत्त्वात्बुद्धेःपरंयद्वस्तुयच्चचेतयते बुद्ध्यादीन्अचेतनानपिचैतन्ययुक्तान्कुरुतेसएवक्षे त्रज्ञसंज्ञोंऽतरात्मा । कोऽसौसर्वसंख्यातबुद्धिःसर्वाःसंख्याताःबुद्धयोयेन सर्वासांबुद्धीनांसाक्षित्वेनसंख्यातापरिच्छेदकइत्यर्थः । सएवगुणगुंफितःसन्सर्वैर्दोषैर्युज्यते गुणातिगस्तुतैर्मु च्यतइति १७ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पूर्वंससाधनांब्रह्मविद्यांसमाप्यशिष्यबुद्धिपरीक्षार्थंव्या मिश्रैर्वाक्यैस्तामेवानुवदति केचिदित्यादिना केचित्सप्रपंचंब्रह्मेतिवदंतोवृक्षंसंसारंब्रह्ममयंब्रह्मणोविकारमाहुः ब्रह्मैवजगदाकारेणपरिणमतेइति । 'तदात्मानꣳस्वयमकुरुत सच्चत्यच्चाभवत्'

-आत्मकृतेः परिणामात्'इत्यादिश्रुतयः स्मृतयश्च । केचित्परंवस्तुजनामयंनिर्विकारं तत्रजगत्स्वप्नवत्कल्पितं । 'सयदास्त्रापितितदेनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिसयदाप्रति बुध्येताथैतस्मादात्मनःसर्वेप्राणायथायतनंविप्रतिष्ठंतेप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाः' इतिसुप्तिप्रबोधयोर्नामरूपात्मकप्रपंचलयोदयौश्रूयेते । मायामात्रंतुकात्स्न्येनआत्मनिनैवंविधिप्राश्चहीतिस्मर्य तेच । एवंश्रौतंमतद्वयमुक्त्वासांख्यमतमाह मन्यंतइति १ तत्रप्रथमपक्षे उपासकानांआप्रायणादितिन्यायेनअंत्यप्रत्ययस्यावश्यकत्वमाह उच्छ्वासमात्रंतावन्मात्रकालं समोनिर्वि शेषःसर्वोवा समशब्दस्यसर्वपर्यायत्वात् । 'सइदंसर्वंभवति'इतिश्रुतेश्च आत्मानंहार्दंब्रह्मसंगम्यउपास्य अमृतत्वायकल्पतेब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारेत्यर्थः २ द्वितीयेपक्षेअंतकालावन्यत्रापिक्ष णिकानिर्विकल्पसाक्षात्कारान्मुच्यतइत्याह निमेषेति विदुषांप्राप्तिप्राप्यंकैवल्यम् ३ तृतीयपक्षेऽपि मनोनिरोधेनमुच्यतइत्याह प्राणायामैरितिद्वाभ्यां प्राणाःइंद्रियाणिबुद्धिमनः सहितानिद्वादशतेआयम्यंतेनिगृह्यंतेयैस्तैःप्राणायामैःयमनियमादिभिः तेषयमानियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयस्तर्कवैराग्याभ्यांसहदशवामैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाभिःसह द्वादशवा । यमाः पंचनियमाःपंचप्राणायामादयःषट्मैत्र्यादयश्चतस्रस्तर्कोवैराग्यंचेतिद्वाविंशतिर्वा संयम्यनिरोध्य पुनःपुनरितियावज्जीवमेवंकार्यंनतुसकृत्प्रयत्नेनात्रसिद्धिरस्तीतिदर्शितम् ।

उच्छ्वासमात्रमपिचेद्योंतकालेसमोभवेत् ॥ आत्मानमुपसंगम्यसोऽमृतत्वायकल्पते २ निमेषमात्रमपिचेत्संयम्यात्मानमात्मनि ॥ गच्छत्यात्मप्रसादेनविदुषांप्रा प्तिमव्ययाम् ३ प्राणायामैरथप्राणान्संयम्यसपुनःपुनः ॥ दशद्वादशभिर्वापिचतुर्विंशात्परंततः ४ एवंपूर्वंप्रसन्नात्मालभतेयद्यदिच्छति ॥ अव्यक्तात्सत्वमुद्रि क्तममृतत्वायकल्पते ५ सत्वात्परतरंनान्यत्प्रशंसंतीहतद्विदः ॥ अनुमानाद्विजानीमःपुरुषंसत्वसंश्रयम् ६नशक्यमन्यथागंतुंपुरुषंद्विजसत्तमाः ॥ क्षमाधृतिरहिं साचसमतासत्यमार्जवम् ॥ ज्ञानंत्यागोऽथसंन्यासःसात्विकंवृत्तमिष्यते ७ एतेनैवानुमानेनमन्यंतेवैमनीषिणः ॥ सत्वंचपुरुषश्चैवतत्रनास्तिविचारणा ८ आहुरे केचविद्वांसोयेज्ञानपरिनिष्ठिताः ॥ क्षेत्रज्ञसत्वयोरैक्यमित्येतन्नोपपद्यते ९ पृथग्भूतंततःसत्वमित्येतदविचारितम् ॥ पृथग्भावश्चविज्ञेयःसहजश्चापितत्त्वतः १०

चतुर्विंशात् अव्यक्तात्परमन्यंपंचविंशंपुरुषंलभते ४ यद्यदिच्छतितत्तदपिलभतेयोगसामर्थ्यात् । प्रसन्नात्माविशुद्धसत्वः यदातु अव्यक्तात् अव्यक्तंप्राप्यसत्वंसत्वगुणःउद्रिक्तं उत्कृष्टतरंभवतिपुरुषमात्राकारंभवतितदाऽमृतत्वायकल्पते । पूर्णशतसहस्रंचतिष्ठंत्यव्यक्तचिंतकाइत्यव्यक्तमात्रनिष्ठानांस्वर्गकालावधिस्मरणात् । चतुर्विंशादव्यक्तात्परमितिश्च संबंधः ५ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यादीनांआत्मप्राप्तिसाधनानांसत्वोत्कर्षलभ्यत्वात्सत्वमेवस्तौतिसार्धेन सत्वादिति सत्वसंश्रयंतंपुरुषं अन्यथासत्वासंश्रयइतिमंतुंनशक्यमितियोजना ६ वृत्तंपरिपाकः ७ पुरुषस्तस्वच्छत्वात्पुरुषोपकारित्वाच्चसत्वंपुरुषावभिन्नमितिमन्यंतेतार्किकाः अतएवतेआत्मनिसत्वधर्मान्कर्तृत्वादीन्वास्तवान्मन्यंतेइत्याह एतेनेतिद्वाभ्यां तत्रापि मन्यंतेप्रातीतिकंएकत्वंसांख्यादयः तार्किकास्तुतदेववास्तवमित्याहुरितिविवेकः ८ एतद्दूषयति आहुरिति ९ सांख्यंप्रत्याह पृथगिति यदिसत्वंततःपुरुषात्पृथक्अन्यत्भूतंनित्यानि वृत्तंचस्यात्तर्हिमुक्तमप्यात्मानंनजह्यात् भूतस्वेतस्यनिरन्वयनाशायोगात् । तस्मादनिर्मोक्षप्रसक्तेःइदंमतमविचारितं । एकत्वपक्षोऽपिमत्युक्तएव । कर्तृत्वादेर्वास्तवत्वेधर्मिनाशमंतरेणानि वृत्तेर्नैरात्म्यमनिर्मोक्षोवाप्रसज्ज्येतइतिभावः । सिद्धांतमाह पृथग्भावश्चविज्ञेयःसहजश्चापितत्त्वतः । सत्वपुरुषयोः समुद्रतरंगयोरिवशब्दतःप्रतीतिश्चपृथग्भावोऽस्ति । सत्वंचसमुद्रेत रंगइवपुरुषेसहजम् । एवंचविलीनतरंगस्येवमुक्तस्वस्यपुनरुत्पत्त्ययोगान्नानिर्मोक्षइतिकल्पितभेदेनसंसारयात्रानिर्वाहः अकल्पितात्वभेदेमोक्षोपपत्तिरित्यर्थः १०

एवमपिसत्वपुरुषयोरेकजात्यापत्तेर्जडाजडविभागोनस्यादित्याशंक्याह तथैवेति नयःयुक्तिः । तपइतिपाठेआलोचनपूर्वकोनिश्चयः । यथाउदुंबरफलोदरेबाह्यस्यान्यस्यप्रवेशायोगात्तदवय वमशकदेहस्ततोविजातीयःसन्नाविर्भवति । एवंचिद्विलासएवसत्वंततःपृथग्भूयजडत्वेनाविर्भवतीत्यर्थः ११ सत्वपुरुषयोःसंबंधेदृष्टांतः पर्णेइति असंगत्वात्पुरुषःसत्वधर्मैर्नलिप्यतेतत्रलेपप्रती तिस्त्वाध्यासिकीतिभावः १२ उक्तंविव्यतेयेषुतेउक्तवंतःउक्तमर्थंसम्यगबुद्धवंतइत्यर्थः । सहजस्यापिसत्वस्यपुरुषासंसर्गित्वंदुर्घटंब्रह्मणश्चवचनंनामिथ्येतितर्कश्रद्धाभ्यामुभयतोनिरुद्धत्वात्संशय मापन्नाः १३ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ एवंसंदिहानाःप्रथमंवेदशास्त्रेषुमतभेदंदर्शयंति कोवेति निवृत्तिधर्मोवाप्रवृत्तिधर्मोवाऽनुष्ठेयः नकर्मणाति कुर्वन्नेवेहकर्माणीत्युभयविधश्रुतिदर्शनान्मुह्यामहेइतिभावः १ ऊर्ध्वंदेहात् देहनाशादूर्ध्वमपिआत्माऽस्तीत्येकेवदंतीतिसंबंधः नैतदितिलोकायताः सर्वंसंशयितमितिस्याद्वादिनः

तथैवैकत्वनानात्वमिष्यतेविदुषांनयः ॥ मशकोदुंबरेचैक्यंपृथक्त्वमपिदृश्यते ११ मत्स्योयथाऽन्यःस्यादप्सुसंप्रयोगस्तथातयोः ॥ संबंधस्तोयबिंदूनांपर्णेकोक नदस्यच १२ ॥गुरुरुवाच॥ इत्युक्तवंतस्तेविप्रास्तदालोकपितामहम् ॥ पुनःसंशयमापन्नाःपप्रच्छुर्मुनिसत्तमाः १३ ॥ इतिश्रीम०आश्व०प०अनु०गुरुशिष्यसं वादे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ऋषयऊचुः॥ कोवास्विदिहधर्माणामनुष्ठेयतमोमतः॥ व्याहतामिवपश्यामोधर्मस्यविविधांगतिम् १ ऊर्ध्वंदेहाद्वदंत्येकेनै तदस्तीतिचापरे ॥ केचित्संशयितंसर्वंनिःसंशयमथापरे २ अनित्यंनित्यमित्येकेनास्त्यस्तीत्यापिचापरे॥ एकरूपंद्विधेत्येकेव्यामिश्रमितिचापरे ३ मन्यंतेब्राह्मणा एवब्रह्मज्ञास्तत्त्वदर्शिनः ॥ एकमेकेपृथक्चान्येबहुत्वमितिचापरे ४ देशकालावुभौकेचिन्नैतदस्तीतिचापरे ॥ जटाजिनधराश्चान्येमुंडाःकेचिदसंवृताः ५ अस्नानं केचिदिच्छंतिस्नानमप्यपरेजनाः ॥ मन्यंतेब्राह्मणादेवाब्रह्मज्ञास्तत्त्वदर्शिनः ६ आहारंकेचिदिच्छंतिकेचिच्चानशनेरताः ॥ कर्मकेचित्प्रशंसंतिप्रशांतिंचापरेजनाः ७ केचिन्मोक्षंप्रशंसंतिकेचिद्भोगान्पृथग्विधान् ॥ धनानिकेचिदिच्छंतिनिर्धनत्वमथापरे ॥ उपास्यसाधनंत्वेकेनैतदस्तीतिचापरे ८ अहिंसानिरताश्चान्येके चिद्धिंसापरायणाः ॥ पुण्येनयशसाचान्येनैतदस्तीतिचापरे ९ सद्भावनिरताश्चान्येकेचित्संशयितेस्थिताः ॥ दुःखादन्येसुखादन्येध्यानमित्यपरेजनाः १०

सप्तभंगीनयज्ञाः निःसंशयमितिप्रातिस्विकंसर्वंतैर्थिकाः २ अनित्यंसर्वंसृष्टिलययुक्तमितितार्किकादयः । नित्यंप्रवाहनित्यमितिमीमांसकाः । नास्तीतिशून्यवादिनः । अस्तिपरंतुक्षणिकमिति सौगताः । एकरूपंविज्ञानमेवद्विधाइदमर्थाकारमहमर्थाकारमितियोगाचाराः । व्यामिश्रंभिन्नमभिन्नंचेत्युडुलोमाः ३ एकेब्रह्मज्ञाःशास्त्रज्ञाःतत्त्वदर्शिनोऽपरोक्षज्ञानवंतःब्राह्मणास्तुब्रह्मैवे कमस्तीतिमन्यंतेसगुणोपासकाः । पृथक्असाधारणानिकर्माण्येवकारणानीत्यन्येमीमांसकाः । बहुत्वमपिकारणानांप्राहुःपरमाणुवादिनः ४ देशकालावितिज्योतिर्विदः । एतत्द्वयंसर्वकाल

१३ त्रयेऽपिनास्तिस्वमराज्यवच्चिद्विलासमात्रमितिवृद्धाः ५ अस्नानंनैष्ठिकब्रह्मचर्यं स्नानंगार्हस्थ्यं ६ । ७ साधनंध्यानादिकमुपास्यकृत्वाऽपिनैतदस्तीतिपश्चात्सर्वमपवदंति तथाचश्रुतिः 'ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः ॥ नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थता'इति ८ पुण्येपुण्यार्थंभवयतेतेत्यन्ये । एतत्पुण्यंनास्त्येवेत्यन्येलोकायताः ९ संशयितेकृतमास्तिनवेतिसंदिग्धेपाथि दुःखात्दुःखनिवृत्त्यर्थंसुखात्सुखप्राप्त्यर्थंध्यानंकर्तव्यं निष्कामभेवेत्यपरे १०

११ ज्ञानंसंन्यासंसंन्यासैकमार्गं भूतचिंतकाःवस्तुतत्वविचारकाः स्वभावंसाधनपौष्कल्यंसाधनपौष्कल्यस्वाभाव्यादेवज्ञानमुत्पद्यतेआश्रमांतरेऽपिनसंन्यासमात्रेणेत्याहुः १२ । १३ । १४ अविहिताअशिक्षिता आख्यातंत्वयेतिशेषः १५ मुख्यंप्रष्टव्यमाह अतःपरमिति १६। १७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ पृष्टेष्वेते षुपक्षेषयद्धेयमुपादेयंचतत्संक्षेपेणाह हंतवइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ विषयविषयिभावोघटचक्षुषोरिवनकेवलंप्रकाश्यप्रकाशकभावःअपितुभोग्यभोक्तृभावोऽप्यस्तीत्याह व्याख्या तमितिसार्धेन उदुंबरवत्सत्वंस्वात्मानंभोक्तारंचनवेत्तिभोक्तातुमशकवदुभयंवेत्तीत्यर्थः योविजानीतेसक्षेत्रज्ञइत्युत्तरेणान्वयः ९ सत्वपुरुषयोःसंबंधस्याध्यासिकत्वमाह नित्यमिति नित्यंसर्वदा

यज्ञमित्यपरेविप्राःप्रदानमितिचापरे ॥ तपस्त्वन्येप्रशंसंतिस्वाध्यायमपरेजनाः ११ ज्ञानंसंन्यासमित्येकेस्वभावंभूतचिंतकाः ॥ सर्वमेकेप्रशंसंतिनसर्वमितिचापरे १२ एवंव्युत्थापितेधर्मेबहुधाविप्रबोधिते ॥ निश्चयंनाधिगच्छामःसंमूढाःसुरसत्तम १३ इदंश्रेयइदंश्रेयइत्येवंव्युत्थितोजनः ॥ योहियस्मिन्रतोधर्मेसतंपूजयतेसदा १४ तेननोऽविहिताप्रज्ञामनश्चबहुलीकृतम् ॥ एतदाख्यातमिच्छामःश्रेयःकिमितिसत्तम १५ अतःपरंतुयद्गुह्यंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ सत्वक्षेत्रज्ञयोश्चापिसंबंधःकेनहेतुना १६ एवमुक्तःसतैर्विप्रैर्भगवाँल्लोकभावनः ॥ तेभ्यःशशंसधर्मात्मायाथातथ्येनबुद्धिमान् १७ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हंतवःसंप्रवक्ष्यामियन्मांपृच्छथसत्तमाः ॥ गुरुणाशिष्यमासाद्ययदुक्तंतन्निबोधत १ समस्तमिहतच्छ्रुत्वासम्यगेवावधार्यताम् ॥ अहिंसासर्वभूतानामेतत्कृत्यतमंमतम् २ एतत्पदमनुद्विग्नंवरिष्ठंधर्मलक्षणम् ॥ ज्ञानंनिःश्रेयइत्याहुर्वृद्धानिश्चितदर्शिनः ३ तस्माज्ज्ञानेनशुद्धेनमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ हिंसापराश्चयेकेचिद्येचनास्तिकवृत्तयः ॥ लोभमोहसमायुक्तास्तेवैनिरयगामिनः ४ आशीर्युक्तानिकर्माणिकुर्वतेयेत्वतंद्रिताः ॥ तेऽस्मिँल्लोकेप्रमोदंतेजायमानाःपुनःपुनः ५ कुर्वतेयेतुकर्माणिश्रद्दधानाविपश्चितः ॥ अनाशीर्योगसंयुक्तास्तेधीराःसाधुदर्शिनः ६ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसत्वक्षेत्रज्ञयोर्यथा ॥ संयोगोविप्रयोगश्चतन्निबोधतसत्तमाः ७ विषयोविषयित्वंचसंबंधोऽयमिहोच्यते ॥ विषयीपुरुषोनित्यंसत्वंचविषयःस्मृतः ८ व्याख्यातंपूर्वकल्पेनमशकोदुंबरंयथा ॥ भुज्यमानंनजानीतेनित्यंसत्वमचेतनम् ॥ यस्त्वेवंतंविजानीतेयोभुंक्तेयश्चभुज्यते ९ नित्यंद्वंद्वसमायुक्तंसत्वमाहुर्मनीषिणः ॥ निर्द्वंद्वोनिष्कलोनित्यःक्षेत्रज्ञोनिर्गुणात्मकः १० समंसंज्ञानुगश्चैवससर्वत्रव्यवस्थितः ॥ उपभुंक्तेसदासत्वमपःपुष्करपर्णवत् ११

सत्वंद्वंद्वैःसुखदुःखादिपरिणामैर्युक्तंगुणात्मकत्वात्सुखदुःखमोहात्मकंसंहतंचतद्विपरीतत्वात्निर्द्वंद्वःनित्यःनिष्कलोनिर्गुणश्चपुरुषःअतस्तयोर्विषमस्वभावत्वान्नजतुकाष्ठादिवत्संबंधोयुज्यते यथोक्तं । 'निःसंगस्यससंगेनकूटस्थस्यविकारिणा ॥ आत्मनोऽनात्मनायोगोवास्तवोनोपपद्यते' इति १० कथंतर्हितयोर्विषयविषयिभावसंबंधउक्तइत्याह सममिति यथासर्वत्रस्वप्रमार्थेंद्रजालरज्जूरगादावध्यस्तंअधिष्ठानेनसमंतुल्यंतदावरकमित्यर्थः अधिष्ठानंचाध्यस्तसंज्ञानुगतंतत्रस्वकीयसत्तास्फूर्तिसमर्पकतयातदीयांसंज्ञामनुसरद्दृश्यतेतथासत्वंपुरुषेणसमंसत्वसंज्ञानुगतःपुरुषःउपभुंक्ते तत्रदृष्टांतः अपइति यथापुष्करपर्णमद्भिरसंसक्तमपिअपोभुंक्तेताभिस्तस्याप्यायनात् एवंसत्वेनावृतःपुरुषःसत्वसमानरूपःसत्वधर्मानात्मन्यभिमन्वानःसत्वंभुंक्ते । तथाचैवकूटस्थविकारिणोरपिपुंप्रकृत्योराध्यासिकःसंबंधउपपादितोभवति ११

प्रकारांतरेणदृष्टांतंविवृणोति सर्वैरिति १२ समत्वमुपपादयति एवमिति सर्पेणरज्जुरिवसत्वेनअसंयुक्तोऽपिपुरुषःसइतिनिश्चितमेव । तयापित्वंपुरुषश्चउभयमपिमिलित्वाद्रव्यमात्रंसत्वमात्रम प्रकारांतरेणदृष्टांतंविवृणोति सर्वैरिति १२ समत्वमुपपादयति एवमिति सर्पेणरज्जुरिवसत्वेनअसंयुक्तोऽपिपुरुषःसइतिनिश्चितमेव । तथापिसत्वंपुरुषश्चउभयमपिमिलित्वाद्रव्यमात्रंसत्वमात्रमभूत् । यथारज्जुभुजंगौमिलित्वाभुजंगमात्रंभवतितद्वत् इतिनिश्चयःइदमेवतत्त्वंकल्पनांतरंतुभ्रांतिमात्रमितिभावः १३ इदमेवद्वयोःसत्वमात्रत्वमनुसृत्यसत्वमेवात्मेतिमन्यमानाबौद्धाःपुरुषमपलपंतितत्राह यथेति सत्वंपुरुषश्चेत्युभयंयथाद्रव्यमात्रमभूत्तथाद्रव्यं इदमर्थःकर्ताहमर्थःतयोःसंयोगोदर्शनंचेतिकरणत्रितयमपिद्रव्यमभूदित्यर्थः । कुतस्तर्हिद्रव्यात्पुरुषस्यपृथक्त्वमत आह प्रदीपेति यथादीपेनैवदीपमन्यंचजानातिएवंसत्वस्यपरिणामविशेषेणविद्याख्येनसत्वंपुरुषंचपृथक्जानीयादित्यर्थः १४ द्रव्यंतैलं गुणोवर्तिः १५ दार्ष्टांतिकमाह व्यक्तइति यथातैलवर्तिश्यामनष्टव्योदीपआत्मानंभवनाकाशंचव्याप्नोतितदभावेतुस्वयमेवांतर्धीयतेनतुभवनाकाशः । एवंकर्मावष्टब्धःसत्वगुणश्चरमवृत्तिरूपोऽभिव्यक्तःसन्स्वंचपुरुषंचपृथगवभासयति । कर्मोपरमेतु

सर्वैरपिगुणैर्विद्वान्व्यतिषक्तोनलिप्यते ॥ जलबिंदुर्यथालोलःपद्मिनीपत्रसंस्थितः १२ एवमेवाप्यसंयुक्तःपुरुषःस्यान्नसंशयः ॥ द्रव्यमात्रमभूत्सत्वंपुरुषस्येतिनिश्चयः १३ यथाद्रव्यंचकर्ताचसंयोगोप्यनयोस्तथा ॥ यथाप्रदीपमादायकश्चित्तमसिगच्छति ॥ तथासत्वप्रदीपेनगच्छंतिपरमैषिणः १४ यावद्द्रव्यंगुणस्तावत्प्रदीपःसंप्रकाशते ॥ क्षीणेद्रव्येगुणेज्योतिरंतर्धानायगच्छति १५ व्यक्तःसत्वगुणस्त्वेवंपुरुषोऽव्यक्तइष्यते ॥ एतद्विप्राविजानीतहंतभूयोब्रवीमिवः १६ सहस्रेणापिदुर्मेधानबुद्धिमधिगच्छति ॥ चतुर्थेनाप्यथांशेनबुद्धिमान्सुखमेधते १७ एवंधर्मस्यविज्ञेयंसंसाधनमुपायतः ॥ उपायज्ञोहिमेधावीसुखमत्यंतमश्नुते १८ यथाऽध्वानमपाथेयःप्रपन्नोमनुजःक्वचित् ॥ क्लेशेनयातिमहताविनश्यत्यंतराऽपिच १९ तथाकर्मसुविज्ञेयंफलंभवतिवानवा ॥ पुरुषस्यात्मनिःश्रेयःशुभाशुभनिदर्शनम् २० यथाचदीर्घमध्वानंपद्भ्यामेवप्रपद्यते ॥ अदृष्टपूर्वंसहसातत्वदर्शनवर्जितः २१ तमेवचयथाऽध्वानंरथेनेहाशुगामिना ॥ गच्छत्यश्वप्रयुक्तेनतथाबुद्धिमतांगतिः २२ ऊर्ध्वंपर्वतमारुह्यनान्ववेक्षेतभूतलम् ॥ रथेनरथिनंपश्यक्लिश्यमानमचेतनम् २३ यावद्रथपथस्तावद्रथेनसतुगच्छति ॥ क्षीणेरथपदेविद्वान्रथमुत्सृज्यगच्छति २४ एवंगच्छतिमेधावीतत्वयोगविधानवित् ॥ परिज्ञायगुणज्ञश्चउत्तरानुत्तरोत्तरम् ॥ २५ यथार्णवंमहाघोरमप्लवःसंप्रगाहते ॥ बाहुभ्यामेवसंमोहाद्वधंवांछत्यसंशयम् २६ नावाचापियथाप्राज्ञोविभागज्ञःस्वरित्रया ॥ अश्रांतःसलिलेगच्छेच्छीघ्रंसंतरतेहृदम् २७ तीर्णोगच्छेत्परंपारंनावमुत्सृज्यनिर्ममः ॥ व्याख्यातंपूर्वकल्पेनयथारथपदातिनोः २८

श्यामनष्टव्योदीपआत्मानंभवनाकाशंचव्याप्नोतितदभावेतुस्वयमेवांतर्धीयतेपुरुषस्त्वव्यक्तःसमाधिसुषुप्तिसुखसाक्षीकेवलइष्यते १६ । १७ । १८ । १९ कर्मसुज्ञानसाधनेषु आत्मनिचित्ते श्रेयोविषयेशुभाशुभमदृष्टांतः पूर्णेपुण्यपापेयःपूर्णयोगमाप्नोतिअल्पपुण्यस्त्वंतराम्रियतेइतिभावः २० यथाचेति शास्त्ररथेनैवसंसाराध्वाऽतिलंघनीयइतिभावः २१ । २२ ऊर्ध्वमिति परंपदमारुह्यशास्त्रमपित्याज्यमितिभावः २३ यावदिति चित्तशुद्धिपर्यंतंविधिशास्त्रंकैकर्यंततस्तुयोगतत्त्वंजानन्नुत्तरोत्तरंहंसंपरमहंसंवाऽऽश्रमंसम्यगवबुध्यगच्छेदित्यर्थः २४ । २५ आचार्यरूपांनावंश्रयेदित्याहत्रिभिः यथेति २६ स्वरित्रयाशोभनान्यरित्राणिकेनिपातनानियस्यांतया २७ तीर्णइति समाप्तवत्निदिध्यासनार्थीगुरुमपित्यजेदितिभावः । तावद्गुरुंसेवेतयावद्योगारूढोनभवतिरथमिवपर्वतारूढइतिपूर्वदृष्टांतंस्मारयति व्याख्यातमिति पद्भ्यांविदृष्टांतोऽपिगुरुंभावेमार्गप्राप्तिरेवनभवतीत्यत्रबोध्यः २८

स्नेहादिति नात्यंतंगुरावेवस्थेयंसतिध्यानयोग्यस्त्वेइतिभावः २९ नावमिति कर्माधिकारिणायोगोयोगाधिकारिणावकर्मनानुष्ठातुंयुक्तमितिभावः ३० कर्मकृतंकर्मफलंचित्रंनानाविधंविषयस्थं
पृथक्पृथक् । एकमेवकर्मगृहस्थस्यश्लाघ्यंपरिव्राजकस्यपातित्यहेतुः । एवंव्यतिरेकोऽपिज्ञेयः विषयआश्रमस्तत्स्थं एतान्कर्तॄन् ३१ एवंज्ञानसाधनान्युक्त्वाज्ञेयमाह यदिति गंधिगंधवद
रस्यंरसवत् ३२ गुणःकार्यं महद्रूपंयत्प्रधानभूतंप्रधानकार्यंतस्यापिगुणोऽहंकारः ३३ महाभूतकृतोनियदादिरूपत्वेनकल्पितः तेषांगुणास्तुविषयाःशब्दादयएव ३४ बीजधर्मत्वंकार
णत्वं प्रसवात्मकत्वंकार्यरूपत्वं । जीवेतिपाठेऽपिजीवत्वोधान्यादेरेवधर्मोबीजत्वंनतुभर्जितधान्यादेरितिसएवार्थः । यद्यपितेषांमतेअव्यक्तस्यबीजत्वमेवास्तिनतुकार्यत्वंतथाऽप्यद्वैतश्रुतिविरो

स्नेहात्संमोहमापन्नोनाविदाशोयथातथा ॥ ममत्वेनाभिभूतःसंस्तत्रैवपरिवर्त्तते २९ नावंनशक्यमारुह्यस्थलेविपरिवर्तितुम् ॥ तथैवरथमारुह्यनाप्सुचर्याविधीयते ३० एवंकर्मकृतंचित्रंविषयस्थंपृथक्पृथक् ॥ यथाकर्मकृतंलोकेतथैतानुपपद्यते ३१ यन्नैवगंधिनोरस्यंनरूपस्पर्शशब्दवत् ॥ मन्यंतेमुनयोबुद्ध्यात
त्प्रधानंप्रचक्षते ३२ तत्रप्रधानमव्यक्तमव्यक्तस्यगुणोमहान् ॥ महत्प्रधानभूतस्यगुणोऽहंकारएवच ३३ अहंकारात्तुसंभूतोमहाभूतकृतोगुणः ॥ पृथक्त्वेन
हिभूतानांविषयावैगुणाःस्मृताः ३४ बीजधर्मंतथाऽव्यक्तंप्रसवात्मकमेवच ॥ बीजधर्मामहानात्माप्रसवश्चेतिनःश्रुतम् ३५ बीजधर्मस्त्वहंकारःप्रसवश्चपुनः
पुनः ॥ बीजप्रसवधर्माणिमहाभूतानिपंचवै ३६ बीजधर्मिणइत्याहुःप्रसवंचप्रकुर्वते ॥ विशेषाःपंचभूतानांतेषांचित्तंविशेषणम् ३७ तत्रैकगुणमाकाशंद्विगु
णोवायुरुच्यते ॥ त्रिगुणंज्योतिरित्याहुरापश्चापिचतुर्गुणाः ३८ पृथ्वीपंचगुणाज्ञेयाचरस्थावरसंकुला ॥ सर्वभूतकरीदेवीशुभाशुभनिदर्शिनी ३९ शब्दः
स्पर्शस्तथारूपंरसोगंधश्चपंचमः ॥ एतेपंचगुणाभूमेर्विज्ञेयाद्विजसत्तमाः ४० पार्थिवश्चसदागंधोगंधश्चबहुधास्मृतः ॥ तस्यगंधस्यवक्ष्यामिविस्तरेणबहून्गु
णान् ४१ इष्टश्चानिष्टगंधश्चमधुरोम्लःकटुस्तथा ॥ निर्हारीसंहतःस्निग्धोरूक्षोविशदएवच ४२ एवंदशविधोज्ञेयःपार्थिवोगंधइत्युत ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारू
पंद्रवश्चापांगुणाःस्मृताः ४३ रसज्ञानंतुवक्ष्यामिरसस्तुबहुधास्मृतः ॥ मधुरोऽम्लःकटुस्तिक्तःकषायोलवणस्तथा ४४ एवंषड्विधविस्तारोरसोवारिमयः
स्मृतः ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंत्रिगुणंज्योतिरुच्यते ४५ ज्योतिषश्चगुणोरूपंरूपंचबहुधास्मृतम् ॥ शुक्लंकृष्णंतथारक्तंनीलंपीतारुणंतथा ४६ ह्रस्वंदीर्घं
कृशंस्थूलंचतुरस्रंतुवृत्तवत् ॥ एवंद्वादशविस्तारंतेजसोरूपमुच्यते ४७ विज्ञेयंब्राह्मणैर्वृद्धैर्धर्मज्ञैःसत्यवादिभिः ॥ शब्दस्पर्शौचविज्ञेयौद्विगुणोवायुरुच्यते ४८

धात्तदुपेक्ष्यामितिभावः ३५ पुनःपुनरितिद्वविसृष्टिरुक्ता ३६ बीजधर्मिणइतितामेवोपपादयति विशेषाःशब्दादयःप्रसवंप्रकुर्वंतेभोमकालेकार्यरूपेणोपस्थिताअपिसंस्काररूपेणकालांतरेभो
गदातुकारणात्मनाऽवतिष्ठंते । अतएवतेकारणरूपाश्चकार्यंसर्वदाकुर्वंति । पूर्वेषांमृद्धटन्यायेनकार्यकारणभावःविशेषाणांतुबीजांकुरन्यायेनेतिभेदः । तेषांविशेषाणामपिविशेषणंव्यावर्तकंचित्त
मेव चित्तएवविशेषाःसर्वेसंतिनबहिरित्यर्थः ३७ तत्रैकगुणमित्यादिग्रंथोव्याख्यातोमोक्षधर्मेपुरस्ताद्यश्च ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८

४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भूतात्मा
विशेषाःपंचभूतानामित्यत्रसूत्रितांसकलशास्त्ररहस्यभूतांदृष्टिसृष्टिंप्रपंचयति भूतानामित्यादिना नियमेसंहारेविसर्गेउत्पत्तौचभूतानांमनएवेश्वरंसमर्थंयथातथावक्ष्यतइतिशेषः । भूतात्मा
स्थितिकालेऽपिमनएवभूतानामात्मा।स्वरूपंकनकमिवकुंडलादेः १ अधिष्ठातानिमित्तकारणमपिकुलालादिस्थानीयंमनएव । क्षेत्रज्ञोजीवोऽपिमनएव एवंमनसऐश्वर्यंबुद्धिर्विवेकजाप्रज्ञे
वाचष्टे स्वप्रतीतिग्राह्यंमनसऐश्वर्यमित्यर्थः २ मनसऐश्वर्ययोगैकगम्यमितितदधिगमार्थयोगमाह इंद्रियाणीति मनःकर्तृयुक्तेप्रयुंक्ते । आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेतिश्रुतिंव्याचष्टे इंद्रि

वायोश्चापिगुणःस्पर्शःस्पर्शश्चबहुधास्मृतः ॥ रूक्षःशीतस्तथैवोष्णःस्निग्धोविशदएवच ४९ कठिणश्चिक्कणःश्लक्ष्णःपिच्छिलोदारुणोमृदुः ॥ एवंद्वादशवि
स्तारोवायव्योगुणउच्यते ५० विधिवद्ब्राह्मणैःसिद्धैर्धर्मज्ञैस्तत्वदर्शिभिः ५१ तत्रैकगुणमाकाशंशब्दइत्येवचस्मृतः ॥ तस्यशब्दस्यवक्ष्यामिविस्तरेणबहून्गु
णान् ५२ षड्जर्षभःसगांधारोमध्यमःपंचमस्तथा ॥ अतःपरंतुविज्ञेयोनिषादोधैवतस्तथा ॥ इष्टश्चानिष्टशब्दश्चसंहतःप्रविभागवान् ५३ एवंदशविधोज्ञेयः
शब्दआकाशसंभवः ॥ आकाशमुत्तमंभूतमहंकारस्ततःपरः ५४ अहंकारात्पराबुद्धिर्बुद्धेरात्माततःपरः ॥ तस्मात्तुपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः ५५ पराप
रज्ञोभूतानांविधिज्ञःसर्वकर्मणाम् ॥ सर्वभूतात्मभूतात्मागच्छत्यात्मानमव्ययम् ५६ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवा
देपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूतानामथपंचानांयथैषामीश्वरंमनः ॥ नियमेचविसर्गेचभूतात्मामनएवच १ अधिष्ठाताम
नोनित्यंभूतानांमहतांतथा ॥ बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टेक्षेत्रज्ञश्चसउच्यते २ इंद्रियाणिमनोयुंक्तेसदश्वानिवसारथिः ॥ इंद्रियाणिमनोबुद्धिःक्षेत्रज्ञेयुज्यतेसदा ३ म
हदश्वसमायुक्तंबुद्धिसंयमनंरथम् ॥ समारुह्यसभूतात्मासमंतात्परिधावति ४ इंद्रियग्रामसंयुक्तोमनःसारथिरेवच ॥ बुद्धिसंयमनोनित्यंमहान्ब्रह्ममयोरथः ५ ए
वंयोवेत्तिविद्वान्वैसदाब्रह्ममयंरथम् ॥ सधीरःसर्वभूतेषुनमोहमधिगच्छति ६ अव्यक्तादिविशेषांतंसहस्थावरजंगमम् ॥ सूर्यचंद्रप्रभालोकंग्रहनक्षत्रमंडितम् ७ नदी
पर्वतजालैश्चसर्वतःपरिभूषितम् ॥ विविधाभिस्तथाचाद्भिःसततंसमलंकृतम् ८ आजीवंसर्वभूतानांसर्वप्राणभृतांगतिः ॥ एतद्ब्रह्मवनंनित्यंतस्मिंश्चरतिक्षेत्रवित् ९

याणीति आत्मपदस्यप्रतिपदंबुद्धिपदं भोक्तेत्यस्यप्रतिपदंक्षेत्रज्ञइति ३ महांतइंद्रियाश्वास्तैःसमायुक्तं । बुद्ध्यासारथिभूतयासंयमनंनिग्रहोयस्यतं । रथंब्रह्ममयंकारणविकारभूतं
शरीररथं । भूतात्मादेहाभिमानी सर्वतःसुखलिप्सुर्धावति ४ अयमेवरथइंद्रियग्रामेणवशीकृतेनसंयुक्तःसम्यक्कृतमाहितः । मनसाचसारथिनासंयुक्तः बुद्धिसंयमनः बु
द्धिमतोदश्चेन्महान्भवति । बहिर्मुखानींद्रियबुद्धिमनांसिआत्मनोजीवत्वमापादयंतिअंतर्मुखानित्वस्यब्रह्ममयत्वंआविष्कुर्वंतीत्यर्थः ५ एवंनिग्राह्यत्वेनयोवेत्तिवेद धीरोध्यानशीलः
६ अव्यक्ताद्यात्मकेब्रह्मवनेयस्मिन्चेतनःसंचरतीत्याह अव्यक्तेतित्रिभिः ७ । ८ । ९

अस्मिँल्लोकेआत्मलोके अग्रेनिमेषमात्रेणस्थावरादिकंबाह्यंसर्वंलीयते । नेत्रनिमीलनमात्रेणभूतानिप्रलीयंते दृष्टिसृष्टयाधिकारादित्यर्थः । तदनंतरंभूतकृताःगुणाःशब्दादयोलीयंते । नेत्रवत्श्रोत्रादीनामपिगुरूक्तयुक्त्यानिमीलनेकृतेसतीत्यर्थः । गुणेभ्यःलीनेभ्योनंतरंपंचभूतानिसूक्ष्मदेहारंभकाणिप्रलीयंते । स्थूलानांप्रत्याहारेणैवसंहृतत्वात् । एषदेहद्वयरूपोभूतसमुच्छ्रयइतिपंचभूतानीत्यस्यव्याख्या भूतानांलयेतुनिर्विशेषचिन्मात्रेणैवरूपेणावतिष्ठतइत्यर्थः । सार्द्धश्लोकः १० देवादयःस्वाप्नदेवादिवत्स्वभावतएवउत्पन्नाःनयज्ञादिनानापिमूढ्याविने त्याह देवाइति ११ विश्वसृजोमरीच्यादयोऽपिभौतिकत्वाद्भूतलयेलीयंतेइत्याह एतइतिसार्द्धेन १२ विश्वसृग्भ्यःस्थूलभूतेभ्यःपरेमहाभूताःसूक्ष्मभूतानि तेभ्योऽपिपरांगतिंमुक्तोगच्छेत् पाठांतरेभूतानांयोविश्वसृक्विराट्तस्योपादानभूतानिमहाभूतानिप्रतिगच्छतीतिसएवार्थः १३ मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइत्युक्तलक्षणतपोबलेनसर्वंमनसैवसृज्यतइत्याह प्रजापति

लोकेऽस्मिन्यानिसत्वानित्रसानिस्थावराणिच ॥ तान्येवाग्रेप्रलीयंतेपश्चाद्भूतकृतागुणाः ॥ गुणेभ्यःपंचभूतानिएषभूतसमुच्छ्रयः १० देवामनुष्यागंधर्वाःपिशाचासुरराक्षसाः ॥ सर्वेस्वभावतःसृष्टानक्रियाभ्योनकारणात् ११ एतेविश्वसृजोविप्राजायंतीहपुनःपुनः ॥ तेभ्यःप्रसूतास्तेष्वेवमहाभूतेषुपंचसु ॥ प्रलीयंतेयथाकालमूर्मयःसागरेयथा १२ विश्वसृग्भ्यस्तुभूतेभ्योमहाभूतास्तुसर्वशः ॥ भूतेभ्यश्चापिपंचभ्योमुक्तोगच्छेत्परांगतिम् १३ प्रजापतिरिदंसर्वंमनसैवासृजत्प्रभुः ॥ तथैवदेवानृषयस्तपसाप्रतिपेदिरे १४ तपसश्चानुपूर्व्येणफलमूलाशिनस्तथा ॥ त्रैलोक्यंतपसासिद्धाःपश्यंतीहसमाहिताः १५ औषधान्यगदादीनिनानाविद्याश्चसर्वशः ॥ तपसैवप्रसिद्ध्यंतितपोमूलंहिसाधनम् १६ यद्दुरापंदुराम्नायंदुराधर्षंदुरन्वयम् ॥ तत्सर्वंतपसासाध्यंतपोहिदुरतिक्रमम् १७ सुरापोब्रह्महास्तेयीभ्रूणहागुरुतल्पगः ॥ तपसैवसुतप्तेनमुच्यतेकिल्बिषात्ततः १८ मनुष्याःपितरोदेवाःपशवोमृगपक्षिणः ॥ यानिचान्यानिभूतानित्रसानिस्थावराणिच १९ तपःपरायणानित्यंसिद्ध्यंतेतपसासदा ॥ तथैवतपसादेवामहामायादिवंगताः २० आशीर्युक्तानिकर्माणिकुर्वंतेयेत्वतंद्रिताः ॥ अहंकारसमायुक्तास्तेसकाशेप्रजापतेः २१ ध्यानयोगेनशुद्धेननिर्ममानिरहंकृताः ॥ प्राप्नुवंतिमहात्मानोमहांतंलोकमुत्तमम् २२ ध्यानयोगमुपागम्यप्रसन्नमतयःसदा ॥ सुखोपचयमव्यक्तंप्रविशंत्यात्मवित्तमाः २३ ध्यानयोगादुपागम्यनिर्ममानिरहंकृताः ॥ अव्यक्तंप्रविशंतीहमहांतंलोकमुत्तमम् २४ अव्यक्तादेवसंभूतःसमसंज्ञांगतःपुनः ॥ तमोरजोभ्यांनिर्मुक्तःसत्वमास्थायकेवलम् २५ निर्मुक्तःसर्वपापेभ्यःसर्वंसृजतिनिष्कलम् ॥ क्षेत्रज्ञइतितंविद्याद्यस्तंवेदसवेदवित् २६ चित्तंचित्तादुपागम्यमुनिरासीतसंयतः ॥ यच्चित्तंतन्मयोवश्यंगुह्यमेतत्सनातनम् २७

रित्यादिना १४ तपसःसंकल्पस्यआनुपूर्व्येणक्रमेण समाहिताः समाधियुक्ताः १५ । १६ दुरापंइंद्रपदादि दुराम्नायंवेदादि दुराधर्षंवह्न्यादि दुरन्वयंअसमाधेयंप्रलयादि १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ सुखोपचयं लौकिकानांसुखानामुपचयोवृद्धिर्यस्मात्तंसुखोपचयं अखंडमानंदं 'एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति' इतिश्रुतिप्रसिद्धम् २३ उपागम्यपराद्धस्य पूर्णध्यानयोगमप्राप्ययेम्रियंतेतेप्रकृतिलीनाभवंतीति २४ समसंज्ञांगतःस्वयमव्यक्तत्वंप्राप्यइत्यर्थः २५ यःकारणत्वंप्राप्तःसर्वंसृजतितमेवनिष्कलंक्षेत्रज्ञंईश्वरमितिविद्यात् २६ चित्तंसम्यग्ज्ञानं चितीसंज्ञानइत्यस्माद्भावेनिष्ठा चित्तान्मनसाहेतुनाउपागम्यप्राप्यसंयतःसततंआसीत ततश्चयच्चित्तस्तन्मयोभवति । कीटकभृंगन्यायेनयद्रूपंभावयतितद्देवायंभवतीत्यर्थः मनइतिपाठेयच्चित्तंतदेवईश्वरस्तद्वाऽग्र्यंदातुंसमर्थइत्यर्थः २७

तन्महानार्थमाहाव्यक्तादीति यत्किंचिन्मदीयत्वेनकल्पितंतत्सर्वमविद्या अतोनिष्कलमात्मानमेवध्यायेदित्यर्थः २८ । २९ । ३० षोडशात्मकःपंचमहाभूतानिएकादशविकाराश्चतदात्मकः तमेवषोडशात्मकंपुरुषंविद्याग्रसते तदेवचग्राह्यंउपादेयं अमृतंदेवतादिदेशंअश्नंतितेऽमृताशिनस्तेषां । आशिताशितमितिपाठेतृप्तानामपितृप्तिकरं ३१ । ३२ शश्वदक्षरंसर्वदाअपचयहीनं वश्यात्माजितचित्तः असंश्लिष्टंअसंगम् ३३ अपूर्वमानांतरानवगतं अकृतंअकृत्रिमं अविचारणंकूटस्थं । अपराजितमितिपाठांतरेस्पष्टोऽर्थः अमृताशनं ईश्वरग्रासस्तुरीयइतिश्रुतेः

अव्यक्तादिविशेषांतमविद्यालक्षणंस्मृतम् ॥ निबोधततथाहीदंगुणैर्लक्षणमित्युत २८ द्व्यक्षरस्तुभवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरंब्रह्मशाश्वतम् ॥ ममेतिचभवेन्मृत्युर्नममेतिचशाश्वतम् २९ कर्मकेचित्प्रशंसंतिमंदबुद्धिरतानराः ॥ येतुवृद्धामहात्मानोनप्रशंसंतिकर्मते ३० कर्मणाजायतेजंतुर्मूर्तिमान्षोडशात्मकः ॥ पुरुषंग्रसतेविद्यातद्ग्राह्यममृताशिनाम् ३१ तस्मात्कर्मसुनिःस्नेहायेकेचित्पारदर्शिनः ॥ विद्यामयोऽयंपुरुषोनतुकर्ममयःस्मृतः ३२ यएवममृतंनित्यमग्राह्यंशश्वदक्षरम् ॥ वश्यात्मानमसंश्लिष्टंयोवेदनमृतोभवेत् ३३ अपूर्वमकृतंनित्यंयएनमविचारिणम् ॥ यएवंविंदेदात्मानमग्राह्यममृताशनम् ॥ अग्राह्योऽमृतोभवतिसएभिःकारणैर्ध्रुवः ॥ ३४ आयोज्यसर्वसंस्कारान्संयम्यात्मानमात्मनि ॥ सतद्ब्रह्मशुभंवेत्तियस्माद्भूयोनविद्यते ३५ प्रसादेचैवसत्वस्यप्रसादंसमवाप्नुयात् ॥ लक्षणंहिप्रसादस्ययथास्यात्स्वप्नदर्शनम् ३६ गतिरेषातुमुक्तानांयेज्ञानपरिनिष्ठिताः ॥ प्रवृत्तयश्चयाःसर्वाःपश्यंतिपरिणामजाः ३७ एषागतिर्विरक्तानामेषधर्मःसनातनः ॥ एषाज्ञानवतांप्राप्तिरेतद्वृत्तमनिंदितम् ३८ समेनसर्वभूतेषुनिस्पृहेणनिराशिषा ॥ शक्यागतिरियंगंतुंसर्वत्रसमदर्शिना ३९ एतद्वःसर्वमाख्यातंमयाविप्रर्षिसत्तमाः ॥ एवमाचरतक्षिप्रंततःसिद्धिमवाप्स्यथ ४० ॥ गुरुरुवाच ॥ इत्युक्तास्तेतुमुनयोगुरुणाब्रह्मणातथा ॥ कृतवंतोमहात्मानस्ततोलोकमवाप्नुवन् ४१ त्वमप्येतन्महाभागयोक्तंब्रह्मणोवचः ॥ सम्यगाचरशुद्धात्मंस्ततःसिद्धिमवाप्स्यसि ४२ वासुदेवउवाच ॥ इत्युक्तःसतदाशिष्योगुरुणाधर्ममुत्तमम् ॥ चकारसर्वंकौंतेयततोमोक्षमवाप्तवान् ४३ कृतकृत्यश्चसतदाशिष्यःकुरुकुलोद्वह ॥ तत्पदंसमनुप्राप्तोयत्रगत्वानशोचति ४४ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कोन्वसौब्राह्मणःकृष्णकश्चशिष्योजनार्दन ॥ श्रोतव्यंचेन्मयैतद्वैतत्त्वमाचक्ष्वमेविभो ४५ ॥ वासुदेवउवाच ॥ अहंगुरुर्महाबाहोमनःशिष्यंचविद्धिमे ॥ त्वत्प्रीत्यागुह्यमेतच्चकथितंतेधनंजय ४६ मयिचेदस्तितेप्रीतिर्नित्यंकुरुकुलोद्वह ॥ अध्यात्ममेतच्छ्रुत्वात्वंसम्यगाचरसुव्रत ४७ ततस्त्वंसम्यगाचीर्णेधर्मेऽस्मिन्नरिकर्षण ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोमोक्षंप्राप्स्यसिकेवलम् ४८

ईश्वरस्यापिसंहर्त्तारंएभिर्वक्ष्यमाणैःसार्द्धः ३४ चेतसःसंस्कारामेऽप्रादयस्तान्आयोज्यदृढान्कृत्वा आत्मानंचित्तमात्मनिहृदयपुंडरीकेसंयम्यनिरुध्य ३५ प्रसादेनर्मल्येप्रसादंशांतिं चित्तप्रसादस्यलक्षणंतु यथास्वप्नेदेहासंगेनावस्थानमस्तितथायदायोगयुक्त्याचित्तंबहिःसंज्ञाशून्यमंतःप्रचारिभवतितदेवप्रसादचिन्हं ३६ एषाप्रसादरूपागतिर्मार्गः प्रवृत्तैताःप्रवृत्तयःत्रैकालिकाःपदार्थास्तान्परिणामजान्अतीताननागतांश्चात्रपश्यंतियोगिनः ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ अहमिति अहंक्षेत्रज्ञोगुरुःमनोमदीयंमयाबोधनीयं एतेनआत्मनोगुरुरात्मैवेत्युक्तंभवति ४६ सम्यगाचरयमनियमादिनिष्ठोभव ४७ केवलमितिक्रमसुक्तिव्यावृत्तिः ४८

प्रागुक्तंस्मारयति अस्यचतस्यचएकवाक्यतांकारयितुं पूर्वमिति ४९ कथामनुसंधत्ते मयात्वित्यादिना ५० । ५१ । ५२ ॥ इत्याश्वमे० नीलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

पूर्वमप्येतदेवोक्तंयुद्धकालउपस्थिते ॥ मयातवमहाबाहोतस्मादत्रमनःकुरुः ४९ मयातुभरतश्रेष्ठचिरदृष्टःपिताप्रभुः ॥ तमहंद्रष्टुमिच्छामिसंमतेतवफाल्गुन ५० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तवचनंकृष्णंप्रत्युवाचधनंजयः ॥ गच्छावोनगरंकृष्णगजसाह्वयमद्यवै ५१ समेत्यतत्रराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ समनुज्ञाप्यराजानंस्वांपुरींयातुमर्हसि ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥

॥५२॥

गुरुशिष्यसंवादःसमाप्तः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोऽभ्यनोदयत्कृष्णोयुज्यतामितिदारुकम् ॥ मुहूर्तादिवचाचष्टयुक्तमित्येवदारुकः १ तथैवचानुयात्रादिचोदयामासपांडवः ॥ सज्जयध्वंप्रयास्यामोनगरंगजसाह्वयम् २ इत्युक्ताःसैनिकास्तेतुसज्जीभूताविशांपते ॥ आचख्युःसज्जमित्येवंपार्थायामिततेजसे ३ ततस्तौरथमास्थायप्रयातौकृष्णपांडवौ ॥ विकुर्वाणौकथाश्चित्राःप्रीयमाणौविशांपते ४ रथस्थंतुमहातेजावासुदेवंधनंजयः ॥ पुनरेवाब्रवीद्वाक्यमिदंभरतसत्तम ५ त्वत्प्रसादाज्जयःप्राप्तोराज्ञावृष्णिकुलोद्वह ॥ निहताःशत्रवश्चापिप्राप्तंराज्यमकंटकम् ६ नाथवंतश्चभवतापांडवामधुसूदन ॥ भवंतंप्लवमासाद्यतीर्णाःस्मकुरुसागरम् ७ विश्वकर्मन्नमस्तेऽस्तुविश्वात्मन्विश्वसत्तम ॥ तथात्वामभिजानामियथाचाहंभवान्मतः ८ त्वत्तेजःसंभवोनित्यंभूतात्मामधुसूदन ॥ रतिःक्रीडामयीतुभ्यंमायातेरोदसीविभो ९ त्वयिसर्वमिदंविश्वंयदिदंस्थाणुजंगमम् ॥ त्वंहिसर्वंविकुरुषेभूतग्रामंचतुर्विधम् १० पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवमधुसूदन ॥ हसितंतेऽमलाज्योत्स्नाऋतवश्चेंद्रियाणिते ११ प्राणोवायुःसततगःक्रोधोमृत्युःसनातनः ॥ प्रसादेचापिपद्माश्रीर्नित्यंत्वयिमहामते १२ रतिस्तुष्टिर्धृतिःक्षांतिर्मतिःकांतिश्चराचरम् ॥ त्वमेवेहयुगांतेषुनिधनंप्रोच्यसेऽनघ १३ सुदीर्घेणापिकालेननतेशक्यागुणामया ॥ आत्माचपरमात्माचनमस्तेनलिनेक्षण १४ विदितोमेसुदुर्धर्षनारदादेवलात्तथा ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवतथाकुरुपितामहात् १५ त्वयिसर्वंसमासक्तंत्वमेवैकोजनेश्वरः ॥ यच्चानुग्रहसंयुक्तमेतदुक्तंत्वयानघ १६ एतत्सर्वमहंसम्यगाचरिष्येजनार्दन ॥ इदंचाद्भुतमत्यंतंकृतमस्मत्प्रियेप्सया १७ यत्पापोनिहतःसंख्येकौरव्योधृतराष्ट्रजः ॥ त्वयादग्धंहितत्सैन्यंमयाविजितमाहवे १८ भवतातत्कृतंकर्मयेनावाप्तोजयोमया ॥ दुर्योधनस्यसंग्रामेतवबुद्धिपराक्रमैः १९ कर्णस्यचवधोपायोयथावत्संप्रदर्शितः ॥ सैंधवस्यचपापस्यभूरिश्रवसएवच २० अहंचप्रीयमाणेनत्वयादेवकिनंदन ॥ यदुक्तस्तत्करिष्यामिनहिमेऽत्रविचारणा २१ राजानंचसमासाद्यधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम्॥ चोदयिष्यामिधर्मज्ञगमनार्थंतवाऽनघ २२ ॥३१॥

ततइति रथइति रथमितिचार्थत्रयेऽपिशेषः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ विश्वकर्मन्नित्यादिनास्वबोधमाविष्करोति ८ रतिःरमणंक्रीडामयीसर्गस्थित्यंतलीलारूपा तुभ्यंतव रोदसीद्यावापृथिवीतेतवमाया ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ अनुग्रहःप्रदरसम्यगाचरेत्याज्ञारूपः १६ दृष्टोपकारमप्यभिनंदति इदंचेति १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७

रुचितंहिममैतत्तेद्वारकागमनंप्रभो ॥ अचिरादेवद्रष्टात्वंमातुलंमेजनार्दन २३ बलदेवंचदुर्धर्षंतथाऽन्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥ एवंसंभाषमाणौतौप्राप्तौवारणसाह्वयम् २४ तथाविविशतुश्चोभौसंप्रहृष्टनराकुलम् ॥ तौगत्वाधृतराष्ट्रस्यगृहंशक्रगृहोपमम् २५ ददृशातेमहाराजधृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ॥ विदुरंचमहाबुद्धिंराजानंचयुधिष्ठिरम् २६ भीमसेनंचदुर्धर्षंमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ धृतराष्ट्रमुपासीनंयुयुत्सुंचापराजितम् २७ गांधारींचमहाप्रज्ञांपृथांकृष्णांचभामिनीम् ॥ सुभद्राद्याश्चताःसर्वाभरतानांस्त्रियस्तथा २८ ददृशातेस्त्रियःसर्वागांधारीपरिचारिकाः ॥ ततःसमेत्यराजानंधृतराष्ट्रमरिंदमौ २९ निवेद्यनामधेयेस्वेतस्यपादावगृह्णताम् ॥ गांधार्याश्चपृथायाश्चधर्मराजस्यचैवहि ३० भीमस्यचमहात्मानौतथापादावगृह्णताम् ॥ क्षत्तारंचापिसंगृह्यपृष्ट्वाकुशलमव्ययम् ३१ तैःसार्धंनृपतिंवृद्धंततस्तौपर्युपासताम् ॥ ततोनिशिमहाराजोधृतराष्ट्रःकुरूद्वहान् ३२ जनार्दनंचमेधावीव्यसर्जयतवैगृहान् ॥ तेऽनुज्ञातानृपतिनाययुःस्वंस्वंनिवेशनम् ३३ धनंजयगृहानेवययौकृष्णस्तुवीर्यवान् ॥ तत्रार्चितोयथान्यायंसर्वकामैरुपस्थितः ३४ कृष्णःसुष्वापमेधावीधनंजयसहायवान् ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियाम् ३५ धर्मराजस्यभवनंजग्मतुःपरमार्चितौ ॥ यत्रास्तेससहामात्योधर्मराजोमहाबलः ३६ तौप्रविश्यमहात्मानौतद्गृहंपरमार्चितम् ॥ धर्मराजंददृशतुर्देवराजमिवाश्विनौ ३७ समासाद्यतुराजानंवार्ष्णेयकुरुपुंगवौ ॥ निषीदतुरनुज्ञातौप्रीयमाणेनतेनतौ ३८ ततःसराजामेधावीविवक्षूप्रेक्ष्यतावुभौ ॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठोवचनंराजसत्तमः ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ विवक्षूहियुवांमन्येवीरौयदुकुरूद्वहौ ॥ ब्रूतकर्ताऽस्मिसर्वंवांनचिरान्माविचार्यताम् ४० इत्युक्तःफाल्गुनस्तत्रधर्मराजानमब्रवीत् ॥ विनीतवदुपागम्यवाक्यंवाक्यविशारदः ४१ अयंचिरोषितोराजन्वासुदेवःप्रतापवान् ॥ भवंतंसमनुज्ञाप्यपितरंद्रष्टुमिच्छति ४२ सगच्छेदभ्यनुज्ञातोभवतायदिमन्यसे ॥ आनर्तनगरींवीरस्तदनुज्ञातुमर्हसि ४३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पुंडरीकाक्षभद्रंतेगच्छत्वंमधुसूदन ॥ पुरींद्वारवतीमद्यद्रष्टुंशूरसुतंप्रभो ४४ रोचतेमेमहाबाहोगमनंतवकेशव ॥ मातुलश्चिरदृष्टोमेत्वयादेवीचदेवकी ४५ समेत्यमातुलंगत्वाबलदेवंचमानद ॥ पूजयेथामहाप्राज्ञमद्वाक्येनयथार्हतः ४६ स्मरेथाश्चापिमांनित्यंभीमंचबलिनांवरम् ॥ फाल्गुनंसहदेवंचनकुलंचैवमानद ४७ आनर्तानवलोक्यत्वंपितरंचमहाभुज ॥ वृष्णींश्चपुनरागच्छेर्हयमेधेममानघ ४८ सगच्छरत्नान्यादायविविधानिवसूनिच ॥ यच्चाप्यन्यन्मनोज्ञंतेतदप्यादत्स्वसात्वत ४९ इयंचवसुधाकृत्स्नाप्रसादात्तवकेशव ॥ अस्मानुपगतावीरनिहताश्चापिशत्रवः ५० एवंब्रुवतिकौरव्येधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ वासुदेवोवरःपुंसामिदंवचनमब्रवीत् ५१ तवैवरत्नानिधनंचकेवलंधरातुकृत्स्नातुमहाभुजाद्यवै॥ यदस्तिचान्यद्द्रविणंगृहेममत्वमेवतस्येश्वरनित्यमीश्वरः ५२

४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२

५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ तथाप्रयांतंवार्ष्णेयमित्यादिग्रंथः पूर्वोक्तासूपनिषत्सुविद्याफलंविश्व

तथेत्यथोक्तःप्रतिपूजितस्तदागदाग्रजोधर्मसुतेनवीर्यवान् ॥ पितृष्वसारंत्ववदद्यथाविधिसंपूजितश्चाप्यगमत्प्रदक्षिणम् ९३ तयाससम्यक्प्रतिनंदितस्तत
स्तथैवसर्वैर्विदुरादिभिस्तथा ॥ विनिर्ययौनागपुराद्गदाग्रजोरथेनदिव्येनचतुर्भुजःस्वयम् ९४ रथेसुभद्रामधिरोप्यभाविनीं युधिष्ठिरस्यानुमतेजनार्दनः ॥
पितृष्वसुश्चापितथामहाभुजोविनिर्ययौपौरजनाभिसंवृतः ९५ तमन्वयाद्वानरवर्यकेतनःससात्यकिर्माद्रवतीसुतावपि ॥ अगाधबुद्धिर्विदुरश्चमाधवंस्वयंचभी ॥५३॥
मोगजराजविक्रमः ९६ निवर्तयित्वाकुरुराष्ट्रवर्धनांस्ततःससर्वान्विदुरंचवीर्यवान् ॥ जनार्दनोदारुकमाहसत्वरःप्रचोदयाश्वानितिसात्यकिंतथा ९७ ततोययौ
शत्रुगणप्रमर्दनःशिनिप्रवीरानुगतोजनार्दनः ॥ यथानिहत्यारिगणंशतक्रतुर्दिवंतथाऽऽनर्तपुरींप्रतापवान् ९८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिके पर्वणिअनुगी
तापर्वणि कृष्णप्रयाणेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथाप्रयांतंवार्ष्णेयंद्वारकांभरतर्षभाः ॥ परिष्वज्यन्यवर्तंतसानुयात्राःपरंतपाः १
पुनःपुनश्चवार्ष्णेयंपर्यष्वजतफाल्गुनः ॥ आचक्षुर्विषयाच्चैनंसददर्शपुनःपुनः २ कृच्छ्रेणैवतुतांपार्थोगोविंदेविनिवेशिताम् ॥ संजहारततोदृष्टिंकृष्णश्चाप्यपरा
जितः ३ तस्यप्रयाणेयान्यासन्निमित्तानिमहात्मनः ॥ बहून्यद्भुतरूपाणितानिमेगदतःशृणु ४ वायुर्वेगेनमहतारथस्यपुरतोववौ ॥ कुर्वन्निःशर्करंमार्गंविरजस्क
मकंटकम् ५ ववर्षवासवश्चैवतोयंशुचिसुगंधिच ॥ दिव्यानिचैवपुष्पाणिपुरतःशार्ङ्गधन्वनः ६ सप्रयातोमहाबाहुःसमेषुमरुधन्वसु ॥ ददर्शाथमुनिश्रेष्ठमुत्तंकममि
तौजसम् ७ सतंसंपूज्यतेजस्वीमुनिंपृथुललोचनः ॥ पूजितस्तेनचतदापर्यपृच्छदनामयम् ८ सपृष्टःकुशलंतेनसंपूज्यमधुसूदनम् ॥ उत्तंकोब्राह्मणश्रेष्ठस्त
तःपप्रच्छमाधवम् ९ कच्चिच्छौरेत्वयागत्वाकुरुपांडवसद्मतत ॥ कृतंसौभ्रात्रमचलंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि १० अपिसंधायतान्वीरानुपावृत्तोऽसिकेशव ॥
संबंधिनःस्वदयितान्सततंवृष्णिपुंगव ११ कच्चित्पांडुसुताःपंचधृतराष्ट्रस्यचात्मजाः ॥ लोकेषुविहरिष्यंतित्वयासहपरंतप १२ स्वराष्ट्रेषुचराजानःकच्चित्प्रा
प्स्यंतिवैसुखम् ॥ कौरवेषुप्रशांतेषुत्वयानाथेनकेशव १३ यामेसंभावनाताततत्वयिनित्यमवर्तत ॥ अपिसासफलातातकृतातेभरतान्प्रति १४ ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ कृतोयत्नोमयापूर्वंसौशाम्येकौरवान्प्रति ॥ नाशक्यंतयदासाम्येतेस्थापयितुमंजसा १५ ततस्तेनिधनंप्राप्ताःसर्वेससुतबांधवाः ॥ नादिष्टमप्यतिक्रांतुं
शक्यंबुद्ध्याबलेनवा १६ महर्षेविदितंभूयःसर्वमेवतवानघ ॥ तेऽत्यक्रामन्मतिंमह्यंभीष्मस्यविदुरस्यच १७ ततोयमक्षयंजग्मुःसमासाद्येतरेतरम् ॥
पंचैवपांडवाःशिष्टाहतामित्राहतात्मजाः १८

रूपदर्शनंविद्यासाधनंगुरोराराधनंचेतिद्वयमिहोक्तंविवरीतुंउत्तंकोपाख्यानव्याजेनप्रवर्तते ततउपरिष्टादश्वमेधव्याजेन
कर्मणामप्याराडुपकारकत्वंविद्यायामुच्यतइतिसंगतिः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ सौशाम्येसौरस्ये १५ । १६ । १७ । १८

१९ । २० । २१ मिथ्याचारेणकपटपूर्वकमविरोधच्छलेनविरोधंद्रढयता परीताःपरितःप्राप्ताः २२ अनुनयंशिक्षां २३ मेमत्तः २४ । २५ । २६ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये

धार्तराष्ट्राश्चनिहताःसर्वेससुतबांधवाः ॥ इत्युक्तवचनेकृष्णेभृशंक्रोधसमन्वितः ॥ उत्तंकइत्युवाचैनंरोषादुत्फुल्ललोचनः १९ ॥ उत्तंकउवाच ॥ यस्माच्छक्तेन
तेकृष्णनत्राताःकुरुपुंगवाः ॥ संबंधिनःप्रियास्तस्माच्छप्स्येऽहंत्वामसंशयम् २० नचतेप्रसभंयस्मात्तेनिगृह्यनिवारिताः ॥ तस्मान्मन्युपरीतस्त्वांशप्स्यामि
मधुसूदन २१ त्वयाशक्तेनहिसतामिथ्याचारेणमाधव ॥ तेपरीताःकुरुश्रेष्ठानश्यंतःसमुपेक्षिताः २२ ॥ वासुदेवउवाच ॥ शृणुमेविस्तरेणेदंयद्वक्ष्येभृगुनं
दन ॥ गृहाणानुनयंचापितपस्वीह्यसिभार्गव २३ श्रुत्वाचमेतदध्यात्मंमुंचेथाःशापमद्यवै ॥ नचमांतपसाल्पेनशक्तोऽभिभवितुंपुमान् २४ नचतेतपसोनाश
मिच्छामितपतांवर ॥ तपस्तेसुमहद्दीप्तंगुरवश्चापितोषिताः २५ कौमारंब्रह्मचर्यंतेजानामिद्विजसत्तम ॥ दुःखार्जितस्यतपसस्तस्मान्नेच्छामितेव्ययम् २६
॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणि उत्तंकोपाख्यानेकृष्णोत्तंकसमागमेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ब्रूहिकेशवतत्त्वे
नत्वमध्यात्ममनिंदितम् ॥ श्रुत्वाश्रेयोऽभिधास्यामिशापंवातेजनार्दन १ ॥ वासुदेवउवाच ॥ तमोरजश्चसत्वंचविद्धिभावान्मदाश्रयान् ॥ तथारुद्रान्वसूंश्चा
पिविद्धिमत्प्रभवान्द्विज २ मयिसर्वाणिभूतानिसर्वभूतेषुचाप्यहम् ॥ स्थितइत्यभिजानीहिमातेऽभूदत्रसंशयः ३ तथादैत्यगणान्सर्वान्यक्षगंधर्वराक्षसान् ॥
नागानप्सरसश्चैवविद्धिमत्प्रभवान्द्विज ४ सदसच्चैवयत्प्राहुरव्यक्तंव्यक्तमेवच ॥ अक्षरंचक्षरंचैवसर्वमेतन्मदात्मकम् ५ येचाश्रमेषुवैधर्माश्चतुर्धाविदितामुने ॥
वैदिकानिचसर्वाणिविद्धिसर्वंमदात्मकम् ६ असच्चसदसच्चैवयद्विश्वंसदसत्परम् ॥ मत्तःपरतरंनास्तिदेवदेवात्सनातनात् ७ ओंकारप्रमुखान्वेदान्विद्धिमांत्वं
भृगूद्वह ॥ यूपंसोमंचरुंहोमंत्रिदशाप्यायनंमखे ८ होतारमपिहव्यंचविद्धिमांभृगुनंदन ॥ अध्वर्युःकल्पकश्चापिहविःपरमसंस्कृतम् ९ उद्गाताचापिमांस्तौ
तिगीतघोषैर्महाध्वरे ॥ प्रायश्चित्तेषुमांब्रह्मन्शांतिमंगलवाचकाः १० स्तुवंतिविश्वकर्माणंसततंद्विजसत्तम ॥ ममविद्धिसुतंधर्ममग्रजंद्विजसत्तम ११ मानसंद
यितंविप्रसर्वभूतदयात्मकम् ॥ तत्राहंवर्तमानैश्चनिवृत्तैश्चैवमानवैः १२ बह्वीःसंसरमाणोवैयोनीर्वर्तामिसत्तम ॥ धर्मसंरक्षणार्थायधर्मसंस्थापनायच १३
तैस्तैर्वेषैश्चरूपैश्चत्रिषुलोकेषुभार्गव ॥ अहंविष्णुरहंब्रह्माशक्रोऽथप्रभवाप्ययः १४ भूतग्रामस्यसर्वस्यस्रष्टासंहारएवच ॥ अधर्मेवर्तमानानांसर्वेषामहमच्युतः
१५ धर्मस्यसेतुंबध्नामिचलितेचलितेयुगे ॥ तास्तायोनीःप्रविश्याहंप्रजानांहितकाम्यया १६ यदात्वहंदेवयोनौवर्तामिभृगुनंदन ॥ तदाऽहंदेववत्सर्वमाचरा
मिनसंशयः १७ यदागंधर्वयोनौवावर्तामिभृगुनंदन ॥ तदागंधर्ववत्सर्वमाचरामिनसंशयः १८

भारतभावदीपे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
ब्रूहीति १ । २ । ३ । ४ । ५ असच्छशशृंगादि सदसत्घटादि सदसत्परमव्यक्तं एतत्त्रयमपितत्त्वतःमत्तःपरंनास्तीत्यर्थः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

१८ । २० । २१ अधर्मेणेतिच्छेदः २२ । २३ ॥ इत्याश्व॰ प॰ नी॰ भा॰ चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ यद्भगवतास्वस्यविश्वरूपत्वमुक्तंतदेवद्रष्टुमिच्छन्नुत्तंकउवाच अभिजानामीत्यादिना

नागयोनौयदाचैवतदावर्त्तामिनागवत् ॥ यक्षराक्षसयोन्योस्तुयथावद्विचराम्यहम् १९ मानुष्येवर्त्तमानेतुकृपणंयाचितामया ॥ नचतेजातसंमोहावचोऽगृह्णंत
॥४१॥ मोहिताः २० भयंचमहदुद्दिश्यत्रासिताःकुरवोमया ॥ क्रुद्धेनभूत्वातुपुनर्यथावदनुदर्शिताः २१ तेऽधर्मेणेहसंयुक्ताःपरीताःकालधर्मणा ॥ धर्मेणनिहतायुद्धेग
ताःस्वर्गंनसंशयः २२ लोकेषुपांडवाश्चैवगताःख्यातिंद्विजोत्तम ॥ एततेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि २३ ॥ इतिश्रीम॰आश्व॰अनु॰उत्तंकोपाख्याने ॥५५॥
कृष्णवाक्येचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ उत्तंकउवाच ॥ अभिजानामिजगतःकर्त्तारंत्वांजनार्दन ॥ नूनंभवत्प्रसादोऽयमितिमेनास्तिसंशयः १ चित्तंच
सुप्रसन्नंमेत्वद्भावगतमच्युत ॥ विनिवृत्तंचमेशापादितिविद्धिपरंतप २ यदित्वनुग्रहंकंचित्त्वत्तोऽर्हामिजनार्दन ॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंतन्निदर्शय ३ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ ततःसतस्मैप्रीतात्मादर्शयामासतद्वपुः ॥ शाश्वतंवैष्णवंधीमान्ददृशेयद्धनंजयः ४ सददर्शमहात्मानंविश्वरूपंमहाभुजम् ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमं
दीप्तिमत्पावकोपमम् ५ सर्वमाकाशमावृत्यातिष्ठंतंसर्वतोमुखम् ॥ तद्दृष्ट्वापरमंरूपंविष्णोर्वैष्णवमद्भुतम् ॥ विस्मयंचययौविप्रस्तंदृष्ट्वापरमेश्वरम् ६ ॥ उत्तंक
उवाच ॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ पद्भ्यांतेपृथिवीव्याप्ताशिरसाचावृतंनभः ७ द्यावापृथिव्योर्यन्मध्यंजठरेणतवावृतम् ॥ भुजाभ्यामावृ
ताश्चाशास्त्वमिदंसर्वमच्युत ८ संहरस्वपुनर्देवरूपमक्षय्यमुत्तमम् ॥ पुनस्त्वांस्वेनरूपेणद्रष्टुमिच्छामिशाश्वतम् ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमुवाचप्रसन्ना
त्मागोविंदोजनमेजय ॥ वरंवृणीष्वेतितदातमुत्तंकोऽब्रवीदिदम् १० पर्याप्तएषएवाद्यवरस्त्वत्तोमहाद्युते ॥ यत्तेरूपमिदंकृष्णपश्यामिपुरुषोत्तम ११ तमब्रवी
त्पुनःकृष्णोमात्वमत्रविचारय ॥ अवश्यमेतत्कर्तव्यममोघंदर्शनंमम १२ ॥ उत्तंकउवाच ॥ अवश्यंकरणीयंचयद्येतन्मन्यसेविभो ॥ तोयमिच्छामियत्रेष्टंमरुष्वे
तद्धिदुर्लभम् १३ ततःसंहृत्यतत्तेजःप्रोवाचोत्तंकमीश्वरः ॥ एष्टव्येसतिचिंत्योऽहमित्युक्त्वाद्वारकांययौ १४ ततःकदाचिद्भगवानुत्तंकस्तोयकांक्षया ॥ तृषितः
परिचक्राममरौसस्मारचाच्युतम् १५ ततोदिग्वाससंधीमान्मातंगंमलपंकिनम् ॥ अपश्यतमरौतस्मिन्श्वयूथपरिवारितम् १६ भीषणंबद्धनिस्त्रिंशंबाणका
र्मुकधारिणम् ॥ तस्याऽधःस्रोतसोऽपश्यद्वारिभूरिद्विजोत्तमः १७ स्मरन्नेवचतंप्राहमातंगःप्रहसन्निव ॥ एह्युत्तंकप्रतीच्छस्वमत्तोवारिभृगूद्वह १८ कृपाहिमे
सुमहतीत्वांदृष्ट्वातृट्समाश्रितम् ॥ इत्युक्तस्तेनसमुनिस्तत्तोयंनाभ्यनंदत १९ चिक्षेपचसतंधीमान्वाग्भिरुग्राभिरच्युतम् ॥ पुनःपुनश्चमातंगःपिबस्वेतितम
ब्रवीत् २० नचापिबत्ससक्रोधःक्षुभितेनांतरात्मना ॥ सतथानिश्चयात्तेनप्रत्याख्यातोमहात्मना २१ १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११। १२ । १३ एष्टव्येजलेऽपेक्षितेसति ॥४१॥
१४ । १५ मातंगंचांडालविशेषं १६ अधःपातदेशेस्रोतसोदत्तेर्वारीतिसंबंधः तस्यसमीपेअधःस्रोतसोभोगवत्याइवेतिवा १७ । १८ । १९ चिक्षेपनिंदितवान् अच्युतंवरप्रदंकृष्णं २० । २१

२२ ॥ प्रलब्धंवंचितं ॥ २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे

श्वभिःसहमहाराजतत्रैवांतरधीयत ॥ उत्तंकस्तंतथादृष्ट्वाततोव्रीडितमानसः २२ मेनेप्रलब्धमात्मानंकृष्णेनामित्रघातिना ॥ अथतेनैवमार्गेणशंखचक्रगदा
धरः २३ आजगाममहाबुद्धिरुत्तंकश्चैनमब्रवीत् ॥ नयुक्तंतादृशंदातुंत्वयापुरुषसत्तम २४ सलिलंविप्रमुख्येभ्योमातंगस्रोतसाविभो ॥ इत्युक्तवचनंतंतुम
हाबुद्धिर्जनार्दनः २५ उत्तंकंश्लक्ष्णयावाचासांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥ यादृशेनेहरूपेणयोग्यंदातुंधृतेनवै २६ तादृशंखलुतेदत्तंतच्चत्वंनावबुध्यथाः ॥ मयात्व
दर्थमुक्तोवैवज्रपाणिःपुरंदरः २७ उत्तंकायामृतंदेहितोयरूपमितिप्रभुः ॥ समामुवाचदेवेंद्रोनमर्त्योऽमर्त्यतांव्रजेत् २८ अन्यमस्मैवरंदेहीत्यसकृद्भृगुनंदन ॥
अमृतंदेयमित्येवमयोक्तःसशचीपतिः २९ समांप्रसाद्यदेवेंद्रःपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ यदिदेयमवश्यंवैमातंगोऽहंमहामते ३० भूत्वाऽमृतंप्रदास्यामिभार्गवायम
हात्मने ॥ यद्येवंप्रतिगृह्णातिभार्गवोऽमृतमद्यवै ३१ प्रदातुमेषगच्छामिभार्गवस्यामृतंविभो ॥ प्रत्याख्यातस्त्वहंतेनदास्यामिनकथंचन ३२ सतथासम
यंकृत्वातेनरूपेणवासवः ॥ उपस्थितस्त्वयाचापिप्रत्याख्यातोऽमृतंददत् ३३ चांडालरूपीभगवान्सुमहांस्तेव्यतिक्रमः ॥ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंभूयएवतवे
प्सितम् ३४ तोयेप्सांतवदुर्धर्षांकरिष्येसफलामहम् ॥ येष्वहःसुचतेब्रह्मन्सलिलेप्साभविष्यति ३५ तदामरौभविष्यंतिजलपूर्णाःपयोधराः ॥ रसवच्चप्रदास्यंति
तोयंतेभृगुनंदन ३६ उत्तंकमेघाइत्युक्ताःख्यातिंयास्यंतिचापिते ॥ इत्युक्तःप्रीतिमान्विप्रःकृष्णेनसबभूवह ॥ अद्याप्युत्तंकमेघाश्चमरौवर्षंतिभारत ३७ ॥ इतिश्री
महाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि उत्तंकोपाख्याने पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ जनमेजयउवाच ॥ उत्तंकःकेनतपसासंयुक्तोवैमहामनाः ॥
यःशापंदातुकामोऽभूद्विष्णवेप्रभविष्णवे १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उत्तंकोमहतायुक्तस्तपसाजनमेजय ॥ गुरुभक्तःसतेजस्वीनान्यत्किंचिदपूजयत् २ सर्वे
षामृषिपुत्राणामेषआसीन्मनोरथः ॥ औत्तंकींगुरुवृत्तिंवैप्राप्नुयामेतिभारत ॥ गौतमस्यतुशिष्याणांबहूनांजनमेजय ३ उत्तंकेऽभ्यधिकाप्रीतिःस्नेहश्चैवाभवत्तदा ॥
सतस्यदमशौचाभ्यांविक्रांतेनचकर्मणा ४ सम्यक्चैवोपचारेणगौतमःप्रीतिमानभूत् ॥ अथशिष्यसहस्राणिसमनुज्ञातवानृषिः ५ उत्तंकंपरयाप्रीत्यानाभ्यनुज्ञातुमै
च्छत ॥ तंक्रमेणजरातातप्रतिपेदेमहामुनिम् ६ नचान्वबुद्ध्यततदासमुनिर्गुरुवत्सलः ॥ ततःकदाचिद्राजेंद्रकाष्ठान्यानयितुंययौ ७ उत्तंकःकाष्ठभारंचमहांतंस
३५ मुपानयत् ॥ सतद्भाराभिभूतात्माकाष्ठभारमरिंदम ८ निचिक्षेपक्षितौराजन्परिश्रांतोबुभुक्षितः ॥ तस्यकाष्ठेविलग्नाभूज्जटारूप्यसमप्रभा ९ ततःकाष्ठैःसहतदा
पपातधरणीतले ॥ ततःसभारनिष्पिष्टःक्षुधाविष्टश्चभारत १० दृष्ट्वातांवयसोऽवस्थांरुरोदार्त्तस्वरस्तदा ॥ ततोगुरुसुतातस्यपद्मपत्रनिभानना ११
पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ उत्तंकइति ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ निचिक्षेपेत्यत्रनिष्पिपेषेतिपाठेऽपिसएवार्थः ९ निष्पिष्टःचूर्णीभूतइव १० । ११

१२। १३। १४। १५ अभ्यनुजानिथाः अभ्यनुजानीथाः अभ्यनुज्ञातवानसि अहभावोहस्वत्वंचार्षम् १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८

जग्राहाश्रूणिसुश्रोणीकरेणपृथुलोचना ॥ पितुर्नियोगाद्धर्मज्ञाशिरसाऽवनतातदा १२ तस्यानिपेततुर्दग्धौकरौतैरश्रुबिंदुभिः ॥ नहितानश्रुपातांस्तुशक्ताधार
यितुंमही १३ गौतमस्त्वब्रवीद्विप्रमुत्तंकंप्रीतमानसः ॥ कस्मात्तातत्वाद्येहशोकोत्तरमिदंमनः १४ सस्वैरंब्रूहिविप्रर्षश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ उत्तंकउवाच ॥
भवद्गतेनमनसाभवत्प्रियचिकीर्षया ॥ भवद्भक्तिमतेनेहभवद्भावानुगेनच १५ जरेयंनावबुद्धामेनाभिज्ञातंसुखंचमे ॥ शतवर्षोषितंमांहिनत्वमभ्यनुजानिथाः १६
भवतात्वभ्यनुज्ञाताःशिष्याःप्रत्यवरामम ॥ उपपन्नाद्विजश्रेष्ठशतशोऽथसहस्रशः १७ ॥ गौतमउवाच ॥ त्वत्प्रीतियुक्तेनमयागुरुशुश्रूषयातव ॥ व्यतिक्रामन्महा
कालोनावबुद्धोद्विजर्षभ १८ किंत्वद्ययदितेश्रद्धागमनंप्रतिभार्गव ॥ अनुज्ञांप्रतिगृह्यत्वंस्वगृहान्गच्छमाचिरम् १९ ॥ उत्तंकउवाच ॥ गुर्वर्थंकंप्रयच्छामिब्रूहित्वंद्वि
जसत्तम ॥ तमुपाहृत्यगच्छेयमनुज्ञातस्त्वयाविभो २० ॥ गौतमउवाच ॥ दक्षिणापरितोषेवैगुरूणांसद्भिरुच्यते ॥ तवह्याचरतोब्रह्मंस्तुष्टोऽहंवैनसंशयः २१
इत्थंचपरितुष्टंमांविजानीहिभृगूद्वह ॥ युवाषोडशवर्षोहियद्यद्यभविताभवान् २२ ददानिपत्नींकन्यांचस्वांतेदुहितरंद्विज ॥ एतामृतेंऽगनानान्यात्वत्तेजोऽर्हति
सेवितुम् २३ ततस्तांप्रतिजग्राहयुवाभूत्वायशस्विनीम् ॥ गुरुणाचाभ्यनुज्ञातोगुरुपत्नीमथाऽब्रवीत् २४ किंभवत्यैप्रयच्छामिगुर्वर्थंविनियुंक्ष्वमाम् ॥ प्रियंहितंच
कांक्षामिप्राणैरपिधनैरपि २५ यद्दुर्लभंहिलोकेऽस्मिन्रत्नमत्यद्भुतंमहत् ॥ तदानयेयंतपसानहिमेऽत्रास्तिसंशयः २६ ॥ अहल्योवाच ॥ परितुष्टाऽस्मितेविप्र
नित्यंभक्त्यातवानघ ॥ पर्याप्तमेतद्भद्रंतेगच्छतातयथेप्सितम् २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उत्तंकस्तुमहाराजपुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ आज्ञापयस्वमांमातःकर्तव्यं
चतवप्रियम् २८ ॥ अहल्योवाच ॥ सौदासपत्न्याविधृतेदिव्येयेमणिकुंडले ॥ तेसमानयभद्रंतेगुर्वर्थःसुकृतोभवेत् २९ सतथेतिप्रतिश्रुत्यजगामजनमेजय ॥
गुरुपत्नीप्रियार्थंवैतेसमानयितुंतदा ३० सजगामततःशीघ्रमुत्तंकोब्राह्मणर्षभः ॥ सौदासंपुरुषादंवैभिक्षितुंमणिकुंडले ३१ गौतमस्त्वब्रवीत्पत्नीमुत्तंकोनाद्यदृश्यते ॥
इतिपृष्टातमाचष्टकुंडलार्थेगतंचसा ३२ ततःप्रोवाचपत्नींसनतेसम्यगिदंकृतम् ॥ शप्तःसपार्थिवोनूनंब्राह्मणंतंवधिष्यति ३३ ॥ अहल्योवाच ॥ अजानंत्या
नियुक्तःसभगवन्ब्राह्मणोमया ॥ भवत्प्रसादान्नभयंकिंचित्तस्यभविष्यति ३४ इत्युक्तःप्राहतांपत्नीमेवमस्त्वितिगौतमः ॥ उत्तंकोऽपिवनेशून्येराजानंतंददर्शह ३५
॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि उत्तंकोपाख्याने कुंडलाहरणे षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतंदृष्ट्वात ॥४२॥
थाभूतंराजानंघोरदर्शनम् ॥ दीर्घश्मश्रुधरंनॄणांशोणितेनसमुक्षितम् १ चकारनव्यथांविप्रोराजात्वेनमथाब्रवीत् ॥ प्रत्युत्थायमहातेजाभयकर्तायमोपमः २

२९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ सतमिति १। २

३।४।५।६।७।८।९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३ छिद्रेष्वेतेष्विमेइतिपूर्वोन्वयि नागानांनागैःह्रियेतइतिसंबंधः २४।२५।२६।२७।२८

दिष्ट्यात्वमसिकल्याणषष्ठेकालेममांतिकम् ॥ भक्ष्यंमृगयमाणस्यसंप्राप्तोद्विजसत्तम ३ ॥ उत्तंकउवाच ॥ राजन्गुर्वर्थिनंविद्धिचरंतंमामिहागतम् ॥ नचगु
र्वर्थमुद्युक्तंहिंस्यमाहुर्मनीषिणः ४ ॥ राजोवाच ॥ षष्ठेकालेममाहारोविहितोद्विजसत्तम ॥ नशक्यस्त्वंसमुत्स्रष्टुंक्षुधितेनमयाऽद्यवै ५ ॥ उत्तंकउवाच ॥
एवमस्तुमहाराजसमयःक्रियतांतुमे ॥ गुर्वर्थमभिनिर्वर्त्यपुनरेष्यामितेवशम् ६ संश्रुतश्चमयायोऽर्थोगुरवेराजसत्तम ॥ त्वदधीनःसराजेंद्रतंत्वांभिक्षेनरेश्वर ७
ददासिविप्रमुख्येभ्यस्त्वंहिरत्नानिनित्यदा ॥ दाताचत्वंनरव्याघ्रपात्रभूतःक्षिताविह ॥ पात्रंप्रतिग्रहेचापिविद्धिमांनृपसत्तम ८ उपाहृत्यगुरोरर्थंत्वदायत्त
मरिंदम ॥ समयेनेहराजेंद्रपुनरेष्यामितेवशम् ९ सत्यंतेप्रतिजानामिनात्रमिथ्याकथंचन ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा १० ॥ सौदासउवाच ॥
यदिमत्तस्त्वदायत्तोगुर्वर्थःकृतएवसः ॥ यदिचास्मिप्रतिग्राह्यःसांप्रतंतद्ब्रवस्वमे ११ ॥ उत्तंकउवाच ॥ प्रतिग्राह्योमतोमेत्वंसदैवपुरुषर्षभ ॥ सोऽहंत्वामनुसं
प्राप्तोभिक्षितुंमणिकुंडले १२ ॥ सौदासउवाच ॥ पत्न्यास्तेममविप्रर्षेउचितेमणिकुंडले ॥ वरयार्थंत्वमन्यंवैतंतेदास्यामिसुव्रत १३ ॥ उत्तंकउवाच ॥
अलंतेव्यपदेशेनप्रमाणायदितेवयम् ॥ प्रयच्छकुंडलेमह्यंसत्यवाग्भवपार्थिव १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तस्त्वब्रवीद्राजातमुत्तंकंपुनर्वचः ॥
गच्छमद्वचनाद्देवींब्रूहिदेहीतिसत्तम १५ सैवमुक्तात्वयानूनंमद्वाक्येनशुचिव्रता ॥ प्रदास्यतिद्विजश्रेष्ठकुंडलेतेनसंशयः १६ ॥ उत्तंकउवाच ॥ क्वपत्नीभ
वतःशक्यामयाद्रष्टुंनरेश्वर ॥ स्वयंवापिभवान्पत्नींकिमर्थंनोपसर्पति १७ ॥ सौदासउवाच ॥ तांद्रक्ष्यतिभवानद्यकस्मिंश्चिद्वननिर्झरे ॥ षष्ठेकालेनहिम
यासाशक्याद्रष्टुमद्यवै १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उत्तंकस्तुतथोक्तःसजगामभरतर्षभ ॥ मदयंतींचदृष्ट्वासज्ञापयत्स्वप्रयोजनम् १९ सौदासवचनंश्रुत्वाततः
सापृथुलोचना ॥ प्रत्युवाचमहाबुद्धिमुत्तंकंजनमेजय २० एवमेतद्द्विजब्रह्मन्नानृतंवदसेऽनघ ॥ अभिज्ञानंतुकिंचित्त्वंसमानयितुमर्हसि २१ इमेहिदिव्ये
मणिकुंडलेमेदेवाश्चयक्षाश्चमहर्षयश्च ॥ तैस्तैरुपायैरपहर्तुकामाश्छिद्रेषुनित्यंपरितर्कयंति २२ निक्षिप्तमेतद्भुविपन्नगास्तुरत्नंसमासाद्यपरामृशेयुः ॥ यक्षा
स्तथोच्छिष्टधृतंसुराश्चनिद्रावशाद्वापरिधर्षयेयुः २३ छिद्रेष्वेतेष्विमेनित्यंह्रियेतेद्विजसत्तम ॥ देवराक्षसनागानामप्रमत्तेनधार्यते २४ स्यंदेतेहिदिवारुक्मं
रात्रौचद्विजसत्तम ॥ नक्तंनक्षत्रताराणांप्रभामाक्षिप्यवर्ततः २५ एतेह्यामुच्यभगवन्क्षुत्पिपासाभयंकुतः ॥ विषाग्निश्वापदेभ्यश्चभयंजातुनविद्यते २६
ह्रस्वेनचैतेआमुक्तेभवतोह्रस्वकेतदा ॥ अनुरूपेणचामुक्तेजायेतेतत्प्रमाणके २७ एवंविधेममैतेवैकुंडलेपरमार्चिते ॥ त्रिषुलोकेषुविज्ञातेतदभिज्ञानमानय
२८ ॥ इति श्रीम०आश्वमे०अनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ इत्याश्व०पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५७

समित्रेति मित्रसहःसौदासः अभिज्ञानंश्लोकरूपंज्ञापकम् १ तदेवाह नचेति एवारक्षेयोनिरूपा अभ्याइतोमुक्तिरूपा अतोममइतोगतेर्मुक्तयर्थंप्रयच्छदेहि मणिमयेकुंडले १ । ३ । ४ । ५।६।७

वैशंपायनउवाच ॥ समित्रसहमासाद्यअभिज्ञानमयाचत ॥ तस्मैददावभिज्ञानंसचेक्ष्वाकुवरस्तदा १ ॥ सौदासउवाच ॥ नचैवैषागतिःक्षेम्यानचान्याविद्यतेग
तिः ॥ एतन्मेमतमाज्ञायप्रयच्छमणिकुंडले २ इत्युक्तस्तामुत्तंकस्तुभर्तुर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ श्रुत्वाचसातदाप्रादात्ततस्तेमणिकुंडले ३ अवाप्यकुंडलेतेतुराजानं
पुनरब्रवीत् ॥ किमेतद्गुह्यवचनंश्रोतुमिच्छामिपार्थिव ४ ॥ सौदासउवाच ॥ प्रजानिसर्गाद्विप्रान्वैक्षत्रियापूजयंतिह ॥ विप्रेभ्यश्चापिबहवोदोषाःप्रादुर्भवंतिवै ५
सोहंद्विजेभ्यःप्रणतोविप्राद्दोषमवाप्तवान् ॥ गतिमन्यांनपश्यामिमदयंतीसहायवान् ६ नचान्यामपिपश्यामिगतिंगतिमतांवर ॥ स्वर्गद्वारस्यगमनेस्थानेचेह
द्विजोत्तम ७ नाहिराज्ञाविशेषेणविरुद्धेनद्विजातिभिः ॥ शक्यंहिलोकेस्थातुंवैप्रेत्यवासुखमेधितुम् ८ तदिष्टेतेमयादत्तेएतेस्वेमणिकुंडले ॥ यःकृतस्तेऽद्यसम
यःसफलंतंकुरुष्वमे ९ ॥ उत्तंकउवाच ॥ राजंस्तथेहकर्ताऽस्मिपुनरेष्यामितेवशम् ॥ प्रश्नंचकंचित्प्रष्टुंत्वांनिवृत्तोऽस्मिपरंतप १०४ सौदासउवाच ॥ ब्रूहिवि
प्रयथाकामंप्रतिवक्ताऽस्मितेवचः ॥ छेत्ताऽस्मिसंशयंतेऽद्यनमेऽत्रास्तिविचारणा ११ ॥ उत्तंकउवाच ॥ प्राहुर्वाक्संयतंविप्रंधर्मनैपुणदर्शिनः ॥ मित्रेषुयश्च
विषमःस्तेनइत्येववतंविदुः १२ सभवान्मित्रतामद्यसंप्राप्तोममपार्थिव ॥ समेबुद्धिंप्रयच्छस्वसंमतांपुरुषर्षभ १३ अवाप्तार्थोऽहमद्येहभवांश्चपुरुषादकः ॥ भवत्स
काशमागंतुंक्षमंममतवेतिवै १४ ॥ सौदासउवाच ॥ क्षमंचेदिहवक्तव्यंतवद्विजवरोत्तम ॥ मत्समीपंद्विजश्रेष्ठनागंतव्यंकथंचन १५ एवंतवप्रपश्यामिश्रेयोभृगु
कुलोद्वह ॥ आगच्छतोहितेविप्रभवेन्मृत्युर्नसंशयः १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःसतदाराज्ञाक्षमंबुद्धिमताहितम् ॥ अनुज्ञाप्यसराजानमहल्यांप्रतिज
ग्मिवान् १७ गृहीत्वाकुंडलेदिव्येगुरुपत्न्याःप्रियंकरः ॥ जवेनमहताप्रायाद्गौतमस्याश्रमंप्रति १८ तथातयोरक्षणंचमदयंत्याऽभिभाषितम् ॥ तथातेकुंडलेबद्ध्वा
तदाकृष्णाजिनेऽनयत् १९ सकस्मिंश्चित्क्षुधाविष्टःफलभारसमन्वितम् ॥ बिल्वंददर्शविप्रर्षिरारुरोहचतंततः २० शाखामासज्यतस्यैवकृष्णाजिनमरिंदम ॥
पातयामासबिल्वानितदासद्विजपुंगवः २१ अथपातयमानस्यबिल्वापहृतचक्षुषः ॥ न्यपतंस्तानिबिल्वानितस्मिन्नेवाजिनेविभो २२ यस्मिंस्तेकुंडलेबद्धेत
दाद्विजवरेणवै ॥ बिल्वप्रहारैस्तस्याथव्यशीर्यद्बंधनंततः २३ सकुंडलंतदजिनंपपातसहसातरोः ॥ विशीर्णबंधनेतस्मिन्गतेकृष्णाजिनेमहीम् २४ अपश्यद्भुजगःक
श्चित्तेतत्रमणिकुंडले ॥ ऐरावतकुलोद्भूतःशीघ्रोभूत्वातदाहिसः २५ विदश्यास्येनवल्मीकंविवेशाथसकुंडले ॥ ह्रियमाणेतुदृष्ट्वासकुंडलेभुजगेनह २६ पपातवृक्षा ॥४१॥
त्सोद्वेगोदुःखात्परमकोपनः ॥ सदंडकाष्ठमादायवल्मीकमखनत्तदा २७ अहानित्रिंशदव्यग्रःपंचचान्यानिभारत ॥ क्रोधामर्षाभिसंतप्तस्तदाब्राह्मणसत्तमः २८

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० शाखांशाखायां ११ । २२ । २३ । २४ । २५ आस्येनकुंडलेविदश्यधृत्वावल्मीकंविवेशेतिसंबंधः २६ । २७ । २८

२९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ।४८ धम्यतोधम्यमानस्य ४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८

तस्यवेगमसह्यंतमसहंतीवसुंधरा ॥ दंडकाष्ठाभिनुन्नांगीचचालभृशमाकुला २९ ततःखनतएवाथविप्रर्षेर्धरणीतलम् ॥ नागलोकस्यपंथानंकर्तुकामस्यनिश्चयात्
३० रथेनहारयुक्तेनतंदेशमुपजग्मिवान् ॥ वज्रपाणिर्महातेजास्तंददर्शद्विजोत्तमम् ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतुतंब्राह्मणोभूत्वातस्यदुःखेनदुःखितः ॥ उत्तं
कमब्रवीद्वाक्यंनैतच्छक्यंत्वयेतिवै ३२ इतोहिनागलोकोवैयोजनानिसहस्रशः ॥ नदंडकाष्ठसाध्यंचमन्येकार्यमिदंतव ३३ ॥ उत्तंकउवाच ॥ नागलोकेयदिब्र
ह्मन्नशक्येकुंडलेमया ॥ प्राणान्विमोक्ष्यामिपश्यतस्तेद्विजोत्तम ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यदासनाशकत्तस्यनिश्चयंकर्तुमन्यथा ॥ वज्रपाणिस्तदा
दंडंवज्रास्त्रेणयुयोजह ३५ ततोवज्रप्रहारैस्तैर्दार्यमाणावसुंधरा ॥ नागलोकस्यपंथानमकरोज्जनमेजय ३६ सतेनमार्गेणतदानागलोकंविवेशह ॥
ददर्शनागलोकंचयोजनानिसहस्रशः ३७ प्राकारनिचयैर्दिव्यैर्मणिमुक्तास्वलंकृतैः ॥ उपपन्नंमहाभागशातकुंभमयैस्तथा ३८ वापीःस्फटिकसोपाना
नदीश्चविमलोदकाः ॥ ददर्शवृक्षांश्चबहून्नानाद्विजगणायुतान् ३९ तस्यलोकस्यचद्वारंसददर्शभृगूद्वहः ॥ पंचयोजनविस्तारमायतंशतयोजनम् ४० नागलोक
मुत्तंकस्तुप्रेक्ष्यदीनोऽभवत्तदा ॥ निराशश्चाभवत्तत्रकुंडलाहरणेपुनः ४१ तत्रप्रोवाचतुरगस्तंकृष्णश्वेतवालधिः ॥ ताम्रास्यनेत्रःकौरव्यप्रज्वलन्निवतेजसा ४२
धमस्वापानमेतन्मेततस्त्वंविप्रलप्स्यसे ॥ ऐरावतसुतेनेहतवानीतेहिकुंडले ४३ माजुगुप्सांकृथाःपुत्रत्वमत्रार्थेकथंचन ॥ त्वयैतद्धिसमाचीर्णंगौतमस्याश्रमेतदा
४४ ॥ उत्तंकउवाच ॥ कथंभवंतंजानीयामुपाध्यायाश्रमंप्रति ॥ यन्मयाचीर्णपूर्वंहिश्रोतुमिच्छामितद्ध्यहम् ४५ ॥ अश्वउवाच ॥ गुरोर्गुरुंमांजानीहिज्वलनं
जातवेदसम् ॥ त्वयाह्यहंसदाविप्रगुरोरर्थेऽभिपूजितः ४६ विधिवत्सततंविप्रशुचिनाभृगुनंदन ॥ तस्माच्छ्रेयोविधास्यामितवैवंकुरुमाचिरम् ४७ इत्युक्तस्तुतथाऽ
कार्षीदुत्तंकश्चित्रभानुना ॥ घृतार्चिःप्रीतिमांश्चापिप्रजज्वालदिधक्षया ४८ ततोऽस्यरोमकूपेभ्योधम्यतस्तत्रभारत ॥ घनःप्रादुरभूद्धूमोनागलोकभयावहः ४९
तेनधूमेनमहतावर्धमानेनभारत ॥ नागलोकेमहाराजनप्राज्ञायतकिंचन ५० हाहाकृतमभूत्सर्वमैरावतनिवेशनम् ॥ वासुकिप्रमुखानांचनागानांजनमेजय ५१
नप्राकाशंतवेश्मानिधूमरुद्धानिभारत ॥ नीहारसंवृतानीववनानिगिरयस्तथा ५२ तेधूमरक्तनयनावह्नितेजोभितापिताः ॥ आजग्मुर्निश्चयंज्ञातुंभार्गवस्यमहा
त्मनः ५३ श्रुत्वाचनिश्चयंतस्यमहर्षेरतितेजसः ॥ संभ्रांतनयनाःसर्वेपूजांचक्रुर्यथाविधि ५४ सर्वेप्रांजलयोनागावृद्धबालपुरोगमाः ॥ शिरोभिःप्रणिपत्योचुः
प्रसीदभगवन्निति ५५ प्रसाद्यब्राह्मणंतेतुपाद्यमर्घ्यंनिवेद्यच ॥ प्रायच्छन्कुंडलेदिव्येपन्नगाःपरमार्चिते ५६ ततःसपूजितोनागैस्तदोत्तंकःप्रतापवान् ॥ अग्निंप्र
दक्षिणंकृत्वाजगामगुरुसद्मतत् ५७ सगत्वात्वरितोराजन्गौतमस्यनिवेशनम् ॥ प्रायच्छत्कुंडलेदिव्येगुरुपत्न्यास्तदाऽनघ ५८

१९ । ६० एवमिति गुरुभक्तेषु देवा अप्यनुग्रहं कुर्वंतीतिभावः ६१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥
उत्तंकस्येति ॥ १ । २ । ३ महेउत्सवे ४ । ५ । ६ दिवाभूतःदिवसवत्प्रकाशबहुलःदिवाकरतुल्यइतियावत् ७ । ८ । ९ प्रमत्ताःक्रीडायासक्त्यानवहिताःमत्ताःमद्यादिना

॥४४॥ वासुकिप्रमुखानांचनागानांजनमेजय ॥ सर्वेशशंसगुरवेयथावद्द्विजसत्तमः ५९ एवंमहात्मनातेनत्रीन्लोकान्जनमेजय ॥ परिक्रम्याहृतेदिव्येततस्तेमणिकुंडले
६० एवंप्रभावःसमुनिरुत्तंकोभरतर्षभ ॥ परेणतपसायुक्तोयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि उत्तंकोपाख्याने ॥६०॥
अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ जनमेजयउवाच ॥ उत्तंकस्यवरंदत्वागोविंदोद्विजसत्तम ॥ अतऊर्ध्वंमहाबाहुःकिंचकारमहायशाः १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
उत्तंकायवरंदत्वाप्रायात्सात्यकिनासह ॥ द्वारकामेवगोविंदःशीघ्रवेगैर्महाहयैः २ सरांसिसरितश्चैववनानिचगिरींस्तथा ॥ अतिक्रम्याससादाथरम्यांद्वारवतींपु
रीम् ३ वर्त्तमानेमहाराजमहे रैवतकस्यच ॥ उपायात्पुंडरीकाक्षोयुयुधानानुगस्तदा ४ अलंकृतस्तुसगिरिर्नानारूपैर्विचित्रितैः ॥ बभौरत्नमयैःकोशैःसंवृतः
पुरुषर्षभ ५ कांचनस्रग्भिरग्र्याभिःसुमनोभिस्तथैवच ॥ वासोभिश्चमहाशैलःकल्पवृक्षैस्तथैवच ६ दीपवृक्षैश्चसौवर्णैरभीक्ष्णमुपशोभितः ॥ गुहानिर्झरदेशेषुदि
वाभूतोबभूवह ७ पताकाभिर्विचित्राभिःसघंटाभिःसमंततः ॥ पुंभिःस्त्रीभिश्चसंघुष्टःप्रगीतइवचाभवत् ८ अतीवप्रेक्षणीयोऽभून्मेरुर्मुनिगणैरिव ॥ मत्तानांहृष्टरू
पाणांस्त्रीणांपुंसांचभारत ९ गायतांपर्वतेंद्रस्यदिवस्पृगिवनिःस्वनः ॥ प्रमत्तमत्तसंमत्तक्ष्वेडितोत्कृष्टसंकुलः १० तथाकिलकिलाशब्दैर्भूधरोभून्मनोहरः ॥ विप
णापणवान्रम्योभक्ष्यभोज्यविहारवान् ११ वस्त्रमाल्योत्करयुतोवीणावेणुमृदंगवान् ॥ सुरामैरेयमिश्रेणभक्ष्यभोज्येनचैवह १२ दीनांधकृपणादिभ्योदीयमानेनचा
निशम् ॥ बभौपरमकल्याणोमहस्तस्यमहागिरेः १३ पुण्यावसथवान्वीरपुण्यकृद्भिर्निषेवितः ॥ विहारोवृष्णिवीराणांमहे रैवतकस्यह १४ सनगोवेश्मसंकीर्णोदे
वलोकइवाबभौ ॥ तदाचकृष्णसान्निध्यमासाद्यभरतर्षभ १५ शक्रसद्मप्रतीकाशोबभूवसहिशैलराट् ॥ ततःसंपूज्यमानःसविवेशभवनंशुभम् १६ गोविंदःसात्यकि
श्चैवजगामभवनंस्वकम् ॥ विवेशचप्रहृष्टात्माचिरकालप्रवासतः १७ कृत्वानसुकरंकर्मदानवेष्विववासवः ॥ उपायांतंतुवार्ष्णेयंभोजवृष्ण्यंधकास्तथा १८ अभ्यग
च्छन्महात्मानंदेवाइवशतक्रतुम् ॥ सतानभ्यर्च्यमेधावीपृष्ट्वाचकुशलंतदा ॥ अभ्यवादयतप्रीतःपितरंमातरंतदा १९ ताभ्यांससंपरिष्वक्तःसांत्वितश्चमहाभुजः ॥
उपोपविष्टैःसर्वैस्तैर्वृष्णिभिःपरिवारितः २० सविश्रांतोमहातेजाःकृतपादावनेजनः ॥ कथयामासतत्सर्वंपृष्टःपित्रामहाहवम् २१ ॥ इतिश्रीम० आश्वमेधिकेपर्वणि
अनुगीतापर्वणि कृष्णस्यद्वारकाप्रवेशेऊनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९ ॥वसुदेवउवाच॥ श्रुतवानस्मिवार्ष्णेयसंग्रामंपरमाद्भुतम् ॥ नराणांवदतांतत्रकथंवातेषुनित्यशः १ ॥४४॥

संमत्ताःहृष्टाः क्ष्वेडितंकूर्दनमुत्कृष्टमन्योन्यमाकर्षणं तैःसंकुलःतच्छब्दैराकुलोनिःस्वनः अभूदितिशेषः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१
॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुतवानस्मिवार्ष्णेयेति १

२ । ३ । ४ । ५ पित्रामातुरंतिके इत्युक्तःपुंडरीकाक्षः संग्रामेतत्कुरुवीराणांनिधनंयथावच्छशंसेत्यन्वयः ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

त्वंतुप्रत्यक्षदर्शीचरूपज्ञश्चमहाभुजः ॥ तस्मात्प्रब्रूहिसंग्रामंयाथातथ्येनमेऽनघ २ यथातदभवद्युद्धंपांडवानांमहात्मनाम् ॥ भीष्मकर्णकृपद्रोणशल्यादिभिर
नुत्तमम् ३ अन्येषांक्षत्रियाणांचकृतास्त्राणामनेकशः ॥ नानावेषाकृतिमतांनानादेशनिवासिनाम् ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःपुंडरीकाक्षःपित्रामातु
रंतदंतिके ॥ शशंसकुरुवीराणांसंग्रामेनिधनंयथा ५ ॥ वासुदेवउवाच ॥ अत्यद्भुतानिकर्माणिक्षत्रियाणांमहात्मनाम् ॥ बहुलत्वान्नसंख्यातुंशक्यान्यब्दशतैर
पि ६ प्राधान्यतस्तुगदतःसमासेनैवमेशृणु ॥ कर्माणिपृथिवीशानांयथावदमरद्युते ७ भीष्मःसेनापतिरभूदेकादशचमूपतिः ॥ कौरव्यःकौरवेंद्राणांदेवानामिववा
सवः ८ शिखंडीपांडुपुत्राणांनेतासप्तचमूपतिः ॥ बभूवरक्षितोधीमान्श्रीमतासव्यसाचिना ९ तेषांतदभवद्युद्धंदशाहानिमहात्मनाम् ॥ कुरूणांपांडवानां
चसुमहल्लोमहर्षणम् १० ततःशिखंडीगांगेयंयुध्यमानंमहाहवे ॥ जघानबहुभिर्बाणैःसहगांडीवधन्वना ११ अकरोत्सततःकालंशरतल्पगतोमुनिः ॥ अयनं
दक्षिणंहित्वासंप्राप्तेचोत्तरायणे १२ ततःसेनापतिरभूद्द्रोणोऽस्त्रविदुषांवरः ॥ प्रवीरःकौरवेंद्रस्यकाव्योदैत्यपतेरिव १३ अक्षौहिणीभिःशिष्टाभिर्नवभिर्द्विजसत्त
मः ॥ संवृतःसमरश्लाघीगुप्तःकृपवृषादिभिः १४ धृष्टद्युम्नस्त्वभून्नेतापांडवानांमहास्त्रवित् ॥ गुप्तोभीमेनमेधावीमित्रेणवरुणोयथा १५ सचसेनापरिवृतोद्रोण
प्रेप्सुर्महामनाः ॥ पितुर्निकारान्संस्मृत्यरणेकर्माकरोन्महत् १६ तस्मिंस्तेपृथिवीपालाद्रोणपार्षतसंगरे ॥ नानादिगागतावीराःप्रायशोनिधनंगताः १७ दि
नानिपंचतद्युद्धमभूत्परमदारुणम् ॥ ततोद्रोणःपरिश्रांतोधृष्टद्युम्नवशंगतः १८ ततःसेनापतिरभूत्कर्णोदौर्योधनेबले ॥ अक्षौहिणीभिःशिष्टाभिर्वृतःपंचभिराहवे
१९ तिस्रस्तुपांडुपुत्राणांचम्वोबीभत्सुपालिताः ॥ हतप्रवीरभूयिष्ठाबभूवुःसमवस्थिताः २० ततःपार्थंसमासाद्यपतंगइवपावकम् ॥ पंचत्वमगमत्सौ
तिर्द्वितीयेऽहनिदारुणः २१ हतेकर्णेतुकौरव्यानिरुत्साहाहतौजसः ॥ अक्षौहिणीभिस्तिसृभिर्मद्रेशंपर्यवारयन् २२ हतवाहनभूयिष्ठाःपांडवाऽपियुधिष्ठि
रम् ॥ अक्षौहिण्यानिरुत्साहाःशिष्टयापर्यवारयन् २३ अवधीन्मद्रराजानंकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ तस्मिंस्तदार्धदिवसेकृत्वाकर्मसुदुष्करम् २४ हतेशल्येतुशकु
निंसहदेवोमहामनाः ॥ आहर्तारंकलेस्तस्यजघानामितविक्रमः २५ निहतेशकुनौराजाधार्तराष्ट्रःसुदुर्मनाः ॥ अपाक्रामद्गदापाणिर्हतभूयिष्ठसैनिकः २६ त
१६ मन्वधावत्संक्रुद्धोभीमसेनःप्रतापवान् ॥ ह्रदेद्वैपायनेचापिसलिलस्थंददर्शतम् २७ हतशिष्टेनसैन्येनसमंतात्पर्यवार्यतम् ॥ अथोपविविशुर्हृष्टाह्रदस्थंपंचपांड
वाः २८ विगाह्यसलिलंत्वाशुवाग्बाणैर्भृशविक्षतः ॥ उत्थायसगदापाणिर्युद्धायसमुपस्थितः २९ ततःसनिहतोराजाधार्तराष्ट्रोमहारणे ॥ भीमसेनेनविक्रम्यप
श्यतांपृथिवीक्षिताम् ३० ततस्तत्पांडवंसैन्यंप्रसुप्तंशिबिरेनिशि ॥ निहतंद्रोणपुत्रेणपितुर्वधममृष्यता ३१ २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७ २८। २९। ३० । ३१

हतपुत्राहतबलाहतमित्रामयासह ॥ युयुधानसहायेनपंचशिष्टास्तुपांडवाः ३२ सहैवकृपभोजाभ्यांद्रौणिर्युद्धादमुच्यत ॥ युयुत्सुश्चापिकौरव्योमुक्तःपांडवसं अ०
॥४७॥ श्रयात् ३३ निहतेकौरवेंद्रेतुसानुबंधेसुयोधने ॥ विदुरःसंजयश्चैवधर्मराजमुपस्थितौ ३४ एवंतदभवद्युद्धमहान्यष्टादशप्रभो ॥ यत्रतेपृथिवीपालानिहताःस्व
र्गमावसन् ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शृण्वतांतुमहाराजकथांतांलोमहर्षणाम् ॥ दुःखशोकपरिक्लेशाद्वृष्णीनामभवंस्तदा ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधि ॥६१॥
केपर्वणिअनुगीतापर्वणि वासुदेववाक्येषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कथयन्नेवतुतदावासुदेवःप्रतापवान् ॥ महाभारतयुद्धंतत्कथांते
पितुरग्रतः १ अभिमन्योर्वधंवीरःसोत्यक्रामन्महामतिः ॥ अप्रियंवसुदेवस्यमाभूदितिमहामतिः २ मादौहित्रवधंश्रुत्वावसुदेवोमहात्ययम् ३ दुःखशोकाभिसं
तप्तोभवेदितिमहामतिः ॥ सुभद्रातुतमुत्क्रांतमात्मजस्यवधंरणे ४ आचक्ष्वकृष्णसौभद्रवधमित्यपतद्भुवि ॥ तामपश्यन्निपतितांवसुदेवःक्षितौतदा ५ दृष्ट्वैव
चपपातोर्व्यांसोऽपिदुःखेनमूर्छितः ॥ ततःसदौहित्रवधदुःखशोकसमाहतः ६ वसुदेवोमहाराजकृष्णंवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ननुत्वंपुंडरीकाक्षसत्यवाग्भुविविश्रुतः
७ यद्दौहित्रवधंमेऽद्यनख्यापयतिशत्रुहन् ॥ तद्भागिनेयनिधनंतत्त्वेनाचक्ष्वमेप्रभो ८ सदृशाक्षस्तवकथंशत्रुभिर्निहतोरणे ॥ दुर्मरंबतवार्ष्णेयकालेऽप्राप्तेनृभिः
सह ९ यत्रमेहृदयंदुःखाच्छतधानविदीर्यते ॥ किमब्रवीत्त्वांसंग्रामेसुभद्रांमातरंप्रति १० मांचापिपुंडरीकाक्षचपलाक्षःप्रियोमम ॥ आहवंपृष्ठतःकृत्वाकच्चि
न्ननिहतःपरैः ११ कच्चिन्मुखंनगोविंदतेनाजौविकृतंकृतम् ॥ सहिकृष्णमहातेजाःश्लाघन्निवममाग्रतः १२ बालभावेनविनयमात्मनोऽकथयत्प्रभुः ॥ कच्चिन्नाने
कृतोबालोद्रोणकर्णकृपादिभिः १३ धरण्यांनिहतःशेतेतन्ममाचक्ष्वकेशव ॥ सहिद्रोणंचभीष्मंचकर्णंचबलिनांवरम् १४ स्पर्धतेस्मरणेनित्यंदुहितुःपुत्रकोमम ॥
एवंविधंबहुतदाविलपंतंसुदुःखितम् १५ पितरंदुःखिततरोगोविंदोवाक्यमब्रवीत् ॥ नतेनविकृतंवक्त्रंकृतंसंग्राममूर्धनि १६ नपृष्ठतःकृतश्चापिसंग्रामस्तेनदु
स्तरः ॥ निहत्यपृथिवीपालान्सहस्रशतसंघशः १७ खेदितोद्रोणकर्णाभ्यांदौःशासनिवशंगतः ॥ एकोह्येकेनसततंयुध्यमानोयदिप्रभो १८ नसशक्येतसंग्रा
मेनिहंतुमपिवज्रिणा ॥ समाहूतेचसंग्रामात्पार्थेसंशप्तकैस्तदा १९ पर्यवार्यतसंक्रुद्धैःसद्रोणादिभिराहवे ॥ ततःशत्रुवधंकृत्वासुमहांतंरणेपितः २० दौहित्रस्त
ववार्ष्णेयदौःशासनिवशंगतः ॥ नूनंचसगतःस्वर्गंजहिशोकंमहामते २१ नहिव्यसनमासाद्यसीदंतिकृतबुद्धयः ॥ द्रोणकर्णप्रभृतयोयेनप्रतिसमासिताः २२ रणे ॥४५॥
महेंद्रप्रतिमाःसकथंनाप्नुयाद्दिवम् ॥ सशोकंजहिदुर्धर्षमाचमन्युवशंगमः २३ शस्त्रपूतांहिसगतिंगतःपरपुरंजयः ॥ तस्मिंस्तुनिहतेवीरेसुभद्रेयंस्वसामम २४

१ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे

दुःखार्ताथोसुतंप्राप्यकुररीवननादह ॥ द्रौपदींचसमासाद्यपर्यपृच्छतदुःखिता २५ आर्येक्वदारकाःसर्वेद्रष्टुमिच्छामितानहम् ॥ अस्यास्तुवचनंश्रुत्वासर्वास्ताः
कुरुयोषितः २६ भुजाभ्यांपरिगृह्यैनांचुकुशुःपरमार्तवत् २७ उत्तरांचाब्रवीद्भद्रेभर्तासक्कनुतेगतः ॥ क्षिप्रमागमनंमह्यंतस्यत्वंवेदयस्वह २८ ननुनामाद्यवैराटि
श्रुत्वाममगिरंसदा ॥ भवनान्निष्पतत्याशुकस्मान्नाभ्येतितेपतिः २९ अभिमन्योकुशलिनोमातुलास्तेमहारथाः ॥ कुशलंचाब्रुवन्सर्वेत्वांयुयुत्सुमिहागतम् ३०
आचक्ष्वमेऽद्यसंग्रामंयथापूर्वमरिंदम ॥ कस्मादेवंविलपतींनाद्येहप्रतिभाषसे ३१ एवमादितुवार्ष्णेय्यास्तस्यास्तत्परिदेवितम् ॥ श्रुत्वापृथासुदुःखार्ताशनैर्वाक्यम
थाब्रवीत् ३२ सुभद्रेवासुदेवेनतथासात्यकिनारणे ॥ पित्राचलालितोबालःसहतःकालधर्मणा ३३ ईदृशोमर्त्यधर्मोऽयंमाशुचोयदुनंदिनि ॥ पुत्रोहितवदुर्धर्षःसंप्राप्तः
परमांगतिं ३४ कुलेमहतिजाताऽसिक्षत्रियाणांमहात्मनाम् ॥ माशुचःचपलाक्षंत्वंपद्मपत्रनिभेक्षणे३५उत्तरांत्वमवेक्षस्वगुर्विणींमाशुचःशुभे ॥ पुत्रमेषाहितस्याशु
जनयिष्यतिभाविनी ३६ एवमाश्वासयित्वैनांकुंतीयदुकुलोद्वह ॥ विहायशोकंदुर्धर्षश्राद्धमस्यह्यकल्पयत् ३७ समनुज्ञाप्यधर्मज्ञंराजानंभीममेवच ॥ यमौयमो
पमौचैवददौदानान्यनेकशः ३८ ततःप्रदायबह्वीर्गाब्राह्मणाययदूद्वह ॥ समाहृष्यतुवार्ष्णेयीवैराटीमब्रवीदिदम् ३९ वैराटिनेहसंतापस्त्वयाकार्योह्यनिंदिते ॥ भर्ता
रंप्रतिसुश्रोणिगर्भस्थंरक्षवैशिशुं ४० एवमुक्त्वाततःकुंतीविरराममहाद्युते ॥ तामनुज्ञाप्यचैवेमांसुभद्रांसमुपानयम् ४१ एवंसनिधनंप्राप्तोदौहित्रस्तवमानद ॥ संता
पंत्यजदुर्धर्षमाचशोकेमनःकृथाः ४२ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवसुदेवसांत्वनेएकषष्टितमोऽध्यायः ६१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एत
च्छ्रुत्वातुपुत्रस्यवचःशूरात्मजस्तदा ॥ विहायशोकंधर्मात्माददौश्राद्धमनुत्तमम् १ तथैववासुदेवश्चस्वस्रीयस्यमहात्मनः ॥ दयितस्यपितुर्नित्यमकरोदौर्ध्वदेहि
कम् २ षष्टिंशतसहस्राणिब्राह्मणानांमहौजसाम् ॥ विधिवद्भोजयामासभोज्यंसर्वगुणान्वितम् ३ आच्छाद्यचमहाबाहुर्धनतृष्णामपानुदत् ॥ ब्राह्मणानांतदाकृ
ष्णस्तदभूल्लोमहर्षणम् ४ सुवर्णंचैवगाश्चैवशयनाच्छादनानिच ॥ दीयमानंतदाविप्रावर्धतामितिचाब्रुवन् ५ वासुदेवोऽथदाशार्होबलदेवःससात्यकिः ॥ अभि
मन्योस्तदाश्राद्धमकुर्वन्सत्यकस्तदा ६ अतीवदुःखसंतप्तानशमंचोपलेभिरे ॥ तथैवपांडवावीरानगरेनागसाह्वये ७ नोपागच्छंतवैशांतिमभिमन्युविनाकृताः ॥
सुबहूनिचराजेंद्रदिवसानिविराटजा ८ नाभुंक्तपतिदुःखार्तातदभूत्करुणंमहत् ॥ कुक्षिस्थएवतस्याऽथगर्भोवैसंप्रलीयत ९ आजगामततोव्यासोज्ञात्वादिव्येन
चक्षुषा ॥ समागम्याब्रवीद्धीमान्पृथांपृथुललोचनाम् १० उत्तरांचमहातेजाःशोकःसंत्यज्यतामयम् ॥ भविष्यतिमहातेजाःपुत्रस्तववयशस्विनि ११

एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । इत्याश्व०प०नी०भा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ प्रासंगिकीं कथां समाप्य परमप्रकृतमश्वमेधमनुवर्तयति जनमेजयप्रश्नमु

प्रभावाद्वासुदेवस्यममव्याहरणादपि ॥ पांडवानामयंचांतेपालयिष्यतिमेदिनीम् १२ धनंजयंचसंप्रेक्ष्यधर्मराजस्यशृण्वतः ॥ व्यासोवाक्यमुवाचेदंहर्षयन्निव
भारत १३ पौत्रस्तवमहाभागोजनिष्यतिमहामनाः ॥ पृथ्वींसागरपर्यंतांपालयिष्यतिधर्मतः १४ तस्माच्छोकंकुरुश्रेष्ठजहित्वमरिकर्शन ॥ विचार्यमत्रनहिते
सत्यमेतद्भविष्यति १५ यच्चापिवृष्णिवीरेणकृष्णेनकुरुनंदन ॥ पुरोक्तंतत्तथाभाविमातेऽत्रास्तुविचारणा १६ विबुधानांगतोलोकानक्षयानात्मनिर्जितान् ॥ नस
शोच्यस्त्वयावीरोमचान्यैःकुरुभिस्तथा १७ एवंपितामहेनोक्तोधर्मात्मासधनंजयः ॥ त्यक्त्वाशोकंमहाराजहृष्टरूपोऽभवत्तदा १८ पितापितवधर्मज्ञगर्भेतारिम
न्महामते ॥ अवर्धतयथाकामंशुक्लपक्षेयथाशशी १९ ततःसंचोदयामासव्यासोधर्मात्मजंनृपम् ॥ अश्वमेधंप्रतितदाततःसोंतर्हितोभवत् २० धर्मराजोऽपिमे
धावीश्रुत्वाव्यासस्यतद्वचः ॥ वित्तस्यानयनेतातचकारममनेमतिम् २१ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिवसुदेवसांत्वने द्विषष्टितमोऽध्यायः
॥ ६२ ॥ जनमेजयउवाच ॥ श्रुत्वैतद्वचनंब्रह्मन्व्यासेनोक्तंमहात्मना ॥ अश्वमेधंप्रतितदाकिंभूयःप्रचकारह १ रत्नंचयन्मरुत्तेननिहितंवसुधातले ॥ तदवापक
थंचेतितन्मेब्रूहिद्विजोत्तम २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वाद्वैपायनवचोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄन्सर्वान्समानाय्यकालेवचनमब्रवीत् ३ अर्जुनंभीमसेनंचमाद्री
पुत्रौयमावपि ॥ श्रुतंवोवचनंवीराःसौहृदाद्यन्महात्मना ४ कुरूणांहितकामेनप्रोक्तंकृष्णेनधीमता ॥ तपोवृद्धेनमहतासुहृदांभूतिमिच्छता ५ गुरुणाधर्मशीलेन
व्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ भीष्मेणचमहाप्राज्ञगोविंदेनचधीमता ६ संस्मृत्यतदहंसम्यक्कर्तुमिच्छामिपांडवाः ॥ आयत्यांचतदात्वेचसर्वेषांतद्धिनोहितम् ७ अनु
बंधेचकल्याणंयद्वचोब्रह्मवादिनः ॥ इयंहिवसुधासर्वाक्षीणरत्नाकुरूद्वहाः ८ तच्चाचष्टतदाव्यासोमरुत्तस्यधनंनृपाः ॥ यद्येतद्वोबहुमतंमन्यध्वंवाक्षमंयदि ९ तथा
यथाहधर्मेणकथंवाभीममन्यसे ॥ इत्युक्तवाक्येनृपतौतदाकुरुकुलोद्वह १० भीमसेनोनृपश्रेष्ठंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ रोचतेमेमहाबाहोयदिदंभाषितंत्वया ११
व्यासाख्यातस्यवित्तस्यसमुपानयनंप्रति ॥ यदितत्प्राप्नुयामेहधनमाविक्षितंप्रभो १२ कृतमेवमहाराजभवेदितिमतिर्मम ॥ तेवयंप्रणिपातेनगिरिशस्यमहा
त्मनः १३ तदानयामभद्रंतेसमभ्यर्च्यकपर्दिनम् ॥ तद्वित्तंदेवदेवेशंतस्यैवानुचरांश्चतान् १४ प्रसाद्यार्थमवाप्स्यामोनूनंवाग्बुद्धिकर्मभिः ॥ रक्षंतेयेचतद्द्रव्यंकिं
कराःरौद्रदर्शनाः १५ तेचवश्याभविष्यंतिप्रसन्नेवृषभध्वजे ॥ श्रुत्वैवंवदतस्तस्यवाक्यंभीमस्यभारत १६ प्रीतोधर्मात्मजोराजाबभूवातीवभारत ॥ अर्जुनप्रमुखा
श्चापितथेत्येवाब्रुवन्वचः १७ कृत्वातुपांडवाःसर्वेरत्नाहरणनिश्चयम् ॥ सेनामाज्ञापयामासुर्नक्षत्रेऽहनिचध्रुवे १८ श्रुत्वैतद्वचनंब्रह्मन्नित्यादिना १।२।३।४।५। ६ । ७

८।९।१०।११ आविक्षितस्यअविक्षितःपुत्रस्य । आविक्षितोमरुत्तस्तस्येदमाविक्षितं १२।१३।१४।१५।१६ । १७ ध्रुवेनक्षत्रेरोहिण्यामुत्तराप्रये वा अहनिवारे ध्रुवेरविवारे उत्तरार्केऽभ्युदयसिद्धियोगेइत्यर्थः १८

१९ । २० । २१ । २२ । २३ मूलेवंशस्याद्ये कुंतीधृतराष्ट्रसमीपेइत्यर्थः २४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ततस्तेइति १ । २ । ३ । ४

ततोययुःपांडुसुताब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ अर्चयित्वासुरश्रेष्ठंपूर्वमेवमहेश्वरम् १९ मोदकैःपायसेनाथमांसापूपैस्तथैवच ॥ आशास्यचमहात्मानंप्रययु
र्मुदिताभृशम् २० तेषांप्रयास्यतांतत्रमंगलानिशुभान्यथ ॥ प्राहुःप्रहृष्टमनसोद्विजाग्र्यानागराश्चते २१ ततःप्रदक्षिणीकृत्यशिरोभिःप्रणिपत्यच ॥ ब्राह्मणान
ग्निसहितान्प्रययुःपांडुनंदनाः २२ समनुज्ञाप्यराजानंपुत्रशोकसमाहतम् ॥ धृतराष्ट्रंसभार्यंवैपृथांचपृथुलोचनाम् २३ मूलेनिक्षिप्यकौरव्यंयुयुत्सुंधृतराष्ट्रजम् ॥
संपूज्यमानाःपौरैश्चब्राह्मणैश्चमनीषिभिः २४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि द्रव्यानयनोपक्रमे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३॥ ध ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेप्रययुर्हृष्टाःप्रहृष्टनरवाहनाः ॥ रथघोषेणमहतापूरयंतोवसुंधराम् १ संस्तूयमानाःस्तुतिभिःसूतमागधबंदिभिः ॥ स्वेनसैन्येनसं
वीतायथाऽऽदित्याःस्वरश्मिभिः २ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ बभौयुधिष्ठिरस्तत्रपौर्णमास्यामिवोडुराट् ३ जयाशिषःप्रहृष्टानांनराणांपथिपांडवः ॥
प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायंयथावत्पुरुषर्षभः ४ तथैवसैनिकाराजन्राजानमनुयांतिये ॥ तेषांहलहलाशब्दोदिवंस्तब्ध्वाव्यतिष्ठत ५ सरांसिसरितश्चैववनान्युपवना
निच ॥ अत्यक्रामन्महाराजोगिरिंचाप्यन्वपद्यत ६ तस्मिन्देशेचराजेंद्रयत्रतद्द्रव्यमुत्तमम् ॥ चक्रेनिवेशनंराजापांडवःसहसैनिकैः ॥ शिवेदेशेसमेचैवतदाभर
तसत्तम ७ अग्रतोब्राह्मणान्कृत्वातपोविद्यादमान्वितान् ॥ पुरोहितंचकौरव्यवेदवेदांगपारगम् ॥ आग्निवेश्यंचराजानोब्राह्मणाःसपुरोधसः ८ कृत्वाशांतिंयथा
न्यायंसर्वशःपर्यवारयन् ॥ कृत्वातुमध्येराजानममात्यांश्चयथाविधि ९ षट्पदंनवसंख्यानंनिवेशंचक्रिरेद्विजाः ॥ मत्तानांवारणेंद्राणांनिवेशंचयथाविधि १० कार
यित्वासराजेंद्रोब्राह्मणानिदमब्रवीत् ॥ अस्मिन्कार्येद्विजश्रेष्ठानक्षत्रेदिवसेशुभे ११ यथाभवंतोमन्यंतेकर्तुमर्हतितत्तथा ॥ ननःकालात्ययोवैस्यादिहैवपरिलंबताम् १२
इतिनिश्चित्यविप्रेंद्राःक्रियतांयदनंतरम् ॥ श्रुत्वैतद्वचनंराज्ञोब्राह्मणाःसपुरोधसः ॥ इदमूचुर्वचोहृष्टाधर्मराजप्रियेप्सवः १३ अद्यैवनक्षत्रमहश्चपुण्यंयतामहेश्रेष्ठत
मक्रियासु ॥ अंभोभिरद्येहवसामराजन्नुपोष्यतांचापिभवद्भिरद्य १४ श्रुत्वातुतेषांद्विजसत्तमानांकृतोपवासारजनींनरेंद्राः ॥ ऊषुःप्रतीताःकुशसंस्तरेषुयथाध्वरेप्र
ज्वलिताहुताशाः १५ ततोनिशासाव्यगमन्महात्मनांसंशृण्वतांविप्रसमीरितागिरः ॥ ततःप्रभातेविमलेद्विजर्षभावचोऽब्रुवन्धर्मसुतंनराधिपम् १६ ॥ इतिश्री
महाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि द्रव्यानयनोपक्रमे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ध ॥

५ । ६ । ७ आग्निवेश्यंधौम्यं ८ । ९ षट्पदंषट्पदानिपदवीयानिराजमार्गायत्र । एकोदक्षिणोत्तरस्तस्योभयतोद्वौतादृशावेव । एवंपूर्वपश्चिमेएकःतस्योभयतोऽपिद्वावेवेतिषड्राजमार्गाः । संख्यानानिसंस्थानानिनवखंडानीतियावत् । षड्वर्गंनवसंस्थानमितिप्राचीनपाठःस्पष्टार्थः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥इत्याश्वमे०प०नी०भा०चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

क्रियतामिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ पात्रीःमहातिओदनोद्धरणपात्राणि करकाअल्पघटाः १४ भृंगाराणिगडुकान् वर्धमानकान्शरावाणि १५ कर
पुटःकरसंपुटाकारंद्विदलभाजनंकण्ड्रादिवाद्यं'संदूख'इतिप्रसिद्धं १६ नद्धंउष्ट्रादीनामुपरिबद्धं तुलार्धंधन्नपुरुषस्यार्धभारमितिउभयतोमिलित्वातुलामात्रंभारः वाहनंभारस्वेतिशेषः १७ । १८ । १९

॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ क्रियतामुपहारोद्यत्र्यंबकस्यमहात्मनः ॥ दत्वोपहारंनृपतेततःस्वार्थयतामहे १ श्रुत्वातुवचनंतेषांब्राह्मणानांयुधिष्ठिरः ॥ गिरीशस्ययथान्या
यमुपहारमुपाहरत् २ आज्येनतर्पयित्वाग्निंविधिवत्संस्कृतेनच ॥ मंत्रसिद्धंचरुंकृत्वापुरोधाःसययौतदा ३ सगृहीत्वासुमनसोमंत्रपूताजनाधिप ॥ मोदकैःपाय
सेनाथमांसैश्चोपाहरद्बलिम् ४ सुमनोभिश्चचित्राभिर्लाजैरुच्चावचैरपि ॥ सर्वंस्विष्टतमंकृत्वाविधिवद्वेदपारगः ॥ किंकराणांततःपश्चाच्चकारबलिमुत्तमम् ॥ यक्षेंद्राय
कुबेरायमणिभद्रायचैवह ६ तथाऽन्येषांचयक्षाणांभूतानांपतयश्चये ॥ कृसरेणचमांसेननिवापैस्तिलसंयुतैः ७ ओदनंकुंभशःकृत्वापुरोधाःसमुपाहरत् ॥ ब्राह्म
णेभ्यःसहस्राणिगवांदत्वातुभूमिपः ८ नक्तंचराणांभूतानांव्यादिदेशबलिंतदा ॥ धूपगंधनिरुद्धंतत्सुमनोभिश्चसंवृतम् ९ शुशुभेस्थानमत्यर्थंदेवदेवस्यपार्थिव ॥
कृत्वापूजांतुरुद्रस्यगणानांचैवसर्वशः १० ययौव्यासंपुरस्कृत्यनृपोरत्ननिधिंप्रति ॥ पूजयित्वाधनाध्यक्षंप्रणिपत्याभिवाद्यच ११ सुमनोभिर्विचित्राभिरपूपैःकृस
रेणच ॥ शंखादींश्चनिधीन्सर्वान्निधिपालांश्चसर्वशः १२ अर्चयित्वाद्विजाग्र्यान्सस्वस्तिवाच्यचवीर्यवान् ॥ तेषांपुण्याहघोषेणतेजसासमवस्थितः १३ प्रीति
मान्सकुरुश्रेष्ठःखानयामासतद्धनम् ॥ ततःपात्रीःसकरकाबहुरूपामनोरमाः १४ भृंगाराणिकटाहानिकलशान्वर्धमानकान् ॥ बहूनिचविचित्राणिभाजनानिस
हस्रशः १५ उद्धारयामासतदाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ तेषांरक्षणमप्यासीन्महान्करपुटस्तथा १६ नद्धंचभाजनंराजंस्तुलार्धमभवन्नृप ॥ वाहनंपांडुपुत्रस्यतत्रा
सीत्तुविशांपते १७ षष्टिरुष्ट्रसहस्राणिशतानिद्विगुणाहयाः ॥ वारणाश्चमहाराजसहस्रशतसंमिताः १८ शकटानिरथाश्चैवतावदेवकरेणवः ॥ खराणांपुरुषाणांचप
रिसंख्यानविद्यते १९ एतद्वित्तंतदभवद्यदुद्दध्रेयुधिष्ठिरः ॥ षोडशाष्टौचतुर्विंशत्सहस्रंभारलक्षणम् २० एतेष्वादायतद्द्रव्यंपुनरभ्यर्च्यपांडवः ॥ महादेवंप्रतिययौ
पुरंनागाह्वयंप्रति २१ द्वैपायनाभ्यनुज्ञातःपुरस्कृत्यपुरोहितम् ॥ गोयुतेगोयुतेचैवन्यवसत्पुरुषर्षभः २२ सापुराभिमुखाराजन्नुवाहमहतीचमूः ॥ कृच्छ्राद्द्रविण
भारार्ताहर्षयंतीकुरूद्वहान् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिद्रव्यानयने पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एत
स्मिन्नेवकालेतुवासुदेवोऽपिवीर्यवान् ॥ उपायाद्वृष्णिभिःसार्धंपुरंवारणसाह्वयम् १ समयंवाजिमेधस्यविदित्वापुरुषर्षभः ॥ यथोक्तोधर्मपुत्रेणप्रव्रजन्स्वपुरींप्रति २ ॥४७॥

षोडशाष्टाविति यथायोग्यं । उष्ट्रस्यभारोऽष्टौसहस्रंसुवर्णाः । शकटस्यषोडश । गजस्यचतुर्विंशतिरित्येवंभारलक्षणं । एवंहयखरमनुष्याणांयथासंभवंयोज्यं २० । २१ गोयुतेगोयुते भाराक्रांत
वाहनत्वात्गव्यूतौगव्यूतौ । प्रत्यहंक्रोशद्वयमप्रमाणमित्यर्थः २२ । २३ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ एतस्मिन्निति १ । २

३ । ४ सत्रियाःस्त्रियः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ मातुलस्यअभिमन्युमातुलस्यकृष्णस्यतत्

रौक्मिणेयेनसहितोयुयुधानेनचैवह ॥ चारुदेष्णेनसांबेनगदेनकृतवर्मणा ३ सारणेनचवीरेणनिशठेनोल्मुकेनच ॥ बलदेवंपुरस्कृत्यसुभद्रासहितस्तदा ४
द्रौपदीमुत्तरांचैवपृथांचाप्यवलोककः ॥ समाश्वासयितुंचापिक्षत्रियाविहतेश्वराः ५ तानागतान्समीक्ष्यैवधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायंविदुरश्च
महामनाः ६ तत्रैवन्यवसत्कृष्णःस्वर्चितःपुरुषोत्तमः ॥ विदुरेणमहातेजास्तथैवचयुयुत्सुना ७ वसत्सुवृष्णिवीरेषुतत्राथजनमेजय ॥ जज्ञेतवपिताराजन्प
रिक्षित्परवीरहा ८ सतुराजन्महाराजब्रह्मास्त्रेणावपीडितः ॥ शवोबभूवनिश्चेष्टोहर्षशोकविवर्धनः ९ हृष्टानांसिंहनादेनजनानांतत्रनिःस्वनः ॥ प्रविश्यप्रदिशः
सर्वाःपुनरेवव्युपारमत् १० ततोऽतित्वरःकृष्णोविवेशांतःपुरंतदा ॥ युयुधानद्वितीयोवैव्यथितेंद्रियमानसः ११ ततस्त्वरितमायांतींददर्शस्वांपितृष्वसाम् ॥
क्रोशंतीमभिधावेतिवासुदेवंपुनःपुनः १२ पृष्ठतोद्रौपदींचैवसुभद्रांचयशस्विनीम् ॥ सविक्रोशंसकरुणंबांधवानांस्त्रियोनृप १३ ततःकृष्णंसमासाद्यकुंतीभोजसु
तातदा ॥ प्रोवाचराजशार्दूलबाष्पगद्गदयागिरा १४ वासुदेवमहाबाहोसुप्रजादेवकीत्वया ॥ त्वंनोगतिःप्रतिष्ठाचत्वदायत्तमिदंकुलम् १५ यदुप्रवीरयोऽयंतेस्वस्री
यस्यात्मजःप्रभो ॥ अश्वत्थाम्नाहतोजातस्तमुज्जीवयकेशव १६ त्वयाह्येतत्प्रतिज्ञातमैषीकेयदुनंदन ॥ अहंसंजीवयिष्यामिमृतंजातमितिप्रभो १७ सोऽयं
जातोमृतस्तातपश्यैनंपुरुषर्षभ ॥ उत्तरांचसुभद्रांचद्रौपदींमांचमाधव १८ धर्मपुत्रंचभीमंचफाल्गुनंनकुलंतथा ॥ सहदेवंचदुर्धर्षसर्वान्नस्त्रातुमर्हसि १९ अ
स्मिन्प्राणाःसमायत्ताःपांडवानांममैवच ॥ पांडोश्चपिंडोदाशार्हतथैवश्वशुरस्यमे २० अभिमन्योश्चभद्रंतेप्रियस्यसदृशस्यच ॥ प्रियमुत्पादयाद्यत्वंप्रेतस्या
पिजनार्दन २१ उत्तराहिपुरोक्तंवैकथयत्यरिसूदन ॥ अभिमन्योर्वचःकृष्णप्रियत्वात्तन्नसंशयः २२ अब्रवीत्किलदाशार्हवैराटीमार्जुनिस्तदा ॥ मातुलस्यकुलं
भद्रेतवपुत्रोगमिष्यति २३ गत्वावृष्ण्यंधककुलंधनुर्वेदंग्रहीष्यति ॥ अस्त्राणिचविचित्राणिनीतिशास्त्रंचकेवलम् २४ इत्येतत्प्रणयात्तातसौभद्रःपरवीरहा ॥
कथयामासदुर्धर्षस्तथाचैतन्नसंशयः २५ तास्त्वांवयंप्रणम्येहयाचामोमधुसूदन ॥ कुलस्यास्यहितार्थंत्वंकुरुकल्याणमुत्तमम् २६ एवमुक्त्वातुवार्ष्णेयंपृथा
पृथुललोचना ॥ उच्छ्रित्यबाहूदुःखार्तातांश्चान्याःप्रापतन्भुवि २७ अब्रुवंश्चमहाराजसर्वाःसास्राविलेक्षणाः ॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यमृतोजातइतिप्रभो २८ एव
१७ मुक्तेततःकुंतींपर्यगृह्णाज्जनार्दनः ॥ भूमौनिपतितांचैनांसांत्वयामासभारत २९ ॥ इतिश्रीमहा० आश्व० पर्वणि अनु० परिक्षिज्जन्मकथने षट्षष्टितमोऽध्यायः
॥ ६६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उत्थितायांपृथायांतुसुभद्राभ्रातरंतदा ॥ दृष्ट्वाचुक्रोशदुःखार्तावचनंचेदमब्रवीत् १

त्वयप्राक्रमस्तदधीनश्चेत्यर्थः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ उत्थितायामिति १

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ एवमुक्तइति

पुंडरीकाक्षपश्यत्वंपौत्रंपार्थस्यधीमतः ॥ परिक्षीणेषुकुरुषुपरिक्षीणंगतायुषम् २ इषीकाद्रोणपुत्रेणभीमसेनार्थमुद्यता ॥ सोत्तरायांनिपतिताविजयेमयिचै
वह ३ सेयंविदीर्णहृदयेमयितिष्ठतिकेशव ॥ यन्नपश्यामिदुर्धर्षसहपुत्रंतुतंप्रभो ४ किंनुवक्ष्यतिधर्मात्माधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचापिमाद्रवत्याः
सुतौचतौ ५ श्रुत्वाऽभिमन्योस्तनयंजातंचमृतमेवच ॥ मुषिताइववार्ष्णेयद्रोणपुत्रेणपांडवाः ६ अभिमन्युःप्रियःकृष्णभ्रातॄणांनात्रसंशयः ॥ तेश्रुत्वाकिं
नुवक्ष्यंतिद्रोणपुत्रास्त्रनिर्जिताः ७ भविताऽतःपरंदुःखंकिंतदन्यज्जनार्दन ॥ अभिमन्योःसुतात्कृष्णमृताज्जातादरिंदम ८ साऽहंप्रसादयेकृष्णत्वामद्यशिरसान
ता ॥ पृथेयंद्रौपदीचैवताःपश्यपुरुषोत्तम ९ यदाद्रोणसुतोगर्भान्पांडूनांहंतिमाधव ॥ तदाकिलत्वयाद्रौणिःक्रुद्धेनोक्तोऽरिमर्दन १० अकामंत्वांकरिष्यामि
ब्रह्मबंधोनराधम ॥ अहंसंजीवयिष्यामिकिरीटितनयात्मजम् ११ इत्येतद्वचनंश्रुत्वाजानानाऽहंबलंतव ॥ प्रसादयेत्वांदुर्धर्षजीवतामभिमन्युजः १२ यद्येत
त्त्वंप्रतिश्रुत्यनकरोषिवचःशुभम् ॥ सकलंवृष्णिशार्दूलमृतांमामवधारय १३ अभिमन्योःसुतोवीरनसंजीवतियद्ययम् ॥ जीवतित्वयिदुर्धर्षकिंकरिष्याम्यहंत्व
या १४ संजीवयैनंदुर्धर्षमृतंत्वमभिमन्युजम् ॥ सदृशाक्षसुतंवीरसस्यंवर्षन्निवांबुदः १५ त्वंहिकेशवधर्मात्मासत्यवान्सत्यविक्रमः ॥ सतांवाचमृतांकर्तुमर्हसि
त्वमरिंदम १६ इच्छन्नपिहिलोकांस्त्रीन्जीवयेथामृतानिमान् ॥ किंपुनर्दयितंजातंस्वस्रीयस्यात्मजंमृतम् १७प्रभावज्ञाऽस्मितेकृष्णतस्मात्त्वांयाचयाम्यहम् ॥
कुरुष्वपांडुपुत्राणामिमंपरमनुग्रहम् १८ स्वसेतिवामहाबाहोहतपुत्रेतिवापुनः ॥ प्रपन्नामामियंचेतिदयांकर्तुमिहार्हसि १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिके
पर्वणि अनुगीतापर्वणि सुभद्रावाक्ये सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुराजेंद्रकेशिहादुःखमूर्छितः ॥ तथेतिव्याजहारो
च्चैर्ह्लादयन्निवतंजनम् १ वाक्येनैतेनहितदातंजनंपुरुषर्षभः ॥ ह्लादयामाससविभुर्घर्मार्तंसलिलैरिव २ ततःसप्राविशत्तूर्णंजन्मवेश्मपितुस्तव ॥ आर्चितंपुरुष
व्याघ्रसितैर्माल्यैर्यथाविधि ३ अपांकुंभैःसुपूर्णैश्चविन्यस्तैःसर्वतोदिशम् ॥ घृतेनतिंदुकालातैःसर्षपैश्चमहाभुज ४ अस्त्रैश्चविमलैर्न्यस्तैःपावकैश्चसमंततः ॥
वृद्धाभिश्चापिरामाभिःपरिचारार्थमावृतम् ५ दक्षैश्चपरितोधीरभिषग्भिःकुशलैस्तथा ॥ ददर्शचसतेजस्वीरक्षोघ्नान्यपिसर्वशः ६ द्रव्याणिस्थापितानिस्म
विधिवत्कुशलैर्जनैः ॥ तथायुक्तंचतदृष्ट्वाजन्मवेश्मपितुस्तव ७ हृष्टोऽभवद्धृषीकेशःसाधुसाध्विति चाब्रवीत् ॥ तथाब्रुवतिवार्ष्णेयेप्रहृष्टवदनेतदा ८ द्रौपदी
त्वरितागत्वावैराटींवाक्यमब्रवीत् ॥ अयमायातितेभद्रेश्वशुरोमधुसूदनः ९ पुराणर्षिरचिंत्यात्मासमीपमपराजितः ॥ साऽपिबाष्पकलांवाचंनिगृह्याश्रूणिचै
वह १० सुसंवीताऽभवद्देवीदेववत्कृष्णमीयुषी ॥ सातथादूयमानेनहृदयेनतपस्विनी ११ १ । २ । ३ घृतेनतिंदुकैरिति[illegible] ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ ।

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

दृष्ट्वागोविंदमायांतंकृपणंपर्यदेवयत् ॥ पुंडरीकाक्षपश्यावांबालेनहिविनाकृतौ ॥ अभिमन्युंचमांचैवहतौतुल्यंजनार्दन १२ वार्ष्णेयमधुहन्वीरशिरसात्वांप्रसाद
ये ॥ द्रोणपुत्रास्त्रनिर्दग्धंजीवयैनंममात्मजम् १३ यदिस्मधर्मराज्ञावाभीमसेनेनवापुनः ॥ त्वयावापुंडरीकाक्षवाक्यमुक्तमिदंभवेत् १४ अजानतीमिषीकेयंजनि
त्रींहंत्वितिप्रभो ॥ अहमेवविनष्टास्यांनैतदेवंगतेभवेत् १५ गर्भस्थस्यास्यबालस्यब्रह्मास्त्रेणनिपातनम् ॥ कृत्वानृशंस्यंदुर्बुद्धिर्द्रौणिःकिंफलमश्नुते १६ सात्वां
प्रसाद्यशिरसायाचेशत्रुनिबर्हणम् ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामिगोविंदनाऽयंसंजीवतेयदि १७ अस्मिन्हिबहवःसाधोयेममासन्मनोरथाः ॥ तेद्रोणपुत्रेणहताःकिंनुजीवा
मिकेशव १८ आसीन्ममभतिःकृष्णपुत्रोत्संगाजनार्दन ॥ अभिवादयिष्येहृष्टेतितदिदंवितथीकृतम् १९ चपलाक्षस्यदायादेमृतेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ॥ विफला
मेकृताःकृष्णहृदिसर्वेमनोरथाः २० चपलाक्षःकिलातीवप्रियस्तेमधुसूदन ॥ सुतंपश्यत्वमस्यैनंब्रह्मास्त्रेणनिपातितम् २१ कृतघ्नोऽयंनृशंसोऽयंयथाऽस्यज
नकस्तथा ॥ यःपांडवींश्रियंत्यक्त्वागतोऽद्ययमसादनम् २२ मयाचैतत्प्रतिज्ञातंरणमूर्धनिकेशव ॥ अभिमन्यौहतेवीरत्वामेष्याम्यचिरादिति २३ तच्चनाक
रवंकृष्णनृशंसाजीवितप्रिया ॥ इदानींमांगतांतत्रकिंनुवक्ष्यतिफाल्गुनिः २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि उत्तरावाक्येअष्टषष्टि
तमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सैवंविलप्यकरुणंसोन्मादेवतपस्विनी ॥ उत्तरान्यपतद्भूमौकृपणापुत्रगृद्धिनी १ तांतुदृष्ट्वानिपतितांहतपुत्र
परिच्छदाम् ॥ चुक्रोशकुंतीदुःखार्तासर्वाश्चभरतस्त्रियः २ मुहूर्तमिवराजेंद्रपांडवानांनिवेशनम् ॥ अप्रेक्षणीयमभवदार्तस्वनविनादितम् ३ सामुहूर्तंचराजेंद्रपु
त्रशोकाऽभिपीडिता ॥ कश्मलाभिहतावीरवैराटीत्वभवत्तदा ४ प्रतिलभ्यतुसासंज्ञामुत्तराभरतर्षभ ॥ अंकमारोप्यतंपुत्रमिदंवचनमब्रवीत् ५ धर्मज्ञस्यसुतःसंस्त्व
मधर्मंनावबुध्यसे ॥ यस्त्वंवृष्णिप्रवीरस्यकुरुषेनाभिवादनम् ६ पुत्रगत्वाममवचोब्रूयास्त्वंपितरंत्विदम् ॥ दुर्मरंप्राणिनांवीरकालेप्राप्तेकथंचन ७ याऽहंत्वयाविनाऽ
द्येहपत्यापुत्रेणचैवह ॥ मर्तव्येसतिजीवामिहतस्वस्तिरकिंचना ८ अथवाधर्मराज्ञाऽहमनुज्ञातामहाभुज ॥ भक्षयिष्येविषंघोरंप्रवेक्ष्येवाहुताशनं ९ अथवादुर्मरंतात
यदिदंमेसहस्रधा ॥ पतिपुत्रविहीनायाहृदयंनविदीर्यते १० उत्तिष्ठपुत्रपश्येमांदुःखितांप्रपितामहीम् ॥ आर्तामुपप्लुतांदीनांनिमग्नांशोकसागरे ११ आर्यांचपश्यपांचा
लींसात्वतींचतपस्विनीं ॥ मांचपश्यसुदुःखार्तांव्याधविद्धांमृगीमिव १२ उत्तिष्ठपश्यवदनंलोकनाथस्यधीमतः ॥ पुंडरीकपलाशाक्षंपुरेवचपलेक्षणं १३ एवंविप्रल
पंतींतुदृष्ट्वानिपतितांपुनः ॥ उत्तरांतांस्त्रियःसर्वाःपुनरुत्थापयंस्ततः १४ उत्थायचपुनर्धैर्यात्तदामत्स्यपतेःसुता ॥ प्रांजलिःपुंडरीकाक्षंभूमावेवाभ्यवादयत् १५

सैवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ पुरायथाचपलेक्षणमभिमन्युमहंपश्यामितथापुंडरीकपलाशाक्षंकृष्णंपश्येतिसंबंधः १३ । १४ । १५

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मास्त्र

श्रुत्वासतस्याविपुलंविलापंपुरुषर्षभः ॥ उपस्पृश्यततःकृष्णोब्रह्मास्त्रंसमुपसंहरत् १६ प्रतिजज्ञेचदाशार्हस्तस्यजीवितमच्युतः ॥ अब्रवीच्चविशुद्धात्मासर्वंविश्रावयन्जगत् १७ नब्रवीम्युत्तरेमिथ्यासत्यमेतद्भविष्यति ॥ एषसंजीवयाम्येनंपश्यतांसर्वदेहिनाम् १८ नोक्तपूर्वंमयामिथ्यास्वैरेष्वपिकदाचन ॥ नचयुद्धात्परावृत्तस्तथासंजीवतामयम् १९ यथामेदयितोधर्मोब्राह्मणश्चविशेषतः ॥ अभिमन्योःसुतोजातोमृतोजीवत्वयंतथा २० यथाऽहंनाभिजानामिविजयेतुकदाचन ॥ विरोधंतेनसत्येनमृतोजीवत्वयंशिशुः २१ यथासत्यंचधर्मश्चमयिनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ तथामृतःशिशुरयंजीवतादभिमन्युजः २२ यथाकंसश्चकेशीचधर्मेणनिहतौमया ॥ तेनसत्येनबालोयंपुनःसंजीवतामयम् २३ इत्युक्तोवासुदेवेनसबालोभरतर्षभ ॥ शनैःशनैर्महाराजप्रास्पंदतसचेतनः २४ ॥ इतिश्री म० आश्व० पर्वणिअनुगीतापर्वणिपरीक्षित्संजीवनेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ब्रह्मास्त्रंतुयदाराजन्कृष्णेनप्रतिसंहृतम् ॥ तदातद्वेश्मत्वत्पित्रातेजसाऽभिविदीपितम् १ ततोरक्षांसिसर्वाणिविनेशुस्त्यक्त्वागृहंतुतत् ॥ अंतरिक्षेचवागासीत्साधुकेशवसाध्विति २ तदस्त्रंज्वलितंचापिपितामहमगात्तदा ॥ ततःप्राणान्पुनर्लेभेपितातवनरेश्वर ३ व्यचेष्टतचबालोऽसौयथोत्साहंयथाबलम् ॥ बभूवुर्मुदिताराजंस्ततस्ताभरतस्त्रियः ४ ब्राह्मणान्वाचयामासुर्गोविंदस्यैवशासनात् ॥ ततस्तामुदिताःसर्वाःप्रशशंसुर्जनार्दनम् ५ स्त्रियोभरतसिंहानांनावंलब्ध्वेवपारगाः ॥ कुंतीद्रुपदपुत्रीचसुभद्राचोत्तरातथा ६ स्त्रियश्चान्यानृसिंहानांबभूवुर्हृष्टमानसाः ॥ तत्रमल्लानटाश्चैवग्रंथिकाःसौख्यशायिकाः ७ सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवंस्तंजनार्दनम् ॥ कुरुवंशस्तवाख्याभिराशीर्भिर्भरतर्षभ ८ उत्थायतुयथाकालमुत्तरायदुनंदनम् ॥ अभ्यवादयतप्रीतासहपुत्रेणभारत ९ तस्यकृष्णोददौहृष्टोबहुरत्नंविशेषतः ॥ तथाऽन्येवृष्णिशार्दूलानामचास्याकरोत्प्रभुः १० पितुस्तवमहाराजसत्यसंधोजनार्दनः ॥ परिक्षीणेकुलेयस्माज्जातोयमभिमन्युजः ११ परिक्षिदितिनामास्यभवत्वित्यब्रवीत्तदा ॥ सोऽवर्धतयथाकालंपितातवजनाधिप १२ मनःप्रह्लादनश्चासीत्सर्वलोकस्यभारत ॥ मासजातस्तुतेवीरपिताभवत्भारत १३ अथाजग्मुःसुबहुलंरत्नमादायपांडवाः ॥ तान्समीपगतान्श्रुत्वानिर्ययुर्वृष्णिपुंगवाः १४ अलंचक्रुश्चमाल्यौघैःपुरुषानागसाह्वयम् ॥ पताकाभिर्विचित्राभिर्ध्वजैश्चविविधैरपि १५ वेश्मानिसमलंचक्रुःपौराश्चापिजनेश्वर ॥ देवतायतनानांचपूजाःसुविविधास्तथा १६ संदिदेशाथविदुरःपांडुपुत्रप्रियेप्सया ॥ राजमार्गाश्चतत्रासन्सुमनोभिरलंकृताः १७

मिति १ । २ । ३ । ४ वाचयामासुःस्वस्तीतिशेषः ५ । ६ ग्रंथिकाः [illegible] इतिविश्वलोचनः सुखावहंतीत्यर्थं शायनिकाः [illegible] कथावाचिकाः । पृच्छतीपुच्छाता [illegible] कुशलिकादिः ७ कुरुवंशस्यस्तवरूपा[illegible]कुरुवंशस्तवाख्याभिः ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ । १९ । २० । २१ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तान्समीपगतानिति १ । २ । ३ द्यावापृथिव्योःसंबं

शुशुभेतत्पुरंचापिसमुद्रौघनिभस्वनम् ॥ नर्तकैश्चापिनृत्यद्भिर्गायकानांचनिःस्वनैः १८ आसीद्वैश्रवणस्येवनिवासस्तत्पुरंतदा ॥ बंदिभिश्चनरैराजन्स्त्रीसहायैश्चसर्वशः १९ तत्रतत्रविविक्तेषुसमंतादुपशोभितम् ॥ पताकाधूयमानाश्चसमंतान्मातरिश्वना २० अदर्शयन्निवतदाकुरून्वैदक्षिणोत्तरान् ॥ अघोषयंस्तदाचापिपुरुषाराजधूर्गताः ॥ सर्वरात्रविहारोऽद्यरत्नाभरणलक्षणः २१ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि पांडवागमने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तान्समीपगतान्श्रुत्वापांडवान्शत्रुकर्शनः ॥ वासुदेवःसहामात्यःप्रययौससुहृद्गणः १ तेसमेत्ययथान्यायंप्रत्युद्याताद्दिदृक्षया ॥ तेसमेत्ययथाधर्मंपांडवावृष्णिभिःसह २ विविशुःसहिताराजन्पुरंवारणसाह्वयम् ॥ महतस्तस्यसैन्यस्यखुरनेमिस्वनेनह ३ द्यावापृथिव्योःखंचैवसर्वमासीत्समावृतम् ॥ तेकोशानग्रतःकृत्वाविविशुःस्वपुरंतदा ४ पांडवाःप्रीतमनसःसामात्याःससुहृद्गणाः ॥ तेसमेत्ययथान्यायंधृतराष्ट्रंजनाधिपम् ५ कीर्तयंतःस्वनामानितस्यपादाववंदिरे ॥ धृतराष्ट्रादनुचतेगांधारींसुबलात्मजाम् ६ कुंतींचराजशार्दूलतदाभरतसत्तम ॥ विदुरंपूजयित्वाचवैश्यापुत्रंसमेत्यच ७ पूज्यमानाःस्मतेवीराव्यरोचंतविशांपते ॥ ततस्तत्परमाश्चर्यंविचित्रंमहदद्भुतम् ८ शुश्रुवुस्तेतदावीराःपितुस्तेजन्मभारत ॥ तदुपश्रुत्यतत्कर्मवासुदेवस्यधीमतः ९ पूजार्हंपूजयामासुःकृष्णंदेवकिनंदनम् ॥ ततःकतिपयाहस्यव्यासःसत्यवतीसुतः १० आजगाममहातेजानगरंनागसाह्वयम् ॥ तस्यसर्वेयथान्यायंपूजांचक्रुःकुरूद्वहाः ११ सहवृष्ण्यंधकव्याघ्रैरुपासांचक्रिरेतदा ॥ तत्रनानाविधाकाराःकथाःसमभिकीर्त्यवै १२ युधिष्ठिरोधर्मसुतोव्यासंवचनमब्रवीत् ॥ भवत्प्रसादाद्भगवन्यदिदंरत्नमाहृतम् १३ उपयोक्तुंतदिच्छामिवाजिमेधेमहाक्रतौ ॥ तमनुज्ञातुमिच्छामिभवतामुनिसत्तम ॥ त्वदधीनावयंसर्वेकृष्णस्यचमहात्मनः १४ ॥ व्यासउवाच ॥ अनुजानामिराजंस्त्वांक्रियतांयदनंतरम् ॥ यजस्ववाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता १५ अश्वमेधोहिराजेंद्रपावनःसर्वपाप्मनाम् ॥ तेनेष्ट्वात्वंविपाप्मावैभवितानात्रसंशयः १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःसतुधर्मात्माकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ अश्वमेधस्यकौरव्यचकाराहरणेमतिम् १७ समनुज्ञाप्यतत्सर्वंकृष्णद्वैपायनंनृपः ॥ वासुदेवमथाभ्येत्यवाग्मीवचनमब्रवीत् १८ देवकीसुप्रजादेवीत्वयापुरुषसत्तम ॥ यद्ब्रूयांत्वांमहाबाहोतत्कथास्त्वमिहाच्युत १९ त्वत्प्रभावार्जितान्भोगानश्नीमयदुनंदन ॥ पराक्रमेणबुद्ध्याचत्वयेयंनिर्जितामही २० दीक्षयस्वत्वमात्मानंत्वंहिनःपरमोगुरुः ॥ त्वयीष्टवतिदाशार्हविपाप्माभविताह्यहम् २१ त्वंहियज्ञोऽक्षरःसर्वस्त्वंधर्मस्त्वंप्रजापतिः ॥ त्वंगतिःसर्वभूतानामितिमेनिश्चितामतिः २२

धिक्षमाकाशमवकाशमितियावत् ४ । ५ । ६ वैश्यापुत्रंयुयुत्सुम् ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ पावनःनाशकः १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

॥ वासुदेवउवाच ॥ त्वमेवैतन्महाबाहोवक्तुमर्हस्यरिंदम ॥ त्वंगतिःसर्वभूतानामितिमेनिश्चितामतिः २३ त्वंचाद्यकुरुवीराणांधर्मेणाहिविराजसे ॥ गुणीभूताः अ०
॥५०॥ स्मतेराजंस्त्वंनोराजागुरुर्मतः २४ यजस्वमदनुज्ञातःप्राप्यएषक्रतुस्त्वया ॥ युनक्तुनोभवान्कार्येयत्रवांछसिभारत २५ सत्यंतेप्रतिजानामिसर्वंकर्तास्मितेऽ
नघ ॥ भीमसेनार्जुनौचैवतथामाद्रवतीसुतौ ॥ इष्टवंतोभविष्यंतित्वयीष्टवतिपार्थिव २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिकृष्णव्यासा ॥७२॥
नुज्ञायांएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुकृष्णेनधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ व्यासमामंत्र्यमेधावीततोवचनमब्रवीत् १ यदाकालं
भवान्वेत्तिहयमेधस्यतत्त्वतः ॥ दीक्षयस्वतदामांत्वंत्वय्यायत्तोहिमेक्रतुः २ ॥ व्यासउवाच ॥ अहंपैलोऽथकौंतेययाज्ञवल्क्यस्तथैवच ॥ विधानंयद्यथाकालं
तत्कर्तारोनसंशयः ३ चैत्र्यांहिपौर्णमास्यांतुतवदीक्षाभविष्यति ॥ संभाराःसंभ्रियंतांचयज्ञार्थंपुरुषर्षभ ४ अश्वविद्याविदश्चैवसूताविप्राश्चतद्विदः ॥ मेध्यम
श्वंपरीक्षंतांतवयज्ञार्थसिद्धये ५ तमुत्सृजयथाशास्त्रंपृथिवींसागरांबराम् ॥ सपर्येतुयशोदीप्तंतवपार्थिवदर्शयन् ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वा
पांडवःपृथिवीपतिः ॥ चकारसर्वंराजेंद्रयथोक्तंब्रह्मवादिना ७ संभाराश्चैवराजेंद्रसर्वेसंकल्पिताऽभवन् ॥ ससंभारान्समाहृत्यनृपोधर्मसुतस्तदा ८ न्यवेदयदमे
यात्माकृष्णद्वैपायनायवै ॥ ततोऽब्रवीन्महातेजाव्यासोधर्मात्मजंनृपम् ९ यथाकालंयथायोगंसज्जाःस्मतवदीक्षणे ॥ स्फ्यश्चकूर्चश्चसौवर्णोयच्चान्यदपिकौरव
१० तत्रयोग्यंभवेत्किंचित्तद्रौक्मंतत्क्रियतामिति ॥ अश्वश्चोत्सृज्यतामद्यपृथ्व्यामथयथाक्रमम् ॥ सुगुप्तंचरतांचापियथाशास्त्रंयथाविधि ११ ॥ युधिष्ठिरउ
वाच ॥ अयमश्वोयथाब्रह्मन्नुत्सृष्टःपृथिवीमिमाम् ॥ चरिष्यतियथाकामंतत्रवैसंविधीयताम् ११ पृथिवींपर्यटंतंहितुरगंकामचारिणम् ॥ कःपालयेदितिमुनेत
द्भवान्वक्तुमर्हति १३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःसतुराजेंद्रकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ भीमसेनादवरजःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम् १४ जिष्णुःसहिष्णुर्धृष्णुश्च
सएनंपालयिष्यति ॥ शक्तःसहिमहींजेतुंनिवातकवचांतकः १५ तस्मिन्ह्यस्त्राणिदिव्यानिदिव्यंसंहननंतथा ॥ दिव्यंधनुश्चेषुधीचसएनमनुयास्यति १६
सहिधर्मार्थकुशलःसर्वविद्याविशारदः ॥ यथाशास्त्रंनृपश्रेष्ठचारयिष्यतितेहयम् १७ राजपुत्रोमहाबाहुःश्यामोराजीवलोचनः ॥ अभिमन्योःपितावीरःसएनं
पालयिष्यति १८ भीमसेनोऽपितेजस्वीकौंतेयोऽमितविक्रमः ॥ समर्थोरक्षितुंराष्ट्रंनकुलश्चविशांपते १९ सहदेवस्तुकौरव्यसमाधास्यतिबुद्धिमान् ॥ कुटुंबतं ॥५०॥
त्रंविधिवत्सर्वमेवमहायशाः २० तत्तुसर्वंयथान्यायमुक्तःकुरुकुलोद्वहः ॥ चकारफाल्गुनंचापिसंदिदेशहयंप्रति २१
स्फ्यः काष्ठखड्गः सचात्रसौवर्णः कूर्चआसनार्थंकुशमुष्टिः सोऽप्यत्रसौवर्णः १० सुगुप्तंसुरक्षितंयथास्यात्तथा ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एह्यर्जुनत्वयावीरहयोऽयंपरिपाल्यताम् ॥ त्वमर्होरक्षितुंह्येनंनान्यःकश्चनमानवः २२ येचापित्वांमहाबाहोप्रत्युद्यांतिनराधिपाः ॥
तैर्विग्रहोयथानस्यात्तथाकार्यंत्वयाऽनघ २३ आख्यातव्यश्चभवतायज्ञोऽयंममसर्वशः ॥ पार्थिवेभ्योमहाबाहोसमयेगम्यतामिति २४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एवमुक्त्वासधर्मात्माभ्रातरंसव्यसाचिनम् ॥ भीमंचनकुलंचैवपुरगुप्तौसमादधत् २५ कुटुंबतंत्रेचतदासहदेवंयुधांपतिम् ॥ अनुमान्यमहीपालंधृतराष्ट्रंयुधि
ष्ठिरः २६ ॥ इतिश्रीम० आ०प०अनु० यज्ञसामग्रीसंपादने द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दीक्षाकालेतुसंप्राप्तेततस्तेसुमहर्त्विजः ॥
विधिवद्दीक्षयामासुरश्वमेधायपार्थिवम् १ कृत्वासपशुबंधांश्चदीक्षितःपांडुनंदनः ॥ धर्मराजोमहातेजाःसहर्त्विग्भिर्व्यरोचत २ हयश्चहयमेधार्थंस्वयंसब्रह्मवा
दिना ॥ उत्सृष्टःशास्त्रविधिनाव्यासेनामिततेजसा ३ सराजाधर्मराड्राजन्दीक्षितोविबभौतदा ॥ हेममालीरुक्मकंठःप्रदीप्तइवपावकः ४ कृष्णाजिनीदंडपा
णिःक्षौमवासाःसधर्मजः ॥ विबभौद्युतिमान्भूयःप्रजापतिरिवाध्वरे ५ तथैवास्यर्त्विजःसर्वेतुल्यवेषाविशांपते ॥ बभूवुरर्जुनश्चापिप्रदीप्तइवपावकः ६ श्वेता
श्वःकृष्णसारंतंससाराश्वंधनंजयः ॥ विधिवत्पृथिवीपालधर्मराजस्यशासनात् ७ विक्षिपन्गांडिवंराजन्बद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ तमश्वंपृथिवीपालमुदायुक्तः
ससारच ८ आकुमारंतदाराजन्नागमत्तत्पुरंविभो ॥ द्रष्टुकामंकुरुश्रेष्ठंप्रयास्यंतंधनंजयम् ९ तेषामन्योन्यसंमर्दादूष्मेवसमजायत ॥ दिदृक्षूणांहयंतंचतंचैव
हयसारिणम् १० ततःशब्दोमहाराजदिशःखंप्रतिपूरयन् ॥ बभूवप्रेक्षतांनणांकुंतीपुत्रंधनंजयम् ११ एषगच्छतिकौंतेयतुरगश्चैवदीप्तिमान् ॥ यमन्वेतिम
हाबाहुःसंस्पृशन्धनुरुत्तमम् १२ एवंशुश्रावववदतांगिरोजिष्णुरुदारधीः ॥ स्वस्तितेऽस्तुव्रजारिष्टंपुनश्चैहीतिभारत १३ अथापरेमनुष्येंद्रपुरुषावाक्यमब्रुव
न् ॥ नैनंपश्यामसंमर्देधनुरेतत्प्रदृश्यते १४ एतद्धिभीमनिर्ह्रादंविश्रुतंगांडिवंधनुः ॥ स्वस्तिगच्छत्वरिष्टोवैपंथानमकुतोभयम् १५ निवृत्तमेनंद्रक्ष्यामःपु
नरेष्यतिचध्रुवम् ॥ एवमाद्यामनुष्याणांस्त्रीणांचभरतर्षभ १६ शुश्रावमधुरावाचःपुनःपुनरुदारधीः ॥ याज्ञवल्क्यस्यशिष्यश्चकुशलोयज्ञकर्मणि १७ प्राया
त्पार्थेनसहितःशांत्यर्थंवेदपारगः ॥ ब्राह्मणाश्चमहीपालबहवोवेदपारगाः १८ अनुजग्मुर्महात्मानंक्षत्रियाश्चविशांपते ॥ विधिवत्पृथिवीपालधर्मराजस्यशास
नात् १९ पांडवैःपृथिवीमश्वोनिर्जितामस्त्रतेजसा ॥ चचारसमहाराजयथादेशंचसत्तम २० तत्रयुद्धानिवृत्तानियान्यासन्पांडवस्यह ॥ तानिवक्ष्यामितेवीर
१८ विचित्राणिमहांतिच २१ सहयःपृथिवींराजन्प्रदक्षिणमवर्तत ॥ ससारोत्तरतःपूर्वंतन्निबोधमहीपते २२ अवमृद्नन्सराष्ट्राणिपार्थिवानांहयोत्तमः ॥ शनै
स्तदापरिययौश्वेताश्वश्चमहारथः २३ ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ शिष्यःसोमभवाः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

२४ । २५ । २६ । २७ । यानितूभयतइति क्षुद्राणितुउपेक्षितानीत्यर्थः २८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तत्रसंगणनानास्तिराज्ञामयुतशस्तदा ॥ येऽयुद्ध्यंतमहाराजक्षत्रियाहतबांधवाः २४ किरातायवनाराजन्बहवोऽसिधनुर्धराः ॥ म्लेच्छाश्चान्येबहुविधाः पूर्वंयेनिकृतारणे २५ आर्याश्चपृथिवीपालाःप्रहृष्टनरवाहनाः ॥ समीयुःपांडुपुत्रेणबहवोयुद्धदुर्मदाः २६ एवंवृत्तानियुद्धानितत्रतत्रमहीपते ॥ अर्जुनस्यमहीपालैर्नानादेशसमागतैः २७ यानितूभयतोराजन्प्रतप्तानिमहांतिच ॥ तानियुद्धानिवक्ष्यामिकौंतेयस्यतवाऽनघ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुसरणे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ त्रिगर्तैरभवद्युद्धंकृतवैरैःकिरीटिनः ॥ महारथसमाज्ञातैर्हतानांपुत्रनप्तृभिः १ तेसमाज्ञायसंप्राप्तंयज्ञियंतुरगोत्तमम् ॥ विषयांतेततोवीरादंशिताःपर्यवारयन् २ रथिनोबद्धतूणीराःसदश्वैःसमलंकृतैः ॥ परिवार्यहयंराजन्ग्रहीतुंसंप्रचक्रमुः ३ ततःकिरीटीसंचिंत्यतेषांतत्रचिकीर्षितम् ॥ वारयामासतान्वीरान्सांत्वपूर्वमरिंदमः ४ तदनादृत्यतेसर्वेशरैरभ्यहनंस्तदा ॥ तमोरजोभ्यांसंछन्नांस्तान्किरीटीन्यवारयत् ५ तानब्रवीत्ततोजिष्णुःप्रहसन्निवभारत ॥ निवर्तध्वमधर्मज्ञाःश्रेयोजीवितमेवच ६ सहिवीरःप्रयास्यन्वैधर्मराजेनवारितः ॥ हतबांधवानतेपार्थहंतव्याःपार्थिवाइति ७ सतदातद्वचःश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ॥ तान्निवर्तध्वमित्याहनन्यवर्ततचापिते ८ ततस्त्रिगर्तराजानंसूर्यवर्माणमाहवे ॥ विचित्यशरजालेनप्रजहासधनंजयः ९ ततस्तेरथघोषेणरथनेमिस्वनेनच ॥ पूरयंतोदिशःसर्वाधनंजयमुपाद्रवन् १० सूर्यवर्माततःपार्थेशराणांनतपर्वणाम् ॥ शतान्यमुंचद्राजेंद्रलघ्वस्त्रमभिदर्शयन् ११ तथैवान्येमहेष्वासायेचतस्याऽनुयायिनः ॥ मुमुचुःशरवर्षाणिधनंजयवधैषिणः १२ सतान्ज्यामुखनिर्मुक्तैर्बहुभिःसुबहूञ्शरान् ॥ चिच्छेदपांडवोराजंस्तेभूमौन्यपतंस्तदा १३ केतुवर्मातुतेजस्वीतस्यैवावरजोयुवा ॥ युयुधेभ्रातुरर्थायपांडवेनयशस्विना १४ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यकेतुवर्माणमाहवे ॥ अभ्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्बीभत्सुःपरवीरहा १५ केतुवर्मण्यभिहतेधृतवर्मामहारथः ॥ रथेनाशुसमुत्पत्यशरैर्जिष्णुमवाकिरत् १६ तस्यतांशीघ्रतामीक्ष्यतुतोषातीववीर्यवान् ॥ गुडाकेशोमहातेजाबालस्यधृतवर्मणः १७ नसंदधानंददृशेनाददानंचतंतदा ॥ किरंतमेवसशरान्ददृशेपाकशासनिः १८ सतुतंपूजयामासधृतवर्माणमाहवे ॥ मनसातुमुहूर्तंवैरणेसमभिहर्षयन् १९ तंपन्नगमिवक्रुद्धंकुरुवीरःस्मयन्निव ॥ प्रीतिपूर्वंमहाबाहुःप्राणैर्नव्यपरोपयत् २० सतथारक्ष्यमाणोवैपार्थेनामिततेजसा ॥ धृतवर्माशरंदीप्तंमुमोचाविजयेतदा २१ सतेनविजयस्तूर्णमासीद्विद्धःकरेभृशम् ॥ मुमोचगांडिवंमोहात्तत्पपाताथभूतले २२

त्रिगर्तैरिति महारथत्वेनसम्यगाज्ञातैःपांडवीयैर्हतानां पुत्रनप्तृभिस्त्रिगर्तैः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनी० भा० चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ प्राग्ज्योतिषेतिस्पष्टार्थोऽध्यायः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

धनुषःपततस्तस्यसव्यसाचिकराद्विभो ॥ बभूवसदृशंरूपंशक्रचापस्यभारत २३ तस्मिन्निपतितेदिव्येमहाधनुषिपार्थिवः ॥ जहाससस्वनंहासंधृतवर्मामहाहवे २४ ततोरोषार्दितोजिष्णुःप्रमृज्यरुधिरंकरात् ॥ धनुरादत्ततद्दिव्यंशरवर्षंववर्षच २५ ततोहलहलाशब्दोदिवस्पृगभवत्तदा ॥ नानाविधानांभूतानांतत्कर्माणिप्रशंसताम् २६ ततःसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंकालांतकयमोपमम् ॥ जिष्णुंत्रैगर्तकायोधाःपरिताःपर्यवारयन् २७ अभिसृत्यपरीप्सार्थंततस्तेधृतवर्मणः ॥ परिवव्रुर्गुडाकेशंतत्राक्रुद्ध्यद्धनंजयः २८ ततोयोधाञ्जघानाशुतेषांसदशचाष्टच ॥ महेंद्रवज्रप्रतिमैरायसैर्बहुभिःशरैः २९ तान्संप्रभग्नान्संप्रेक्ष्यत्वरमाणोधनंजयः ॥ शरैराशीविषाकारैर्जघानस्वनवद्धसन् ३० तेभग्नमनसःसर्वेत्रैगर्तकमहारथाः ॥ दिशोऽभिदुद्रुवूराजन्धनंजयशरार्दिताः ३१ तमूचुःपुरुषव्याघ्रंसंशप्तकनिषूदनम् ॥ तवाऽस्मकिंकराःसर्वेसर्वेवैवशगास्तव ३२ आज्ञापयस्वनःपार्थप्रह्वान्प्रेष्यानवस्थितान् ॥ करिष्यामःप्रियंसर्वंतवकौरवनंदन ३३ एतदाज्ञायवचनंसर्वांस्तानब्रवीत्तदा ॥ जीवितंरक्षतनृपाःशासनंप्रतिगृह्यताम् ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणित्रिगर्तपराभवेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्राग्ज्योतिषमथाभ्येत्यव्यचरत्सहयोत्तमः ॥ भगदत्तात्मजस्तत्रनिर्ययौरणकर्कशः १ सहयंपांडुपुत्रस्यविषयांतमुपागतम् ॥ युयुधेभरतश्रेष्ठवज्रदत्तोमहीपतिः २ सोऽभिनिर्यायनगराद्भगदत्तसुतोनृपः ॥ अश्वमायांतमुन्मथ्यनगराभिमुखोययौ ३ तमालक्ष्यमहाबाहुःकुरूणामृषभस्तदा ॥ गांडीवंविक्षिपंस्तूर्णंसहसासमुपाद्रवत् ४ ततोगांडीवनिर्मुक्तैरिषुभिर्मोहितोनृपः ॥ हयमुत्सृज्यतंवीरस्ततःपार्थमुपाद्रवत् ५ पुनःप्रविश्यनगरंदंशितःसनृपोत्तमः ॥ आरुह्यनागप्रवरंनिर्ययौरणकर्कशः ६ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ दोधूयताचामरेणश्वेतेनचमहारथः ७ ततःपार्थंसमासाद्यपांडवानांमहारथम् ॥ आह्वयामासबीभत्सुंबाल्यान्मोहाच्चसंयुगे ८ सवारणंनगप्रख्यंप्रभिन्नकरटामुखम् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःश्वेताश्वंप्रतिपार्थिवः ९ विक्षरंतंमहामेघंपरवारणवारणम् ॥ शास्त्रवत्कल्पितंसंख्येविवशंयुद्धदुर्मदम् १० प्रचोद्यमानःसगजस्तेनराज्ञामहाबलः ॥ तदांकुशेनविबभावुत्पतिष्यन्निवांबरम् ११ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यक्रुद्धोराजन्धनंजयः ॥ भूमिष्ठोवारणगतंयोधयामासभारत १२ वज्रदत्तस्ततःक्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये ॥ तोमरानग्निसंकाशाञ्शलभानिववेगितान् १३ अर्जुनस्तानसंप्राप्तान्गांडीवप्रभवैःशरैः ॥ द्विधात्रिधाचचिच्छेदखएवखगमैस्तदा १४ सतान्दृष्ट्वातथाछिन्नांस्तोमरान्भगदत्तजः ॥ इषूनसक्तांस्त्वरितःप्राहिणोत्पांडवंप्रति १५ ततोऽर्जुनस्तूर्णतरंरुक्मपुंखानजिह्मगान् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोभगदत्तात्मजंप्रति १६ सतैर्विद्धोमहातेजावज्रदत्तोमहामृधे ॥ भृशाहतःपपातोर्व्यांनत्वेनमजहात्स्मृतिः १७ ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

१८ । १९ । २० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततःसपुनरुत्सृज्यवारणप्रवरंरणे ॥ अव्यग्रःप्रेषयामासजयार्थीविजयंप्रति १८ तस्मैबाणांस्ततोजिष्णुर्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोज्वलितज्व
लनोपमान् १९ सतैर्विद्धोमहानागोविस्रवन्रुधिरंबभौ ॥ गैरिकाक्तमिवांभोद्रिर्बहुप्रस्रवणंतदा २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीताप
र्वणि वज्रदत्तयुद्धे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंत्रिरात्रमभवत्तद्युद्धंभरतर्षभ ॥ अर्जुनस्यनरेंद्रेणवृत्रेणेवशतक्रतोः १
ततश्चतुर्थेदिवसेवज्रदत्तोमहाबलः ॥ जहाससस्वनंहासंवाक्यंचेदमथाब्रवीत् २ अर्जुनार्जुनातिष्ठस्वनमेजीवान्विमोक्ष्यसे ॥ त्वांनिहत्यकरिष्यामिपितुस्तोयंयथा
विधि ३ त्वयावृद्धोममपिताभगदत्तःपितुःसखा ॥ हतोवृद्धोममपिताशिशुंमामद्ययोधय ४ इत्येवमुक्त्वासंक्रुद्धोवज्रदत्तोनराधिपः ॥ प्रेषयामासकौरव्यवारणं
पांडवंप्रति ५ संप्रेष्यमाणोनागेंद्रोवज्रदत्तेनधीमता ॥ उत्पतिष्यन्निवाकाशमभिदुद्रावपांडवम् ६ अग्रहस्तसुमुक्तेनसीकरेणसनागराट् ॥ समौक्षतगुडाकेशं
शैलंनीलमिवांबुदः ७ सतेनप्रेषितोराज्ञामेघवद्विनदन्मुहुः ॥ मुखाडंबरसंह्रादैरभ्यद्रवतफाल्गुनम् ८ सनृत्यन्निवनागेंद्रोवज्रदत्तप्रचोदितः ॥ आससादद्रुतं
राजन्कौरवाणांमहारथम् ९ तमायांतमथालक्ष्यवज्रदत्तस्यवारणम् ॥ गांडीवमाश्रित्यबलीनव्यकंपतशत्रुहा १० चुक्रोधबलवच्चापिपांडवस्तस्यभूपतेः ॥
कार्यविघ्नमनुस्मृत्यपूर्ववैरंचभारत ११ ततस्तंवारणंक्रुद्धःशरजालेनपांडवः ॥ निवारयामासतदावेलेवमकरालयम् १२ सनागप्रवरःश्रीमानर्जुनेननिवारितः ॥
तस्थौशरैर्वितुन्नांगःश्वाविच्छललितोयथा १३ निवारितंगजंदृष्ट्वाभगदत्तसुतोनृपः ॥ उत्ससर्जशितान्बाणानर्जुनेक्रोधमूर्छितः १४ अर्जुनस्तुमहाबाहुःशरैररि
निघातिभिः ॥ वारयामासतान्बाणांस्तदद्भुतमिवाभवत् १५ ततःपुनरभिक्रुद्धोराजाप्राग्ज्योतिषाधिपः ॥ प्रेषयामासनागेंद्रंबलवत्पर्वतोपमम् १६ तमापतंतं
संप्रेक्ष्यबलवत्पाकशासनिः ॥ नाराचमग्निसंकाशंप्राहिणोद्वारणंप्रति १७ सतेनवारणोराजन्मर्मस्वभिहतोभृशम् ॥ पपातसहसाभूमौवज्ररुग्णइवाचलः १८
सपतन्शुशुभेनागोधनंजयशराहतः ॥ विशन्निवमहाशैलोमहींवज्रप्रपीडितः १९ तस्मिन्निपतितेनागेवज्रदत्तस्यपांडवः ॥ तंनभेतव्यमित्याहततोभूमिगतं
नृपम् २० अब्रवीद्धिमहातेजाःप्रस्थितंमांयुधिष्ठिरः ॥ राजानस्तेनहंतव्याधनंजयकथंचन २१ सर्वमेतन्नरव्याघ्रभवत्येतावताकृतम् ॥ योधाश्चापिनहंतव्या
धनंजयरणेत्वया २२ वक्तव्याश्चापिराजानःसर्वेसहसुहृज्जनैः ॥ युधिष्ठिरस्याश्वमेधोभवद्भिरनुभूयताम् २३ इतिभ्रातृवचःश्रुत्वानहन्मित्वांनराधिप ॥ उत्तिष्ठन
भयंतेऽस्तिस्वस्तिमान्गच्छपार्थिव २४ आगच्छेथा[illegible]स्थिताम् ॥ यदाऽश्वमेधोभविताधर्मराजस्यधीमतः २५

एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ शल्लकिवच्छलाकायोगात् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

२६ ॥ इत्याश्वमे० नीलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ सैंधवैरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ विकीर्यंत्यउल्काःसूर्य

एवमुक्तःसराजातुभगदत्तात्मजस्तदा ॥ तथेत्येवाब्रवीद्वाक्यंपांडवेनाभिनिर्जितः २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि वज्रदत्त
पराजये षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सैंधवैरभवद्युद्धंततस्तस्यकिरीटिनः ॥ हतशेषैर्महाराजहतानांचसुतैरपि १ तेऽव
तीर्णमुपश्रुत्याविषयंश्वेतवाहनम् ॥ प्रत्युद्ययुरमृष्यंतोराजानःपांडवर्षभम् २ अश्वंचतंपरामृश्यविषयांतेविषोपमाः ॥ नभयंचक्रिरेपार्थाद्भीमसेनादनंतरात् ३
तेऽविदूराद्धनुष्पाणिंयज्ञियस्यहयस्यच ॥ बीभत्सुंप्रत्यपद्यंतपदातिनमवस्थितम् ४ ततस्तेतंमहावीर्याराजानःपर्यवारयन् ॥ जिगीषंतोनरव्याघ्रंपूर्वंविनिकृता
युधि ५ तेनामान्यपिगोत्राणिकर्माणिविविधानिच ॥ कीर्तयंतस्तदापार्थंशरवर्षैरवाकिरन् ६ तेकिरंतःशरव्रातान्वारणप्रतिवारणान् ॥ रणेजयमभीप्संतःकौंते
यंपर्यवारयन् ७ तेसमीक्ष्यचतंकृष्णमुग्रकर्माणमाहवे ॥ सर्वेयुयुधिरेवीरारथस्थास्तंपदातिनम् ८ तेतमाजघ्निरेवीरंनिवातकवचांतकम् ॥ संशप्तकनिहंतारंहंतारं
सैंधवस्यच ९ ततोरथसहस्रेणहयानामयुतेनच ॥ कोष्ठकीकृत्यबीभत्सुंप्रहृष्टमनसोऽभवन् १० तंस्मरंतोवधंवीराःसिंधुराजस्यचाहवे ॥ जयद्रथस्यकौरव्यसमरे
सव्यसाचिना ११ ततःपर्जन्यवत्सर्वेशरवृष्टीरवासृजन् ॥ तैःकीर्णःशुशुभेपार्थोरविर्मेघांतरेयथा १२ सशरैःसमवच्छन्नश्चकाशेपांडवर्षभः ॥ पंजरांतरसंचारीशकुं
तइवभारत १३ ततोहाहाकृतंसर्वंकौंतेयेशरपीडिते ॥ त्रैलोक्यमभवद्राजन्रविरासीच्चनिष्प्रभः १४ ततोववौमहाराजमारुतोलोमहर्षणः ॥ राहुरग्रसदादित्यंयु
गपत्सोममेवच १५ उल्काश्चजघ्निरेसूर्यंविकीर्यंत्यःसमंततः ॥ वेपथुश्चाभवद्राजन्कैलासस्यमहागिरेः १६ मुमुचुःश्वासमत्युष्णंदुःखशोकसमन्विताः ॥ सप्तर्ष
योजातभयास्तथादेवर्षयोऽपिच १७ शशंचाशुविनिर्भिद्यमंडलंशशिनोऽपतत् ॥ विपरीतादिशश्चापिसर्वाधूमाकुलास्तथा १८ रासभारुणसंकाशाधनुष्मंतः
सविद्युतः ॥ आवृत्यगगनंमेघामुमुचुर्मांसशोणितम् १९ एवमासीत्तदावीरेशरवर्षेणसंवृते ॥ फाल्गुनेभरतश्रेष्ठतदद्भुतमिवाभवत् २० तस्यतेनावकीर्णस्यशर
जालेनसर्वतः ॥ मोहात्पपातगांडीवमावापश्चकरादपि २१ तस्मिन्मोहमनुप्राप्तेशरजालंमहत्तदा ॥ सैंधवामुमुचुस्तूर्णंगतसत्वेमहारथे २२ ततोमोहसमापन्नं
ज्ञात्वापार्थंदिवौकसः ॥ सर्वेवित्रस्तमनसस्तस्यशांतिकृतोऽभवन् २३ ततोदेवर्षयःसर्वेतथासप्तर्षयोऽपिच ॥ ब्रह्मर्षयश्चविजयंजेपुःपार्थस्यधीमतः २४ ततः
प्रदीपितेदेवैःपार्थतेजसिपार्थिव ॥ तस्थावचलवद्धीमान्संग्रामेपरमास्त्रवित् २५

जघ्निरेताभिश्चविकीर्यमाणाभिःकैलासादीनांवेपथुःसप्तर्ष्यादीनांश्वासश्चाभवत् । तापवशाच्छशंचंद्रस्थंविनिर्भिद्यशशिनोमंडलंप्रतिपरितःअपतन्नितित्रयाणांसंबंधः १६ । १७ ततःखात्तुइतिपाठे
चंद्रमंडलादूर्ध्वदेशात्पतिताउल्कातवाभिरवाङ्मुखोऽपतदित्यर्थः १८ रासभवर्णश्चारुणश्चवर्णोभिश्रीभावोरासभारुणोवर्णविशेषः १९ । २० आवापोहस्तावापः २१ । २२ । २३ । २४ । २५

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ततोगांडीवभृदिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०

विचकर्षधनुर्दिव्यंततःकौरवनंदनः ॥ यंत्रस्येवेहशब्दोऽभून्महांस्तस्यपुनःपुनः २६ ततःसशरवर्षाणिप्रत्यामित्रान्प्रतिप्रभुः ॥ ववर्षधनुषापार्थोवर्षाणीवपुरंदरः
२७ ततस्तेसैंधवायोधाःसर्वएवसराजकाः ॥ नादृश्यंतशरैःकीर्णाःशलभैरिवपादपाः २८ तस्यशब्देनवित्रेसुर्भयार्ताश्चविदुद्रुवुः ॥ मुमुचुश्चाश्रुशोकार्ताःशुशुचु
श्चापिसैंधवाः २९ तांस्तुसर्वान्नरव्याघ्रःसैंधवान्व्यचरद्बली ॥ अलातचक्रवद्राजन्शरजालैःसमार्पयत् ३० तदिंद्रजालप्रतिमंबाणजालममित्रहा ॥ विसृज्य
दिक्षुसर्वासुमहेंद्रइववज्रभृत् ३१ मेघजालनिभंसैन्यंविदार्यशरवृष्टिभिः ॥ विबभौकौरवश्रेष्ठःशरदीवदिवाकरः ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अ
नुगीतापर्वणि सैंधवयुद्धे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोगांडीवभृच्छूरोयुद्धायसमुपस्थितः ॥ विबभौयुधिदुर्धर्षोहिमवानचलो
यथा १ ततस्तेसैंधवायोधाःपुनरेवव्यवस्थिताः ॥ व्यमुंचंतसुसंरब्धाःशरवर्षाणिभारत २ तान्प्रहस्यमहाबाहुःपुनरेवव्यवस्थितान् ॥ ततःप्रोवाचकौंतेयोमुमू
र्षून्श्लक्ष्णयागिरा ॥ युध्यध्वंपरयाशक्त्यायतध्वंविजयेमम ३ कुरुध्वंसर्वकार्याणिमहद्वोभयमागतम् ॥ एषयोत्स्यामिसर्वांस्तुनिवार्यशरवागुराम् ४ तिष्ठध्वंयु
द्धमनसोदर्पंशमयितास्मिवः ॥ एतावदुक्त्वाकौरव्योरोषाद्गांडीवभृत्तदा ५ ततोऽथवचनंस्मृत्वाभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ नहंतव्यारणेतातक्षत्रियाविजिगीषवः ६
जेतव्याश्चेतियत्प्रोक्तंधर्मराज्ञामहात्मना ॥ चिंतयामाससतदाफाल्गुनःपुरुषर्षभ ७ इत्युक्तोऽहंनरेंद्रेणनहंतव्यान्नृपाइति ॥ कथंतन्नमृषेदंस्याद्धर्मराजवचःशुभं
८ नहन्येरंश्चराजानोराज्ञश्चाज्ञाकृताभवेत् ॥ इतिसंचिंत्यसतदाफाल्गुनःपुरुषर्षभः ९ प्रोवाचवाक्यंधर्मज्ञःसैंधवान्युद्धदुर्मदान् ॥ श्रेयोवदामियुष्माकंनहिंसेयम
वस्थितान् १० यश्चवक्ष्यातिसंग्रामेतवास्मीतिपराजितः ॥ एतच्छ्रुत्वावचोमह्यंकुरुध्वंहितमात्मनः ११ ततोऽन्यथाकृच्छ्रगताभविष्यथमयार्दिताः ॥ एवमु
क्त्वातुतान्वीरान्युयुधेकुरुपुंगवः १२ अर्जुनोऽतीवसंक्रुद्धःसंक्रुद्धैर्विजिगीषुभिः ॥ शतंशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणाम् १३ मुमुचुःसैंधवाराजंस्तदागांडीवधन्व
नि ॥ शरानापततःक्रूरानाशीविषविषोपमान् १४ चिच्छेदनिशितैर्बाणैरंतरासधनंजयः ॥ छित्वातुतानाशुचैवकंकपत्रान्शिलाशितान् १५ एकैकमेषांसमरेबिभे
दनिशितैःशरैः ॥ ततःप्रासांश्चशक्तीश्चपुनरेवधनंजयम् १६ जयद्रथंहतंस्मृत्वाचिक्षिपुःसैंधवान्नृपाः ॥ तेषांकिरीटीसंकल्पंमोघंचक्रेमहाबलः १७ सर्वांस्तानंतराछित्वा
तदाचुक्रोशपांडवः ॥ तथैवापततांतेषांयोधानांजयगृद्धिनाम् १८ शिरांसिपातयामासभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ तेषांप्रद्रवतांचापिपुनरेवाभिधावताम् १९ निवर्त्त ॥५३॥
तांचशब्दोभूत्पूर्णस्येवमहोदधेः ॥ तेवध्यमानास्तुतदापार्थेनामिततेजसा २० यथाप्राणंयथोत्साहंयोधयामासुरर्जुनम् ॥ ततस्तेफाल्गुनेनाजौशरैःसन्नतपर्वभिः
२१ कृताविसंज्ञाभूयिष्ठाःक्लांतवाहनसैनिकाः ॥ तांस्तुसर्वान्परिग्लानान्विदित्वाधृतराष्ट्रजा २२ ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९

दुःशलाबालमादायनप्तारंप्रययौतदा ॥ सुरथस्यसुतंवीरंरथेनाथागमत्तदा २३ शांत्यर्थंसर्वयोधानामभ्यगच्छतपांडवम् ॥ साधनंजयमासाद्यरुरोदार्तस्वरं
तदा २४ धनंजयोऽपितांदृष्ट्वाधनुर्विससृजेप्रभुः ॥ समुत्सृज्यधनुःपार्थोविधिवद्भगिनींतदा २५ प्राहकिंकरवाणीतिसाचतंप्रत्युवाचह ॥ एषतेभरतश्रेष्ठस्व
स्रीयस्यात्मजःशिशुः २६ अभिवादयतेपार्थंतंपश्यपुरुषर्षभ ॥ इत्युक्तस्तस्यपितरंसपप्रच्छार्जुनस्तथा २७ क्वासावितिततोराजन्दुःशलावाक्यमब्रवीत् ॥
पितृशोकाभिसंतप्तोविषादार्तोऽस्यवैपिता २८ पंचत्वमगमद्वीरोयथातन्मेनिशामय ॥ सपूर्वंपितरंश्रुत्वाहतंयुद्धेत्वयाऽनघ २९ त्वामागतंचसंश्रुत्ययुद्धाय
हयसारिणम् ॥ पितुश्चमृत्युदुःखार्तोजहात्प्राणान्धनंजय ३० प्राप्तोबीभत्सुरित्येवनामश्रुत्वैवतेऽनघ ॥ विषादार्तःपपातोर्व्याममारचममात्मजः ३१ तंदृष्ट्वा
पतितंतत्रततस्तस्यात्मजंप्रभो ॥ गृहीत्वासमनुप्राप्तात्वामद्यशरणैषिणी ३२ इत्युक्त्वाऽऽर्तस्वरंसातुमुमोचधृतराष्ट्रजा ॥ दीनादीनंस्थितंपार्थमब्रवीद्वाप्य
धोमुखम् ३३ स्वसारंसमवेक्षस्वस्वस्रीयात्मजमेवच ॥ कर्तुमर्हसिधर्मज्ञदयांकुरुकुलोद्वह ३४ विस्मृत्यकुरुराजानंतंचमंदंजयद्रथम् ॥ अभिमन्योर्यथाजा
तःपरिक्षित्परवीरहा ३५ तथाऽयंसुरथाज्जातोममपौत्रोमहाभुजः ॥ तमादायनरव्याघ्रसंप्राप्तास्मितवांतिकम् ३६ शमार्थंसर्वयोधानांशृणुचेदंवचोमम ॥
आगतोयंमहाबाहोतस्यमंदस्यपुत्रकः ३७ प्रसादमस्यबालस्यतस्मात्त्वंकर्तुमर्हसि ॥ एषप्रसाद्यशिरसाप्रशमार्थमरिंदम ३८ याचतेत्वांमहाबाहोशमंगच्छ
धनंजय ॥ बालस्यहतबंधोश्चपार्थकिंचिदजानतः ३९ प्रसादंकुरुधर्मज्ञमामन्युवशमन्वगाः ॥ तमनार्यंनृशंसंचविस्मृत्यास्यपितामहम् ४० आगस्कारिणम
त्यर्थंप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ एवंब्रुवत्यांकरुणंदुःशलायांधनंजयः ४१ संस्मृत्यदेवींगांधारींधृतराष्ट्रंचपार्थिवम् ॥ उवाचदुःखशोकार्तःक्षत्रधर्मंव्यगर्हयत् ४२ यत्कृ
तेबांधवाःसर्वेमयानीतायमक्षयम् ॥ इत्युक्त्वाबहुसांत्वादिप्रसादमकरोज्जयः ४३ परिष्वज्यचतांप्रीतोविससर्जगृहान्प्रति ४४ दुःशलाचापितान्योधान्नि
वार्यमहतोरणात् ॥ संपूज्यपार्थंप्रययौगृहानेवशुभानना ४५ एवंनिर्जित्यतान्वीरान्सैंधवान्सधनंजयः ॥ अन्वधावतधावंतंहयंकामविचारिणम् ४६ ततोमृग
मिवाकाशेयथादेवःपिनाकधृक् ॥ ससारतंतथावीरोविधिवद्यज्ञियंहयम् ४७ सचवाजीयथेष्टेनतांस्तान्देशान्यथाक्रमम् ॥ विचचारयथाकामंकर्मपार्थस्य
वर्धयन् ४८ क्रमेणसहयस्त्वेवंविचरन्पुरुषर्षभ ॥ मणिपूरपतेर्देशमुपायात्सहपांडवः ४९ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि सैंधव
१९ पराजये अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वातुनृपतिःप्राप्तंपितरंबभ्रुवाहनः ॥ निर्ययौविनयेनाथब्राह्मणार्थपुरःसरः १ मणिपूरेश्व
रंत्वेवमुपयातंधनंजयः ॥ नाभ्यनंदत्समेधावीक्षत्रधर्ममनुस्मरन् २ ॥ इत्याश्व०पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ श्रुत्वेति १ । २

३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ प्रमीतइवमृतइव दिव्यंतेजोहार्दाकाशाख्यमभिविश्य

उवाचचसधर्मात्मासमन्युःफाल्गुनस्तदा ॥ प्रक्रियेयंनतेयुक्ताबहिस्त्वंक्षत्रधर्मतः ३ संरक्ष्यमाणंतुरगंयौधिष्ठिरमुपागतम् ॥ यज्ञियंविषयांतेमांनायोत्सीःकिंनुपुत्रक ४ धिक्त्वामस्तुसुदुर्बुद्धिंक्षत्रधर्मबहिष्कृतम् ॥ योमांयुद्धायसंप्राप्तंसाम्नैवप्रत्यगृह्णथाः ५ नत्वयापुरुषार्थोहिकश्चिदस्तीहजीवता ॥ यस्त्वंस्त्रीवद्यथाप्राप्तंमांसाम्नाप्रत्यगृह्णथाः ६ यद्यहंन्यस्तशस्त्रस्त्वामागच्छेयंसुदुर्मते ॥ प्रक्रियेयंभवेद्युक्तातावत्तवनराधम ७ तमेवमुक्तंभर्त्रातुविदित्वापन्नगात्मजा ॥ अमृष्यमाणाभित्त्वोर्वीमुलूपीसमुपागमत् ८ साददर्शततःपुत्रंविमृशंतमधोमुखम् ॥ संतर्ज्यमानमसकृत्पित्रायुद्धार्थिनाप्रभो ९ ततःसाचारुसर्वांगीसमुपेत्योरगात्मजा ॥ उलूपीप्राहवचनंधर्म्यंधर्मविशारदम् १० उलूपींमांनिबोधत्वंमातरंपन्नगात्मजाम् ॥ कुरुष्ववचनंपुत्रधर्मस्तेभवितापरः ११ युध्यस्वैनंकुरुश्रेष्ठंपितरंयुद्धदुर्मदम् ॥ एवमेषहितेप्रीतोभविष्यतिनसंशयः १२ एवंदुर्मर्षितोराजासमात्राबभ्रुवाहनः ॥ मनश्चक्रेमहातेजायुद्धायभरतर्षभ १३ सन्नह्यकांचनंवर्मशिरस्त्राणंचभानुमत् ॥ तूणीरशतसंबाधमारुरोहरथोत्तमम् १४ सर्वोपकरणोपेतंयुक्तमश्वैर्मनोजवैः ॥ सचक्रोपस्करंश्रीमान्हेमभांडपरिष्कृतम् १५ परमार्चितमुच्छ्रित्यध्वजंसिंहंहिरण्मयम् ॥ प्रययौपार्थमुद्दिश्यसराजाबभ्रुवाहनः १६ ततोऽभ्येत्यहयंवीरोयज्ञियंपार्थरक्षितम् ॥ ग्राहयामासपुरुषैर्हयशिक्षाविशारदैः १७ गृहीतंवाजिनंदृष्ट्वाप्रीतात्मासधनंजयः ॥ पुत्रंरथस्थंभूमिष्ठःसंन्यवारयदाहवे १८ सतत्रराजातंवीरंशरसंघैरनेकशः ॥ अर्दयामासनिशितैराशीविषविषोपमैः १९ तयोःसमभवद्युद्धंपितुःपुत्रस्यचातुलम् ॥ देवासुररणप्रख्यमुभयोःप्रीयमाणयोः २० किरीटिनंप्रविव्याधशरेणानतपर्वणा ॥ जत्रुदेशेनरव्याघ्रंप्रहसन्बभ्रुवाहनः २१ सोऽभ्यगात्सहपुंखेनवल्मीकमिवपन्नगः ॥ विनिर्भिद्यचकौंतेयंप्रविवेशमहीतलम् २२ सगाढवेदनोधीमानालंब्यधनुरुत्तमम् ॥ दिव्यंतेजःसमाविश्यप्रमीतइवसोऽभवत् २३ ससंज्ञामुपलभ्याथप्रशस्यपुरुषर्षभः ॥ पुत्रंशक्रात्मजोवाक्यमिदमाहमहाद्युतिः २४ साधुसाधुमहाबाहोवत्सचित्रांगदात्मज ॥ सदृशंकर्मतेदृष्ट्वाप्रीतिमानस्मिपुत्रक २५ विमुंचाम्येषतेबाणान्पुत्रयुद्धेस्थिरोभव ॥ इत्येवमुक्त्वानाराचैरभ्यवर्षदमित्रहा २६ तान्सगांडीवनिर्मुक्तान्वज्राशनिसमप्रभान् ॥ नाराचानच्छिनद्राजाभल्लैःसर्वांस्त्रिधाद्विधा २७ तस्यपार्थःशरैर्दिव्यैर्ध्वजंहेमपरिष्कृतम् ॥ सुवर्णतालप्रतिमंक्षुरेणापाहरद्रथात् २८ हयांश्चास्यमहाकायान्महावेगानरिंदम ॥ चकारराजन्निर्जीवान्प्रहसन्निवपांडवः २९ सरथादवतीर्याथराजापरमकोपनः ॥ पदातिःपितरंकुद्धोयोधयामासपांडवम् ३० संप्रीयमाणःपार्थानामृषभःपुत्रविक्रमात् ॥ नात्यर्थंपीडयामासपुत्रंवज्रधरात्मजः ३१ समन्यमानोविमुखंपितरंबभ्रुवाहनः ॥ शरैराशीविषाकारैःपुनरेवार्दयद्बली ३२ ॥५४॥

३३ पुत्रंप्रशस्येतिसंबंधः १४ चित्रांगदाचित्रवाहनदुहिताऽर्जुनस्यद्वितीयाभार्या १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । ३० । ३१ । ३२

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ पतिमर्जुनं ३९ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

ततःसबाल्यात्पितरंविव्याधहृदिपत्रिणा ॥ निशितेनसुपुंखेनबलवद्बभ्रुवाहनः ३३ विवेशपांडवंराजन्मर्मभित्त्वातिदुःखकृत् ॥ सतेनातिभृशंविद्धःपुत्रेणकुरुनंदनः ३४ महींजगाममोहार्तस्ततोराजन्धनंजयः ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेकौरवाणांधुरंधरे ३५ सोऽपिमोहंजगामाथततश्चित्रांगदासुतः ॥ व्यायम्यसंयुगेराजादृष्ट्वाचपितरंहतम् ३६ पूर्वमेवसबाणौघैर्गाढविद्धोऽर्जुनेनह ॥ पपातसोपिधरणीमालिंग्यरणमूर्द्धनि ३७ भर्तारंनिहतंदृष्ट्वापुत्रंचपतितंभुवि ॥ चित्रांगदापरित्रस्ताप्रविवेशरणाजिरे ३८ शोकसंतप्तहृदयारुदतीवेपतीभृशम् ॥ मणिपूरपतेर्मातादद‍र्शनिहतंपतिम् ३९ ॥ इतिश्री० आश्व० अनुगीतापर्वणि अर्जुनबभ्रुवाहनयुद्धे ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोबहुतरंभीरुर्विलप्यकमलेक्षणा ॥ मुमोहदुःखसंतप्तापपातचमहीतले १ प्रतिलभ्यचसासंज्ञांदेवीदिव्यवपुर्धरा ॥ उलुपींपन्नगसुतांदृष्ट्वेदंवाक्यमब्रवीत् २ ऊलुपिपश्यभर्तारंशयानंनिहतंरणे ॥ त्वत्कृतेममपुत्रेणबाणेनसमितिंजयम् ३ ननुत्वमार्यधर्मज्ञाननुचासिपतिव्रता ॥ यत्त्वत्कृतेऽयंपतितःपतिस्तेनिहतोरणे ४ किंतुसर्वापराधोयंयदितेऽद्यधनंजयः ॥ क्षमस्वयाच्यमानावैजीवयस्वधनंजयम् ५ ननुत्वमार्येधर्मज्ञात्रैलोक्यविदिताशुभे ॥ यद्घातयित्वापुत्रेणभर्तारंनानुशोचसि ६ नाहंशोचामितनयंहतंपन्नगनंदिनि ॥ पतिमेवतुशोचामियस्यातिथ्यमिदंकृतम् ७ इत्युक्त्वासातदादेवीमुलूपींपन्नगात्मजाम् ॥ भर्तारमभिगम्येदमित्युवाचयशस्विनी ८ उत्तिष्ठकुरुमुख्यस्यप्रियमुख्यममप्रिय ॥ अयमश्वोमहाबाहोमयातेपरिमोक्षितः ९ ननुत्वयानामविभोधर्मराजस्ययज्ञियः ॥ अयमश्वोनुसर्तव्यःसशेषेकिंमहीतले १० त्वयिप्राणामयायत्ताःकुरूणांकुरुनंदन ॥ सकस्मात्प्राणदोऽन्येषांप्राणान्संत्यक्तवानसि ११ उलूपिसाधुपश्येमंपतिंनिपतितंभुवि ॥ पुत्रंचेमंसमुत्साह्यघातयित्वानशोचसि १२ कामंस्वपितुबालोयंभूमौमृत्युवशंगतः ॥ लोहिताक्षोगुडाकेशोविजयःसाधुजीवतु १३ नापराधोऽस्तिसुभगेनराणांबहुभार्यता ॥ प्रमदानांभवत्येषमातेऽभूद्बुद्धिरीदृशी १४ सख्यंचैतत्कृतंधात्राशश्वदव्ययमेवतु ॥ सख्यंसमभिजानीहिसत्यंसंगतमस्तुते १५ पुत्रेणघातयित्वैनंपतिंयदिनमेऽद्यवै ॥ जीवंतंदर्शयस्यद्यपरित्यक्ष्यामिजीवितम् १६ साऽहंदुःखान्वितादेविपतिपुत्रविनाकृता ॥ इहैवप्रायमासिष्येप्रेक्षंत्यास्तेनसंशयः १७ इत्युक्त्वापन्नगसुतांसपत्नीचैत्रवाहनी ॥ ततःप्रायमुपासीनातूष्णीमासीज्जनाधिप १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविलप्यविरताभर्तुःपादौप्रगृह्यसा ॥ उपविष्टाभवद्दीनासोच्छ्वासंपुत्रमीक्षती १९ ततःसंज्ञांपुनर्लब्ध्वासराजाबभ्रुवाहनः ॥ मातरंतामथालोक्यरणभूमावथाब्रवीत् २० इतोदुःखतरंकिंनुयन्मेमातासुखैधिता ॥ भूमौनिपतितंवीरमनुशेतेमृतंपतिम् २१ निहंतारंरणेऽरीणांसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ मयाविनिहतंसंख्येप्रेक्षतेदुर्मरंबत २२

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

अहोऽस्याहृदयंदेव्यादृढंयन्नविदीर्यते ॥ व्यूढोरस्कंमहाबाहुंप्रेक्षंत्यानिहतंपतिम् २३ दुर्मरंपुरुषेणेहमन्येह्यध्वन्यनागते ॥ यत्रनाहंनमेमाताविप्रयुज्येतजी
वितात् २४ हाहाधिक्कुरुवीरस्यसन्नाहंकांचनंभुवि ॥ अपविद्धंहतस्येहमयापुत्रेणपश्यत २५ भोभोपश्यतमेवीरंपितरंब्राह्मणाभुवि ॥ शयानंवीरशयनेमयापु
त्रेणपातितम् २६ ब्राह्मणाःकुरुमुख्यस्ययेमुक्ताहयसारिणः ॥ कुर्वंतिशांतिंकामस्यरणेयोऽयंमयाहतः २७ व्यादिशंतुचकिंविप्राःप्रायश्चित्तमिहाद्यमे ॥ आनृ
शंसस्यपापस्यपितृहंतूरणाजिरे २८ दुश्चराद्वादशसमाहत्वापितरमद्यवै ॥ ममेहसुनृशंसस्यसंवीतस्यास्यचर्मणा २९ शिरःकपालेचास्यैवयुंजतःपितुरद्यमे ॥
प्रायश्चित्तंहिनास्त्यन्यद्धत्वाऽद्यपितरंमम ३० पश्यनागोत्तमसुतेभर्तारंनिहतंमया ॥ कृतंप्रियंमयातेऽद्यनिहत्यसमरेऽर्जुनम् ३१ सोऽहमद्यगमिष्यामिगतिंपि
तृनिषेविताम् ॥ नशक्नोम्यात्मनाऽऽत्मानमहंधारयितुंशुभे ३२ सात्वंमयिमृतेमातस्तथागांडीवधन्वनि ॥ भवप्रीतिमतीदेविसत्येनात्मानमालभे ३३ इत्युक्त्वा
सततोराजादुःखशोकसमाहतः ॥ उपस्पृश्यमहाराजदुःखाद्वचनमब्रवीत् ३४ शृण्वंतुसर्वभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ त्वंचमातर्यथासत्यंब्रवीमिभुजगोत्तमे
३५ यदिनोत्तिष्ठतिजयःपितामेनरसत्तमः ॥ अस्मिन्नेवरणोद्देशेशोषयिष्येकलेवरम् ३६ नहिमेपितरंहत्वानिष्कृतिर्विद्यतेक्वचित् ॥ नरकंप्रतिपत्स्यामिध्रुवंगुरु
वधार्दितः ३७ वीरंहिक्षत्रियंहत्वागोशतेनप्रमुच्यते ॥ पितरंतुनिहत्यैवंदुर्लभानिष्कृतिर्मम ३८ एषएकोमहातेजाःपांडुपुत्रोधनंजयः ॥ पिताचममधर्मात्मा
तस्यमेनिष्कृतिःकुतः ३९ इत्येवमुक्त्वानृपतेधनंजयसुतोनृपः ॥ उपस्पृश्याभवत्तूष्णींप्रायोपेतोमहामतिः ४० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रायोपविष्टेनृपतौमणि
पूरेश्वरेतदा ॥ पितृशोकसमाविष्टेसहमात्रापरंतप ४१ उलूपीचिंतयामासतदासंजीवनंमणिम् ॥ सचोपातिष्ठततदापन्नगानांपरायणम् ४२ तंगृहीत्वातुकौरव्य
नागराजपतेःसुता ॥ मनःप्रह्लादनींवाचंसैनिकानामथाब्रवीत् ४३ उत्तिष्ठमाशुचःपुत्रनैवजिष्णुस्त्वयाजितः ॥ अजेयःपुरुषैरेषतथादेवैःसवासवैः ४४ मयातुमो
हनीनाममायैषासंप्रदर्शिता ॥ प्रियार्थंपुरुषेंद्रस्यपितुस्तेऽद्ययशस्विनः ४५ जिज्ञासुर्ह्येषपुत्रस्यबलस्यतवकौरव ॥ संग्रामेयुद्ध्यतोराजन्नागतःपरवीरहा ४६
तस्मादसिमयापुत्रयुद्धायपरिचोदितः ॥ मापापमात्मनःपुत्रशंकेथाह्यण्वपिप्रभो ४७ ऋषिरेषमहानात्मापुराणःशाश्वतोऽक्षरः ॥ नैनंशक्तोहिसंग्रामेजेतुंशक्रो
पिपुत्रक ४८ अयंतुमेमणिर्दिव्यःसमानीतोविशांपते ॥ मृतान्मृतान्पन्नगेंद्रान्योजीवयतिनित्यदा ४९ एनमस्योरसित्वंचस्थापयस्वपितुःप्रभो ॥ संजीवितं
तदापार्थंसत्वंद्रष्टासिपांडवम् ५० इत्युक्तःस्थापयामासतस्योरसिमणिंतदा ॥ पार्थस्यामिततेजाःसपितुःस्नेहादपापकृत् ५१ तस्मिन्न्यस्तेमणौवीरोजिष्णुरु
ज्जीवितःप्रभुः ॥ चिरसुप्तइवोत्तस्थौमृष्टलोहितलोचनः ५२ तमुत्थितंमहात्मानंलब्धसंज्ञंमनस्विनम् ॥ समीक्ष्यपितरंस्वस्थंववंदेबभ्रुवाहनः ५३ उत्थिते
पुरुषव्याघ्रेपुनर्लक्ष्मीवतिप्रभो ॥ दिव्याःसुमनसःपुण्याववृषेपाकशासनः ५४

अनाहतादुंदुभयोविनेदुर्मेघनिःस्वनाः ॥ साधुसाध्वितिचाकाशेबभूवसुमहान्स्वनः ५५ उत्थायचमहाबाहुःपर्याश्वस्तोधनंजयः ॥ बभ्रुवाहनमालिंग्यसमा
जिघ्रतमूर्धनि ५६ ददर्शचापिदूरेऽस्यमातरंशोककर्शिताम् ॥ उलूप्यासहतिष्ठंतींततोऽपृच्छद्धनंजयः ५७ किमिदंलक्ष्यतेसर्वंशोकविस्मयहर्षवत् ॥ रणाजि
रममित्रघ्नयदिजानामिशंसमे ५८ जननीचकिमर्थंतेरणभूमिमुपागता ॥ नागेंद्रदुहिताचेयमुलूपीकिमिहागता ५९ जानाम्यहमिदंयुद्धंत्वयामद्वचनात्कृतम् ॥
स्त्रीणामागमनेहेतुमहमिच्छामिवेदितुम् ६० तमुवाचतथापृष्टोमणिपूरपतिस्तदा ॥ प्रसाद्यशिरसाविद्वानुलूपीपृच्छ्यतामियम् ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आ
श्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुसरणेअर्जुनप्रत्युज्जीवने अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ किमागमनकृत्यंतेकौरव्यकुलनंदिनि ॥
मणिपूरपतेर्मातुस्तथैवचरणाजिरे १ कच्चित्कुशलकामासिराज्ञोस्यभुजगात्मजे ॥ ममवाचपलापांगिकच्चित्त्वंशुभमिच्छसि २ कच्चित्तेपृथुलश्रोणिनाप्रियंप्रियद
र्शने ॥ अकार्षमहमज्ञानादयंवाबभ्रुवाहनः ३ कच्चिन्नुराजपुत्रीतेसपत्नीचैत्रवाहनी ॥ चित्रांगदावरारोहानापराध्यतिकिंचन ४ तमुवाचोरगपतेर्दुहिताप्रहसन्नि
व ॥ नमेत्वमपराद्धोसिनहिमेबभ्रुवाहनः ५ नजनित्रीतथाऽस्येयंममयाप्रेष्यवत्स्थिता ॥ श्रूयतांयद्यथाचेदंमयापूर्वंविचेष्टितम् ६ नमेकोपस्त्वयाकार्यःशिरसात्वां
प्रसादये ॥ त्वत्प्रियार्थंहिकौरव्यकृतमेतन्मयाविभो ७ यत्तच्छृणुमहाबाहोनिखिलेनधनंजय ॥ महाभारतयुद्धेयत्त्वयाशांतनवोनृपः ८ अधर्मेणहतःपार्थतस्यैषा
निष्कृतिःकृता ॥ नहिभीष्मस्त्वयावीरयुध्यमानोहिपातितः ९ शिखंडिनातुसंयुक्तस्तमाश्रित्यहतस्त्वया ॥ तस्यशांतिमकृत्वात्वंत्यजेथायदिजीवितम् १०
कर्मणातेनपापेनपतेथानिरयेध्रुवम् ॥ एषातुविहिताशांतिःपुत्राद्यांप्राप्तवानसि ॥ वसुभिर्वसुधापालगंगयाचमहामते ११ पुराहिश्रुतमेतत्तेवसुभिःकथितंमया ॥
गंगायास्तीरमाश्रित्यहतेशांतनवेनृप १२ आप्लुत्यदेवावसवःसमेत्यचमहानदीम् ॥ इदमूचुर्वचोघोरंभागीरथ्यामतेतदा १३ एषशांतनवोभीष्मोनिहतःसव्यसा
चिना ॥ अयुद्ध्यमानःसंग्रामेसंसक्तोऽन्येनभाविनि ॥ तदनेनानुषंगेणवयमद्यधनंजयम् १४ शापेनयोजयामेतितथास्त्वितिचसाऽब्रवीत् ॥ तदहंपितुरावेद्यप्र
विश्यव्यथितेंद्रिया १५ अभवंसचतच्छ्रुत्वाविषादमगमत्परम् ॥ पितातुमेवसूनगत्वात्वदर्थेसमयाचत १६ पुनःपुनःप्रसाद्यैतांस्तएनमिदमब्रुवन् ॥ पुत्रस्त
स्यमहाभागमणिपूरेश्वरोयुवा १७ सएनंरणमध्यस्थःशरैःपातयिताभुवि ॥ एवंकृतेसनागेंद्रमुक्तशापोभविष्यति १८ गच्छेतिवसुभिश्चोक्तोममचेदंशशंससः ॥
तच्छ्रुत्वात्वंमयातस्माच्छापादसिविमोक्षितः १९ नहित्वांदेवराजोऽपिसमरेषुपराजयेत् ॥ आत्मापुत्रःस्मृतस्तस्मात्तेनेहासिपराजितः २०

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ सत्विति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

नहिदोषोममतःकथंवामन्यसेविभो ॥ इत्येवमुक्तोविजयःप्रसन्नात्माऽब्रवीदिदम् २१ सर्वंमेसुप्रियंदेवियदेतत्कृतवत्यसि ॥ इत्युक्त्वासोऽब्रवीत्पुत्रंमणिपूरपतिंजयः
२२ चित्रांगदायाःशृण्वत्याःकौरव्यदुहितुस्तदा ॥ युधिष्ठिरस्याश्वमेधःपरिचैत्रींभविष्यति २३ तत्रागच्छेःसहामात्योमातृभ्यांसहितोनृप २४ इत्येवमुक्तःपार्थे
नसराजाबभ्रुवाहनः ॥ उवाचपितरंधीमानिदमस्राविलेक्षणः २५ उपयास्यामिधर्मज्ञभवतःशासनादहम् ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेद्विजातिपरिवेषकः २६ ममत्वनु
ग्रहार्थायप्रविशस्वपुरंस्वकम् ॥ भार्याभ्यांसहधर्मज्ञमाभूत्तेत्रविचारणा २७ उषित्वेहनिशामेकांसुखंस्वभवनेप्रभो ॥ पुनरश्वानुगमनंकर्ताऽसिजयतांवर २८ इत्यु
क्तःसतुपुत्रेणतदावानरकेतनः ॥ स्मयन्प्रोवाचकौंतेयस्तदाचित्रांगदासुतम् २९ विदितंतेमहाबाहोयथादीक्षांचराम्यहम् ॥ नसतावत्प्रवेक्ष्यामिपुरंतेपृथुलोचन
३०यथाकामंव्रजत्येषयज्ञियाश्वोनरर्षभ ॥ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिनस्थानंविद्यतेमम३१सतत्रविधिवत्तेनपूजितःपाकशासनिः॥ भार्याभ्यामभ्यनुज्ञातःप्रायाद्भ
रतसत्तमः ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतुवाजीसमुद्रांतां
पर्येत्यवसुधामिमाम् ॥ निवृत्तोभिमुखोराजनयेनवारणसाह्वयम् १ अनुगच्छंश्चतुरगंनिवृत्तोऽथकिरीटभृत् ॥ यदृच्छयासमापेदेपुरंराजगृहंतदा २ तमभ्याशग
तंदृष्ट्वासहदेवात्मजःप्रभो ॥ क्षत्रधर्मेस्थितोवीरःसमरायाजुहावह ३ ततःपुरात्सनिष्क्रम्यरथीधन्वीशरीतली ॥ मेघसंधिःपदातिस्तंधनंजयमुपाद्रवत् ४ आसा
द्यचमहातेजामेघसंधिर्धनंजयम् ॥ बालभावान्महाराजप्रोवाचेदंनकौशलात् ५ किमयंचार्यतेवाजीस्त्रीमध्यइवभारत ॥ हयमेनंहरिष्यामिप्रयतस्वाविमोक्षणे ६
अदत्ताऽनुनयोयुद्धेयदित्वंपितृभिर्मम ॥ करिष्यामितवातिथ्यंप्रहरप्रहरामिच ७ इत्युक्तःप्रत्युवाचैनंप्रहसन्निवपांडवः ॥ विघ्नकर्तामयावार्यइतिमेव्रतमाहितम् ८
भ्रात्राज्येष्ठेननृपतेतवाऽपिविदितंध्रुवम् ॥ प्रहरस्वयथाशक्तिनमन्युर्विद्यतेमम ९ इत्युक्तःप्राहरत्पूर्वंपांडवंमगधेश्वरः ॥ किरञ्शरसहस्राणिवर्षाणीवसहस्रदृक् १०
ततोगांडीवभृच्छूरोगांडीवप्रहितैःशरैः ॥ चकारमोघांस्तान्बाणान्सयत्नान्भरतर्षभ ११ समोघंतस्यबाणौघंकृत्वावानरकेतनः ॥ शरान्मुमोचज्वलितान्दीप्ता
स्यानिवपन्नगान् १२ ध्वजेपताकादंडेषुरथयंत्रेहयेषुच ॥ अन्येषुचरथांगेषुनशरीरेनसारथौ १३ संरक्ष्यमाणःपार्थेनशरीरेसव्यसाचिना ॥ मन्यमानःस्ववीर्यंत
न्मागधःप्राहिणोच्छरान् १४ ततोगांडीवधन्वातुमागधेनभृशाहतः ॥ बभौवसंतसमयेपलाशःपुष्पितोयथा १५ अवध्यमानःसोऽभ्यघ्नन्मागधःपांडवर्षभम् ॥
तेनतस्थौसकौरव्यलोकवीरस्यदर्शने १६ सव्यसाचीतुसंक्रुद्धोविकृष्यबलवद्धनुः ॥ हयांश्चकारनिर्जीवान्सारथेश्चशिरोऽहरत् १७ धनुश्चास्यमहच्चित्रंक्षुरेणप्रच
कर्तह ॥ हस्तावापंपताकांचध्वजंचास्यन्यपातयत् १८

अदत्तानुनयःअशिक्षितः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १६ । १७ । १८

१९ गृध्रवाजितैःगृध्रपक्षयुतैः २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्व्यशी

सराजाव्यथितोऽश्वोविधनुर्हतसारथिः ॥ गदामादायकौंतेयमभिदुद्राववेगवान् १९ तस्यापततएवाशुगदांहेमपरिष्कृताम् ॥ शरैश्चकर्तबहुधाबहुभिर्गृध्रवा
जितैः २० सागदाशकलीभूताविशीर्णमणिबंधना ॥ व्यालीविमुच्यमानेवपपातधरणीतले २१ विरथंविधनुष्कंचगदयापरिवर्जितम् ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमब्र
वीत्कपिकेतनः २२ पर्याप्तःक्षत्रधर्मोऽयंदर्शितःपुत्रगम्यताम् ॥ बह्वेतत्समरेकर्मतवबालस्यपार्थिव २३ युधिष्ठिरस्यसंदेशोनहंतव्यानृपाइति ॥ तेनजीवसि
राजंस्त्वमपराद्धोऽपिमेरणे २४ इतिमत्वातदात्मानंप्रत्यादिष्टंस्ममागधः ॥ तथ्यमित्यभिगम्यैनंप्रांजलिःप्रत्यपूजयत् २५ पराजितोऽस्मिभद्रंतेनाहंयोद्धुमिहो
त्सहे ॥ यद्यत्कृत्यंमयातेऽद्यतद्ब्रूहिकृतमेवतु २६ तमर्जुनःसमाश्वास्यपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ आगंतव्यंपरांचैत्रीमश्वमेधेनृपस्यनः २७ इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वापूज
यामासतंहयम् ॥ फाल्गुनंचयुधिश्रेष्ठंविधिवत्सहदेवजः २८ ततोयथेष्टमगमत्पुनरेवसकेसरी ॥ ततःसमुद्रतीरेणवंगान्पुंड्रान्सकोसलान् २९ तत्रतत्रचभूरीणि
म्लेच्छसैन्यान्यनेकशः ॥ विजिग्येधनुषाराजन्गांडीवेनधनंजयः ३० ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुसरणे मागधपराजये
द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ मागधेनार्चितोराजन्पांडवःश्वेतवाहनः ॥ दक्षिणांदिशमास्थायचारयामासतंहयम् १ ततःसपुनरा
वर्त्यहयःकामचरोबली ॥ आससादपुरींरम्यांचेदीनांशुक्तिसाह्वयाम् २ शरभेणार्चितस्तत्रशिशुपालसुतेनसः ॥ युद्धपूर्वंतदातेनपूजयाचमहाबलः ३ ततोऽर्चि
तोययौराजंस्तदासतुरगोत्तमः ॥ काशीनंगान्कोसलांश्चकिरातानथतंगणान् ४ पूजांतत्रयथान्यायंप्रतिगृह्यधनंजयः ॥ पुनरावृत्त्यकौंतेयोदशार्णानगमत्तदा ५
तत्रचित्रांगदोनामबलवानरिमर्दनः ॥ तेनयुद्धमभूत्तस्यविजयस्यातिभैरवम् ६ तंचापिवशमानीयकिरीटीपुरुषर्षभः॥ निषादराज्ञोविषयमेकलव्यस्यजग्मिवान्
७ एकलव्यसुतश्चैनंयुद्धेनजगृहेतदा ॥ तत्रचक्रेनिषादैःससंग्रामंलोमहर्षणम् ८ ततस्तमपिकौंतेयःसमरेष्वपराजितः ॥ जिगाययुधिदुर्धर्षोयज्ञविघ्नार्थमागतम्
९ सतंजित्वामहाराजनैषादिंपाकशासनिः ॥ अर्चितःप्रययौभूयोदक्षिणंसलिलार्णवम् १० तत्रापिद्रविडैरांध्रैरौद्रैर्माहिषकैरपि ॥ तथाकोल्लगिरेयैश्चयुद्धमासी
त्किरीटिनः ११ तांश्चापिविजयोजित्वानातितीव्रेणकर्मणा ॥ तुरंगमवशेनाथसुराष्ट्रानभितोययौ १२ गोकर्णमथचासाद्यप्रभासमपिजग्मिवान् ॥ ततोद्वारवतीं
रम्यांवृष्णिवीराभिपालिताम् १३ आससादहयःश्रीमान्कुरुराजस्ययज्ञियः॥ तमुन्मथ्यहयश्रेष्ठंयादवानांकुमारकाः १४ प्रययुस्तांस्तदाराजन्नुग्रसेनोन्यवारयत् ॥
ततःपुराद्विनिष्क्रम्यवृष्ण्यंधकपतिस्तदा १५ सहितोवासुदेवेनमातुलेनकिरीटिनः ॥ तौसमेत्यकुरुश्रेष्ठंविधिवत्प्रीतिपूर्वकम् १६

तितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मागधेनेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

१७। १८। १९। २० ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे ऽयशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ शकुनेस्तनयइतिस्पष्टार्थः १। २। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १०

परयाभारतश्रेष्ठंपूजयासमवस्थितौ ॥ ततस्ताभ्यामनुज्ञातोययौयेनहयोगतः १७ ततःसपश्चिमंदेशंसमुद्रस्यतदाहयः ॥ क्रमेणव्यचरत्स्फीतंततःपंचनदं
ययौ १८ तस्मादपिसकौरव्यगंधारविषयंहयः ॥ विचचारयथाकामंकौंतेयानुगतस्तदा १९ ततोगांधारराजेनयुद्धमासीत्किरीटिनः ॥ घोरंशकुनिपुत्रेणपूर्ववै
रानुसारिणा २० ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुसरणे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शकुनेस्त
नयोवीरोगांधाराणांमहारथः ॥ प्रत्युद्ययौगुडाकेशंसैन्येनमहतावृतः १ हस्त्यश्वरथयुक्तेनपताकाध्वजमालिना ॥ अमृष्यमाणास्तेयोधानृपस्यशकुनेर्वधम् २
अभ्ययुःसहिताःपार्थंप्रगृहीतशरासनाः ॥ सतानुवाचधर्मात्माबीभत्सुरपराजितः ३ युधिष्ठिरस्यवचनंनचतेजगृहुर्हितम् ॥ वार्यमाणाऽपिपार्थेनसांत्वपूर्वममर्षि
ताः ४ परिवार्यहयंजग्मुस्ततश्चुक्रोधपांडवः ॥ ततःशिरांसिदीप्ताग्रैस्तेषांचिच्छेदपांडवः ५ क्षुरैर्गांडीवनिर्मुक्तैर्नातियत्नादिवार्जुनः ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनहयमुत्सृ
ज्यसंभ्रमात् ६ न्यवर्तंतमहाराजशरवर्षार्दिताभृशम् ॥ निरुध्यमानस्तैश्चापिगांधारैःपांडुनंदनः ७ आदिश्यादिश्यतेजस्वीशिरांस्येषांन्यपातयत् ॥ वध्यमानेषु
तेष्वाजौगांधारेषुसमंततः ८ सराजाशकुनेःपुत्रःपांडवंप्रत्यवारयत् ॥ तंयुध्यमानंराजानंक्षत्रधर्मेव्यवस्थितम् ९ पार्थोऽब्रवीन्नमेवध्याराजानोराजशासनात् ॥
अलंयुद्धेनतेवीरनतेस्त्वद्यपराजयः १० इत्युक्तस्तदनादृत्यवाक्यमज्ञानमोहितः ॥ सशक्रसमकर्माणंसमवाकिरदाशुगैः ११ तस्यपार्थःशिरस्त्राणमर्धचंद्रेणपत्रिणा
अपाहरदमेयात्माजयद्रथशिरोयथा १२ तंदृष्ट्वाविस्मयंजग्मुर्गांधाराःसर्वएवते ॥ इच्छतातेननहतोराजेत्यपिचतंविदुः १३ गांधारराजपुत्रस्तुपलायनकृतक्षणः
॥ ययौतैरेवसहितस्त्रस्तैःक्षुद्रमृगैरिव १४ तेषांतुतरसापार्थस्तत्रैवपरिधावताम् ॥ प्रजहारोत्तमांगानिभल्लैःसन्नतपर्वभिः १५ उच्छ्रितांस्तुभुजान्केचिन्नाबुध्यंतशरै
र्हृतान् ॥ शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैःपृथुभिःपार्थचोदितैः १६ संभ्रांतनरनागाश्वमपतद्विद्रुतंबलम् ॥ हतविध्वस्तभूयिष्ठमावर्ततमुहुर्मुहुः १७ नाभ्यदृश्यंतवीरस्यके
चिदग्रेऽग्र्यकर्मणः ॥ रिपवःपात्यमानावैयेसहेयुर्धनंजयम् १८ ततोगांधारराजस्यमंत्रिवृद्धपुरःसरा ॥ जननीनिर्ययौभीतापुरस्कृत्यार्घमुत्तमम् १९ सान्यवा
रयदव्यग्रंतंपुत्रंयुद्धदुर्मदम् ॥ प्रसादयामासचतंजिष्णुमक्लिष्टकारिणम् २० तांपूजयित्वाबीभत्सुःप्रसादमकरोत्प्रभुः ॥ शकुनेश्चापितनयंसांत्वयन्निदमब्रवीत्
२१ नमेप्रियंमहाबाहोयत्तेबुद्धिरियंकृता ॥ प्रतियोद्धुममित्रघ्नभ्रातैवत्वंममानघ २२ गांधारींमातरंस्मृत्वाधृतराष्ट्रकृतेनच ॥ तेनजीवसिराजंस्त्वंनिहतास्त्वनुगा
स्तव २३ मैवंभूःशाम्यतांवैरंमातेऽभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ गच्छेथास्त्वंपरांचैत्रीमश्वमेधेनृपस्यनः २४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि
अश्वानुसरणे शकुनिपुत्रपराजये चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

इत्युक्त्वेति १।२।३ इष्टंनक्षत्रंपुष्यं ४।५।६।७।८ प्रस्थाप्यंतुप्रस्थापयंतु स्वार्येणिज् प्रतिष्ठंस्विस्पर्थः ९।१०।११।१२।१३।१४।१५ १६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०

॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वानुययौपार्थोहयंकामविहारिणम् ॥ न्यवर्ततततोवाजीयेननागाह्वयंपुरम् १ तंनिवृत्तंतुशुश्रावचारेणैवयुधिष्ठिरः ॥ श्रुत्वार्जु
नंकुशलिनंसचहृष्टमनाऽभवत् २ विजयस्यचतत्कर्मगांधारविषयेतदा ॥ श्रुत्वाचान्येषुदेशेषुससुप्रीतोऽभवत्तदा ३ एतस्मिन्नेवकालेतुद्वादशींमाघमासि
कीम् ॥ इष्टंगृहीत्वानक्षत्रंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ४ समानीयमहातेजाःसर्वान्भ्रातॄन्महीपतिः ॥ भीमंचनकुलंचैवसहदेवंचकौरव ५ प्रोवाचेदंवचःकालेतदा
धर्मभृतांवरः ॥ आमंत्र्यवदतांश्रेष्ठोभीमंप्रहरतांवरम् ६ आयातिभीमसेनासौसहाश्वेनतवानुजः ॥ यथामेपुरुषाःप्राहुर्येधनंजयसारिणः ७ उपस्थितश्च
कालोऽयमभितोवर्ततेहयः ॥ माघीचपौर्णमासीयंमासःशेषोवृकोदर ८ तत्प्रस्थाप्यंतुविद्वांसोब्राह्मणावेदपारगाः ॥ वाजिमेधार्थसिद्ध्यर्थंदेशंपश्यंतुयज्ञियम्
९ इत्युक्तःसतुतच्चक्रेभीमोनृपतिशासनम् ॥ हृष्टःश्रुत्वागुडाकेशमायांतंपुरुषर्षभम् १० ततोययौभीमसेनःप्राज्ञैःस्थपतिभिःसह ॥ ब्राह्मणानग्रतःकृत्वाकुश
लान्यज्ञकर्मणि ११ तंसशालचयंश्रीमत्सप्रतोलीसुघाट्टितम् ॥ मापयामासकौरव्योयज्ञवाटंयथाविधि १२ प्रासादशतसंबाधंमणिप्रवरकुट्टिमम् ॥ कारया
मासविधिवद्धेमरत्नविभूषितम् १३ स्तंभान्कनकचित्रांश्चतोरणानिबृहंतिच ॥ यज्ञायतनदेशेषुदत्त्वाशुद्धंचकांचनम् १४ अंतःपुराणांराज्ञांचनानादेशस
मीयुषाम् ॥ कारयामासधर्मात्मातत्रतत्रयथाविधि १५ ब्राह्मणानांचवेश्मानिनानादेशसमीयुषाम् ॥ कारयामासकौंतेयोविविधवत्तान्यनेकशः १६ तथासंप्रे
षयामासदूतान्नृपतिशासनात् ॥ भीमसेनोमहाबाहोराज्ञामक्लिष्टकर्मणाम् १७ तेप्रियार्थंकुरुपतेराययुर्नृपसत्तम ॥ रत्नान्यनेकान्यादायस्त्रियोश्वानायुधानिच
१८ तेषांनिर्विशतांतेषुशिबिरेषुमहात्मनाम् ॥ नर्दतःसागरस्येवदिवस्पृगभवत्स्वनः १९ तेषामभ्यागतानांचसराजाकुरुवर्धनः ॥ व्यादिदेशान्नपानानिश
य्याश्चाप्यतिमानुषाः २० वाहनानांचविविधाशालाःशालीक्षुगोरसैः ॥ उपेताभरतश्रेष्ठोव्यादिदेशसधर्मराट् २१ तथातस्मिन्महायज्ञेधर्मराजस्यधीमतः ॥
समाजग्मुर्मुनिगणाबहवोब्रह्मवादिनः २२ येचद्विजातिप्रवरास्तत्रासन्पृथिवीपते ॥ समाजग्मुःसशिष्यांस्तान्प्रतिजग्राहकौरवः २३ सर्वांश्चताननुययौयाव
दावसथान्प्रति ॥ स्वयमेवमहातेजादंभंत्यक्त्वायुधिष्ठिरः २४ ततःकृत्वास्थपतयःशिल्पिनोऽन्येचयेतदा ॥ कृत्स्नंयज्ञविधिंराज्ञोधर्मज्ञायन्यवेदयन् २५ तच्छ्रु
त्वाधर्मराजस्तुकृतंसर्वमतंद्रितः ॥ हृष्टरूपोऽभवद्राजासहभ्रातृभिरादृतः २६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्यज्ञेप्रवृत्तेतुवाग्मिनोहेतुवादिनः ॥ हेतुवादा
न्बहूनाहुःपरस्परजिगीषवः २७ ददृशुस्तंनृपतयोयज्ञस्यविधिमुत्तमम् ॥ देवेंद्रस्येवविहितंभीमसेनेनभारत २८ ददृशुस्तोरणान्यत्रशातकुंभमयानिते ॥
शय्यासनविहारांश्चसुबहून्रत्नसंचयान् २९ घटान्पात्रीःकटाहानिकलशान्वर्धमानकान् ॥ नहिकिंचिदसौवर्णमपश्यन्वसुधाधिपाः ३०

३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ ॥ इत्याश्वमे०प० नीलकंठीयेभारतभावदीपे पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यूपांश्चशास्त्रपठितान्दारवान्हेमभूषितान् ॥ उपक्लृप्तान्यथाकालंविधिवद्भूरिवर्चसः ३१ स्थलजाजलजायेचपशवःकेचनप्रभो ॥ सर्वानेवसमानीतानपश्यं स्तत्रतेनृपाः ३२ गाश्चैवमहिषीश्चैवतथावृद्धस्त्रियोऽपिच ॥ औदकानिचसत्त्वानिश्वापदानिवयांसिच ३३ जरायुजांडजातानिस्वेदजान्युद्भिदानिच ॥ पर्व तानूपजातानिभूतानिददृशुश्चते ३४ एवंप्रमुदितंसर्वंपशुगोधनधान्यतः ॥ यज्ञवाटंनृपादृष्ट्वापरंविस्मयमागताः ३५ ब्राह्मणानांविशांचैवबहुमृष्टान्नमृद्धि मत् ॥पूर्णेशतसहस्रेतुविप्राणांतत्रभुंजताम् ३६ दुंदुभिर्मेघनिर्घोषोमुहुर्मुहुरताड्यत ॥ विननादासकृच्चापिदिवसेदिवसेगते ३७ एवंसववृतेयज्ञोधर्मराजस्य धीमतः ॥ अन्नस्यसुबहून्राजन्नुत्सर्गान्पर्वतोपमान् ३८ दधिकुल्याश्चददृशुःसर्पिषश्चह्रदाञ्जनाः ॥ जंबुद्वीपोहिसकलोनानाजनपदायुतः ३९ राजन्नदृश्य तैकस्थोराज्ञस्तस्यमहामखे ॥ तत्रजातिसहस्राणिपुरुषाणांततस्ततः ४० गृहीत्वाभाजनाञ्जग्मुर्बहूनिभरतर्षभ ॥ स्रग्विणश्चापितेसर्वेसुमृष्टमणिकुंडलाः ४१ पर्यवेषन्द्विजातींस्तान्शतशोऽथसहस्रशः ॥ विविधान्यन्नपानानिपुरुषायेऽनुयायिनः ॥ तेवैनृपोपभोज्यानिब्राह्मणानांददुश्चह ४२ ॥ इति श्रीमहा भारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वमेधारंभेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ समागतान्वेदविदोराज्ञश्चपृथिवीश्वरान् ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरोराजाभीमसेनमभाषत १ उपयातानरव्याघ्राय एतेपृथिवीश्वराः ॥ एतेषांक्रियतांपूजापूजार्हाहिनराधिपाः २ इत्युक्तःसतथाचक्रेनरेंद्रेणयश स्विना ॥ भीमसेनोमहातेजायमाभ्यांसहपांडवः ३ अथाभ्यगमच्छ्रोविंदोवृष्णिभिःसहधर्मजम् ॥ बलदेवंपुरस्कृत्यसर्वप्राणभृतांवरः ४ युयुधानेनसहितःप्रद्युम्ने नगदेनच ॥ निशठेनाथसांबेनतथैवकृतवर्मणा ५ तेषामपिपरांपूजांचक्रेभीमोमहारथः ॥ विविशुस्तेचवेश्मानिरत्नवंतिचसर्वशः ६ युधिष्ठिरसमीपेतुकथांतेम धुसूदनः ॥ अर्जुनंकथयामासबहुसंग्रामकर्षितम् ७ सतंपप्रच्छकौंतेयःपुनःपुनरिरिंदमम् ॥ धर्मजःशक्रजंजिष्णुंसमाचष्टजगत्पतिः ८ आगमद्द्वारकावासीममा प्तःपुरुषोनृप ॥ योऽद्राक्षीत्पांडवश्रेष्ठंबहुसंग्रामकर्षितम् ९ समीपेचमहाबाहुमाचष्टचममप्रभो ॥ कुरुकार्याणिकौंतेयहयमेधार्थसिद्धये १० इत्युक्तःप्रत्युवाचे नंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ दिष्ट्यासकुशलीजिष्णुरुपायातिचमाधव ११ यदिदंसंदिदेशास्मिन्पांडवानांबलाग्रणीः ॥ तदाज्ञातुमिहेच्छामिभवतायदुनंदन १२ इत्युक्तोधर्मराजेनवृष्ण्यंधकपतिस्तदा ॥ प्रोवाचेदंवचोवाग्मीधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् १३ इदमाहमहाराजपार्थवाक्यंस्मरन्नरः ॥ वाच्योयुधिष्ठिरःकृष्णकाले वाक्यमिदंमम १४ आगमिष्यंतिराजानःसर्वेवैकौरवर्षभ ॥ प्राप्तानांमहतांपूजाकार्याह्येतत्क्षमंहिनः १५ इत्येतद्वचनाद्राजाविज्ञाप्योममनानद ॥ यथाचा त्ययिकंनस्याद्यदर्घाहरणेभवत् १६

समागतानिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

१७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ श्रुतमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ भोजराजन्यानांवर्धनः ७

कर्तुमर्हतितद्राजाभवांश्चाप्यनुमन्यताम् ॥ राजद्वेषान्ननश्येयुरिमाराजन्पुनःप्रजाः १७ इदमन्यच्चकौंतेयवचःसपुरुषोऽब्रवीत् ॥ धनंजयस्यनृपतेतन्मेनिगदतः शृणु १८ उपयास्यतियज्ञंनोमणिपूरपतिर्नृपः ॥ पुत्रोममममहातेजादयितोबभ्रुवाहनः १९ तंभवान्मदपेक्षार्थंविधिवत्प्रतिपूजयेत् ॥ सतुभक्तोऽनुरक्तश्चममनि त्यमितिप्रभो २० इत्येतद्वचनंश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अभिनंद्यास्यतद्वाक्यमिदंवचनमब्रवीत् २१ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीताप र्वणि अश्वमेधारंभे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतंप्रियमिदंकृष्णयत्त्वमर्हसिभाषितुम् ॥ तन्मेऽमृततरंपुण्यंमनोह्लादयतिप्रभो १ बहूनिकिलयुद्धानिविजयस्यनराधिपैः ॥ पुनरासन्हृषीकेशतत्रतत्रचमेश्रुतम् २ किंनिमित्तंसनित्यंहिपार्थःसुखविवर्जितः ॥ अतीवविजयोधीमान्निति मेदूय तेमनः ३ संचिंतयामिकौंतेयंरहोजिष्णुंजनार्दन ॥ अतीवदुःखभागीससततंपांडुनंदनः ४ किंनुतस्यशरीरेऽस्तिसर्वलक्षणपूजिते ॥ अनिष्टंलक्षणंकृष्णयेनदुःखा न्युपाश्नुते ५ अतीवासुखभोगीससततंकुंतिनंदनः ॥ नहिपश्यामिबीभत्सोर्निंद्यंगात्रेषुकिंचन ॥ श्रोतव्यंचेन्मयैतद्वैतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ६ इत्युक्तःसहृषीके शोध्यात्वासुमहदुत्तरम् ॥ राजानंभोजराजन्यवर्धनोविष्णुरब्रवीत् ७ नह्यस्यनृपतेकिंचित्संश्लिष्टमुपलक्षये ॥ ऋतेपुरुषसिंहस्यपिंडिकेस्याधिकेयतः ८ सताभ्यां पुरुषव्याघ्रोनित्यमध्वसुवर्तते ॥ नचान्यदनुपश्यामियेनासौदुःखभाजनम् ९ इत्युक्तःपुरुषश्रेष्ठस्तदाकृष्णेनधीमता ॥ प्रोवाचवृष्णिशार्दूलमेवमेतदितिप्रभो १० कृष्णातुद्रौपदीकृष्णंतिर्यक्सासूयमैक्षत ॥ प्रतिजग्राहतस्यास्तंप्रणयंचापिकेशिहा ११ सख्युःसखाहृषीकेशःसाक्षादिवधनंजयः ॥ तत्रभीमादयस्तेतुकुरवोयाज काश्चये १२ रेमुःश्रुत्वाविचित्रांतांधनंजयकथांशुभाम् ॥ तेषांकथयतामेवपुरुषोऽर्जुनसंकथाः १३ उपायाद्वचनाद्दूतोविजयस्यमहात्मनः ॥ सोऽभिगम्यकुरुश्रेष्ठं नमस्कृत्यचबुद्धिमान् १४ उपायातंनरव्याघ्रंफाल्गुनंप्रत्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिस्तस्यहर्षबाष्पाकुलेक्षणः १५ प्रियाख्याननिमित्तंवैददौबहुधनंतदा ॥ ततो द्वितीयेदिवसेमहाञ्शब्दोव्यवर्धत १६ आगच्छतिनरव्याघ्रेकौरवाणांधुरंधरे ॥ ततोरेणुःसमुद्भूतोविबभौतस्यवाजिनः १७ अभितोवर्तमानस्ययथोच्चैःश्रवस स्तथा ॥ तत्रहर्षकरीर्वाचोनराणांशुश्रुवेऽर्जुनः १८ दिष्ट्याऽसिपार्थकुशलीधन्योराजायुधिष्ठिरः ॥ कोऽन्योहिपृथिवींकृत्स्नांजित्वाहियुधिपार्थिवान् १९ चार यित्वाहयश्रेष्ठमुपागच्छेद्दृतेऽर्जुनात् ॥ येऽप्यतीतामहात्मानोराजानःसगरादयः २० तेषामपीदृशंकर्मनकदाचनशुश्रुम ॥ नैतदन्येकरिष्यंतिभविष्यावसुधाधिपाः २१ यत्त्वंकुरुकुलश्रेष्ठदुष्करंकृतवानसि ॥ इत्येवंवदतांतेषांपुंसांकर्णसुखागिरः २२

संश्लिष्टमविविक्तं संहृष्टमितिपाठेऽपिअतिपुष्टत्वादिसरलोपादविविक्तत्वंभवतितद्रहितं पिंडिकेजानुनोरधस्तःपश्चाद्भागीयोमांसलःप्रदेशःपिंडिका तेद्वमेअस्याधिकेस्वदेशादधोभागपर्यंतंबहुल मालंबमाने पाठांतरेआयतःशरीरादतिअतिप्रमाणे ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

२३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सम्प्रविश्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

॥५१॥ शृण्वन्विवेशधर्मात्माफाल्गुनोयज्ञसंस्तरम् ॥ ततोराजासहामात्यःकृष्णश्चयदुनंदनः २३ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यतंप्रत्युद्ययतुस्तदा ॥ सोऽभिवाद्यपितुःपादौधर्म अ०
राजस्यधीमतः २४ भीमादींश्चापिसंपूज्यपर्यष्वजतकेशवम् ॥ तैःसमेत्यार्चितस्तांश्चप्रत्यर्च्याथयथाविधि २५ विशश्राममहाबाहुस्तीरंलब्ध्वेवपारगः ॥ एत
स्मिन्नेवकालेतुसराजाबभ्रुवाहनः २६ मातृभ्यांसहितोधीमान्कुरूनेवजगामह ॥ तत्रवृद्धान्यथावत्सकुरूनन्यांश्चपार्थिवान् २७ अभिवाद्यमहाबाहुस्तैश्चापि ॥८८॥
प्रतिनंदितः ॥ प्रविवेशापितामह्याःकुंत्याभवनमुत्तमम् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अर्जुनप्रत्यागमने सप्ताशीतितमोऽध्यायः
॥ ८७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सम्प्रविश्यमहाबाहुःपांडवानांनिवेशनम् ॥ पितामहीमभ्यवंदत्साम्नापरमवल्गुना १ ततश्चित्रांगदादेवीकौरव्यस्यात्मजाऽपि
च ॥ पृथांकृष्णांचसहितेविनयेनोपजग्मतुः ॥ २ सुभद्रांचयथान्यायंयाश्चान्याःकुरुयोषितः ॥ ददौकुंतीततस्ताभ्यांरत्नानिविविधानिच ३ द्रौपदीचसुभद्रा
चयाश्चाप्यन्याऽऽददुःस्त्रियः ॥ ऊषतुस्तत्रतेदेव्यौमहार्हशयनासने ४ सुपूजितेस्वयंकुंत्यापार्थस्यहितकाम्यया ॥ सचराजामहातेजाःपूजितोबभ्रुवाहनः ५
धृतराष्ट्रंमहीपालमुपतस्थेयथाविधि ॥ युधिष्ठिरंचराजानंभीमादींश्चापिपांडवान् ६ उपागम्यमहातेजाविनयेनाभ्यवादयत् ॥ सतैःप्रेम्णापरिष्वक्तःपूजितश्चय
थाविधि ७ धनंचास्मैददुर्भूरिप्रीयमाणामहारथाः ॥ तथैवचमहीपालःकृष्णंचक्रगदाधरम् ८ प्रद्युम्नइवगोविंदंविनयेनोपतस्थिवान् ॥ तस्मैकृष्णोददौराज्ञेमहा
र्हमतिपूजितम् ९ रथंहेमपरिष्कारंदिव्याश्वयुजमुत्तमम् ॥ धर्मराजश्चभीमश्चफाल्गुनश्चयमौतथा १० पृथक्पृथक्चतेचैनंमानार्थाभ्यामयोजयन् ॥ ततस्तृ
तीयेदिवसेसत्यवत्यात्मजोमुनिः ११ युधिष्ठिरंसमभ्येत्यवाग्मीवचनमब्रवीत् ॥ अद्यप्रभृतिकौंतेययजस्वसमयोहिते ॥ मुहूर्तोयज्ञियःप्राप्तश्चोदयंतीहयाजकाः १२
अहीनोनामराजेंद्रक्रतुस्तेयंचकल्पताम् ॥ बहुत्वात्कांचनाख्यस्यख्यातोबहुसुवर्णकः १३ एवमत्रमहाराजदक्षिणांत्रिगुणांकुरु ॥ त्रित्वंव्रजतुतेराजन्ब्राह्मणाह्यत्र
कारणम् १४ त्रीनश्वमेधानत्रत्वंसंप्राप्यबहुदक्षिणान् ॥ ज्ञातिवध्याकृतंपापंप्रहास्यसिनराधिप १५ पवित्रंपरमंचैतत्पावनंचैतदुत्तमम् ॥ यदश्वमेधावभृथं
प्राप्स्यसेकुरुनंदन १६ इत्युक्तःसतुतेजस्वीव्यासेनामितबुद्धिना ॥ दीक्षांविवेशधर्मात्मावाजिमेधाप्तयेततः १७ ततोयज्ञंमहाबाहुर्वाजिमेधंमहाक्रतुम् ॥ बहु
न्नदक्षिणंराजासर्वकामगुणान्वितम् १८ तत्रवेदविदोराजंश्चक्रुःकर्माणियाजकाः ॥ परिक्रमंतःसर्वज्ञाविधिवत्साधुशिक्षितम् १९ नतेषांस्खलितंकिंचिदासी ॥५१॥
च्चाप्यकृतंतथा ॥ क्रममुक्तंचयुक्तंचचक्रुस्तत्रद्विजर्षभाः २०

९ । १० । ११ । १२ अहीनःअह्नांसोमयागानांबहूनांसमूहोऽहीनः नहीनः द्रव्यादिनाइतिवा १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

अभिषवंसोमवल्याःकंडनं २१ सोमंसोमवल्लीरसं सवनानिप्रातःसवनादीनि २२ । २३ । २४ संस्तरेइष्टकानांचयनाख्येस्थंडिलरचने २५ । २६ वर्णिनःपलाशकाष्ठमयाः २७ । २८ । २९

कृत्वाप्रवर्ग्यंधर्माख्यंयथावद्द्विजसत्तमाः ॥ चक्रुस्तेविधिवद्राजंस्तथैवाभिषवंद्विजाः २१ अभिषूयततोराजन्सोमंसोमपसत्तमाः ॥ सवनान्यानुपूर्व्येणचक्रुः
शास्त्रानुसारिणः २२ नतत्रकृपणःकश्चिन्नदरिद्रोबभूवह ॥ क्षुधितोदुःखितोवाऽपिप्राकृतोवाऽपिमानवः २३ भोजनंभोजनार्थिभ्योदापयामासशत्रुहा ॥ भीमसे
नोमहातेजाःसततंराजशासनात् २४ संस्तरेकुशलाश्चापिसर्वकार्याणियाजकाः ॥ दिवसेदिवसेचक्रुर्यथाशास्त्रानुदर्शनात् २५ नाषडंगविदत्रासीत्सदस्यस्तस्य
धीमतः ॥ नाव्रतोनानुपाध्यायोनचवादाविचक्षणः २६ ततोयूपोच्छ्रयेप्राप्तेषड्बैल्वान्भरतर्षभ ॥ खादिरान्बिल्वसमितांस्तावतःसर्ववर्णिनः २७ देवदा
रुमयौद्वौतुयूपौकुरुपतेर्मखे ॥ श्लेष्मातकमयंचैकंयाजकाःसमकल्पयन् २८ शोभार्थंचापरान्यूपान्कांचनान्भरतर्षभ ॥ सभीमःकारयामासधर्मराजस्यशास
नात् २९ तेव्यराजंतराजर्षेवासोभिरुपशोभिताः ॥ महेंद्रानुगतादेवायथासप्तर्षिभिर्दिवि ३० इष्टकाःकांचनीश्चात्रचयनार्थंकृताऽभवन् ॥ शुशुभेचयनंतत्रद
क्षस्येवप्रजापतेः ३१ चतुश्चित्यश्चतस्यासीदष्टादशकरात्मकः ॥ सरुक्मपक्षोनिचितस्त्रिकोणोगरुडाकृतिः ३२ ततोनियुक्ताःपशवोयथाशास्त्रंमनीषिभिः ॥
तंतंदेवंसमुद्दिश्यपक्षिणःपशवश्चये ३३ ऋषभाःशास्त्रपठितास्तथाजलचराश्चये ॥ सर्वांस्तानभ्ययुंजंस्तेतत्राग्निचयकर्मणि ३४ यूपेषुनियताचासीत्पशूनांत्रि
शतीतथा ॥ अश्वरत्नोत्तरायज्ञेकौंतेयस्यमहात्मनः ३५ सयज्ञःशुशुभेतस्यसाक्षाद्देवर्षिसंकुलः ॥ गंधर्वगणसंगीतःप्रनृत्ताप्सरसांगणैः ३६ सकिंपुरुषसंकीर्णःकिन्न
रैश्चोपशोभितः ॥ सिद्धविप्रनिवासैश्चसमंतादभिसंवृतः ॥ तस्मिन्सदसिनित्यास्तुव्यासशिष्याद्विजर्षभाः ॥ सर्वशास्त्रप्रणेतारःकुशलायज्ञसंस्तरे ३८ नारदश्च
बभूवात्रतुंबुरुश्चमहाद्युतिः ॥ विश्वावसुश्चित्रसेनस्तथाऽन्येगीतकोविदाः ३९ गंधर्वागीतकुशलानृत्येषुचविशारदाः ॥ रमयंतिस्मतान्विप्रान्यज्ञकर्मांतरेषुवै
४० ॥ इति श्रीम० आश्व० अनुगी० अश्वमेधारंभे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रपयित्वापशूनन्यान्विधिवद्द्विजसत्तमाः ॥ तंतुरं
गंयथाशास्त्रमालभंतद्विजातयः १ ततःसंश्रप्यतुरगंविधिवद्याजकास्तदा ॥ उपसंवेशयन्राजंस्ततस्तांद्रुपदात्मजाम् २ कलाभिस्तिसृभीराजन्यथाविधिमन
स्विनीम् ॥ उद्धृत्यतुवपांतस्ययथाशास्त्रंद्विजातयः ३ श्रपयामासुरव्यग्राविधिवद्भरतर्षभ ॥ तंवपाधूमगंधंतुधर्मराजःसहानुजैः ४ उपाजिघ्रद्यथाशास्त्रंसर्वपापा
पहंतदा ॥ शिष्टान्यंगानियान्यासंस्तस्याश्वस्यनराधिप ५ तान्यग्नौजुहुवुर्धीराःसमस्ताःषोडशर्त्विजः ॥ संस्थाप्यैवंतस्यराज्ञस्तंयज्ञंशक्रतेजसः ६

३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ श्रपयित्वेति १ संज्ञप्येतिपाठेहिंसि
त्वातुरगं तस्यसमीपेतिसृभिःकलाभिःकलनाभिःमंत्रद्रव्यश्रद्धाख्याभिरुपेतांद्रौपदींउपसंवेशयन् सार्धःश्लोकः २ । ३ । ४ अंगानिहृदयजिह्वावक्षआदीनि ५ संस्थाप्यसमाप्य ६

तुशब्दश्चार्थोऽऋत्विग्भ्योंऽतरंसमुच्चिनोति तेनसर्वेभ्योवसुंधरांददाविस्यर्थः ७।८।९।१०।११।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४

व्यासःसशिष्योभगवान्वर्धयामासतंनृपम् ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्रादाद्ब्राह्मणेभ्योयथाविधि ७ कोटीःसहस्रंनिष्काणांव्यासायतुवसुंधराम् ॥ प्रतिगृह्यधरांराजन्
व्यासःसत्यवतीसुतः ८ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ वसुधाभवतस्त्वेषासंन्यस्ताराजसत्तम ९ निष्क्रयोदीयतांमह्यंब्राह्मणाहिधनार्थिनः ॥ युधिष्ठि
रस्तुतान्विप्रान्प्रत्युवाचमहामनाः १० भ्रातृभिःसहितोधीमान्मध्येराज्ञांमहात्मनाम् ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेपृथिवीदक्षिणास्मृता ११ अर्जुनेनजिताचेयमृ
त्विग्भ्यःप्रापितामया ॥ वनंप्रवेक्ष्येविप्रास्थाविभजध्वंमहीमिमाम् १२ चतुर्धापृथिवींकृत्वाचातुर्होत्रप्रमाणतः ॥ नाहमादातुमिच्छामिब्रह्मस्वंद्विजसत्तमाः
१३ इदंनित्यंमनोविप्राभ्रातॄणांचैवमेसदा ॥ इत्युक्तवतितस्मिंस्तुभ्रातरोद्रौपदीचसा १४ एवमेतदितिप्राहुस्तदभूल्लोमहर्षणम् ॥ ततोंतरिक्षेवागासीत्सा
धुसाध्वितिभारत १५ तथैवद्विजसंघानांशंसतांविबभौस्वनः ॥ द्वैपायनस्तथाकृष्णःपुनरेवयुधिष्ठिरम् १६ प्रोवाचमध्येविप्राणामिदंसंपूजयन्मुनिः ॥
दत्तैषाभवतामह्यंतांतेप्रतिददाम्यहम् १७ हिरण्यंदीयतामेभ्योब्राह्मणेभ्योधराऽस्तुते ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोधर्मराजंयुधिष्ठिरम् १८ यथाहभगवान्व्यास
स्तथात्वंकर्तुमर्हसि ॥ इत्युक्तःसकुरुश्रेष्ठःप्रीतात्माभ्रातृभिःसह १९ कोटिकोटिकृतांप्रादाद्दक्षिणांत्रिगुणांकतोः ॥ नकरिष्यतितल्लोकेकश्चिदन्योनरा
धिपः २० यत्कृतंकुरुराजेनमरुत्तस्यानुकुर्वता ॥ प्रतिगृह्यतुतद्रत्नंकृष्णद्वैपायनोमुनिः २१ ऋत्विग्भ्यःप्रददौविद्वांश्चतुर्धाव्यभजंश्चते ॥ धरण्यानि
ष्क्रयंदत्वातद्धिरण्यंयुधिष्ठिरः २२ धूतपापोजितस्वर्गोमुमुदेभ्रातृभिःसह ॥ ऋत्विजस्तमपर्यंतंसुवर्णनिचयंतथा २३ व्यभजंतद्विजातिभ्योयथोत्साहं
यथासुखम् ॥ यज्ञवाटेचयत्किंचिद्धिरण्यंसविभूषणम् २४ तोरणानिचयूपांश्चघटान्पात्रीस्तथेष्टकाः ॥ युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाताःसर्वंतद्व्यभजन्द्विजाः २५
अनंतरंद्विजातिभ्यःक्षत्रियाजह्रिरेवसु ॥ तथाविट्शूद्रसंघाश्चतथाऽन्येम्लेच्छजातयः २६ ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेमुदिताजग्मुरालयान् ॥ तर्पितावसुनातेनध
र्मराजेनधीमता २७ स्वमंशंभगवान्व्यासःकुंत्यैसाक्षाद्धिमानतः ॥ प्रददौतस्यमहतोहिरण्यस्यमहाद्युतिः २८ श्वशुरात्प्रीतिदायंतंप्राप्यसाप्रीतमानसा ॥
चकारपुण्यकंतेनसुमहत्संघशःपृथा २९ गत्वात्ववभृथंराजाविपाप्माभ्रातृभिःसह ॥ सभाज्यमानःशुशुभेमहेंद्रस्त्रिदशैरिव ३० पांडवाश्चमहीपालैःसमेतैराभे
संवृताः ॥ अशोभंतमहाराजग्रहास्तारागणैरिव ३१ राजभ्योऽपिततःप्रादाद्रत्नानिविविधानिच ॥ गजानश्वानलंकारान्स्त्रियोवासांसिकांचनम् ३२ तद्धनौघ
मपर्यंतंपार्थःपार्थिवमंडले ॥ विसृजन्शुशुभेराजन्यथावैश्रवणस्तथा ३३ आनीयचतथावीरंराजानंबभ्रुवाहनम् ॥ प्रदायविपुलंवित्तंगृहान्प्रास्थापयत्तदा ३४ ॥६०॥

२५ अनंतरंद्विजातिभ्यःविप्रेषुगृहीत्वानिवृत्तेषुशिष्टंतिं क्षत्रियादयोगृहीतवंतइत्यर्थः २६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४

३५।३६।३७।३८ मैरेयंवृक्षजंमद्यं ३९।४० खांडवरागःपिप्पलीशुंठीयुक्तोमुद्गयूषःखांडवः सशर्कराद्रुकोरागःखांडवः ४१।४२।४३।४४ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये

दुःशलायाश्चतंपौत्रंबालकंभरतर्षभ ॥ स्वराज्येऽथपितुर्धीमान्स्वसुःप्रीत्यान्यवेशयत् ३५ नृपतींश्चैवतान्सर्वान्सुविभक्तान्सुपूजितान् ॥ प्रस्थापयामासवशी
कुरुराजोयुधिष्ठिरः ३६ गोविंदंचमहात्मानंबलदेवंमहाबलम् ॥ तथाऽन्यान्वृष्णिवीरांश्चप्रद्युम्नाद्यान्सहस्रशः ३७ पूजयित्वामहाराजयथाविधिमहाद्युतिः ॥
भ्रातृभिःसहितोराजाप्रास्थापयदरिंदमः ३८ एवंबभूवयज्ञःसधर्मराजस्यधीमतः ॥ बह्वन्नधनरत्नौघःसुरामैरेयसागरः ३९ सर्पिःपंकाहृदायत्रबभूवुश्चान्नपर्वताः॥
रसालाकर्दमानद्योबभूवुर्भरतर्षभ ४० भक्ष्यखांडवरागाणांक्रियतांभुज्यतांतथा ॥ पशूनांवध्यतांचैवनांतंददृशिरेजनाः ४१ मत्तप्रमत्तमुदितंसुप्रीतयुवतीजनम्॥
मृदंगशंखनादैश्चमनोरममभूत्तदा ४२ दीयतांभुज्यतांचेष्टंदिवारात्रमवारितम् ॥ तंमहोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनाकुलम् ४३ कथयंतिस्मपुरुषानानादेशनिवा
सिनः ॥ वर्षित्वाधनधाराभिःकामैरत्नैरसैस्तथा ॥ विपाप्माभरतश्रेष्ठःकृतार्थःप्राविशत्पुरम् ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्व
मेधसमाप्तौ ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ पितामहस्यमेयज्ञेधर्मराजस्यधीमतः ॥ यदाश्चर्यमभूत्किंचित्तद्भवान्वक्तुमर्हति १
॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रूयतांराजशार्दूलमहदाश्चर्यमुत्तमम् ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेनिवृत्तेयदभून्नभो २ तर्पितेषुद्विजाग्र्येषुज्ञातिसंबंधिबंधुषु ॥ दीनांधकृपणेवाऽ
पितदाभरतसत्तम ३ घुष्यमाणेमहादानेदिक्षुसर्वासुभारत ॥ पतत्सुपुष्पवर्षेषुधर्मराजस्यमूर्धनि ४ नीलाक्षस्तत्रनकुलोरुक्मपार्श्वस्तदानघ ॥ वज्राशनिसमं
नादममुंचद्वसुधाधिप ५ सकृदुत्सृज्यतन्नादंत्रासयानोमृगद्विजान् ॥ मानुषंवचनंप्राहधृष्टोबिलशयोमहान् ६ सक्तुप्रस्थेननवोनायंयज्ञस्तुल्योनराधिपाः ॥ उंछवृ
त्तेर्वदान्यस्यकुरुक्षेत्रनिवासिनः ७ तस्यतद्वचनंश्रुत्वानकुलस्यविशांपते ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःसर्वेतेब्राह्मणर्षभाः ८ ततःसमेत्यनकुलंपर्यपृच्छंततेद्विजाः ॥
कुतस्त्वंसमनुप्राप्तोयज्ञंसाधुसमागमम् ९ किंबलंपरमंतुभ्यंकिंश्रुतंकिंपरायणम् ॥ कथंभवंतंविद्यामयोनोयज्ञंविगर्हसे १० अविलुप्यागमंकृत्स्नंविविधैर्यज्ञियैःकृ
तम् ॥ यथागमंयथान्यायंकर्तव्यंचतथाकृतम् ११ पूजार्हाःपूजिताश्चात्रविधिवच्छास्त्रदर्शनात् ॥ मंत्रपूताहुतिहुतश्चाग्निर्दत्तंदेयममत्सरम् १२ तुष्टाद्विजातय
श्चात्रदानैर्बहुविधैरपि ॥ क्षत्रियाश्चसुयुद्धेनश्राद्धैश्चापिपितामहाः १३ पालनेनविशस्तुष्टाःकामैस्तुष्टावरस्त्रियः ॥ अनुक्रोशैस्तथाशूद्रादानशेषैःपृथक्जनाः
१४ ज्ञातिसंबंधिनस्तुष्टाःशौचेनचनृपस्यनः ॥ देवाहविर्भिःपुण्यैश्चरक्षणैःशरणागताः १५

भारतभावदीपे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पितामहस्येत्यादिग्रंथतात्पर्यंतु शाकजितंन्यायतःश्रद्धयासत्पात्रेऽर्पितंअश्वमेधादप्यधिकमितिकोपजयश्चसर्व
थाकर्तव्यइति १।२।३।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३। १४। १५

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ ममेदंयत्रेतिशेषः २२ । २३ कापोतिःकपोतवदेकैकंकणक्रमादत्तेसकापोतिः २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ उंउंकणशआनानंकर्तुमि

यदत्रतथ्यंतद्ब्रूहिसत्यंसत्यंद्विजातिषु ॥ यथाश्रुतंयथादृष्टंपृष्टोब्राह्मणकाम्यया १६ श्रद्धेयवाक्यःप्राज्ञस्त्वंदिव्यंरूपंबिभर्षिच ॥ समागतश्चविप्रैस्त्वंतद्भवान्वक्तुम
र्हति १७ इतिपृष्टोद्विजैस्तैःसप्रहसन्नकुलोऽब्रवीत् ॥ नैषामृषामयावाणीप्रोक्तादर्पेणवाद्विजाः १८ यन्मयोक्तमिदंवाक्यंयुष्माभिश्चाप्युपश्रुतम् ॥ सक्तुप्रस्थेनवो
नायंयज्ञस्तुल्योद्विजर्षभाः १९ इत्यवश्यंमयैतद्वोवक्तव्यंद्विजसत्तमाः ॥ शृणुताव्यग्रमनसःशंसतोमेयथातथम् २० अनुभूतंचदृष्टंचयन्मयाऽद्भुतमुत्तमम् ॥
उंछवृत्तेर्वदान्यस्यकुरुक्षेत्रनिवासिनः २१ स्वर्गंयेनद्विजाःप्राप्तःसभार्यःससुतस्नुषः ॥ यथाचार्धंशरीरस्यममेदंकांचनीकृतम् २२ ॥ नकुलउवाच ॥ हंतवोवर्त्त
यिष्यामिदानस्यफलमुत्तमम् ॥ न्यायलब्धस्यसूक्ष्मस्यविप्रदत्तस्ययद्द्विजाः २३ धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेधर्मज्ञैर्बहुभिर्वृते ॥ उंछवृत्तिर्द्विजःकश्चित्कापोतिरभवत्तदा २४
सभार्यःसहपुत्रेणसस्नुषस्तपसिस्थितः ॥ बभूवशुक्लवृत्तःसधर्मात्मानियतेंद्रियः २५ षष्ठेकालेसदाविप्रोभुंक्तेतैःसहसुव्रतः ॥ षष्ठेकालेकदाचित्तुतस्याहारोनविद्यते
२६ भुंक्तेऽन्यस्मिन्कदाचित्सषष्ठेकालेद्विजोत्तमः ॥ कदाचिद्धर्मिणस्तस्यदुर्भिक्षेसतिदारुणे २७ नाविद्यततदाविप्राःसंचयस्तान्निबोधत ॥ क्षीणौषधिसमावेशे
द्रव्यहीनोऽभवत्तदा २८ कालेकालेऽस्यसंप्राप्तेनैवविद्येतभोजनम् ॥ क्षुधापरिगताःसर्वेप्रातिष्ठंततदावृते २९ उंछंतदाशुक्लपक्षेमध्यंतपतिभास्करे ॥ उष्णार्त्तश्च
क्षुधार्तश्चविप्रस्तपसिसंस्थितः ३० उंछमप्राप्तवानेवब्राह्मणःक्षुच्छ्रमान्वितः ॥ सतथैवक्षुधाविष्टःसार्धंपरिजनेनह ३१ क्षपयामासतंकालंकृच्छ्रप्राणोद्विजोत्तमः ॥
अथषष्ठेगतेकालेयवप्रस्थमुपार्जयन् ३२ यवप्रस्थंतुतंसक्तूनकुर्वंततपस्विनः ॥ कृतजप्याह्निकास्तेतुहुत्वाचाग्निंयथाविधि ३३ कुडवंकुडवंसर्वेव्यभजंततपस्विनः ॥
अथागच्छद्द्विजःकश्चिदतिथिर्भुंजतांतदा ३४ तेतंदृष्ट्वाऽतिथिंप्राप्तंप्रहृष्टमनसोभवन् ॥ तेऽभिवाद्यसुखप्रश्नंपृष्ट्वातमतिथिंतदा ३५ विशुद्धमनसोदांताःश्रद्धादमस
मन्विताः ॥ अनसूयवोविक्रोधाःसाधवोवीतमत्सराः ३६ त्यक्तमानमदक्रोधाधर्मज्ञाद्विजसत्तमाः ॥ सब्रह्मचर्यंगोत्रंतेतस्यख्यात्वापरस्परम् ३७ कुटींप्रवेशया
मासुःक्षुधार्त्तमतिथिंतदा ॥ इदमर्घ्यंचपाद्यंचबृसीचेयंतवाऽनघ ३८ शुचयःसक्तवश्चेमेनियमोपार्जिताःप्रभो ॥ प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेमयादत्ताद्विजर्षभ ३९ इत्युक्तः
प्रतिगृह्याथसक्तूनांकुडवंद्विजः ॥ भक्षयामासराजेंद्रनचतुष्टिंजगामसः ४० सउंछवृत्तिस्तंप्रेक्ष्यक्षुधापरिगतंद्विजम् ॥ आहारंचिंतयामासकथंतुष्टोभवेदिति ४१
तस्यभार्याऽब्रवीद्वाक्यंमद्भागोदीयतामिति ॥ गच्छत्वेषयथाकामंपरितुष्टोद्विजोत्तमः ४२ इतिब्रुवंतींतांसाध्वींभार्यांसद्विजसत्तमः ॥ क्षुधापरिगतांज्ञात्वातान्स
क्तून्नाभ्यनंदत ४३ आत्मानुमानतोविद्वान्सतुविप्रर्षभस्तदा ॥ जानन्वृद्धांक्षुधार्त्तांचश्रांतांग्लानांतपस्विनीम् ४४

विशेषः शुक्लस्यज्येष्ठस्यपक्षे ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४

४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३

त्वगस्थिभूतांवेपंतींततोभार्यामुवाचह ॥ अपिकीटपतंगानांमृगाणांचैवशोभने ४५ स्त्रियोरक्ष्याश्चपोष्याश्चनत्वेवंवक्तुमर्हसि ॥ अनुकंप्योनरःपत्न्यापुष्टो
रक्षितएवच ४६ प्रपतेद्यशसोदीप्तात्सचलोकान्नचाप्नुयात् ॥ धर्मकामार्थकार्याणिशुश्रूषाकुलसंततिः ४७ दारेष्वधीनोधर्मश्चपितॄणामात्मनस्तथा ॥ नवेत्ति
कर्मतोभार्यारक्षणेयोक्षमःपुमान् ४८ अयशोमहदाप्नोतिनरकांश्चैवगच्छति ॥ इत्युक्तासाततःप्राहधर्मार्थौनौसमौद्विज ४९ सक्तुप्रस्थचतुर्भागंगृहाणेमंप्रसी
दमे ॥ सत्यंरतिश्चधर्मश्चस्वर्गश्चगुणनिर्जितः ५० स्त्रीणांपतिसमाधीनंकांक्षितंचाद्विजर्षभ ॥ ऋतुर्मातुःपितुर्बीजंदैवतंपरमंपतिः ५१ भर्तुःप्रसादान्नारीणां
रतिपुत्रफलंतथा ॥ पालनाद्धिपतिस्त्वंमेभर्त्ताऽसिभरणाच्चमे ५२ पुत्रप्रदानाद्वरदस्तस्मात्सक्तून्प्रयच्छमे ॥ जरापरिगतोवृद्धःक्षुधार्त्तोदुर्बलोभृशं ५३ उप
वासपरिश्रांतोयदात्वमपिकर्शितः ॥ इत्युक्तःसतयासक्तून्प्रगृह्येदंवचोऽब्रवीत् ५४ द्विजसक्तूनिमान्भूयःप्रतिगृह्णीष्वसत्तम ॥ सतान्प्रगृह्यभुक्त्वाचनतुष्टिमग
मद्द्विजः ॥ तमुंछवृत्तिरालक्ष्यततश्चिंतापरोऽभवत् ५५ ॥ पुत्रउवाच ॥ सक्तूनिमान्प्रगृह्यत्वंदेहिविप्रायसत्तम ॥ इत्येवसुकृतंमन्येतस्मादेतत्करोम्यहम्
५६ भवान्हिपरिपाल्योमेसर्वदैवप्रयत्नतः ॥ साधूनांकांक्षितंयस्मात्पितुर्वृद्धस्यपालनम् ५७ पुत्रार्थोविहितोह्येषवार्धकेपरिपालनम् ॥ श्रुतिरेषाहिविप्रर्षे
त्रिषुलोकेषुशाश्वती ५८ प्राणधारणमात्रेणशक्यंकर्तुंतपस्त्वया ॥ प्राणोहिपरमोधर्मःस्थितोदेहेषुदेहिनाम् ५९ ॥ पितोवाच ॥ अपिवर्षसहस्रीत्वंबालएव
मतोमम ॥ उत्पाद्यपुत्रंहिपिताकृतकृत्योभवेत्सुतात् ६० बालानांक्षुद्बलवतीजानाम्येतदहंप्रभो ॥ वृद्धोऽहंधारयिष्यामित्वंबलीभवपुत्रक ६१ जीर्णेनवयसा
पुत्रनमांक्षुद्बाधतेऽपिच ॥ दीर्घकालंतपस्तप्तंनमेमरणतोभयम् ६२ ॥ पुत्रउवाच ॥ अपत्यमस्मितेपुंसस्त्राणात्पुत्रइतिस्मृतः ॥ आत्मापुत्रःस्मृतस्तस्मा
त्त्राह्यात्मानमिहात्मना ६३ ॥ पितोवाच ॥ रूपेणसदृशस्त्वंमेशीलेनचदमेनच ॥ परीक्षितश्चबहुधासक्तूनादद्मितेसुत ६४ इत्युक्त्वाऽऽदायतान्सक्तून्प्री
तात्माद्विजसत्तमः ॥ प्रहसन्निवविप्रायसतस्मैप्रददौतदा ६५ भुक्त्वातानपिसक्तून्सनैवतुष्टोबभूवह ॥ उंछवृत्तिस्तुधर्मात्माव्रीडामनुजगामह ६६ तंवैवधूः
स्थितासाध्वीब्राह्मणप्रियकाम्यया ॥ सक्तूनादायसंहृष्टाश्वशुरंवाक्यमब्रवीत् ६७ संतानात्तवसंतानंममविप्रभविष्यति ॥ सक्तूनिमानतिथयेगृहीत्वासंप्रयच्छ
मे ६८ तवप्रसादान्निर्वृत्तामभलोकाःकिलाक्षयाः ॥ पुत्रेणतामवाप्नोतियत्रगत्वानशोचति ६९ धर्माद्याहियथात्रेतावह्निस्त्रेतातथैवच ॥ तथैवपुत्रपौत्राणांस्व
र्गस्त्रेताकिलाक्षयः ७० पितॄनृणात्तारयतिपुत्रइत्यनुशुश्रुम ॥ पुत्रपौत्रैश्चनियतंसाधुलोकानुपाश्नुते ७१ ॥ श्वशुरउवाच ॥ वातातपविशीर्णांगींत्वांविव
र्णांनिरीक्ष्यवै ॥ कर्शितांसुव्रताचारेक्षुधाविह्वलचेतसम् ७२ कथंसक्तून्ग्रहीष्यामिभूत्वाधर्मोपघातकः ॥ कल्याणवृत्तेकल्याणिनैवंत्वंवक्तुमर्हसि ७३

॥९२॥ षष्ठेकालेव्रतवतींशौचशीलतपोन्विताम् ॥ कृच्छ्रवृत्तिंनिराहारांद्रक्ष्यामित्वांकथंशुभे ७५ बालाक्षुधार्तानारीचरक्ष्यात्वंसततंमया ॥ उपवासपरिश्रांतात्वं अ०
हिबांधवनंदिनी ७५ ॥ स्नुषोवाच ॥ गुरोर्ममगुरुस्त्वंवैयतोदैवतदैवतम् ॥ देवातिदेवस्तस्मात्त्वंसक्तूनादत्स्वमेप्रभो ७६ देहःप्राणश्चधर्मश्चशुश्रूषार्थमिदं ॥९०॥
गुरोः ॥ तवविप्रप्रसादेनलोकान्प्राप्स्यामहेशुभान् ७७ अवेक्ष्याइतिकृत्वाऽहंदृढभक्तेतिवाद्विज ॥ चिंत्यामेयमितिवासक्तूनादातुमर्हसि ७८ ॥श्वशुरउवाच॥
अनेननित्यंसाध्वीत्वंशीलवृत्तेनशोभसे ॥ यात्वंधर्मव्रतोपेतागुरुवृत्तिमवेक्षसे ७९ तस्मात्सक्तून्ग्रहीष्यामिवधुनार्हसिवंचनाम् ॥ गणयित्वामहाभागेत्वांहिधर्म
भृतांवरे ८० इत्युक्त्वातानुपादायसक्तून्प्रादाद्द्विजायते ॥ ततस्तुष्टोऽभवद्विप्रस्तस्यसाधोर्महात्मनः ८१ प्रीतात्मासतुतंवाक्यमिदमाहद्विजर्षभम् ॥ वाग्मी
तदाद्विजश्रेष्ठोधर्मःपुरुषविग्रहः ८२ शुद्धेनतवदानेनन्यायोपात्तेनधर्मतः ॥ यथाशक्तिविसृष्टेनप्रीतोऽस्मिद्विजसत्तम ॥ अहोदानंघुष्यतेतेस्वर्गेस्वर्गनिवा
सिभिः ८३ गगनात्पुष्पवर्षंचपश्यैतत्पतितंभुवि ॥ सुरर्षिदेवगंधर्वायेचदेवपुरःसराः ८४ स्तुवंतोदेवदूताश्चस्थितादानेनविस्मिताः ॥ ब्रह्मर्षयोविमानस्था
ब्रह्मलोकचराश्चये ८५ कांक्षंतेदर्शनंतुभ्यंदिवंव्रजद्विजर्षभ ॥ पितृलोकगताःसर्वेतारिताःपितरस्त्वया ८६ अनागताश्चबहवःसुबहूनियुगान्युत ॥ ब्रह्मचर्ये
णदानेनयज्ञेनतपसातथा ८७ असंकरेणधर्मेणतस्माद्गच्छदिवंद्विज ॥ श्रद्धयापरयायस्त्वंतपश्चरसिसुव्रत ८८ तस्माद्देवास्त्वदानेनप्रीताब्राह्मणसत्तम ॥ स
र्वमेतद्धियस्मात्तेदत्तंशुद्धेनचेतसा ८९ कृच्छ्रकालेततःस्वर्गोविजितःकर्मणात्वया ॥ क्षुधानिर्णुदतिप्रज्ञांधर्म्यांबुद्धिंव्यपोहति ९० क्षुधापरिगतज्ञानोधृतिंत्यज
तिचैवह ॥ बुभुक्षांजयतेयस्तुसस्वर्गंजयतेध्रुवम् ९१ यदादानरुचिःस्यात्तदाधर्मोनसीदति ॥ अनवेक्ष्यसुतस्नेहंकलत्रस्नेहमेवच ९२ धर्ममेवगुरुंज्ञात्वातृष्णान
गणितात्वया ॥ द्रव्यागमोनृणांसूक्ष्मःपात्रेदानंततःपरम् ९३ कालःपरतरोदानाच्छ्रद्धाचैवततःपरा ॥ स्वर्गद्वारंसुसूक्ष्मंहिनरैर्मोहान्नदृश्यते ९४ स्वर्गार्गलं
लोभबीजंरागगुप्तंदुरासदम् ॥ तंतुपश्यंतिपुरुषाजितक्रोधाजितेंद्रियाः ९५ ब्राह्मणास्तपसायुक्तायथाशक्तिप्रदायिनः ॥ सहस्रशक्तिश्चशतंशतशक्तिर्दशा
पिच ९६ दद्यादपश्चयःशक्त्यासर्वेतुल्यफलाःस्मृताः ॥ रंतिदेवोहिनृपतिरपःप्रादादकिंचनः ९७ शुद्धेनमनसाविप्रनाकपृष्ठंततोगतः ॥ नधर्मःप्रीयतेतात
दानैर्दत्तैर्महाफलैः ९८ न्यायलब्धैर्यथासूक्ष्मैःश्रद्धापूतैःसतुष्यति ॥ गोप्रदानसहस्राणिद्विजेभ्योऽदान्नृगोनृपः ९९ एकांदत्त्वासपारक्यांनरकंसमपद्यत ॥
आत्ममांसप्रदानेनशिबिरौशीनरोनृपः १०० ॥९२॥

प्राप्यपुण्यकृतांलोकान्मोदतेदिविसुव्रतः ॥ विभवेनतृणांपुण्यंस्वशक्त्यास्वर्जितंसताम् १०१ नयज्ञैर्विविधैर्विप्रयथान्यायेनसंचितैः ॥ क्रोधाद्दानफलंहंतिलो
भात्स्वर्गंनगच्छति २ न्यायवृत्तिर्हितपसादानवित्स्वर्गमश्नुते ॥ नराजसूयैर्बहुभिरिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः ३ नचाश्वमेधैर्बहुभिःफलंसममिदंतव ॥ सक्तुप्रस्थेनवि
जितोब्रह्मलोकस्त्वयाऽक्षयः ४ विरजोब्रह्मसदनंगच्छविप्रयथासुखम् ॥ सर्वेषांवोद्विजश्रेष्ठदिव्यंयानमुपस्थितम् ५ आरोहतयथाकामंधर्मोऽस्मिद्विजपश्यमाम् ॥
तारितोहित्वयादेहोलोकेकीर्तिःस्थिराचते ६ सभार्यःसहपुत्रश्चसस्नुषश्चदिवंव्रज ॥ इत्युक्तवाक्येधर्मेतुयानमारुह्यसद्विजः ७ सदारःससुतश्चैवसस्नुषश्चदिवंगतः ॥
तस्मिन्विप्रेगतेस्वर्गंससुतेसस्नुषेतदा ८ भार्याचतुर्थेधर्मज्ञेततोऽहंनिःसृतोबिलात् ॥ ततस्तुसक्तुगंधेनक्लेदेनसलिलस्यच ९ दिव्यपुष्पविमर्दाच्चसाधोर्दानलवै
श्चतैः ॥ विप्रस्यतपसातस्यशिरोमेकांचनीकृतम् ११० तस्यसत्याभिसंधस्यसक्तुदानेनचैवह ॥ शरीरार्धंचमेविप्राःशातकुंभमयंकृतम् ११ पश्यतेमंसुविपुलं
तपसातस्यधीमतः ॥ कथमेवंविधंस्याद्वैपार्श्वमन्यदितिद्विजाः १२ तपोवनानियज्ञांश्चहृष्टोऽभ्येमिपुनःपुनः ॥ यज्ञंत्वहमिमंश्रुत्वाकुरुराजस्यधीमतः १३ आश
यापरयाप्राप्तोनचाहंकांचनीकृतः ॥ ततोमयोक्तंतद्वाक्यंप्रहस्यब्राह्मणर्षभाः १४ सक्तुप्रस्थेनयज्ञोऽयंसंमितोनेतिसर्वथा ॥ सक्तुप्रस्थलवैस्तैर्हितदाऽहंकांच
नीकृतः १५ नहियज्ञोमहानेषसदृशस्तैर्मतोमम ॥ इत्युक्त्वानकुलःसर्वान्यज्ञेद्विजवरांस्तदा १६ जगामादर्शनंतेषांविप्रास्तेचययुर्गृहान् १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एतत्तेसर्वमाख्यातंमयापरपुरंजय ॥ यदाश्चर्यमभूत्तस्मिन्वाजिमेधेमहाक्रतौ १८ नविस्मयस्तेनृपतेयज्ञेकार्यःकथंचन ॥ ऋषिकोटिसहस्राणितपोभिर्येदिवंगताः १९
अद्रोहःसर्वभूतेषुसंतोषःशीलमार्जवम् ॥ तपोदमश्चसत्यंचप्रदानंचेतिसंमितम् १२० ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि नकुलाख्याने
नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ जनमेजयउवाच ॥ यज्ञेसक्तानृपतयस्तपःसक्तामहर्षयः ॥ शांतिव्यवस्थिताविप्राःशमोदमइतिप्रभो १ तस्माद्यज्ञफलैस्तुल्यंनकिं
चिदिहदृश्यते ॥ इतिमेवर्ततेबुद्धिस्तथाचैतदसंशयम् २ यज्ञैरिष्ट्वातुबहवोराजानोद्विजसत्तमाः ॥ इहकीर्तिंपरांप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्नुयुः ३ देवराजःसहस्राक्षःक्रतु
भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ देवराज्यंमहातेजाःप्राप्तवानखिलंविभुः ४ यदायुधिष्ठिरोराजाभीमार्जुनपुरःसरः ॥ सदृशोदेवराजेनसमृद्ध्याविक्रमेणच ५ अथकस्मात्सनकुलो
गर्हयामासतंक्रतुम् ॥ अश्वमेधंमहायज्ञंराज्ञस्तस्यमहात्मनः ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यज्ञस्यविधिमग्र्यंवैफलंचापिनराधिप ॥ गदतःशृणुमेराजन्यथावदिहभारत
७ पुराशक्रस्ययजतःसर्वऊचुर्महर्षयः ॥ ऋत्विक्षुकर्मव्यग्रेषुविततेयज्ञकर्मणि ८ हूयमानेतथावह्नौहोत्रेगुणसमन्विते ॥ देवेष्वाहूयमानेषुस्थितेषुपरमर्षिषु ९

 १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ त्रिवर्षपरमोषितैःपुराणैः १६ । १७ । १८ । १९ । २० रसैःपयोघृतादिभिः २१ । २२ वितथंहिंस्राहिंस्रयोःक्रत्वोस्तुल्यत्वापादनादनृतं २३ । २४ । २५

सुप्रतीतैस्तथाविप्रैःस्वागमैःसुस्वरैर्नृप ॥ अश्रांतैश्चापिलघुभिरध्वर्युवृषभैस्तथा १० आलंभसमयेतस्मिन्गृहीतेषुपशुष्वथ ॥ महर्षयोमहाराजबभूवुःकृपया अ०
 न्विताः ११ ततोदीनान्पशून्दृष्ट्वाऋषयस्तेतपोधनाः ॥ ऊचुःशक्रंसमागम्यनायंयज्ञविधिःशुभः १२ अपरिज्ञानमेतत्तेमहांतंधर्ममिच्छतः ॥ नहियज्ञेपशुगणा
विधिदृष्टाःपुरंदर १३ धर्मोपघातकस्त्वेषसमारंभस्तवप्रभो ॥ नायंधर्मकृतोयज्ञोनहिंसाधर्मउच्यते १४ आगमेनैवतेयज्ञंकुर्वंतुयदिचेच्छसि १५ विधिदृष्टेन ॥९१॥
यज्ञेनधर्मस्तेसुमहान्भवेत् ॥ यजबीजैःसहस्राक्षत्रिवर्षपरमोषितैः १६ एषधर्मोमहान्शक्रमहागुणफलोदयः ॥ शतक्रतुस्तुतद्वाक्यमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः १७
उक्तंनप्रतिजग्राहमानान्मोहवशंगतः ॥ तेषांविवादःसुमहान्शक्रयज्ञेतपस्विनाम् १८ जंगमैःस्थावरैर्वाऽपियष्टव्यमितिभारत ॥ तेतुखिन्नाविवादेनऋषयस्त
त्त्वदर्शिनः १९ तदासंधायशक्रेणपप्रच्छुर्नृपतिंवसुम् ॥ धर्मसंशयमापन्नान्सत्यंब्रूहिमहामते २० महाभागकथंयज्ञेष्वागमोनृपसत्तम ॥ यष्टव्यंपशुभिर्मुख्यैरथो
बीजैरसैरिति २१ तच्छ्रुत्वातुवसुस्तेषामविचार्यबलाबलम् ॥ यथोपनीतैर्यष्टव्यमितिप्रोवाचपार्थिवः २२ एवमुक्त्वासनृपतिःप्रविवेशरसातलम् ॥ उक्त्वाथवि
तथंप्रश्नंचेदीनामीश्वरःप्रभुः २३ तस्मान्नवाच्यंह्येकेनबहुज्ञेनापिसंशये ॥ प्रजापतिमपाहायस्वयंभुवमृतेप्रभुम् २४ तेनदत्तानिदानानिपापेनाशुद्धबुद्धिना ॥
तानिसर्वाण्यनादृत्यनश्यंतिविपुलान्यपि २५ तस्याधर्मप्रवृत्तस्यहिंसकस्यदुरात्मनः ॥ दानेनकीर्तिर्भवतिनप्रेत्येहचदुर्मतेः २६ अन्यायोपगतंद्रव्यमभीक्ष्णं
योह्यपंडितः ॥ धर्माभिशंकीयजतेनसधर्मफलंलभेत् २७ धर्मवैतंसिकोयस्तुपापात्मापुरुषाधमः ॥ ददातिदानंविप्रेभ्योलोकविश्वासकारणम् २८ पापेनकर्मणावि
प्रोधनंप्राप्यनिरंकुशः ॥ रागमोहान्वितःसोंऽतेकलुषांगतिमश्नुते २९ अपिसंचयबुद्धिर्हिलोभमोहवशंगतः ॥ उद्वेजयतिभूतानिपापेनाशुद्धबुद्धिना ३० एवंल
ब्ध्वाधनंमोहाद्योहिदद्याद्यजेतवा ॥ नतस्यसफलंप्रेत्यभुंक्तेपापधनागमात् ३१ उंछंमूलंफलंशाकमुदपात्रंतपोधनाः ॥ दानंविभवतोदत्वानराःस्वर्यांतिधार्मिकाः
३२ एषधर्मोमहायोगोदानंभूतदयातथा ॥ ब्रह्मचर्यंतथासत्यमनुक्रोशोधृतिःक्षमा ३३ सनातनस्यधर्मस्यमूलमेतत्सनातनम् ॥ श्रूयंतेहिपुरावृत्ताविश्वामित्रा
दयोनृपाः ३४ विश्वामित्रोऽसितश्चैवजनकश्चमहीपतिः ॥ कक्षसेनार्ष्टिषेणौचसिंधुद्वीपश्चपार्थिवः ३५ एतेचान्येचबहवःसिद्धिंपरमिकांगताः ॥ नृपाःसत्यैश्च
दानैश्चन्यायलब्धैस्तपोधनाः ३६ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायेचाश्रितास्तपः ॥ दानधर्माग्निनाशुद्धास्तेस्वर्गंयांतिभारत ३७ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्व
मेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि हिंसामिश्रधर्मनिंदायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ । ७ ।

धर्मागतेनेत्यध्यायः सर्वसाधनहीनाअपिमहांतोयज्ञंनिर्वर्तयंत्येवेतिकथारभ्यते १ । २ । ३ । ४ । ५ मरीचिपाश्चंद्रमरीचिपानमात्रवृत्ताः ६ परिपृष्टंवेदेषुदृष्टंतिनाम्यथातेपरि पृष्टिकाः । पाठांतरेपरिपृष्छिकाअपितएव । प्रसंख्यानास्तत्कालमात्रसंग्रहाः । अप्रक्षालाइतिपाठेशयहीनाः ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५

॥ जनमेजयउवाच ॥ धर्मागतेनत्यागेनभगवन्स्वर्गमास्तिचेत् ॥ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वकुशलोह्यसिभाषितुम् १ तस्योंछवृत्तेर्यद्वृत्तंसक्तुदानेफलंमहत् ॥ कथितंतु
ममब्रह्मंस्तथ्यमेतदसंशयम् २ कथंहिसर्वयज्ञेषुनिश्चयःपरमोऽभवत् ॥ एतदर्हसिमेवक्तुंनिखिलेनद्विजर्षभ ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममिति
हासंपुरातनम् ॥ अगस्त्यस्यमहायज्ञेपुरावृत्तमरिंदम ४ पुराऽगस्त्योमहातेजादीक्षांद्वादशवार्षिकीम् ॥ प्रविवेशमहाराजसर्वभूतहितेरतः ५ तत्राग्निकल्पाहो
तारआसन्सत्रेमहात्मनः ॥ मूलाहाराःफलाहाराःसाश्मकुट्टामरीचिपाः ६ परिपृष्टिकावैघसिकाःप्रसंख्यानास्तथैवच ॥ यतयोभिक्षवश्चात्रबभूवुःपर्यवस्थिताः ७
सर्वेप्रत्यक्षधर्माणोजितक्रोधाजितेंद्रियाः ॥ दमेस्थितादंभहीनाः दंभविवर्जिताः ८ वृत्तेशुद्धेस्थितानित्यमिंद्रियैश्चाप्यबाधिताः ॥ उपातिष्ठंततंयज्ञंयजंतस्ते
महर्षयः ९ यथाशक्त्याभगवतातदन्नंसमुपार्जितम् ॥ तस्मिन्सत्रेतुयद्वृत्तंयद्योग्यंचतदाऽभवत् १० तथाह्यनेकैर्मुनिभिर्महांतःक्रतवःकृताः ॥ एवंविधेत्वगस्त्य
स्यवर्तमानेतथाऽध्वरे ॥ नववर्षसहस्राक्षस्तदाभरतसत्तम ११ ततःकर्मांतरेराजन्नगस्त्यस्यमहात्मनः ॥ कथेयमभिनिर्वृत्तामुनीनांभावितात्मनाम् १२ अगस्त्यो
यजमानोऽसौददात्यन्नंविमत्सरः ॥ नचवर्षतिपर्जन्यःकथमन्नंभविष्यति १३ सत्रंचेदंमहद्विप्रामुनेर्द्वादशवार्षिकम् ॥ नवर्षिष्यतिदेवश्चवर्षाण्येतानिद्वादश १४
एतद्भवंतःसंचिंत्यमहर्षेरस्यधीमतः ॥ अगस्त्यस्यापितपसःकर्तुमर्हत्यनुग्रहम् १५ इत्येवमुक्तेवचनेततोऽगस्त्यःप्रतापवान् १६ प्रोवाचवाक्यंसतदाप्रसाद्यशिर
सामुनीन् ॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः १७ चिंतायज्ञंकरिष्यामिविधिरेषसनातनः ॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः १८ स्पर्शयज्ञंकरिष्या
मिविधिरेषसनातनः ॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः १९ ध्येयात्मनाहरिष्यामियज्ञानेतान्यतव्रतः ॥ बीजयज्ञोमयाऽयंवैबहुवर्षसमाचितः २० बीजै
र्हितंकरिष्यामिनात्रविघ्नोभविष्यति ॥ नेदंशक्यंवृथाकर्तुंममसत्रंकथंचन २१ वर्षिष्यतीहवादेवोनवावर्षंभविष्यति ॥ अथवाभ्यर्थनामिंद्रोनकरिष्यतिकामतः २२
स्वयमिंद्रोभविष्यामिजीवयिष्यामिचप्रजाः ॥ योयदाहारजातश्चसतथैवभविष्यति २३ विशेषंचैवकर्ताऽस्मिपुनःपुनरतीवहि ॥ अद्येहस्वर्णमभ्येतुयच्चान्यद्वसु
किंचन २४ त्रिषुलोकेषुयच्चास्तितदिहागम्यतांस्वयम् ॥ दिव्याश्चाप्सरसांगंधार्वगंधर्वाश्चसकिन्नराः २५
२२ १६ । १७ चिंतायज्ञंमानसंयज्ञंसंकल्पमात्रेणैवदेवान्तर्पयिष्यामीत्यर्थः १८ स्पर्शयज्ञंउपाहृतद्रव्यस्यव्ययमकृत्वातत्स्पर्शेनैवतांस्तर्पयिष्यामिएवंदृष्टियज्ञोऽपिज्ञेयः १९ सिद्धद्र व्याभिध्यानमात्रेणद्रव्याण्याहरिष्यामीत्याह ध्येयेति पाठांतरेव्यायामेनशरीरक्लेशेन २० । २१ ध्येयात्मनेत्यस्यप्रपंचोऽथवेत्यादिः २२ । २३ । २४ । २५

२६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ कोऽसाविल्यादिशेषकथाक्रोधजयस्योत्कर्षवर्णनार्था ३९ । ४० । ४१

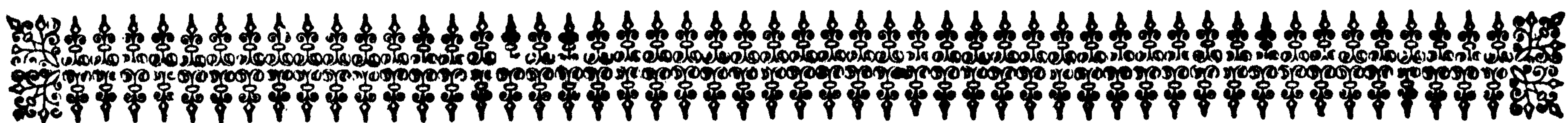
विश्वावसुश्चयेचान्येतेऽप्युपासंतुमेमखम् ॥ उत्तरेभ्यःकुरुभ्यश्चयत्किंचिद्वसुविद्यते २६ सर्वतादिहयज्ञेषुस्वयमेवोपतिष्ठतु ॥ स्वर्गःस्वर्गसदश्चैवधर्मश्चस्वयमेवतु
२७ इत्युक्तेसर्वमेवैतदभवत्तपसामुनेः ॥ तस्यदीप्ताग्निमहसस्त्वगस्त्यस्यातितेजसः २८ ततस्तेमुनयोहृष्टाददृशुस्तपसोबलम् ॥ विस्मितावचनंप्राहुरिदंसर्वंम
हार्थवत् २९ ॥ ऋषयऊचुः ॥ प्रीताःस्मतववाक्येननत्विच्छामस्तपोव्ययम् ॥ तैरेवयज्ञैस्तुष्टाःस्मन्यायेनेच्छामहेवयम् ३० यज्ञंदीक्षांतथाहोमान्यच्चान्य
न्मृगयामहे ॥ न्यायेनोपार्जिताहाराःस्वकर्माभिरतावयम् ३१ वेदांश्चब्रह्मचर्येणन्यायतःप्रार्थयामहे ॥ न्यायेनोत्तरकालंचगृहेभ्योनिःसतावयम् ३२ धर्मदृष्टैर्वि
धिद्वारैस्तपस्तप्स्यामहेवयम् ॥ भवतःसम्यगिष्टातुबुद्धिर्हिंसाविवर्जिता ३३ एतामहिंसांयज्ञेषुब्रूयास्त्वंसततंप्रभो ॥ प्रीतास्ततोभविष्यामोवयंतुद्विजसत्तम ३४
विसर्जिताःसमाप्तौचसत्रादस्माद्व्रजामहे ॥ तथाकथयतांतेषांदेवराजःपुरंदरः ३५ ववर्षसुमहातेजादृष्ट्वातस्यतपोबलम् ॥ आसमाप्तेश्चयज्ञस्यतस्यामितपराक्र
मः ३६ निकामवर्षीपर्जन्योबभूवजनमेजय ॥ प्रसादयामासचतमगस्त्यंत्रिदशेश्वरः ॥ स्वयमभ्येत्यराजर्षेपुरस्कृत्यबृहस्पतिम् ३७ ततोयज्ञसमाप्तौतान्विस
र्जमहामुनीन् ॥ अगस्त्यःपरमप्रीतःपूजयित्वायथाविधि ३८ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कोऽसौनकुलरूपेणशिरसाकांचनेनवै ॥ प्राहमानुषवद्वाचमेतत्पृष्टोवद
स्वमे ३९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतत्पूर्वंनपृष्टोऽहंनचास्माभिःप्रभाषितम् ॥ श्रूयतांनकुलोयोऽसौयथावाक्तस्यमानुषी ४० श्राद्धंसंकल्पयामासजमदग्निःपु
राकिल ॥ होमधेनुस्तमागाच्चस्वयमेवदुदोहताम् ४१ तत्पयःस्थापयामासनवेभांडेदृढेशुचौ ॥ तच्चक्रोधस्वरूपेणपिठरंधर्मआविशत् ४२ जिज्ञासुस्तमृषिश्रेष्ठं
किंकुर्याद्विप्रियेकृते ॥ इतिसंचिंत्यधर्मःसधर्षयामासतत्पयः ४३ तमाज्ञायमुनिःक्रोधंनैवास्यसचुकोपह ॥ सतुक्रोधस्ततोराजन्ब्राह्मणींमूर्तिमास्थितः ॥ जिते
तस्मिन्भृगुश्रेष्ठमभ्यभाषदमर्षणः ४४ जितोऽस्मीतिभृगुश्रेष्ठभृगवोह्यतिरोषणाः ॥ लोकेमिथ्याप्रवादोऽयंयत्त्वयाऽस्मिविनिर्जितः ४५ वंशेस्थितोऽहंत्वय्यद्य
क्षमावतिमहात्मनि ॥ बिभेमितपसःसाधोप्रसादंकुरुमेप्रभो ४६ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ साक्षाद्दृष्टोऽसिमेक्रोधगच्छत्वंविगतज्वरः ॥ नत्वयाऽपकृतंमेऽद्यनचमेम
न्युरस्तिवै ४७ यान्समुद्दिश्यसंकल्पःपयसोऽस्यकृतोमया ॥ पितरस्तेमहाभागास्तेभ्योबुद्ध्यस्वगम्यताम् ४८ इत्युक्तोजातसंत्रासस्तत्रैवांतरधीयत ॥ पितॄ
णामभिषंगाच्चनकुलत्वमुपागतः ४९ सतान्प्रसादयामासशापस्यांतोभवेदिति ॥ तैश्चाप्युक्तःक्षिपन्धर्मंशापस्यांतमवाप्स्यसि ५० तैश्चोक्तोयज्ञियान्देशान्ध
र्मारण्यंतथैवच ॥ जुगुप्समानोधावन्सतंयज्ञंसमुपासदत् ५१ धर्मपुत्रमथाक्षिप्यसक्तुप्रस्थेनतेनसः ॥ मुक्तःशापात्ततःक्रोधोधर्मोह्यासीद्युधिष्ठिरः ५२

पिठरंपात्रंधर्मआविशत् ५१पःपीतव निस्वर्यः ४२ । ४३ । ४४ रोषणत्वमेवमिथ्यारोपस्मजितत्वात्त्वया ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२

५३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवमेतत्तदावृत्तेयज्ञेयस्यमहात्मनः ॥ पश्यतांचापिनस्तत्रनकुलोऽन्तर्हितस्तदा ५३ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां आश्व
मेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि नकुलोपाख्याने द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तमनुगीतापर्वाश्वमेधिकंच ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अतः
परमाश्रमवासिकंपर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ प्राप्यराज्यंनरव्याघ्राःपांडवामेपितामहाः ॥ कथमासन्महाभागाधृतराष्ट्रेमहात्मनि ॥ १ ॥ अस्मिन्पर्व
ण्यमीवृत्तांताः ॥ व्यासवाक्यं । संवर्तमरुत्तीयं । अनुगीता । वासुदेवागमनं । ब्राह्मणगीता । गुरुशिष्यसंवादः । उत्तंकोपाख्यानं । द्वारकाप्रवेशः । पांडव
प्रयाणं । निधिलाभः । परिक्षिज्जन्म । स्त्रीविलापः । बालसंजीवनं । सुवर्णानयनं । अश्वपरीक्षा । हयरक्षणं । बभ्रुवाहनविजयः । अश्वमेधयज्ञः । नकुलोपाख्यानं ॥

॥ अस्मिन्नपिपर्वणि व्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्याग्न्यूनाधिकयंचेल्लिपिकरप्रमादादेवज्ञेयम् ॥

॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकं पर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्वप्रारंभः ॥

पांडुतः ॥ १ ॥ पूर्वत्रअंगोपांगसहितावजविद्यास्त्वपिता तत्रसर्वभोगत्यागपूर्वकंशमाद्युपसंपत्तिर्वनवासिनामेवभवतीतिधृतराष्ट्रस्याचारदर्शनेवपूर्ववंसस्तोऽस्मिन्पर्वण्याश्रमवासिकमुच्यते

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ जनमेजयउवाच ॥ प्राप्यराज्यंमहात्मानःपांडवामेपितामहाः ॥ कथमासन्महाराज्ञिधृतराष्ट्रेमहात्मनि १ सतुराजाहतामात्योहतपुत्रोनिराश्रयः ॥ कथमासीद्धतैश्वर्योगांधारीचयशस्विनी २ कियंतंचैवकालंतेममपूर्वपितामहाः ॥ स्थिताराज्येमहात्मानस्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्राप्यराज्यंमहात्मानःपांडवाहतशत्रवः ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यपृथिवींपर्यपालयन् ४ धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरःसंजयस्तथा ॥ वैश्यापुत्रश्चमेधावीयुयुत्सुःकुरुसत्तम ५ पांडवाःसर्वकार्याणिसंपृच्छंतिस्मतंनृपम् ॥ चक्रुस्तेनाभ्यनुज्ञातावर्षाणिदशपंचच ६ सदाहिगत्वातेवीराःपर्युपासंततंनृपम् ॥ पादाभिवादनंकृत्वाधर्मराजमतेस्थिताः ७ तेमूर्ध्निसमुपाघ्राताःसर्वकार्याणिचक्रिरे ॥ कुंतिभोजसुताचैवगांधारीमन्ववर्तत ८ द्रौपदीचसुभद्राचयाश्चान्याःपांडवस्त्रियः ॥ समांवृत्तिमवर्तंततयोःश्वश्र्वोर्यथाविधि ९ शयनानिमहार्हाणिवासांस्याभरणानिच ॥ राजार्हाणिचसर्वाणिभक्ष्यभोज्यान्यनेकशः १० युधिष्ठिरोमहाराजधृतराष्ट्रेऽभ्युपाहरत् ॥ तथैवकुंतीगांधार्यांगुरुवृत्तिमवर्तत ११ विदुरःसंजयश्चैवयुयुत्सुश्चैवकौरव ॥ उपासतेस्मतंवृद्धंहतपुत्रंजनाधिपम् १२ स्यालोद्रोणस्ययश्चासीद्दयितोब्राह्मणोमहान् ॥ सचतस्मिन्महेष्वासःकृपःसमभवत्तदा १३ व्यासश्चभगवान्नित्यमासांचक्रेनृपेणह ॥ कथाःकुर्वन्पुराणर्षिर्देवर्षिपितृरक्षसाम् १४ धर्मयुक्तानिकार्याणिव्यवहारान्वितानिच ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातोविदुरस्तान्यकारयत् १५ सामंतेभ्यःप्रियाण्यस्यकार्याणिसुबहून्यपि ॥ प्राप्यतेऽर्थैःसुलघुभिःसुनयाद्विदुरस्यवै १६ अकरोद्बंधमोक्षंचवध्यानांमोक्षणंतथा ॥ नचधर्मसुतोराजाकदाचित्किंचिदब्रवीत् १७ विहारयात्रासुपुनःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ सर्वान्कामान्महातेजाःप्रददावंबिकासुते १८ आरालिकाःसूपकारारागखांडविकास्तथा ॥ उपातिष्ठंतराजानंधृतराष्ट्रंयथापुरा १९ वासांसिचमहार्हाणिमाल्यानिविविधानिच ॥ उपाजहुर्यथान्यायंधृतराष्ट्रस्यपांडवाः २० मैरेयमत्स्यमांसानिपानकानिमधूनिच ॥ चित्रान्भक्ष्यविकारांश्चचक्रुस्तस्ययथापुरा २१ येचापिपृथिवीपालाःसमाजग्मुस्ततस्ततः ॥ उपा
१ तिष्ठंततेसर्वेकौरवेंद्रंयथापुरा २२ कुंतीचद्रौपदीचैवसात्वतीचयशस्विनी ॥ उलूपीनागकन्याचदेवीचित्रांगदातथा २३ धृष्टकेतोश्चभगिनीजरासंधसुतातथा ॥ एताश्चान्याश्चबह्वयोवैयोषितःपुरुषर्षभ २४

पाश्चर्यमदर्शनत्प्राजेन्मतिपादयिष्यन्नुत्तरग्रंथमारभते प्राप्यराज्यंमहात्मानइति १ । २ । ३ । ४ उपातिष्ठदाराधितवान् ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ तस्मिन्धृतराष्ट्रेसमभवत्तन्निकटेऽभवत् १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ आरालिकाःअरया ... कादिकाराः । संस्कुर्वंतितेआरालिकाःशाकविशेषकर्तारः । रागखांडवंपिप्पलीशुंठीशर्करोपेतोमुद्गयूषस्तत्कर्तारोरागखांडविकाः १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

॥ १ ॥ किंकराःपर्युपातिष्ठन्सर्वाःसुबलजातथा ॥ यथापुत्रवियुक्तोऽयंनकिंचिद्दुःखमाप्नुयात् २५ इतितानन्वशाद्भ्रातॄन्नित्यमेवयुधिष्ठिरः ॥ एवंतेधर्मराजस्यश्रुत्वावचन अ०
मर्थवत् २६ सविशेषमवर्ततभीममेकंतदाविना ॥ नहितत्तस्यवीरस्यहृदयादपसर्पति ॥ धृतराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेर्यद्वृत्तंद्यूतकारितम् २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा
सिकेपर्वणि आश्रमवासपर्वणिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसंपूजितोराजापांडवैरंबिकासुतः ॥ विजहारयथापूर्वमृषिभिःपर्युपासितः ॥ २ ॥
१ ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चप्रददौसकुरूद्वहः ॥ तच्चकुंतीसुतोराजासर्वमेवान्वपद्यत २ आनृशंस्यपरोराजाप्रीयमाणोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचसततदाभ्रातॄनमात्यांश्चमही
पतिः ३ मयाचैवभवद्भिश्चमान्यएषनराधिपः ॥ निदेशेधृतराष्ट्रस्ययस्तिष्ठतिसमेसुहृत् ४ विपरीतश्चमेशत्रुर्नियम्यश्चभवेन्नरः ॥ पितृवृत्तेषुचाहःसुपुत्राणांश्राद्धक
र्मणि ५ सुहृदांचैवसर्वेषांयावदस्यचिकीर्षितम् ॥ ततःसराजाकौरव्योधृतराष्ट्रोमहामनाः ६ ब्राह्मणेभ्योयथार्हेभ्योददौवित्तान्यनेकशः ॥ धर्मराजश्चभीमश्चसव्य
साचीयमावपि ७ तत्सर्वमन्ववर्तंतस्यप्रियचिकीर्षया ॥ कथंनुराजावृद्धःसपुत्रपौत्रवधार्दितः ८ शोकमस्मत्कृतंप्राप्यनम्रियेतेतिचिंत्यते ॥ यावद्धिकुरुवीरस्य
जीवत्पुत्रस्यवैसुखं ९ बभूवतदवाप्नोतिभोगांश्चेतिव्यवस्थिताः ॥ ततस्तेसहिताःपंचभ्रातरःपांडुनंदनाः १० यथाशीलाःसमातस्थुर्धृतराष्ट्रस्यशासने ॥ धृत
राष्ट्रश्चतान्सर्वान्विनीतान्नियमेस्थितान् ११ शिष्यवृत्तिंसमापन्नान्गुरुवत्प्रत्यपद्यत ॥ गांधारीचैवपुत्राणांविविधैःश्राद्धकर्मभिः १२ आनृण्यमगमत्कामान्विप्रे
भ्यःप्रतिपाद्यसा ॥ एवंधर्मभृतांश्रेष्ठोधर्मराजोयुधिष्ठिरः १३ भ्रातृभिःसहितोधीमान्पूजयामासतंनृपम् ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सराजासुमहातेजावृद्धःकुरुकुलो
द्वहः १४ नददर्शतदाकिंचिदप्रियंपांडुनंदने ॥ वर्तमानेषुसद्वृत्तिंपांडवेषुमहात्मसु १५ प्रीतिमानभवद्राजाधृतराष्ट्रोंऽबिकासुतः ॥ सौबलेयीचगांधारीपुत्रशोकम
पास्यतम् १६ सदैवप्रीतिमत्यासीत्तनयेषुनिजेष्विव ॥ प्रियाण्येवतुकौरव्योनाप्रियाणिकुरूद्वहः १७ वैचित्रवीर्येनृपतौसमाचरतवीर्यवान् ॥ यद्यद्ब्रूतेचकिंचि
त्सधृतराष्ट्रोजनाधिपः १८ गुरुवालघुवाकार्यंगांधारीचतपस्विनी ॥ तंसराजामहाराजपांडवानांधुरंधरः १९ पूजयित्वावचस्तत्तदकार्षीत्परवीरहा ॥ तेनतस्या
भवत्प्रीतोवृत्तेनसनराधिपः २० अन्वतप्यतसंस्मृत्यपुत्रंतंमंदचेतसम् ॥ सदाचप्रातरुत्थायकृतजप्यःशुचिर्नृपः २१ आशास्तेपांडुपुत्राणांसमरेष्वपराजयम् ॥
ब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्याथहुत्वाचैवहुताशनम् २२ आयूंषिपांडुपुत्राणामाशंसतनराधिपः ॥ नतांप्रीतिंपरामापपुत्रेभ्यःसकुरूद्वहः २३ यांप्रीतिंपांडुपुत्रेभ्यःसदा ॥ १ ॥
वापनराधिपः ॥ ब्राह्मणानांयथावृत्तःक्षत्रियाणांयथाविधः २४ तथाविट्शूद्रसंघानामभवत्सप्रियस्तदा ॥ यच्चकिंचित्तदापापंधृतराष्ट्रसुतैःकृतम् २५ अकृत्वाहृ
दितत्पापंतंनृपंसोऽन्ववर्तत ॥ यश्चकश्चिन्नरःकिंचिदप्रियंचांबिकासुते २६ ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

२७ । २८ । २९ । ३० ॥ इतिआश्रमपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिरस्येति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

कुरुतेद्वेष्यतामेतिसकौंतेयस्यधीमतः ॥ नराज्ञोधृतराष्ट्रस्यनचदुर्योधनस्यवै २७ उवाचदुष्कृतंकश्चिद्युधिष्ठिरभयान्नरः ॥ धृत्यातुष्टोनरेंद्रःसगांधारीविदुरस्तथा
२८ शौचेनचाजातशत्रोर्नतुभीमस्यशत्रुहन् ॥ अन्ववर्ततभीमोऽपिनिश्चितोधर्मजंनृपम् २९ धृतराष्ट्रंचसंप्रेक्ष्यसदाभवतिदुर्मनाः ॥ राजानमनुवर्ततंधर्मपुत्रममि
त्रहा ॥ अन्ववर्ततकौरव्योहृदयेनपराङ्मुखः ३० इतिश्रीमहाभारते आश्रमवासिकेपर्वणि आश्रमवासपर्वणिद्वितीयोऽध्यायः ॥२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
युधिष्ठिरस्यनृपतेर्दुर्योधनपितुस्तदा ॥ नांतरंददृशूराज्येपुरुषाःप्रणयंप्रति १ यदातुकौरवोराजापुत्रंसस्मारदुर्मतिम् ॥ तदाभीमंहृदाराजन्नपध्यातिसपार्थिवः २
तथैवभीमसेनोऽपिधृतराष्ट्रंजनाधिपम् ॥ नामर्षयतराजेंद्रसदैवदुष्टवद्धृदा ३ अप्रकाशान्यप्रियाणिचकारास्यवृकोदरः ॥ आज्ञांप्रत्याहरच्चापिकृतकैःपुरुषैःसदा ४
स्मरन्दुर्मंत्रितंतस्यवृत्तान्यप्यस्यकानिचित् ॥ अथभीमःसुहृन्मध्येबाहुशब्दंतथाऽकरोत् ५ संश्रवेधृतराष्ट्रस्यगांधार्याश्चाप्यमर्षणः ॥ स्मृत्वादुर्योधनंशत्रुंकर्ण
दुःशासनावपि ६ प्रोवाचेदंसुसंरब्धोभीमःसपरुषंवचः ॥ अंधस्यनृपतेःपुत्रामयापरिघबाहुना ७ नीतालोकममुंसर्वेनानाशस्त्रास्त्रयोधिनः ॥ इमौतौपरिघप्र
ख्यौभुजौममदुरासदौ ८ ययोरंतरमासाद्यधार्तराष्ट्राःक्षयंगताः ॥ ताविमौचंदनेनाक्तौचंदनार्हौचमेभुजौ ९ याभ्यांदुर्योधनोनीतःक्षयंससुतबांधवः ॥ एताश्चा
न्याश्चविविधाःशल्यभूतानराधिपः १० वृकोदरस्यतावाचःश्रुत्वानिर्वेदमागमत् ॥ साचबुद्धिमतीदेवीकालपर्यायवेदिनी ११ गांधारीसर्वधर्मज्ञातान्यलीकानिशु
श्रुवे ॥ ततःपंचदशेवर्षेसमतीतेनराधिपः १२ राजानिर्वेदमापेदेभीमवाग्बाणपीडितः ॥ नान्वबुध्यततद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः १३ श्वेताश्वोवाऽथकुंतीवाद्रौ
पदीवायशस्विनी ॥ माद्रीपुत्रौचधर्मज्ञौचित्तंतस्यान्ववर्तताम् १४ राज्ञस्तुचित्तंरक्षंतोनोचतुःकिंचिदप्रियम् ॥ ततःसमानयामासधृतराष्ट्रःसुहृज्जनम् १५
बाष्पसंदिग्धमत्यर्थमिदमाहचतान्भृशम् ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ विदितंभवतामेतद्यथावृत्तःकुरुक्षयः १६ ममापराधात्तत्सर्वमनुज्ञातंचकौरवैः ॥ योऽहंदुष्टमतिंमं
दोज्ञातीनांभयवर्धनम् १७ दुर्योधनंकौरवाणामाधिपत्येऽभ्यषेचयम् ॥ यच्चाहंवासुदेवस्यनाश्रौषंवाक्यमर्थवत् १८ वध्यतांसाध्वयंपापःसामात्यइतिदुर्मतिः ॥
पुत्रस्नेहाभिभूतस्तुहितमुक्तोमनीषिभिः १९ विदुरेणाथभीष्मेणद्रोणेनचकृपेणच ॥ पदेपदेभगवताव्यासेनचमहात्मना २० संजयेनाथगांधार्यातदिदंतप्यतेच
माम् ॥ यच्चाहंपांडुपुत्रेषुगुणवत्सुमहात्मसु २१ नदत्तवान्श्रियंदीप्तांपितृपैतामहीमिमाम् ॥ विनाशंपश्यमानोहिसर्वराज्ञांगदाग्रजः २२ एतच्छ्रेयस्तुपरमममन्य
तजनार्दनः ॥ सोऽहमेतान्यलीकानिनिवृत्तान्यात्मनस्तदा २३ हृदयेशल्यभूतानिधारयामिसहस्रशः ॥ विशेषतस्तुपश्यामिवर्षेपंचदशेऽद्यवै २४ अस्यपापस्य
शुद्ध्यर्थंनियतोऽस्मिसुदुर्मतिः ॥ चतुर्थेनियतेकालेकदाचिदपिचाष्टमे २५ १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५

तृष्णाविनयनंतृषामात्रापहंमंडादि नतुक्षुधाविहरम् २५ । २६ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१

तृष्णाविनयनंभुंजेगांधारीवेदतन्मम ॥ करोत्याहारमितिमांसर्वःपरिजनःसदा २६ युधिष्ठिरभयादेतिभृशंतप्यातिपांडवः ॥ भूमौशयेजप्यपरोदर्भेष्वजिनसंवृ
तः २७ नियमव्यपदेशेनगांधारीचयशस्विनी ॥ हतंशतंतुपुत्राणांययोर्युद्धेऽपलायिनाम् २८ नानुतप्यामितच्चाहंक्षत्रधर्मंहितेविदुः ॥ इत्युक्त्वाधर्मराजानम
भ्यभाषतकौरवः २९ भद्रंतेयादवीमातर्वचश्चेदंनिबोधमे ॥ सुखमस्म्युषितःपुत्रत्वयासुपरिपालितः ३० महादानानिदत्तानिश्राद्धानिचपुनःपुनः ॥ प्रकृष्टं
चमयापुत्रपुण्यंचीर्णंयथाबलम् ३१ गांधारीहतपुत्रेयंधैर्येणोदीक्षतेचमाम् ॥ द्रौपद्याह्यपकर्तारस्तवचैश्वर्यहारिणः ३२ समतीतानृशंसास्तेस्वधर्मेणहतायुधि ॥
नतेषुप्रतिकर्तव्यंपश्यामिकुरुनंदन ३३ सर्वेशस्त्रभृतांलोकान्गतास्तेऽभिमुखंहताः ॥ आत्मनस्तुहितंपुण्यंप्रतिकर्तव्यमद्यवै ३४ गांधार्याश्चैवराजेंद्रतदनुज्ञा
तुमर्हसि ॥ त्वंतुशस्त्रभृतांश्रेष्ठःसततंधर्मवत्सलः ३५ राजागुरुःप्राणभृतांतस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ अनुज्ञातस्त्वयावीरसंश्रयेयंवनान्यहम् ३६ चीरवल्कलभृ
द्राजन्गांधार्यासहितोऽनया ॥ तवाशिषःप्रयुंजानोभविष्यामिवनेचरः ३७ उचितंनःकुलेतातसर्वेषांभरतर्षभ ॥ पुत्रेष्वैश्वर्यमाधायवयसोंतेवनंनृप ३८ त
त्राहंवायुभक्षोवानिराहारोऽपिवावसन् ॥ पत्न्यासहानयावीरचरिष्यामितपःपरम् ३९ त्वंचापिफलभाक्ताततपसःपार्थिवोह्यसि ॥ फलभाजोहिराजानःकल्या
णस्येतरस्यवा ४० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नमांप्रीणयतेराज्यंत्वय्येवंदुःखितेनृप ॥ धिङ्मामस्तुसुदुर्बुद्धिंराज्यसक्तंप्रमादिनम् ४१ योऽहंभवंतंदुःखार्तमुपवा
सकृशंभृशम् ॥ जिताहारंक्षितिशयंनविंदेभ्रातृभिःसह ४२ अहोऽस्मिवंचितोमूढोभवतागूढबुद्धिना ॥ विश्वासयित्वापूर्वंमांयदिदंदुःखमश्नुथाः ४३ किंमेरा
ज्येनभोगैर्वाकिंयज्ञैःकिंसुखेनवा ॥ यस्यमेत्वंमहीपालदुःखान्येतान्यवाप्तवान् ४४ पीडितंचापिजानामिराज्यमात्मानमेवच ॥ अनेनवचसातुभ्यंदुःखितस्यज
नेश्वर ४५ भवान्पिताभवान्माताभवान्नःपरमोगुरुः ॥ भवताविप्रहीणावैकनुतिष्ठामहेवयम् ४६ औरसोभवतःपुत्रोयुयुत्सुर्नृपसत्तम ॥ अस्तुराजामहाराजय
मन्यंमन्यसेभवान् ४७ अहंवनंगमिष्यामिभवान्राज्यंप्रशास्तु ॥ नमामयशसादग्धंभूयस्त्वंदग्धुमर्हसि ४८ नाहंराजाभवान्राजाभवतःपरवानहम् ॥ कथंगुरुं
त्वांधर्मज्ञमनुज्ञातुमिहोत्सहे ४९ नमन्युर्हृदिनःकश्चित्सुयोधनकृतेऽनघ ॥ भवितव्यंतथातद्धिवयंचान्येचमोहिताः ५० वयंपुत्राहिभवतोयथादुर्योधनादयः ॥
गांधारीचैवकुंतीचनिर्विशेषेमतेमम ५१ समात्वंयदिराजेंद्रपरित्यज्यगमिष्यसि ॥ पृष्ठतस्त्वनुयास्यामिसत्यमात्मानमालभे ५२ इयंहिवसुसंपूर्णामहीसागरमे
खला ॥ भवताविप्रहीणस्यनमेप्रीतिकरीभवेत् ५३ भवदीयमिदंसर्वंशिरसात्वांप्रसादये ॥ त्वदधीनाःस्मराजेंद्रव्येतुतेमानसोज्वरः ५४ भवितव्यमनुप्राप्तो
मन्येत्वंवसुधाधिप ॥ दिष्ट्याशुश्रूषमाणस्त्वांमोक्षिष्येमनसोज्वरम् ५५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ तापस्येमेमनस्तातवर्ततेकुरुनंदन ॥ उचितंचकु
लेऽस्माकमरण्यगमनंप्रभो ५६ ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६

५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५

चिरमस्म्युषितःपुत्रचिरंशुश्रूषितस्त्वया ॥ वृद्धंमामप्यनुज्ञातुमर्हसित्वंनराधिप ५७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाधर्मराजानंवेपमानंकृतांजलिम् ॥ उवा
चवचनंराजाधृतराष्ट्रोऽंबिकासुतः ५८ संजयंचमहात्मानंकृपंचापिमहारथम् ॥ अनुनेतुमिहेच्छामिभवद्भिर्वसुधाधिपम् ५९ ग्लायतेमेमनोहीदंमुखंचपरिशु
ष्यति ॥ वयसाचप्रकृष्टेनवाग्व्यायाममिमंचैवह ६० इत्युक्त्वासतुधर्मात्मावृद्धोराजाकुरूद्वहः ॥ गांधारींशिश्रियेधीमान्सहसैवगतासुवत् ६१ तंतुदृष्ट्वासमासीनं
विसंज्ञमिवकौरवम् ॥ आर्तिराजाऽगमत्तीव्रांकौंतेयःपरवीरहा ६२ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यस्यनागसहस्रेणशतसंख्येनवैबलम् ॥ सोऽयंनारीव्यपाश्रित्यशेते
राजागतासुवत् ६३ आयसीप्रतिमायेनभीमसेनस्यसापुरा ॥ चूर्णीकृताबलवतासोऽबलामाश्रितःस्त्रियम् ६४ धिगस्तुमामधर्मज्ञंधिग्बुद्धिंधिक्चमेश्रुतम् ॥ य
त्कृतेपृथिवीपालःशेतेऽयमतथोचितः ६५ अहमप्युपवत्स्यामियथैवायंगुरुर्मम ॥ यदिराजानभुंक्तेऽयंगांधारीचयशस्विनी ६६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततो
स्यपाणिनाराजन्जलशीतेनपांडवः ॥ उरोमुखंचशनकैःपर्यमार्जतधर्मवित् ६७ तेनरत्नौषधिमतापुण्येनचसुगंधिना ॥ पाणिस्पर्शेनराज्ञःसराजासंज्ञामवापह
६८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ स्पृशमांपाणिनाभूयःपरिष्वजचपांडव ॥ जीवामीवातिसंस्पर्शात्तवराजीवलोचन ६९ मूर्धानंचतवाघ्रातुमिच्छामिमनुजाधिप ॥
पाणिभ्यांहिपरिस्पृष्टुंप्रीणनंहिमहन्मम ७० अष्टमोह्यद्यकालोऽयमाहारस्यकृतस्यमे ॥ येनाहंकुरुशार्दूलशक्नोमिनविचेष्टितुम् ७१ व्यायामश्चायमत्यर्थंकृत
स्त्वामभियाचता ॥ ततोग्लानमनास्तातनष्टसंज्ञइवाभवम् ७२ तवामृतरसप्रख्यंहस्तस्पर्शमिमंप्रभो ॥ लब्ध्वासंजीवितोऽस्मीतिमन्येकुरुकुलोद्वह ७३
॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुकौंतेयःपित्राज्येष्ठेनभारत ॥ पस्पर्शसर्वगात्रेषुसौहार्दात्तंशनैस्तदा ७४ उपलभ्यततःप्राणान्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ बाहुभ्यां
संपरिष्वज्यमूर्ध्न्याजिघ्रतपांडवम् ७५ विदुरादयश्चतेसर्वेरुरुदुर्दुःखिताभृशम् ॥ अतिदुःखात्तुराजानंनोचुःकिंचनपांडवम् ७६ गांधारीत्वेवधर्मज्ञामनसोद्वह
तीभृशम् ॥ दुःखान्यधारयद्राजन्मैवमित्येवचाब्रवीत् ७७ इतरास्तुस्त्रियःसर्वाःकुंत्यासहसुदुःखिताः ॥ नेत्रैरागतविक्लेदैःपरिवार्यस्थिताऽभवन् ७८ अथाब्रवी
त्पुनर्वाक्यंधृतराष्ट्रोयुधिष्ठिरम् ॥ अनुजानीहिमांराजंस्तापस्येभरतर्षभ ७९ ग्लायतेमेमनस्तातभूयोभूयःप्रजल्पतः ॥ नमामतःपरंपुत्रपरिक्लेष्टुमिहार्हसि ८०
तस्मिंस्तुकौरवेंद्रेतंतथाब्रुवतिपांडवम् ॥ सर्वेषामेवयोधानामार्तनादोमहानभूत् ८१ दृष्ट्वाकृशंविवर्णंचराजानमतथोचितम् ॥ उपवासपरिश्रांतंत्वगस्थिपरिवा
रणम् ८२ धर्मपुत्रःस्वपितरंपरिष्वज्यमहाप्रभुम् ॥ शोकजंबाष्पमुत्सृज्यपुनर्वचनमब्रवीत् ८३ नकामयेनरश्रेष्ठजीवितंपृथिवींतथा ॥ यथातवप्रियंराजंश्चि
कीर्षामिपरंतप ८४ यदिचाहमनुग्राह्योभवतोदयितोऽपिवा ॥ क्रियतांतावदाहारस्ततोवेत्स्याम्यहंपरम् ८५

१ दिवसेद्वावाहारकालौ अनेनक्रमेणभुक्त्वाचरवारिदिनानिजातानि

ततोऽब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रोयुधिष्ठिरम् ॥ अनुज्ञातस्त्वयापुत्रभुंजीयामितिकामये ८६ इतिब्रुवतिराजेंद्रेधृतराष्ट्रेयुधिष्ठिरम् ॥ ऋषिःसत्यवतीपुत्रोव्यासो अ०
॥ ३ ॥ ऽभ्येत्यवचोऽब्रवीत् ॥ ८७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासप०धृतराष्ट्रनिर्वेदेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ९ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥
युधिष्ठिरमहाबाहोयथाऽऽहकुरुनंदनः ॥ धृतराष्ट्रोमहातेजास्तत्कुरुष्वाविचारयन् १ अयंहिवृद्धोनृपतिर्हतपुत्रोविशेषतः ॥ नेदंकृच्छ्रंचिरतरंसहेदितिमतिर्मम ॥ ॥ ५ ॥
२ गांधारीचमहाभागाप्राज्ञाकरुणवेदिनी ॥ पुत्रशोकंमहाराजधैर्येणोद्वहतेभृशम् ३ अहमप्येतदेवत्वांब्रवीमिकुरुमेवचः ॥ अनुज्ञांलभतांराजामावृथेहमरि
ष्यति ४ राजर्षीणांपुराणानामनुयातुगतिंनृपः ॥ राजर्षीणांहिसर्वेषामंतेवनमुपाश्रयः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतदाराजाव्यासेनाद्भुत
कर्मणा ॥ प्रत्युवाचमहातेजाधर्मराजोमहामुनिम् ६ भगवानेवनोमान्योभगवानेवनोगुरुः ॥ भगवानस्यराज्यस्यकुलस्यचपरायणम् ७ अहंतेपुत्रोभगवन्पिता
राजागुरुश्चमे ॥ निदेशवर्तीचपितुःपुत्रोभवतिधर्मतः ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतुतंप्राहव्यासोवेदविदांवरः ॥ युधिष्ठिरंमहातेजाःपुनरेवमहा
कविः ९ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ राजाऽयंवृद्धतांप्राप्तःप्रमाणेपरमेस्थितः १० सोऽयंमयाभ्यनुज्ञातस्त्वयाचपृथिवीपतिः ॥ करोतुस्वमभिप्रायं
माऽस्यविघ्नकरोभव ११ एषएवपरोधर्मोराजर्षीणांयुधिष्ठिर ॥ समरेवाभवेन्मृत्युर्वनेवाविधिपूर्वकम् १२ पित्रातुतवराजेंद्रपांडुनापृथिवीक्षिता ॥ शिष्यवृत्तेन
राजाऽयंगुरुवत्पर्युपासितः १३ क्रतुभिर्दक्षिणावद्भीरत्नपर्वतशोभितैः ॥ महद्भिरिष्टंगोभुक्ताप्रजाश्चपरिपालिताः १४ पुत्रसंस्थंचविपुलंराज्यंविप्रोषितेत्वयि ॥
त्रयोदशसमाभुक्तंदत्तंचविविधंवसु १५ त्वयाचायंनरव्याघ्रगुरुशुश्रूषयाऽनघ ॥ आराधितःसभृत्येनगांधारीचयशस्विनी १६ अनुजानीहिपितरंसमयोऽस्यत
पोविधौ ॥ नमन्युर्विद्यतेचास्यसुसूक्ष्मोऽपियुधिष्ठिर १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतावदुक्त्वावचनमनुमान्यचपार्थिवम् ॥ तथाऽस्त्वितिचतेनोक्तःकौंतेयेनय
यौवनम् १८ गतेभगवतिव्यासेराजापांडुसुतस्तदा ॥ प्रोवाचपितरंवृद्धंमंदंमंदमिवानतः १९यदाहभगवान्व्यासोयच्चापिभवतोमतम् ॥ यथाऽऽहचमहेष्वासःकृपो
विदुरएवच २० युयुत्सुःसंजयश्चैवतत्कर्ताऽस्म्यहमंजसा ॥ सर्वएवहिमान्यामेकुलस्यहिहितैषिणः २१ इदंतुयाचेनृपतेत्वामहंशिरसानतः ॥ क्रियतांतावदाहार
स्ततोगच्छाश्रमंप्रति २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप०आश्रमवासपर्वणिव्यासानुज्ञायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोराज्ञाऽभ्य ॥ ३ ॥
नुज्ञातोधृतराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ ययौस्वभवनंराजागांधार्याऽनुगतस्तदा १ मंदप्राणगतिर्धीमान्कृच्छ्रादिवसमुद्वहन् ॥ पदातिःसमहीपालोजीर्णोगजपतिर्यथा २

८ । ९ परमेप्रमाणेउपनिषन्मते १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ तपोविधौतपःकरणे १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ ॥ इति आ०नी०म०भा०चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ततइति १ । २

३।४ अभुक्तभुक्तवती ५।६।७ अष्टांगेस्वाम्यमात्यादियुते ८।९ । १० । ११ । १२ । १३ कर्मसुपुण्यान्जन्मनाचपुण्यान्अमात्यांश्चाग्र्येयथाइत्युत्तरेणान्वयः १४।१५ अट्टाद्दशोपरिभागेसंचारस्था
तमन्वगच्छद्विदुरोविद्वान्सूतश्चसंजयः ॥ सचापिपरमेष्वासःकृपःशारद्वतस्तथा ३ सप्रविश्यगृहंराजन्कृतपूर्वाह्णिकक्रियः ॥ तर्पयित्वाद्विजश्रेष्ठानाहारमकरो
त्तदा ४ गांधारीचैवधर्मज्ञाकुंत्यासहमनस्विनी ॥ वधूभिरुपचारेणपूजिताऽभुंक्तभारत ५ कृताहारंकृताहाराःसर्वेतेविदुरादयः ॥ पांडवाश्चकुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठंततं
नृपम् ६ ततोऽब्रवीन्महाराजकुंतीपुत्रमुपह्वरे ॥ निषण्णंपाणिनापृष्ठेसंस्पृशन्नंबिकासुतः ७ अप्रमादस्त्वयाकार्यःसर्वथाकुरुनंदन ॥ अष्टांगेराजशार्दूलराज्यधर्म
पुरस्कृते ८ तत्तुशक्यंमहाराजरक्षितुंपांडुनंदन ॥ राज्यंधर्मेणकौंतेयविद्वानसिनिबोधतत् ९ विद्यावृद्धान्सदैवत्वमुपासीथायुधिष्ठिर ॥ शृणुयास्तेचयद्ब्रूयुःकुर्या
श्चैवाविचारयन् १० प्रातरुत्थायतान्राजन्पूजयित्वायथाविधि ॥ कृत्यकालेसमुत्पन्नेपृच्छेथाःकार्यमात्मनः ११ तेतुसंमानिताराजंस्त्वयाकार्यहितार्थिना ॥
प्रवक्ष्यंतिहितंतातसर्वथातवभारत १२ इंद्रियाणिचसर्वाणिवाजिवत्परिपालय ॥ हितायैवभविष्यंतिरक्षितंद्रविणंयथा १३ अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहा
न्शुचीन् ॥ दांतान्कर्मसुपुण्यांश्चपुण्यान्सर्वेषुयोजयेः १४ चारयेथाश्चसततंचारैरविदितःपरैः ॥ परीक्षितैर्बहुविधैःस्वराष्ट्रप्रतिवासिभिः १५ पुरंचतेसुगुप्तं
स्याद्दृढप्राकारतोरणम् ॥ अट्टाट्टालकसंबाधंषट्पदंसर्वतोदिशम् १६ तस्यद्वाराणिसर्वाणिपर्याप्तानिबृहंतिच ॥ सर्वतःसुविभक्तानियंत्रैरारक्षितानिच १७
पुरुषैरलमर्थस्तेविदितैःकुलशीलतः ॥ आत्माचरक्ष्यःसततंभोजनादिषुभारत १८ विहाराहारकालेषुमाल्यशय्यासनेषुच ॥ स्त्रियश्चतेसुगुप्ताःस्युर्वृद्धैराप्तैरधि
ष्ठिताः १९ शीलवद्भिःकुलीनैश्चविद्वद्भिश्चयुधिष्ठिर ॥ मंत्रिणश्चैवकुर्वीथाद्विजान्विद्याविशारदान् २० विनीतांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ तैःसार्धंमंत्रये
थास्त्वंनात्यर्थंबहुभिःसह २१ समस्तैरपिचव्यस्तैर्व्यपदेशेनकेनचित् ॥ सुसंवृतंमंत्रगृहंस्थलंचारुह्यमंत्रयेः २२ अरण्येनिःशलाकेवानचरात्रौकथंचन ॥ वानराः
पक्षिणश्चैवयेमनुष्यानुसारिणः २३ सर्वेमंत्रगृहेवर्ज्यायेचापिजडपंगवः ॥ मंत्रभेदेहियेदोषाभवंतिपृथिवीक्षिताम् २४ नतेशक्याःसमाधातुंकथंचिदितिमेमतिः ॥
दोषांश्चमंत्रभेदस्यब्रूयास्त्वंमंत्रिमंडले २५ अभेदेचगुणाराजन्पुनःपुनररिंदम ॥ पौरजानपदानांचशौचाशौचेयुधिष्ठिर २६ यथास्याद्विदितंराजंस्तथाकार्यं
कुरूद्वह ॥ व्यवहारश्चतेराजन्नित्यमाप्तैरधिष्ठितः २७ योज्यस्तुष्टैर्हितैराजन्नित्यंचारैरनुष्ठितः ॥ परिमाणंविदित्वाचदंडंदंड्येषुभारत २८ प्रणयेयुर्यथान्यायं
पुरुषास्तेयुधिष्ठिर ॥ आदानरुचयश्चैवपरदाराभिमर्शिनः २९ उग्रदंडप्रधानाश्चमिथ्याव्याहारिणस्तथा ॥ आक्रोष्टारश्चलुब्धाश्चहर्तारःसाहसप्रियाः ३०
२ सभाविहारभेत्तारोवर्णानांचप्रदूषकाः ॥ हिरण्यदंड्यावध्याश्चकर्तव्यादेशकालतः ३१ नानि षट्पदंषड्भिःपदैःपदनीयैःस्थानैर्युक्तं तेनसप्तप्राका
रमितिगम्यते तत्रसप्तमस्यांतःपुरत्वात्षड्वान्येषांपदनीयानिस्थानानि १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ निःशिलाकेअतृणे सतृणेह्यासन्नःपरचारोज्ञातुमशक्यइति २३ । २४ । २५
२६ । २७ परिमाणंदंड्यधनस्यापराधस्यच २८ आदानरुचयःउत्कोचोपजीविनश्चौरावा २९ । ३० हिरण्यदंड्यावध्याःपूर्वोक्ताःसर्वेदेशकालानुरोधेनदंड्यावावध्यावेतिज्ञेयं ३१

३२ प्रदोषोरजनीमुखंदूतादीनांदर्शनकालः ३३ तेभ्यःश्रुतानामर्थानांनिर्णयेअपररात्रः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० गवादिवदाहारमात्रवेतनाः विष्टिगृहीतानामप्याहारमात्रं देयमित्यर्थः । व्यवहारिणःकारुशिल्पिप्रभृतयः ४१ । ४२ । ४३ ॥ इतिआश्रमवासिकेनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ मंडलानिअरिमित्रमित्यादीनि उदासीनादन्योमध्यमोद्वयोरपिइच्छाकांक्षी १ चतुर्णांशत्रुपक्षेजातानांशत्रुःशत्रुमित्रंउभयोर्जयार्थीपराजयार्थीचेति २ ययेच्छकंपरैर्मध्यत्वममध्यत्वंचमत्वातितस्मादवहितस्तिष्ठेत्यथामेदोनमवेदिति

प्रातरेवहिपश्येथायेकुर्युर्व्ययकर्मते ॥ अलंकारमथोभोज्यमतऊर्ध्वंसमाचरेः ३२ पश्येथाश्चततोयोधान्सदात्वंप्रतिहर्षयन् ॥ दूतानांचचराणांचप्रदोषस्ते सदाभवेत् ३३ सदाचापररात्रांतेभवेत्कार्यार्थनिर्णयः ॥ मध्यरात्रेविहारस्तेमध्याह्नेचसदाभवेत् ३४ सर्वेत्वौपयिकाःकालाःकार्याणांभरतर्षभ ॥ तथैवालंकृतः कालेतिष्ठथाभूरिदक्षिण ३५ चक्रवत्तातकार्याणांपर्यायोदृश्यतेसदा ॥ कोशस्यनिचयेयत्नंकुर्वीथान्यायतःसदा ३६ विविधस्यमहाराजविपरीतंविवर्जयेः ॥ चारैर्विदित्वाशत्रूंश्चयेराज्ञामंतरैषिणः ३७ तानाप्तैःपुरुषैर्दूराद्घातयेथानराधिप ॥ कर्मदृष्ट्वाऽथभृत्यांस्त्वंवरयेथाःकुरूद्वह ३८ कारयेथाश्चकर्माणियुक्तायुक्तैरधिष्ठितैः ॥ सेनाप्रणेताचभवेत्तवतातदृढव्रतः ३९ शूरःक्लेशसहश्चैवहितोभक्तश्चपूरुषः ॥ सर्वेजनपदाश्चैवतवकर्माणिपांडव ४० गोवद्रासभवच्चैवकुर्युर्येव्यवहारिणः ॥ स्वरंध्रंपररंध्रंचस्वेषुचैवपरेषुच ४१ उपलक्षयितव्यंतेनित्यमेवयुधिष्ठिर ॥ देशजाश्चैवपुरुषाविक्रांताःस्वेषुकर्मसु ४२ यात्राभिरनुरूपाभिरनुग्राह्याहितास्त्वया ॥ गुणार्थिनांगुणःकार्योविदुषावैजनाधिप ॥ अविचार्याश्चतेतेस्युरचलाइवनित्यशः ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवास० धृतराष्ट्रोपदेशेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ मंडलानिचबुध्येथाःपरेषामात्मनस्तथा ॥ उदासीनगणानांचमध्यस्थानांचभारत १ चतुर्णांशत्रुजातानांसर्वेषामाततायिनाम् ॥ मित्रंचामित्रमित्रंचबोद्धव्यंतेऽरिकर्शन २ तथाऽमात्यजनपदादुर्गाणिविविधानिच ॥ बलानिचकुरुश्रेष्ठभवत्येषांयथेच्छकम् ३ तेचद्वादशकौंतेयराज्ञांवैविषयात्मकाः ॥ मंत्रिप्रधानाश्चगुणाःषष्टिर्द्वादशचप्रभो ४ एतन्मंडलमित्याहुराचार्यानीतिकोविदाः ॥ अत्र षाड्गुण्यमायत्तंयुधिष्ठिरनिबोधतत् ५ वृद्धिक्षयौचविज्ञेयौस्थानंचकुरुसत्तम ॥ द्विसप्तत्यांमहाबाहोततःषाड्गुण्यजागुणाः ६ यदास्वपक्षोबलवान्परपक्षस्तथाऽबलः ॥ विगृह्यशत्रून्कौंतेयजेयःक्षितिपतिस्तदा ७ यदापरेचबलिनःस्वपक्षश्चैवदुर्बलः ॥ सार्धंविद्वांस्तदाक्षीणःपरैःसंधिंसमाश्रयेत् ८ द्रव्याणांसंचयश्चैव कर्तव्यःसुमहांस्तथा ॥ यदासमर्थोयानायनचिरेणैवभारत ९ तदासर्वंविधेयंस्यात्स्थानेनसविचारयेत् ॥ भूमिरल्पफलादेयाविपरीतस्यभारत १० हिरण्यंकुप्यभूयिष्ठंमित्रंक्षीणमथोबलम् ॥ विपरीतान्निगृह्णीयात्स्वयंसंधिविशारदः ११ संध्यर्थंराजपुत्रंवालिप्सेथाभरतर्षभ ॥ विपरीतंनतच्छ्रेयःपुत्रकस्यांचिदापदि १२

३ द्वादशचत्वारःशत्रुजाताः षट्आततायिनः । मित्रममित्रमित्रंचेतिषष्टिर्गुणाः । कृष्यादीन्यष्टौसंधानकर्माणि बालादयोविंशतिरसंधेयाः । नास्तिक्यादयश्चतुर्दशदोषाः । मंत्रादीन्यष्टादश तीर्थानीति । एतेषुकेचिद्धानार्थं ज्ञातव्याः केचिदुपादानार्थं ४ षाड्गुण्यादयःप्रागेवव्याख्याताः ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ संध्यर्थमितिसार्धः यःसंधिंकरोतितस्यपुत्रंस्वनिकटेस्थापये दित्यर्थः । तदकरणेमहत्यापदायाति कदाचित्तस्यामप्यागतायाममोक्षेतत्परिहारेयत्नोनकर्तव्यः १२

दीनानंधबधिरादीन्विभावयेत्पूजयेत् १३ युगपद्धेतिकुर्यादितिचशेषः १४ । १५ नैवहिंसेत्सजिगीषुरितिशेषः १६ नान्वेष्टव्यानोच्छेदनीयाः १७ वैतसींवृत्तिंप्रबलेऽपिशतिशेषः एनंस्वी १८ १९ असंभवेउपायांतरस्य मुख्येनशरीरेणैवयुद्धायनिष्पतेत् एवंशरीरमोक्षणेमुक्तिःशूरस्यस्यादित्यर्थः २० ॥ इतिआश्रम०नी०भारतभा०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संधीति प्रबलप्र

तस्याःप्रमोक्षेयत्नंचकुर्याःसोपायमंत्रवित् ॥ प्रकृतीनांचराजेंद्रराजादीनान्विभावयेत् १३ क्रमेणयुगपत्सर्वंव्यवसायंमहाबलः ॥ पीडनंस्तंभनंचैवकोशभंगस्तथैवच १४ कार्यंयत्नेनशत्रूणांस्वराज्यंरक्षतास्वयम् ॥ नचहिंस्योऽभ्युपगतःसामंतोवृद्धिमिच्छता १५ कौंतेयतंनहिंसेत्सयोमहींविजिगीषते ॥ गणानांभेदने योगमीप्सेथाःसहमंत्रिभिः १६ साधुसंग्रहणाच्चैवपापनिग्रहणात्तथा ॥ दुर्बलाश्चैवसततंनान्वेष्टव्याबलीयसा १७ तिष्ठेथाराजशार्दूलवैतसींवृत्तिमास्थितः ॥ यद्येनमभियायाच्चबलवान्दुर्बलंनृपः १८ सामादिभिरुपायैस्तंक्रमेणविनिवर्तयेः ॥ अशक्नुवंश्चयुद्धायनिष्पतेत्सहमंत्रिभिः १९ कोशेनपौरैर्दंडेनयेचास्यप्रियकारिणः ॥ असंभवेतुसर्वस्ययथामुख्येननिष्पतेत् ॥ क्रमेणानेनमुक्तिःस्याच्छरीरमितिकेवलम् २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० आश्रमवा० धृतराष्ट्रोपदेशेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ संधिविग्रहमप्यत्रपश्येथाराजसत्तम ॥ द्वियोनिंत्रिविधोपायंबहुकल्पंयुधिष्ठिर १ कौरव्यपर्युपासीथाःस्थित्वाद्वैविध्यमात्मनः ॥ तुष्टपुष्टबलःशत्रुरात्मवानितिचस्मरेत् २ पर्युपासनकालेतुविपरीतंविधीयते ॥ आमर्दकालेराजेंद्रव्यपसर्पेत्ततःपरम् ३ व्यसनंभेदनंचैवशत्रूणांकारयेत्ततः ॥ कर्षणंभीषणंचैवयुद्धेचैवबलक्षयम् ४ प्रयास्यमानोनृपतिस्त्रिविधांपरिचिंतयेत् ॥ आत्मनश्चैवशत्रोश्चशक्तिंशास्त्रविशारदः ५ उत्साहप्रभुशक्तिभ्यांमंत्रशक्त्याचभारत ॥ उपपन्नोनृपोयायाद्विपरीतंचवर्जयेत् ६ आददीतबलंराजामौलंमित्रबलंतथा ॥ अटवीबलंभृतंचैवतथाश्रेणीबलंप्रभो ७ तत्रमित्रबलंराजन्मौलंचैवविशिष्यते ॥ श्रेणीबलंभृतंचैवतुल्यएवेतिमेमतिः ८ तथाचारबलंचैवपरस्परसमंनृप ॥ विज्ञेयंबहुकालेषुराज्ञाकालउपस्थिते ९ आपदश्चापिबोद्धव्याबहुरूपानराधिप ॥ भवंतिराज्ञाकौरव्ययास्ताःपृथगतःशृणु १० विकल्पाबहुधाराजन्नापदांपांडुनंदन ॥ सामादिभिरुपन्यस्यगणयेत्तान्नृपःसदा ११ यात्रांगच्छेद्बलैर्युक्तोराजासाद्भिःपरंतप ॥ युक्तश्चदेशकालाभ्यांबलैरात्मगुणैस्तथा १२ हृष्टपुष्टबलोगच्छेद्राजावृद्धयुदयेरतः ॥ अकृशश्चाप्यथोयायादनृतावपिपांडव १३ तूणाश्मानंवाजिरथप्रवाहांध्वजद्रुमैःसंवृतकूलरोधसम् ॥ पदातिनागैर्बहुकर्दमांनदींसपत्ननाशेनृपतिःप्रयोजयेत् १४ अथोपपत्त्याशकटंपद्मवज्रंचभारत ॥ उशनावेदयच्छास्त्रंतत्रैतद्विहितंविभो १५ चारयित्वापरबलंकृत्वास्वबलदर्शनम् ॥ स्वभूमौयोजयेद्युद्धंपरभूमौतथैवच १६ बलंप्रसादयेद्राजानिक्षिपेद्बलिनोनरान् ॥ ज्ञात्वास्वविषयंतत्रसामादिभिरुपक्रमेत् १७ सर्वथैवमहाराजशरीरंधारयेदिह ॥ प्रेत्यचेहचकर्तव्यमात्मनिःश्रेयसंपरम् १८

तियोगिकौदुर्बलप्रतियोगिकौचेतिद्वियोनीसंधिविग्रहौ १ स्थित्वास्थिरोभूत्वा द्वैविध्यंबलाबलंज्ञात्वाशत्रुंपर्युपासीतेति भावः । स्मरेज्जयोपायंविचारयेन्नत्वकस्मात्प्रयायात् २ विपरीतमतुष्टपुष्टबलंप्रयायादित्यर्थः ३ स्मरेदित्युक्तंविस्पष्टयति व्यसनमिति ४ त्रिविधांशक्तिं ५ तामेवाहउत्साहेति ६ मौलंधनबलं ७ । ८ । ९ । १० विकल्पाइतिप्रभृतयः तानुपन्यस्यगणयेन्नतुगोपयित्वाऽवहेलयेत् ११ । १२ अनृतावकालेऽपिशिशिरादौ १३ । १४ शकटाद्योव्यूहविशेषाः १५ । १६ । १७ । १८

१९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ इति आश्रमवा सी॰ मा॰सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ एवमिति १ ।२ ।३ ।४ ।५ ।६ ७ ।८ ।९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

एवमेतन्महाराजराजासम्यक्समाचरन् ॥ प्रेत्यस्वर्गमवाप्नोतिप्रजाधर्मेणपालयन् १९ एवंत्वयाकुरुश्रेष्ठवर्तितव्यंप्रजाहितम् ॥ उभयोर्लोकयोस्तातप्राप्तयेनि
त्यमेवहि २० भीष्मेणसर्वमुक्तोऽसिकृष्णेनविदुरेणच ॥ मयाऽप्यवश्यंवक्तव्यंप्रीत्यातेनृपसत्तम २१ एतत्सर्वंयथान्यायंकुर्वीथाभूरिदक्षिण ॥ प्रियस्तथाप्रजानां
त्वंस्वर्गेसुखमवाप्स्यसि २२ अश्वमेधसहस्रेणयोयजेत्पृथिवीपतिः ॥ पालयेद्वापिधर्मेणप्रजास्तुल्यंफलंलभेत् २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि॰आश्रम॰
धृतराष्ट्रोपसंवादेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एवमेतत्करिष्यामियथाऽऽत्थपृथिवीपते ॥ भूयश्चैवानुशास्योऽहंभवतापार्थि
वर्षभ १ भीष्मेस्वर्गमनुप्राप्तेगतेचमधुसूदने ॥ विदुरेसंजयेचैवकोऽन्योमांवक्तुमर्हति २ यत्तुमामनुशास्तीहभवानद्यहितेस्थितः ॥ कर्ताऽस्मितन्महीपालनि
र्वृतोभवपार्थिव ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसराजर्षिर्धर्मराजेनधीमता ॥ कौंतेयंसमनुज्ञातुमियेषभरतर्षभ ४ पुत्रसंशाम्यतांतावन्ममापिबलवान्श्रमः ॥
इत्युक्त्वाप्राविशद्राजागांधार्याभवनंतदा ५ तमासनगतंदेवीगांधारीधर्मचारिणी ॥ उवाचकालेकालज्ञाप्रजापतिसमंपतिम् ६ आनुज्ञातःस्वयंतेनव्यासेनत्वं
महर्षिणा ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेकदाऽरण्यंगमिष्यसि ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ गांधार्यहमनुज्ञातःस्वयंपित्रामहात्मना ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेगंताऽस्मिनचिरा
द्वनम् ८ अहंहितावत्सर्वेषांतेषांदुर्द्यूतदेविनाम् ॥ पुत्राणांदातुमिच्छामिप्रेतभावानुगंवसु ९ सर्वप्रकृतिसान्निध्यंकारयित्वास्ववेश्मनि ॥ वैशंपायनउवाच ॥
इत्युक्त्वाधर्मराजायप्रेषयामाससैवतदा १० सचतद्वचनात्सर्वंसमानिन्येमहीपतिः ॥ ततःप्रतीतमनसोब्राह्मणाःकुरुजांगलाः ११ क्षत्रियाश्चैववैश्याश्चशूद्राश्चै
वसमाययुः ॥ ततोनिष्क्रम्यनृपतिस्तस्मादंतःपुरात्तदा १२ ददृशेतंजनंसर्वंसर्वाश्चप्रकृतीस्तथा ॥ समवेतांश्चतान्सर्वान्पौरान्जानपदांस्तथा १३
तानागतानभिप्रेक्ष्यसमस्तंचसुहृज्जनम् ॥ ब्राह्मणांश्चमहीपालनानादेशसमागतान् १४ उवाचमतिमान्राजाधृतराष्ट्रोऽबिकासुतः ॥ भवंतः
कुरवश्चैवचिरकालंसहोषिताः १५ परस्परस्यसुहृदःपरस्परहितेरताः ॥ यदिदानीमहंब्रूयामस्मिन्कालउपस्थिते १६ तथाभवद्भिःकर्तव्यमविचा
र्यवचोमम ॥ अरण्यगमनेबुद्धिर्गांधारीसहितस्यमे १७ व्यासस्यानुमतेराज्ञस्तथाकुंतीसुतस्यमे ॥ भवंतोऽप्यनुजानंतुमाचवोऽभूद्विचारणा १८ अस्मा
कंभवतांचैवयेयंप्रीतिर्हिशाश्वती ॥ नचसाऽन्येषुदेशेषुराज्ञामितिमतिर्मम १९ शांतोऽस्मिवयसाऽनेनतथापुत्रविनाकृतः ॥ उपवासकृशश्चास्मिगांधारीस
हितोऽनघाः २० युधिष्ठिरगतेराज्येप्राप्तश्चास्मिसुखंमहत् ॥ मन्येदुर्योधनैश्वर्याद्विशिष्टमितिसत्तमाः २१ ममचांधस्यवृद्धस्यहतपुत्रस्यकागतिः ॥
ऋतेवनंमहाभागास्तन्मानुज्ञातुमर्हथ २२ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासर्वेतेकुरुजांगलाः ॥ बाष्पसंदिग्धयावाचारुरुदुर्भरतर्षभ २३ । २० । २१ । २२ । २३

२४ ॥ इतिआश्रमवासिकेनीलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शांतनुरिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

तानविब्रुवतःकिंचित्सर्वान्शोकपरायणान् ॥ पुनरेवमहातेजाधृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् २४ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिधृतराष्ट्रकृतवनग
मनप्रार्थनेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ शांतनुःपालयामासयथावद्वसुधामिमाम् ॥ तथाविचित्रवीर्यश्चभीष्मेणपरिपालितः १ पालया
मासनस्तातोविदितार्थोनसंशयः ॥ यथाचपांडुर्भ्रातामेदयितोभवतामभूत् २ सचापिपालयामासयथावत्तच्चवेत्थह ॥ मयाचभवतांसम्यक्शुश्रूषायाकृताऽनघाः
३ असम्यग्वामहाभागास्तत्क्षंतव्यमतंद्रितैः ॥ यदादुर्योधनेनेदंभुक्तंराज्यमकंटकम् ४ अपितत्रनवोमंदोदुर्बुद्धिरपराद्धवान् ॥ तस्यापराधाद्दुर्बुद्धेरभिमानान्म
हीक्षिताम् ५ विमर्दःसुमहानासीदनयात्स्वकृतादथ ॥ तन्मयासाधुवाऽपीदंयदिवाऽसाधुवैकृतम् ६ तद्वोहृदिनकर्तव्यंमयाबद्धोऽयमंजलिः ॥ वृद्धोऽयंहतपु
त्रोऽयंदुःखितोऽयंनराधिपः ७ पूर्वराज्ञांचपुत्रोऽयमितिकृत्वाऽनुजानथ ॥ इयंचकृपणावृद्धाहतपुत्रातपस्विनी ८ गांधारीपुत्रशोकार्तायुष्मान्याचतिवैमया ॥
हतपुत्राविमौवृद्धौविदित्वादुःखितौतथा ९ अनुजानीतभद्रंवोव्रजावशरणंचवः ॥ अयंचकौरवोराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः १० सर्वैर्भवद्भिर्द्रष्टव्यःसमेषुविषमेषुच॥
नजातुविषमंचैवगमिष्यतिकदाचन ११ चत्वारःसचिवायस्यभ्रातरोविपुलौजसः ॥ लोकपालसमाह्येतेसर्वधर्मार्थदर्शिनः १२ ब्रह्मेवभगवानेषसर्वभूतजगत्पतिः॥
युधिष्ठिरोमहातेजाभवतःपालयिष्यति १३ अवश्यमेववक्तव्यमितिकृत्वाब्रवीमिवः ॥ एषन्यासोमयादत्तःसर्वेषांवोयुधिष्ठिरः १४ भवंतोऽस्यचवीरस्यन्यासभूताः
कृतामया ॥ यदेवतैःकृतंकिंचिद्व्यलीकंवःसुतैर्मम १५ यदन्येनमदीयेनतदनुज्ञातुमर्हथ ॥ भवद्भिर्नहिमेमन्युःकृतपूर्वःकथंचन १६ अत्यंतगुरुभक्तानामेषोंऽजलि
रिदंनमः ॥ तेषामस्थिरबुद्धीनांलुब्धानांकामचारिणाम् १७ कृतेयाचेऽद्यवःसर्वान्गांधारीसहितोऽनघाः ॥ इत्युक्तास्तेनतेसर्वेपौरजानपदाजनाः ॥ नोचुर्बाष्प
कलाःकिंचिद्वीक्षांचक्रुःपरस्परम् १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेआश्रमवासपर्वणिधृतराष्ट्रप्रार्थनेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एवमुक्तास्तुतेतेनपौरजानपदाजनाः ॥ वृद्धेनराज्ञाकौरव्यनष्टसंज्ञाइवाभवन् १ तूष्णींभूतांस्ततस्तांस्तुबाष्पकंठान्महीपतिः ॥ धृतराष्ट्रोमहीपालःपुनरेवाभ्य
भाषत २ वृद्धंचहतपुत्रंचधर्मपत्न्यासहानया ॥ विलपंतंबहुविधंकृपणंचैवसत्तमाः ३ पित्रास्वयमनुज्ञातंकृष्णद्वैपायनेनवै ॥ वनवासायधर्मज्ञाधर्मज्ञेननृपे
णह ४ सोऽहंपुनःपुनश्चैवशिरसाऽवनतोऽनघाः ॥ गांधार्यासहितंतन्मांसमनुज्ञातुमर्हथ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वाकुरुराजस्यवाक्यानिकरुणानिते ॥
रुरुदुःसर्वशोराजन्समेताःकुरुजांगलः ६ उत्तरीयैःकरैश्चापिसंछाद्यवदनानिते ॥ रुरुदुःशोकसंतप्तामुहूर्तंपितृमातृवत् ७ हृदयैःशून्यभूतैस्तेधृतराष्ट्रप्रवासजम् ॥
दुःखंसंधारयंतोहिनष्टसंज्ञाइवाभवन् ८

१३ । १४ । १५ अन्येनमृत्येनअनुज्ञातुंक्षंतुं १६ । १७ । १८ ॥ इतिआश्रमवासिकेनीलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८

॥ ६ ॥ तेविनीयतमायासंधृतराष्ट्रवियोगजम् ॥ शनैःशनैस्तदाऽन्योन्यमब्रुवन्संमताइवत ९ ततःसंधायतेसर्वेवाक्यान्यथसमासतः ॥ एकस्मिन्ब्राह्मणेराजन्निवेश्योचुर्न अ०
राधिपम् १० ततःस्वाचरणोविप्रःसंमतोऽर्थविशारदः ॥ सांबाख्योबह्वृचोराजन्वक्तुंसमुपचक्रमे ११ अनुमान्यमहाराजंतत्सदःसंप्रसाद्यच ॥ विप्रःप्रगल्भोमेधा
वीसराजनमुवाचह १२ राजन्वाक्यंजनस्यास्यमयिसर्वंसमर्पितम् ॥ वक्ष्यामितदहंवीरतज्जुषस्वनराधिप १३ यथावदसिराजेंद्रसर्वमेतत्तथाविभो ॥ नात्रमिथ्या ॥१०॥
वचःकिंचित्सुहृत्त्वंनःपरस्परम् १४ नजात्वस्यचवंशस्यराज्ञांकश्चित्कदाचन ॥ राजाऽऽसीद्यःप्रजापालःप्रजानामप्रियोऽभवत् १५ पितृवद्भ्रातृवच्चैवभवंतःपालयंति
नः ॥ नचदुर्योधनःकिंचिदयुक्तंकृतवान्नृपः १६ यथाब्रवीतिधर्मात्मामुनिःसत्यवतीसुतः ॥ तथाकुरुमहाराजसहिनःपरमोगुरुः १७ त्यक्तावयंतुभवतादुःख
शोकपरायणाः ॥ भविष्यामश्चिरंराजन्भवद्गुणशतैर्युताः १८ यथाशांतनुनागुप्ताराज्ञाचित्रांगदेनच ॥ भीष्मवीर्योपगूढेनपित्रातवचपार्थिव १९ भवद्बुद्धीक्ष
णाच्चैवपांडुनापृथिवीक्षिता ॥ तथादुर्योधनेनापिराज्ञासुपरिपालिताः २० नस्वल्पमपिपुत्रस्तेव्यलिकंकृतवान्नृप ॥ पितरीवसुविश्वस्तास्तस्मिन्नपिनराधिपे २१
वयसास्मयथासम्यक्भवतोविदितंतथा ॥ तथावर्षसहस्राणिकुंतीपुत्रेणधीमता २२ पाल्यमानाधृतिमतासुखंविंदामहेनृप ॥ राजर्षीणांपुराणानांभवतांपुण्य
कर्मणाम् २३ कुरुसंवरणादीनांभरतस्यचधीमतः ॥ वृत्तंसमनुयात्येषधर्मात्माभूरिदक्षिणः २४ नात्रवाच्यंमहाराजसुसूक्ष्ममपिविद्यते ॥ उषिताःस्मसुखंनि
त्यंभवतापरिपालिताः २५ सुसूक्ष्मंचव्यलीकंतेसपुत्रस्यनविद्यते ॥ यत्तुज्ञातिविमर्देऽस्मिन्नात्थदुर्योधनंप्रति २६ भवंतमनुनेष्यामितत्रापिकुरुनंदन ॥
॥ ब्राह्मणउवाच ॥ नतद्दुर्योधनकृतंनचतद्भवताकृतम् २७ नकर्णसौबलाभ्यांचकुरवोयत्क्षयंगताः ॥ दैवंतत्तुविजानीमोयन्नशक्यंप्रबाधितुम् २८ दैवंपुरु
षकारेणनशक्यमपिबाधितुम् ॥ अक्षौहिण्योमहाराजदशाष्टौचसमागताः २९ अष्टादशाहेनहताःकुरुभिर्योधपुंगवैः ॥ भीष्मद्रोणकृपाद्यैश्चकर्णेनचमहात्मना
३० युयुधानेनवीरेणधृष्टद्युम्नेनचैवह ॥ चतुर्भिःपांडुपुत्रैश्चभीमार्जुनयमैस्तथा ३१ नचक्षयोऽयंनृपतेऋतेदैवबलादभूत् ॥ अवश्यमेवसंग्रामेक्षत्रियेणविशेषतः
३२कर्तव्यंनिधनंकालेमर्तव्यंक्षत्रबंधुना ॥ तैरियंपुरुषव्याघ्रैर्विद्याबाहुबलान्वितैः ३३ पृथिवीनिहतासर्वासहयासरथद्विपा ॥ नसराज्ञांवधेसूनुःकारणंतेमहा
त्मनाम् ३४ नभवान्नचतेभृत्यानकर्णोनचसौबलः ॥ यद्विशस्ताःकुरुश्रेष्ठराजानश्चसहस्रशः ३५ सर्वंदैवकृतंविद्धिकोऽत्रकिंवक्तुमर्हति ॥ गुरुर्मतोभवान
स्यकृत्स्नस्यजगतःप्रभुः ३६ धर्मात्मानमतस्तुभ्यमनुजानीमहेसुतम् ॥ लभतांवीरलोकंससहायोनराधिपः ३७ द्विजाग्र्यैःसमनुज्ञातस्त्रिदिवेमोदतांसुखम् ॥ ॥ ६ ॥
प्राप्स्यतेचभवान्पुण्यंधर्मेचपरमांस्थितिम् ३८

दृष्टिप्रदानमप्यस्मदवेक्षार्थंपांडवेऽस्माकंसमर्पणं ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ इतिआश्रमवासिकेप० नीलकंठीयेभारत
वेदधर्मंचकृत्स्नेनसम्यक्त्वंभवसुव्रतः ॥ दृष्टिप्रदानमपितेपांडवान्प्रतिनोनृप ३९ समर्थास्त्रिदिवस्यापिपालनेकिंपुनःक्षितेः ॥ अनुवर्त्स्यंतिवाधीमन्समेषुविष
मेषुच ४० प्रजाःकुरुकुलश्रेष्ठपांडवान्शीलभूषणान् ॥ ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चपारिबर्हांश्चपार्थिवः ४१ पूर्वराजाभिपन्नांश्चपालयत्येवपांडवः ॥ दीर्घदर्शीमृदुर्दांतः
सदावैश्रवणोयथा ४२ अक्षुद्रसचिवश्चायंकुंतीपुत्रोमहामनाः ॥ अथमित्रेदयावांश्चशुचिश्चभरतर्षभः ४३ ऋजुपश्यतिमेधावीपुत्रवत्पालितःसदा ॥ विप्रियं
चजनस्यास्यसंसर्गाद्धर्मजस्यवै ४४ नकरिष्यंतिराजर्षेतथाभीमार्जुनादयः ॥ मंदामृदुषुकौरव्यतीक्ष्णेष्वाशीविषोपमाः ४५ वीर्यवंतोमहात्मानःपौराणांचहि
तेरताः ॥ नकुंतीनचपांचालीनचोलूपीनसात्वती ४६ अस्मिन्जनेकरिष्यंतिप्रतिकूलानिकर्हिचित् ॥ भवत्कृतमिमंस्नेहंयुधिष्ठिरविवर्धितम् ४७ नपृष्ठतःक
रिष्यंतिपौराजानपदाजनाः ॥ अधार्मिष्ठानपिसतःकुंतीपुत्रामहारथाः ४८ मानवान्पालयिष्यंतिभूत्वाधर्मपरायणाः ॥ सराजन्मानसंदुःखमपनीययुधिष्ठिरात्
४९ कुरुकार्याणिधर्म्याणिनमस्तेपुरुषर्षभ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंधर्म्यमनुमान्यगुणोत्तरम् ५० साधुसाध्वितिसर्वःसजनःप्रतिगृहीतवान् ॥ धृ
तराष्ट्रश्चतद्वाक्यमभिपूज्यपुनःपुनः ५१ विसर्जयामासतदाप्रकृतीस्तुशनैःशनैः ॥ सतैःसंपूजितोराजाशिवेनावेक्षितस्तथा ५२ प्रांजलिःपूजयामासतंजनंभ
रतर्षभ ॥ ततोविवेशभवनंगांधार्यासहितोनिजम् ॥ व्युष्टायांचैवशर्वर्यांयच्चकारानिबोधतत् ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्र० आश्रमवासप० प्रकृतिसांत्वने
दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांधृतराष्ट्रोऽंबिकासुतः ॥ विदुरंप्रेषयामासयुधिष्ठिरनिवेशनम् १ सगत्वाराजवचनादुवाचा
च्युतमीश्वरम् ॥ युधिष्ठिरंमहातेजाःसर्वबुद्धिमतांवरः २ धृतराष्ट्रोमहाराजोवनवासायदीक्षितः ॥ गमिष्यतिवनंराजन्नागतांकार्तिकीमिमाम् ३ सत्वांकुरुकुल
श्रेष्ठकिंचिदर्थमभीप्सति ॥ श्राद्धमिच्छतिदातुंसगांगेयस्यमहात्मनः ४ द्रोणस्यसोमदत्तस्यबाह्लीकस्यचधीमतः ॥ पुत्राणांचैवसर्वेषांयेचान्येसुहृदोहताः ५
यदिचाप्यनुजानीषेसैंधवापसदस्यच ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंविदुरस्ययुधिष्ठिरः ६ हृष्टःसंपूजयामासगुडाकेशश्चपांडवः ॥ नचभीमोदृढक्रोधस्तद्वचोजगृहेत
दा ७ विदुरस्यमहातेजादुर्योधनकृतंस्मरन् ॥ अभिप्रायंविदित्वातुभीमसेनस्यफाल्गुनः ८ किरीटीकिंचिदानम्यतमुवाचनरर्षभम् ॥ भीमराजापितावृद्धोव
३ नवासायदीक्षितः ९ दातुमिच्छतिसर्वेषांसुहृदामौर्ध्वदेहिकम् ॥ भवतानिर्जितंवित्तंदातुमिच्छतिकौरवः १० भीष्मादीनांमहाबाहोतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ दिष्ट्या
त्वद्यमहाबाहोधृतराष्ट्रःप्रयाचते ११ याचितोयःपुराऽस्माभिःपश्यकालस्यपर्ययम् ॥ योऽसौपृथिव्याःकृत्स्नायाभर्ताभूत्वानराधिपः १२ परैर्विनिहतामात्यो
वनंगतुमभीप्सति ॥ मातेऽन्यत्पुरुषव्याघ्रदानाद्भवतुदर्शनम् १३
भावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ततइति १ । २ । ३ किंचिदर्थं किंचित्कार्यंकर्तुंत्वामभीप्सतिद्रष्टुमितिशेषः तदेवाह श्राद्धमिति ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३

१४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ कुतोहंतोवैरंविस्मृत्यआसिजीवसि २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अयशस्यमतोऽन्यत्स्यादधर्मश्चमहाभुज ॥ राजानमुपशिक्षस्वज्येष्ठंभ्रातरमीश्वरम् १४ अर्हस्त्वमपिदातुंवैनादातुंभरतर्षभ ॥ एवंब्रुवाणंबीभत्सुंधर्मराजोऽप्य
पूजयत् १५ भीमसेनस्तुसक्रोधःप्रोवाचेदंवचस्तदा ॥ वयंभीष्मस्यदास्यामःप्रेतकार्यंतुफाल्गुन १६ सोमदत्तस्यनृपतेर्भूरिश्रवसएवच ॥ बाह्लीकस्यचराजर्षे
र्द्रोणस्यचमहात्मनः १७ अन्येषांचैवसर्वेषांकुंतीकर्णायदास्यति ॥ श्राद्धानिपुरुषव्याघ्रमाप्रादात्कौरवोनृपः १८ इतिमेवर्ततेबुद्धिर्मानोनिंदंतुशत्रवः ॥ कष्टा
त्कष्टतरंयांतुसर्वेदुर्योधनादयः १९ यैरियंपृथिवीकृत्स्नाघातिताकुलपांसनैः ॥ कुतस्त्वमसिविस्मृत्यवैरंद्वादशवार्षिकम् २० अज्ञातवासंगहनंद्रौपदीशोकवर्ध
नम् ॥ क्वतदाधृतराष्ट्रस्यस्नेहोऽस्मद्गोचरोगतः २१ कृष्णाजिनोपसंवीतोहृताभरणभूषणः ॥ सार्द्धंपांचालपुत्र्यात्वंराजानमुपजग्मिवान् २२ क्वतदाद्रोणभी
ष्मौतौसोमदत्तोऽपिवाऽभवत् ॥ यत्रत्रयोदशसमावनेवन्येनजीवथ २३ नतदात्वांपिताज्येष्ठःपितृत्वेनाभिवीक्षते ॥ किंतेतद्विस्मृतंपार्थयदेषकुलपांसनः २४
दुर्बुद्धिर्विदुरंप्राहद्यूतेकिंजितमित्युत ॥ तमेवंवादिनंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचवचनंधीमान्जोषमास्वेतिभर्त्सयन् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा
सिकेआश्रमवासपर्वणिएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ भीमज्येष्ठोगुरुर्मेत्वंनातोऽन्यद्वक्तुमुत्सहे ॥ धृतराष्ट्रस्तुराजर्षिःसर्वथामानम
र्हति १ नस्मरंत्यपराद्धानिस्मरंतिसुकृतान्यपि ॥ असंभिन्नार्यमर्यादाःसाधवःपुरुषोत्तमाः २ इतितस्यवचःश्रुत्वाफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ विदुरंप्राहधर्मा
त्माकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ३ इदंमद्वचनात्क्षत्तःकौरवंब्रूहिपार्थिवम् ॥ यावदिच्छतिपुत्राणांश्राद्धंतावद्ददाम्यहम् ४ भीष्मादीनांचसर्वेषांसुहृदामुपकारिणाम् ॥
ममकोशादितिविभोमाभूद्भीमःसुदुर्मनाः ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाधर्मराजस्तमर्जुनंप्रत्यपूजयत् ॥ भीमसेनःकटाक्षेणवीक्षांचक्रेधनंजयम् ६ ततः
सविदुरंधीमान्वाक्यमाहयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनेनकोपंसनृपतिःकर्तुमर्हति ७ परिक्लिष्टोहिभीमोऽपिहिमवृष्ट्यातपादिभिः ॥ दुःखैर्बहुविधैर्धीमानरण्येविदितं
तव ८ किंतुमद्वचनाद्ब्रूहिराजानंभरतर्षभ ॥ यद्यदिच्छसियावच्चगृह्यतांमद्गृहादिति ९ यन्मात्सर्यमयंभीमःकरोतिभृशदुःखितः ॥ नतन्मनसिकर्तव्यमिति
वाच्यःसपार्थिवः १० यन्ममास्तिधनंकिंचिदर्जुनस्यचवेश्मनि ॥ तस्यस्वामीमहाराजइतिवाच्यःसपार्थिवः ११ ददातुराजाविप्रेभ्योयथेष्टंक्रियतांव्ययः ॥
पुत्राणांसुहृदांचैवगच्छत्वानृण्यमद्यसः १२ इदंचापिशरीरंमेतवायत्तंजनाधिप ॥ धनानिचेतिविद्धित्वंनमेतत्रास्तिसंशयः १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रम
वासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणि युधिष्ठिरानुमोदने द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥

भीमेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ ॥ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥

एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ ॥ इतिआश्रमवा०नी०भारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विदुरेणेति १ । २

॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्तुराज्ञासविदुरोबुद्धिसत्तमः ॥ धृतराष्ट्रमुपेत्यैवंवाक्यमाहमहार्थवत् १ उक्तोयुधिष्ठिरोराजाभवद्वचनमादितः ॥ सचसंश्रुत्यवाक्यंते
प्रशशंसमहाद्युतिः २ बीभत्सुश्चमहातेजानिवेदयतितेगृहान् ॥ वसुतस्यगृहेयच्चप्राणानपिचकेवलान् ३ धर्मराजश्चपुत्रस्तेराज्यंप्राणान्धनानिच ॥ अनुजानाति
राजर्षेयच्चान्यदपिकिंचन ४ भीमश्चसर्वदुःखानिसंस्मृत्यबहुलान्युत ॥ कृच्छ्रादिवमहाबाहुरनुजज्ञेविनिःश्वसन् ५ सराजन्धर्मशीलेनराज्ञाबीभत्सुनातथा ॥
अनुनीतोमहाबाहुःसौहृदेस्थापितोऽपिच ६ नचमन्युस्त्वयाकार्यइतित्वांप्राहधर्मराट् ॥ संस्मृत्यभीमस्तद्वैरंयदन्यायवदाचरत् ७ एवंप्रायोहिधर्मोऽयंक्षत्रिया
णांनराधिप ॥ युद्धेक्षत्रियधर्मेचनिरतोऽयंवृकोदरः ८ वृकोदरकृतेचाहमर्जुनश्चपुनःपुनः ॥ प्रसीदयाचेनृपतेभवान्प्रभुरिहास्तियत् ९ तद्ददातुभवान्वित्तंयाव
दिच्छसिपार्थिव ॥ त्वमीश्वरोऽस्यराज्यस्यप्राणानामपिभारत १० ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चपुत्राणामौर्ध्वदेहिकम् ॥ इतोरत्नानिगाश्चैवदासीदासमजाविकम् ११ आन
यित्वाकुरुश्रेष्ठोब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छतु ॥ दीनांधकृपणेभ्यश्चतत्रतत्रनृपाज्ञया १२ बह्वन्नरसपानाढ्याःसभाविदुरकारय ॥ गवांनिपानान्यन्यच्चविविधंपुण्यकंकुरु
१३ इतिमामब्रवीद्राजापार्थश्चैवधनंजयः ॥ यदत्रानंतरंकार्यंतद्भवान्वक्तुमर्हति १४ इत्युक्तेविदुरेणाथधृतराष्ट्रोऽभिनंद्यतान् ॥ मनश्चक्रेमहादानेकार्तिक्यांजनमे
जय १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिविदुरवाक्येत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विदुरेणैवमुक्तस्तु
धृतराष्ट्रोजनाधिपः ॥ प्रीतिमानभवद्राजन्राज्ञोजिष्णोश्चकर्मणि १ ततोऽभिरूपान्भीष्मायब्राह्मणानृषिसत्तमान् ॥ पुत्रार्थेसुहृदश्चैवससमीक्ष्यसहस्रशः २ कारयि
त्वाऽन्नपानानियानान्याच्छादनानिच ॥ सुवर्णमणिरत्नानिदासीदासमजाविकम् ३ कंबलानिचरत्नानिग्रामान्क्षेत्रंतथाधनम् ॥ सालंकारान्गजानश्वान्कन्या
श्चैववरस्त्रियः ४ उद्दिश्योद्दिश्यसर्वेभ्योददौसनृपसत्तमः ॥ द्रोणंसंकीर्त्यभीष्मंचसोमदत्तंचबाह्लिकम् ५ दुर्योधनंचराजानंपुत्रांश्चैवपृथक्पृथक् ॥ जयद्रथपुरो
गांश्चसुहृदश्चापिसर्वशः ६ सश्राद्धयज्ञोववृतेबहुशोधनदक्षिणः ॥ अनेकधनरत्नौघोयुधिष्ठिरमतेतदा ७ अनिशंयत्रपुरुषागणकालेखकास्तदा ॥ युधिष्ठि
रस्यवचनादपृच्छंतस्मतंनृपम् ८ आज्ञापयकिमेतेभ्यःप्रदायंदीयतामिति ॥ तदुपस्थितमेवात्रवचनांतेददुस्तदा ९ शतदेयेदशशतंसहस्रेचायुतंतथा ॥
दीयतेवचनाद्राज्ञःकुंतीपुत्रस्यधीमतः १० एवंसवसुधाराभिर्वर्षमाणोनृपांबुदः ॥ तर्पयामासविप्रांस्तान्वर्षन्सस्यमिवांबुदः ११ ततोऽनंतरमेवात्रसर्ववर्णान्म
हामते ॥ अन्नपानरसौघेणप्लावयामासपार्थिवः १२ सवस्त्रधनरत्नौघोमृदंगनिनदोमहान् ॥ गवाश्वमकरावर्तोनानारत्नमहाकरः १३ ग्रामाग्रहारद्वीपाढ्यो
मणिहेमजलार्णवः ॥ जगत्संप्लावयामासधृतराष्ट्रोडुपोद्धतः १४ ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

१५ । १६ । १७ । १८ ॥ इति आश्रमवा० नी०भारतभा०चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ तदनेनप्रबंधेनप्रव्रजिष्यतांकुटुंबानुमतिःपितृतर्पणंचावश्यकंतदन्यतराकरणेप्रव्रज्याफलानिष्पत्तिरि

एवंसपुत्रपौत्राणांपितॄणामात्मनस्तथा ॥ गांधार्याश्चमहाराजप्रददावौर्ध्वदेहिकम् १५ परिश्रांतोयदाऽऽसीत्सददद्दानान्यनेकशः ॥ निवर्तयामासतदादानयज्ञं नराधिपः १६ एवंसराजाकौरव्यचक्रेदानमहाक्रतुम् ॥ नटनर्तकलास्याढ्यंबहन्नरसदाक्षिणम् १७ दशाहमेवंदानानिदत्वाराजांऽबिकासुतः ॥ बभूवपुत्रपौत्राणामनृणोभरतर्षभ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवा०दानयज्ञेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततः प्रभातेराजासधृतराष्ट्रोंऽबिकासुतः ॥ आहूयपांडवान्वीरान्वनवासेकृतक्षणः १ गांधारीसहितोधीमानभ्यनंदद्यथाविधि ॥ कार्तिक्यांकारयित्वेष्टिंब्राह्मणैर्वेदपारगैः २ अग्निहोत्रंपुरस्कृत्यवल्कलाजिनसंवृतः ॥ वधूजनवृतोराजानिर्ययौभवनात्ततः ३ ततःस्त्रियःकौरवपांडवानांयाश्चापराःकौरवराजवंश्याः ॥ तासांनादः प्रादुरासीत्तदानींवैचित्रवीर्येनृपतौप्रयाते ४ ततोलाजैःसुमनोभिश्चराजाविचित्राभिस्तद्गृहंपूजयित्वा ॥ संपूज्यार्थैर्भृत्यवर्गंचसर्वंततःसमुत्सृज्ययौनरेंद्रः ५ ततोराजाप्रांजलिर्वेपमानोयुधिष्ठिरःसस्वरंबाष्पकंठः ॥ विमुच्योच्चैर्महानादंहिसाधोक्वयास्यसीत्यपतत्तातभूमौ ६ तथाऽर्जुनस्तीव्रदुःखाभितप्तोमुहुर्मुहुर्निःश्वसन्भारताग्र्यः ॥ युधिष्ठिरंमैवमित्येवमुक्त्वानिगृह्याथोदीनवत्सीदमानः ७ वृकोदरःफाल्गुनश्चैववीरौमाद्रीपुत्रौविदुरःसंजयश्च ॥ वैश्यापुत्रःसहितोगौतमेनधौम्योविप्राश्चान्वयुर्बाष्पकंठाः ८ कुंतीगांधारींबद्धनेत्रांव्रजंतींस्कंधासक्तंहस्तमथोद्वहंती ॥ राजागांधार्याःस्कंधदेशेऽवसज्यपाणिंययौधृतराष्ट्रःप्रतीतः ९ तथाकृष्णाद्रौपदीसात्वतीचबालापत्याचोत्तराकौरवीच ॥ चित्रांगदायाश्चकाश्चित्स्त्रियोन्याःसार्धंराज्ञाप्रस्थितास्तावधूभिः १० तासांनादोरुदतीनांतदाऽऽसीद्राजन्दुःखात्कुररीणामिवोच्चैः ॥ ततोनिष्पेतुर्ब्राह्मणक्षत्रियाणांविट्शूद्राणांचैवभार्याःसमंतात् ११ तन्निर्याणेदुःखितःपौरवर्गोगजाह्वयेचैवबभूवराजन् ॥ यथापूर्वंगच्छतांपांडवानांद्यूतेराजन्कौरवाणांसभायाः १२ यानापश्यंश्चंद्रमसंनसूर्यंरामाःकदाचिदपितस्मिन्नरेंद्रे ॥ महावनंगच्छतिकौरवेंद्रेशोकेनार्ताराजमार्गंप्रपेदुः १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्र०आश्रमवासपर्वणिधृतराष्ट्रनिर्याणेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःप्रासादहर्म्येषुवसुधायांचपार्थिव ॥ नारीणांचनराणांचनिःस्वनःसुमहानभूत् १ सराजाराजमार्गेणनृनारीसंकुलेनच ॥ कथंचिन्निर्ययौधीमान्वेपमानःकृतांजलिः २ सवर्द्धमानद्वारेणनिर्ययौगजसाह्वयात् ॥ विसर्जयामासचतंजनौघंसमुहुर्मुहुः ३ वनंगंतुंचविदुरोराज्ञासहकृतक्षणः ॥ संजयश्चमहामात्रःसूतोगावल्गाणिस्तथा ४ कृपंनिवर्तयामासयुयुत्सुंचमहारथम् ॥ धृतराष्ट्रोमहीपालःपरिदाप्ययुधिष्ठिरे ५ निवृत्तेपौरवर्गेचराजासांतःपुरस्तदा ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातोनिवर्तितुमियेषह ६

तिपदर्श्यधृतराष्ट्रप्रव्रज्यांवर्णयति ततःप्रभातेइत्यादिना १ इष्टिं उदवसनीयाख्याम् २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ कुंतीगांधारीमनयदितिशेषः किंभूताअर्थाद्गांधार्याहस्तंस्कंधासक्तमुद्वहंती ९ । १० । ११ । १२ । १३ ॥ इति आश्रमवा०नीलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

७ । ८ । ९ मामसादं अप्रसादमितिच्छेदः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ श्वश्रूश्वशुरयोःज्येष्ठत्वाद्धृतराष्ट्रःपांडोःपितृसमस्तेनकुंत्याःसश्वशुरइति १६ । १७ । १८ । १९ पुरोध्यतान्पुराह्व

सोऽब्रवीन्मातरंकुंतींवनंतमनुजग्मुषीम् ॥ अहंराजानमन्विष्येभवतीविनिवर्तताम् ७ वधूपरिवृताराज्ञिनगरंगंतुमर्हसि ॥ राजायात्वेषधर्मात्मातापस्येकृतनिश्चयः ८ इत्युक्ताधर्मराजेनबाष्पव्याकुललोचना ॥ जगामैवतदाकुंतीगांधारींपरिगृह्यह ९ ॥ कुंत्युवाच ॥ सहदेवेमहाराजमाऽप्रसादंकृथाःक्वचित् ॥ एषमामनुरक्तोहि राजंस्त्वांचैवसर्वदा १० कर्णंस्मरेथाःसततंसंग्रामेष्वपलायिनम् ॥ अवकीर्णोहिसमरेवीरोदुष्प्रज्ञयातदा ११ आयसंहृदयंनूनंमंदायाममपुत्रक ॥ यत्सूर्यजमपश्यंत्याःशतधानविदीर्यते १२ एवंगतेतुकिंशक्यंमयाकर्तुमरिंदम ॥ ममदोषोऽयमत्यर्थंख्यापितोयन्नसूर्यजः १३ तन्निमित्तंमहाबाहोदानंदद्यास्त्वमुत्तमम् ॥ सदैवभ्रातृभिःसार्धंसूर्यजस्यारिमर्दन १४ द्रौपद्याश्चप्रियेनित्यंस्थातव्यमरिकर्शन ॥ भीमसेनोऽर्जुनश्चैवनकुलश्चकुरूद्वह १५ समाधेयास्त्वयाराजंस्त्वय्यद्यकुलधूर्गता ॥ श्वश्रूश्वशुरयोःपादान्शुश्रूषंतीवनेत्वहम् ॥ गांधारीसहितावत्स्येतापसीमलपंकिनी १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसधर्मात्माभ्रातृभिःसहितोवशी ॥ विषादमगमद्धीमान्नचकिंचिदुवाचह १७ मुहूर्तमिवतुध्यात्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचमातरंदीनश्चिताशोकपरायणः १८ किमिदंतेव्यवसितंनैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ नत्वामभ्यनुजानामिप्रसादंकर्तुमर्हसि १९ पुरोद्यतान्पुराह्यस्मानुत्साह्यप्रियदर्शने ॥ विदुलायावचोभिस्त्वंनास्मान्संत्यक्तुमर्हसि २० निहत्यपृथिवीपालान्राज्यंप्राप्तमिदंमया ॥ तवप्रज्ञामुपश्रुत्यवासुदेवान्नरर्षभात् २१ क्वसाबुद्धिरियंचाद्यभवत्यायच्छ्रुतंमया ॥ क्षत्रधर्मेस्थितिंचोक्त्वातस्याश्च्यवितुमिच्छसि २२ अस्मानुत्सृज्यराज्यंचस्नुषांचेमांयशस्विनि ॥ कथंवत्स्यसिदुर्गेषुवनेष्वद्यप्रसीदमे २३ इतिबाष्पकलांवाचंकुंतीपुत्रस्यशृण्वती ॥ साजगामाश्रुपूर्णाक्षीभीमस्तामिदमब्रवीत् २४ यदाराज्यमिदंकुंतिभोक्तव्यंपुत्रनिर्जितम् ॥ प्राप्तव्याराजधर्माश्चतदेयंतेकुतोमतिः २५ किंवयंकारिताःपूर्वंभवत्यापृथिवीक्षयम् ॥ कस्यहेतोःपरित्यज्यवनंगंतुमभीप्ससि २६ वनाच्चापिकिमानीताभवत्याबालकावयम् ॥ दुःखशोकसमाविष्टौमाद्रीपुत्राविमौतथा २७ प्रसीदमातर्मागास्त्वंवनमद्ययशस्विनि ॥ श्रियंयौधिष्ठिरींमातर्भुंक्ष्वतावद्बलार्जिताम् २८ इतिसानिश्चितैवाशुवनवासायभाविनी ॥ लालप्यतांबहुविधंपुत्राणांनाकरोद्वचः २९ द्रौपदीचान्वयाच्छ्वश्रूंविषण्णवदनातदा ॥ वनवासायगच्छंतींरुदतीभद्रयासह ३० सापुत्रान्रुदतःसर्वान्मुहुर्मुहुरवेक्षती ॥ जगामैवमहाप्राज्ञावनायकृतनिश्चया ३१ अन्वयुःपांडवास्तांतुसभृत्यांतःपुरास्तथा ॥ ततःप्रमृज्यसाऽश्रूणिपुत्रान्वचनमब्रवीत् ३२ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमपर्वणिकुंतीवनप्रस्थानेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

द्विगंतुमुद्यतान् विदुलायावचोभिःउत्साह्यउत्साहयुक्तान्कृत्वा २० । २१ । २२।२३।२४।२५।२६ । २७ । २८ । २९ मद्रयासुभद्रया ३० । ३१ । ३२ इतिश्रा० नी०भा०षोडशोऽध्यायः॥१६॥

अ०

॥ ९ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ॥ कृतमुद्धर्षणंपूर्वंमयावःसीदतांनृपाः १ द्यूतापहृतराज्यानांपतितानांसुखादपि ॥ ज्ञातिभिःपरिभूता
नांकृतमुद्धर्षणंमया २ कथंपांडोर्ननश्येतसंततिःपुरुषर्षभाः ॥ यशश्चवोननश्येतइतिचोद्धर्षणंकृतम् ३ यूयमिंद्रसमाःसर्वेदेवतुल्यपराक्रमाः ॥ मापरेषांमुख
प्रेक्षाःस्थेत्येवंतत्कृतंमया ४ कथंधर्मभृतांश्रेष्ठोराजात्वंवासवोपमः ॥ पुनर्वनेनदुःखीस्याइतिचोद्धर्षणंकृतम् ५ नागायुतसमप्राणःख्यातविक्रमपौरुषः ॥ ना ॥१८॥
यंभीमोऽत्ययंगच्छेदितिचोद्धर्षणंकृतम् ६ भीमसेनादवरजस्तथाऽयंवासवोपमः ॥ विजयोनावसीदेतइतिचोद्धर्षणंकृतम् ७ नकुलःसहदेवश्चतथेमौगुरुवर्तिनौ ॥
क्षुधाकथंनसीदेतामितिचोद्धर्षणंकृतम् ८ इयंचबृहतीश्यामातथाऽत्यायतलोचना ॥ वृथासभातलेक्लिष्टामाभूदितिचतत्कृतम् ९ प्रेक्षतामेववोभीमवेपंतींकद
लीमिव ॥ स्त्रीधर्मिणीमरिष्टांगींतथाद्यूतपराजिताम् १० दुःशासनोयदामौर्ख्याद्दासीवत्पर्यकर्षत ॥ तदैवविदितंमह्यंपराभूतमिदंकुलम् ११ निषण्णाःकुर
वश्चैवतदामेश्वशुरादयः ॥ सादैवंनाथमिच्छंतीव्यलपत्कुररीयथा १२ केशपक्षेपरामृष्टापापेनहतबुद्धिना ॥ यदादुःशासनेनैषातदामुह्याम्यहंनृपाः १३ युष्मत्ते
जोविवृद्ध्यर्थंमयाह्युद्धर्षणंकृतम् ॥ तदानींविदुलावाक्यैरितितद्वित्तपुत्रकाः १४ कथंनराजवंशोऽयंनश्येत्प्राप्यसुतान्मम ॥ पांडोरितिमयापुत्रास्तस्मादुद्धर्ष
णंकृतम् १५ नतस्यपुत्राःपौत्रावाक्षतवंशस्यपार्थिव ॥ लभंतेसुकृताँल्लोकानयस्माद्वंशःप्रणश्यति १६ भुक्तंराज्यफलंपुत्राभर्तुर्मेविपुलंपुरा ॥ महादानानिदत्ता
निपीतःसोमोयथाविधि १७ नाहमात्मफलार्थंवैवासुदेवमचूचुदं ॥ विदुलायाःप्रलापैस्तैःपालनार्थंचतत्कृतम् १८ नाहंराज्यफलंपुत्राःकामयेपुत्रनिर्जितम् ॥ प
तिलोकानहंपुण्यान्कामयेतपसाविभो १९ श्वश्रूश्वशुरयोःकृत्वाशुश्रूषांवनवासिनोः ॥ तपसाशोषयिष्यामियुधिष्ठिरकलेवरम् २० निवर्तस्वकुरुश्रेष्ठभीमसेनादिभिः
सह ॥ धर्मेतेधीयतांबुद्धिर्मनस्तुमहदस्तुच २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणि आश्रमवासपर्वणि कुंतीवाक्येसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ध ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ कुंत्यास्तुवचनंश्रुत्वापांडवाराजसत्तम ॥ व्रीडिताःसंन्यवर्ततपांचाल्यासहितानघाः १ ततःशब्दोमहानेवसर्वेषामभवत्तदा ॥ अंतःपुरा
णांरुदतांदृष्ट्वाकुंतींतथागताम् २ प्रदक्षिणमथावृत्त्यराजानंपांडवास्तदा ॥ अभिवाद्यन्यवर्ततपृथांतामनिवर्त्यवै ३ ततोऽब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रोंऽबिकासुतः ॥
गांधारींविदुरंचैवसमाभाष्यावगृह्यच ४ युधिष्ठिरस्यजननीदेवीसाधुनिवर्त्यताम् ॥ यथायुधिष्ठिरःप्राहतत्सर्वंसत्यमेवहि ५ पुत्रैश्वर्यंमहदिदमपास्यचमहाफलम् ॥ ॥ ९ ॥
कानुगच्छेद्वनंदुर्गंपुत्रानुत्सृज्यमूढवत् ६ राज्यस्थयातपस्तप्तुंकर्तुंदानव्रतंमहत् ॥ अनयाशक्यमेवाद्यश्रूयतांचवचोमम ७

१८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिश्रीआश्रमपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ध ॥ ॥ ध ॥ कुंत्याइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७

८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इतिआश्र० पर्वणिनीलकंठीयेभारत

गांधारिपरितुष्टोऽस्मिवध्वाःशुश्रूषणेनवै ॥ तस्मात्त्वमेनांधर्मज्ञेसमनुज्ञातुमर्हसि ८ इत्युक्तासौबलेयीतुराज्ञाकुंतीमुवाचह ॥ तत्सर्वंराजवचनंस्वंचवाक्यंविशेषवत्
९ नचसावनवासायदेवीकृतमतिंतदा ॥ शक्नोत्युपावर्तयितुंकुंतींधर्मपरांसतीम् १० तस्यास्तांतुस्थितिंज्ञात्वाव्यवसायंकुरुस्त्रियः ॥ निवृत्तांश्चकुरुश्रेष्ठान्दृष्ट्वाप्र
रुरुदुस्तदा ११ उपावृत्तेषुपार्थेषुसर्वास्वेववधूषुच ॥ ययौराजामहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रोवनंतदा १२ पांडवाश्चातिदीनास्तेदुःखशोकपरायणाः ॥ यानैःस्त्रीसहिताःसर्वे
पुरंप्रविविशुस्तदा १३ तदहृष्टमनानंदंगतोत्सवमिवाभवत् ॥ नगरंहास्तिनपुरंसस्त्रीवृद्धकुमारकम् १४ सर्वेचासन्निरुत्साहाःपांडवाजातमन्यवः ॥ कुंत्याहीनाःसु
दुःखार्तावत्साइवविनाकृताः १५ धृतराष्ट्रस्तुतेनाह्नागत्वासुमहदंतरम् ॥ ततोभागीरथीतीरेनिवासमकरोत्प्रभुः १६ प्रादुष्कृतायथान्यायमग्नयोवेदपारगैः ॥ व्यरा
जंतद्विजश्रेष्ठैस्तत्रतत्रतपोवने १७ प्रादुष्कृताग्निरभवत्सचवृद्धोनराधिपः ॥ सराजाऽग्नीन्पर्युपास्यहुत्वाचविधिवत्तदा १८ संध्यागतंसहस्रांशुमुपातिष्ठतभारत ॥
विदुरःसंजयश्चैवराज्ञःशय्यांकुशैस्ततः १९ चक्रतुःकुरुवीरस्यगांधार्याश्चाविदूरतः ॥ गांधार्याःसन्निकर्षेतुनिषसादकुशेसुखम् २० युधिष्ठिरस्यजननीकुंतीसाधुव्रते
स्थिता ॥ तेषांसंश्रवणेचापिनिषेदुर्विदुरादयः २१ याजकाश्चयथोद्देशंद्विजायेचानुयायिनः ॥ प्राधीतद्विजमुख्यासासंप्रज्वलितपावका २२ बभूवतेषांरजनीब्रा
ह्मीवप्रीतिवर्धिनी ॥ ततोरात्र्यांव्यतीतायांकृतपूर्वाह्णिकक्रियाः २३ हुत्वाग्निंविधिवत्सर्वेप्रययुस्तेयथाक्रमम् ॥ उदङ्मुखानिरीक्षंतउपवासपरायणाः २४ सते
षामतिदुःखोऽभून्निवासःप्रथमेऽहनि ॥ शोचतांशोचमानानांपौरजानपदैर्जनैः २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिअष्टादशोऽध्यायः
॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोभागीरथीतीरेमेध्येपुण्यजनोचिते ॥ निवासमकरोद्राजाविदुरस्यमतेस्थितः १ तत्रैनंपर्युपातिष्ठन्ब्राह्मणावनवासिनः ॥
क्षत्रविट्शूद्रसंघाश्चबहवोभरतर्षभ २ सतैःपरिवृतोराजाकथाभिःपरिमंद्यतान् ॥ अनुजज्ञेसशिष्यान्वैविधिवत्प्रतिपूज्यच ३ सायाह्नेसमहीपालस्ततोगंगामुपेत्य
च ॥ चकारविधिवच्छौचंगांधारीचयशस्विनी ४ तेचैवान्येपृथक्सर्वेतीर्थेष्वाप्लुत्यभारत ॥ चक्रुःसर्वाःक्रियास्तत्रपुरुषाविदुरादयः ५ कृतशौचंततोवृद्धंश्वशुरंकुं
तिभोजजा ॥ गांधारींचपृथाराजन्गंगातीरमुपानयत् ६ राज्ञस्तुयाजकैस्तत्रकृतोवेदीपरिस्तरः ॥ जुहावतत्रवह्निंसनृपतिःसत्यसंगरः ७ ततोभागीरथीतीरात्कु
रुक्षेत्रंजगामसः ॥ सानुगोनृपतिर्वृद्धोनियतःसंयतेंद्रियः ८ तत्राश्रमपदंधीमानभिगम्यसपार्थिवः ॥ आससादाथराजर्षिःशतयूपंमनीषिणम् ९ सहिराजामहा
४ नासीत्केकयेषुपरंतपः ॥ स्वपुत्रंमनुजैश्वर्येनिवेश्यवनमाविशत् १० तेनासौसहितोराजाययौव्यासाश्रमंप्रति ॥ तत्रैनंविधिवद्राजाप्रत्यगृह्णात्कुरूद्वहः ११

भावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ इतिआश्रमवासिकेनीलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

सदीक्षांतत्रसंप्राप्यराजाकौरवनंदनः ॥ शतयूप आश्रमेतस्मिन्निवासमकरोत्तदा १२ तस्मैसर्वंविधिंराजाराजाऽऽचख्यौमहामतिः ॥ आरण्यकंमहाराजव्यासस्या
नुमतेतदा १३ एवंसतपसाराजन्धृतराष्ट्रोमहामनाः ॥ योजयामासचात्मानंतांश्चाप्यनुचरांस्तदा १४ तथैवदेवीगांधारीवल्कलाजिनधारिणी ॥ कुंत्यासहम
हाराजसमानव्रतचारिणी १५ कर्मणामनसावाचाचक्षुषाचैवतेनृप ॥ सन्नियम्येंद्रियग्राममास्थितेपरमंतपः १६ त्वगस्थिभूतःपरिशुष्कमांसोजटाजिनीवल्क
लसंवृतांगः ॥ सपार्थिवस्तत्रतपश्चचारमहर्षिवत्तीव्रमपेतमोहः १७ क्षत्ताचधर्मार्थविदग्र्यबुद्धिःससंजयस्तंनृपतिंसदारम् ॥ उपाचरद्घोरतपोजितात्मातदाकृ
शोवल्कचीरवासाः १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रम०शतयूपाश्रमनिवासेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तत्र
मुनिश्रेष्ठाराजानंद्रष्टुमभ्ययुः ॥ नारदःपर्वतश्चैवदेवलश्चमहातपाः १ द्वैपायनःसशिष्यश्चसिद्धाश्चान्येमनीषिणः ॥ शतयूपश्चराजर्षिर्वृद्धःपरमधार्मिकः २ ते
षांकुंतीमहाराजपूजांचक्रेयथाविधि ॥ तेचापितुतुषुस्तस्यास्तापसाःपरिचर्यया ३ तत्रधर्म्याःकथास्ताततचक्रुस्तेपरमर्षयः ॥ रमयंतोमहात्मानंधृतराष्ट्रंज
नाधिपम् ४ कथांतरेतुकस्मिंश्चिद्देवर्षिर्नारदस्ततः ॥ कथामिमामकथयत्सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ५ ॥ नारदउवाच ॥ केकयाधिपतिःश्रीमान्राजाऽऽसीदकुतो
भयः ॥ सहस्रचित्यइत्युक्तःशतयूपपितामहः ६ सपुत्रेराज्यमासज्यज्येष्ठेपरमधार्मिके ॥ सहस्रचित्योधर्मात्माप्रविवेशवनंनृपः ७ सगत्वातपसःपारंदीप्तस्यव
सुधाधिपः ॥ पुरंदरस्यसंस्थानंप्रतिपेदेमहाद्युतिः ८ दृष्टपूर्वःसबहुशोराजन्संपततामया ॥ महेंद्रसदनेराजातपसादग्धकिल्बिषः ९ तथाशैलालयोराजाभगद
त्तपितामहः ॥ तपोबलेनैवनृपोमहेंद्रसदनंगतः १० तथापृषध्रोराजाऽऽसीद्राजन्वज्रधरोपमः ॥ सचापितपसालेभेनाकपृष्ठमितोगतः ११ अस्मिन्नरण्येनृप
तेमांधातुरपिचात्मजः ॥ पुरुकुत्सोनृपःसिद्धिंमहतींसमवाप्तवान् १२ भार्यासमभवद्यस्यनर्मदासरितांवरा ॥ सोऽस्मिन्नरण्येनृपतिस्तपस्तप्त्वादिवंगतः १३
शशलोमाचराजासीद्राजन्परमधार्मिकः ॥ सम्यगस्मिन्वनेतप्त्वाततोदिवमवाप्तवान् १४ द्वैपायनप्रसादाच्चत्वमपीदंतपोवनम् ॥ राजन्नवाप्यदुष्प्रापांगति
मग्र्यांगमिष्यसि १५ त्वंचापिराजशार्दूलतपसोंऽतेश्रियावृतः ॥ गांधारीसहितोगंतागतिंतेषांमहात्मनाम् १६ पांडुःस्मरतितेनित्यंबलहंतुःसमीपगः ॥ त्वां
सदैवमहाराजश्रेयसासचयोक्ष्यति १७ तवशुश्रूषयाचैवगांधार्याश्चयशस्विनी ॥ भर्तुःसलोकतामेषागमिष्यतिवधूस्तव १८ युधिष्ठिरस्यजननीसहिधर्मःसनात
नः ॥ वयमेतत्प्रपश्यामोनृपतेदिव्यचक्षुषा १९ प्रवेक्ष्यतिमहात्मानंविदुरश्चयुधिष्ठिरम् ॥ संजयस्तदनुध्यानादितःस्वर्गमवाप्स्यति २० ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाकौरवेंद्रोमहात्मासार्धंपत्न्याप्रीतिमान्संबभूव ॥ विद्वान्वाक्यंनारदस्यप्रशस्यचक्रेपूजांचातुलांनारदाय २१ १३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१

२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ ऋषिपुत्रोव्यासपुत्रः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

ततःसर्वेनारदंविप्रसंघाःसंपूजयामासुरतीवराजन् ॥ राज्ञःप्रीत्याधृतराष्ट्रस्यतेवैपुनःपुनःसंप्रहृष्टास्तदानीम् २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ नारदस्यतुतद्वाक्यं
प्रशशंसुर्द्विजसत्तमाः ॥ शतयूपस्तुराजर्षिर्नारदंवाक्यमब्रवीत् २३ अहोभगवताश्रद्धाकुरुराजस्यवर्धिता ॥ सर्वस्यचजनस्यास्यममचैवमहाद्युते २४ अस्ति
काचिद्विवक्षातुतांमेनिगदतःशृणु ॥ धृतराष्ट्रंप्रतिनृपंदेवर्षेलोकपूजित २५ सर्ववृत्तांततत्त्वज्ञोभवान्दिव्येनचक्षुषा ॥ युक्तःपश्यसिविप्रर्षेगतिर्याविविधानृ
णाम् २६ उक्तवान्नृपतीनांत्वंमहेंद्रस्यसलोकताम् ॥ नत्वस्यनृपतेर्लोकाःकथितास्तेमहामुने २७ स्थानमप्यस्यनृपतेःश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो ॥ त्वत्तःकीदृक्
दाचेतितन्ममाख्याहितत्त्वतः २८ इत्युक्तोनारदस्तेनवाक्यंसर्वमनोनुगम् ॥ व्याजहारसभामध्येदिव्यदर्शीमहातपाः २९ ॥ नारदउवाच ॥ यदृच्छयाश
क्रसदोगत्वाशक्रंशचीपतिम् ॥ दृष्टवानस्मिराजर्षेतत्रपांडुंनराधिपम् ३० तत्रेयंधृतराष्ट्रस्यकथासमभवन्नृप ॥ तपसोदुष्करस्यास्ययदयंतपतेनृपः ३१ त
त्राहमिदमश्रौषंशक्रस्यवदतःस्वयम् ॥ वर्षाणित्रीणिशिष्टानिराज्ञोस्यपरमायुषः ३२ ततःकुबेरभवनंगांधारीसहितोनृपः ॥ प्रयाताधृतराष्ट्रोऽयंराजराजाभिस
त्कृतः ३३ कामगेनविमानेनदिव्याभरणभूषितः ॥ ऋषिपुत्रोमहाभागस्तपसादग्धकिल्बिषः ३४ संचरिष्यतिलोकांश्चदेवगंधर्वरक्षसाम् ॥ स्वच्छंदेनेतिध
र्मात्मायन्मांत्वमनुपृच्छसि ३५ देवगुह्यमिदंप्रीत्यामयावःकथितंमहत् ॥ भवंतोहिश्रुतधनास्तपसादग्धकिल्बिषाः ३६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इतितेतस्य
तच्छ्रुत्वादेवर्षेर्मधुरंवचः ॥ सर्वेसुमनसःप्रीताबभूवुःसचपार्थिवः ३७ एवंकथाभिरन्वास्यधृतराष्ट्रंमनीषिणः ॥ विप्रजग्मुर्यथाकामंतेसिद्धगतिमास्थिताः ३८
॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिनारदवाक्येविंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वनंगतेकौरवेंद्रेदुःखशोकसमन्विताः ॥
बभूवुःपांडवाराजन्मातृशोकेनचान्विताः १ तथापौरजनःसर्वःशोचन्नास्तेजनाधिपम् ॥ कुर्वाणाश्चकथास्तत्रब्राह्मणानृपतिंप्रति २ कथंनुराजावृद्धःसवनेव
सतिनिर्जने ॥ गांधारीचमहाभागासाचकुंतीपृथाकथम् ३ सुखार्हःसहिराजर्षिरसुखीतद्वनंमहत् ॥ किमवस्थःसमासाद्यप्रज्ञाचक्षुर्हतात्मजः ४ सुदुष्करंकृ
तवतीकुंतीपुत्रानपश्यती ॥ राज्यश्रियंपरित्यज्यवनंसासमरोचयत् ५ विदुरःकिमवस्थश्चभ्रातुःशुश्रूषुरात्मवान् ॥ सचगावल्गणिर्धीमान्भर्तृपिंडानुपालकः
६ आकुमारंचपौरास्तेचिंताशोकसमाहताः ॥ तत्रतत्रकथाश्चक्रुःसमासाद्यपरस्परम् ७ पांडवाश्चैवतेसर्वेभृशंशोकपरायणाः ॥ शोचंतोमातरंवृद्धामूषुर्नाति
चिरंपुरे ८ तथैववृद्धंपितरंहतपुत्रंजनेश्वरम् ॥ गांधारींचमहाभागांविदुरंचमहामतिम् ९ नैषांबभूवसंप्रीतिस्तान्विचिंतयतांतदा ॥ नराज्येनचनारीषुनवे
दाध्ययनेषुच १० परंनिर्वेदमगमंश्चिंतयंतोनराधिपम् ॥ तंचज्ञातिवधंघोरंसंस्मरंतःपुनःपुनः ११ वनमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

११ । १३ । १४ । १५ ॥ इतिआश्रमवासपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

अभिमन्योश्चबालस्यविनाशंरणमूर्धनि ॥ कर्णस्यचमहाबाहोसंग्रामेष्वपलायिनः १२ तथैवद्रौपदेयानामन्येषांसुहृदामपि ॥ वधंसंस्मृत्यतेवीरानातिप्रमन
सोऽभवन् १३ हतप्रवीरांपृथिवींहृतरत्नांचभारत ॥ सदैवचिंतयंतस्तेनशमंचोपलेभिरे १४ द्रौपदीहतपुत्राचसुभद्राचैवभाविनी ॥ नातिप्रीतियुतेदेव्यौत
दास्तामप्रहृष्टवत् १५ वैराटयास्तनयंदृष्ट्वापितरंतेपरिक्षितम् ॥ धारयंतिस्मतेप्राणांस्तवपूर्वपितामहाः १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि०आश्रमवा०
एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंतेपुरुषव्याघ्राःपांडवामातृनंदनाः ॥ स्मरंतोमातरंवीराबभूवुर्भृशदुःखिताः १ येराजकार्येषु
पुराव्यासक्तानित्यशोऽभवन् ॥ तेराजकार्याणितदानाकार्षुःसर्वतःपुरे २ प्रविष्टाइवशोकेननाभ्यनंदंतकिंचन ॥ संभाष्यमाणाअपितेनकिंचित्प्रत्यपूजयन् ३
तेस्मवीरादुराधर्षागांभीर्येसागरोपमाः ॥ शोकोपहतविज्ञानानष्टसंज्ञाइवाभवन् ४ अचिंतयंश्चजननींततस्तेपांडुनंदनाः ॥ कथंनुवृद्धमिथुनंवहत्यतिकृशा
पृथा ५ कथंचसमहीपालोहतपुत्रोनिराश्रयः ॥ पत्न्यासहवसत्येकोवनेश्वापदसेविते ६ साचदेवीमहाभागागांधारीहतबांधवा ॥ पतिमंधंकथंवृद्धमन्वेतिविज
नेवने ७ एवंतेषांकथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा ॥ गमनेचाभवद्बुद्धिर्धृतराष्ट्रदिदृक्षया ८ सहदेवस्तुराजानंप्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ अहोमेभवतोदृष्टंहृदयंगमनं
प्रति ९ नहित्वांगौरवेणाहमशकंवक्तुमंजसा ॥ गमनंप्रतिराजेंद्रतदिदंसमुपस्थितम् १० दिष्ट्याद्रक्ष्यामितांकुंतींवर्तयंतींतपस्विनीम् ॥ जटिलांतापसींवृद्धां
कुशकाशपरिक्षताम् ११ प्रासादहर्म्यसंवृद्धामत्यंतसुखभागिनीम् ॥ कदातुजननींश्रांतांद्रक्ष्यामिभृशदुःखिताम् १२ अनित्याःखलुमर्त्यानांगतयोभरतर्षभ ॥
कुंतीराजसुतायत्रवसत्यसुखितावने १३ सहदेववचःश्रुत्वाद्रौपदीयोषितांवरा ॥ उवाचदेवीराजानमभिपूज्याभिनंद्यच १४ कदाद्रक्ष्यामितांदेवींयदिजीवति
सापृथा ॥ जीवंत्याह्यद्यमेप्रीतिर्भविष्यतिजनाधिप १५ एषातेऽस्तुमतिर्नित्यंधर्मेतेरमतांमनः ॥ योऽद्यत्वमस्मान्राजेंद्रश्रेयसायोजयिष्यसि १६ अग्रपाद
स्थितंचेमंविद्धिराजन्वधूजनम् ॥ कांक्षंतंदर्शनंकुंत्यागांधार्याःश्वशुरस्यच १७ इत्युक्तःसनृपोदेव्याद्रौपद्याभरतर्षभ ॥ सेनाध्यक्षान्समानाय्यसर्वानिदमुवा
चह १८ निर्यातयतमेसेनांप्रभूतरथकुंजराम् ॥ द्रक्ष्यामिवनसंस्थंचधृतराष्ट्रंमहीपतिम् १९ स्त्र्यध्यक्षांश्चाब्रवीद्राजायानानिविविधानिमे ॥ सज्जीक्रियंतांस
र्वाणिशिबिकाश्चसहस्रशः २० शकटापणवेशाश्चकोशःशिल्पिनएवच ॥ निर्यातुकोषपालाश्चकुरुक्षेत्राश्रमंप्रति २१ यश्चपौरजनःकश्चिद्द्रष्टुमिच्छतिपार्थिवम् ॥
अनावृतःसुविहितःसचयातुसुरक्षितः २२ सूदाःपौरोगवाश्चैवसर्वंचैवमहानसम् ॥ विविधंभक्ष्यभोज्यंचशकटैरुह्यतांमम २३

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ अग्रपादस्थितंप्रयाणार्थंपुरस्कृतेनैवपादेनस्थितंवरयंतमुत्सुकमित्यर्थः १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

२४ । २५ । २६ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ आज्ञापयामासेति १ । २ यानैर्मनुष्यवाह्यैः ३ नखरप्रासोव्याघ्रनखवत्परावीनफलककुक्षिर्यः

प्रयाणंघुष्यतांचैवंश्वोभूतइतिमाचिरम् ॥ क्रियतांपथिचाप्यद्यवेश्मानिविविधानिच २४ एवमाज्ञाप्यराजासभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ श्वोभूतेनिर्ययौराजन्स
स्त्रीवृद्धपुरःसरः २५ सबहिर्दिवसानेवजनौघंपरिपालयन् ॥ न्यवसन्नृपतिःपंचततोऽगच्छद्वनंप्रति २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेआश्रमवासपर्वणि
युधिष्ठिरयात्रायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ आज्ञापयामासततःसेनांभरतसत्तमः ॥ अर्जुनप्रमुखैर्गुप्तांलोकपालोपमैर्न
रैः १ योगोयोगइतिप्रीत्याततःशब्दोमहानभूत् ॥ क्रोशतांसादिनांतत्रयुज्यतांयुज्यतामिति २ केचिद्यानैर्नराजग्मुःकेचिदश्वैर्महाजवैः ॥ कांचनैश्चरथैःके
चिज्ज्वलितज्वलनोपमैः ३ गजेंद्रैश्चतथैवान्येकेचिदुष्ट्रैर्नराधिप ॥ पदातिनस्तथैवान्येनखरप्रासयोधिनः ४ पौरजानपदाश्चैवयानैर्बहुविधैस्तथा ॥ अन्वयुः
कुरुराजानंधृतराष्ट्रंदिदृक्षवः ५ सचापिराजवचनादाचार्योगौतमःकृपः ॥ सेनामादायसेनानीःप्रययावाश्रमंप्रति ६ ततोद्विजैःपरिवृतःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥
संस्तूयमानोबहुभिःसूतमागधबंदिभिः ७ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ रथानीकेनमहतानिर्जगामकुरूद्वहः ८ गजैश्चाचलसंकाशैर्भीमकर्मावृकोदरः ॥
सज्जयंत्रायुधोपेतैःप्रययौपवनात्मजः ९ माद्रीपुत्रावपितथाहयारोहौसुसंवृतौ ॥ जग्मतुःशीघ्रगमनौसन्नद्धकवचध्वजौ १० अर्जुनश्चमहातेजारथेनादित्यव
र्चसा ॥ वशीश्वेतैर्हयैर्युक्तैर्दिव्येनान्वगमन्नृपम् ११ द्रौपदीप्रमुखाश्चापिस्त्रीसंघाःशिबिकायुताः ॥ स्त्र्यध्यक्षगुप्ताःप्रययुर्विसृजंतोऽमितंवसु १२ समृद्धरथह
स्त्यश्वंवेणुवीणानुनादितम् ॥ शुशुभेपांडवंसैन्यंतत्तदाभरतर्षभ १३ नदीतीरेषुरम्येषुसरःसुचविशांपते ॥ वासान्कृत्वाक्रमेणाथजग्मुस्तेकुरुपुंगवाः १४ यु
युत्सुश्चमहातेजाधौम्यश्चैवपुरोहितः ॥ युधिष्ठिरस्यवचनात्पुरगुप्तिंप्रचक्रतुः १५ ततोयुधिष्ठिरोराजाकुरुक्षेत्रमवातरत् ॥ क्रमेणोत्तीर्ययमुनांनदींपरमपावनीम्
१६ सददर्शाश्रमंदूराद्राजर्षेस्तस्यधीमतः ॥ शतयूपस्यकौरव्यधृतराष्ट्रस्यचैवह १७ ततःप्रमुदितःसर्वोजनस्तद्वनमंजसा ॥ विवेशसुमहानादैरापूर्यभरतर्षभ
१८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिधृतराष्ट्राश्रमगमनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेपांडवादूरादवती
र्यपदातयः ॥ अभिजग्मुर्नरपतेराश्रमंविनयानताः १ सचयोधजनःसर्वोयेचराष्ट्रनिवासिनः ॥ स्त्रियश्चकुरुमुख्यानांपद्भिरेवान्वयुस्तदा २ आश्रमंतेततोजग्मु
र्धृतराष्ट्रस्यपांडवाः ॥ शून्यंमृगगणाकीर्णंकदलीवनशोभितम् ३ ततस्तत्रसमाजग्मुस्तापसानियतव्रताः ॥ पांडवानागतान्द्रष्टुंकौतूहलसमन्विताः ४ तानपृच्छ
ततोराजाक्वासौकौरववंशभृत् ॥ पिताज्येष्ठोगतोऽस्माकमितिबाष्पपरिप्लुतः ५ तेतमूचुस्ततोवाक्यंयमुनामवगाहितुम् ॥ पुष्पाणामुदकुंभस्यचार्थेमतइतिप्रभो ६

४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ ॥ इतिआश्रमवासपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६

७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६। १७।१८। १९।२० ॥ इतिआश्रमवा०नीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ७ ॥ ॥ सतैरिति १।२

तैराख्यातेनमार्गेणततस्तेजग्मुरंजसा ॥ ददृशुश्चाविदूरेतान्सर्वानथपदातयः ७ ततस्तेसत्वराजग्मुःपितुर्दर्शनकांक्षिणः ॥ सहदेवस्तुवेगेनप्राधावद्यत्रसा
पृथा ८ सुस्वरंरुरुदेधीमान्मातुःपादावुपस्पृशन् ॥ साचबाष्पाकुलमुखीददर्शदयितंसुतम् ९ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यसमुन्नाम्यचपुत्रकम् ॥ गांधार्याःकथया
माससहदेवमुपस्थितम् १० अनंतरंचराजानंभीमसेनमथार्जुनम् ॥ नकुलंचपृथादृष्ट्वात्वरमाणोपचक्रमे ११ साह्यग्रेगच्छातितयोर्दंपत्योर्हतपुत्रयोः ॥ कर्षं
तीतौततस्तेतांदृष्ट्वासन्यपतन्भुवि १२ राजातान्स्वरयोगेनस्पर्शेनचमहामनाः ॥ प्रत्यभिज्ञायमेधावीसमाश्वासयतप्रभुः १३ ततस्तेबाष्पमुत्सृज्यगांधा
रीसहितंनृपम् ॥ उपतस्थुर्महात्मानोमातरंचयथाविधि १४ सर्वेषांतोयकलशाञ्जगृहुस्तेस्वयंतदा ॥ पांडवालब्धसंज्ञास्तेमात्राचाश्वासिताःपुनः १५
तथानार्योनृसिंहानांसोऽवरोधजनस्तदा ॥ पौरजानपदाश्चैवददृशुस्तंजनाधिपम् १६ निवेदयामासतदाजनंतन्नामगोत्रतः ॥ युधिष्ठिरोनरपतिःसचैनंप्र
त्यपूजयत् १७ सतैःपरिवृतोमेनेहर्षबाष्पाविलेक्षणः ॥ राजाऽऽत्मानंगृहगतंपुरेवगजसाह्वये १८ अभिवादितोवधूभिश्चकृष्णाद्याभिःसपार्थिवः ॥ गांधार्या
सहितोधीमान्कुंत्याचप्रत्यनंदत १९ ततश्चाश्रममागच्छत्सिद्धचारणसेवितम् ॥ दिदृक्षुभिःसमाकीर्णंनभस्तारागणैरिव २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा
सि०आश्रमवा०युधिष्ठिरादिधृतराष्ट्रसमागमेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सतैःसहनरव्याघ्रैर्भ्रातृभिर्भरतर्षभ ॥ राजारुचिरप
क्ष्माक्षैरासांचक्रेतदाऽऽश्रमे १ तापसैश्चमहाभागैर्नानादेशसमागतैः ॥ द्रष्टुंकुरुपतेःपुत्रान्पांडवान्पृथुवक्षसः २ तेऽब्रुवञ्ज्ञातुमिच्छामःकतमोऽत्रयुधिष्ठिरः ॥
भीमार्जुनौयमौचैवद्रौपदीचयशस्विनी ३ तानाचख्यौतदासूतःसर्वांस्तानभिनामतः ॥ संजयोद्रौपदींचैवसर्वाश्चान्याःकुरुस्त्रियः ४ ॥ संजयउवाच ॥ यए
षजांबूनदशुद्धगौरस्तनुर्महासिंहइवप्रवृद्धः ॥ प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षःकुरुराजएषः ५ अयंपुनर्मत्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः ॥
पृथ्वायतांसःपृथुदीर्घबाहुर्वृकोदरःपश्यतपश्यतेमम् ६ यस्त्वेषपार्श्वेऽस्यमहाधनुष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपाभः ॥ सिंहोन्नतांसोगजखेलगामीपद्मायताक्षो
ऽर्जुनएषवीरः ७ कुंतीसमीपेपुरुषोत्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ ॥ मनुष्यलोकेसकलेसमोऽस्तिययोर्नरूपेनबलेनशीले ८ इयंपुनःपद्मदलायताक्षीम
ध्यंवयःकिंचिदिवस्पृशंती ॥ नीलोत्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थितामूर्तिमतीवलक्ष्मीः ९ अस्यास्तुपार्श्वेकनकोत्तमाभायैषाप्रभामूर्तिमतीवसौमी ॥ मध्ये
स्थितासाभगिनीद्विजाग्र्याश्चक्रायुधस्याप्रतिमस्यतस्य १० इयंचजांबूनदशुद्धगौरीपार्थस्यभार्याभुजगेंद्रकन्या ॥ चित्रांगदाचैवनरेंद्रकन्यायैषासवर्णाऽऽ
र्द्रमधूकपुष्पैः ११ इयंस्वसाराजचमूपतेश्चप्रवृद्धनीलोत्पलदामवर्णा ॥ पस्पर्धकृष्णेनसदानृपोयोवृकोदरस्यैषपरिग्रहोऽग्र्यः १२

३।४।५।६।७।८। ९ ।१० सवर्णासमानजातीयापांड्यकन्याआर्द्रमधूकपुष्पैरुपलक्षिता ११ यःकृष्णेनपस्पर्धेतस्यशल्यस्य परिग्रहोभार्या १२

१३ आसन्नमहीतलेसमीपभूमौ १४ । १५ सीमंतमात्रेणउपलक्षितानस्वलंकाराविनाताइत्यर्थःशिरोरुहाःकेशायासांताःसीमंतशिरोरुहाः असीमंतेतिपाठोयुक्तः १६ ब्राह्मण्येस्याविपादः

इयंचराज्ञोमगधाधिपस्यसुताजरासंधइतिश्रुतस्य ॥ यवीयसोमाद्रवतीसुतस्यभार्यामताचंपकदामगौरी १३ इंदीवरश्यामतनुःस्थितातुयैषाऽपराऽऽसन्नमही
तलेच ॥ भार्यामतामाद्रवतीसुतस्यज्येष्ठस्यसेयंकमलायताक्षी १४ इयंतुनिष्टप्तसुवर्णगौरीराज्ञोविराटस्यसुतासपुत्रा ॥ भार्याभिमन्योर्निहतोरणेयोद्रोणा
दिभिस्तैर्विरथोरथस्थैः १५ एतास्तुसीमंतशिरोरुहायाःशुक्लोत्तरीयानरराजपत्न्यः ॥ राज्ञोऽस्यवृद्धस्यपरंशताख्याःस्नुषान्ववीराहतपुत्रनाथाः १६ एताय
थामुख्यमुदाहृतावोब्राह्मण्यभावादृजुबुद्धिसत्वाः ॥ सर्वाभवद्भिःपरिपृच्छ्यमानानरेंद्रपत्न्यःसुविशुद्धसत्वाः १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसराजाकुरुवृद्धवर्यः
समागतस्तैर्नरदेवपुत्रैः ॥ पप्रच्छसर्वंकुशलंतदानींगतेषुसर्वेष्वथतापसेषु १८ योधेषुवाऽप्याश्रममंडलंतंमुक्त्वानिविष्टेषुविमुच्यपत्रम् ॥ स्त्रीवृद्धबालेचसुसंनि
विष्टेयथार्हतस्तान्कुशलान्यपृच्छत् १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्रमवासिकेपर्वणि आश्रमवासपर्वणिऋषीन्प्रतियुधिष्ठिरादिकथनेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोकच्चित्त्वंकुशलीह्यसि ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैःपौरजानपदैस्तथा १ येचत्वामनुजीवंतिकच्चित्तेऽपिनिरामयाः ॥ सचिवाभृ
त्यवर्गाश्चगुरवश्चैवतेनृप २ कच्चित्तेऽपिनिरातंकावसंतिविषयेतव ॥ कच्चिद्वर्तसिपौराणींवृत्तिंराजर्षिसेविताम् ३ कच्चिन्न्यायाननुच्छिद्यकोशस्तेऽभिप्रपूर्यते ॥
अरिमध्यस्थमित्रेषुवर्तसेचानुरूपतः ४ ब्राह्मणानग्रहारैर्वायथावदनुपश्यसि ॥ कच्चित्तेपरितुष्यंतिशीलेनभरतर्षभ ५ शत्रवोऽपिकुतःपौराभृत्यावास्वजनोऽ
पिवा ॥ कच्चिद्यजसिराजेंद्रश्रद्धावान्पितृदेवताः ६ अतिथीनन्नपानेनकच्चिदर्चसिभारत ॥ कच्चिन्नयपथेविप्राःस्वकर्मनिरतास्तव ७ क्षत्रियावैश्यवर्गावा
शूद्रावाऽपिकुटुंबिनः ॥ कच्चित्स्त्रीबालवृद्धंतेनशोचतिनयाचते ८ जामयःपूजिताःकच्चित्तवगेहेनरर्षभ ॥ कच्चिद्राजर्षिवंशोऽयंत्वामासाद्यमहीपतिम् ९ यथो
चितंमहाराजयशसानावसीदति ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवंवादिनंतंसन्यायवित्प्रत्यभाषत १० कुशलप्रश्नसंयुक्तंकुशलोवाक्यकर्मणि ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
कच्चित्तेवर्धतेराजंस्तपोदमशमश्रुते ११ अपिमेजननीचेयंशुश्रूषुर्विगतक्लमा ॥ आथास्याःसफलोराजन्वनवासोभविष्यति १२ इयंचमाताज्येष्ठामेशीतवाताध्व
कर्शिता ॥ घोरेणतपसायुक्तादेवीकच्चिन्नशोचति १३ हतान्पुत्रान्महावीर्यान्क्षत्रधर्मपरायणान् ॥ नापध्यायतिवाकच्चिदस्मान्पापकृतःसदा १४ क्वचासौविदु
रोराजन्नेमंपश्यामहेवयम् ॥ संजयःकुशलीचायंकच्चिन्नुतपसिस्थिरः १५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंधृतराष्ट्रोजनाधिपम् ॥ कुशलीविदुरःपुत्र
तपोघोरंसमाश्रितः १६ वायुभक्षोनिराहारःकृशोधमनिसंततः ॥ कदाचिद्दृश्यतेविप्रैःशून्येऽस्मिन्काननेक्वचित् १७

संबोधनंपरिपृच्छ्यमानाः कथयतेमत्तोवेदितव्याइतिशेषः १७।१८ पत्रंवाहनम् १९ ॥ इति आश्रमवा०नी०भारतभाव०पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरेति १
२।३।४।५।६।७।८ जामयः सौभाग्यवत्यः ९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७

वीटापाषाणकवलः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ विदुरस्यश्चैवेविदुरेनृपतिसति राजाधृतराष्ट्रस्तंयुधिष्ठिरंप्रत्यभ्यपूजयत्स्तुतवान् (राजायुधिष्ठिरःतंविदुरमितिवा) २४ ततःसइति दृष्टिंदृष्ट्याचापवनंपवनेनचसंयोज्यतत्रैवसंयमंकृत्वास्वशरीरात्प्राणेंद्रियाणिनिष्कास्यतदीयप्राणैरिंद्रियैश्चसहएकत्वंप्रापय्यस्वशरीरंत्यक्तवान् । यथावटांतरस्थंजलंघटांतरेसिच्यतेतद्व

इत्येवंब्रुवतस्तस्यजटीवीटामुखःकृशः ॥ दिग्वासामलदिग्धांगोवनरेणुसमुक्षितः १८ दूरादालक्षितःक्षत्तातत्राख्यातोमहीपतेः ॥ निवर्तमानःसहसाराजन्दृष्ट्वाऽश्रमंप्रति १९ तमन्वधावन्नृपतिरेकएवयुधिष्ठिरः ॥ प्रविशंतंवनंघोरंलक्ष्यालक्ष्यंक्वचित्क्वचित् २० भोभोविदुरराजाऽहंदयितस्तेयुधिष्ठिरः ॥ इतिब्रुवन्नरपतिस्तंयत्नादभ्यधावत २१ ततोविविक्तएकांतेतस्थौबुद्धिमतांवरः ॥ विदुरोवृक्षमाश्रित्यकंचित्तत्रवनांतरे २२ तंराजाक्षीणभूयिष्ठमाकृतीमात्रसूचितम् ॥ अभिजज्ञेमहाबुद्धिंमहाबुद्धिर्युधिष्ठिरः २३ युधिष्ठिरोऽहमस्मीतिवाक्यमुक्त्वाग्रतःस्थितः ॥ विदुरस्यश्रवेराजातंचप्रत्यभ्यपूजयत् २४ ततःसोऽनिमिषोभूत्वाराजानंतमुदैक्षत ॥ संयोज्यविदुरस्तस्मिन्दृष्टिंदृष्ट्यासमाहितः २५ विवेशविदुरोधीमान्गात्रैर्गात्राणिचैवह ॥ प्राणान्प्राणेषुचदधदिंद्रियाणींद्रियेषुच २६ सयोगबलमास्थायविवेशनृपतेस्तनुम् ॥ विदुरोधर्मराजस्यतेजसाप्रज्वलन्निव २७ विदुरस्यशरीरंतुतत्रैवस्तब्धलोचनम् ॥ वृक्षाश्रितंतदाराजाददर्शगतचेतनम् २८ बलवंतंतथाऽऽत्मानंमेनेबहुगुणंतदा ॥ धर्मराजोमहातेजास्तच्चसस्मारपांडवः २९ पौराणमात्मनःसर्वंविद्यावान्सविशांपते ॥ योगधर्मंमहातेजाव्यासेनकथितंयथा ३० धर्मराजश्चतत्रैवसंचस्कारयिषुस्तदा ॥ दग्धुकामोऽभवद्विद्वानथवागभ्यभाषत ३१ भोभोराजन्नदग्धव्यमेतद्विदुरसंज्ञकम् ॥ कलेवरमिहैवंतेधर्मएषसनातनः ३२ लोकाःसांतानिकानामभविष्यंत्यस्यभारत ॥ यतिधर्ममवाप्तोऽसौनैषशोच्यःपरंतप ३३ इत्युक्तोधर्मराजःसविनिवृत्यततःपुनः ॥ राज्ञोवैचित्रवीर्यस्यतत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ३४ ततःसराजाद्युतिमान्सचसर्वोजनस्तदा ॥ भीमसेनादयश्चैवपरंविस्मयमागताः ३५ तच्छ्रुत्वाप्रीतिमान्राजाभूत्वाधर्मजमब्रवीत् ॥ आपोमूलंफलंचैवममेदंप्रतिगृह्यताम् ३६ यदन्नोहिनरोराजंस्तदन्नोऽस्यातिथिःस्मृतः ॥ इत्युक्तःसतथेत्येवंप्राहधर्मात्मजोनृपम् ३७ फलंमूलंचबुभुजेराज्ञादत्तंसहानुजः ॥ ततस्तेवृक्षमूलेषुकृतवासपरिग्रहाः ॥ तांरात्रिमवसन्सर्वेफलमूलजलाशनाः ३८ ॥ इतिश्रीम० आश्र० आश्र० प० विदुरनिर्याणेषड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तुराजन्नेतेषामाश्रमेपुण्यकर्मणाम् ॥ शिवानक्षत्रसंपन्नासाव्यतीयायशर्वरी १ ततस्तत्रकथाश्चासंस्तेषांधर्मार्थलक्षणाः ॥ विचित्रपदसंचारानानाश्रुतिभिरन्विताः २ पांडवास्त्वभितोमातुर्धरण्यांसुषुपुस्तदा ॥ उत्सृज्यतुमहार्हाणिशयनानिनराधिप ३ यदाहारोभवद्राजाधृतराष्ट्रोमहामनाः ॥ तदाहारान्नृवीरास्तेन्यवसंस्तांनिशांतदा ४ व्यतीतायांतुशर्वर्यांकृतपौर्वाह्णिकक्रियः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजाददर्शाश्रममंडलम् ५

दिदंद्रष्टव्यं । प्राणसंधानेनेंद्रियाणांगात्राणांचसंधानंभवतिनतदर्थंपृथग्यत्नोऽपेक्षितः २५।२६ । २७ । २८ तच्चस्वस्यविदुरस्यएकस्यैवधर्मस्वांशाच्चात्वसंस्मार २९ योगधर्मसंस्कारेस्यनुषज्यते ३० संचस्कारयिषुःसंस्कारंकर्तुमिच्छुः ३१ । ३२ लोका इति यतिधर्मोवाह्याद्ययोग्यत्वं एतेनशुद्र(?)योनौजातानामपियतिधर्मोऽस्तीतिदर्शितं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ ॥ इतिश्रीआश्र० नी० षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५

६ । ७ मुनिगणस्यमुनिगणेन तावैदिकयोलौकिकयश्च ८ मृगयूथादिभिरलंकृतमाश्रमम् ९ । १० । ११ औदुंबरान्कलशान् १२ प्रवेणीःकुथाः'प्रवेणीस्त्रीकुथावेण्योः'इतिमेदिनी १३ । १४ । १५

सांतःपुरपरीवारःसभृत्यःसपुरोहितः ॥ यथासुखंयथोद्देशंधृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया ६ ददर्शतत्रवेदीश्चसंप्रज्वलितपावकाः ॥ कृताभिषेकैर्मुनिभिर्हुताग्निभिरुपस्थिताः ७ वानेयपुष्पनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि ॥ ब्राह्मेणवपुषायुक्तायुक्तामुनिगणस्यताः ८ मृगयूथैरनुद्विग्नैस्तत्रतत्रसमाश्रितैः ॥ अशंकितैःपक्षिगणैःप्रगीतैरिवचप्रभो ९ केकाभिर्नीलकंठानांदात्यूहानांचकूजितैः ॥ कोकिलानांकुहुरवैःसुखैःश्रुतिमनोहरैः १० प्राधीतद्विजघोषैश्चक्वचित्क्वचिदलंकृतम् ॥ फलमूलसमाहारैर्महद्भिश्चोपशोभितम् ११ ततःसराजाप्रददौतापसार्थमुपाहृतान् ॥ कलशान्कांचनान्राजंस्तथैवौदुंबरानपि १२ अजिनानिप्रवेणीश्चस्रुक्स्रुवंचमहीपतिः ॥ कमंडलूंश्चस्थालीश्चपिठराणिचभारत १३ भाजनानिचलौहानिपात्रीश्चविविधान्नृप ॥ यद्यदिच्छतियावच्चयच्चान्यदपिभाजनम् १४ एवंसराजाधर्मात्मापरीत्याश्रममंडलम् ॥ वसुविश्राण्यतत्सर्वंपुनरायान्महीपतिः १५ कृताह्निकंचराजानंधृतराष्ट्रंमहीपतिम् ॥ ददर्शासीनमव्यग्रंगांधारीसहितंतदा १६ मातरंचाविदूरस्थांशिष्यवत्प्रणतांस्थिताम् ॥ कुंतींददर्शधर्मात्माशिष्टाचारसमन्विताम् १७ सतमभ्यर्च्यराजानंनामसंश्राव्यचात्मनः ॥ निषीदेत्यभ्यनुज्ञातोबृस्यामुपविवेशह १८ भीमसेनादयश्चैवपांडवाभरतर्षभ ॥ अभिवाद्योपसंगृह्यनिषेदुःपार्थिवाज्ञया १९ सतैःपरिवृतोराजाशुशुभेऽतीवकौरवः ॥ बिभ्रद्ब्राह्मींश्रियंदीप्तांदेवैरिवबृहस्पतिः २० तथातेषूपविष्टेषुसमाजग्मुर्महर्षयः ॥ शतयूपप्रभृतयःकुरुक्षेत्रनिवासिनः २१ व्यासश्चभगवान्विप्रोदेवर्षिगणसेवितः ॥ वृतःशिष्यैर्महातेजादर्शयामासपार्थिवम् २२ ततःसराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ भीमसेनादयश्चैवप्रत्युत्थायाभ्यवादयन् २३ समागतस्ततोव्यासःशतयूपादिभिर्वृतः ॥ धृतराष्ट्रंमहीपालमास्यतामित्यभाषत २४ वरंतुविष्टरंकौश्यंकृष्णाजिनकुशोत्तरम् ॥ प्रतिपेदेतदाव्यासस्तदर्थमुपकल्पितम् २५ तेचसर्वेद्विजश्रेष्ठाविष्टरेषुसमंततः ॥ द्वैपायनाभ्यनुज्ञातानिषेदुर्विपुलौजसः २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिके० आश्रमवास० व्यासागमनेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसमुपविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ व्यासःसत्यवतीपुत्रइदंवचनमब्रवीत् १ धृतराष्ट्रमहाबाहोकच्चित्तेवर्धतेतपः ॥ कच्चिन्मनस्तेप्रीणातिवनवासेनराधिप २ कच्चिद्धृदिनतेशोकोराजन्पुत्रविनाशजः ॥ कच्चिज्ज्ञानानिसर्वाणिसुप्रसन्नानितेऽनघ ३ कच्चिद्बुद्धिंदृढांकृत्वाचरस्यारण्यकंविधिम् ॥ कच्चिद्वधूश्चगांधारीनशोकेनाभिभूयते ४ महाप्रज्ञाबुद्धिमतीदेवीधर्मार्थदर्शिनी ॥ आगमापायतत्त्वज्ञाकच्चिदेषानशोचति ५ कच्चित्कुंतीचराजंस्त्वांशुश्रूषत्यनहंकृता ॥ यापरित्यज्यस्वंपुत्रंगुरुशुश्रूषणेरता ६ कच्चिद्धर्मसुतोराजात्वयाप्रत्यभिनंदितः ॥ भीमार्जुनयमाश्चैवकच्चिदेतेऽपिसांत्विताः ७ कच्चिन्नंदसिदृष्ट्वैतान्कच्चित्तेनिर्मलंमनः ॥ कच्चिच्चशुद्धभावोऽसिजातज्ञानोनराधिप ८

१६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ ॥ इतिश्रीआश्रमवासिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ततःसमुपविष्टेष्विति ॥ १ । २ । ३

१ स्ववशेइतिसुलभत्वंस्पष्टम् १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इतिआश्रमवासिकेनीलकंठीयेभारत

एतद्धित्रितयंश्रेष्ठंसर्वभूतेषुभारत ॥ निर्वैरतामहाराजसत्यमक्रोधएवच ९ कच्चित्तेनचमोहोऽस्तिवनवासेनभारत ॥ स्ववशेवन्यमन्नंवाउपवासोऽपिवाभवेत् १०
विदितंचापिराजेंद्रविदुरस्यमहात्मनः ॥ गमनंविधिनाऽनेनधर्मस्यसुमहात्मनः ११ मांडव्यशापाद्धिसवैधर्मोविदुरतांगतः ॥ महाबुद्धिर्महायोगीमहात्मासुम
हामनाः १२ बृहस्पतिर्वादेवेषुशुक्रोवाऽप्यसुरेषुच ॥ नतथाबुद्धिसंपन्नोयथासपुरुषर्षभः १३ तपोबलव्ययंकृत्वासुचिरात्संभृतंतदा ॥ मांडव्येनर्षिणाधर्मोह्य
भिभूतःसनातनः १४ नियोगाद्ब्रह्मणःपूर्वंमयास्वेनबलेनच ॥ वैचित्रवीर्यकेक्षेत्रेजातःससुमहामतिः १५ भ्राताअवमहाराजदेवदेवःसनातनः ॥ धारणान्मन
साध्यानाद्यंधर्मंकवयोविदुः १६ सत्येनसंवर्धयतियोदमेनशमेनच ॥ अहिंसयाचदानेनतप्यमानःसनातनः १७ येनयोगबलाज्जातःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ धर्म
इत्येषनृपतेप्राज्ञेनामितबुद्धिना १८ यथावह्निर्यथावायुर्यथापःपृथिवीयथा ॥ यथाऽऽकाशंतथाधर्मइहचामुत्रचस्थितः १९ सर्वगश्चैवराजेंद्रसर्वंव्याप्यचराच
रम् ॥ दृश्यतेदेवदेवैःससिद्धैर्निर्मुक्तकल्मषैः २० योहिधर्मःसविदुरोविदुरोयःसपांडवः ॥ सएषराजन्दृश्यस्तेपांडवःप्रेष्यवत्स्थितः २१ प्रविष्टःसमहात्मानं
भ्रातातेबुद्धिसत्तमः ॥ दृष्ट्वामहात्माकौंतेयंमहायोगबलान्वितः २२ त्वांचापिश्रेयसायोक्ष्येनचिराद्भरतर्षभ ॥ संशयच्छेदनार्थायप्राप्तंमांविद्धिपुत्रक २३ नकृ
तंयैःपुराकैश्चित्कर्मलोकेमहर्षिभिः ॥ आश्चर्यभूतंतपसःफलंतद्दर्शयामिवः २४ किमिच्छसिमहीपालमत्तःप्राप्तुमभीप्सितम् ॥ द्रष्टुंस्प्रष्टुमथश्रोतुंतत्कर्ताऽस्मि
तवानघ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिव्यासवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ समाप्तंचाश्रमवासपर्व ॥ ॥ अथपुत्रद
र्शनपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ वनवासंगतेविप्रधृतराष्ट्रेमहीपतौ ॥ सभार्येनृपशार्दूलवध्वाकुंत्यासमन्विते १ विदुरेचापिसंसिद्धेधर्मराजंव्यपाश्रिते ॥
वसत्सुपांडुपुत्रेषुसर्वेष्वाश्रममंडले २ यत्तदाश्चर्यमितिवैकरिष्यामीत्युवाचह ॥ व्यासःपरमतेजस्वीमहर्षिस्तद्वदस्वमे ३ वनवासेचकौरव्यःकियंतंकालमच्युतः ॥
युधिष्ठिरोनरपतिर्न्यवसत्सजनस्तदा ४ किमाहाराश्चतेतत्रससैन्यान्यवसन्प्रभो ॥ सांतःपुरामहात्मानइतितद्ब्रूहिमेऽनघ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तेऽनुज्ञाता
स्तदाराजन्कुरुराजेनपांडवाः ॥ विविधान्यन्नपानानिविश्राम्यानुभवंतिते ६ मासमेकंविजह्रुस्तेससैन्यांतःपुरावने ॥ अथतत्रागमद्व्यासोयथोक्तंतेमयाऽनघ
७ तथाचतेषांसर्वेषांकथाभिर्नृपसन्निधौ ॥ व्यासमन्वास्यतांराजन्नाजग्मुर्मुनयोऽपरे ८ नारदःपर्वतश्चैवदेवलश्चमहातपाः ॥ विश्वावसुस्तुंबुरुश्चचित्रसेनश्च ॥१४॥
भारत ९ तेषामपियथान्यायंपूजांचक्रेमहातपाः ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातःकुरुराजोयुधिष्ठिरः १०

भावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वनवासविधि १ । २ । ३ । ४ । ५ विश्राम्यविश्रांतिंप्राप्य ६ । ७ । ८ । ९ । १०

बर्हिणेषुपक्षिबर्हजतूलिकामयेषु ११।१२।१३।१४।१५। १६ । १७ । १८।१९ संज्ञयाभृतानांसत्वमस्तिनवा सत्वमपिपिंडादेर्घटीभूतस्येवपूर्वरूपमुपमृद्यानुपमृद्यवा उपमर्देसोऽयंदशरथःस्वर्गस्थो

निषेदुस्तेततःसर्वेपूजांप्राप्ययुधिष्ठिरात् ॥ आसनेषुचपुण्येषुबर्हिणेषुवरेषुच ११ तेषुतत्रोपविष्टेषुसतुराजामहामतिः ॥ पांडुपुत्रैःपरिवृतोनिषसादकुरूद्वह १२
गांधारीचैवकुंतीचद्रौपदीसात्वतीतथा ॥ स्त्रियश्चान्यास्तथान्याभिःसहोपविविशुस्ततः १३ तेषांतत्रकथादिव्याधर्मिष्ठाश्चाभवन्नृप ॥ ऋषीणांचपुराणानांदे
वासुरविमिश्रिताः १४ ततःकथांतेव्यासस्तंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठःपुनरेवसतद्वचः १५ प्रीयमाणोमहातेजाःसर्ववेदविदांवरः ॥ विदितंमम
राजेंद्रयत्तेहृदिविवक्षितम् १६ दह्यमानस्यशोकेनतवपुत्रकृतेनवै ॥ गांधार्याश्चैवयद्दुःखंहृदितिष्ठतिनित्यदा १७ कुंत्याश्चयन्महाराजद्रौपद्याश्चहृदिस्थितम् ॥
यच्चधारयतेतीव्रंदुःखंपुत्रविनाशजम् १८ सुभद्राकृष्णभगिनीतच्चापिविदितंमम ॥ श्रुत्वासमागममिमंसर्वेषांवस्ततोनृप १९ संशयच्छेदनार्थायप्राप्तः
कौरवनंदन ॥ इमेचदेवगंधर्वाःसर्वेचेमेमहर्षयः २० पश्यंतुतपसोवीर्यमद्यमेचिरसंभृतम् ॥ तदुच्यतांमहाप्राज्ञकंकामंप्रददामिते २१ प्रवणोऽस्मि
वरंदातुंपश्यमेतपसःफलम् ॥ एवमुक्तःसराजेंद्रोव्यासेनामितबुद्धिना २२ मुहूर्तमिवसंचिंत्यवचनायोपचक्रमे ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतश्चसफलंजीवि
तंचमे २३ यन्मेसमागमोऽद्येहभवद्भिःसहसाधुभिः ॥ अद्यचाप्यवगच्छामिगतिमिष्टामिहात्मनः २४ ब्रह्मकल्पैर्भवद्भिर्यत्समेतोऽहंतपोधनाः ॥ दर्शनादेवभव
तांपूतोऽहंनात्रसंशयः २५ विद्यतेनभयंचापिपरलोकान्ममानघाः ॥ किंतुतस्यसुदुर्बुद्धेर्मंदस्यापनयैर्भृशम् २६ दूयतेमेमनोनित्यंस्मरतःपुत्रगृद्धिनः ॥
अपापाःपांडवायेननिकृताःपापबुद्धिना २७ घातितापृथिवीयेनसहयासनरद्विपा ॥ राजानश्चमहात्मानोनानाजनपदेश्वराः २८ आगम्यममपुत्रार्थेसर्वेमृत्यु
वशंगताः ॥ येतेपितॄंश्चदारांश्चप्राणांश्चमनसःप्रियान् २९ परित्यज्यगताःशूराःप्रेतराजनिवेशनम् ॥ कानुतेषांगतिर्ब्रह्मन्मित्रार्थेयेहतामृधे ३० तथैवपुत्रपौ
त्राणांममयेनिहतायुधि ॥ दूयतेमेमनोऽभीक्ष्णंघातयित्वामहाबलम् ३१ भीष्मंशांतनवंवृद्धंद्रोणंचद्विजसत्तमम् ॥ ममपुत्रेणमूढेनपापेनाकृतबुद्धिना ३२
क्षयंनीतंकुलंदीप्तंपृथिवीराज्यमिच्छता ॥ एतत्सर्वमनुस्मृत्यदह्यमानोदिवानिशम् ३३ नशांतिमधिगच्छामिदुःखशोकसमाहतः ॥ इतिमेचिंतयानस्यपितः
शांतिर्नविद्यते ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तच्छ्रुत्वाविविधंतस्यराजर्षेःपरिदेवितम् ॥ पुनर्नवीकृतःशोकोगांधार्याजनमेजय ३५ कुंत्याद्रुपदपुत्र्याश्चसुभद्रायाा
स्तथैवच ॥ तासांचवरनारीणांवधूनांकौरवस्यह ३६ पुत्रशोकसमाविष्टागांधारीत्विदमब्रवीत् ॥ श्वशुरंबद्धनयनादेवीप्रांजलिरुत्थिता ३७ षोडशेमानिवर्षाणि
गतानिमुनिपुंगव ॥ अस्यराज्ञोहतान्पुत्रान्शोचतोनशमोविभो ३८ पुत्रशोकसमाविष्टोनिःश्वसन्ह्येषभूमिपः ॥ नशेतेवसतीःसर्वाधृतराष्ट्रोमहामुने ३९

ममपितेतिप्रत्यभिज्ञानुपपत्तिः । अनुपमर्देभस्मीभावस्यप्रत्यक्षदर्शनंनोपपद्यतइत्यादयस्तेषांछेदनायेत्यर्थः २०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९

४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ आरंभेणशोकोद्यमेनयामुपास्तेभार्याशतरोदनकुर्वन्मामेवपरिवार्यतिष्ठतीत्यर्थः 'आरंभउद्यमेदर्पेत्वरायांचवधेऽपिच'इतिवचपरवात्रग्राह्यः ४७।४८। ४९

लोकानन्यान्समर्थोऽसिस्रष्टुंसर्वांस्तपोबलात् ॥ किमुलोकांतरगतान्राज्ञोदर्शयितुंसुतान् ४० इयंचद्रौपदीकृष्णाहतज्ञातिसुताऽभृतम् ॥ शोचत्यतीवसर्वासांस्नु षाणांदयितास्नुषा ४१ तथाकृष्णस्यभगिनीसुभद्राभद्रभाषिणी ॥ सौभद्रवधसंतप्ताभृशंशोचातिभाविनी ४२ इयंचभूरिश्रवसोभार्यापरमसंमता ॥ भर्तृव्यस नशोकार्ताभृशंशोचतिभाविनी ४३ यस्यास्तुश्वशुरोधीमान्बाल्हिकःसकुरूद्वहः ॥ निहतःसोमदत्तश्चपित्रासहमहारणे ४४ श्रीमतोऽस्यमहाबुद्धेःसंग्रामेष्वपला यिनः ॥ पुत्रस्यतेपुत्रशतंनिहतंयद्रणाजिरे ४५ तस्यभार्याशतमिदंदुःखशोकसमाहतम् ॥पुनःपुनर्वर्धयानंशोकंराज्ञोममैवच ४६ तेनारंभेणमहतामामुपास्ते महामुने ॥ येचशूरामहात्मानःश्वशुरामेमहारथाः ४७ सोमदत्तप्रभृतयःकानुतेषांगतिःप्रभो ॥ तवप्रसादाद्भगवन्विशोकोऽयंमहीपतिः ४८ यथास्याद्भविता चाहंकुंतीचेयंवधूस्तव ॥ इत्युक्तवत्यांगांधार्यांकुंतीव्रतकृशानना ४९ प्रच्छन्नजातंपुत्रंतंसस्मारादित्यसन्निभम् ॥ तामृषिर्वरदोव्यासोदूरश्रवणदर्शनः ५० अपश्यद्दुःखितांदेवींमातरंसव्यसाचिनः ॥ तामुवाचततोव्यासोयत्तेकार्यंविवक्षितम् ५१ तद्ब्रूहित्वंमहाभागेयत्तेमनसिवर्तते ॥ श्वशुरायततःकुंतीप्रणम्यशिर सातदा ॥ उवाचवाक्यंसव्रीडाविवृण्वानापुरातनम् ५२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुत्रदर्शनपर्वणि धृतराष्ट्रादिकृतप्रार्थने एकोनत्रिं शोऽध्ययाः ॥ २९ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ भगवन्श्वशुरोमेऽसिदैवतस्यापिदैवतम् ॥ समेदेवातिदेवस्त्वंशृणुसत्यांगिरंमम १ तपस्वीकोपनोविप्रोदुर्वासानाम मेपितुः ॥ भिक्षामुपागतोभोक्तुंतमहंपर्यतोषयम् २ शौचेनत्वागसस्त्यागैःशुद्धेनमनसातथा ॥ कोपस्थानेष्वपिमहत्स्वकुप्यन्नकदाचन ३ सप्रीतोवरदोमेऽभू त्कृतकृत्योमहामुनिः ॥ अवश्यंतेगृहीतव्यमितिमांसोऽब्रवीद्वचः ४ ततःशापभयाद्विप्रमवोचंपुनरेवतम् ॥ एवमस्त्वितिचप्राहपुनरेवसमेद्विजः ५ धर्मस्यज ननीभद्रेभवित्रीत्वंशुभानने ॥ वशेस्थास्यंतितेदेवायांस्त्वमावाहयिष्यसि ६ इत्युक्त्वांऽतर्हितोविप्रस्ततोऽहंविस्मिताऽभवम् ॥ नचसर्वास्ववस्थासुस्मृति र्मेविप्रणश्यति ७ अथहर्म्यतलस्थाऽहंरविमुद्यंतमीक्षती ॥ संस्मृत्यतदृषेर्वाक्यंस्पृहयंतीदिवानिशम् ८ स्थिताऽहंबालभावेनतत्रदोषमबुध्यती ॥ अथदेवःसह स्रांशुर्मत्समीपगतोऽभवत् ९ द्विधाकृत्वाऽऽत्मनोदेहंभूमौचगगनेऽपिच ॥ ततापलोकानेकेनद्वितीयेनागमत्समाम् १० समामुवाचवेपंतींवरंमत्तोवृणीष्वह ॥ गम्य तामितितंचाहंप्रणम्यशिरसाऽवदम् ११ समामुवाचतिग्मांशुर्वृथाऽऽह्वानंनमेक्षमम् ॥ धक्ष्यामित्वांचविप्रंचयेनदत्तोवरस्तव १२ तमहंरक्षतीविप्रंशापादनप कारिणम् ॥ पुत्रोमेत्वत्समोदेवभवेदितिततोऽब्रुवम् १३ ततोमांतेजसाऽविश्यमोहयित्वाचभानुमान् ॥ उवाचभवितापुत्रस्तवेत्यभ्यगमद्दिवम् १४

॥ १५॥

५० । ५१ । ५२ इतिआश्रमवा० नी० भारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ भगवन्निति १ । २ आगसस्त्यागैरपराधत्यागैः ३।४। ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ ।१४

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ संघर्षेणरत्या २२ । २३ । २४ ॥ इतिआश्र०नी०भा०त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ भद्रेद्रक्ष्यसीति १ । २ । ३ । ४

ततोऽहमंतर्भवनेपितुर्वृत्तांतरक्षिणी ॥ गूढोत्पन्नंसुतंबालंजलेकर्णमवासृजम् १५ नूनंतस्यैवदेवस्यप्रसादात्पुनरेवतु ॥ कन्याऽहमभवंविप्रयथाप्राहसमामृषिः १६ समयामूढयापुत्रोज्ञायमानोऽप्युपेक्षितः ॥ तन्मांदहतिविप्रर्षेयथासुविदितंतव १७ यदिपापमपापंवायदेतद्विवृतंमया ॥ तंद्रष्टुमिच्छामिभगवन्व्यपने तुंत्वमर्हसि १८ यच्चास्यराज्ञोविदितंहृदिस्थंभवतोऽनघ ॥ तंचायंलभतांकाममद्यैवमुनिसत्तम १९ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंव्यासोवेदविदांवरः ॥ साधुसर्वमिदं भाव्यमेवमेतद्यथाऽऽत्थमां २० अपराधश्चतेनास्तिकन्याभावंगताह्यसि ॥ देवाश्चैश्वर्यवंतोवैशरीराण्याविशंतिवै २१ संतिदेवनिकायाश्चसंकल्पाज्जनयंतिये ॥ वाचादृष्टयातथास्पर्शात्संघर्षेणेतिपंचधा २२ मनुष्यधर्मोदैवेनधर्मेणहिनदुष्यति ॥ इतिकुंतिविजानीहिव्येतुतेमानसोज्वरः २३ सर्वंबलवतांपथ्यंसर्वंबलव तांशुचि ॥ सर्वंबलवतांधर्मःसर्वंबलवतांस्वकम् २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिपुत्रदर्शनपर्वणिव्यासकुंतीसंवादेत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ भद्रेद्रक्ष्यसिगांधारिपुत्रान्भ्रातॄन्सखींस्तथा ॥ वधूश्चपतिभिःसार्धंनिशिसुप्तोत्थिताइव १ कर्णंद्रक्ष्यतिकुंतीचसौभद्रंचापियादवी ॥ द्रौ पदीपंचपुत्रांश्चपितॄन्भ्रातॄंस्तथैवच २ पूर्वमेवैषहृदयेव्यवसायोऽभवन्मम ॥ यदाऽस्मिचोदितोराज्ञाभवत्यापृथयैवच ३ नतेशोच्यामहात्मानःसर्वएवनरर्षभाः ॥ क्षत्रधर्मपराःसंतस्तथाहिनिधनंगताः ४ भवितव्यमवश्यंतत्सुरकार्यमनिंदिते ॥ अवतेरुस्ततःसर्वेदेवभागामहीतलम् ५ गंधर्वाप्सरसश्चैवपिशाचागुह्यरा क्षसाः ॥ तथापुण्यजनाश्चैवसिद्धादेवर्षयोऽपिच ६ देवाश्चदानवाश्चैवतथादेवर्षयोऽमलाः ॥ तएतेनिधनंप्राप्ताःकुरुक्षेत्रेरणाजिरे ७ गंधर्वराजोयोधीमान्धृत राष्ट्रइतिश्रुतः ॥ सएवमानुषेलोकेधृतराष्ट्रःपतिस्तव ८ पांडुंमरुद्गणाद्विद्धिविशिष्टतममच्युतम् ॥ धर्मस्यांशोऽभवत्क्षत्ताराजाचैवयुधिष्ठिरः ९ कलिंदुर्योध नंविद्धिशकुनिंद्वापरंतथा ॥ दुःशासनादीन्विद्धित्वंराक्षसान्शुभदर्शने १० मरुद्गणाद्भीमसेनंबलवंतमरिंदमम् ॥ विद्धित्वंतुनरमृषिमिमंपार्थंधनंजयम् ११ ना रायणंहृषीकेशमश्विनौयमजौतथा ॥ यःसवैपार्थाद्भूतःसंहर्षजननस्तथा १२ यश्चपांडवदायादोहतःषड्भिर्महारथैः ॥ ससोमइहसौभद्रोयोगादेवाभवद्द्विधा १३ द्विधाकृत्वाऽऽत्मनोदेहमादित्यंतपतांवरम् ॥ लोकांश्चतापयानंवैविद्धिकर्णंचशोभने १४ द्रौपद्यासहसंभूतंधृष्टद्युम्नंचपावकात् ॥ अग्नेर्भागंशुभंविद्धिरा क्षसंतुशिखंडिनम् १५ द्रोणंबृहस्पतेर्भागंविद्धिद्रौणिंचरुद्रजम् ॥ भीष्मंचविद्धिगांगेयंवसुंमानुषतांगतम् १६ एवमेतेमहाप्रज्ञेदेवामानुष्यमेत्यहि ॥ ततः पुनर्गताःस्वर्गंकृतेकर्मणिशोभने १७ यच्चवैहृदिसर्वेषांदुःखमेतच्चिरंस्थितम् ॥ तदद्यव्यपनेष्यामिपरलोककृताद्भयात् १८

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८

१९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ ॥ इतिआश्रमवा० नी० भारतभा० एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोनिशायामित्यस्मिन्नध्यायद्वये मृतानांपुनर्दर्शनमुक्तं तेनतेषांसत्त्वमस्तीतिस्पष्टमुक्तं । अतोमृतानांसत्त्वमस्तिनवेतिसंशयःपरास्तः । अथमस्मीभूतानांकथंप्रत्यक्षेणदर्शनं । स्वप्नवदितिचेन्नासत्यैन्द्रजालिकत्वापत्त्यासंशयोच्छेदकत्वानुपपत्तिः । अथदेवताभावंगतानांतेषांपुनर्भीष्मादिभावेनयोगबलादभिव्यक्तिर्भवति । तर्हिभस्मीभूतस्यदेहस्यपुनरुदयायोगात्तत्सदृशैर्देहांतरैरुपेतानामेवतेषांदर्शनमितिवाच्यं । तथापिदेहांतरेममायंभर्तेति बुद्धिमतीनांस्त्रीणांभ्रांतिरेव । पूर्वदेहनाशस्यदृढतरस्मरणात् । अस्मरणेपुनःस्वप्नतुल्यतेतितुल्यं । अत्रब्रूमः हार्दविद्यांप्रकृत्यश्रूयते तइमेसत्याःकामाअनृतापिधानाइति । तस्माद्दहराकाशंप्रकृत्यएतत्सत्यंब्रह्मपुरमस्मिन्सर्वेकामाःसमाहिताइति । तथायोयोह्यस्येतःप्रैतिनतमिहदर्शनायोपलभतेइत्युपक्रम्ययेचास्येहजीवायेचप्रेतायच्चान्यदिच्छन्नलभतेसर्वंतदत्रगत्वाविंदत

सर्वेभवंतोगच्छंतुनदींभागीरथींप्रति ॥ तत्रद्रक्ष्यथतान्सर्वान्येहताऽस्मिन्रणाजिरे १९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इतिव्यासस्यवचनंश्रुत्वासर्वोजनस्तदा ॥ महतासिंहनादेनगंगामभिमुखोययौ २० धृतराष्ट्रश्चसामात्यःप्रययौसहपांडवैः ॥ सहितोमुनिशार्दूलैर्गंधर्वैश्चसमागतैः २१ ततोगंगांसमासाद्यक्रमेणसजनार्णवः ॥ निवासमकरोत्सर्वोयथाप्रीतियथासुखम् २२ राजाचपांडवैःसार्धमिष्टेदेशेसहानुगः ॥ निवासमकरोद्धीमान्सस्त्रीवृद्धपुरःसरः २३ जगामतदहश्चापितेषांवर्षशतंयथा ॥ निशांप्रतीक्षमाणानांदिदृक्षूणांमृतान्नृपान् २४ अथपुण्यंगिरिवरमस्तमभ्यगमद्रविः ॥ ततःकृताभिषेकास्तेनैशंकर्मसमाचरन् २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० पुत्रदर्शनप० गंगातीरगमनेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोनिशायांप्राप्तायांकृतसायाह्निकक्रियाः ॥ व्यासमभ्यगमन्सर्वेयेतत्रासन्समागताः १ ॥ धृतराष्ट्रस्तुधर्मात्मापांडवैःसहितस्तदा ॥ शुचिरेकमनाःसार्धमृषिभिस्तैरुपाविशत् २ गांधार्यासहनार्यस्तुसहिताःसमुपाविशन् ॥ पौरजानपदश्चापिजनःसर्वोयथावयः ३ ततोव्यासोमहातेजाःपुण्यंभागीरथीजलम् ॥ अवगाह्याजुहावाथसर्वाँल्लोकान्महामुनिः ४ पांडवानांचयेयोधाःकौरवाणांचसर्वशः ॥ राजानश्चमहाभागानानादेशनिवासिनः ५ ततःसुतुमुलःशब्दोजलांतेजनमेजय ॥ प्रादुरासीद्यथापूर्वंकुरुपांडवसेनयोः ६ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेभीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥ ससैन्यास्सलिलात्तस्मात्समुत्तस्थुःसहस्रशः ७ विराटद्रुपदौचैवसहपुत्रौससैनिकौ ॥ द्रौपदेयाश्चसौभद्रोराक्षसश्चघटोत्कचः ८ कर्णदुर्योधनौचैवशकुनिश्चमहारथः ॥ दुःशासनादयश्चैवधार्तराष्ट्रामहाबलाः ९ जारासंधिर्भगदत्तोजलसंधश्चवीर्यवान् ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योवृषसेनश्चसानुजः १० लक्ष्मणोराजपुत्रश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्मजाः ॥ शिखंडिपुत्राःसर्वेचधृष्टकेतुश्चसानुजः ११ अचलोवृषकश्चैवराक्षसश्चाप्यलायुधः ॥ बाह्लिकःसोमदत्तश्चचेकितानश्चपार्थिवः १२

इत्यादि । सत्यंब्रह्मपुरंदहरंवरमित्यर्थः समस्तःसदासन्नेवास्त्यतएवतत्रमुनयःपश्यंत्यतीतादिकं । मिथ्याब्रह्मपुरंशरीरममुनास्त्यपुरंछादितंसर्पेणस्रगिवेत्यमुष्यविलयेसत्यंपुरंप्रकाशते । तस्मादविद्याप्रत्युपस्थापितमपारमार्थिकंजैवंरूपंकर्तृभोक्तृरागद्वेषाद्यनेकानर्थकलुषितंतद्विपरीतमपहतपाप्मत्वादिविशिष्टंपारमेश्वरंरूपंविद्ययाप्रतिपद्यतेसर्पादिविलयनेरज्ज्वादिवदितिभाष्याच्च । बाह्यलौकिकाएवसत्याभीष्मादयोऽनृतैर्जन्मादिभिर्भावविकारैराविर्भूयतिरोभूताःसंतोमहर्षिविद्ययाविर्भूयरूपादिभिश्चयाथात्म्येनगृहीताःसंतस्ताभिःसहरेमिरेइतियुक्तमुत्पश्यामः । विशेषस्त्वस्मत्कृतेवेदांतकतकेद्रष्टव्यः अक्षरार्थस्तुस्पष्टएव १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

---

१३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिआश्रवा० नीलकंठीये भारतभावदीपे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ततइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

एतेचान्येचबहवोबहुत्वाद्येनकीर्तिताः ॥ सर्वेभासुरदेहास्तेसमुत्तस्थुर्जलात्ततः १३ यस्यवीरस्ययोवेषोयोध्वजोयच्चवाहनम् ॥ तेनतेनव्यदृश्यंतसमुपेतानराधिपाः १४ दिव्यांबरधराःसर्वेसर्वेभ्राजिष्णुकुंडलाः ॥ निर्वैरानिरहंकाराविगतक्रोधमत्सराः १५ गंधर्वैरुपगीयंतःस्तूयमानाश्चबंदिभिः ॥ दिव्यमाल्यांबरधरावृताश्चाप्सरसांगणैः १६ धृतराष्ट्रस्यचतदादिव्यंचक्षुर्नराधिप ॥ मुनिःसत्यवतीपुत्रःप्रीतःप्रादात्तपोबलात् १७ दिव्यज्ञानबलोपेतागांधारीचयशस्विनी ॥ ददर्शपुत्रांस्तान्सर्वान्येचान्येऽपिमृधेहताः १८ तदद्भुतमचिंत्यंचसुमहल्लोमहर्षणम् ॥ विस्मितःसजनःसर्वोददर्शानिमिषेक्षणः १९ तदुत्सवमहोदग्रंहृष्टनारीनराकुलम् ॥ आश्चर्यभूतंददृशेचित्रंपटगतंयथा २० धृतराष्ट्रस्तुतान्सर्वान्पश्यन्दिव्येनचक्षुषा ॥ मुमुदेभरतश्रेष्ठप्रसादात्तस्यवैमुनेः २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० पुत्रदर्शनप० भीष्मादिदर्शनेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेपुरुषश्रेष्ठाःसमाजग्मुःपरस्परम् ॥ विगतक्रोधमात्सर्याःसर्वेविगतकल्मषाः १ विधिंपरममास्थायब्रह्मर्षिविहितंशुभम् ॥ संहृष्टमनसःसर्वेदेवलोकइवामराः २ पुत्रःपित्राचमात्राचभार्याश्चपतिभिःसह ॥ भ्रात्राभ्रातासखाचैवसख्याराजन्समागताः ३ पांडवास्तुमहेष्वासंकर्णंसौभद्रमेवच ॥ संप्रहर्षात्समाजग्मुर्द्रौपदेयांश्चसर्वशः ४ ततस्तेप्रीयमाणावैकर्णेनसहपांडवाः ॥ समेत्यपृथिवीपालसौहृद्येचस्थिताऽभवन् ५ परस्परंसमागम्ययोधास्तेभरतर्षभ ॥ मुनेःप्रसादात्तेह्येवंक्षत्रियानष्टमन्यवः ६ असौहृदंपरित्यज्यसौहृदेपर्यवस्थिताः ॥ एवंसमागताःसर्वेगुरुभिर्बांधवैःसह ७ पुत्रैश्चपुरुषव्याघ्राःकुरवोऽन्येचपार्थिवाः ॥ तांरात्रिमखिलामेवंविहृत्यप्रीतमानसाः ८ मेनिरेपरितोषेणनृपाःस्वर्गसदोयथा ॥ नात्रशोकोभयंत्रासोनारतिर्नायशोऽभवत् ९ परस्परंसमागम्ययोधानांभरतर्षभ ॥ समागतास्ताःपितृभिर्भ्रातृभिःपतिभिःसुतैः १० मुदंपरमिकांप्राप्यनार्योदुःखमथात्यजन् ॥ एकांरात्रिंविहृत्यैवतेवीरास्ताश्चयोषितः ११ आमंत्र्यान्योन्यमाश्लिष्यततोजग्मुर्यथागतम् ॥ ततोविसर्जयामासलोकांस्तान्मुनिपुंगवः १२ क्षणेनांतर्हिताश्चैवप्रेक्षतामेवतेऽभवन् ॥ अवगाह्यमहात्मानःपुण्यांभागीरथींनदीम् १३ सरथाःसध्वजाश्चैवस्वानिवेश्मानिभेजिरे ॥ देवलोकंययुःकेचित्केचिद्ब्रह्मसदस्तथा १४ केचिच्चवारुणंलोकंकेचित्कौबेरमाप्नुवन् ॥ ततोवैवस्वतंलोकंकेचिच्चैवाप्नुवन्नृपाः १५ राक्षसानांपिशाचानांकेचिच्चाप्युत्तरान्कुरून् ॥ विचित्रगतयःसर्वेयानवाप्यामरैःसह १६ आजग्मुस्तेमहात्मानःसवाहाःसपदानुगाः ॥ गतेषुतेषुसर्वेषुसलिलस्थोमहामुनिः १७ धर्मशीलोमहातेजाःकुरूणांहितकृत्तथा ॥ ततःप्रोवाचताःसर्वाःक्षत्रियानिहतेश्वराः १८ यायाःपतिकृतान्लोकानिच्छंतिपरमस्त्रियः ॥ ताजाह्नवीजलंक्षिप्रमवगाहंत्वतंद्रिताः १९ ततस्तस्यवचःश्रुत्वाश्रद्दधानावरांगनाः ॥ श्वशुरंसमनुज्ञाप्यविविशुर्जाह्नवीजलम् २०

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २०

२१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ ॥ इतिआश्रमवा०नीलकंठीयेभारतभाव० त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ पूर्वाध्यायद्वयोक्तमेवार्थंप्रश्नोत्तराभ्यांनिरूपयति एतच्छ्रुत्वेत्यादिना १ कथंनुत्यक्तामस्मीभूतायेदेहास्तेषांतद्रूपेणैवपूर्वरूपेणैवदर्शनंकथमित्यर्थः २ । ३ अवीतियुग्मं सर्वेषांदेवासुरमनुष्याणांकर्माणिकुर्वतांकर्मणांभोगमंतरेणकदाचिदपिविप्रणाशोनास्ति । यथास्वप्नेशुभाशुभैःकर्मभिःशुभमशुभंवास्वाप्नंदेहंप्राप्यतद्द्वाराकर्मफलंसुखदुःखादिकंभुक्त्वाकर्मोपरतौसत्यांतंदेहंसंहरति । जाग्रद्देहस्तुतदानीमविकृतएवतिष्ठति । एवंकर्मजेषुमानुषादिदेहेषुनश्यत्स्वपिहार्दाकाशस्थाःपित्रादिदेहाअविनष्टाएवसंति । 'अतएवाथयइहात्मानमनुविद्यव्रजंत्येतांश्चसत्यान्कामांस्तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवति सयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतितेनपितृलोकेनसंपन्नोमहीयते'इतिश्रुतिःसत्यानांपित्रादीनामुत्थानंदर्शयति ४ तदेतदाह महाभूतानीति भूतानांप्राणिनामधिपतेरीश्वरस्यसंश्रयान्महाभूतान्य

विमुक्तामानुषैर्देहैस्ततस्ताभर्तृभिःसह ॥ समाजग्मुस्तदासाध्व्यःसर्वाएवविशांपते २१ एवंक्रमेणसर्वास्ताःशीलवत्यःपतिव्रताः ॥ प्रविश्यक्षत्रियामुक्ताजग्मुर्भर्तृसलोकताम् २२ दिव्यरूपसमायुक्तादिव्याभरणभूषिताः ॥ दिव्यमाल्यांबरधरायथाऽऽसांपतयस्तथा २३ ताःशीलगुणसंपन्नाविमानस्थागतक्लमाः ॥ सर्वाःसर्वगुणोपेताःस्वस्थानंप्रतिपेदिरे २४ यस्ययस्यतुयःकामस्तस्मिन्कालेबभूवह ॥ तंतंविसृष्टवान्व्यासोवरदोधर्मवत्सलः २५ तच्छ्रुत्वानरदेवानांपुनरागमनंनराः ॥ जहृषुर्मुदिताश्चासन्नानादेशगताअपि २६ प्रियैःसमागमंतेषांयःसम्यक्शृणुयान्नरः ॥ प्रियाणिलभतेनित्यमिहचप्रेत्यचैवसः २७ इष्टबांधवसंयोगमनायासमनामयम् ॥ यश्चैतच्छ्रावयेद्विद्वान्विदुषोधर्मवित्तमः २८ सयशःप्राप्नुयाल्लोकेपरत्रचशुभांगतिम् ॥ स्वाध्याययुक्तामनुजास्तपोयुक्ताश्चभारत २९ साध्वाचारादमोपेतादाननिर्धूतकल्मषाः ॥ ऋजवःशुचयःशांताहिंसाऽनृतविवर्जिताः ३० आस्तिकाःश्रद्दधानाश्चधृतिमंतश्चमानवाः ॥ श्रुत्वाऽऽश्चर्यमिदंपर्वह्यवाप्स्यंतिपरांगतिम् ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणि पुत्रदर्शनपर्वणिस्त्रीणांस्वस्वपतिलोकगमनेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वानृपोविद्वान्हृष्टोऽभूज्जनमेजयः ॥ पितामहानांसर्वेषांगमनागमनंतदा १ अब्रवीन्मुदायुक्तःपुनरागमनंप्रति ॥ कथंनुत्यक्तदेहानांपुनस्तद्रूपदर्शनम् २ इत्युक्तःसद्द्विजश्रेष्ठोव्यासशिष्यःप्रतापवान् ॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठस्तंनृपंजनमेजयम् ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अविप्रणाशःसर्वेषांकर्मणामितिनिश्चयः ॥ कर्मजानिशरीराणितथैवाकृतयोनृप ४ महाभूतानिनित्यानिभूताधिपतिसंश्रयात् ॥ तेषांचनित्यसंवासोनविनाशोवियुज्यताम् ५ अनायासकृतंकर्मसत्यःश्रेष्ठःफलागमः ॥ आत्माचैभिःसमायुक्तःसुखदुःखमुपाश्नुते ६

स्मदादिशरीरापेक्षयाऽविनाशित्वादियोगान्महाभूतानिहार्दाकाशस्थाःपित्रादयस्तस्यैवसंबंधान्नित्यानि । कर्मजानितुभूतानिकर्मक्षयेविलीयंतेइतिभावः । तेषांचमहाभूतानांनित्यानांशरीराणामनित्यैःशरीरैःसहसंवासस्तादात्म्येनावस्थानंसंसारदशायामस्ति । वियुज्यतामनित्यानांनाशेतैःसहवियुज्यमानानांतेषांनित्यानांविनाशोन । 'नास्यजरयैतज्जीर्यतिनवधेनास्यहन्यतएतत्सत्यंब्रह्मपुरं'इतिश्रुतेः तस्मात्कर्मजानांनाशेऽप्यकर्मजानांहार्दाकाशस्थानांपित्रादिदेहानामविनाशात्पुनस्तद्रूपेणतेषांदर्शनंयुक्तमेव ५ कथमेतदवाप्यतेइत्यतआह अनायासेति प्रवृत्तिरूपंकर्मआयासकृतंतद्विपरीतंतुनिवृत्तिरूपंकर्मानायासकृतम् । तस्मादयंसत्यःश्रेष्ठश्चोकविधःफलागमोभवति एभिरायासयुक्तैःकर्मभिः ६

तर्हिकर्मसंबंधादात्मानश्यतिनेत्याह अविनाश्यइति यद्यपिदुःखयोगआत्मनोऽस्तितथापिक्षेत्रज्ञआत्मातैर्दुःखैरविनाश्यएवाऽविकार्यएवाऽसंगत्वाद्बंधस्याध्यासिकत्वात् । अत्रदृष्टांतमाह भूतानामिति यथाऽसौभूतानामस्मदादिशरीराणांआत्मकआत्मनःप्रतिकृतिर्दर्पणादौप्रतिबिंबोदर्पणधर्मान्मलिनत्वादीननुकुर्वाणोऽपितन्नाशान्नश्यति नवियुज्यतइत्यस्यनश्यतीत्यर्थः एवंक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगेऽपिद्रष्टव्यं ७ यावत्कर्मदेहारंभकमस्तितावत्तस्यदेहस्यस्वरूपतातत्रात्मत्वाध्यासइत्यर्थः । कर्मक्षयेतुदेहांतरेआत्मत्वाध्यासोभवतीत्याह क्षीणेति ८ येनानाभावाभूतेंद्रियादयोभिन्नाःपदार्थाःशरीरंप्राप्यैकत्वंदेवदत्तोऽहंमनुष्यपुत्रइतिदेहादितादात्म्यंसंहताःसंप्राप्तास्तेएवभावादेहादीनामात्मनःपृथक्त्वंविजानतांयोगिनांनित्याभवंति । अज्ञानिनांयेअनित्याभावास्तएवज्ञानिनांनित्यात्मरूपाभवंतीत्यर्थः ९ संज्ञपनंमारणं तदाहिसूर्यंतेचक्षुः वातंप्राणइत्यादयोमंत्राःपठ्यंतेततोलिंगाद्गम्यतेयच्छरीरिणांप्राणाइंद्रियाणिनित्यंनिश्चितंनित्यंसर्वदालोकांतरेगताइति । तेनसर्वःशरीरीविभुरेवास्तिनतूपाधिपरिच्छिन्नःपरिच्छिन्नत्वाभिमानस्त्वस्याविद्यकइतिभावः १० तत्रतुज्ञानेऽधिकाराभावात्सोपासनकर्मप्राप्यंदेवयानमार्गमेवाश्रयस्वेत्याह अहमिति तेतवयोग्याइतिशेषः ११ यत्रकालेतेत्वयायज्ञआहृतःकृतस्तत्रतदैवदेवास्तवहिताःसखायोजाताः । यदैवंतदेवदेवाःपशूनांजीवानांगमनेतत्तल्लोकप्राप्तावीश्वरानिग्रहानुग्रहकराः १२ यस्मादेवंतस्माद्भि

अविनाश्यस्तथायुक्तःक्षेत्रज्ञइतिनिश्चयः ॥ भूतानामात्मकोभावोयथाऽसौनवियुज्यते ७ यावन्नक्षीयतेकर्मतावत्तस्यस्वरूपता ॥ क्षीणकर्मानरोलोकेरूपान्यत्वंनियच्छति ८ नानाभावस्तथैकत्वंशरीरंप्राप्यसंहताः ॥ भवंतितेतथानित्याःपृथग्भावंविजानताम् ९ अश्वमेधश्रुतिश्चेयमश्वसंज्ञपनंप्रति ॥ लोकांतरगतानित्यंप्राणानित्यंशरीरिणाम् १० अहंहितंवदाम्येतत्प्रियंचेत्तवपार्थिव ॥ देवयानाहिपंथानःश्रुतास्तेयज्ञसंस्तरे ११ आहृतोयत्रयज्ञस्तेतत्रदेवाहितास्तव ॥ यदासमन्वितादेवाःपशूनांगमनेश्वराः १२ गतिमंतश्चतेनेष्टानान्येनित्याभवंत्युत ॥ नित्येऽस्मिन्पंचकेवर्गेनित्येचात्मनिपूरुषः १३ अस्यनानासमायोगंयःपश्यतिवृथामतिः ॥ वियोगेशोचतेऽत्यर्थंसबालइतिमेमतिः १४ वियोगेदोषदर्शीयःसंयोगंसविसर्जयेत् ॥ असंगेसंगमोनास्तिदुःखंभुविवियोगजम् १५ परापरज्ञस्त्वपरोनाभिमानादुदीरितः ॥ अपरज्ञःपरांबुद्धिंज्ञात्वामोहाद्विमुच्यते १६ अदर्शनादापतितःपुनश्चादर्शनंगतः ॥ नाहंतंवेद्मिनासौमांनचमेऽस्तिविरागता १७

त्याजीवादेवानिष्टांगतिमंतोभवंतिनान्येअयजमानाः । एवंसार्धेनकर्मनिष्ठामुक्त्वाज्ञाननिष्ठामाहसार्धेन नित्येइति पांचभौतिकोदेववर्गःसर्वोऽपिनित्यःपुरुषश्चतद्द्रष्टानित्यः १३ उभयोरपिनित्ययोःसतोर्योऽस्यनानायोगमनेकदेहसंबंधंपश्यतिसवृथामतिर्वियोगेपितृपुत्रादिनाशेशोचतिमौढ्यात् । उक्तरीत्यानदेहोनश्यतिनाप्यात्मेतिनिर्निमित्तस्तेषांशोकइतिभावः १४ यदिरुग्यादिनादुःखंपश्यतितर्हिरुग्यादीनांपरिग्रहएवनकर्तव्यः नहिवंध्यायाःपुत्रशोकार्तिरस्तिवस्तुतस्त्वसंगेआत्मनिवियोगजंदुःखंवारुग्यादिसंगमोवानास्तीत्याह असंगइति १५ परेति अपरस्तूक्तविधांज्ञाननिष्ठामप्राप्तस्तुपरापरज्ञोनित्यविभागमात्रज्ञः अभिमानाद्देहादितादात्म्यादुपासनाबलेनोदीरितउत्क्षिप्तः । अपरज्ञःसगुणब्रह्मविज्ञूत्वापश्चात्परांबुद्धिंनिर्विशेषवस्तुज्ञानंप्राप्यमोहान्मूलाज्ञानाद्विमुच्यते १६ मुक्तस्यलक्षणमाह अदर्शनादिति कर्मकर्तुरभावाददर्शनंप्रत्यक्चैतन्यंतस्मादापतितस्तत्रैवचलीनोऽतस्तंमुक्तमहंनवेद्मि अगोचरत्वात् । असौचमांनवेत्ति करणाभावात् । तर्हित्वमपिताद्दृङ्मुक्तोनभवसीत्याह नचमेऽस्तिविरागतेति परंवैराग्यमेवमुख्यंमोक्षसाधनमित्यर्थः १७

येनेवि मनसाकृतंपापंमानसतापेनैवानुभूयते एवंशरीरेणकृतंशारीरेणोपतापेनेतिकायवाङ्मनसांचापलंयत्नकावायुनिरोधंकुर्यादितिसार्धश्लोकार्थः १८ ॥ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ अदृष्टेति ॥ १ सधृतराष्ट्रोराजाविदुरश्चसिद्धियावितिद्वयोःसंबंधः तत्रापिविदुरस्तपोबलात्धृतराष्ट्रोव्यासंसमासाद्येतिसंबंधः २ । ३ । ४ ।५

येनयेनशरीरेणकरोत्ययमनीश्वरः ॥ तेनतेनशरीरेणतदवश्यमुपाश्नुते ॥ मानसंमनसाऽप्नोतिशरीरंचशरीरवान् १८ ॥ ॥ इति श्रीम०आश्रमवा०पुत्रदर्शनप र्वणिजनमेजयंप्रतिवैशंपायनवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अदृष्ट्वातुनृपःपुत्रान्दर्शनंप्रतिलब्धवान् ॥ ऋषेःप्रसादात्पुत्राणांस्वरूपाणां कुरूद्वह १ सराजाराजधर्मांश्चब्रह्मोपनिषदंतथा ॥ अवाप्तवान्नरश्रेष्ठोबुद्धिनिश्चयमेवच २ विदुरश्चमहाप्राज्ञोययौसिद्धिंतपोबलात् ॥ धृतराष्ट्रःसमासाद्यव्यासंचैव तपस्विनम् ३ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ममापिवरदोव्यासोदर्शयेत्पितरंयदि ॥ तद्रूपवेषवयसंश्रद्दध्यांसर्वमेवते ४ प्रियंमेस्यात्कृतार्थश्चस्यामहंकृतनिश्चयः ॥ प्रसा दादृषिमुख्यस्यममकामःसमृध्यताम् ५ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्तवचनेतस्मिन्नृपेव्यासःप्रतापवान् ॥ प्रसादमकरोद्धीमानानयच्चपरिक्षितम् ६ ततस्तद्रूपव यसमागतंनृपतिंदिवः ॥ श्रीमंतंपितरंराजाददर्शजनमेजयः ७ शमीकंचमहात्मानंपुत्रंतंचास्यशृंगिणम् ॥ अमात्यायेबभूवुश्चराज्ञस्तांश्चददर्शह ८ ततःसोऽवभृ थेराजामुदितोजनमेजयः ॥ पितरंस्नापयामासस्वयंसस्नौचपार्थिवः ९ स्नात्वासनृपतिर्विप्रमिदमास्तीकमिदमब्रवीत् ॥ यायावरकुलोत्पन्नंजरत्कारुसुतंतदा १० आस्ती कविविधाश्चर्योयज्ञोऽयमितिमेमतिः ॥ यदद्यायंपिताप्राप्तोममशोकप्रणाशनः ११ ॥ ॥ आस्तीकउवाच ॥ ॥ ऋषिर्द्वैपायनोयत्रपुराणस्तपसोनिधिः ॥ यज्ञे कुरुकुलश्रेष्ठतस्यलोकावुभौजितौ १२ श्रुतंविचित्रमाख्यानंत्वयापांडवनंदन ॥ सर्पाश्चभस्मसान्नीतागतश्चपदवींपितुः १३ कथंचित्तक्षकोमुक्तःसत्यत्वात्तवपार्थिव ॥ ऋषयःपूजिताःसर्वेगतिर्दृष्टामहात्मनः १४ प्राप्तःसुविपुलोधर्मःश्रुत्वापापविनाशनम् ॥ विमुक्तोहृदयग्रंथिरुदारजनदर्शनात् १५ येचपक्षधराधर्मेसद्वृत्तरुचयश्चये ॥ यान्दृष्ट्वाहीयतेपापंतेभ्यःकार्यानमस्क्रिया १६ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाद्विजश्रेष्ठात्सराजाजनमेजयः ॥ पूजयामासतमृषिमनुमान्यपुनःपुनः १७ पप्रच्छतमृषिंचापिवैशंपायनमच्युतम् ॥ कथावशेषंधर्मज्ञोवनवासस्यसत्तम १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा०पुत्रदर्शनप०जनमेजयस्यस्वपितृदर्शने पंचत्रिंशोऽध्यायः॥३५॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥ दृष्ट्वापुत्रांस्तथापौत्रान्सानुबंधान्जनाधिपः ॥ धृतराष्ट्रःकिमकरोद्राजाचैवयुधिष्ठिरः १ ॥वैशंपायनउवाच॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंपुत्राणांदर्शनंनृप ॥ वीतशोकःसराजर्षिःपुनराश्रममागमत् २ इतरस्तुजनःसर्वस्तेचैवपरमर्षयः ॥ प्रतिजग्मुर्यथाकामंधृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया ३ पांड वास्तुमहात्मानोलघुभूयिष्ठसैनिकाः ॥ पुनर्जग्मुर्महात्मानंसदारास्तंमहीपतिं ४ तमाश्रमपदंधीमान्ब्रह्मर्षिर्लोकपूजितः ॥ मुनिःसत्यवतीपुत्रोधृतराष्ट्रमभाषत ५

६ । ७ । ८ स्नापयामासआलोचितवान् स्नापयामासेतिपाठःस्पष्टः ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ पा०विनाशनंइतिहासमितिशेषः १५ पक्षधराःपक्षस्थापकाः १६ । १७ । १८ इति आ०नी०भा० पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ दृष्ट्वेति १ । २ । ३ । ४ आश्रमपदमाश्रमंमार्गं ५

५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ बहवःप्रत्यर्थिनःप्रार्थयानाःशत्रवोयप्रतत् १२ । १३ । १४ त्वामेनत्वया १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३

धृतराष्ट्रमहाबाहोशृणुकौरवनंदन ॥ श्रुतंतेज्ञानवृद्धानामृषीणांपुण्यकर्मणाम् ६ श्रद्धाभिजनवृद्धानांवेदवेदांगवेदिनाम् ॥ धर्मज्ञानांपुराणानांवदतांविविधाः कथाः ७ मास्मशोकेमनःकार्षीर्दिष्टेनव्यथतेबुधः ॥ श्रुतंदेवरहस्यंतेनारदाद्देवदर्शनात् ८ गतास्तेक्षत्रधर्मेणशस्त्रपूतांगतिंशुभाम् ॥ यथादृष्टास्त्वयापुत्रास्तथा कामविहारिणः ९ युधिष्ठिरःस्वयंधीमानभवंतमनुरुध्यते ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैःसदारःससुहृज्जनः १० विसर्जयैनंयात्वेषस्वराज्यमनुशासताम् ॥ मासःसमधि कस्तेषामतीतोवसतांवने ११ एतद्धिनित्ययंत्नेनपदंरक्ष्यंनराधिप ॥ बहुप्रत्यर्थिकंह्येतद्राज्यंनामकुरूद्वह १२ इत्युक्तःकौरवोराजाव्यासेनातुलतेजसा ॥ युधि ष्ठिरमथाहूयवाग्मीवचनमब्रवीत् १३ अजातशत्रोभद्रंतेशृणुमेभ्रातृभिःसह ॥ त्वत्प्रसादान्महीपालशोकोनास्मान्प्रबाधते १४ रमेचाहंत्वयापुत्रपुरेवगजसाह्वये ॥ नाथेनानुगतोविद्वन्प्रियेषुपरिवर्तिना १५ प्राप्तंपुत्रफलंत्वत्तःप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ नमेमन्युर्महाबाहोगम्यतांपुत्रमाचिरम् १६ भवंतंचेहसंप्रेक्ष्यतपोमेपरिहीयते ॥ तपोयुक्तंशरीरंचत्वांदृष्ट्वाधावितंपुनः १७ मातरौतेतथैवेमेशीर्णपर्णकृताशने ॥ ममतुल्यव्रतेपुत्रनचिरंवर्तयिष्यतः १८ दुर्योधनप्रभृतयोदृष्टालोकांतरंगताः ॥ व्यासस्यतपसोवीर्याद्भवतश्चसमागमात् १९ प्रयोजनंचनिर्वृत्तंजीवितस्यममानघ ॥ उग्रंतपःसमास्थास्येत्वमनुज्ञातुमर्हसि २० त्वय्यद्यपिंडःकीर्तिश्चकुलंचेदंप्र तिष्ठितम् ॥ श्वोवाऽद्यवामहाबाहोगम्यतांपुत्रमाचिरम् २१ राजनीतिःसुबहुशःश्रुतातेभरतर्षभ ॥ संदेष्टव्यंनपश्यामिकृतंमेभवताविभो २२ ॥वैशंपायनउवाच॥ इत्युक्तवचनंतंतुनृपोराजानमब्रवीत् ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञपरित्यक्तुमनागसम् २३ कामंगच्छंतुमेसर्वेभ्रातरोऽनुचरास्तथा ॥ भवंतमहमन्विष्येमातरौचयतव्रतः २४ तमुवाचाथगांधारीमैवंपुत्रशृणुष्वच ॥ त्वय्यधीनंकुरुकुलंपिंडश्चश्वशुरस्यमे २५ गम्यतांपुत्रपर्याप्तमेतावत्पूजितावयम् ॥ राजायदाहतत्कार्यंत्वयापुत्रपि तुर्वचः २६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःसतुगांधार्याकुंतीमिदमभाषत ॥ स्नेहबाष्पाकुलेनेत्रेप्रमृज्यरुदतींवचः २७ विसर्जयतिमांराजागांधारीचयश स्विनी ॥ भवत्यांबद्धचित्तस्तुकथंयास्यामिदुःखितः २८ नचोत्सहेतपोविघ्नंकर्तुंतेधर्मचारिणि ॥ तपसोहिपरंनास्तितपसाविंदतेमहत् २९ ममापिनतथा राज्ञिराज्येबुद्धिर्यथापुरा ॥ तपस्येवानुरक्तंमेमनःसर्वात्मनातथा ३० शून्येयंचमहीकृत्स्नानमेप्रीतिकरीशुभे ॥ बांधवानःपरिक्षीणाबलंनोनयथापुरा ३१ पं चालाःसुभृशंक्षीणाःकथामात्रावशेषिताः ॥ नतेषांकुलकर्तारंकंचित्पश्याम्यहंशुभे ३२ सर्वेहिभस्मसान्नीतास्तेद्रोणेनरणाजिरे ॥ अवशिष्टाश्चनिहता द्रोणपुत्रेणवैनिशि ३३ चेदयश्चैवमत्स्याश्चदृष्टपूर्वास्तथैवनः ॥ केवलंवृष्णिचक्रंचवासुदेवपरिग्रहात् ३४ यद्दृष्ट्वास्थातुमिच्छामिधर्मार्थंनार्थहेतुतः ॥ शि वेनपश्यनःसर्वान्दुर्लभंतवदर्शनम् ३५

अन्विष्येसेविष्ये २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । शिष्टमायुरितिशेषः ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ नृपंप्रदक्षिणंचक्रुःनिवारणेस्तनपानादितिशेषः ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ ॥ इति

अविषह्यंचराजाहितीव्रंचारप्स्यतेतपः ॥ एतच्छ्रुत्वामहाबाहुःसहदेवोयुधांपतिः ३६ युधिष्ठिरमुवाचेदंबाष्पव्याकुललोचनः ॥ नोत्सहेऽहंपरित्यक्तुंमातरंभरत
र्षभ ३७ प्रतियातुभवान्क्षिप्रंतपस्तप्स्याम्यहंविभो ॥ इहैवशोषयिष्यामितपसेदंकलेवरम् ३८ पादशुश्रूषणेरक्तोराज्ञोमात्रोस्तथाऽनयोः ॥ तमुवाचततःकुंती
परिष्वज्यमहाभुजम् ३९ गम्यतांपुत्रमैवंत्वंवोचःकुरुवचोमम ॥ आगमावःशिवाःसंतुस्वस्थाभवतपुत्रकाः ४० उपरोधोभवेदेवमस्माकंतपसःकृते ॥ त्व
त्स्नेहपाशबद्धाचहीयेयंतपसःपरात् ४१ तस्मात्पुत्रकगच्छत्वंशिष्टमल्पंचनःप्रभो ॥ एवंसंस्तंभितंवाक्यैःकुंत्याबहुविधैर्मनः ४२ सहदेवस्यराजेंद्रराज्ञश्चैवविशे
षतः ॥ तेमात्रासमनुज्ञाताराज्ञाचकुरुपुंगवाः ४३ अभिवाद्यकुरुश्रेष्ठमामंत्रयितुमारभन् ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ राज्यंप्रतिगमिष्यामःशिवेनप्रतिनंदिताः ४४
अनुज्ञातास्त्वयाराजन्गमिष्यामोविकल्मषाः ॥ एवमुक्तःसराजर्षिर्धर्मराज्ञामहात्मना ४५ अनुजज्ञेसकौरव्यमभिनंद्ययुधिष्ठिरम् ॥ भीमंचबलिनांश्रेष्ठंसांत्व
यामासपार्थिवः ४६ सचास्यसम्यङ्मेधावीप्रत्यपद्यतवीर्यवान् ॥ अर्जुनंचसमाश्लिष्ययमौचपुरुषर्षभौ ४७ अनुजज्ञेसकौरव्यःपरिष्वज्याभिनंद्यच ॥ गांधा
र्याचाभ्यनुज्ञाताःकृतपादाभिवादनाः ४८ जनन्यासमुपाघ्राताःपरिष्वक्ताश्चतेनृपम् ॥ चक्रुःप्रदक्षिणंसर्वेवत्साइवनिवारणे ४९ पुनःपुनर्निरीक्षंतःप्रचक्रुस्तेप्र
दक्षिणम् ॥ द्रौपदीप्रमुखाश्चैवसर्वाःकौरवयोषितः ५० न्यायतःश्वशुरेवृत्तिंप्रयुज्यप्रययुस्ततः ॥ श्वश्रूभ्यांसमनुज्ञाताःपरिष्वज्याभिनंदिताः ५१ संदिष्टाश्चे
तिकर्तव्यंप्रययुर्भर्तृभिःसह ॥ ततःप्रजज्ञेनिनदःसूतानांयुज्यतामिति ५२ उष्ट्राणांक्रोशतांचापिहयानांहेषतामपि ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासदारःसहसैनिकः ॥
नगरंहास्तिनपुरंपुनरायात्सबांधवः ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणि पुत्रदर्शनपर्वणियुधिष्ठिरप्रत्यागमेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥
॥ समाप्तंचेदंपुत्रदर्शनपर्व ॥ ॥ अथनारदागमनपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ द्विवर्षोपनिवृत्तेषुपांडवेषुयदृच्छया ॥ देवर्षिर्नारदोराजन्नाजगामयुधिष्ठिरम् १
तमभ्यर्च्यमहाबाहुःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ आसीनंपरिविश्वस्तंप्रोवाचवदतांवरः २ चिरात्तुनानुपश्यामिभगवंतमुपस्थितम् ॥ कच्चित्तेकुशलंविप्रशुभंवाप्रत्युप
स्थितम् ३ केदेशाःपरिदृष्टास्तेकिंचकार्यंकरोमिते ॥ तद्ब्रूहिद्विजमुख्यस्त्वंत्वंह्यस्माकंपरागतिः ४ ॥ नारदउवाच ॥ चिरदृष्टोऽसिमेत्येवमागतोऽहंतपोवनात् ॥
परिदृष्टानितीर्थानिगंगाचैवमयानृप ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ वदंतिपुरुषामेऽद्यगंगातीरनिवासिनः ॥ धृतराष्ट्रंमहात्मानमास्थितंपरमंतपः ६ आपिदृष्टस्त्वयात
त्रकुशलीसकुरूद्वहः ॥ गांधारीचपृथाचैवसूतपुत्रश्चसंजयः ७ कथंचवर्ततेचाद्यपितामममसपार्थिवः ॥ श्रोतुमिच्छामिभगवन्यदिदृष्टस्त्वयानृपः ८

आश्रमवासिकेपर्वणि नीलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ द्विवर्षोपेति १ । २ । ३ । ४ मेमयाविःचिरंदृष्टोऽसीत्यर्थः ५ । ६ । ७ । ८

९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ दृश्यतोऽदृश्यतइतिपश्यंतमपश्यंतंचानादरयेत्यर्थः नियमेनसान्निध्याभावात् १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१

॥ नारदउवाच ॥ स्थिरीभूयमहाराजशृणुवृत्तंयथातथम् ॥ यथाश्रुतंचदृष्टंचमयातस्मिंस्तपोवने ९ वनवासनिवृत्तेषुभवत्सुकुरुनंदन ॥ कुरुक्षेत्रात्पितातुभ्यंगं
गाद्वारंययौनृप १० गांधार्यासहितोधीमान्वध्वाकुंत्यासमन्वितः ॥ संजयेनचसूतेनसाग्निहोत्रःसयाजकः ११ आतस्थेसतपस्तीव्रंपितातवतपोधनः ॥ वीटां
मुखेसमाधायवायुभक्षोऽभवन्मुनिः १२ वनेसमुनिभिःसर्वैःपूज्यमानोमहातपाः ॥ त्वगस्थिमात्रशेषःसषण्मासानभवन्नृपः १३ गांधारीतुजलाहाराकुंतीमासो
पवासिनी ॥ संजयःषष्ठभुक्तेनवर्तयामासभारत १४ अग्नींस्तुयाजकास्तत्रजुहुवुर्विधिवत्प्रभो ॥ दृश्यतोऽदृश्यतश्चैववनेतस्मिन्नृपस्यवै १५ अनिकेतोऽथराजासबभू
ववनगोचरः ॥ तेचापिसहितेदेव्यौसंजयश्चतमन्वयुः १६ संजयोनृपतेर्नेतासमेषुविषमेषुच ॥ गांधार्याश्चपृथाचैवचक्षुरासीदनिंदिता १७ ततःकदाचिद्गंगा
याःकच्छेसनृपसत्तमः ॥ गंगायामाप्लुतोधीमानाश्रमाभिमुखोऽभवत् १८ अथवायुःसमुद्भूतोदावाग्निरभवन्महान् ॥ ददाहतद्वनंसर्वंपरिगृह्यसमंततः १९
दह्यत्सुमृगयूथेषुद्विजिह्वेषुसमंततः ॥ वराहाणांचयूथेषुसंश्रयत्सुजलाशयान् २० समाविद्धेवनेतस्मिन्प्राप्तेव्यसनउत्तमे ॥ निराहारतयाराजन्मंदप्राणविचे
ष्टितः २१ असमर्थोऽपसरणेसुकृशोमातरौचते ॥ ततःसनृपतिर्दृष्ट्वावह्निमायांतमंतिकात् २२ इदमाहततःसूतंसंजयंजयतांवरः ॥ गच्छसंजययत्राग्नि
र्नत्वांदहतिकर्हिचित् २३ वयमत्राग्निनायुक्तागमिष्यामःपरांगतिं ॥ तमुवाचकिलोद्विग्नःसंजयोवदतांवरः २४ राजन्मृत्युरनिष्टोऽयंभवितातेवृथाग्निना ॥ न
चोपायंप्रपश्यामिमोक्षणेजातवेदसः २५ यदत्रानंतरंकार्यंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ इत्युक्तःसंजयेनेदंपुनराहसपार्थिवः २६ नैषमृत्युरनिष्टोनोनिःसृतानांगृहा
त्स्वयम् ॥ जलमग्निस्तथावायुरथवाऽपिविकर्षणम् २७ तापसानांप्रशस्यंतेगच्छसंजयमाचिरम् ॥ इत्युक्त्वासंजयंराजासमाधायमनस्तथा २८ प्राङ्
मुखःसहगांधार्याकुंत्याचोपाविशत्तदा ॥ संजयस्तंतथादृष्ट्वाप्रदक्षिणमथाकरोत् २९ उवाचचैनंमेधावीयुंक्ष्वात्मानमितिप्रभो ॥ ऋषिपुत्रोमनीषीसराजा
चक्रेऽस्यतद्वचः ३० सन्निरुध्येंद्रियग्राममासीत्काष्ठोपमस्तदा ॥ गांधारीचमहाभागाजननीचपृथातव ३१ दावाग्निनासमायुक्तेसचराजापितातव ॥ सं
जयस्तुमहामात्रस्तस्माद्दावादमुच्यत ३२ गंगाकूलेमयादृष्टस्तापसैःपरिवारितः ॥ सतानामंत्र्यतेजस्वीनिवेद्यैतत्सर्वशः ३३ प्रययौसंजयोधीमान्हिम
वंतंमहीधरम् ॥ एवंसनिधनंप्राप्तःकुरुराजोमहामनाः ३४ गांधारीचपृथाचैवजनन्यौतेविशांपते ॥ यदृच्छयाऽनुव्रजतामयाराज्ञःकलेवरम् ३५

२२ । २३ । २४ । २५ । २६ विकर्षणमनशनं २७ । २८ । २९ ऋषिपुत्रोव्यासपुत्रइतियोगसामर्थ्यंसूचितं ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५

१६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ७ ॥

तयोश्चदेव्योरुभयोर्मयादृष्टानिभारत ॥ ततस्तपोवनेतस्मिन्समाजग्मुस्तपोधनाः ३६ श्रुत्वाराज्ञस्तदानिष्ठांनत्वशोचन्गतीश्चते ॥ तत्राश्रौषमहंसर्वमेतत्पुरुषसत्तम ३७ यथाचनृपतिर्दग्धोदेव्यौतेचेतिपांडव ॥ नशोचितव्यंराजेंद्रस्वतःसपृथिवीपतिः ३८ प्राप्तवानग्निसंयोगंगांधारीजननीचते ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाचसर्वेषांपांडवानांमहात्मनाम् ३९ निर्याणंधृतराष्ट्रस्यशोकःसमभवन्महान् ॥ अंतःपुराणांचतदामहानार्तस्वरोऽभवत् ४० पौराणांचमहाराजश्रुत्वाराज्ञस्तदागतिम् ॥ अहोधिगितिराजातुविक्रुश्यभृशदुःखितः ४१ ऊर्ध्वबाहुःस्मरन्मातुःप्ररुरोदयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनपुरोगाश्चभ्रातरःसर्वएवते ४२ अंतःपुरेषुचतदासुमहान्रुदितस्वनः ॥ प्रादुरासीन्महाराजपृथांश्रुत्वातथागताम् ४३ तंचवृद्धंतथादग्धंहतपुत्रंनराधिपम् ॥ अन्वशोचंततेसर्वेगांधारींचतपस्विनीम् ४४ तस्मिन्नुपरतेशब्देमुहूर्तादिवभारत ॥ निगृह्यबाष्पंधैर्येणधर्मराजोऽब्रवीदिदम् ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप०नारदागमप०दावाग्निनाधृतराष्ट्रादिदाहेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ तथामहात्मनस्तस्यतपस्युग्रेचवर्ततः ॥ अनाथस्येवचवनेतिष्ठत्स्वस्मासुबंधुषु १ दुर्विज्ञेयागतिर्ब्रह्मन्पुरुषाणांमतिर्मम ॥ यत्रवैचित्रवीर्योऽसौदग्धएवंवनाग्निना २ यस्यपुत्रशतंश्रीमदभवद्बाहुशालिनः ॥ नागायुतबलोराजासदग्धोहिदवाग्निना ३ यंपुरापर्यवीजंततालवृंतैर्वरस्त्रियः ॥ तंगृध्राःपर्यवीजंतदावाग्निपरिकालितम् ४ सूतमागधसंघैश्चशयानोयःप्रबोध्यते ॥ धरण्यांसनृपःशेतेपापस्यममकर्मभिः ५ नचशोचामिगांधारींहतपुत्रांयशस्विनीम् ॥ पतिलोकमनुप्राप्तांतथाभर्तृव्रतेस्थिताम् ६ पृथामेवचशोचामियापुत्रैश्वर्यमृद्धिमत् ॥ उत्सृज्यसुमहद्दीप्तंवनवासमरोचयत् ७ धिग्राज्यमिदमस्माकंधिग्बलंधिक्पराक्रमम् ॥ क्षत्रधर्मंचधिग्यस्मान्मृताजीवामहेवयम् ८ सुसूक्ष्माकिलकालस्यगतिर्द्विजवरोत्तम ॥ यत्समुत्सृज्यराज्यंसावनवासमरोचयत् ९ युधिष्ठिरस्यजननीभीमस्यविजयस्यच ॥ अनाथवत्कथंदग्धाइतिमुह्यामिचिंतयन् १० वृथासंतर्पितोवह्निःखांडवेसव्यसाचिना ॥ उपकारमजानन्सकृतघ्नइतिमेमतिः ११ यत्रादहत्सभगवान्मातरंसव्यसाचिनः ॥ कृत्वायोब्राह्मणच्छद्मभिक्षार्थीसमुपागतः १२ धिगग्निंधिक्पार्थस्यविश्रुतांसत्यसंधताम् ॥ इदंकष्टतरंचान्यद्भगवन्प्रतिभातिमे १३ वृथाग्निनासमायोगोयदभूत्पृथिवीपतेः ॥ तथातपस्विनस्तस्यराजर्षेःकौरवस्यह १४ कथमेवंविधोमृत्युःप्रशास्यपृथिवीमिमाम् ॥ तिष्ठत्सुमंत्रपूतेषुतस्याग्निषुमहावने १५ वृथाग्निनासमायुक्तोनिष्ठांप्राप्तःपितामम ॥ मन्येपृथावेपमानाकृशाधमनिसंतता १६

तथेति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६

१७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ इतिआश्रमवा० नीलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ नासाविति १ । २ । ३ । ४ । ५

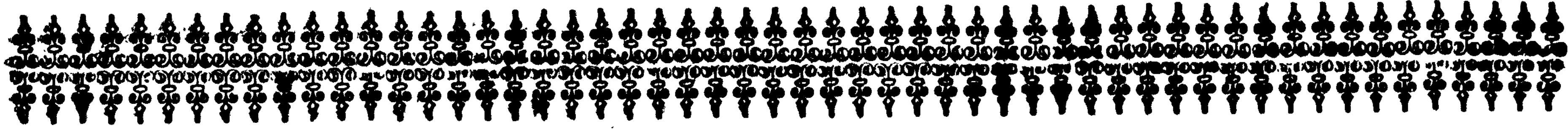
हातातधर्मराजेतिसमाक्रंदन्महाभये ॥ भीमपर्याप्नुहिभयादितिचैवाभिवाशती १७ समंततःपरिक्षिप्तामाताभून्मेदवाग्निना ॥ सहदेवःप्रियस्तस्याःपुत्रेभ्योऽधिकएवतु १८ नचैनांमोक्षयामासवीरोमाद्रवतीसुतः ॥ तच्छ्रुत्वारुरुदुःसर्वेसमालिंग्यपरस्परम् १९ पांडवाःपंचदुःखार्ताभूतानीवयुगक्षये ॥ तेषांतुपुरुषेंद्राणांरुदतांरुदितस्वनः २० प्रासादाभोगसंरुद्धेअन्वरौत्सीत्सरोदसी २१ ॥ इतिश्रीम०आश्रमवा० नारदागम० युधिष्ठिरविलापेअष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ नासौवृथाग्निनादग्धोयथातत्रश्रुतंमया ॥ वैचित्रवीर्योनृपतिस्तत्तेवक्ष्यामिसुव्रत १ वनंप्रविशताऽनेनवायुभक्षेणधीमता ॥ अग्नयःकारयित्वेष्टिमुत्सृष्टाइतिनःश्रुतम् २ याजकास्तुततस्तस्यतानग्नीन्निर्जनेवने ॥ समुत्सृज्ययथाकामंजग्मुर्भरतसत्तम ३ सविवृद्धस्तदावह्निर्वनेतस्मिन्नभूत्किल ॥ तेनतद्वनमादीप्तमितितेतापसाऽब्रुवन् ४ सराजाजाह्नवीतीरेयथातेकथितंमया ॥ तेनाग्निनासमायुक्तःस्वेनैवभरतर्षभ ५ एवमावेदयामासुर्मुनयस्तेममानघ ॥ येतेभागीरथीतीरेमयादृष्टायुधिष्ठिर ६ एवंस्वेनाग्निनाराजासमायुक्तोमहीपते ॥ माशोचिथास्त्वंनृपतिंगतःसपरमांगतिम् ७ गुरुशुश्रूषयाचैवजननीतेजनाधिप ॥ प्राप्तासुमहतींसिद्धिमितिमेनात्रसंशयः ८ कर्तुमर्हसिराजेंद्रतेषांत्वमुदकक्रियाम् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरेतदत्रविधीयताम् ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसपृथिवीपालःपांडवानांधुरंधरः ॥ निर्ययौसहसोदर्यैःसदारश्चनरर्षभः १० पौरजानपदाश्चैवराजभक्तिपुरस्कृताः ॥ गंगांप्रजग्मुरभितोवाससैकेनसंवृताः ११ ततोऽवगाह्यसलिलेसर्वेतेनरपुंगवाः ॥ युयुत्सुमग्रतःकृत्वाददुस्तोयंमहात्मने १२ गांधार्याश्चपृथायाश्चविधिवन्नामगोत्रतः ॥ शौचंनिवर्तयंतस्तेतत्रोषुर्नगराद्बहिः १३ प्रेषयामाससनरान्विधिज्ञानाप्तकारिणः ॥ गंगाद्वारंनरश्रेष्ठोयत्रदग्धोऽभवन्नृपः १४ तत्रैवतेषांकृत्यानिगंगाद्वारेऽन्वशात्तदा ॥ कर्तव्यानीतिपुरुषान्दत्तदेयान्महीपतिः १५ द्वादशेऽहनितेभ्यःसकृतशौचोनराधिपः ॥ ददौश्राद्धानिविधिवद्दक्षिणावंतिपांडवः १६ धृतराष्ट्रंसमुद्दिश्यददौसपृथिवीपतिः ॥ सुवर्णंरजतंगाश्चशय्याश्चसुमहाधनाः १७ गांधार्याश्चैवतेजस्वीपृथायाश्चपृथक्पृथक् ॥ संकीर्त्यनामनीराजाददौदानमनुत्तमम् १८ योयदिच्छतियावच्चतावत्सलभतेनरः ॥ शयनंभोजनंयानंमणिरत्नमथोधनम् १९ यानमाच्छादनंभोगान्दासीश्चसमलंकृताः ॥ ददौराजासमुद्दिश्यतयोर्मात्रोर्महीपतिः २० ततःसपृथिवीपालोदत्वाश्राद्धान्यनेकशः ॥ प्रविवेशपुरंराजानगरंवारणाह्वयम् २१ तेचापिराजवचनात्पुरुषायेगताऽभवन् ॥ संकल्प्यतेषांकुल्यानिपुनःप्रत्यागमंस्ततः २२

६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ संकल्प्यपकीकृत्य कुल्यानिअस्थीनि । 'कुल्यंस्यात्कीकसेऽपिच' इतिमेदिनी । प्रत्यागमन्गंगामितिशेषः २२

संयोज्यगंगयेतिशेषः २३ । २४ । २५ । २६ । २७ ॥ इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौ भारतभावदीपे आश्रमवासिकार्थप्रकाशेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

माल्यैर्गंधैश्चविविधैरर्चयित्वायथाविधि ॥ कुल्यानितेषांसंयोज्यतदाचख्युर्महीपतेः २३ समाश्वास्यतुराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ नारदोऽप्यगमद्राजन्परमर्षिर्यथेप्सितम् २४ एवंवर्षाण्यतीतानिधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ वनवासेतथात्रीणिनगरेदशपंचच २५ हतपुत्रस्यसंग्रामेदानानिददतःसदा ॥ ज्ञातिसंबंधिमित्राणांभ्रातृणांस्वजनस्यच २६ युधिष्ठिरस्तुनृपतिर्नातिप्रीतमनास्तदा ॥ धारयामासतद्राज्यंनिहतज्ञातिबांधवः २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिनारदागमनपर्वणिश्राद्धदानेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंनारदागमनपर्व आश्रमवासिकंचपर्वसमाप्तम् ॥ अस्यानंतरंमौसलपर्व तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ षट्त्रिंशेत्वथसंप्राप्तेवर्षेकौरवनंदनः ॥ ददर्शविपरीतानिनिमित्तानियुधिष्ठिरः १ ॥७ ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंपूर्ववद्बोद्धव्यम् ॥

॥ इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्वं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते मौसलपर्वप्रारंभः ॥

अथोदशादिविनयेमोजहेपूर्वदानविद्यावनवासाश्चनिकृष्यपोडशेष्वतराष्ट्रवनगमनाभित्यकेवलमर्थे
कालस्तकारस्तेयदिराविकलहेनव्यसनेनविमर्शयंतीतिप्रतिपाद्यते । संप्रदशेनिष्कामधर्मस्यफलंवहादेरस्माणोऽष्टादशेतत्पूर्विकास्वर्गप्राप्तिश्चानिरूपयिष्यते तत्रराज्यप्राप्त्यनंतरंषट्त्रिंशत्तमेवर्षे

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ षट्त्रिं
शेत्वथसंप्राप्तेवर्षेकौरवनंदनः ॥ ददर्शविपरीतानिनिमित्तानियुधिष्ठिरः १ ववुर्वाताश्चनिर्घाताश्चरूक्षाःशर्करवर्षिणः ॥ अपसव्यानिशकुनामंडलानिप्रचक्रिरे २
प्रत्यगूहुर्महानद्योदिशोनीहारसंवृताः ॥ उल्काश्चांगारवर्षिण्यःप्रापतन्गगनाद्भुवि ३ आदित्योरजसाराजन्समवच्छन्नमंडलः ॥ विरश्मिरुदयेनित्यंकबंधैःस
मदृश्यत ४ परिवेषाश्चदृश्यंतेदारुणाश्चंद्रसूर्ययोः ॥ त्रिवर्णाःश्यामरूक्षांतास्तथाभस्मारुणप्रभाः ५ एते चान्येचबहवउत्पाताभयशंसिनः ॥ दृश्यंतेबहवो
राजन्हृदयोद्वेगकारकाः ६ कस्यचित्त्वथकालस्यकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ शुश्राववृष्णिचक्रस्यमौसलेकदनंकृतम् ७ विमुक्तंवासुदेवंच श्रुत्वारामंचपांडवः ॥ स
मानीयाब्रवीद्भ्रातॄन्किंकरिष्यामइत्युत ८ परस्परंसमासाद्यब्रह्मदंडबलात्कृतान् ॥ वृष्णीन्विनष्टांस्तेश्रुत्वाव्यथिताःपांडवाभवन् ९ निधनंवासुदेवस्यसमुद्रस्ये
वशोषणम् ॥ वीरानश्रद्दधुस्तस्यविनाशंशार्ङ्गधन्वनः १० मौसलंतेसमाश्रित्यदुःखशोकसमन्विताः ॥ विषण्णाहतसंकल्पाःपांडवाःसमुपाविशन् ११
॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंविनष्टाभगवन्नंधकावृष्णिभिःसह ॥ पश्यतोवासुदेवस्यभोजाश्चैवमहारथाः १२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ षट्त्रिंशेऽथततोवर्षेवृष्णी
नामनयोमहान् ॥ अन्योन्यंमुसलैस्तेतुनिजघ्नुःकालचोदिताः १३ ॥ जनमेजयउवाच ॥ केनानुशप्तास्तेवीराःक्षयंवृष्ण्यंधकागताः ॥ भोजाश्चद्विजवर्यत्वंवि
स्तरेणवदस्वमे १४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विश्वामित्रंचकण्वंचनारदंचतपोधनम् ॥ सारणप्रमुखावीराददृशुर्द्वारकांगतान् १५ तेतान्सांबंपुरस्कृत्यभूषयि
त्वाल्स्त्रियंयथा ॥ अब्रुवन्नुपसंगम्यदैवदंडनिपीडिताः १६ इयंस्त्रीपुत्रकामस्यबभ्रोरमिततेजसः ॥ ऋषयःसाधुजानीतकिमियंजनयिष्यति १७ इत्युक्तास्तेतदा
राजन्विप्रलंभप्रधर्षिताः ॥ प्रत्यब्रुवंस्तान्मुनयोयत्तच्छृणुनराधिप १८ वृष्ण्यंधकविनाशायमुसलंघोरमायसम् ॥ वासुदेवस्यदायादःसांबोऽयंजनयिष्यति १९
येनयूयंसुदुर्वृत्तानृशंसाजातमन्यवः ॥ उच्छेत्तारःकुलंकृत्स्नमृतेरामजनार्दनौ २० समुद्रंयास्यतिश्रीमांस्त्यक्त्वादेहंहलायुधः ॥ जराकृष्णंमहात्मानंशयानं
भुविभेत्स्यति २१ इत्यब्रुवंततेराजन्प्रलब्धास्तैर्दुरात्मभिः ॥ मुनयःक्रोधरक्ताक्षाःसमीक्ष्याथपरस्परम् २२

सर्वा । भावसूचकानिदर्शनानि वैशंपायनउवाच षट्त्रिंशइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ सकृत्क्रमवदा ९ । १० मौसलंमुसलकृतंकदनंसमाश्रित्यमनसिधृत्वा ११ । १२
। । । १६ । १७ । १८ । १९ । २० जरानामव्याधश्चिरकैर्ता २१ । २२

अभ्ययुर्मनसाऽस्माभिर्दत्तःशापस्त्वयाक्षंतव्यइति २३ । २४ । २५ किंकरोयमदूतस्तत्तुल्यं २६ । २७ । २८ । २९ । ३० स्वयंकर्तास्वयंकर्ता ३१ ॥ इतिमारतेमौसलपर्वणिनीलकंठीयेभारत
भावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति कालःकपोतोलूकादिरूपेण १ सएवकश्चित्करालादिरूपोऽदृश्यतकश्चिन्नआवेक्ष्यपरिक्रामन्नितिशेषः २ सर्वभूतानामत्ययोनाशोयस्मात् ३ । ४

॥ १ ॥ तथोक्त्वामुनयस्तेतु ततःकेशवमभ्ययुः ॥ अथाब्रवीत्तदावृष्णीन्श्रुत्वैवंमधुसूदनः २३ अंतज्ञोमतिमांस्तस्यभावितव्यंतथेतितान् ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशःप्रवि अ०
वेशपुरंतदा २४ कृतांतमन्यथानैच्छत्कर्तुंसजगतःप्रभुः ॥ श्वोभूतेऽथततःसांबोमुसलंतदसूतवै २५ येनवृष्ण्यंधककुलेपुरुषाभस्मसात्कृताः ॥ वृष्ण्यंधक
विनाशायकिंकरप्रतिमंमहत् २६ असूतशापजंघोरंतच्चराज्ञेन्यवेदयन् ॥ विषण्णरूपस्तद्राजासूक्ष्मंचूर्णमकारयत् २७ तच्चूर्णंसागरेचापिप्राक्षिपन्पुरुषानृप ॥ ॥ २ ॥
अघोषयंश्चनगरेवचनादाहुकस्यते २८ जनार्दनस्यरामस्यबभ्रोश्चैवमहात्मनः ॥ अद्यप्रभृतिसर्वेषुवृष्ण्यंधककुलेष्विह २९ सुरासवोनकर्तव्यःसर्वैर्नगरवा
सिभिः ॥ यश्चनोविदितंकुर्यात्पेयंकश्चिन्नरःक्वचित् ३० जीवन्सशूलमारोहेत्स्वयंकृत्वासबांधवः ॥ ततोराजभयात्सर्वेनियमंचक्रिरेतदा ॥ नराःशासनमाज्ञाय
रामस्याक्लिष्टकर्मणः ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिमुसलोत्पत्तौप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंप्रयतमानानांवृष्णी
नामंधकैःसह ॥ कालोगृहाणिसर्वेषांपरिचक्रामनित्यशः १ करालोविकटोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ॥ गृहाण्यावेक्ष्यवृष्णीनांनादृश्यतकचित्क्वचित् २ तमघ्नं
तमहेष्वासाःशरैःशतसहस्रशः ॥ नचाशक्यतवेद्धुंससर्वभूतात्ययस्तदा ३ उत्पेदिरेमहावातादारुणाश्चदिनेदिने ॥ वृष्ण्यंधकविनाशायबहवोलोमहर्षणाः ४
विवृद्धमूषिकारथ्याविभिन्नमणिकास्तथा ॥ केशानखाश्चसुप्तानामद्यंतेमूषिकैर्निशि ५ चीचीकूचीतिवाशंतिसारिकावृष्णिवेश्मसु ॥ नोपशाम्यतिशब्दश्च
सदिवारात्रमेवहि ६ अन्वकुर्वन्नुलूकानांसारसाविरुतंतथा ॥ अजाःशिवानांविरुतमन्वकुर्वतभारत ७ पांडुरारक्तपादाश्चविहगाःकालचोदिताः ॥ वृष्ण्यंधका
नांगेहेषुकपोताव्यचरंस्तदा ८ व्यजायंतखरागोषुकरभाऽश्वतरीषुच ॥ शुनीष्वपिबिडालाश्चमूषिकानकुलीषुच ९ नापत्रपंतपापानिकुर्वंतोवृष्णयस्तदा ॥
प्राद्विषन्ब्राह्मणांश्चापिपितॄन्देवांस्तथैवच १० गुरूंश्चाप्यवमन्यंतेनतुरामजनार्दनौ ॥ पत्न्यःपतीन्व्युच्चरंतपत्नीश्चपतयस्तथा ११ विभावसुःप्रज्वलितोवामं
विपरिवर्तते ॥ नीललोहितमंजिष्ठाविसृजन्नर्चिषःपृथक् १२ उदयास्तमनेनित्यंपुर्यांतस्यांदिवाकरः ॥ व्यदृश्यतासकृत्पुंभिःकबंधैःपरिवारितः १३ महान
सेषुसिद्धेषुसंस्कृतेऽतीवभारत ॥ आहार्यमाणेकृमयोव्यदृश्यंतसहस्रशः १४ पुण्याहेवाच्यमानेतुजपत्सुचमहात्मसु ॥ अभिधावंतःश्रूयंतेनचादृश्यतकश्चन १५
परस्परंचनक्षत्रंहन्यमानंपुनःपुनः ॥ ग्रहैरपश्यन्सर्वेतेनात्मनस्तुकथंचन १६ नदंतंपांचजन्यंचवृष्ण्यंधकनिवेशने ॥ समंतात्पर्यवाशंतरासभादारुणस्वराः १७ ॥ १ ॥

मणिकामृत्पात्राणि ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० उच्चरंतवंचितवत्यः ११ । १२ । १३ आहार्यमाणेअन्ने १४ । १५ परेति स्वनक्षत्रादर्शनमपिस्वमृत्युसूचकमित्यर्थः १६ । १७

एवमिति त्रयोदशदिवसःकृष्णपक्षोभूदित्यर्थः १८ एवंसत्यग्रिमपक्षेवृद्धयामाऽर्थंतन्नजातंमत्युतैकातिथःक्षीणातप्रग्रहणंचजातमित्याह चतुर्दशीति १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

एवंपश्यन्हृषीकेशःसंप्राप्तंकालपर्ययम् ॥ त्रयोदश्याममावास्यांतान्दृष्ट्वाप्राब्रवीदिदम् १८ चतुर्दशीपंचदशीकृतेयंराहुणापुनः ॥ प्राप्तेवैभारतेयुद्धेप्राप्ताचाद्य
क्षयायनः १९ विमृशन्नेवकालंतंपरिचिंत्यजनार्दनः ॥ मेनेप्राप्तंसषट्त्रिंशंवर्षंवैकेशिसूदनः २० पुत्रशोकाभिसंतप्तागांधारीहतबांधवा ॥ यदनुव्याजहारार्ता
तदिदंसमुपागमत् २१ इदंचतदनुप्राप्तमब्रवीद्युधिष्ठिरः ॥ पुराव्यूढेष्वनीकेषुदृष्ट्वोत्पातानसुदारुणान् २२ इत्युक्त्वावासुदेवस्तुचिकीर्षुःसत्यमेवतत् ॥ आज्ञा
पयामासतदातीर्थयात्रामरिंदमः २३ अघोषयंतपुरुषास्तत्रकेशवशासनात् ॥ तीर्थयात्रासमुद्रेवःकार्येतिपुरुषर्षभाः २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौ०उत्पातदर्श
नेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कालीस्त्रीपांडुरैर्दंतैःप्रविश्यहसतीनिशि ॥ स्त्रियःस्वप्नेषुमुष्णंतीद्वारकांपरिधावति १ अग्निहोत्रनिकेतेषुवास्तु
मध्येषुवेश्मसु ॥ वृष्ण्यंधकानखादंतस्वप्नेगृध्राभयानकाः २ अलंकाराश्चछत्रंचध्वजाश्चकवचानिच ॥ ह्रियमाणान्यदृश्यंतरक्षोभिःसुभयानकैः ३ तच्चाग्नि
दत्तंकृष्णस्यवज्रनाभमयोमयम् ॥ दिवमाचक्रमेचक्रंवृष्णीनांपश्यतांतदा ४ युक्तंरथंदिव्यमादित्यवर्णंहयाहरन्पश्यतोदारुकस्य ॥ तेसागरस्योपरिष्टादवर्त
न्मनोजवाश्चतुरोवाजिमुख्याः ५ तालःसुपर्णश्चमहाध्वजौतौसुपूजितौरामजनार्दनाभ्याम् ॥ उच्चैर्जह्रुरप्सरसोदिवानिशंवाचश्चोचुर्गम्यतांतीर्थयात्रा ६ ततो
जिगमिषंतस्तेवृष्ण्यंधकमहारथाः ॥ सांतःपुरास्तदातीर्थयात्रामैच्छन्नरर्षभाः ७ ततोभोज्यंचभक्ष्यंचपेयंचांधकवृष्णयः ॥ बहुनानाविधंचक्रुर्मद्यंमांसमनेकशः
८ ततःसैनिकवर्गाश्चनिर्ययुर्नगराद्बहिः ॥ यानैरश्वैर्गजैश्चैवश्रीमंतस्तिग्मतेजसः ९ ततःप्रभासेन्यवसन्यथोद्दिष्टंयथागृहम् ॥ प्रभूतभक्ष्यपेयास्तेसदारायादवा
स्तदा १० निविष्टांस्तान्निशम्याथसमुद्रांतेसयोगवित् ॥ जगामामंत्र्यतान्वीरानुद्धवोर्थविशारदः ११ तंप्रस्थितंमहात्मानमभिवाद्यकृतांजलिम् ॥ जानन्वि
नाशंवृष्णीनांनैच्छद्वारयितुंहरिः १२ ततःकालपरीतास्तेवृष्ण्यंधकमहारथाः ॥ अपश्यन्नुद्धवंयांतंतेजसाऽऽवृत्यरोदसी १३ ब्राह्मणार्थेषुयात्सिद्धमन्नंतेषांमहा
त्मनाम् ॥ तद्वानरेभ्यःप्रददुःसुरागंधसमन्वितम् १४ ततस्तूर्यशताकीर्णंनटनर्तकसंकुलम् ॥ अवर्ततमहापानंप्रभासेतिग्मतेजसाम् १५ कृष्णस्यसन्निधौरामःसहितः
कृतवर्मणा ॥ अपिबद्युयुधानश्चगदोबभ्रुस्तथैवच १६ ततःपरिषदोमध्येयुयुधानोमदोत्कटः ॥ अब्रवीत्कृतवर्माणमवहास्यावमन्यच १७ कःक्षत्रियोहन्यमानः
सुप्तान्हन्यान्मृतानिव ॥ तन्नमृष्यंतिहार्दिक्ययादवायत्त्वयाकृतम् १८ इत्युक्तेयुयुधानेनपूजयमासतद्वचः ॥ प्रद्युम्नोरथिनांश्रेष्ठोहार्दिक्यमवमन्यच १९

॥ इतिमौसलपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ कालीति मुष्णंतीस्त्रीणांमंगलसूत्रादिकंचोरयंती १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १०
निशम्यदृष्ट्वा अर्थविशारदोमोक्षपंडितः ११ । १२ । १३ ब्राह्मणार्थेष्विति ब्राह्मणार्थद्रव्यस्यान्यत्रविनियोजनमायुःक्षयकरमित्यर्थः १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९

२० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ विधस्ताडमंतदनर्हान् तीदादिकाद्विधेरिगुपधलक्षणःकस्त

॥ २ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धःकृतवर्मातमब्रवीत् ॥ निर्दिशन्निवसावज्ञंतदासव्येनपाणिना २० भूरिश्रवाश्छिन्नबाहुर्युद्धेप्रायगतस्त्वमा ॥ वधेनसुनृशंसेनकथंवीरेणपातितः
२१ इतितस्यवचःश्रुत्वाकेशवःपरवीरहा ॥ तिर्यक्सरोषयादृष्ट्यावीक्षांचक्रेसमन्युमान् २२ मणिःस्यमंतकश्चैवयःससत्राजितोऽभवत् ॥ तांकथांश्रावयामाससा
त्यकिर्मधुसूदनम् २३ तच्छ्रुत्वाकेशवस्यांकमगमद्रुदतीतदा ॥ सत्यभामाप्रकुपिताकोपयंतीजनार्दनम् २४ ततउत्थायसक्रोधःसात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ पं ॥ ३ ॥
चानांद्रौपदेयानांधृष्टद्युम्नशिखंडिनोः २५ एषगच्छामिपदवींसत्येनचतथाशपे ॥ सौप्तिकेयेचनिहताःसुप्तायेनदुरात्मना २६ द्रोणपुत्रसहायेनपापेनकृतवर्म
णा ॥ समाप्तमायुरस्याद्ययशश्चैवसुमध्यमे २७ इत्येवमुक्त्वाखड्गेनकेशवस्यसमीपतः ॥ अभिद्रुत्यशिरःक्रुद्धश्चिच्छेदकृतवर्मणः २८ तथाऽन्यानपिनिघ्नंतंयुयु
धानंसमंततः ॥ अभ्यधावद्धृषीकेशोविनिवारयितुंतदा २९ एकीभूतास्ततःसर्वेकालपर्यायचोदिताः ॥ भोजांधकामहाराजशैनेयंपर्यवारयन् ३० तान्दृष्ट्वाप
ततस्तूर्णमभिक्रुद्धान्जनार्दनः ॥ नचुक्रोधमहातेजाजानन्कालस्यपर्ययम् ३१ तेतुपानमदाविष्टाश्चोदिताःकालधर्मणा ॥ युयुधानमथाभ्यघ्नन्नुच्छिष्टैर्भाजनै
स्तदा ३२ हन्यमानेतुशैनेयेक्रुद्धोरुक्मिणिनंदनः ॥ तदनंतरमागच्छन्मोक्षयिष्यन्शिनेःसुतम् ३३ सभोजैःसहसंयुक्तःसात्यकिश्चांधकैःसह ॥ व्यायच्छमा
नौतौवीरौबाहुद्रविणशालिनौ ३४ बहुत्वान्निहतौतत्रउभौकृष्णस्यपश्यतः ॥ हतंदृष्ट्वाचशैनेयंपुत्रंचयदुनंदनः ३५ एरकाणांततोमुष्टिंकोपाज्जग्राहकेशवः ॥
तदभून्मुसलंघोरंवज्रकल्पमयोमयम् ३६ जघानकृष्णस्तांस्तेनयेयेप्रमुखतोऽभवन् ॥ ततोंऽधकाश्चभोजाश्चशैनेयावृष्णयस्तथा ३७ जघ्नुरन्योन्यमाक्रंदेमु
सलैःकालचोदिताः ॥ यस्तेषामेरकांकश्चिज्जग्राहकुपितोनृप ३८ वज्रभूतेवसाराजन्नदृश्यततदाविभो ॥ तृणंचमुसलीभूतमपितत्रव्यदृश्यत ३९ ब्रह्मदंडकृतं
सर्वमितितद्विद्धिपार्थिव ॥ अविध्यान्विध्यतेराजन्प्रक्षिपंतिस्मयत्तृणम् ४० तद्वज्रभूतंमुसलंव्यदृश्यततदादृढम् ॥ अवधीत्पितरंपुत्रःपितापुत्रंचभारत ४१
मत्ताःपरिपतंतिस्मयोधयंतःपरस्परम् ॥ पतंगाइवचाग्नौतेनिपेतुःकुकुरांधकाः ४२ नासीत्पलायनेबुद्धिर्वध्यमानस्यकस्यचित् ॥ तत्रापश्यन्महाबाहुर्जान
न्कालस्यपर्ययम् ४३ मुसलंसमवष्टभ्यतस्थौसमधुसूदनः ॥ सांबंचनिहतंदृष्ट्वाचारुदेष्णंचमाधवः ४४ प्रद्युम्नंचानिरुद्धंचततश्चुक्रोधभारत ॥ गदंवीक्ष्यश
यानंचभृशंकोपसमन्वितः ४५ सनिःशेषंतदाचक्रेशार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥ तंनिघ्नंतंमहातेजाबभ्रुःपरपुरंजयः ४६ दारुकश्चैवदाशार्हमूचतुर्यन्निबोधतत् ॥ भगव
न्निहताःसर्वेत्वयाभूयिष्ठशोनराः॥रामस्यपदमन्विच्छतत्रगच्छामयत्रसः ४७॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिकृतवर्मादीनांपरस्परहननेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥ २ ॥

वोढार्थेयतविध्याविघ्ना ४० । ४१ । ४२ तत्रयन्मुसलमपश्यतदेवावष्टभ्यवस्याविरमन्वयः ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ ॥ इतिमौसलपर्वणिनी० भा० तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति पतंतःशीघ्रंगच्छंतः १ । २ । ३ । ४ । ५ कूटलोहमुद्गरेपुरुषवद्धंमुसलंब्राह्मणशापबद्धंस्वयमेवाभिपत्यावधीत् सहेत्यादिसार्धःश्लोकः ६ । ७ । ८ । ९ । १० ११

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोययुर्दारुकःकेशवश्चबभ्रुश्चरामस्यपदंपतंतः ॥ अथापश्यन्राममनंतवीर्यंवृक्षेस्थितंचिंतयानंविविक्ते १ ततःसमासाद्यमहानुभावं
कृष्णस्तदादारुकमन्वशासत् ॥ गत्वाकुरून्सर्वमिमंमहांतंपार्थायशंसस्ववधंयदूनाम् २ ततोऽर्जुनःक्षिप्रमिहोपयातुश्रुत्वामृतान्यादवान्ब्रह्मशापात् ॥ इत्येवमुक्तः
सययौरथेनकुरूंस्तदादारुकोनष्टचेताः ३ ततोगतेदारुकेकेशवोऽथदृष्ट्वांतिकेबभ्रुमुवाचवाक्यम् ॥ स्त्रियोभवान्रक्षितुंयातुशीघ्रंनैताहिंस्युर्दस्यवोवित्तलोभात् ४
सप्रस्थितःकेशवेनानुशिष्टोमदातुरोज्ञातिवधार्दितश्च ॥ तंविश्रांतंसन्निधौकेशवस्यदुरंतमेकंसहसैवबभ्रुम् ५ ब्रह्मानुशप्तमवधीन्महद्वैकूटेयुक्तंमुसलंलुब्धकस्य ॥
ततोदृष्ट्वाभिहतंबभ्रुमाहकृष्णोऽग्रजंभ्रातरमुग्रतेजाः ६ इहैवत्वंमांप्रतीक्षस्वरामयावत्स्त्रियोज्ञातिवशाःकरोमि ॥ ततःपुरींद्वारवतींप्रविश्यजनार्दनःपितरंप्राह
वाक्यम् ७ स्त्रियोभवान्रक्षतुनःसमग्राधनंजयस्यागमनंप्रतीक्षन् ॥ रामोवनांतेप्रतिपालयन्मामास्तेऽद्याहंतेनसमागमिष्ये ८ दृष्टंमयेदंनिधनंयदूनांराज्ञांच
पूर्वंकुरुपुंगवानाम् ॥ नाहंविनायदुभिर्यादवानांपुरीमिमामशकंद्रष्टुमद्य ९ तपश्चरिष्यामिनिबोधतन्मेरामेणसार्धंवनमभ्युपेत्य ॥ इतीदमुक्त्वाशिरसाचपा
दौसंस्पृश्यकृष्णस्त्वरितोजगाम १० ततोमहान्निनदःप्रादुरासीत्सस्त्रीकुमारस्यपुरस्यतस्य ॥ अथाब्रवीत्केशवःसन्निवर्त्यशब्दंश्रुत्वायोषितांक्रोशतीनाम् ११
पुरीमिमामेष्यतिसव्यसाचीसवोदुःखान्मोचयितानराग्र्यः ॥ ततोगत्वाकेशवस्तंददर्शरामंवनेस्थितमेकंविविक्ते १२ अथापश्यद्योगयुक्तस्यतस्यनागंमुखान्नि
श्चरंतंमहांतम् ॥ श्वेतंययौसततःप्रेक्ष्यमाणोमहार्णवोयेनमहानुभावः १३ सहस्रशीर्षःपर्वताभोगवर्ष्मारक्ताननःस्वांतनुंतांविमुच्य ॥ सम्यक्चतंसागरःप्रत्यगृ
ह्णान्नागादिव्याःसरितश्चैवपुण्याः १४ कर्कोटकोवासुकिस्तक्षकश्चपृथुश्रवाअरुणःकुंजरश्च ॥ मिश्रीशंखःकुमुदःपुंडरीकस्तथानागोधृतराष्ट्रोमहात्मा १५ ह्रा
दःक्राथःशितिकंठोग्रतेजास्तथानागौचक्रमंदातिषंडौ ॥ नागश्रेष्ठोदुर्मुखश्चांबरीषःस्वयंराजावरुणश्चापिराजन् १६ प्रत्युद्गम्यस्वागतेनाभ्यनंदंस्तेपूजयंश्चार्घ्य
पाद्यक्रियाभिः ॥ ततोगतेभ्रातरिवासुदेवोजानन्सर्वांगतयोदिव्यदृष्टिः १७ वनेशून्येविचरंश्चिंतयानोभूमौचाथसंविवेशाग्र्यतेजाः ॥ सर्वंतेनप्राक्तदावित्त
मासीद्गांधार्यायद्वाक्यमुक्तःसपूर्वं १८ दुर्वाससापायसोच्छिष्टलिप्तेयच्चाप्युक्तंतच्चसस्मारवाक्यम् ॥ संचिंतयन्नंधकवृष्णिनाशंकुरुक्षयंचैवमहानुभावः १९ मे
नेततःसंक्रमणस्यकालंततश्चकारेंद्रियसन्निरोधम् ॥ तथाचलोकत्रयपालनार्थमात्रेयवाक्यप्रतिपालनाय २० देवोऽपिसन्देहविमोक्षहेतोर्निर्णीतमैच्छत्सकला
र्थतत्त्ववित् ॥ ससन्निरुद्धेंद्रियवाङ्मनास्तुशिश्येमहायोगमुपेत्यकृष्णः २१ जराऽथतंदेशमुपाजगामलुब्धस्तदानींमृगलिप्सुरुग्रः ॥ सकेशवंयोगयुक्तंशयानं
मृगासक्तोलुब्धकःसायकेन २२

१२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२

 २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इतिमौसलपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ दारुकइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२

॥ १ ॥ जराऽविध्यत्पादतलेत्वरावांस्तंचाभितस्तज्जिघृक्षुर्जगाम ॥ अथापश्यत्पुरुषंयोगयुक्तंपीतांबरंलुब्धकोऽनेकबाहुम् २३ मत्वाऽऽत्मानंत्वपराद्धंसतस्यपादौ अ०
जराजग्रहेशंकितात्मा ॥ आश्वासयंस्तंमहात्मातदानींगच्छन्नूर्ध्वंरोदसीव्याप्यलक्ष्म्या २४ दिवंप्राप्तंवासवोऽथाश्विनौचरुद्रादित्यावसवश्चाथविश्वे ॥ प्रत्यु
द्ययुर्मुनयश्चापिसिद्धागंधर्वमुख्याश्चसहाप्सरोभिः २५ ततोराजन्भगवानुग्रतेजानारायणःप्रभवश्चाव्ययश्च ॥ योगाचार्योरोदसीव्याप्यलक्ष्म्यास्थानंप्रापस्वं ॥ ६ ॥
महात्माऽप्रमेयम् २६ ततोदेवैरृषिभिश्चापिकृष्णःसमागतश्चारणैश्चैवराजन् ॥ गंधर्वाग्र्यैरप्सरोभिर्वराभिःसिद्धैःसाध्यैश्चानतैःपूज्यमानः २७ तंवैदेवाः
प्रत्यनंदंतराजन्मुनिश्रेष्ठावाग्भिरानर्चुरीशम् ॥ तंगंधर्वाश्चापितस्थुःस्तुवंतःप्रीत्याचैनंपुरुहूतोऽभ्यनंदत् २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिश्री
कृष्णस्यस्वलोकगमनेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दारुकोऽपिकुरून्गत्वादृष्ट्वापार्थान्महारथान् ॥
आचष्टमौसलेवृष्णीनन्योन्येनोपसंहृतान् १ श्रुत्वाविनष्टान्वार्ष्णेयान्सभोजांधककौकुरान् ॥ पांडवाःशोकसंतप्तावित्रस्तमनसोऽभवन् २ ततोऽर्जुनस्तानामं
त्र्यकेशवस्यप्रियःसखा ॥ प्रययौमातुलंद्रष्टुंनेदमस्तीतिचाब्रवीत् ३ सवृष्णिनिलयंगत्वादारुकेणसहप्रभो ॥ ददर्शद्वारकांवीरोमृतनाथामिवस्त्रियम् ४ याः
स्मतालोकनाथेननाथवंत्यःपुराऽभवन् ॥ तास्त्वनाथास्तदानाथंपार्थंदृष्ट्वाविचुक्रुशुः ५ षोडशस्त्रीसहस्राणिवासुदेवपरिग्रहः ॥ तासामासीन्महान्नादोदृष्ट्वैवार्जुन
मागतम् ६ तास्तुदृष्ट्वैवकौरव्योबाष्पेणापिहितेक्षणः ॥ हीनाःकृष्णेनपुत्रैश्चनाशकत्सोऽभिवीक्षितुम् ७ सतांवृष्ण्यंधकजलांहयमीनांरथोडुपाम् ॥ वादित्ररथ
घोषौघांवेश्मतीर्थमहाहृदाम् ८ रत्नशैवलसंघातांवज्रप्राकारमालिनीम् ॥ रथ्यास्रोतोजलावर्तांचत्वरस्तिमितह्रदाम् ९ रामकृष्णमहाग्राहांद्वारकांसरितंत
दा ॥ कालपाशग्रहांभीमांनदींवैतरणीमिव १० ददर्शवासविर्धीमान्विहीनांवृष्णिपुंगवैः ॥ गतश्रियंनिरानंदांपद्मिनींशिशिरेयथा ११ तांदृष्ट्वाद्वारकांपार्थस्ता
श्चकृष्णस्ययोषितः ॥ सस्वनंबाष्पमुत्सृज्यनिपपातमहीतले १२ सात्राजितीततःसत्यारुक्मिणीचविशांपते ॥ अभिपत्यप्ररुरुदुःपरिवार्यधनंजयम् १३ तत
स्तंकांचनेपीठेसमुत्थाप्योपवेश्यच ॥ अब्रुवंत्योमहात्मानंपरिवार्योपतस्थिरे १४ ततःसंस्तूयगोविंदंकथयित्वाचपांडवः ॥ आश्वास्यताःस्त्रियश्चापिमातु
लंद्रष्टुमभ्यगात् १५ ॥ इतिश्रीमहाभारते मौसलपर्वणिअर्जुनागमेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंशयानंमहात्मानंवीरमानकदुंदुभिम् ॥
पुत्रशोकेनसंतप्तंददर्शकुरुपुंगवः १ तस्याश्रुपरिपूर्णाक्षोव्यूढोरस्कोमहाभुजः ॥ आर्तस्यार्ततरःपार्थःपादौजग्राहभारत २ तस्यमूर्धानमाघ्रातुमियेषानकदुंदु ॥ ३ ॥
भिः ॥ स्वस्त्रीयस्यमहाबाहुर्नशशाकचशत्रुहन् ३ १३ । १४ । १५ ॥ इतिमौसलपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ तंशयानमिति १ । २ । ३

४।५ शिष्यौप्रद्युम्नसात्यकी ६।७।८।९।१० ११ काशिराजंपौंड्रकं १२ एतंवंशक्षयंअनयाद्बालानामपराधात्सत्यपिसामर्थ्येउपेक्षाकरणमनयस्तस्माद्वा सामर्थ्यमेवाहत्वमिति १३।१४।१५।१६
१७।१८।१९।२० योऽहमिति नरनारायणयोर्जीवपरमात्मनोर्व्यतिहारेणभगवताऽभेदउक्तस्तंज्ञात्वाऽनुवदन्नपिवसुदेवोनशोकंमुंचतीत्याश्चर्यमगवन्मायाबलमितिभावः २१ । २२ । २३ । २४
समालिंग्यार्जुनंवृद्धःसभुजाभ्यांमहाभुजः ॥ रुदन्पुत्रान्स्मरन्सर्वान्विललापसुविह्वलः ४ भ्रातॄन्पुत्रांश्चपौत्रांश्चदौहित्रांश्चसखीनपि ॥ वसुदेवउवाच ॥ यैर्जि
ताभूमिपालाश्चदैत्याश्चशतशोऽर्जुन ५ तान्दृष्ट्वानेहपश्यामिजीवाम्यर्जुनदुर्मरः ॥ यौतावर्जुनशिष्यौतेप्रियौबहुमतौसदा ६ तयोरपनयात्पार्थवृष्णयोनिधनं
गताः ॥ यौतौवृष्णिप्रवीराणांद्वावेवातिरथौमतौ ७ प्रद्युम्नोयुयुधानश्चकथयन्कत्थसेचयौ ॥ तौसदाकुरुशार्दूलकृष्णस्यप्रियभाजनौ ८ तावुभौवृष्णिनाशस्यमु
खमास्तांधनंजय ॥ नतुगर्हामिशैनेयंहार्दिक्यंचाहमर्जुन ९ अक्रूरंरौक्मिणेयंचशापोह्येवात्रकारणम् ॥ केशिनंयस्तुकंसंचविक्रम्यजगतःप्रभुः १० विदेहाक्करो
त्पार्थचैद्यंचबलगर्वितम् ॥ नैषादिमेकलव्यंचचक्रेकालिंगमागधान् ११ गांधारान्काशिराजंचमरुभूमौचपार्थिवान् ॥ प्राच्यांश्चदाक्षिणात्यांश्चपार्वतीयांस्तथानृ
पान् १२ सोऽभ्युपेक्षितवानेतमनयान्मधुसूदनः ॥ त्वंहितंनारदश्चैवमुनयश्चसनातनम् १३ गोविंदमनघंदेवमभिजानीध्वमच्युतम् ॥ प्रत्यपश्यच्चसविभुर्ज्ञातिक्ष
यमधोक्षजः १४ समुपेक्षितवान्नित्यंस्वयंसममपुत्रकः ॥ गांधार्याविचनंयत्तदृषीणांचपरंतप १५ तन्नूनमन्यथाकर्तुंनैच्छत्सजगतःप्रभुः ॥ प्रत्यक्षंभवतश्चापितवपौ
त्रःपरंतप १६ अश्वत्थाम्नाहतश्चापिजीवितस्तस्यतेजसा ॥ इमांस्तुनैच्छत्स्वान्ज्ञातीनरक्षितुंचसखातव १७ ततःपुत्रांश्चपौत्रांश्चभ्रातॄनथसखींस्तथा ॥
शयानान्निहतान्दृष्ट्वाततोमामब्रवीदिदम् १८ संप्राप्तोऽद्यायमस्यांतःकुलस्यभरतर्षभ ॥ आगमिष्यतिबीभत्सुरिमांद्वारवतींपुरीम् १९ आख्येयंतस्ययद्वृत्तंवृष्णी
नांवैशसंमहत् ॥ सतुश्रुत्वामहातेजायदूनांनिधनंप्रभो २० आगंताक्षिप्रमेवेहनमेऽत्रास्तिविचारणा ॥ योऽहंतमर्जुनंविद्धियोऽर्जुनःसोहऽमेवतु २१ यद्ब्रूयात्तत्तथा
कार्यमितिबुध्यस्वभारत ॥ सस्त्रीषुप्राप्तकालासुपांडवोबालकेषुच २२ प्रतिपत्स्यतिबीभत्सुर्भवतश्चौर्ध्वदेहिकम् ॥ इमांचनगरींसद्यःप्रतियातेधनंजये २३
प्राकाराट्टालकोपेतांसमुद्रःप्लावयिष्यति ॥ अहंदेशेतुकस्मिंश्चित्पुण्येनियममास्थितः २४ कालंकर्तासत्यएवरामेणसहधीमता ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशोमामचिंत्य
पराक्रमः २५ हित्वामांबालकैःसार्धंदिशंकामप्यगात्प्रभुः ॥ सोहंतौचमहात्मानौचिंतयन्भ्रातरौतव २६ घोरंज्ञातिवधंचैवनभुंजेशोककर्शितः ॥ नमोक्षेनचजिवि
ष्येदिष्ट्याप्राप्तोऽसिपांडव २७ यदुक्तंपार्थकृष्णेनतत्सर्वमखिलंकुरु ॥ एतत्तेपार्थराज्यंचस्त्रियोरत्नानिचैवहि ॥ इष्टान्प्राणानहंहीमांस्त्यक्ष्यामिरिपुसूदन २८
इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिअर्जुनवसुदेवसंवादेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥एवमुक्तःसबीभत्सुर्मातुलेनपरंतप ॥ दुर्मनादीनवदनोवसुदेवमुवाचह १
कालंमृत्युमात्मनःकर्ताकरिष्यामि सत्यइत्यनेनमद्वाक्येसंशयोनकर्तव्यइत्युक्तम् २५ । २६ । २७ । २८ ॥ इतिमौसलपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ एवमिति १

२ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२

नाहंवृष्णिप्रवीरेणबंधुभिश्चैवमातुल ॥ विहीनांपृथिवींद्रष्टुंशक्यामीहकथंचन २ राजाचभीमसेनश्चसहदेवश्चपांडवः ॥ नकुलोयाज्ञसेनीचषडेकमनसोवयम् ३
राज्ञःसंक्रमणेचापिकालोऽयंवर्ततेध्रुवम् ॥ तमिमंविद्धिसंप्राप्तंकालंकालविदांवर ४ सर्वथावृष्णिदारास्तुबालंवृद्धंतथैवच ॥ नयिष्येपरिगृह्याहमिंद्रप्रस्थमरिंदम ५
इत्युक्त्वादारुकमिदंवाक्यमाहधनंजयः ॥ अमात्यान्वृष्णिवीराणांद्रष्टुमिच्छामिमाचिरम् ६ इत्येवमुक्त्वावचनंसुधर्मांयादवींसभाम् ॥ प्रविवेशार्जुनःशूरःशोच
मानोमहारथान् ७ तमासनगतंतत्रसर्वाःप्रकृतयस्तथा ॥ ब्राह्मणानैगमास्तत्रपरिवार्योपतस्थिरे ८ तान्दीनमनसःसर्वान्विमूढान्गतचेतसः ॥ उवाचेदंवचः
कालेपार्थोदीनतरस्तथा ९ शक्रप्रस्थमहंनेष्येवृष्ण्यंधकजनंस्वयम् ॥ इदंतुनगरंसर्वंसमुद्रःप्लावयिष्यति १० सज्जीकुरुतयानानिरत्नानिविविधानिच ॥ वज्रोऽयं
भवतांराजाशक्रप्रस्थेभविष्यति ११ सप्तमेदिवसेचैववरवैविमलउद्गते ॥ बहिर्वत्स्यामहेसर्वेसज्जीभवतमाचिरम् १२ इत्युक्तास्तेनतेसर्वेपार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ सज्ज
माशुततश्चक्रुःस्वसिद्ध्यर्थंसमुत्सुकाः १३ तांरात्रिमवसत्पार्थःकेशवस्यनिवेशन ॥ महताशोकमोहेनसहसाऽभिपरिप्लुतः १४ श्वोभूतेऽथततःशौरिर्वसुदेवःप्रता
पवान् ॥ युक्त्वाऽऽत्मानंमहातेजाजगामगतिमुत्तमाम् १५ ततःशब्दोमहानासीद्वसुदेवनिवेशने ॥ दारुणःक्रोशतीनांचरुदतीनांचयोषिताम् १६ प्रकीर्णमूर्ध
जाःसर्वाविमुक्ताभरणस्रजः ॥ उरांसिपाणिभिर्घ्नत्योव्यलपन्करुणंस्त्रियः १७ तंदेवकीचभद्राचरोहिणीमदिरातथा ॥ अन्वारोहंतचतदाभर्तारंयोषितांवराः १८
ततःशौरिंनृयुक्तेनबहुमूल्येनभारत ॥ यानेनमहतापार्थोबहिर्निष्क्रामयत्तदा १९ तमन्वयुस्तत्रतत्रदुःखशोकसमन्विताः ॥ द्वारकावासिनःसर्वेपौरजानपदा
हिताः २० तस्याश्वमेधिकंछत्रंदीप्यमानाश्चपावकाः ॥ पुरस्तात्तस्ययानस्ययाजकाश्चततोययुः २१ अनुजग्मुश्चतंवीरंदेव्यस्तावैस्वलंकृताः ॥ स्त्रीसहस्रैः
परिवृतावधूभिश्चसहस्रशः २२ यस्तुदेशःप्रियस्तस्यजीवतोऽभून्महात्मनः ॥ तत्रैनमुपसंकल्प्यपितृमेधंप्रचक्रिरे २३ तंचिताग्निगतंवीरंशूरपुत्रंवरांगनाः ॥
ततोऽन्वारुरुहुःपत्न्यश्चतस्रःपतिलोकगाः २४ तंवैचतसृभिःस्त्रीभिरन्वितंपांडुनंदनः ॥ अदाहयच्चंदनैश्चगंधैरुच्चावचैरपि २५ ततःप्रादुरभूच्छब्दःसमिद्धस्य
विभावसोः ॥ सामगानांचनिर्घोषोनराणांरुदतामपि २६ ततोवज्रप्रधानास्तेवृष्ण्यंधककुमारकाः ॥ सर्वेचैवोदकंचक्रुःस्त्रियश्चैवमहात्मनः २७ अलुप्तधर्मस्तं
धर्मकारयित्वासफाल्गुनः ॥ जगामवृष्णयोयत्रविनष्टाभरतर्षभ २८ सतान्दृष्ट्वानिपतितान्कदनेभृशदुःखितः ॥ बभूवातिवकौरव्यःप्राप्तकालंचकारह २९
यथाप्रधानतश्चैवचक्रेसर्वास्तथाक्रियाः ॥ येहताब्रह्मशापेनमुसलैरेरकोद्भवैः ३० ततःशरीरेरामस्यवासुदेवस्यचोभयोः ॥ अन्विष्यदाहयामासपुरुषैराप्तका ॥ ४ ॥
रिभिः ३१ सतेषांविधिवत्कृत्वाप्रेतकार्याणिपांडवः ॥ सप्तमेदिवसेप्रायाद्रथमारुह्यसत्वरः ३२

३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५०।५१ । ५२।५३।५४।५५।५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६०।६१।६२।६३।६४।६५

अश्वयुक्तैरथैश्चापिगोखरोष्ट्रयुतैरपि ॥ स्त्रियस्तावृष्णिवीराणांरुदत्यःशोककर्शिताः ३३ अनुजग्मुर्महात्मानंपांडुपुत्रंधनंजयम् ॥ भृत्याश्चांधकवृष्णीनांसादिनो
रथिनश्चये ३४ वीरहीनंवृद्धबालंपौरजानपदास्तथा ॥ ययुस्तेपरिवार्याथकलत्रंपार्थशासनात् ३५ कुंजरैश्चगजारोहाययुःशैलनिभैस्तथा ॥ सपादरक्षैःसंयुक्ताः
सांतरायुधिकाययुः ३६ पुत्राश्चांधकवृष्णीनांसर्वेपार्थमनुव्रताः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवमहाधनाः ३७ दशषट्चसहस्राणिवासुदेवावरोधनम् ॥
पुरस्कृत्यययुर्वज्रंपौत्रंकृष्णस्यधीमतः ३८ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ भोजवृष्ण्यंधकस्त्रीणांहतनाथानिनिर्ययुः ३९ तत्सागरसमप्रख्यंवृष्णि
चक्रंमहर्द्धिमत् ॥ उवाहरथिनांश्रेष्ठःपार्थःपरपुरंजयः ४० निर्यातेतुजनेतस्मिन्सागरोमकरालयः ॥ द्वारकांरत्नसंपूर्णांजलेनाप्लावयत्तदा ४१ यद्यद्धिपुरुष
व्याघ्रोभूमेस्तस्याव्यमुंचत ॥ तत्तत्संप्लावयामाससलिलेनससागरः ४२ तदद्भुतमभिप्रेक्ष्यद्वारकावासिनोजनाः ॥ तूर्णात्तूर्णतरंजग्मुरहोदैवमितिब्रुवन् ४३
काननेषुचरम्येषुपर्वतेषुनदीषुच ॥ निवसन्नानयामासवृष्णिदारान्धनंजयः ४४ सपंचनदमासाद्यधीमानतिसमृद्धिमत् ॥ देशेगोपशुधान्याढ्येनिवासमक
रोत्प्रभुः ४५ ततोलोभःसमभवद्दस्यूनांनिहतेश्वराः ॥ दृष्ट्वास्त्रियोनीयमानाःपार्थेनैकेनभारत ४६ ततस्तेपापकर्माणोलोभोपहतचेतसः ॥ आभीरामंत्र
यामासुःसामात्याःशुभदर्शनाः ४७ अयमेकोऽर्जुनोधन्वीवृद्धबालंहतेश्वरम् ॥ नयत्यस्मानतिक्रम्ययोधाश्चेमेहतौजसः ४८ ततोयष्टिप्रहरणादस्यवस्तेसह
स्रशः ॥ अभ्यधावंतवृष्णीनांतंजनंलोप्त्रहारिणः ४९ महतासिंहनादेनत्रासयंतःपृथग्जनम् ॥ अभिपेतुर्वधार्थंतेकालपर्यायचोदिताः ५० ततोनिवृत्तःकौंतेयःस
हसासपदानुगः ॥ उवाचतान्महाबाहुरर्जुनःप्रहसन्निव ५१ निवर्तध्वमधर्मज्ञायदिजीवितुमिच्छथ ॥ इदानींशरनिर्भिन्नाःशोचध्वंनिहतामया ५२ तथोक्तास्तेन
वीरेणकदर्थीकृत्यतद्वचः ॥ अभिपेतुर्जनंमूढावार्यमाणाःपुनःपुनः ५३ ततोऽर्जुनोधनुर्दिव्यंगांडीवमजरंमहत् ॥ आरोपयितुमारेभेयत्नादिवकथंचन ५४ चकार
सज्जंकृच्छ्रेणसंभ्रमेतुमुलेसति ॥ चिंतयामासशस्त्राणिनचसस्मारतान्यपि ५५ वैकृत्यंतन्महद्दृष्ट्वाभुजवीर्यंतथायुधि ॥ दिव्यानांचमहास्त्राणांविनाशाद्व्रीडितोऽभ
वत् ५६ वृष्णियोधाश्चतेसर्वेगजाश्वरथयोधिनः ॥ नशेकुरावर्तयितुंह्रियमाणंचतंजनम् ५७ कलत्रस्यबहुत्वाद्धिसंपतत्सुततस्ततः ॥ प्रयत्नमकरोत्पार्थोजनस्य
परिरक्षणे ५८ मिषतांसर्वयोधानांततस्ताःप्रमदोत्तमाः ॥ समंततोऽवकृष्यंतकामाच्चान्याःप्रवव्रजुः ५९ ततोगांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोधनंजयः ॥ जघानदस्यू
२ न्सोद्वेगोवृष्णिभृत्यैःसहस्रशः ६० क्षणेनतस्यतेराजन्क्षयंजग्मुरजिह्मगाः ॥ अक्षयाहिपुराभूत्वाक्षीणाःक्षतजभोजनाः ६१ सशरक्षयमासाद्यदुःखशोकसमा
हतः ॥ धनुष्कोट्यातदादस्यूनवधीत्पाकशासनिः ६२ प्रेक्षतस्त्वेवपार्थस्यवृष्ण्यंधकवरस्त्रियः ॥ जग्मुरादायतेम्लेच्छाःसमंताज्जनमेजय ६३ धनंजयस्तुदैवं
तन्मनसाऽचिंतयत्प्रभुः ॥ दुःखशोकसमाविष्टोनिःश्वासपरमोऽभवत् ६४ अस्त्राणांचप्रणाशेनबाहुवीर्यस्यसंशयात् ॥ धनुषश्चाविधेयत्वाच्छराणांसंक्षयेणच ६५

६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६ ॥ इतिमौ० नी०मा०सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ प्रविशन्निति १।२।३।४ नखोदककेशोदकंवस्त्रप्रांतोदकशातकुदकंकुंभमुखोदकंच आवीरजानारीरजस्व लातस्यारजःप्रस्रवकालेदिनत्रयावर्वागनुगमनंतस्यांमैथुनं ब्राह्मणस्य वधोयुद्धेपराजयश्चेतिसप्तभिर्निमित्तैःपुरुषोभ्रष्टश्रीर्भवति ५ प्रभिन्नंपराजितंत्वांकदाचिदपिनजानामि ६।७।८।९ हतंमृतंमारि

बभूवविमनाःपार्थोदैवमित्यनुचिंतयन् ॥ न्यवर्ततततोराजन्नेदमस्तीतिचाब्रवीत् ६६ ततःशेषंसमादायकलत्रस्यमहामतिः ॥ हृतभूयिष्ठरत्नस्यकुरुक्षेत्रम वातरत् ६७ एवंकलत्रमानीयवृष्णीनांहृतशेषितम् ॥ न्यवेशयतकौरव्यस्तत्रतत्रधनंजयः ६८ हार्दिक्यतनयंपार्थोनगरंमार्तिकावतम् ॥ भोजराजकलत्रंच हृतशेषंनरोत्तमः ६९ ततोवृद्धांश्चबालांश्चस्त्रियश्चादायपांडवः ॥ वीरैर्विहीनान्सर्वांस्तान्शक्रप्रस्थेन्यवेशयत् ७० यौयुधानिंसरस्वत्यांपुत्रंसात्यकिनःप्रियम् ॥ न्यवेशयतधर्मात्मावृद्धबालपुरस्कृतम् ७१ इंद्रप्रस्थेददौराज्यंवज्रायपरवीरहा ॥ वज्रेणाक्रूरदारास्तुवार्यमाणाःप्रवव्रजुः ७२ रुक्मिणीत्वथगांधारीशैब्याहैम वतीत्यपि ॥ देवीजांबवतीचैवविविशुर्जातवेदसम् ७३ सत्यभामातथैवान्यादेव्यःकृष्णस्यसंमताः ॥ वनंप्रविविशूराजंस्तापस्येकृतनिश्चयाः ७४ द्वारकावा सिनोयेतुपुरुषाःपार्थमभ्ययुः ॥ यथार्हंसंविभज्यैनान्वज्रे पर्यददज्जयः ७५ सतत्कृत्वाप्राप्तकालंबाष्पेणापिहितोऽर्जुनः ॥ कृष्णद्वैपायनंव्यासंददर्शासीनमाश्रमे ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारते मौसलपर्वणिवृष्णिकलत्राद्यानयने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ प्रविशन्नर्जुनोराजन्नाश्रमंसत्यवादिनः ॥ दद र्शासीनमेकांतेमुनिंसत्यवतीसुतम् १ सतमासाद्यधर्मज्ञमुपतस्थेमहाव्रतम् ॥ अर्जुनोऽस्मीतिनामास्मैनिवेद्याभ्यवदत्ततः २ स्वागतंतेऽस्त्वितिप्राहमुनिःसत्य वतीसुतः ॥ आस्यतामितिहोवाचप्रसन्नात्मामहामुनिः ३ तमप्रतीतमनसंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ निर्विण्णमनसंदृष्ट्वापार्थंव्यासोऽब्रवीदिदम् ४ नखकेशदशा कुंभवारिणाकिंसमुक्षितः ॥ आवीरजानुगमनंब्राह्मणोवाहतस्त्वया ५ युद्धेपराजितोवाऽसिगतश्रीरिवलक्ष्यसे ॥ नत्वांप्रभिन्नंजानामिकिमिदंभरतर्षभ ६ श्रोत व्यंचेन्मयापार्थक्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ यःसमेघवपुःश्रीमान्बृहत्पंकजलोचनः ७ सकृष्णःसहरामेणत्यक्त्वादेहंदिवंगतः ॥ मौसलेवृष्णि वीराणांविनाशोब्रह्मशापजः ८ बभूववीरांतकरःप्रभासेलोमहर्षणः ॥ एतेशूरामहात्मानःसिंहदर्पामहाबलाः ९ भोजवृष्ण्यंधकाब्रह्मन्नन्योन्यंतैर्हतंयुधि ॥ गदा परिघशक्तीनांसहाःपरिघबाहवः १० तएरकाभिर्निहिताःपश्य कालस्यपर्ययम् ॥ हतंपंचशतंतेषांसहस्रंबाहुशालिनाम् ११ निधनंसमनुप्राप्तंसमासाद्येतरे तरम् ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिविनाशममितौजसाम् १२ चिंतयानोयदूनांचकृष्णस्यचयशस्विनः ॥ शोषणंसागरस्येवपर्वतस्येवचालनम् १३ नभसःपतनं चैवशैत्यमग्नेस्तथैवच ॥ अश्रद्धेयमहंमन्येविनाशंशार्ङ्गधन्वनः १४ नचेहस्थातुमिच्छामिलोकेकृष्णविनाकृतः ॥ इतःकष्टतरंचान्यच्छृणुतद्वैतपोधन १५ मनोमेदीर्यतेयेनचिंतयानस्यवैमुहुः ॥ पश्यतोवृष्णिदाराश्चममब्रह्मन्सहस्रशः १६

तद्वंतहत्यर्थः १० पंचशतंसहस्रंसहस्रगुणितंपंचलक्षाणीत्यर्थः ११ नकेवलंहतंतावित्तमपितुनिधनंप्राप्तमित्यर्थः १२ । १३ । १४ । १५ पश्यतःअनादरेषष्ठी मांपश्यंतममनादृत्येत्यर्थः १६

१७ । १८ पुरुषश्चेति इदमेवरूपंचतुर्भुजंनित्यमर्जुनदृग्गोचरमस्ति अतएवविश्वरूपदर्शनानंतरमुक्तं । 'तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमूर्ते' इति । अन्यथाद्विभुजेनेत्यवक्ष्यत्चतुर्भुजेनेति नावक्ष्यच्च १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ बुद्धिरुपस्थितकार्यावधारणं तेजःप्रागल्भ्यं प्रतिपत्तिरनागतावेक्षणं ३२ भवंतिउत्पद्यंते भवकालेषु ऐश्वर्यावाप्तिसमयेषु विपर्यये विनाशकालेविपद्यंतेविनश्यंति कालःईश्वरः जगद्बीजंवियदादिपंचकं ३३ समादत्तेसंहरति बद्धामूतानामपिसंहारोभवतीतिक्रियांस्तत्रभौतिकानांनाशइतितदर्थः

आभीरैरनुसृत्याजौहृताःपंचनदालयैः ॥ धनुरादायतत्राहंनाशकंतस्यपूरणे १७ यथापुराचमेवीर्यंभुजयोर्नतथाऽभवत् ॥ अस्त्राणिमेप्रनष्टानिविविधानिमहामुने १८ शराश्चक्षयमापन्नाःक्षणेनैवसमंततः ॥ पुरुषश्चाप्रमेयात्माशंखचक्रगदाधरः १९ चतुर्भुजःपीतवासाःश्यामःपद्मदलेक्षणः ॥ यश्चयातिपुरस्तान्मेरथस्यसुम हाद्युतिः २० प्रदहन्रिपुसैन्यानिनपश्याम्यहमच्युतम् ॥ येनपूर्वंप्रदग्धानिशत्रुसैन्यानितेजसा २१ शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैरहंपश्चाच्चनाशयम् ॥ तमपश्यन्विषीदामि घूर्णामीवचसत्तम २२ परिनिर्विण्णचेताश्चशांतिंनोपलभेऽपिच ॥ विनाजनार्दनंवीरंनाहंजीवितुमुत्सहे २३ श्रुत्वैवहिगतंविष्णुंममापिमुमुहुर्दिशः ॥ प्रनष्टज्ञाति वीर्यस्यशून्यस्यपरिधावतः २४ उपदेष्टुंममश्रेयोभवानर्हतिसत्तम ॥ व्यासउवाच ॥ ब्रह्मशापविनिर्दग्धावृष्ण्यंधकमहारथाः २५ विनष्टाःकुरुशार्दूलनतान्शोचि तुमर्हसि ॥ भवितव्यंतथातच्चदिष्टमेतन्महात्मनाम् २६ उपेक्षितंचकृष्णेनशक्तेनापिव्यपोहितुम् ॥ त्रैलोक्यमपिगोविंदःकृत्स्नंस्थावरजंगमम् २७ प्रसहेदन्यथाक र्तुंकुतःशापंमहात्मनाम् ॥ रथस्यपुरतोयातियःसचक्रगदाधरः २८ तवस्नेहात्पुराणर्षिर्वासुदेवश्चतुर्भुजः ॥ कृत्वाभारावतरणंपृथिव्याःपृथुलोचनः २९ मोक्षयि त्वातनुंप्राप्तःकृष्णःस्वस्थानमुत्तमम् ॥ त्वयाऽपीहमहत्कर्मदेवानांपुरुषर्षभ ३० कृतंभीमसहायेनयमाभ्यांचमहाभुज ॥ कृतकृत्यांश्चवोमन्येसंसिद्धान्कुरुपुंगव ३१ गमनंप्राप्तकालंवइदंश्रेयस्करंविभो ॥ एवंबुद्धिश्चतेजश्चप्रतिपत्तिश्चभारत ३२ भवंतिभवकालेषुविपद्यंतेविपर्यये ॥ कालमूलमिदंसर्वंजगद्बीजंधनंजय ३३ कालएव समादत्तेपुनरेवयदृच्छया ॥ सएवबलवान्भूत्वापुनर्भवतिदुर्बलः ३४ सएवेशश्चभूत्वेहपरैराज्ञाप्यतेपुनः ॥ कृतकृत्यानिचास्त्राणिगतान्यद्ययथागतम् ३५ पुनरे ष्यंतितेहस्तेयदाकालोभविष्यति ॥ कालोगंतुंगतिंमुख्यांभवतामपिभारत ३६ एतच्छ्रेयोहिवोमन्येपरमंभरतर्षभ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतद्वचनमाज्ञायव्या सस्यामिततेजसः ३७ अनुज्ञातोययौपार्थोनगरंनागसाह्वयम् ॥ प्रविश्यचपुरींवीरःसमासाद्ययुधिष्ठिरम् ॥ आचष्टतद्यथावृत्तंवृष्ण्यंधककुलंप्रति ३८ इतिश्री महाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांमौसलपर्वणि व्यासार्जुनसंवादेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ मौसलंपर्वसमाप्तम् ॥ अस्यानंतरंमहाप्रस्थानिकंपर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ जनमेजयउवाच ॥ एवंवृष्ण्यंधककुलेश्रुत्वामौसलमाहवम् ॥ पांडवाःकिमकुर्वततथाकृष्णेदिवंगते ॥ १ ॥

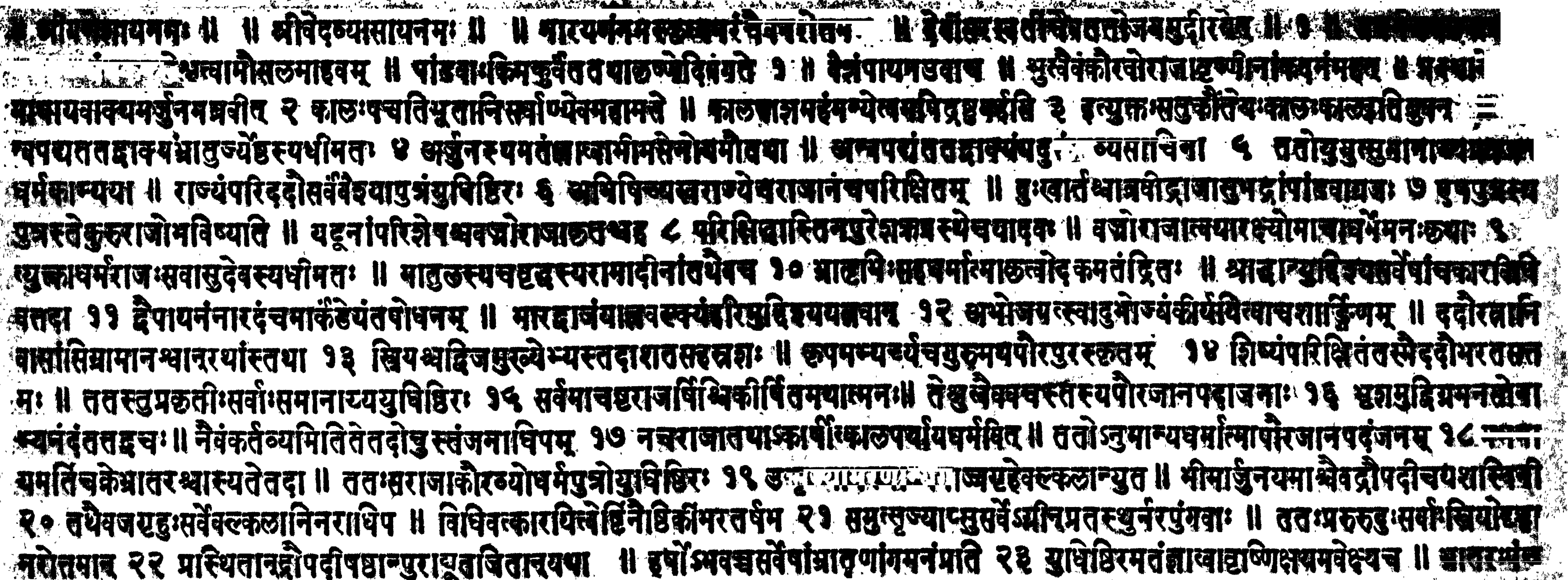
शोकोऽनुचितइतिभावः यएवबलवान्सएवदुर्बलोभवत्येवंविपर्ययोऽपिकालमूलोज्ञेयः ३४ कृतेति भवंतोऽपिअस्त्रवत्कृतकृत्याइतिभावः ३५ पुनर्युगांतरे मुख्यांगतिंस्वर्गंगंतुं ३६ एतत्प्रस्थानंश्रेयः ३७ । ३८ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपे मौसलपर्वणिअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते मौसलपर्व समाप्तम् ॥

अथ श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिकपर्वप्रारंभः

महाप्रस्थान.

पांडव

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ [illegible]
[illegible] श्रुत्वामौसलमाहवम् ॥ पांडवाःकिमकुर्वंततथाकृष्णेदिवंगते १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ श्रुत्वैवकौरवोराजावृष्णीनांकदनंमहत् ॥ प्रस्थाने
[illegible]वाक्यमर्जुनमब्रवीत् २ कालःपचतिभूतानिसर्वाण्येवमहामते ॥ कर्मन्यासमहंमन्येत्वमपिद्रष्टुमर्हसि ३ इत्युक्तःसतुकौंतेयःकालःकालइतिब्रुवन्
न्वपद्यततद्वाक्यंभ्रातुर्ज्येष्ठस्यधीमतः ४ अर्जुनस्यमतंज्ञात्वाभीमसेनोयमौतथा ॥ अन्वपद्यंततद्वाक्यंयदुक्तं[illegible]व्यसाचिना ५ ततोयुयुत्सुमानाय[illegible]
धर्मकाम्यया ॥ राज्यंपरिददौसर्वंवैश्यापुत्रंयुधिष्ठिरः ६ अभिषिच्यस्वराज्येचराजानंचपरिक्षितम् ॥ दुःखार्तश्चाब्रवीद्राजासुभद्रांपांडवाग्रजः ७ एषपुत्रस्य
पुत्रस्तेकुरुराजोभविष्यति ॥ यदूनांपरिशेषश्चवज्रोराजाकृतश्चह ८ परिक्षिद्धास्तिनपुरेशक्रप्रस्थेचयादवः ॥ वज्रोराजात्वयारक्ष्योमाचाधर्मेमनःकृथाः ९
इत्युक्त्वाधर्मराजःसवासुदेवस्यधीमतः ॥ मातुलस्यचवृद्धस्यरामादीनांतथैवच १० भ्रातृभिःसहधर्मात्माकृत्वोदकमतंद्रितः ॥ श्राद्धान्युद्दिश्यसर्वेषांचकारविधि
वत्तदा ११ द्वैपायनंनारदंचमार्कंडेयंतपोधनम् ॥ भारद्वाजंयाज्ञवल्क्यंहरिमुद्दिश्ययत्नवान् १२ अभोजयत्स्वादुभोज्यंकीर्तयित्वाचशार्ङ्गिणम् ॥ ददौरत्नानि
वासांसिग्रामानश्वान्रथांस्तथा १३ स्त्रियश्चद्विजमुख्येभ्यस्तदाशतसहस्रशः ॥ कृपमभ्यर्च्यचगुरुमथपौरपुरस्कृतम् १४ शिष्यंपरिक्षितंतस्मैददौभरतसत्त
मः ॥ ततस्तुप्रकृतीःसर्वाःसमानाय्ययुधिष्ठिरः १५ सर्वमाचष्टराजर्षिश्चिकीर्षितमथात्मनः ॥ तेश्रुत्वैववचस्तस्यपौरजानपदाजनाः १६ भृशमुद्विग्नमनसोना
भ्यनंदंततद्वचः ॥ नैवंकर्तव्यमितितेतदोचुस्तंजनाधिपम् १७ नचराजातथाकार्षीत्कालपर्यायधर्मवित् ॥ ततोऽनुमान्यधर्मात्मापौरजानपदंजनम् १८ [illegible]
यमतिंचक्रेभ्रातरश्चास्यतेतदा ॥ ततःसराजाकौरव्योधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः १९ [illegible]वल्कलान्युत ॥ भीमार्जुनयमाश्चैवद्रौपदीचयशस्विनी
२० तथैवजगृहुःसर्वेवल्कलानिनराधिप ॥ विधिवत्कारयित्वेष्टिंनैष्ठिकींभरतर्षभ २१ समुत्सृज्याप्सुसर्वेऽग्निंप्रतस्थुर्नरपुंगवाः ॥ ततःप्ररुरुदुःसर्वाःस्त्रियोदृष्ट्वा
नरोत्तमान् २२ प्रस्थितान्द्रौपदीषष्ठान्पुराद्यूतजितान्यथा ॥ हर्षोऽभवच्चसर्वेषांभ्रातॄणांगमनंप्रति २३ युधिष्ठिरमतंज्ञात्वावृष्णिक्षयमवेक्ष्यच ॥ [illegible]
[illegible] २४ १ कालःकालइतिवित्यार्थेवित्सं अपरिहार्यःकालोमृत्युर्मोऽस्त्यैवास्तु[illegible] ॥ ५ धर्मकाम्य[illegible]
[illegible] १० [illegible]

२५ । २६ । २७ अन्यायुधिष्ठिरादीनांभार्याःश्रुतसोमादीनांमातरः २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ लौहित्यमुदयाचलप्रांतस्थंसमुद्रं ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ अनेनगांडीवेन अर्थः

आत्मनासप्तमोराजानिर्ययौगजसाह्वयात् ॥ पौरैरनुगतोदूरंसर्वैरंतःपुरैस्तथा २५ नचैनमशकत्कश्चिन्निवर्तस्वेतिभाषितुम् ॥ न्यवर्तंततततःसर्वेनरानगर
वासिनः २६ कृपप्रभृतयश्चैवयुयुत्सुंपर्यवारयन् ॥ विवेशगंगांकौरव्यउलूपीभुजगात्मजा २७ चित्रांगदाययौचापिमणिपूरपुरंप्रति ॥ शिष्टाःपरिक्षितंत्वन्या
मातरःपर्यवारयन् २८ पांडवाश्चमहात्मानोद्रौपदीचयशस्विनी ॥ कृतोपवासाःकौरव्यप्रययुःप्राङ्मुखास्ततः २९ योगयुक्तामहात्मानस्त्यागधर्ममुपेयुषः ॥
अभिजग्मुर्बहून्देशान्सरितःसागरांस्तथा ३० युधिष्ठिरोययावग्रेभीमस्तुतदनंतरम् ॥ अर्जुनस्तस्यचान्वेवययौचापियथाक्रमम् ३१ पृष्ठतस्तुवरारोहा
श्यामापद्मदलेक्षणा ॥ द्रौपदीयोषितांश्रेष्ठाययौभरतसत्तम ३२ श्वाचैवानुययावेकःप्रस्थितान्पांडवान्वनम् ॥ क्रमेणतेययुर्वीरालौहित्यंसलिलार्णवम् ३३
गांडीवंतुधनुर्दिव्यंनमुमोचधनंजयः ॥ रत्नलोभान्महाराजतेचाक्षय्येमहेषुधी ३४ अग्निंतेददृशुस्तत्रस्थितंशैलमिवाग्रतः ॥ मार्गमावृत्यातिष्ठंतंसाक्षात्पुरुष
विग्रहम् ३५ ततोदेवःससप्तार्चिःपांडवानिदमब्रवीत् ॥ भोभोपांडुसुतावीराःपावकंमांनिबोधत ३६ युधिष्ठिरमहाबाहोभीमसेनपरंतप ॥ अर्जुनाश्विसुतौ
वीरौनिबोधतवचोमम ३७ अहमग्निःकुरुश्रेष्ठामयादग्धंचखांडवम् ॥ अर्जुनस्यप्रभावेणतथानारायणस्यच ३८ अयंवःफाल्गुनोभ्रातागांडीवंपरमायुधम् ॥
परित्यज्यवनेयातुनानेनार्थोऽस्तिकश्चन ३९ चक्ररत्नंतुयत्कृष्णेस्थितमासीन्महात्मनि ॥ गतंतच्चपुनर्हस्तेकालेनैष्यतितस्यह ४० वरुणादाहृतंपूर्वंमयैतत्पा
र्थकारणात् ॥ गांडीवंधनुषांश्रेष्ठंवरुणायैवदीयताम् ४१ ततस्तेभ्रातरःसर्वेधनंजयमचोदयन् ॥ सजलेप्राक्षिपच्चैतत्तथाऽक्षय्येमहेषुधी ४२ ततोऽग्निर्भरतश्रे
ष्ठतत्रैवांतरधीयत ॥ ययुश्चपांडवावीरास्ततस्तेदक्षिणामुखाः ४३ ततस्तेतूत्तरेणैवतीरेणलवणांभसः ॥ जग्मुर्भरतशार्दूलदिशंदक्षिणपश्चिमाम् ४४ ततः
पुनःसमावृत्ताःपश्चिमांदिशमेवते ॥ ददृशुर्द्वारकांचापिसागरेणपरिप्लुताम् ४५ उदीचींपुनरावृत्त्यययुर्भरतसत्तमाः ॥ प्रादक्षिण्यंचिकीर्षंतःपृथिव्यायोगध
र्मिणः ४६ इतिश्रीमहाभारतेमहाप्रस्थानिकेपर्वणिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तेनियतात्मानउदीचींदिशमास्थिताः ॥ ददृशुर्यो
गयुक्ताश्चहिमवंतंमहागिरिम् १ तंचाप्यतिक्रमंतस्तेददृशुर्वालुकार्णवम् ॥ अवैक्षंतमहाशैलंमेरुंशिखरिणांवरम् २ तेषांतुगच्छतांशीघ्रंसर्वेषांयोगधर्मिणाम् ॥
याज्ञसेनीभ्रष्टयोगानिपपातमहीतले ३ तांतुप्रपतितांदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ उवाचधर्मराजानंयाज्ञसेनीमवेक्ष्यह ४ नाधर्मश्चरितःकश्चिद्राजपुत्र्यापरंतप ॥
कारणंकिंनुतद्ब्रूहियत्कृष्णापतिताभुवि ५

प्रयोजनं ३९ कालेनावतारांतरे ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ ॥ इतिमहाप्रस्थानिकेपर्वणिनीलकं
ठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ततोदिग्भ्रमणंसर्वत्रविपीकरणानंतरं योगयुक्ताःसमाहितमनसः १ । २ भ्रष्टयोगाध्यानात्स्खलितमानसा ३ । ४ । ५

पक्षेति तुल्येषुवैषम्येणपूजानकार्येतिभावः १ अनवेक्ष्यस्वर्गांतरायरूपःस्नेहोमाऽभूदितिभावः ७ । ८ । ९ आत्मनइति प्राज्ञत्वाभिमानोऽपिपतनहेतुरितिभावः १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५
रूपेणेति रूपगर्वान्नकुलःपपातेत्यर्थः १६ । १७ । १८ । १९ । २० एकाह्नेति शौर्यगर्वादर्जुनोऽपिमिथ्याप्रतिज्ञत्वाच्चपपातेत्यर्थः २१ । २२ । २३ । २४ अत्यशनाद्बलगर्वाच्चभीमसेनःपपातेत्याह

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ पक्षपातोमहानस्याविशेषेणधनंजये ॥ तस्यैतत्फलमद्यैषाभुंक्तेपुरुषसत्तम ६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाऽनवेक्ष्यैनांययौभरतस
त्तमः ॥ समाधायमनोधीमान्धर्मात्मापुरुषर्षभः ७ सहदेवस्ततोविद्वान्निपपातमहीतले ॥ तंचापिपतितंदृष्ट्वाभीमोराजानमब्रवीत् ८ योऽयमस्मासुसर्वेषुशुश्रू
षुरनहंकृतः ॥ सोऽयंमाद्रवतीपुत्रःकस्मान्निपतितोभुवि ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ आत्मनःसदृशंप्राज्ञंनैषोऽमन्यतकंचन ॥ तेनदोषेणपतितस्तस्मादेषनृपा
त्मजः १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वातंसमुत्सृज्यसहदेवंययौतदा ॥ भ्रातृभिःसहकौंतेयःशुनाचैवयुधिष्ठिरः ११ कृष्णांनिपतितांदृष्ट्वासहदेवंचपांडवम् ॥
आर्तोबंधुप्रियःशूरोनकुलोनिपपातह १२ तस्मिन्निपतितेवीरेनकुलेचारुदर्शने ॥ पुनरेवतदाभीमोराजानमिदमब्रवीत् १३ योऽयमक्षतधर्मात्माभ्रातावचन
कारकः ॥ रूपेणाप्रतिमोलोकेनकुलःपतितोभुवि १४ इत्युक्तोभीमसेनेनप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ नकुलंप्रतिधर्मात्मासर्वबुद्धिमतांवरः १५ रूपेणमत्समोनास्तिक
श्चिदित्यस्यदर्शनम् ॥ अधिकश्चाहमेवैकइत्यस्यमनसिस्थितम् १६ नकुलःपतितस्तस्मादागच्छत्वंवृकोदर ॥ यस्ययद्विहितंवीरसोऽवश्यंतदुपाश्नुते १७
तांस्तुप्रपतितान्दृष्ट्वापांडवःश्वेतवाहनः ॥ पपातशोकसंतप्तस्ततोऽनुपरवीरहा १८ तस्मिंस्तुपुरुषव्याघ्रेपतितेशक्रतेजसि ॥ म्रियमाणेदुराधर्षेभीमोराजा
नमब्रवीत् १९ अनृतंनस्मराम्यस्यस्वैरेष्वपिमहात्मनः ॥ अथकस्यविकारोऽयंयेनायंपतितोभुवि २० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ एकाह्नानिर्दहेयंवैशत्रूनि
त्यर्जुनोऽब्रवीत् ॥ नचतत्कृतवानेषशूरमानीततोऽपतत् २१ अवमेनेधनुर्ग्राहानेषसर्वांश्चफाल्गुनः ॥ तथाचैतन्नतुतथाकर्तव्यंभूतिमिच्छता २२
॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्रस्थितोराजाभीमोऽथनिपपातह ॥ पतितश्चाब्रवीद्भीमोधर्मराजंयुधिष्ठिरम् २३ भोभोराजन्नवेक्षस्वपतितोऽहंप्रियस्तव ॥
किंनिमित्तंचपतनंब्रूहिमेयदिवेत्थह २४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अतिभुक्तंचभवताप्राणेनचविकत्थसे ॥ अनवेक्ष्यपरंपार्थतेनासिपतितःक्षितौ २५ इत्युक्त्वातं
महाबाहुर्जगामानवलोकयन् ॥ श्वाऽप्येकोऽनुययौयस्तेबहुशःकीर्तितोमया २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमहाप्रस्थानिकेपर्वणिद्रौपद्यादिपतनेद्वितीयो
ऽध्यायः ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःसन्नादयन्शक्रोदिवंभूमिंचसर्वशः ॥ रथेनोपययौपार्थमारोहेत्यब्रवीच्चतम् १ स्वभ्रातॄन्पतितान्दृष्ट्वाधर्मराजोयुधि
ष्ठिरः ॥ अब्रवीच्छोकसंतप्तःसहस्राक्षमिदंवच २ भ्रातरःपतितामेऽत्रगच्छेयुस्तेमयासह ॥ नविनाभ्रातृभिःस्वर्गमिच्छेगंतुंसुरेश्वर ३

विभुक्तमिति २५ । २६ ॥ इतिमहाप्रस्थानिकेपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ततःसन्नादयन्नित्यस्यबांधवभोज्यैवलक्ष्मीःश्रेयसीनस्वमात्रभोज्येतितात्पर्यम् १ । २ । ३

४ । ५ । ६ अयंश्वेत्यादेर्नीचतरमपिसंनिहितंप्रथमंस्वसुखविमानेनसंभावयेरपश्चात्स्वयंतद्रोक्ष्यमितितात्पर्यं ७ मात्रेति अस्पृश्यस्यसंगत्यागेनृशंसंनिर्दयत्वंनास्ति ८ । ९ श्वव

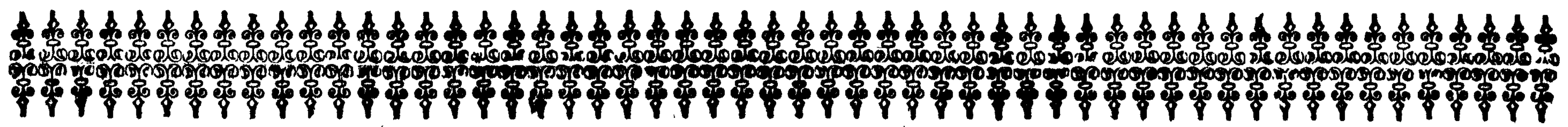
॥ २ ॥ सुकुमारीसुखार्हाचराजपुत्रीपुरंदर ॥ साऽस्माभिःसहगच्छेततद्भवाननुमन्यताम् ४ ॥ शक्रउवाच ॥ भ्रातॄन्द्रक्ष्यसिस्वर्गेत्वमग्रतस्त्रिदिवंगतान् ॥ कृष्णया
सहितान्सर्वान्माशुचोभरतर्षभ ५ निक्षिप्यमानुषंदेहंगतास्तेभरतर्षभ ॥ अनेनत्वंशरीरेणस्वर्गंगंतानसंशयः ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अयंश्वाभूतभव्येशभ
क्तोमांनित्यमेवह ॥ सगच्छेतमयासार्धमानृशंस्याहिमेमतिः ७ ॥ शक्रउवाच ॥ अमर्त्यत्वंमत्समत्वंचराजन्श्रियंकृत्स्नांमहतींचैवसिद्धिम् ॥ संप्राप्तोऽद्यस्वर्ग ॥ ३ ॥
सुखानिचत्वंत्यजश्वानंनात्रनृशंसमस्ति ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अनार्यमार्येणसहस्रनेत्रशक्यंकर्तुंदुष्करमेतदार्य ॥ मामेश्रियासंगमनंतयाऽस्तुयस्याःकृतेभ
क्तजनंत्यजेयम् ९ ॥ इंद्रउवाच ॥ स्वर्गेलोकेश्ववतांनास्तिधिष्ण्यमिष्टापूर्तंक्रोधवशाहरंति ॥ ततोविचार्यक्रियतांधर्मराजत्यजश्वानंनात्रनृशंसमस्ति १०
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भक्तत्यागंप्राहुरत्यंतपापंतुल्यंलोकेब्रह्मवध्याकृतेन ॥ तस्मान्नाहंजातुकथंचनाद्यत्यक्ष्याम्येनंस्वसुखार्थीमहेंद्र ११ भीतंभक्तंनान्यद
स्तीतिचार्तंप्राप्तंक्षीणंरक्षणेप्राणलिप्सुम् ॥ प्राणत्यागादप्यहंनैवमोक्तुंयतेयंवैनित्यमेतद्व्रतंमे १२ ॥ इंद्रउवाच ॥ शुनादृष्टंक्रोधवशाहरंतियद्दत्तमिष्टंविवृतम
थोहुतंच ॥ तस्माच्छुनस्त्यागमिमंकुरुष्वशुनस्त्यागात्प्राप्स्यसेदेवलोकम् १३ त्यक्त्वाभ्रातॄन्दयितांचापिकृष्णांप्राप्तोलोकःकर्मणास्वेनवीर ॥ श्वानंचैनंन
त्यजसेकथंनुत्यागंकृत्स्नंचास्थितोमुह्यसेऽद्य १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नविद्यतेसंधिरथापिविग्रहोमृतैर्मर्त्यैरितिलोकेषुनिष्ठा ॥ नतेमयाजीवयितुंहिशक्यास्त
तस्त्यागस्तेषुकृतोनजीवताम् १५ भीतिप्रदानंशरणागतस्यस्त्रियावधोब्राह्मणस्वापहारः ॥ मित्रद्रोहस्तानिचत्वारिशक्रभक्तत्यागश्चैवसमोमतोमे १६
॥ वैशंपायनउवाच ॥ तद्धर्मराजस्यवचोनिशम्यधर्मस्वरूपीभगवानुवाच ॥ युधिष्ठिरंप्रीतियुक्तोनरेंद्रंश्लक्ष्णैर्वाक्यैःसंस्तवसंप्रयुक्तैः १७ ॥ धर्मराजउवाच ॥
अभिजातोऽसिराजेंद्रपितुर्वृत्तेनमेधया ॥ अनुक्रोशेनचानेनसर्वभूतेषुभारत १८ पुराद्वैतवनेचासिमयापुत्रपरीक्षितः ॥ पानीयार्थेपराक्रांतायत्रतेभ्रातरोहताः
१९ भीमार्जुनौपरित्यज्ययत्रत्वंभ्रातराशुभौ ॥ मात्रोःसाम्यमभीप्सन्वैनकुलंजीवमिच्छसि २० अयंश्वाभक्तइत्येवंत्यक्तोदेवरथस्त्वया ॥ तस्मात्स्वर्गेनतेतु
ल्यःकश्चिदस्तिनराधिपः २१ अतस्तवाक्षयालोकाःस्वशरीरेणभारत ॥ प्राप्तोऽसिभरतश्रेष्ठदिव्यांगतिमनुत्तमाम् २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोधर्मश्च
शक्रश्चमरुतश्चाश्विनावपि ॥ देवादेवर्षयश्चैवरथमारोप्यपांडवम् २३ प्रययुःस्वैर्विमानैस्तेसिद्धाःकामविहारिणः ॥ सर्वेविरजसःपुण्याःपुण्यवाग्बुद्धिकर्मिणः २४ ॥ २ ॥

तामयुचित्वाद्धिष्ण्यंस्थानंस्वर्गेनास्तिक्रोधवशानामदेवगणाअग्रचेरिष्टापूर्तफलंघ्नंति १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ अभिजातोऽसिकुलीनोऽसि पितुः
पांडोः १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४

२५ निकाय्यस्थोनिवासस्थः २६ वाक्यमेवाहयेऽपीति समुपस्थितास्मृतिविषयाःसंति २७ । २८ । २९ तदेवभ्रातॄणांस्थानंतदेवमाप्तुमिच्छामि ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६
३७ । ३८ ॥ ॥ इतिमहाप्रस्थानिके पर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

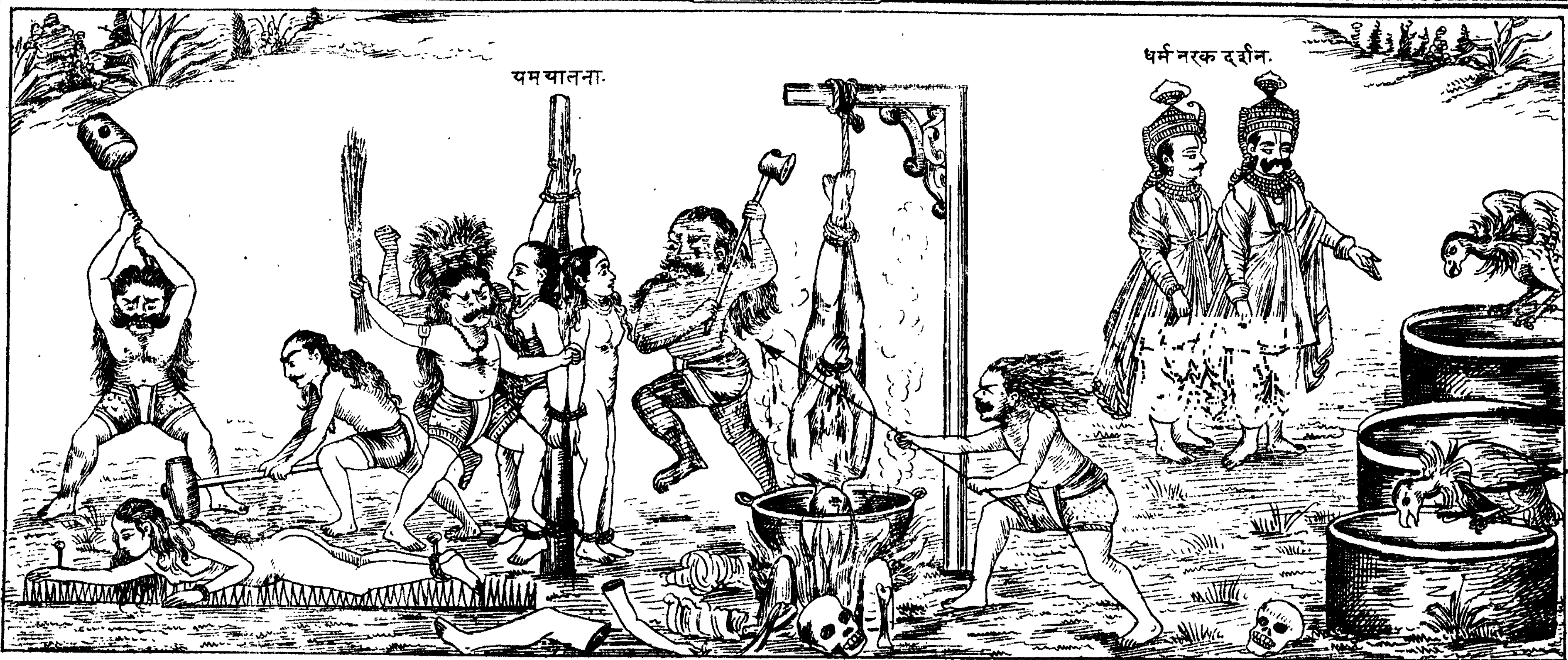
सतंरथंसमास्थायराजाकुरुकुलोद्वहः ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेशीघ्रंतेजसाऽऽवृत्यरोदसी २५ ततोदेवनिकाय्यस्थोनारदःसर्वलोकवित् ॥ उवाचोच्चैस्तदावाक्यंबृह
द्वादीबृहत्तपाः २६ येऽपिराजर्षयःसर्वेतेचापिसमुपस्थिताः ॥ कीर्तिंप्रच्छाद्यतेषांवैकुरुराजोऽधितिष्ठति २७ लोकानावृत्ययशसातेजसावृत्तसंपदा ॥
स्वशरीरेणसंप्राप्तंनान्यंशुश्रुमपांडवात् २८ तेजांसियानिदृष्टानिभूमिष्ठेनत्वयाविभो ॥ वेश्मानिभुविदेवानांपश्यमूनिसहस्रशः २९ नारदस्यवचःश्रुत्वाराजाव
चनमब्रवीत् ॥ देवानामंत्र्यधर्मात्मास्वपक्षांश्चैवपार्थिवान् ३० शुभंवायदिवापापंभ्रातॄणांस्थानमद्यमे ॥ तदेवप्राप्तुमिच्छामिलोकानन्यान्नकामये ३१ राज्ञ
स्तुवचनंश्रुत्वादेवराजःपुरंदरः ॥ आनृशंस्यसमायुक्तंप्रत्युवाचयुधिष्ठिरम् ३२ स्थानेऽस्मिन्वसराजेंद्रकर्मभिर्निर्जितेशुभैः ॥ किंत्वंमानुष्यकंस्नेहमद्यापिप
रिकर्षसि ३३ सिद्धिंप्राप्तोऽसिपरमांयथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥ नैवतेभ्रातरःस्थानंसंप्राप्ताःकुरुनंदन ३४ अद्यापिमानुषोभावःस्पृशतेत्वांनराधिप ॥
स्वर्गोऽयंपश्यदेवर्षीन्सिद्धांश्चत्रिदिवालयान् ३५ युधिष्ठिरस्तुदेवेंद्रमेवंवादिनमीश्वरम् ॥ पुनरेवाब्रवीद्धीमानिदंवचनमर्थवत् ३६ तैर्विनानोत्सहेवस्तु
मिहदैत्यनिबर्हण ॥ गंतुमिच्छामितत्राहंयत्रतेभ्रातरोगताः ३७ यत्रसाबृहतीश्यामाबुद्धिसत्त्वगुणान्विता ॥ द्रौपदीयोषितांश्रेष्ठायत्रचैवगतामम ३८
॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांमहाप्रस्थानिकेपर्वणियुधिष्ठिरस्वर्गारोहेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ महाप्रस्थानिकंपर्वसमाप्तम् ॥
अतःपरंस्वर्गारोहणपर्व ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ जनमेजयउवाच ॥ स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यममपूर्वपितामहाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चकानिस्थानानिभेजिरे १

॥ अत्र व्यासीयाध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यं लिपिकरप्रमादादिवा तद्बोध्यम् ॥

॥ इति श्री[illegible]रते प्रास्थानिकपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणपर्व प्रारंभः ॥

[illegible]नमः ॥ ॥ [illegible] ॥ [illegible] १ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ [illegible]
[illegible]महाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चकानिस्थानानिभेजिरे १ [illegible] ॥ अभ्यनुज्ञातोव्यासेनाद्भुतकर्मणा २ ॥ [illegible]
[illegible]त्रिविष्टपंप्राप्यतवपूर्वपितामहाः ॥ [illegible] ३ स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ दुर्योधनंश्रियाजुष्टंददर्शासीनमासने ॥
[illegible]मिवादित्यंवीरलक्ष्म्याऽभिसंवृतम् ॥ देवैर्भ्राजिष्णुभिःसाध्यैः सहितंपुण्यकर्मभिः ५ ततोयुधिष्ठिरोदृष्ट्वादुर्योधनममर्षितः ॥ सहसासंनिवृत्तोऽभूच्छ्रियं
[illegible]सुयोधने ६ ब्रुवन्तु [illegible] ॥ सहितः [illegible] ७ यत्कृतेपृथिवीसर्वासुहृदोबांधवास्तथा ॥ हतास्माभि[illegible]
[illegible]क्लिष्टैःपूर्वंमहावने ८ द्रौपदीचसभामध्येपांचालीधर्मचारिणी ॥ पर्याकृष्टाऽनवद्यांगीपत्नीनोगुरुसन्निधौ ९ अस्तिदेवानमेकामः [illegible] ॥
[illegible]हंगंतुमिच्छामियत्रतेभ्रातरोमम १० नैवमित्यब्रवीत्तंतुनारदःप्रहसन्निव ॥ स्वर्गे[illegible]चापिनश्यति ११ [illegible]धिष्ठिरमहाबाहोमैवंवोचःकथंचन ॥
दुर्योधनंप्रतिनृपंशृणुचेदंवचोमम १२ एषदुर्योधनोराजापूज्यतेत्रिदशैःसह ॥ सद्भि[illegible]स्वर्गवासिभिः १३ वीरलोकगतिंप्राप्तोयुद्धेहुत्वाऽऽत्मनस्त
नुम् ॥ यूयंसर्वेसुरसमायेनयुद्धेसमासिताः १४ सएषक्षत्रधर्मेणस्थानमेतदवाप्तवान् ॥ भयेमहतियोऽभीतोबभूवपृथिवीपतिः १५ नतन्मनसिकर्तव्यंपुत्रयद्द्यू
तकारितम् ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंनचिंतयितुमर्हसि १६ येचान्येऽपिपरिक्लेशायुष्माकंज्ञातिकारिताः ॥ संग्रामेष्वथवाऽन्यत्रनतान्संस्मर्तुमर्हसि १७ समागच्छ
[illegible] ॥ स्वर्गे[illegible]धिप १८ नारदेनैवमुक्तस्तुकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄन्पप्रच्छमेधावीवाक्यमेतदुवाच ह १९ यदिदुर्यो
धनस्यैतेवीरलोकाःसनातनाः ॥ अधर्मज्ञस्यपापस्यपृथिवीसुहृदद्रुहः २० यत्कृतेपृथिवीनष्टासहयासनरद्विपा ॥ वयंचमन्युनादग्धावैरंप्रतिचिकीर्षवः २१ येतेवीरामहा
त्मानोभ्रातरोमेमहाव्रताः ॥ सत्यप्रतिज्ञालोकस्यशूराश्चसत्यवादिनः २२ तेषामिदानींकेलोकाद्रष्टुमि[illegible] ॥ कर्णंचैवमहात्मानंकौंतेयंसत्यसंगरम् २३
धृष्टद्युम्नंसात्यकिंचधृष्टद्युम्नस्यचात्मजान् ॥ येचशस्त्रैर्वधंप्राप्ताःक्षत्रधर्मेणपार्थिवाः २४ [illegible]पार्थिवाब्राह्मणैतान्पश्यामिनारद ॥ विराटद्रुपदौचैवधृष्टकेतुमुखांश्चतान् २५

१६ इतिस्वर्गारोहणपर्वणि नीलकंठीये भारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नेहेति ॥ १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४

शिखंडिनंचपांचाल्यंद्रौपदेयांश्वसर्वशः ॥ अभिमन्युंचदुर्धर्षंद्रष्टुमिच्छामिनारद २६ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणिस्वर्गेनारदयुधिष्ठिरसंवादेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नेहपश्यामिविबुधाराधेयममितौजसम् ॥ भ्रातरौचमहात्मानौयुधामन्यूत्तमौजसौ १ जुहुवुर्येशरीराणिरणवह्नौमहारथाः ॥ राजानोराज
पुत्राश्चयेमदर्थेहतारणे २ क्वतेमहारथाःसर्वेशार्दूलसमविक्रमाः ॥ तैरप्ययंजितोलोकःकच्चित्पुरुषसत्तमैः ३ यदिलोकानिमान्प्राप्तास्तेचसर्वेमहारथाः ॥ स्थितं
वित्तहिमांदेवाःसहितंतैर्महात्मभिः ४ कच्चिन्नतैरवाप्तोऽयंनृपैर्लोकोऽक्षयःशुभः ॥ नतैरहंविनारंस्येभ्रातृभिर्ज्ञातिभिस्तथा ५ मातुर्हिवचनंश्रुत्वातदासलिलकर्मणि ॥
कर्णस्यक्रियतांतोयमितितप्यामितेनवै ६ इदंचपरितप्यामिपुनःपुनरहंसुराः ॥ यन्मातुःसदृशौपादौतस्याहममितात्मनः ७ दृष्ट्वैवतौनानुगतःकर्णपरबला
र्दनम् ॥ नह्यस्मान्कर्णसहितान्जयेच्छक्रोऽपिसंयुगे ८ तमहंयत्रतत्रस्थंद्रष्टुमिच्छामिसूर्यजम् ॥ अविज्ञातोमयायोऽसौघातितःसव्यसाचिना ९ भीमंचभीम
विक्रांतंप्राणेभ्योऽपिप्रियंमम ॥ अर्जुनंचेंद्रसंकाशंयमौचैवयमोपमौ १० द्रष्टुमिच्छामितांचाहंपांचालींधर्मचारिणीं ॥ नचेहस्थातुमिच्छामिसत्यमेवंब्रवीमिवः
११ किंमेभ्रातृविहीनस्यस्वर्गेणसुरसत्तमाः ॥ यत्रतेममसस्वर्गोनायंस्वर्गोमतोमम १२ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ यदिवैतत्रतेश्रद्धागम्यतांपुत्रमाचिरम् ॥
प्रियेहितववर्तामोदेवराजस्यशासनात् १३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वातंततोदेवादेवदूतमुपादिशन् ॥ युधिष्ठिरस्यसुहृदोदर्शयेतिपरंतप १४
ततःकुंतीसुतोराजादेवदूतश्चजग्मतुः ॥ सहितौराजशार्दूलयत्रतेपुरुषर्षभाः १५ अग्रतोदेवदूतश्चययौराजाचपृष्ठतः ॥ पंथानमशुभंदुर्गंसेवितंपापकर्मभिः १६
तमसासंवृतंघोरंकेशशैवलशाद्वलम् ॥ युक्तंपापकृतांगंधैर्मांसशोणितकर्दमम् १७ दंशोत्पातकभल्लूकमक्षिकामशकावृतम् ॥ इतश्चेतश्चकुणपैःसमंतात्परिवा
रितम् १८ अस्थिकेशसमाकीर्णंकृमिकीटसमाकुलम् ॥ ज्वलनेनप्रदीप्तेनसमंतात्परिवेष्टितम् १९ अयोमुखैश्चकाकाद्यैर्गृध्रैश्चसमभिद्रुतम् ॥ सूचीमुखैस्तथा
प्रेतैर्विंध्यशैलोपमैर्वृतम् २० मेदोरुधिरयुक्तैश्चच्छिन्नबाहूरुपाणिभिः ॥ निकृत्तोदरपादैश्चतत्रतत्रप्रवेरितैः २१ सतत्कुणपदुर्गंधमशिवंलोमहर्षणम् ॥ जगाम
राजाधर्मात्मामध्येबहुविचिंतयन् २२ ददर्शोष्णोदकैःपूर्णांनदींचापिसुदुर्गमाम् ॥ असिपत्रवनंचैवनिशितंक्षुरसंवृतम् २३ करंभवालुकास्तप्ताआयसीश्चशिलाः
पृथक् ॥ लोहकुंभीश्चतैलस्यक्वाथ्यमानाःसमंततः २४ कूटशाल्मलिकंचापिदुःस्पर्शंतीक्ष्णकंटकम् ॥ ददर्शचापिकौंतेयोयातनाःपापकर्मिणाम् २५ सतंदुर्गं
धमालक्ष्यदेवदूतमुवाचह ॥ कियदध्वानमस्माभिर्गंतव्यमिममीदृशम् २६

१५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० प्रवेरितैरितस्ततःपातितैः २१ । २२ । २३ करंभवालुकाःश्वेतसूक्ष्मवालुकाआभ्रवालुकाःस्पर्शाः २४ । २५ । २६

२७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ विमर्शंविचारंकृतवान् ४९ । ५० । ५१

क्वचतेभ्रातरोमह्यंतन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ देशोऽयंकश्चदेवानामेतदिच्छामिवेदितुम् २७ ससंनिववृतेश्रुत्वाधर्मराजस्यभाषितम् ॥ देवदूतोऽब्रवीच्चैनमेतावद्गमनं
तव २८ निवर्तितव्योहिमयातथाऽस्म्युक्तोदिवौकसैः ॥ यदिश्रांतोऽसिराजेंद्रत्वमथागंतुमर्हसि २९ युधिष्ठिरस्तुनिर्विण्णस्तेनगंधेनमूर्छितः ॥ निवर्तनेधृतम
नाःपर्यावर्ततभारत ३० ससंनिवृत्तोधर्मात्मादुःखशोकसमाहतः ॥ शुश्रावतत्रवदतांदीनावाचःसमंततः ३१ भोभोधर्मजराजर्षेपुण्याभिजनपांडव ॥ अनुग्रहार्थ
मस्माकंतिष्ठतावन्मुहूर्तकम् ३२ आयातित्वयिदुर्धर्षेवातिपुण्यःसमीरणः ॥ तवगंधानुगस्तातयेनास्मान्सुखमागमत् ३३ तेवयंपार्थदीर्घस्यकालस्यपुरुष
र्षभ ॥ सुखमासादयिष्यामस्त्वांदृष्ट्वाराजसत्तम ३४ संतिष्ठस्वमहाबाहोमुहूर्तमपिभारत ॥ त्वयितिष्ठतिकौरव्ययातनास्मान्नबाधते ३५ एवंबहुविधावाचःकृप
णावेदनावताम् ॥ तस्मिन्देशेसशुश्रावसमंताद्वदतांनृप ३६ तेषांतुवचनंश्रुत्वादयावान्दीनभाषिणाम् ॥ अहोकृच्छ्रमितिप्राहतस्थौसचयुधिष्ठिरः ३७ सता
गिरःपुरस्ताद्वैश्रुतपूर्वाःपुनःपुनः ॥ ग्लानानांदुःखितानांचनाभ्यजानतपांडवः ३८ अबुध्यमानस्तावाचोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचकेभवंतोवैकिमर्थमिह
तिष्ठथ ३९ इत्युक्तास्तेततःसर्वेसमंतादवभाषिरे ॥ कर्णोऽहंभीमसेनोऽहमर्जुनोऽहमितिप्रभो ४० नकुलःसहदेवोऽहंधृष्टद्युम्नोऽहमित्युत ॥ द्रौपदीद्रौपदेयाश्चइत्येवंते
विचुक्रुशुः ४१ तावाचःसतदाश्रुत्वातद्देशसदृशीर्नृप ॥ ततोवि[illegible]तम् ४२ किंनुतत्कलुषंकर्मकृतमेभिर्महात्मभिः ॥ कर्णेनद्रौपदेयैर्वापां
चाल्यावासुमध्यया ४३ यइमेपापगंधेऽस्मिन्देशेसंतिसुदारुणे ॥ नाहंजानामिसर्वेषांदुष्कृतंपुण्यकर्मणाम् ४४ किंकृत्वाधृतराष्ट्रस्यपुत्रोराजासुयोधनः ॥ तथा
श्रियायुतःपापैःसहसर्वैःपदानुगैः ४५ महेंद्रइवलक्ष्मीवानास्तेपरमपूजितः ॥ कस्येदानींविकारोऽयंयइमेनरकंगताः ४६ सर्वधर्मविदःशूराःसत्यागमपरायणाः ॥
क्षत्रधर्मरताःसंतोयज्वानोभूरिदक्षिणाः ४७ किंनुसुप्तोऽस्मिजागर्मिचेतयामिनचेतये ॥ अहोचित्तविकारोऽयंस्याद्वामेचित्तविभ्रमः ४८ एवंबहुविधंराजाविम
मर्शयुधिष्ठिरः ॥ दुःखशोकसमाविष्टश्चिंताव्याकुलितेंद्रियः ४९ क्रोधमाहारयच्चैवतीव्रंधर्मसुतोनृपः ॥ देवांश्चगर्हयामासधर्मंचैवयुधिष्ठिरः ५० सतीव्रगंधसंत
प्तोदेवदूतमुवाचह ॥ गम्यतांतत्रयेषांत्वंदूतस्तेषामुपांतिकम् ५१ नह्यहंतत्रयास्यामिस्थितोऽस्मीतिनिवेद्यताम् ॥ मत्संश्रयादिमेदूताःसुखिनोभ्रातरोहिमे
५२ इत्युक्तःसतदादूतःपांडुपुत्रेणधीमता ॥ जगामतत्रयत्रास्तेदेवराजःशतक्रतुः ५३ निवेदयामासचतद्धर्मराजचिकीर्षितम् ॥ यथोक्तंधर्मपुत्रेणसर्वमेवजना
धिप ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणियुधिष्ठिरनरकदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥

दूनाःखिन्नाः ५२ । ५३ । ५४ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

स्थितइति १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८।९।१०। ११ । १२ शत्रूणांस्वर्गोभ्रातॄणांनरकइतियुधिष्ठिरस्यईर्ष्याविषादावपनयति यइति १३। १४ हतःकुंजरइतिअश्वत्थामवधेद्रोणउपचीर्णो

वैशंपायनउवाच ॥ स्थितेमुहूर्तंपार्थेतुधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ आजग्मुस्तत्रकौरव्यदेवाःशक्रपुरोगमाः १ सचविग्रहवान्धर्मोराजानंप्रसमीक्षितुम् ॥ तत्राजगाम यत्रासौकुरुराजोयुधिष्ठिरः २ तेषुभासुरदेहेषुपुण्याभिजनकर्मसु ॥ समागतेषुदेवेषुव्यगमत्ततमोनृप ३ नादृश्यंतचतास्तत्रयातनाःपापकर्मिणाम् ॥ नदीवैतरणीचैवकूटशाल्मलिनासह ४ लोहकुंभ्यःशिलाश्चैवनादृश्यंतभयानकाः ॥ विकृतानिशरीराणियानितत्रसमंततः ५ ददर्शराजाकौरव्यस्तान्यदृश्यानिचाभवन् ॥ ततोवायुःसुखस्पर्शःपुण्यगंधवहःशुचिः ६ ववौदेवसमीपस्थःशीतलोतीवभारत ॥ मरुतःसहशक्रेणवसवश्चाश्विनौसह ७ साध्यारुद्रास्तथाऽऽदित्यायेचान्येऽपिदिवौकसः ॥ सर्वेतत्रसमाजग्मुःसिद्धाश्चपरमर्षयः ८ यत्रराजामहातेजाधर्मपुत्रःस्थितोऽभवत् ॥ ततःशक्रःसुरपतिःश्रियापरमयायुतः ९ युधिष्ठिरमुवाचेदंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोलोकाश्चाप्यक्षयास्तव १० एह्येहिपुरुषव्याघ्रकृतमेतावताविभो ॥ सिद्धिःप्राप्तामहाबाहोलोकाश्चाप्यक्षयास्तव ११ नचमन्युस्त्वयाकार्यःश्रृणुचेदंवचोमम ॥ अवश्यंनरकस्तातद्रष्टव्यःसर्वराजभिः १२ शुभानामशुभानांचद्वौराशीपुरुषर्षभ ॥ यःपूर्वंसुकृतंभुंक्तेपश्चान्निरयमेवसः १३ पूर्वंनरकभाग्यस्तुपश्चात्स्वर्गमुपैतिसः ॥ भूयिष्ठंपापकर्मायःसपूर्वंस्वर्गमश्नुते १४ तेनत्वमेवंगमितोमयाश्रेयोर्थिनानृप ॥ व्याजेनहित्वयाद्रोणउपचीर्णःसुतंप्रति १५ व्याजेनैवततोराजन्दर्शितोनरकस्तव ॥ यथैवत्वंतथाभीमस्तथापार्थोयमौतथा १६ द्रौपदीचतथाकृष्णाव्याजेननरकंगताः ॥ आगच्छनरशार्दूलमुक्तास्तेचैवकल्मषात् १७ स्वपक्ष्याश्चैवयेतुभ्यंपार्थिवानिहतारणे ॥ सर्वेस्वर्गमनुप्राप्तास्तान्पश्यभरतर्षभ १८ कर्णश्चैवमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ सगतःपरमांसिद्धिंयदर्थंपरितप्यसे १९ तंपश्यपुरुषव्याघ्रमादित्यतनयंविभो ॥ स्वस्थानस्थंमहाबाहोजहिशोकंनरर्षभ २० भ्रातॄंश्चान्यांस्तथापश्यस्वपक्ष्यांश्चैवपार्थिवान् ॥ स्वंस्वंस्थानमनुप्राप्तान्व्येतुतेमानसोज्वरः २१ कृच्छ्रंपूर्वंचानुभूयइतःप्रभृतिकौरव ॥ विहरस्वमयासार्धंगतशोकोनिरामयः २२ कर्मणांतातपुण्यानांजितानांतपसास्वयम् ॥ दानानांचमहाबाहोफलंप्राप्नुहिपार्थिव २३ अद्यत्वांदेवगंधर्वादिव्याश्चाप्सरसोदिवि ॥ उपसेवंतुकल्याणंविरजोंबरभूषणाः २४ राजसूयजितांल्लोकानश्वमेधाभिवर्धितान् ॥ प्राप्नुहित्वंमहाबाहोतपसश्चमहाफलम् २५ उपर्युपरिराज्ञांहितवलोकायुधिष्ठिर ॥ हरिश्चंद्रसमाःपार्थयेषुत्वंविहरिष्यसि २६ मांधातायत्रराजर्षिर्यत्रराजाभगीरथः ॥ दौष्यंतिर्यत्रभरतस्तत्रत्वंविहरिष्यसि २७ एषादेवनदीपुण्यापार्थत्रैलोक्यपावनी ॥ आकाशगंगाराजेंद्रतत्राप्लुत्यगमिष्यसि २८

वंचितः गजवाचीशब्दोमनुष्यपरत्वेनज्ञापितइत्युपचारच्छलेनेत्यर्थः १५ । १६ । १७ तुभ्यंतव १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ ।२४अभिवर्धितान्अश्वमेधबलेनवृद्धिंप्रापितान्२५।२६।२७।२८

२९ । ३० । ३१ जिज्ञासापरीक्षा ३२ । ३३ स्वर्गाधिरोहणेद्रौपद्यासहसोदर्येषुविनष्टेषुसत्सु श्वरूपधारिणाशुनकरूपिणा द्रौपद्याइतिपंचमीपाठेतामारभ्येत्यर्थः ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८

अत्रस्नातस्यभावस्तेमानुषोविगमिष्यति ॥ गतशोकोनिरायासोमुक्तवैरोभविष्यसि २९ एवंब्रुवतिदेवेंद्रेकौरवेंद्रंयुधिष्ठिरम् ॥ धर्मोविग्रहवान्साक्षादुवाचसुतमात्मनः ३० भोभोराजन्महाप्राज्ञप्रीतोऽस्मितवपुत्रक ॥ मद्भक्त्यासत्यवाक्यैश्चक्षमयाचदमेनच ३१ एषातृतीयाजिज्ञासातवराजन्कृतामया ॥ नशक्यसेचालयितुंस्वभावात्पार्थहेतुतः ३२ पूर्वंपरीक्षितोहित्वंप्रश्नाद्द्वैतवनेमया ॥ अरणीसहितस्यार्थेतच्चनिस्तीर्णवानसि ३३ सोदर्येषुविनष्टेषुद्रौपद्यातत्रभारत ॥ श्वरूपधारिणातत्रपुनस्त्वंमेपरीक्षितः ३४ इदंतृतीयंभ्रातॄणामर्थेयत्स्थातुमिच्छसि ॥ विशुद्धोऽसिमहाभागसुखीविगतकल्मषः ३५ नचतेभ्रातरःपार्थनरकार्हाविशांपते ॥ मायैषादेवराजेनमहेंद्रेणप्रयोजिता ३६ अवश्यंनरकास्तातद्रष्टव्याःसर्वराजभिः ॥ ततस्त्वयाप्राप्तमिदंमुहूर्तंदुःखमुत्तमम् ३७ नसव्यसाचीभीमोवायमौवापुरुषर्षभौ ॥ कर्णोवासत्यवाक्शूरोनरकार्हाश्चिरंनृप ३८ नकृष्णाराजपुत्रीचनरकार्हाकथंचन ॥ एह्येहिभरतश्रेष्ठपश्यगंगांत्रिलोकगाम् ३९ एवमुक्तःसराजर्षिस्तवपूर्वपितामहः ॥ जगामसहधर्मेणसर्वैश्चत्रिदिवालयैः ४० गंगांदेवनदींपुण्यांपावनीमृषिसंस्तुताम् ॥ अवगाह्यततोराजातनुंतत्याजमानुषीम् ४१ ततोदिव्यवपुर्भूत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ निर्वैरोगतसंतापोजलेतस्मिन्समाप्लुतः ४२ ततोययौवृतोदेवैःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ धर्मेणसहितोधीमान्स्तूयमानोमहर्षिभिः ४३ यत्रतेपुरुषव्याघ्राःशूराविगतमन्यवः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चस्वानिस्थानानिभेजिरे ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणियुधिष्ठिरतनुत्यागेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजादेवैःसर्षिमरुद्गणैः ॥ स्तूयमानोययौतत्रयत्रतेकुरुपुंगवाः १ ददर्शतत्रगोविंदंब्राह्मेणवपुषान्वितम् ॥ तेनैवदृष्टपूर्वेणसादृश्येनैवसूचितम् २ दीप्यमानंस्ववपुषादिव्यैरस्त्रैरुपस्थितम् ॥ चक्रप्रभृतिभिर्घोरैर्दिव्यैःपुरुषविग्रहैः ३ उपास्यमानंवीरेणफाल्गुनेनसुवर्चसा ॥ तथास्वरूपंकौंतेयोददर्शमधुसूदनम् ४ तावुभौपुरुषव्याघ्रौसमुद्वीक्ष्ययुधिष्ठिरम् ॥ यथावत्प्रतिपेदातेपूजयादेवपूजितौ ५ अपरस्मिन्नथोद्देशेकर्णंशस्त्रभृतांवरम् ॥ द्वादशादित्यसहितंददर्शकुरुनंदनः ६ अथापरस्मिन्नुद्देशेमरुद्गणवृतंविभुम् ॥ भीमसेनमथापश्यत्तेनैववपुषाऽन्वितम् ७ वायोर्मूर्तिमतःपार्श्वेदिव्यमूर्तिसमन्वितम् ॥ श्रियापरमयायुक्तंसिद्धिंपरमिकांगतम् ८ अश्विनोस्तुतथास्थानेदीप्यमानौस्वतेजसा ॥ नकुलंसहदेवंचददर्शकुरुनंदनः ९ तथाददर्शपांचालींकमलोत्पलमालिनीम् ॥ वपुषास्वर्गमाक्रम्यतिष्ठंतीमर्कवर्चसम् १० अखिलंसहसाराजाप्रष्टुमैच्छद्युधिष्ठिरः ॥ ततोऽस्यभगवानिंद्रःकथयामासदेवराट् ११

३९ । ४० । ४१ । ४२ यत्रतेपांडवास्तत्रदेवैःसहययावितिद्वयोःसंबंधः ४३ । ४४ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनीलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ततइति १ ब्राह्मेणब्रह्मणाआराध्येन २ उपस्थितंसेवितमस्त्रैः ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११

मानुषंमानुषभावम् १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनीलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पूर्वस्मिन्नध्याये योयोयोयोधोयस्ययस्यदेवस्यांशःसस्वर्गगत्वास्वस्यस्वस्यांशिनःसान्निध्यंप्रापेत्युक्तंतत्रसंशयः किमेतेअंशाःकाष्ठरुहाणांवृक्षाणामंशाइवपृथक्संसारित्वंप्राप्ताउततेप्येवांशिषुलीयंते । आद्येकर्मजदेहपरंपरायास्तत्त्वज्ञानमंतरेणोच्छेदायोगात्तेषांनित्यसंसारित्वमस्मदादिवत्स्यात् । द्वितीयेमानुष्यभावेतैःकृतानांकर्मणांनाशापत्तिरितिसंदिहानोजनमेजयःपृच्छतिभीष्मद्रोणाविति

श्रीरेषाद्रौपदीरूपात्वदर्थेमानुषंगता ॥ अयोनिजालोककांतापुण्यगंधायुधिष्ठिर १२ रत्यर्थंभवतांह्येषानिर्मिताशूलपाणिना ॥ द्रुपदस्यकुलेजाताभवद्भिश्चोपजीविता १३ एतेपंचमहाभागागंधर्वाःपावकप्रभाः ॥ द्रौपद्यास्तनयाराजन्युष्माकममितौजसः १४ पश्यगंधर्वराजानंधृतराष्ट्रंमनीषिणम् ॥ एनंचत्वंविजानीहिभ्रातरंपूर्वजंपितुः १५ अयंतेपूर्वजोभ्राताकौंतेयःपावकद्युतिः ॥ सूतपुत्राग्रजःश्रेष्ठोराधेयइतिविश्रुतः १६ आदित्यसहितोयातिपश्यैनंपुरुषर्षभम् ॥ साध्यानामथदेवानांविश्वेषांमरुतामपि १७ गणेषुपश्यराजेंद्रवृष्ण्यंधकमहारथान् ॥ सात्यकिप्रमुखान्वीरान्भोजांश्चैवमहाबलान् १८ सोमेनसहितंपश्यसौभद्रमपराजितम् ॥ अभिमन्युंमहेष्वासंनिशाकरसमद्युतिम् १९ एषपांडुर्महेष्वासःकुंत्यामाद्र्याचसंगतः ॥ विमानेनसदाऽभ्येतिपितातवममांतिकम् २० वसुभिःसहितंपश्यभीष्मंशांतनवंनृपम् ॥ द्रोणंबृहस्पतेःपार्श्वेगुरुमेनंनिशामय २१ एतेचान्येमहीपालायोधास्तवचपांडव ॥ गंधर्वैःसहितायांतियक्षपुण्यजनैस्तथा २२ गुह्यकानांगतिंचापिकेचित्प्राप्तानराधिपाः ॥ त्यक्त्वादेहंजितःस्वर्गःपुण्यवाग्बुद्धिकर्मभिः २३ ॥ इतिश्रीम० स्वर्गारोहणपर्वणिद्रौपद्यादिस्वस्वस्थानगमनेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ जनमेजयउवाच ॥ भीष्मद्रोणौमहात्मानौधृतराष्ट्रश्चपार्थिवः ॥ विराटद्रुपदौचोभौशंखश्चैवोत्तरस्तथा १ धृष्टकेतुर्जयत्सेनोराजाचैवससत्यजित् ॥ दुर्योधनसुताश्चैवशकुनिश्चैवसौबलः २ कर्णपुत्राश्चविक्रांता[illegible]द्रथः ॥ घटोत्कचादयश्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः ३ येचान्येकीर्तितावीराराजानोदीप्तमूर्तयः ॥ स्वर्गेकालंकियंतंतेतस्थुस्तदपिशंसमे ४ अहोस्विच्छाश्[illegible]तम ॥ अंतेवाकर्मणांकांतिगतिंप्राप्तानरर्षभाः ५ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंप्रोच्यमानंद्विजोत्तम ॥ तपसाहिप्रदीप्तेनसर्वंत्वमनुपश्यसि ६ ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्युक्तःसतुविप्रर्षिरनुज्ञातोमहात्मना ॥ व्यासेनतस्यनृपतेराख्यातुमुपचक्रमे ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ नवयंकर्मणामंतेसर्वेणमनुजाधिप ॥ प्रकृतिंकिंनुस[illegible]योजिता ८

१ । २ । ३ । ४ तेअंतेकांगतिंपुण्यभोगांतेअंशिनासहऐक्यंवासालोक्यंवाशाश्वतंप्राप्नुवंतिउतपूर्ववत्वर्तंतीतिप्रश्नः ५ । ६ । ७ अत्रोत्तरमाह नवयमिति कर्मणामंतेसर्वेण्यप्रकृतिंप्रतिगंतुंनशक्यमित्यध्याहृत्ययोज्यं यदिसर्वोऽपिजंतुःप्रारब्धकर्मांतेस्वांप्रकृतिंगच्छेत्तर्हिसर्वेऽपिमुक्ताःस्युःसंसारश्चादिमान्भवेदततश्चकृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगोविधिप्रतिषेधशास्त्रानर्थक्यंच । तस्मात्केचिदेवकर्मणामंतेस्वांप्रकृतिमजंतेनसर्वेइतिकिंतर्हियेप्रकृतिंनप्राप्तास्तानुद्दिश्यपतेतवयेषाप्रष्ठासम्यक्प्रयोजिता ८

तत्रकांश्चित्स्वस्वर्गप्रापककर्मणामंतेस्वैःस्वैरंशिभिस्तादात्म्यंप्राप्तायोगपान् योगजदृष्टवाषयंयन्परिगणयतिशृण्वित्यादिना अर्थादितरेस्वर्गगताअपिपुनश्च्यवंतेएतेतुउत्तरोत्तरामूर्ध्वोर्ध्वक्रमेणगतिंप्राप्यअंतेब्रह्मणासहमुच्यंते तेनदेवत्वप्रापकेकर्माणियज्ञदानतपआदीनिकर्तव्यान्येवनचोक्तदोषइतिसर्वमनवद्यं ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७

शृणुगुह्यमिदंराजन्देवानांभरतर्षभ ॥ यदुवाचमहातेजादिव्यचक्षुःप्रतापवान् ९ मुनिःपुराणःकौरव्यपाराशर्योमहाव्रतः ॥ अगाधबुद्धिःसर्वज्ञोगतिज्ञःसर्वकर्मणाम् १० तेनोक्तंकर्मणामंतेप्रविशंतिस्विकांतनुम् ॥ वसूनेवमहातेजाभीष्मःप्रापमहाद्युतिः ११ अष्टावेवहिदृश्यंतेवसवोभरतर्षभ ॥ बृहस्पतिंविवेशाथद्रोणोह्यंगिरसांवरम् १२ कृतवर्मातुहार्दिक्यःप्रविवेशमरुद्गणान् ॥ सनत्कुमारंप्रद्युम्नःप्रविवेशयथागतम् १३ धृतराष्ट्रोधनेशस्यलोकान्प्रापदुरासदान् ॥ धृतराष्ट्रेणसहितागांधारीचयशस्विनी १४ पत्नीभ्यांसहितःपांडुर्महेंद्रसदनंययौ ॥ विराटद्रुपदौचोभौधृष्टकेतुश्चपार्थिवः १५ निशठाक्रूरसांबाश्चभानुःकंपोविदूरथः ॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवभूरिश्चपृथिवीपतिः १६ कंसश्चैवोग्रसेनश्चवसुदेवस्तथैवच ॥ उत्तरश्चसहभ्रात्राशंखेननरपुंगवः १७ विश्वेषांदेवतानांतेविविशुर्नरसत्तमाः ॥ वर्चानाममहातेजाःसोमपुत्रःप्रतापवान् १८ सोऽभिमन्युर्नृसिंहस्यफाल्गुनस्यसुतोऽभवत् ॥ सयुद्ध्वाक्षत्रधर्मेणयथानान्यःपुमान्क्वचित् १९ विवेशसोमंधर्मात्माकर्मणोंऽतेमहारथः ॥ आविवेशरविंकर्णोनिहतःपुरुषर्षभ २० द्वापरंशकुनिःप्राप्यधृष्टद्युम्नस्तुपावकम् ॥ धृतराष्ट्रात्मजाःसर्वेयातुधानाबलोत्कटाः २१ ऋद्धिमंतोमहात्मानःशस्त्रपूतादिवंगताः ॥ धर्ममेवाविशत्क्षत्ताराजाचैवयुधिष्ठिरः २२ अनंतोभगवान्देवःप्रविवेशरसातलम् ॥ पितामहनियोगाद्धियोयोगाद्गामधारयत् २३ यःसनारायणोनामदेवदेवःसनातनः ॥ तस्यांशोवासुदेवस्तुकर्मणोंऽतेविवेशह २४ षोडशस्त्रीसहस्राणिवासुदेवपरिग्रहः ॥ अमज्जंस्ताःसरस्वत्यांकालेनजनमेजय २५ तत्रत्यक्त्वाशरीराणिदिवमारुरुहुःपुनः ॥ ताश्चैवाप्सरसोभूत्वावासुदेवमुपाविशन् २६ हतास्तस्मिन्महायुद्धेयेवीरास्तुमहारथाः ॥ घटोत्कचादयश्चैवदेवान्यक्षांश्चभेजिरे २७ दुर्योधनसहायाश्चराक्षसाःपरिकीर्तिताः ॥ प्राप्तास्तेक्रमशोराजन्सर्वेलोकाननुत्तमान् २८ भवनंचमहेंद्रस्यकुबेरस्यचधीमतः ॥ वरुणस्यतथालोकान्विविशुःपुरुषर्षभाः २९ एतत्तेसर्वमाख्यातंविस्तरेणमहाद्युते ॥ कुरूणांचरितंकृत्स्नंपांडवानांचभारत ३० ॥ सौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाद्विजश्रेष्ठाःसराजाजनमेजयः ॥ विस्मितोऽभवदत्यर्थंयज्ञकर्मांतरेष्वथ ३१ ततःसमापयामासुःकर्मतत्तस्ययाजकाः ॥ आस्तीकश्चाभवत्प्रीतःपरिमोक्ष्यभुजंगमान् ३२ ततोद्विजातीन्सर्वांस्तानदक्षिणाभिरतोषयत् ॥ पूजिताश्चापितेराज्ञाततोजग्मुर्यथागतम् ३३ विसर्जयित्वाविप्रांस्तान्राजाऽपिजनमेजयः ॥ ततस्तक्षशिलायाःसपुनरायाद्गजाह्वयम् ३४ एतत्तेसर्वमाख्यातंवैशंपायनकीर्तितम् ॥ व्यासाज्ञयासमाज्ञातंसर्पसत्रेनृपस्यहि ३५

१८ । १९ । २० । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० एवंपांडवानांकथांसमाप्यजनमेजयस्ययज्ञेवैशंपायनएतांकथामुक्तवानितिप्रकृतमनुसंदधानःसौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वेत्यादि ३१ । ३२ । ३३ । ३४ समाज्ञातंमयासूतेनव्याससमक्षंवैशंपायनेनकीर्तितंच ३५

३६ विधिज्ञेनदेवज्ञेन अतींद्रियेणेंद्रियाण्यतिक्रांतेन योगबलादेवसर्वदर्शिना [illegible] विवेकेन ३७ सर्वेषांपूर्तीर्यांतानांनिर्मितमित्यनेनान्वयः अन्येषामपि कीर्तिंप्रथयतेतिसंबंधः ३८ । ३९ ब्रह्मभूयायमोक्षायकल्पतेतत्रोक्तसाधनानुष्ठानक्रमेण ४० । ४१ अंततोनिकटे ४२ अह्नेति महाभारतस्याऽल्पमपिपश्चिमायांसंध्यायांपठ्यतेचेद्दिनकृतंपापं नश्यतिएवंप्रातःसंध्यायांरात्रिकृतमित्यर्थः ४३ । ४४ निरुक्तंनामनिर्वचनं ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ धर्मेचेति धर्मार्थकामान्मोक्षचतुष्टयमप्यत्रोक्तंहानार्थमितिबोध्यं

पुण्योयमितिहासाख्यःपवित्रंचेदमुत्तमम् ॥ कृष्णेनमुनिनाविप्रनिर्मितंसत्यवादिना ३६ सर्वज्ञेनविधिज्ञेनधर्मज्ञानवतासता ॥ अतींद्रियेणशुचिनातपसामा वितात्मना ३७ ऐश्वर्येवर्ततांचैवसांख्ययोगवतातथा ॥ नैकतंत्रविबुद्धेनदृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा ३८ कीर्तिंप्रथयतालोकेपांडवानांमहात्मनाम् ॥ अन्येषांक्षत्रि याणांचभूरिद्रविणतेजसाम् ३९ यश्चेदंश्रावयेद्विद्वान्सदापर्वणिपर्वणि ॥ धूतपाप्माजितस्वर्गोब्रह्मभूयायकल्पते ४० कार्ष्णंवेदमिमंसर्वंशृणुयाद्यःसमाहितः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानांकोटिस्तस्यविनश्यति ४१ यश्चेदंश्रावयेच्छ्राद्धेब्राह्मणान्पादमंततः ॥ अक्षय्यमन्नपानंवैपितॄंस्तस्योपतिष्ठते ४२ अह्नायदेनःकुरुतेइं द्रियैर्मनसाऽपिवा ॥ महाभारतमाख्यायपश्चात्संध्यांप्रमुच्यते ४३ यद्रात्रौकुरुतेपापंब्राह्मणःस्त्रीगणैर्वृतः ॥ महाभारतमाख्यायपूर्वांसंध्यांप्रमुच्यते ४४ म हत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥ निरुक्तमस्ययोवेदसर्वपापैःप्रमुच्यते ४५ अष्टादशपुराणानिधर्मशास्त्राणिसर्वशः ॥ वेदाःसांगास्तथैकत्रभारतंचैकतः स्थितम् ४६ श्रूयतांसिंहनादोऽयमृषेस्तस्यमहात्मनः ॥ अष्टादशपुराणानांकर्तुर्वेदमहोदधेः ४७ त्रिभिर्वर्षैरिदंपूर्णंकृष्णद्वैपायनःप्रभुः ॥ अखिलंभारतंचे दंचकारभगवान्मुनिः ४८ आकर्ण्यभक्त्यासततंजयाख्यंभारतंमहत् ॥ श्रीश्चकीर्तिस्तथाविद्याभवंतिसहिताःसदा ४९ धर्मेचार्थेचकामेचमोक्षेचभरतर्षभ ॥ य दिहास्तितदन्यत्रयन्नेहास्तिनकुत्रचित् ५० जयोनामेतिहासोऽयंश्रोतव्योमोक्षमिच्छता ॥ ब्राह्मणेनचराज्ञाचगर्भिण्याचैवयोषिता ५१ स्वर्गकामोलभेत्स्वर्गंज यकामोलभेज्जयम् ॥ गर्भिणीलभतेपुत्रंकन्यांवाबहुभागिनीम् ५२ अनागतश्चमोक्षश्चकृष्णद्वैपायनःप्रभुः ॥ संदर्भंभारतस्यास्यकृतवान्धर्मकाम्यया ५३ ष ष्टिंशतसहस्राणिचकारान्यांससंहिताम् ॥ त्रिंशच्छतसहस्राणिदेवलोकेप्रतिष्ठितम् ५४ पित्र्येपंचदशंज्ञेयंयक्षलोकेचतुर्दश ॥ एकंशतसहस्रंतुमानुषेषुप्रभाषि तम् ५५ नारदोश्रावयद्देवानसितोदेवलःपितॄन् ॥ रक्षोयक्षान्शुकोमर्त्यान्वैशंपायनएवतु ५६ इतिहासमिमंपुण्यंमहार्थंवेदसंमितम् ॥ व्यासोक्तंश्रूयतेयेन कृत्वाब्राह्मणमग्रतः ५७ सनरःसर्वकामांश्चकीर्तिंप्राप्येहशौनक ॥ गच्छेत्परमिकांसिद्धिमत्रमेनास्तिसंशयः ५८

५० । ५१ । ५२ अनागतोऽनागतंतुकोनित्यसिद्धइतियावत् । एवंविधोयोमोक्षःकैवल्यंतदेवस्वरूपंयस्यसमोक्षः । यद्वामोक्तुमिच्छन् मुघोकर्मकस्यगुणोवेतिसनिगुणोऽभ्यासलोपश्च मुमुक्षुरित्यर्थः लोकहितइतिभावः ५३ अन्यांवेदचतुष्टयसंहिताभ्यःपृथग्भूतांतदर्थवर्तीं ५४ । ५५ । ५६ श्रूयतेयेनयःशृणोतीत्यर्थः उभयत्रविभक्तिव्यत्ययआर्षः ५७ । ५८

भारताध्ययनादितिसार्धश्लोकः योव्यासइमांसंहितांशुकंपुत्रमध्यापयत्तस्यमधीयतोभारताख्यमितिहासंस्मरतःस्मृत्वाग्रंथरूपेणप्रणयतःभक्त्यापरयाश्रद्धयाचव्यासएवपूज्यस्तस्यवाक्यंप्रमा णमेवेत्यास्तिक्यबुद्ध्यायेनपुंसाइदंश्राव्यतेसपुण्यात्पुण्यकरादपिपादंश्लोकपादंग्रंथपादंवाभारतस्याध्ययनात्परमिकांसिद्धिंगच्छेदितिपूर्वेणान्वयः व्यासेश्रद्धावताभारतमध्येतव्यमित्यर्थः

भारताध्ययनात्पुण्यादपिपादमधीयतः ॥ श्रद्धयापरयाभक्त्याश्राव्यतेचापियेनतु ॥ [illegible]पुत्रमध्यापयच्छुकम् ५९ मातापितृसहस्राणिपुत्रदारश तानिच ॥ संसारेष्वनुभूतानियांतियास्यंतिचापरे ६० हर्षस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितम् ६१ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्ये षनचकश्चिच्छृणोतिमे ॥ धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यते ६२ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंत्यजेज्जीवितस्यापिहेतोः ॥ नित्योधर्मःसुखदुःखेत्वनित्ये जीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः ६३ इमांभारतसावित्रींप्रातरुत्थाययःपठेत् ॥ सभारतफलंप्राप्यपरंब्रह्माधिगच्छति ६४ यथासमुद्रोभगवान्यथाहिहिमवान्गिरिः ॥ ख्यातावुभौरत्ननिधीतथाभारतमुच्यते ६५ कार्ष्णंवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते ॥ इदंभारतमाख्यानंयःपठेत्सुसमाहितः ॥ सगच्छेत्परमांसिद्धिमि तिमेनास्तिसंशयः ६६ द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयंपुण्यंपवित्रमथपापहरंशिवंच ॥ योभारतंसमधिगच्छतिवाच्यमानंकिंतस्यपुष्करजलैरभिषेचनेन ६७ योगोशतंकनकशृंगमयंददातिविप्रायवेदविदुषेसुबहुश्रुताय ॥ पुण्यांचभारतकथांसततंशृणोतितुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसा हस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांस्वर्गारोहणपर्वणि पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ समाप्तंस्वर्गारोहणपर्व ॥ ॥ इतिमहाभारतंसमाप्तम् ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ भगवन्केनविधिनाश्रोतव्यंभारतंबुधैः ॥ फलंकिंकेचदेवाश्चपूज्यावैपारणेष्विह १ देयंसमाप्तेभगवन्किंचपर्वणिपर्वणि ॥ वाचकःकीदृशश्चात्रएषव्यस्तद्ब्रवीहिमे २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शृणुराजन्विधिमिमंफलंयच्चापिभारतात् ॥ श्रुताद्भवतिराजेंद्रयत्त्वंमामनुपृच्छसि ३ दिविदेवामहीपालक्रीडार्थमवनिंगताः ॥ कृत्वाकार्यमिदंचैवततश्चदिवमागताः ४ हंतयत्तेप्रवक्ष्यामितच्छृणुष्वसमाहितः ॥ ऋषीणांदेवतानांचसंभवंवसुधातले ५ अत्ररुद्रास्तथासाध्याविश्वेदेवाश्चशा श्वताः ॥ आदित्याश्चाश्विनौदेवौलोकपालामहर्षयः ६ गुह्यकाश्चसगंधर्वानागाविद्याधरास्तथा ॥ सिद्धाधर्मःस्वयंभूश्चमुनिःकात्यायनोवरः ७ गिरयःसागरा नद्यस्तथैवाप्सरसांगणाः ॥ ग्रहाःसंवत्सराश्चैवअयनान्यृतवस्तथा ८ स्थावरंजंगमंचैवजगत्सर्वंसुरासुरम् ॥ भारतेभरतश्रेष्ठएकस्थमिहदृश्यते ९

५९ संध्यायांभारतंपठनीयमित्युक्तंतत्रपठनयोग्यंभारतसारसंग्रहंचतुःश्लोकीरूपमाहमातेति ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ ॥ इतिश्रीमत्पदवा क्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोः नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेस्वर्गारोहणपर्वणि पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ भगवन्नित्यादिः फलाध्यायोव्यासेनहरिवंशांतेउक्तःअत्रश्रोतृप्ररोचनार्थमुक्तइतिज्ञेयं १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९

१० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९

तेषांश्रुत्वाप्रतिष्ठानंनामकर्मानुकीर्तनात् ॥ कृत्वापिपातकंघोरंसद्योमुच्येतमानवः १० इतिहासमिमंश्रुत्वायथावदनुपूर्वशः ॥ संयतात्माशुचिर्भूत्वापारंगत्वाचभारते
११ तेषांश्राद्धानिदेयानिश्रुत्वाभारतभारतम् ॥ ब्राह्मणेभ्योयथाशक्त्याभक्त्याचभरतर्षभ १२ महादानानिदेयानिरत्नानिविविधानिच ॥ गावःकांस्योपदोहाश्चक
न्याश्चैवस्वलंकृताः १३ सर्वकामगुणोपेतायानानिविविधानिच ॥ भवनानिविचित्राणिभूमिर्वासांसिकांचनम् १४ वाहनानिचदेयानिहयामत्ताश्चवारणाः ॥ शयनं
शिबिकाश्चैवस्यंदनाश्चस्वलंकृताः १५ यद्यद्गृहेवरंकिंचिद्यद्यदस्तिमहद्वसु ॥ तत्तद्देयंद्विजातिभ्यआत्मादाराश्चसूनवः १६ श्रद्धयापरयायुक्तंक्रमशस्तस्यपारगः ॥
शक्तितःसुमनाहृष्टःशुश्रूषुरविकल्पकः १७ सत्यार्जवरतोदांतःशुचिःशौचसमन्वितः ॥ श्रद्दधानोजितक्रोधोयथासिध्यातितच्छृणु १८ शुचिःशीलान्विताचारः
शुक्लवासाजितेंद्रियः ॥ संस्कृतःसर्वशास्त्रज्ञःश्रद्दधानोऽनसूयकः १९ रूपवान्सुभगोदांतःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ दानमानगृहीतश्चकार्योभवतिवाचकः २० अ
विलंबमनायस्तमद्रुतंधीरमूर्जितम् ॥ असंसक्ताक्षरपदंस्वरभावसमन्वितम् २१ त्रिषष्टिवर्णसंयुक्तमष्टस्थानसमीरितम् ॥ वाचयेद्वाचकःस्वस्थःस्वासीनःसुस
माहितः २२ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् २३ ईदृशाद्वाचकाद्राजन्श्रुत्वाभारतभारतम् ॥ नियमस्थःशुचिः
श्रोताशृण्वन्सफलमश्नुते २४ पारणंप्रथमंप्राप्यद्विजान्कामैश्चतर्पयन् ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंवैलभतेनरः २५ अप्सरोगणसंकीर्णंविमानंलभतेमहत् ॥
प्रहृष्टःसतुदेवैश्चदिवंयातिसमाहितः २६ द्वितीयंपारणंप्राप्यसोऽतिरात्रफलंलभेत् ॥ सर्वरत्नमयंदिव्यंविमानमधिरोहति २७ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यगंधावि
भूषितः ॥ दिव्यांगदधरोनित्यंदेवलोकेमहीयते २८ तृतीयंपारणंप्राप्यद्वादशाहफलंलभेत् ॥ वसत्यमरसंकाशोवर्षाण्ययुतशोदिवि २९ चतुर्थेवाजपे
यस्यपंचमेद्विगुणंफलम् ॥ उदितादित्यसंकाशंज्वलंतमनलोपमम् ३० विमानंविबुधैःसार्धमारुह्यदिविगच्छति ॥ वर्षायुतानिभवनेशक्रस्यदिविमोदते ३१
षष्ठेद्विगुणमस्तीतिसप्तमेत्रिगुणंफलम् ॥ कैलासशिखराकारंवैदूर्यमणिवेदिकम् ३२ परिक्षिप्तंचबहुधामणिविद्रुमभूषितम् ॥ विमानंसमधिष्ठायकामगंसा
प्सरोगणम् ३३ सर्वाँल्लोकान्विचरतेद्वितीयइवभास्करः ॥ अष्टमेराजसूय[illegible]लम् ३४ चंद्रोदयनिभंरम्यंविमानमधिरोहति ॥ चंद्ररश्मि
प्रतीकाशैर्हयैर्युक्तंमनोजवैः ३५ सेव्यमानोवरस्त्रीणांचंद्रात्कांततरैर्मुखैः ॥ मेखलानांनिनादेननूपुराणांचनिःस्वनैः ३६ अंकेपरमनारीणांसुखसुप्तोविबुध्यते ॥
[illegible]राजस्यवाजिमेधस्यभारत ३७ कांचनस्तंभनिर्यूहवैदूर्यकृतवेदिकम् ॥ जांबूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैःसर्वतोवृतम् ३८ सेवितंचाप्सरःसंघैर्गंधर्वैर्दि ॥ ५ ॥
विचारिभिः ॥ विमानंसमधिष्ठायश्रियापरमयाज्वलन् ३९

४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५

दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यचंदनरूषितः ॥ मोदतेदैवतैःसार्धंदिविदेवइवापरः ४० दशमंपारणंप्राप्यद्विजातीनभिवंद्यच ॥ किंकिणीजालनिर्घोषंपताकाध्वजशो
भितम् ४१ रत्नवेदिकसंबाधंवैदूर्यमणितोरणम् ॥ हेमजालपरिक्षिप्तंप्रवालवलभीमुखम् ४२ गंधर्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्चशोभितम् ॥ विमानंसुकृतावासं
सुखेनैवोपपद्यते ४३ मुकुटेनाग्निवर्णेनजांबूनदविभूषिणा ॥ दिव्यचंदनदिग्धांगोदिव्यमाल्यविभूषितः ४४ दिव्याँल्लोकान्विचरतिदिव्यैर्भोगैःसम
न्वितः ॥ विबुधानांप्रसादेनश्रियापरमयायुतः ४५ अथवर्षगणानेवंस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ततोगंधर्वसहितःसहस्राण्येकविंशतिम् ४६ पुरंदरपुरेरम्येश
क्रेणसहमोदते ॥ दिव्ययानविमानेषुलोकेषुविविधेषुच ४७ दिव्यनारीगणाकीर्णोनिवसत्यमरोयथा ॥ ततःसूर्यस्यभवनेचंद्रस्यभवनेतथा ४८ शिवस्य
भवनेराजन्विष्णोर्यातिसलोकताम् ॥ एवमेतन्महाराजनात्रकार्याविचारणा ४९ श्रद्दधानेनवैभाव्यमेवमाहगुरुर्मम ॥ वाचकस्यतुदातव्यंमनसायद्यदि
च्छति ५० हस्त्यश्वरथयानानिवाहनानिविशेषतः ॥ कटकेकुंडलेचैवब्रह्मसूत्रंतथापरम् ५१ वस्त्रंचैवविचित्रंचगंधंचैवविशेषतः ॥ देववत्पूजयेत्तंतु
विष्णुलोकमवाप्नुयात् ५२ अतःपरंप्रवक्ष्यामियानिदेयानिभारते ॥ वाच्यमानेतुविप्रेभ्योराजन्पर्वणिपर्वणि ५३ जातिंदेशंचसत्यंचमाहात्म्यंभरतर्षभ ॥
धर्मंवृत्तिंचविज्ञायक्षत्रियाणांनराधिप ५४ स्वस्तिवाच्यद्विजानादौततःकार्यंप्रवर्तितं ॥ समाप्तेपर्वणिततःस्वशक्त्यापूजयेद्द्विजान् ५५ आदौतुवाचकंचैव
वस्त्रगंधसमन्वितम् ॥ विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमम् ५६ ततोमूलफलप्रायंपायसंमधुसर्पिषा ॥ आस्तीकेभोजयेद्राजन्दद्याच्चैवगुडौदनम् ५७
अपूपैश्चैवपूपैश्चमोदकैश्चसमन्वितम् ॥ सभापर्वणिराजेंद्रहविष्यंभोजयेद्द्विजान् ५८ आरण्यकेमूलफलैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्तमान् ॥ अरणीपर्वचासाद्यजलकुंभान्प्र
दापयेत् ५९ तर्पणानिचमुख्यानिवन्यमूलफलानिच ॥ सर्वकामगुणोपेतंविप्रेभ्योऽन्नंप्रदापयेत् ६० विराटपर्वणितथावासांसिविविधानिच ॥ उद्योगेभरत
श्रेष्ठसर्वकामगुणान्वितम् ६१ भोजनंभोजयेद्विप्रान्गंधमाल्यैरलंकृतान् ॥ भीष्मपर्वणिराजेंद्रदत्त्वायानमनुत्तमम् ६२ ततःसर्वगुणोपेतमन्नंदद्यात्सुसं
स्कृतम् ॥ द्रोणपर्वणिविप्रेभ्योभोजनंपरमार्चितम् ६३ शराश्चदेयाराजेंद्रचापान्यसिवरास्तथा ॥ कर्णपर्वण्यपितथाभोजनंसार्वकामिकम् ६४
विप्रेभ्यःसंस्कृतंसम्यग्दद्यात्संयतमानसः ॥ शल्यपर्वणिराजेंद्रमोदकैःसगुडौदनैः ६५

६३ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४

अपूपैस्तर्पणैश्चैवसर्वमन्नंप्रदापयेत् ॥ गदापर्वण्यपितथामुद्गमिश्रंप्रदापयेत् ६६ स्त्रीपर्वणितथारत्नैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्तमान् ॥ घृतौदनंपुरस्ताच्चऐषीकेदापये
त्पुनः ६७ ततःसर्वगुणोपेतमन्नंदद्यात्सुसंस्कृतम् ॥ शांतिपर्वण्यपितथाहविष्यंभोजयेद्द्विजान् ६८ आश्वमेधिकमासाद्यभोजनंसार्वकामिकम् ॥ तथाश्रम
निवासेतुहविष्यंभोजयेद्द्विजान् ६९ मौसलेसार्वगुणिकंगंधमाल्यानुलेपनम् ॥ महाप्रस्थानिकेतद्वत्सर्वकामगुणान्वितम् ७० स्वर्गपर्वण्यपितथाहविष्यंभोज
येद्द्विजान् ॥ हरिवंशसमाप्तौतुसहस्रंभोजयेद्द्विजान् ७१ गामेकांनिष्कसंयुक्तांब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ तदर्धेनापिदातव्यादरिद्रेणापिपार्थिव ७२ प्रतिपर्वसमा
प्तौतुपुस्तकंवैविचक्षणः ॥ सुवर्णेनचसंयुक्तंवाचकायनिवेदयेत् ७३ हरिवंशेपर्वणिचपायसंतत्रभोजयेत् ॥ पारणेपारणेराजन्यथावद्भरतर्षभ ७४ समाप्यसर्वाः
प्रयतःसंहिताःशास्त्रकोविदः ॥ शुभेदेशेनिवेश्याथक्षौमवस्त्राभिसंवृताः ७५ शुक्लांबरधरःस्रग्वीशुचिर्भूत्वास्वलंकृतः ॥ अर्चयेतयथान्यायंगंधमाल्यैःपृथक्
पृथक् ७६ संहितापुस्तकान्राजन्प्रयतःसुसमाहितः ॥ भक्ष्यैर्माल्यैश्चपेयैश्चकामैश्चविविधैःशुभैः ७७ हिरण्यंचसुवर्णंचदक्षिणामथदापयेत् ॥ सर्वत्रत्रिपलं
स्वर्णंदातव्यंप्रयतात्मना ७८ तदर्धंपादशेषंवावित्तशाठ्यविवर्जितम् ॥ यद्यदेवात्मनोभीष्टंतत्तद्देयंद्विजातये ७९ सर्वथातोषयेद्भक्त्यावाचकंगुरुमात्मनः ॥
देवताःकीर्तयेत्सर्वानरनारायणौतथा ८० ततोगंधैश्चमाल्यैश्चस्वलंकृत्यद्विजोत्तमान् ॥ तर्पयेद्विविधैःकामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा ८१ अतिरात्रस्ययज्ञस्य
फलंप्राप्नोतिमानवः ॥ प्राप्नुयाच्चक्रतुफलंतथापर्वणिपर्वणि ८२ वाचकोभरतश्रेष्ठव्यक्ताक्षरपदस्वरः ॥ भविष्यंश्रावयेद्विद्वान्भारतंभरतर्षभ ८३ भुक्तवत्सुद्विजें
द्रेषुयथावत्संप्रदापयेत् ॥ वाचकंभरतश्रेष्ठभोजयित्वास्वलंकृतम् ८४ वाचकेपरितुष्टेतुशुभाप्रीतिरनुत्तमा ॥ ब्राह्मणेषुतुतुष्टेषुप्रसन्नाःसर्वदेवताः ८५ ततोहि
वरणंकार्यंद्विजानांभरतर्षभ ॥ सर्वकामैर्यथान्यायंसाधुभिश्चपृथग्विधैः ८६ इत्येषविधिरुद्दिष्टोमयातेद्विपदांवर ॥ श्रद्दधानेनवैभाव्यंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ८७
भारतश्रवणेराजन्पारणेचनृपोत्तम ॥ सदायत्नवताभाव्यंश्रेयस्तुपरमिच्छता ८८ भारतंशृणुयान्नित्यंभारतंपरिकीर्तयेत् ॥ भारतंभवनेयस्यतस्यहस्तगतो
जयः ८९ भारतंपरमंपुण्यंभारतेविविधाःकथाः ॥ भारतंसेव्यतेदेवैर्भारतंपरमंपदम् ९० भारतंसर्वशास्त्राणामुत्तमंभरतर्षभ ॥ भारतात्प्राप्यतेमोक्षस्तत्त्वमे
तद्ब्रवीमितत् ९१ महाभारतमाख्यानंक्षितिंगांचसरस्वतीं ॥ ब्राह्मणान्केशवंचैवकीर्तयन्नावसीदति ९२ वेदेरामायणेपुण्येभारतेभरतर्षभ ॥ आदौचांतेच
मध्येचहरिःसर्वत्रगीयते ९३ यत्रविष्णुकथादिव्याःश्रुतयश्चसनातनाः ॥ तच्छ्रोतव्यंमनुष्येणपरंपदमिहेच्छता ९४

९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० । १ । २ । ३ । ४ । ५ ॥ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणि फलविध्यध्यायः समाप्तः ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

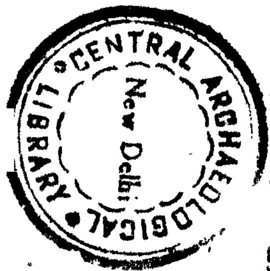
एतत्पवित्रंपरममेतद्धर्मनिदर्शनम् ॥ एतत्सर्वगुणोपेतंश्रोतव्यंभूतिमिच्छता ९५ कायिकंवाचिकंचैवमनसासमुपार्जितम् ॥ तत्सर्वंनाशमायातितमःसूर्यो
दयेयथा ९६ अष्टादशपुराणानांश्रवणाद्यत्फलंभवेत् ॥ तत्फलंसमवाप्नोतिवैष्णवोनात्रसंशयः ९७ स्त्रियश्चपुरुषाश्चैववैष्णवंपदमाप्नुयुः ॥ स्त्रीभिश्चपुत्रकामा
भिःश्रोतव्यंवैष्णवंयशः ९८ दक्षिणाचात्रदेयावैनिष्कपंचसुवर्णकम् ॥ वाचकाययथाशक्त्यायथोक्तंफलमिच्छता ९९ स्वर्णशृंगींचकपिलांसवत्सांवस्त्रसंवृताम् ॥
वाचकायचदद्याद्धिआत्मनःश्रेयइच्छता ॥ १०० ॥ अलंकारंप्रदद्याच्चपाण्योर्वैभरतर्षभ ॥ कर्णस्याभरणंदद्याद्धनंचैवविशेषतः १ भूमिदानंसमादद्याद्वाच
कायनराधिप ॥ भूमिदानसमंदानंनभूतंनभविष्यति २ शृणोतिश्रावयेद्वापिसततंचैवयोनरः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोवैष्णवंपदमाप्नुयात् ३ पितॄनुद्धरतेसर्वानेका
दशसमुद्भवान् ॥ आत्मानंससुतंचैवस्त्रियंचभरतर्षभ ४ दशांशश्चैवहोमोऽपिकर्तव्योऽत्रनराधिप ॥ इदंमयातवाग्रेचप्रोक्तंसर्वंनरर्षभ ॥ १०५ ॥ ॥ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांहरिवंशोक्तभारतश्रवणविधावध्यायः ॥ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वसमाप्तम् ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

॥ अस्मिन्पर्वणि व्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लेखकप्रमादादिनावद्बोध्यम् ॥

॥ इदं श्रीमद्भागवतं श्रीनीलकंठकृतया भागवतभावदीपाख्यटीकया समेतं गोनापुरेइत्युपनामकबाळाचार्यात्मजवासुदेवाचार्यैः संशोध्य मुम्बय्यां गोपाळनारायणकंपनी इत्याख्यजनताया यन्त्रालये मूळगांवकरो पाह्व विनायकरायाभिख्याय यन्त्राधिपतये पिङ्के उपाख्यरामचंद्रेणा [illegible] प्रकाशितम् । १८२३ तमे शकाब्दे प्लवनामसंवत्सरे ॥ १९०१ तमे ख्रिस्ताब्दे आगष्टमासि प्रथमदिने मुद्रणं समाप्तिमगमत् ॥

Published by GOPAL NARAYEN & Co, Booksellers and Publishers,
Kalbadevee Road, BOMBAY

॥ इति श्रीमहाभारतं सटीकं समाप्तम् ॥

See pt. I